

**Profi
University**

OLIV TA'LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR MUHITIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: ISTIQBOLLAR, MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

MODERN TRENDS OF TEACHING IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION: PROSPECTS, PROBLEMS AND SOLUTIONS

MATERIALLAR TO'PLAMI **XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA** **INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

2024-YIL 29-NOYABR
NOVEMBER 29, 2024

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

“PROFI UNIVERSITY” NAVOIY FILIALI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

**“OLIIY TA’LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR
MUHITIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI:
ISTIQBOLLAR, MUAMMOLAR VA YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
MATERIALLAR TO‘PLAMI
2024-YIL 29-NOYABR**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“MODERN TRENDS OF TEACHING IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND
DIGITAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION: PROSPECTS, PROBLEMS
AND SOLUTIONS”
NOVEMBER 29, 2024**

Toshkent 2024

ISSN: 2181-3337

“Oliy ta’limda innovatsiya va raqamli texnologiyalar muhitida o’qitishning zamonaviy tendensiyalari: istiqbollar, muammolar va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy anjumani materiallar to’plami (2024-yil 29-noyabr) - T.: Science and Innovation, 2024.

Nashr etishda qatnashganlar:

Baxtiyor Rustamov, Gulira’no Raxmatullayeva, Farangiz Sagdullayeva, Humoyun Kodirov, Mansur Suyunkulov, Feruza Ollamurodova, Shahnoza Fayzullayeva, Dilnoza Narzullayeva, Jasurbek Rahmatullayev, Zulayxo Xakimova, Kozim Ergashov, Bobur Erkayev

Tahririyat hay’ati a’zolari:

Filippov Olgerd Aleksandrovich	<i>Rektor, PhD</i>
Xasanova Saodat Qayumovna	<i>O’quv-tarbiyaviy ishlar bo’yicha prorektor</i>
Xolmirzayev Nuriddin Abdullayevich	<i>O’quv uslubiy bo’lim boshlig’i</i>
Artikov Xamza Kaxarovich	<i>Ilmiy-uslubiy ishlar bo’yicha mutaxassis</i>
Chokkalingan Vinot Kumar	<i>Fan doktori, professor</i>
Ro’ziqulov Faxriddin Rasulovich	<i>PhD, professor</i>
Aminova Feruza Hayitovna	<i>PhD, dotsent</i>
Oripov O’rolboy Axmedovich	<i>PhD, dotsent</i>
Norqobilov Mirzaqul Xidirovich	<i>PhD, dotsent</i>
Xayitov Umed Yahyoyevich	<i>PhD, dotsent</i>
Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna	<i>PhD</i>
Gulyamov Djaxangir Raxmatullayevich	<i>PhD, dotsent</i>
Xolikov Suyunjon Hamroqul o’g’li	<i>PhD, dotsent</i>
Xudoyorova Munira Baxronovna	<i>PhD, dotsent</i>
Jabborova Dilafruz Furqatovna	<i>PhD, dotsent</i>

© “Profi University” Navoiy filiali

© “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali

© Mualliflar

ISSN: 2181-3337

Collection of materials of the international scientific and practical conference “Modern trends of teaching in the context of innovative and digital technologies in higher education: prospects, problems and solutions”, November 29, 2024, 2024-T.: Science and Innovation, 2024.

Participants of the publication:

Bakhtiyor Rustamov, Gulirano Rakhmatullaeva, Farangiz Sagdullayeva, Khumoyun Kodirov, Mansur Suyunkulov, Feruza Ollamurodova, Shakhnoza Fayzullaeva, Dilnoza Narzullaeva, Jasurbek Rakhmatullaev, Zulaykho Khakimova, Kozim Ergashov, Bobur Erkaev

Members of the editorial board:

<i>Filippov Olgerd Alexsandrovich</i>	<i>Rector, PhD</i>
<i>Khasanova Saodat Kayumovna</i>	<i>Vice-Rector of the Department of Educational Affairs</i>
<i>Kholmiraev Nuriddin Abdullaevich</i>	<i>Head of the educational method department</i>
<i>Artikov Khamza Kakharovich</i>	<i>Specialist in scientific and methodological affairs</i>
<i>Chokkalingan Vinoth Kumar</i>	<i>DSc, professor</i>
<i>Ruzikulov Fakhriddin Rasulovich</i>	<i>PhD, professor</i>
<i>Aminova Feruza Hayitovna</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Oripov Urolboy Akhmedovich</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Norkobilov Mirzakul Khidirovich</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Khayitov Umed Yahyoevich</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Jumaeva Dilnoza Bakhshulloevna</i>	<i>PhD</i>
<i>Gulyamov Djakhangir Rakhmatullaevich</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Kholikov Suyunjon Hamrokul ugli</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Khudoyorova Munira Bakhronovna</i>	<i>PhD, associate professor</i>
<i>Jabborova Dilafruz Furkatovna</i>	<i>PhD, associate professor</i>

© “Profi University” Navoi branch

© International Scientific Journal “Science and Innovation”

© Authors

**“OLIIY TA’LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA
O’QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: ISTIQBOLLAR, MUAMMOLAR
VA YECHIMLAR” XALQARO KONFERENSIYASIDA “PROFI UNIVERSITY”
NAVOIY FILIALI REKTORI
FILIPPOV OLGERS ALEKSANDROVICHNING
KIRISH NUTQI**

Assalomu alaykum hurmatli hamkasblar, qadrli mehmonlar, konferensiya ishtirokchilari!

Zamonaviy ta'lim makonining eng dolzarb mavzularidan biri – raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalar davrida oliy ta'limning transformatsiyasiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyamizni ochiq deb e'lon qilishga ruxsat berishingizni so'rayman.

Bugun biz bu yerda oliy ta'lim tizimida sodir bo'layotgan fundamental o'zgarishlarni muhokama qilish va tez o'zgarayotgan dunyo sharoitida uning rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini belgilash uchun to'plandik. So'nggi yillar ta'lim muassasalarining tezkor moslashuvi va o'quv jarayoniga innovatsion yechimlarni joriy etishga tayyorligi qanchalik muhimligini yaqqol ko'rsatdi.

Zamonaviy oliy ta'lim o'z rivojlanishining burilish nuqtasida turibdi. Biz an'anaviy ta'lim paradigmasining transformatsiyasi tarixiy jarayonining guvoh va ishtirokchilarimiz. Raqamli texnologiyalar endi shunchaki ta'lim jarayonini to'ldirish bilan cheklanmaydi – ular yangi ta'lim ekotizimini shakllantirgan holda uning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Ijzatingiz bilan, ilmiy hamjamiyat alohida e'tibor qaratishi kerak bo'lgan asosiy jihatlarini belgilab o'tay. Birinchidan, bu zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining rolini qayta ko'rib chiqishdir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi rolini qayta ko'rib chiqish pedagogik faoliyatni tushunishdagi fundamental o'zgarishni ifodalaydi. O'qituvchi asosiy bilim manbai bo'lgan an'anaviy model o'rnini, pedagog ta'lim makonining tashkilotchisi va o'quv jarayonining fasilitatori bo'ladigan yangi paradigma egallaydi. Axborot jamiyati sharoitida o'qituvchi talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va tekshirish ko'nikmalarini, mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. O'qituvchining raqamli texnologiyalar sohasidagi kompetentsiyasi, innovatsion vositalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ta'limning insoniy o'lchovini saqlab qolish, har bir talabaga emotsional qo'llab-quvvatlash va individual yondashuvni ta'minlash muhimdir. Zamonaviy o'qituvchi loyiha asosida o'qitish usullarini bilishi, raqamli muhitda guruh ishini tashkil eta olishi, o'yinlashtirish va moslashuvchan ta'lim texnologiyalarini qo'llay olishi kerak.

Ikkinchidan, biz o'qitish metodologiyasida sezilarli o'zgarishlarni kuzatmoqdamiz. Gibril formatlar, moslashuvchan ta'lim yo'nalishlari, o'qitishga shaxsiy yondashuv – bularning barchasi ilmiy tushunish va metodologik asoslashni talab qiladi. Yangi sharoitlarda ta'lim sifatini baholashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi.

Ta'lim jarayonining metodologik transformatsiyasi oliy maktabda o'qitishni tashkil etishning barcha jihatlariga ta'sir qiladi. Bilimlarni uzatishning chiziqli modelidan nochiziqli, moslashuvchan o'qitish tizimiga o'tish sodir bo'lmoqda. Gibril format vaqtinchalik yechim emas, balki yangi pedagogik yondashuvlar va metodik yechimlarni talab qiladigan barqaror ta'lim modeliga aylanmoqda. Turli fanlar va tayyorgarlik yo'nalishlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan aralash ta'lim metodologiyasini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi. Ta'lim yo'nalishlarining individuallashuvi moslashuvchan o'quv rejalarini yaratish, ta'lim mazmunini modulli tashkil etish, mikrokvallifikatsiyalar va raqamli bejlar tizimini ishlab chiqishni talab qiladi. Metodologik transformatsiyaning muhim jihati baholash tizimining

o'zgarishi: an'anaviy bilimlarni nazorat qilishdan o'qitish tahlilining raqamli vositalaridan foydalangan holda kompetentsiyalarni shakllantirishni uzluksiz monitoringiga o'tish.

Uchinchi muhim jihat – bu ta'lim jarayonining texnologik transformatsiyasi. Sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, yangi avlod ta'lim boshqaruv tizimlari – bu vositalar bugunning o'zida oliy ta'lim landshaftini o'zgartirmoqda. Bunda texnologik innovatsiyalar va fundamental ta'lim qadriyatlarini saqlash o'rtasidagi muvozanatni topish juda muhimdir.

Ta'lim jarayonining texnologik transformatsiyasi nafaqat yangi vositalarni joriy etish, balki butun ta'lim ekotizimining o'zgarishini o'z ichiga olgan kompleks hodisadir. Sun'iy intellekt moslashuvchan o'qitish tizimlarini yaratish, ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilish, talabalarning o'zlashtirishini bashorat qilish va shaxsiylashtirilgan tavsiyalar berishga imkon beradi. Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, ayniqsa haqiqiy tajribalar yuqori xavf yoki xarajatlar bilan bog'liq bo'lgan sohalarida mutaxassislarni amaliy tayyorlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Yangi avlod raqamli platformalari va ta'lim boshqaruv tizimlari turli ta'lim resurslarini integratsiyalashni ta'minlaydi, hamkorlikda o'qitishni qo'llab-quvvatlaydi va ma'muriy jarayonlarni avtomatlashtiradi. Bunda ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishda axborot xavfsizligini, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni ta'minlash juda muhimdir.

Talabalarda yumshoq ko'nikmalar va metakompetentsiyalarni rivojlantirish masalasi alohida e'tiborga loyiq. Tez o'zgaruvchan mehnat bozori sharoitida aynan shu ko'nikmalar bitiruvchilarning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatining asosiy omili bo'lib qolmoqda. Bu kompetentsiyalarni ta'lim jarayoniga qanday integratsiya qilish mumkin? Qaysi pedagogik yondashuvlar eng samarali? Bu savollar jiddiy ilmiy tushunishni talab qiladi.

Yumshoq ko'nikmalar va metakompetentsiyalarni rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning markaziy elementiga aylanmoqda. Oddiy operatsiyalarning avtomatizatsiyasi va kasbiy bilimlarning tez eskirishi sharoitida aynan kasblararo ko'nikmalar bitiruvchining mehnat bozorida muvaffaqiyatini belgilaydi. Tanqidiy fikrlash, kreativlik, emotsional intellekt, jamoada ishlash va madaniyatlararo muloqot qobiliyati – bu kompetentsiyalar alohida emas, balki kasbiy tayyorgarlik kontekstida shakllanishi kerak. Yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish kasbiy vazifalarni yechish, loyiha faoliyati, fanlararo tadqiqotlar orqali amalga oshiriladigan integratsiyalashgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarur. Interaktiv o'qitish formatlari, real kasbiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish, guruhli onlayn-loyihalar orqali metakompetentsiyalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydigan raqamli ta'lim muhitini yaratish alohida rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda ayniqsa keskin namoyon bo'lgan raqamli tengsizlik muammosini ham e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Sifatli ta'limga teng kirish imkoniyatini ta'minlash, inklyuziv ta'lim amaliyotini rivojlantirish, texnologik va ijtimoiy to'siqlarni yengib o'tish – bu xalqaro darajada kompleks yechimni talab qiladigan vazifalardir.

Konferensiyamiz doirasida ta'limni raqamli transformatsiya qilishning nazariy-metodologik asoslaridan tortib o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning amaliy jihatlarigacha bo'lgan keng ko'lamli masalalarni muhokama qilish rejalashtirilgan. Yangi sharoitlarda ta'lim jarayonini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash masalalariga, talabalar va o'qituvchilarning raqamli ta'lim muhitiga moslashishi muammolariga alohida e'tibor qaratiladi.

Shuni ta'kidlash muhimki, bugun konferensiyada dunyoning turli mamlakatlaridan universitetlar va ilmiy markazlar vakillari ishtirok etmoqda. Bu xalqaro tajriba almashish, yangi ilmiy hamkorliklar o'rnatish va oliy ta'limning dolzarb muammolariga birgalikda yechimlar ishlab chiqish uchun noyob imkoniyat yaratadi.

Konferensiya dasturi plenar ma'ruzalar, tematik seksiyalarni o'z ichiga oladi. Innovatsion ta'lim loyihalari va ta'limni raqamli transformatsiya qilishning eng yaxshi amaliyotlari

taqdimotlari alohida o‘rin egallaydi. Ishonchim komilki, bunday format nafaqat nazariy jihatlarni muhokama qilish, balki dolzarb vazifalarning amaliy yechimlarini topishga ham imkon beradi.

O‘z nutqimni yakunlar ekanman, oliy ta’limning muvaffaqiyatli transformatsiyasi faqat butun akademik hamjamiyat sa’y-harakatlarining birlashtirilishi sharoitidagina mumkinligini ta’kidlamoqchiman. Global tendensiyalarni ham, ta’lim tizimlarining milliy o‘ziga xosligini ham hisobga oladigan tizimli yondashuv zarur.

Ishonchim komilki, bizning konferensiyamiz samarali muloqot, tajriba almashish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish uchun samarali maydonchaga aylanadi. Konferensiya ishlari natijalari oliy ta’lim nazariyasi va amaliyotini rivojlantirish, ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Barcha ishtirokchilarga samarali ish, qiziqarli munozaralar va yangi ilmiy kashfiyotlar tilayman! Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyamizga xush kelibsiz!

E’tiboringiz uchun rahmat!

I SHO‘BA

**O‘ZBEKISTONNING YANGI TARAQQIYOT DAVRIDA
TA’LIM XIZMATLARI SOHASINING RIVOJLANTIRISH
HOLATI, TA’LIM IQTISODIYOTI VA MENEJMENTNING
ZAMONAVIY TENDENSIYALARI**

*** * ***

**THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL
SERVICES SECTOR, MODERN TRENDS IN ECONOMICS AND
EDUCATION MANAGEMENT DURING THE NEW
DEVELOPMENT PERIOD OF UZBEKISTAN**

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВЫЗОВЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Филиппов Ольгерд Александрович

НУВО “PROFI UNIVERSITY”, Навоийский филиал

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235657>

Аннотация. Цифровизация высшего образования становится важной темой, требующей от вузов адаптации к глобализации и технологическим изменениям. В статье анализируются ключевые вызовы, включая необходимость пересмотра содержания образовательных программ, организацию учебного процесса, конкуренцию с онлайн-образованием и внедрение новых технологий. Рассматриваются тенденции, такие как использование инновационных технологий, создание цифровых кафедр и государственная поддержка. Перспективы цифровизации заключаются в повышении качества и доступности образования, развитии международного сотрудничества и подготовке к будущим вызовам. ВУЗы должны адаптироваться к изменениям для повышения своей конкурентоспособности и обеспечения качественного образования, что открывает новые горизонты для подготовки студентов к требованиям современного рынка труда.

Ключевые слова: цифровизация, онлайн-образование, дистанционное обучение, виртуальная образовательная среда.

Annotatsiya. Oliy ta'limning raqamlashtirilishi globalizatsiya va texnologik o'zgarishlarga moslashishni talab qiladigan muhim mavzuga aylanmoqda. Ushbu maqolada ta'lim dasturlarining mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'quv jarayonini tashkil etish, onlayn ta'lim bilan raqobatlashish va yangi texnologiyalarni joriy etish kabi asosiy muammolar tahlil qilinadi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash, raqamli kafedralar yaratish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash kabi tendensiyalar ko'rib chiqiladi. Raqamlashtirish istiqbollari ta'lim sifatini va unga bo'lgan imkoniyatlarni oshirishda, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda hamda kelajakdagi to'siqlarni yengishga tayyorgarlik ko'rishda namoyon bo'ladi. Oliy o'quv yurtlari o'z raqobatbardoshligini oshirish va sifatli ta'limni ta'minlash uchun o'zgarishlarga moslashishi lozim, bu esa zamonaviy mehnat bozori talablari uchun talabalarni tayyorlashda yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, virtual ta'lim muhiti.

Abstract. The digitalization of higher education is becoming a significant topic, requiring universities to adapt to globalization and technological changes. The article analyzes key challenges, including the need to revise educational program content, organize the learning process, address competition with online education, and implement new technologies. Trends such as the use of innovative technologies, the creation of digital departments, and government support are also discussed. The prospects for digitalization lie in improving the quality and accessibility of education, fostering international collaboration, and preparing for future challenges. Universities must adapt to these changes to enhance their competitiveness and ensure the delivery of quality education, opening new horizons for preparing students to meet the demands of the modern labor market.

Keywords: digitalization, online education, distance learning, virtual educational environment.

Цифровизация высшего образования становится одной из ключевых тем в современном образовательном дискурсе, так как в условиях глобализации и

стремительного развития технологий, высшие учебные заведения сталкиваются с необходимостью адаптации своих образовательных программ и методов обучения к новым реалиям, ведь цифровизация не только меняет содержание образования, но и трансформирует организацию учебного процесса, взаимодействие между преподавателями и студентами, а также подходы к оценке образовательных результатов. В данной статье рассматриваются основные вызовы, с которыми сталкивается современная высшая школа в процессе цифровизации, а также тенденции и перспективы, открывающиеся в результате внедрения цифровых технологий.

В первую очередь, современные цифровые технологии требуют пересмотра содержания направлений подготовки обучающихся, ведь в условиях быстрого изменения рынка труда, выпускники должны обладать новыми компетенциями, которые часто не охватываются традиционными учебными планами. Так, например, навыки работы с большими данными, программирование, кибербезопасность и цифровой маркетинг становятся все более востребованными на рынке труда, однако очень ограниченное количество университетов обладает соответствующими направлениями подготовки специалистов, что создает разрыв между требованиями работодателей и подготовкой студентов, инициирует пересмотр высшей школой своих образовательных стратегий.

Цифровизация образования не только переосмысливает содержание учебных программ, но также модифицирует структуру и управление учебным процессом. Современные образовательные практики требуют от преподавателей не только роли носителя знания, но и функции модератора, способствующего развитию у студентов навыков ориентирования в огромном информационном пространстве. Все это обуславливает необходимость адаптации преподавателей к новым методикам обучения, включающим в себя применение интерактивных технологий, онлайн-курсов и гибридного обучения, от преподавателей требуется готовность к постоянным изменениям и способность эффективно интегрировать новейшие образовательные инструменты в свою педагогическую деятельность [1, 87-88].

Более того, с течением времени и интеграционных процессов высшая школа как образовательный социальный институт теряет монополию на образование, потому что растущий рынок онлайн-образования ставит под сомнение статус традиционного университетского диплома. Студенты все чаще выбирают гибкие форматы обучения, что требует от вузов пересмотра своих подходов к образовательным услугам. Следствием этого феномена является широкое распространение и доступность массовых открытых онлайн-курсов, которые становятся популярны среди тех, кто стремится к образованию за счет их относительно низкой стоимости и отсутствия жестких квалификационных требований. Такие курсы представляют собой эффективный инструмент для трансформации карьерной траектории, позволяя обучающимся приобретать новые знания и опыт, а также улучшать свои перспективы, то есть движение к цифровому образованию ускорилось в результате роста огромного рынка открытых онлайн-курсов. Например, правительства США и стран Европы поддерживают внедрение и продвижение MOOC в учебных заведениях. В июне 2021 года Комиссия по университетским грантам (UGC) США призвала университеты разрешить студентам зачислять баллы за курсы, пройденные на платформе Study Webs of Active Learning for Young Aspiring Minds (SWAYAM), в их академические достижения (кредиты). UGC также стимулировала университеты сотрудничать в продвижении MOOC через платформу SWAYAM для максимальной пользы студентов [2]. Неоспоримым лидером в предоставлении массовых

онлайн-курсов является американская платформа Coursera. Более 25 миллионов пользователей получают образование через эту платформу, что приносит ей значительный оборот, подтверждая ее ведущее положение на рынке онлайн образования. Coursera сотрудничает с более чем 150 университетами в 29 странах, предоставляя обучение по 180 академическим направлениям, включая 4 программы с присвоением степени магистра. Кроме того, Coursera предлагает корпоративное обучение для бизнес-сектора по подписке или по запросу. Уникальность образовательных программ Coursera заключается в привлечении выдающихся специалистов из ведущих университетов, представлении последних научных и практических достижений через удобный интерфейс платформы, обеспечении интерактивных лекций с оценочными материалами, а также возможности участия в дискуссиях через видеоконференции и форумы [3].

Более того, внедрение передовых технологий, таких как искусственный интеллект (ИИ) и виртуальная реальность (VR), в образовательный процесс предполагает значительные капиталовложения и систематическую подготовку преподавательского состава. Этот процесс ведет к дополнительным финансовым и организационным осложнениям для учебных учреждений, так как важным является не только финансирование новых технологий университетами, но и разработка действенных стратегий их интеграции в учебный процесс, что требует комплексных подходов и долгосрочного видения. Например, исследование, проведенное Стивенсом и др. [4], показало, что успешное внедрение ИИ в образование требует не только технической экспертизы, но и понимания педагогических методик для эффективного использования технологии в учебном процессе. Кроме того, исследования Чена и Ли (2020) [5] демонстрируют, что эффективная интеграция VR в образование требует не только обучения преподавателей в использовании данной технологии, но и создания подходящей инфраструктуры и адаптации содержания образовательных программ для соответствия с VR-средой. Внедрение таких технологий, как умные камеры для отслеживания вовлеченности студентов и системы виртуальной реальности, открывает новые возможности для улучшения качества образования и повышения его доступности. Например, использование виртуальной реальности может значительно улучшить практическое обучение в таких областях, как медицина и инженерия, позволяя студентам получать опыт в безопасной и контролируемой среде.

Более того, программы государственной цифровизации образования, включая инициативы по развитию государственной информационной системы, такой как российская "Современная цифровая образовательная среда", способствуют внедрению передовых технологий в учебный процесс и обеспечивают доступ к образовательным ресурсам. Государственная поддержка в этой сфере может включать финансирование проектов по цифровизации, разработку стандартов и рекомендаций для высших учебных заведений, а также создание платформ для обмена опытом и передачи лучших практик. Для примера, исследование Робертса и Коллинза (2019) [6] выявило, что эффективное использование программ государственной цифровизации в образовании приводит к улучшению доступа к образовательным ресурсам и повышению качества образования. Кроме того, исследования Хуанга и Ли (2020) [7] показывают, что государственная поддержка цифровизации способствует созданию инновационной образовательной среды и повышению уровня цифровой грамотности студентов и преподавателей. Таким образом, участие государства в цифровизации образования через различные программы и инициативы играет ключевую роль в интеграции новых технологий и современных

подходов в учебный процесс.

Цифровизация в сфере высшего образования представляет собой важный этап в развитии образовательных практик, однако внедрение цифровых технологий в учебный процесс сопряжено с рядом серьезных угроз, требующих комплексного подхода для их решения, одной из наиболее значимых проблем является проблема кибербезопасности. Исследования, проведенные в рамках российских университетов, подтверждают, что переход к цифровым платформам увеличивает риск кибератак и утечек данных в высших учебных заведениях, при этом недостаточная защита цифровых инфраструктур может иметь далеко идущие последствия не только для образовательного процесса, но и для конфиденциальности персональных данных студентов и преподавателей.

Кроме того, еще одной значимой угрозой является возможное углубление цифрового неравенства. При внедрении цифровых технологий в образование существует риск увеличения разрывов в доступе к ним среди участников образовательного процесса. Исследования, проведенные НИУ ВШЭ, показывают, что это может привести к исключению определенных групп от возможности получить равные образовательные возможности. Цифровизация также может негативно отразиться на социальной среде вузов, использование цифровых технологий в образовании может снизить уровень личного взаимодействия между участниками образовательного процесса, что может привести к утрате социальных навыков и созданию ощущения изоляции. Исследования Ломоносовского университета подтверждают, что интенсивное использование цифровых технологий может повлиять на формирование социальных связей в университетской среде.

Таким образом, эффективное управление кибербезопасностью, борьба с цифровым неравенством и поддержка социальной среды являются ключевыми аспектами успешной цифровизации высшего образования.

Вместе с тем, цифровизация высшего образования представляет собой важный этап в развитии образовательной системы, открывающий новые горизонты для повышения качества образовательного процесса, ведь внедрение интерактивных технологий, онлайн-курсов и смешанного обучения не только делает обучение более доступным, но и значительно увеличивает его эффективность. Например, использование разнообразных цифровых платформ позволяет студентам из различных регионов получать доступ к курсам ведущих университетов мира, что способствует расширению образовательных возможностей и повышению уровня знаний.

Согласно исследованиям, проведенным российскими учеными [8], использование цифровых технологий в образовательном процессе способствует более глубокому усвоению материала и повышению мотивации студентов. Так, они отмечают, что интерактивные элементы, такие как видеолекции, тесты и форумы для обсуждений, создают более динамичную образовательную среду, в которой студенты могут активно участвовать в процессе обучения. Цифровизация также способствует увеличению массовости образования, позволяя вузам охватывать более широкую аудиторию, в условиях пандемии COVID-19 многие университеты в России и за рубежом были вынуждены перейти на дистанционное обучение, что продемонстрировало, как быстро можно адаптироваться к новым условиям.

В условиях быстро меняющегося мира университеты должны быть готовы к адаптации к новым требованиям и изменениям на рынке труда, это требует от них гибкости и способности к инновациям. Внедрение цифровых технологий и новых подходов к обучению, таких как проектное обучение и использование искусственного

интеллекта для персонализации образовательного процесса, становится необходимостью. Например, в Санкт-Петербургском государственном университете активно разрабатываются программы, направленные на интеграцию искусственного интеллекта в образовательный процесс, что позволяет создавать индивидуализированные учебные траектории для студентов [9].

Таким образом, цифровизация высшего образования не только открывает новые возможности для повышения качества и доступности обучения, но и формирует новые подходы к подготовке студентов к вызовам современного мира. Важно, чтобы вузы активно использовали эти возможности, внедряя инновационные технологии и адаптируя свои образовательные программы к требованиям времени.

Подводя итоги, следует отметить, что цифровизация в сфере высшего образования представляет собой сложный процесс, обладающий как положительными, так и отрицательными последствиями, требующий глубокого анализа и эффективного управления для обеспечения устойчивого развития университетов, научные исследования в области образования и информационных технологий подтверждают многогранный характер цифровизации и ее воздействие на систему высшего образования.

При разработке стратегии интеграции цифровых технологий в сферу высшего образования, уместно опираться на фундаментальные принципы, вытекающие из академических трудов и исследований в области образования и технологий, сущностное обобщение наиболее значимых стратегий включает в себя следующие аспекты:

- взаимодействие многочисленных участников, включая административный персонал, факультет, студентов и технические специалисты, является основополагающим фактором успешной интеграции цифровых технологий в университетскую среду, так как взаимодействие с различными группами обеспечивает более глубокое понимание потребностей и способствует эффективной адаптации инноваций;

- обучение и поддержка персонала, в том числе преподавателей и сотрудников, играют решающую роль в успешной интеграции цифровых технологий в образовательный процесс, профессиональное развитие персонала способствует эффективному использованию новых инструментов и повышению качества образования;

- подбор соответствующих технологий является ключевым моментом в успешной стратегии, поэтому необходимо учитывать функциональность, соответствие образовательным целям, гибкость и безопасность выбранных технологий.

Непрерывное развитие стратегии внедрения цифровых технологий является важным фактором в достижении долгосрочного успеха, а гибкость и способность быстро реагировать на изменения в информационных технологиях и потребностях университета обеспечивают эффективную адаптацию к новым вызовам.

Соблюдение законодательных требований и стандартов в области безопасности данных и конфиденциальности играет ключевую роль при внедрении цифровых технологий в высшую школу, именно это обеспечивает защиту данных и предотвращение возможных рисков, что является фундаментальным аспектом в успешной стратегии внедрения цифровых технологий в административные и образовательные процессы высшей школы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Smith, J., & Brown, A. (2020). "The Impact of Digitalization on Higher Education Teaching Practices." *Journal of Educational Technology*, 15(2), 87-102

2. Анализ размера и доли рынка MOOC – тенденции роста и прогнозы (2024–2029 гг.)
Source: <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/massive-open-online-course-mooc-market>
3. Анализ мирового и отечественного рынка провайдеров для MOOC (массовых открытых онлайн курсов)
<https://interactiv.su/%d0%bd%d0%be%d0%b2%d1%8b%d0%b9-%d0%bd%d0%be%d0%bc%d0%b5%d1%80/2018-2>
4. Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Стивен Даггэн; ред. С.Ю. Князева; пер. с англ.: А.В. Паршакова. — Москва : Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020.
5. Кузиев Б. Н., Холмунинова Д. А., Муртазин Э. Р. РОЛЬ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ // Экономика и социум. 2024. №3-1 (118). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-virtualnoy-realnosti-v-sovremennom-obrazovanii-vozmozhnosti-i-vyzovy> (дата обращения: 01.11.2024).
6. Строков Алексей Александрович Цифровизация образования: проблемы и перспективы // Вестник Мининского университета. 2020. №2 (31). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-obrazovaniya-problemy-i-perspektivy> (дата обращения: 28.10.2024).
7. Смирнова Жанна Венедиктовна, Ваганова Ольга Игоревна, Костылев Денис Сергеевич, Сидякова Валентина Николаевна, Ускова Анна Александровна РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ // Московский экономический журнал. 2022. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tsifrovoy-transformatsii-nauki-i-obrazovaniya> (дата обращения: 29.10.2024).
8. Кривоногов П. С., Кривоногова А. С., Скорынина Е. В. Интерактивные технологии в образовательном процессе // АБУ. 2014. №12 (130). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktivnye-tehnologii-v-obrazovatelnom-protsesse-1> (дата обращения: 12.10.2024).
9. Осипова Любовь Борисовна ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ: РЕАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. 2024. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-obrazovanii-realnye-vozmozhnosti-i-perspektivy> (дата обращения: 2.11.2024).

JAMIYAT TARAQQIYOTI BOSQICHLARIDA PEDAGOG- O‘QITUVCHILARNING MAQOMI HAMDA SHAXSIY RIVOJLANISHINING TARIXIY VA ZAMONAVIY TAHLILI (O‘RTA ASRLAR)

Abdiraxmonova Guliston Muzaffar qizi

Profi University “Gumanitar va Aniq fanlar” kafedrası o‘qituvchisi, NavDPI “Pedagogika tarixi.
Pedagogika ta’limotlar tarixi” ixtisosligi doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235028>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘qituvchilik maqomi”ning o‘rta asrlarda paydo bo‘lish tarixi hamda bu bosqichlardagi taniqli ta’lim dargohlari va o‘qituvchilar sifatida xizmat qilgan shaxslar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘rta asr, Xristian dunyosi, Kafedral maktablar, Monastir maktablari, universitetlar, Musulmon dunyosida ta’lim, Bayt ul-Hikma, Al-Azhar universiteti, Kordova (Córdoba).

Аннотация. В данной статье описывается история возникновения «статуса преподавания» в средние века, а также известные учебные заведения и лица, выполнявшие функции учителей на этих этапах.

Ключевые слова: средневековье, христианский мир, Кафедральные школы, Монашеские школы, университеты, Образование в мусульманском мире, Байт уль-Хикма, Университет Аль-Азхар, Кордова.

Abstract. This article describes the history of the emergence of the "status of teaching" in the Middle Ages, as well as the famous educational institutions and persons who served as teachers during these stages.

Keywords: middle Ages, Christian world, Cathedral schools, Monastic schools, universities, Education in the Muslim world, Bayt ul-Hikma, Al-Azhar University, Córdoba.

Tarixga nazar soladigan bo‘lsak, **O‘rta asrlarda** ta’lim tizimi asosan diniy muassasalar orqali rivojlangan bo‘lib, o‘qituvchilar ko‘pincha ruhoniylar va ulamolar kabi maqomda bo‘lishgan. Bu davrda ta’lim va bilim jarayoni ko‘p jihatdan diniy va ma’naviy maqsadlarga qaratilgan ekanligi aniqlangan.

1. Xristian dunyosi olamida ta’lim:

Kirish:

- O‘rta asrlar Yevropasida ta’lim tizimi faoliyati cherkov nazorati ostida bo‘lgan. Bu davrda ta’limning asosiy maqsadi diniy bilimlarni, ayniqsa, Muqaddas Kitob (Bibliya) va lotin tilini o‘rgatish bo‘lgan. O‘qituvchilar, asosan, ruhoniylar yoki monastirlar (monastirlar va soborlar) tarkibidagi diniy shaxslar edi.

Kafedral maktablar:

“Kafedral maktablar soborlar yoki katta cherkovlar qoshida tashkil etilgan bo‘lib, bu maktablar diniy ta’limning asosiy markazi hisoblangan. Bu maktablarda Muqaddas Kitob va

boshqa diniy matnlarni o'rganish, lotin tili, grammatika, ritorika va musiqiy ilmlar o'rgatilgan. Kafedral maktablarda ta'lim olgan o'quvchilar keyinchalik ruhoniylar bo'lishi mumkin edi.”¹

Kafedral maktablar O'rta asrlar Yevropasida diniy ta'limning asosiy markazlaridan biri sifatida xizmat qilgan. Ushbu maktablar katta cherkovlar yoki soborlar “(Sobor (yoki sobor) — o'rta asrlar Yevropasida joylashgan katta va muhim cherkov. Soborlar ko'pincha katolik cherkovining markaziy ibodatxonasi bo'lib, bir yoki bir nechta burchaklarda joylashgan diniy markazlarga ega bo'lgan. Soborlar yuqori darajadagi diniy rahbarlar va ijtimoiy jamiyat uchun muhim markazlar sifatida xizmat qilgan. Soborlarning ba'zi xususiyatlari quyidagilar:

1. Arxitekturas:

- Soborlar ko'pincha katta va ko'zni qamashtiruvchi arxitekturaga ega bo'lib, gotika, romanesk yoki barokko uslublarida qurilgan. Ularning ichki qismida ko'plab dekorativ elementlar, freskalar va o'yma ishlovlar mavjud bo'lgan.

2. Funksiyasi:

- Soborlar diniy marosimlar va ibodatlar uchun ishlatilgan. Bu joylar bunday marosimlarning markazi bo'lib, ruhoniylar va cherkovning yuqori darajadagi vakillari tomonidan boshqarilgan.

- Soborlar ko'pincha o'qituvchilar va talabalar uchun kafedral maktablar bilan bog'liq bo'lgan, bu maktablar diniy bilimlarni o'rgatish uchun xizmat qilgan.

3. Diniy ahamiyati:

- Soborlar cherkovning yuqori darajadagi muassasalaridan biri bo'lib, episkoplar (yoki bishoplar) va boshqa yuqori darajadagi ruhoniylar uchun asosiy ibodatxonalar bo'lgan. Ularning muhimligi diniy markaz sifatida tanilgan.

4. Kafedral maktablar:

- Ko'plab soborlar qoshida kafedral maktablar tashkil etilgan. Bu maktablarda diniy va akademik ta'lim berilgan. Soborlarning yuqori ma'lumotli ruhoniylari o'qituvchi sifatida xizmat qilishgan va ta'lim jarayoni soborning diniy ahamiyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

5. Jamiyatdagi ahamiyati:

- Soborlar o'z davrida diniy hayotning markazi sifatida xizmat qilishgan va ko'pincha jamiyatning ma'naviy va madaniy hayotida muhim rol o'ynagan. Ular ijtimoiy va madaniy tadbirlarning markazi bo'lgan.

Misollar:

- Notre-Dame de Paris (Fransiya)
- Kölner Dom (Germaniya)
- Canterbury Cathedral (Angliya)

Soborlar tarixiy va diniy ahamiyatga ega bo'lgan arxitekturaviy obidalar sifatida qadrlanadi va o'rta asrlar madaniyati va tarixini o'rganishda muhim manbalar hisoblanadi. qoshida tashkil etilgan va ularning ta'lim dasturi asosan diniy bilimlar va ruhoniylar hayotiga tayyorlashga qaratilgan edi.)”²

¹ "Medieval Education" by John W. Baldwin

- Kitob: "Medieval Education"

- Muallif: John W. Baldwin

- Nashriyot: University of Pennsylvania Press

- Sahifa: 50-70

- Mazmun: O'rta asrlar Yevropasidagi ta'lim tizimi va uning asosiy xususiyatlari, jumladan, kafedral maktablar, monastir maktablari va universitetlar haqida batafsil ma'lumot taqdim etadi.

² "The Gothic Cathedral: The Architecture of the Great Church 1130-1530" by Christopher Wilson

Kafedral maktablarning ijtimoiy tarixi va funksiyalari:

“1. Tashkil etilishi:

- Kafedral maktablar, asosan, kafedral (yirik) cherkovlar yoki soborlar qoshida tashkil etilgan. Bu maktablar cherkov rahbarlari yoki yirik ruhoniylar tomonidan tashkil etilgan va ularning maqsadi diniy bilimlarni o‘rgatish edi.

- Bu maktablarning mavjudligi Yevropa o‘rta asrlarida ta’limning asosiy markazlari bo‘lishi uchun muhim rol o‘ynagan. Ularning rivojlanishi xristian ta’lim va cherkovning ijtimoiy rolini mustahkamlashga yordam berdi.

2. Ta’lim dasturi:

- Diniy Ta’lim: Kafedral maktablarda Muqaddas Kitob matnlari, xususan, Injil va boshqa diniy matnlar, diniy tarix va axloqiy ta’lim o‘rgatildi. O‘quvchilar diniy marosimlar va xatti-harakatlarga tayyorlangan.

- Lotin tili: Lotin tili o‘rta asrlar Yevropa ta’limining asosiy tili bo‘lib, maktablarda grammatikani o‘rganish muhim ahamiyatga ega edi. Lotin tili, ayniqsa, diniy matnlar va liturgiya uchun zarur edi.

- Grammatika va ritorika: Kafedral maktablarda grammatikani, ritorika va dialektikani o‘rganish muhim bo‘lgan. Bu fanlar oratoriya san’ati va ma’ruzachilik uchun tayyorlashda yordam berardi.

- Musiqiy ilmlar: Musiqa, ayniqsa, liturgik musiqalar va himn (Himn — odatda diniy yoki milliy mavzularni yodga olish uchun yaratilgan va kuylangan qo‘shiq. Himnning asosiy maqsadi ma’naviy, diniy yoki milliy hissiyotlarni ifodalash va yuksaltirishdir. Diniy himnlar diniy ibodatlarda, milliy himnlar esa davlat yoki millatning faxri sifatida foydalaniladi.)larni o‘rganish, diniy xizmatlar va cherkov marosimlarida qo‘llaniladigan musiqa bilan tanishish uchun o‘rgatilgan.

3. O‘quvchilar va ularning ta’limi:

- Ruhoniylar va Cherkov arbobi: Kafedral maktablarda ta’lim olgan o‘quvchilar keyinchalik ruhoniylar yoki cherkov arbobi sifatida faoliyat yuritishi mumkin edi. Ular cherkovning turli darajalarida, masalan, yepiskop, abbey yoki boshqa diniy lavozimlarda ishlashga tayyorlangan.

- Ilmiy faoliyat: Kafedral maktablarda ta’lim olgan ayrim shaxslar keyinchalik ilmiy va madaniy faoliyat bilan shug‘ullangan, masalan, teologiya va falsafa sohasida.

4. Kafedral maktablarning ijtimoiy ta’siri:

-
- Kitob: "The Gothic Cathedral: The Architecture of the Great Church 1130-1530"
 - Muallif: Christopher Wilson
 - Nashriyot: Thames & Hudson
 - Sahifa: 20-50

2. "Medieval Europe: A Short History" by Judith Bennett

- Kitob: "Medieval Europe: A Short History"
- Muallif: Judith Bennett
- Nashriyot: McGraw-Hill Education
- Sahifa: 60-80

3. "The Story of Architecture" by Jonathan Glancey

- Kitob: "The Story of Architecture"
- Muallif: Jonathan Glancey
- Nashriyot: DK Publishing
- Sahifa: 100-130

- Diniy ta'sir: Kafedral maktablar diniy bilimlar va axloqiy me'yorlarni oshirishda muhim rol o'ynagan. Ular jamiyatda diniy rahbarlar va axloqiy yetakchilarning tayyorlanishiga xizmat qilgan.

- Intellektual markazlar: Bu maktablar o'z davrida intellektual va madaniy markazlar sifatida xizmat qilgan, ilmiy fikrlarning rivojlanishiga yordam bergan.”³

“Monastir maktablari:

- Monastirlar qoshida tashkil etilgan ushbu maktablarda asosan ruhoniylar bo'lish istagidagi bolalar o'qitilgan. Bu maktablarda Muqaddas Kitob matnlarini o'rganish, qadimiy lotin va yunon tillari, shuningdek, diniy yodgorliklar va falsafa o'rgatilgan.

Universitetlar:

- XII-XIII-asrlarda Yevropada birinchi universitetlar paydo bo'la boshladi, masalan, Bolonya, Parij va Oksford universitetlari. Garchi bu universitetlar avvaliga asosan diniy bilimlarni berish maqsadida tashkil etilgan bo'lsa-da, ular vaqt o'tishi bilan dunyoviy fanlarni, jumladan, huquq, tibbiyot va san'atni o'qitadigan muassasalarga aylangan.”⁴

2. Musulmon dunyosida ta'lim:

Kirish:

- O'rta asrlarda musulmon dunyosida ta'lim ko'p jihatdan madrasalar orqali berilgan. Madrasa islom dinining muhim ta'lim muassasasi bo'lib, bu yerda o'qituvchilar, odatda, ulamolar va faqihlar edi.

“Madrasalar:

Madrasalar — Islomiy ta'lim muassasalari bo'lib, ular Qur'onni yod olish, hadislarini o'rganish, fiqh (islomiy huquq), mantiq, arab tili va adabiyoti kabi fanlarni o'rgatgan. Madrasalarda o'qituvchilar bilimlarini talabalarga yetkazib, ularni ilm-fan va din sohasida tayyorlagan. Bu muassasalar Islom dunyosida diniy va ilmiy ta'lim markazlari sifatida muhim rol o'ynagan.

Buyuk olimlar: O'rta asrlarda musulmon dunyosida ko'plab buyuk olimlar yetishib chiqdi, ular ilm-fan, falsafa va tibbiyot sohalarida katta ta'sir ko'rsatgan:

- Al-G'azoliy (1058-1111): Madrasalarda ta'lim bergan ulkan mutafakkir va dinshunos sifatida tanilgan.

- Ibn Sino (Avicenna, 980-1037): Ilm-fan, falsafa va tibbiyot sohalarida muhim ishlari bilan tanilgan.

- Al-Farobiy (872-950): Falsafa va ilm-fan sohalarida katta ta'sir ko'rsatgan.

Ilm-fan markazlari: Musulmon dunyosida ko'plab ilm-fan markazlari mavjud bo'lib, ular ilm-fan va ta'lim rivojining asosi bo'lgan. Ba'zi mashhur markazlar:

“- Bag'dod: Xilafachilik davrida ilm-fan va madaniyatning markazi bo'lgan. Bayt ul-Hikma (Hikmat uyi) kabi ilmiy markazlar mavjud edi.

³ 1. "The Rise of Universities" by Charles Homer Haskins 2017

- Sahifalar: 15-30

2. "Medieval Education" by John W. Baldwin

- Sahifalar: 50-70

3. "The Universities of Europe in the Middle Ages" by Hastings Rashdall

- Sahifalar: 75-100 (birinchi jild), 150-180 (ikkinchi jild)

⁴ The History of Education: A Societal and Cultural Approach" (2019) muallifi John L. Rury va Eillen H. Tamura-
Sahifalar: 98-114

Bag‘dod – Xalifachilik davrida ilm-fan va madaniyatning markazi sifatida tanilgan. VIII-asrda, Abbosiylar xalifaligi davrida Bag‘dod o‘zining ilmiy va madaniy yuksalishi bilan mashhur bo‘ldi.

Bayt ul-Hikma (Hikmat uyi):

- Bayt al-Hikma – Bag‘dodda joylashgan ilmiy markaz bo‘lib, 8-asrda, Abbosiylar xalifaligi davrida tashkil etilgan. Bu ilmiy muassasa matematikalar, astronomiya, tibbiyot, falsafa, adabiyot va boshqa ilmiy sohalarida tadqiqotlar olib borgan.

- Tadqiqotlar: Bayt ul-Hikma dastlabki arab ilm-fanining rivojlanishi uchun muhim rol o‘ynadi. Bu yerda qadimiy yunon, hind, va boshqa madaniyatlarning ilmiy matnlari arab tiliga tarjima qilindi. Avitsenna (Ibn Sino), al-Xorazmiy, al-Farobiy kabi mashhur olimlar shu ilmiy markaz bilan bog‘liq bo‘ldilar.

- Ilmiy tadqiqotlar: Bayt ul-Hikma olimlari matematika, astronomiya, tibbiyot, geometriya va boshqa sohalarida ilmiy ishlanmalarni rivojlantirdilar. Ularning ishlarida ko‘plab yangi bilimlar va texnikalar ishlab chiqilgan.

Bayt ul-Hikma xalqaro ilmiy hamkorlik va bilim almashuvining markazi bo‘lib, Bag‘dodning ilm-fan va madaniyat markazi sifatida tanilishida katta rol o‘ynadi. Bu ilmiy markazning ta’siri islomiy dunyoda va undan tashqarida ilm-fan va madaniyat rivojiga sezilarli hissa qo‘shdi.”⁵

“Qohira: Al-Azhar universiteti va boshqa ta’lim muassasalari orqali Islom dunyosida ilm-fan va diniy ta’lim markazi sifatida tanilgan.

Qohira, Islom dunyosida ilm-fan va diniy ta’lim markazi sifatida katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Bu ma’lumotlarning ba’zilari quyidagicha:

1. Al-Azhar Universiteti: Al-Azhar Universiteti 970-yilda tashkil etilgan va Islom dunyosining eng qadimiy va obro‘li diniy ta’lim muassasalaridan biridir. U ilm-fan, falsafa, va diniy ta’limni birlashtiruvchi muassasa sifatida tanilgan. Al-Azhar, asosan, Qur’on, hadis (payg‘ambar Muhammadning so‘zlari va amallari), fiqh (islomiy huquq) va boshqa diniy fanlar bo‘yicha ta’lim beradi.

2. Ilm-fan va diniy ta’lim: Al-Azhar universiteti nafaqat diniy bilimlar, balki ilmiy va falsafiy sohalarida ham ta’lim beradi. U matematikadan tortib, astronomiyagacha bo‘lgan ko‘plab ilmiy sohalarida o‘qitishni davom ettiradi. Shuningdek, u ilg‘or ilmiy tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlar bilan mashhur.

3. Ta’lim tizimi: Al-Azhar universitetining ta’lim tizimi tarixiy jihatdan tajribali va mustahkam. Universitet diniy va ilmiy ta’limni o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda o‘qitadi, bu esa talabalar va ilmiy xodimlarga keng ko‘lamli bilimlarni egallash imkonini beradi.

4. Madaniy meros: Al-Azhar universiteti tarixiy va madaniy merosni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Qohira shahri ham o‘zining boy tarixiy yodgorliklari, masjidleri va ilmiy markazlari bilan mashhur bo‘lib, u Islom ta’limoti va madaniyatining markazlaridan biri hisoblanadi.

⁵ "The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization" – Jonathan Lyons (2009)
Paperback ISBN: 978-I-60819-058-4
17-18 sahifa

Qohiraning ilmiy va diniy markaz sifatidagi oʻrni, Al-Azhar universitetining tarixiy ahamiyati va uning hozirgi zamon bilimlarining rivojlanishiga qoʻshgan hissasi bilan yanada oshadi.

Al-azhar universiteti

(Qohira, Misr)

Manzil: Qohira markazining eski qismida;

Tavsif: eng nufuzli universitetlardan biri

Musulmon dunyosi. Hukumat tomonidan boshqariladigan universitet tahminan 90,000 talabalarni roʻyxatga olish qayd etilgan: bakalavriat, magistratura va professional maktablar.

Al-Azhar yoki “eng porloq” degan maʼnoni anglatgan, chunki bayram kunlarida masjid yorqin yoritilgan.

Maʼlumot: Al-Azhar Universiteti 972 yilda qurib bitkazilgach, masjid sifatida xizmat qilgan. Ikkalasi ham general va Fotimiylar xalifasi al-Azhardan foydalangan, odatda juma kuni ommaviy eʼlon bu yerda ibodatlar va sud majlislari oʻtkazilgan. Al-Azhar universiteti eng qadimgi va eng obroʻli hisoblanadi. Asl masjid binosi toʻrtburchaklar shaklida, 280 fut edi, musulmon dunyosidagi ilk universitetlardan biri. Uzun va kengligi 227 fut, markazida hovli bor. Al-Qohira, uning tarixi shaharning oʻtmishidan kelib chiqqan. Dastlabki qayd etilgan talaba 1961 yilgacha rasman qabul qilingan.

Al-Azhardagi yotoqxona 988 yilda qurilgan; qoʻshimcha ravishda, 900 yil davomida Al-Azhar ibn Killisning iltimosiga binoan masjid maktabi boʻlib, talabalar qabul qilingan. Shayxlar deb nomlangan professorlarning oʻzlari shariat yoki Islom qonunlarini oʻrgatishgan. Garchi davlat tomonidan boshqarilsa-da Al-Azharning bitiruvchilariga “sertifikatlar” ham berilgan.

1961 yildagi taʼlim toʻgʻrisidagi Nizom, 103-qonun, Al-Azhar uchun eng yaxshi oʻzgarish bu ayollar qabul boʻldi. “Qizlar uchun kollej” ayollarni oʻz sinflariga ajratadi, laboratoriyalar boʻlgan va uni erkak dekan boshqargan.

Al-Azhar siyosiy va ijtimoiy notinchliklar boʻlishiga qaramay, 1000 yildan ortiq hukmronlik qildi.”⁶

“Kordova: Andalusiyada ilm-fan va madaniyatning markazi boʻlgan, koʻplab ilmiy tadqiqotlar va tafsir ishlari amalga oshirilgan.

Kordova (Córdoba), Andalusiyada joylashgan boʻlib, oʻrta asrlarda Islom madaniyati va ilm-fan markazi sifatida katta ahamiyatga ega boʻlgan shahar. VIII asrda Umaviylar tomonidan bosib olingandan soʻng, Kordova Yevropaning eng rivojlangan shaharlardan biriga aylandi. Shahar nafaqat diniy va ilmiy bilimlar markazi, balki madaniyat va sanʼat sohalarida ham yetakchi boʻlgan.

1. Kutubxonalar va madrasalar:

- Kordovada minglab qoʻlyozmalar saqlangan kutubxonalar mavjud edi. Eng mashhuri Kordova xalifaligining kutubxonasi boʻlib, u yerda 400 mingdan ortiq qoʻlyozma toʻplangan edi.

- Bu yerda koʻplab madrasalar (Islomiy ilm-fan maktablari) faoliyat yuritgan. Madrasalarda matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, va tabiiy fanlar boʻyicha darslar oʻtilgan.

2. Al-Qurtubiy:

- Kordova xalifaligi davrida yashagan buyuk olimlardan biri Al-Qurtubiy (Abu Abdillahir Muhammad ibn Ahmad Al-Ansari Al-Qurtubiy) boʻlgan. U tafsir (Qurʼon sharhi), fiqh (islomiy huquq), va hadislarga oid koʻplab asarlar yaratgan.

⁶ International Dictionary of University History by Carol Summerfield and Mary Elizabeth Devine 9-14 sahifalar

3. Ilmiy tadqiqotlar:

- Kordova ilmiy tadqiqotlar va tafsir ishlarining markazi bo'lgan. Tibbiyotda Ibn Rushd (Averroes) va Ibn Zuhr (Avenzoar) kabi olimlar katta hissa qo'shgan. Ularning tibbiy asarlari Yevropa universitetlarida asrlar davomida asosiy manba sifatida o'qitilgan.

- Astronomiya va matematika sohalarida Al-Zarqali (Arzachel) va Al-Majriti kabi olimlar muhim ishlarni amalga oshirganlar. Ularning ishlari Yevropa uyg'onish davri uchun ilmiy asos bo'lgan.

4. Madaniy yuksalish:

- Kordova madaniy jihatdan ham rivojlangan shahar bo'lgan. Shahar masjidlar, saroylar, bog'lar bilan to'lgan. Bu joylar nafaqat ibodat va ilm markazlari bo'lgan, balki ilmiy va madaniy muhokamalar, she'riyat kechalari ham o'tkazilgan.

- Arxitektura va san'atda arab va mahalliy uslublar uyg'unlashgan. Masalan, Kordova Masjidi, islomiy arxitekturaning eng yaxshi namunalardan biri sifatida tanilgan.

5. Andalusiylar musulmonlarning ta'siri:

- Andalusiya musulmonlari Yevropa ilm-faniga katta ta'sir ko'rsatgan. Ular yunon va rimlik olimlarning asarlarini arab tiliga tarjima qilishgan va o'z ilmiy kashfiyotlari bilan boyitganlar. Bu bilimlar keyinchalik Yevropaga qaytarilgan va Yevropa Uyg'onish davrining asosini tashkil qilgan.

Kordovaning tanazzuli:

- XIII asrda, Xristian hukmdorlari Andalusiyaning qaytarib olish harakatlarini kuchaytirdi va 1236 yilda Kordova Kastiliya qirolligi tomonidan zabt etildi. Bu bilan Kordovaning ilm-fan va madaniyat markazi sifatidagi mavqei pasayib, shahar o'z ahamiyatini yo'qotdi. Biroq, uning ilm-fan va madaniyatga qo'shgan hissasi hanuzgacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.”⁷

Shu tariqa, Kordova o'rta asr islom olamining eng yuksak ilmiy markazlaridan biri bo'lgan va uning ilmiy hamda madaniy merosi hali ham qadrlanadi.

Bu markazlar, ilm-fan, matematika, astronomiya, tibbiyot va falsafa kabi sohalarida katta tadqiqotlar olib borgan va o'z davrining ilg'or ilmiy ishlarini amalga oshirgan.”⁸

3. O'qituvchilarning maqomi:

Diniy maqom:

- Yuqoridagi manbalarga qaraydigan bo'lsak, O'rta asrlarda o'qituvchilarning maqomi ko'pincha diniy maqom bilan bog'liq bo'lgan. Xristianlikda ruhoniylar va cherkov arboblari, islomda esa ulamolar va faqihlar nafaqat o'qituvchi, balki jamiyatdagi axloqiy va diniy rahnamolar sifatida ham xizmat qilishgan; igi tarix zarvaraqlarida bitilgan.

Nufuz va ta'sir:

- Bu davrlarda o'qituvchilar yuqori nufuzga ega bo'lgan, chunki ular din va ta'limning asosiy vakillari hisoblangan. Ularning fikrlari va ta'limotlari jamiyatda muhim, kata ta'sir ko'rsatgan va odatda diniy rahbariyatga yaqin bo'lishgan.

Rivojlanish va o'zgarishlar:

- O'rta asrlar davomida ta'lim tizimi asta-sekin dunyoviy fanlarni ham o'z ichiga ola boshlangan va rivojlangan. XII-XIII-asrlardan boshlab universitetlarning paydo bo'lishi bilan ta'limning roli kengayib, fan, falsafa va huquq sohalariga ham e'tibor qaratilgan.

⁷ "Al-Andalus: The Art of Islamic Spain" by Jerrilynn Dodds (1992) 11-63 sahifalar

⁸ "Islamic Science and the Making of the European Renaissance" – George Saliba (2007) 132-193 sahifalar

Xulosa:

Oʻrta asrlarda taʼlimning asosi diniy bilimlar va ulamolar, ruhoniylar tomonidan berilgan taʼlim bilan belgilangan. Xristianlik va Islom taʼlim tizimlari oʻrta davr jamiyatlarida bilim va axloqiy meʼyorlarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Oʻqituvchilarning maqomi esa nafaqat ilmiy bilimlar, balki diniy rahbarlikni ham oʻz ichiga olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Medieval Education" by John W. Baldwin
2. "The Gothic Cathedral: The Architecture of the Great Church 1130-1530" by Christopher Wilson
3. "Medieval Europe: A Short History" by Judith Bennett
4. "The Story of Architecture" by Jonathan Glancey
5. "The History of Education: A Societal and Cultural Approach" (2019) muallifi John L. Rury va Eillen H. Tamura- Sahifalar: 98-114
6. "International Dictionary of University History" by Carol Summerfield and Mary Elizabeth Devine 9-14 sahifalar
7. "Al-Andalus: The Art of Islamic Spain" by Jerrilynn Dodds (1992) 11-63 sahifalar
8. "Islamic Science and the Making of the European Renaissance" – George Saliba (2007) 132-193 sahifalar

TALIM JARAYONIDA O‘QUV TOPSHIRIQLARINI BAJARISHDA KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV

¹Maxammatova Marjona, ²F.X. Aminova

¹“Profi University” Navoiy filiali Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi., ²Ilmiy rahbar:
“Profi University” Navoiy filiali Pedagogika va chet tillar kafedrası mudiri, dotsent, p.f.n.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235528>

Annotatsiya. Ushbu maqolada talim tizimidagi kompetensiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolliklarini, qobiliyatlarini, yangi bilimlar asosida rivojlantirishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, kompetensiya, qobiliyat, kognitiv, akademik, Integratsiya, professional.

Ta‘lim tizimidagi kompetensiyalarni rivojlantirish o‘rganishda, ayniqsa kompetensiyaga asoslangan ta‘limga (KAT) e‘tibor qaratiladi. Ta‘lim paradigmaları shaxsiylashtirilgan o‘qish tomon o‘zgarar ekan, o‘quvchi fikrlarini integratsiya qilish faol ishtirok va ko‘nikma olishni rivojlantirish uchun zarur bo‘lib qolmoqdaligi bugungi kunning dolzarb masalasidir. Kognitiv rivojlanishiga va akademik muvaffaqiyatlariga qanday ta‘sir qilishini, hamda o‘qituvchilar fikrlarini qanday qilib o‘qitish strategiyalari va dasturlarini takomillashtirishda ishlatishlari mumkinligini o‘rganadi.

Talimda tizimli fikr almashish kompetensiyalarni rivojlantirish o‘quvchilarning o‘z ustilarida ishlashlarini rivojlantiradi. Bunda intervyular, guruh muhokamaları va miqdoriy ma‘lumotlarni birlashtirgan aralash usul, o‘quvchi fikrining akademik natijalar va kompetensiya o‘shishiga ta‘sirini o‘rganish uchun ishlatiladi. Natijada, o‘quvchilarning fikrlarini ta‘lim topshiriqlariga qo‘shishning ahamiyatini ta‘kidlaydi va bu tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta‘lim jarayonida o‘quv topshiriqlarni bajarishda kompetensiyaviy yondashuv — bu o‘quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga qodir bo‘lishlariga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Ushbu usul zamonaviy ta‘limda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va hayotiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishga tayyorlaydi.

Shu o‘rinda asosiy tushunchalar va yondashuvning mohiyati:

1. Kompetensiya tushunchasi: Bu bilim, ko‘nikma va malakalarning uyg‘unligi bo‘lib, o‘quvchining muayyan sharoitlarda mustaqil ravishda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va harakat qilishi uchun zarurdir.

2. Kompetensiyaviy yondashuvning maqsadi: Ta‘lim sifatini oshirish;

3. O‘quvchilarning faol va ijodkor shaxs sifatida rivojlanishini ta‘minlash;

4. Ularni mehnat bozoriga tayyorlash.

Ta‘lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llashning asosiy tamoyillari:

1. Amaliy yo‘naltirilgan topshiriqlar:

O‘quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashga xizmat qiluvchi topshiriqlar.

2. Mustaqillik va ijodkorlik:

O‘quvchilarga o‘z qarorlarini qabul qilish va yangi g‘oyalarni sinab ko‘rish imkoniyatini berish.

3. Muammoli vaziyatlar yaratish:

O‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun maxsus muammolarni echish.

Kompetensiyaviy yondashuvda o‘quv topshIntegratsiyalairiqlarining xususiyatlari:

1. Integratsiyalashgan xarakterga ega bo‘lish:

Turli fanlar doirasidagi bilimlarni birlashtirish va ularni bir vazifani hal qilish uchun ishlatish.

2. Hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish:

Kundalik hayotda foydali bo‘ladigan amaliy bilimlar va ko‘nikmalar.

3. Baholashning natijaga yo‘naltirilganligi:

Faqat bilimlarni emas, balki o‘quvchilarning ularni qo‘llay olish qobiliyatini baholash.

Amalda qo‘llash usullari:

1. Loyiha metodlari:

O‘quvchilar muayyan mavzu bo‘yicha loyiha tayyorlashadi va uni amalda taqdim etadilar.

2. Rol o‘yinlari va treninglar:

Reallikni aks ettiruvchi sharoitlarni yaratish orqali o‘quvchilarni faol ishtirokchi qilish.

3. Kooperativ ta‘lim:

Guruhlarda ishlash orqali o‘zaro hamkorlik va mas‘uliyatni shakllantirish.

Kompetensiyaviy yondashuvning afzalliklari:

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;

Ular mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi;

Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bo‘shliqni kamaytiradi;

Kelajakdagi professional faoliyat uchun tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv bugungi kunda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jonsson, T., & Gustavsson, A. (2020). "Competence-Based Education in Practice: Implementation and Challenges." *Journal of Education Research*, 10(3), 45–56.
2. Qonunchilik va Milliy dasturlar: O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risidagi qonuni” va “2030-yilga qadar ta‘limni rivojlantirish milliy dasturi.”
3. OECD (2018). "The Future of Education and Skills 2030."
4. Zimnaya, I. A. (2003). "Key Competences as a Result-Oriented Basis of the Competence-Based Approach in Education." *Russian Education & Society*, 45(6), 19–31.
1. Ziyonet (O‘zbekiston ta‘lim portali): www.ziyonet.uz

YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA’NAVIY VA AXLOQIY QADRIYATLARI SHAKLLANISHIDA MA’RIFATPARVARLIK MILLIY HARAKATINING O‘RNI

Abduraxmonov Mirsaid Muzaffarovich

NavDKTU “Ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235557>

Annotatsiya. Maqolada jadid ma’rifatparvarlarining faoliyati, ularning ma’naviy qadriyatlar shakllanishidagi roli, milliy harakatning bugungi O‘zbekiston yoshlari tarbiyasiga ta’siri, shuningdek, ularning ezgu niyat va maqsadlari, hamda xalq farovonligi uchun ko‘rsatgan matonatlari bayon qilindi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, komil inson, yoshlar tarbiyasi, yangi usul maktablari, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Yangi O‘zbekiston, Rennessans.

Abstract. The article described the activities of the Jadid enlightenment, their role in the formation of spiritual values, the impact of the national movement on the upbringing of today's youth of Uzbekistan, as well as their noble intentions and goals, as well as their perseverance for the well-being of the people.

Keywords: spirituality, perfect man, youth education, new method schools, Behbudiy, Abdulla Avloniy, New Uzbekistan, Renaissance.

Аннотация. В статье описывается деятельность современных просветителей, их роль в формировании нравственных ценностей, влияние национального движения на образование современной молодежи Узбекистана, а также их благие намерения и цели, вместе с этим их настойчивость для благополучия народа.

Ключевые слова: новометодные школы, Бехбуди, Абдулла Авлони, Новый Узбекистан, Возрождение (Ренессанс).

Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish ko‘p jihatdan ta’lim tizimi izchilligiga bog‘liq. Zero, azaldan yoshlarning ma’naviy va axloqiy tarbiyasiga jiddiy e’tibor qaratilgan. Ma’naviy tarbiya masalalari jidid ma’rifatparvarlari faoliyatining asosiy jihatlaridan biri sanaladi. Jadidlar faoliyati tarixini o‘rganish bugungi globallashuv jarayonlari mislsiz darajada jadallashgan davrda juda ahamiyatli bo‘lib bormoqda.

Axloqiy tarbiya, axloqiy hayot, axloqiy madaniyat jamiyat taraqqiyotining poydevori desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Inson ma’naviy va axloqiy jihatdan yuksala borgan sari undagi vatanparvarlik tuyg‘usi kuchaya boradi. Jadid ziyolilari faoliyatining asosiy jihatlari vatanparvarlik, axloqiy va ma’naviy kamolotga erishish bo‘lgan desak xato bo‘lmaydi.

Turkiston jadidchilik harakati o‘z-o‘zidan paydo bo‘lgani yo‘q. Uning vujudga kelishi uchun ma’lum bir obyektiv sharoit va sabablar mavjud edi. XIX asrning o‘rtasi va XX asrning boshida jamiyatda yangilanish zarurati tug‘ildi. Bir qator ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma’naviy muammolar paydo bo‘ldi. Ularni hal etish uchun bel bog‘lagan bir guruh ziyolilar xalq orasida “jadidlar” deb tan olindi. Kishilik jamiyatining ko‘p asrlik tarixida xilma-xil harakatlar, ta’limot va siyosiy oqimlar mavjud bo‘lgan. Ularning zamirida adolatli, fuqarolarning tengligi asosiga qurilgan, insonparvar jamiyatni yuzaga keltirish uchun, zulm va zo‘ravonlikdan, qullik va istibdoddan, tengsizlik va jaholatdan qutilish uchun tinimsiz izlanish istagi yotgan [1].

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Har bir millat, har bir xalq o‘z nasl-nasabini, kelajak avlodini asrab avaylab uning qadrini bilsa unday millatning, unday davlatning kelajagi buyuk bo‘lishi muqarrar. Tarix xalq ma’naviyatining asosidir”. Ma’lumki, XIX asr oxiri

va XX asr boshida yoyilgan ma’rifatparvarlik harakati chor Rossiyasi tobeligidagi Turkiston o’lkasiga ham kirib kela boshladi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabr kuni “O’qituvchi va murabbiylar kuni”ga bag’ishlangan tantanali marosimda so’zlagan nutqida jadidchilik harakati to’g’risida alohida to’xtalib, jumladan shunday dedi: “Ko’pchilik ziyolilar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o’ylayman: Mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma’rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg’onish g’oyasiga bag’ishlab, o’lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g’aflat botqog’idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo’lda ular o’zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Ular “Ilmdan boshqa najot yo’q va bo’lishi ham mumkin emas” degan hadisi sharifni hayotiy e’tiqod deb bildilar”, – deya ta’kidlagan edilar. Shuningdek, Yurtboshimiz raisligida 2023-yil 22-dekabr kuni bo’lib o’tgan Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Kengashining kengaytirilgan yig’ilishida bugungi jamiyatimiz oldida turgan eng muhim masalalar ro’yi-rost tahlil etilib, ko’p yillardan buyon ma’naviy hayotda o’z yechimini kutib turgan muammolarni uzil-kesil hal qilishning dadil amaliy qadamlarini tashlab berdi desak aslo adashmagan bo’lamiz. Yurtboshimiz o’z ma’ruzalarida tarixga, jadid taraqqiyparvarlarining eng nozik va tahlikali zamonda maydonga chiqib, vatan, millat uchun jasorat ko’rsatganliklariga alohida e’tibor qaratdilar.

Davlatimiz rahbarining ezgu tashabbusi bilan 2024-yilning ilk kunida “Jadid” gazetasi chop etildi. Ushbu nashr Vatan va xalq manfaatlarini yo’lida jon fido qilgan millat oydinlari – jadid bobolarimiz hayoti va faoliyatini keng targ’ib etishda o’ziga xos tafakkur maydoni bo’lib [xizmat qiladi](#). “Jadid” gazetasining birinchi sonida shoir va yozuvchi Iqbol Mirzo “Jadidlarning orzulari armonga aylangan zamon – “tariximizning eng kirlik, qora kunlari” (Qodiriy) bir asr ortda qoldi. U tarix, u yaqin moziy. Tarix saboqlari bilan istiqbolga qaraladi. “Moziy – istiqbol tarozusidir” (Behbudiy). Jadid bobolarimiz o’gitidan, ular ular hayotida yuz bergan shonli va armonli kunlardan ibrat olib, istiqbolga, Vatan va millat kelajagiga nazar solish lozim” [2] – deya yozadi.

“Jadid” so’zi “yangi”, “yangilik” ma’nolarini anglatadi. Shu ma’noning o’ziyoq jadid bobolarimizning Turkiston o’lkasiga yangiliklar olib kirishni maqsad qilganliklarini tasdig’i bo’la oladi. Lekin baxtga qarshi odamzod tarixida hech ko’rinmaganki, bir maromda kechayotgan hayotni o’zgartirishga urinish katta qarshilikka uchramagan bo’lsin. Lekin haqiqat shuki, jamiyat va inson hayotining bir maromda kechishi, ertami-kechmi, albatta, tanazzulga olib keladi. Shuning uchun jadidlarimiz jamiyat va inson hayotida kecha boshlagan tanazzulga qarshi kurashish yoki uning oldini olish uchun yangi g’oyalar zarur degan xulosaga keldilar. Afsuski, jamiyatda tanazzulni o’z boshidan kechirayotgan, shunday hayotga ko’nikib qolgan ayrim insonlar jadid ma’rifatparvarlarining o’ta muhim, insoniy va hayotbaxsh g’oyalariga tish-tirnoqlari bilan qarshi chiqdilar. Jadid ziyolilarimiz dunyoning turli burchaklaridagi taraqqiyot, yangiliklar uchun olib borilgan harakatlar tajribasiga tayanishga harakat qilganlar hamda ushbu g’oyalarni milliy qadriyatlarimizga moslashtirib taraqqiyot yo’limizni yaratishga intildilar. Mustamlakachilik va zulmga qarshi kurashning bosh g’oyasi ana shu murakkab yo’lda shakllanib, sayqallanib bordi. Jadid ma’rifatparvarlarimiz ham mana shunday umuminsoniy g’oyalar, fikrlarni keng jamoatchilikka singdirishga, shu yo’l bilan jamoatchilik fikrini o’zgartirishga harakat qilishdi.

Jadidchilikning tariximizda tutgan ahamiyati va o’rnini bir nechta ustuvor jihatlarida ko’rishimiz mumkin. Birinchidan, ular mustaqillik milliy mafkurasiga asos yaratdilar. Ikkinchidan, ular g’aflat uyqusida yotgan mazlum Xalqni uyg’otdilar, ozodlik, milliy g’urur,

buyuk ajdodlarimizning boy madaniyati haqida baralla soʻzladilar, unutilayozgan qadriyatlar toʻgʻrisida jar soldilar. Uchinchidan, jadid maʼrifatparvarlarimiz jamiyatda yetilib qolgan ijtimoiy muammolarni hal qilishda tadrijiy (bosqichma-bosqich) islohot yoʻli bilan hal qilish usullarini ishlab chiqdilar. Toʻrtinchidan, ijtimoiy-davriy tuzum oʻzgarishlarining eng makammal, samarali yoʻlini taklif qildilar va mustamlakachilik tartibotini yoʻq qilishga harakat qildilar. Chor Rossiyasi tomonidan amalga oshirilgan mustamlakachilik siyosati jamiyatdagi muammolarni hal qilishda hech qanday ijobiy sifatlarga ega emas edi desak oʻylaymanki adolatdan boʻladi. Aksincha, Chor amaldorlari ziyolilarimizga imkon qadar koʻproq tazyiq oʻtkazishga va shu orqali oʻzlarining chirkin gʻoya hamda maslaklarini saqlab qolishga harakat qildilar. Shuning uchun ham jamiyatning ziyoli vakillari mamlakatni qoloqlik botqogʻidan olib chiqish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etishning yagona yoʻlini maʼrifatdan izlay boshladilar. Ilgʻor ziyolilarning bu intilishlari qisqa muddat ichida mintaqadagi maʼrifatparvarlikni katta gʻoyaviy hamda nazariy oqimga aylantirilishga intildilar va oʻz hissalarini qoʻshdilar.

Maʼrifatparvarlik harakatini mazmun-mohiyatiga koʻra bir nechta bosqichlarga ajratsak xato boʻlmaydi. Birinchi bosqichida mavjud ijtimoiy tuzumni tanqid qilishga, kamchiliklarini ochib tashlashga katta eʼtibor qaratdilar, ijtimoiy-iqtisodiy va maʼnaviy-madaniy qoloqlikdan qutulishning yagona yoʻli maʼrifat bilan ekanligi chuqur tahlillar asosida ochib berildi. Ikkinchi bosqichda esa, maʼrifatparvarlik gʻoyalarini xalq orasida targʻib qilish ishlariga keng eʼtibor qaratildi. Bunda jadid ziyolilari harakatining ahamiyati nihoyatda katta boʻldi.

Milliy maʼrifatparvarlik harakati boʻlgan ziyolilarimizning bu intilishlariga tarixchi olimlarimiz, faylasuflarimiz tomonidan juda yuqori baho berilgan va berilmoqda. Jumladan, “Jadidchilik – jahon sivilizatsiyasi yutuqlari, xususan ilgʻor ilm-fan, madaniyat-maʼnaviyatga, milliy va umuminsoniy qadriyatlar birligiga asoslangan, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maʼnaviy qoloqlikka, Mustamlakachilik istibdodiga qarshi, milliy mustaqillikni barqarorlashtirishga qaratilgan demokratik harakat edi” [3] – deya taʼkidlaydilar.

Jadidchilik harakati tomonidan amalga oshirilgan targʻibot kishilar dunyoqarashi va ruhiyatini tubdan oʻzgartirishda, maʼrifatparvarlik gʻoyalarining jamiyat hayotidan oʻrin egallashida, milliy mustaqillikning maʼnaviy-madaniy va gʻoyaviy-nazariy asoslarini yaratishda muhim ahamiyatga ega boʻldi. XX asr boshlarida maʼrifatparvar bobolarimiz milliy taʼlim-tarbiya tizimini yaratish va takomillashtirishga hamda yurtimiz mustaqilligi, xalqimiz ozodligi va erkinligi, kelajakda xalqimiz farzandlarining obod va farovon hayotini taʼminlashga beqiyos hissa qoʻshganlar.

Mustaqillik yillarida Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abdurashidxonov “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi. Ularga davlatimiz tomonidan koʻrsatilayotgan yuksak eʼtibor natijasida Jadid marifatparvarlarining ilmiy merosini kelajak avlodga yetkazish, ularning asarlarini tahlil va idrok etish tomon jiddiy qadamlar tashlandi. Ularning millat kelajagi va mamlakat taraqqiyoti, uning mustaqilligi va erki yoʻlida qilgan xizmatlarini keng jamoatchilikka, xususan, navqiron yosh avlodga asl holicha yetkazish borasida amalga oshirilajak ishlarning dengizdan tomchi deyish mumkin.

Shubhasizki, jadidchilik milliy harakati va ularning faoliyatini jiddiy oʻrganish va yoshlarimizga ularning asl mohiyatini anglatish muhim ahamiyat kasb etadi. Biz Uchinchi Renessansni ustuvor vazifa hisoblab, uni milliy gʻoya, tafakkur darajasiga olib chiqmoqchi boʻlsak, jadidlarimiz bobolarimiz taʼkidlaganidek, har kim oʻzgarishi va bu oʻzgarishni, avvalo, oʻzidan boshlashi kerak. Jadidchilik mohiyat-eʼtiboriga koʻra, milliy demokratik harakat boʻlib, ularning maqsadi Turkiston oʻlkasining qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni ilmiy qilish, jamiyat hayotida va ijtimoiy hamda madaniy islohotlar

o‘tkazish, alal oqibat, milliy mustaqillik g‘oyalarini hayotga tadbiq etishni o‘z oldilariga maqsad qilgan edilar.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, jadidchilik milliy harakati va jadid bobolarimiz bugungi o‘zbek jamiyati va davlatchiligi shakllanishiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk ajdodlarimiz qatoridan munosib o‘rin egallaganlar. Hur fikrli jadid ma‘rifatparvar ajdodlarimizning boy ilmiy-ijodiy merosi bugungi murakkab, tahlikali davrda O‘zbekistonda milliy g‘oya va mafkuraviy immunitet shakllanishi va rivoj topishida, mustaqil fikriga ega bo‘lgan, fidoyi va yurtimizni chin qalbdan sevgan, uni ko‘z qorachig‘idek asrab-avaylashni shon-sharaf deb hisoblaydigan avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Is‘hoqxon To‘ra Ibrat, Cho‘lpon va boshqa jadid ma‘rifatparvarlarining g‘oyaviy merosi biz uchun muhim dasturulamal, harakatlarimizda yorqin mash‘ala, pok niyatlarimiz ro‘yobi yo‘lida hayotiy tajriba manbaiga aylanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toshqulov J. O‘zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy fikrlari tarixidan. T.: “O‘zbekiston”, 1996. 43-bet
2. Mirziyoyev Sh.M., “Yangi O‘zbekiston Demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda”, “O‘qituvchi” MU, 2021 92-bet
3. Iqbol Mirzo. “Birlashmoq davri”, Jadid adabiy, ilmiy-ma‘rifiy va ijtimoiy haftalik gazetasi. 2024-yil 1-yanvar. №1
4. Choriyev A., Choriyev S. Renessans davri Yevropa falsafasi. T.: Tafakkur qanoti, 2015.

OLIV TA'LIM TIZIMINIDA INKLYUZIV TA'LIM

¹M. Asadov, ²R.N.Tolibov

¹NDPI «Tarix» mutaxassisligi doktoranti, ²Ilmiy rahbar «Tarix» kafedrasida dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235574>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida Oliy ta'lim tizimida nogironligi bor shaxslarning ta'lim - tarbiya olishi, inlyuziv ta'lim tizimi va bu sohada innovatsion yangiliklarning tadbiiq etilishi, nogironllarni har tomonlama qo'llab-quvvatlanishi masalalari yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: oily ta'lim, inlyuziv ta'lim, brayn, modernizatsiya, kredit- modul, renessans, bakalavriat, magistratura, nodavlat ta'lim muassasasi.

Аннотация. В статье предпринята попытка осветить вопросы образования и воспитания лиц с ограниченными возможностями в системе высшего образования Республики Узбекистан, системы инклюзивного образования, внедрение инновационных инноваций в этой сфере, комплексной поддержки людей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: семейное образование, инклюзивного образования, мозг, модерни-зация, ренессанс, кредитный модуль, бакалавриат, магистратура, негосударственное образовательное учреждение,

Abstract. In the article, an attempt was made to highlight the issues of education and upbringing of persons with disabilities in the higher education system of the Republic of Uzbekistan, inclusive education system. Implementation of innovative innovations in this field, comprehensive support of disabled people.

Keywords: family education, inclusive education, brain, modernization, credit module, renaissance, bachelor's degree, master's degree, non - state educational institution.

Mamlakatimizda erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lida amalga oshirilayotgan tub islohotlarning zamirida, avvalo, har bir inson uchun hech kimdan kam bo'lmagan munosib hayot va turmush sharoitlarini yaratishdek ezgu g'oya mujassamdir. Ayniqsa, aholining ko'pchilik qismini ya'ni, 64 foizini tashkil etayotgan yosh avlodni sog'lom va barkamol kamol topishi uchun zarur imkoniyatlar hamda shart-sharoitlarni yaratish, ularni har tomonlama barkamol shaxslar etib shakllantirish jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan vazifa sifatida davlat siyosatining markazida bo'lib kelmoqda. Bugun O'zbekistonda inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish kabi ustuvor vazifa belgilangan.

O'ziga xos ijtimoiy guruh sifatida yoshlar jamiyatning kelajagidan dalolat beradi. CHunki, aynan ular yuz berayotgan o'zgarishlarning indikatorlari hisoblanadi va jamiyat rivojlanishining salohiyatini belgilab beradi. Ma'lumki, bugungi kunda O'zbekistonda 36 million aholi yashayotgan bo'lsa, shundan 10 million 360 ming kishi 18 yoshgacha bo'lgan yoshlarni, 17 million 80 ming kishi esa 30 yoshgacha bo'lgan yoshlarni yoki butun aholining 64 foizini tashkil qiladi.

Barkamol avlodni voyaga yetkazish borasida respublikada amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarni jamiyatning barcha jabhalarida kuzatish mumkin.[1] Binobarin, yoshlar tarkibida nogironligi bo'lgan shaxslar ham mavjudki, ularni huquqiy muhofazalash, hayot va turmush tarzini yaxshilash, ta'lim-tarbiya olishlari, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar ob'ekt

va xizmatlaridan to'laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning ishga joylashish, oliy ta'lim olishiga ko'maklashish, ularga zarur bo'lgan axborotni to'sqinliklarsiz olish imkoniyatini ta'minlash muhim vazifa sanaladi.

“Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasigacha” tamoyili asosida 2022–2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqilib, amalga oshirish vazifasi qo'yildi. SHuni alohida qayd etish kerakki, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasidagi 7 ustuvor yo'nalishning bosh g'oyasi - inson qadrini ta'minlash hisoblanadi. “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining nafaqat nomlanishi, ayni chog'da unda belgilangan ustuvor yo'nalishlar va muhim vazifalar ham milliy yoki mintaqaviy miqyosdagina emas, balki global darajada ulkan ahamiyatga molik xalqaro hujjatlar bilan uyg'un va hamohangdir”[2].

Darhaqiqat, mamlakatimizda keng ko'lamli islohotlar, jumladan ta'lim islohotlari orqali yangi Uyg'onish davri – Uchinchi renessan poydevorini yaratish asosiy maqsad bo'lib belgilandi. Ya'ni taraqqiyot strategiyasi mazmunida adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim islohotlari orqali amalga oshirilishi mumkinligiga alohida urg'u berildi. Ayni paytda ko'zlangan maqsadlar tarkibida nogironligi bor shaxslarning ham ta'lim olishlariga alohida ahamiyat qaratildi.

Bugunda dunyo miqyosida nogironlar eng kambag'al odamlarning 20 foizini tashkil etadi; rivojlanayotgan mamlakatlardagi nogiron bolalarning 98 foizi maktabga bormaydi, ko'cha bolalarining 30 foizi nogiron hisoblanadi va katta yoshdagi nogironlar o'rtasida savodxonlik darajasi atigi 3 foizni, ba'zi mamlakatlarda nogiron ayollar uchun 1 foizni tashkil etadi.[3] Ayni paytda ta'kidlash o'rinliki, dunyo mamlakatlarining taniqli olim va ixtirochilarini 17 foizini nogironligi bor shaxslar tashkil etadi. Shuningdek, jahondagi barcha mamlakatlarda nogironlar ko'pincha jamiyatning chekkasida yashaydi, ayrim asosiy sohalarda to'laqonli turmush kechirish imkoniyatidan mahrum. Ular maktabga qatnash, ish topish, o'z turar joyiga ega bo'lish, oila qurish va farzandlarini tarbiya qilish ijtimoiy faoliyat yoki saylovda ishtirok etish kabi umudlardan ham mahrum. Ularning aksariyati uchn do'konlarga, jamoat binolariga kirish, jamoat transporti va hatto axborotdan foydalanish imkoniyati ham orzu bo'lib qolmoqda.

Yuqorida bildirilgan fikrlarga monand yana bir muammo borki bu-bevosita bahs va munozaralarga sabab bo'lmoqda. Bu muammo nogironligi mavjud ko'zi ojiz shaxslarning oily ta'lim tizimida tahsil olish bilan bog'liq masaladir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning ta'kidlaganidek, “Eng katta boylik – bu aql - zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir! Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak” [4]

Ma'lumki, dastlabki qabul qilingan Inson huquqlari Deklaratsiyada nogironlarga quyidagi asosiy inson huquqlari rad etilgan: ta'lim olish; erkin ko'chib yurish; jamiyatda mustaqil hayot kechirish; hatto tegishli malakaga ega bo'lgan hoatlarda ham ishga ega bo'lish; axborotdan foydalanish imkoniyati; tegishli tibbiy xizmatlardan foydalanish; o'zlarini ng siyosiy huquqlarini, jumladan saylov huquqini amalga oshirish; shaxsiy qarorlar qabul qilish.

Bugunda esa dunyoning ko'pchilik mamlakatlari BMT murojat bilan chiqib o'z yurtlaridagi nogiron yoshlarga ta'lim berish va uni har tomonlama moddiy va ma'naviy qo'llab - quvvatlash tashabbusi bilan chiqdi. Ayynan, O'zbekiston Respublikasi ham bu safga qo'shildi va bu sohada izchil siyosat olib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida 2005-yilning 19-sentabrida Xalq ta'limi vazirligining 234-sonli buyrug'i bilan “Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida Muvaqqat Nizom”i tasdiqlandi. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 12.10.2021-yildagi “Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga ta'lim berishga

oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risidagi Muvaqqat Nizomi" i tasdiqlandi. 2023 yil 27 fevralda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab - quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarorlari qabul qilindi. Ayniqsa, Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 2-iyundagi 417-son qarori : "Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risida NIZOM" [5] ning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu hujjatlarda inklyuziv ta'lim olishning huquqiy maqomi, bajarilishi lozim bo'lgan chora –tadbirlari belgilanib, ijro sari yo'naltirildi.

Bugunda ta'lim-tarbiya, ilm-fan, intellektual salohiyatni yuksaltirish, zamonaviy taraqqiyotning yetakchi qonuniyatiga aylandi. Jahon bankining ma'lumotlariga tayanganda dunyoning yetakchi mamlakatlarining nufuzli olimlari va ixtirochilarining (17%) nogironligi borligi ma'lum bo'ldi. Darhaqiqat, xalqaro hamjamiyat va taraqqiy topgan mamlakatlar qatoriga ko'tarilish uchun harakat qilayotgan jamiyat, birinchi navbatda, bugun unib-o'sib kelayotgan farzandlarining har tomonlama barkamol avlod bo'lib hayotga kirib borishini o'zi uchun eng ulug', kerak bo'lsa, eng muqaddas maqsad, deb bilmoqda. Intellektual bilim, intellektual boylikka intilish har qaysi millat va davlat uchun kundalik hayot mazmuniga aylanmasa - bunday davlat jahon taraqqiyoti yo'lidan chetda qolib ketishi muqarrardir. Shu nuqtai nazarda qaraganda, nogironligi bor shaxslarga, ayniqsa yoshlarga ta'lim-tarbiya berish, jamiyat va davlat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratish davlatimizning birinchi navbatdagi vazifasiga aylandi.

Bugunda mamlakatimizda yuqorida qabul qilingan davlatimiz farmonlari va qarorlari asosida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Eng avvalo nogironligi bor shaxslarning huquqiy muhofazasi ta'minlanmoqda. 2023-yil 17-noyabr qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra nogironligi bo'lgan 18 yoshgacha bolalarga va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga to'lanadigan nogironlik nafaqasi oyiga 800 000 so'm etib belgilandi.

Taniqli psixolog olim L.S.Vigotskiy (1986-1934) inklyuziv ta'lim asoschisi bo'lib, uning nazariyasiga ko'ra bolalar ijtimoiy muhitda eng samarali bilim olishadi. Oliy aqliy funksiyalarning rivojlanishi ijtimoiy hamkorlikdan boshlanadi, keyin shaxs bo'lib shakllanadi - deb ta'kidlagan. Bugunda nogironligi bor shaxslar nafaqat umumta'lim maktablarida balki oily ta'lim tizimida ham tahsil olmoqdalar.

Oliy ta'lim va uzluksiz ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq uzluksiz ta'limni davom ettirish maqsadida Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilinishi muhim qadam bo'ldi. Birgina Navoiy davlat pedagogika institutiga 327 nafar nogironligi bor talabalar qabul qilindi. Shundan 17 nafari magistraturada, 3 nafari esa doktoranturaga tahsil olmoqda.

Oliy ta'lim tizimida mutaxassislik (magistratura) fanlarini o'qitishda ko'zi ojiz talabalarni o'quv yili boshida ustoz domlalar birmuncha qiyinchiliklarni boshidan kechirsada, kredit modul tizimi ancha qulaylik tug'dirishi va mustaqil ta'lim, muloqot natijasida talabalar boshqa talabalardan o'zlashtirish jihatidan orqada qolmasliklarini ko'rsatdi. Lekin o'quv - tarbiya jarayonida ularning to'laqonli bilim olishlariga doir ba'zi bir muammolar ham qalqib chiqmoqda. Chunonchi, binolarda nogironlar va nogironlarning o'tishini osonlashtiradigan o'tish yo'laklari maxsus qurilmalar, liftlar, panduslar mavjud emas. Shunigdek, nogironligi bo'lgan shaxslarga axborot texnologiyalaridan qulay formatlarda, imo-ishora tilida va boshqa muqobil aloqa shakllarida (imo-ishora tilidan tarjimalar, ovozli va vizual signallar va boshqalar) foydalanish imkoniyatlarini yaratish lozimligi namoyon bo'lmoqda. Ayrim hollarda ularning

brayn usulida dars jarayonida ma`ruzalarni yozib borishlari boshqalarni chalg`itishiga sabab bo`lmoqda. Biroq talaba magistrlar o`rtasidagi o`zaro hurmat, yaqinlik, tarbiyaning uzluksiz olib borilishi bu muammoni bartaraf etmoqda.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son “Alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarga ta`lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to`g`risida”gi qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta`lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta`minlash vazifalari belgilab berildi.

Uzliksiz ta`lim tizimiga e`tibor qaratsak, 2022 yilida O`zbekistonning barcha hududlaridagi 225 umumta`lim maktabi imkoniyati cheklangan bolalar uchun o`z eshiklarini ochdi. 2023 yilda Respublikaning hamma hududlarida ham ta`limga inklyuziv yondashuv joriy etildi. Bugunda inklyuziv ta`limda nogiron boladagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim va ko`nikmalarga ega qilish, kasb-hunarga o`rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etilmoqda. Chunki inklyuziv ta`lim tizimining vazifalaridan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta`minlashdan iboratdir. Biroq o`rganish shuni ko`rsatadiki, umumta`lim maktablari hali bu ta`lim turiga tayyor emas, ayrim muammolar ham qalqib chiqayapti, chunki ularda nogiron bolalar uchun qulay infratuzilma va hojatxonalar, ta`lim jarayoni uchun zarur bo`lgan qulayliklar ta`minlanmagan. Binobarin, malakali kadrlar ham mavjud emas. Jumladan, surdo-tarjimonlar, ko`zi ojizlar uchun Brayl alifbosi darsliklar yetishmaydi yoki zamon talablariga qisman javob beradi, xolos. Ayniqsa, o`qishda va eshitishda nuqsoni bo`lgan bolalar uchun o`qituvchi va repetitorlarga ehtiyoj sezilmoqda. Mazkur muammolar o`zining ijtimoiy-iqtisodiy yechimini talab qiladi va kutmoqda. Jamoatchilik va erkin mutaxassislar tomonidan aniqlangan muammolar o`zining ijtimoiy-iqtisodiy yechimini talab qiladi va kutmoqda. Bu muammolarni nafaqat byudjet tashkilotlari ishtirokida, balki Vatanimiz, xalqimiz ravnaqiga o`z mablag`i, aql-zakovati yo`lida sarflayotgan homiylar (tadbirkorlar) ham hal etishi kerak.

Xulosa qilib ta`kidlaganda, oliy ta`lim tizimida maxsus ehtiyojli talabalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta`minlash, ta`lim-tarbiya tizimini rivojlantirish lozim. Ustuvor yo`nalishlarini amalga oshirish doirasida o`quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishning shakl va mexanizmlarini yangilash ta`lim texnologiyasi va kredit modul tizimini takomillashtirish zarur. Jumladan, ushbu sohadagi munosabatlarni ta`lim amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqib, zamon talabi asosida tegishli o`zgartirish va qo`shimchalarni kiritish, tartibga solish, xalqaro tajribalardan unumli foydalanish zarur deb bilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ubaydullayev R.A. O`zbekiston yoshlari: ijtimoiy qiyofa. T. 2008. 8-bet
2. Internet ma`lumotlari. <https://sud.uz/1001-2/>
3. Nogironlik. Ijtimoiy yakkalab qo`yishdan - tenglikka. Nogironlar huquqlarini amalga oshirish.
4. Parlament a`zolari uchun qo`llanma. Toshkent.: Baqtria press, 2020, -3 bet.
5. Xalq so`zi” gazetasi, 2020 yil 26 yanvar. (Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasi)
6. 2018-yil 2-iyundagi 417-son qarori: "Oliy ta`lim muassasalariga nogironligi bo`lgan shaxslarni qo`shimcha davlat granti kvotalari asosida o`qishga qabul qilish tartibi to`g`risida NIZOM”

KREDIT-MODUL TIZIMIDAN FOYDALANISHNING AFZAL JIHATLARI, QULAYLIKLARI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Navoiy DPI tayanch doktoranti, Profi universitayning “Pedagogika va chet tillar” kafedrasi
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235590>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit-modul tizimini oliy ta’lim muassasalariga joriy etilishi hamda talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish borasidagi Respublikamizda chiqarilgan qarorlar hamda kredit-modul tizimining vazifalari, afzalliklari va qulayliklar haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, kredit-modul tizimi, oliy ta’lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur, kredit birliklar, konvertatsiya, talaba, ball, majburiy hamda tanlov fanlar.

Аннотация. В данной статье представлена информация о принятых в нашей республике решениях по внедрению кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях и организации самостоятельного обучения студентов, а также о задачах, преимуществах и удобствах кредитно-модульной системы.

Ключевые слова: независимое образование, кредит-модульная система, высшее образование, независимое мышление, критическое мышление, кредит единицы, преобразование, студент, оценка, обязательные и факультативные предметы.

Abstract. This article provides information on the introduction of the credit-module system to higher education institutions and the decisions made in our Republic on the organization of Independent Education of students and the tasks, advantages and facilities of the credit-module system.

Keyword: independent Education, credit-module system, Higher Education, independent thinking, critical thinking, credit units, conversion, student, score, compulsory and elective subjects.

Ta’limning globallashuvi va xalqarolashuvi oliy ta’limda o‘qitish jarayonini tashkil etish tizimiga ham o‘zgartirishlar kiritishni talab etmoqda. Ayniqsa, oliy ta’limda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash talabalarning maksimal mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash, egallangan bilimlarni amaliyotda samarali qo‘llay olish layoqatini rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa, oliy ta’lim jarayonini xalqaro standartlarga javob beradigan pedagogik tizim asosida tashkil etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ana shu maqsadda “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi”da oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tkazish ustuvor vazifa etib belgilandi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida esa, 2020-2021-o‘quv yilidan mazkur tizim asosida o‘quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 824-son qarori asosida mamlakatimizning oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy etildi.

Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar e’tirof etiladi:

o‘quv jarayonlarini modul asosida tashkil qilish;

bitta fan, kurs(kredit)ning qiymatini aniqlash;

talabalar bilimini reytingda ball asosida baholash;

talabalarga o‘zlarining o‘quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkon yaratish;

ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim olishning ulushini oshirish;

ta’lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo‘yilgan talabdan kelib chiqib o‘zgartirish mumkinligi.

Modulga asoslangan o‘quv dasturlari maxsus sxema asosida ishlab chiqiladi va quyidagilarni qamrab oladi:

o‘quv maqsadi hamda vazifalarining to‘liq ochib berilishi;

talabani fan(kurs)ni boshlashi va tugatishidan keyingi orttirishi lozim bo‘ladigan malakasiga qo‘yiladigan talablar;

modul tarkibiga kirgan har bir fanning qisqacha mazmuni (sillabus), ya’ni ma’ruza mavzulari, seminar va amaliy mashg‘ulotlarning rejasi, mustaqil ta’limni baholash uchun mo‘ljallangan topshiriqlar;

o‘qitishning qisqacha bayoni: ta’lim berish usuli hamda vositalari; bilimlarni baholash usuli va shakllaridan iboratdir.

Kredit-modul tizimining Oliy ta’lim muassasalarida joriy etilishining bir qancha afzalliklari va qulayliklari mavjud bo‘lib, ular bilan birma-bir tanishib o‘tamiz. (1-jadvalga qarang).

1-jadval

ECTS tizimidan foydalanishning afzal jihatlari, qulayliklari

№	Afzal jihatlari, qulayliklari	Yutug‘i	An’anaviy o‘qitish tizimida
1	Oliy ta’lim muassasalarining yagona “kredit tizimi”dan foydalanish (ECTS)ga asoslanishi.	Kredit yoki kredit birligi – o‘quv rejasida hisobga olingan har qanday o‘quv faoliyatining qiymat ko‘rsatkichi hisoblanadi.	Oliy ta’limda professor-o‘qituvchilarning asosiy diqqati axborotni qidirib topish, uni o‘zlashtirish hamda dastlabki qayta ishlagandan so‘ng talabalarga tarqatishga qaratildi. Ya’ni o‘qituvchilar shunchaki axborotni qabul qiluvchi va uzatuvchi subyekt edi.
2	Talaba ta’lim olayotgan universitetida egallagan akademik bilimlarini shu tizimga a’zo mamlakatlar oliy ta’lim muassasalarida tan olinishini, ya’ni o‘ziga xos “konvertatsiyasi”ni kafolatlaydi.	Mazkur tizim a’zolariga talabalarni boshqa OTMga o‘qishini tiklash, ko‘chirish va tugatish imkoniyatini beradi.	Talaba o‘quv jarayonining ob’ekti sifatida axborotni qabul qiluvchi vazifasini bajarar, asosiy vaqtini auditoriyada ma’ruza mashg‘ulotlarini tinglashga sarflar edi.
3	Ma’lum bir ta’lim yo‘nalishi va mutaxassisliklar kesimida o‘quv jarayoni haqidagi axborotlarni aniq aks ettiruvchi o‘quv rejalarining	Mutaxassislik darajasining tan olinishiga erishish maqsadida talabani qabul qiluvchi va jo‘natuvchi oliy o‘quv yurtlaridagi	Ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklar o‘quv rejalarini esa mehnat bozori talabi bilan bog‘lanmagan fanlar bilan to‘ldiriladi, asosan, professor-o‘qituvchini ish

	o'xshashligi hamda yagonaligini ta'minlaydi.	dasturlar mazmunini oldindan kelishib olish imkonini beradi.	bilan ta'minlash, unga auditoriya soatini chiqarib berish prinsipi nuqtayi nazaridan, shuningdek, kafedra mudirlari o'zaro kelishib fanlarni taqsimlash asosida shakllantirilar edi.
4	ECTS tizimi bo'yicha har bir oliy ta'lim muassasasi kredit tarkibini, har bir modul bo'yicha kreditlar sonini, qolaversa, har bir kurs va umuman, o'qish davrini tamomlash uchun talaba tomonidan to'planishi lozim bo'lgan kreditlarning umumiy miqdorini mustaqil belgilaydi.	Kredit tizimida majburiy fanlardan tashqari tanlov fanlari ham talabaning individual dars jadvaliga kiritiladi.	Talabaga fanlarni hamda professor-o'qituvchilarni tanlash u yoqda tursin, zerikarli bo'lgan mashg'ulotlardan voz kechib, kutubxonada o'qib o'rganishiga ham imkon berilmas edi. Talabaning dars mashg'ulotlarini qoldirishiga jiddiy talafot sifatida qaralib, bir semestrda 30 soatdan oshsa ogohlantirish, 74 soatdan oshsa, talabalik safidan chiqarilar edi.
5	Talabalar o'qishdan haydalmaydi yoki kursdan-kursga qoldirilmaydi. Qaysi fan (kurs)dan belgilangan kreditlarni to'play olmasa, faqat o'sha fanning o'zidan qayta imtihon topshiradi.	Oliy ma'lumot to'g'risidagi diplom esa belgilangan kreditlar to'plagandan so'ng beriladi.	Fanning identifikatsiyasi, professor-o'qituvchi haqida ma'lumot, dars tavsifi, fanning maqsadi, o'rganish natijalari, o'qitish metodikasi, fanning rejalari, adabiyotlar, baholash metodikasi, fanlar kesimida dars mashg'ulotlarini olib boradigan
6	ECTS tizimi bo'yicha talabalarning bir yilda to'plashi lozim bo'lgan kredit miqdori 60 ni tashkil etadi.	Bir o'quv yili ikki semestrda iboratligini hisobga olsak, talaba har semestrda 30 kredit to'plab borishi lozim. Bakalavriat dasturi 3-4 yillik bo'lsa, talaba bakalavr darajasini qo'lga kiritishi uchun jami 180-240 kredit, 1-2 yillik magistratura dasturini tugallashi uchun esa, 60-120 kredit to'plashi majburiyat hisoblanadi.	professor-o'qituvchilar hamda ularning erishgan yutuqlari, mehnat bozorida mutaxassisga qo'yilgan talablar, ya'ni qanday nazariy, amaliy bilim, ko'nikma va kasbiy malakaga ega bo'lishi bilan bog'liq ma'lumotlar berilmas edi.

Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turibdiki, kredit-modul tizimini oliy ta'lim muassasalariga joriy etilishi bugungi yosh bilimdonlarning bilim olishiga qulay sharoit yaratish bilan birga, ertangi kun yoshlarini kreativ fikrlaydigan, tanqidiy tafakkuri rivojlangan yoshlar etib tarbiyalash uchun zamin yaratadigan tizim desak mubolag'a bo'lmaydi. Bularning barchasi esa, jahon bozorida bilimli o'zbek yoshlarining o'z o'rnlarini topishiga ko'mak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni. <https://lex.uz/>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori. <https://lex.uz/>

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СРЕДСТВАМИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

¹Азимова Мушарраф Уткировна, ²Сариева Балауса Мергенбаевна

¹Навоийский государственный университет и.о доцент кафедры Дошкольного образования, ²Навоийский государственный университет студентка факультета Дошкольного и начального образования

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235611>

Аннотация. Данная статья направлена на гармоничное развитие личности в современных педагогических условиях формирования эстетического воспитания средствами изобразительной деятельности, в ней рассказывается о развитии у детей таких творческих способностей, как восприятие, понимание и оценка красоты окружающего мира.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, изобразительная деятельность, художественное творчество, эстетическое восприятие, формирование эстетического вкуса, эстетическое развитие, творческое самовыражение, художественная культура, восприятие красоты, воспитание личности.

Annotasiya. Ushbu maqola tasviriy faoliyat vositalari orqali estetik tarbiyani shakllantirishning zamonaviy pedagogik sharoitda shaxsni barkamol rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bolalarda dunyodagi go'zallikni idrok etish, tushunish va qadrlash kabi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish to'g'risida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: estetik tarbiya, tasviriy faoliyat, badiiy ijod, estetik idrok, estetik didni shakllantirish, estetik rivojlanish, ijodiy o'zini namoyon qilish, badiiy madaniyat, go'zallikni idrok etish, shaxs tarbiyasi.

Abstract. This article is aimed at the harmonious development of personality in modern pedagogical conditions of the formation of aesthetic education by means of visual activity, it tells about the development of children's creative abilities such as perception, understanding and appreciation of the beauty of the surrounding world.

Keywords: aesthetic education, visual activity, artistic creativity, aesthetic perception, formation of aesthetic taste, aesthetic development, creative self-expression, artistic culture, perception of beauty, personality education.

Изобразительная деятельность - важнейшее средство художественно эстетического воспитания. Это подчеркивали многие художники, искусствоведы, педагоги, психологи, ученые. Это отмечали и древние греки, произведения искусства, которых до сих пор удивляют и радуют мир красотой и совершенством, много веков служат эстетическому воспитанию человека. В формировании личности ребенка, в его эстетическом развитии неоценимое значение имеют разнообразные виды художественно-творческой деятельности: рисование, лепка, вырезание из бумаги фигурок и наклеивание их, создание различных конструкций из природных материалов и т.д.

Изобразительная деятельность дошкольников как вид художественной деятельности должна носить эмоциональный, творческий характер. Педагог должен создавать для этого все условия: он, прежде всего, должен обеспечить эмоциональное, образное восприятие действительности, формировать эстетические чувства и представления, развивать образное мышление и воображение, учить детей способам создания изображений, средствам их выразительного исполнения. Процесс обучения

должен быть направлен на развитие детского изобразительного творчества, на творческое отражение впечатлений от окружающего мира, произведений литературы и искусства.

Рисование, лепка, аппликация – виды изобразительной деятельности, основное назначение которой – образное отражение действительности. Изобразительная деятельность – одна из самых интересных для детей дошкольного возраста. Изобразительная деятельность – это специфическое образное познание действительности. Одним из основных видов изобразительной деятельности, которым дети начинают овладевать уже в раннем возрасте является рисование. Детское рисование-это феномен творческой активности детей в возрасте от 1-2 до 10-11 лет, имеющий двигательно-зрительную основу и реализующий многие психические функции, важные для целостного личностного развития ребенка. Необходимо поэтому при рассматривании и оценке детских рисунков: - обсуждать с ребенком рисунок, а не его самого, его личность (например: способный, неспособный, неряха, аккуратист, глупый, слабый, средний, гениальный ребенок и т.п.); - оценивать нужно достижения ребенка относительно его личных возможностей и в сравнении с его же рисунками с учетом индивидуальных особенностей и динамики его развития (движется ли ребенок в своем творчестве или остановился, повторяет освоенное, репродуцирует сам себя), а не в сравнении с другими детьми; - необходимо точно определять цель, суть задачи, условия создания рисунка и в соответствии с этими обстоятельствами оценивать работу (задана тема к выставке, подсказана извне или вызвана собственными побуждениями, нашла она отклик в душе ребенка или исполнена по принуждению; пользовался ребенок вспомогательным зрительным материалом или работал по памяти, по воображению; был ли достаточный выбор изобразительных средств и т.д.); - выделять и оценивать: его общее настроение, сюжет, смысловую и эмоциональную трактовку, композиционное решение (выбор размера рисунка, расположение изображения в формате, выражение степени подчиненности отдельных фигур - режиссура, масштабные отношения, конфигурация форм, ритмическое и колористическое решение), свободу владения изобразительным языком; - поддерживать, поощрять правомерно самостоятельность рисования, активность авторской позиции в отношении к изображаемому, искренность эмоциональных переживаний в творчестве, чуткость к природе изобразительных материалов и возможностям инструментов, изобретательность в поиске приемов изображения и способов выражения образов и настроений, работу по совершенствованию своего изобразительного языка; - важно определять и учитывать меру чужого влияния на рисунок, снижающего уровень творческого поиска; нужно помнить, что такие виды рисования, как срисовывание с образца, калькирование с оригинала, закрашивание готовых контурных картинок не способствуют творчеству и художественному развитию ребенка, а приводят к механическому воспроизведению чужих решений, служат распространению в детском рисовании безликих шаблонов и стереотипов; - в самой оценке должно быть явлено доброе внимание, желание увидеть глубоко и полно все содержание рисунка; она должна быть обстоятельно аргументирована и иметь позитивный характер, чтобы даже при определении недостатков открыть ребенку возможность для их преодоления, исключая при этом прямую подсказку в действии; в оценке также может быть выражено напутствие к дальнейшему творчеству и формулирование новых задач - тогда она будет интересна, полезна, желанна и принята с доверием.

В педагогической практике нельзя забывать, что дети творят соответственно собственным потребностям, а не «напоказ» и неверно ориентировать их только на результат, подменяя поиск образцом, творчество - исполнением, желание - принуждением. В оценке работ должно поощряться искреннее, оригинальное творчество ребенка, а не послушное репродуцирование. Любя рисование и доверяя взрослым, рисующий ребенок может оказаться жертвой чужой воли. Так нарушаются творческие права ребенка, неверно ориентируется его художественная деятельность и наносится ущерб его целостному личностному развитию. Это необходимо понимать и помнить всем взрослым, соприкасающимся с творчеством детей.

Основные ступени развития изобразительной деятельности детей: -ярко-выраженный интерес ребенка к изобразительному материалу и познавательным действиям с ним; -интерес ребенка к действиям взрослых с материалом, подражания им, основанное на потребности в общении; -интерес ребенка к следу, оставленному на листе и проявления ассоциативного образа; -проявление первых замыслов; -предметно-орудийная деятельность (поиск содержания образа в каракулях). Ребенок сам ставит цель, изображая задачу; -интерес к рисованию (средний дошкольный возраст), так как ребенок может воплотить в рисунке любое содержание. Изобразительные действия становятся более точными, уверенными, разнообразными, творческими; качественные рисунки переходят в пластичные (старший дошкольный возраст) Рисунок дошкольника можно сразу узнать по их яркости, красочности, декоративности. Детские рисунки убеждают взрослых в том, что ребёнок способен выразить в них своё мироощущение, они вызывают нашу эмоциональную реакции и именно поэтому их можно назвать выразительными.

Одним из самых доступных для ребёнка средств выразительности является цвет. Характерно, что использование красок ярких, чистых тонов, в разнообразном сочетании присуще дошкольникам всех возрастов. Дошкольник может рисовать всеми красками, подражая при этом соседу по столу или рисуя «наизусть» не раз найденный образ. Оригинальность образа, продукта детской деятельности, - показатель творческого воображения. В то же время следует помнить, что детский рисунок при всех его достоинствах – это не произведение искусства.

Он не может удивить нас глубиной мысли, широтой обобщения, абсолютной неповторимостью формы воплощения образа. Ребёнок в рисунке рассказывает нам о себе и о том, что он видит. Дети не просто переносят на бумагу предметы и явления окружающего мира, а живут в этом мире красоты. Педагогу нужно помнить, что оценивать выразительность образов, создаваемых дошкольником, нельзя только на основе анализа самого рисунка. Для верного понимания ребёнка, его возможностей в изобразительной деятельности необходимо наблюдать и анализировать процесс создания образа, учитывать особенности личности маленького художника. Наряду с выразительностью и грамотностью детских работ следует выделить и такое их качество, как оригинальность. Своеобразие, неповторимость детских работ – относительное качество.

Оно может сочетаться с грамотностью, выразительностью, но может быть и единственной характеристикой образа. То есть рисунок маленького ребёнка может быть и неграмотен, выразителен, но отличаться своеобразным решением задачи. На занятиях рисованием у детей воспитывается интерес к художественно-творческой деятельности, желание создать красивое изображение, интереснее придумать его и как можно лучше выполнить. Восприятие и понимание произведений искусства, доступных детям: графики,

живописи, скульптуры, архитектуры, произведений народного декоративного творчества - обогащают их представления, позволяют найти разнообразные выразительные решения.

Формирование эстетического воспитания средствами изобразительной деятельности играет важную роль в воспитании эстетически развитой, гармоничной личности. Изобразительное искусство помогает не только развивать творческие способности, но и учит детей видеть и ценить красоту в окружающем мире, способствуя их духовному обогащению и самореализации.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова М.У. ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ ПОСРЕДСТВОМ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР. //- Colloquium-journal, 2021.
2. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINI TEJAMKORLIK RUHIDA TARBIYALASHDA TARBIYACHINING O'RNI M Azimova - Интернаука, 2021
3. TECHNOLOGIES OF FORMING ECONOMIC CONCEPTS IN PRE SCHOOL CHILDREN BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH [A.M O'tkirovna - International Journal of Early Childhood Special ...](#), 2023
4. Зотова, Е.В. Искусство и эстетическое воспитание: современные подходы. – Москва: Издательство педагогики, 2020.
5. Крылова, Н.А. Развитие эстетического вкуса у детей через изобразительную деятельность. – Санкт-Петербург: Издательство детской литературы, 2019.
6. Смирнов, И.Г. Формирование эстетического воспитания средствами искусства. – Москва: Научное издательство, 2021.

TA'LIMDA HAMKORLIK O'QITISH TEXNOLOGIYASINING DOLZARBLIGI

Begmatova Gulshoda

Navoiy “Profy Universiteti” o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235623>

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarga ta'lim, ta'lim o'rgatish texnologiyalari ularning umumiy izohi, ta'limda texnologiyalardan foydalanish haqida ma'lumotlar berib o'tildi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, hamkorlikda o'qitish, innovatsion ta'lim texnologiyalari, interaktiv metodlar, aqliy hujum, FSMU, klaster texnologiyalari, muammoli o'qitish metodi.

Аннотация. В статье студентам была предоставлена информация об образовании, технологиях обучения и преподавания, их общее объяснение, а также использование технологий в образовании.

Ключевые слова: педагогические технологии, совместное обучение, инновационные образовательные технологии, интерактивные методы, мозговой штурм, ФГМУ, кластерные технологии, проблемный метод обучения.

Abstract. In the article, students were given information about education, education and teaching technologies, their general explanation, and the use of technologies in education.

Keywords: pedagogical technology, cooperative teaching, innovative educational technologies, interactive methods, Brainstorming, FSMU, Cluster technologies, problem teaching method.

O'quvchilarni hamkorlikda o'qitishda asosan ularning qobiliyatlarini shakllantirish, muvaffaqiyatini rejalashtirish, o'qitish va nazorat qilish uchun intellekt(aqliy) taraqqiyotlari shakllantiriladi, shuningdek har bir o'quvchilar o'z bilimi va qiziqishlaridan kelib chiqib darsda faol ishtirok etishadi.

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970-yillarda paydo bo'lib, Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanilib kelinmoqda.

Ushbu o'qitish texnologiyalaridan foydalanishning asosiy g'oyasi – o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda ilm olish, o'qishni o'rganish maqsad qilib olingan. Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Bu texnologiya ta'lim berish, har bir o'quvchini kundalik aqliy va jismoniy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikrlashga, tafakkur qilishga o'rgatish, shaxs sifatida onglilik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr qimmat tuyg'usini uyg'otish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, hamda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining bilim olishdagi shaxsiy muvaffaqiyati, guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda mustaqil va sidqidildan aqliy, jismoniy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga o'quv materialini aniq puxta o'zlashtirishga, sinfdoshlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam berishga undaydi va tayyorlaydi.

R.Jonson an'anaviy o'qitish va hamkorlikda o'qitishning quyidagi asosiy farqlarni aniqladi:

1. Guruh a'zolarining o'zaro munosabati;

2. Har bir guruh a'zosining o'z muvaffaqiyati va o'rtoqlarining muvaffaqiyati uchun shaxsiy javobgarligi;
3. Birgalikda o'quv va kognitiv faoliyat;
4. Guruhlarda talabalar faoliyatini ijtimoiylashtirish;
5. Guruh ishini umumiy baholash.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasida o'quvchilarni hamkorlikda o'qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

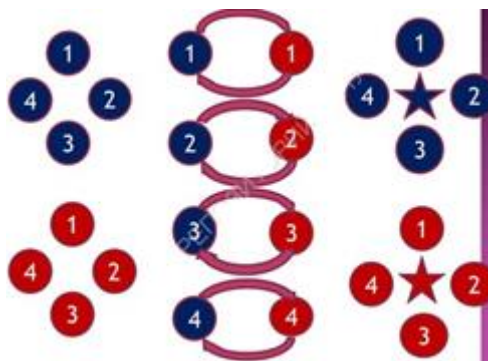
1. Komandada o'qitish (R.Slavin) da o'quvchilar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi etarli emas. O'quvchilar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltiradi. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga intiladi.

2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish (R.Slavin, 1986). Bu yondashuvda kichik guruhlar 4 ta o'quvchidan tashkil topadi. O'qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so'ngra o'quvchilarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. O'quvchilarga berilgan o'quv topshiriqlari 4 qismga ajratilib, har bir o'quvchi topshiriqning ma'lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o'quvchi o'zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o'rtoqlarini o'qitadi, so'ngra guruh a'zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi.

Baholovchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.

O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratiladi, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilinadi. Psixolog A.V. Petrovskiy guruh va jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonidagi o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish, faqat ularni muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlaydi.

Misol tariqasida “ARRA” metodida hamkorlikdagi o‘qitish usulini ko‘rib chiqamiz:

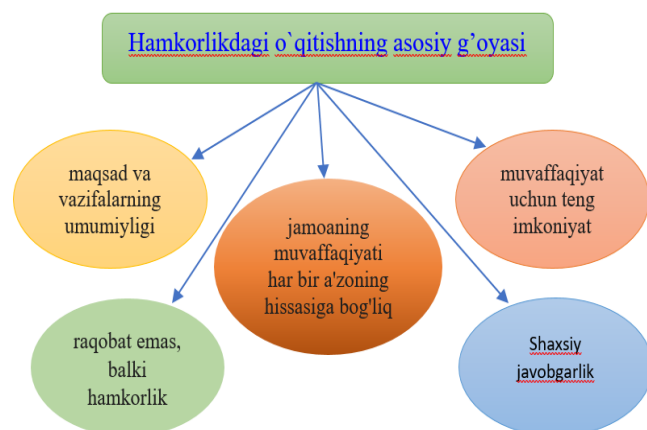
Biz sinfni 4 kishidan iborat turli darajadagi guruhlariga ajratamiz.

- ✚ guruhlariga topshiriqlar beriladi.
- ✚ vazifa hamma guruhga tegishli qismlarga bo‘lib tarqatiladi,
- ✚ vazifa o‘qituvchi tomonidan ovoz chiqarib tushuntiriladi va guruh tomonidan bajariladi.
- ✚ Yakunida umumiy sinf muhokamasi o‘tkaziladi yoki individual tekshiriladi.

Biz tarqatma materialni mantiqiy yoki ma‘nosiz so‘zlarga ajratamiz

- ✚ har bir jamoa o‘ziga tegishli qismini oladi, o‘qiydi va topshiriqni bajaradi.
- ✚ har bir jamoalardan bittadan “ekspertlar”, olinib vazifasi tushuntiriladi.
- ✚ tarqatma material (bitta arra tishlari kabi bo‘lishi kerak).
- ✚ topshiriqni bajarilishiga butun jamoa qatnashadi.
- ✚ guruhlar umumiy baholanadi

Hamkorlikdagi o‘qitish bilim berish maqsadi o‘zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli o‘quvchilar ilgari surgan yangi g‘oyalar va o‘zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog‘liq maqsadlar va sheriklikdagi shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir.

O‘quvchilarning faolligi asta-sekin o‘tib boradi, butunlay ularning o‘zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi; o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatda esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo‘ladi. Interaktivlik – o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro ta’siri. Hamkorlik faoliyatini takomil bosqichiga o‘tish jarayonida o‘zaro ta’sir o‘tkazish harakatini baholashdan o‘z-o‘zini baholash darajasiga ko‘tarilishi sodir

bo‘ladi. Ushbu jarayon hamkorlik dinamikasidan dalolat beradigan eng muhim omillardan biri vazifasini o‘taydi.

Hamkorlik tamoyillari:

- ✓ guruh a'zolarining o‘zaro bog‘liqligi, ular quyidagilar asosida yaratilishi mumkin:
- ✓ faqat birgalikda erishish mumkin bo‘lgan yagona maqsad;
- ✓ guruh ichidagi rol va funktsiyalarni taqsimlash;
- ✓ yagona o‘quv material;
- ✓ umumiy resurslar;
- ✓ hamma uchun bitta rag‘bat;
- ✓ har bir talabaning shaxsiy javobgarligi;
- ✓ har bir guruh a’zosining teng ishtiroki;

Xulosa qilib shuni aytadigan bo‘lsak, ta’limning samaradorligini va uzluksizligini ta’minlashda hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ta’lim tizimidagi zamonaviy yutuqlarni tahlil qilish orqali, mamlakatimizda fan yutuqlarini qo‘llashimiz, ta’limda yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanishning asosiy mazmuni ta’lim sifatini ko‘tarishga, boyitishga, ta’lim jarayonida beriladigan bilim va ko‘nikmalarning tahsil oluvchilar tomonidan to‘laonli o‘zlashtirilishiga hamda ularning o‘z ustilarida mustaqil ishlashlari uchun qiziqishlarini oshishi

uchun xizmat qiladi. Natijada mustaqil erkin fikrlaydigan, dunyoqarashi keng, ijodkor, kreativ g'oyalarga ega o'quvchilar yetishib chiqishiga ishonchimiz komil, bu esa bizning oliy maqsadimiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. План мероприятий по совершенствованию организации образовательного процесса по иностранным языкам на уровнях дошкольного, общего среднего, профессионально-технического, среднего специального и высшего образования на 2010-2015 годы [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: [http:// go.mail.ru redir?qst. roo borisov.by](http://go.mail.ru/redir?qst.roo_borisov.by). – Дата доступа: 13.02.2017.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат [и др.], под ред. Е. С. Полат. // – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.
3. Предметная и методическая компетентность как важнейшая составляющая профессионального мастерства преподавателя иностранного языка : материалы межвуз. науч.-метод. online-семинара, Минск, 30 марта 2017 г. / Белорус. гос. пед. ун-т ; редкол.: А. В. Торхова [и др.], В. П. Скок (отв. ред.). – Минск, 2017. – С. 81–85.;
4. Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя // — М.: Просвещение, 1991. — 222 с.
5. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.С. Полат [и др.]; под общ. ред. Е.С. Полат // — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Академия, 2008. — 272 с. 6. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие / Г.К. Селевко // – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

"O'RTA OSIYO ULAMOLARINING ILMIY VA MA'RIFIY MEROSI: YOSHLAR TARBIYASIDAGI ROLI VA TA'SIRI"

¹Ergashev T., ²Tillaxodjayeve X.D.

¹I.A. Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti energetika fakulteti 42-24 guruh talabasi, ²I.Karimov nomli Toshkent davlat texnika O'zbekiston tarixi kafedrasida dotsenti ilmiy raxbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235642>

Annotatsiya. Mazkur maqola O'rta Osiyoda yetishib chiqqan buyuk olimlarning ilmiy va ma'naviy merosi haqida so'z yuritadi. Ushbu merosning jahon tamadduni rivojiga qo'shgan hissasi, jumladan, islom ilmlari, tabiiy fanlar, falsafa, tibbiyot va astronomiya kabi sohalardagi ta'siri tahlil qilinadi. Ayniqsa, bu olimlarning yosh avlodni tarbiyalashdagi roli va ta'siri muhim o'rin tutadi. Maqola, shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning yoshlarga ilm-ma'rifat va ma'naviyat berish bo'yicha fikrlari va mamlakatdagi yoshlar tarbiyasiga oid siyosatini ham yoritadi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, ilmiy meros, yoshlar tarbiyasi, ulamolar, ma'rifat, axloqiy qadriyatlar, islom, tibbiyot, falsafa, astronomiya.

Аннотация. Данная статья посвящена научному и духовному наследию великих учёных Средней Азии, которое сыграло важную роль в развитии мировой цивилизации. Их работы оказали влияние не только на исламские науки, но и на естественные науки, философию, медицину и астрономию. В статье также рассматривается значимость этого наследия в воспитании молодёжи и роль Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в поддержке образования и духовного воспитания молодого поколения.

ключевые слова: Центральная Азия, научное наследие, воспитание молодежи, ученые, просвещение, нравственные ценности, ислам, медицина, философия, астрономия.

Abstract. This article discusses the scientific and spiritual heritage of the great scholars of Central Asia, which played a significant role in the development of world civilization. Their works influenced not only Islamic sciences but also natural sciences, philosophy, medicine, and astronomy. The article also highlights the importance of this heritage in the upbringing of youth and the policies of the President of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, in fostering education and spiritual development in the country

Keywords: Central Asia, scientific heritage, youth upbringing, scholars, enlightenment, ethical values, Islam, medicine, philosophy, astronomy.

O'rta Osiyo tarixida yetishib chiqqan buyuk ulamolarning ilmiy va ma'naviy merosi jahon tamaddunining boy bir qismi hisoblanadi. Ularning ishlari, fikrlari va yozgan asarlari nafaqat islomiy ilmlar, balki tabiiy fanlar, falsafa, tibbiyot va astronomiya kabi sohalarga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ular tomonidan yaratilgan asarlar bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan va yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Yosh avlodni tarbiyalashda ularning ilmiy-ma'naviy merosidan foydalanish ayni muddao hisoblanadi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning yoshlar tarbiyasi, ilm-ma'rifat va ma'naviyatga bo'lgan munosabati g'oyat muhimdir. Prezident o'z nutqlarida bu borada shunday fikr bildiradi:

"Biz buyuk ajdodlarimizning bebaho merosini tiklash, uni yoshlarimizga o'rgatish va ularni ma'rifatli va ma'naviy boyliklar asosida tarbiyalashga katta ahamiyat qaratmoqdamiz."

Ushbu fikrlar zahirida yoshlarimizning ma'naviy barkamol shaxs sifatida yetishib chiqishiga bag'ishlangan aniq maqsadlar yotibdi. O'rta Osiyo ulamolari tomonidan yaratilgan ilmiy-ma'naviy meros yoshlar uchun ahamiyatli ma'naviy boylik hisoblanadi. Ular insonning ruhiy va ma'naviy tarbiyasi, ilm olish zaruriyati, odob-ahloq masalalarida ko'plab qimmatli nasihatlar qoldirgan. Masalan, Imom Buxoriyning hadislar to'plami yoshlarga to'g'ri yo'lni ko'rsatishda mustahkam manba hisoblanadi. Uning «Sahihul Buxoriy» asari nafaqat islomiy ilmlar, balki axloqiy qadriyatlar, odob-ahloq masalalari bo'yicha ham yoshlar uchun bebaho yo'l-yo'riqdir.

Shu bilan birga, Forobiy, Abdurahm, Beruniy, Mirzo Ulug'bek Abduraxmon Jomiy, Al-Farg'oniy, Ibn Sino kabi ulamolarning ilmiy ishlari yoshlar orasida bilimga bo'lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Ularning asarlari ilm-fanning turli sohalarida asosiy manbalardan biri bo'lib, yoshlarga nafaqat diniy bilimlar, balki dunyoviy fanlar ham muhim ekanini o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, yoshlarning ilmiy salohiyatini oshirishga, ularni ijtimoiy va ma'naviy jihatdan rivojlantirishga ko'maklashadi. Prezident bu borada shunday deydi:

"Yurtboshimiz buyuk ajdodlarimiz – Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug'beklar singari allomalarimizning ilmiy merosi dunyoning har bir burchagida e'tirof etilmoqda. Bizning vazifamiz – ana shu boyliklarni yoshlarimizga yetkazish va ularni kelajak avlodga munosib qilib yetkazishdir."

O'rta Osiyo ulamolari islom dinini ilmiy-amaliy jihatdan tushuntirib, uning ma'rifiy jihatlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Ular islomning tinchlik, bag'rikenglik va axloqiy komillik kabi tamoyillarini tarqatganlar. Masalan, Ahmad Yassaviyning tasavvufiy qarashlari insonning ma'naviy kamolotga erishishi, o'zini tarbiyalash va axloqiy komillikka intilish kabi tamoyillarni yoshlarga o'rgatadi.

Islomda ilm olishga chaqiriq katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ulamolalar buni teran anglab, diniy ilmlar bilan bir qatorda dunyoviy ilmlarni ham targ'ib qilganlar. Ular ilm orqali inson o'zining haqiqiy yo'lini topishini, jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlashini ta'kidlaganlar. Bu esa yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ular ilm orqali dunyoqarashlarini kengaytirib, dunyodagi ilmiy taraqqiyot va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashni o'rganadilar.

Bugungi kunda globalizatsiya jarayonida yoshlarning axloqiy tarbiyasida ulamolarning asarlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular axloq-odob qoidalarini yoshlarga tushuntirishda asosiy manba hisoblanadi. Xususan, ularning asarlari yoshlar orasida ilmga va ma'naviyatga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishda muhim o'rin tutadi. Ular o'z milliy qadriyatlari bilan faxrlanib, yot g'oyalarga qarshi immunitet hosil qiladilar.

Yoshlarimizni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda ilm-ma'rifatga alohida e'tibor qaratish zarur. Zero, Prezident ta'kidlaganidek: **"Biz faqat ma'rifat orqali, buyuk ajdodlarimizning ilmiy va ma'naviy merosi asosidagina yoshlarimizning dunyoqarashini boyitib, ularni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalay olamiz."**

Bu gaplarning zahirida ayni bir haqiqat yotibdiki, ya'ni bunday ulug' siymolarning bizga qoldirgan meroslarini o'rganish ma'naviy jihatdan tarbiyalab komil inson bo'lib yetishishimizga yordam beradi. Bu borada O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov **"Biz mutafakkirlarimizning qutlug' merosidan butun xalqimiz, jumladan, yoshlarimizning ham baxramand bo'lishiga, ularning ma'naviy muhitda kamol topishiga, islom dinining insonparvarlik falsafasi, buyuk g'oyalari yosh avlod yuragidan ham joy olishiga sharoit yaratmoqdamiz. Boshqacha aytganda, biz farzandlarimizni dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to'plagan Hadislar, Naqshbandiy ta'limoti, Termiziy o'g'itlari,**

Yassaviy Hikmatlari asosida tarbiya qilmoqdamiz”, – deb ta’kidlagan edi. Zero, Sharq mutafakkirlarining qarashlarida insonning ma’naviyati, komilligi, xulqi, axloqi, sog‘lom turmush tarzi kabi masalalar o‘rganilib kelishi barobarida, bu fazilatlar islom dini xususan, uning manbalari Qur’oni karim va Hadisi shariflarda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bularni yuqorida keltirilgan ulamolar misolida ko‘rib chiqaylik.

Ahmad Yassaviy – turkiy xalqlar orasida yangi bir tasavvufiy tariqat yaratgan va tasavvuf she’riyatga asos solgan mashhur ijodkor. U hozirgi Turiston, qadimgi Yassi yaqinidagi Sayram shahrida taxminan XI asrning ikkinchi yarmida tavallud topgan. Otasi Shayx Ibrohim javonmardlik tariqatiga mansub nufuzli zotlardan bo‘lgan. Onasi esa Muso Shayxning qizi Oysha Xotun edi. Ahmad tug‘ilgach ko‘p o‘tmay onasi vafot etadi. Yetti yoshida u otasidan ham ajraladi. Uning tarbiyasi bilan Gavhar Shahnoz ismli opasi mashg‘ul bo‘ladi. U yetimlik azob va qiynoqlarini boshdan kechirganligi bois ham hikmatlarida mana bunday fikrlarni bayon etgan edi:

Oqil ersang g‘ariblarni ko‘nglin ovla,
Mustafodek elni kezib yetim kovla.
Dunyoparast nojinslardan bo‘yun tovla,
Bo‘yun tovlab daryo bo‘lib toshdim mano.

Ahmad opasi bilan Yassiga ko‘chib borgach, birinchi ustoz Arslon bob bilan uchrashadi va undan tahsil oladi. Hikmatlardan birida bu haqda:

Yetti yoshda Arslon bobom izlab topdi,
Har sir ko‘rib, parda birla bukub yobti, -

Deyilishiga qaraganda Yassaviy Yassida chog‘laridayoq botin ilmi sirlarini ancha puxta o‘zlashtirganki, buni quyidagi so‘zlar ham tasdiqlaydi:

Sakkizimda sekiz yondin yo‘l ochildi
Hikmat ayt, deb boshlarimda nur sochildi...

O‘sha zamonlarda ilm-ma’rifatning Movarounnahrda markazlaridan bo‘lgan Buxoroda Turkistonning turli tomonlaridan tolibi ilmlar yig‘ilishgan. Buxoroda u arab tili bilan bir qatorda fors tilini ham chuqur o‘rgangan. Forsiyda yaratilgan tasavvufiy adabiyoti bilan tanishgan. Xoja Abdulholiq G‘ijduvoni, Abdulloh Barroqiy, Xoja Hasan Andoqiylar bilan hamsuhbat va hammaslak bo‘lib Yusuf Hamadoniy muridlari qatoridan o‘rin olgan.

Alisher Navoiy Yassaviy to‘g‘risida «maqomati oliy va mashhur, karomoti mutavoliy va nomahsur ermish. Murid va ashob g‘oyatsiz va shohu gado aning irodat va ixlosi dostonida nihoyatsiz ermish», - deydi. Bu fikr Yassaviyning Yassiga qaytib kelib yangi bir tariqatga asos solgan murshid sifatida shuhrat topgan davrlariga tegishlidir. Turkiy xalqlarni islomga yanada kengroq jalb qilish va tasavvuf g‘oyalarini omma ko‘ngliga chuqur singdirish maqsadida she’riyatdan ham foydalangan.

Abdurauf Fitratning ta’kidlashicha, Yassaviyning «adabiyotda tutgan yo‘li sodda xalq shoirlarimizning tutg‘on yo‘lidir... Uning hikmatlari vaznda, qofiyada, uslubda xalq adabiyoti atalgan she’rlar bilan barobar».

Yassaviyni «turk shoirlarining dohiylaridan», deb ta’riflagan Abdurahmon Sa’diy yozadi: «Yassaviy turk qavmlarining haqiqiy ma’nosi bilan chin shoirlaridan (lirik) va klassik shoirlaridindir. Ul g‘oyat hassos, ilhom va xayoli g‘oyat tabiiy va yengil o‘qishli bir shoirdir. Yassaviyning yuragi butun umriga ruhiy va ma’naviy ishq bilan lovullab yonaturg‘on she’riy bir o‘tdir».

Ahmad Yassaviy nuqtai nazarida hikmat – «ilmi laduniy», ya’ni ilmi g‘aybu haqoyiq va ilohiy sirlarni kashf aylash mazmuniga ham ega.

Yassaviyning o‘zi «Devoni hikmat» nomi ila bir kitob yaratmagan. Ushbu nodir asar uning murid va izdoshlari tomonidan tartib berilgan. Lekin bu narsa hikmat majmuasining Yassaviyga aloqasi yo‘q degan da‘voni ilgari surishga asos bermaydi. So‘fi Olloyor Yassaviy haqida fikr bildirib, yana shunday degan:

Shariatda edi ul oftobe,

Qolibdur bizga ul erdin kitobe.

Bu kitob hanuzgacha ahli irfon ko‘nglini zavqlantirib kelayotgan tariqat, ma‘rifat, haqiqat sirlari yoritilgan «Devoni hikmat»dir. Unda ilohiy ishq va oshiqlik, ma‘rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari nihoyatda samimiy va ta‘sirli ohanglarda yoritib berilgan.

Hikmatlardagi nafsni poklash orqali axloq go‘zalligiga erishish, ko‘ngil va ruh tazkiyasiga komillikning oliy natijasi sifatida qarashga chorlovchi fikrlar barcha davrlar uchun ham bir hilda ahamiyatlidir.

Dardsiz odam odam ermas, muni anglang,

Ishqsiz odam hayvon jinsi, muni tinglang, -

Deydi Yassaviy va inson mohiyatini izchil tarzda ishq «oyna»sida tasvirlab beradi. «Devoni hikmat»dagi barcha she‘rlar ham Yassaviyga mansub emas. Unda Yassaviy izdoshlarining ijod namunalari ham kiritilgan. Bu esa, tabiiyki, hikmatlar tili va uslubida ma‘lum o‘zgarishlar hosil qilgan. Lekin Yassaviyning o‘nlab izdoshlaridan hech biri ustozlari boshlagan g‘oyaviy, axloqiy, ma‘naviy yo‘nalishni o‘zgartirmagan. Buni Yassaviy hayoti, tariqati va ijodiyotidan bahs yuritilgan o‘nlab qadimiy manbalar, ayniqsa, Sulton Ahmad Haziniyning «Javohir ul abror min amvojil bihor» asari ham to‘la tasdiqlaydi.

15 asr O‘rta Osiyo tasavvufining yirik namayondasi, mashxur avliyo, naqshbandiya tariqatining asoschisi va rahnamosi bo‘lmish Bahouddin Muxammad ibn Burhonuddin al-Buhoriy Islom olamida “Hojai buzrug” va “Shohi Naqishband” nomlari bilan mashhur bo‘lgan.

Hazrati Bahouddin Naqshband tomonidan asoslangan Naqshbandiya ta‘limoti Markaziy Osiyo, O‘rta va Yaqin Sharq xalqlarining ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy –madaniy hayotida juda katta o‘rin egalladi. Bu ta‘limot boshqalar mehnati bilan kun kechirishni, tekinxo‘rlik, ijtimoiy zulm-istibdodini qat‘iyan qoralaydi va bu ta‘limot tarafdorlari asketizmga ya‘ni tarki dunyochilikka qarshi bo‘lib, boy insonlarni faqat o‘z kuchi, peshona teri bilan halol mexnat qilib kun kechirishga chorlaydi. Bahouddin Naqshbandning da‘vatlari bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. Yurtimizda erishgan istiqbolimizni mustaxkamlash yo‘lida, hazrat Naqshbandning o‘gitlariga amal qilgan holda birikib hamjixat bo‘lib, tejamkor, xayr-saxovatli, mehr-oqibatli bo‘lib, mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy –madaniy yuksalishida dilimizni Allohga bog‘lash, qo‘limizni halol mehnatga burish va kasb- hunar o‘rganish barchamiz uchun muhim vazifadir.

O‘rta Osiyo ulamolarining ilmiy-ma‘naviy va diniy-ma‘rifiy merosi yosh avlod tarbiyasida beqiyos ahamiyatga ega. Ular qoldirgan boy meros yoshlarning ma‘naviy, axloqiy va ilmiy jihatdan rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Bu merosdan samarali foydalanish, yoshlarning kelajagini yanada yorug‘ va ma‘rifatli qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. "Yoshlar tarbiyasi va ilm-ma‘rifatning ahamiyati". O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqlari.
2. Ahmad Yassaviy. "Devoni Hikmat". Tasavvufiy asarlar to‘plami.
3. Bahouddin Naqshband. "Naqshbandiya tariqati haqida".

4. A. Fitrat. "Turk olimlari va adabiyotda tasavvuf".
5. A. Navoi. "Tasavvuf yo'li va Yassaviy ta'limoti".
6. Al-Farobiy. "Ilmiy va falsafiy asarlar". O'rta Osiyo olimlari to'plami.
7. Ibn Sino. "Tibbiyot qonunlari". Klassik tibbiyot asari.
8. Mirzo Ulug'bek. "Zij". Astronomiya asari.
9. A. Beruniy. "Geodeziya va astronomiya". O'rta Osiyoda fan rivoji.
10. O'rta Osiyo olimlarining ilmiy-ma'naviy merosi. Zamonaviy tadqiqotlar va tarixiy manbalar.

UNIVERSITETLARDA BIZNES MATEMATIKA FANINI O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

¹U.H. G‘ulomov, ²S.X. Xolikov

¹Profi University “Gumanitar va aniq fanlar” kafedrası mudiri

²Profi University “Gumanitar va aniq fanlar” kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14235684>

Annotatsiya. Ushbu maqolada universitetlarning iqtisodiy yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalariga biznes matematika fanini o‘qitish bo‘yicha olib borilgan olimlar izlanishlarining tahlili, kuzatishlar vaqtida talabalarning fanni o‘rganishlaridagi yutuq kamchiliklari xolati batafsil bayon qilingan. Aniqlangan kamchiliklar va izlanishlar tahlillari bo‘yicha vazifalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. universitet, iqtisod, biznes matematika, fan.

Аннотация. В данной статье анализируются исследования ученых по преподаванию бизнес-математики студентам экономических направлений вузов, описывается ситуация с достижениями и недостатками студентов в изучении науки в ходе наблюдений. подробно. Задания разрабо

таны на основе анализа выявленных недостатков и исследований.

Ключевые слова. университет, экономика, бизнес-математика, естествознание.

Abstract. In this article, the analysis of the researches of the scientists on the teaching of business mathematics to the students of the economic fields of the universities, the situation of the achievements and shortcomings of the students in the study of the science during the observations are described in detail. Tasks have been developed based on the analysis of identified shortcomings and research.

Keywords. university, economics, business mathematics, science.

Kirish

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti sharoitida ta‘lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko‘tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Oxirgi yillarda ta‘lim- sifati va samaradorligini oshirish, talaba yoshlarda zamonaviy innovatsion ta‘lim texnologiyalari asosida iqtisodiy ko‘nikmalarini shakllantirish, ta‘lim tizimlari hamda fundamental tadqiqotlarga yo‘nalitirilgan sohalar o‘rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta‘limning uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash borasida tizimli ishlarni amalga oshirishni talab etmoqda. So‘nggi paytlarda jamiyatimizda va butun dunyoda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar ta‘lim sohasida ham o‘zgarishlarni taqozo etmoqda[1-2].

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish, demokratiya va qonun ustuvorligi sari harakat insondan keng umumiy madaniy dunyoqarashga ega bo‘lishni, umumiy va kasbiy kompetentsiyani doimiy ravishda oshirishga tayyor bo‘lishni, zamonaviy bilimli shaxsni shakllantirishni talab qiladi. Doimiy rivojlanish va o‘z-o‘zini takomillashtirish zarurati bugungi kunda har tomonlama rivojlangan, mustaqil ishlashga qodir, noaniqlik sharoitida mustaqil harakat qila oladigan, uzluksiz ta‘lim olish zarurligini his qiladigan kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirishni taqazo etmoqda [3].

Ushbu tadqiqot iqtisodiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarga biznes matematika fanini zamonaviy tendensiyalar orqali kompetensiyaviy o‘qitish muammosiga qaratilgan. Universitetlarda biznes matematika fanini o‘qitishning dolzarbligi shundaki, fanni o‘qitishda

uning amaliy jihatlariga e'tibor qaratish talabalarining iqtisodiy hamda matematik bilimlarida uyg'unlashuvining asosiy manbalaridan biri hisoblanib, talabalarining kelajakdagi kasbiy faoliyatiga samarali ta'sir ko'rsatadi [4].

Universitetlarning iqtisod yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga iqtisodiy fanlarni o'qitishning kompetensiyaviy yondashuvi hamda shu fanni o'qitishni takomillashtirish bo'yicha yurtimiz hamda xorijiy olimlar A.Sh.Saipnazarov, G'.A.Nabiyev, Z.N.Sayfullayeva, I.B.Ilxomov, M.N. Quchqorova O.A.Pokovneva, B.V. Gnedenko, L.D. Kudryavtsev, G. L. Lukankina va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. Yurtimiz hamda xorijlik olimlarning izlanishlarning tahlili asosida shunday xulosaga keldik ularning ishlarida asosan oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar berilgan. Ularning ishlarida, universitetlarda iqtisod ta'lim yo'nalishi talabalarida biznes matematika fani ko'nimalarini rivojlantirish masalalari atroflicha o'rganilmagan hamda ma'ruza, amaliyot va mustaqil ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga doir umumiy pedagogik tavsiyalar yetarli darajada ishlab chiqilmagan [5,6,7].

Yuqorida qayd etilgan olimlarning izlanishlaridan hamda universitetlarning iqtisod fakultetlarida o'qitish amaliyotiga asoslangan o'qitish holatining tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, talabalarining ancha katta qismi matematikani sof mavhum fan sifatida qabul qiladi, matematik bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishga ehtiyoj yoki motivatsiyani his qilmaydi, va uni maxsus fanlarni o'rganishda foydalana olmaydi. Boshqa toifasi esa matematik yondashuvi fikrlashi yaxshi lekin iqtisodiy nazariyalarni tushunadi, qabul qiladi biroq iqtisodiy mazmundagi jarayonlarning matematik modelini ishlab chiqishda iqtisodiy atamalar nazariyalarni qo'llay olmaydilar. Shu jumladan universitetlarning iqtisod fakultetlarida biznes matematika fanini o'qitishning kasbiy yo'nalishini amalga oshirishda yangi uslubiy yondashuvlarini izlash zaruriyati sezilib turadi. Iqtisod fakulteti talabalarining matematikadan foydalangan holda kasbiy yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik shartlari, shakllari, vositalari va usullari yig'indisini aniqlash muammosining yetarli darajada rivojlanmaganligi tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi. Ushbu muammoni hal qilish tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib oldimizga quyidagi vazifalarni qo'ydik:

1. Biznes matematika fanini o'qitishning kasbiy yo'nalishining mohiyatini umumiy matematika va iqtisodiy fanlar o'rtasidagi bog'liqlik sharoitida oydinlashtirish.

2. Kasbga yo'naltirilgan biznes matematika fanini o'qitishni takomillashtirishni amalga oshirish modelini ishlab chiqish, uning samaradorligini tajriba-sinovdan o'tkazish hamda natijalar ishonchliligini matematik statistik tahlilini amalga oshirish.

3. Iqtisod hamda matematikani o'qitishning kasbiy yo'naltirilgan mazmunini, asosiy matematik tushunchalar va teoremlarning iqtisodiy talqinini o'zlashtirish uchun talabalarining o'quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini, fan mazmunini va talabalarining o'quv faoliyatini tizimli tashkil etishni o'z ichiga olgan uslubiy o'quv adabiyotlarini ishlab chiqish. Ta'lim shakllarida Maple dasturidan foydalangan holda iqtisodiy mazmundagi masalalarni yechish jarayoni loyihalashtirish.

FOYDALINLGAN ADABIYOTLAR

1. Ilxomov B.I. Professional ta'lim tizimi boshqaruv xodimlarining iqtisodiy kompetentligini rivojlantirish (malaka oshirish tizimi misolida)// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. – 50 b.

2. Saipnazarov Sh.A. Akademik litseylar matematika kursida o'quvchilarning iqtisodiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Toshkent, 1998. –142 b.
3. Sayfullayeva N.Z. Talabalarda iqtisodiy tafakkurni innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish (iqtisodiy fanlarni o'qitish misolida)// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati. – Samarqand, 2022. – 50 b.
4. Nabiyeu G'.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining iqtisodiy munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyalari (“Iqtisodiy bilim asoslari” fani misolida): Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. –Namangan, 2021. – 51 b.
5. Гнеденко, Б.В. О преподавании математики в предстоящем тысячелетии Текст. / Б.В. Гнеденко, Р.С. Черкасов // Математика в школе. -1996. ЛЬ 1.-С. 52.
6. Кудрявцев, Л.Д. Мысли о современной математике п ее изучении Геке г. / Л.Д. Кудрявцев // М: Паука, 1977. 108 с.
7. Луканкин, Г.Л. Научно-методические основы профессиональной подготовки учителя математики в педагогическом институте Текст. / Г.Л. Луканкин // Автореф. дис. д-ра пед. наук. Л., 1989. - 59 с.

YANGI KONSTITUTSIYANING YOSHLAR TARBIYASIGA AHAMIYATI

¹D.M. Hakimboyeva, ²M.X. Abdullaeva

^{1,2}Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti 1-bosqich talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242020>

Annotasiya. Mazkur maqolada Yangilagayotgan O'zbekistonda yoshlar tarbiyasi masalalari va yoshlar tarbiyasini yanada takomillashtirish uchun takliflar va bu takliflarni amalga oshirishda Konstitutsiyaning ahamiyati batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, oila, siyosiy huquqlar, shaxsiy huquqlar, iqtisodiy huquqlar, davlat boshqaruvi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы образования молодежи в модернизирующемся Узбекистане. Подробно разъясняются предложения по дальнейшему совершенствованию образования молодежи и значение Конституции в реализации этих предложений.

Ключевые слова: Конституция, семья, политические права, права личности, экономические права, права, государственное управление.

Abstract. In this article, the issues of youth education in the modernizing Uzbekistan and proposals for further improvement of youth education and the importance of the Constitution in the implementation of these proposals are explained in detail.

Keywords: Constitution, family, political rights, personal rights, economic rights, public administration.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi barkamol avlodni tarbiyalashda g'oyaviy-tarbiyaviy ahamiyati bekiyos. U yoshlarda Vatanga sadoqat, mardlik, o'zaro do'st – birodarlik tuyg'ularini yuksaltirishga xizmat qiladi. Unda jamiyatning barcha qatlamlari singari yoshlarning ham barcha turdagi shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy huquq va erkinliklari kafolatlab qo'yilgan.

Bugungi kunda mamlakatimiz yoshlariga huquqiy tarbiya berish zamon talabi asosida takomillashtirilib, interfaol uslublarni qo'llashni talab etmoqda.

Bosh Qomusimizning barkamol avlodni tarbiyalash, ularni xalqimizning ko'p asrlik an'analari, urf-odatlariga xurmat ruxida tarbiyalash, barcha turdagi shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy huquq va erkinliklarini kafolatlash borasida g'oyaviy-tarbiyaviy jihatdan beqiyos ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash joiz.

Hozirgi davrda o'sib kelayotgan avlodning muammolarini o'rganish taxlil qilish va shu asosda ularni yechimini topish ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Yoshlar jamiyat hayotining muhim sub'ekti ekanligi bois, ularning ijtimoiy sifatlarini jamiyatning shakl shamoyiliga qarab tavsiflash mumkin. Bu o'rinda yoshlar tarkibila o'quvchi va talabalar alohida ko'zga tashlanadi, ularning ijtimoiy holati yoki egallayotgan kasblari bilantavsiflanadi.

Yoshlarga doir siyosat yo'nalishi bir qancha rivojlangan davlatlarda XX asrning 60 – 70 yillarida mustaqil soha sifatida shakllandi. 1985 yil BMT Bosh Assambleyasi tomonidan “samarali yoshlar siyosatini shakllantirishning asosiy qoidalari to'g'risida” [1] rezolyusiya qabul qilinganidan so'ng bu masala yanala dolzarb ahamiyat kasb etdi. Har bir mamlakatda o'ziga xos, davlat qurilishi va boshqaruv tizimiga mos ravishda yoshlar siyosati yuritishning turli mexanizmlari qaror topa boshladi.

Masalan Germaniyada “Oila qariyalar, yoshlar va sport vazirligi” yoshlarga o‘z muammolarini o‘zlari hal qilishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berish, ijtimoiy kafolatlarni ta’minlash bilan shug‘ullanadi. Shvesiyada davlat boshqaruvining boshqacha usuli – yoshlar ishlari bo‘yicha Davlat Kengashi faoliyat ko‘rsatadi. Kengash faoliyatida teng ravishda mamlakatdagi mavjud turli yoshlar tashkilotlari, parlament fraksiyalari, hukumat vakillari, diniy jamoalar ishtiroki ko‘zda tutilgan.

Bugungi kunda xorijiy mamlakatlarda “yoshlar” tushunchasi faqatgina yosh doirasidan kelib chiqmay, balki ma’lum xususiyatlar, turli jixatlar va yondashuvlardan kelib chiqib aniqlanadi. Angliya va Gollandiyada yoshlar alohida guruhga ajratib olinmaydi, bolalar bilan birlashtirib, 0 – 25 yoshdagi insonlar doirasi bilan belgilanadi. Ispaniyada yoshlar aholining 14 – 30 yoshdagi qismini o‘z ichiga oladi. Lyuksemburgda yoshlar 15 – 25 yoshlilarni qamrab olgan bo‘lsa, AQSh va Yaponiyada yosh bo‘yicha chegara 13 – 14 yoshdan to 29 – 30 yoshgacha belgilanadi. Rossiyaning amaldagi qonunchiligiga muvofiq yoshlar – 14 dan 30 yoshgacha bo‘lgan fuqarolar hisoblansa, Bolgariyada 15 yoshdan 29 yoshgacha, Finlyandiyada esa 29 yoshgacha bo‘lgan barcha shaxslar yoshlar toifasiga taalluqli ekanligi qayd etiladi.

Aynan mazkur yoshlar siyosati to‘g‘risidagi qonunlar markaziy Osiyo mamlakatlari ya’ni Qozog‘istonda 1999 yilda “Qozog‘iston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati konsepsiyasi” [2], 2004 yilda “Qozog‘iston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilingan.

Mazkur qonun 20 moddadan iborat. Qirg‘izistonda esa yoshlarga oid davlat siyosati yoki umuman yoshlar kafolatlari masalasi qonun shaklida qabul qilinmagan va amalga oshirilmagan bo‘lsa-da, 2000 yilda o‘n yilga mo‘ljallagan “Jashtyk” dasturi qabul qilingan. 2006 yilda mamlakat Prezidenti tomonidan “Kyrgyzstan jashtar” dasturi imzolangan [3]. Tojikistonda esa 1992 yilda “Tojikiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi [4] Qonuni qabul qilingan. Mazkur xujjat 28 moddadan iborat bo‘lib, unda Tojikiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati masalalari xal etilgan.

Turkmanistonda yoshlarga oid davlat siyosati yoki umuman yoshlar kafolatlari masalalari qonun shaklida qabul qilinmagan. O‘zbekistonda esa (yosh fuqarolar) – o‘n to‘rt yoshga to‘lgan va o‘ttiz yoshdan oshmagan shaxslar xisobga olinadi. Mamlakatimiz aholisining 35 foizi 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar, 62 foizdan ziyodrog‘ini esa 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi.

Mamlakatimizda yosh avlodni tarbiyalash borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Zero, yurtimizning kelajakda jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashi o‘ziga kelayotgan farzandlar salohiyatiga, ularning ma’naviy va jismoniy kamolotiga bog‘liqdir. Bu borada davlat va jamiyat yoshlarning yuksak ma’naviyatli, bilimli va jismoniy sog‘lom bo‘lib shakllanishlari uchun keng chora-tadbirlar majmuini amalga oshirib kelmoqda.

Yoshlar tarbiyasi tizimida, ayniqsa, ularning ma’naviy, huquqiy va g‘oyaviy tarbiyasi o‘ziga xos o‘rin egallaydi. 1991 yil 20 noyabrda «O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilingani, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti tomonidan 1993 yil 4 martda ta’sis etilgan dastlabki orden «Sog‘lom avlod uchun» deb nomlanishi, 1992 yilda yoshlarning huquqlari bo‘yicha xalqaro huquqning insonparvar normalarini o‘zida jamlagan «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi Konvensiyaning parlamentimiz tomonidan ratifikatsiya qilingani ham respublikada yoshlar masalasiga bo‘lgan e’tibor darajasini ko‘rsatadi.

Yoshlar huquqlarining himoyasi va bolalikni muhofaza qilish doirasidagi uni huquqiy mustahkamlovchi yoxud aniqlashtiruvchi davlat siyosatining amalga oshirilish asoslari uzoq

muddatga mo'ljallangan maxsus ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish yordamida ham amalga oshirilmoqda.

Davlatimizning yosh avlodga oid ijtimoiy yo'naltirilgan davlat siyosatining qonuniy va mantiqiy davomi bo'lib, o'tgan yillar davomida e'lon qilingan “Ona va bola” (2001 y.), “Yoshlar” (2008 y.), “Barkamol avlod yili” (2010 y.), “Sog'lom bola yili” (2014 y.), “Sog'lom ona va bola yili” (2016 y.)ga hamoxang va ularning yuksak g'oyalarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Bugun Yangilanayotgan O'zbekistonda har tomonlama yetuk barkamol avlodni voyaga yetkazish, yoshlarning zamonaviy bilim hamda kasb-hunar sohibi bo'lishi, jamiyat hayotida munosib o'rin egallashi uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi. 2016 yilning 14 sentyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan imzolangan “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni [5] ham bu boradagi ezgu ishlarning mantiqiy davomi bo'ldi. Mazkur Qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan 2016 yil 12 avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senat tomonidan 2016 yil 24 avgustda ma'qullangan.

“Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun 4 ta bob, 33 moddadan iborat yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi amaldagi qonun hujjatlarini yanada takomillashtirishni ko'zda tutadi. Mazkur qonun bugun yoshlarni har tomonlama barkamol inson bo'lib kamol topishlarida dasturiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki O'zbekiston ertangi kuni yoshlarimizni har tomonlama yetuk mutaxassis bo'lib, yurt taqdirini o'zini taqdiri bilan chambarchas bog'lay oladigan fidoiy yoshlar mehnati bilan gavdalanadi.

Shuning barobarida olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida aholi va tadbirkorlarni o'ylantirayotgan dolzarb masalalarni har tomonlama o'rganish, amaldagi qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti va ilg'or xorijiy tajribani tahlil qilish, shuningdek keng jamoatchilik muhokamasi natijasida ishlab chiqilgan hamda quyidagilarni nazarda tutadigan 2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha

Harakatlar strategiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlandi.

Mazkur Farmon ham o'z o'rnida yoshlar tarbiyasi va ularning ertangi kuni uchun Yangi O'zbekistonda qo'lay imkoniyatlar yaratish borasidagi muxim qadam hisoblanadi. Mamlakaimtimzda “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” Davlat dasturining ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati huzurida Yoshlar parlamentini tashkil etish bo'yicha Senat Kengashi qarori, Yoshlar parlamenti Nizomi va Yoshlar parlamentini tashkil etish hamda faoliyati samaradorligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi loyihalari ishlab chiqilishi yoshlarimizni huquqiy faolligini oshirishdagi amaliy ishlarimizni davomi deya ayta olamiz.

Ushbu loyihaga ko'ra, Yoshlar parlamenti a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi turli yo'nalishlarda faoliyat olib borayotgan tashabbuskor, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga, keng dunyoqarash va chuqur bilim hamda liderlik salohiyatiga ega 18 – 30 yosh bo'lgan fuqarolar orasidan gender tenglik ta'minlangan va jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlarni ham jalb qilgan holda jami

100 nafar etib shakllantirildi. Yoshlar parlamentining raisi Senatning Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo‘mitasi tavsiyasiga ko‘ra Yoshlar parlamentining yalpi majlisida a‘zolar tomonidan saylandi.

Yoshlar parlamentida quyidagi komissiyalar faoliyat olib boradi:

- Ilm-fan, madaniyat va turizm masalalari komissiyasi;
- Sport, sog‘lom turmush, ijtimoiy masalalar va ekologiya komissiyasi;
- Kompyuter texnologiyalari, innovatsion g‘oyalar, startaplar va agroklaster masalalari komissiyasi;
- Kitobxonlikni keng targ‘ib qilish va qonunchilik masalalari komissiyasi;
- Bandlik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash masalalari komissiyasi;
- Gender tenglik masalalari komissiyasi.

Yoshlar parlamenti a‘zolari qonun loyihalari muhokamalarida ishtirok etishi, belgilangan maqsad va vazifalari hamda yo‘nalishlaridan kelib chiqib konferensiya, davra suhbat, seminar, hududlardagi yoshlar bilan uchrashuv va boshqa tadbirlar tashkil etilishi, yoshlar parlamentining har bir a‘zosi o‘zi istiqomat qiladigan hudud yoshlariga tegishli muammolarini o‘rganib, sabablarini aniqlab, uni yoshlar o‘rtasida muhokama qilishi, yoshlar parlamenti yoshlarning manfaatlarini himoya qilish, ularning muammolarini parlament minbariga olib chiqishi, qonun ijodkorligida yoshlarning ishtirokini ta‘minlashi, bo‘lg‘usi Senat a‘zolari hamda siyosatchilarni tayyorlashi, yoshlarni ulkan maqsad va aniq loyihalarga yo‘naltirib borish kabi vazifalarni bajarishi o‘ylaymizki, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida yoshlar huquqiy tarbiyasi va huquqiy ta‘limini rivojlantirish masalalari qaratilayotgan katta e‘tibor va yoshlarimizga ishonch va ulkan mas‘uliyat yuklaydi.

FOYLANILGAN ADABIYOTLAR

1. L.Tangirov. “Yoshlar siyosat sub’ekti:bandlik muammosi” nomzodlik dissertatsiyasi.Avtorerferat. – T.: 2001 yil.
2. Rasporayeniie Prezidenta Respubliki Kazaxstan ot 28 avgusta 1999 goda №73 “O Konsepsii gosudarstvennoy molodejnoy politiki Respubliki Kazaxstan”.
3. Кыргызстан жаштары 2006 – 2008 yillaga mo‘ljallangan Milliy dasturi.
4. Zakona Respubliki Tadjikistan O gosudarstvennoy molodejniy politike. S. 5.
5. «Xalq so‘zi» gazetasining 2016 yil 15 sentyabrdagi 182 (6617)-soni.

OLIY TA'LIM MUASSASASIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARNING TINGLASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Homiyatova Mavluda Amon qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti “Maktabgacha ta’lim” kafedrası o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242026>

Annotatsiya. Tinglash bu murakkab jarayon bo‘lib insonning bilish sohasiga ta’sir etadi. Eshitish – aytilayotgan so‘zni jismonan quloq orqali qabul qilish. Tinglash esa aytilayotgan so‘zni tahlil qilish, his etish, anglash va unga mos ravishda javob hozirlash. Tinglash madaniyati bolalikdan boshlab shakllantiriladi. Keyinchalik esa rivojlantirib boriladi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning tinglash madaniyatini rivojlantirish uchun turli, o‘ziga xos usul va uslublar ishlab chiqilishi zarur. Darsni tashkil etishda o‘qituvchi yuqori malakali, pedagogik tajriba va bilimga ega bo‘lishi lozim. Natijada talabalarni darsda tinglash jarayoni faollashadi va darsni o‘zlashtirish yuqori ko‘rsatkichda bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: tinglash, madaniyat, talaba, oliy ta’lim, metod, o‘qitish jarayoni.

Аннотация. Слушание-сложный процесс, влияющий на познавательную сферу человека. Слух-это физическое восприятие сказанного слова на слух. С другой стороны, слушание-это анализ, ощущение, понимание сказанного слова и подготовка соответствующего ответа. Культура слушания формируется с детства. А дальше будет развиваться. Для развития культуры слушания учащихся в высших учебных заведениях необходимо выработать различные, специфические методы и приемы. При организации урока учитель должен обладать высокой квалификацией, педагогическим опытом и знаниями. В результате активизируется процесс слушания учащихся на уроке, и овладение уроком будет на высоком уровне.

Ключевые слова: слушание, культура, ученик, высшее образование, метод, процесс обучения.

Abstract. Listening is a complex process that affects the human sphere of cognition. Hearing is the perception of the word being said physically by ear. Listening, on the other hand, is analyzing the word being said, feeling, realizing it and, accordingly, producing an answer. The culture of listening is formed from childhood. It is then developed. In order to develop the listening culture of students in higher education institutions, it is necessary to develop various, specific methods and techniques. In the organization of the lesson, the teacher must be highly qualified, have pedagogical experience and knowledge. As a result, the process of listening to students in the lesson is activated, and mastering the lesson is at a high level.

Keywords: listening, culture, student, higher education, method, teaching process.

Insonda tinglash madaniyati bolalikdan boshlab shakllantiriladi. Ertaklar aytib berish orqali. Har bir ertak qahramonlarini obraziga kirib ularning ovozigacha taqlid qilinsa bolaning e’tiborini jalb qiladi va ertakni eshitishga undaydi. Tinglash madaniyatini shakllantirish eng avvalo oiladan so‘ng maktabgacha ta’lim tashkiloti, keyin maktab va oliy ta’limda ham shakllantirib boriladi. Oliy ta’limda tahsil olayotgan talabalar 17-18 yoshni o‘z ichiga oladi. Ular shaxs sifatida shakllangan, har tamonlama rivojlangan, inson hisoblanadi. Oliy ta’limda dars jarayonlari ma’ruza, amaliy, seminar, laboratoriya, mustaqil ta’lim mashg‘ulotlariga bo‘linadi. Ma’ruza jarayonlari 80 daqiqa davom etadi, bunda talabalarni mavzuga qiziqitirish, dars davomida ularni darsga diqqatini jalb qilish va mavzuni to‘liq o‘zlashtirishlari uchun sharoitlar

yaratish kerak. Dars jarayonida talabalar bilan birgalikda ish olib boriladi. Malakali pedagog har bir talabaning fe'l-atvoriga ko'ra ish tutishi, dars jarayonida talabaning psixologik xususiyati va qobiliyatidan kelib chiqqan holda dars jarayonini olib borishi zarur. Biz yaxshi bilamizki inson turli xil temperament xususiyatga ega. Xolerik, sangvinik, flegmatik, melanxolik.

Xolerik - tez, shijoatli, impulsiv, muvozanatsiz, kayfiyatning keskin o'zgarishiga, hissiy portlashlarga moyil. Xolerik juda katta ish qobiliyatiga ega.

Flegmatik - sekin, bir faoliyatdan ikkinchisiga o'tish qiyin, intilish va kayfiyatda barqaror va doimiy, his-tuyg'ularning namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi.

Sangvinik - mobil, jonli, muvaffaqiyatsizliklarni osongina boshdan kechiradigan, taassurotlarni o'zgartirishga intilish. Ekspressiv ifodaga ega. Unga qiziq bo'lgan, ishda juda samarali natijaga erishadi.

Melanxolik - vazmin, zaif, ta'sirchan, hatto kichik voqealarni ham doimiy boshdan kechirishga moyil, uyatchan.

Har bir talaba bilan ishlashda ularni psixologik xususiyatini bilish zarur. Shuni hisobga olgan holda insonning neyropedagogikasini ham bilish foydadan holi bo'lmaydi. Neyropedagogika o'zi nima? Neyropedagogika – kognitiv neyrologiya, differensial psixofiziologiya va neyropsixologiyani o'quvchi shaxsi tomonidan turli o'quv materiallarini o'zlashtirishda uning bosh miyasi faoliyatida sodir bo'ladigan o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni hamda o'quvchi va pedagogning individual lateratsiya profili variantlarining bir-biriga mos kelishini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish to'g'risidagi fandir. Neyropedagogika fani pedagogika, psixologiya, neyrologiya va kibernetika fanlarining klassik asoslariga tayanib, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni o'zida aks ettiradi. Neyropedagogikaning tinglash madaniyatiga ta'siri juda katta. Insonlar turli usulda olingan ma'lumotlarni xotirasida saqlab qoladi. Masalan: “visual” ko'rish, “audial” eshitish, “kinestetik” muskul sezgirligi orqali. Bosh miya yarim shartlari assimetriyasi ya'ni o'ng va chap yarim shar. Ba'zi insonlarda o'ng yarim shar ustunlik qiladi, ba'zilarida esa chap yarim shar. Quyida buning ahamiyati keng yoritilgan. Chapaqay insonlarda o'ng yarim shar ustunlik qiladi. O'ng yarim shari ustunlik qilgan insonlarda esda saqlab qolish jarayoni visual orqali amalga oshadi. She'r yodlash jarayonida ham she'rga oid so'zlarni tasavvur qilish yoki ko'rgazma orqali ko'rish natijasida osonroq yodlay oladi. Eshitish va tinglashning farqlari mavjud. Eshitish bu – jismonan quloq orqali eshitish, tinglash – bo'lsa aytilayotgan so'zni semantic idrok etish, tafakkur qilish va his etishdir. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining o'quv jarayonidagi tinglashlari, pedagog – o'qituvchining kasbiy va pedagogik mahoratidan, madaniyatidan kelib chiqadi. O'quv jarayonida oliy ta'lim muassasasi talabalarini tinglash madaniyatini shakllantirishni amalga oshirishni ta'minlaydigan pedagogik sharoitlar yaratish zarur. Tinglash jarayonida talabalar e'tiborini kuchaytirish uchun turli metodlar ishlab chiqish zarur ahamiyatga ega. Tinglash murakkab jarayon hisoblanadi. Unda aytilayotgan fikrni idrok etish, tahlil qilish amaliyoti ketadi. Ko'pincha nutq aloqalarida tinglashning kommunikativ natijasi javob nutqidir. Eshitishning mahsuli – bu tinglash natijasida inson o'zida xosil bo'lgan xulosadir. Gapirish va tinglash ijtimoiy va kommunikativ faoliyatning har xil turlari hisoblanadi. O'qitish jarayonida sifatli bilim berish va talabalarining yuqori o'zlashtirishlari uchun avvalo tinglash madaniyatini rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi D.R.Babayeva. Toshkent-2018
2. Bolalar adabiyoti Jumaboyev M. Toshkent-2004

3. Tarbiyagacha bolalarning rivojlanishi haqida Lyublinskaya A.A. Toshkent 1997, 279 b
4. O‘qitish usuli - pedagogik texnologiyalarning asosiy komponenti Ochilov M.
5. Talaba yoshlarning ma’naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi. Avtoref. dis. ped fan. nom. Temurova N. 2006.
6. Теория и методика развития речи (Текст лекции). Кадырова R М. -Т.: Уз. ПФИТИ, 2000.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TIZIMDA TANQIDIY TAFAKKURNING O‘RNI VA AHAMIYATI

M.B. Islamova

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242036>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tanqidiy tafakkurning pedagogik tizimdagi o‘rni tahlil etilgan. Bunda tanqidiy tafakkurning pedagogik tizimi sifatida mustaqil fikrlashni rivojlantirish, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish, sintetik fikrlashni qo‘llash, mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilish, o‘rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanish, zamonaviy texnologiyalar va resurslarni samarali qo‘llash kabi jihatlariga e‘tibor qaratilgan hamda bu jihatlarining tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi metodologik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tanqidiy tafakkur, pedagogik tizim, tahlil, baholash, mantiqiy fikrlash, innovatsion yondashuv, integratsion yondashuv, axborot texnologiyalari.

Tanqidiy tafakkur pedagogik tizimda talabalarning fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda va ularni ta‘lim jarayoniga faol ravishda jalb qilishda markaziy o‘rin tutadi. Bu jarayon talabalarni nafaqat ma‘lumotlarni o‘zlashtirishga, balki ularni tahlil qilishga, baholashga va yangi savollarni qo‘yishga ham undaydi. Quyida biz tanqidiy tafakkurning pedagogik tizimdagi ahamiyatini batafsil yoritishga harakat qilamiz.

I. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish tanqidiy tafakkurning eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi va bu jarayon talabalarni passiv bilim o‘rganuvchilardan faol o‘rganuvchilarga aylantiradi. Tanqidiy tafakkur talabalarni faqat mavjud bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, balki o‘z fikrlarini yaratishga, o‘z bilimlarini baholashga va ularni tahlil qilishga undaydi. Bu holat talabaning bilimlarni nafaqat qabul qilishi, balki ularni yanada chuqurroq tushunib, savollar berish, shubhalanish va yangi nuqtai nazarlardan qarash imkoniyatini beradi. Mustaqil fikrlash talabalarni faqat ma‘lumotni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, o‘rganilgan bilimlarni tahlil qilishga va ularga yangi nuqtai nazar bilan qarashga yo‘naltiradi. Bu, o‘z navbatida, talabalarni o‘rgangan mavzularni faqat eslab qolish bilan chegaralanmasdan, ularni chuqurroq tahlil qilishga olib keladi. Talaba bilimlarni o‘zlashtirishi bilan birga, ular haqida savollar berish, ularni shubha ostiga olish va yangi g‘oyalar yaratish orqali ilmiy fikrlashni rivojlantiradi.

II. Tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish. Tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish talabalar uchun tanqidiy tafakkurning markaziy jihatlaridan biridir. Bu ko‘nikmalar talabalar o‘z bilimlarini nafaqat o‘zlashtirish, balki ma‘lumotlarni chuqur tahlil qilish va tahliliy fikrlash jarayonida baholashni ham o‘rganish imkoniyatini beradi. Tahlil qilish va baholashning ahamiyati shundaki, talabalar faqat mavjud axborotni yig‘ish bilan cheklanmaydi, balki uni tekshiradilar, o‘zgaruvchilarni va ularning o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlaydilar, shuningdek, turli nuqtai nazarlardan baholaydilar. Ushbu ko‘nikmalar, talabalarni aniq, ishonchli va mantiqiy qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Tahlil qilish jarayoni: Tahlil qilish jarayoni, ma‘lum bir voqeani, fikrni yoki dalilni bo‘laklarga ajratib, har bir bo‘lakni alohida - alohida baholashni talab etadi. Bu jarayonda talaba voqealarni, fikrlarni yoki dalillarni:

Baholash jarayoni: Baholash jarayoni tahlil qilishning davomidir va u ma'lumotlarni to'g'riligini, ishonchliligini va ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Bu jarayon talabalar uchun juda muhim, chunki u ularga o'z qarorlarini mantiqiy va asosli ravishda asoslash imkonini beradi. Baholash jarayonida talabalar quyidagi vazifalarni bajaradilar:

Tahlil va baholashning amaliy ahamiyati: Tahlil va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish, talabalarni nafaqat ilmiy tadqiqotlarda, balki kundalik hayotdagi muammolarni hal qilishda ham samarali foydalanishga o'rgatadi. Bu jarayonlar talabalarni quyidagi sohalarida qo'llashda yordam beradi:

Xulosa qilib aytganda tahlil qilish va baholash ko'nikmalari talabalar uchun nafaqat ilmiy faoliyatda, balki kundalik hayotdagi qarorlar qabul qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar talabalarni ma'lumotlarni faqat yig'ish bilan cheklanmasdan, ularni tahlil qilish, baholash va yangi qarashlar yaratishga yo'naltiradi. Tahlil va baholash jarayonida talabalar nafaqat o'rganilgan materialni chuqurroq anglashadi, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishda samarali qo'llay olishadi.

III. Muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish. Tanqidiy tafakkur pedagogik tizimda talabalarni muammolarni samarali va tizimli tarzda hal qilishga tayyorlashda asosiy o'rinni egallaydi. Bu jarayon nafaqat talabalarga o'rganilgan bilimlarni qo'llashga yordam beradi, balki ularga yangi, ilg'or va mantiqiy yechimlar topish imkonini yaratadi. Muammo hal qilish qobiliyatini oshirish talabalarning muammolarni tizimli tahlil qilish, dalillarni tekshirish va mavjud yechimlarni baholashni o'rgatadi. Quyidagi jihatlar orqali tanqidiy tafakkur muammolarni hal qilishda qanday yordam berishini batafsil ko'rib chiqamiz:

1. Muammolarni tahlil qilish. Tanqidiy tafakkur talabalarga mavjud muammoni bir nechta jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Bunda ular muammoning barcha tomonlarini, uning ildiz sabablarini va oqibatlarini chuqur o'rganadilar. Masalan, talaba o'rganilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy yoki ilmiy muammoni tahlil qilishda uning tarixiy, iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik omillarini hisobga oladi. Bunday tizimli yondashuv muammoning faqat yuzaki qirralarini emas, balki uning chuqur ildizlarini ham aniqlash imkonini yaratadi.

- **Muammoning ta'rifi va asosiy masalalar:** Tanqidiy tafakkur orqali talaba avvalo, mavjud muammoni to'g'ri aniqlash va uning asosiy masalalarini belgilashni o'rganadi. Bu jarayon muammoni yagona nuqtai nazardan ko'rishdan saqlanishga yordam beradi;

- **O'zgaruvchilarni aniqlash:** Talabalar muammo ichida mavjud bo'lgan barcha o'zgaruvchilarni va ularning bir-biriga ta'sirini tahlil qilishga o'rgatiladi. Muammoning har bir qismini alohida ko'rib chiqish orqali talabalar murakkab vaziyatni yaxshiroq tushunadilar.

2. Natijalarning ishonchliligini tekshirish. Tanqidiy tafakkur, shuningdek, talabalarni o'rganilayotgan material va yechimlarning ishonchliligini tekshirishga o'rgatadi. Muammoni hal qilishda talabalar faqat axborot yig'ish bilan cheklanmay, balki uning to'g'riligini, manbasini va ishonchliligini tekshiradilar. Bu jarayon, talabalarni ma'lumotni manbalarini tanlashda ehtiyotkor bo'lishga undaydi va har qanday axborotni sinchiklab tekshirishga, shubha tug'ilgan holatlarda qo'shimcha dalillar izlashga yordam beradi. Bunda:

3. Mantiqiy ravishda yechimlar topish. Tanqidiy tafakkur talabalarga muammolarni mantiqiy tarzda yechish, ya'ni yechimlarni amaliy va ilmiy tahlil qilishni o'rgatadi. Bu jarayon talabalarning fikrlash jarayonini tizimli va obyektiv qilishga yordam beradi. Muammolarni yechishda talabalar avvalo mavjud yechimlarni ko'rib chiqadilar, ularning samaradorligini baholaydilar va eng optimal variantni tanlaydilar:

- **Yechimlarni tahlil qilish:** Muammolarni hal qilishda talabalar bir nechta yechimlarni o'rganadilar va ularni mavjud dalillar asosida tahlil qilishadi. Bu, o'z navbatida, har bir yechimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

- **Murakkablikni hisobga olish:** Yechimlarni tanlashda talabalar voqeani murakkabligini, yechimning amalga oshirish imkoniyatlarini va uning uzoq muddatli ta'sirlarini hisobga olishadi. Bu, talabalar uchun muammoni yaxshiroq tushunishga va uni yanada samarali hal qilishga imkon beradi.

4. *Samarali va tizimli fikrlash.* Tanqidiy tafakkur muammolarni hal qilishda samarali va tizimli fikrlashni shakllantiradi. Bu jarayon orqali talabalar nafaqat muammoni to'g'ri aniqlash, balki uning turli variantlarini tahlil qilish, har bir yechimni ko'rib chiqish va amaliy natijalar chiqarishni o'rganadilar.

- **Tizimli yondashuv:** Muammoni hal qilishda talabalar tizimli yondashuvni qo'llaydilar. Bu esa har bir qadami aniqlangan va tartiblangan bo'lib, muammoning turli jihatlarini, ehtimoliy natijalarini va qarorlarning oqibatlarini ko'rib chiqadi.

- **Optimallashtirish:** Samarali fikrlash talabalarni muammoni yechishda eng optimal variantni tanlashga o'rgatadi. Bu, talabalar uchun o'z qarorlarini asoslash va ularga mantiqiy, izchil ravishda yondashishga imkon yaratadi.

5. *Amaliyotda qo'llash.* Tanqidiy tafakkur, talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Ular nafaqat nazariy bilimlarni, balki real dunyodagi muammolarni tizimli ravishda tahlil qilish va mantiqiy yechimlar topish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.

- **Kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish:** Talabalar real muammolarni, masalan, iqtisodiy, ekologik yoki ijtimoiy muammolarni sinchiklab tahlil qilishadi. Ular mavjud yechimlarni baholaydilar va amaliy, samarali yechimlar topishga harakat qiladilar.

- **Fikrlarni joriy etish va yangiliklarni amalga oshirish:** Muammolarni hal qilishda talabalar yangi fikrlarni yaratadilar va amalga oshiradilar. Ular yangi yechimlarni sinab ko'rish orqali innovatsion fikrlashni rivojlantiradilar.

IV. Sintetik fikrlashni qo'llash. Sintetik fikrlash tanqidiy tafakkurning asosiy qismalaridan biri bo'lib, bu jarayon talabalarga turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish, yangi g'oyalar va taxminlar yaratish imkonini beradi. Sintetik fikrlash orqali talabalar mavjud bilimlarni birlashtirib, yangi xulosalar chiqaradilar va ularni to'liqroq, kompleksroq nuqtai nazardan baholaydilar. Bu jarayon nafaqat ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, balki ularni bir-biriga moslashtirish va yangi yondashuvlar yaratishga asoslangan. Sintetik fikrlashning pedagogik jarayondagi roli quyidagicha bo'lishi mumkin:

Ma'lumotlarni birlashtirish. Sintetik fikrlash talabalarni turli manbalardan olingan axborotlarni, dalillarni va g'oyalarni birlashtirishga undaydi. Talabalar o'rganilayotgan mavzu yoki muammoning turli tomonlarini bir joyga jamlab, ularni kompleks va yaxlit nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar. Bu jarayon orqali talabalar mavjud bilimlarni ko'proq tushunib, yangi va kutilmagan bog'lanishlarni aniqlay olishadi. Misol uchun, agar talabalar biror ijtimoiy muammoni o'rganayotgan bo'lsa, ularning maqsadi nafaqat mavjud nazariyalarni o'rganish, balki bu nazariyalarni real hayotdagi masalalar bilan bog'lash va yangi yondashuvlar topishdir. Masalan, ijtimoiy tengsizlikni tushunishda iqtisodiy va siyosiy nazariyalarni birlashtirib, yangi ijtimoiy model yaratish mumkin.

Yangi fikrlar va yechimlar yaratish. Sintetik fikrlash talabalarga yangi fikrlar yaratishga va yanada to'liqroq echimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Bu jarayon talabalarni faqat mavjud bilimlarni tahlil qilish bilan cheklanmay, balki ularni yangilash va ularga yangi ma'lumotlarni qo'shish orqali yangi xulosalar chiqarishga undaydi. Bu esa talabalarni murakkab muammolarni yanada kengroq va chuqurroq tushunishga olib keladi. Masalan, talabalar biror ilmiy tadqiqotda bir nechta nazariyalarni o'rganish, ularni birlashtirish va yangi taxminlar yaratish orqali bir nechta qarorlar yoki yangi metodologiyalar ishlab chiqishlari mumkin. Bu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishda, balki yangi ilmiy g'oyalarni shakllantirishda ham foydalidir.

Kompleks muammolarni tahlil qilish. Sintetik fikrlash talabalarga murakkab muammolarni kompleks ravishda ko'rib chiqish imkonini beradi. Turli sohalardan, nazariyalar va amaliyotdan olingan ma'lumotlarni birlashtirish orqali talabalar ko'proq qirralarni va muammo tomonlarini o'rganadilar. Sintetik fikrlash talabalarni bitta nuqtai nazardan emas, balki kengroq va tizimli nuqtai nazardan muammolarga yondashishga undaydi. Masalan, talaba ekologik muammoni tahlil qilayotganda, ekologiya, iqtisod, sotsiologiya va siyosat kabi bir nechta sohalardan ma'lumotlarni birlashtirishi mumkin. Bu orqali u muammoning har bir aspektini yaxshiroq tushunadi va turli sohalarda bir-birini to'ldiradigan yechimlar yaratishga harakat qiladi.

Innovatsion fikrlash: Sintetik fikrlash talabalar uchun innovatsion fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Yangi g'oyalar yaratish, mavjud bilimlarni yangicha yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish va yangi echimlar topish sintetik fikrlashning asosiy tamoyillaridan biridir. Talabalar bir nechta manbalar, nazariyalar yoki metodlarni birlashtirish orqali yangi va innovatsion qarorlar ishlab chiqishlari mumkin. Bu, ayniqsa, texnologiya, ilm-fan va san'at kabi sohalarda yangiliklarni yaratishda muhimdir. Misol uchun, talaba yangi texnologik yechimni yaratish uchun bir nechta ilg'or texnologiyalarning birlashuvi orqali yangi qurilma yoki tizimni ishlab chiqishi mumkin.

Yechimlar va xulosalarni sinchiklab tahlil qilish. Sintetik fikrlash, shuningdek, talabalar uchun yechimlar va xulosalarni sinchiklab tahlil qilishni talab qiladi. Talabalar o'zlarining tahlil natijalarini yaxshilab ko'rib chiqib, har bir qarorning oqibatlarini va uning tizimdagi o'rnini aniqlaydilar. Bu jarayon ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi va turli fikrlarni birlashtirishda ishonch hosil qilishni o'rgatadi.

Integratsion yondashuv: Sintetik fikrlashning yana bir muhim jihat – bu talabalarni bir nechta sohalarni o'zaro bog'lashga undashidir. Interdistsipliner yondashuv orqali talabalar bir nechta ilmiy, ijtimoiy yoki texnologik sohalardan bilimlarni birlashtirib, yangi va ko'p qirrali qarorlar chiqaradilar. Bu usul ilmiy tadqiqotlarda, shuningdek, real hayotdagi kompleks vaziyatlarni hal qilishda samarali bo'lishi mumkin.

V. Mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilish. Tanqidiy tafakkur, mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilish jarayonlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Talabalar uchun bu jarayonlar o'z bilimlarini faqat o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki ularni tahlil qilish, mantiqiy asosda tekshirish va yangi yechimlarni yaratish imkoniyatlarini yaratadi. Mantiqiy fikrlashning pedagogik tizimdagi roli quyidagi jihatlar bilan izohlanadi:

1. Mantiqiy fikrlashni o'rganish: Tanqidiy tafakkur talabalarni mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, bu esa ularning fikrlaridagi ishonchlilikni tekshirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va har bir nuqtai nazarni mantiqiy asosda tahlil qilishni talab qiladi. Mantiqiy fikrlash o'zida haqiqatni aniqlash, xatoliklarni aniqlash, dalillarni ishonchli baholash va mantiqiy xulosalar chiqarishni o'z ichiga oladi. Misol uchun, talaba biror ilmiy masala yuzasidan fikr yuritayotganda, u avvalo mavjud dalillarni to'g'ri va noto'g'ri jihatlarini ko'rish, ular o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni tushunishi kerak. Bu jarayon, o'z navbatida, mantiqiy fikrlashni mustahkamlashga yordam beradi.

2. Sabab-oqibat bog'lanishlarini izlash: Tanqidiy tafakkur talabalarga sabab-oqibat bog'lanishlarini izlashni o'rgatadi. Hayotdagi ko'p muammolar bir nechta omillar va ularning bir-biriga ta'siridan kelib chiqadi. Talabalar mantiqiy fikrlash jarayonida turli hodisalar orasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga o'rganadilar. Bu ko'nikma, ayniqsa, ilmiy tahlil, tadqiqotlar yoki ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

3. To'g'ri qarorlar qabul qilish: Tanqidiy tafakkur yordamida talabalar to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Qarorlar qabul qilish jarayoni ko'pincha murakkab bo'lib, unda ko'plab faktlar, nuqtai nazar va ehtimollarni hisobga olish zarur. Tanqidiy tafakkur talabalarga bu murakkab jarayonni mantiqiy va tizimli yondashuv asosida boshqarishga yordam beradi.

4. Tahliliy va tizimli yondashuv: Tanqidiy tafakkur talabalarni tahliliy va tizimli fikrlashga o'rgatadi. Bu yondashuv, o'z navbatida, talabalar muammolarni faqat alohida qismlar sifatida emas, balki tizimli, kompleks va o'zaro bog'langan jarayon sifatida ko'rishga yordam beradi.

5. Mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilishda kelajakdagi muvaffaqiyatlar:

Tanqidiy tafakkur talabalarga kelajakda murakkab vaziyatlarga to'g'ri mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Bu jarayon ular uchun ilmiy ish, kasbiy faoliyat yoki kundalik hayotdagi qarorlarni mantiqiy, tahliliy va mantiqiy asosda qabul qilishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi. Mantiqiy fikrlash va qarorlar qabul qilish qobiliyati, talabalarni o'z kelajakdagi faoliyatlariga muvaffaqiyatli tayyorlaydi, chunki ular murakkab vaziyatlarni tahlil qilishda va ularga mos qarorlar qabul qilishda ishonchli va muvaffaqiyatli bo'ladilar.

VI. O'rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanish. Tanqidiy tafakkur o'rganish jarayonida talabalarni faqat passiv bilim oluvchilardan faol talabalarda aylantiradi, bu esa ularning ta'limdagi roli va yondashuvini tubdan o'zgartiradi. Passiv bilim olish, odatda, talabaning o'qituvchidan faqat axborotni qabul qilishiga asoslanadi. Ammo tanqidiy tafakkur yordamida talabalar o'z bilimlarini faollashtiradigan va ular bilan faol ishlaydigan shaxslar sifatida rivojlanadilar.

1. Savollar berish va yangi g'oyalar taklif qilish: Tanqidiy tafakkur, talabalarni faqat o'z bilimlarini o'zlashtirishdan ko'ra, ularni chuqurroq o'rganishga va savollar berishga undaydi. Bu jarayonda talabalar o'zlari o'rganayotgan mavzular bo'yicha savollar tuzishni o'rganadilar, bu esa ular uchun faqat to'g'ri javoblarni topish emas, balki savolga javob topish yo'lini o'rganishni ta'minlaydi. Savollar berish — tanqidiy tafakkurning asosiy elementlaridan biri bo'lib, bu talabalarga o'rganilayotgan materialni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

2. Faol fikrlash va qarashlarni qayta ko'rib chiqish: Tanqidiy tafakkur talabalarni faqat o'z bilimlarini yodlash yoki takrorlashga emas, balki mavjud qarashlarni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Bu jarayon talabalarni o'z fikrlarini yangilash, eski qarashlarni yangilashga va har bir ilmiy yondashuvni qayta baholashga yordam beradi. Talaba eski g'oyalar va kontseptlarni yangi ilmiy yoki amaliy ma'lumotlar bilan taqqoslab, yangi xulosalar chiqarishi mumkin.

3. O'rganish jarayonining samaradorligini oshirish: Tanqidiy tafakkur o'rganish jarayonini yanada samaraliroq qiladi. Passiv o'rganishda talabalar o'qituvchidan faqat ma'lumotlarni qabul qilishadi, lekin tanqidiy tafakkur yordamida ular o'z o'rganish jarayoniga faol ravishda ta'sir ko'rsatadilar. Savollar berish, yangi g'oyalar taklif qilish va mavjud qarashlarni qayta ko'rib chiqish orqali talabalar o'zlarining fikrlarining mustahkamlanishiga va tahliliy ko'nikmalarining oshishiga yordam beradi. Bu faollik talabalar o'rganishdagi anglashini, maqsadlarini aniq belgilashini va o'rganilgan materialga mustahkam bog'lanishini ta'minlaydi.

4. Fikr almashish va hamkorlik: Tanqidiy tafakkur talabalarga o'rganish jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatini yaratadi, bu esa o'zaro fikr almashish va hamkorlikni rag'batlantiradi. Talabalar o'z fikrlarini ochiq bildirishadi va boshqalar bilan baham ko'rishadi. Bu hamkorlik va tahliliy fikrlash o'zaro bahs-munozara qilish va ilmiy fikrlarni aniqlashga yordam beradi.

VII. Zamonaviy texnologiyalar va resurslarni samarali qo'llash. Tanqidiy tafakkur talabalarni zamonaviy texnologiyalar va resurslardan samarali foydalanishga o'rgatadi, bu esa ularning ilmiy va amaliy faoliyatini yanada samarali qilishga yordam beradi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va axborot resurslari ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, talabalarga nafaqat ma'lumotlarni yig'ish, balki ularni chuqur tahlil qilish va baholashda ham imkoniyat yaratadi.

1. Zamonaviy texnologiyalardan bilimlarni olish uchun foydalanish: Tanqidiy tafakkur talabalarni faqat mavjud bilimlarni o'rganishga emas, balki yangi ma'lumotlarni sinchiklab tekshirish va tahlil qilishga ham o'rgatadi. Texnologiyalar, xususan internet va axborot resurslari, talabalarga dunyoning turli burchaklaridan ilmiy ma'lumotlarni topish va o'zgaruvchan ilmiy bilimlar bilan tanishish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayonda talaba ma'lum bir mavzu yoki sohada ilmiy izlanish olib borish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llaydi, shu bilan birga internetda mavjud resurslar, elektron kutubxonalar, ma'lumotlar bazalari va boshqa vositalarni sinchiklab o'rganadi.

2. Axborot texnologiyalari yordamida bilimlarni tahlil qilish va baholash: Zamonaviy texnologiyalar faqat axborot yig'ish uchun emas, balki ma'lumotlarni tahlil qilish va baholashda ham qo'llanadi. Masalan, statistik ma'lumotlar bilan ishlash, ilmiy tadqiqotlar olib borish va natijalarni tahlil qilishda texnologiyalarni qo'llash talabalar uchun juda muhim.

3. Zamonaviy texnologiyalarning ilmiy izlanishlardagi o'rni: Zamonaviy texnologiyalar ilmiy izlanishlar va tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi. Talabalar ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va anketalar orqali yangi bilimlar to'plashda internet resurslaridan foydalanadilar. Texnologiyalar yordamida talabalar o'zlarining ilmiy tadqiqotlarini tayyorlashda, ma'lumotlarni tahlil qilishda va natijalarni taqdim etishda yaxshilanishga erishadilar.

4. O'qish va ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi texnologik vositalar: Texnologiyalar faqat o'qish uchun emas, balki ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun ham ishlatiladi. Masalan, talabalar o'z tadqiqotlarini yozish, referatlar tayyorlash, ma'lumotlar to'plamini yig'ish va uni tahlil qilishda zamonaviy dasturlardan foydalanadilar. Shuningdek, talabalar ta'limda onlayn resurslardan (taqdimotlar, vebinarlar, onlayn darsliklar va boshqalar) foydalanish orqali o'z bilimlarini oshiradilar. Talabalar, shuningdek, zamonaviy ilmiy nashrlar va internetda mavjud ilmiy materiallar orqali o'z ilmiy izlanishlarini boyitishi mumkin. Bularning barchasi, zamonaviy texnologiyalar yordamida, talabalar o'rganayotgan materialni faqat to'plamaydi, balki uni chuqur tahlil qilish va baholash jarayonida foydalanadilar.

5. *Texnologiyalar orqali sinovdan o'tkazish va tahlil qilish*: Zamonaviy texnologiyalar talabalarni faqat axborot olish emas, balki o'rgangan bilimlarini sinovdan o'tkazish va tahlil qilishda ham yordam beradi. Onlayn testlar, interaktiv platformalar va simulyatsiyalar orqali talabalar o'z bilimlarini tekshirishadi. Shu tarzda, talabalar yangi bilimlarni qo'llab-quvvatlash uchun nafaqat passiv tarzda o'rganishadi, balki o'rganilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etib, ularni mustahkamlashga harakat qiladilar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunda umumiy xulosa qilishimiz mumkinki, tanqidiy tafakkur pedagogik tizimda talabalarning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda, mustaqil va mantiqiy fikrlashni o'rgatishda, hamda real hayotdagi muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalarga nafaqat o'rganilgan bilimlarni saqlash, balki ularni tahlil qilish, baholash va yangi savollar qo'yish orqali chuqurroq tushuncha hosil qilish imkoniyatini yaratadi. Tanqidiy tafakkur yordamida talabalar analitik fikrlash, mantiqiy qarorlar qabul qilish va ilmiy izlanishlarda samarali yondashuvni rivojlantiradilar. Shuningdek, bu yondashuv zamonaviy texnologiyalar va axborot resurslaridan samarali foydalanishni o'rgatadi, talabalarga bilimlarni tahlil qilish, sinovdan o'tkazish va amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Umuman olganda, tanqidiy tafakkur pedagogik tizimda talabalarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, ularni faol, tizimli va mantiqiy fikrlashga yo'naltirish orqali ularning shaxsiy va intellektual rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 08.10.2019 yildagi PF-5847- sonli Farmoni
2. M.B. Islamova. “Tanqidiy tafakkur” tushunchasining metodologik asoslari va o'ziga xos xususiyatlari// Innovative Approaches in Teaching Pedagogical Sciences: Problems and Solutions. Volume 4, KSPI Conference , 2023, 652 b.
3. Q.K.Hashimov, S.Nishonova. Pedagogika tarixi: Darslik. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2005. – 304 b.
4. С.Л. Рубинштейн. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 1999. 720 с.

MODULLI O`QITISH ORQALI TALABALARDA PEDAGOGIK KOMPITENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Kamoliddinova Maftuna Xusniddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242050>

Annotatsiya. Mazkur maqolada modulli o`qitish va uning afzalliklari haqida so`z boradi. Aynan mo`dulli o`qitishning o`ziga xos tomoni har tomonlama tahlil qilinadi.

**Kalit so`zlar:** modul, kompetensiya. Pedagogik birlik, tizimli ta`lim olish, motivatsiya, nazariy bilimlar.

Аннотация. В данной статье рассказывается о модульном обучении и его преимуществах. Всесторонне анализируется уникальный аспект модульного обучения.

Ключевые слова: Модуль, компетентность. Педагогический блок, систематическое обучение, мотивация, теоретические знания.

Abstract. This article talks about modular teaching and its advantages. The unique aspect of modular teaching is analyzed in every way.

Keywords: Module, competence. Pedagogical unit, systematic education, motivation, theoretical knowledge.

Modulli o`qitish XX asrning 60-yillarida paydo bo`ldi va ingliz tilli mamlakatlarda tez tarqaldi. Modulli o`qitish nazariyasida modul tushunchasi qandaydir bir tizimining aniq funksional vazifasini bajaradigan (yukini ko`taradigan) mustaqil biror bir qismini bildiradi. Modul deganda, ma`lum o`quv predmeti bo`yicha aniq maqsadni ko`zda tutib, ob`ektlarning muhim jihatlarini mantiqan tugal va mukammal holda yorituvchi o`quv materialining didaktik birligini tushunamiz. Modulli ta`lim – bu bilimlarni nazorat qilish bilan hamohanglashgan, qandaydir mantiqiy yaxlitlik va tugallanganlikka ega o`quv axborotidagi mantiqiy belgilangan qism. Ta`limiy modul – unga tegishli metodik materiallar bilan birgalikdagi o`quv kursining mazmunli qismi. O`quv moduli – har bir o`quv topshiriqlarini bajarish vaqti, nazorat va hisobga olish usullari, o`quv materiallari (paragraf, mavzu, bo`lim, fan, integrallashgan kurs)ni o`rganish bo`yicha ko`rsatmalar. Ko`proq oddiy va o`ziga xos tarzda o`quv moduli uni o`rganishning ko`proq oqilona shakl va metodlari bilan birgalikda odatiy o`quv dasturlari mavzu (bo`lim)larini aks ettiradi. Modulli o`qitishning mohiyati shundani iboratki, ta`lim oluvchi (talaba) o`ziga taqdim etilgan individual o`quv dasturi asosida mustaqil ish olib boradi. Bu o`quv dasturida xarakterlarning rejasi, axborotlar bloki, o`qitish natijalariga erishish bo`yicha metodik tavsiyanomalar bo`lishi kerak. O`qituvchi bu sharoitda nazorat qilishi, maslahat berish, axborotlarni o`zlashtirish bo`yicha xarakterlarni muvofiqlashtirish vazifalarini bajaradi. Modulli ta`limning o`ziga xosliklari. O`qitishning modul tizimi haqida rasmiy ravishda birinchi marta, 1972 yil, YuNESKOning Tokiodagi Butunjahon Konferensiyasida so`z yuritilgan edi. Modulli o`qitish texnologiyasi funksional tizimlar, fikrlashning neyrofiziologiyasi, pedagogika va psixologiyalarining umumiy nazariyasidan kelib chiqadi. Bu sohalardagi izlanishlarga ko`ra, to`qimasi modulli tashkil topgan inson miyasi, axborotni kvant ko`rinishda (boshqacha aytganda, ma`lum hissalar ko`rinishida) eng yaxshi jihatdan qabul qiladi. Modulli o`qitish, kasbiy ta`limning quyidagi zamonaviy masalalarini har tomonlama yechish imkoniyatlarini yaratadi:

modul - faoliyatlik asosida o`qitish mazmunini optimallashtirish va tizimlash dasturlarini o`zgaruvchanligi, moslashuvchanligini ta`minlash;

o'qitishni individuallashtirish; amaliy faoliyatga o'rgatish va kuzatiladigan harakatlarni baholash darajasida o'qitish samaradorligini nazorat qilish;

kasbiy motivatsiya (qiziqtirish) asosida, o'qitish jarayonini faollashtirish, mustaqillik va o'qitish imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish.

Modulli o'qitishning hozirgi zamon nazariyasi va amaliyotida ikki xil yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin: fan bo'yicha faoliyat yondashuvi va tizimli faoliyat yondashuvi. Bu yondashuvlar doirasida modul asosida mutaxassislar tayyorlashning bir qator konsepsiyalari ishlab chiqilgan. Barcha konsepsiyalar zamirida faoliyat yondashuvi yotadi va bu nuqtai nazardan, o'qitish jarayoni to'laligicha yoki muayyan fan doirasida, modulli ta'lim dasturi mazmuniga muvofiq kasbiy faoliyat elementlarini o'quvchi tomonidan ketma-ket o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Turli konsepsiyalar doirasida, modulli ta'lim dasturlari, turli xil tarkib va tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'ladi, turli shakldagi hujjatlarda taqdim etiladi, ammo ularning barchasi quyidagi uchta asosiy tarkibiy qismni majburiy ravishda o'z ichiga oladi:

- maqsadli mazmuniy dastur;
- turli ko'rinishlarga taqdim etilgan axborotlar banki;
- o'quvchilar uchun uslubiy ko'rsatmalar.

Modulli o'qitish tamoyillari.

1) modullilik – o'qitish mazmunidan alohida elementlarini bo'lib olish;
2) dinamiklik – bilimning xarakatchanligi (amaliyligiga) va tezkorligiga erishish;
3) moslashuvchanlik – ta'lim mazmunini va unga erishish yo'llarini ta'lim oluvchining individual ehtiyojiga qarab moslashtirish;

4) metodik maslahatning xar tomonlamaligi – ta'lim oluvchining bilish faoliyatida va pedagogik faoliyatda professionallikni ta'minlash;

5) tenglik – ta'lim oluvchi va pedagog o'rtasida ishchan xamkorlikni ta'minlash;

6) xatoliklarga tayanish tamoyili. Bu tamoyil o'qitish jarayonida doimiy ravishda xatoliklarni izlash uchun vaziyatlar yaratilishiga, o'quvchilarning ruhiy faoliyati funksional tizimi tarkibida oldindan payqash tuzilmasini shakllantirishga qaratilgan didaktik materiallar va vositalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'ladi.

7) o'quv vaqtini tejash tamoyili. Bu tamoyil o'quvchilarda individual va mustaqil ishlash uchun o'quv vaqtining zahirasini yaratishga yo'naltirilgan bo'ladi;

8) uzviylik tamoyili.

Bu tamoyil o'quv maqsadlariga erishish imkoniyatini ta'minlash uchun o'quv rejasi va dasturlarni ishlab chiqishda tizimli yondashishin anglatadi. Bunda fanlarning maqsadlariga ko'ra, o'quv rejadagi soatlar mosligi ta'minlanadi.

9) faoliyatlilik tamoyili: bu tamoyil, modullar mutaxassisning faoliyat mazmuniga muvofiq shakllanishini anglatadi;

10) tizimli kvantlash tamoyili. Bu tamoyil axborotni siqib berish nazariyasi, pedagogik bilimlar konsepsiyasi, didaktik birliklarni yiriklash nazariyalarining talablariga asoslanadi.

11) motivatsiya (qiziqishni uyg'otish) tamoyili. Bu tamoyilning mohiyati, o'quvchining o'quv-bilim olish faoliyatini rag'batlantirishdan iborat bo'ladi. Bu asosiy qoidadir.

12.) modullik tamoyili. Bu tamoyil o'qitishni individuallashtirishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

13) muammolilik tamoyili. Bu tamoyil muammoli vaziyatlar va mashg'ulotlarni amaliy yo'naltirilganligi tufayli, o'quv materialining o'zlashtirilish samaradorligini oshishiga imkon beradi.

14) kognitiv vizuallik (ko‘z bilan kuzatiladigan) tamoyil. Bu tamoyil psixologikpedagogik qonuniyatlardan kelib chiqadi, ularga ko‘ra o‘qitishdagi ko‘rgazmalar, nafaqat surat vazifasini, shu bilan birga kognitiv vazifani bajargan taqdiridagina o‘zlashtirish unumdorligini oshiradi. Modulli ta’limni tashkil etish texnologiyasi. Fan bo‘yicha faoliyat yondashuvi asosidagi modulli o‘qitish texnologiyasida modul o‘zida quyidagilarni mujassamlashtiradi: o‘quv fanining fundamental tushunchalari - muayyan hodisa, yoki qonun yoki bo‘lim, yoki yirik bir mavzu, yoki o‘zaro bog‘liq tushunchalar guruhi o‘quv fanining bir yoki bir necha fundamental tushunchalarini o‘rganishga (o‘zlashtirishga) qaratilgan. Odatda modul - 3-6 soatli ma’ruzaviy mashg‘ulotlar va shu bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy (seminar), laboratoriya mashg‘ulotlaridan iborat bo‘ladi. Fanning tushuntiruv apparatini qat’iy tizimli (ko‘p qirrali) tahlili asosida, eng samarali modul tuziladi. Bu esa fundamental iboralar guruhini ajratish, materialni mantiqan va kompakt guruhlash imkoniyatini beradi. Modul - mustaqil tarkibiy birlik bo‘lgani uchun, ba’zi hollarda, alohida o‘quvchilarga fanni to‘laligicha emas, balki faqatgina bir qator modullarni tinglash imkoniyatini beradi. Bu esa iqtidorli o‘quvchilarning individual va mustaqil ishlarini optimal rejalash imkoniyatini tug‘diradi. Modulli o‘qitishda, o‘quv dasturlarini to‘la, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali, o‘qitishni tabaqalashtirish imkoniyati mavjud bo‘ladi, ya’ni o‘qitishni individuallashtirish mumkin bo‘ladi. Modulli o‘qitishga o‘tishda quyidagi maqsadlar ko‘zlanadi:

o‘qitishning (fanlar orasida va fanning ichida) uzluksizligini ta’minlash; o‘qitishni individuallashtirish;

- o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirish uchun yetarli sharoit yaratish;
- o‘qitishni jadallashtirish; fanni samarali o‘zlashtirishga erishish.

Shunday qilib, modulli o‘qitishda o‘quvchilarni o‘z qobiliyatiga ko‘ra bilim olishi uchun to‘la zaruriy shart-sharoitlar yaratiladi. O‘qitishning modul tizimiga o‘tish samaradorligi, quyidagi omillarga bog‘liq bo‘ladi:

- o‘quv muassasasining moddiy-texnikaviy bazasi darajasi;
- professor-o‘qituvchilar tarkibining malakaviy darajasi;
- o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi;
- ko‘zlangan natijalarni baholash; didaktik materiallarni ishlab chiqish; natijalarning tahlili va modullarni maqbullashtirish.

Modulli o‘qitishga o‘tishda quyidagilarni amalga oshirish ko‘zda tutiladi: ishchi o‘quv rejani chuqur tahlili asosida, o‘zaro chambarchas bog‘liq fanlar guruhi aniqlanadi, ya’ni butun o‘quv rejasi alohida makromodullar to‘plami sifatida qaraladi. Ko‘pchilik hollarda quyidagi uch turdagi makromodullar tuzilishi mumkin:

- a) gumanitar fanlarni o‘z ichiga oladigan;
- b) iqtisodiy fanlarni o‘z ichiga oladigan;
- v) umumta’lim, umumtexnik umumkasbiy va ixtisoslik fanlarni fanlarni o‘z ichiga oladigan. Shunday qilib, modulli o‘qitishga utish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

I bosqich: O‘quv rejadagi fanlarni makromodullarga ajratish.

II bosqich: O‘qitish davri siqilganida, fanlarni o‘rganishning eng maqbul ketmaketligini o‘rnatish.

III bosqich: Makromodul fanlari o‘quv dasturlarining o‘zaro bog‘liqligini ta’minlash.

IV bosqich: Fanlarning modullarini shakllantirish.

V bosqich: Modulning o‘quv-ko‘rgazmali materialini ishlab chiqish

VI bosqich: Modulli o‘qitish tamoyillari asosida o‘qitish texnologiyasini loyihalash.

VII bosqich: Bir vaqtning o'zida o'rganiladigan fanlarning maqbul sonini e'tiborga olib, mashg'ulotlar jadvalini tuzish. Ma'lum bir fan doirasida blok-modulli ta'lim texnologiyasini qo'llash amaliyoti ham keng qo'llanilgan. Ana shu nuqtai nazardan modulli o'qitish boshqa o'qitish tizimlaridan (an'anaviy, muammoli, individuallashtirilgan, jadallashtirilgan, tabaqallashtirilgan, dasturlashgan, konsentrlashtirilgan) qo'yidagi o'ziga xosliklari bilan farqlanadi: o'qitish mazmuni tugallangan mustaqil komplekslarda (informatsion bloklarda) aks etadi. Ta'lim oluvchi uchun o'zlashtirish kerak bo'lgan o'quv mazmunining hajmi va uni o'zlashtirish darajasi didaktik maqsad qilib belgilanadi. Modulli o'qitishga o'tish uchun, eng avvalo, maqsadga erishishni ta'minlaydigan kompleksli didaktik maqsad va modullar yig'indisidan iborat modulli dastur ishlab chiqish kerak bo'ladi. Buning uchun o'qituvchi kursning asosiy ilmiy g'oyalarini ajratib olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. J.O. Tolipova “ Biologiyani o'qitishda pedagogic texnologiyalar” Toshkent 2011 yil
2. A.T. G'ofurov va boshqalar. Biologiyani o'qitishning umumiy metodikasi. O'quvmetodik qo'llanma. T., 2005 yil. 152 b.
3. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. T . “Bilim” 2004 yil. 160 b.
4. [www/hozir.org](http://www.hozir.org).2020

DISKURSIV FAOLIYATDA TASVIRIY VOSITALARNING O‘RNI

Kamolova Aida Alisher qizi

Navoiy davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242250>

Annotatsiya. Ushbu maqolada diskursiv faoliyat, badiiy matnlarning diskurs tahlili, diskurs tahlilining asosiy birliklari hamda matn yaratish jarayonida tasviriyl ifoda, metafora va ramzlarning qo‘llanilishi haqida nazariy xulosalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: diskursiv faoliyat, diskurs tahlil, metafora, ramz, o‘xshatishlar.

Аннотация. В статье представлены теоретические выводы о дискурсивной деятельности, дискурсивном анализе художественных текстов, основных единицах дискурсивного анализа, использовании визуальной выразительности, метафор и символов в процессе создания текста.

Ключевые слова: дискурсивная деятельность, дискурсивный анализ, метафора, символ, сравнение.

Abstract. This article presents theoretical conclusions about discursive activity, discourse analysis of artistic texts, the main units of discourse analysis, and the use of visual expression, metaphors, and symbols in the process of text creation.

Keywords: discursive activity, discourse analysis, metaphor, symbol, simile.

Diskursiv faoliyat – nutq yaratish va uni tushunish jarayoni bo‘lib, bu muallif va retsepiyent bilan uzviy aloqador. Badiiy matnning diskurs tahlili – badiiy asarlarni tushunish va talqin qilish jarayonida samarali bir usuldir. Diskurs tahlil matnning nafaqat mazmunini, balki uning tuzilishini, kontekstini va o‘quvchi bilan aloqasini ham o‘rganadi. Diskurs tahlili orqali badiiy matnni yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Badiiy matnlarning diskurs tahlili adabiy asarlarni o‘rganishning muhim usuli bo‘lib, u matnning mantiqiy tuzilishi, ifodalash uslubi va uning konteksti kabi jihatlarni o‘rganishga qaratilgan. Diskurs tahlili orqali badiiy matnlarning ma‘nosi, muallifning niyati va o‘quvchiga ta‘siri aniqlanadi.

Diskurs tahlilining asosiy birliklari:

1. Mazmun matnning mantiqiy asosini tashkil etib, badiiy matnning asosiy g‘oyasi, qahramonlar, voqealar va ularning o‘zaro aloqalarini o‘zida mujassam etadi.

2. Badiiy matn tuzilishi boblar, paragraflar, bo‘limlar va sahnalar o‘rtasidagi bog‘lanishdan tashkil topgan bo‘lib, bu ko‘pincha voqealar rivojini shakllantiradi. Har bir bo‘lim va bobning o‘z o‘rni hamda vazifasini aniqlash matnning umumiy ma‘nosini to‘g‘ri anglashga yordam beradi.

3. Matn yaratilgan davr, muallifning shaxsiy hayoti va o‘sha vaqtning ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlari aniqlanadi. Badiiy matnni o‘rganishda uning yozilgan davri, muallifning ijtimoiy va madaniy konteksti ham muhim ahamiyatga ega. Bu jihatlarni asarning qabul qilinishi va talqini ustida ta‘sir ko‘rsatadi.

4. O‘quvchi matnga qanday munosabatda bo‘lishi, uning hissiy va intellektual darajasi ham ahamiyat kasb etadi, chunki badiiy matn o‘quvchida turli his-tuyg‘ularni uyg‘otishi mumkin. Muallifning tanlagan iboralari va tasvirlari, uning uslubi hamda tili o‘quvchiga ko‘p ma‘lumot beradi. Badiiy matndagi metaforalar, ramzlar va boshqa uslubiy vositalar tahlil

qilinadi. Matndagi dialoglar va monologlar o'quvchiga qahramonlarning ichki dunyosini va hissiyotlarini anglash imkonini beradi.

Diskurs tahlil jarayoni quyidagi bosqichlarda namoyon bo'ladi.

1. O'qish va tushunish: Matnni diqqat bilan o'qish, uning mazmunini va asosiy g'oyalarini aniqlash. Badiiy matnni tahlil qilishda avval uning asosiy maqsadi va mantiqiy tuzilishi ko'rib chiqiladi. Bu asarning o'zaro bog'lanishlari va voqealar rivoji haqida tushuncha beradi.

2. G'oyalarni ajratish: Asardagi muhim g'oyalar va temalarni ajratib ko'rsatish. Masalan, qahramonlarning ichki kurashlari yoki ijtimoiy-siyosiy muammolar, kishilardagi illatlarni qoralash, qahramonlar o'rtasida konfliktning yuzaga kelishi va hokazo singari.

3. Tahlil qilish: Olingan g'oyalarni davr va tuzilish bilan bog'lash. Bu bosqichda matnning qanday qilib o'quvchiga ta'sir qilishi haqida o'ylash kerak.

4. Xulosa chiqarish: Tahlil natijalaridan kelib chiqib, matnning umumiy ma'nosi, muallifning niyati va o'quvchiga ta'siri haqida xulosalar chiqarish.

Badiiy matnlarning diskurs tahlili – bu adabiy asarlarni o'rganishning muhim usuli bo'lib, u matnning mantiqiy tuzilishi, ifodalash uslubi va uning konteksti kabi jihatlarni o'rganishga qaratilgan. Diskurs tahlili orqali badiiy matnlarning ma'nosi, muallifning niyati va o'quvchiga ta'siri aniqlanadi. Har bir o'quvchining badiiy matnga munosabati va tajribasi uning talqini va tushunchasini belgilaydi. O'quvchining madaniyati, ta'lim darajasi va shaxsiy tajribalari matnni qanday qabul qilishida muhim rol o'ynaydi.

Diskursiv faoliyatda tasviriy ifodalarning o'rni muhim ahamiyatga ega, chunki bu turli fikrlarni ifodalash, tushuntirish va ta'sirchanlikni oshirish uchun ishlatiladigan usullardan biridir. Tasviriy ifodalar (metafora, tashbeh, o'xshatish va boshqa stilistik vositalar) muloqotda g'oyalarni kuchaytirish, tinglovchining diqqatini jalb qilish va mantiqiy fikrlarni emotsional darajada qabul qilinishiga yordam beradi. Diskursda maqsad nafaqat axborot yetkazish, balki hissiy ta'sir ko'rsatish ham bo'lishi muhim. Tasviriy ifodalar orqali fikrlar kuchliroq ta'sir uyg'otishi mumkin.

Metaforalar va ramzlar badiiy matnning asosiy elementlaridan hisoblanadi. Ular muallifning fikr va tuyg'ularini o'quvchiga yetkazishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu elementlarni tahlil qilish, matnning chuqur ma'nosini anglashda muhim ahamiyatga ega. *Professor N.Mahmudov “O'xshatishlar – obrazli tafakkur mahsuli”⁹ nomli maqolasida o'zbek tilidagi turg'un o'xshatishlarning til va nutqqa munosabati, shuningdek, ularning “milliy obrazli tafakkur tarzini namoyon etadigan birliklar” ekanini haqida so'z boradi. “...o'xshatishlar o'ziga xos obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga molik bo'ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi”¹⁰.* Masalan:

1. Savob va gunoh:

Odamzotning tabiati qiziq: o'zining **tariqdek** savobi – **tarvuzdek**, tarvuzdek gunohi tariqdek tuyuladi...

2. Haqiqat havoga o'xshaydi. Rangini ko'rmaysiz. Ovozini eshitmaysiz. Hidini bilmaysiz... Ammo bir lahza havosiz qolsangiz, bo'g'ilib ketasiz. Kitob ham shunday. Yolg'onga duch kelgan kitobxon bo'g'ilib ketadi.

⁹Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № – Б. 19-24;

¹⁰ <https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/o-xshatishlar-obrazli-milliy-tafakkur-mahsuli>

3. Bozor va mozor:

Bozorda **hayot qaynaydi**...mozor esa **marhumlar makoni**...

Bozorda shosh-shoh, gado-gado. Mozorda esa shoh-u gado barobar...

Bozorda kunu tun shovqin tinmaydi. Mozor esa **sukunat maskani**...¹¹

Metafora – bu bir narsani boshqa bir narsaga taqqoslash orqali tasvirlash usuli. U ko‘pincha bevosita aloqasi bo‘lmagan tushunchalarni bir-biriga bog‘laydi. Ramz – bu ma‘lum bir tushuncha yoki g‘oyani ifodalovchi belgi, unda chuqur ma‘no yotadi. Masalan, “qora rang” ba‘zi matnlarda o‘lim yoki yo‘qotish ramzi bo‘lishi mumkin, ba‘zan g‘oliblik, g‘alaba ramzi, kuch-qudrat, qayg‘u, zulm, zo‘ravonlik, zulmat ramzi ham bo‘la oladi. “Baxti qaro” metaforasi tolesizlik, baxtsizlikka ishora qiladi. Ramzning ma‘nosi matnning kontekstiga bog‘liq.

Adabiy ta‘limda o‘quvchilarning badiiy asardagi ma‘no-mazmunni tushunishlari, matndagi estetik jozibani his qilishlari, muallif shaxsiyatini anglashlarida tahlil turlarini qo‘llashning ahamiyati xususida talay qarashlar mavjud. Bu borada professor **Q.Yo‘ldoshev**ning quyidagi fikrlari e‘tiborga molik: “Adabiy asarni didaktik tahlil etishda o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati quyidagi uch usulda uyushtirilishi ta‘lim tajribasida ko‘proq uchraydi¹²:

a) muallifga ergashib yoki matn doirasida amalga oshirilgan o‘quv tahlili; b) badiiy obrazlar asosidagi didaktik tahlil; c) muammoli o‘quv tahlili”. Darhaqiqat, tahlilni asardagi obrazlarga tayanib o‘rganish yoki muammoli tarzda amalga oshirish adabiy ta‘limdan ko‘zlangan maqsadni amalga oshirishda ahamiyatlidir. Har bir adibning o‘ziga xos professional uslubi mavjud. Kimdir birgina detal, kimdir qahramonning tilidan aytilayotgan so‘z orqali personajning fe‘l-atvori, tarbiyasi, millatiga xos xususiyatlarni ochib beradi.

Badiiy matnning diskurs tahlili — yaratish, tushunish va baholash jarayonidir. Bu usul orqali o‘quvchilar badiiy asarning chuqur qatlamlarini kashf etishlari, uning mazmuni va kontekstini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Diskurs tahlili nafaqat badiiy matnlarni, balki barcha turdagi matnlarni o‘rganishda kuchli vosita hisoblanadi.

Badiiy matnning diskurs tahlili – bu murakkab va ko‘p qirralik jarayon bo‘lib, u matnning ichki va tashqi jihatlarini keng qamrovda o‘rganishni talab qiladi. Bu jarayon orqali biz nafaqat matnning o‘ziga, balki uning muallifi, o‘quvchisi va madaniy konteksti haqida chuqurroq tushuncha hosil qilamiz. Diskurs tahlili badiiy asarlarni yanada boyitadi va ularni anglashda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Shunday qilib, diskursiv faoliyatda tasviriy ifodalar muloqotning samaradorligini oshirishda, fikrlarni aniq va ta'sirchan shaklda yetkazishda katta rol o‘ynaydi. Metaforalar va ramzlarni tahlil qilish, badiiy matnlarning chuqur ma‘nosini anglashda muhim vositadir. Ular matnning hissiy va mantiqiy kontekstini boyitadi, muallifning niyatini ochib beradi va o‘quvchiga yangi fikrlar va hissiyotlarni keltiradi. Tahlil jarayonida ushbu elementlarning o‘zaro bog‘lanishini va ularning matnning umumiy g‘oyasi bilan qanday bog‘liqligini aniqlash muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № – Б. 19-24;

¹¹ Hoshimov O‘. Daftari hoshiyasidagi bitiklar. Yangi asr avlodi. Toshkent-2018.

¹² Yo‘ldoshev Q., Yo‘ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. (O‘quv qo‘llanma) –T., Kamalak. 2016. 112-bet

2. <https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/o-xshatishlar-obrazli-milliy-tafakkur-mahsuli>
3. Hoshimov O'. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. Yangi asr avlodi. Toshkent-2018.
4. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. (O'quv qo'llanma) –T., Kamalak. 2016
5. Xudoyberganova D. - "O'zbek tilidagi matnlarning antropotsentrik talqini" dissertatsiya. - 240 bet.
Daminova O. - " Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida diskurs holati" dissertatsiya. - 86 bet.

OCCASIONAL SYNONYMS EXPRESSING HONESTY AND THEIR SEMANTIC STRUCTURE AND MEANINGS

Khujaeva Umida Makhmudovna

Navoi State university Faculty of English language and literature Teacher of the "Practical
English Language Course" department

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242264>

Abstract. In this article, there is an explanation of the occurrences of occasionalism and neologism in our language and the reasons for their appearance. Differences and similarities between these two existing terms and phenomena are analyzed. Occasional synonyms of honesty in our language and their semantic structure and meanings are explained with the help of various examples.

Keywords: occasional, neologism, semantic, occasionalism, occasional synonyms.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilimizda mavjud bo‘lgan okkozional birliklar va neologizm hodisalarining izohi va payda bo‘lish sabablari izohlangan. Bu ikkala terminning va til hodisalarining ozaro farqi hamda qiyosiy jihatlari tahlil etilgan. Tilimizdagi “halollik” konseptiga oid okkozional sinonimlar va ularning semantik strukturasi hamda ma’nolari turli xil misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: okkozional, neologizm, semantik, okkozionalizm, okkozional sinonimlar.

Аннотация. В данной статье дается объяснение возникновения окказионализма и неологизма в нашем языке и причины их появления. Анализируются различия и сходства этих двух существующих терминов и явлений. Окказиональные синонимы честности в нашем языке, их смысловая структура и значения поясняются с помощью различных примеров.

Ключевые слова: окказионализм, неологизм, семантика, окказионализм, окказиональные синонимы.

Introduction

The emergence of new words in our language occurs through various methods, and such words can be created by diverse means. Naturally, this process is marked by the formation of derived terms as part of linguistic activity, as well as the introduction of new terms resulting from social interactions.

Approximately 400 new words enter our language each year¹³. However, not all of these words are interpreted as new lexical units or widely adopted by speakers. Newly emerged units are created through productive word formation methods and structures. The phenomenon of occasionalism refers to the creation or invention of new, uncommon lexical units within speech, typically arising from the linguistic needs of certain individuals—such as artists, scientists, or writers—who wish to convey their thoughts in a clear, simple, precise, and concise manner or to portray an image vividly. Occasional words are crafted and employed by a specific individual to capture objects, people, or events in a detailed, multi-faceted way, reflecting their personal perspective and purpose. These occasional lexical units are generated when the language’s existing options and vocabulary are insufficient for the creator to express the chosen object in a satisfactory and precise manner.

¹³ N.R.Umarova,X.I.Umarova,F.A.Yakubova “Okkozional birliklarning vujudga kelishi”-“Yevrosiyo ilmiy tadqiqotlar jurnali”, 2020, 105-bet.

The term “occasionalism” is derived from the Latin word “occasionalis”, meaning “accidental” or “incidental”. One of the linguistic dictionaries defines this term as follows: "A unique lexical unit that does not conform to generally accepted usages and is embedded within a specific text"¹⁴. Occasionalisms are widely used not only within the scope of affixes that form words and structures but also in creating entirely new, unique lexical meanings through the use of morphemes. Sometimes, the terms “occasionalism” and “neologism”, as well as the linguistic phenomena they represent, are inaccurately used or insufficiently distinguished. Indeed, these two concepts and phenomena differ from each other in certain respects, both in terms of meaning and structure.

These two phenomena share certain similar characteristics: both carry a sense of novelty, and each is created by a particular author. However, they also differ in key ways. A “neologism” is a linguistic unit that exists within the lexicon and, over time, loses its novelty to become a conventional term. “Occasionalism”, on the other hand, is a speech unit that does not exist within the lexicon and is used within a specific speech context.

Occasionalism is a phenomenon of speech in which the author employs occasional units to express personal thoughts and reflections. For example, various occasional units may be used within speech to convey the concept of "honesty." Occasional words are unique, unconventional creations that do not exist in the common or literary lexicon; rather, they are formed and used by an individual within a specific context, arising from the needs of the particular situation or content¹⁵. For instance, in colloquial language, the lexeme “honesty” can sometimes be expressed through the phrase "toza odam" (literally, "clean person"). This occasional expression is not formed through derivational or inflectional affixes; rather, it combines two independent words with distinct meanings to create a new, derived expression conveying an original meaning. In his novel “Navoi”, writer Oybek uses the phrase "Alisher yuragi toza odam edi" ("Alisher was a pure-hearted person") in reference to Alisher Navoi. Within this metaphorical expression, "toza odam" is used to convey meanings like “honest,” “generous,” and “one who does not betray others’ rights.” By employing this phrase, Oybek emphasizes Navoi’s deep integrity and his readiness to assist those in need around him. Through this choice of words, the author intensifies the meaning of honesty and succeeds in conveying his expressive intent more profoundly. In his novel “O’tkan Kunlar” (“Days Gone By”), Abdulla Kodiriy uses the expression “toza odam” (pure-hearted person) in the line: “An honest and pure-hearted person must first be honest with themselves.” Here, Kodiriy employs “toza odam” to emphasize personal integrity, suggesting that genuine honesty begins with one’s own self.

In the “Explanatory Dictionary of the Uzbek Language”(O‘zbek tili izohli lug‘ati), the phrase “to‘g‘ri bo‘lmoq” (to be upright) is sometimes used with the meanings "to be fair, conscientious, and honest"¹⁶. An example is given from an Uzbek proverb: “If you are upright, you will grow and blossom; if you are crooked, you will grow and turn to ashes.” Here, “to‘g‘ri bo‘lmoq” emphasizes the importance of approaching every task conscientiously and with integrity, highlighting honesty and fairness as qualities that contribute to a person’s development into a complete individual. In the following sentence, “to‘g‘ri bo‘lmoq” is also used as an equivalent to the concept of "honesty": “If you had been upright, would these accusations have come to me!” — N. Safarov, “Hayot maktabi”(The school of life).

¹⁴ Розинтель Д.Э., Теленкова М.А. Словарь – справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение. 1967. С.197

¹⁵ Toshaliyeva S. O‘zbek tilida okkazional so‘z yasalishi: Filol. Fanlari nomzodi ... dis. –T.,1998

¹⁶ O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. I. – Toshkent: O‘zME, 2022.

One occasional synonym for the lexeme “honest” is the phrase “xasga ham xiyonat qilmaydigan” (one who wouldn’t betray even a twig). This phrase conveys the sense of an “honest person” who would never betray anyone’s trust or rights. It is a coined expression, created by combining two independent words through specific methods. If we examine the semantics of each word in this phrase, we see that “twig” refers to a small, dry branch or stick and is a noun, while the verb “to betray” combines with it to form an expression meaning a “person with integrity.” In Muxtor Ashurov’s work “Yulduzlar” (Stars), the sentence “I am a person who wouldn’t betray even a twig” uses this phrase to convey the sense of an “upright person,” “person of integrity,” or “honest” individual.

The phrase “person of integrity” also appears widely in Uzbek literature with the meaning of “honest.” In Abdulla Kodiriy’s “O’tkan Kunlar” (Days Gone By), for instance, the phrase “person of integrity” is used to convey someone’s moral character and honesty in fulfilling their duties. In the novel, the phrase “He was, indeed, a person of integrity” highlights the moral uprightness and honesty of the character Husniddin.

As noted, the process of creating new words and lexical units in our language occurs through various methods. The term “occasionalism” refers to new words or expressions coined by a particular individual. These words do not exist in traditional dictionaries but are crafted uniquely based on specific circumstances and needs. Such occasional expressions exist not only in an individual’s speech but also reflect the unique aspects of language and culture. Through the concept of honesty and its synonyms, writers vividly portray social values, human virtues, and ethical norms in their works. Thus, occasionalisms and their contexts play an essential role in the development of language and literature, enabling the expression of new ideas, emotions, and experiences. The ideas presented in this article offer deeper insight into the semantic structure of the term “honesty” and its occasional synonyms. This, in turn, expands the richness of Uzbek literature and its representation in literary works.

REFERENCE

1. N.R.Umarova,X.I.Umarova,F.A.Yakubova “Okkozional birliklarning vujudga kelishi”- “Yevrosiyo ilmiy tadqiqotlar jurnali”, 2020, 105-bet.
2. Розинтель Д.Э., Теленкова М.А. Словарь – справочник лингвистических терминов. М.:Просвещение. 1967.С.197
3. Toshaliyeva S. O‘zbek tilida okkazional so‘z yasalishi: Filol. Fanlari nomzodi ... dis. – T.,1998
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. I. – Toshkent: O‘zME, 2022.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

Kurbanova Maftuna Lazizovna

Tashkent University of Information technologies named after Muhammad al-Kharezmi, senior
teacher of the department "Management and marketing"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242272>

Abstract. The article examines the improvement of existing approaches to the principles of state regulation of the economy at all levels of management, taking into account the current state of development of the transport complex, servitization and the formation of the sharing economy to change business models and develop the service sector. Fundamental changes occurring under the influence of each of the listed trends have been identified and a list of characteristics of the current state of the service sector has been compiled.

The factors determining the high pace of development of the service sector are identified and disclosed, among which one of them is the study of world experience in the field of state regulation of the transport system in order to indicate the feasibility of state intervention in the operation of transport. Mechanisms have also been identified to help optimize the development of transport, which will contribute to the full development of the industry.

Keywords: transport system, public administration, state regulation, budget financing of the transport sector, principles of strategic planning for transport development, international transport corridors, social norms and standards, deregulation of the transport sector.

Annotatsiya. Maqolada transport sohasini rivojlantirish, servislashtirish va zamonaviy iqtisodiyotni shakllantirishning hozirgi holatini hisobga olgan holda, xizmat ko'rsatish sohasini davlat tomonidan tartibga solish tamoyillarini takomillashtirish ko'rib chiqildi. Har bir sanab o'tilgan tendentsiyalar ta'sirida yuzaga keladigan tub o'zgarishlar aniqlandi va xizmat ko'rsatish sohasining hozirgi holatining xususiyatlari tahlil qilindi.

Maqolada xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning yuqori sur'atlarini belgilovchi omillar aniqlangan va ochib berilgan, ulardan biri transport tizimini davlat tomonidan tartibga solish sohasidagi jahon tajribasini o'rganishdir. Shuningdek, transport sohasi rivojini optimallashtirishga yordam beradigan mexanizmlar ham belgilab qo'yildi, bu esa sohaning to'liq rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: transport tizimi, davlat boshqaruvi, davlat tomonidan tartibga solish, transport sohasini byudjet tomonidan moliyalashtirish, transportni strategik rivojlantirishni rejalashtirish tamoyillari, xalqaro transport yo'laklari, ijtimoiy norma va standartlar, transportni qayta tartibga solish.

Аннотация. В статье рассмотрено совершенствование существующих подходов к принципам государственного регулирования экономики на всех уровнях управления с учетом текущего состояния развития транспортного комплекса, сервитизации и формирования шеринг-экономики на изменение бизнес-моделей и развитие сферы услуг. Идентифицированы фундаментальные изменения, происходящие под влиянием каждой из перечисленных тенденций и сформирован перечень характеристик современного состояния сферы услуг.

Выявлены и раскрыты факторы, определяющие высокие темпы развития сферы услуг, среди которых одним из них является изучение мирового опыта в сфере государственного регулирования деятельности транспортной системы с целью обозначения целесообразности вмешательства государства в работу транспорта.

Также выявлены механизмы, способствующие оптимизации развития транспорта, которые будут благоприятствовать полноценному развитию отрасли.

***Ключевые слова:** транспортная система, государственное управление, бюджетное финансирование, стратегическое планирование, международные транспортные коридоры, социальные нормы и нормативы, дерегулирование.*

INTRODUCTION

Currently, the service sector (from trade and transport to financing, insurance and various types of intermediation) is one of the most promising, fast-growing types of economic activity. In our country, the sphere of transport services and economic activities is developing dynamically. Innovation is of paramount importance to improve the quality of transport services, since almost any organization uses its own or leased vehicles. The most important areas of innovative activity in transport are associated with the use of modern technologies for organizing transportation, automation and informatization of all links of the transport chain, primarily customer service processes. Important criteria for assessing the effectiveness of using innovations in the field of transport services are the dynamics of the use of energy-saving technologies, automated systems, saving time and minimizing the cost of delivering goods with high reliability of transportation.

Transport services are a business that can be very profitable and interesting. In conditions of high market saturation with a variety of services, only a business that pays sufficient attention to innovation can become successful. As a rule, companies that offer new services, the use of new transport or special conditions of transportation are more successful. High quality work and the search for new solutions make it possible to create a positive image of the company and make its reputation impeccable, and this is precisely the calling card of almost any organization that strives for success. The transition of the transport complex to an innovative path of development requires the large-scale implementation of new technologies.

ANALYSIS AND EVALUATION. Over the years of independence, large-scale structural and institutional reforms in transport have been carried out in the republic. State programs for the denationalization and privatization of transport facilities are being gradually implemented, and a consistent transition from direct administrative control to state regulation of market entities continues. To date, the legal framework for transport activities in market conditions has basically been created. Uzbekistan is one of the participants in international integration and a full-fledged subject of global economic processes.

Currently, transport accounts for 8% of the country's GDP, 17.6% of fixed assets, 1.5% of those employed in the economy, 30% of paid services provided to the population [1]. Over the past 17 years, the average annual increase in transport services has been 2.1% for freight transportation and 5% for passenger transportation. At the same time, the growth rate of transport services is not the same by type of transport. Personal vehicles today have taken over part of the cargo and passenger traffic of mass public transport, not only from short-distance and suburban lines, but also from long-distance routes. In the market for passenger transport services, there is a continuous redistribution of passenger flows between alternative modes of transport, based on their ability to satisfy the effective demand of various segments of the population. The ongoing acceleration of economic growth and the improvement in living standards in Uzbekistan have had a positive impact on the volume of passenger traffic.

Passenger turn over of all types of transport in the republic in 2019 increased compared to the 2010 level. by 84.2% (Table 1). At the same time, there is a significant increase in the volume of air (89.6%) and road (85.9%) transport. Population mobility (average number of passenger-km

per year) over these years has increased from 2.9 to 4.2 thousand passenger-km per inhabitant. For comparison, we note that in 2012. it (in thousand pass-km per person) was: in the USA - 12.7, in Germany - 8.2, Japan - 4.2, in Russia - 4.2. However, the COVID-19 pandemic has made its negative contribution, especially in the service industries, resulting in passenger turnover decreased by 16.7%. There is not such a significant increase in the dynamics of cargo turnover. Thus, in 2019, freight turnover increased by only 20.1% compared to 2010, while road transportation increased by only 0.2%, rail - by 20.2%, pipeline - 34.8%. their intensive growth in road (78% compared to 2010) and pipeline (43%) modes of transport, and in air – a decline of 43% (Table 1). The slow increase in freight turnover on railways (5.4%) is associated with a reduction in the average transportation distance here [1]. The pandemic affected freight transport less than passenger transport. Recession in 2020 turned out to be 5.2% compared to the previous year.

From 2000 to 2019, the operational length of public railway tracks increased by 1,564 km and at the beginning of 2020. amounted to 4735.1 km. The density of railways and road networks is slightly higher than in Russia and Kazakhstan, but much lower than in developed countries. (Table 1). Indicators of countries' provision of transport routes differ depending on the density of communications routes, on the one hand, and, on the other hand, on the scale of economic and social development of the country (B, in the form of GDP in PPP, \$ billion) taking into account the territory it occupies (S), population (N). When considering the indicators of countries' provision with an integrated transport network (Lin) in relation to the product $3\sqrt{(NSB)}$, one can see a slightly different picture.

Table 1

Indicators of the provision of individual countries with the railway and road networks as of 2023. [2]

Countries	Territory, thousand square meters km, (S)	Population thousand people (N)	GDP in PPP, \$ billion (B)	Average value $(3\sqrt{(NSB)})$	Length of the transport network, thousand km			Average density of the transport network, km		
					railways (L _{rail})	highways (L _A)	integrated transport network (Lin=L _{rail} +0.1L _A)	railways (L _{rail})	highways (L _A)	integrated transport networks (Lin/ $3\sqrt{NSB}$)
Uzbekistan	447,4	33581	235	15227,2	6,5	183,5	24850	14,53	410,15	1,63
Kazakhstan	2717,3	18777	487,9	29198,8	16,6	168,7	33470	6,11	62,08	1,15
Turkmenistan	488,1	6031	112,76	6923,9	3,6	55,6	9160	7,38	113,91	1,32
Kyrgyzstan	198,5	6524	33,9	3527,7	0,4	18,5	2250	2,02	93,20	0,64
Tajikistan	143,1	9538	31,5	3503,2	0,6	27,8	3380	4,19	194,27	0,96
Russia	17075,4	145934	3968,2	214638,2	86,6	1542,2	240820	5,07	90,32	1,12
China	9596,96	1439324	2526,6	77635,2	124	5012,5	625250	12,92	522,30	0,92
India	3287,59	1380004	9229,2	347248,7	67,4	5903,3	657730	20,50	1795,63	1,89
Iran	1648	83992	1491	59095,9	12,3	214	33700	7,46	129,85	0,57
Türkiya	780,58	84339	2350	53683,1	12	236,6	35660	15,37	303,11	0,66
Japan	377,835	126476	5231,1	62994,3	27,3	1280	155300	72,25	3387,72	2,47

England	244,101	67886	3121,1	37258,0	17,7	397	57400	72,51	1626,38	1,54
France	547,03	65274	3097,1	47999,4	29,9	1090,2	138920	54,66	1992,94	2,89
Germany	357,022	83784	4473,8	51149,8	43,5	644,5	107950	121,84	1805,21	2,11
Italy	301,23	60462	2557,4	35979,9	24,2	487,7	72970	80,34	1619,03	2,03
Spain	504,782	46755	1924,7	35680,6	15,9	683,2	84220	31,50	1353,46	2,36
USA	9372,61	331003	20575	399647,8	257,7	7150	972700	27,50	762,86	2,43

All this is already holding back the development of the economy, creating a serious threat of slowing down the overall economic growth of the republic and weakening its position in the world market. In the transport industry of Uzbekistan as a whole and its individual sub-sectors, a number of unresolved problems have developed and remain open:

- there is no necessary coordination and complexity in managing the development and functioning of the transport system;

- transport intensity of GDP (adjusted ton-km per unit of GDP), although it has decreased more than three times over the years of independence, it remains high in comparison with developed countries;

- insufficient use of the geopolitical state and transit potential of the republic, which is due to the lack of communication along the shortest routes of the country's railways with the railways of India and China;

- the condition and pace of development of roads, especially in rural areas, do not correspond to established standards and the growth rate of motorization;

- the share of railways in the transport services market is clearly insufficient, especially in the development of massive freight and passenger flows in domestic communications;

- the share of single-track railways is 88% of the total length of communication routes, which reduces the maneuverability and mobility of railway transportation, especially when transporting expensive export goods;

- the presence of different railway gauge standards at cross-border stations leads to large financial, time and other losses during international transport;

- the technological level of transport systems does not sufficiently ensure the established technical regulations and requirements for their safe operation;

- measures for state support of transport industries have greatly weakened, and the excessive presence of the state in the activities of transport enterprises has increased significantly;

In the last decades of the 20th century, transport policy took a leading place among the main directions of the socially oriented strategy of developed countries, aimed at increasing the efficiency of the national economy, which began to be measured not by traditional quantitative indicators, but by qualitative indicators, primarily the level of quality of life of the population. At the same time, the efficiency of transport, as a special sector of the economy, in Western countries is measured not only by an increase in its own operational or financial and economic indicators, but also expressed by the degree of participation in the economic and social life of society. Therefore, such forms of organization of market relations as transport and logistics are increasingly used, and transport becomes an integral participant in the logistics conveyor of cargo and passenger movement and works for the overall economic and social effect [9].

The share of transport in the GDP of most countries fluctuates between 3-9%, and in the number of employed - 3-8%. These data do not include individual and institutional transport, which further increases the importance of transport services in the economy, especially if there is

a significant informal sector. Typically, the share of transport services in GDP decreases as national income increases. It is highest in Asian countries, then in Latin America and Africa. Employment in transport in the 1980s increased mainly in countries of the global periphery [10]. State regulation of transport activities and state financing of individual elements of the transport system and types of transport activities in market conditions remain an objective necessity. The transport strategy should be based on the principle of separating the tasks of state regulation of the industry and the performance of economic functions by private entrepreneurs.

The unity of the transport system in the process of managing this sector of the economy presupposes its development on uniform principles of institutional regulation of all types of transport, coordination of the development of all types of transport infrastructure, a balanced distribution of budget resources between different types of transport, as well as regulation of competition between different companies in the transport services market. Using common approaches and principles, it is necessary to harmonize interests and unite the efforts of the state and business in the field of transport, coordinate the provision of transport means to the national security and defense capability of the country, as well as the formation of a single information space in transport. The economic basis for the functioning of the transport system is the principle of competition between independent operators and suppliers of transport services and transport infrastructure services. The state must cease its participation in competitive markets as an entrepreneur of transport services. In terms of transport infrastructure services, it is necessary to commercialize its use and attract private operators to its creation and operation. In the future, a phased privatization of individual elements of the transport infrastructure is possible.

In the national goals and objectives in the field of sustainable development for the period until 2030, approved by the Cabinet of Ministers, within the framework of the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, they are set, in particular, in Goal 11 “Ensuring openness, safety, resilience and environmental sustainability of cities and populated areas” points" set Target 11.2: "by 2030, ensure access to safe, affordable, accessible and environmentally sustainable transport systems by improving road safety, in particular increasing the use of public transport, paying special attention to the needs of socially vulnerable segments of the population [12].

The totality of the above indicators of final consumption of transport services constitutes the so-called social norms for the consumption of transport services, recommended by national standards and other regulations of the Republic of Uzbekistan. Social norms and standards determine the level of implementation of constitutional rights and guarantees of citizens, regulate the social protection of clients and the formation of sectors of the social sphere. These standards are intended for regulatory authorities as a social guideline both for the purpose of improving the quality of life and regulating the level of transport services in the regions. Regional characteristics and differences in the levels of economic and social development of regions suggest a differentiated approach to the territorial location of the core transport network, the formation of which is carried out based on the characteristics of (1) the extraterritoriality of its location and (2) the priority of ensuring the passage of transit flow along the shortest routes with (3) bypass largest transport hubs. The basis of the spatial model for the development of transport infrastructure in Uzbekistan is the national sections of the ITC. In the future, with the development and deepening of market relations in the country, the participation of the state in the market of transport services as an operator should be replaced by a phased privatization of infrastructure with the imposition of its owners with specific obligations to the state.

Recently, work has begun in Uzbekistan on the formation of private and joint-stock airlines and airports. Work on the formation of international logistics centers on the railways in Tashkent, Chinaz, Termez and a number of other regions with non-state ownership has also intensified to a significant extent. For the sustainable functioning of the transport sector, it is necessary, first of all, to improve antimonopoly regulation and a phased transition from price regulation to a market of free prices in the market sector of the market. This is especially important for railway transport, where the opinion about the supposedly absolutely stable natural monopoly position of the industry has become established. At the same time, in world practice, for example, in the USA, it is known that almost all railways are private, their number is more than 560, of which 7 are vertically integrated, private regional companies - 33 and private local companies - more than 500. Only one The unitary state company AMTRAK provides long-distance passenger services [15].

President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, in his address to the Oliy Majlis on January 25, 2020, indicated: “In the railway sector, it is necessary to differentiate between the transportation of passengers and goods, operation and maintenance, that is, to highlight the natural monopoly part and separately develop those areas where the private sector can be attracted ” [16]. State unitary enterprises that compete with private operators in the transport services market must consistently be privatized. At the same time, the state retains responsibility for the safety of the transport process, the state of transport infrastructure and the provision of transport services in sectors where the market is not yet sufficiently developed. It is based on the principle of eliminating unnecessary interference in the management of transportation activities, both in the field of transport entrepreneurship and in certain issues of regulation of the sphere. Gradual deregulation of the transport sector is considered one of the important ways to demonopolize it. Recognizing the entire railway infrastructure as a sphere of natural monopoly, it is necessary to recognize the relevance of strengthening the competitive position of the railway company, both in the domestic and foreign markets of transport services.

CONCLUSION

Innovative activities in the service sector, including in the field of transport services, must be associated with a predictable result, which leads to changes both within the organization and in the external environment. Expanding needs in the service sector determines transformations in the production process of commodity producers and in information systems. The development of the service sector creates a new competitive environment and new needs for goods and services. Innovative activities in the service sector are an integral part of effective production and market activities, since it is precisely this that ensures the strategic sustainability of companies in a rapidly developing services market. It is becoming increasingly clear that the service sector can provide significant employment growth both today and in the future, and become a “locomotive” of economic growth.

Transport, along with other infrastructure sectors, provides the basic conditions for the life of society, being an important tool for achieving social, economic, and foreign policy goals. Transport is not only an industry specializing in the movement of goods and people, first of all, it is an intersectoral system that transforms living and economic conditions. Sustainable development of transport is a guarantee of the unity of the economic space, free movement of goods and services, competition and freedom of economic activity, improvement of the living conditions and standard of living of the population. Every transport company must realize that without the introduction of innovative technologies it is extremely difficult to remain a market participant.

The full use of foreign instruments of state regulation of the transport sector of Uzbekistan is limited, in our opinion, by the insufficient development of public administration institutions at the regional level, the country's incompletely developed unified transport system, as well as a significant gap between the planned results of the industry's development and those actually achievable in the current political and economic conditions. conditions indicators.

REFERENCES

1. Транспорт и связь. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. 2019.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Персианов В.А., Федоров Л.С., Варнавский В.Г. *Концессионный механизм управления на транспорте: Учеб. пособие* - Москва: 2003
4. Kristofer Odolinski, Phill Wheat. *Dynamics in rail infrastructure provision: Maintenance and renewal costs*. Economics of Transportation. №14, 2018, с.21-30
5. AAR. Railroad Facts. Washington, DC: Policy and Economics Department Association of American Railroads, 2015.
6. Lakshmanan T., Andersen W. (2002) *Transportation Infrastructure, Freight Services Sector and Economic Growth*. Center for Transportation Studies. Boston University.
7. Randall Eberts. *Understanding the Impact of Transportation on Economic Development*. Transportation in the New Millennium. Washington: Transportation Research Board, 2000.
8. Odolinski K. 2019. Contract design and performance of railway maintenance: Effects of incentive intensity and performance incentive schemes. Economics of Transportation. 18, pp. 50-59.
9. Harald Minken, Bjørn Gjerde Johansen. *A logistics cost function with explicit transport costs*. Economics of Transportation. Volume 19, 2019, Pages 1-13.
10. Сергеев В.И. *Логистика в бизнесе: Учебник*. - Москва: ИНФРА-М, 2001 [In Russian: Sergeev, V.I. (2001) *Logistics in Business: A Textbook*].
11. Ульджабаев К.У. *Концептуальные подходы и методологические принципы разработки транспортной стратегии страны*. Илм-фан ва инновацион ривожланиш, 2018, № 2, с.24-43
12. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по реализации национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года» № 841 от 20.10.2018 г.
13. Ш.Мирзиёев: Выступление на 75-й Сессии ГА ООН. 23 сентября 2020 года.
14. Резер С.М., Прокофьева Т.А., Гончаренко С.С. *Международные транспортные коридоры: Проблемы формирования и развития*. – Москва: ВМНИТИ РАН. 2010. – 432
15. S.S. (2010) *International Transport Corridors: Problems of Formation and Development*].
16. Хусайнов Ф. *Как политика определила экономику железных дорог в США*. Available at: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/08/01/777075-politika-opredelila-ekonomiku>
17. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 25.01.2020г.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMINI JAHON BAHOLASH STANDARTLARIGA MOSLASHTIRISH (TALIS DASTURI ASOSIDA)

Meyliyeva Nafosat Gulomovna

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrası o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242293>

Annatsiya. Ushbu maqola O‘zbekiston ta’lim tizimini jahon standartlariga moslashtirishda TALIS (Teaching and Learning International Survey) dasturining ahamiyatini ta’kidlaydi. Maqolada TALISning asosiy maqsadlari, O‘zbekistondagi ta’lim tizimi muammolarini hal qilishga qanday yordam berishi va uning natijalariga asoslangan strategiyalar haqida batafsil ma’lumot beriladi. TALIS natijalariga asoslangan o’qituvchilarning professional rivojlanishini takomillashtirish, o’quvchilarning bilim darajasini baholash tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim muassasalarini moddiy – texnik bazasini mustahkamlash va ta’lim siyosatini zamonaviylashtirish uchun strategiyalar.

Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va TALIS dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali ta’lim sifatini oshirish va mamlakat kelajagini rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: PIRLS, PISSA, TIMSS, TALIS, ta’lim, ta’lim sifati, islohot, jahon standartlari, o’qituvchilar, o’quvchilar, strategiya, rivojlantirish, modernizatsiya.

Аннотация. Данная статья подчеркивает важность программы TALIS (Teaching and Learning International Survey) в контексте адаптации узбекской системы образования к мировым стандартам. В статье подробно рассказывается о целях TALIS, о том, как она может помочь в решении проблем узбекской системы образования, а также о стратегиях, основанных на ее результатах. В частности, статья охватывает стратегии по совершенствованию профессионального развития учителей, модернизации системы оценки знаний учащихся, укреплению материально-технической базы учебных заведений и модернизации образовательной политики.

В статье подчеркивается, что укрепление международного сотрудничества в развитии узбекской системы образования и успешная реализация программы TALIS направлены на повышение качества образования и развитие будущего страны.

Ключевые слова: PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, образование, качество образования, реформа, мировые стандарты, учителя, ученики, стратегия, развитие, модернизация.

Abstract. This article highlights the significance of the TALIS (Teaching and Learning International Survey) program in the context of adapting Uzbekistan's education system to global standards. The article details the objectives of TALIS, how it can help address the problems of the Uzbek education system, and strategies based on its results. In particular, the article covers strategies for improving teacher professional development, modernizing the student knowledge assessment system, strengthening the material and technical base of educational institutions, and modernizing educational policy.

The article emphasizes that strengthening international cooperation in developing the Uzbek education system and the successful implementation of the TALIS program are aimed at improving the quality of education and developing the country's future.

Keywords: PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, education, quality of education, reform, global standards, teachers, students, strategy, development, modernization.

Kirish

Oliy ta'lim tizimida yuzaga kelgan muammolarni qisqa muddatda bartaraf etish yuzasidan keyingi yillarda sohani tubdan isloh etish, tizimli islohotlarni amalga oshirish va jahon standartlariga moslashtirish borasida aniq, izchil va keng ko'lamli kompleks choralar amalga oshirildi. Soha taraqqiyotiga yo'naltirilgan qonunlar, o'nlab muhim farmon, qaror va dasturlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun dasturulamal vazifasini bajarmoqda. “**Yangi O'zbekisto-2030**” dasturida Ta'lim sohasini isloh qilish, sifatli ta'limga urg'u berilgan. Shu munosabat bilan muhtaram prezidentimiz Oliy majlisga murojatlarida inson kapitali haqida nutq so'zladilar. Barcha qilayotga ishlarimiz insonlar uchun, xalqning tinch totuv hayoti uchun deb bildirdilar. Amerikalik iqtisodchi, inson kapitali (ish kuchining shakllanishi) nazariyasi asoschisi Gery Becker shunday degan **inson kapitali** — bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydigan shaxsiy bilimlar, ko'nikmalar, tajribalar va sog'liq kabi omillarni o'z ichiga oladigan tushuncha. Inson kapitali nazariyasi iqtisodiy rivojlanish, ta'lim va ijtimoiy adolat kabi sohalarida keng qo'llaniladi. “Ta'lim inson kapitalining asosiy komponentidir. Yuqori ta'lim darajasi, ixtisoslashgan bilimlar va ko'nikmalar inson kapitalini oshiradi”.

Asosiy qism. Ta'lim bu misli ko'rilmagan cho'qqi deyishimiz mumkin. Sababi hali isbotlanmagan muammolar talaygina, ularni yechish yo'llari esa bir talay. Ta'lim jarayoni asosan subyekt va obyektidan tashkil topgan. Ya'ni, bilim beruvchi (professorlar, pedagoglar) va bilim oluvchilar (talaba, o'quvchilar). Pedagog bilim berish uchun o'qiydi, o'rganadi, talaba esa kelajagi yaxshi bo'lishi uchun o'rganadi. Ta'limda ikkalasini ham subyekt, ham obekt deb olishimiz mumkin bo'ladi. Sababi ikkalasi ham o'z ustida ishlayapti, rivojlanayapti. Bundan kelib chiqib hozirgi kunda inson kapitali sifatida pedagoglar va bo'lajak pedagoglarni oldik. Sababi, shundaki sifatli kadr ishlab chiqish, jahon standartlariga javob bera oladigan, raqobatbardosh kadrlarni yetishtirishimiz kerak. Raqobatbardosh kadrlarni biz qanday yetishtirishimiz kerak. Biz bilamizki, O'zbekistonga Xalqaro baholash tiplari kirib kelgan. Misol uchun, PIRLS, PISSA, TIMSS. Bu orqali yurtimizda test sinovlari ham bo'lib o'tmoqda. Ya'ni o'quvchilarimiz bilimi xalqaro baholash tizimida yetarli darajadali sinab ko'rilmogda. Lekin hammamizga ma'lumki bu baholash jarayonining natijasi ijobiy emas. Buning sababi esa pedagoglar o'quvchilarning bilim darajasini to'g'ri baholay olishmayapti. Buning uchun o'quvchilar o'zlashtirayotgan bilimni tahlil qilishlari kerak, pedagoglar esa jahon standartlariga mos holda bilim darjasiga ega bo'lishi kerak. Jahon standartlariga mos holda ishlab chiqilgan dastularimiz mavjud. Ta'lim sifati va ta'limdagi yangiliklarni, o'quvchi va professorlarni bilim, ko'nikma va malakasini to'g'ri baholash uchun Xalqaro baholash dasturiga yuzlanmoqdamiz. Bu xalqaro baholash dasturlari nafaqat o'quvchilar bilimi va professorlar uchun ham mavjud. Har bir dasturning tuzulishi va tarkibi dasturdan kelib chiqqan holda yaratilgan. PIRLS, PISSA, TIMSS va TALIS kabi dasturlar hozirda eng muhimlaridir. PIRLS, PISSA, TIMSS bu dasturlar o'quvchilarni bilimni baholash uchun moslashgan. TALIS Xalqaro baholash dasturi esa o'quvchilar, professor o'qituvchilar va ota-onalarni ham qamrab olgan dasturdir. **TALIS – Teaching and Learning International Survey** – turli mamlakatlarda tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning xalqaro qiyosiy tahliliga asoslangan tadqiqot bo'lib, Xalqaro iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti tomonidan ta'sis etilgan. Har bir dasturning maqsad va vazifalari bo'lgani kabi, TALISning ham maqsadi va vazifalari ishlab chiqilgan:

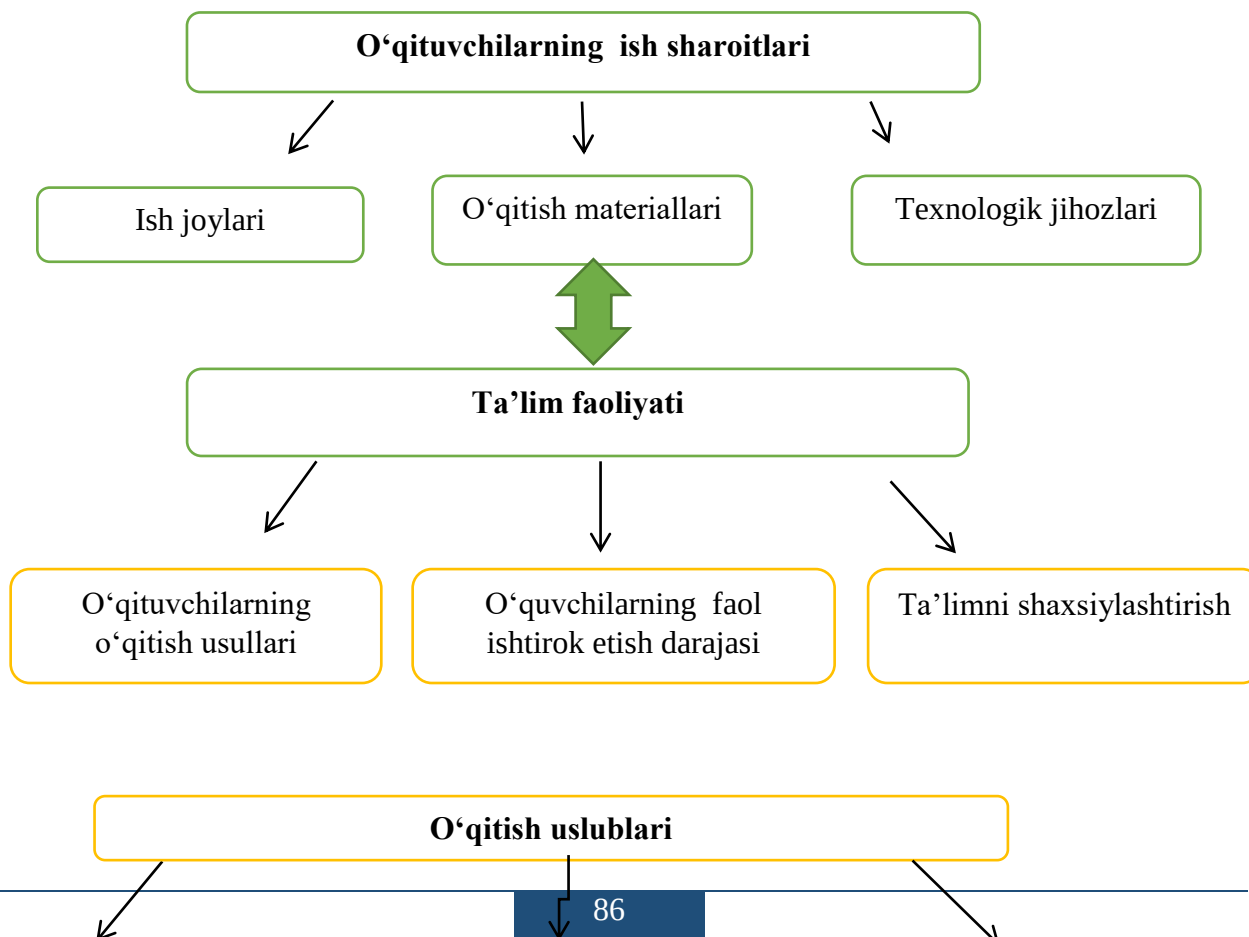
* TALISning asosiy maqsadi jahonning turli mamlakatlarida ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun strategiyalar ishlab chiqishdir.

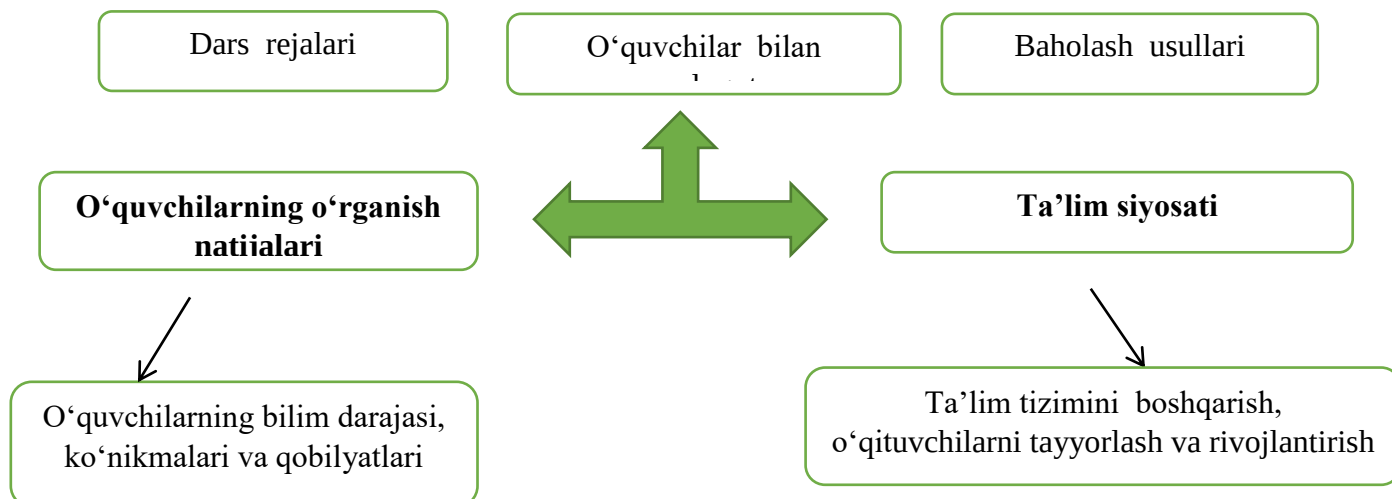
* Ushbu dastur o'qituvchilarning ish sharoitlari, o'qitish uslublari, o'quvchilarning o'rganish natijalari, ta'lim tizimini boshqarish va ta'lim siyosati kabi asosiy sohalarni o'rganadi.

* TALIS natijalari o'qituvchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning o'rganish natijalarini yaxshilash va ta'lim tizimini jahon standartlariga moslashtirish uchun muhim dalillarni taqdim etadi.

TALIS (Teaching and Learning International Survey) - bu OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti) tomonidan o'tkaziladigan xalqaro miqyosdagi ta'lim so'rovi hisoblanadi. TALIS so'rovi har besh yilda bir marta o'tkaziladi va dunyoning 80 dan ortiq mamalatlarda o'qituvchilar, maktab direktorlari, o'quvchilar hamda ota-onalarni qamrab oladi. TALIS so'rovi quyidagi mavzular bo'yicha ma'lumot to'playdi:

TALIS barcha davlatlarning ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifati uchun muhim bo'lganligi kabi O'zbekistondagi barcha ta'lim muassasalari uchun ham muhim va ahamiyatlidir. TALIS natijalari O'zbekistondagi ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirmoqda va uning samaradorligini oshirish maqsadida muhim bo'lgan ma'lumotlar berilib boryapti. Bu ma'lumotlar orqali O'zbekiston ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga va jahonning eng yaxshi ta'lim tizimlari bilan taqqoslashga yordam beradi. TALIS orqali O'zbekiston ta'lim siyosatini rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o'rganish va qo'llashda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari TALIS O'zbekistonning ta'lim tizimi rivojlanishida xalqaro hamkorlik va sheriklikni mustahkamlashda ham muhim ahamiyatga egadir.

TALIS natijalari orqali strategiyalar ishlab chiqilishi rejalashtirilgan:

1. Malaka oshirish dasturini yaxshilash - o'qituvchilarning qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarining samaradorligini baholashga yordam beradi.
2. Natijalarga asoslangan dasturni joriylashtirish - o'qituvchilarning amaliy ehtiyojlariga javob beradigan malaka oshirish dasturini ishlab chiqish va ularni talabga mos ravishda taqdim etiladi.
3. Baholash tizimini takomillashtirish – o'qituvchilarning bilimlarini baholash tarkibini va uslublarini o'rganishga yordam beradi.
4. O'qituvchilarning bilimlarini baholash tarkibini kengaytirish - faqatgina bilim emas, balki ko'nikmalarini va qobiliyatlarini baholashga e'tibor qaratib, o'qituvchilar tarafidan qilingan yillik ishlari holis va to'liq baholanishini ta'minlaydi.
5. Ta'lim tizimini moliyalashtirishni yaxshilash – TALIS natijalari ta'lim tizimi moliyalashtirish darajasini va samaradorligini baholashga yordam beradi.
6. Ta'limga ajratilgan budget xarajatlarini oshirish – ta'limning tarkibiy qismlari va ta'lim jarayonini rivojlantirish uchun yetarli moliyaviy resurslarni ajratish kerak.
7. Ta'lim tizimini moliyalashtirish samaradorligini oshirish – resurslarni optimallashtirish, ta'lim tizimida korrupsiya va noqulayliklarni baratrof etish, ta'lim tizimini shaffoflashtirish va shu kabi bir qancha ishlar ishlab chiqilish rejalari tizilgan.

Bu tuzilgan strategiyalar jahon standartlarga javob bera oladigan tarzda tuzilgan bo'lib, ammo bu dastur asosida ish olib borish jarayonida bir qancha to'siqlar ham yuzaga

chiqimoqda. O‘zbekistonda ta’lim tizimi uchun yetarlicha resurslarning kamligi, o‘qituvchilar uchun biroz murakkabligi va ota - onalarning so‘rovnomada kam qismi ishtirok etish to‘siqlari hisoblanib, ularni bartaraf etish yo‘llari ishlab chiqilmoqda. TALIS natijalarini yaxshilash uchun dastlab master klass olib borilmoqda. Bunda maktab o‘quvchi va o‘qituvchilari uchun alohida master klassni shakllantirish, oliy ta’lim uchun alohida va otalar uchun ham maxsus master klassni shakllantirib, bunda albatta xorijda sinovdan o‘tgan ta’lim muassasasidagi o‘qituvchilar tomonidan tajribalarni almashish va O‘zbekistondagi ta’lim muassasalarida ham amalda qo‘llash ishlari olib borilmoqda.

Xulosa

TALIS - bu O‘zbekiston ta’lim tizimini jahon standartlariga moslashtirishga qaratilgan muhim qadamdir. Ushbu xalqaro dastur o‘qituvchilarning professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, o‘qitish uslublarini takomillashtirish, o‘quvchilarning o‘rganish natijalarini yaxshilash va ta’lim tizimini moliyalashtirishni optimallashtirish uchun qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va TALIS dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali ta’lim sifatini oshirish va mamlakat kelajagini rivojlantirishga muhim hissa qo‘shish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrda Oliy Majlisga qilgan murojaati – “O‘zbekiston ovozi” gazetasi
2. Gary Becker – “ Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis” 1964
3. Zimmerman.B.J. (2000). Attaining self regulation: a social cognitive perspective. In M. Boekaerts & P. R. Pintrich (Eds.). Handbook of self regulation (pp. 13–39). New York: Academic Press
4. Dylan Wiliam va Paul Black “Assessment and Classroom Learning” maqolasi.

O‘QUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKURNI NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi

Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242304>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarda sanogen tafakkurni namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari to‘g‘risida ma‘lumot berib o‘tilgan. Shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik o‘zgarishlar va o‘ziga xos to‘siqlar borasida ilmiy-nazariy ma‘lumotlar tahlil qilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar dunyoqarash, shaxsiyat, fikrlash, hissiyot, tafakkur, xulq-atvor, sotsial muhit, idrok.

Kirish

Ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ularning intellektual imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega. Tafakkurning shakllanishi va rivojlanishi psixologik nuqtai nazardan ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, bu jarayonda o‘quvchilarning sanogen tafakkurini shakllantirish alohida o‘rin tutadi. Sanogen tafakkur insonning sog‘lom, konstruktiv va ijobiy fikrlash qobiliyati sifatida ta‘riflanadi. Bu tushuncha, shaxsiy ruhiy holatni boshqarish, stress va muammolarni hal qilishda ijobiy yondashuvni targ‘ib qilish bilan bog‘liqdir.

Sanogen tafakkur, ayniqsa, o‘quv jarayonida juda muhimdir, chunki u o‘quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o‘tishga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga va motivatsiyasini saqlab qolishga yordam beradi. Ta‘lim jarayonida o‘quvchilar ko‘pincha turli xil hissiy va aqliy to‘siqlar bilan duch kelishadi. Bu to‘siqlarni muvaffaqiyatli yengish o‘quvchilarda sanogen tafakkurning shakllanganligi darajasiga bog‘liq. Mazkur tafakkur turining namoyon bo‘lishi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, shaxsiyati, stressga chidamliligi va muammolarni hal qilish qobiliyati bilan uzviy bog‘liqdir.

Shu sababli, o‘quvchilarda sanogen tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini o‘rganish muhim ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu jarayonni tushunish, ta‘lim tizimida o‘qituvchilarning o‘quvchilarga ko‘rsatayotgan ta‘siri, motivatsiya, hissiy holat va aqliy faoliyatni yaxshilash orqali ular tafakkurining sog‘lom, samarali rivojlanishini ta‘minlash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda o‘quvchilarda sanogen tafakkurning namoyon bo‘lishi, uning psixologik xususiyatlari va rivojlanishiga ta‘sir qiluvchi omillar o‘rganiladi. Shu orqali o‘quv jarayonida o‘quvchilarning ijodiy va konstruktiv fikrlashini shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘quvchilarda sanogen tafakkurning shakllanishi va rivojlanishi psixologik jarayon sifatida bir qancha ilmiy manbalar va tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar sanogen tafakkurni ijobiy, sog‘lom va konstruktiv fikrlash jarayoni sifatida ta‘riflab, uni shaxsning stress va turli qiyinchiliklarga nisbatan salbiy hissiy reaksiyalaridan holi bo‘lgan yondashuvi sifatida ko‘rsatganlar. Ushbu tafakkurning rivojlanishi va uning ta‘lim jarayonidagi roli ko‘plab olimlar tomonidan har xil nuqtai nazarlarda tahlil qilingan.

Sanogen tafakkur haqida dastlabki tushunchalarni yaratishda A.B. Osnitskiyning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. U o‘z asarlarida inson tafakkurining sog‘lom va nosog‘lom shakllarini farqlab, sanogen tafakkurni konstruktiv fikrlash, hissiy barqarorlik va muammolarni

hal qilish qobiliyati bilan bog'ladi. Osnitskiy o'quvchilar orasida sanogen tafakkurni shakllantirishning muhimligini, bu jarayonning nafaqat intellektual rivojlanishga, balki ruhiy salomatlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan.

V.V. Boyko o'z asarlarida sanogen tafakkurga ega bo'lmagan shaxslar ko'pincha stress va qiyinchiliklarga duch kelganlarida muammolarni hal qilish o'rniga, hissiyotlarga berilishlarini ko'rsatib bergan. Uning tadqiqotlari sanogen tafakkurda o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchlari va stressli vaziyatlarga nisbatan bardoshlilik darajasi oshishini, bu esa ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishini ko'rsatadi.

Yana bir muhim tadqiqotchi – I.M. Sechenovning ishlari, sanogen tafakkurning biologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Uning fikricha, tafakkurda hosil bo'ladigan barcha reaksiyalar va hissiy holatlar markaziy nerv tizimiga bog'liq bo'lib, sanogen tafakkur orqali inson o'zining nerv tizimini boshqarishga va shu orqali sog'lom fikrlash tizimiga ega bo'lishga erishadi. Uning tadqiqotlari o'quvchilarning fiziologik jarayonlari va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

L.S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy madaniy nazariya sanogen tafakkurni ijtimoiy sharoitda shakllantirish jarayonini yoritib beradi. Vygotskiy tafakkurning rivojlanishi shaxsning ijtimoiy muhit va ta'lim jarayonidagi o'zaro ta'sirlari natijasi ekanini ta'kidlagan. Unga ko'ra, o'quvchilar tafakkurining sog'lom yo'nalishda rivojlanishi uchun ular o'z atrof-muhitidan va o'qituvchilardan konstruktiv fikrlash va ijobiy motivatsiyani olishi lozim.

A.A. Leontev o'z tadqiqotlarida tafakkur psixologik jarayon sifatida faoliyat va harakat bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, o'quvchilarning sanogen tafakkuri ulardagi ijodiy faollik va o'quv motivatsiyasiga bog'liqdir. Leontevning ilmiy qarashlari bo'yicha, o'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilish, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali sanogen tafakkurni shakllantirish mumkin.

Yana bir tadqiqotchi — K.A. Abulkhanova-Slavskaya o'zining ilmiy ishlarida tafakkurning shaxsiy hayot tajribasi, muammolarni hal qilish qobiliyati va hissiy barqarorlik bilan bog'liqligini o'rganadi. U sanogen tafakkurning rivojlanishini shaxsning o'z tajribasidan o'rganishi va boshdan kechirgan hissiy holatlarini qayta ko'rib chiqish orqali amalga oshishini ta'kidlagan. Uning tadqiqotlari ta'lim jarayonida o'quvchilarga stressli vaziyatlarni to'g'ri boshqarishni o'rgatish orqali sanogen tafakkurni shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Muhokama. Sanogen tafakkur — bu insonning sog'lom va barqaror ruhiy holatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan fikrlash shakli bo'lib, salbiy hissiyotlarni yengib o'tishga va hayotiy vaziyatlarga ijobiy yondashishga imkon beradi. O'quvchilarda bu tafakkurning rivojlanishi ularning stressga bardoshligini oshiradi, o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantiradi va muvaffaqiyatli o'zini boshqarishga yordam beradi.

Psixologik nuqtai nazardan, sanogen tafakkur o'quvchilarning emotsional va aqliy barqarorligini oshiradi. Bu fikrlash turi bolalarda muammolarni konstruktiv tarzda hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, konfliktli vaziyatlarda nazoratni qo'lda ushlab turishga yordam beradi va o'quv jarayonidagi stressni kamaytiradi. O'quvchilar bu yondashuv orqali o'zlarini to'g'ri ifoda qilish, shaxsiy rivojlanish uchun to'siqlardan o'tish va sinfdagi muvaffaqiyatlarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Sanogen tafakkur o'quvchilarda turli yosh davrlarida turlicha namoyon bo'lishi mumkin, chunki ularning aqliy va emotsional rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Shu sababli, sanogen tafakkurni shakllantirishga yordam beradigan pedagogik va psixologik usullar o'ziga xos individual yondashuvlarni talab qiladi.

Xulosa

Sanogen tafakkur o'quvchilarda sog'lom fikrlash va emotsional barqarorlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu tafakkur turi stress va qiyinchiliklarga nisbatan konstruktiv yondashuvni rivojlantiradi, shaxsning ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlaydi va intellektual o'sishga yordam beradi. Tadqiqotchilar, jumladan, A.B. Osnitskiy, V.V. Boyko, L.S. Vygotskiy, va A.A. Leontev sanogen tafakkurning ta'lim jarayonidagi roli va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganganlar. Bu jarayon o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy o'zaro ta'sirlari, ijodiy faolligi va stressli vaziyatlarni boshqarish ko'nikmalariga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абульханова-Славянская, К.А. (1991). Личность и жизненный опыт: мышление и способность решать проблемы. Москва: Издательство Института Психологии.
2. Осницкий, А.В. (1996). Саногенное мышление и личностное развитие: психологические исследования. Москва: Издательство Института Психологии.
3. Бойко, В.В. (2002). Стресс и личностный прогресс: методы повышения эмоциональной стабильности. Санкт-Петербург: Психологический Центр.
4. Выготский, Л.С. (1978). Разум в обществе: развитие высших психологических процессов. Кембридж, Массачусетс: Издательство Гарвардского университета.

РОЛЬ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В УЧЕТЕ СПЕЦИФИКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ВУЗА ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

¹Назирова Л.В., ²Сулейманова М.

¹Доцент, ТГПУ им. Низамий, ²студент, ТГПУ им. Низамий

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242310>

Аннотация. В статье тезисах представлена информация о важности ценностной системы педагога в оптимизации состояния, предоставления сферы образовательных услуг в новом периоде развития Узбекистана.

Ключевые слова: система ценностей, ценностные ориентации личности, структура ценностей.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi davrida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish holatini optimallashtirishda qadriyatlar tizimining ahamiyati haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: qadriyatlar tizimi, shaxsning qadriyat yo'nalishlari, qadriyatlar tarkib.

Abstract. The abstract article provides information on the importance of the teacher's value system in optimizing the state and provision of educational services in the new period of development of Uzbekistan.

Keywords: value system, value orientations of the individual, structure of values.

Современная кадровая политика проводимая в обществе направлена не только повышение конкурентноспособности, но и на создание условий труда с опорой на охрану и безопасность жизнедеятельности сотрудников. Каждая уважающая себя организация делает ставку на Человеческий ресурс и предоставляет к гарантированной заработной плате так называемый социальный пакет. Забота о здоровье и возможности гармоничного развития это не просто гуманизм общества, но и проверенная экономическая и финансовая необходимость. Вместе с тем данные требования не всегда учитываются в планировании деятельности педагогов ВУЗа. Престиж и особенности деятельности делают ставку на Личностные характеристики, сама деятельность связана с работой над научным, практическим и педагогическим уровнем развития необходимых профессиональных черт и качеств. Высокая планка необходимых систем ценностей, оставляет мало времени на реализацию необходимых жизненно важных ценностей. Охрана труда педагога ВУЗа сложный и малоизученный аспект организационной психологии. Необходимость построения исследования ценностных ориентаций педагогов ВУЗа заставило нас задуматься о столь простых составляющих, но очень важных не столько для констатации сколько для организации возможности реализации каждой из ценностей, представленных в структуре ценностных ориентаций. Развиваясь как Личность педагог должен иметь возможность получения удовлетворения от своей работы и образа жизни.

Оптимизация развития системы ценностных ориентации личности заключается в повышении субъективной значимости ценностей, относящихся к ее высшему уровню. Критериями, свидетельствующими о доминировании в ценностной системе ее высшего уровня, являются соответствие данной системы ценностным ориентациям

самоактуализирующейся личности и профессиональной системе ценностей педагога системы высшего и среднеспециального образования.

Формирование личности профессионала педагога ВУЗа сложный и длительный процесс. В данный процесс включены многие компоненты исходя рода деятельности педагога. Прежде чем говорить о роли и месте ценностных ориентаций и ценностей в становлении структуры личности педагога необходимо внести ясность в определении понятий. По мнению Яницкого М.С. ценностные ориентации как регулятивный механизм охватывают более широкий круг проявлений активности человека, чем установки, которые в грузинской психологической школе связываются в основном с биологическими потребностями. Исследования ценностных ориентаций расширяет возможности в поиске наиболее оптимального понятия определения «ценности». На вопрос на что ориентируется Личность. Чем руководствуется в своей деятельности как строит отношения в рамках трудового процесса. На основании анализа вышеизложенных исследований Яницкий М.С. делает заключение относительно определение понятия Ценностных ориентаций. Таким образом, ценностные ориентации представляют собой особые психологические образования, всегда составляющие иерархическую систему и существующие в структуре личности только в качестве ее элементов. Невозможно представить себе ориентацию личности на ту или иную ценность как некое изолированное образование, не учитывающее ее приоритетность, субъективную важность относительно других ценностей, то есть не включенное в систему. Понятие «система», имеющее общенаучное значение, определяется В. Н. Садовским как «совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, которые образуют определенную целостность, единство». В качестве наиболее общих принципов организации системы выступают такие ее характеристики, как целостность (несводимость свойств системы к сумме свойств составляющих ее элементов и невыводимость из свойств последних свойств системы в целом); структурность (обусловленность функционирования системы свойствами ее структуры); иерархичность (элементы системы могут также рассматриваться в качестве систем, а сама система - в качестве подсистемы системы более высокого уровня); взаимозависимость системы и среды (их взаимосвязь и взаимовлияние); множественность описания (невозможность учета всех аспектов системы в рамках какой-либо одной модели). Из этого следует, что изучение системы ценности педагогов ВУЗа не возможна без учета среды влияющей на ее развитие и становление. При этом анализе мы должны учитывать требования профессии к Личности педагога ВУЗа. Деятельность педагога проходит на кафедре, которая устанавливает общий уровень развития потенциала педагога ВУЗа. Как справедливо отмечает А. Г. Асмолов, отличительная особенность системного подхода в отечественной психологической науке заключается в том, что «объектом системного анализа прежде всего являются развивающиеся системы». В. Д. Шадриков дает следующее определение динамической системы: «... это система, развивающаяся во времени, изменяющая состав входящих в нее компонентов и связей между ними при сохранении функции». Психологические системы также обладают, помимо общих характеристик, некоторыми более специфическими особенностями, например целеустремленностью и самоорганизацией, т. е. способностью к самостоятельному изменению собственной структуры. В основу разработанной В. Е. Ключко теории самоорганизующихся психологических систем был положен принцип системной детерминации, позволивший преодолеть противопоставление внутреннего и внешнего посредством определения особого психологического пространства, которое он

вслед за А. Н. Леонтьевым обозначает понятием «многомерный мир человека». Систему ценностных ориентации личности, таким образом, по мнению Яницкого М.С. можно рассматривать как подсистему более широкой системы, описываемой различными авторами как «жизненный мир человека», «образ мира» и т.п., имеющую, в свою очередь, сложный и многоуровневый характер. По словам Б. Ф. Ломова, «ценностные ориентации, как и любую психологическую систему, можно представить как многомерное динамическое пространство, каждое измерение которого соответствует определенному виду общественных отношений и имеет у каждой личности различные веса». Я. Гудечек полагает, что система ценностей имеет «горизонтально-вертикальную» структуру. Под горизонтальной структурой им подразумевается упорядоченность ценностей «в параллельной последовательности», т.е. иерархия предпочитаемых и отвергаемых ценностей. Вертикальная структура понимается в данном случае как включение индивидуальных систем ценностей в систему ценностей общества в целом. На данном примере проследим процесс включенности системы ценности педагогов ВУЗов в реализацию поставленных задач со стороны реализации профессионально значимых качеств Личности. Иначе говоря ожидания общества от педагогов. Принцип иерархии ценностей, многоуровневость, является важнейшей характеристикой системы ценностных ориентации личности. По словам В. Франкла, субъективное «переживание определенной ценности включает переживание того, что она выше какой-то другой». Принятие личностью ценностей, таким образом, автоматически предполагает построение индивидуальной ценностной иерархии. Ранг той или иной ценности в индивидуальной системе, по мнению Н. Гартмана, может определяться как ее абстрактной «высотой», так и ее «силой», зависящей от «тягости», возникающей при ее нереализации. В работах современных отечественных авторов, в частности Е. Б. Фанталовой, С. Р. Пантилеева, Д. А. Леонтьева, также указывается на неоднозначность критериев индивидуального ранжирования ценностей: их предпочтение может быть обусловлено представлениями об их абсолютной значимости для общества и человечества в целом или же их субъективной актуальной важностью, насущностью. В этой связи представляет интерес концепция С. С. Бубновой, которая наряду с принципом иерархичности выделяет принцип нелинейности системы ценностных ориентации. По ее словам, «чрезвычайно важным свойством системы личностных ценностей является ее многомерность, заключающаяся в том, что критерий их иерархии - личностная значимость- включает в себя различные содержательные аспекты, обусловленные влиянием разных типов и форм социальных отношений». Структурный характер системы ценностных ориентации личности, ее многоуровневость и многомерность определяют возможность реализации ею целого ряда разноплановых функций. По нашему мнению, система ценностных ориентации личности, выполняющая одновременно функции регуляции поведения и определения его цели, связывающая в единое целое личность и социальную среду, является именно таким психологическим органом. Ценностные ориентации, являясь, таким образом, психологическим органом, механизмом личностного роста и саморазвития, сами носят развивающийся характер и представляют собой динамическую систему.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. - Кемерово: Кузбассвуиздат, 2000. - 204 с.
2. Witkin H. A., Dyk R. B., Faterson H.F. Psychological Differentiation.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНЫХ И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Норов Шухрат Сувонович

доктор философии (PhD) по историческим наукам, доцент, заведующей кафедрой
“Социально-гуманитарных дисциплин и физического воспитания”.

Навоийский государственный горно-технологический университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242323>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston ta'lim tizimini shakllantirishning tarixiy roli tahlil qilindi. Ta'lim tizimini o'rganish ob'ektlari ko'rib chiqilgan. Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha respublika va xorijiy tajribalar taqqoslandi.

Kalit so'zlar: ta'lim, yoshlar, sifat, yosh avlod, ta'lim muassasalari.

Аннотация. В статье проанализирована историческая роль формирования образовательной системы Узбекистана. Рассмотрены объекты исследования образовательной системы. Сопоставлен республиканский и зарубежный опыт по повышению качества образования.

Ключевые слова: образование, молодёжь, качество, молодое поколение, учебные заведения.

Abstract. The article analyzes the historical role of the formation of the educational system of Uzbekistan. The objects of the educational system research are considered. The republican and foreign experience in improving the quality of education is compared.

Keywords: education, youth, quality, young generation, educational institutions.

Инновационные подходы к моделированию качества высшего образования внедряются в зарубежных и отечественных учебных заведениях. В соответствии с программами ЮНЕСКО и Международной ассоциации университетов, основной целью является повышение качества образования в образовательном процессе, обеспечение конкурентоспособной квалификации студентов, а также совершенствование системы образования в соответствии с международными стандартами. Подчеркивается важность уделения внимания вопросу конкурентоспособной подготовки кадров путем совершенствования механизмов социального управления в повышении качества высшего образования в нашей стране, увеличения охвата молодежи высшим образованием. В процессе реформирования всех аспектов жизни нашего общества в новом Узбекистане также возникает необходимость в новых подходах в образовательной политике, закладываются новые взгляды на образование.

Начало 21 века характеризуется не только пересмотром образовательных стратегий, но и разработкой новых приоритетов. Одним из таких приоритетов является качество образования. Необходимость повышения качества и эффективности профессионального образования в высших учебных заведениях, а также разработки подходящих для них моделей, углубленного анализа существующих условий, становится все более острой. При этом содержание профессионального образования и методы моделирования образовательных процессов важны как средство оптимизации образовательной системы на основе современных требований. Моделируя качество образования, необходимо анализировать образовательный процесс, разрабатывать и внедрять на практике способы повышения его эффективности. В связи с этим ведущие

ученые нашей республики, в том числе Р. Джураев, У. Иноят, М. Вахобов, М. Куронов, Ш. Мардонов, О. Мусурмонова, А. Нурманов, Д. Рузиева, М. Сейтхалилов, С. Турфунов, У. Туллийев, Б. Ходжаев, А. Худжаев, Ш. Шарипов, Д. Парипова и М. Научные исследования семьи Юлдашевых стали важной основой для повышения качества образовательного процесса. Также Р. Жураев и С. Тургунов[1], Ш.Гурбанов и Э. Саитхалилов[2], Р. Ахлидинов[3], М. Юлдашев [4], такие ученые проводили исследования качества высшего образования и различных его проблем. Качество образования в высших учебных заведениях - являясь социальной категорией, оно показывает состояние и результаты образовательного процесса в высших учебных заведениях в обществе.

Формирование и развитие профессиональной, квалификационной и гражданской компетентности личности исходит из спроса и нужд общества. Качество образования оценивается с помощью ряда показателей, описывающих различные аспекты учебно-воспитательной деятельности образовательного учреждения. К таким показателям относятся содержание образования, формы и методы обучения, материально-техническая база, кадровый состав, обеспечивающий развитие квалификации учащихся. На данный момент образование по специальности является одной из главных составляющих качества подготовки кадров и является основным механизмом формирования общественного

Научные исследования по моделированию, управлению и оценке качества образования также активно проводятся учеными из стран СНГ. В частности, В. Байденко, В. Беспалько, Б. Гершунский, В. Лазарев, А. Моисеев, М. Поташник, А. Субетто, П. Третьяков разработали современные принципы управления качеством образования. В ходе этих исследований были выявлены фундаментальные правила моделирования образовательных систем и законы управления социальными системами. В то же время были созданы методологические основы для разработки и управления эффективными подходами к моделированию качества образования. В ходе научных исследований, особенно И. Зимней, Н. Кузьминой, М. Поташника, основной упор делается на развитие и компетентность человека, получающего образование в образовательном процессе. Они подчеркивают необходимость развития не только общей эффективности образовательного процесса, но и общих и профессиональных компетенций учащихся в повышении качества образования. Кроме того, П.Анисимов[5], А.Галимов[6], Е.Листопадова[7], как и КИС, М.Брукс и Н.Бекет[8], А.Папантиму и М.Дарра[9], Дж. Работы таких ученых, как Менса[10], также помогают глубже проникнуть в суть субъект. При моделировании образовательного процесса важно учитывать индивидуальные особенности каждого человека и адаптировать их к процессу профессиональной подготовки. При создании модели повышения качества высшего образования ученые-специалисты Российского национального агентства по аккредитации Е. Н. Геворкян, Г. Н. Мотова, В. Г. Наводнов, М. В. Петропавловский, В. Я. Куклин, А. С. Масленников, Б. А. Савельев, Д. И. Петров, такие ученые, как Петров, разработали систему аккредитации. В этой процедуре используются показатели качества образования и комплексный механизм оценки для высших учебных заведений, а также статистические и математические модели, методы и методологии. Для повышения эффективности и качества учебного процесса на высоком уровне следует использовать методы моделирования. Такой подход предполагает современные подходы к созданию модели образовательного процесса в высшей школе и определению входных и выходных параметров, которые определяют структуру и качество образовательного процесса. Помимо проблемы измерения качества и эквивалентности образования (включая соответствие требованиям общества и профессиональным знаниям,

квалификации, инновационным подходам профессоров), актуальной остается проблема моделирования потребности в современных подходах к повышению качества высшего образования. Ученые обсудили вопросы создания механизмов устойчивого развития высшего образования и мониторинга систем управления образованием, социального прогнозирования и моделирования образовательных процессов, мониторинга процесса и качества образования. Э.Сейтхалилов[11], Б.Усманов[12], У.Бегимкулов[13], М.Вахобов[14], А.Ходжаев [15], а также местные ученые И.В.Бестужев-Лада [16], А.Е.Карпухин[17], Г.Ф.Ромашкина[18], Н.К.Розова[19], А.Г. Бермус[20], такие как социальные управленческие механизмы, вопросы создания механизмов социального управления инновационными университетами, духовный облик студентов высших учебных заведений, научное изучение образа жизни и вопросы студенческого самоуправления Т.Ю.Баландина [21], А.О.Грудзинский [22], Т.И.Заславская [23], В.И.Франчук [24], Нью-Йорк. Такие ученые, как Аниканова [25], и занимающиеся вопросами математического моделирования для повышения качества высшего образования Л. В.Чуйко [26], О.М. Международные эксперименты и научные подходы играют важную роль в моделировании качества образования в высших учебных заведениях на научной основе, изучаются такими странами СНГ, как и зарубежных ученых, таких как Киселева [27]. На примере 2009-2015 годов исторический анализ основных направлений координации местных молодежных организаций в Навоийской области был описан Шухратом Норовым в его научной работе [28]. Теоретические основы управления качеством образования за рубежом, в том числе У. Деминг, В. Шухарт, К. Исикава, Д. Джуран, А. Фейгенбаум, Д. Харрингтон, Г. Тагути и Ф. Принципы, разработанные такими учеными, как Тейлор, также широко используются при моделировании образовательных процессов. Эти ученые глубоко проанализировали управление качеством и его значение в процессе моделирования, создав необходимые методологические основы для повышения качества образовательных систем. Историческая роль молодежной политики и молодежных организаций в Навоийской области на основе принятых решений местных органов власти освещается в записках ряда молодых ученых. В частности, ученые –историки Узбекистан, анализирует суть законов, направленных на всестороннее развитие молодого поколения Узбекистана, а также роль и координация молодежных организаций, мнения молодежи об исторических событиях периода независимости . Их работа также играет решающую роль в управлении современными образовательными системами и используется при разработке интегрированных подходов к управлению качеством в высших учебных заведениях[28].

На новом социально-экономическом уровне общества проблема развития образовательной системы постоянно и каждый раз в целом актуализируется, и ее центральными тенденциями являются ориентация на личность и создание оптимальных условий для ее обучения, развития и воспитанности, стандартизация содержания образования, проектирование образовательных систем, системы, управление ими. Однако результатом качественного образования являются не только знания, умения, но и личностные качества и компетенции. Обеспечение качества в соответствии с современными подходами к управлению; постановка целей, планирование, выбор методов и инструментов, оценка, анализ и коррекция осуществляются в определенной последовательности. Невозможно эффективно управлять качеством образовательного процесса и системы образования без проведения эффективного мониторинга и оценки, которые являются основным звеном в этой последовательности. Постоянно поддерживая

качество в системе образования страны, мы должны совершенствовать те направления, которые являются специфическими и подходящими для нас, с глубоким анализом опыта всех развитых стран в области совершенствования образовательного процесса. Качественным продуктом высшего учебного заведения являются выпускники, а не образовательные услуги. Развитие каждой отрасли зависит, во-первых, от качества подготовки персонала, работающего в одной и той же области, и, во-вторых, от профессиональной преданности обученного персонала. Проводится ряд реформ, направленных на усиление внимания к кадровым вопросам, а именно к их отбору и воспитанию, изучению их компетентности в области лидерства, целенаправленному обучению и достижению этой цели. Процесс моделирования качества образования в технических высших учебных заведениях Нового Узбекистана распространяется и развивается с учетом сложного взаимодействия между знаниями, личностными качествами и ценностями. Моделирование качества образования опирается на системный подход и аксиологическую базу для подготовки специалистов с высокой квалификацией и творческим потенциалом, отвечающих современным потребностям общества. Основной целью этого является повышение качества образования. Потому что, благодаря качеству образования и его совершенствованию, можно добиться конкурентоспособности персонала, проходящего подготовку в отрасли, на рынке труда. Для достижения этой цели важно контролировать качество образования и улучшать его.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Р.Х., Джуроев, С.Т. Тургунов. Управление образованием. - Ташкент, издательство Преимник, 2006. — 264 с.
2. Сейтхалилов Ш.Э., Гурбанов Э.А. Управление качеством образования. - Ташкент, Turon-Iqbol, 2006. — 592 с.
3. Р.Ш. Ахлидинов. Искусство управления школой. Монография. Ташкент, Наука, 2006. — 303 с.
4. M.A. Yuldashev Improving the management of the quality of education in improving the skills of public education employees. P.f.d. authoreferati, Tashkent, 2016. — 93 с.
5. П.Ф. Анисимов, В.Е. Сосонко. Управление качеством среднего профессионального образования. (Казань: ИСПО РАО,). 2001. — 30 с.
6. М. Галимов. Организационно-педагогическая система адаптивного управления инновационным развитием вуза: Автореферат. .. Доктор пед. наук. 40. Казань, (2019)
7. Е.В. Листопадова. Система менеджмента качества в Университете менеджмента, Хабаровск, 2015. — 145 с.
8. M.Brookes, N.Becket Quality management in higher education: a review of international issues and practice // International Journal for Quality and Standards. 2017. — 1-37 с.
9. Papanthymou A, Darra M. Quality Management in Higher Education: Review and Perspectives // Higher Education Studies. Vol. 7, No. 3. 2017. — 132-147 с.
10. Mensah J. Improving Quality Management in Higher Education Institutions in Developing Countries through Strategic Planning // Asian Journal of Contemporary Education, Vol 4. № 1, 2020. — 9-25 с.
11. Курбанов Ш., Сейтхалилов Э. Ответственность образования в предотвращении и преодолении вызовов современности. Ташкент: Академия, 2003. — 94 с.

12. Усманов Б.Ш. Инновационное развитие интеграции высшего образования, науки и производства на основе кластерных подходов: автореф. дис....канд. пед. наук. (Ташкент). 2020. — 260 с.
13. Бегимкулов У.Ш. Теория и практика организации и управления информатизацией педагогических образовательных процессов. Пед. фан. Докт. техн. наук. - Ташкент, ТДПУ, 2007. — 305 с.
14. Вахобов М.М. Совершенствование модели мониторинга качества обучения в системе общего среднего образования: автореф. дис.... канд. пед. наук. автореферат. Ташкент, 2016. — 81 с.
15. Ходжаев А. А. Совершенствование мониторинга качества образования в высших учебных заведениях: автореф. дис.... канд. пед. наук. автореферат. Ташкент, 2019. — 50 с.
16. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование. Курс лекций. М.: Педагогическое общество России, 2002. — 386 с.
17. Ромашкина Г.Ф. Моделирование в системе управления социальными процессами: региональный аспект: автореферат диссертации доктора социологических наук. — Тюмень, г. Тюмень. 2003. — 40 с.
18. Розова Н.К. Управление качеством. - Санкт-Петербург: Питер, 2002. — 224 с.
19. Бермудский А.Г. Управление качеством профессионально-педагогического образования: дис.... доктора педагогических наук. - Ростов-на-Дону, 2003. — 430 с.
20. Баландина Т.Б. Студенческое самоуправление как социокультурный феномен: социологический анализ: автореф. дис.... канд. социол. наук. — Екатеринбург, Россия. 2006. — 28 с.
21. Грудзинский А.О. Социальный механизм управления инновационным университетом: автореферат диссертации доктора социологических наук. — Санкт-Петербург, 2006. — 39 с.
22. Заславская Т.И. Современное российское общество: социальный механизм трансформации. М., 2004. — 118 с.
23. Франчук В.И. Основы современного социального менеджмента. М., 2001. — 180 с.
24. Аниканова Н. А. Качество образования в российской высшей школе: социокультурные ориентиры трансформации: дис.... канд. пед. наук... Кандидат социологических наук /Н. А. Аниканова. - М.: РГБ, 2007. — 155 с.
25. Чуйко Л. В. Математические методы в педагогике как условие повышения качества образования: диссертация кандидата педагогических наук / Л.В. Чуйко - Тирасполь, 2006. — 182 с.
26. Киселева О.М. Применение методов математического моделирования в педагогических исследованиях: учебно-методическое пособие / О.М. Киселева; под ред. Г.Е. Шпикиной. Смоленск: Изд-во Смоленского государственного университета, 2007. — 52 с.
27. Норов Ш.С. Исторический анализ трудоустройства молодежи Узбекистана на примере Зарафшанского оазиса /Физическая культура, спорт и молодежная политика в условиях глобальных вызовов.— Екатеринбург, 2023.- 337-341 с.
28. Norov, S. S. Youth employment in Zarafshan oasis: historical experience of Navoi region/British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 2022.T-11. 12-17 s.

AUDITORIYADA VA AUDITORIYADAN TASHQARI VAQTD TALABALAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA TEATR PEDEAGOGIKASINING O‘RNI

Nurova Rohila Ismoil qizi

O‘zbekiston, Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242417>

Annotatsiya. Ushbu maqolada teatr san’ati talabalarda ijobiy emotsional kayfiyat yaratishi, kognitiv faollikni uyg‘otishi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishi ko‘rsatib berilgan. Teatr spektakllari, spektakl va musiqiy asarlar yordamida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o‘tkazish masalalarini ko‘rib chiqishda pedagogikaning innovatsion yo‘nalishlari aks etgan.

Kalit so‘zlar: teatr pedagogikasi, ijodkorlik, tashkilot, talaba, motivatsiya, ehtiyojlar, talablar teatr jamoasi, qiziqish.

Аннотация. В данной статье показано, что театральное искусство создает у студентов положительный эмоциональный настрой, пробуждает познавательную активность, развивает творческие способности. Инновационные направления педагогики отражаются в рассмотрении вопросов организации и проведения образовательной деятельности с помощью театральных постановок, спектаклей и музыкальных произведений.

Ключевые слова: театральная педагогика, творчество, организация, студент, мотивация, потребности, потребности, театральный коллектив, интерес.

Abstract. This article shows that theater art creates a positive emotional mood in students, awakens cognitive activity, and develops creative abilities. The innovative directions of pedagogy are reflected in the consideration of the issues of organizing and conducting educational activities with the help of theater performances, performances and musical works.

Keywords: theater pedagogy, creativity, organization, student, motivation, needs, requirements, theater team, interest.

Bugungi o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk, ma’naviy barkamol inson qilib kamol toptirish jamiyatimizning ustuvor vazifalaridandir. Bu borada kelajagimiz poydevori bo‘lgan yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda teatr san’atining o‘rni beqiyos. Mamlakatimiz hayotining barcha jabhalarida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Uning samarali rivoji uzluksiz ravishda ta’lim sohasiga singib borayotgan islohotlarda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu kabi islohotlardan ko‘zda tutilgan maqsad yosh avlodning tarbiyasiga atroflicha yondashish, talaba yoshlarning bilim doirasini kengaytirish, o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirishdan iboratdir. Ushbu jarayon jamiyatimizning ijtimoiy va ma’naviy rivoji borasida olib borilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 26-maydagi “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-600-sonli Farmoni o‘zbek milliy san’atida teatr faoliyatini yanada rivojlantirish, tizimda qator islohotlar va yangiliklar uchun muhim qonuniy asos bo‘ldi¹⁷. Shuningdek, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’nan va ruhan tarbiyalashda ham amaliyotga keng

¹⁷ Mirziyoyev Sh. “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-600 sonli Farmoni. – T., 2020.

tadbiq etila boshlandi. Teatrshunos Sh.Minovarov fikriga ko‘ra, “Teatr san’ati har xil yoshdagi, xarakterdagi bolalarning fe’liga ta’sir etadigan, ularning qiziqishini o’stiradigan tarbiya maktabidir. Buning uchun bolalar teatri har xil spektaklni sahnalashtirishda ularning psixologiyasini bilishdan tashqari pedagogika, ruhshunoslik, bolalar adabiyoti va adabiyotshunosligidan ma’lumotga ega bo’lishi lozim”¹⁸

Teatr pedagogikasi XX srda vujudga keldi. Talabalarga tilni innovatsion usulda o’rganishga yordam beradi, bu metodikada tilda gapirish muhim o’rin tutadi. Teatr pedagogikasi teatr va pedagogikani o’zida birlashtirgan mustaqil fandır. Teatr pedagogikasi dramatik ta’limdan alohida rivojlangan bo’lib, farqi shundaki, drama o’qituvchisi odatda yakka ijro metodi, nazariyasi va yoki amaliyotini o’rgatadi, teatr pedagogikasi esa tilni rivojlantirish va ijtimoiy ongni mustahkamlash uchun ham san’at, ham ta’limni birlashtiradi. Teatr pedagogikasi drama va sahna mahoratiga asoslangan, ammo teatrning o’zidan tashqarida odamlarni o’rgatish uchun ishlaydi. Teatr pedagogikasi innovatsion va qiziqarli vosita bo’lib, yoshlarning tasavvurini o’ziga tortadi va spirtli ichimliklarni iste’mol qilish bilan bog’liq shaxsiy, ijtimoiy va sog’liq muammolari bo’yicha munozara va doimiy muloqotni o’rnatishda samarali bo’lib, talablar guruhi sharoitida qiyinchilik tug’dirishi mumkin. Teatr pedagogikasi namuna sifatida auditoriyada talabalar bilimiga ta’sir etish imkoniyatiga ega. U kengroq salomatlik mavzulari va munosabatlar ijtimoiy muammolarga nisbatan munosabat, xulq-atvor va yoki bilimlarga ijobiy ta’sir ko’rsatish potentsialiga ega, shuningdek, muayyan xatti-harakatlar atrofidagi guruh me’yorlari haqidagi tasavvurlarni o’zgartirish potentsialiga ega. Ushbu maqola ushbu zamonaviy mavzuga qaratilgan. “Teatr pedagogikasi” deb nomlangan metodologiya o’qituvchi va talabalarga auditoriyada va auditoriyadan tashqarida insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashish imkonini beradi.

Teatr pedagogikasi orqali nazariy bilimlar tasavvur, fantaziya, his-tuyg’ular rivojlanadi va yaratish motivatsiyasi paydo bo’ladi. Teatr san’ati talabalarni o’rganish san’ati sifatida ijodiy muhitni yaratishga yordam beradi, chunki to’plangan tajriba talabalar uchun o’z-o’zini anglash traektoriyani yaratadi.

Tahlil natijasida shu narsa ayon bo’ldiki, teatr pedagogi bevosita darsdan tashqari hollarda talabalar bilan qo’shimcha mashg’ulotlar olib borar, ularga teatr haqidagi dastlabki ma’lumotlarni berar, teatr etikasini o’rgatar, shuningdek, har bir talabaning psixologiyasi bilan tanishib, mazkur auditoriya uchun spektakl tavsiya etar, bevosita teatr bilan hamkorlikda ish olib borar ekan. Teatr pedagogi dastlab teatrga borib, avvalo, o’zi spektaklni yaxshilab tomosha qilar, spektakl ijodkorlari bilan suhbat qurar, pyesani olib, avvalo, auditoriyada va auditoriyadan tashqarida talabalarga o’qib berar ekan. So’ngra pyesa yuzasidan talabalar bilan suhbat qurar, asardagi ijobiy va salbiy qahramonlar, asar voqeasi haqida to’liq ma’lumot berilar ekan. Shundan so’ng talabalarni teatrga olib borar va spektakl tomosha qilar ekan. Spektakl tomoshasidan bir kun o’tib pedagog yana talabalar bilan birga o’sha spektakl yuzasidan suhbat o’tkazib, asosiy bir-ikki kichik sahnalarni talabalar o’rtasida o’zaro sahnalashtirar va ijro etar ekan. Bundan ko’rinib turibdiki, teatr pedagogi spektaklga borishni shunchaki hisobot yoki rasmiyatchilik uchun emas, balki talabalar bilan haqiqatda shu asarni chuqur o’rganishga, undan badiiy va estetik zavq olishga, qolaversa, estetik tarbiya topishga erishar ekan. Yana bir muhim jihat Germaniyadagi talabalar uchun mo’ljallangan teatrlardagi chiptalar ham an’anaviy qog’oz shaklida emas, balki, o’sha spektakl qahramonlari aks ettirilgan turli shakldagi o’yinchoq ko’rinishida ekan. Bu holat ham talabalar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim bir jarayondir.

¹⁸ Minovarov Sh. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo’g’irchoq teatri. – T., 2000.

Teatr pedagogi talabalar bilan olib boradigan mashg'ulot mavzulari va tomosha repertuarlari dinamikasi talabalar yoshiga yoshiga va psixologiyasiga qarab oddiylikdan-mantiqiylikka, mantiqiylikdan -murakkablikka, murakkablikdan - professionallikka qarab shakllantirilar va tashkil etilar ekan. Shu nuqtai nazardan mazkur tajribani O'zbekiston ta'limiga ham joriy etish lozim deb hisoblayman.

Negaki, guruh rahbarining asosiy o'quv mashg'ulotlarini yuqori darajada tashkil etishi, teatr pedagogi esa, darsdan tashqari ma'naviy ishlarni yuqori darajada tashkil etsa talabaning ham aqliy, ma'naviy-estetik hamda kasbiy kompetensiyasi puxta shakllanar edi.

Teatr pedagogi o'z faoliyatini, albatta, milliy tajribalar bilan ham ohang olib borishi muhimdir. Bu borada talabalar ongida yuksak axloqiy-estetik sifatlarning shakllanishida ularning ota-onalari va guruh o'qituvchisi bilan hamkorlikda faoliyat olib borish lozim. “Teatr pedagogi - ota-ona – guruh rahbari” hamkorligida sofdillik, xushmuomalalik, kamtarlik, o'zaro hurmat, bir so'z bilan aytganda, samimiy munosabat kabi hislatlar mavjud bo'lsa, bu ibratli axloqiy-estetik sifatlari talabaga ijobiy ta'sir etadi. Talaba shaxsining ijodiy rivojlanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- kasbiy kompetentsiya;
- ijodiy izlanish;
- pedagogik texnologiya;
- intellektual qobiliyat, tanqidiy fikrlash;
- tasavvur va sezgi;
- mustaqillik, psixologik xavfsizlik.

Talabaning kasbiy madaniyati va shaxsiy hayoti ijodkorlikni ochish darajasiga bog'liq qobiliyatlar (shaxsning ijodiy rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlarini rivojlantirish), o'z ahamiyatini his qilish, o'z ijodkorligining imkoniyatlarini anglashdan iborat. Kasbiy faoliyatda teatr pedagogikasining ahamiyati o'qituvchi Yu.P tomonidan tasvirlangan.

Xulosa qilib aytganda, talabalarni teatr san'atiga oshno tarzda tarbiyalash, ularni kelgusida ma'nan yetuk, milliy va asriy an'analarga sodiq inson sifatida yetishishida hamda kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. “Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-600 sonli Farmoni.-T., 2020.
2. Hafiz Abdusamatov: “Drama nazariyasi” - G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent - 2000.
3. Uzoq Jo'raqulov: “Nazariy poetika masalalari” - G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent - 2015
4. Internet manbaalari.

EQUIPPING STUDENTS FOR TOMORROW’S WORKFORCE

Mirzabek Nurullayev, Adiba Rasulova

student of English Language and Literature Faculty, NSU Scientific Advisor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242465>

Abstract. *In an era marked by rapid technological advancements and evolving job markets, educational systems worldwide face the challenge of bridging the growing skills gap. This article explores the critical need to equip students with competencies and adaptability for the future workforce. Traditional academic models often emphasize theoretical knowledge, which, though valuable, may lack alignment with the practical skills that employers increasingly demand. This paper discusses essential soft and hard skills that are in demand, including digital literacy, critical thinking, collaboration, and emotional intelligence. Additionally, the article examines the roles of educators, policymakers, and industry partners in developing a forward-thinking curriculum that promotes experiential learning, problem-solving, and real-world application. By integrating these approaches, educational institutions can empower students to thrive in dynamic work environments, thus addressing the skills gap and contributing to economic and social progress.*

Keywords: *problem-solving, job market, workforce development, adaptability, theoretical knowledge, practical skills, 21st-century skills.*

Introduction

The rapid pace of technological advancements and global economic shifts is reshaping the nature of work, creating a growing skills gap between what students learn in school and the competencies demanded by modern industries. The Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan, “Measures to Further Improve the System of Training Qualified Personnel in Vocational Education and Introduce International Educational Programs” (No. PP158, 11.09.2023), signifies Uzbekistan’s commitment to transforming its vocational education system to meet international standards. This policy aims to produce highly skilled graduates who can compete in the global economy by focusing on industry collaboration and technological advancements.

As the job market continues to evolve, bridging the skills gap requires educational systems to shift focus from traditional academic content toward a curriculum that emphasizes practical, adaptable skills like digital literacy, critical thinking, and collaboration. Author Tony Wagner, in *The Global Achievement Gap*, emphasizes, “The world’s most successful economies are increasingly based on knowledge and innovation. Yet, many of our educational systems are still rooted in the Industrial Age, emphasizing rote memorization and standardized tests” (Wagner, 2008, p. 12). This disconnect between education and the needs of the modern workforce presents a significant challenge that must be addressed to prepare future generations for success. With automation, artificial intelligence, and digital platforms becoming central to the workforce, traditional roles are evolving or disappearing, while new positions emerge that require a unique blend of technical expertise, adaptability, and problem-solving skills. Yet, despite these shifts, many educational systems continue to prioritize standardized knowledge over practical, job-ready skills, leaving students underprepared for today’s job market.

Literature Review

The skills gap, a persistent challenge in education and workforce development, has been the subject of extensive research and analysis. Numerous studies have highlighted the increasing

mismatch between skills acquired through traditional education and competencies required by modern employers.

Traditional Education Systems and the Need for Change

Tony Wagner’s seminal work, **The Global Achievement Gap**, emphasizes the need for a fundamental shift in education to address the demands of the 21st-century workforce. Wagner argues that traditional education systems, often rooted in Industrial Age models, prioritize rote memorization and standardized testing, neglecting critical skills like problem-solving, critical thinking, and creativity (Wagner, 2008).

Demand for Soft Skills

Research from the World Economic Forum’s **Future of Jobs Report** underscores the growing importance of social and emotional skills, such as empathy, communication, and adaptability, in the workforce. These “soft skills” complement technical expertise and are increasingly valued by employers (World Economic Forum, 2020).

Technological Advancements and Lifelong Learning

The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) has highlighted the importance of lifelong learning and the need for education systems to adapt to the evolving nature of work. The OECD’s Skills Strategy emphasizes that education and training are essential for equipping individuals with skills necessary to succeed in today’s labor market (OECD, 2018). Additionally, studies have examined the impact of automation and artificial intelligence on the future of work, noting that while these technologies offer significant opportunities, they can also displace jobs, requiring workers to acquire new skills to remain competitive.

Collectively, this literature demonstrates that addressing the skills gap requires a multifaceted approach involving collaboration between educators, policymakers, and industry leaders. By prioritizing both hard and soft skills and fostering a culture of lifelong learning, we can better equip students to thrive in the 21st-century workforce.

Discussion

In addition to fostering cognitive and technical skills, there is a growing recognition of the value of social and emotional skills, commonly referred to as “soft skills.” The World Economic Forum’s *Future of Jobs Report* highlights the importance of empathy, adaptability, and effective communication, which enhance productivity and contribute to a positive organizational culture. These skills are as critical as technical knowledge for workplace success. Developing these qualities in students can promote resilience, open-mindedness, and teamwork, preparing them to navigate a diverse and evolving workforce.

Collaboration between educators, policymakers, and industry leaders is essential for meaningful reform. Educational institutions benefit from industry insights on current trends and desired competencies, while businesses gain a workforce better equipped to meet their specific needs. For example, partnerships between schools and tech companies could facilitate skills-based training in fields like artificial intelligence, data science, and cybersecurity, bridging gaps between education and employment.

Conclusion

To ensure future workforce readiness, educational institutions must prioritize the development of practical, adaptable skills like digital literacy and critical thinking rather than solely focusing on traditional academic content. Addressing the skills gap is a complex challenge requiring an overhaul in how education systems approach workforce preparation. A balanced curriculum that includes technical, social, and emotional skills, along with a commitment to

lifelong learning, will empower students to succeed in diverse and rapidly changing job environments. By cultivating cross-sector partnerships and encouraging adaptability and critical thinking, we can create an education system that not only narrows the skills gap but also contributes to a resilient, innovative, and inclusive workforce.

REFERENCES

1. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan, “Measures to Further Improve the System of Training Qualified Personnel in Vocational Education and Introduce International Educational Programs” (No. PP158, 11.09.2023)
2. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2018). Skills Strategy 2018. OECD Publishing.
3. Wagner, T. (2008). The Global Achievement Gap. Basic Books.
4. World Economic Forum. (2020). Future of Jobs Report 2020.

O‘SMIRLARDA TARBIYASI QIYINLIK TIPOLOGIYASI VA ULARDAGI MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK USULLARI

Qambarova Nasiba Qambarovna

“Profi University” nodavlat oliy ta’lim muassasasi Navoiy filiali pedagogika va psixologiya fani
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242472>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlik davrida tarbiyasi qiyinlik yuzaga kelishi omillari va ularni bartaraf etish yo‘llari haqida ma'lumot beriladi. Shu bilan birga olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, o‘smirlarga xos psixologik xususiyatlarning namoyon bo‘lishi, deviant xulqning kelib chiqish sabablari yoritilgan. Pedagoglar va ota-onalarning o‘smirlar bilan munosabati masalalari, o‘smir bilan ishlashning pedagogik va psixologik usullari ochib berilgan

Kalit so‘zlar: psixologik omillar, pedagogik omillar, ota-ona, oila, tarbiya, deviant xulq-atvor, o‘z-o‘ziga baho berish, tarbiyasi qiyinlik

Аннотация. В данной статье представлена информация о факторах, вызывающих трудности в воспитании подростков, и путях их устранения. При этом в исследованиях, проведенных учеными, освещаются проявления психологических особенностей, свойственных подросткам, и причины девиантного поведения. Раскрываются вопросы взаимоотношений педагогов и родителей с подростками, педагогические и психологические методы работы с подростками.

Ключевые слова: психологические факторы, педагогические факторы, родители, семья, образование, девиантное поведение, самооценка, трудности в обучении

Abstract. This article provides information about the factors that cause difficulties in the upbringing of adolescents and ways to eliminate them. At the same time, the research conducted by scientists, the manifestation of psychological characteristics typical of teenagers, and the causes of deviant behavior are highlighted. The issues of teachers' and parents' relationship with teenagers, pedagogical and psychological methods of working with teenagers are revealed.

Keywords: psychological factors, pedagogical factors, parents, family, education, deviant behavior, self-evaluation, difficulty in education

Har bir shaxs o‘z shakllanishda rivojlanishning murakkab yo‘lini bosib o‘tadi, bu xislat nafaqat tashqi olamga emas, balki o‘z individualiga bog‘liq bo‘ladi. So‘nggi vaqtlarda bolalar va o‘smirlar orasida negativ-salbiy tendentsiyalarning kuchayishi o‘tkir ijtimoiy muammo hisoblanadi.

O‘smirlik - shaxsiyat rivojlanishidagi eng qiziqarli va qiyin davrlardan biri. Bu o‘smirning o‘zi uchun ham, ota-onasi uchun ham qiyin. Ehtimol, ota-onalar uchun bundan ham ko‘proq, chunki ular nafaqat bolaning metamorfozalarini qabul qilishlari, balki unga salbiy ta'sirini yengishga yordam berishlari, shuningdek, tashqi dunyo bilan munosabatlarining tabiatini tiklashlari kerak.

Ota-onalar uchun muammo shundaki, ular bu yoshda o‘zlari ham bir marta bo‘lganliklarini unutib qo‘yishgan va shunga o‘xshash muammolarni boshdan kechirgan bo‘lishi mumkin va ular katta bo‘lgan bolasini tushunishga harakat qilmaydilar. O‘smirning balog‘at davrida qanday qiyinchiliklarga duch kelishi ko‘p omillarga bog‘liq: xarakter, temperament, ota-onalar bilan munosabatlar va boshqalar. Agar bolalikdan bola va ota-ona o‘rtasidagi

munosabatlar yaqin va ishonchli bo'lsa, ota-onalar uchun qiyin o'smirlik davrida ularni saqlab qolish osonroq bo'ladi. Ota-onalarning farzandlari bilan munosabatlari qanchalik demokratik bo'lsa, u ularni rad etmasligi yoki uzoqlashmasligi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Farzandini bolaligidan mukammal va taqlid qilishga loyiq ekanligiga ishontirishga harakat qilgan ota-onalar, ehtimol, o'zlari yaratgan poydevordan shafqatsizlarcha ag'dariladi. O'smir onasi yoki otasi bilan ochiqchasiga qarama-qarshilik qila boshlaydi, ularning tarbiyalash uslubini muhokama qiladi, ko'pincha qattiq tanqidlardan qochmaydi. U o'z kuchi va ahamiyatini his qiladi.

Qiyin bolalar - bu xatti-harakatlari jamiyatda qabul qilingan xatti-harakatlar standartlari va me'yorlaridan chetga chiqadigan bolalar. Bugungi kunda jamiyatda "qiyin" bola tushunchasi juda keng tarqalgan. Ushbu toifaga odatda o'qituvchilar va ota-onalar uchun umumiy til topish va ular bilan ishlash qiyin bo'lgan bolalar va o'smirlar kiradi. Ular qiyin, chunki ular o'zlarining hayotining yangi yosh bosqichi bilan bog'liq turli sabablarga ko'ra juda qiyin vaqtni boshdan kechirishadi. Bunday bolalar psixologik qiyinchiliklarga duch kelishadi. Agressivlikning kuchayishi, kayfiyatning tez-tez o'zgarishi, g'azabning portlashi, qo'rquv, tushkunlik - bularning barchasi bolani bostiradi, uning avvalgidek rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va ota-onalarni xavotirga soladi. O'quv faoliyatida ham qiyinchiliklar yuzaga keladi, ular uchun umumiy dastur bo'yicha o'qish va umumiy talablarni bajarish qiyin; Turli sabablarga ko'ra, "qiyin" bola tengdoshlaridan farq qiladi. Bu yoshdagi ba'zi bolalar jismoniy rivojlanishdan orqada qolishi mumkin, boshqalari, aksincha, g'azablangan o'sish sur'atlariga ega bo'ladilar, ba'zilari juda qo'zg'aluvchan, boshqalari esa erishib bo'lmaydi, ba'zilari aqliy rivojlanishda kechikadi, boshqalari esa bolalarning vunderkindlaridir. Har bir "qiyin" bola o'ziga xos tarzda qiyin.

Bolalarda xulq-atvorning og'ishi aniq bolalik davrida shakllanadi, chunki bola hayotidagi bu davr eng muhim hisoblanadi. A.S.Makarenko ham shunday dedi: "Bolaning shaxsiyati 5 yoshga kelib shakllanadi va 5 yoshdan keyin bolani qayta tarbiyalash allaqachon qiyin".¹⁹

G.K.To'laganova «Tarbiyasi qiyin» o'smirlarning motivatsion ehtiyoj doirasidagi qiziqishlarining psixologik xususiyatlarini tadqiq etar ekan, uning ta'kidlashicha, tarbiyasi «qiyin» o'smirlar qiziqish sistemasi ko'p jihatdan ularni qurshagan «muhit» yetakchi ehtiyojiga, yosh xususiyatiga, muomala doirasiga bog'liqdir. Mo'tadil o'smirlar tarbiyasi «qiyin»lardan farqli o'laroq o'z qiziqishlarini boshqarish imkoniyatiga egadirlar shuningdek, 6-sinfdan boshlab tarbiyasi «og'ir» o'smirlarda o'quv jarayoniga nisbatan qiziqish va motivatsiya susayadi, ammo ayrim tarbiyasi og'ir o'smirlar o'quv motivatsiyasi yuksakligi bilan ajralib turadilar. O'smirlik asosan, bilimli, talabchan, haqqoniy, o'quv materialini qiziqarli va tushunarli yo'l bilan yetkaza oladigan, o'quvchilarni ajratmaydigan, o'qituvchilarni ko'proq hurmat qiladilar va yaxshi ko'radilar. Ular o'qituvchi bilan munosabatlariga ham katta e'tibor beradilar

Deviant xulq-atvorli o'smirlarda o'z-o'ziga baho berishning o'ziga xos xususiyatlari masalalari N.G.Kamilova ishlarida yoritilgan bo'lib, ijtimoiy maqbul xulq-atvorni ta'minlashda yordam beradigan o'z-o'ziga baho berishning asosiy xususiyati o'ziga bo'lgan emotsional-qadriyatli munosabatni belgilovchi, kongruentlik va o'z-o'zini anglash bilan xarakterlanuvchi konstruktivlik ekani ta'kidlanadi. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda esa destruktiv o'z-o'ziga baho berish xos bolib, bu holat ularning shaxslararo munosabatlar jarayonida o'z o'rnini topishiga to'sqinlik qiladi, turli nizolarni vujudga keltiradi va

¹⁹ Бурменская Г.В., Захарова Е.И., Карабонова О.А. и др. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.

shaxsdagi xulqiy buzilishlarga sabab boladi. Ko‘pincha o‘smirlar o‘zlariga salbiy baho beradilar, kamchiliklarining uzun ro‘yxatiga faqat bitta ijobiy xislat qo‘shiladi. Bu o‘smirning o‘ziga «tashqaridan» qarashiga bogliq, kattalarning salbiy bahosi ortib boradigan va ijobiy baho kamdan-kam ko‘rsatiladigan tasavvurlari interiorizatsiya qilinadi. O‘smirga o‘zini baholashning shaxsiy mezonlarini ishlab chiqishga, o‘zini «ichdan» ko‘rishga va o‘z yutuqlarini baholashga, shaxsining kuchli tomonlariga suyanishga o‘rgatmoq lozim. Shunday ekan, o‘smirlarda tarbiyasi qiyinlikning yuzaga kelishida nafaqat o‘smirning individual-psixologik xususiyatlari, jumladan ota-onaning unga bo‘lgan munosabati, xatto jamiyat ham muhim ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlik davrida kimningdir xatti-harakatini imitatsiya qilish, ko‘pincha ular o‘zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilishi

orqali alkagol mahsulotlar va giyohvand moddalarni iste’mol qilish, uydan qochib ketish va daydi bo‘lish shuningdek noformal guruhlar

rning jamiyatga qarshi kayfiyatda bo‘lishi kabi ko‘rinishda og‘ma xulq atvorlar yuzaga keladi. Tarbiyasi qiyinlik quyidagi mezonlar asosida tahlil qilinadi:

- o‘zini-o‘zi qabul qilishning past darajasi;
- boshqalarni qabul qilishning past darajasi,
- tabiatiga ko‘ra turlicha bo‘lishi mumkin bo‘lgan emotsionallikning namoyon etilishi;
- boshqalarga bog‘liqlik, ya’ni eksternallik;
- ustunlikka intilish.

Xulosa qilib, aytganda o‘qituvchi oila, mahalla va jamoatchilikning yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta’sir etishini yo‘naltirib boradi va o‘zining ilmiy pedagogik bilimlarini ota-onalarning tajribalariga bog‘lagan holda, maktabda va undan tashqarida bajarilayotgan ta’lim-tarbiyaviy tadbirlarga keng jamoatchilikning e’tiborini qaratadi. Shunday ekan, o‘smirlarda tarbiyasi qiyinlikning yuzaga kelishida nafaqat o‘smirning individual-psixologik xususiyatlari, jumladan ota-onaning unga bo‘lgan munosabati, hatto jamiyat ham muhim ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z.Nishonova va boshqalar. O‘smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi, Toshkent-2013
2. Kamilova N.G`. “Muammoli o‘smir”. Tashxis, tadqiqot metodlari. T. 2006 y.
3. Komilova N. “Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi” T. 2014. 91-102bet
4. Qodirova, M. (2022). O‘smirlar tarbiyasining qiyinchilik xususiyatlari va ularning kelib chiqish sabablari. Журнал
5. Борисов Г.Б. В мире подростка. - М., 1980г.
6. Djamilovna A. Z., Bakhtiyorovna I. H. STUDY OF THE FORMATION OF CRIME MOTIVATION IN ADOLESCENTS AS A PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – T. 3. – №. 1. – С. 1-8.
7. Bakhtiyorovna I. K. Pedagogical Mechanisms of Organization of Work with Difficult Students. –2022
8. Бурменская Г.В., Захарова Е.И., Карабонова О.А. и др. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
9. Internet manbaalar.

O‘SMIR O‘QUVCHILARDA O‘Z-O‘ZINI NAZORAT QILISH IJTIMOIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Qambarova Nasiba Qambarovna,

“Profi Universiteti” nodavlat oliy ta’lim muassasasi pedagogika-psixologiya fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242481>

Annotatsiya. Maqolada o‘smirlik davrining ijtimoiy pedagogika va psixologiya nuqtai-nazaridan ayrim o‘ziga xosliklari, ushbu yosh davrida o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilishni tarbiyalashga oid zamonaviy xorijiy tadqiqot natijalari tahlil qilinib, ushbu fenomenning mazmuni, mohiyati va tarkibiy qismlari to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, o‘quvchi, xulqdagi og‘ish, o‘zi-o‘zini nazorat qilish, tizimli yondashuv, komponentlar.

Аннотация. В статье анализируются некоторые особенности подросткового возраста с точки зрения социальной педагогики и психологии, результаты современных зарубежных исследований по вопросам воспитания самоконтроля у школьников в этом возрасте, а также рассмотрены содержание, сущность и компоненты рассматриваемого явления.

Ключевые слова: подростковый возраст, школьник, отклонения в поведении, самоконтроль, системный подход, компоненты.

Abstract. The article analyzes some features of adolescence from the point of view of social pedagogy and psychology, the results of modern foreign research on the education of self-control among schoolchildren at this age, and also examines the content, essence and components of the phenomenon under consideration.

Keywords: adolescence, student, behavioral deviation, self-control, systematic approach, components.

Kirish

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasini tahlil qilish asosida mamlakatimizda ma’naviy va jismoniy barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmonida jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish vazifasi belgilangan.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatning mantiqiy davomi sifatida O‘zbekiston Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-sonli hamda 2017-yil 27-martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 5153-sonli va 2017-yil 14-martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2833-son qarorlari e’lon qilingan.

Ushbu direktiv hujjatlar ta’lim hamda tegishli ijtimoiy va huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlardan voyaga yetmagan bolalar ijtimoiy ongini tarbiyalashga qaratilgan huquqiy-me’yoriy, ijtimoiy-pedagogik, psixologik yondashuvlarining nazariy-metodologik va tashkiliy uslubiy faoliyatini tubdan o‘zgartirishni taqazo etdi. Shu sababli yoshlarni tarbiyalash va

ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish hamda yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish masalalari O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida o'z aksini topdi.

Shaxs individual taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri – uning yoshga bog'liq xususiyatlaridir. Chunki taraqqiyotning har bir yosh davri o'z rivojlanish omillariga, qonuniyatlariga, yangiliklari va o'zgarishlariga ega bo'lib, ular shaxsning xarakteri, temperamenti, iqtidori, bilish jarayonlarida aks etadi.

Inson taraqqiyoti o'ta murakkab jarayon bo'lib, har bir yosh davrning o'z qonuniyatlari mavjud.

O'smirlik – insonni ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida intensiv rivojlanish davri bo'lib, ongli xulq-atvor asoslari shakllanadi, axloqiy va ijtimoiy munosabatlar shakllanishining umumiy yo'nalishi paydo bo'lib, o'smirning jadal ijtimoiy rivojlanishi ta'minlanadi,[1] o'z xatti-harakatlarini va rivojlanishini boshqarishiga imkon beradigan ideal xulq-atvor namunalari va axloqiy asoslar yaratiladi.[2]

O'smirlik davri ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatda namoyon bo'ladigan va ijtimoiylashuv jarayonini belgilab beruvchi shaxsiy mas'uliyatni va umuman, shaxsning irodaviy sohasini shakllanishida alohida ahamiyatga ega bo'lgan nizolar kontsentratsiyasi davri hisoblanadi.[3] Aksariyat o'smirlar o'z hayotlarini boshqarishda mustaqil qaror qabul qilish erkinligiga va o'z ehtiyojlarini qondirishga intilib qarshilikka uchraydilar. Ko'p holarda, qarshilikni yengib o'tish ularning asab-ruhiy tizimida zo'riqish va ijtimoiy munosabatlarida keskinlikni yuzaga keltirib, shaxs sifatidagi ijtimoiy moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. [4]

Ijtimoiy moslashuvida muammolari bo'lgan o'smirlarda ijtimoiy dezadaptatsiya hodisasi sodir bo'lishining ehtimoli nihoyatda ortadi va ularning o'quv fanlarini o'zlashtirish sifati va karera rejalarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogikada o'zini-o'zi nazorat qilish – shaxsning o'z ijtimoiy hamda ruhiy faoliyatini o'zi ongli ravishda nazorat qilib turishdan iborat ijobiy sifat, deb qaraladi. Ushbu ta'rif o'z-o'zini tarbiyalash sifatining o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy axloq nuqtayi nazaridan tahlil qilish qobiliyati orqali o'zida ijobiy xarakterologik xislatlarni tarkib toptirishga va salbiy xususiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan ijobiy faoliyat tushuniladi. O'z-o'zini nazorat qilish fazilati o'z-o'zini tuta bilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini idora qilish va o'z-o'zini kuzatish kabi shaxsiy sifatlar bilan birga uchraydi.[5]

Yu.K.Babanskiy o'z-o'zini nazorat qilish bu - yo'l qo'yilgan xatolar va noaniqliklarni mustaqil ravishda topish hamda aniqlangan bo'shliqlarni bartaraf etish yo'llarini belgilash qobiliyati, - deb ta'riflagan. [6]

Y.E.Villems va hammualliflari olib borgan tadqiqotlarida o'z-o'zini nazorat qilish biologik asoslarga ega bo'lsa-da, ushbu fenomen bolalarda, asosan, ijtimoiy muhit tomonidan belgilanishini aniqlaganlar. O'z-o'zini nazorat qilish – bu qiyinchilikka duch kelganda yoki vasvasaga uchraganda o'z impulslarini boshqarish qobiliyati va psixofiziologik komfort bilan o'zaro mustahkam bog'liqdir, deb hisoblaydilar. Tadqiqotchilar o'z-o'zini nazorat qilish 60 %gacha irsiyat bilan bog'liq bo'lsa-da, inson jinsi yoki yoshiga qarab farq qilmasligini isbotlaganlar. Shuning uchun, o'z-o'zini nazorat qilishdagi individual farqlarni tushunish uchun genetik omillarni hisobga olinishi zarur, deb xulosa qilganlar.[7]

S.E.Shivrinskaya o'zini to'g'ri baholash o'quvchini o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishga, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish hamda kamchiliklarini xolis va adolatli baholashga o'rgatadi. Natijada o'z-o'zini tarbiyalashga ehtiyoj paydo bo'ladi – u o'z-o'zini hurmat qilishdan boshlanib, uning maqsad va erishadigan natijalarini belgilaydi, deb hisoblagan. Tadqiqot natijalari asosida, o'zini-o'zi nazorat qilish va baholash bolaning ichki dunyosidagi o'zgarishlarni aks ettirgan holda, o'zini-o'zi hurmat qilishni ongli, tizimli va faol jarayonga aylantirishini aniqlagan.[8]

M.R.Bazon o'smirlik davridagi deviant xulq-atvorning ijtimoiy va o'zini-o'zi nazorat qilishni tizimli rivojlantiruvchi va tarkibli yondashuv asosida rivojlantirish kerakligini ta'kidlab, vaqt o'tishi bilan shaxsiy-psixologik omillar ham huquqbuzarlikni barqaror kamaytirishning muhim predikatori bo'lib xizmat qilishi mumkinligiga urg'u bergan.[9]

Muhokama. Bu yosh davri – odamning bolalik olamidan chiqib kattalar olamiga o'tish davri ekanligini hisobga olib ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etilishi muhim sanaladi. Chunki o'smirlik davrida bola xulq-atvorida o'jarlik, tajanglik, gapga kirmaslik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik kabi salbiy xolatlar yaqqol nomoyon bo'lishi bilan bir qatorda, unga qarama-qarshi ravishda do'stlik, o'rtoqlik, havas qilish, muhabbat kabi yuksak darajadagi hissiyotlar vujudga kela boshlaydi.

O'smirlik davrida mas'uliyatni shakllantirish va ushbu xususiyatning shakllanganlik darajasi o'smirlarning xatti-harakatlarida turli og'ishlarning paydo bo'lish va ularni mustahkamlanish ehtimolini kamaytiradi.

Psixologiya fani nuqtai nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish – bu shaxs xarakteri fazilati va refleksiv tajribasi bo'lib, odam o'z faoliyatini uni o'rab turgan muhitda boshqarishi bilan birga, tafakkurini boshqarishida ham ijodiy faollik ko'rsatishida aks etadi.[10]

O'quvchilarda o'zini-o'zi nazorat qilish tajribasi hamda shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlik va uzviylikni quyidagicha ifodalash maqsadga muvofiq: 1) mustaqillik – o'zini o'zi boshqarish tajribasining barcha darajalarida namoyon bo'lib, shaxsiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liq; 2) tashkil etish – faoliyat natijalarining etalonlar va namunalar bilan bog'liqligiga ta'sir qiladi;

3) o'z-o'zini tahlil qilish – asosan o'z-o'zini tekshirish, introspeksiya (o'z-o'zini kuzatish), tanqidiy baholash va o'z faoliyatiga tanqidiy munosabat; 4) o'ziga nisbatan talabchanlik – aniqlangan xato, nosozlik va kamchiliklarni bartaraf etish va tuzatishi (o'zini korrektsiyalash).[11]

Natija. O'smirlik – bolalarni shaxs sifatida intensiv rivojlanish davri bo'lib ongli xulq-atvor asoslari shakllanadi, axloqiy va ijtimoiy munosabatlar shakllanishining umumiy yo'nalish paydo bo'ladi va jadal ijtimoiy rivojlanish ta'minlanadi. Aksariyat o'smirlarning o'z hayotlarini boshqarishda mustaqil qaror qabul qilish erkinligiga intiladilar. Biroq, erkinlik bilan kuzatiladigan birinchi hodisa – ular o'zlarini avvalgidan ham yomonroq tutishlarida namoyon bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida o'smirlarning ijtimoiy moslashuvida turli muammolar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun o'smirlik davri ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatda namoyon bo'ladigan va shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini belgilab beruvchi irodaviy sohasini shakllanishida alohida ahamiyatga ega.

O'smirlik davrida o'z-o'zini nazorat qilishni shaxsiy xususiyat sifatida rivojlantirish alohida ahamiyatga ega, deb hisoblaymiz. Chunki o'z-o'zini nazorat qilish o'smirlarning ijtimoiy munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ushbu jarayonda yuzaga keladigan keskinliklarni pasayishiga va o'z xususiyatlarini o'zi anglashiga yordam beradi. O'smir muayyan qoidalar va

me'yorlarga rioya qilib, o'zi-o'zini anglash jarayonida ijtimoiy me'yorlarni buzishdan va deviant xatti-harakatlardan voz kechadi.

O'z-o'zini nazorat qilish - qo'yilgan maqsadga erishish imkonini beradigan va sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tahlil qilish asosida faoliyatni ongli ravishda tartibga solish va tashkil etish; ta'limiy faoliyatini, uning yakuniy natijasini hisobga olish, baholash, tahlil qilish va bashorat qilish ko'nikmasi sifatida, ongli ravishda boshqarish xulq-atvor va individual harakatlarni nazorat qilishda namoyon bo'ladigan subyektning xususiyati o'quv jarayonida o'z xatti-harakati va aqliy faoliyatini tanqidiy baholash qobiliyati mustaqil o'quv faoliyatida o'z xatolarni topish, noqulaylik sabablarini tahlil qilish va hal qilishga tayyorlik qobiliyati sifatida qaraladi.

Xulosa. O'smirning o'zi-o'zini nazorat qilishi – o'zi maqsad qo'yishi va qo'yilgan maqsadga erishish bilan bog'liq bo'lgan sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tahlil qilish asosida ijtimoiy va ta'limiy faoliyatini ongli ravishda tartibga solishi, tashkil etishi va uning yakuniy natijalarini hisobga olib ongli ravishda xulq-atvori va individual xatti-harakatlariga, zarur hollarda, qo'ygan maqsadidan kelib chiqib tuzatishlar kiritishi, deb ta'rif beramiz.

O'smirlik davrida o'quvchi o'zi-o'zini nazorat qilishi uchun quyidagi tarkibiy vazifalarni bajarishi kerak:

- 1) o'zini-o'zi nazorat qilishdan maqsadni aniq belgilash;
- 2) o'z xatti-harakatlari va xulq-atvorini belgilangan ijtimoiy me'yorlar va maktab ichki tartib-qoidalari talablari bilan qiyoslash;
- 3) o'quv faoliyatining natijalarini tahlil qilish;
- 4) xulq-atvori va o'quv faoliyatidagi me'yordan og'ishlarni va ularning sabablarini aniqlash;
- 5) o'z xulq-atvori va o'quv faoliyati natijalarini belgilangan mezonlarga muvofiq baholash;
- 6) o'z xulq-atvori va o'quv faoliyatidagi mavjud og'ishlarni bartaraf etish yo'llarini belgilash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Манапова Е.И. Саморегуляция поведения, ее развитие и формирование у социально дезадаптированных подростков. Автореф..... дисс..... канд....психол.... наук. – Омск, 2001. -24 с.
2. Теняева О.В. Особенности ответственности подростков с девиантным поведением: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии. Автореф. дисс. на ... кандидата психологических наук. –Москва, 2011. -23 с.
3. Фельдштейн Д.И. Психология взросления. М.: Флинта, 1999: - 383 с.
4. Нестер Н.А. Реализация свободы в саморегуляции социально-дезадаптированного поведения подростков: Специальность 19.00.13 - психология развития, акмеология. Автореф. дисс... канд... психологических наук. –Тобольск, 2005. -24 с.
5. Ijtimoiy pedagogika: atamalar izohli lug'ati / Tuzuvchi: Z.Karaboyeva, N.Abdusamatova – Namangan: NamDU, 2017. 57-bet.
6. Педагогика. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. Под редакцией Ю.К. Бабанского. Москва: Просвещение, 1983.
7. Willems, Y. E., Boesen, N., Li, J. B., Finkenauer, C., & Bartels, M. (2019). The heritability of self-control: A meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 100, 324–334. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.02.012>

8. Шивринская С.Е. Объективизация процесса самовоспитания подростка в учебной деятельности: 13.00.01-общая педагогика, история педагогики и образования. Автореф... дис... канд... пед... наук. –Великий Новгород, 2004. -24 с.
9. Marina Rezende Bazon, André Vilela Komatsu. Delinquency in Brazil: Development of Adolescents in Adverse Contexts / In book: Child and Adolescent Development in Risky Adverse Contexts (pp.199-222) // DOI:10.1007/978-3-030-83700-6_10
10. Gottfredson, M., & Hirschi, T. (2019). Modern control theory and the limits of criminal justice. Oxford University Press.
11. Фирсов К.Н. Формирование умений самоконтроля агрессивного поведения подростков во внеурочной деятельности: 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования. Автореф. дисс. ... кандидата педагогических наук. – Грозный, 2020. -25 с.

PROFI UNIVERSITETI – MENING YUTUQLARIM ZAMIRI

Rahmatullayeva Shalola Mirzohidovna

Navoiy filiali Nodavlat oliy ta’lim muassasasi “PROFI UNIVERSITETI” 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242490>

Annotatsiya. Ushbu maqola Navoiy viloyati Profi universitetining 4-bosqich talabasi Rahmatullayeva Shalola Mirzohidovnaning o’qish jarayonidagi yutuqlari va o’zini o’zi rivojlantirish usullarini o’z ichiga oladi. Maqola, Shalolaning akademik muvaffaqiyatlari, tadbirkorlik faoliyati va ta’lim sohasidagi tadqiqotlari haqida ma’lumot beradi. O’z tajribasidan kelib chiqib, Shalola ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo’llash va o’z shaxsiy maqsadlariga erishish yo’lida qanday yondashuvlar va metodlarni qo’llaganini bayon etadi.

Kalit so’zlar: profi universiteti, Shalola Mirzohidovna, yutuqlar, tadbirkorlik, ta’lim, zamonaviy texnologiyalar, maqola, konferensiya, ta’lim jarayoni.

Kirish

Profi universiteti, Navoiy viloyati, “Istiqbol” mahallasi – bu men uchun nafaqat ta’lim olish joyi, balki o’z maqsadlarimga erishish yo’lidagi ilk qadamlardir. Ushbu maqola orqali, o’qish jarayoni davomida erishgan muvaffaqiyatlarim, shaxsiy rivojlanishim va kelajakdagi rejalarim haqida so’z yuritmoqchiman. O’zbekistonning ta’lim tizimi zamon talablariga mos ravishda yangilanib, talabalarni har tomonlama rivojlantirishga intilmoqda. Shu sababli, men ham o’z bilimlarimni kengaytirishga va amaliy ko’nikmalarimni rivojlantirishga harakat qilmoqdaman. Universitetda tahsil olish davomida darslardan tashqari tadqiqot ishlari, konferensiyalar, seminarlar va turli ilmiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo’ldim. Ushbu faoliyatlar orqali men nafaqat o’z bilimlarimni mustahkamlabgina qolmay, balki boshqa talabalar bilan tajriba almashish va o’zaro fikr almashish imkoniyatini ham qo’lga kiritdim. Mening akademik yo’nalishim va tadbirkorlik faoliyatim o’rtasidagi muvozanatni saqlash juda muhimdir. 2019-yildan boshlab tadbirkorlik faoliyati bilan shug’ullanib kelmoqdamanu, bu esa menga amaliy ko’nikmalarni oshirish va ta’lim sohasidagi yangiliklardan xabardor bo’lish imkonini berdi. Tadbirkorlik jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda o’qishdagi bilimlarimni qo’llashga harakat qilmoqdaman. Shuningdek, men 2024-yilda “O’zbekistonda maktabgacha ta’limning o’rni” mavzusida yozgan maqolam uchun “Oltin qalam 2024” mukofotiga sazovor bo’ldim. Ushbu muvaffaqiyat men uchun katta qadr-qimmatga ega, chunki ta’lim sohasidagi yutuqlarimni tan olishning bir ko’rinishi hisoblanadi. Yaqinda “Nodavlat universitetlarni ta’limdagi o’rni” nomli maqolam bilan 28-sentyabrda bo’lib o’tgan “Mahoratli pedagog” nomli konferensiya ishtirokchisi bo’ldim, bu esa o’z tajribamni kengaytirish va yangi fikrlarni o’rganish imkoniyatini berdi. Hozirda oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim muassasasi rahbari lavozimida faoliyat yuritmoqdaman. Bu ish menga ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan yangiliklar va o’zgarishlarga yaqinroq bo’lish imkonini beradi. Shuningdek, bolalarga ta’lim berish jarayonida ularning rivojlanishiga hissa qo’shish, ularni o’zgacha yondashuvlar bilan tarbiyalash imkonini yaratadi.

Ushbu maqola, o’zimning yutuqlarim va tajribalarimni yanada chuqurroq tahlil qilishga yordam berish bilan birga, boshqa talabalarga ham ilhom manbai bo’lishini umid qilaman. Ta’lim jarayonida har bir muvaffaqiyat, o’z-o’zini rivojlantirish va kelajakdagi maqsadlarga erishish yo’lida yangi imkoniyatlar ochib beradi. Shuning uchun, ta’lim olish jarayonidagi har bir qadamni o’z hayotimning ajralmas qismi sifatida qabul qilaman.

Materiallar va usullar

Ushbu maqola tayyorlash jarayonida o‘zimning shaxsiy tajribam va professional faoliyatimdan foydalanishga harakat qildim. Maqola asosida quyidagi materiallar va usullarni qo‘lladim:

Shaxsiy tajriba: Maqola yozish jarayonida o‘zimning 4-bosqichda tahsil olayotganimdagi tajribalarim, o‘qish jarayonidagi muvaffaqiyatlarim va qiyinchiliklarim haqida ma’lumotlar kiritildi. Tadbirkorlik faoliyatim davomida olingan saboqlar va yutuqlarim haqida yozdim, bu esa men uchun qimmatli tajribaga aylandi.

Ilmiy tadqiqotlar va maqolalar: O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi muammolar va yangiliklar haqida yozilgan maqolalar, tadqiqotlar va ilmiy ishlar to‘plandi. Bu materiallar yordamida men o‘zimning yozgan maqolalarimni tahlil qilish va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo‘ldim. “O‘zbekistonda maktabgacha ta’limning o‘rni” mavzusida o‘tkazilgan tadqiqotlar va maqolalar asosida yozgan ishlarimga nazar tashladim.

Konferensiyalar va seminarlar: “Mahoratli pedagog” konferensiyasida o‘z tajribamni taqdim etish va boshqalar bilan fikr almashish imkoniyatidan foydalandim. Bu jarayon, o‘z bilimlarimni yanada oshirish va professional aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynadi.

Intervyular va muloqot: Ta’lim sohasidagi boshqa mutaxassislar va ustozlar bilan muloqot orqali, ularning tajribalaridan foydalandim. Ushbu muloqotlar, o‘z fikrlarimni kengaytirishga va yangi g‘oyalarni o‘rganishga yordam berdi.

Yozma materiallar: Maqola tayyorlash jarayonida menda mavjud bo‘lgan ilmiy va badiiy adabiyotlardan foydalanildi. O‘zbekiston ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va yangiliklar haqida yozilgan kitoblar va maqolalar tahlil qilindi.

Ushbu materiallar va usullar, maqola tayyorlash jarayonida menga yordam berdi va o‘z fikrlarimni aniq va ravon ifoda etishda asosiy vosita bo‘ldi. Maqola orqali men o‘z tajribamni boshqalar bilan o‘rtoqlashish va ta’lim sohasida o‘zgarishlar yaratish yo‘lida o‘z hissamni qo‘shish imkoniyatiga ega bo‘ldim.

Natijalar va muhokama

Ushbu maqolani yozish jarayonida amalga oshirgan tadqiqotlarim va tajribalarim quyidagi natijalarga olib keldi:

Shaxsiy rivojlanish: Maqola yozish jarayoni davomida o‘zimni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ldim. O‘zimning muvaffaqiyatlarim va qiyinchiliklarimni aniqlash, shuningdek, ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilash men uchun muhim tajriba bo‘ldi. Ushbu jarayon, shaxsiy o‘shishimga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi va kelajakdagi maqsadlarimni aniqlashda yordam berdi.

Ta’lim sohasidagi bilimlarni oshirish: O‘zbekiston ta’lim tizimidagi yangiliklar va o‘zgarishlar haqida to‘plangan ma’lumotlar, o‘z bilimlarimni kengaytirishga va o‘zimning pedagogik yondashuvlarimni yangilashga yordam berdi. Maktabgacha ta’lim sohasidagi zamonaviy uslublar va tadbirlar haqida o‘rganish, ushbu sohadagi zamonaviy talablarga mos kelishimni ta’minladi.

Tadbirkorlik faoliyati: Tadbirkorlik faoliyati davomida olingan saboqlar, yutuqlar va tajribalar, ta’lim sohasidagi ishlarimda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. O‘z biznesimni yuritish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda o‘qishdagi bilimlarimni qo‘llashga muvaffaq bo‘ldim. Bu tajribalar, kelajakda o‘z tashabbusimni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlar va ishtirok: “Mahoratli pedagog” konferensiyasida ishtirok etish orqali, o‘z tajribalarimni boshqalar bilan baham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ldim. Bu jarayon, men uchun yangi fikrlarni o‘rganish va ilmiy hamjamiyat bilan aloqalarimni mustahkamlashda

muhim rol o'ynadi. Boshqa mutaxassislar bilan muloqot qilib, turli yondashuvlar va g'oyalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldim.

Kelajak rejaları: Olingan natijalar va tajribalar, kelajakdagi rejalarimgizni aniqlashga yordam berdi. Ta'lim sohasida o'z hissamni qo'shish, tadbirkorlik faoliyatini davom ettirish va yangi ta'lim uslublarini tatbiq etish niyatidaman. O'zimga maqsad qilib, zamonaviy ta'lim tizimiga hissa qo'shishga va bolalarning sifatli ta'lim olishiga yordam berishga qaror qildim.

Ushbu natijalar, o'zimga shaxsiy va professional rivojlanishimni ta'minlashda muhim rol o'ynadi. Ta'lim va tadbirkorlik sohasidagi tajribalarimni birlashtirish, men uchun yangi imkoniyatlarni ochadi va kelajakda amalga oshiradigan ishlarimda yanada muvaffaqiyatli bo'lishimga yordam beradi. Shuningdek, o'z tajribamni boshqalar bilan o'rtoqlashish, ta'lim sohasida ijobiy o'zgarishlarga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Maqolamda o'z faoliyatim va yutuqlarim haqida ma'lumot berish orqali yosh avlodga ilhom berishni maqsad qildim. Maktabgacha ta'lim sohasida olib borayotgan tadqiqotlarim va tajribalarim, professional o'sishimda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'limning o'rni bo'yicha yozgan maqolam uchun “Oltin qalam 2024” mukofotini qo'lga kiritishim, o'z ishimga bo'lgan mas'uliyatimni va ushbu sohadagi o'zgarishlarga hissa qo'shishga bo'lgan ishtiyoqimni ko'rsatadi. Shuningdek, “Mahoratli pedagog” konferensiyasida ishtirok etishim, ta'lim sohasidagi mutaxassislar bilan tajriba almashish imkoniyatini yaratdi. Mening shiorim “Muvaffaqiyatga erishishning asosiy yo'li u tomon harakat qilishdir” deb aytadi. Bu, mening kelajakdagi maqsadlarimni belgilashda motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. Shu orqali, men ta'lim va tadbirkorlik sohasida yangiliklar va o'zgarishlarni amalga oshirishda o'z hissamni qo'shishga tayyorman. Umid qilamanki, bu maqola yosh mutaxassislarga ilhom beradi va o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi. Eng sevimli ustozlarim havas qiladiganlarim Aminova F, Abdullayeva S, Urakova M, Nurova R, Homidova Z, Abdurakhmonova G va rektorimiz O.A.Fillipov hamda ustozimiz Bektosh Hatamovga va barcha profi jamoasidagi ustozlarimga chuqur minnatdorchiligimni bildiraman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (2023). Maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va istiqbollar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Abduqahhorov, S. (2022). O'zbekiston ta'limi: tarix, muammo va istiqbollar. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
3. Islomov, D. (2021). Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar. Navoiy: Navoiy davlat pedagogika instituti.
4. Rahimov, X. (2024). Nodavlat oliy ta'lim muassasalari va ularning ta'limdagi o'rni. Toshkent: Oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirish markazi.
5. Mahmudov, I. (2024). Ta'lim sohasida tadbirkorlik: muammolar va yechimlar. Navoiy: PROFI UNIVERSITY nashriyoti.
6. Mirzaeva, L. (2023). Maktabgacha ta'limning samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent: Ta'lim sohasini rivojlantirish markazi.
7. Xudoyberdiyev, A. (2024). Yosh mutaxassislar uchun ta'lim va tadbirkorlik. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ittifoqi.

KURSANTLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA TRANSFORMATSION LIDERLIK KOMPETENTLIGINING AHAMIYATI

Rashidova Nargiza Rashid qizi

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi "Harbiy psixologiya va pedagogika"
kafedrası katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242499>

Annotatsiya. Zamonaviy dunyo bizni yangi tahdidlar bilan yuzma-yuz qilmoqda, bu esa kelajak liderlaridan nafaqat kasbiy bilimlar, balki insonlarni ilhomlantirish va birlashtirishga qodir bo'lgan chuqur vatanparvarlik hissini talab etadi. Shu bois, transformatsion liderlik kursantlarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishida muhim vositaga aylanadi. Transformatsion liderlik, qadriyatlariga, motivatsiya orqali rivojlantirishga e'tibor qaratib, kelajak ofitserlarda vatanparvarlik tuyg'usi va Vatanga xizmat qilishga tayyorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday rahbar nafaqat boshqaradi, balki motivatsiya beradi va jamiyatga xizmat qilishga qaratilgan umumiy maqsadni yaratadi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, transformatsion liderlik, tarbiya, kursantlar, motivatsiya, qadriyatlar, ilhom, mas'uliyat.

Аннотация. Современный мир ставит перед нами новые вызовы, требующие от будущих лидеров не только профессиональных знаний, но и глубокого чувства патриотизма, способного вдохновлять и объединять. В этой связи, трансформационное лидерство становится ключевым инструментом в патриотическом воспитании курсантов. Трансформационное лидерство, фокусируясь на ценностях, вдохновении и развитии, играет решающую роль в формировании патриотических убеждений и готовности к служению Родине у будущих офицеров. Такой лидер не просто руководит, но вдохновляет, мотивирует и создает общую цель, направленную на служение обществу.

Ключевые слова: патриотизм, трансформационное лидерство, воспитание, курсанты, мотивация, ценности, вдохновение, ответственность.

Abstract. The modern world presents new challenges, demanding from future leaders not only professional knowledge but also a deep sense of patriotism capable of inspiring and uniting. In this regard, transformational leadership becomes a key instrument in patriotic education of cadets. Transformational leadership, focusing on values, inspiration, and development, plays a crucial role in shaping patriotic beliefs and readiness to serve the Motherland among future officers. Such a leader not only guides but inspires, motivates, and creates a shared purpose aimed at serving the community.

Keywords: patriotism, transformational leadership, education, cadets, motivation, values, inspiration, responsibility.

В современном мире, где стремительно меняются условия жизни, а глобальные вызовы требуют адаптации и про активного реагирования, особое значение приобретает воспитание подрастающего поколения в духе патриотизма. Для формирования молодых людей с высокими моральными ценностями и готовностью служить Родине необходим трансформационный лидер, способный воспитать в курсантах чувство патриотизма и готовность к преодолению вызовов.

Трансформационное лидерство - это стиль управления, основанный на вдохновении, мотивации и развитии потенциала подчиненных. Такой лидер не только управляет, но и преобразует людей и ситуации, направляя их к достижению общих целей. В воспитании курсантов в духе патриотизма трансформационный лидер играет ключевую роль, способствуя формированию у них[5]:

Сознательной патриотической позиции: Трансформационный лидер мотивирует курсантов понимать и ценить историю своей страны, её культурные и духовные ценности, формируя чувство гордости за Родину. Он делится своим опытом, рассказывает о героях и достижениях народа, вдохновляя курсантов на служение Родине.

Лидерских качеств: Трансформационный лидер поощряет инициативу и самостоятельность курсантов, развивая в них лидерские качества. Он предоставляет возможности для самостоятельной работы, участия в проектах и принятия ответственности, воспитывая уверенность в себе и способность принимать решения.

Готовности к преодолению вызовов: Трансформационный лидер воспитывает в курсантах стрессоустойчивость, упорство и готовность к преодолению трудных ситуаций. Он формирует у них понимание того, что перед ними могут встать различные вызовы, но главное - не сдаваться и бороться за свою Родину.

Сильного морального характера: Трансформационный лидер воспитывает в курсантах моральные ценности, такие как честность, ответственность, самодисциплина и преданность Родине. Он становится для них образцом для подражания, показывая важность морального компонента в жизни и служении[7].

Трансформационное лидерство в воспитании курсантов в духе патриотизма должно основываться на следующих принципах[4]:

Вдохновляющая миссия: Лидер должен ясно сформулировать миссию воспитания курсантов в духе патриотизма, заражая их этой идеей.

Уважение к индивидуальности: Каждый курсант уникален, и лидер должен учитывать его интересы, ценности и мотивацию.

Создание атмосферы доверия: Доверительные отношения между лидером и курсантами являются ключом к эффективному воспитанию.

Обучение и развитие: Трансформационный лидер должен постоянно обучаться и развиваться, чтобы быть в курсе современных тенденций в образовании и воспитании.

Трансформационное лидерство - это не просто стиль управления, а философия воспитания. Лидер должен стать не просто учителем, но и наставником, вдохновителем и другом для курсантов, помогая им формировать сильную патриотическую позицию и готовность к служению Родине.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. “Трансформационное лидерство: теория и практика” / Автор: Бернард М. Басс, Брюс Дж. Авеллин / Год издания: 2004 г.
2. “Лидерство в XXI веке: вызовы и перспективы” / Автор: А.С. Зайцев, В.М. Попов / Год издания: 2018 г.
3. “Патриотизм: ценностные ориентиры и воспитание молодежи” / Автор: В.П. Макаров / Год издания: 2017 г.
4. “Воспитание курсантов: современные подходы и технологии” / Автор: Л.А. Колосова, В.П. Марков / Год издания: 2020 г.

5. “Трансформационное лидерство в образовании: роль и значение” / Автор: Н.А. Тарасова / Год издания: 2021 г.
6. “Патриотическое воспитание в системе профессиональной подготовки” / Автор: С.В. Кузнецов / Год издания: 2019 г.
7. “Трансформационное лидерство в контексте развития личности” / Автор: И.В. Петров / Год издания: 2022 г.
8. “Воспитание курсантов: традиции и инновации” / Автор: И.А. Сидоров / Год издания: 2015 г.

O‘QITUVCHILARNING KASBIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNI TASHKIL ETISHDA KO‘P FUNKSIYALI YONDASHUVLAR

Rasulova Maftuna Nasimboy qizi

Samarqand pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242517>

Annotatsiya. Ushbu maqola ko‘p funksiyali yondashuvlarning o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishdagi rolini tahlil qiladi. Tadqiqotda pedagogik strategiyalar va metodlar yordamida o‘qituvchilarni ilmiy-texnikaviy, didaktik va kommunikativ jihatdan rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Sifatli tadqiqot metodlari, jumladan, intervyu va anketalar yordamida ma'lumotlar yig'ildi. Tadqiqot natijalari ko‘p funksiyali yondashuvlar o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashda, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishda va motivatsiyalarini oshirishda samarali ekanligini ko‘rsatadi. Maqolada, shuningdek, ushbu yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi hamda ta'lim tizimida innovatsion metodlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar beriladi

Kalit so‘zlar: ko‘p funksiyali yondashuvlar, o‘qituvchilar kasbiy salohiyati, pedagogik strategiyalar, didaktik rivojlanish, ilmiy-texnikaviy salohiyat, motivatsiya, innovatsion metodlar.

Abstract. This article analyzes the role of multifunctional approaches in the development of teachers' professional potential. The study examines the issues of scientific-technical, didactic and communicative development of teachers using pedagogical strategies and methods. Data were collected using qualitative research methods, including interviews and questionnaires. The results of the study show that multifunctional approaches are effective in strengthening teachers' knowledge and skills, mastering new pedagogical technologies and increasing their motivation. The article also analyzes the advantages and disadvantages of these approaches and gives recommendations for the introduction of innovative methods in the education system.

Keywords: multifunctional approaches, teachers' professional potential, pedagogical strategies, didactic development, scientific-technical potential, motivation, innovative methods.

Аннотация. В данной статье анализируется роль многофункциональных подходов в развитии профессионального потенциала учителя. В исследовании рассматриваются вопросы научно-технического, дидактического и коммуникативного развития учителей с помощью педагогических стратегий и методов. Данные были собраны с использованием качественных методов исследования, включая интервью и анкетирование. Результаты исследования показывают, что многофункциональные подходы эффективны в укреплении знаний и умений учителей, освоении новых педагогических технологий и повышении их мотивации. Также в статье анализируются преимущества и недостатки этих подходов и даются рекомендации по внедрению инновационных методов в систему образования.

Ключевые слова: полифункциональные подходы, профессиональный потенциал учителей, педагогические стратегии, дидактическое развитие, научно-технический потенциал, мотивация, инновационные методы.

KIRISH

O‘qituvchilar kasbiy salohiyatini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ta'lim sifati, o‘quvchilarni tayyorlash darajasi va umuman jamiyatning ilmiy salohiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning professional tayyorgarligiga

bog‘liqdir. Biroq, o‘qituvchilar faqat o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilimlarga ega bo‘lishlari yetarli emas, balki didaktik, ilmiy-texnikaviy va kommunikativ ko‘nikmalarni ham rivojlantirishlari zarur. Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun ko‘p funksiyali yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat o‘quv materiallarini o‘rgatish, balki o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorligi, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va shaxsiy rivojlanishni ham qamrab oladi. Ko‘p funksiyali yondashuvlar o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi, bu esa ularning ta‘lim jarayonidagi faoliyatini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Ushbu maqolada o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishda ko‘p funksiyali yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati, ularning nazariy asoslari hamda amaliy qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yondashuvlarning samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. O‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish masalasida turli tadqiqotlar va nazariyalar mavjud. Day (1999) o‘qituvchilarning hayotiy o‘qish jarayonlarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi, ularning bilim va ko‘nikmalarini yangilab turish muhimligini aytadi. Fullan (2007) ta’limda o‘zgarishlarning yangi ma’nosini keltirib chiqaradi va o‘qituvchilarni yangilanish jarayoniga jalb qilishni taklif etadi. Hargreaves va Fullan (2012) esa professional kapitalni ta’limning har bir bo‘g‘inida qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlaydi. Guskey (2000) kasbiy rivojlanishni baholashda muhim tamoyillarni keltiradi, bunda o‘qituvchilarning rivojlanishi va ularning ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi. Darling-Hammond va Richardson (2009) o‘qituvchilar o‘rganishida nima muhimligini ko‘rsatadi va pedagoglarning samaradorligini oshirish uchun kerakli shart-sharoitlarni tahlil qiladi. Timperley (2011) esa kasbiy o‘qitishning kuchini realizatsiya qilish haqida gapiradi va o‘qituvchilarning o‘quv jarayoniga qanchalik faol jalb qilinganligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonlik olimlar orasida Karimov (2018) va Rasulov (2020) o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda milliy yondashuvlar va innovatsion metodlarni tahlil qilgan. Karimov (2018) o‘z tadqiqotlarida o‘qituvchilarning doimiy rivojlanishi va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish muhimligini ta’kidlaydi. Rasulov (2020) esa o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda milliy ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlarini tahlil qiladi va ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar beradi. Maqolada ko‘p funksiyali yondashuvlarni tahlil qilish uchun sifatli tadqiqot metodlari qo‘llanildi. Tadqiqot doirasida intervyu va anketalar yordamida ma’lumotlar yig‘ildi. O‘qituvchilar va ta’lim mutaxassislarning fikrlari va tajribalari to‘plandi va tahlil qilindi. Tadqiqotning statistik jihatlarini aniqlash uchun kontent tahlili va statistik metodlar qo‘llanildi. Intervyu va anketalar yordamida olingan ma’lumotlar o‘qituvchilarning ko‘p funksiyali yondashuvlar haqidagi fikrlarini aniqlashga yordam berdi. Tahlil jarayonida to‘plangan ma’lumotlar sistemalashtirildi va umumlashtirildi. Ushbu ma’lumotlar asosida ko‘p funksiyali yondashuvlarning o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishdagi samaradorligi baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ko‘p funksiyali yondashuvlar o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar nafaqat o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashga, balki ularning motivatsiyasini oshirishga ham yordam beradi. Ko‘p funksiyali yondashuvlar orqali o‘qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishadi, bu esa ta’lim jarayonida innovatsiyalarni joriy etishga imkon beradi. Shuningdek, ushbu yondashuvlar o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga, tajriba almashishga va birgalikda o‘rganishga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchilarning umumiy kasbiy salohiyatini oshirishga yordam

beradi. Maqolada ko‘p funksiyali yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi va ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

XULOSA

Ko‘p funksiyali yondashuvlar o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishda samarali ekanligi tasdiqlandi. Ushbu yondashuvlar orqali pedagoglarning ilmiy, didaktik va kommunikativ salohiyatini oshirish mumkin. Tadqiqot natijalari kelgusidagi ilmiy ishlar uchun muhim ahamiyatga ega va ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish uchun asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Day, C. (1999). *Developing Teachers: The Challenges of Lifelong Learning*. London: Falmer Press.
2. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change*. New York: Teachers College Press.
3. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School*. New York: Teachers College Press.
4. Guskey, T. R. (2000). *Evaluating Professional Development*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
5. Darling-Hammond, L., & Richardson, N. (2009). Teacher Learning: What Matters? *Educational Leadership*, 66(5), 46-53.
6. Timperley, H. (2011). *Realizing the Power of Professional Learning*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
7. Karimov, A. (2018). *O‘qituvchilarni Kasbiy Rivojlantirish: Milliy Yondashuvlar va Innovatsion Metodlar*. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
8. Rasulov, B. (2020). *Milliy Ta'lim Tizimida O‘qituvchilarning Kasbiy Rivoji*. Toshkent: Ma'rifat Nashriyoti.
9. Ibragimov, A. (2022). *Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning kognitiv asoslari. Monografiya.*-Samarqand: SamDU nashriyoti.
10. Fayzullayeva, G. (2023). *O‘qituvchining o‘-o‘zini rivojlantirishi va uzluksiz kasbiy rivojlanishi. Uslubiy qo‘llanma*. Samarqand: SamDU nashriyoti.

OLIV TA'LIM MUASSASASI TARBIVAVIY FAOLIVYATI JARAYONIDA TALABALARDA UMUMKASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna

Navoiy davlat universiteti dotsenti, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242540>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasasi tarbiyaviy jarayoni va unda talabalarning umumkasbiy kompetensiyalarining rivojlanish shartlari haqida bayon etiladi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari tarbiyaviy faoliyati jarayonida talabalarning umumkasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim prinsiplari belgilab ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim muassasasi tarbiyaviy jarayoni, kompetensiyaviy yondashuv, talaba shaxsini kasbiy rivojlanishida umumkasbiy kompetensiyalarning o'ziga xos jihati, talabalarning umumkasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim prinsiplari.

Аннотация. В данной статье описан воспитательный процесс высшего учебного заведения и условия развития общепрофессиональных компетенций студентов. Также определены важные принципы развития общепрофессиональных компетенций студентов в процессе воспитательной деятельности вуза.

Ключевые слова: воспитательный процесс вуза, компетентностный подход, специфический аспект общепрофессиональных компетенций в профессиональном развитии личности студента, важные принципы развития общепрофессиональных компетенций студентов.

Abstract. This article describes the educational process of a higher educational institution and the conditions for the development of general professional competencies of students. Important principles for the development of general professional competencies of students in the process of educational activities of the university are also identified.

Keywords: educational process of the university, competency-based approach, specific aspect of general professional competencies in the professional development of a student's personality, important principles for the development of students' general professional competencies.

Oliy ta'lim muassasasi tarbiyaviy jarayoni – bu oliy ta'lim muassasasining auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatida umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta'lim tashkilotining maxsus tarbiyaviy potensialini maqsadga yo'naltirilgan holda ro'yobga chiqarilishidir. Bu jarayonning subyektlari ta'lim oluvchilar va o'qituvchilar bo'lib, mazmuni esa – ularning kasbiy yo'naltirilgan faoliyatning umumiy turlaridagi (o'quv, auditoriyadan tashqari, nazariy, ilmiy-tadqiqot, ijtimoiy va boshqalardagi) hamkorligidir.

Talaba shaxsini kasbiy rivojlanishida kompetensiyaviy yondashuvning muhim jihatlari:

➤ sifatli kasbiy-pedagogik ta'lim va tarbiyaning metodologik asosidir (kompetensiyalar va kompetentlilik – ta'lim-tarbiya jarayonining sifat ko'rsatkichlaridir);

➤ tarbiya jarayonini innovatsion boshqaruvga ilmiy yondashuv bo'lib, uning asosida bo'lajak pedagoglarni tayyorlash modellarini yaratish va kasbiy kompetensiyani shakllantirishning texnologiyalari yotadi;

➤ kasbiy-pedagogik ta'lim tizimida tarbiyaning hamda talabalar va o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy kamolotining sifat ko'rsatkichlari – kasbiy kompetentlikning tarkib topishi asosi bo'lmish umumkasbiy, kasbiy, umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishga zamonaviy kompleks ilmiy yondashuvdir.

Talaba shaxsini kasbiy rivojlanishida umumkasbiy kompetensiyalarning o'ziga xos jihati – kompetensiyalarni ularning o'zaro aloqalari, bog'liqliklari, o'zaro bir-birini to'ldirishi-boyitishi bilan bog'liqlikda qarab chiqilishi va aniqlanishi bo'lib, bu uning amalga oshirilishi natijasini talaba egallashi lozim bo'lgan kompetensiyalar tizimi sifatida tasavvur etish imkonini beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv oliy ta'lim tizimida tarbiya mazmunini va mutaxassis tayyorgarligining sifatini aniqlash uchun qo'llaniladi, ta'limning natijaviyligi va shaxsning o'zaro uzviy aloqador fazilatlarini sifatida bitiruvchi tayyorligi sifatining integratsiyalashgan tavsifini ochib beradi.

Bizning nuqtai-nazarimizga ko'ra, umumkasbiy, kasbiy, umummadaniy kompetensiyalarni tarkib toptirish nuqtai nazaridan kompetensiyaviy yondashuv talabalar va pedagoglarning kasbiy kompetentligi, kasbiy va shaxsiy o'sishining asosi sifatida talqin qilinishi; umumkasbiy kompetensiyalarni ularning maxsus tashkil etilgan tarbiya jarayonida muvaffaqiyatli shakllantirilayotgan kompetensiyalarning boshqa guruhlar bilan o'zaro aloqasi, bir-biriga bog'liqligi, bir-birini to'ldirishi va boyitishi orqali aniqlanishidir.

Talabalarda umumkasbiy kompetensiyalarning shakllanishi asosini biz ularning auditoriyadan tashqari faoliyatining tashkil etilishi, shuningdek, oliy pedagogik ta'lim didaktik tizimining tarbiyaviy salohiyatini oshirish orqali ko'rib chiqish lozim, degan xulosaga keldik. Kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati oliy pedagogik ta'lim tizimida tarbiya jarayonini innovatsion boshqarishda namoyon bo'lib, uning zahirida kompetensiyalarning – kasb sohibi bo'lmish shaxsning xususiyatlari va fazilatlarini shakllantirish yotadi.

Tarbiyaga kompetensiyaviy yondashuv nuqtai-nazaridan kompetensiyalar majmui mutlaqlik kasb etmaydi. “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasida” tarbiya nuqtai nazaridan kompetensiyalarni “fazilatlar” sifatida talqin qilinganiga guvoh bo'lish mumkin[1]. Bizningcha, qachonki, fazilatlar qadriyatlar interiorizatsiyasi (ichki anglanganlik) darajasida namoyon bo'lsa, u holda mazkur jarayonga nisbatan “kompetensiya” tushunchasini qo'llash mumkin. Aniqrog'i, fazilatlarining motivatsion va kognitiv darajada namoyon bo'lishini kompetensiyaning shakllanganligi sifatida e'tirof etish o'rinli bo'lmaydi. Hayotiy va kasbiy ahamiyatga ega kompetensiyalar va kompetentliklar – kasb sohibi bo'lmish mutaxassisning muhim sifatlarini majmuiga qarashlar zamonaviy inson-kasb sohibi – mamlakat va dunyo fuqarosiga umumiy davlat-ijtimoiy buyurtmasi bilan; davlat va jamiyatdagi iqtisodiy, ilmiy, ijtimoiy o'zgarishlar dinamikasi, insoniy salohiyatlar (intellektual, jismoniy, ma'naviy) bilan belgilanadi va kompetensiyalar va kompetentliklar shu qarashlar doirasida shakllanadi.

Tadqiqotga asos qilib turli yo'nalishlar bo'yicha pedagogik kadrlarni tayyorlash bo'yicha ta'lim standartlarida ko'rsatilgan va aniqlashtirilgan quyidagi umumkasbiy kompetensiyalar tasnifi asos sifatida qabul qilindi[3]):

➤ turli axborotlarni olish (o'zlashtirish), saqlash, o'zgartirish va qo'llash bilan bog'liq bilishga doir (gnostik);

- mutaxassis faoliyatining maqsadli-motivatsion jihati, uning jamiyatda va kasbiy muhitda yuzaga kelgan qadriyatlarni, ma'naviy-axloqiy meyorlar va qoidalarni o'zlashtirish va qabul qilish qobiliyatini aniqlashtirib beruvchi qadriyatga yo'naltirilgan;
- shaxslararo o'zaro ta'sirlashuv doirasini, kasbiy faoliyat sohasida, jamiyatda, turli ijtimoiy institutlarga xos muloqotga oid muammolar va ularni hal etish yo'llarini belgilaydigan kommunikativ;
- o'zi va jamoa faoliyatining asosiy prinsiplarini, bu faoliyatni rejalashtirishning usullari va vositalarini, texnikani loyihalashtirish va hisoblash, ishlab chiqarish (yoki boshqa turdagi) jarayon texnologiyasini ochib beruvchi texnik-texnologik;
- kasbiy faoliyat jarayonini takomillashtirish (yuqori darajali kasbiy ko'nikmalarga erishish) bilan ham, mehnat mahsulining (sanoat va boshqa turdagi faoliyatda ishlab chiqarilgan buyumlar, mahsulotlar va asarlarning dizayn va tarkibiy-funksional va hokazo jihatdan) mukammalligini ta'minlash bilan ham bog'liq estetik;
- mutaxassisning jismoniy imkoniyatlariga qo'yiladigan jami talablarni va muayyan psixomotorik harakatlarni bajarish usullarini o'z ichiga oladigan jismoniy va h.k.

Ko'rinib turibdiki, umumkasbiy kompetensiyalarning tuzilmasi va tarkibining vaqt o'tishi va jamiyatda yuzaga kelayotgan ehtiyojlarni inobatga olgan holda o'zgarishini qonuniyat sifatida qabul qilish va bu holatni bo'lg'usi mutaxassislarning umumkasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asosi sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

Jahon ta'lim tizimining ilg'or tajribalarini o'rganish borasidagi tahliliy ma'lumotlarga ko'ra Fransiya, Angliya, AQSH, Kanada, Shvetsiya, Yaponiya, Bolgariya, Vengriya va Osiyo, Afrika davlatlarida hamda fransuz yoki ingliz modelini tanlagan davlatlarda, shuningdek, Yevropa ittifoqiga kiruvchi barcha davlatlarda hamda Avstraliya, Koreya, Yaponiya davlatlarida "Butun hayot davomida ta'lim olish" konsepsiyasi joriy etilgan bo'lib, unga binoan shaxsni (ya'ni katta yoshdagi, aqliy zaif, ishsiz qolgan yoki boshqa turga mansub bo'lgan, o'z vaqtida ta'lim olishga erisha olmagan shaxslar) butun umri davomida bilim olish huquqi kafolatlanadi. Bu turdagi ta'lim berish modelining maqsadli va uzluksiz kasbiy ta'lim davlat dasturi Germaniya, Fransiya, Finlyandiya, Shvetsiya, Belgiya, Angliya, Italiya kabi davlatlarda juda yaxshi ishlab chiqilgan.

Aytish joizki, "Butun hayot davomida ta'lim olish" konsepsiyasi ta'lim sifati va samaradorligiga erishishning bosh maqsadi bo'lib, bu jarayon oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini muttasil rivojlantirish, uning meyoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, o'quv-uslubiy ta'minoti, ta'lim menejmenti va nazoratini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish, bo'lajak pedagoglarni O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi talab va ehtiyojlariga mos ravishda tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarining kasbiy mahoratlari va ta'lim jarayoniga kreativ yondashuvlarini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirishni taqozo etadi. Buning negizida esa maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, pedagogika-psixologiya va boshqa yo'nalishdagi mutaxassislik fanlarini chuqur egallash zamirida quyidagi muammolar yechimini topishga qaratilgan ta'lim tizimi shakllantirilishi nazarda tutiladi:

- ta'lim-tarbiya ishlarini muayyan tizim asosida olib borish;
- fanlarni o'qitishda talabalarning erkinligini ta'minlash, bunda o'qituvchining muloqot madaniyati, o'zining fani bo'yicha yangi axborotlar bilan tanishish masalasi va ularni individual tajribalarida qo'llab, bilimlarini oshirib borishi;
- pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash;

- kompetentli o'qituvchi-pedagoglarni tayyorlash uchun maqbul yagona qoida va talablar tizimini yaratish;
- xalqaro standartlarga mos pedagogik bilim, ko'nikma va malaka talablarini, ularni baholash tizimlarini bir xilligiga erishish;
- fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash;
- an'anaviy ta'lim usullari o'rniga zamonaviy, innovatsion ta'lim usullaridan keng foydalanish;
- tarbiyaviy ishlar tizimini joriy etish orqali yoshlarda Vatanga muhabbat, mas'uliyatlilik kabi sifatlarni tarkib toptirish va boshqalar.

Oliy ta'lim muassasalari tarbiyaviy faoliyati jarayonida talabalarning umumkasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim prinsiplariga:

- ta'limning ustuvorligi;
- ta'limning demokratlashuvi;
- ta'limning insonparvarlashuvi;
- ta'limning ijtimoiylashuvi;
- ta'limning milliy yo'naltirilganligi;
- ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi;
- iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasini, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish bilan birga pedagog kompetensiyasiga oid xalqaro huquqiy-meyoriy hujjatlarning metodologik asoslarini, mazmun va mohiyatini bilish, ularga amal qilish kiradi.

Oliy ta'lim tizimida zamonaviy talablarga javob beradigan, maktabgacha hamda maktab ta'lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha islohotlarni olib borishda intellektual jihatdan yetuk, vatanparvar va bolajon, tahliliy fikrlashga qodir bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan konsepsiyada quyidagi innovatsion tamoyillar ustuvor o'rin egallaydi.

Kuzatuvlarimiz jarayonida shu narsaga amin bo'ldikki, tamoyillarga amal qilgan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish pedagogning kasbiy kompetensiyasini oshirib borishiga zamin yaratadi hamda ko'zlangan maqsadga erishishini tezlashtiradi. Natijada ta'lim-tarbiya tizimi metodologiyasini ishlab chiqish hamda "kompetensiyaviy yondashuv" tadqiqot usulini qo'llash imkoniyatini beradi. Oliy ta'lim muassasalari tarbiyaviy faoliyati jarayonida talabalarning umumkasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zamirida:

- (aniq mezonlar asosida tartiblangan tarbiya jarayoni orqali talabalarni tarbiyaviy faoliyatidagi ilmiy nazariy bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari darajasida qondiriladi;
- (suggestiv (ishontirishga asoslangan) tarbiya texnologiyalari, ya'ni bo'lajak pedagoglarni tarbiyalanuvchilarning ongi va qalbiga samarali ta'sir ko'rsatish usullarini qo'llashga o'rgatishning metodik ta'minoti yaratiladi;
- (tarbiyaviy jarayonda o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan tarbiya vositalari va metodlar tarbiyaning tamoyillariga mos holda yaratiladi;
- (talabalarning tarbiyaviy qobiliyatlari shakllantiriladi;
- (tarbiyaviy jarayonni predmetli qo'llab quvvatlanishi uchun shart (sharoit yaratiladi.

Biz tadqiqotlar jarayonida oliy ta'lim muassasalarida talabalarning umumkasbiy kompetensiyasini rivojlantirish negizida DTSda belgilangan ta'limning barcha bosqich talabalarining mutaxassislik fanlari bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar hamda ta'lim mazmunidan kelib chiqqan holda, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglarning

umumkasbiy kompetensiyasi mazmuni va tarkibiy tuzilishini ilmiy - nazariy nuqtai nazardan o'rganib chiqdik va oliy ta'lim muassasalari tarbiyaviy faoliyati jarayonida talabalarning umumkasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan quyidagi yo'nalishlarni oliy ta'lim muassasalarida kengroq yoritish kerakligini maqsadga muvofiq deb topdik:

- tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda, o'z shaxsiy taraqqiyot yo'nalishida pedagog vazifalarini kengaytirish;
- tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash bo'yicha milliy va xalqaro tajribaga oid materiallar (masalan, ilg'or pedagogik g'oyalar, yangi zamonaviy axborot texnologiyalari, pedagogik soha hayotidagi yangiliklarga oid materiallar va b.q.);
- talabalarning o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarini kasbiy faoliyatida qo'llay bilishga tayyorligi;
- o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi intellektual-emotsional o'zaro harakati tarbiyaviy ish mazmuni va usullarining variativligi, interfaollik, dialoglik, muammolilik, amaliy yo'naltirilganlik tamoyillari asosida ishlab chiqilganligi.

Talabalar, ularning ota-onalari hamda pedagogning kasbdoshlari bilan amalga oshiriladigan verballi suhbatlar va individual munosabatlar pedagogik jarayonlarda asosiy o'rinni egallaydi. Vaholanki pedagogik jarayonlar asosan ta'lim-tarbiya subyektlarining o'zaro munosabatalari asosida amalga oshadigan jarayondir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning umumkasbiy kompetensiyasini rivojlantirish darajasiga ta'sir etuvchi mexanizmlar o'rganilib, umumkasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishga sezilarli ta'sir etuvchi asosiy omillar ajratib olindi.

Bular: (texnologiya va loyihalashtirish, texnologik, diagnostik va pedagogik-psixologik). Texnologiya va loyihalashtirish omillarga analitik va ijodiy fikrlashni rivojlantirish darajasi, dars (tadbirlar)ni avvaldan loyihalash, muammoli pedagogik vaziyatlarni hal qilishda to'plangan tajriba, yuqori darajadagi o'z-o'zini tartibga solish, o'z-o'zini boshqarish va kasbiy javobgarlik kiradi[2].

Texnologik omilga loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini samarali rejalashtira olish tajribasi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va axborot-kommunikatsion texnologiyalari imkoniyatlaridan keng ko'lamda foydalanish ko'nikmalari va boshqalar kiradi.

Diagnostik omillarni jamoa va yakka tartibda bajariladigan o'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida obyektiv va ishonchli baholash tizimidan foydalanish; ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida umumkasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning uzluksiz diagnostikasini amalga oshirish; oliy ta'lim muassasasi talabalarini zarur metodik bilimlar va kasbiy sifatlarini rivojlantirish darajasini baholash uchun test usullaridan foydalanish va boshqalar tashkil qiladi.

Pedagogik-psixologik omillarga talabalarda psixologik va axloqiy tarbiyaning yuqori darajasi, ma'naviy - axloqiy va vatanparvarlik fazilatlarini; bolajonlilik, ijodkorlikning zarur darajada rivojlanganligi va boshqalar kiradi.

Yuqorida qayd etilgan omillar bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi talabalar o'rtasida umumkasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zarur psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi.

Tadqiqotlar shundan dalolat berdiki, oliy ta'lim muassasasi talabalarida umumkasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi psixologik va pedagogik shartlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- mutaxassis fanlar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishida yuqori darajadagi motivatsiyani shakllantirish;

- talabalarning kundalik, ilmiy, nazariy bilimlarni rivojlantirish imkonini beruvchi metodlarni qo'llash;
- kasbiy faoliyatida bilimlar banki va bazasini boyitishning didaktik metod va vositalardan foydalanish;
- zamonaviy usullar va didaktik vositalar, shuningdek, axborot-kommunikatsion texnologiyalar va simulyatsion dastur vositalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali talabalarni avtomatlashtirilgan malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishga erishish;
- oliy ta'lim muassasasi talabalarida umumkasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda tarbiyaviy faoliyat jarayonini innovatsion texnologik jarayon bilan almashtirish; tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda xorijiy davlatlar tajribasidan keng foydalanish.

Bir necha yillik pedagogik faoliyat va tajribalarimizdan bilamizki, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim - tarbiya jarayoni davlat ta'lim standartlari (DTS) hamda davlat talablari asosida tashkil etiladi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning umumkasbiy kompetensiyasini ta'minlab beruvchi tashkiliy-pedagogik jarayonlar, o'quv bloklari, fanlar va faoliyat turlari asosida tashkil etilgan bo'lib, umumkasbiy fanlar, ixtisoslik fanlar ya'ni "Umumiy pedagogika", "Tarbiyaviy ishlar metodikasi", "Metodika fanlarini o'qitish texnologiyalari va loyihalashtirish" fanlari integratsiyalashgan axborot-ta'lim muhitidagi uzviyligi hamda uzluksizligini ta'minlash orqali kadrlar menejmentining asosiy kompetentlari hisoblangan bo'lajak pedagoglarni o'qitish va ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, motivatsiya hamda qo'llab-quvvatlash, shuningdek resurslarni maqsadli yo'naltirish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida oliy ta'lim muassasasi talabalarida umumkasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish orqali tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash uchun zaruriy muhitni yaratadi. Shuningdek, tarbiyaviy faoliyat jarayonida talabalar umumkasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasining natijalari samaradorligini baholash hamda faoliyat natijalari asosida tabaqalashtirilgan va muqobil shakllarini amaliyotga kiritish orqali kadrlarni rag'batlantirishning amaliy mexanizmlarini belgilashni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasi./ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son.
2. Mahkamova M.Y. Bo'lajak pedagoglarning pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish: ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – T.: 1999. – 22 b.
3. Руденко И.В. Воспитание в профессиональном контексте // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Тольятти, 2012. – № 1. – С.259-262.
4. Санаева Сурайё Бобоназаровна. Талаба – ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁННИНГ ФАОЛ ИШТИРОКЧИСИ ҲАМДА УНИНГ ОДОБ-АХЛОҚИГА ОИД ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАР. Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil_8-сон, 518-523.
5. Сурайё Бобоназаровна Санаева. МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИ ТИЗИМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ-ТАЛАБА-ЁШЛАРДА КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ АСОСИ. 2024/5/31. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. 17-21.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ФАКТОРА КИБЕРПРОСТРАНСТВА ВЛИЯЮЩЕГО НА СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

Сайидова Мухаббат Гаффаровна

старший преподаватель кафедры «Социально-гуманитарных дисциплин и физической
воспитании» химико-металлургического факультета Навоийского горно-технологического
университета, г. Навои

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242551>

Аннотация. В статье анализируются положительные и отрицательные стороны воздействия интернета на человека. Особое внимание уделено проблеме негативного влияния интернета на духовно-культурное развитие молодёжи. Обосновано определяющее место интернет-технологий в современной модели общества.

Ключевые слова: информационное общество, всемирная глобальная компьютерная сеть, интернет.

Abstract. The article analyzes the positive and negative aspects of the impact of the Internet on a person. Particular attention is paid to the problem of the negative impact of the Internet on the psychophysiological development of children. The defining place of Internet technologies in the modern model of society is substantiated.

Keywords: information society, the world global computer network Internet.

Начало индустриальному обществу было положено промышленной революцией, стартовавшей, как известно, в Англии (конец XVIII в.), затем перекинувшейся на Францию (начало XIX в.), далее – Германию (с 40-х гг. XIX в.) и другие страны. Это был переход от ручного труда к машинному производству, от мануфактуры к капиталистической фабрике. Символами промышленной революции стали паровая машина, поточная линия, сборочный конвейер.

Приблизительно в последней четверти XX в. человечество в лице индустриально развитых стран Запада и Востока начало переход к постиндустриальному обществу, где ведущим становится производство научных знаний, научные исследования и разработки.

Расцвет постиндустриального (информационного) общества прочат к середине XXI столетия. Как и у других обществ, у постиндустриального общества есть свой символ – это компьютер, интернет, свое решающее средство – информация. Сеть Интернет выступает фактором формирования информационного общества, способствуя осуществлению интеграционных и глобализационных процессов, созданию механизма генерации, обработки, хранения, передачи информации, повышению скорости коммуникационных процессов и т.д.

Польза интернета заключается в его возможности расширить социальное пространство предельно доступным способом: любой человек сегодня может зайти в ближайшее интернет-кафе или «поймать» на улице Wi-Fi. Доступность интернет-ресурсов, а именно доступность и обилие информации есть основной огромный плюс интернета.

Интернет ассоциируется с кладезем знаний, где люди (в частности, дети) могут почерпнуть огромное количество полезной информации. Благодаря новейшим технологиям и интернету обучение стало возможно даже дистанционно. Библиотеки начинают отходить на второй план. Конечно, нельзя недооценивать богатство

информации, которой располагают хранилища современных библиотек. Однако преимущество интернета перед библиотекой в том и заключается, что тот же самый материал можно почитать сидя у себя дома или даже в сквере на скамейке.

Более того, на смену привычных книг пришли электронные аналоги, которые могут вмещать в себя не один десяток бумажных томов. Именно поэтому электронными книгами приятно обладать и удобно пользоваться. Они заняли свое почетное место среди электронных гаджетов. С экологической точки зрения книги, помещённые в бескрайние просторы интернета, имеют большое преимущество перед обычными. Сколько требуется срубить деревьев для того, чтобы произвести бумагу, на которой впоследствии можно будет напечатать эти книги! Электронные же книги не требуют ничего такого, что повредило бы экологии. Медицинские записи, сведения о судимости, финансовые счета личные и государственные бумаги сегодня хранятся в электронном виде. Они напрямую зависят от высококачественной работы сайтов, на которых находятся. Компьютерные вирусы очень распространены и становятся все более агрессивными. Они передаются через коммуникационный доступ в интернет и гипотетически способны остановить работу не только отдельных сфер, но и всю экономику. Существуют целенаправленные вирусы на поражение центров управления безопасности, авиации, городских коммуникаций, сайтов и баз данных руководства стран. Заражение проявляется в нестабильной и нестандартной работе центров управления и компьютеров, что приводит к сбоям или остановке работы систем в той или иной сфере, оттоку важной информации.

Сегодня в интернете можно найти все: от устройства Вселенной до методов заваривания чая. Именно поэтому интернет необходим всем и польза его неоспорима. А как помогает интернет, например, обычным студентам! Написание дипломных, курсовых работ или поиск необходимого материала – все это невозможно без переработки огромного количества информации.

Дети и подростки, которые составляют не малую долю всех пользователей интернета, тоже видят в нем пользу. Сегодня и они используют интернет для своего образования: ищут ответы на интересующие их вопросы, выполняют домашние задания.

Таким образом, можно заключить, что общественно значимая ценность интернета бесспорна. Возможности, которые предоставляет сегодня всемирная паутина, настолько обширны, что аналогов ей на сегодняшний день не существует.

Кроме того, если много жить сетевой жизнью, то можно легко потерять связь с окружающим миром и заблудиться в виртуальной реальности. Она дает иллюзию абсолютной свободы – в интернете можно быть тем, кем ты хочешь. Интернет-зависимость – зависимость от Сети – самый опасный ее минус. Многие известные деятели культуры утверждают, что всемирная паутина не может принести ничего, кроме вреда, так как молодые люди часами просиживают у компьютера и не ходят в библиотеки, музеи и театры. Интернет затягивает детей, как обычный наркотик.

Дети, зависимые от Интернета, не могут строить нормальные отношения со сверстниками, плохо уживаются в коллективе. Бесконтрольное просиживание за компьютером может отразиться не только на психическом развитии ребенка, но и сказаться на его физическом здоровье. Идет громадная нагрузка на органы зрения. Замедляется быстрота реакций. Развивается гиподинамия. И при всей своей нужности и полезности для развития ребенка, компьютер никогда не заменит живого общения. Поэтому взрослым необходимо объяснить детям опасности Интернета и постараться как можно действеннее ограничить его влияние.

Чтобы не попасть в зависимость от Интернета, ребенок должен чувствовать свою нужность, любовь и уважение родителей. Интернет рождает иллюзию единения с миром, иллюзию свободы, новизны ощущений и пестроты событий; в действительности же «...реальность подменяется симулякрами, свобода – произволом, постоянство чувств – непрерывно меняющимся потоком ощущений». Родители должны помочь понять ребенку, что компьютер – это не сама жизнь, а только средство сделать свою жизнь комфортнее и легче. А реальная жизнь гораздо интереснее той, что дают компьютер и Интернет. Сегодня люди свободно из любой точки мира могут искать работу на мировом рынке труда и подавать заявки через интернет. С появлением интернета возникли профессии, представители которых работают удаленно. Посредством Сети проводят бизнес-встречи, передают важные документы, оплачивают счета, заключают сделки, совершают покупки. Коммерциализация интернета дала возможность бизнесу разных стран выйти на обширные рынки, делать ценные исследования о потенциальных клиентах, вести бизнес в других частях страны или мира, что привело к виртуальному бизнес-буму. Сегодня для старта собственного дела достаточно иметь компьютер с выходом в интернет. Существуют миллионы веб-сайтов, посвященных самым разным темам. Человек может мгновенно получить ответ на любой вопрос, вбив его в поиск

Интернет человечество изобрело где-то в 1997 году. Получается, что много веков мы обходились без него, и вот за какие-то десятки лет он настолько поработил нас, что мы уже не можем обойтись без Сети. Вот уж действительно, интернет – паутина, опутывающая пользователей, затягивающая в виртуальное пространство, уводящая от реальной жизни.

Однозначного ответа на вопрос о пользе или вреде интернета нет: все зависит от того, с какой целью его использовать. А пользу или вред приносят многие вещи на свете – вопрос лишь в том, воспринимаем ли мы эти вещи как орудия, облегчающие нашу жизнь, или как цель (ценность), вытесняющую прочие радости и смыслы жизни.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Стратегия «Узбекистан – 2030»*. Ташкент «Узбекистан» 2023
2. Петлин М.А. Социально-философские аспекты киберпространства Вестник Омского университета. –№ 3. 2014.
3. Вылков Р.И. Киберпространство как социо-культурный феномен, продукт технологического творчества и проективная идея. Автореф. Дисс., канд. филос. наук. –Екатеринбург, 2009
4. Негодаев И.А. Информатизация культуры. Монография. –Ростов н/Д. 2003.

ЕДИНСТВО ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ В ИННОВАЦИОННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

¹Суннатов Нурали Бекмуродович, ²Бердиев Нор Орзиевич

¹НГГТУ, доцент, ²НГТУ, старший преподаватель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14243919>

Аннотация. В данной статье исследуется научная и практическая значимость результатов исследования, правила анализа и методы моделирования, а также основные правила анализа инновационных изменений в образовании. Они анализируются на основе разных теорий, подходов, позиций.

Ключевые слова: модель, стратегия, стандарты, образовательная траектория, демократизация, инновации, новатор, принципы, технологии, тенденции, профессиональность, социальный механизм, реальный путь.

Аннотация. Мазкур мақолада тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти, моделлаштиришининг таҳлил қилиш қоида ва усуллари шунингдек, таълимдаги инновацион ўзгаришларни таҳлилининг асосий қоидалари баён қилинган. Улар турли назариялар, ёндашувлар ва нуқтаи-назардан таҳлил қилинади.

Калим сўзлар: модель, стратегия, стандартлар, таълим траекторияси, демократлаштириши, инновация, новатор, принциплар, технологиялар, тенденциялар, маҳорат, ижтимоий механизм, реал йўл.

Abstract. In this article , the specific features of the improvement directions of professional skills in education are analyzed in detail. The characteristic of innovation as an activity is highlighted in certain epistemological most important aspects of the individual.

Keywords: epistemology , innovative education , theory, space, innovation , integral knowledge, differentiation, creativity, activity, modernization, innovation, person, imagination, pedagogy, research, object, subject, education.

Изменения, происходящие в реформированном образовательном пространстве, предлагают инновации и дает полный анализ возможностей предложенной теоретической модели, как системы и как отдельного организованного вида деятельности. В этом контексте особенно примечательна реализация идеи стандартизации образования, которая является предметом жарких дискуссий в сфере образования. Это свидетельство социальной реальности затрагивает интересы практически всех субъектов образовательного процесса и является важным фактором, определяющим трансформацию системы образования.

Необходимость стандартизации и стратегическая задача в этом плане обоснованы более убедительно. К началу 1990-х ... с демократизацией социально-политической структуры страны возникла необходимость найти более эффективные механизмы для поддержания единства образовательного пространства и обеспечения уважения права ребенка на полноценное образование. Образовательные стандарты являются наиболее эффективным средством сохранения единого образовательного пространства в условиях демократизации и гуманизации общего среднего образования, появления разных типов учебных заведений, стратификации образовательных программ, диверсификации сети общеобразовательных учреждений и индивидуализации «образовательной траектории» учащихся[1;-С. 41, 43].

В структуре образовательного стандарта появился и применяется совершенно новый компонент - Базовая учебная программа как структурная и организационная основа социального взаимодействия субъектов образовательного процесса. «... Базовая учебная программа - это, во-первых, сильный инновационный фактор, а во-вторых, это совершенно новый инновационный документ во всех отношениях». Ведь он «... превращает руководящий состав всех вузов в «авторов», а их педагогические коллективы переводят в инновационный режим» [2;– С. 24,79]. Со временем точность и актуальность этого описания с точки зрения содержания была еще более усилена и подтверждена изменениями, произошедшими в социально-педагогической реальности.

Это касается не только процесса усвоения основного плана. Здесь мы говорим о некой общей тенденции, которая более устойчива в любой ситуации, что позволяет принять решение об изменении образовательного пространства, а содержание применяется к различным нововведениям на разных организационных и управленческих уровнях.

Следовательно, появление совершенно новой составляющей в системе образования само по себе является фактором, стимулирующим инновационное развитие. Но этот фактор в первую очередь связан с восприятием результата инновационных изменений. Упускается из виду сам процесс достижения результата. Среди инновационных педагогических кадров лишь небольшая часть тех, кто четко формулирует философские принципы, методологические основы, организационную структуру и образ жизни референтного учебного заведения.

Технология «внедрения передового педагогического опыта», укоренившаяся в условиях командно-административной системы, частично применена и сохранена в отношении к инновациям. Хорошо известно, что опыт нельзя «применить», его можно быть достигнуть только через сам опыт. Формирование ситуации требует знания основ ее возникновения, технологии изменения и методов диагностики возникающих тенденций.

Инновация как система основана на понимании новой технологии. В системе образования можно упомянуть как минимум два новых правила, которые возникли за последние десятилетия в качестве можно отметить как основу, на которой создана система.

Первый - это понимание содержания образования как целостного процесса, состоящего из трех элементов личностного развития: усвоения, воспитания и развития опыта[4; – с.184]. При этом качество содержания общего образования систематизируется как целостная система, определяемая взаимодействием следующих элементов:

- инвариантно-активная организовать содержащего общего образования. Этот элемент включает шесть основных инвариантов, которые пересекаются в конкретной реальной деятельности: познание, модификация, коммуникативная, эстетическая, физическая и ценностная ориентация.

- субъектно-структурная организация содержащего общего образования. Этот элемент определяется общей структурой изучаемого объекта и позволяет сохранить целостность и противоречия реальной действительности.

При этом следует иметь в виду, что содержание общего образования не ограничивается взаимосвязью перечисленных элементов, поскольку «... учитывает предметную структуру научного знания, структуру деятельности, структуру личности и логику развития личности» [5;-с. 124].

Во-вторых, необходимо организовать учебное пространство вместе с видимым проявления субъективности. В этом пространстве необходимо обратить внимание на главный фактор, который соответствует терминальным ценностям демократической культуры, выбору деятельности и ее пути в ней, идеалам устройства общества, которые он провозгласил. При этом выбор пути, который предоставляется на практике, имеет большое значение, потому что «выбор пути, самоопределение» - нормальное, естественное состояние свободного человека. Этот путь позволяет осознанно выбрать из формы, который ему больше всего подходит, имея перед собой разные варианты действий. Именно разнообразие должно предлагать учебному пространству такие варианты. Нам нужно разнообразие в образовании, чтобы следующее поколение могло выбрать реальный путь, научиться реагировать на путь, который он выбирает [6; 1997] ».

Следует отметить, что тенденция, определяющая необходимость изменения основ организации образовательного пространства, связана с изменяющимися характеристиками и закономерностями культуры страны. Ведь образование - неотъемлемая часть культуры любой страны[7; -С.4.].

Переход к новому качеству - наиболее сложный и неоднозначный процесс инновационного процесса, потому что здесь значительно возрастает уровень применения потребности в инновационном сознании и его атрибут качества - инновационного мышления. Именно этот переход на практике демонстрирует, насколько сильна связь между отраженным в новом качестве как новой формы и ее реализации в инновациях. Здесь особенно преувеличивается тенденция и ставить сегодня к себе господствующую форму над содержанием в педагогическом сознании.

Изложенное выше показывает, что теоретико-методологические основы педагогического мышления как составной части профессиональной педагогической культуры еще не прочны. Однако «... на уровне мышления конструктивная, преобразующая деятельность субъекта находит свое полное выражение[7; – С. 138]». Профессиональное мышление определяет не только методы деятельности, но и систему социальных качеств, обеспечивая тем самым базовые ценности профессиональной культуры (систему профессиональных ценностей) и методологическую основу (систему принципов выбора методов деятельности).

Нововведение, определяющее инновационный характер Базового плана, можно описать следующим образом:

- в процессе систематизации содержания образования личность развивается, усваивая набор дисциплин, каждая из которых имеет свою формализованную логику. Если человек между стремлением к совершенству и необходимостью формировать целостную картину общества, то важным фактором является на решение тенденции, сформировать целостный взгляд на мир при столкновении с фактами, событиями и явлениями; для этого Базис включен в учебный план как понятие «область образования»;

- каждое высшее образование, приобретая самостоятельность в содержательном плане, разрешает конфликт между государственным заказом на образование и реальными потребностями определенной социальной среды в сфере образования; с этой целью Базовая учебная программа включает элементы, основанные на разделении на национальный, региональный и высший уровни образования;

- образовательное пространство позволяет разрешить конфликт между общими нормативными требованиями и индивидуальными образовательными потребностями,

предоставляя студенту свободу выбора пути; с этой целью Базовая учебная программа предусматривает разделение на инвариантную, вариативную и факультативную части.

Следовательно, Базовая учебная программа выступает в качестве инновации, которая представляет собой форму организации инноваций в целом с их содержанием и структурой, как способ управления образовательным процессом при сохранении единства учебного пространства и позволяет высшему образованию разрабатывать учебные программы независимо с учетом потребностей студентов в обучении.

Это путь постепенного запускается цепи активации социального механизма инноваций. Без последовательного прохождения этого пути невозможно создать или сознательно принять алгоритм инноваций, который соответствует логике качественного изменения системы. Базовый план здесь теряет большую часть своего инновационного потенциала, и его инновационное развитие становится административным исполнением решения о «внедрении». Перечисленная система качества инноваций нарушается, и каждый элемент реализованного плана начинает жить своей независимой жизнью. Его особо распространенные образы хорошо известны педагогической действительности.

Во-первых, неверное понимание или неправильное понимание концептуальной идеологии Базового плана, который считается инновационным средством реформирования системы образования, и, в конечном итоге, его искажения. Стало привычным подходить к нему как к «новой форме отчетности».

Во-вторых, «область образования» не стала влиятельной структурной и дидактической единицей организации и измерения образовательного процесса, она сохраняет свою классическую предметную структуру. В основе различных форм интеграции учебного материала, используемого в педагогической реальности, не всегда лежит целостность содержания на уровне научного пространстве мира.

В-третьих, разделение элементов на национальном, региональном и высшем уровнях образования является искусственным. Их синтез в единую учебную программу на уровне высшего образования наблюдается редко. В то же время усиление некоторых учебных программ по ряду дисциплин, прямое добавление части часов, посвященных высшему образованию, стало обычным явлением, что еще больше обострило противоречие между потребностью во всеобщих интегрированных знаниях и возможностями дисциплин.

В-четвертых, переменная часть Базового плана учитывает уровень подготовки к высшему образованию, а не образовательные интересы и потребности студента. Речь идет как о содержании образования, так и о его материальном и финансовом обеспечении.

Два взаимосвязанных фактора способствуют дестабилизации системы и снижению ее инновационного потенциала. Все вышесказанное демонстрирует растущую важность понимания инноваций как системы, подходящей ко всем элементам и взаимосвязям только с точки зрения целостности. В то же время уровень соответствия контента, необходимый между определенными этапами его жизненного цикла, имеет особое значение для инноваций в области качества системы, поскольку результаты исследований показывают, что здесь система больше теряет свою инновационную функцию.

Более того, эти переходы могут стать точками саморазвития системы или, соответственно, ее самоуничтожения. С этой точки зрения приведенный в Базовом плане пример и процессы, связанные с его развитием, подтверждают наличие этого закона, который проявляется в любом инновационном процессе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ашуров С. Теория и практика государственных образовательных стандартов.- Ташкент ., Пединститут, 1997. -Б. 41, 43.
2. Сейтхалилов Э. .. Основной учебный план и образование в эпоху перемен. - Ташкент.: 1998.-С. 2
3. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. - Москва., Прогресс, 1991.
4. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. - М., 1991.- с. 184.
5. Адамский А.И. Управление развитием.-Москва .: АСТ, 1997-с.124.
6. Каримов М. Образовательные инновации // Философия, наука, образование. Материалы республиканской научно-практической конференции. - Ташкент ., Ношир, 2010. - С.4.
7. Коршунов А.М. Теория воздержания и творчества. - Москва., 1971. - с. 138.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ IQ СТУДЕНТОВ

¹Тиллаева Зебо Ёрбековна, ²Асадуллаев Неъматулла Равшан угли

¹ главный преподаватель по биологии, академического лицея ТГСИ, к.б.н., г. Ташкент,

²преподаватель по психологии ТПИУ, г. Ташкент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14243946>

Аннотация. Используя нескольких психологических тестов можно определить сконцентрированность и память учащихся. Это помогает при усвоение новых информфций.

Ключевые слова: таблица Шульта, тест на внимательность, экспрессо, сахарин.

Abstract. Using several psychological tests, you can determine the concentration and memory of students. This helps with the assimilation of new information.

Keywords: schult table, attentiveness test, expresso, saccharin.

Annotatsiya. Bir nechta psixologik testlardan foydalanib, talabalarning diqqati va хотirasini aniqlash mumkin. Bu usulni qo'llash orqali talabalarga yangi mavzuni oson tushuntirish mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: shult jadvali, diqqatni jamlash testi, ekspresso, saxarin.

Изучение высшей нервной деятельности дает возможность учащимся легко усваивать естественные науки, концентрировать внимание на важных деталях урока, развивать память. Для этого можно провести следующую практическую работу.

1. Определение цвета слов.

Этот тест, названный в честь американского психолога Джона Ридли Струпа, который анализирует способность обоих полушарий вашего мозга эффективно работать вместе. Для этого нужно смотреть на цвета которыми написаны названия цветов и быстро называть их не смотря на буквы.

красный	красный	зелёный	красный	синий
жёлтый	зелёный	синий	жёлтый	красный
зелёный	синий	жёлтый	синий	зелёный
синий	жёлтый	зелёный	красный	жёлтый
красный	красный	красный	зелёный	красный

По природе наш мозг довольно ленив и привык работать в комфортных для него условиях, чтобы избежать этого стоит выполнять упражнения в течении месяца.

2. "Занимательная таблица"

8	2	24	23	15	2	11
5	5	12	1	24	10	23
12	21	17	22	9	19	6
22	11	7	18	13	3	9
6	4	16	20	18	16	8
13	1	21	4	10	25	20
15	3	19	17	7	14	14

Первые варианты таблицы изобрел немецкий психиатр Вальтер Шульте во второй половине XX века. Профессор создал их для психодиагностики. Методика помогает измерить устойчивость, эффективность и скорость включения в работу, определить способность концентрировать, распределять и переключать внимание, а также выявить наличие расстройств.

Цель этого теста найти все числа определенного цвета от 1 до 25 при этом включив таймер. Результаты покажут стоит ли нам работать над своей внимательностью, или мы уже являемся человеком с высоким уровнем наблюдательности и довольно хорошей памятью.

3. История

Томас Эдисон	1847
Кардинал Ришелье	1585
Мария Кюри	1867
Галилей	1564
Вольтер	1694
Николло Паганини	1782
Сара Бернар	1844
Рабиндранат Тагор	1861

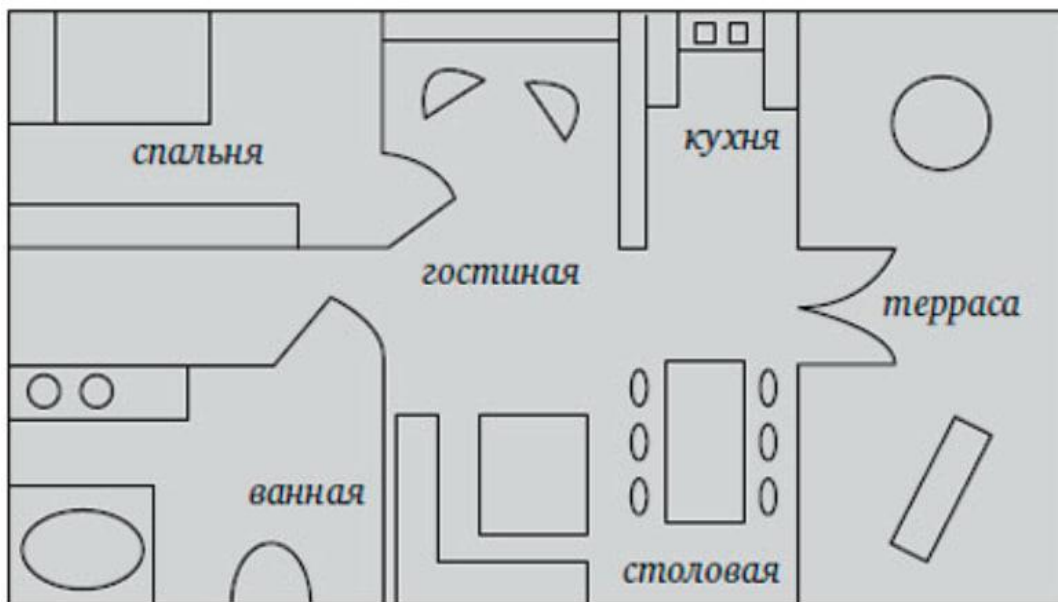
При помощи этого теста можно проверить на сколько хорошо развита ваша кратковременная память. Для этого у вас есть 90 секунд, чтобы запомнить все имена и даты рождения известных исторических людей, а после с точностью в разбросанном виде или же по порядку рассказать их.

4. Тест на внимательность.

Бсолнцевтргоцэрайонзгучновостьхэыгчяфктьуэкзаменатрочягщ
шгцпппрокуроргурсебетеориямтоджебьамхоккейтроиаафцуйгахт
телевизорболджщзхюэлгщбпамятьшогхеюжипдргщхщнздвосприятие
йцукендшизхьвафыпролдблюбобьябфырплослдспектаклячсинтьбюн
бюерадостьвуфциеждлоррпнародшалдхэщигиернкуыфйшрепортажэкж
дорлафывюфбьконкурсиеждлоррпнародшалдличностьэжэьеюдщгло
рплаваниедтлжэзбьтрдшжнпркывкомедияшлдкуйфотчаениейфрлнь
ячвтлджэхыгфтасенлабораториягщдщнруцтргшчтлроснованиезхжб
шдркентаопрукгвсмтрпсихиатриябплмстчйфясмтцзайэягтзхтм

Этот тест на внимательность названный в честь Мюнстерберга, поможет эффективно работать мозгу и улучшать свою внимательность. Для этого нужно подготовить таймер на две минуты, в течении этого времени нужно найти спрятанные в картинке слова (всего их 25) и из них надо составить интересный рассказ.

5. Сколько стульев?

Для выполнения этого задания внимательно изучаем картинку в течении 45 секунд, затем закрыв картинку отвечаем на следующие вопросы:

Есть ли в доме терраса?

Ванная находится напротив спальни?

Спальня двойная?

Есть ли столик перед диваном?

На террасе стоят два кресла?

Стол в столовой круглый, квадратный или прямоугольный?

6. Что на обед?

Для этого вам надо представить, что вы работаете официантом и к вам пришла компания друзей предварающих которые решили проверить вашу память.

Группа друзей отправились обедать вместе. Прочитайте заказ и запомните его. Теперь закройте список.

Сара: Кофе с обезжиренным молоком и сахарином, тост.

Темур: Картофельная запеканка, вода с апельсиновым соком.

Марат: Экспрессо с молоком, круассан.

София: Горячий бутерброд с ветчиной и сыром, вода.

Мария: Бутерброд с колбасой, кофе без молока и сахара, вода.

Для этого нужно услышать или прочитать заказ, запомнить его и повторить в точности или же в разбросаном порядке, а также ответить на следующие вопросы:

1. Сколько всего воды заказали друзья?
2. Кто-нибудь заказал бутерброд с рыбой?
3. Сара попросила сахар или сахарин?
4. Кто заказал тост?
5. Кто заказал сразу два напитка?
6. Что заказала Мария?

Проведенная данная практическая работа вызвал большой интерес учащихся. Они узнали о своей кратковременной памяти, изучали как можно развивать и перевести на долговременную память.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. <https://trends.rbc.ru/trends/education/617fceaa9a79476820b4bdd8>
2. <https://testoteka.narod.ru/pozn/1/26.html>
3. <https://infourok.ru/testy-test-myunsterberga-na-vostryatie-4086124.html>

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA BAHOLASH (MUAMMOLAR VA YECHIMLAR)

¹Turatosheva Sadoqat Raxmatullayevna, ²Islomov Ozodbek Ikrom o'g'li

¹Navoiy Davlat Konchilik va Texnologiyalar universiteti o'qituvchisi

²Navoiy Davlat Konchilik va Texnologiyalar universiteti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14243957>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va baholash muammolari va yechimlari tahlil qilingan. Shuningdek maqolada ta'lim sifatini boshqarishning nazariy asoslarini ishlab chiqish bo'yicha bir qator amalga oshirilgan tadqiqotlar mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, ijtimoiy boshqaruv, sifat nazorati, maqsadli yondashuv, mutaxassislar, zamonaviy yondashuvlar, tadqiqotchilar, kadrlarni tayyorlash.

Аннотация. В этой статье анализируются методы лечения и решения для улучшения и оценки качества образования в образовательных учреждениях. В статье также освещается сущность ряда исследований по разработке теоретических основ управления качеством образования.

Ключевые слова: Качество образования, социальное управление, контроль качества, целевой подход, специалисты, современные подходы, исследователи, обучение персонала.

Abstract. This article analyzes the treatment methods and solutions for improving and evaluating the quality of education in educational institutions. The article also highlights the essence of a number of studies carried out on the development of theoretical foundations for managing the quality of Education.

Keywords: Quality of education, social management, quality control, targeted approach, specialists, modern approaches, researchers, staff training.

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda oliy ta'limda fan va texnologiyani jadal rivojlantirish, jahon tajribasidan kelib chiqib, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha zamonaviy modellarni yaratishga oid ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim sifatini modellashtirish jarayonlarini rivojlantirish va bu jarayonlarni normativ-huquqiy asosda mustahkamlash ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Bu esa mamlakatda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan bo'lib, ta'lim jarayonlarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirishga katta hissa qo'shmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta'lim sifatini oshirishda ijtimoiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, yoshlarni oliy ta'limga qamrovini oshirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasiga alorhida ahamiyat qaratilmoqda. Shu bilan birgalikda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini aniqlashning zamonaviy pedagogik yonadashuvlarini ishlab chiqish va joriy qilish zarurati oshib bormoqda. “...ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish”²⁰ vazifalari belgilanib, bu borada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini modellashtirishning omillarini tadqiq etish, sifatni ta'minlash muammosini hal qilishga qaratilgan matematik modellashtirish yo'nalishlarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va baholash sohasidagi mavjud ilmiy-uslubiy ishlanmalarning amaliy ahamiyatini qayd etib, tan olishimiz kerakki, ta'lim sifatini oshirish va baholashning bir qator yo'nalishlari bo'yicha tadqiqotlarning konseptual bazasi hali ham yaxshi rivojlanmagan, ta'lim sifatini oshirishga oid zamonaviy yondashuvlarda zaruriy murakkablik mavjud emas. Ta'lim samaradorligining etarli darajada asoslangan mezonlari va ko'rsatkichlari mavjud emas, aslida talabalarining ta'lim yutuqlarini joriy tekshirish va baholashni takomillashtirish, yangi baholash tizimlariga o'tish istiqbollari bilan bog'liq tadqiqotlar mavjud emas”²¹.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va baholash masalasi global miqyosda dolzarb muammo hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar va ko'plab mamlakatlar tomonidan belgilangan 2030 yilgacha bo'lgan ta'lim konsepsiyasida “ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish” masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida qayd etilgan. Bu yondashuv orqali ta'lim sifatini kafolatlaydigan mexanizmlarni tatbiq qilish hamda ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz rivojlantirish maqsad qilingan.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini tizimli ravishda baholash, davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyatning asosiy elementi sifatida qabul qilinmoqda. Bu yondashuv kadrlar tayyorlash tizimining samaradorligini ta'minlash va uning uzluksiz takomillashtirilishi uchun muhimdir. Yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash jarayonini takomillashtirish oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, bu jarayonda ta'lim sifatini oshirish va uni kafolatlash bo'yicha turli yondashuvlar mavjud bo'lib, har bir mamlakat ta'lim tizimi o'ziga xos metodlarni qo'llab, xalqaro tajribadan foydalangan holda rivojlantirilmoqda.

Buyuk Britaniya ta'lim sifatini baholash bo'yicha ilg'or tajribaga ega davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda har bir oliy ta'lim muassasasi ta'lim sifatini ta'minlash uchun samarali ichki monitoring tizimini tashkil etadi va uni muntazam ravishda amalga oshiradi. Sifatni boshqarish jarayonida ta'lim muassasasida sifat kafolatlarini ta'minlovchi mexanizmlar joriy etilgan. Bular ta'lim jarayonini nazorat qilish va boshqarishning uzluksizligini kafolatlaydi. Buyuk Britaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarining ichki sifat nazorati samaradorligini ta'minlash orqali ta'lim sifatini oshirishning samarali yo'llaridan biri hisoblanadi.

Germaniyada oliy ta'lim sifatini baholashning o'ziga xos tizimi mavjud. Bu tizimda oliy ta'lim muassasalarining sifatni mustaqil baholash tizimiga katta ahamiyat qaratiladi. Sifatni baholash jarayoni bir necha agentliklar tomonidan amalga oshiriladi, bu agentliklarning ba'zilar ma'lum tor doiradagi sohalar, masalan, texnika, tibbiyot yoki biznes sohalariga yo'naltirilgan. Akkreditatsiya jarayoni esa oliy ta'lim muassasasining talabiga binoan amalga oshirilib, yakuniy xulosalar tegishli davlat organlari tomonidan tasdiqlanadi. Bu yondashuv Germaniyada ta'lim sifatini baholash jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, chunki u nafaqat davlat organlari, balki xususiy sektor, jumladan, ish beruvchilarning ham fikrini inobatga oladi.

Germaniya ta'lim tizimining yana bir muhim xususiyati shundaki, ta'lim sifatini baholashda ish beruvchilarning ekspert salohiyatidan keng foydalaniladi. Bu jarayon ta'lim sifatini real mehnat bozoriga moslashtirish, ish beruvchilarning talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Germaniyada mustaqil sifat baholash

²¹ Болотов В.А. Основные подходы к построению общероссийской системы оценки качества образования // Наука, высшее образование и развитие современного мира: сб. науч. ст. Архангельск. 2007. – С. 6-11

tizimining mavjudligi oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirishga ko'mak beradi.

Yaponiyada ham ta'lim sifatini baholash va akkreditatsiyalash jarayonlari rivojlangan davlatlarga o'xshash tarzda amalga oshiriladi. Yaponiyada ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy metodlari joriy etilgan bo'lib, bu jarayonlar o'zini-o'zi baholash, tashqi ekspertiza va qaror qabul qilish bosqichlaridan iborat. Ta'lim muassasalarining umumiy faoliyatini baholash bilan birga, alohida ta'lim dasturlari ham baholanadi. Bu jarayon komissiyalar tomonidan amalga oshiriladi va ta'lim muassasalarining samaradorligi ichki menejment tizimi asosida tahlil qilinadi. Yaponiyada ta'lim muassasalari faoliyatini tahlil qilishda sifatni boshqarishning zamonaviy metodlari va texnologiyalaridan foydalaniladi, bu esa ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va uni samarali baholash bugungi kunda global ta'lim tizimining eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar va milliy ta'lim tizimlari ta'lim sifatini aniqlash, uni baholash jarayonlarini takomillashtirish uchun turli yondashuvlarni ishlab chiqmoqda. Ta'lim sifatini baholash jarayonini samarali amalga oshirish uchun, avvalo, ta'lim sifati va ta'lim muassasasi samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning to'liq va asosli to'plamini tuzish zarur.

Ko'pgina tadqiqotchilar ta'lim sifatini aniqlash uchun zarur mezon va ko'rsatkichlarning etarli darajada rivojlanmaganligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, tadqiqotchilar ta'lim sifatini baholash uchun turli metodologik yondashuvlar va indikatorlar majmuini taklif etmoqda. Bu ko'rsatkichlar turli manbalardan, jumladan, ta'lim tizimining modellari, uning tuzilgan maqsadlari, samarali faoliyat mezonlari hamda boshqaruv muammolaridan olinadi. Har bir model yoki yondashuv ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllanadi va baholanadi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va baholash sohasidagi mavjud ilmiy-uslubiy ishlanmalarining amaliy ahamiyatini qayd etib, tan olishimiz kerakki, ta'lim sifatini oshirish va baholashning bir qator yo'nalishlari bo'yicha tadqiqotlarning konseptual bazasi hali ham yaxshi rivojlanmagan, ta'lim sifatini oshirishga oid zamonaviy yondashuvlarda zaruriy murakkablik mavjud emas. Ta'lim samaradorligining etarli darajada asoslangan mezonlari va ko'rsatkichlari mavjud emas, aslida talabalarining ta'lim yutuqlarini joriy tekshirish va baholashni takomillashtirish, yangi baholash tizimlariga o'tish istiqbollari bilan bog'liq tadqiqotlar mavjud emas”²².

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini tahlil qilish ko'plab omillarga bog'liq ya'ni, tizimli yondashuv doirasida o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarining xususiyatlari, sharoitlari va natijalarini o'zida mujassam etgan ko'rsatkichlar majmui hisobga olinadi. Mamlakat oliy ta'lim tizimida sifatni doimiy ko'tarib borish barcha rivojlangan mamlakatlarning ta'lim jarayonini yaxshilash sohasida olib borilayotgan tajribalarini chuqur tahlil qilgan holda, o'zimizga xos va mos bo'lgan yo'nalishlarni takomillashtirib borishimiz kerak

Uning tuzilishi printsipli sifatning mustahkamligi xususiyatlaridan kelib chiqadi. Shunday qilib, oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim sifati ko'p qirrali va subyektivdir, shuningdek, dinamik xususiyatga ega, ta'lim darajasi, ta'lim muassasalarining turlari va shakllari bo'yicha farqlanadi, shuning uchun sifat haqida emas, balki sifatlar haqida gapirish yanada to'g'ridir (o'quv, ilmiy-tadqiqot, axborot-ta'lim muhiti va boshqalar), ta'lim sifati tizim-strukturaviy va qiymat-pragmatik jihatlarining birligini aks ettiruvchi ta'riflar tizimi orqali aniqlanadi.

²² Болотов В.А. Основные подходы к построению общероссийской системы оценки качества образования // Наука, высшее образование и развитие современного мира: сб. науч. ст. Архангельск. 2007. – С. 6-11

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini boshqarish masalasi hozirgi kunda eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu jarayonning murakkabligi va ko'p qirraliligi uni boshqarishning turli modellari va yondashuvlarini ishlab chiqishni talab etadi.

Ta'lim sifatini boshqarishning nazariy asoslarini ishlab chiqish bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, A.A. Avetisovning tadqiqotlariga ko'ra, ta'lim tashkilotlari boshqariladigan dinamik jarayonlar sifatida tasavvur etiladi, bu jarayonlar umumiy qonuniyatlarga bo'ysunadi. Avetisov ta'lim sifatini baholash va boshqarish tizimining asosiy atributlarini aniqlaydi: maqsad (dastur), tuzilma, jarayon (algoritm) va faoliyat sifati (samaradorlik). Bu yondashuv ta'lim tashkilotlarini qayta aloqa va funktsional tizimlar bilan o'zaro bog'liq bo'lgan tizimlar sifatida ko'rishni taklif qiladi. Ta'lim sifatini baholash tizimining bunday ko'rinishi ta'lim jarayonining barcha asosiy parametrlarini tahlil qilish va o'lchash imkonini beradi.

Shu bilan birga, A.A. Avetisov ta'lim sifatini "tizimning barcha parametrlariga bog'liq o'lchanadigan xarakteristika" sifatida tavsiflaydi va uni o'quvchilarning normativ tayyorgarlik darajasiga erishish darajasi bilan o'lchaydi. Bu ta'lim sifatining boshqariladigan jarayon ekanligini tasdiqlaydi, chunki ta'lim jarayonidagi sifat ko'rsatkichlari belgilangan maqsadlarga erishish bilan bevosita bog'liq. Ta'lim jarayonini boshqarish uchun Avetisov "operator" tushunchasini qo'llaydi, u tashkilotning tuzilmasi, boshqaruv ta'siri va tashqi standartlarga moslashuvi kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Ushbu model ta'lim tashkilotlarida sifatni boshqarishda tizimlilik yondashuvining ahamiyatini ko'rsatadi.

N.A. Seleznev va A.I. Subetto tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim sifatini boshqarishning ikki tomonlama tizimli genetik qonuni ham ta'lim tashkilotlari uchun muhim metodologik asosni tashkil etadi. Ushbu yondashuvda ta'lim sifatini boshqarish ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: ta'limning hozirgi faoliyat sifatini boshqarish (sifatni ta'minlash) va rivojlanish sifatini boshqarish (sifatni yaxshilash). Bu ikkilik tamoyili ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish va barqaror ishlashini ta'minlash uchun zarurdir. Oliy ta'lim muassasalari sifatni boshqarish tizimlarida bu ikki yo'nalish alohida ajratib ko'rsatilishi, ularning aloqadorligini va muvofiqligini ta'minlash zarur.

Umuman olganda, ta'lim sifatini boshqarish va uni baholash tizimining murakkabligi va ko'p qirraliligi nafaqat tashkilotning ichki tuzilmasi va jarayonlariga, balki tashqi muhitning talablari va standartlariga ham bog'liqdir. Shu bois, har qanday oliy ta'lim muassasasi ta'lim sifatini boshqarishda zamonaviy ilmiy yondashuvlardan foydalanishi, ta'lim jarayonini tizimli ravishda baholashi va takomillashtirishi kerak. Bu esa milliy ta'lim tizimining global raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va baholash masalasi zamonaviy ta'lim muassasalarining strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

M.T. Gromkova tomonidan taklif etilgan yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayonining tuzilishi tarbiya (ehtiyotlarni boshqarish), o'qitish (ijtimoiy-madaniy me'yorlarni belgilash) va rivojlanish (qobiliyatlarni oshirish) birligi sifatida qaraladi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida ko'rishga imkon beradi, bunda tarbiya, ta'lim va shaxsiy rivojlanish birgalikda amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun ham dolzarb bo'lib, milliy ta'lim dasturlari va standartlarining inson kapitalini rivojlantirishga qaratilganligini inobatga olganda, ta'lim jarayonini yaxlit boshqarish zarurligi yana ham ortadi.

Ta'lim sifatini oshirish va baholash jarayonida ko'p omilli va ko'p qirrali yondashuvni qo'llash juda muhimdir. V.P. Panasyukning fikriga ko'ra, ta'lim tashkilotida sifat menejmenti uning barcha jarayonlari va elementlariga kompleks, maqsadli va muvofiqlashtirilgan ta'sir

sifatida ko‘rilishi lozim. Bu, o‘z navbatida, barcha tarkibiy qismlarning sifati (resurslar, potentsial, jarayonlar va natijalar) o‘zaro bog‘liq bo‘lib, yakuniy natija – ta’lim sifatini ta’minlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirishda muhim omillardan biri ta’limning asosiy resurslari hisoblanadi. Ular didaktik jihatdan tashkil etilgan bilimlar (o‘quv dasturlari mazmuni), professor-o‘qituvchilar tarkibi, o‘quv va ilmiy adabiyotlar, laboratoriya va texnologik baza, hamda moliyaviy resurslardan iboratdir. Ushbu resurslarning samaradorligini oshirish orqali ta’lim sifatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatish mumkin. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ham ta’limning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va kadrlar malakasini oshirish bo‘yicha bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ta’lim sifatini baholash jarayoniga tizimli yondashuv nazariy jihatdan YU.K. Babanskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u ta’lim jarayonini optimallashtirish nazariyasiga asoslanadi. Babanskiyning fikriga ko‘ra, ta’lim jarayoni ko‘p omilli va murakkab bo‘lgani uchun uning sifatini alohida choralar bilan yaxshilash qiyin. Shuning uchun ta’lim jarayonini boshqarish tizimining barcha elementlarini integratsiyalashgan holda boshqarish lozim. Bu yondashuv ham O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan islohotlar doirasida qo‘llanishi mumkin, chunki ta’lim tizimi sifatini yaxshilash barcha elementlar (kadrlar, texnologiyalar, resurslar) samaradorligini birgalikda oshirish bilan amalga oshiriladi.

Shuningdek, N.A. Seleznev va A.I. Subetto tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim sifatini boshqarishning ikki tomonlama tizimli genetik qonuni oliy ta’lim muassasalarida sifat menejmentiga yondashuvda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv ta’lim sifatini ta’minlash va rivojlantirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi, ya’ni oliy ta’lim muassasalarida hozirgi sifat darajasini saqlash bilan birga, uzluksiz ravishda uni yaxshilashga qaratilgan jarayonlar ham alohida ko‘rib chiqiladi. Bu yondashuv O‘zbekistonda oliy ta’lim sifatini oshirishda innovatsion va konservativ tamoyillarning uyg‘unlashuvini ta’minlash uchun zarurdir.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va baholashda zamonaviy yondashuvlar o‘quv jarayonini tashkil etishning metodik va amaliy tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar, xususan, dasturiy-maqсадli yondashuv va vaziyatli yondashuv, zamonaviy boshqaruv metodlarining ijtimoiy tizimlarga moslashuvi orqali ta’lim sifatini yuqori darajada saqlashni ta’minlaydi.

Dasturiy-maqсадli yondashuv doirasida uchta asosiy protsedura ajralib turadi:

1. Maqsadlarni aniqlash va ularni ierarxik tizimda tartibga solish ("maqsadlar daraxti"). Bu jarayonda har bir maqsad boshqa tizimlarning maqsadlari bilan uyg‘unlashtiriladi. Ta’lim muassasasining maqsadlari yuqori va quyi darajadagi maqsadlar bilan moslashtirilishi, ya’ni vertikal va gorizontol holatda bog‘lanishi lozim. O‘z navbatida, bu maqsadlar umumiy ta’lim tizimiga muvofiq shakllantiriladi.

2. Kompleks dasturlarni ishlab chiqish. Ta’lim jarayonini boshqarishda faqat yakka dasturlarga emas, balki umumiy ijtimoiy faoliyat komplekslariga ham e’tibor qaratiladi. Bu jarayonda ta’lim sifatini oshirish uchun kadrlar tayyorlash, moddiy-texnika bazasi va moliyaviy imkoniyatlar kabi barcha resurslar safarbar qilinadi.

3. Aniq tashkiliy tuzilmalarni shakllantirish. Ta’lim sifatini boshqarishning samaradorligini oshirish maqsadida tashkilot tuzilmasi optimallashtiriladi. Bu ta’lim tashkilotlarining tashkiliy faoliyatini yanada kompleks va tizimli qilib ko‘rish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Болотов В.А. Основные подходы к построению общероссийской системы оценки качества образования // Наука, высшее образование и развитие современного мира: сб. науч. ст. Архангельск. 2007. – С. 6-11
3. Болотов В.А. Основные подходы к построению общероссийской системы оценки качества образования // Наука, высшее образование и развитие современного мира: сб. науч. ст. Архангельск. 2007. – С. 6-11

O‘SMIRLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turg‘unov Abdumannop Inomjonovich

Toshkent Amaliy fanlar universiteti “Psixologiya” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14243970>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini ochib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada o‘smirlarda tanqidiy fikrlashning ijtimoiy-psixologik sifatlari ta‘sir va turli vaziyatlar bilan aloqadorligi batafsil yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smir, kognitiv, tafakkur, tanqidiy fikr, qabul qilish, ta‘sir.

Аннотация. В данной статье раскрываются психологические особенности развития критического мышления у подростков. Также в данной статье подробно описано влияние социальных и психологических качеств критического мышления у подростков и его связь с различными ситуациями.

Ключевые слова: подросток, когнитивное, мышление, критическое мышление, принятие, аффект.

Abstract. This article reveals the psychological features of developing critical thinking in teenagers. Also, this article describes in detail the influence of social and psychological qualities of critical thinking in teenagers and its connection with various situations.

Keywords: adolescent, cognitive, thinking, critical thinking, acceptance, affect.

Tez rivojlanayotgan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar faktlarni yodlash va ko‘rsatmalarga amal qilishdan tashqarida biz tarbiyalashimiz mumkin bo‘lgan eng muhim ko‘nikmalardan biri bu tanqidiy fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bolalar va o‘smirlarga axborotni tahlil qilish, mustaqil fikrlash va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirish uchun zarurdir. Axborotga asoslangan zamonaviy dunyoda yosh onglarda katta hajmdagi ma‘lumotlar bo‘ylab harakatlanish, haqiqat va fikrni farqlash va o‘z mulohazalarini shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish juda muhimdir.

Tanqidiy fikrlash - bu asosli mulohazalar yoki asosli qarorlar qabul qilish uchun ma‘lumot, g‘oyalar yoki vaziyatlarni ob‘ektiv tahlil qilish va baholash qobiliyatidir. Bu taxminlarni so‘roq qilish, bir nechta nuqtai nazarlarni ko‘rib chiqish va xulosalarni tasdiqlash uchun dalillardan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy dunyo turli manbalardan olingan ma‘lumotlar bilan to‘yingan va bu ma‘lumot dengizida harakat qilish qobiliyati passiv yutilishdan ko‘proq narsani talab qiladi - bu tanqidiy fikrlashni talab qiladi.

Tanqidiy fikrlash kuchini tushunish va samarali usullarni qo‘llash orqali biz yosh avlodni shaxsiy va akademik hayotida muvaffaqiyatga erishish uchun mustahkam poydevor bilan jihozlashimiz mumkin.

Nega tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhim?

Tanqidiy fikrlash kognitiv qobiliyatdan ko‘ra ko‘proq muhimdir; bu qiziquvchanlik, ochiq fikrlilik va taxminlarga shubha qilish istagini uyg‘otadigan tafakkurdir. Kuchli tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan o‘smirlar muammolarni hal qilish, yangi vaziyatlarga moslashish va samarali muloqot qilish uchun yaxshi tayyorlangan. O‘smirlar uchun tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimligining bir necha asosiy sabablari mavjud:

Analitik fikrlash

Tanqidiy fikrlash yosh ongga murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, ularni boshqariladigan qismlarga ajratish va asosli xulosalar chiqarish imkonini beradi. Ushbu ko'nikma o'quv fanlarida, muammolarni hal qilishda va qaror qabul qilishda asosiy hisoblanadi.

Muammolarni yechish qobiliyatlari

Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish orqali biz bolalar va o'smirlarni ijodkorlik va topqirlik bilan qiyinchiliklarga dosh berishga tayyorlaymiz. Ular muammolarga turli tomonlardan yondashishni o'rganadilar, eng samarali echimga kelishdan oldin bir nechta echimlarni ko'rib chiqadilar. Tanqidiy fikrlovchilar murakkab muammolarni boshqariladigan qismlarga ajratishga mohir. Ular naqshlarni aniqlashlari, aloqalarni o'rnatishlari, muammolarga turli tomonlardan yondashishlari va darhol ko'rinmasligi mumkin bo'lgan ijodiy echimlarni ishlab chiqishlari mumkin.

Samarali qaror qabul qilish

Hayot qarorlar bilan to'la - ba'zilar ahamiyatsiz, boshqalari hayotni o'zgartiradi. Tanqidiy fikrlovchilar boshqalarga qaraganda tarafkashlik va his-tuyg'ularga kamroq ta'sir qiladi. Ular barcha mavjud ma'lumotlarni, potentsial oqibatlarni va shaxsiy qadriyatlarni hisobga olgan holda, o'ylangan va oqilona tanlovlarga olib keladigan qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Chidamlilik va moslashuvchanlik

Tanqidiy fikrlash yosh onglarni muvaffaqiyatsizliklarni o'rganish imkoniyati sifatida qabul qilishga o'rgatish orqali mustahkamlikni rivojlantiradi. Ular o'zgarishlarga ko'proq moslashadi va muvaffaqiyatsizliklarni muvaffaqiyat sari qadam sifatida ko'rishadi.

Kuchli muloqot qobiliyatlari

Fikrlarni aniq va mantiqiy bayon qilish qobiliyati tanqidiy fikrlashning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bolalar va o'smirlar ma'lumotni tanqidiy baholay olsalar, ular o'z fikrlarini aniq ifodalashlari, mazmunli munozaralarda qatnashishlari va o'z nuqtai nazarlarini ishonchli tarzda taqdim etishlari mumkin. Bu mahorat samarali muloqot va fikrlarni ishonch bilan ifodalash uchun zarurdir.

Hissiyotlarni tartibga solish

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari odamlarga hissiy javoblarni ob'ektiv tahlil qilish va baholash imkonini beradi, ularga oqilona va mantiqsiz e'tiqodlar yoki tetiklar o'rtasidagi farqni aniqlashga yordam beradi. Ushbu kognitiv jarayon hissiyotlarni boshqarishning samarali strategiyalarini amalga oshirishga yordam beradi, bu esa ko'proq moslashish mexanizmlari va hissiy farovonlikka olib keladi.

Noto'g'ri ma'lumotlarga chidamlilik

Raqamli asrda noto'g'ri ma'lumotlar va soxta yangiliklar yong'in kabi tarqaldi. Tanqidiy fikrlash bolalar va o'smirlarni ishonchli manbalarni ishonchsiz manbalardan ajratish vositalari bilan ta'minlab, noto'g'ri ma'lumotlar qurboni bo'lish xavfini kamaytiradi.

Bir umrlik ta'lim

Tanqidiy fikrlash faqat sinf bilan cheklanmaydi. Bu ko'nikmaga ega bo'lganlar ko'proq qiziquvchan va ochiq fikrli bo'lib, butun umri davomida uzluksiz o'rganish odatiga olib keladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari

Mana, bolalar va o'smirlar uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni boshlashning bir necha yo'li:

Ochiq munozaralarni rag'batlantirish

Ma'noli suhbatlarda qatnashish. Darhol javob berish o'rniga, ularning tanqidiy fikrlashini rag'batlantiradigan o'ylantiruvchi savollarni bering. Ularni o'z nuqtai nazarlarini baham

ko‘rishga, taxminlarga qarshi chiqishga va turli nuqtai nazarlarni o‘rganishga undash. O‘z fikrlari va taxminlari haqida chuqur o‘ylash uchun ochiq savollardan foydalaning. Misol uchun, agar bolangiz o‘qigan kitobi haqida fikr bildirs, "Sizga nima sabab bo‘ldi?" kabi savollarni bering. yoki "Ushbu qismni talqin qilishning yana qanday usuli bor?" Bu ularni o‘z fikrlarini tahlil qilishga va muqobil istiqbollarni ko‘rib chiqishga undaydi. Shuningdek, siz bolalar va o‘smirlarga ijodiy echimlarni talab qiladigan yoshga mos keladigan muammolarni ko‘rsatishingiz mumkin. Misol uchun, bolangizni qurilish bloklari bilan ta‘minlang va undan eng og‘irlikni ushlab turadigan tuzilmani yaratishni so‘rang. Sinov va xato orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ularni turli dizayn va materiallar bilan tajriba qilishga undash.

Ularga turli nuqtai nazarlarni oching: Bolalar va o‘smirlarni adabiyot, ommaviy axborot vositalari va muhokamalar orqali turli nuqtai nazarlar, madaniyatlar va tajribalarni o‘rganishga undash. Turli nuqtai nazarlarga ta‘sir qilish tanqidiy fikrlashning muhim atributlari bo‘lgan ochiq fikr va empatiyani rivojlantiradi. Turli nuqtai nazarlarni muhokama qilish empatiyani rag‘batlantiradi va bolalarga bir nechta to‘g‘ri qarashlar bo‘lishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Xulosa, o‘smirlarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish ularning intellektual o‘sishi, muammolarni hal qilish qobiliyati va qaror qabul qilish qobiliyatlari uchun juda muhimdir. Savol berishni rag‘batlantirish, bahs-munozaralarda qatnashish, muammolarni hal qilish imkoniyatlarini taqdim etish va ularga turli nuqtai nazarlarni ochib berish kabi strategiyalarni amalga oshirish orqali biz o‘smirlarimizga tanqidiy fikrlash va vaziyatlarni samarali tahlil qilish imkoniyatini beramiz. Tanqidiy fikrlashni qadrlaydigan va mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradigan muhitni yarating, bu bizning o‘smirlarimizga akademik, martaba va hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aizikovitsh-Udi, E., & Amit, M. (2011). Developing the skills of critical and creative thinking by probability teching. *Procedia Social and Behavior scinces*, 15, 1087-1091.
2. Burke, L. A., & Williams, J. M. (2012). The impact of a thinking skills intervention on children's concepts of intelligence. *Thinking skills and creativity*. In press.
3. Chaffee, J. (1988). *Thinking critically* (2nd ed.). Boston, MA: Houghton Mifflin.
4. Cohen, J. W. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Cropley, A. J. (2005). *Creativity in education & learning: A guide for teachers and educators*. Oxon: Routledge Falmer.
6. Edwards, S. D. (2005). A psychology of breathing methods. *International Journal of Mental Health Promotion*, 7(4), 28-34.
7. Emir, S. (2009). Education faculty stud . *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2466-2469
8. Ennis, R. (1985). Goals for critical thinking curriculum. In A. Costa (Ed.). *Developing minds: A Heourse book for teaching thinking*: Alexandria. (pp. 54-57). VA: Association for Supervision and Curriculum Developments.
9. Facione, P. A. (2006). *Critical thinking: What it is and why it counts*. Millbrae, CA: California Academic Press.

OLIIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINING ILMIY TADQIQOT ISHLARI VA ULARNI O'TKAZISH TARTIBI

Usmonov Abdulla Abdumannopovich

Navoiy davlat universiteti katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244444>

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarining ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanishi, ilmiy tadqiqot, dissertatsiya va uning tarixiy shakllanishi, dissertatsiyani yozish tartibi, shuningdek, respublikamizda ilmiy faoliyat va uni olib borishning mazmun-mohiyati haqida bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье описывается, как студенты занимаются научными исследованиями, научными исследованиями, диссертацией и ее историческое становление, порядок написания диссертации, а также содержание и сущность научной деятельности в нашей республике.

Abstract. This article describes how students engage in scientific research, scientific research, a dissertation and its historical formation, the procedure for writing a dissertation, as well as the content and essence of scientific activity in our republic.

Mamlakatimizda oxirgi yillarda olib borilayotgan davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlarini ta'minlashni ustuvor vazifa etib belgilangani, shu yurtida yashayotgan har bir insonning tinch va baxtli hayot kechirishi, uning sog'lig'i joyida bo'lishi, yaxshi ta'lim olishi, oilasini tebratishi uchun qanday sharoit kerak bo'lsa, hammasini yaratib berishga harakat qilinayotgani quvonarli hol. Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, “Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir.”[1] Buning uchun, ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarining ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlarini rivojlantirish dolzarblik kasb etadi.

Zamonaviy ta'limning samarali rivojlanishini oliy ta'lim muassasalari talabalarining ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish orqali erishish mumkindir. Bugungi kunda talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u butun o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismiga aylanmoqda. Binobarin, uni shunday tashkil etish kerakki, natijada talabalar nafaqat ma'lum hajmdagi bilim olishlari, balki ularda mustaqil izlanishga intilish hosil bo'lishi, olingan bilimlarni takomillashtirishi, tadqiqot usullarini puxta o'zlashtira olishi; ilmiy muammolarni hal qilishning nostandart usullari, turli xil ma'lumotlar oqimini tahlil qilish va umumlashtirishga o'rgatilishi bilan ahamiyatlidir.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining ilmiy tadqiqot ishi maqsadlari quyidagilardan iboratdir:

- maxsus va ilmiy adabiyotlar bilan ishlashda mustaqillikni rivojlantirish;
- talabaning mavhum tafakkurini rivojlantirish;
- talabalarda mustaqil fikrni shakllantirish va uni himoya qila olish qobiliyatini rivojlantirish;
- talabalarining auditoriyada muloqot qilish, anjumanlarda nutq so'zlash qobiliyatini rivojlantirish;
- talabalarda topshirilgan vazifani mas'uliyat bilan ado etish hissini shakllantirish;
- talabalarining o'ziga ishonchini oshirish, bajarilgan ishning ahamiyatini anglash;

➤ talabalarda tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanishni davom ettirish istagini rivojlantirish.

Ilmiy tadqiqot olib borish uchun birlamchi shart – chuqur bilim sohibi bo‘lish. Bilim odatda o‘qish-o‘rganish orqali egallanadi. Talaba maktab, litsey yoki kollejda olgan bilimini oliy ta‘lim muassasasida o‘zi tanlagan fanlar bo‘yicha chuqurlashtiradi. Yosh tadqiqotchilarning bilimini oliy ta‘lim muassasasida majburiy hamda tanlov fanlar hisobiga o‘zlashtirgan bilimlari tashkil qiladi. Talaba ilmiy tadqiqot bilan shug‘ullanuvchi ana shu bilim poydevorini o‘z mustaqil mehnati, o‘qib-o‘rganishi bilan boyitadi. Buning uchun o‘zi tanlagan soha, mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy-metodik adabiyotni chuhur o‘rganishi zarur. Talaba o‘rta maktabda olgan bilimini oliy maktabda o‘zi tanlagan fanlar bo‘yicha chuqurlashtiradi. Yosh tadqiqotchining bilim poydevorini oliy ta‘lim muassasasida umumta‘lim fanlari bo‘yicha, maxsus kurslarda o‘zlashtirgan bilimlari tashkil qiladi. Ilmiy tadqiqot bilan shug‘ullanuvchi ana shu bilim poydevorini o‘z mustaqil mehnati, o‘qib-o‘rganishi bilan boyitadi. Buning uchun o‘zi tanlagan soha, mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy-metodik adabiyotni chuhur o‘rganishi zarur.

Ma‘lumki, ilmni o‘rganish, tahlil qilish, uning turli yo‘llarini tadbiq etish hamda egallash va yangilik kashf etishning tizimli olib borilishi ilmiy tadqiqot sanaladi. Ilmiy tadqiqot bilan shug‘ullanish – mashaqqatli va ayni vaqtda sharaflı ish sanaladi.

Bugungi kunda olim bo‘lishni havas qiluvchi kishilar ko‘plab uchramoqda. Olimlarga jamiyatimizda e‘tibor va e‘tiroflar kundan-kunga oshib bormoqda. Olim bo‘lishni orzu qilgan kishida ma‘lum imkoniyatlar va bu imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarish uchun ma‘lum shart-sharoitlar mavjud bo‘lishi lozim.

Ilmiy tadqiqot – yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri sanaladi. Ilmiy tadqiqotda obyektivlik, ishonchlilik, aniqlik bo‘lishi kerak. Ilmiy tadqiqot hamma shartlarga amal qilib takrorlanganda hamisha birdek natija berishi, bahs etilayotgan masalani isbotlashi lozim.

Ilmiy tadqiqot bir-biri bilan bog‘langan ikki qism – tajriba va nazariyadan iboratdir. Ilmiy tadqiqotning asosiy komponentlariga: mavzuni belgilash, mavjud axborotni, tadqiqot sohasidagi shart-sharoit va metodlarni, ilmiy farazlarni oldindan tahlil etish, tajriba o‘tkazish, olingan natijalarni tahlil etish va umumlashtirish, kelib chiqqan farazlarni olingan dalillar asosida tekshirish, yangi fakt va qonunlarni ifodalab berish, ilmiy bashorat yuritish kabilar kiradi.

Ilmiy tadqiqotlarni fundamental va amaliy, miqdoriy va sifatiy, noyob va kompleks tadqiqotlarga ajratish keng tarqalgan. Ilmiy tadqiqotlarning metod va tajribalari fanning o‘zidagina emas, balki ko‘pgina iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda ham keng qo‘llaniladi.

Ma‘lumki, ilmiy tadqiqot dissertatsiya shaklida bayon etiladi. Dissertatsiya so‘zi lotincha “dissertation” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, fikrlash, tadqiqot degan ma’nolarni anglatadi.

Dissertatsiya – muallif tomonidan shaxsan amalga oshirilgan, tadqiqotning mohiyati tegishli talablarga javob beradigan, tugallangan va mazmunan yaxlit ilmiy ish sifatida qo‘lyozma bo‘lish huquqiga ega bo‘lgan va qo‘lyozma huquqiga ega bo‘lgan, ilmiy yangilik va amaliy natijalar tizimli asoslab berilgan ilmiy ish sanaladi.

Qadimda dissertatsiyalar qo‘lda yozilgan asar shaklida tayyorlangan maxsus ilmiy ishlar sifatida paydo bo‘lgan va uning qoidasi shundan iborat bo‘lganki, ilmiy darajaga da‘vogar odatda universitetda bo‘lib o‘tgan ommaviy og‘zaki munozaralarda himoya qilishi lozim sanalgan.

Tarixchilarning ta’kidlashicha, dissertatsiyani ommaviy himoya qilish tartibidagi birinchi doktorlik dissertatsiyasi 1130-yilda Boloniya universitetida bo‘lib o‘tgan.

XVI asrga kelib dissertatsiyalarni tayyorlash va ommaviy himoya qilish jarayoni yanada soddalashtirilgan. Bu vaqtda ular nafaqat qo'lyozmalar, balki bosma asarlar shaklida ham rasmiylashtirilganligi tarixda keltiriladi. Asta-sekin ilmiy daraja va unvon olish uchun ilmiy va adabiy mavzularda majburiy yozma insholarni ommaviy himoya qilish tizimi shakllanib borgan. Dastlab, bunday tizim nemis tilida so'zlashadigan mamlakatlarning universitetlarida keng tarqalgan, keyinchalik esa, ya'ni XVII asrda boshqa mamlakatlarda ham yozma ishlarni himoya qilish amalga oshirilgan. Dissertatsiyalarni tayyorlashga qo'yiladigan talablar universitet nizomlarida qayd etila boshlangan. O'sha davrda dissertatsiya g'oyasi mustaqil yozma ish sifatida shakllangan va uni ilmiy darajaga da'vogar shaxs o'z hisobidan nashr etishi va ushbu sohadagi vakolatli olimlarga tarqatishi lozim sanalgan. Shundagina ular dissertatsiyani himoya qilishda jamoatchilik muhokamasidan o'tishi va ishtirok etishlari mumkin bo'lgan.

Rossiyada dissertatsiyalarni bosma shaklda himoya qilish 1755 yilda Moskva imperatorlik universiteti tashkil etilgandan so'ng joriy etilgan. 1791 yilda tibbiyot doktori ilmiy darajasini berish huquqi berilgan. 1803 yilda imperator farmoniga binoan fan nomzodi, magistr va doktorlik ilmiy darajalari joriy etilgan. Ilmiy darajani olish uchun og'zaki va yozma imtihonlarni topshirish, so'ngra universitet fakultetlaridan birining yig'ilishida dissertatsiyani ommaviy ravishda himoya qilish lozim bo'lgan. Dastlab himoya qilish jarayonida bir nafar opponent chiqish qilgan bo'lsa, keyinchalik ularning soni uch nafarga yetgan.

1819 yilda Rossiyada "Ilmiy darajalar ishlab chiqarish to'g'risida"gi Nizom birinchi rasmiy hujjat sifatida qabul qilinib, unga ko'ra magistr va fan doktori ilmiy darajasini olish uchun imtihonlarni og'zaki va yozma sinovlar shaklida topshirish va dissertatsiyani ommaviy ravishda himoya qilish mazmuni ifodalangan. Magistrlik dissertatsiyasi rus, lotin yoki boshqa tillarda, doktorlik dissertatsiyasi esa faqat lotin tilida taqdim etilishi belgilangan. Dissertatsiyadan tashqari, bo'lg'usi avtoreferatlarning asosini aks ettiruvchi "tezilar" (tezislar) ham tayyorlanishi kerak edi.

Tezis (qad. yunon. θέσις "joy; sharoit; tezis") – bitta jumlada qisqacha bayon qilingan asosiy fikrlar ma'nosi sanaladi.

Tezislar (fan va falsafada) – odatda annotatsiyada qisqacha bayon qilingan asosiy qoidalar, ilmiy ishning asosiy fikrlari, maqolalar, ma'ruzalar, kurs ishlari yoki tezislar va boshqalardir.

Rossiyada 1819 yildagi qabul qilingan Nizomning takomillashuvi asosida 1837 yilda "Ilmiy daraja tadqiqotlari to'g'risida"gi Nizom tasdiqlangan. U bo'lg'usi fan doktorlari uchun tadqiqotlar (imtihonlar) tartibini soddalashtirgan va ularga dissertatsiyalarni nafaqat lotin tilida, balki rus tilida ham yozish imkoniyatini bergan. 1864 yilda esa talabalarga "Talaba unvoni va ilmiy darajalar uchun tadqiqotlar to'g'risida"gi Nizomga muvofiq dissertatsiyani himoya qilish natijasida fan nomzodi, magistr va doktorlik ilmiy darajalari berilishi mumkinligi belgilangan. O'sha paytda fan nomzodi darajasi hozirgi universitet diplomiga teng bo'lgan. 1884 yilda u bekor qilinib, shundan beri faqat magistr va doktorlik darajalari mavjuddir.

1917 yilgacha Rossiyada dissertatsiyalar faqat nashr etilib, bosma shaklda himoya qilish uchun taqdim etilgan. Dissertatsiyaga ilova ko'rinishidagi tezislar bir necha sahifalarda bo'lgan. Dissertatsiya himoyasi fakultet kengashi a'zolari va barcha xohlovchilar ishtirokida fakultet ochiq yig'ilishida bo'lib o'tgan. Rasmiy opponentlar fakultetning professor-o'qituvchilari orasidan tayinlangan, opponentlarning ilmiy darajaga ega bo'lishi majburiy bo'lmagan. Boshqa universitetlardan opponenetiari himoyaga taklif qilinmagan. Opponentlardan so'ng talabgorlarga himoya qilish imkoniyati berilgan. Magistrlik dissertatsiyasi uchun bir ovozdan ovoz berilgan taqdirda fan doktori ilmiy darajasi berilishi mumkin bo'lgan. Fakultet tomonidan qabul qilingan

ilmiy daraja universitetning ilmiy kengashi tomonidan tasdiqlanishi lozim bo'lgan va u butun jarayonni yakunlagan. Ko'rinib turibdiki, dissertatsiyani himoya qilish va ilmiy daraja berishning bunday jarayoni hozirgi zamonga qaraganda demokratik, sodda va qulay bo'lgan.

O'zbekistonda 1934 yildan fan nomzodi va fan doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyalarni himoya qilish joriy etila boshlagan. Fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun himoya qilinadigan dissertatsiya yangi ilmiy-amaliy xulosa va tavsiyalarni o'z ichiga olishi, uning muallifi (dissertant) tanlangan mutaxassislik bo'yicha chuqur ilmiy-nazariy bilimga ega ekanligini ko'rsatib berishi lozim. Fan doktori ilmiy darajasini olish uchun himoya qilinadigan dissertatsiya fan va texnikaning muayyan sohasidagi katta ilmiy nazariy muammoni hal qilishi, fan va amaliyotning rivojiga ulkan hissa bo'lib qo'shilishi lozim edi.

Bugungi kunda dissertatsiya va uni yozishga quyidagi talab qo'yilgan:

Falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya tegishli bilim sohasidagi muhim muammoning yangi yechimidan yoki mavjud ilmiy muammoni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan ilmiy-texnikaviy yoki ijtimoiy-iqtisodiy tavsiyalardan iborat tugallangan ilmiy ish bo'lishi kerak.

Fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya tugallangan ilmiy ish bo'lishi va unda quyidagilar bo'lishi kerak:

- muhim ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy yoki amaliy muammolar hal etiladi;
- yoki tegishli fan sohasining istiqbolli yo'nalishini rivojlantirishning asosiy yutug'i hisoblangan yangi nazariy qoidalar to'plami ishlab chiqilgan;
- yoki fan va texnika, ijtimoiy-siyosiy soha yoki iqtisodiy tarmoq rivojiga sezilarli hissa qo'shadigan nazariy-uslubiy va uslubiy asoslar, ilmiy asoslangan texnik, iqtisodiy yoki texnologik yechimlar ishlab chiqilishi (takomillashtirilishi) lozim.

Fanda nazariy ahamiyatga ega bo'lgan dissertatsiyada olingan ilmiy xulosalar, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan dissertatsiyada esa iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy sohaning murakkab muammolari yechimlari, shuningdek, ilmiy natijalardan amaliy foydalanish va ulardan foydalanish imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettirilishi zarur.

Dissertatsiya natijalarini fanga, amaliyotga tatbiq etish va tashkilotlar tomonidan amaliyotga qabul qilish bo'yicha asosiy hujjatlar Ilmiy kengashda muhokama qilinadi va attestatsiya ishiga qo'shiladi. Ushbu hujjatlar tashkilotlarning ilmiy-texnik kengashlari tomonidan ko'rib chiqilishi va tasdiqlanishi kerak.

Shuningdek, respublikamizda ilmiy ma'ruza shaklida faqat fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyani himoya qilishga ruxsat berilgan bo'lib, bunday ilmiy ma'ruza ko'rinishidagi dissertatsiya fan va amaliyot uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan ushbu soha mutaxassislari ma'lum bo'lgan ilmiy ishlar va nomzod tomonidan nashr etilgan ishlarda e'lon qilingan natijalarning qisqacha mazmunidan iborat sanaladi va doktorlik dissertatsiyasining muallif avtoreferatining ikki jildida rasmiylashtiriladi.

Ilmiy tadqiqot mavzusi tanlanganidan keyin ilmiy ishning xomaki rejasi tuziladi. Mavzuning ilmiy-metodik adabiyoti sinchiklab o'rganilganidan keyin bu xomaki rejaga turli-tuman o'zgarishlar kiritiladi. Mavzu bo'yicha to'plangan faktik materialning dastlabgi tasnifi ham ish rejasiga o'zgartirish kiritish lozimligini ko'rsatishi mumkin. Ana shunday o'zgarishlardan keyin bajariladigan ilmiy ishning mazmun-mundariyasi ancha oydinlashadi.

Ilmiy ish, jumladan dissertatsiya odatda kirish, asosiy qism, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, mundarija qismlaridan iborat bo'ladi. Mavzuning xarakteridan kelib chiqib ilova qismi ham beriladi. Ilmiy ishni yozish odatda “Kirish” qismini yozish bilan boshlanadi.

Dissertatsiyaning “Kirish” qismi ikki bo‘limdan tarkib topadi:

1. Ishning umumiy tavsifi.
2. Mavzuning o‘rganilish darajasi (ilmiy-metodik adabiyotlarga tavsif).

Ishning umumiy tavsifi bo‘limida mavzuning dolzarbligi asoslanadi, tadqiqotning maqsadi va vazifalari kabi bir qancha masalalar qisqa tarzda bayon qilinadi (ushbu bo‘lim barcha sohalar bo‘yicha yoziladigan dissertatsiyalar uchun Oliy Attestatsiya Komissiyasi belgilagan tartibda yoziladi). Bu bo‘limdagi bandlarning ko‘p qismiga asli dissertatsiya yozib bo‘linganidan keyingina aniq javob chiqadi. Masalan, tadqiqotdagi ilmiy yangiliklar, tadqiqotning ilmiy va amaliy qiymati haqida faqat ilmiy ish yakunlanganidan keyingina aniq ma’lumot berish mumkin. Shu sababli “Kirish” qismidagi bu bo‘limni yozishga odatda dissertatsiyaning asosiy qismi yozilganidan keyin qaytiladi.

“Kirish” qismining ikkinchi bo‘limida dissertatsiya mavzusi bo‘yicha o‘rganib chiqilgan ilmiy-metodik adabiyotlarga tavsif beriladi, ularning yutuq va kamchiliklari tahlil qilinadi. Adabiyotlarga munosabat xronologiyani saqlab bildiriladi, shunda mavzuning o‘rganilish darajasi bosqichma-bosqich ochiq ko‘rinadi. Adabiyotlarda aytilgan fikr-mulohazalarga xolisona yondashib baho berish shart. Dissertatsiyaning asosiy qismi mavzuning tabiatiga qarab turlicha bo‘ladi. Bu qismning boshlanishida ilmiy ish qanday boblarga bo‘lingani qisqa izoqlanadi, so‘ngra sarlavhalar ostida har bir bobning matni boshlanadi. Mavzuning xarakteridan kelib chiqib, dissertatsiya avval katta bo‘limlarga ajratilib, keyin bu bo‘limlar boblarga ajratiladi. Boblar o‘z navbatida turli sarlavhalar bilan qismlarga ajratiladi, bular o‘z navbatida yana kichik sarlavhalar bilan ajratilishi mumkin. Shundan keyingi bo‘linishlar raqamlash orqali amalga oshiriladi. Dissertatsiyaning asosiy qismi oldiga qo‘yiladigan talablardan biri – ajratiladigan bo‘limlar, boblar, sarlavhalar mazmunan asosli bo‘lishi, izchil joylanishi, hajman ham mumkin qadar mutanosib bo‘lishi kerak.

Xulosalar ikki turli bo‘ladi:

1) Dissertatsiyaning har bir bobi (agar mavjud bo‘lsa, har bir yirik bo‘limi) o‘z xulosalari bilan yakunlanadi;

2) Dissertatsiyaning oxiriga umumiy xulosalar chiqariladi.

Shuni hisobga olib, muhim xulosalarni boblar oxirida bermay, dissertatsiya oxiridagi xulosalarda berish lozim. Xulosalar lo‘nda, aniq va ishonarli bayon qilinishi zarur; bu yerda ortiqcha so‘zga o‘rin yo‘q. Xulosalarni sun‘iy ravishda maydalab ko‘paytirish qoralanadi. Xulosalar odatda raqamlanadi. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatini tuzish alifbo tartibida amalga oshiriladi.

Ilmiy tadqiqot ishni bajarish (nomzodlik va magistrlik dissertatsiyasi, bitiruv - malakaviy ishi, kurs ishi va boshqalar) tadqiqotchidan ham jismoniy, ham intellektual, ham psixologik jihatdan yuqori darajadagi tayyorgarlikni talab etadi. Izlanuvchidan diqqatning jamlanishini, o‘z intellektual salohiyatini boshqara olish, ilmiy tadqiqot olib borish metodologiyasi va texnologiyasini bilish, ilmiy bilimlardan nafaqat foydalana olish ko‘nikmalari, balki ma’lum darajada ularni tahlil qilish hamda amaliyotga tatbiq qilishni ham talab etadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, bashariyat uchun ham, taraqqiyot uchun ham, tamaddun uchun ham faqat bir narsa kerak: bu – ilm. Bejiz dunyo imomi – Imom Buxoriy hazratlari “Dunyoda ilmdan boshqa najot yo‘q va bo‘lmagay!” demaganlar.

- 155

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONIDA IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANISHI

Xolmirzayev Nuriddin Abdullayevich

NavDU doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244473>

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi masalalari ko‘rib chiqiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning hayotiy va kasbiy qadriyatlarini hamda fazilatlarini shakllantirish, ularning ijtimoiy-madaniy, pedagogik madaniyatini oshirish vazifalari va texnologiyalari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-madaniy pedagogik madaniyat, madaniyat va ta’lim qadriyatlarini, ijtimoiy-madaniy shakllanish, pedagogik ta’lim metodlari, “aqliy hujum”.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы социокультурного развития будущих учителей в высших учебных заведениях, готовящих педагогические кадры. Показаны задачи и технологии формирования жизненных и профессиональных ценностей и качеств будущих учителей, повышения их социокультурной и педагогической культуры.

Ключевые слова: социокультурная педагогическая культура, культурно-образовательные ценности, социокультурное образование, методы педагогической подготовки, «мозговой штурм».

Abstract. This article examines the issues of sociocultural development of future teachers in higher educational institutions preparing teaching staff. The tasks and technologies for the formation of life and professional values and qualities of future teachers, improving their sociocultural and pedagogical culture are shown.

Keywords: sociocultural pedagogical culture, cultural and educational values, sociocultural education, methods of teacher training, brainstorming.

Bugungi kunda, ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarning markaziy qismida o‘qituvchi shaxsi turadi. Pedagogik ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimida muhim o‘zgarishlar ro‘y bermoqda.

Pedagogik ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida oliy ta’lim muassasalarida ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan modeliga yo‘naltirish, rivojlanish va hamkorlik pedagogikasiga o‘tish, insonparvarlik ruhini mustahkamlash, vatanparvarlik, bag‘rikenglik fazilatlarini shakllantirish kabi komponentlar bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimida muhim o‘zgarishlar ro‘y bermoqda.

Ta’lim tashkilotida qonunchilik hujjatlariga muvofiq tuzilgan mehnat shartnomasi asosida ta’lim va tarbiya sohasida kasbiy faoliyatni amalga oshiruvchi hamda tegishli ma’lumotga, kasbiy tayyorgarlikka va ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan jismoniy shaxs pedagogdir.[1]

O‘qituvchilik kasbi qo‘yadigan eng muhim talablardan biri bu uning vakillarining ijtimoiy va kasbiy pozitsiyalarining aniqligidir. O‘qituvchining pozitsiyasi - bu uning faoliyatining manbai bo‘lgan dunyoga, pedagogik haqiqatga va ijtimoiy-madaniy faoliyatga bo‘lgan intellektual, fuqarolik, axloqiy va hissiy-baholash munosabatlari tizimi hisoblanadi.

O‘qituvchining pozitsiyasi uning shaxsiyatini, uning ijtimoiy yo‘nalishining tabiatini, fuqarolik xulq-atvori va faoliyati turini ochib beradi. O‘qituvchining ijtimoiy-madaniy va

axloqiy qarashlarini tartibga soluvchi rol o'ynaydigan qarashlar, e'tiqodlar yo'nalishlari tizimidan kelib chiqadi.

Shuning uchun pedagogik ta'lim jarayonida ijtimoiy-madaniy ma'noga ega bo'lgan va xulq-atvor va xatti-harakatlar uchun ko'rsatma bo'lib xizmat qiladigan ijtimoiy va axloqiy, madaniy qadriyatlar alohida o'rin tutadi. Shu munosabat bilan o'qituvchining ijtimoiy-madaniy rivojlanishining tarbiyaviy funksiyalarini kuchaytirish va bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-madaniy tayyorgarligi mazmunini boyitish muhim hisoblanadi.

Shu bois, biz o'qituvchini ijtimoiy-madaniy shakllantirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi sohasini ustuvor vazifa deb, bilamiz.

Pedagogik ta'limning gumanistik, ma'naviy ijtimoiy-madaniy asoslarini izlash bilan bog'liq tadqiqotlarda ta'lim uning insonparvarlik funktsiyalarini amalga oshirish uchun mo'ljallanganligi g'oyasi tasdiqlanadi.

Pedagogik ta'lim jarayonida muhim savollariga – ta'limning mazmuni va maqsadi to'g'risida javob berish, shaxsning ma'naviy va axloqiy rivojlanishi uchun zamin bo'lishi, milliy madaniyatni tiklash, odamlarning ijtimoiy-madaniy xarakterini o'z-o'ziga ishonish yo'nalishida o'zgartirishga yordam beradigan vositaga aylanishi, tashkilotchilik va shaxsiy mas'uliyat, fuqarolar tinchligi, ma'naviyatini tiklash, ijtimoiy himoya va bolalarni himoya qilishning kafolati bo'lish, ochiq, demokratik jamiyatni shakllantirish yo'lini ko'rsatish kerak.[2]

Ijtimoiy - madaniy ta'limning vazifasi insonni nafaqat madaniyatlar haqidagi turli ma'lumotlar bilan boyitish, balki uning madaniyatda o'zini topishiga, o'zining madaniy qiyofasi va qiyofasini shakllantirishga yordam berishdir. Shu munosabat bilan, sub'ektda o'z "men" ning qadr-qimmatini, barqarorligini va yaxlitligi hissini yaratadigan o'z-o'zini anglash elementi - "men-shaxs" ning rivojlanishi shaxsni tarbiyalashning markaziy tarkibiy qismiga aylanadi. Madaniy qadriyatlarni rivojlantirish va "o'zlashtirish" ning asosiy mexanizmlari - shaxsiy ma'nolarning aktuallashuvi, individual ongning qismanligi va uning alohida sub'ektivligi rivojlanadi[3].

Shu munosabat bilan ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini (ma'naviy, axloqiy, fuqarolik, estetik va boshqalar) bilish, tajriba, "tegishli" ob'ektlar sifatida ajratib ko'rsatish zarurati tug'iladi. Inson, yer, oila, tinchlik, Vatan, bilim, mehnat, tabiat, bunyodkorlik, muhabbat, ezgulik, vijdon, mehribonlik, erkinlik, ma'naviyat, go'zallik va boshqa qadriyatlar umuminsoniy sifatida qadriyatlar belgilangan.

Umuman olganda, ular odamlarning e'tiqodlari va haqiqiy xatti-harakatlarida o'zlarining namoyon bo'lishini topadilar.

Shaxsning barqaror qiymat yo'nalishlari tizimi shaxsdan nimani kutish mumkinligining ko'rsatkichidir. Shaxsning ijtimoiy-siyosiy mavqei, ma'naviy dunyosi uning sa'y-harakatlarini qanday qadriyatlarga yo'naltirishi, u uchun qaysi ob'ektlar eng muhim ekanligi, ya'ni qiymat yo'nalishlari shaxsning manfaatlari, ehtiyojlari, talablari, ijtimoiy mavqei va ma'naviy rivojlanish darajasi yo'nalishning umumiy ko'rsatkichi sifatida baholanishi mumkin.

Talabalarlarning qadriyatlari shaxsni ijtimoiy dunyoga, tarixga, faoliyatga yo'naltiradigan madaniy qadriyatlar [4] asosida belgilanadi:

- axloqiy madaniyat qadriyatlari (hayot, inson, shaxsiyat, oila, sevgi, yaxshilik, rahm-shafqat);
- fuqarolik madaniyati qadriyatlari (tinchlik, Vatan, ozodlik, vatanparvarlik, Inson huquqlari);
- intellektual madaniyat qadriyatlari (bilim, bilimdonlik, ijodkorlik, qiziqishlar, qobiliyatlar);

- ma’naviy madaniyat qadriyatlari (haqiqat, ezgulik, vijdon, baxt, o‘zlikni anglash, dunyoqarash, ma’naviyat);
- estetik madaniy qadriyatlar (go‘zallik, ezgulik, ijodkorlik, sevgi);
- ekologik madaniy qadriyatlari (salomatlik, tabiat, sog‘lom turmush tarzi, inson va tabiat birligi).

Maxsus tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy rivojlanish dinamikasi ko‘plab omillarga bog‘liq, ammo hal qiluvchi omillardan biri bu ijtimoiy-madaniy qadriyatlar, insonparvarlik madaniyati va umuminsoniy qadriyatlarning bir qismi sifatida va ijtimoiy-madaniy dunyoqarashni shakllantirishdir.

Pedagogik faoliyatda ijtimoiy-madaniy qadriyatlar sifatida o‘zini o‘qituvchi sifatida ijobiy his qilish, o‘qituvchilik faoliyatiga ijobiy munosabat, bolalarga nisbatan insonparvarlik pozitsiyasi, rahm-shafqat, odamlarga yordam berish qobiliyati, ma’naviy va axloqiy ehtiyojlar o‘ziga va boshqalarga o‘zini o‘zi qadrlash, shaxsiy va professional o‘zini o‘zi anglash zarurati, individual va ijodiy o‘zini o‘zi rivojlantirish zarurati, kasbiy va shaxsiy usullarni egallash. rivojlanish, o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyati, o‘z hayotiy tajribasini shaxsiy baholash, kasbiy va shaxsiy rivojlanish sharoitlari va sharoitlarini sozlash qobiliyati, hissiy o‘zini o‘zi boshqarish, dialogik shakllarda ishlash qobiliyati, hamkorlikni ta’minlash va boshqalar aniqlanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tayyorgarligi mazmuni insonparvarlik madaniyati va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik dunyoning bir qismi sifatida pedagogik g‘oyalarni rivojlantirish orqali o‘quvchilarning qadriyat yo‘nalishlari va ehtiyojlarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan boyitiladi.

Shu munosabat bilan biz o‘qituvchilarni ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida motivatsion va qadriyat munosabatlari sohasini ustuvor deb hisoblaymiz. O‘qituvchilik faoliyatiga motivatsion va qadriyatli munosabatni shakllantirish talabalarni o‘qishda faol bo‘lishga undaydigan sharoit va vaziyatlarni yaratishga asoslangan bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning motivatsion sohasiga e’tiborni o‘z-o‘zini tashkil qilish mexanizmlarini kiritish imkonini beradigan yuqori sifatli ijtimoiy-madaniy tayyorgarlikning muhimligini tushunishga o‘zgartirish kerak, bunda ijtimoiy va madaniy rivojlanish jarayoni shaxs tomonidan belgilanishi kerak.

Oliy ta’lim muassasalarida pedagogika fanlarini o‘rganish jarayonida biz talabalar bilan birgalikda ijtimoiy-madaniy rivojlanishni belgilovchi component bo‘lgan gumanistik pedagogika g‘oyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy-axloqiy pozitsiyasi, dunyoqarash jihatlarini aniqlahga harakat qildik.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish bizning tajribamizda o‘qituvchilik kasbiga qadriyat-semantik munosabatni rivojlantirish va ehtiyojlarni qondirish kabi aniq vazifalarni hal qilish orqali amalga oshiriladi.

Insonparvarlik ijtimoiy-madaniy qadriyatlari mahalliy va xorijiy tajriba asosida bo‘lajak o‘qituvchi sifatida o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zini o‘zi yaratish jarayonlarini shakllantirish, o‘qituvchilik faoliyatida ijodiy individuallikni o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Bizning vazifamiz turli ta’lim metodlarida (ishbilarmonlik, rolli o‘yinlar, munozaralar, tanlov vaziyatlari, ijodiy dizayn, muammolarni hal qilish) talabalarining birgalikdagi faoliyati va hamkorligini tashkil etish, talabani unga ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni rivojlantirishga yordam beradigan muhit yaratishga jalb qilish edi.

Pedagogika fanlarini o'rganishda faol metod va texnologiyalardan keng foydalanishga harakat qildik. O'quvchilarning ijtimoiy-madaniy va shaxsiy o'sish muammolarini hal qilishda sub'ektiv pozitsiyasini yangilashga, ta'lim qadriyatlari, ijtimoiy dunyodagi o'rni haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; o'qituvchi sifatida o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish tajribasini o'zlashtirish; o'z hayotini baholash va pedagogik tajriba; ijtimoiy, shaxsiy va pedagogik muammolarni hal qilishda mustaqil va mas'uliyatli harakat qilishni rivojlantirishga qaratildi.

Talabaniing vazifasi o'qituvchining xususiyatlarini va uslubini aniqlash, mumkin bo'lgan xatolarni aniqlash va o'rganilayotgan kursning tushunchalari va g'oyalari yordamida ularni tahlil qilishdir. Biz pedagogik vaziyatlarni kasbiy yo'naltirilgan mazmun bilan to'ldirishga, talabalardan uni mustaqil va ijodiy qo'llashni, kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash, o'z-o'zini anglash, o'ylash, o'z-o'zini hurmat qilish, o'zini o'zi nazorat qilish zarurligini dolzarblashtirishga, ularning ijtimoiy-madaniy va kasbiy rivojlanishini maqsad qildik.

Nutq o'qituvchilik kasbi uchun juda muhimdir. O'qituvchi yangi saboqni tushuntirayotgan, o'qituvchining javobini tahlil qilayotgan yoki tanqid qilayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining iski kuchi, o'zi gapirayotgan narsaga qiziqqanligi bilan ajralib turadi. Fikrning ifodasi o'quvchilar uchun aniq, sodda va tushunarli bo'ladi.[5] Munozara-suhbat shaklida o'tkazilgan seminarlarda talabalarning nutqining shakllanishi, ijtimoiy-pedagogik muammolarni muhokama qilish va hal qilish jarayonida ishtirokchilar o'rtasidagi dialogik muloqotga asoslangan aqliy hujum metodlaridan foydalanildi.

Ўқитувчининг шахсий фазилатлари: ахлоқий баркамоллик, яъни саҳоватпешалик, меҳрибонлик, талабчанлик, маънавий поклик, қаноатлилиқ, ростгуйлик, садоқатлилиқ, покизалилик, зийраклик, андишалиқ, вазминлик, сабр-бардошлилик, мулойимлик ва бошқалардир.[6]

Talabalar haqiqiy o'qituvchilik amaliyoti bilan bog'liq loyihalar ustida ishlashga jalb qilinadi, bu ularga ta'lim muammolarini hal qilishga, ijtimoiy, axloqiy va ijodiy salohiyatni rivojlantirishni ta'minlash imkonini beradi.

Bunday faoliyat jarayonida bo'lajak o'qituvchilar o'z imkoniyatlarini hayotga va kasbiy voqelikka o'zlashtirish vositalarini izlash, ijtimoiy-madaniy faoliyatning qadriyatlari va mazmunini o'zlashtirish, ijtimoiy-madaniy tajribani rivojlantirish, kasbiy va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish holatiga joylashtiriladi.

Biz talabalarning e'tiborini ularning ijtimoiy, axloqiy, kasbiy va shaxsiy rivojlanishini fuqaro, madaniyat va axloqiy shaxs sifatida psixologik-pedagogik o'z-o'zini tashxislashiga qaratdik. Talabalarga ijtimoiy-madaniyat shaxsining erkin, insonparvar, ma'naviy va ijodiy shaxs sifatidagi qadriyatlari va fazilatlarini aks ettiruvchi xarita-sxema taklif qilindi. Talabalarning ijtimoiy-madaniy rivojlanish darajasini o'z-o'zini baholash ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval - Talabalarning ijtimoiy-madaniy rivojlanish darajasini o'z-o'zini baholashi (0-5 ballda)

	Ijtimoiy-madaniy rivojlanish ko'rsatkichlari	O'rtacha ball
1.	Shaxsning fuqarolik madaniyatining qadriyatlari va fazilatlari	
	O'z Vatanining tarixi va madaniyatini bilish zarurati	4,0
	O'z mamlakati taqdiri uchun mas'uliyat hissi	4,3
	Vatanparvarlik, O'zbekiston manfaatlarini himoya qilishga tayyorlik	3,8
	Fuqarolik huquq va majburiyatlarini tanlashda mustaqillik	4,4

2.	Erkin inson, erkin shaxsning qadriyatlari va fazilatlari O‘z-o‘zini hurmat qilish Hayot mazmunini erkin tanlash Boshqalarning qadr-qimmatini hurmat qilish va tan olish O‘z-o‘zini tarbiyalash	4,8 4,4 4,4 3,5
3.	Shaxsning axloqiy madaniyatining qadriyatlari va fazilatlari Inson hayotining qadr-qimmatini tushunish Tinchlik va hamjihatlikka intilish Hamdardlik va hamdardlik qobiliyati Muloqot madaniyati, xushmuomalalik	4,5 3,8 4,3 3,5
4.	Shaxsiy ma'naviy madaniyatning qadriyatlari va fazilatlari Rivojlangan ma'naviy ehtiyojlar (ideallarni, hayotning ma'nosini izlash) O‘z-o‘zini hurmat qilish, o‘z taqdirini o‘zi belgilash, o‘z-o‘zini tarbiyalash zarurati Shaxsiy rivojlanish yo‘llarini tanlashda mustaqillik Madaniyatni saqlash va rivojlantirish zarurati	4,5 4,0 3,9 4,0
5.	Kognitiv va ijodiy madaniyatning qadriyatlari va fazilatlari Ta'lim (bilim, ko‘nikma) Rivojlangan qobiliyatlar Ilmiy va ijodiy faoliyatga qiziqish Kompyuter savodxonligi	4,0 4,3 3,9 4,0
6.	Ekologik va estetik madaniyatning qadriyatlari va fazilatlari Sog‘lom turmush tarzi, sog‘lom bo‘lish qobiliyati Tabiat va yashash muhitini saqlash qobiliyati Estetik didlar, hayotda go‘zallikka intilish Yomon odatlarga qarshi turish qobiliyati	3,5 4,0 4,5 3,8

Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining ijtimoiy-madaniy tajribasining rivojlanish darajasini juda yuqori baholaydilar, bu o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘zini o‘zi qadrlashda namoyon bo‘ladi (4.8), inson hayotining qadr-qimmatini tan olish (4.5), rivojlangan ma'naviy ehtiyojlar (ideallarni, hayotning ma'nosini izlash) (4.5), hayot mazmunini erkin tanlash (4.4) va boshqalar.

Talabalarning o‘qituvchi sifatida rivojlanishining ayrim ko‘rsatkichlarini o‘z-o‘zini tahlil qilishlari, pedagogik madaniyat ko‘rsatkichlari 2-jadvalda keltirilgan.

Talabalar o‘zlarining o‘qituvchi sifatida rivojlanishini o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘z-o‘zini baholash jarayonida o‘qituvchilik kasbiga ijobiy munosabatini ko‘rsatdilar, o‘rtacha darajadan yuqori ball (4,5) aksariyat ko‘rsatkichlarni egalladi.

3,7 ball to‘plagan talabalar kasbiy va shaxsiy rivojlanish usullari bo‘yicha etarli bilimga ega emasligini tan oladilar.

2-jadval-Pedagogik madaniyat ko‘rsatkichlari.

	Pedagogik madaniyat ko‘rsatkichlari	
1.	O‘quv faoliyatiga ijobiy munosabat	4.5
2.	O‘zingizni o‘qituvchi sifatida ijobiy his qilish	4.4
3.	Bolalarga nisbatan gumanistik pozitsiya	4.8
4.	Ma'naviy va axloqiy ehtiyojlar (hayotning ma'nosini izlash, rahm-shafqat, odamlarga yordam berish qobiliyati)	4.2

5.	O‘ziga va boshqalarga nisbatan munosabat ichki qadriyat sifatida	4.3
6.	Shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi anglash, individual ijodiy o‘zini o‘zi rivojlantirish zarurati	4.0
7.	Kasbiy va shaxsiy rivojlanish usullariga ega bo‘lish	3.7
8.	Dialogik shakllarda ishlash qobiliyati, hamkorlikni ta‘minlash	3.6
9.	Kasbiy va shaxsiy rivojlanish shartlari va sharoitlarini moslashtirish qobiliyati	3.7

Xulosa qilib shuni ta’kidlaymizki, biz bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy shakllanishini pedagogik madaniyatga kirishning subyektiv jarayoni sifatida, pedagogik faoliyatning qadriyatlarini rivojlantirish, kasbni o‘zlashtirish bilan bog‘liq madaniy faoliyat, kasbiy va madaniy fazilatlarni egallash jarayoni sifatida qaraymiz.

Ijtimoiy-madaniy faoliyat ongli, mas’uliyatli, insonparvarlik, kasbiy va axloqiy munosabatda namoyon bo‘ladi. Biz o‘quvchining bo‘lajak o‘qituvchi sifatida ijtimoiy-madaniy salohiyatini faollashtirishni uning kasbiy mahoratining asosi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг “Педагогнинг мақоми тўғрисида”ги Қонуни, 01.02.2024 йил ЎРҚ-901-сон.
2. Bondarevskaya, E. V. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim nazariyasi va amaliyoti / E. V. Bondarevskaya. - Rostov n/d., 2000 yil.
3. Leontiev, A. N. Faoliyat. Ong. Shaxsiyat / A. N. Leontiev. – 2-nashr. - M.: Politizdat, 1997 yil
4. Bogomolova, G. P. Talabalarning qiymat yo‘nalishlarini rivojlantirish - bo‘lajak o‘qituvchilar // Ta’limni modernizatsiya qilish sifatli pedagogik ta’lim: muammolar, yondashuvlar, echimlar: maqolalar to‘plami. ilmiy tr. - Taganrog, 2005
5. Искандаров, К.А. Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришга муносабат: изланишлар, муаммолар, ечимлар/ К.А.Искандаров – Молодой ученый – 2016. № 29.3 (133.3). URL: <https://moluch.ru/archive/133/37854/> (08.11.2024).
6. Курбонова Г.А. Замонавий ўқитувчининг педагогик маҳорати ва педагогик бурчи// Таълим технологиялари <https://cyberleninka.ru/> (08.11.2024).

II SHO‘BA

TA’LIM SIFATI VA JOZIBADORLIGINI BOSHQARISHDA FAN, TA’LIM VA ISHLAB CHIQARISHNING MUSTAHKAM INTEGRATSIYASINI TA’MINLASHDA INNOVASION YONDASHUVLAR

*** * ***

INNOVATIVE APPROACHES THAT ENSURE STRONG INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN MANAGING THE QUALITY AND ATTRACTIVENESS OF EDUCATION

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA XODIMLARINI MALAKA OSHIRISH JARAYONLARIDA BOSHQARISHNING TA'LIM AXBOROTINI ALGORITMLASH ASOSLARI

A.A. Abdiraximov

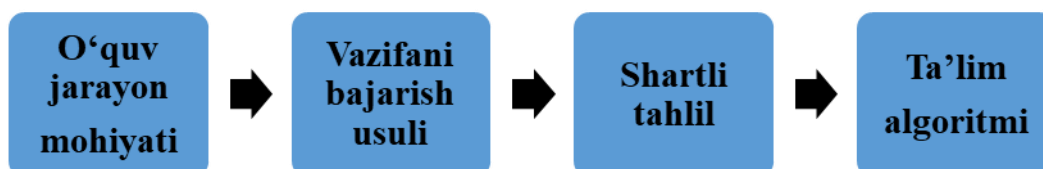
IIV Malaka oshirish instituti, Axborot texnologiyalari sikli o'qituvchisi, katta leytenant

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244496>

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishdagi eng muhim muammo - ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishni ko'rib chiqadi. Ta'limga oid qayta ishlash usullari va algoritmlari ma'lumotlar ko'plab sohalarda qo'llaniladi, shu jumladan boshqaruv, robototexnika, aqlli tizimlar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ta'lim sohasida algoritmlar turli xil imkoniyatlarda ishlaydi: algoritmlar texnologik jarayon sifatida o'qitish, algoritmlarni sinovdan o'tkazish kabi texnologik va hisoblash jarayoni, ishlov berish algoritmlari natijalarni hisoblash jarayoni sifatida sinovdan o'tkazish, algoritmlarni ta'lim statistikasi hisoblash jarayonida tadqiqotlar olib boriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, algoritm, sxema.

O'quv ma'lumotlarini uzatish transformatsiyaga mos keladi manba [1] o'quv ma'lumotlarini talabning axborot resursiga [2-4]. Ta'lim ma'lumotlarini uzatish tajribasi shuni ko'rsatadiki, turlari bo'yicha bilim olishda (o'qitish) ikki turdagi o'qitish algoritmlarni ajratish mumkin. Birinchi turdagi algoritmlarda birinchi turdagi algoritm deyiladi [5] (1-rasm), o'quv muammosining yechimini formuladan olish mumkin vazifalarni bir bosqichda yakuniy hal qilish. Algoritmning bu turi keng tarqalgan ta'lim tizimlarida qo'llaniladi. 1-rasmda birinchisining algoritmi ko'rsatilgan muammoni o'rnatishda.

1-rasm. O'quv jarayoni Vazifani bajarishda birinchi turdagi algoritm

1-rasmdagi diagramma kontseptsiyaga o'tish uchun shart-sharoitlarni yaratadi va ta'lim texnologiyalari. 2-rasmda kontseptual algoritm ko'rsatilgan ta'limni amalga oshiradi.

2-rasm. O'quv jarayonini tashkil etishda birinchi turdagi umumiy algoritm

3-rasmda birinchi turdagi texnologik algoritm keltirilgan o‘qitishni amalga oshirish.

3-rasm. O‘quv jarayoniga tegishli Texnologik turdagi algoritm

4-rasmda birinchi turdagi va shunga o‘xshash hisoblash algoritmi ko‘rsatilgan o‘z-o‘zini o‘rganish va muammolarni hal qilish algoritmi.

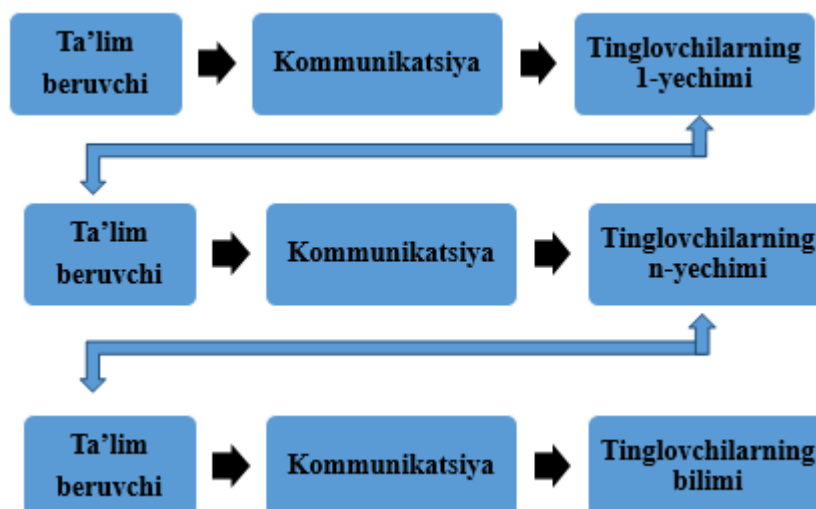

4-rasm. O‘quv jarayoni hisoblashda birinchi turdagi algoritm

4-rasmda ko‘rsatilgandek, hisoblashda, muammolarni hal qilishda. Xuddi shu algoritm sxemasi talabalar va mustaqil ta’lim uchun amal qiladi. Manba ma’lumotlari, maqsadlari va qayta ishlash texnologiyalaridagi farqlar ma’lumot. Boshqa turdagi algoritmlarda u ikkinchi turdagi algoritm deb ataladi [5, 6].

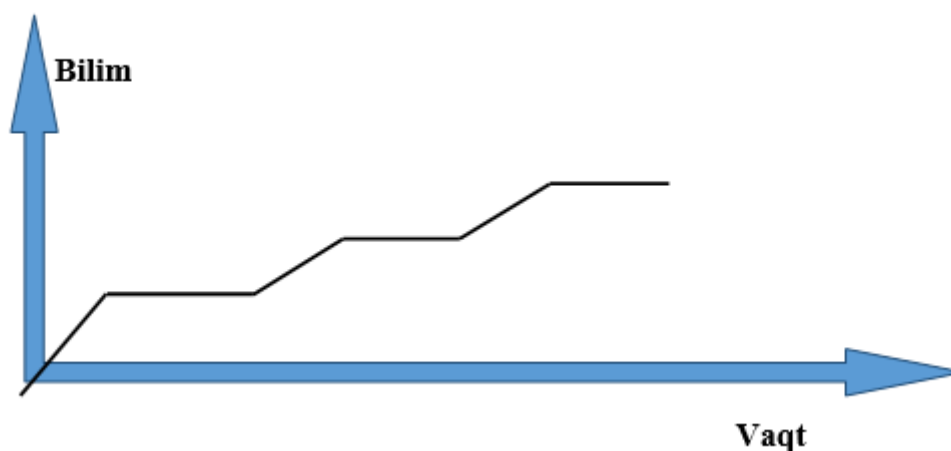
5-rasmda mashg‘ulot natijasini printsiipial ravishda bitta o‘tishda olish mumkin imkonsiz. O‘qitish ketma-ket, qisman amalga oshiriladi muammoni hal

qilish va undan keyingi qisman hal qilish va boshqalar yakuniy natijaga erishilgunga qadar.

5-rasm. O‘quv jarayoni tashkil etishda ikkinchi turdagi algoritm

5-rasmdagi o‘qitish sxemasi birinchi turdagi algoritmlar to‘plamidir. Amalda ta‘lim jarayoni bosqichma-bosqich, ya‘ni ikkinchi turdagi o‘rganish algoritmi sxemasiga muvofiq amalga oshiriladi (5-rasm). Natijada o‘quvchilar 6-rasmda ko‘rsatilgan sxema bo‘yicha bilimlarni egallaydilar.

6-rasm. O‘quv jarayonida vaqt bilan bilimning bog‘likligi

6-rasmda qiya chiziq o‘rganish sikliga mos keladi yoki birinchi turdagi algoritm. Gorizontaal chiziq mahkamlashga mos keladi material. Agar o‘rganish yoki qaror qabul qilish jarayonida subsidiarlik mavjud bo‘lsa amaliy vazifa, o‘quv jarayoni ochiq bo‘ladi. Bu talaba tanlash huquqiga ega bo‘lgan xorijiy ta‘lim modeli mustaqil ta‘lim yo‘lidir.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Tsvetkov V. Ya., Matchin V. T. Information Conversion into Information Resources // European Journal of Technology and Design. – 2014. - № 2(4), p.92-104.
2. Павлов А. И. Информационные ресурсы в образовании // Международный журнал экспериментального образования. - 2014. - №5. – с. 74-78.
3. Цветков В. Я. Информационные модели и информационные ресурсы // Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотосъемка. -2005.- №3. - с. 85-91.
4. Tsvetkov V. Ya. Information Models and Information Resources // European Journal of Technology and Design, 2016, 2 (12), p. 79-86.
5. Рогов И. Е., Цветков В. Я. Алгоритмы первого и второго рода // Славянский форум. - 2020. – 4(30). - с. 105-116.
6. Цветков В. Я. Решение задач второго рода с использованием информационного подхода // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. - №11–2. – с. 191-195.

AYOLLAR TADBIRKORLIGINI MOLİYALASHTIRISHDA KREDITLASH TIZIMINING ROLI VA AHAMIYATI

Abduaxatova Madina Zokir qizi

“PROFI UNIVERSITY” “Iqtisodiyot” fanlari o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244503>

Annotasiya. Bugungi kunda tadbirkorlik jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash va moliyalashtirish tizimini rivojlantirish orqali ularning iqtisodiyotdagi ishtirokini kengaytirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligini moliyalashtirishda kreditlash tizimining o‘rni, ahamiyati va uning samaradorligini oshirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, kreditlash tizimi, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy rivojlanish, gender tenglik, moliyaviy resurslar

Аннотация. Сегодня предпринимательство играет важную роль в социально-экономическом развитии общества. В частности, одной из актуальных задач остается поддержка женского предпринимательства и расширение их участия в экономике за счет развития системы финансирования. В данной статье анализируется роль и значение кредитной системы в финансировании женского предпринимательства и направления повышения ее эффективности.

Ключевые слова: женское предпринимательство, кредитная система, финансовая поддержка, экономическое развитие, гендерное равенство, финансовые ресурсы

Abstract. Today, entrepreneurship plays an important role in the socio-economic development of society. In particular, supporting women's entrepreneurship and expanding their participation in the economy through the development of the financing system remains one of the urgent tasks. This article analyzes the role and importance of the credit system in financing women's entrepreneurship and directions for increasing its efficiency.

Keywords: Women's entrepreneurship, credit system, financial support, economic development, gender equality, financial resources.

Bugungi globallashuv davrida iqtisodiy o‘rish va barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biri tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashdir. Ayniqsa, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy jihatdan ahamiyatli, balki jamiyatdagi gender tenglikni ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Jahon Banki va Birlashgan Millatlar Tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi milliy daromadni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda katta salohiyatga ega. Shu bilan birga, ayollar ko‘pincha moliyaviy resurslarga kirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. An‘anaviy moliyalashtirish vositalariga bo‘lgan qiyinliklar, jumladan, kredit olishdagi yuqori talablardan tortib, moliyaviy savodxonlik darajasining pastligigacha bo‘lgan muammolar ayollar tadbirkorlik imkoniyatlarini cheklab qo‘yadi. O‘zbekiston misolida, ayollarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati tobora faol tus olmoqda. Xususan, “Ayollar daftari” dasturi va mikrokredit tizimlari orqali ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish choralari ko‘rilmoqda. Ushbu chora-tadbirlar ayollar uchun moliyaviy infratuzilmani takomillashtirishda muhim o‘rin tutmoqda. Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligini rivojlantirishdagi kreditlash tizimining o‘rni, imkoniyatlari va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar keltiriladi. Bu orqali ayollar

iqtisodiyotning faol ishtirokchisiga aylanishiga yordam beradigan muhim yondashuvlar taklif etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda ayollar tadbirkorligini moliyalashtirishda kreditlash tizimining roli va ahamiyatini o'rganish uchun turli metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayoni aniq va ishonchli natijalarga erishish uchun sifatli va miqdoriy tahlil usullarini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot turi

Tadqiqot deskriptiv va analitik xususiyatga ega bo'lib, kreditlash tizimining ayollar tadbirkorligi rivojiga ta'sirini aniqlash va mavjud muammolarni aniqlashga qaratilgan.

Ma'lumot yig'ish usullari

1. Ikkinchi darajali ma'lumotlar tahlili

- Milliy va xalqaro statistik ma'lumotlar tahlil qilindi (O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi).
- Ilmiy maqolalar, hisobotlar, va tadqiqotlardan foydalanildi.
- Davlat tomonidan e'lon qilingan dasturlar va qonunchilik hujjatlari ko'rib chiqildi (masalan, "Ayollar daftari" dasturi).

2. Intervyu va so'rovnomalar

- Kreditdan foydalanayotgan ayol tadbirkorlar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada 200 nafar ayol qatnashdi va ular o'z tajribalari, duch kelgan muammolari, hamda moliyaviy ehtiyojlari haqida ma'lumot berishdi.
- Bank va moliyaviy tashkilot vakillari bilan suhbatlar o'tkazildi.

3. Vaziyatli tahlil

- Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlar samaradorligini o'rganish uchun mikromoliyalash va imtiyozli kredit dasturlarining muvaffaqiyati tahlil qilindi.
- Kreditlash tizimining gender tenglikka ta'siri o'rganildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari

1. Miqdoriy tahlil

Statistik ma'lumotlardan foydalanib, ayollarning kredit olish imkoniyatlari, qaytarish darajasi va iqtisodiy ta'sir ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Bu jarayonda diagramma va grafiklardan foydalanildi.

2. Sifatli tahlil

Intervyu va so'rovnomalar natijalari kontent tahlil usuli orqali umumlashtirildi va asosiy muammolar hamda imkoniyatlar aniqlab chiqildi.

3. Taqqoslash usuli

Xalqaro tajribalar bilan solishtirish orqali O'zbekiston misolidagi kreditlash tizimining o'ziga xosliklari va kamchiliklari aniqlandi.

Tadqiqot cheklovlari

- Kreditlash tizimiga oid ba'zi statistik ma'lumotlarning yetishmasligi.
- Respondentlar tomonidan subyektiv fikrlarning mavjudligi.
- Tadqiqot faqat ma'lum bir geografik hududda amalga oshirilgani sababli, natijalar boshqa hududlarga to'liq mos kelmasligi mumkin.

Tadqiqotning ahamiyati

Mazkur metodologik yondashuv ayollar tadbirkorligini moliyalashtirish tizimining samaradorligini aniqlash, mavjud muammolarni o'rganish va takomillashtirish bo'yicha amaliy

tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Natijalar kreditlash tizimini genderga moslashtirish va ayollar tadbirkorligining rivojiga ko‘maklashadigan strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Ayollar tadbirkorligini moliyalashtirish masalasi ko‘plab mahalliy va xalqaro tadqiqotchilar e‘tiborida bo‘lib, ushbu sohada amalga oshirilgan ishlar kreditlash tizimining iqtisodiy rivojlanishdagi hal qiluvchi o‘rnini tasdiqlaydi. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) hisobotlari shuni ko‘rsatadiki, ayollarning moliyaviy resurslarga cheklangan kirish imkoniyati iqtisodiyotdagi gender tenglikka erishish yo‘lidagi asosiy to‘siqlardan biridir. Dunyodagi ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda mikrokredit dasturlari ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lgan. Masalan, Grameen Bank tomonidan amalga oshirilgan mikrokredit tizimi butun dunyo bo‘ylab ayollarni moliyaviy jihatdan mustaqil qilishda sezilarli natijalarga erishdi. Ushbu modelda kreditlar asosan ayollarga beriladi, chunki ularning qayta to‘lov darajasi yuqori ekanligi isbotlangan.

BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) ma‘lumotlariga ko‘ra, ayollarni moliyalashtirish dasturlari gender tenglikni kuchaytirish bilan birga, umumiy iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollarga qaratilgan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlari, ayniqsa, mikromoliyaviy xizmatlar, ularga o‘z bizneslarini muvaffaqiyatli rivojlantirishga imkon beradi.

Tahlil va Natijalar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yil yanvar holatiga ko‘ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalarning umumiy soni 523 556 tani tashkil etgan. Ushbu korxonalarning qanchasi ayollar rahbarligida ekanligi haqida aniq ma‘lumotlar mavjud emas, ammo ayollar tadbirkorligi sohasida sezilarli o‘sish kuzatilmoqda.

Kreditlash dasturlari va ularning samaradorligi.

Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash maqsadida bir qator kreditlash dasturlari amalga oshirilmoqda. Masalan, "Tadbirkor ayol" assotsiatsiyasi ko‘magida 1 547 nafar xotin-qizga 22 milliard 700 million so‘m miqdorida kredit berilgan. Ushbu kreditlar ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish va ularning iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Mavjud muammolar.

Shunga qaramay, ayollar tadbirkorligini moliyalashtirishda bir qator muammolar mavjud:

- Garov ta‘minoti yetishmasligi: Ko‘plab ayollar kredit olish uchun zarur bo‘lgan garov ta‘minotiga ega emaslar, bu esa ularning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi.
- Moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi: Ayollar orasida moliyaviy savodxonlik darajasi past bo‘lib, bu ularning kredit olish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.
- Kredit tarixi yetishmasligi: Ko‘plab ayollar ilgari kredit olmaganliklari sababli kredit tarixi mavjud emas, bu esa banklar tomonidan ularning ishonchliligini baholashda muammolar tug‘diradi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va gender tenglikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston va xalqaro tajriba asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligini

moliyalashtirishda kreditlash tizimi samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi, biroq bu sohada yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud.

Kreditlash tizimining hozirgi holati

2023-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda ayollar rahbarligida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari umumiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning 30% ni tashkil etadi. Xususan, "Ayollar daftari" loyihasi orqali ajratilgan imtiyozli kreditlar natijasida 45 000 dan ortiq ayol o‘z tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘ygan.

Xalqaro miqyosda esa mikromoliyalashgan ayollarning 92 foizi o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirgani kuzatilmoqda (Grameen Bank hisobotlari). Bu ayollarning yuqori darajadagi kredit ishonchligini va ular tomonidan olingan kreditlarning samarali qaytarilishini tasdiqlaydi.

Moliyaviy ko‘makning ijtimoiy ta’siri

Moliyaviy yordam nafaqat tadbirkorlikni rivojlantirishga, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Ayollarga berilgan kreditlar orqali:

- 70% ayol o‘z daromadini ikki barobar oshirishga muvaffaq bo‘ldi (Toshkent shahar bank tahlillari, 2023).
- 55% ayol o‘z qaramog‘idagi oila a’zolarini tadbirkorlik faoliyatiga jalb qildi.
- Mikrokreditlar orqali tashkil qilingan kichik bizneslarning 65% i ijtimoiy xizmatlar sohasida, masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash va to‘qimachilikda faoliyat yuritadi, bu esa jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

Kreditlash tizimidagi muammolar

Biroq tahlillar ayollarning kreditlash tizimiga kirish imkoniyatlari cheklanganligini ko‘rsatmoqda.

- Garov ta’minoti: Ayollarning ko‘pchiligi garov sifatida ko‘rsatiladigan mol-mulkka ega emas. O‘zbekiston statistikasi bo‘yicha ayollarning faqat 18% i o‘z nomida rasmiy mulkka ega.
- Foiz stavkalari va shartlarning qattiqligi: Banklar tomonidan belgilangan foiz stavkalari va qisqa muddatli to‘lov rejimi ko‘plab ayollarni kredit olishdan to‘sadi.
- Moliyaviy savodxonlik: Ayollarning 43% i moliyaviy bilim va ko‘nikmalarning yetishmasligi sababli kredit olishga daxl qilmaydi (Markaziy bank hisobotlari, 2022).

Ijobiy natijalar va imkoniyatlar

Buning natijasida, davlat va moliyaviy institutlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali:

- Ayollar tadbirkorligiga ajratilgan kreditlarning hajmi 2023-yilda 15% ga oshdi.
- "Raqamli moliyalashtirish" dasturi orqali 12 000 dan ortiq ayol raqamli kreditlardan foydalandi.
- Davlat tomonidan garovsiz mikrokredit tizimlari joriy etilib, ularning yillik hajmi 250 milliard so‘mga yetdi.

Xulosa

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jamiyatning iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy farovonligi va gender tenglikka erishishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda kreditlash tizimi hal qiluvchi rol o‘ynaydi, chunki moliyaviy resurslarning mavjudligi ayollarning o‘z bizneslarini tashkil etish va rivojlantirishga imkon beradi. Ammo, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreditlash tizimining samaradorligini oshirish uchun muhim islohotlar talab etiladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, ayollarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash nafaqat iqtisodiy o‘sish va barqarorlikka, balki ijtimoiy tenglikka erishishda ham katta ahamiyatga ega. Moliyalashtirish tizimini takomillashtirish orqali ayollar tadbirkorligini

yangi bosqichga olib chiqish va ularni iqtisodiyotning faol ishtirokchisiga aylantirish mumkin. Bu esa jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Takliflar

Ayollar tadbirkorligini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Moliyaviy savodxonlikni oshirish: Ayollar uchun moliyaviy savodxonlik bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish orqali ularning moliyaviy bilimlarini oshirish.
2. Garov ta'minoti talablarini yengillashtirish: Banklar tomonidan ayollar uchun garov ta'minoti talablarini yengillashtirish yoki alternativ kafolat mexanizmlarini joriy etish.
3. Kredit tarixini shakllantirishga ko'maklashish: Ayollarni kichik miqdordagi kreditlar orqali kredit tarixini shakllantirishga rag'batlantirish.
4. Maxsus kredit mahsulotlarini ishlab chiqish: Ayollar tadbirkorligi uchun maxsus imtiyozli kredit mahsulotlarini ishlab chiqish va joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Jahon Banki (World Bank Group).** (2021). *Empowering Women Entrepreneurs through Finance: Challenges and Opportunities*. <https://www.worldbank.org>
2. **BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP).** (2020). *Gender Equality and Women's Economic Empowerment Report*.
3. **O'zbekiston Respublikasi Statistika Agentligi.** (2023). *Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati bo'yicha statistik ma'lumotlar*.
4. **Grameen Bank.** (2019). *Microcredit and Women's Empowerment: Lessons from the Field*.
5. **OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti).** (2022). *Financing Women Entrepreneurs: Key Insights and Policy Recommendations*.
6. **Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF).** (2021). *Women and Financial Inclusion in Emerging Economies*.
7. **Tashkent State University of Economics.** (2022). *Tadbirkorlik va moliyalashtirish: O'zbekiston tajribasi*.
8. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori.** (2022). *Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash to'g'risida*.
9. **International Finance Corporation (IFC).** (2020). *Bridging the Gap: Women Entrepreneurs and Access to Finance*.
10. **Markaziy Bank hisobotlari.** (2023). *O'zbekistonda mikromoliyaviy xizmatlarning rivojlanishi*.
11. **Ayollar daftari loyihasi.** (2023). *Imtiyozli kreditlar orqali ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish dasturi*.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AFFEKT XULQ- ATVOR, XATTI-HARAKAT VA EMOTSIONAL HOLATLARNI OLDINI OLIISH MEXANIZMLARI

Axmedova Manzura Asatovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244518>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt xulq xatti – harakat va emotsional holatlarni oldini olish mexanizmlari borasida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek bu holatlarni oldini olishga qaratilgan ilmiy – nazariy informatsiyalar keltirib o’tilgan.

Kalit so‘zlar: affektivlik, xulq – atvor, emotsiya, psixologik mexanizm, idrok, tafakkur, tarbiya, pedagogik xususiyat.

Kirish

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining muhim bosqichida turli affekt va emotsional holatlarni boshqarish qobiliyatiga ega emas. Bu yoshdagi bolalarda hatti-harakatlar va emotsional javoblar ko‘pincha tez va bevosita namoyon bo‘ladi, ular o‘z his-tuyg‘ularini to‘laqonli boshqarishga hali o‘rganmagan bo‘ladilar. Shu sababli, bolalar orasida keskin emotsional reaksiyalar, masalan, g‘azablanish, yig‘lash yoki qaysarlik kabi holatlar tez-tez uchraydi. Bunday affekt holatlari ko‘pincha bola o‘z istaklarini anglatishda yoki ular amalga oshmaganda yuzaga keladi.

Bolalarda affekt holatlarini oldini olish va ularning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishga yordam berish uchun pedagoglar va ota-onalarga maxsus mexanizmlar va tarbiyaviy yondashuvlar zarur. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar bilan to‘g‘ri muloqot qilish, ularning emotsiyalarini tushunish, hamdardlik bildirish va boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish orqali emotsional muvozanatni shakllantirish mumkin. Ushbu kirish maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt va emotsional holatlarni oldini olishda qaysi mexanizmlar samarador ekanligini ko‘rib chiqadi va ularga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlarning ahamiyatini yoritadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt xulq-atvor, hatti-harakat va emotsional holatlarni oldini olish masalalari psixologiya va pedagogika sohalarida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Kichik yoshdagi bolalarda affekt va emotsional reaksiyalar boshqarish qobiliyatining yetarli rivojlanmaganligi sababli, bu davrda ular ko‘pincha impulsiv va o‘zgaruvchan bo‘ladi. Shuning uchun, bolalar tarbiyasida emotsional va affekt xatti-harakatlarni nazorat qilish mexanizmlarini shakllantirish zarurati kuchli seziladi.

Affekt va emotsiyalarni boshqarishning mexanizmlari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, ular ko‘p jihatdan Vygotskiy, Piaget va Erikson kabi olimlarning rivojlanish nazariyalariga asoslanadi. Masalan, L.S. Vygotskiy bolalarning emotsional rivojlanishida muloqot va o‘zaro ta’sirning katta ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, bolalar o‘z hissiyotlarini tushunish va boshqarishni kattalar bilan muloqot qilish orqali o‘rganadilar. Shu munosabat bilan, kattalarning bolalarga ko‘rsatadigan namunalari va muloqot uslublari ularda emotsional muvozanatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi (Vygotskiy, 1978).

Jean Piaget bolalarning affekt va emotsiyalarni boshqarish qobiliyati rivojlanishini kognitiv rivojlanish jarayoni bilan bog‘laydi. Piaget nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsiyalarni boshqarish mantiqiy tafakkur shakllanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq.

Ushbu yoshda bolalar hali konkret fikrlash bosqichida bo‘lib, hissiy reaksiyalarni chuqur tahlil qilish va o‘zini boshqarish qobiliyatiga ega emas. Piagetning fikriga ko‘ra, bolalarga emotsiyalarini boshqarishga yordam berish uchun ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga urg‘u berish kerak (Piaget, 1954).

Erik Erikson esa emotsional rivojlanishni ijtimoiy omillar bilan bog‘laydi. U bolalarning shaxsiy identifikatsiyasi shakllanishida ota-ona va pedagoglarning ta’siri muhimligini ta’kidlaydi. Eriksonning rivojlanish bosqichlari nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqillikni shakllantirish jarayoni muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu ularning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish qobiliyatiga ham ta’sir qiladi. Kattalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanish, bolalarning o‘z-o‘ziga ishonchini rivojlantirishda va emotsional barqarorlikni ta’minlashda yordam beradi (Erikson, 1963).

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida emotsional nazorat va affekt xatti-harakatlarini oldini olish uchun bir qator pedagogik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Masalan, R. Lazarus va S. Folkman stressni boshqarish nazariyasiga asoslangan tarzda, bolalarga muammolarni yechishda ijobiy strategiyalarni o‘rgatish, o‘z-o‘zini tahlil qilish va stressli holatlarda muloqot qilish kabi usullar orqali emotsional boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim sanaladi (Lazarus & Folkman, 1984). Bu usullar bolalarning ichki hissiyotlarini izohlash, o‘zini tushunish va o‘z emotsiyalarini boshqarishni o‘rganishlariga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt holatlari va emotsional boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishda muayyan yondashuv va usullarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar va pedagoglar bolalarga ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni o‘rgatish orqali ularning o‘z emotsiyalarini tushunish va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Shu tariqa, bu jarayon bolalarning ijtimoiy muhitga moslashishiga, muammolarni hal qilishda yanada muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Muhokama. Maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt xulq-atvor, hatti-harakat va emotsional holatlarni oldini olish mexanizmlari ularning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini shakllantirishda alohida o‘rin tutadi. Kichik yoshdagi bolalar hali o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish va impulslarini boshqarish qobiliyatini to‘liq egallamagan bo‘lishadi. Shuning uchun ular ko‘pincha keskin emotsional reaksiyalar ko‘rsatadi va bu ularning xatti-harakatlarida aks etadi. Affekt holatlarini oldini olish mexanizmlari bolalar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi va ularni turli muhitlarda ijtimoiylashishga tayyorlashda zarurdir.

Bolalarda affekt holatlarini oldini olish va emotsional boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishda ko‘plab pedagogik va psixologik yondashuvlar mavjud. Vygotskiy ta’kidlaganidek, kattalar va tengdoshlari bilan faol muloqot bolalar emotsional boshqaruv ko‘nikmalarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bolalarning kattalar tomonidan yo‘naltirilgan tarzda o‘z emotsiyalarini ifoda etishi va boshqarishiga yordam berish ularning o‘zini anglash va xulq-atvorini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Affekt xulq-atvor va keskin emotsional reaksiyalarni boshqarish uchun bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini to‘g‘ri tushunish va ifoda etish imkoniyatini yaratish muhim. Masalan, bolalar g‘azab, qayg‘u yoki xursandchilik kabi his-tuyg‘ularni anglagan holda ifoda eta olsalar, ularning xatti-harakatlari yanada barqaror bo‘ladi. Piaget va Eriksonning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘z emotsiyalarini boshqarishni o‘rganishda ijtimoiy muhitdan ko‘p narsa o‘rganadi. Eriksonning ijtimoiy rivojlanish bosqichlari nazariyasiga ko‘ra, bolalarda mustaqillik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantirish, ularning o‘z emotsiyalarini nazorat qilishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolalarning stressli vaziyatlarda o‘zlarini boshqarish ko‘nikmalarini o‘stirishga qaratilgan. Misol uchun, R. Lazarus va S. Folkmanning stressni boshqarish nazariyasiga asoslanib, bolalarga turli vaziyatlarda qanday reaksiyalar qilishni o‘rgatish va stressli holatlarda qanday yo‘l tutishni tushuntirish orqali ularda emotsional mustahkamlik rivojlantiriladi. Bu kabi yondashuvlar, ayniqsa, konfliktli vaziyatlarda o‘zini tutish va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Amaliy jihatdan, affekt holatlarini oldini olishda bolalarga ijobiy rol modellari ko‘rsatish ham samarali usul hisoblanadi. Kattalarning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishi va konfliktli holatlarda to‘g‘ri yondashuvi bolalarga o‘rnak bo‘ladi. Shuningdek, bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini erkin va xavfsiz muhitda ifoda qilish imkoniyatini berish ularning emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt xatti-harakat va emotsional holatlarni oldini olishda murakkab pedagogik va psixologik yondashuvlar majmuasini qo‘llash lozim. Emotsional boshqaruv ko‘nikmalarini shakllantirishda ota-onalar, pedagoglar va boshqa kattalarning roli katta. Ular bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganishlariga, o‘ziga bo‘lgan ishonchlarini rivojlantirishlariga va ijtimoiy muhitda o‘zlarini yaxshi his qilishlariga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalarda stressni boshqarish va konfliktli vaziyatlarda konstruktiv yondashuv shakllantirish bolalarning emotsional barqarorligini ta’minlash uchun zarurdir.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda affekt xulq-atvor va emotsional holatlarni oldini olish ularning emotsional va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhimdir. Bolalarda hissiyotlarni boshqarish qobiliyati hali to‘liq rivojlanmaganligi sababli, ularni nazorat qilishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning roli katta. Vygotskiy, Piaget va Erikson kabi olimlarning nazariyalariga asoslangan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘z his-tuyg‘ularini kattalar bilan muloqot qilish orqali o‘rganadilar. Shu sababli, bolalarga stressni boshqarish, ijobiy rol modellari ko‘rsatish va o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifoda etish uchun xavfsiz muhit yaratish orqali emotsional barqarorlikni shakllantirish mumkin. Bu esa bolalarning ijtimoiy moslashuvchanligi va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Erikson, E.H.** (1963). *Childhood and Society*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
2. **Lazarus, R.S., & Folkman, S.** (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York, NY: Springer.
3. **Piaget, J.** (1954). *The Construction of Reality in the Child*. New York, NY: Basic Books.
4. **Vygotsky, L.S.** (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

GLOBALASHUV SHAROITIDA JAMIYATDA BAG‘RIKENGLIK, INSONPARVARLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA BARKAMOL YOSHLARNI TARBIYALASH

¹Bobonazarova N.T., ²Jurayeva H.Q.

^{1,2}NDKTU litseyi o‘qituvchisi

Biz yoshlarimizni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur.

Shavkat Mirziyoyev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244526>

Annotatsiya. Mazkur maqolada insonlar ongida milliy mafkura, o‘zlikni shakllantirish, qo‘poruvchilik g‘oyalarga qarshi fikr uyg‘ota olish, yuksak axloq-odob qoidalarini o‘zida mujassam etishida oila asosiy o‘rinni egallashi haqida fikr yuritilgan. Yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda ma’naviy meros madaniy boyliklar, tarixiy va madaniy yodgorliklar muhim o‘rin egallaydi. Globallashuv sharoitida jismonan, ham ma’nan sog‘lom farzandlarni voyaga yetkazish, ularning baxtu saodati, farovon kelajagi uchun hech kimdan kam bo‘lmaydigan shart-sharoit yaratish O‘zbekiston Respublikasi davlati siyosatining muhim yo‘nalishi bo‘lib kelmoqda.

Аннотация. В данной статье мыслится, что семья занимает главное место в сознании людей в национальной идеологии, формировании идентичности, способности поднимать мысли против подрывных идей, воплощении высоких моральных правил. Культурное наследие, памятники истории и культуры играют важную роль в формировании духовного мировоззрения молодежи. В условиях глобализации воспитание физически и психически здоровых детей, создание наилучших условий для их счастья и благополучного будущего стало важным направлением государственной политики Республики Узбекистан.

Abstract. In this article, it is thought that the family occupies the main place in the mind of people in the national ideology, the formation of identity, the ability to raise thoughts against subversive ideas and the embodiment of high moral rules. Cultural heritage, historical and cultural monuments play an important role in the formation of the spiritual outlook of young people. In the conditions of globalization, bringing up physically and mentally healthy children, creating the best conditions for their happiness and prosperous future has become an important direction of the state policy of the Republic of Uzbekistan.

Mustaqillik sharofati bilan xalqimiz ma’naviy zug‘umlardan ozod bo‘lib erkin fikrga, milliy tiklanishga yo‘l ochildi. Jamiyat ma’naviyatini tiklash va yuksalishini ta’minlovchi ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning yo‘nalishlari belgilab olindi.

O‘zbekiston hayotidagi o‘zgarishlar insonlar ongida ham katta o‘zgarishlar qilishni talab etadi. O‘tish davrini boshidan kechirayotgan har qanday davlat yangi zamon kishisi tarbiyalash haqida jiddiy qayg‘urishi, tabiiy. Demak, O‘zbekistonda ham «komil inson» g‘oyasida e’tirof etilgan shaxs mos sifatlarini fuqarolarda qaror toptirish vazifasi ko‘ndalang turibdi. «Fuqarolik ahloqi»ni bunday tarbiyalash mafkuraviy siyosatning negizini tashkil etadi.

Mustaqillikning dastlabki va eng oliy ne'mati o'zligimizni anglab yetish bo'ldi. O'zligini anglab yetgan tafakkurning birinchi belgisi milliy g'oya, milliy mafkuradan bahramand bo'lishdir. Mamlakatimizdagi tinchlik va barqarorlik milliy mafkura doirasida uchrashi mumkin bo'lgan ichki ixtiloflarning oldini oldi va uni keng miqyosda yoshlar qalbiga kirib borishiga imkon yaratdi. Yoshlar ongi va tafakkurida o'zgarish kuchaygan ekan, ular o'z hayoti va istiqbolini millat hamda mamlakat istiqboli bilan bog'liq ekanligini chuqur his qila boshlaganini anglatadi. Har bir sohada o'zgarishlar, yutuq va muvaffaqiyatlar kun sayin ko'payib, kengayib borayotgan ekan, mafkura sohasida endi ish qolmaydi, hamma narsa o'ylaganimizday davom etib boraveradi, deyish to'g'rimi? Albatta, yo'q. Negaki, dunyoda muallaq bir hududda yashamayotganimiz, atrofimizda turli tizim va tuzumdagi xalqlar va mamlakatlar mavjudligi, mafkuradek nozik ma'naviy jarayonning uzluksiz o'sish va o'zgarishda bo'lishini taqozo etadi. "Dunyoda yoshlar ongi va qalbini egallashga" urinishlar saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, yoshlarimiz tafakkuri, dunyoqarashini shakllantirish masalalariga befarq bo'lmaslik kerakligini nazarda tutmay iloj yo'q. Demak mafkuraviy tahdidning saqlanib qolishi yoshlarni ham o'ylashga undaydi.

“Ey bolam, sening Vataning bitta – barchamizga aziz, betakror mana shu O'zbekiston. Ota – bobolaringning xoki shu yerda yotibdi. Shu muqaddas zamin seni dunyoga keltirgan, sen uni obod etishing, himoya qilishing shart. Nafaqat sening o'z hayoting, balki senga umid ko'zini tikib turgan ota-onang, opa-singillaring, yosh go'daklar, nuroniy qariyalarimizning hayoti ham ana shu burchingni nechog'liq ado etishingga bog'liq.”

Islom Karimov

Hozirgi davrda inson ongi va qalbini egallash uchun kurash borayotgani hech kimga sir emas. Shuning uchun yot g'oyaviy ta'sirlarga qarshi kurashda uzilishlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bunday sharoitda begona g'oyalarning qo'poruvchi ta'siriga qarshi doimiy va uzluksiz aksil targ'ibotni tashkil etish muhim sanaladi. Chunki bunday mafkuraviy kurashni nafaqat mamlakatimiz ichkarisida, balki xalqaro maydonda ham olib borish talab etiladi.

Har qanday millatning taraqqiyoti jamiyatdagi yoshlar qatlamining milliy g'oya va qadriyatlarga munosabati, uning yoshlar ongiga qanday ta'sir etayotganligiga hamda amaliy faoliyatlariga qanday tarzda tayanishlariga bog'liq. Yoshlar respublikamiz aholisining yarmidan ko'pini tashkil etadi. Shuningdek yoshlarning milliy g'oyani anglashi, ishonch va e'tiqodiga aylanishi, qanday yangi qadriyatlar shakllantirilganligi bilan ham bogliq bo'ladi. Chunki miliy yuya bir tomondan, yoshlarni o'zining obyekti sifatida qarasa, ikkinchi tomondan yoshlar milliy g'oyaning ilg'or rivojlantiruvchilari va kelajak avlodga yetkazuvchilari hisoblanadilar. Uchinchidan, yoshlar qanchalik milliy g'oya bilan qurollangan va uni anglab olgan bo'lsa, jamiyat shunchalik taraqqiyotga erishadi. Bu holat milliy g'oya va yoshlarning o'zaro bogliqligini belgilaydi.

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetishi uchun intilishi, g'ayrat ko'rsatishi, yaxshilik ko'rishi uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishida, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovar bo'lishida, yuksak axloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy-milliy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma'naviy hayot poydevori qo'yiladi va mustahkamlanadi. Oila ahil va totuv bo'lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Oilada tarbiyaning negizlariga asos

solinadi. U bolada shakllanishi lozim bo'lgan barcha insoniy munosabat va fazilatlarini tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi.

Oiladagi ma'naviy muhitni shakllantirishda, farzandlar tarbiyasida barkamolikka erishishda ajdodlardan qolgan buyuk merosni ya'ni, urf-odatlarini, an'ana va qadriyatlarimizni qanchalik oilada, farzandlar ongiga singdirsak yosh avlodni har tomonlama komil inson bo'lib yetishishiga zamin yaratgan bo'lamiz. Bugungi kunimizning, davlat siyosatidagi bu boradagi asosiy vazifalardan, deb tushunmoqlikni taqazo etadi. Zero, bugunning talabiga javob beradigan avlodni tarbiyalash barchamizning zimmamizga yuksak mas'uliyat yuklaydi.

Milliy mafkura - millatni birlashtiruvchi bayroqdir. Hozirgi vaqtda dunyoda ikki qarama-qarshi qutb barham topgan bo'lsada, turli xil maqsad-manfaatlar mavjud bo'lib, bu tortishuvlardan ko'zlangan maqsad - inson, yoshlar qalbini egallashga qaratilgan, ularning ongi, dunyoqarashiga, turli yo'llar bilan ta'sir qilib, o'z maqsadlari yo'liga burishdan iborat. Axborot asri, elektronika asrida mafkura poligonlari yadro poligonlariga nisbatan ko'proq kuchga ega. Bugungi kunda informatsion olamida globallashuv jarayoni kechmoqda. Mafkurasiz odam, jamiyat, davlat o'z yo'lini yo'qotadi. Informatsiya olami globallashuvida komp'yuter, faks, «uyali» telefon, parabolik antena, elektron pochta kabi mo'jizalardan o'z g'arazli maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalanishlari mumkin. Bugungi kunda g'oyani, fikrni taqiq bilan, ma'muriy choralar bilan yengib bo'lmaydi. G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishish mumkin.

Maqsad degani - xalqni, millatni birlashtiruvchi, yo'lga boshlovchi bamisoli bir bayroq. Bu bayroq butun O'zbekiston xalqining ruhini, g'urur-iftixorini, kerak bo'lsa, qudratini, orzu-intilishlarini mujassamlash-tiradigan ulug' kuchdir. Davlatimizning, xalqimizning, el-yurtimizning maqsadi o'zining ulug'vorligi, hayotiyli va haqqoniyli bilan hammamizni jalb etadigan bo'lmog'i lozim. Toki bu maqsad xalqni - xalq, millatni - millat qila bilsin, qo'limizda yengilmas bir kuchga aylansin. Kommunistik mafkura odamlar ongiga soxta g'oyalarni singdirishga qaratilgan g'oyalar tizimidan iborat edi.

Dunyo tobora globallashib bormoqda, “ommaviy madaniyat” deb nom olgan axloqiy buzuqlik yoshlar qalbini va ongini egallashga urinmoqda, qolaversa diniy aqidaparastlik, millatchilik, terrorism, OITS, giyohvandlik singari illatlar yoshlarni bizdan tortib olishga ularni manqurt darajasiga yetkazishga harakat qilmoqda. Buning uchun, eng avvalo, yoshlarda o'z ma'naviy qiyofasini boyitishga imkon beradigan sog'lom ehtiyojni shakllantirish zarur. Chunki sog'lom ma'naviy ehtiyoj inson qalbini nurga, yaxshilikka, ezgulikka to'ldiruvchi, uning yomon illatlardan himoya qiluvchi vosita hisoblanadi.

Yoshlar ma'naviyati dabdurustdan shakllanadigan hodisa emas. Uning o'z evolyutsion yo'li mavjud. Yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda ma'naviy meros madaniy boyliklar, tarixiy va madaniy yodgorliklar muhim o'rin egallaydi. Qolaversa diniy va dunyoviy bilimlar, millatning xarakteri, uning salohiyati – bularning bari yoshlarning ma'naviy dunyoqarashida muhim, hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Farzandlarni ma'naviyatli qilib tarbiyalash ota – onaning birinchi navbatdagi vazifasidir. Yusuf Xos Xojib aytadiki, oilaviy tarbiya – bolalarning axloqiy qiyofasini shakllantirishda eng asosiy narsadir. “Mabodo bolalarning xulq – atvori yomon bo'lsa, bunda gap bolada emas, ota aybdor”. Shu bois ham oilalar bilan hamkorlikni yanada jonlantirish, birgalikda amaliy ishlar bilan ko'proq shug'ullanishimiz lozim. Chunki jamoat va nodavlat tashkilotlari, oila, mahalla, ta'lim – tarbiya maskanlari, diniy idoralar xodimlari hamkorligini yo'lga qo'yish yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda o'zining ijobiy samarasini berishi shubhasiz.

Tarbiya jarayonida yoshlarni kim edigu kim bo'ldik, degan savolga javob berishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki “inson o'zligini anglagani, nasl-nasabini chuqurroq bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg'usi ildiz otib, ulg'aya boradi”, deydi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov va inson qalbiga yo'l avvalo ta'lim – tarbiyadan boshlanadi, deb hisoblagan. Shuning uchun ham mamlakatimizda bu borada ulkan ishlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda yon-atrofda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi. Hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masala bo'lib qolmoqda. Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Buning uchun yoshlar bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak.

Tarbiya jarayonida nuqsonlarga yo'l qo'ymaslik uchun ota-onalar ko'proq vaqtlarini bolalarga bag'ishlashi, kundalik hayotda bo'lib turadigan kamchiliklarni to'g'ri oqilona tushuntirish, uning xatolarini kechirish va unga to'g'ri yo'lga solish ota-onaning asosiy vazifasidir. Ota-ona bolasini bo'sh vaqtini unumli foydalanishini va uning kelajagini ta'minlash uchun shart – sharoit yaratishi lozim. Ota-ona o'z tinchini o'ylab farzandiga pul berib, uni internet kafelarga borib yomon yo'lga kirib qolganlarini o'zlari bilmay qolmoqdalar.

Mamlakatda ham jismonan, ham ma'nan sog'lom farzandlarni voyaga yetkazish, ularning baxtu saodati, farovon kelajagi uchun hech kimdan kam bo'lmaydigan shart-sharoit yaratish O'zbekiston Respublikasi davlati siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib kelmoqda. Shu ma'noda, mobil aloqa vositalari, telekommunikatsiya imkoniyatlardan oqilona va to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyatga ega. Shu tariqa farzandlarimizning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, milliy o'zligimiz, azaliy qadriyatlarimizga yot va begona xurujlar, yoshlarimizning ongi va qalbini egallashga qaratilgan har qanday intilishlarga doimo hushyor va ogoh bo'lish vazifasi har bir insonning burchidir.

ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Элмуродова П.Р.

Магистр - Навоийского государственного университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244539>

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на том, какие проблемы изучаются в научных исследованиях в области искусственного интеллекта в системе высшего образования и какие рекомендации следует дать по этим вопросам, а также на необходимости совершенствования интернет-технологий. Обосновано создание и использование образовательного контента, связанного с аудио- и видео уроками искусственного интеллекта, в образовательном процессе, являющийся актуальной проблемой на сегодняшний день.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, аудио, видео, ИИ, ChatGPT, стратегия, техника, интегратор.

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt sohasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda qanday muammolar o'rganilayotganligi va bu masalalarga qanday tavsiyalar berish kerakligi, shuningdek, internet texnologiyalarini takomillashtirish zarurligiga e'tibor qaratilgan. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt dan audio va video darslar bilan bog'liq o'quv kontentlarini yaratish va ulardan foydalanish bugungi kunda dolzarb masala ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiya, sun'iy intellekt, audio, video, AI, ChatGPT, strategiya, texnika, integrator.

Abstract. The article focuses on what problems are studied in scientific research in the field of artificial intelligence in the higher education system and what recommendations should be given on these issues, as well as the need to improve Internet technologies. This article substantiates that the creation and use of educational content related to audio and video lessons of artificial intelligence in the educational process is a pressing issue today.

Keywords: digital technologies, artificial intelligence, audio, video, AI, ChatGPT, strategy, technology, integrator.

Сегодня технологии искусственного интеллекта проникают практически во все сферы, его возможности и эффективность облегчают нашу жизнь.

В феврале 2021 года президент Республики Узбекистана Шавкат Мирзиёев принял решение создать условия для развития технологий искусственного интеллекта. Впервые это проявилось в образовании: в 4 престижных вузах были созданы новые факультеты в области искусственного интеллекта[1]. К этим университетам относятся: Ташкентский университет информационных технологий имени ал Хоразми, Национальный университет Узбекистана имени Улугбека, Самаркандский государственный университет имени Шарафа Рашидова, Ташкентский Технический университет имени Ислама Каримова. Искусственный интеллект, как прикладная наука была внедрена в 15 университетах республики. Также при Министерстве цифровых технологий создан Научно-исследовательский институт информационных технологий искусственного интеллекта.

Единственным интегратором производства и поддержки государственных информационных систем при Министерстве цифровых технологий является УЗИНФОКОМ[2]. Голосовая система «Мухлиса» и «MyID» разработаны при помощи

этой организации[3]. Более 70 офисов и организаций имеют более 10 миллионов пользователей системы MyID. Подписано соглашение об использовании голосового помощника «Мухлиса» в автомобилях BYD, производимых в Узбекистане[4].

Здесь предусмотрено принятие стратегии развития техники и технологий. Недавно Евросоюз стал первым в мире, принявшим закон, регулирующий искусственный интеллект. Такое законодательство может помешать стартапам в области искусственного интеллекта работать свободно. Например, Meta и многие другие компании не представляют на европейском рынке свои проекты в области искусственного интеллекта.

Смогут ли в будущем продукты искусственного интеллекта заменить госслужащих благодаря своей эффективности и экономичности? Хороший вопрос рождается. Да, искусственный интеллект может заменить человека в некоторых областях, но количество рабочих мест в сфере технологий будет продолжать увеличиваться. Если считать только один тип специалистов, работающих с искусственным интеллектом, то этого достаточно. Например, они говорят, что если ИИ будет диагностировать болезни пациентов, то не будет необходимости в терапевте. Но он может стать оператором искусственного интеллекта, диагностирующим пациентов. Такие новые направления тоже развиваются. Возможности и преимущества этих технологий огромны. Раньше 1 анализ в неделю писали 5 человек, сейчас меньше людей выполняют эту работу за 1-2 дня. В результате экономится время специалистов и повышается эффективность работы.

Когда роботы придут в Узбекистан и работа специалистов может занять свое место. Когда это произойдет? Когда наша дешевая рабочая сила станет дороже производства роботов. Например, в некоторых ресторанах Кореи и Японии услуги по обслуживанию оказывают роботы, потому что количество молодежи там уменьшается, а зарплаты, выплачиваемые людям, значительно дорожают.

Говорят, что продукты искусственного интеллекта, такие как ChatGPT, также могут записывать научные статьи, курсовые работы или творческие работы школьников, снижая их научную ценность[5]. Поскольку начинается эра технологий, мы должны позволить нашей молодежи использовать ее и развивать в ней навыки использования искусственного интеллекта. Я считаю, что его следует контролировать только при проверке знаний. Телефон у них не отнимешь, нужно только научиться им правильно пользоваться. Потому что студенты, которые копируют, уже копировали и писали из поисковых систем Интернета. То есть все зависит от студента, использует ли он возможности для совершенствования своих знаний, для облегчения работы или для перевода.

№ ПФ-4947 Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», 19 февраля 2018 года «Меры по дальнейшему совершенствованию сферы информационных технологий и сообщения» № ПФ-5349 от 8 октября 2019 года «Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года[6]»

Результаты проводимых исследований в определенной степени послужат реализации задач, определенных в Постановлении № ПФ-5847 и других нормативно-правовых документа. В принятых документах представлены конкретные задачи и целевые направления развития и совершенствования подготовки и переподготовки кадров в сфере компьютеризации и информационных технологий. Кроме того, предусмотрены комплексные меры по расширению материально-технической и научно-исследовательской базы образовательных учреждений.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Президента Республики Узбекистан от 17 февраля 2021 года № ПП-4996, «О МЕРАХ ПО СОЗДАНИЮ УСЛОВИЙ ДЛЯ УСКОРЕННОГО ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА». <https://lex.uz/docs/5297051>
2. Указ Президента Республики Узбекистан , “Государственное унитарное предприятие Центр развития и внедрения компьютерных и информационных технологий UZINFOCOM” <https://uzinfocom.uz/>
3. <https://factchecknet.uz/ru/2024/02/21/preobrazuet-li-ii-muxlisa-tekst-v-golos/>
4. <https://rct-serv.ru/091124/novosti-edinyj-portal-interaktivnyh-gosudarstvennyh-uslug-respubliki-uzbekistan/>
5. <https://openai.com/>
6. Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года № УП-5847. «ОБ УТВЕРЖДЕНИИ КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН ДО 2030 ГОДА». <https://lex.uz/ru/docs/4545887>
7. “O‘ZBEKISTON – 2030 STRATEGIYASI: INSON SALOHİYATINI RO‘YOBGA CHIQRISH IMKONIYATLARI” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari TO‘PLAMI. Toshkent - 2024 yil.

TA'LIM SIFATI: INNOVATION YONDASHUV VA MAHORAT KOMPETENTSIYALARI

Ermатов Musojalil Komilovich

Alfraganus university “Moliya” kofedراس dotsenti v.b., iqtisod fanlari nomzodi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244559>

Annotatsiya. Mazkur tezis O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohatlar, ta'lim xodimining ilmiy salohiyatini rivojlantirish muammolariga qaratilgan. Shuningdek, ta'lim tizimi islohatlarini amalga oshirish va rivojlantirish davomida shaxsiy va pedagogik innovasion yondashuv, kompetentlikning zaruriyati, kompetentlik tushunchasi, o'qitish sifati, kasbiy innovatsiya, kompetentlik sifatлари, o'qituvchi kompetentligiga doir muammolarga bag'ishlangan bo'lib, mavjud masalalarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy takliflar berilgan va zarur xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, sifat, kompetent, pedagog, interaktiv, differentsial, didaktik, ijod, kreativ.

Аннотация. Данная диссертация посвящена реформам в системе образования, реализуемым в Узбекистане, проблемам развития научного потенциала педагогического работника. Также в ходе реализации и развития реформ системы образования рассматриваются личностно-педагогический инновационный подход, потребность в компетентности, понятие компетентности, качество преподавания, профессиональные инновации, качества компетентности, а также проблемы компетентности учителя, научные предложения. приведены на устранение и сделаны необходимые выводы.

Ключевые слова: образование, качество, компетентное, педагогическое, интерактивное, дифференцированное, дидактическое, творческое, творческое.

Abstract. This thesis is focused on the reforms in the educational system implemented in Uzbekistan, the problems of developing the scientific potential of the educational worker. Also, during the implementation and development of educational system reforms, personal and pedagogical innovative approach, the need for competence, the concept of competence, quality of teaching, professional innovation, qualities of competence, and the problems of teacher competence are addressed. scientific proposals for elimination are given and the necessary conclusions are drawn up.

Keywords: education, quality, competent, pedagogic, interactive, differential, didactic, creation, creative.

Mamlakatimizda pedagog xodimlarning ish mahoratini oshirish va ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga bo'lgan e'tibor talab katta. Shuning barobarida, oliy ta'lim tizimi muassasalari faoliyatida o'qitish sifati va uning raqobatbardoshligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada yuksak. Ta'lim sifati – ta'lim natijalarining meyoriy talabi va ijtimoiy shaxsiy ehtiyojlarga mosligi hamda pedagogik-psixologik xizmatlar natijasining samaradorlik ko'rsatkichidir[1]. Yoshlarga ta'lim tarbiya berish hamda o'qitish sifatining bosh mezoni hisoblanadi. Bunday istaklarni tarixda, alloma Abu Nosir Farobiy:

Ta'lim tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk inson etishtirishdan iborat[2].

Kunning dolzarb muammosi jamiyat uchun xizmat qiladigan har jabxada komponentli insonni shakllantirish uchun ta'lim sifatini yanada kuchaytirish talab etadi.

Ta'lim sifatini oshirilishi pedagog kadrlar tayyorlash davomida fan va texnologiyalardan foydalanish lozim. Bugungi kun fan taraqqiyotining ustuvor yo'nalishi – jahon ta'lim tizimi integratsiyalashuvini ta'minlash jarayonida pedagoglarning kasb-mahorati, innovatsion g'oyasi va ularning kompetentligini muntazam takomillashtirish muammolariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonun sahifalarida pedagoglarni malaka oshirilishi bayon etilgan bo'lib, unda:

Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta'minlaydi.

Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta'minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat qiladi.

Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta'lim talablari bilan belgilanadi[3].

Ushbu iqtibos ta'lim tizimidagi professor-o'qituvchilar va tarbiyachi kadrlarning ijodiy salohiyati, innovatsion g'oyasi, kasbiy kompetentligi va ijodiy kreativligini rivojlantirish, ularning malakasini oshirishda innovatsion texnologiyalar orqali o'qitishning interaktiv-differentsial faol usullarini yaratish va kasbiy kompetentligini baholash mazmunini takomillashtirish bo'yicha chuqur masalalar o'z echimi va javobini kutmoqda.

Mazkur muammo prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan g'oya quyidagicha bayon etgan.

Ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi.

Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon tsivilizatsiyasi etakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi[4].

Jahon tsivilizatsiyasi ta'lim tizimida innovatsion rivojlanishning global vazifalaridan biri o'qituvchi kadrlarlarda kasbiy-kompetentlikni shakllantirish hisoblanadi. YUNESKO[5] ta'limni XXI asrda “eshiklarni ochuvchi kalit” deya e'tirof etgan. Xalqaro ta'lim tajribalariga ko'ra, ta'limni amalga oshirishda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish, andragogik ta'lim tamoyillarini ilmiy asoslab berish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilgani qayd etilgan. Unda oliy ta'lim muassalarida pedagoglarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullarini takomillashtirish, malaka oshirish tizimiga mos didaktik imkoniyatlarini kengaytirish va o'qitish metodikalarini tubdan islohot olib borilishini tavsiya etgan.

Fan pedagoglarining kasbiy kompetentligini oshirishda bilimlar, shaxsiy innovatsiya, ko'nikma va malakalarni doimiy yangilab borish, o'qitish usullarini va kasbiy ta'lim sifatini oshirish barobaridagi izlanishlarni takomillashtirish talab etadi. Ta'lim yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlar pedagog xodimning kompetentlik darajasini rivojlantirib borishini ko'rsatmoqda.

Kompetentlik ingliz tilida “competence” so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tili tarjimasida “qobiliyat” ma'nosini anglatadi. Ta'lim sohasida esa, noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan

foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” ni anglatadi.

N. Muslimov o‘zining ilmiy tadqiqotlarida kasbiy kompetentlikni quyidagi 6-shakllari keltirgan. *Ular*: Yaxlit-mazmunli kompetentlik; Ijtimoiy-madaniy kompetentlik; O‘quv-bilish kompetentlik; Axborot olish kompetentlik; Kommunikativ kompetentlik; Ijtimoiy-faoliyat kompetentlik[6].

Biz ushbu munozaraning O‘quv-bilish kompetentligini birinchi o‘ringa qo‘ygan holda, quyidagi kompetentlik omillarini ham ilgari surmoqdamiz. Bular:

Adabiyot-san’at kompetenligi. O‘qituvchining milliy adabiyot va san’at o‘z bilimini kengaytirib borishi, til ravon bo‘lishligi uchun kitob o‘qishga ishtiyoqi yoki qanday adabiyotlarga qiziqishiga aniqlik kiritilishi lozim.

Innovatsiyon g‘oya kompetenligi. O‘qiyish, ish jarayonida muallim kasbidadan innovatsiya g‘oyasi bo‘lishi zarur. Kun talabi yngi g‘oya va yanada yangi texnologiyalar kashfiyotini taklif etmoqda.

Din-vijdonlik kompetenligi. Pedagogning din etiqoti va vijdon erkinligiga bo‘lgan ixtiyoji bilan belgilanadi

Qonun xujjatlari kompetenligi. Shaxsning qonun xujjatlari va qarorlarga nisbatan ehtiyojlariga bo‘lgan qiziqishi, uning o‘lchov meyorlari hisoblanadi. Ushbu keltirilgan pedagoglarning kompetentligi o‘quv amaliyotida qo‘llay olishi asosiy vazifa hisoblanadi.

Amaliy faoliyatga oid kompetentlikda bir xarakter xolatidan ikkinchi xarakter holatiga ko‘chira olish, xarakter va amallarni yangi vaziyatlarda qo‘llay olish, yangi axborotlar ichida tez yo‘nalish olish ko‘nikmalari tushuniladi[7]

Pedagogning umumiy kompetentligini ko‘rib o‘tsak, o‘z bilim, va ko‘nikmalirini rivojlantirish quyidagilar asosda amalga oshiriladi:

- Ixtisoslikka ko‘nikma mashq va topshiriqlar orqali shakllantiriladi;
- Fanni o‘zlashtirishda ilmni takrorlash va sohada chuqur izlanish natijasida tashkil topadi;
- Kouching sharoitida ko‘nikma va malakalar rivojlanadi;
- Qabul qilingan bilim va ilmning hosilasi natijasida ularni tahlil qilish orqali pedagog kompetentligi mustahkamlanadi.

Innovatsiya so‘zi ingliz tilidan olingan bo‘lib, *innovationas* — kiritilgan yangilik, ixtiro kabi ma’nolarni beradi. Shinigdek:

1. Texnika bilan bo‘g‘liq jumalalarda – texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘larni;
2. Ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llaniladi[8].

Demak ta’limdagi innovatsiya so‘zi talabalar muomalasiga kiritilgan yoki murabbiyning shaxsiy, kasbiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo‘llanilishi amaliyotda katta ilmiy, ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta’minlaydigan yangi atama.

Xulosa

Fanlarni o‘qitish va o‘zlashtirishdagi pedagog kadrlarning innovatsiya, kompetentligini quyidagi unsurlar bilan taqqoslash mumkin:

1. Pedagog xodimining belgilangan fan bo‘yicha doimiy bilimlarini yangilab borishi va amaliyotda qo‘llay olishi;

2. Professor o'qituvchilarning fan va texnologiyalari bo'yicha innovatsion bilimlarini yangilab borishi va amaliyotda qo'llay olishi;

3. O'qituvchi innovatsiya tizimi va olamida tashabbuskorlik qila olishi, pedagogik bilim va ko'nikmalarini muntazam rivojlantirib borishi;

4. Muallimning pedagogik mahoratini oshirishga bo'lgan talab belgilanishi va motivatsiyaning tajribada ortib borishi kabi omillar bilan qiyosiy tahlil talab etiladi.

Shuning barobarida, pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda mazkur talablarning samaradorligini kafolatlovchi tizim shakllanishi lozim. o'qituvchining qaloliyati va shaxsiga yo'naltirilgan omillarni, kasbiy rivojlantirishning mezonlarini kasbiy faoliyat va rivojlanish muhitini o'zaro birgalikdagi jarayonni ta'minlash va ularni takomillashtirish talab etadi.

Taklif

Pedagoglarning qobilyati va tajriba mezonlarini bilgilashda quyidagi kompetentlik omillarni hisobga olish zarur:

Adabiyot-san'at kompetentligi. O'qituvchining milliy adabiyot va san'at o'z bilimini kengaytirib borilishi, til ravon bo'lishligi uchun kitob o'qishga ishtiyoqi yoki qanday adabiyotlarga qiziqishiga aniqlik kiritilishi lozim.

Din-vijdonlik kompetentligi. Pedagogning din etiqoti va vijdon erkinligiga bo'lgan ixtiyojini aniqlash bilan belgilanadi.

Innovatsiyon g'oya kompetentligi. Ertangi kun talabi bilan mahorat kompetentligini mustaxkamlab borish lozim.

Qonun xujjatlari kompetentligi. SHaxsning qonun xujjatlari va qarorlarga nisbatan ehtiyojlariga bo'lgan qiziqishi, uning o'lchov meyorlari hisoblanadi. Ushbu keltirilgan pedagoglarning kompetentligi o'quv amaliyotida qo'llay olishi lozim.

Innovatsiyon g'oya kompetentligi. O'qiyish, ish jarayonida muallim kasbidadan innovatsiya g'oyasi bo'lishi zarur. Kun talabi yngi g'oya va yanada yangi texnologiyalar kashfiyotini taklif etmoqda. Kechagi kun bugungi kun talabiga javob bermaydi. Ertangi kun talabi bilan mahorat kompetentligini mustaxkamlab borish lozim.

O'qituvchi va muallimlarning malakalarini oshirishda masofaviy, onlane tarzda malaka oshirish kurslarini tashkil etish va shaxsiy imkoniyatlarini kengaytirishda sharoit yaratish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. М. М.Вахобов “Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш”. Таълимда менежмент (педагогика фанлари) докторлик диссертацияси. 2016 йил 17-бет.
2. Абу Носир Фаробий “Фозил одамлар шаҳри” китобидан.
3. Таълим тўғрисида қонун. 13 модда. 2020 йил 23 сентябрь
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5544-сонли Фармони 2018 йил 21 сентябрь, 1-бет.
5. Структура ИКТ -компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. -Гамбург.
6. 2011. URL:<http://ru.lite.UNESCO.org/publications/3214694>
7. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий

10. компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013. 3- мавзу. <http://tmatm.uz/site/wp-content/uploads/2015/09/3.-PEDAGOGIK-KASBIJ-KOMPETENTLIK.pdf>
11. Н.А. Муслимов ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий
12. компетенлигини шакллантириш технологияси. -Тошкент: Фан ва технология ташкилоти. 2013 й. 81 б.
13. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Innovatsiya>

INCREASING QUALITY ASSURANCE IN TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

¹Guzal Eshchanova, ²Ulugbek Nulloev

Associate Professors “TIAME” National Research University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244566>

Abstract. *The given article presents the growing importance of English proficiency in the global job market, particularly for engineering students in technical universities, necessitates an enhanced focus on quality assurance (QA) in English language teaching (ELT). Engineering students must not only master technical concepts but also communicate effectively in English, a critical skill for international collaborations and career advancement. This article explores the role of quality assurance in English language teaching to engineering students at technical universities, identifying key challenges, strategies, and best practices for improving language skills while maintaining the academic rigor of engineering programs. Through a systematic review of QA frameworks, teaching methodologies, and case studies from leading technical universities, this study provides a comprehensive overview of the current practices and recommendations for elevating English language education in engineering faculties. The findings highlight the importance of integrated QA processes, such as curriculum development, teacher training, and assessment systems, in fostering a high standard of ELT that supports both academic and professional growth for engineering students.*

Keywords: *Quality Assurance, English Language Teaching, Engineering Students, Technical Universities, Curriculum Development, Teacher Training, Assessment Systems, International Collaboration, Professional Development.*

1. Introduction

It is important to suggest in today's globalized world, English has become the dominant language of science, technology, and engineering. As the international language of communication, English is crucial not only for academic success but also for professional opportunities in the engineering sector. Technical universities worldwide have recognized the necessity of integrating English language skills into their curricula. However, the challenge lies in ensuring that English language instruction is of high quality, particularly for engineering students who must balance their technical education with effective communication skills.

Quality assurance (QA) in education is a process of systematically monitoring, evaluating, and improving the standards of teaching and learning. In the context of teaching English to engineering students, QA processes help ensure that students receive an education that meets the needs of the industry and prepares them for global professional environments. This article aims to explore the increasing importance of QA in the teaching of English to engineering students at technical universities, identifying key challenges and proposing solutions to improve the quality of English language education in this field.

2. The Importance of English for Engineering Students

The role of English in the engineering discipline cannot be overstated. As engineering continues to expand globally, professionals in this field are required to communicate across borders, work in diverse teams, and access the latest research, which is often published in English. For engineering students, mastering English opens up numerous opportunities for

international cooperation, postgraduate studies, and career advancement. English proficiency is also essential for reading technical literature, writing research papers, presenting projects, and participating in global conferences.

Despite the critical importance of English, engineering students often face challenges in acquiring language skills that are directly applicable to their technical field. Therefore, technical universities must develop specialized English language programs tailored to meet the specific needs of engineering students. These programs should focus not only on grammar and vocabulary but also on technical writing, academic reading, and oral communication, skills that are vital for success in the professional engineering world.

3. Challenges in Teaching English to Engineering Students

The teaching of English in technical universities faces several challenges, especially when it comes to engineering students. Some of the most common challenges include:

- **Curriculum Mismatch:** Traditional English language programs may not align with the specific needs of engineering students. General English courses may not adequately address the technical jargon and specialized vocabulary used in engineering fields.
- **Limited Exposure to English:** Engineering students often focus primarily on their technical coursework and may have limited opportunities to practice English outside of the classroom.
- **Teacher Expertise:** English instructors in technical universities may not always have the specialized knowledge of engineering topics required to effectively teach English for specific purposes (ESP) to engineering students.
- **Assessment Methods:** Traditional language assessment methods may not capture the specific skills needed for engineering students, such as technical writing or presentation skills.

Addressing these challenges requires a robust quality assurance system that tailors English instruction to the needs of engineering students while maintaining academic rigor.

4. The Role of Quality Assurance in English Language Teaching

Quality assurance in English language teaching (ELT) involves a set of processes and strategies to ensure that language instruction meets predetermined standards of excellence. For engineering students, this means designing and delivering programs that focus on both linguistic and technical communication skills.

Some key components of QA in ELT for engineering students include:

- **Curriculum Design:** English language curricula should be aligned with the needs of engineering students. This includes integrating technical vocabulary, academic writing, reading comprehension, and communication skills specific to the engineering field.
- **Teacher Training:** Teachers must be trained in both general language teaching methods and the specific needs of engineering students. This could involve professional development opportunities in ESP (English for Specific Purposes) and engineering-related topics.
- **Assessment and Feedback:** QA requires the implementation of appropriate assessment methods, such as project-based assessments, presentations, and technical writing tasks. Providing constructive feedback is essential for improving student performance.

- **Continuous Improvement:** QA is a cyclical process. Universities should continuously evaluate the effectiveness of their English programs through student feedback, performance data, and industry input. This ensures that programs remain relevant and up-to-date.

By incorporating these elements, technical universities can increase the quality of English instruction for engineering students and help them develop the language skills necessary for academic and professional success.

5. Best Practices in Increasing QA for Teaching English to Engineering Students

Several universities around the world have successfully implemented QA frameworks for teaching English to engineering students. Some notable practices include:

- **Integrated English Programs:** Institutions such as the University of Cambridge and the Technical University of Munich offer integrated English programs that combine language instruction with engineering subjects. These programs ensure that students learn both technical concepts and language skills simultaneously.

- **ESP (English for Specific Purposes):** Many technical universities now offer ESP courses specifically designed for engineering students. These courses focus on developing skills such as technical writing, reading academic papers, and giving oral presentations on engineering topics.

- **Industry Collaboration:** Collaborating with industry professionals helps align language programs with the real-world needs of the engineering profession. Universities can invite industry experts to participate in teaching or offer internships that require students to use English in professional settings.

- **Online Resources and Blended Learning:** The use of online platforms and blended learning models can enhance English language teaching by providing students with flexible learning opportunities outside of the traditional classroom setting.

These practices ensure that the English language programs offered to engineering students are both effective and relevant to their future careers.

6. Conclusion and Recommendations

By summarizing it should be suggested that increasing quality assurance in teaching English to engineering students is essential for preparing them to succeed in a globalized, English-speaking workforce. By addressing curriculum mismatches, teacher training needs, and assessment methods, technical universities can create language programs that meet the specific needs of engineering students. QA frameworks that focus on continuous improvement, industry collaboration, and integrated teaching models will ensure that students not only master technical concepts but also develop the communication skills necessary for professional success. Future research should focus on evaluating the impact of QA frameworks on student outcomes and exploring innovative approaches to integrating English instruction into engineering curricula. It is essential that technical universities continue to adapt and enhance their English language programs to meet the demands of an ever-changing global job market.

REFERENCES

1. Byram, M., & Hu, A. (2013). Languages and globalization: The impact of English as a global language. Routledge.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Development in English for Specific Purposes: A multidisciplinary approach. Cambridge University Press.

3. Jenkins, J. (2015). *Global Englishes: A resource book for students*. Routledge.
4. McGrath, I. (2006). *Teaching English as a Foreign Language: A guide for teachers*. Routledge.
5. Strevens, P. (1988). ESP after twenty years: A reappraisal. *English for Specific Purposes*, 7(1), 1-13.
6. Swales, J. M. (1990). *Genre Analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University Press.
7. Varga, A., & Varga, P. (2017). The role of ESP in engineering education. *International Journal of Engineering Education*, 33(4), 1234-1242.

DEVELOPING RECEPTIVE AND PRODUCTIVE SKILLS OF STUDENTS AT TECHNICAL UNIVERSITIES

¹Guzal Eshchanova, ²Ulugbek Nulloev, ³Marjona Ulugbekova

Associate Professors - “TIIAME” National Research University

³Master student of Uzbekistan State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244577>

Abstract. *The development of receptive (listening and reading) and productive (speaking and writing) skills in students, particularly those studying at technical universities, is essential for their academic and professional success in a globalized world. These skills not only enable students to understand and use academic and technical materials but also enhance their ability to communicate effectively in the workplace. This article explores strategies for developing receptive and productive skills in technical university students, with a focus on the unique challenges faced by students in technical fields. The study examines various pedagogical approaches, the role of technology, and the integration of discipline-specific content in language instruction. Emphasizing a communicative approach and task-based learning, the article presents a comprehensive model for improving students' overall language proficiency and technical communication abilities. By integrating both receptive and productive skills into the curriculum, technical universities can ensure that students are well-prepared for both academic success and professional careers.*

Keywords: *Receptive skills, Productive skills, technical universities, Language proficiency, English for Specific Purposes (ESP), Task-based learning, Communicative approach, Academic success, Professional communication.*

1. Introduction

In the modern era, the role of English language proficiency extends far beyond general communication, especially for students in technical fields. The integration of English as a medium of instruction in technical universities has led to the emergence of new language teaching approaches, emphasizing both receptive and productive language skills. These skills are crucial for students in fields such as engineering, computer science, and biotechnology, as they need to read complex academic materials, write technical reports, and communicate effectively within international teams.

Receptive skills, such as listening and reading, enable students to understand academic and technical texts, lectures, and discussions, while productive skills, including speaking and writing, allow students to express their ideas and findings clearly and persuasively. While receptive skills are foundational for knowledge acquisition, productive skills are essential for professional communication, allowing students to engage in debates, presentations, and collaborations.

This paper aims to explore the methods and strategies for developing both receptive and productive skills in students at technical universities, with a focus on English language teaching. Through a review of current practices and the challenges faced in developing these skills, the paper provides recommendations for integrating these skills into the curriculum, thereby enhancing students' academic and professional readiness.

2. The Importance of Receptive and Productive Skills in Technical Education

The development of language skills in technical universities is critical due to the increasing globalization of education and industry. English has become the lingua franca of science, technology, and engineering, and students must be able to read and understand technical texts, participate in international collaborations, and contribute to the global discourse in their respective fields.

- **Receptive Skills:** Receptive skills (listening and reading) are the foundation of language learning, particularly in technical fields where students must engage with complex academic texts, listen to technical lectures, and interact with multimedia content in English. These skills enable students to:

- Comprehend academic and technical texts,
- Follow oral presentations and lectures, and
- Gain exposure to the latest research and developments in their fields.

For engineering students, for example, the ability to read research papers, textbooks, and online resources in English is vital for academic success. Listening skills are equally important for understanding lectures, workshops, and industry-specific discussions.

- **Productive Skills:** Productive skills (speaking and writing) are essential for professional communication. In technical fields, these skills are used for:

- Presenting ideas and research findings,
- Writing reports, papers, and documentation, and
- Engaging in discussions and negotiations in professional settings.

Students must develop these skills not only to succeed in their academic careers but also to thrive in the global workforce. Writing technical reports, delivering presentations, and contributing to research projects all require strong productive skills.

3. Challenges in Developing Receptive and Productive Skills in Technical Universities

Developing receptive and productive language skills in technical universities presents several challenges, particularly in programs where the primary focus is on technical content rather than language proficiency. Some of the key challenges include:

- **Curriculum Focus:** In many technical universities, the curriculum is heavily focused on specialized technical subjects, with limited attention given to language skills. This often results in students having insufficient opportunities to develop their receptive and productive skills.

- **Lack of Specialized Language Resources:** Engineering and technical students need to develop specific language skills related to their field of study, but resources such as English for Specific Purposes (ESP) materials tailored to technical disciplines are often limited.

- **Time Constraints:** Technical programs are often dense and time-constrained, leaving little room for dedicated language learning. This creates a challenge for language teachers to integrate language development into the technical curriculum.

- **Limited Exposure to English Outside the Classroom:** Many students may have limited opportunities to engage with English outside the classroom, especially in environments where English is not widely spoken. This can impede the development of both receptive and productive skills.

4. Pedagogical Approaches to Developing Receptive and Productive Skills

To address these challenges, educators at technical universities must adopt effective pedagogical strategies to develop both receptive and productive skills in students. Some of the most effective approaches include:

4.1 Task-Based Learning (TBL)

Task-based learning is an approach that emphasizes language use in real-world contexts. It involves the completion of tasks that require both receptive and productive skills, such as:

- **Reading and writing tasks:** Students read articles or technical reports and then write summaries or responses.
- **Listening and speaking tasks:** Students listen to lectures or discussions and then engage in follow-up speaking tasks, such as discussions, debates, or presentations.

This approach allows students to practice language in context, providing them with the skills necessary to function in both academic and professional settings.

4.2 Communicative Approach

The communicative approach focuses on interaction and communication as the primary goal of language learning. By using this approach, students engage in activities such as role plays, group discussions, and presentations, which help improve both their receptive and productive skills. This method emphasizes fluency over accuracy, encouraging students to use English in meaningful ways.

4.3 Content and Language Integrated Learning (CLIL)

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a pedagogical approach where language learning is integrated with the study of academic content. For example, students may study technical subjects such as engineering principles while simultaneously improving their English language skills. This approach allows students to acquire language skills while also deepening their knowledge of their field.

4.4 Technology-Enhanced Learning

Incorporating technology into language instruction provides students with a range of resources for improving both receptive and productive skills. Online platforms, podcasts, video lectures, and interactive exercises can enhance students' listening and reading skills. Similarly, digital tools such as writing assistants, forums, and video conferencing can facilitate writing and speaking practice.

5. Strategies for Integrating Receptive and Productive Skills into the Curriculum

To effectively integrate receptive and productive skills into the curriculum, technical universities should consider the following strategies:

- **Developing Discipline-Specific ESP Programs:** Technical universities should design English language programs that focus on the specific needs of engineering and technical students. These programs should address the vocabulary, technical writing, and communication skills required in the student's field.
- **Collaborating with Industry Professionals:** Involving industry professionals in the curriculum design and teaching process can provide real-world context for language learning. Industry guest speakers, technical presentations, and field trips can expose students to authentic language use.
- **Assessment of Both Receptive and Productive Skills:** Regular assessment of both receptive and productive skills is essential to track student progress. Assessment methods such as project-based evaluations, presentations, and writing assignments provide a comprehensive view of students' abilities.

6. Conclusion

By summarizing it should be suggested that the development of receptive and productive language skills is critical for students at technical universities, as these skills directly impact their academic performance and professional prospects. By adopting task-based learning, the communicative approach, CLIL, and technology-enhanced learning, universities can create an environment that supports language development alongside technical expertise. Furthermore, the integration of English for Specific Purposes (ESP) into the curriculum will ensure that students acquire the language skills necessary for success in both their academic studies and their future careers in global industries. Technical universities must continuously adapt their teaching methods to provide students with the tools to succeed in an increasingly interconnected world.

REFERENCES

1. Byram, M., & Hu, A. (2013). Languages and globalization: The impact of English as a global language. Routledge.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Development in English for Specific Purposes: A multidisciplinary approach. Cambridge University Press.
3. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.
4. Lyster, R. (2007). Learning and teaching languages through content: A Canadian perspective. John Benjamins.
5. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge University Press.
6. Swales, J. M. (1990). Genre Analysis: English in academic and research settings. Cambridge University Press.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Гизатулина Ольга Ивановна

Доцент кафедры узбекского языка и преподавания языков, Гулистанский
государственный педагогический институт.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244583>

Аннотация. Исследование рассматривает методологические аспекты формирования цифровой грамотности будущих педагогов и предложить ключевые подходы к развитию этих компетенций. Автор отмечает, что повышение цифровой компетенции у бакалавров – это вклад в развитие новой образовательной среды и цифрового образования, в связи с чем, предлагает рекомендации по его формированию.

Ключевые слова: методика, цифровая грамотность, педагогика, ключевые подходы.

Введение

Современная образовательная система стремительно меняется под влиянием цифровой трансформации. Развитие цифровых технологий ставит перед педагогами новые задачи и требования, связанные с внедрением инновационных средств обучения и коммуникации. Будущие педагоги, которые только начинают свою профессиональную подготовку, должны обладать высоким уровнем цифровой грамотности, чтобы эффективно работать в условиях цифровой школы. В связи с этим возрастает необходимость разработки методологических подходов к формированию цифровой грамотности у студентов педагогических вузов.

Литература и методология. В теории педагогики существуют разные точки зрения относительно понятия «компетентность». Так, по мнению В.Н. Введенского, компетентность педагога интегрирует в себе когнитивный, операциональный и аксиологический аспекты [1]. Однако мы придерживаемся мнения А.В. Хуторского [2], рассматривающего теорию компетентности в рамках концептуальной системы личностно-ориентированного обучения, когда различаются действия субъектов с объектами и действия с самим собой, то есть внутрисубъектно [3]. Под компетентностью педагога мы понимаем динамично развивающийся процесс, чутко реагирующий на современные вызовы общества. В связи с этим наиболее актуальной проблемой в системе профессионального образования становится процесс формирования цифровой компетентности педагога как неотъемлемой составляющей профессиональной компетентности современного преподавателя.

На важность подготовки будущих педагогических кадров в условиях трансформации образования указывают труды М.П. Ларчик [4], формирования цифровой компетенции педагога в области цифровых технологий - С.М. Гущина [5], а на необходимость формирования навыков создания электронного учебника - Н.П. Ячина [6]. Также теме формирования цифровых компетенций у будущих педагогов посвящены исследования А.А. Васильевой, Н.В. Гурemiной и Т.Д. Лавриненко, В.П. Игнатьева, Н.П. Табачук и др. ученых [7]. В работах современных исследователей отмечается, что

электронное обучение как новая педагогическая среда требует от учителей новых навыков – цифровых компетенций.

Обсуждение и результаты. Исследование рассматривает методологические аспекты формирования цифровой грамотности будущих педагогов и предложить ключевые подходы к развитию этих компетенций. Рассмотрим некоторые из них.

1. *Компетентностный подход.* Одним из центральных аспектов методологического подхода к формированию цифровой грамотности является компетентностный подход. Согласно этому подходу, цифровая грамотность рассматривается как совокупность знаний, умений и навыков, которые необходимы педагогу для успешной работы с цифровыми технологиями в образовательной среде. Среди ключевых компетенций можно выделить:

Информационная грамотность, предполагающая умение искать, анализировать, оценивать и использовать информацию в цифровом пространстве.

Технологическая грамотность, включающая навыки использования различных цифровых устройств и инструментов для решения педагогических задач.

Коммуникативная грамотность, необходимая для эффективного взаимодействия с учащимися и коллегами через цифровые платформы и сети.

Формирование таких компетенций требует разработки целостных образовательных программ, направленных на поэтапное развитие навыков работы с цифровыми технологиями на практике.

2. *Личностно-ориентированный подход.* Важную роль в методологии формирования цифровой грамотности играет личностно-ориентированный подход. Он предполагает учет индивидуальных особенностей каждого студента, его уровня подготовки, интересов и профессиональных потребностей. Цифровая грамотность должна формироваться на основе адаптированных программ, которые учитывают личные траектории развития будущего педагога.

Применение этого подхода позволяет создавать гибкие образовательные маршруты, в рамках которых студенты могут выбирать те цифровые инструменты и технологии, которые наиболее соответствуют их профессиональным интересам и будущей сфере деятельности. Например, педагогам, планирующим работу в начальной школе, могут быть предложены инструменты для создания интерактивных игр и заданий, тогда как будущие преподаватели старших классов могут сосредоточиться на использовании систем управления обучением и аналитических платформ.

3. *Интегративный подход.* Цифровая грамотность будущего педагога не может развиваться изолированно от других профессиональных компетенций. Поэтому важным аспектом методологического подхода является интегративный подход. Он предполагает включение цифровых технологий в структуру педагогической подготовки таким образом, чтобы они стали неотъемлемой частью учебного процесса.

Например, в курсах по педагогической методике и дидактике цифровые технологии должны использоваться как средства повышения эффективности обучения. Студенты могут изучать, как использовать интерактивные доски, программы для создания презентаций, образовательные платформы и приложения, что позволит им интегрировать их в свою будущую профессиональную деятельность.

4. *Проблемно-ориентированный подход.* Эффективно развитие цифровой грамотности происходит через практическое применение технологий в решении реальных педагогических задач. Проблемно-ориентированный подход в данном случае

предполагает обучение через решение конкретных образовательных проблем с использованием цифровых средств.

Студенты могут работать над кейсами, которые моделируют ситуации из реальной педагогической практики, такие как организация дистанционного урока, создание цифрового образовательного контента или использование систем мониторинга учебных достижений учащихся. Такой подход помогает будущим педагогам осознать ценность цифровых технологий для решения практических задач и подготовки к реальной работе в школе.

5. Проектно-деятельностный подход. Важным компонентом методологии является проектно-деятельностный подход, который предполагает выполнение студентами реальных или учебных проектов с использованием цифровых инструментов. Создание собственных цифровых образовательных продуктов, таких как вебинары, блоги, интерактивные курсы или цифровые учебные пособия, помогает будущим педагогам не только освоить новые технологии, но и развить творческие и организационные навыки.

Проектная деятельность способствует формированию комплексных навыков планирования, разработки и реализации цифровых продуктов, что делает обучение более осмысленным и ориентированным на результат.

6. Рефлексивный подход. Завершающим элементом методологического подхода является рефлексивный подход, направленный на развитие у студентов способности к самооценке и осознанию своего профессионального роста. В процессе освоения цифровых технологий важно не только приобретать новые знания и навыки, но и критически анализировать собственные успехи и недостатки.

Регулярное проведение самооценки и получение обратной связи от преподавателей и коллег помогают студентам развивать умение анализировать свою деятельность и вносить коррективы в процесс обучения. Это позволяет будущим педагогам постоянно совершенствовать свою цифровую грамотность и адаптироваться к изменениям в образовательной среде.

Нами разработаны и внедрен в образовательный процесс электронное учебное пособие «Русское устное народное творчество» предназначенного для студентов направления бакалавриата «60111700 – Русский язык в иноязычных группах» (Свидетельство об официальной регистрации программы для электронных вычислительных машин» № DGU 33537 Министерства юстиции Республики Узбекистан от 15 января 2024 года)[8].

В 2022-2023 учебном году прошла апробация электронного интерактивного учебного пособия «Русское устное народное творчество». Нами был проведен опрос среди студентов, об их отношении к цифровизации образования. В рамках исследования 120 студентам первого курса была предложена анкета с вопросами «Что такое цифровизация в целом?», «Каковы, на Ваш взгляд, преимущества и недостатки цифровизации в системе образования?». Респондентам было предложено оценить свое отношение к цифровизации по 5-бальной шкале от «цифровизация абсолютна необходима» (5 баллов) и «отношение категорически отрицательное» (0 баллов). В результате анализа анкет было установлено, что 39% респондентов относятся к цифровизации положительно, 21%- скорее положительно, а вот 12, 5% респондентов отметили отрицательное отношение [9].

Анализ ответов показал, что студенты демонстрируют хорошие знания безопасного использования Интернета, ответственное поведение при использовании цифровых

технологий. Они знакомы с основами безопасности работы в Интернете. 29,82% опрошенных всегда применяют правила и нормы безопасного и ответственного поведения в онлайн-среде. 28,81% придерживаются этих правил, 21,93% знают, что должны быть осторожны с публикацией и передачей личной информации в Интернете. И только 2,63% ответили, что их это не касается.

Уровень сформированных компетенций у будущих педагогов определялся на основании следующих критериев. (См. таблицу 1)

Таблица 1

Критерии сформированной информационной, коммуникативной и цифровой компетенции

Информационная компетенция	<i>Поиск информации:</i> эффективность поиска и выбора необходимой информации. <i>Оценка информации:</i> способность анализа и оценки достоверности и актуальности информации. <i>Организация знаний:</i> Умение систематизировать и структурировать полученные знания.
Коммуникативная компетенция	<i>Эффективность общения:</i> способность выражать свои мысли четко и лаконично. <i>Активное слушание:</i> умение внимательно слушать и понимать точку зрения других. <i>Межкультурная коммуникация:</i> навыки общения с представителями различных культур, работа в группе.
Цифровая компетенция	<i>Основы использования технологий:</i> умение обращаться с цифровыми устройствами и программами, создание контента. <i>Информационная безопасность:</i> знание основных принципов защиты данных и личной информации. <i>Работа с мультимедийными средствами:</i> умение создавать контент, редактировать и представлять информацию в цифровом формате.

Для достижения цели исследования был подобран диагностический инструментарий, включающий методики анкетирования, разработаны критерии и определены уровни формирования информационно-коммуникативной и цифровой компетенции у будущих педагогов. Определены задания по критериям приведены в таблице 3.

Таблица 3

Задания по критериям

Критерии		
Мотивационный	Деятельностный	Результативный
<i>Основные показатели:</i> стремление к расширению знаний, умений и навыков в области использования современных технологий в практике, коммуникация	<i>Основные показатели:</i> умение работать с информацией; знание современных технических средств и систем, web-сервисов и инструментов.	<i>Основные показатели:</i> владение технологиями передачи и преобразования информации; знание способов представления педагогической информации

		с помощью web-технологий.
Задания: Анкета «Определение цифровой грамотности будущих педагогов»; Опрос «Использование электронные предметные ресурсов»; Тест «Коммуникативных умений Михельсона».	Задания: работа в браузере Google, в текстовом редакторе web-сервисов Canva, Learning.Apps. Работа в облачной системе Zoom.	Знания: Анкета «Определение уровня владения цифровой компетенцией». Создание авторского контента по русскому языку, тренажера, инфографики, интеллект-карты (по выбору).

Таким образом в целом, анализ результата контрольного среза показал, что у студентов информационная грамотность повысилась и составляет – 89,5%; коммуникативная грамотность – 82%; создание цифрового контента с помощью web-сервисов – 71%, цифровая безопасность – 80%, студенты показали навыки работы в цифровой среде – 79%. Как видно из анализа результата, у студентов ЭГ поднялся уровень сформированной цифровой грамотности, как одной из главных современных педагогических компетентностей.

Заключение

Формирование цифровой грамотности будущих педагогов – это многоуровневый и комплексный процесс, который требует сочетания различных методологических подходов. Компетентностный, личностно-ориентированный, интегративный, проблемно-ориентированный, проектно-деятельностный и рефлексивный подходы позволяют создавать образовательные программы, направленные на развитие у студентов широкого спектра цифровых компетенций. Только через комплексный и целенаправленный подход возможно подготовить педагогов, способных эффективно работать в условиях цифрового образовательного пространства и успешно решать современные педагогические задачи.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. 2003. № 10. С. 51–55.
2. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. — М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013.: ил. (Серия «Новые стандарты»)
3. Лапчик М. П. Подготовка педагогических кадров в условиях информатизации образования: учеб. пособие / М. П. Лапчик. – М.: БИНОМ, 2013. –182 с.
4. Гущина С. М. Формирование цифровой компетентности педагога в области разработки цифровых образовательных ресурсов / С. М. Гущина, М, 2011.
5. Yachina N. P. E-Teaching Materials as the Meansto Improve Humanities Teaching Profi ciency in the Context of Education Informatization / N. P. YachinaL. A. Valeeva, A. F. Sirazeeva // International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. – Vol. 11, Is. 4. – P. 433–442.
6. Горелов Н.А., Литун В.В. Зарубежный опыт обучения населения цифровой грамотности. – Экономика труда, Т.5, №2, апрель-июнь 2018. – СПб.: Издательство «Креативная экономика», 2018.

7. Абдувахобов, И., Гизатулина, О. (2024). Организация образовательного процесса в смешанных средах педагогического вуза. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 4(4).
8. Гизатулина О. «Современные компетенции педагога в современном образовании». *Наука, общество, образование в современных реалиях*, т.1, вып.1, март 2023 г, сс.16-26
9. Гизатулина, О. И. Использование авторского цифрового ресурса в высшем образовании // Научное пространство: актуальные вопросы, достижения и перспективы развития: сборник научных трудов по материалам XVIII Международной научно-практической конференции, Анапа, 18 октября 2023 года. – Анапа. – С. 9-19. – EDN HAYKIJ. – URL: <https://elibrary.ru/haykij>

TA'LIM TIZIMIDA BOOKTRAILER TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH VA UNING AHAMIYATI

Ismatillayeva Mahliyo Muzaffar qizi

“Profi University” nodavlat oliy ta'lim muassasasi Navoiy filiali o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244595>

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari orqali o'quvchilarning o'qish faolligini oshirish va o'smirlaning e'tiborini kitob mutolaasiga jalb qilishda multimedia vositalaridan ya'ni kitob treylaridan foydalanish ahamiyati va afvzalliklari ko'rib chiqiladi. Booktailar texnologiyasini ta'limda qo'llashning dolzarbligi, vaqt konteskti, ta'limni raqamlashtirish va virtualizatsiya qilish, ijtimoiy tendensiyalar, bugungi o'quvchi tomonidan ma'lumotni qanday qabul qilish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: booktrailer, texnologiya, trening, multimedia vositalari, raqamli ta'lim, ta'limni virtualizatsiyalash, kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В статье рассматриваются важность и преимущества использования мультимедийных средств, а именно книжных трейлеров, в повышении читательской активности учащихся и привлечении внимания подростков к чтению книг посредством современных коммуникационных технологий. Анализируются актуальность использования технологии Booktailar в образовании, контекст времени, цифровизации и виртуализации образования, социальные тенденции, а также особенности получения информации современным студентом.

Ключевые слова: буктрейлер, технологии, обучение, мультимедийные инструменты, цифровое образование, виртуализация образования, коммуникационные технологии.

Abstract. The article examines the importance and advantages of using multimedia tools, i.e. book trailers, in increasing the reading activity of students and attracting the attention of teenagers to book reading through modern communication technologies. The relevance of using Booktailar technology in education, the context of time, digitalization and virtualization of education, social trends, and the characteristics of how to receive information by today's student are analyzed.

Keywords: Book trailers, technology, training, multimedia tools, digital education, virtualization of education, communication technologies.

Zamonaviy dunyoni raqamlashtirish, san'atning virtualizatsiyasi, insonning virtual muhitga bog'liqligi kuchayishi sharoitida odamlarga raqamli madaniy voqelikni tez va samarali boshqarishga yordam beradigan axborot vositalarining ahamiyati ortib bormoqda. Eng yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari dunyoni va insonni axborotning asosiy iste'molchisi, o'quvchi, axborot mahsuloti yaratuvchisi sifatida jadal o'zgartirmoqda. Shu bois, raqamli makonga to'liq moslashgan yosh avlodning yuksak kitobxonlik faolligi bugungi kunda umuman jamiyat muvaffaqiyatning eng muhim mezoniga aylandi. Shu qatorda jadallik bilan rivojlanayotgan davrda mamlakatimizda ham yoshlarni kitobxonlikga jalb qilish va kitobxonlikni targ'ib qilishning barcha zaruriy choralari ko'rilmogda. Buning isboti o'laroq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yilning 12 yanvar kuni “**Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida**”gi farmoyishida “aholi, ayniqsa, yoshlar orasida badiiy jihatdan yuksak, intellektual

saviyani o‘stirishga xizmat qiladigan kitoblarga bo‘lgan talabni o‘rganish, shu jumladan, ijtimoiy so‘rovlar orqali aniqlash, nashriyotlar tomonidan chiqariladigan badiiy, ma’rifiy, yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishga doir adabiyotlarning (shu jumladan, elektron shaklda) umumiy buyurtma ro‘yxatini shakllantirish tizimining holatini o‘rganish” mahsus vazifa sifatida belgilandi. Dunyoning barcha mamlakatlarida ta’lim va madaniyatga tatbiq etayotgan yangiliklar yoshlarning axborot manbai, bo‘sh vaqtini o‘tkazish shakli, bilim olish vositasi sifatida kitob bilan munosabatda bo‘lish usullari o‘zgarganligini ko‘rsatmoqda. Prezidentimizning “Dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o‘zining intellektual salohiyati, yuksak ma’naviyati bilan qudratlidir. Bunday yengilmas kuch manbai esa avvalo insoniyat tafakkurining buyuk kashfiyoti – kitob va kutubxonalarda”²³, - degan so‘zlari dunyo miqyosida kitobsevarlikni oshirishning dolzarbligini ko‘rsatadi.

Kitob odatiy formatda ishlashni to‘xtatib, raqamli muhitda o‘zining mahsus hayotini yashay boshladi. Kitob va yosh o‘quvchi o‘rtasida aloqa o‘rnatish uchun o‘quvchining yoshga doir idrokini hisobga olgan holda zamonaviy axborot muhitiga mos tushadigan darajadagi texnologiya kerak. Bunday texnologiyalar biri kitob reklamasida muvafaqqiyatli foydalaniladigan texnologiya bu booktrailer texnologiyasidir. Booktrailer kitob reklamasida iste’molchi e’tiborini tortadigan eng samarali reklama texnologiyalaridan biriga aylanib bormoqda. Booktrailerdan amaliy foydalanish XXI asrdan boshlab nafaqat kitob reklamasida, balki ta’lim sohasida ham keng tarqalib bormoqda. Bu vizual multimediya reklama mahsulotining maqsadli auditoriya ongiga ta’sir qilish, uni harakatga undash va bugungi kun odamining o‘qish madaniyatini shakllantirish qobiliyati bilan bog‘liq. Ilmiy pedagogik adabiyotlarda booktrailerlarga tadqiqotchilar tomonidan “onlayn muloqot janri, kitob haqida istalgan shaklda hikoya qiluvchi, eng yorqin tasvirlarni tasvirlaydigan qisqa video va uning mazmunining taniqli nuqtalari” (Yakina L.N 2014, 42-45-bet), “Kitobning eng diqqatga sazovor joylarini o‘z ichiga olgan va uning mazmunini bir shaklda tasvirlaydigan qisqa video talqin ko‘rinishidagi kitob haqidagi e’lon” (Kopylova, 2012), “nashriyot sanoatining sezilarli atributi va kitob madaniyatining muhim hodisasi” (Shcherbinina, 2016, 18-bet), “o‘quvchining qiziqishini oshiradigan innovatsion usul” (Moxun, 2016, ..77), “o‘quvchini e’tiborini jalb qilishga qaratilgan badiiy matnni(ham klassik, ham zamonaviy) multimedia orqali vizual talqin qilishning alohida turi” (Kolova va Vrublevskiy, 2019, 453-bet).

Booktrailer texnologiyasi dastlab 2010-yilda Rossiyada paydo bo‘lgan video davomiyligi 3 daqiqani tashkil etadigan texnologiya hisoblanadi. Booktrailerlarning afzalligi video qisqaligi, yorqinligi va ma’lumotli mazmunga egaligidir. Ushbu vosita o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantiradi, ularning ijodiy qobiliyatini namoyish etish va rivojlantirish imkonini beradi, ularni tanqidiy idrok etish va axborotni mustaqil yaratishga o‘rgatadi, axborot makonida kitoblarni targ‘ib qilish uchun yangi ufqlarni ochadi. Booktrailer mutaxassislar tomonidan zamonaviy maktab o‘quvchilarining e’tiborini o‘qishga jalb qilishning zamonaviy va jozibali usuli sifatida tavsiflanadi.

Booktrailer yaratishda tuzuvchi bir qancha bosqichlarda amaliyotlarni bajarishi lozim va “Kitob treylari: yarating, tomosha qiling va o‘qing” shiori ostida amalga oshiradi.

²³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turkiya Respublikasi Prezidenti devonining Xalq kutubxonasi ochilish marosimidagi nutqi

1-bosqich: Booktrailer nima?, xavfsizlik bo'yicha ko'rsatmalar. Kirish. Booktrailer tushunchasi. Booktrailer tasnifi.

2-bosqich: Badiiy matn bilan ishlash. Adabiy asarning asosiy g'oyasi. Bir fikr, bosh qahramonlar. Muallifning pozitsiyasi. Adabiy asarlarni o'qish. Reklama uchun tanlangan kitob maqsadli auditoriya uchun qiziqarli bo'lishi va ma'naviy salohiyatga ega bo'lishi kerak. Ushbu bosqichda yaratuvchi tanlagan kitobi quyidagi savollarga javob bera olishi kerak:

- Bu kitob odamlar hayotini qanday o'zgartiradi?
- Bu kitob o'quvchilarning kunlik tarzini qanday o'zgartiradi?
- Ushbu kitob iste'molchining dunyoqarashini qanday o'zgartiradi?

3-bosqich: Badiiy adabiyot yangiliklari bilan tanishish. Adabiy asarlarni tavsiya qilish. Kitob treylerini ko'rish. Skript yaratish. Videolarning optimal davomiyligi kuzatilishi kerak. Video uch daqiqadan ortiq davom etmasligi kerak, chunki tomoshanining e'tibori juda tez pasayadi. Keyinchalik muallif tuzilgan reklama matnini yozishi kerak. Videoning syujetida qo'zg'atuvchi voqea, avj nuqtasi va yiqilish harakati bo'lishi kerak. Biroq bu yerda kitobning butun mazmunini yetkazmaslik kerak, aks holda o'quvchi uni o'qishga bo'lgan qiziqishini butunlay yo'qotadi. Booktrailer muvaffaqiyatning zaruriy sharti – bu syujetda qo'yilishi kerak bo'lgan intriga. Ssenariyni yozish jarayonida darhol vizual taqdimotni o'ylab ko'rish va iloji bo'lsa videoning hikoya taxtasini yaratish tavsiya etiladi. Ssenariyda 7 dan kam va 10 dan ko'p bo'lmagan slayddan foydalanish maqsadga muvofiq.

4-bosqich: Bir guruh o'quvchilar tomonidan booktrailer yaratish uchun adabiy kitob tanlash. Kitob abstrakt va reklama shiorini ishlab chiqish. Video seriya uchun material tanlash. Video materilani olish uchun bir nechta manbalardan foydalanish mumkin: haqiqiy tortishish; mualliflik huquqini buzmasdan mavjud ma'lumotlar bazasidan, videodan foydalanish; kitobning illyustrativ materialini animatsiyaga aylantirish. Muallif videoning formati va sifat parametrlarini tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu texnikaning imkoniyatlari va mahsulotni joylashtirish usuliga bog'liq.

5-bosqich: Ish rejasini ishlab chiqish. Kitob treyleri uchun ssenariy yaratish. Booktrailer turi va uslubini tanlash.

6-bosqich: Kamera, videokamera va ovoz yozuvchisi bilan tanishish. “Film Studio. Windows Movie Maker” va “Vegas Pro 17” dasturi bilan tanishish.

7-bosqich: Ssenariy bilan ishlash. Video va foto materiallarni suratga olish. Video materiallarni tanlash.

8-bosqich: Kitob treylerini tahrirlash va yaratish “Film Studio. Windows Movie Maker” va “Vegas Pro 17” dasturiy ilovalari yordamida videofayllarni yaratish. Video effektlarni qo'llash. Sarlavhalar va matn kiritish. Audio materiallar bilan ishlash. Videoni saqlash.

9-bosqich: Yaratilgan booktrailerni ko'rish. Tuzatishlar qilish.

10-bosqich: Kutubxonalarga tarqatish. Booktrailerning ommaviy namoyishi. Tomoshabinlar va ekspertlarning reytinglari. Maktabda, kutubxonada taqdimot, keyinchalik internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqatish. Aksariyat foydalanuvchilar YouTube, Instagram, Facebook, V Kontakte, Twitter va boshqa ommabop ijtimoiy tarmoqlar kabi videoxosting xizmatlaridan foydalanishlari mumkin, ular kitob treylerini tarqatish uchun qo'shimcha vositalardir.

Booktrailer yaratish bo'yicha olib borilayotgan ishlar o'smirlarni adabiy asarlarni chuqur va mazmunli mutolaa qilishga, yozuvchining tarjimai holi, badiiy matn yaratilgan tarixiy vaqtini chuqur o'rganishga qaratilgan. Kitobni tasavvur qilishda asar qahramonlari qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganini va bo'lajak potensial kitobxon sifatida tomoshabinlarda

qanday his-tuyg'ularni uyg'otish kerakligini aniq tushunish kerak. Treylerdan foydalanishda o'qituvchining asosiy vazifasi – adabiy asarni o'qish orqali o'quvchilarning muvafaqqiyati, o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini yaratish va faqat yaxshi mahsulot yaratishdir.

Talabalar adabiy asrani idrok qilish eng to'liq, yaxlit va to'g'ri bo'lishi uchun pauzalar bilan o'qish texnikasidan foydalanadilar. Xuddi shu maqsadda “qiyin” va “oson” savollar texnikasidan foydalaniladi. Ya'ni treyler bo'yicha bir muncha oson va nisbatan qiyin savollar bilan o'quvchilarga murojaat qilinadi.

Yakuniy bosqichda o'quvchilar adabiy asarlarni o'qib, tushunib, ularni tahlil qiladilar. Bu bosqichda asardagi obrazlar tahlili va muammoli tahlili ancha samarali bo'ladi. Tahlil davomida o'quvchilar asosiy tushunchani, adabiy asarning asosiy g'oyasini, shuningdek, muallifning munosabatini aniqlaydilar. Shuningdek bu bosqichda o'quvchilar asar mazmunidan kelib chiqib o'smirlar davrida ushbu asrning qanday xizmat qilishi to'g'risida sinkveyn tuzadilar.

Xulosa

Zamonaviy maktab uchun zarur bo'lgan o'quv qurolini amaliy tadbiq etish kitob treylarini mustaqil ravishda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, kognitiv va tadqiqot qobiliyatlarini, turli xil dasturiy ilovalar va qurilmalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, degan xulosaga kelishga imkon beradi. Ta'lim tizimida booktrailer yaratish maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini, adabiy asarlarni mazmunli o'qishga bo'lgan ehtiyojini shakllantiradi. Booktrailerni ko'rish kitobga va umuman o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi, shuningdek, kiruvchi axborotni tanqidiy idrok etishga o'rgatadi.

Biroq, ushbu video formatining hayot aylanishi, ehtimol, tugaydi. Uning o'rnini yaqin kelajakda g'oyalar, ma'nolar va shaxsiy hikoyalarni translyatsiya qilish uchun yangi texnologiyalar egallaydi. Ehtimol, ertaga treylerni sevuvchilar avlodi gologramma yoki boshqa texnologik yangiliklarni sevuvchilar avlodi bilan alamshtiriladi. Maktab o'quvchilari axborot mahsulotini yaratish uchun yangi texnologiyalarini o'zlashtirishi kerak. Shu bilan birga, bir narsa o'zgarishsiz qolmoqda – adabiy ta'lim jarayonida eng so'nggi texnologiyalar insonning ichki dunyosini boyitish, ma'naviy boy shaxsni kamol toptirishga mo'ljallangan madaniyat, san'at, adabiyotni o'rganishda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. SH.M.Mirziyoyev “Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi”. Toshkent “O'zbekiston” nashriyoti 2022.-416 b
2. Sh.M.Mirziyoyev **“Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida”gi** farmoyishi.
3. Kopylova, V. (2012). Chto takoe buktrejler? Rossiya na poroge novoj knizhnoj ery [What is a book trailer? Russia on the threshold of a new book era]. Arguments and Facts. Retrieved from: <http://www.aif.ru/culture/38268#>
4. Yakina, L.N. (2014). Buktrejler – kul'turnoe yavlenie? [Book trailer: Is this a cultural phenomenon?]. Man in the World of Culture, 1, 42-45.
5. Shcherbinina, Yu.V. (2016). Buktrejler v shkol'noj praktike prepodavaniya literatury [Book trailers in the school practice of teaching literature]. Proceedings of the 8th International science-to-practice conference "Pedagogy of text". Saint-Petersburg, LEMA Publishing House.
6. Mokhun, O.A. (2016). Buktrejler kak innovacionnoe sredstvo povysheniya interesa chteniya u shkol'nikov [Book trailer as an innovative means of increasing the interest of reading

- among schoolchildren]. Proceedings of the 3rd All-Russian scientific and methodological Conference “Teaching Russian language and literature: Forms, methods, and innovations”.
7. Kolova, S.D., Vrublevsky, A.S. (2019). Obrazovatel'nye i pedagogicheskie vozmozhnosti tekhnologii buktrejlera v literaturnom obrazovanii shkol'nikov [Educational and pedagogical opportunities of book trailer technology in literary education of schoolchildren]. Issues of Theory and Practice, 3, 462-465

PSIXOLOGIK TRENINGLAR AHAMIYATI VA TRENING O‘TKAZISH TARTIBI

Ismatillayeva Mahliyo Muzaffar qizi

“Profi University” nodavlat oliy ta’lim muassasasi Navoiy filiali “Pedagogika va chet tillar”
kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244827>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim muassasalarida psixologik treninglarni o‘tkazish, inson hayotida treninglarni o‘rni, shaxsda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni yechish uchun malaka va ko‘nikmalarning hosil bo‘lishida trening jarayoni ahamiyati, psixologik treninglarni tashkil etish, trening bosqichlari, trening maqsadlari, trening jarayonida amal qilinishi lozim bo‘lgan qonunlar to‘g‘risida ma’mulotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: trening, psixologik trening, psixologik trening qonunlari, trening bosqichlari

Аннотация. В данной статье психологическая подготовка в образовательных учреждениях, роль обучения в жизни человека, значение тренировочного процесса в формировании умений и навыков решения проблем, которые могут возникнуть у человека, организация психологической подготовки, тренингов. дается информация об этапах, целях обучения, а также закономерностях, которые необходимо соблюдать в процессе обучения.

Ключевые слова: обучение, психологическая подготовка, закономерности психологической подготовки, этапы подготовки.

Abstract. In this article, psychological training in educational institutions, the role of training in human life, the importance of the training process in the formation of skills and abilities to solve problems that may arise in a person, the organization of psychological training, training information is given about the stages, goals of training, and laws that must be followed during the training process.

Keywords: training, psychological training, laws of psychological training, stages of training.

Zamonaviy psixologiya sohalarining muammolaridan biri barkamol shaxslarni tarbiyalash va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga ko‘maklashish, malakalarini rivojlantirish hisoblanadi. Mamlakatimizda yoshlarning faolligini oshirish, ularni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida qaralmoqda. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasida “...yoshlarni hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash...”²⁴ kabi muhim maqsadlar belgilangan. Bu maqsad yoshlarni har tomonlama sog‘lom o‘stirish bilan birgalikda ularning psixologik savodxonligini oshirish va aynan hayoti davomida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni yechishda malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi yuzasidan chora tadbirlarni ishlab chiqarishni taqazo etadi.

Keyingi yillarda insonlar salomatligi muammosi faqat jismonan emas balki ham ma’nan, ham ruhan salomatlik darajasiga ko‘tarilmoqda va bunday sharoitda zamonaviy psixologiyada keng qo‘llaniladigan psixologik treninglarga talab ortib bormoqda.

²⁴ 2022 — 2026 YILLARGA MO‘LJALLANGAN YANGI O‘ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYASI. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son [Farmoniga](#) 1-ILOVA

Trening ingliz tilidan olingan bo‘lib, “**mashq qilish**”, “**takrorlash**” ma’nolarini bildiradi. Psixologik trening haqida gap ketganda, bu atama ko‘pchilik tomonidan “**muammolarni yechimi topiladigan mashg‘ulot**” sifatida qabul qilinadi. Aslini olganda trening mashg‘ulotlari kishilarning muammolarini hal qilmaydi, balki shu muammolarning asosini tahlil qila olish uchun lozim bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni hosil qiladi.

TRENING – shaxsda mavjud bo‘lgan yoki vujudga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish maqsadida turli xil o‘yin va mashqlar orqali o‘tkaziladigan mashg‘ulot hisoblanadi. Treningga ta’rif berish yoki uni tushuntirishda turli mualliflar tomonidan turlicha yondashuvlar keltirilgan bo‘lsada, ularning aksariyati trening mashg‘ulotlari o‘yin va mashqlar orqali amalga oshirilishiga va trening jarayonida ko‘nikma va malakalar hosil etilishiga e’tibor qaratganlar.

Har qanday trening maqsad qo‘yishdan boshlanadi. Trenerning amalga oshiradigan ishlari, guruhni treningga tayyorlash va trening mashg‘ulotni o‘tkazish bularning hammasi dastlabki qo‘yilgan maqsad atrofida shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun dastlabki maqsad qanchalik aniq shakllantirilgan bo‘lsa, qanchalik aniq tarzda yetkazib berilsa va barcha ishtirokchilar tomonidan qabul qilinsa - mana shu narsa treningda erishilgan yutuqning nechog‘lik yuqori darajada ekanligini belgilab beradi. Aynan erishilgan yutuqning maqsadga bog‘liqlik mutanosibligi Mutaxassislarning ta’kidlashlaricha, yutuqning 80%i maqsadning qanchalik aniq shakllantirilganligiga bog‘liqdir.

O‘tkaziladigan psixologik treninglarning **maqsadi** quyidagicha bo‘lishi kuzatiladi:

- SHaxsda muloqotchanlik ko‘nikmalarini hosil qilish;
- Hayotdagi qarama-qarshiliklarni to‘g‘ri tushuna olish va tahlil qilishga o‘rgatish;
- SHaxsning ichki holati (ruhiyati)ni o‘zgartirishga erishish;
- SHaxsni kamoloti uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni hosil qilish;
- Favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila olish ko‘nikmasini hosil qilish.

Har qanday jarayonni tashkil etishda ma’lum bir bosqichlar mavjud bo‘ladi va mana shu bosqichlarga amal qilingan holda jarayon tashkil etilishi mashg‘ulotning samarasini ta’minlaydi. Xuddi shuningdek, har qanday psixologik treninglarni tashkil etishda ham 4ta bosqichga asoslanib mashg‘ulotni tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi, aks holda trening mashg‘ulotlari samarasiz tugashi mumkin.

1. Tashkiliy bosqich
2. Boshlang‘ich bosqich
3. Asosiy bosqich
4. Yakuniy bosqich

Birinchi bosqich tashkiliy bosqich bo‘lib, bu bosqichda treningni boshlashgacha bo‘lgan barcha jihatlar qamrab olinadi. Bu bosqichda trener o‘ziga xos bo‘lgan 3ta holatni hisobga olishi lozim.

- Guruhni yig‘ish yoki tashkil etish;
- Treningni tashkil etishda muhim jihatlar;
- Trening dasturi va rejasini tuzish.

Tashkiliy bosqich:

Guruhni yig‘ish. Bu qism trening guruhini yig‘ishga qaratilgan bo‘lib, bunda quyidagi jihatlar e’tibor qaratish talab etiladi.

Ma’lum bir psixologik muammolar yuzasidan murojaat etgan kishilar bilan shug‘ullanish uchun tashkil etiladigan trening guruhlarini yig‘ishdan va ular bilan individual suhbatlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Chunki guruh ishtirokchilarining kimligi, ularning xarakter

xususiyatlarini bilish trenerga butun guruh haqida ma'lum bir xulosaga kelish imkonini beradi. Bu

esa trening mashg'ulotining dastur va rejasini tuzishda, mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan usullarni tanlashda qo'l keladi. Qolaversa, har bir ishtirokchining motivatsiyasini yaxshi bilish ham trener uchun zarurki, aks holat ularning guruhni tark etishiga olib kelishi mumkin. Bu esa trening samarasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Individual suhbat jarayonida ishtirokchiga asosan quyidagi savollar bilan murojaat qilinadi: Sizda, oilaviy (ota-onangiz, turmush o'rtog'ingiz, farzandingiz yoki boshqalar bilan) yoki ishda (rahbar yoki hamkasblaringiz bilan) qanaqadir muammolar bormi? Treningda ishtirok etishga sizni nima majbur qilyapti? Treningdan nima kutyapsiz? Trening sizga nima beradi deb o'ylaysiz?

Trening ishtirokchilarini yig'ishda trenerdan yuqori darajadagi ko'nikma va malaka talab etadi va har qanday guruhni yig'ishda quyidagilarga e'tibor berilishi ahamiyatga muvofiq hisoblanadi:

- Trening mashg'ulotlari uchun mo'ljallangan guruhlariga imkon boricha, muammosi bir xil bo'lgan ishtirokchilarni to'plash kerakligi;
- Trening ishtirokchilari iloji boricha bir-biriga notanish bo'lishlari lozimligi;
- Har bir ishtirokchi o'zi uchun o'zi pul to'lashi shartligi.

Treningni tashkil etishda muhim jihatlar. Trening mashg'ulotlarining samarali o'tishini ta'minlash uchun uni tashkil etishda bir qancha muhim jihatlarga e'tibor berish lozim bo'ladi. Trening mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish jarayonida trener quyidagi muhim jihatlarni hisobga olishi maqsadga muvofiq:

Trening mashg'ulotlarining davomiyligi quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiq:

1. Haftasiga 4-5 kun, bir kunda 8 soatdan mashg'ulot o'tiladi (orada 30 yoki 60 minut tanaftus beriladi). Bu eng samarali natija beradigan trening mashg'uloti hisoblanadi.
2. Haftasiga 2-3 kun, bir kunda 4-5 soat mashg'ulot o'tiladi. O'rtacha samarali natija beradi.
3. Haftasiga 1 kun, 3-4 soatdan mashg'ulot o'tkaziladi. Bunday davomiylilikda tashkil etilgan trening mashg'ulotlari kamroq samara berishi kutiladi.

Trening o'tkaziladigan xona. Har bir ishtirokchi xonada o'zini erkin his etishi uchun lozim bo'lgan barcha sharoitlarning bo'lishi treningni samarasini ta'minlovchi omillardan biri hisoblanadi. Shuni hisobga olgan holda trening mashg'ulotlari o'tkaziladigan joy shinam, keng, erkin harakatlanishga mo'ljallangan, kerakli anjomlar bilan jihozlangan bo'lishi tavsiya etiladi. Xonaning

bir qismida dumaloq shaklda qo'yilgan stullar, bir qismida yumshoq mebel o'rindiqlari, 2-3 dona stol, akvarium, devorda 1-2 dona manzarali tasvir aks ettirilgan rasmlar, imkon darajasida gullar bo'lishi tavsiya etiladi. Bulardan tashqari mashg'ulot jarayonida foydalanish uchun magnitofon, televizor, videopleer, proektor, kompyuter jihozlari bo'lishi ham lozim. Xonada ishtirokchilarning

orasiga to'siq bo'ladigan ortiqcha jihozlar (stol, stullar) bo'lmasligi maqsadga muvofiqdir. Trening o'tkaziladigan xona albatta izolyatsiyalangan (ajratilgan) bo'lishi shart, ya'ni begona shaxslar ularni bezovta qilmasligi va ular ham boshqalarga halaqit bermasligi kerak.

Trening jarayonida guruh a'zolari soni 8-10 kishidan 19-20 nafargacha bo'lishi ma'qul variant hisoblanadi.

Ishtirokchilar orasida ayol va erkaklar soni imkoni boricha teng (masalan, 7 ta ayol 6 ta erkak yoki 6 ta ayol 8 ta erkak) bo'lishi trening guruhlarida ijobiy muhit yaratilishiga olib kelishi tajribalarda isbotlangan. Chunki qaysidir jins vakili ko'proq va qaysisidir kam bo'lishi guruhning

o‘zaro erkin munosabatda bo‘lishiga va ular orasida ishonch muhitining vujudga kelishiga xalaqit berishi mumkin. Bundan tashqari guruhda erkaklar sonining ko‘p (masalan, 10ta erkak 5ta ayol) bo‘lishi olib borilayotgan bahs-munozaralarda erkaklarcha munosabatning ustun bo‘lishiga, aksincha holat (masalan, 12 ta ayol 4-5 ta erkak) esa ayollarga xos fikrlarning ustunlik qilishiga olib kelish ehtimolini oshiradi.

Boshlang‘ich bosqich:

Trening mashg‘ulotlarini olib borishning boshlang‘ich bosqich quyidagi qismlarni o‘z ichiga oladi.

1. Guruhiy normalami ishlab chiqish qismi
2. Tanishuv qismi
3. Kutishlarni aniqlash qismi

Guruhiy norma (tamoyil, qoida)iarni ishlab chiqish:

Guruhiy normalar trener bilan guruh ishtirokchilarining hamkorligida ishlab chiqilishi shart. Guruhiy normalami ishlab chiqishda trener “Aqliy hujum” usulidan foydalangan holda fikrlar yig‘ishishi maqsadga muvofiqdir. Mashg‘ulot jarayonida qanday qoidalarga amal qilish lozimligi to‘g‘risida guruh a‘zolarining o‘zi takliflar, fikrlar berishi, bunda ma‘lum bir fikrni berayotgan ishtirokchining bu fikrning trening uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini izohlashi maqsadga muvofiqdir, shundan so‘ng ishtirokchilar bilan uning taklifi qabul qilinadi yoki rad etiladi. Trening qoidalari yoki qonunlari guruh ichidagi jarayonlarni nazorat qilish va tartibga keltirish uchun xizmat qiladi. Bu qonunlarni qo‘llash trening qatnashchilari uchun yordam bo‘ladi va aksincha, agar trener bularga e‘tibor bermasa trening guruhi “bo‘linib ketishi” yoki qatnashchilarni “yaralashi” mumkin. Har qanday treningda quyida keltirilgan qonunlarga amal qilinishi shart:

1. “00” qonuni. Barcha ishtirokchilar mashg‘ulot boshlanishiga va tanaffusdan keyin kechikmay kelishlari, bunda trener ularga namuna bo‘lishi kerak.

2. “Mikrofon” qonuni. Kimning qo‘lida mikrofon bo‘lsa o‘sha odam gapiradi.

3. “Faollik” qonuni. «Siz biror bir mashqni bajarishda ishtirok etmasligingiz mumkin. Bu siz vazifani bajara olmaysiz degani emas, balki siz chetdan turib kuzatmoqchisiz. Bu haqida avvaldan ma‘lum qilish kerak bo‘ladi. Lekin guruhdan bir kishining chiqib ketishi shu guruhning ishiga ta‘sir qilishini ham e‘tiborga olish kerak bo‘ladi.

4. “Faqat o‘z fikrini bayon etish” qonuni. Bu qonun o‘zining fikrini birinchi shaxs nomidan bayon etish, ya‘ni “Mening fikrimcha, men his qilaman, mening o‘ylashimcha...”. Har bir ishtirokchi guruhning boshqa qatnashchilarining fikrlarini bilmaydi. Guruh nomidan gapira olmaydi, shuning uchun ko‘pchilik, ya‘ni “biz” deb boshlanadigan fikrlar mumkin emas.

5. “Guruhning barcha qatnashchilariga hayrixoh munosabatda, xushmuomala bo‘lish” qonuni. “Barchamizning afzallik tomonlarimiz va kamchiliklarimiz bor. Trening vaqtida boshqalarning xususiyatlariga sabrli bo‘lish kerak. Agar sizni nimadir qoniqtirmasa, hech bir ishtirokchiga zarar yetkazmagan holda bu haqida trenerga ma‘lum qiling”.

6. “O‘z ismini aytish” qonuni. Agar trening qatnashchilari bir-biriga notanish bo‘lsa har bir chiqish oldidan o‘z ismini aytishi kerak bo‘ladi.

7. “Muloyimlik” qonuni. Barcha qatnashchilar bir-birlariga xushmuomalalik bilan va o‘zlarini taqdim qilganda aytgan ismlari bilan murojaat qilishlari kerak bo‘ladi.

8. “Shu yerda va hozir” qonuni. Ayni vaqtda va shu yerda bo‘layotgan jarayonning, shuningdek, qatnashchilarning his-tuyg‘ulari, kechinmalari va munosabatlarini trening doirasida

ko‘rib chiqish va ularni kelajak yoki o‘tmish bilan bog‘lamaslik kerak. Bu qoida guruhning har bir qatnashchisiga mazkur trening vaqtidagi kechinmalarni anglab yetish imkonini beradi.

9. “Konfidensiallik” qonuni. “Trening vaqtida sodir bo‘ladigan barcha holatlar, vaziyatlar faqat shu yerda va faqat trening qatnashchilari bilan muhokama qilinadi va tashqariga chiqmaydi”.

10. “Ishtirokchi sifatida faqat o‘zini taklif etish” qonuni. Ko‘p hollarda ba‘zi ishtirokchilar biror bir mashqda ishtirok etishni hohlamasdan boshqa ishtirokchilarni taklif etadilar. Bu esa boshqalarga ham ta‘sir ko‘rsatib, treningning muvaffaqiyatli o‘tishiga sabab bo‘ladi. Shuning uchun bu qonunni trening boshlanishidan avval tanishtirish kerak bo‘ladi.

11. “Seminarning boshidan oxirigacha qatnashish” qonuni. Bu ishtirokchilarda mas‘uliyatni vujudga keltirish uchun zarur bo‘lgan tamoyildir.

12. “Ixtiyoriylik” qonuni. Seminarda o‘z mulohazalarini bayon qilish, munozaralarda, o‘yin va mashqlarda ishtirok etishda ixtiyoriylikni joriy qilishi mumkin.

13. “Vaqtini tejash – sarishtalik” qonuni. Guruh ishtirokchilari trening mashg‘uloti davomida gaplarini imkon qadar qisqa, lo‘nda ifodalashi, mavzu doirasidan chetga chiqib ketmasligi lozim.

14. “Shaxsni baholamaslik” qonuni. Har bir ishtirokchi o‘z fikr mulohazalarini, hissiyotlarini bayon qilishi mumkin, biroq bunda boshlovchi va qolgan ishtirokchilar hikoyadagi vaziyatnigina muhokama qilishlari kerak va so‘zlovchining o‘sha paytdagi xulq-atvori, hatti-harakatini baholashdan qochishlari kerak. M: “o‘sha paytda siz jahlga berilmasligingiz yoki bunday demasligingiz kerak edi” va hok... Buning o‘rniga bunaqa vaziyatda men bunday qilardim yoki deyardim kabi variantlarda so‘zlashish yoki fikrini bildirish so‘raladi.

Treningda tanishuvni tashkil qilish:

Trening mashg‘ulotining birinchi kunida o‘tkazilishi lozim bo‘lgan asosiy qismlardan biri - guruh a‘zolarining bir-biri bilan va trenerlar bilan tanishuvidir. Bu qism trener tomonidan taklif etiladigan turli xil o‘yinlar orqali amalga oshiriladi. Demak, tanishuvni turli xil usulda tashkil etish mumkin, lekin tanishuv qismining mohiyati bitta bo‘ladiki, har bir ishtirokchi o‘zini shu guruhda boshqalar qanday tanishini yoki uni qanday nom bilan atashlarini istasa, o‘zini shunday tanishtirishi mumkin.

Ishtirokchilarning kutishlarni aniqlash:

Trener tanishuvdan so‘ng guruh a‘zolarining har biridan treningdan nimalar kutayotganligini so‘rab chiqadi. Bu qismning ahamiyatli jihati shundaki, ishtirokchiga o‘z muammosini gapirtirishga dastlabki turtki berilishi bilan birgalikda trener ularning kutishlarini bilib olganidan so‘ng shunga muvofiq o‘zining dasturi va rejasiga o‘zgartirishlar kiritishi mumkin. Kutishlarni aniqlash bosqichida guruh a‘zolari aylana bo‘ylab o‘tirgan holda o‘zlarining treningdan nima kutayotganligini, o‘zini xavotirga solayotgan holatlar yoki ularga yoqmayotgan jihatlar yuzasidan e‘tirozlarini aytib chiqishlari so‘raladi. Trener barcha ishtirokchilarning fikrlarini ularga baho bermasdan, muhokama qilmasdan, hayron bo‘lmasdan, xayrixohlik bilan eshitishi va har bir ishtirokchiga o‘z kutuvini boshqalar bilan baham ko‘rgani uchun minnatdorchilik bildirishi lozim.

Asosiy bosqich:

Treningni asosiy bosqichi bu trening mashg‘ulotlarining boshlang‘ich bosqichi tugaganidan to yakuniy bosqich boshlangungacha davom etadi. Bu davrda ishtirokchilar bilan asosiy ish olib boriladi. Mana shu jarayonda ularning muammolari bilan ishlanadi va ular uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan ish olib boriladi.

Har qanday trening mashg'ulotlarini olib borishda samaradorlikka erishish uchun eng avvalo ishtirokchilar orasida samimiylilik, ochiqlik, o'zaro ishonch muhitini yaratish lozim bo'ladi. Bular amalga oshmasdan turib, treningdan ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. Bunday muhitni yaratish esa boshlovchidan katta mahorat talab etish bilan birgalikda trening jarayonida qo'llaniladigan usullarga ham bog'liq bo'ladi. Bunday usullar sirasiga "ta'limning noan'anaviy usullari" deb nom olgan va bizning ta'lim tizimimizga ham keng kirib kelgan usullar

kiradi. Ular quyidagilardir: ma'ruza, aqliy hujum, bahs-munozara, psixogimnastik mashq, o'yinlar, rolli o'yinlar, psixodrama, SWOT - tahlil, guruhlariga bo'lib ishlash, keys metodi. Bulardan tashqari maqsadga va vaziyatga qarab muammoli vaziyatlarni tahlil etish usuli ham qo'llaniladi.

Yakuniy bosqich:

Har qanday ishning yakuni bo'lgani kabi trening mashg'ulotlarining ham yakuni mavjud. Demak, Treningni yakunlash bosqichida "Qayta aloqa" o'rnatish lozim. Ya'ni trening ishtirokchilari mashg'ulotdan nima oldi, birinchi kunda kutgan kutuvlari amalga oshdimi-yo'qmi, o'z muamolarini yechish uchun ko'nikma va malakalarni egallay oldimi va shu kabi savollarning javoblari sarhisob qilinadi. Yakuniy bosqichda trener guruhdagi har bir ishtirokchidan o'z kutishlari amalga oshgan yoki oshmaganligini so'rab chiqadi. Bu suhbatdan maqsad - guruhdagi har bir a'zoning kutishi qay darajada amalga oshganligini bilish va eng asosiysi, trening maqsadiga erishgan yoki erishmagaligini bilishdan iborat. Buning uchun trener tomonidan oldindan tuzilgan anketalar tarqatiladi va ishtirokchilarga bu anketani anonim tarzda to'ldirilishiga imkon yaratiladi. Chunki ishtirokchi o'z fikr-mulohazalarini aniq va ochiq-oydin yozib berishi uchun u himoyalanganlikni his etishi lozim. Anketada "Sizga mashg'ulot yoqdimi?", "Mashg'ulotdan o'zingiz uchun qanday foydali jihatlarni oldingiz?", "Mashg'ulotdan olgan bilim, ko'nikma va malakalaringizdan hayotingiz davomida foydalanishingizga ishonasizmi?", "Mashg'ulot jarayonida sizga yoqmagan holatlarni yozing?", "Trenerlarga qanday tavsiyalaringiz bor?" kabi savollar bilan murojaaat etiladi. Bundan tashqari ishtirokchilarning kutuvlarini aniqlashda anketa savollari quyidagi ko'rinishda bo'lishi ham mumkin: "Menga treningda yoqqan narsa", "Men mashg'ulotda ... lar haqida ma'lumotga ega bo'ldim!" "Men navbatdagi uchrashuvda ... ni isbot qilaman."

XULOSA

Psixologik treninglar insonlar orasida sog'lom munosabatlarga erishni hal qilish uchun ijtimoiy amaliyotning turli sohalariga kirib bormoqda. Uning diagnostik tahlili, psixokorreksion imkoniyatlari kadrlar faoliyati: mutaxassislarni, psixolog, pedagog, psixoterapevtlar, korxona va tashkilot boshqaruvchilar, tadbirkorlarning ish faoliyatiga samarali ta'sirini ko'rsatadi. Shiddatli bir paytda yoshlarni zamon talabiga mos, teran fikrlovchi, turli vaziyatlarda o'zining oqilona tafakkuri orqali ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatuvchi, keng dunyoqarashga ega tarbiyalashdek masalalarni psixologiya sohalariga ham yuksak vazifa qilib yuklaydi. Zero, milliy psixologiyamizda psixologik trening predmeti eng samarali va zamonaviy yechimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2022 — 2026 YILLARGA MO'ljALLANGAN YANGI O'ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYASI. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son [Farmoniga](#) 1-ILOVA
2. Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi". Toshkent "O'zbekiston" nashriyoti 2022.-416 b

3. L.Beknazarova, M.Maxmudova, B.SHodiyev. “Ijtimoiy psixologik trening” Ilmiy-uslubiy qo‘llanma – Toshkent: “Tafakkur qanoti”, 2016.-112b
4. Ismoilova N “Psixologik trening asoslari” /O‘quv qo‘llanma/. T:INNOVATSIYA-ZIYO” 2019, 244 b.
5. diss.natlib.uz
6. www.Ziyo.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA RISKOLOGIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Jabborova Dilafruz Furqatovna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244846>

Annotatsiya. Mazkur maqolada riskologik kompetentlik mazmuni, pedagoglarda riskologik kompetentlikni rivojlantirish usullari, ta’lim muhitini yaxshilash, maxsus ta’lim dasturlar borasida ham fikr bildirilgan. Bundan tashqari ushbu maqolada keltirilgan jadval va chizmalar orqali riskologik kompetentlikni shakllantirishning muhim omillari, risklarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarish qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: risk, riskologik kompetentlik tavakkalchilik, amaliy mashg‘ulotlar, psixologik tayyorlov, ta’lim muhitini yaxshilash, psixologik treninglar, iqtisodiy va ijtimoiy omillar, ta’lim dasturlari

Аннотация. В статье раскрыто содержание рискологической компетентности, пути развития рискологической компетентности педагогов, совершенствования образовательной среды, специальных образовательных программ. Кроме того, посредством таблиц и схем, представленных в данной статье, важные факторы формирования рискологической компетентности способствуют укреплению способностей по выявлению, анализу и управлению рисками.

Ключевые слова: риск, риск-компетентность, практическая подготовка, психологическая подготовка, совершенствование образовательной среды, психологическая подготовка, экономические и социальные факторы, образовательные программы.

Abstract. The article reveals the content of riskological competence, ways of developing riskological competence of teachers, improving the educational environment, and special educational programs. In addition, through the tables and diagrams presented in this article, important factors in the formation of risk competence contribute to strengthening the ability to identify, analyze and manage risks.

Keywords: risk, risk competence, practical training, psychological training, improvement of the educational environment, psychological training, economic and social factors, educational programs.

Zamonaviy dunyoda xavf insonning doimiy hamrohi bo‘lib, uning faoliyatiga barcha sohalariga ta’sir qiladi. Pedagogik faoliyat ham ma’lum risklar bilan bog‘liq. Jamiyat kelajagi bevosita farzandlarimizga, o’sib kelayotgan yosh avlodga bog‘liq bo‘lib, ularda o‘qituvchilarning ta’lim va tarbiya jarayonida katta ta’siri bor. Pedagogik faoliyatdagi xavflarni o‘rganish zarur, chunki ularning oqibatlari shaxs uchun ham, butun jamiyat uchun ham muhimdir.

Ushbu mavzuni batafsil o‘rganish uchun “xavf” ning asosiy tushunchasini aniqlash kerak. Bu so‘z XV asrdan beri qo‘llanila boshlandi. Ispan navigatorlari va bu “tosh”, “rif” degan ma’noni anglatadi, bu shubhasiz navigatorlik kasbida katta xavf tug‘dirardi. Xavfning dastlabki ta’riflari asosan tabiiy hodisalar bilan chegaralangan, inson omili xavfdan himoyalaniş yoki unga qo‘shilish orqali g‘alaba qozonish qobiliyati sifatida qaralgan.

XVII-asrda Fransiyada “risk” soʻzi tijorat faoliyatida qoʻllanila boshlandi. Asta-sekin, u sof professional sohalar chegarasidan tashqariga chiqib, kundalik nutqda paydo boʻladi. Bu jamiyatda din ahamiyatining pasayishi bilan ham bogʻliq. “Ilohiy inoyat” tushunchasi “xavf” tushunchasini almashtiradi. Inson qabul qilgan qarorlar uchun shaxsiy javobgarlikni anglagan holda ongli ravishda harakat qiladi.

Xavfning zamonaviy tushunchasi, qoida tariqasida, noaniqlik mavjudligi bilan bogʻliq boʻlgan yoʻqotishlarni, zararni, maqsaddan mumkin boʻlgan ogʻish sifatida qabul qiladi.

Taniqli nemis sotsiologi V.Bek oʻzining “Tavakkal jamiyati, boshqa zamonaviylik yoʻlida” (1986) birinchi boʻlib “xavf jamiyati” tushunchasini kiritdi va unda jamiyatning yangi shaklini nazarda tutadi, uning oʻziga xos xususiyati xavf hisoblanadi.

Darhaqiqat, zamonaviy insoniyatning oʻzi tabiat hodisalariga bogʻliq boʻlmagan, balki yuqori texnologiyalar sohasidagi taraqqiyot, maʼlumot uzatish imkoniyatlari va umuman jamiyatning rivojlanishi natijasida xavf tugʻdiradi.

XX asr oxiriga kelib, ilmiy hamjamiyat yuzaga kelishi mumkin boʻlgan tahdidlarning oldini olish va salbiy oqibatlarni minimallashtirish uchun iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va boshqa jihatlardagi xavflarni oʻrganish zarurati tugʻiladi. Shu sababli, “riskologiya” keyinchalik amaliyotda qoʻllash uchun turli fanlar nuqtai nazaridan xavfni oʻrganadigan fanlararo bilim sohasi sifatida paydo boʻladi.

Koʻpgina mahalliy olimlar xavfni noaniq hodisa, shu jumladan halokatli va ijodiy tomonlarini belgilaydilar.

Xavf, taʼrifiga koʻra, mumkin boʻlgan tahdiddir, ammo agar inson unga qarshi turishga tayyor boʻlsa, oʻzida yangi imkoniyatlarni kashf etsa va xavf zonasidan tashqarida erishib boʻlmaydigan natijaga erishsa, u konstruktiv boʻlishi mumkin. Istalgan natijaga erishish uchun inson maʼlum shaxsiy fazilatlariga va zarur bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishi kerak.

Bundan tashqari, bu jihatdan xavfni koʻrib chiqayotganda, u har doim turli darajada konstruktiv boʻladi. Maqsadga erishmaslik xavfi mavjud boʻlsa va odam oxir-oqibat oʻzi xohlagan narsaga erisha olmasa, unda ijodiy vaziyat hali ham mavjud. Maqsad sari harakat qilish jarayonida inson rivojlanadi, koʻp maʼlumot oladi, shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi, u keyinchalik oʻz faoliyatining yangi yoʻnalishini tanlashda qoʻllashi mumkin.

Tavakkalchilik insonni oʻz-oʻzini tashkil qilish va oʻzini yaxshilashga, foydali bilimlarga ega boʻlishga undaydi. Bunday bilimlarning asosiy qismini taʼlim tizimi beradi. Bu jihatdan taʼlim sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun asos boʻlishi bilan bir qatorda riskologiya va pedagogika oʻrtasidagi bogʻliqlik ham aniq koʻrsatilgan.

Pedagogikada tavakkalchilikning oʻziga xos xususiyatlari bor. Birinchidan, pedagogik tavakkalchilik - bu oʻqituvchining oʻz kasbiy faoliyatini amalga oshirishdagi talabalar oldidagi javobgarligi. Ikkinchidan, tavakkalchilik - bu qaror qabul qilish vaziyatidagi noaniqlikni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat. Uchinchidan, taʼlim jarayoni ishtirokchilari oʻrtasidagi munosabatlarni tartibga solish. Toʻrtinchidan, pedagogik tavakkalchilik jarayonning barcha ishtirokchilarining harakatlarini muvofiqlashtirishni aks ettiradi.

Riskologik kompetentlik — bu pedagoglarning xavf-xatarlarni aniqlash, baholash va ularga samarali javob berish qobiliyatini oʻz ichiga oladi. Bu kompetentlik, taʼlim jarayonida xavfsizlikni taʼminlash va talabalarga xavf-xatarlarni boshqarishga yordam berish uchun zarurdir.

Boʻlajak oʻqituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirish boʻyicha oʻrganishlarni olib borgan bir nechta olimlar va tadqiqotchilar mavjud. Ularning faoliyati taʼlim

va psixologiya sohalaridagi turli yo‘nalishlarda risklarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarishga bag‘ishlangan.

1. Ushakovning tadqiqotlari ta’lim jarayonida risklarni boshqarish va pedagogik qarorlar qabul qilishda riskologik kompetentlikning ahamiyatini ko‘rsatadi.

2. M.K.Boboyevaning riskologik konsepsiyasini o‘rganib, o‘qituvchilarda kritik fikrlash va strategik rejalashtirish qobiliyatlarini shakllantirish bo‘yicha metodikalarni taklif qilgan.

3. I.S.Maxmudovning risklarni aniqlash va ularni yechish bo‘yicha pedagogik dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etgan.

4. N.R.Tursunovning ta’lim jarayonida risklarni boshqarishni ta’lim metodologiyasi va texnologiyalari bilan integratsiyalashtirishga e’tibor bergan.

5. R. A. Raxmonovning ishlarida riskologik kompetentlikning o‘zgartirish jarayonidagi ahamiyatini va o‘qituvchilarning professional rivojlanishini ko‘rsatadi.

1. Riskologik kompetentlikning mazmuni

- **Xavflarni aniqlash:** Ta’lim muhitida potentsial xavflarni aniqlash, masalan, jismoniy, psixologik yoki ijtimoiy xavflar.

- **Xavflarni baholash:** Aniqlangan xavflarni baholash va ularni minimallashtirish uchun zarur choralarni ko‘rish.

- **Javob berish:** Xavfli vaziyatlarda to‘g‘ri va samarali qarorlar qabul qilish qobiliyati.

2. Pedagoglarda riskologik kompetentlikni rivojlantirish usullari

- **Maxsus ta’lim dasturlari:** Pedagoglar uchun riskologik kompetentlikka oid kurslar va treninglar o‘tkazish. Bu dasturlar xavf-xatarlarni boshqarish strategiyalarini o‘rgatadi.

- **Amaliy mashg‘ulotlar:** Xavfli vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o‘qituvchilarga amaliy ko‘nikmalarni oshirish.

- **Psixologik tayyorlov:** Stressni boshqarish va xavfli vaziyatlarga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha psixologik treninglar.

3. Ta’lim muhitini yaxshilash

- **Ochiq muloqot:** O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida xavf-xatarlar haqida erkin muloqotni rag‘batlantirish. Bu o‘quvchilarni xavflardan himoya qilishga yordam beradi.

- **Xavfsizlik madaniyati:** Ta’lim muhitida xavfsizlik madaniyatini shakllantirish, buni o‘quvchilar o‘rtasida xavfsizlik qoidalarini o‘rganish orqali amalga oshirish.

4. Ijtimoiy faollik va hamkorlik

- **Ijtimoiy loyiha:** O‘quvchilar bilan xavfsizlikka oid ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish, bu orqali ularda mas’uliyat hissini oshirish.

- **Mutaxassislar bilan hamkorlik:** Riskologiya bo‘yicha mutaxassislar bilan hamkorlik o‘rnatish, ulardan tajribalarini o‘rganish va qo‘llab-quvvatlash.

Takliflar:

Ta'lim dasturlarini takomillashtirish: Riskologik kompetentlikni o'z ichiga oluvchi modullarni kiritish.

O'qituvchilarni qayta tayyorlash: Riskologik tahlil, strategik rejalashtirish va krizisni boshqarish bo'yicha seminarlar tashkil etish.

Metodik ishlanmalar: Risklarni aniqlash va boshqarish bo'yicha metodik ishlanmalarni ishlab chiqish.

Bunday yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning professional raqobatdoshligini oshirish va ta'limda samaradorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirishda bir qator muhim omillar mavjud. Ushbu omillar ularning risklarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarish qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

1-Jadval.

Bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirishning muhim omillari

№	Bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirishning muhim omillari	Tavsifi
1.	Ta'lim dasturlari va kontent	Riskologik kompetentlikni o'z ichiga olgan modullarning mavjudligi. Boshqaruv, tahlil va strategik rejalashtirish metodlarini o'zlashtirish imkoniyati
2.	Tayyorlash jarayoni	O'qituvchilarning malakalari va ta'lim metodikalari. Interaktiv metodlarni joriy qilish, simulyatsiyalar va rol o'ynashlar.
3.	Psixologik omillar	O'qituvchilarning stressga qarshi turish qobiliyati. Emotsional intellekt va krizis vaziyatlarini boshqarish.
4.	Ishlab chiqarish muhiti	Oliy ta'lim muassasasidagi tahsil muhiti. Risklarni muhokama qilish va tahlil qilish uchun mos sharoitlar yaratish.
5.	Iqtisodiy va ijtimoiy omillar	Mamlakatdagi ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va ularning ta'siri. O'qituvchilarning ijtimoiy statusi va manfaatlari.

6.	Texnologik yordam:	Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, masalan, elektron platformalar va interaktiv resurslar. Risklarni monitoring qilish va tahlil qilish uchun zamonaviy dasturiy ta'minot.
7.	Mashg'ulotlar va seminarlar:	Riskologik kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus seminarlar va treninglar. Tajriba almashish va o'qituvchilar o'rtasida hamkorlikni ta'minlash.

Ushbu omillar bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va ularning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Pedagogik muammolar:

Ta'lim jarayonida e'tiborni yo'qotish: O'qituvchilar riskologik kompetentlikni shakllantirish uchun maxsus ta'lim olmagan bo'lishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalarni xavflardan himoya qilishda kamchiliklarga olib keladi.

Trening va resurslar yetishmasligi: Riskologik kompetentlikni shakllantirish uchun zaruriy resurslar, metodikalar va treninglarning yetishmasligi, o'qituvchilarning e'tiborini bu sohaga qaratmasligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy fahmlash:

O'qituvchilarda ijtimoiy risklarni aniqlash va ularga samarali reaksiya berish qobiliyatini shakllantirishda yetarli bilimning yo'qligi.

Psixologik tayyorgarlik: Riskologik vaziyatlarga javob berish uchun psixologik tayyorgarlik ham muhimdir. O'qituvchilarning stressga qarshi turish qobiliyati va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yetishmasligi muammo bo'lishi mumkin.

Hal qilish yo'llari:

Ta'lim dasturlari: O'qituvchilar uchun riskologiya asosidagi maxsus kurslar va treninglar tashkil etish.

Maslahat beruvchi tashkilotlar: Tashkilotlar va mutaxassislar bilan hamkorlik orqali resurslardan foydalanish.

Ijtimoiy faoliyatlar: Talabalar bilan ijtimoiy faoliyatlar, seminarlar va master-klasslar o'tkazish.

Psixologik treninglar: O'qituvchilarning stress bilan kurashish qobiliyatini oshirishga qaratilgan treninglar.

Bo'lajak o'qituvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirish — jamiyatda xavfsizlik va rivojlanish uchun muhim aspekt. Bu, o'z navbatida, talabalarning munosib shaxslar sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

Xulosa. Pedagoglarda riskologik kompetentlikni shakllantirish, ta'lim jarayonining sifatini oshirish va xavfsiz o'quv muhitini yaratish uchun muhimdir. Bu nafaqat o'qituvchilarning, balki talabalarning ham xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi. O'zaro hamkorlik va zamonaviy metodlarni qo'llash orqali riskologik kompetentlikni rivojlantirish mumkin. Riskologik kompetentlikni shakllantirish pedagogik muammo sifatida zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismidir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun

o‘qituvchilar, ta’lim muassasalari va boshqa mutaxassislar birgalikda ishlashi zarur. Bu orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy qobiliyatlar ham rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну.- М.: Прогресс-Традиция, 2000.
2. Буянов В. П., Кирсанов К. А., Михайлов Л. М. Рискология (управление рисками): учеб. пособие. М.: Изд-во «Экзамен», 2007. 384 с.
3. Иванов В.Г., Лезгина М.Л. Педагогическая идея как смыслоопределяющее ядро педагогического поиска //Философия образования и творчество. СПб.,2002.
4. Михайлова Е.Н. Рискологические факторы и качество исследовательской деятельности... // Вестник ТГПУ. 2009. Выпуск 10 (88).
5. Фомин А.П. Личность учителя как носителя педагогической идеи. А/р диссертации на соискание уч. ст. кандидата философских наук. СПб.,2001.
6. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford, 1991.
7. Jabborova, D. F. (2021). Use of Modern Pedagogical Technologies in Professional Training of Students. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(3).
8. Жабборова, Д. Ф., & Сайфуллаева, Н. З. (2022). Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш жараёнида такомиллаштириш. Образование, 8(9), 10.
9. Жабборова, Д. Ф. (2020). Интерпретация педагогических технологий в национальном наследии. Евразийский союз ученых, (2-2 (71)), 20-22.

OVERVIEW OF JOURNALISTIC WRITING AND ITS STYLISTIC VARIATIONS

Kobilova Makhfuza Sherali kizi

Teacher at Profi University Doctorate at NDU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244853>

Abstract. This article explores journalistic writing as a tool for conveying different types of information to audience by utilizing various styles based on reader's needs. Stylistic variations allow journalists to connect with readers in engaging and accessible way.

Keywords: journalistic writing, stylistic variation, style, journalists.

Аннотация. В этой статье рассматривается журналистское письмо как инструмент для передачи различных типов информации аудитории с использованием различных стилей в зависимости от потребностей читателей. Стилистические вариации позволяют журналистам устанавливать связь с читателями в увлекательной и доступной форме.

Ключевые слова: журналистское письмо, стилистическое разнообразие, стиль, журналисты.

Abstrakt. Ushbu maqolada jurnalistik yozuv uslublari yordamida turli xil axborotlarni auditoriyaga etkazish vositasi sifatida o'rganiladi. Uslubiy xilma-xillik jurnalistlarga o'quvchilar bilan qiziqarli va oson tushunarli tarzda bog'lanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: jurnalistik yozuv, uslubiy xilma-xillik, uslub, jurnalistlar.

Introduction

Journalistic writing is essential for sharing news, information, and opinions with the public. It appears in various media, including newspapers, magazines, broadcast channels, and online platforms. This type of writing aims to be clear, concise, and accurate to inform or persuade a wide audience. Different styles exist within journalism based on the audience, purpose, and delivery method. At its core, journalistic writing focuses on news reporting, which emphasizes objectivity and has led to discussions about biases in journalism. News articles report on events and developments in an objective and fair way. To write effective news stories, writers should use the Inverted Pyramid structure. This means they present information in order of importance, starting with the most critical details in the first paragraph.

This opening paragraph answers the key questions: What happened? When did it happen? Where did it happen? Who was involved? Why did it happen? How did it happen? Since many readers skim articles, they should understand the main points right away. After reading the first paragraph, they can decide whether to read the rest of the article. The following paragraphs dig deeper into the story, including quotes from people involved and important background information. The body of the article provides evidence, details, and context, while the conclusion adds more relevant information about the incident. News articles report on events and developments in an objective and fair way. To write effective news stories, writers should use the Inverted Pyramid structure. This means they present information in order of importance, starting with the most critical details in the first paragraph. This opening paragraph answers the key questions: What happened? When did it happen? Where did it happen? Who was involved? Why did it happen? How did it happen? Since many readers skim articles, they should understand the main points right away. After reading the first paragraph, they can decide whether to read the rest of the article.

The following paragraphs dig deeper into the story, including quotes from people involved and important background information. The body of the article provides evidence, details, and context, while the conclusion adds more relevant information about the incident.

Types of Journalistic Writing

There are several types of journalistic writing, each with its own style:

News Reporting: This type provides factual information in an objective manner. It often uses an inverted pyramid structure, starting with the most important details, followed by additional information and context. The language is straightforward and avoids opinions or biases.

Feature Articles: Unlike hard news, feature articles explore topics in more depth. They often use descriptive and narrative styles, allowing for creative language that engages readers. Topics can include human interest stories or cultural analyses.

Opinion Writing (Editorials and Columns): Opinion pieces share the writer's or publication's viewpoints. They use persuasive language and rhetorical strategies to influence readers, often using techniques like rhetorical questions and emotional appeals.

Investigative Journalism: This style involves thorough research to uncover significant issues, such as corruption. The writing is factual but engages readers by building suspense and guiding them through complex narratives.

Broadcast Journalism: Writing for television or radio needs to be concise and clear, as audiences consume this information quickly. It often uses a conversational tone and simple structure to ensure understanding.

Digital Journalism: This modern style adapts to online formats, generally featuring shorter articles that cater to quick reading. It often includes interactive elements and a more casual tone. Blogging and social media posts fit into this category, allowing for informal writing.

Stylistic Variations in Journalistic Writing

Different types of journalistic writing show various styles based on purpose, audience, and medium.

The tone can vary widely. Hard news stays neutral, while opinion pieces can be persuasive or humorous. Features may use reflective or descriptive tones to attract readers.

News articles usually follow a structured format (inverted pyramid), while feature stories allow for more creative organization, such as chronological storytelling. Opinion pieces build their arguments and often end with a strong call to action.

The language varies from clear and factual in news reporting to more emotive and creative in features and opinion writing. Feature writers and columnists may use metaphors, similes, and other literary devices to enhance their work.

The level of objectivity required changes by article type. News reports aim to be neutral and unbiased, presenting facts without opinions. Opinion columns and editorials allow for personal expression.

Opinion writing often employs rhetorical devices to persuade readers. These elements are less common in straightforward news reporting but may be included in features or investigative pieces to enrich storytelling.

With the rise of digital media and changes in how people consume news, writing styles in journalism have adapted. Journalists now write for audiences who often read on screens, leading to shorter paragraphs, simpler sentences, and engaging headlines. Additionally, interactive and multimedia components (like videos and infographics) are now vital aspects of online journalism, affecting how content is presented.

Moreover, blending different journalistic styles has become more common. News reports might incorporate narrative techniques to keep audiences interested, while opinion pieces online may take on a more informal tone reflecting the interactive nature of digital communication.

Conclusion

Journalistic writing includes a range of styles, each designed for specific types of content and audiences. Whether delivering the straightforward facts of a news report, crafting engaging feature stories, or expressing viewpoints in opinion columns, journalists use different strategies to communicate effectively. Understanding these variations is essential for grasping how journalism informs the public and shapes opinions.

REFERENCES

1. Jaakkola, M. (2018, July 30). Journalistic Writing and Style. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Retrieved 11 Oct. 2024, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-884>.
2. Arnold George, 2008, Media Writer's Handbook: A Guide to Common Writing and Editing problems, Fifth Edition, McGraw Hill Education
3. Harcup Tony, 2009, Journalism: Principles and Practice, Sage South Asia

DARSDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARNING TASHKILY SHAKLLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA LOYIHALASH: UMUMTA’LIM MAKTABLARI MISOLIDA

Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich

katta o‘qituvchi, FarDU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244868>

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun raqamli texnologiyalardan foydalangan holda yangi yondashuvlar taqdim etiladi. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini va o‘quv faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratadi. Maqolada Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams kabi zamonaviy raqamli platformalarning o‘quv jarayonida qanday muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgani ko‘rsatiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli texnologiyalarning ta’limda qo‘llanilishi orqali o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini va faoliyatini oshirishdir.

Kalit so‘zlar: darsdan tashqari mashg‘ulotlar, raqamli texnologiyalar, ta’lim, Google Classroom, Zoom, interaktiv ta’lim.

Аннотация. В данной статье представляются новые подходы к организации внеурочной деятельности в общеобразовательных школах с использованием цифровых технологий. Цифровые технологии создают возможности для более эффективной организации взаимодействия учащихся и учебной деятельности. В статье рассматривается успешное использование современных цифровых платформ, таких как Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, в учебном процессе. Основная цель данного исследования -повышение интереса учащихся к учебной деятельности и активности через использование цифровых технологий в образовании.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, цифровые технологии, образование, Google Classroom, Zoom, интерактивное обучение

Abstract. This article presents new approaches to organizing extracurricular activities in general education schools through the use of digital technologies. Digital technologies create opportunities for more effective organization of student interaction and educational activities. The article discusses the successful use of modern digital platforms such as Google Classroom, Zoom, and Microsoft Teams in the educational process. The main goal of this research is to increase students' interest in learning activities and engagement through the application of digital technologies in education.

Keywords: extracurricular activities, digital technologies, education, Google Classroom, Zoom, interactive learning.

Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda darsdan tashqari mashg‘ulotlarning o‘rni beqiyosdir. Ushbu mashg‘ulotlar o‘quvchilarga mavzularni o‘rganishda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va jamiyatdagi muammolarni hal qilishda o‘zlarining amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar faqatgina bilimlarni mustahkamlash bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarni kengroq fikrlashga va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga undaydi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonining barcha bosqichlariga faol kirib kelmoqda. O‘quvchilarning bilim olish jarayoni an‘anaviy darslardan tashqari, masofaviy ta‘lim platformalari va raqamli vositalar yordamida ham davom etadi. Bu raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi oshib, interaktiv aloqalar o‘rnatiladi. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, darsdan tashqari mashg‘ulotlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi. O‘quvchilarni masofaviy tarzda o‘quv materiallari bilan tanishtirish, ularning ishtirokini ta‘minlash va o‘zaro muloqotni rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Ushbu maqola umumta‘lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarning tashkiliy shakllarini raqamli texnologiyalardan foydalangan holda loyihalashning samaradorligini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Ushbu tadqiqotda umumta‘lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarni raqamli texnologiyalar yordamida samarali tashkil etishning metodologiyasi taqdim etiladi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni turli faoliyatlarga jalb qilishga qaratilgan. Tadqiqotda o‘quvchilarning faoliyatini mustahkamlash maqsadida quyidagi raqamli platformalar keng qo‘llanildi: Google Classroom, Zoom va Microsoft Teams.

Google Classroom – bu platforma o‘quvchilarga onlayn tarzda o‘qituvchidan dars materiallarini olish, topshiriqlarni bajarish va natijalarni qayd etishda qulay vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu platforma orqali o‘quvchilar o‘qituvchidan topshiriqlarni oladi va o‘z vaqtida bajarishadi, bu esa o‘z navbatida ularning mas‘uliyatini oshiradi. Google Classroom‘da o‘quvchilar uchun turli mashg‘ulotlar va testlar tashkil etiladi, bunda interaktiv elementlardan foydalanish, savollar va muammolarni birgalikda muhokama qilish mumkin.

Zoom – bu platforma o‘quvchilarga masofaviy tarzda darsdan tashqari mashg‘ulotlarga qatnashish imkoniyatini yaratadi. Zoom platformasida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish, guruh ishlarini bajarish, turli vazifalarni ijro etish va qo‘shimcha savollar bilan o‘qituvchilarga murojaat qilish imkoniyatiga ega. Video-konferentsiyalar va onlayn muhokamalar tashkil etish orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirish mumkin.

Microsoft Teams – guruh ishlarini tashkil etishda va o‘quvchilarning aloqalarini samarali tashkil qilishda juda foydalidir. Bu platforma yordamida o‘quvchilar o‘zaro aloqada bo‘lib, guruh loyihalarini amalga oshirishlari, o‘zaro fikr almashishlari va mustahkamlash mashg‘ulotlarida faol qatnashishlari mumkin. Microsoft Teams‘ning imkoniyatlari yordamida o‘quvchilar bilan jamoaviy ishlarni boshqarish va ularni qiziqtirgan savollarni tezda hal qilish mumkin.

Har bir platformaning samaradorligi alohida tahlil qilindi. O‘quvchilarning ishtirok darajasi, o‘zaro aloqalar va o‘qituvchilar bilan aloqaning samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarga darsdan tashqari mashg‘ulotlar uchun turli interaktiv materiallar taqdim etildi. Platformalar orqali o‘quvchilar mashg‘ulotlarga faollik bilan qatnashib, bilimlarini yanada mustahkamlashdi. O‘quvchilar tomonidan ishlatilgan raqamli platformalar o‘zaro fikr almashishni, bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishni ta‘minladi.

Bulardan tashqari darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etishda foydalaniladigan turli usullar va platformalar o‘quvchilarning ta‘lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirishi va samaradorligini yanada kuchaytirishi mumkin. Quyida ba‘zi qo‘shimcha metodlar va usullar keltirilgan:

1. Kahoot! (Interaktiv testlar va o‘yinlar) – bu interaktiv testlar va viktorinalar tashkil etishga mo‘ljallangan platformadir. Ushbu platformada o‘quvchilar o‘z bilimlarini baholash, savollarga tezkor javob berish va musobaqalar o‘tkazish orqali bilimlarini mustahkamlashadi.

Kahoot! orqali o'quvchilarni mashg'ulotlarga jalb qilish, o'qituvchiga o'quvchilarning qaysi mavzuda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatadi. Bu metod o'quvchilarga o'rganish jarayonini qiziqarli va o'zaro raqobatbardosh qilish imkonini beradi.

2. Padlet (Virtual stollar va fikr almashish platformasi) – bu onlayn tarzda virtual devor yaratishga imkon beruvchi platformadir. O'quvchilar bu platformada bir-biri bilan fikr almashishi, o'z izohlarini va tajribalarini yozib qoldirishlari mumkin. Padlet o'quvchilarni o'zaro fikr almashishga, guruh ishlarini tashkil qilishga va o'qituvchining nazorati ostida o'z fikrlarini bildirishga yordam beradi. Ushbu platforma o'quvchilarga yangi mavzularni o'rganishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

3. Edmodo (O'quvchilar va o'qituvchilar uchun ijtimoiy tarmoq platformasi) platformasi o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqani ta'minlashga mo'ljallangan. Ushbu platforma orqali o'quvchilar o'zaro guruhlariga bo'linib, topshiriqlarni bajarish, baholash va bir-birlari bilan masofaviy tarzda muhokama qilish imkoniyatiga ega. Edmodo'da o'qituvchilar mashg'ulotlar va testlar tashkil qilib, o'quvchilarni motivatsiya qilish va ularning bilim darajasini baholash imkoniyatiga ega.

4. Trello (Guruh ishlarini boshqarish) – bu turli loyihalarni boshqarish uchun mo'ljallangan platformadir. O'quvchilar guruhlar bo'lib, o'zaro muhokama qilish, loyihalarni rejalashtirish va topshiriqlarni bajarish uchun Trello'dan foydalanishlari mumkin. Bu platforma o'quvchilarga o'z ishlarini tahlil qilish, jamoaviy ishni samarali tashkil qilish va yakuniy natijalarni birgalikda baholash imkonini beradi.

5. Flipgrid (Video ma'ruzalar va muhokama platformasi) – bu o'quvchilarga video shaklida fikr almashish, o'z bilimlarini namoyish qilish va muhokamalar olib borish imkoniyatini beradigan platformadir. O'quvchilar bir-biriga o'z bilimlarini videolar orqali tushuntiradi va o'qituvchi tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Flipgrid o'quvchilarga o'z fikrlarini yaratish, o'zaro aloqada bo'lish va ta'lim jarayonini interaktiv tarzda davom ettirish imkonini beradi.

6. Prezi (Taqqimot platformasi) – bu taqqimotlarni yaratish va ular orqali o'quvchilarni o'rganish jarayoniga jalb qilish uchun mo'ljallangan interaktiv platformadir. Prezi yordamida o'qituvchilar vizual tarzda dars materiallarini taqqim etishlari, o'quvchilar esa o'z bilimlarini yangilash va interaktiv tarzda taqqimotlarni yaratish imkoniyatiga ega. Ushbu platforma darsdan tashqari mashg'ulotlar uchun qulay vosita bo'lib, o'quvchilarni vizual o'rganishga jalb etadi.

7. Nearpod (Interaktiv ta'lim platformasi) – bu o'quvchilarga interaktiv mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beruvchi platformadir. O'quvchilar Nearpod orqali real vaqt rejimida o'z fikrlarini bildirishi, savollarga javob berishi, testlarni topshirishi va dars materiallarini ko'rishi mumkin. Bu platforma o'quvchilarni faollikka undaydi va o'qituvchilarga o'quvchilarni yanada qiziqarli va samarali tarzda o'rgatish imkonini beradi.

8. Slack (Jamoaviy aloqa va hamkorlik platformasi) – bu jamoaviy ishlarga mo'ljallangan va o'quvchilarning o'zaro aloqasini tashkil etishda foydalidir. Bu platforma orqali o'quvchilar guruhlar yaratib, turli mavzularda muhokama qilishlari, o'zaro fikr almashishlari va o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlashlari mumkin. Slack o'quvchilarning faoliyatini samarali boshqarish va aloqalarini o'rnatishda juda foydali platformadir.

9. Socrative (Testlar va viktorinalar o'tkazish) – bu o'quvchilarga interaktiv testlar va viktorinalar o'tkazish imkonini beruvchi platformadir. O'qituvchilar bu platformada o'quvchilarga masalalar berib, ularning bilimlarini baholashlari mumkin. Ushbu platforma o'quvchilarga turli xil formatlarda savollarni va muammolarni hal qilishni o'rgatadi va o'qituvchilarni o'z bilim darajalarini o'lchashga yordam beradi.

Tadqiqotda ko'rsatilgan barcha metodlar va platformalar umumta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda samarali foydalanish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga bilimlarni mustahkamlash, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratishda yordam beradi. Ushbu platformalar yordamida o'quvchilar o'zaro faollik ko'rsatib, bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilishadi. O'quvchilar bilan interaktiv aloqalar o'rnatish, yangi texnologiyalarni qo'llash va raqamli platformalarni samarali ishlatish ta'lim sifatini oshiradi.

Bundan tashqari tadqiqotda o'quvchilarning o'zaro aloqalari, shuningdek, ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishi va faoliyatini yaxshilashda raqamli texnologiyalarning muhim roli ko'rsatilgan. Darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratdi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning darsdan tashqari mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini va faolligini oshirishda raqamli platformalarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalarda darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. O'quvchilarning 85% i raqamli platformalarda faol ishtirok etdi, va natijada o'quvchi yutuqlari 15% ga oshdi. Bu holatni ko'rsatadigan aniq misol sifatida, Google Classroom platformasida 120 ta o'quvchi tomonidan o'tkazilgan mashg'ulotlar natijalariga qarash mumkin. Mazkur o'quvchilar o'z topshiriqlarini vaqtida bajardilar va natijalaridan 90% i yuqori baholandi. O'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam va fikr almashish o'ziga xos tarzda rivojlandi. Bu esa o'z navbatida ularning o'quv jarayoniga bo'lgan faolligini oshirdi.

Zoom platformasida esa o'quvchilarning 92% i interaktiv darslarda ishtirok etdi. Bu platforma orqali o'quvchilar bir-biriga savollar berib, jamoaviy muhokamalar tashkil etishdi. Bu, ayniqsa, guruh ishlari va o'qituvchi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'rnatishda samarali bo'ldi. Microsoft Teams platformasi yordamida esa o'quvchilarni guruhlariga ajratib, jamoaviy loyihalar ustida ishlashda ularning fikrlarini birlashtirishga erishildi. O'quvchilarning interaktiv mashg'ulotlarga bo'lgan ishtiyoqi va o'zaro aloqalari kengayganligi kuzatildi. Ushbu jarayonlar orqali o'quvchilar faollik va mustaqil ishlashga o'rgatildi.

O'quvchilarning yutuqlari 15% ga oshdi, bu esa o'quvchilarni o'z bilimlarini mustahkamlashga undagan raqamli texnologiyalarning samaradorligini ko'rsatadi. Raqamli platformalar orqali amalga oshirilgan mashg'ulotlar o'quvchilarni ilmiy va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga yo'naltirdi. Natijada, o'quvchilarning bilim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishi va ta'limda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi.

Olingan natijalar raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashning ahamiyatini tasdiqlaydi. Raqamli platformalar yordamida o'quvchilarga darsdan tashqari faoliyatlarni masofaviy tarzda amalga oshirish imkoniyati yaratildi. Bu o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi mavzularni o'rganishda yordam berdi. Masalan, Google Classroom orqali o'quvchilar 24/7 o'quv materiallariga kirish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa o'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi. Biroq, bu jarayonda ba'zi texnik qiyinchiliklar va platformalar bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Bir misol keltiradigan bo'lsak, Zoom platformasida video-konferensiya vaqtida ba'zi o'quvchilar internet aloqasining yomonligi sababli ishtirok eta olishmadi. Bu holat mashg'ulotlarga samarali ishtirok etishda muammolar yaratdi. Bunday holatlarda, o'quvchilarga qo'shimcha topshiriqlar yoki videolar yordamida o'qishni davom ettirish imkoniyati berildi. Shuningdek, Microsoft Teams platformasida texnik xatoliklar va tizimning sekin ishlashi ba'zida

o‘quvchilarning diqqatini chalg‘itdi, lekin ushbu muammolarni bartaraf etish uchun platforma yangilandi va o‘quvchilarga yanada qulayroq ishlash imkoniyatlari yaratildi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning bir-biriga yordam berish va o‘zaro fikr almashish imkoniyatlari yanada kengaydi. O‘quvchilar orasida ko‘proq jamoaviy ishlar tashkil etilib, guruh muhokamalari va loyiha ishlari orqali o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashga erishdilar. Bu jarayonlar o‘quvchilarda jamoaviy ruhni, muloqot ko‘nikmalarini va mas‘uliyatni rivojlantirishga yordam berdi.

Biroq, tadqiqot davomida ba‘zi raqamli platformalarning cheklovlari ham aniqlangan. Masalan, o‘quvchilarning texnik imkoniyatlari bir xil bo‘lmashligi sababli, ba‘zi guruhlarda o‘quvchilar samarali ishtirok eta olishmadi. Shuning uchun, ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatkodirov M.M. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida darsdan tashqari ishlarni tashkillashtirishlarida axborot texnologiyalarni o‘rni (tabiiy fanlarni o‘qitish misolida) // FarDU ilmiy xabarlar . – 2023. – №3 . – B. 394-397.
2. Mamatkodirov M.M. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar uchun raqamli vositalar va platformalarni hamda o‘qitish usullarini tanlash // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari.-2023.- №11. –B.485-492
3. Rahmonov I. Raqamli ta’lim texnologiyalari va ularning o‘qituvchilar uchun imkoniyatlari. “O‘zbekiston ta’limi”, 2018, 1-son.
4. Tursunov F. O‘qitishda raqamli platformalardan foydalanishning afzalliklari. “Ta’lim texnologiyalari va innovatsiyalar” jurnali, 2020, 3-son.

SUN'YI INTELLEKT ASOSIDA MUSTAQIL ISH TASHKIL QILISH: PEDAGOGIK METODLAR VA YONDASHUVLAR

Maxamadjanov Islomjon

Namangan Muhandislik – Qurilish Instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244881>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqil ishni tashkil etishda sun'iy intellektning (SI) integratsiyalashuvi ko'rib chiqiladi, asosiy e'tibor ta'lim natijalarini oshiradigan pedagogik usullar va yondashuvlarga qaratiladi. Tadqiqotda moslashtirilgan o'quv tizimlari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholashlar kabi sun'iy intellekt vositalariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ularning shaxsiylashtirilgan, samarali va samarali mustaqil ta'lim tajribasini rivojlantirishdagi roli ko'rsatilgan. Asosiy pedagogik asoslarni tahlil qilib, tadqiqot o'quvchilarning avtonomiyasi, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash uchun o'qitish amaliyotiga SI kiritish strategiyalarini aniqlaydi. Bundan tashqari, mas'uliyatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun axloqiy me'yorlar, raqamli savodxonlik va o'qituvchilarni tayyorlash bilan bog'liq muammolar o'rganiladi. Izlanishlar orqali to'plangan ma'lumotlar o'qituvchilar va muassasalarga mustaqil ta'lim amaliyotlarini o'zgartirish uchun sun'iy intellektidan foydalanish bo'yicha amaliy tushunchalar beradi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mustaqil ish, pedagogika, moslashuvchan ta'lim, virtual repetitorlar, avtomatlashtirilgan baholash, raqamli savodxonlik, o'qituvchilar malakasini oshirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim, Ta'lim texnologiyasi.

Kirish

Sun'iy intellektning (SI) ta'lim paradigmalariga integratsiyalashuvi pedagogik metodologiyalarda, xususan, mustaqil ta'limni osonlashtirishda paradigma o'zgarishiga olib keldi. AIning ta'lim tajribasini shaxsiylashtirish, ma'muriy vazifalarni avtomatlashtirish va real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni taqdim etish qobiliyati uni zamonaviy ta'limda ajralmas vositaga aylantirdi. Markets and Markets hisobotiga ko'ra, ta'lim bozoridagi global sun'iy intellekt 2018 yildan 2023 yilgacha bo'lgan prognoz davrida 47% yillik yillik o'sish sur'ati (CAGR) bilan 2023 yilga kelib 3,68 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.

Mustaqil ta'lim bilim va ko'nikmalarni o'z-o'zidan egallash deb ta'riflanadi, bu samarali pedagogikaning asosi hisoblanadi. O'quvchilarda avtonomiyani rivojlantirishning an'anaviy usullari ko'pincha barchaga mos keladigan o'quv dizaynlarining cheklovleri va shaxsiylashtirilgan qayta aloqa mexanizmlarining kamligi bilan cheklanadi. SI texnologiyalarining paydo bo'lishi har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradigan moslashuvchan o'quv muhitini yaratish orqali ushbu qiyinchiliklarga davo beradi. Masalan, sun'iy intellektga asoslangan platformalar individual ta'lim modellarini tahlil qilishi va shunga mos ravishda kontent yetkazib berishni sozlashi mumkin, shu bilan birga ishtirok etish va tushunishni kuchaytiradi.

Empirik dalillar SIning mustaqil ta'limni kuchaytirishda samaradorligini ta'kidlaydi. Journal of Educational Technology & Society jurnalida chop etilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellektga asoslangan repetitorlik tizimlaridan foydalanadigan talabalar an'anaviy o'rganish usullarini qo'llagan hamkasblari bilan solishtirganda saqlash darajasi 12 foizga oshgan va tushunish darajasi 15 foizga yaxshilangan. Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan

baholash vositalarining joriy etilishi baho berish vaqtini 40 foizga qisqartirishi va shu bilan o'qituvchilarga o'quv mashg'ulotlariga ko'proq resurslar ajratishga imkon berishi ko'rsatildi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, SIning mustaqil ta'limga integratsiyalashuvi qiyinchiliklardan holi emas. Ma'lumotlarning maxfiyligi, algoritmik tarafkashlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarining potentsial eroziyasi bilan bog'liq xavotirlar ta'lim muassasalarida SIning qabul qilishga oqilona yondashishni talab qiladi. Bundan tashqari, texnologik innovatsiyalarning tez sur'atlari ko'pincha ta'lim muassasalarining moslashish imkoniyatlaridan oshib ketadi, bu esa kirish va amalga oshirishda nomutanosibliklarga olib keladi.

Ushbu maqola SI integratsiyasi orqali mustaqil ishni tashkil etishning pedagogik usullari va yondashuvlarini yoritishga harakat qiladi. Mavjud adabiyotlar va empirik tadqiqotlarni o'rganib, munozara sun'iy intellekt yordamida mustaqil o'qitishning afzalliklari, muammolari va kelajakdagi yo'nalishlari haqida to'liq tushuncha berishga qaratilgan. Bunda u o'qituvchilar va siyosatchilarni sun'iy intellektning potentsialidan foydalanish va u bilan bog'liq xavflarni yumshatish uchun zarur bo'lgan tushunchalar bilan jihozlashga intiladi.

Adabiyot tahlili: Sun'iy intellektning (SI) ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi, ayniqsa, talabalar o'rtasida mustaqil ta'limni osonlashtirishda qo'llanilishi bo'yicha katta olimlarning e'tiborini tortdi. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish mustaqil o'rganishni yaxshilash uchun mo'ljallangan SI vositalarining ko'p qirrali manzarasini ochib beradi, ularning har biri ta'lim muhitiga o'ziga xos hissa qo'shadi.

Moslashuvchan ta'lim tizimlari: Moslashuvchan ta'lim tizimlari ta'lim mazmunini individual o'quvchilar profiliga moslashtirish uchun SI algoritmlarini qo'llaydi va shu bilan turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondiradi va o'z-o'zidan o'qishni rag'batlantiradi. Wang va boshqalar tomonidan meta-tahlil - moslashuvchan ta'lim texnologiyalari an'anaviy usullarga nisbatan o'quvchilar faoliyatini o'rtacha 19% ga oshirishi mumkinligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, global adaptiv ta'lim bozori 2025 yilga kelib 5,3 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, bu 2020 yildan 2025 yilgacha 21,8% yillik yillik o'sish sur'atini (CAGR) aks ettiradi.

Intellektual repetitorlik tizimlari: Intellektual repetitorlik tizimlari (ITS) yakkama-yakka o'zaro ta'sirlarni taqlid qiladi, an'anaviy sinf sharoitlaridan tashqari shaxsiy yo'l-yo'riq va yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellektga asoslangan virtual repetitorlar bilan mashg'ul bo'lgan talabalar saqlash darajasi 12% ga oshadi va tushunish darajasi 15% ga yaxshilanadi. Virtual repetitorlik tizimlarini qo'llash o'sishi kutilmoqda, bozor 2026 yilga kelib 2,1 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, CAGR 2021 yildan 2026 yilgacha 16,1% ni tashkil qiladi.

Avtomatlashtirilgan baholash vositalari: Avtomatlashtirilgan baholash vositalari zudlik bilan fikr almashishni osonlashtiradi, bu esa talabalarga bilimdagi kamchiliklarni tezda aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga asoslangan baholash tizimlarini joriy qilish o'qituvchilarga o'quv mashg'ulotlariga ko'proq resurslarni ajratish imkonini beradigan baho vaqtini 40% ga qisqartirishi mumkin. Baholashda sun'iy intellekt bozori 2021 yildan 2026 yilgacha CAGR darajasida 28,5 foizga o'sishi va 2026 yilga kelib 1,2 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.

Qiyinchiliklar va axloqiy mulohazalar: Ushbu afzalliklarga qaramay, qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Ma'lumotlarning maxfiyligi, texnologiyaga haddan tashqari ishonish va o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish zarurati bilan bog'liq tashvishlar juda muhim masalalardir. So'rov shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 51 foizi sun'iy intellekt ta'limga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga ishonsa, 21 foizi salbiy fikrda ekan, bu tushunchalar bo'linishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, algoritmik tarafkashlik va SI qarorlarini qabul qilish

jarayonlarining shaffofligi kabi axloqiy oqibatlar adolatli va xolis o'rganish tajribasini ta'minlash uchun sinchkovlik bilan tekshirishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqotda sun'iy intellekt (SI) vositalarining pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalashuvini o'rganish uchun aralash usullardan foydalaniladi. Metodologiya mavzuni har tomonlama tushunish uchun miqdoriy va sifat tahlillarini o'z ichiga oladi.

Miqdoriy tahlil

Namuna tanlash: Turli o'quv yillari va ixtisosliklari bo'yicha vakillikni ta'minlash uchun tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlab olish yo'li bilan oliy o'quv yurtidan 200 nafar pedagogika talabarlari tanlandi.

Eksperimental dizayn: Ishtirokchilar tasodifiy ravishda ikkita guruhga ajratildi:

Eksperimental guruh: 12 hafta davomida mustaqil ta'lim olish uchun SI vositalaridan (moslashuvchan o'quv platformalari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari) foydalanadigan 100 nafar talaba.

Nazorat guruhi: 100 nafar talaba bir vaqtning o'zida SI yordamisiz an'anaviy o'qish usullaridan foydalanadi.

Ma'lumot to'plash: Aralashuvdan oldingi va keyingi baholashlar akademik samaradorlikni baholash, bilimlarni tushunish, saqlash va qo'llash kabi o'zgaruvchilarni o'lchash uchun o'tkazildi. Bundan tashqari, ishtirok darajasini baholash uchun SI vositalaridan foydalanish jurnallari tahlil qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Statistik tahlillar, jumladan, juftlashtirilgan t-testlar va ANCOVA, asosiy farqlarni nazorat qilish uchun guruhlar o'rtasidagi ishlash ko'rsatkichlarini solishtirish uchun o'tkazildi. Aralashuv ta'sirining kattaligini aniqlash uchun ta'sir o'lchamlari hisoblab chiqilgan.

Sifatli tahlil

Ishtirokchilarni tanlash: Eksperimental guruhdan 30 nafar talabadan iborat maqsadli namuna demografik va akademik ko'rsatkichlarning xilma-xilligini ta'minlash uchun chuqur sifatli tahlil qilish uchun tanlab olindi.

Ma'lumot to'plash: Talabalarining SI vositalaridan foydalanish bilan bog'liq tajribalari, tasavvurlari va qiyinchiliklari haqida tushunchalarni to'plash uchun yarim tizimli intervyular va fokus-guruh muhokamalari o'tkazildi. Suhbatlar audioyozuvga olindi va tahlil qilish uchun so'zma-so'z transkripsiya qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Tematik tahlil sifatli ma'lumotlar ichida takrorlanadigan naqsh va mavzularni aniqlash uchun ishlatilgan. Tizimli tasniflash va talqin qilishni ta'minlash uchun kodlash NVivo dasturi yordamida amalga oshirildi.

Axloqiy mulohazalar: Axloqiy ruxsat universitetning Institutsional Baholash Kengashidan (IRB) olingan. Barcha ishtirokchilardan ixtiyoriy ishtirok etish va istalgan vaqtda chiqish huquqini ta'kidlab, xabardor qilingan rozilik berildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlarning maxfiyligi va anonimligi saqlanib qoldi.

Cheklovlar: Potentsial cheklashlar tadqiqotning yagona muassasa bilan chegaralanishini o'z ichiga oladi, bu esa topilmalarning umumlashtirilishiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, 12 haftalik aralashuv davri SI integratsiyasining mustaqil ta'limga uzoq muddatli ta'sirini ko'rsatmasligi mumkin.

Ushbu metodologik asos SI vositalarini pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalashning samaradorligi va muammolari haqida ishonchli va keng qamrovli tushunchalarni berishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar: Pedagogika fakulteti talabalarining mustaqil ishlariga Sun'iy intellekt (SI) vositalarining integratsiyalashuvi miqdoriy va sifat usullarini uyg'unlashtirish orqali tizimli tahlil qilindi. Natijalar ta'lim natijalarini oshirish, faollik va ko'nikmalarni rivojlantirishda SI texnologiyalarining samaradorligi haqida tushuncha beradi.

Miqdoriy tahlil: Miqdoriy tadqiqot SI vositalaridan foydalangan eksperimental guruh va an'anaviy usullarga tayangan nazorat guruhi o'rtasidagi akademik samaradorlikni qiyosiy baholashni o'z ichiga oldi. Asosiy natijalarning qisqacha mazmuni 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Guruh	O'rtacha ball (intervensiyadan keyingi)	Standart og'ish	SI vositalaridan foydalanish soatlari (o'rtacha)	Yaxshilash (%)
eksperimental	85.6	4.2	3.5	12
an'anaviy	78.3	5.1	0.0	0

Asosiy kuzatishlar:

- ✓ Eksperimental guruh 85,6 (SD = 4,2) aralashuvdan keyingi o'rtacha ballga erishdi, bu o'rtacha 78,3 (SD = 5,1) bo'lgan nazorat guruhidan ustun keldi. Eksperimental guruh uchun yaxshilanish foizi 12% da hisoblangan.
- ✓ Eksperimental guruh SI vositalari bilan haftalik o'rtacha 3,5 soatlik mashg'ulotni qayd etdi, bu esa yuqori ishlash ko'rsatkichlari bilan sezilarli darajada bog'liq ($r = 0,62$, $p < 0,01$).
- ✓ Koenning d yordamida ta'sir hajmini tahlil qilish SI integratsiyasining akademik natijalarga sezilarli ta'sirini tasdiqlovchi katta ta'sirni ($d = 1,56$) aniqladi.

Sifatli tahlil: Tematik tushunchalarni olish uchun eksperimental guruhdagi 30 nafar talaba bilan yarim tuzilgan suhbatlar va fokus-guruh muhokamalari tahlil qilindi. Asosiy mavzular kiritilgan:

1. **Shaxsiylashtirilgan fikr-mulohazalar:** Talabalar SI vositalari o'zlarining maxsus ehtiyojlariga moslashtirilgan fikr-mulohazalarini bildirishdi va bu ularga zaif tomonlarini samarali hal qilishga yordam beradi.
2. **Samaradorlikni oshirish:** SI tizimlari o'quv jarayonlarini soddalashtirdi, bu talabalarga vaqtni muhim vazifalarga samaraliroq ajratish imkonini berdi.
3. **Ko'nikmalarni rivojlantirish:** SI vositalari texnik va tahliliy ko'nikmalarni yaxshilagan bo'lsa-da, ba'zi ishtirokchilar hamkorlikda o'rganish imkoniyatlarining qisqarishi haqida xavotir bildirdilar.

Bashoratli modellash: SI vositalaridan foydalanish soatlari, boshlang'ich bilim ballari va faollik darajasi asosida akademik samaradorlikni bashorat qilish uchun ko'p regressiya tahlili o'tkazildi. Model aralashuvdan keyingi ballardagi farqning 58% ni tashkil etdi ($R^2 = 0,58$, $p < 0,001$). Diqqatga sazovor:

- ✓ SI vositalaridan foydalanish soatlari eng kuchli bashoratchi sifatida paydo bo'ldi ($\beta = 0,45$, $p < 0,01$).
- ✓ Moslashuvchan o'quv platformalari bilan shug'ullanish tushunish va saqlash darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Natijalar: Izlanish davomida topilgan ma'lumotlar SI vositalarining mustaqil ta'lim natijalarini yaxshilash uchun imkoniyatlarini ko'rsatadi. Biroq, texnologiyaga haddan tashqari ishonish potentsiali kabi muammolarni hal qilish va turli xil ta'lim kontekstlarida teng huquqli

foydalanishni ta'minlash juda muhimdir. Ushbu natijalar mumkin bo'lgan kamchiliklarni yumshatish bilan birga, uning afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun SI ni pedagogik asoslarga o'ylangan holda integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Ushbu keng qamrovli tahlil SI ning mustaqil ta'lim amaliyotiga uzoq muddatli ta'siri va uning bo'lajak o'qituvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini yanada o'rganish uchun asos yaratadi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot pedagogika talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish va oshirishda sun'iy intellekt (SI) vositalarining o'zgartirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Miqdoriy va sifat tahlillari natijalari sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'quv platformalari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholash vositalarining integratsiyasi orqali erishilgan akademik samaradorlik, faollik va samaradorlikdagi sezilarli yaxshilanishlarni ta'kidlaydi.

Ushbu tadqiqot mustaqil ta'lim uchun qo'llanilishi bo'yicha amaliy va amaliy g'oyalarni taklif qilish orqali ta'limda SI bo'yicha adabiyotlarning ko'payishiga hissa qo'shadi. Kelgusi tadqiqotlar uzoq muddatli baholashlarga, axloqiy muammolarni hal qilish strategiyalariga va turli xil ta'lim kontekstlarida SI ta'sirini o'rganishga qaratilishi kerak. SI salohiyatidan foydalanish va uning cheklovlarini bartaraf etish orqali ta'lim muassasalari bo'lajak o'qituvchilarni tez rivojlanayotgan raqamli landshaftda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur vositalar va ko'nikmalar bilan jihozlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wang, Y. Adaptive Learning Technologies: Enhancing Student Performance. Journal of Educational Technology & Society. 2023 y, 45-60 p.
2. Smith, J. The Role of Artificial Intelligence in Personalized Education. SpringerLink Advances in Education. 2023 y, 78-91 p.
3. Patel, K. Virtual Tutors and Their Impact on Retention Rates. Frontiers in Education. 2024, 33-50 p.
4. Johnson, R. The Global Growth of Adaptive Learning Platforms. Educational Research and Development Journal. 2025, 15-28 p.
5. Garcia, L. Automated Assessment Systems in Education: Benefits and Challenges. Journal of Learning Analytics. 2023, 64-78 p.
6. Brown, P. Ethical Considerations in AI-Powered Learning Environments. MDPI - Education Sciences. 2023, 89-104 p.
7. Anderson, T. AI in Education: Balancing Innovation and Equity. OECD Education Policy Journal. 2021, 50-68 p.
8. Davis, H. Statistical Trends in AI Adoption for Higher Education. Statista Insights. 2023, 22-37 p.
9. I.Maxamadjanov. Universitet talabalari mustaqil ishlarini bajarishda sun'iy intellektidan samarali foydalanish. Mirzo ulug'bek nomidagi o'zbekiston milliy Universiteti ilmiy jurnali. 2024 yil № 1/6. 144-146 s.
10. I.Maxamadjanov. Texnika universiteti talabalari mustaqil ishini tashkil etish pedagogik muammo sifatida. Texnik oliy o'quv-yurtlarida tillarni o'qitishda innovatsion va kommunikativ yondashuvlar: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2024-yil, 19-20-aprel, 539-545 s.

TALABALARNING KREATIV KOMPETENSIYALARINI FORSAYT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Muminov Komiljon Axmatdonovich

TAFU Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244897>

Annotatsiya. Ushbu maqola OTMning bakalavr ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan ta'lim oluvchilar hamda pedagogik oliy ta'lim professor o'qituvchilari, uchun mo'ljallangan. Ta'lim oluvchilarning kreativ kompetensiyalarini Forsayt texnologiyalari asosida metodik takomillashtirishda ta'limning innovatsion tashkiliy-didaktik shakllarini qo'llashning pedagogik shart-sharoitlari va sifat ko'rsatgichlari, axborot-didaktik ta'minoti tavsiflangan. Ta'lim oluvchilarning kreativ kompetensiyalarini Forsayt texnologiyalar asosida takomillashtirish metodikasi, innovatsion yondashuv asosida yoritilgan.

Kalit sozlar: forsayt, texnika, innovatsion, markaz, menejment, monografiya, intellekt, transferi, markaz, akselerator, startup, biznes, inkubator, uzliksiz ta'lim.

Аннотация. Данная статья предназначена для студентов бакалавриата вуза и преподавателей высшего педагогического образования. Описаны педагогические условия и качественные показатели использования инновационных организационно-дидактических форм обучения в методическом совершенствовании творческих компетенций обучающихся на основе технологий предвидения, информационно-дидактического обеспечения. Освещен метод совершенствования творческих компетенций студентов на основе технологий Форсайт, инновационный подход.

Ключевые слова: форсайт, техника, инновации, центр, менеджмент, монография, интеллект, передача, центр, акселератор, стартап, бизнес, инкубатор, непрерывное образование.

Abstract. This article is intended for undergraduate students of the Higher Educational Institution and professors of higher pedagogical education. Pedagogical conditions and quality indicators of using innovative organizational and didactic forms of education in the methodical improvement of students' creative competencies based on foresight technologies, information and didactic support are described. The method of improvement of students' creative competences based on Forsayt technologies, innovative approach is covered.

Keywords: forsyth, technology, innovation, center, management, monograph, intelligence, transfer, center, accelerator, startup, business, incubator, uninterrupted education.

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimining 2030 yilgacha rivojlanish Konsepsiyasida” Oliy ta’lim ta’lim muassasalarida ilmiy – tadqiqot ishlarini natijadorligini oshirish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini yaratish borasida quyidagi vazifalarni amalga oshirish belgilandi:

Oliy ta’lim muassasasida ta’lim, fan, innovatsion ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog‘liqligini nazarda tutuvchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etilishi Oliy ta’lim ta’lim muassasalarida forsayt markazlari, texnopark, innovatsiya tajriba sinov ishlarinon texnologiyalar transferi markazlari, akselerator, startup, biznes inkubatorlar tashkil etish, talabalarning kreativ kompetensiyalarini forsayt texnologiyalar asosida takomillashtirish va ularni rivojlantirishning dolzarbligiga alohida e’tibor berila boshlandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.10.2020 yildagi “Ilm-fanni

2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-6097-son Farmonida “Ilmiy va texnikaviy rivojlanishning afzalliklari va nuqsonlari to‘g‘risida xulosa chiqarishga imkon beradigan, har bir sohaning innovatsion rivojlanishidagi istiqbolli ilmiy va texnologik yo‘nalishlarini aniqlash, ilmiy, texnikaviy va sanoat-texnologik faoliyat natijalarini iqtisodiy baholash maqsadida forsait guruhlarini tashkil etiladi va forsait tadqiqotlari o‘tkazib boriladi”.

Forsait – fan, texnologiya, ta’lim va jamiyatning uzoq muddatli ta’lim, fan va innovatsiyani tizimli baholash asosida yuqori darajada ijtimoiy-ma’naviy foyda keltirishga qaratilgan yangi texnologiyalar va tadqiqotlarning strategik yo‘nalishlarini aniqlashga qaratilgan texnologiyadir.

Zamonaviy pedagogikada mavjud, ammo hozirgi XXI-asr ijodkorlik va innovatsiyalar va texnologiyalar asri deb hisoblanadi. Jamiyat ko‘proq ijodkor, tashabbuskor insonlarga muhtoj. Shuning uchun kreativ pedagogik yondashuvlar nazariyasi hayotning tobora o‘lib borayotgan murakkabligini va jamiyatning jadal rivojlanishini yengishga qodir ijodkorni (ijodiy odamni) tarbiyalashga intilayotgan pedagogika sifatida paydo bo‘ladi.

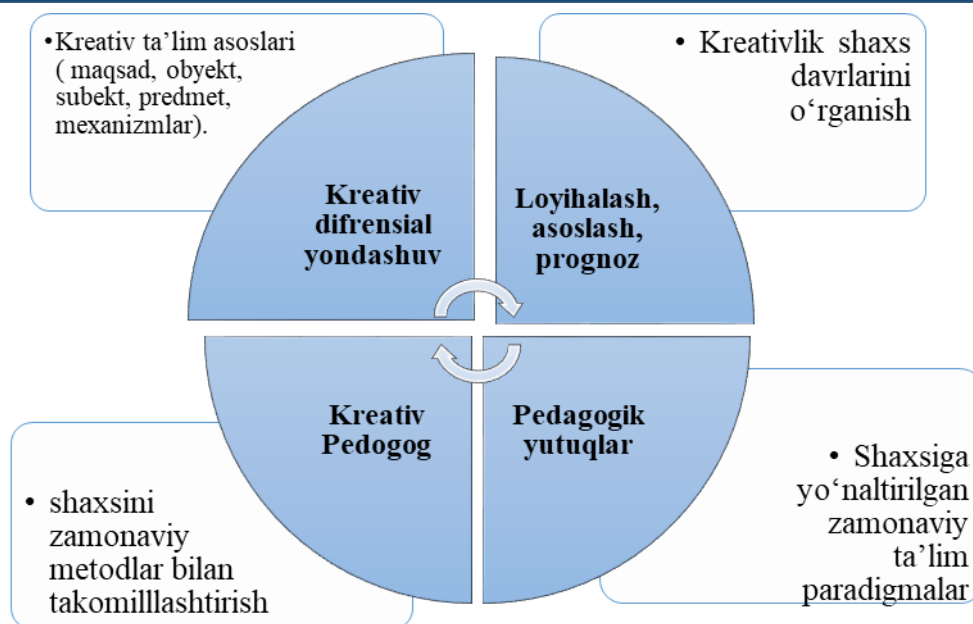
Kreativ pedagogik yondashuv — talabalarga ijodiy o‘qitishni o‘rgatish fani va san’ati bo‘lib, talabalarga evristik fikrlashni o‘rgatish kreativ pedagogikaning bir qismi bo‘lsa, evristik tafakkurini rivojlantirish kreativ meta — pedagogikaning bir qismidir. Kreativ pedagogika tushunchasi ko‘plab tadqiqotchilar va o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanilgan. Hozirgi vaqtda “kreativ pedagogika” atamasi umumiy qabul qilinmoqda va tobora keng qo‘llanilmoqda.

Kreativ pedagogikaning asosiy tushunchalari:

1. Ijod-muayyan yangilik, ahamiyat va foydaga ega bo‘lgan inson faoliyatining natijasi.
2. Kreativlik-ijodkorlik qobiliyati, ijod qilishga tayyorlik, shaxsiy xususiyat bo‘lib, faoliyatning turli sohalarida namoyon bo‘ladi (lat. creatio -yaratilish).
3. Kreativ shaxs-sub’ektiv va ob’ektiv ijodkorlikka qodir va tayyor bo‘lgan shaxs.
4. Kreativ-muammolarni hal qilishning nostandart usullariga moyil bo‘lgan, o‘ziga xos harakatlarga, yangisini kashf etishga, noyob mahsulotlarni yaratishga qodir odam.
5. Ijodiy vazifa-muammoli vaziyatni tizimli tahlil qilish asosida aniqlangan va shakllantirilgan vazifa tizimi; muammoni hal qilish natijalari ob’ektiv yoki sub’ektiv ijodkorlikning barcha belgilariga ega.

Bugungi kunda kreativ pedagogik yondashuv tuzilmasi quyidagicha ifodalash mumkin (1-rasm).

Kreativ kompetensiyalarni takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslari talabalarda ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvni rivojlantirish uchun zaruriy usullar va nazariy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon ta’lim va tarbiya tizimida ijodiy salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va metodik prinsiplar asosida amalga oshiriladi.

1-rasm. Kerativ pedagogika tuzilmasi

Asosiy Ilmiy-Asoslangan Tamoyillar:

1. Ijodiy Fikrlashni Rivojlantirish: Talabalarda muammolarni tahlil qilish, innovatsion echimlar topish va kreativ yondashuvni shakllantirish uchun ta'lim jarayonida maxsus metodik yondashuvlar qo'llaniladi.
2. Innovatsion Ta'lim Texnologiyalari: Zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalardan foydalanish orqali talabalar ijodiy ko'nikmalarini amaliy jihatdan rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Bu jarayonda foresight (kelajakni bashorat qilish) texnologiyalari muhim rol o'ynaydi.
3. Integrativ Yondashuv: Ilmiy va amaliy bilimlarni birlashtirish orqali talabalarda ijodiy yondashuvni shakllantirish va ularni muammolarni hal qilishda yangi yechimlarni izlashga yo'naltirish.
4. Axborot-Didaktik Yondashuvlar: Talabalarga axborot oqimini to'g'ri boshqarish va ulardan ijodiy foydalanishni o'rgatish. Axborot texnologiyalari yordamida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi.
5. Konstruktiv Tahlil: Talabalar o'rtasida muloqotni faollashtirish va ularni mustaqil, tahliliy fikrlashga yo'naltirish orqali ijodiy loyihalar yaratishga rag'batlantirish.

Metodik Asoslar:

Innovatsion treninglar va seminarlar: Talabalarda kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'quv dasturlariga maxsus trening va seminarlarni kiritish.

Loyihalash usuli: Talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalash faoliyatiga jalb qilish orqali amaliy ko'nikmalarni oshirish.

Reflektiv ta'lim: Talabalarni o'z-o'zini tahlil qilishga va o'z faoliyatini baholashga undash, bu esa ijodiy jarayonlarni anglash va takomillashtirishga yordam beradi.

Ushbu ilmiy-metodik yondashuvlar asosida kreativ kompetensiyalarni takomillashtirish orqali talabalar nafaqat o'z sohalarida muvaffaqiyatga erishadi, balki zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ijodiy va analitik ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Xulosa:

Kreativ pedagogikaning ilmiy-metodik asoslari talabalarda ijodiy salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuv va metodlarni o'z ichiga oladi. Bu yondashuvlar orqali talabalar nafaqat an'anaviy bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni yangi sharoitlarda mustaqil qo'llash, muammolarni hal etish va innovatsion echimlar yaratish ko'nikmalariga ham ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Petit Jean, M., & Brunet, S. (2017). On the philosophical fundation of futures research. En Does anticipation matter for public administration? The case of the Walloon Region (Belgium). *Foresight*, 19(3), 280-290. Doi: 10.1108/FS-10-2016-0049],
2. González, F., y Váttimo, S. (2012). Procesos de inteligencia colectiva y colaborativa en el marco de tecnologías web 2.0: conceptos, problemas y aplicaciones. *Anuario de Investigaciones*, XIX, 273-281. Argentina: Universidad de Buenos Aires.]
3. Medina, J., y Ortégón, E. (2006). *Manual de prospectiva y decisión estratégica: bases teóricas e instrumentos para América Latina y el Caribe* (Manual 51). Santiago de Chile, Chile: Ilpes-Cepal-ONU.
4. Popper, R. (2011). Metodología de la prospectiva (pp. 85-138). En L. Georghiou, J., Cassingena Harper, M., Keenan, I., Miles, y R. Popper, *Manual de Prospectiva Tecnológica. Conceptos y práctica*. México: Flacso
5. Popper, R., Georghiou, L., Keenan, M., y Miles, I., (2010). *Evaluating Foresight: Fully-Fledged Evaluation of the Colombian Technology Foresight Programme (CTFP)*. Cali, Colombia: Universidad del Valle. Retrieved from <http://community.iknowfutures.eu/pg/file/popper/view/2204/evaluating-foresight-fullyfledged-evaluation-of-ctfp>.
6. Shuff, P. V., y González, L. (2018). La vinculación entre los estudios prospectivos y el proceso de elaboración de políticas públicas. Aprendizajes del ejercicio CNIA-INTA. *Revista de Estudios Políticos y Estratégicos*, 6(1), 32-47.
7. <https://www.adlittle.com/en/insights/viewpoints/technology-foresight-anticipating-future-impact>.
8. Raximova D.O. Bo'lajak menejerlarda forsayt kompetentlikni rivojlantirishda "forsayt metodlari" dan foydalanishning zaruriyati. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th April, 2023 ISSN: 2835-5326 Website: econferenceseries.com. 146-155 b
9. Andersen va Andersen, 2014; Bas va Guillo, 2015; Coates, 2010; Dator, 1998; Durance, 2010; Godet, 2007; Godet, 2010; Hatem, 1993; Keenan va boshqalar, 2003; Martin, 2010; Miles, 2010; Rohrbeck va boshqalar, 2015).
10. A.D. Andersen et al. Innovation system foresight Technol. Forecast. Soc. Chang.(2014)], [E. Bas et al. [Participatory foresight for social innovation. FLUX-3D method \(forward looking user experience\), a tool for evaluating innovations](#) Technol. Forecast. Soc. Chang.(2015)], [J. Coates. The future of foresight—a US perspective Technol. Forecast. Soc. Chang.(2010

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TYUTORLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Narzulloev Yashin Uchqun o‘g‘li

Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244912>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlashda innovatsion yondashuvlar xorij tajribasi asosida tahlil qilindi. Tyutor talabalar bilan ishlashda ega bo‘lishi lozim bo‘lgan muhim kompetensiyalar o‘rganildi. Ta’limda tyutorlik faoliyatining maqsad va vazifalari, talabalarning yoshi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tyutorlik faoliyatiga tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: tyutor, tyutorlik, tyutorlik texnikasi, tyutorlik faoliyati metodlar, tyutorlik faoliyat vositalari, tyutorlik ishi.

Аннотация. В данной статье на основе зарубежного опыта проанализированы инновационные подходы к подготовке будущих учителей к репетиторской деятельности. Изучены важные компетенции, которыми должен обладать тьютор в работе со студентами. В образовании рассмотрены цели и задачи репетиторства, педагогические и психологические аспекты подготовки к репетиторству с учетом возраста и возможностей учащихся.

Ключевые слова: тьютор, тьюторство, приемы тьюторства, методы тьюторства, средства тьюторства, тьюторская работа.

Abstract. In this article, innovative approaches to the preparation of future teachers for tutoring activities were analyzed based on foreign experience. The important competencies that the tutor should have in working with students were studied. In education, the goals and tasks of tutoring, pedagogical and psychological aspects of preparation for tutoring, taking into account the age and capabilities of students, were considered.

Keywords: tutor, tutoring, tutoring techniques, tutoring methods, tutoring tools, tutoring work.

Ta’limda tyutorlik faoliyatining maqsad va vazifalari .

I.V.Karpekova, E.V.Kuzminalarning so‘zlariga ko‘ra Tyutorlik-bu shaxsning ichki salohiyatini, ta’lim va ijtimoiy infratuzulmasini va asosiy faoliyat maqsadlarini hisobga oladigan shaxsiy ta’lim strategiyasini yaratish va amalga oshirishga qaratilgan amaliyot. Ta’rifga asoslanib, tyutorlik individuallashtirish prinsipiga asoslangan pedagogik jarayonda alohida o‘rin tutadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Kasbiy standartga ko‘ra, tyutorlik-ta’limda tyutor yordamini ko‘rsatadigan pedagogik xodim. T.M.Kovalevaning ta’kidlashicha, tyutori qo‘llab-quvvatlash faoliyati-bu talabaning ta’lim motivlari va manfaatlarini aniqlash va rivojlantirishga, individual ta’lim dasturini yaratish uchun ta’lim resurslarini izlashga, davlatning ta’lim buyurtmasi bilan ishlashga qaratilgan ta’limni individuallashtirish bo‘yicha pedagogik faoliyati.

Tyutorlik faoliyati-bu talabaning ta’lim motivlari va manfaatlarini aniqlash va rivojlantirishga, individual ta’lim dasturini yaratish uchun ta’lim resurslarini izlashga qaratilgan ta’limni individuallashtirish bo‘yicha pedagogik faoliyati.

Shunday qilib, tyutorlik faoliyatining asosi shaxsning o‘quv-tarbiya harakatini tashkil etishdan iborat bo‘lib, uning yutuqlari, qiziqishlari va intilishlari bilan doimiy refleksli bog‘liqlik asosida qurilgan.

Tyutor-bu:

-murabbiy

-vositachi

-muammolarni mustaqil hal qilishga o'rgatadigan shaxs (topshiriqlarni mustaqil bajarishga o'rgatadigan shaxs)

-hamrohlik qiluvchi, qo'llab-quvvatlovchi shaxs

-ta'lim va tarbiyani birgalikda olib boruvchi shaxs

Tyutorning qo'llab-quvvatlash jarayoni birinchi navbatda talabani ta'lim jarayoniga ijtimoiylashuvida maxsus shart-sharoitlar yaratish bilan bog'liq.

Tyutorning faoliyati talabaga o'z manfaatlarini himoya qilish, o'z ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish, o'z qobiliyatini namoyon qilish, o'zini baholash va boshqalar tomonidan qadrlanishi, munosabatlarga kirishganda xatti-harakatlarning maqbul shaklini tanlash imkonini beradi.

Tyutorlik faoliyatining asosiy maqsadlar:

-talabaning subyektiv pozitsiyasini shakllantirish

-talabaning muvaffaqiyatli kelajagi va hayotda o'zini-o'zi anglash tushunchasidan tortib, yuqori motivatsiyani talab qiladigan kasbiy ta'sirchanligi, har tomonlama va barkamol shaxs qiyofasigacha shakllantirish;

-ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiya muhitida talabalarga individual ta'lim trayektoriyasini tanlash va amalga oshirishga yordam berish;

Maqsadlar:

-talabalarning ta'lim muhiti resurslaridan foydalanishga tayyorligini shakllantirish va rivojlantirish;

-talabalarning ta'lim va shaxsiy ehtiyojlarini tahlil qilish;

-umumiy va madaniy kompetensiyalarni shakllantirish;

-talabalarning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoit yaratish

Tyutorlik faoliyatining asosiy kompetensiyalari

Tyutorlik faoliyatida yaxshi ko'nikma va malakalar nazariy bilimdan ko'ra ko'proq narsani anglatadi. Bu bir nechta narsalarga bog'liq;

-tyutorning faoliyati rea vaqt rejimida amalga oshiriladi va shaxslar bilan bog'liq hisoblanadi. Bu barqaror ko'nikmalar tufayli kechiktirmasdan, asossiz tezkor qarorlarni talab qiladi.

-tyutor-nazariyotchi-maslahatchidan ko'ra ko'proq talabalarning o'quv, aqliy va boshqa faoliyat turlarining tashkilotchisi. Bu bilimdan ko'ra ko'proq yaxshi ko'nikmalarni talab qiladi.

Tyutorning axloqiy me'yorlari-tarbiyachi tomonidan qabul qilingan va shaxsiy qadriyatga aylangan, uning o'z ichki dunyosi bilan kelishuvini belgilaydigan, talabalar va o'quv faoliyatining boshqa subyektlari bilan uyg'un munosabatlarni saqlash va muvaffaqiyatga erishish qoidalari.

Tyutorning axloqiy me'yorlarini asosini umuminsoniy qadriyatlar va tamoyillar tashkil etadi: insonparvarlik, adolat, professionallik, mas'uliyat, bag'rikenglik, demokratiya, hamjihatlik va saxovatpeshalik.

Tyutor quyidagilarga ega bo'lishi kerak:

-talabalarga nisbatan shaxsiy munosabatidan qat'iy nazar ular bilan to'g'ri, samimiy muloqot qilish;

-o'quv materallarini o'zlashtirishga yordam berish;

-talabalarning fikrlarini tushunish va hisobga olish;

Tyutorlik faoliyatida quyidagi funksiyalarga ega bo'lishi lozim:

- boshqaruv funksiyasi
- diagnostika funksiyasi
- maqsadni belgilash funksiyasi
- motivatsion funksiyasi
- rejalashtirish funksiyasi
- kommunikativ funksiyasi
- nazorat funksiyasi
- aks ettirish funksiyasi
- metodik funksiyasi

An'anaviy o'qituvchi faoliyatidan farqli o'laroq, tyutor faoliyati talabalarning kognitiv mustaqilligini maqsadli rivojlantirish bilan ko'proq bog'liq. Ushbu holat quyidagi aniq harakatlarni o'z ichiga olgan boshqaruv funksiyasini o'zlashtirishni talab qiladi.

- 1) O'z faoliyatining maqsadini va talabalarning faoliyatini aniqlash;
- 2) Talabalar faoliyatini nazorat qilib borish;
- 3) Talabalarning kognitiv faoliyatini baholash
- 4) Talabalar bilan hamkorlikda ularning ta'lim jarayoni natijalarini baholash
- 5) Talabalar faoliyatini o'zgartirish bo'yicha yechimlar ishlab chiqish
- 6) Talablarning bilim faoliyatini oshirish va rag'batlantirish bo'yicha qarorlar qabul qilish

Faoliyatni boshqarish quyidagilarni anglatadi:

- faoliyatni amlaga oshiruvchi shaxslarni o'zgartirish;
- faoliyat maqsadlarini o'zgartirish;
- faoliyat jarayonlarini o'zgartirish;
- shaxslar, maqsadlar va faoliyat jarayonlari o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bularning barchasi alohida ahamiyatga ega, chunki bu yerda shaxslar kognitiv subyektlar, maqsad esa, ularda bilim, ko'nikma, qobiliyatlarni yetarli darajasini shakllantirish.

Diagnostika funksiyasi-tyutorning butun ishini qamrab oladigan eng muhim harakatlardan biri tahlilni amalga oshirishda ishtirok etishi bilan bog'liq. Diagnostika funksiyasi talabalar faoliyatining ijobiy va salbiy tomonlarini muvozanatli baholash imkonini beradi.

Tyutorning ishida bu funktsiya quyidagi harakatlarda namoyon bo'ladi:

- talabalar haqida dastlabki ma'lumotlarni o'rganish;
- talabalarning individual xususiyatlarini aniqlash (ta'lim uslubi, fikrlashning dominant turi, qobiliyatlarning rivojlanish darajasi va boshqalar);
- talabalarning munosabatlarini, ularning ehtiyojlarini, motivlarini, umidlarini, qo'rquvlarini va ularni keltirib chiqaradigan sabablarni aniqlash;
- talabalarning o'quv materialini o'zlashtirish darajasini diagnostikasi;

Maqsadni belgilash funksiyasi-tyutor ishining asosini tashkil qiladi. Tyutor uzoq va qisqa muddatli ta'lim- tarbiya maqsadlari kabi turli maqsadlarni belgilashi va ifodalashi kerak. Birinchisi, butun o'qish davrida, ikkinchisi-o'quv jarayonining muayyan elementiga tegishli. Bularning barchasi tarbiyaviy va tashkiliy maqsadlardir.

Maqsadni belgilash funksiyasini amalga oshirish uchun tyutor quyidagi vazifalarni hal qilishi kerak:

- talabalar faoliyatining mazmuni va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash;
- talaba o'z faoliyatida duch keladigan shaxsiy fazilatlar bilan bog'liq eng tipik qiyinchiliklar va muammolarni aniqlash;

-Talabalar faoliyatining kutilayotgan natijalarini shakllantirish (ular nimani bilishi, nima qila olishi, nimaga ega bo‘lishi va nima bo‘lishi kerakligi);

-tyutor belgilagan maqsadlarni talabalarining maqsadlari bilan muvofiqlashtirish;

-maqsadlarni talabalarining ularga erishish imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirish;

Tyutorning motivatsion funksiyasi talabalarining o‘quv jarayonidagi faolligini va samarali muvaffaqiyatlarini yaratish va qo‘llab-quvvatlashdan iborat.

-talabalarining individual ehtiyojlari va motivlarini bilish;

-samarali, asosan mustaqil faoliyatga munosabatni shakllantirish

-qiziqish, ishonch va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratish;

-turli interfaol o‘qitish usullari yordamida o‘quv motivatsiyasini rag‘batlantirish.

Rejalashtirish funksiyasi-talabalarining harakatlarini ko‘zlangan maqsadga muvofiq tashkil etishdan iborat. Qaysidir ma’noda, bu funksiya maqsadga erishish strategiyasini yaratishni eslatadi, ammo rejalashtirish batafsilroq, aniqroqdir.

Ta’lim-tarbiya jarayonida samarali rejalashtirish qobiliyatga asoslanadi.

-mutaxassisni rivolantirishning to‘rt bosqichli modeli (u nimani bilishi, bilishi, nimaga ega bo‘lishi va kim bo‘lishi kerak) va dastlabki diagnostika natijalarini (talabalarining ehtiyojlarini) hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya maqsadlarini shakllantirish.

-talabalar bilan birgalikda o‘z faoliyatining strategiyasi va taktikasini shakllantirish;

-maqsadlarga va kutilgan natijalarga muvofiq harakatlar ketma ketligini aniqlash;

Tyutorning kommunikativ funksiyasi- tyutor va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning dastlabki bosqichlarida, tyutor va talabalar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatishda ayniqsa muhimdir.

Nazorat funksiyasi. Hech qanday trening, hech qanday sharoitda, teskari aloqasiz, belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan ishlarning bajarilishini nazorat qilmasdan amalga oshirilmaydi. Keng ma’noda boshqaruv funksiyasi tuzatish va baholashni ham o‘z ichiga oladi. Tyutor esda tutishi kerakki, ushbu funksiyani bajarish muvaffaqiyati nazoratdan ancha oldin – rejalashtirish jarayonida belgilanadi va ta’minlanadi, chunki aynan shu bosqichda maqsadlar, ularga erishish mezonlari va ko‘rsatkichlari shakllantiriladi.

Nazorat funksiyasi nuqtai nazaridan tyutor o‘z maqomida nima qilishi kerakligini ko‘rib chiqamiz:

-ta’lim va tarbiyaning muvaffaqiyati darajasini aniqlash;

-bajarilgan vazifalarning sifatini baholash;

-vazifalarni nazorat qilish;

Tyutorning qo‘llab-quvvatlash bosqichlari

1.Diagnostika

2.Motivatsion

3. Amalga oshirish

4. Analitik

Tyutorlik faoliyatining har biri bosqichi talabani ta’lim-tarbiya sohasidagi aniq muammolarini hal qilishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni//lex.uz

2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021 yil 30 sentabrda qabul qilingan Oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik tizimi joriy etish to'g'risidagi buyrug'i va nizomi
3. Габдулхаков, В.Ф. Тьюторинг творческой деятельности. Компоненты педагогической технологии / В. Ф. Габдулхаков. - Москва, 2013. - С. 133155.
4. Ковалева, Т.М. Тьюторское сопровождение как управленческая технология. Технологии открытого образования / Т.М. Ковалева. - М. : АПКИПРО, 2002. - 23 с.
5. Абрамовских, Н.В., Казаева, Е.А. Тьюторство: история и современность // Вестник Шадринского государственного педагогического института. 2013. - №3(19). — С. 10.
6. Колосова.Е.Б. Тьютор как новая педагогическая профессия. М. Чистые пруды.2008.
7. Челнокова, Е.А. Тьюторство в ретроспективе // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2012. -№7. — Т. 71. — С. 117
8. Волченкова, К.Н. Тьюторское сопровождение как основа субъект-субъектных отношений тьютора и студента // Вестник Южно-Уральского государственного университета. - 2013. - №3. - Т. 5. - С. 73
9. Ковалева, Т.М. Возможности тьюторского сопровождения в современном
10. Ковалева, Т.М. Возможности тьюторского сопровождения в современном ВУЗе:[Электронный ресурс]. 2010. URL: http://www.thetutor.ru/library/higher_education/39 .
11. Профессия «тьютор» / Отв. ред. С.Ю. Попова. - М.-Тверь: «СФК-офис», 2008. - С. 38.
12. Андреева, Е.А. Сравнительный анализ моделей тьюторства (на примере Англии,Германии, Объединенных Арабских Эмиратов и России): автореф. дисс. ... канд. пед.наук / Е.А. Андреева. - М., 2012. - С. 13.
13. Молоков, Д.С. Зарубежный опыт тьюторского сопровождения развития одарённого ребёнка в условиях взаимодействия общего, дополнительного и профессионального образования // Ярославский педагогический вестник. - 2014. - №1. - Т. 2. — С. 62.
14. Бочкарева, С.М. Особенности тьюторства в современной зарубежной высшей школе //Высшее образование сегодня. - 2011. - № 3. - С. 9.

UMUMTA'LIM MAKTABLARDA KIMYO FANINI INTERFAOL METODLAR VA CHEMOFFICE DASTURLARI YORDAMIDA TASHKIL ETISH

¹Nurmurodova Munisa Azamat qizi, Sitorabonu, ²Murodova Bahodir qizi, ³Raxmatilloeva
Shahzoda Hikmat qizi

^{1,2}Buxoro davlat Pedagogika instituti Kimyo kafedrası o'qituvchisi, ³Buxoro davlat Pedagogika
instituti, Kimyo yo'nalishi 4-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244964>

Annotatsiya. Kimyo fani bo'yicha o'quvchilar bilimini nazorat qilish va o'quvchilar ongini rivojlantirish uchun interfaol metodlar orqali va chemoffice dasturlaridan foydalanib kimyo fanini o'quvchilarga o'rgatish, qiziqtirish va dunyo qarashini shakllantirishga hissa qo'shadi. Chemoffice dasturlarida anorganik va organik moddalar sinflari orasidagi genetik bog'lanishlar, peptid bog'lar hamda murakkab moddalarning fazodagi 3D ko'rinishlarini aniq va yaqqol ko'rsatish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: interaktiv metodlar, eksperimental, jumlani davom ettiring metodi, kim chaqqon metodi, kimning fikri muhim metodi, “Sirli quti” metodi, “Mo'jizakor halqalar” metodi, “Soat millari” metodi, Gauss view, Hyperchem, Chem 3D.

Аннотация. Использование интерактивных методов и программ chemoffice для контроля знаний учащихся по химии и развития умственных способностей учащихся способствует формированию обучаемости, интереса и мировоззрения учащихся. В программах Chemoffice можно наглядно и наглядно отобразить генетические связи между классами неорганических и органических веществ, пептидные связи и 3D-представления сложных веществ в пространстве.

Ключевые слова: интерактивные методы, Экспериментальный метод, Метод продолжения предложения, Метод «Кто быстрый», Метод «Чье мнение имеет значение», Метод «Таинственный ящик», Метод «Чудесные кольца», Метод «Часовые мили», Представление Гаусса, Hyperchem, Chem 3D.

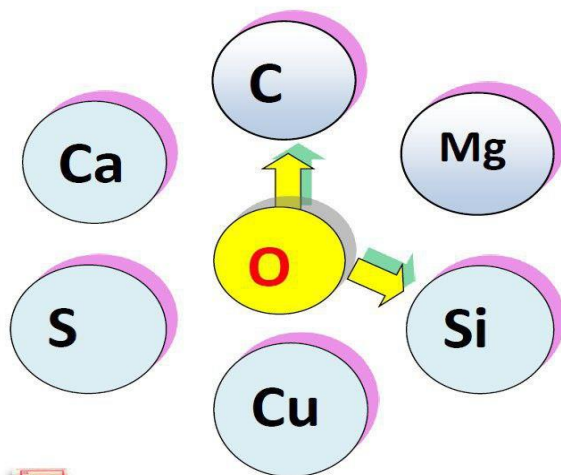
Abstract. Using interactive methods and chemoffice programs to control students' knowledge of chemistry and to develop students' minds contributes to teaching, interest and world view of students. In Chemoffice programs, genetic connections between classes of inorganic and organic substances, peptide bonds and 3D representations of complex substances in space can be clearly and clearly displayed.

Keywords: interactive Methods, Experimental, Continue the Sentence Method, Who's Quick Method, Whose Opinion Matters Method, "Mystery Box" Method, "Miracle Rings" Method, "Clock Miles" Method, Gauss View, Hyperchem, Chem 3D.

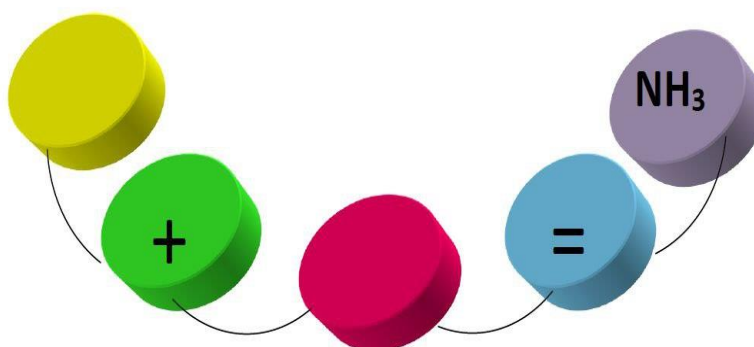
Umumta'lim maktablarda kimyo fanini o'quvchilarga tushuntirish va ularni bu fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida turli xildagi metodlar yordamida, hamda onlayn laboratoriyalardan, chemoffice dasturlaridan foydalangan holda darslarni o'tish katta muvaffaqiyatlarga olib keladi. Bundan tashqari o'quvchilarning dunyo qarashlarini, fikrlashlarini oshirib, ularni kimyo faniga bo'lgan qiziqishi va talablari yanada orttirib boradi. Kimyo darslarini o'tish mobaynida turli xildagi qiziqarli metodlardan foydalangan maqsadga muvofiqdir. Masalan: Jumlani davom ettiring metodi, kim chaqqon, kimning fikri muhim, “Sirli quti”, “Mo'jizakor halqalar”, “Soat millari” metodi va boshqa metodlardan foydalanish kerak.

“Soat millari” metodi

Ushbu metoddan 7-8-9-sinflarning har bir darsida kimyoviy formulalarni yodga olish maqsadida foydalanish mumkin. Masalan, 7-sinflarda “Oksidlarning olinishi va xossalari” mavzusini mustahkamlash davomida quyidagicha qollaniladi. Bunda har bir guruhdan bir nafardan oquvchilar chiqib soat strelkasi boylab oksidlarni hosil qilishlari va hosil bolgan oksidning qaysi oksid turiga mansub ekanligi va ularning bazi muhim xossalari haqida malumot berishlari kerak boladi. Bu orqali boriladi.

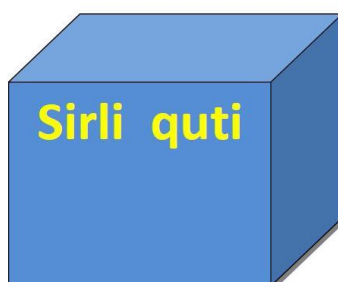

“Zanjirli reaksiya” metodi: Bu metodni deyarli barcha mavzularda qollash mumkin. Bunda zanjirdagi doirachalarning ayrimlari bosh qoldiriladi, ayrimlariga kimyoviy element yoki reaksiya mahsuloti yoziladi. Oquvchilar bosh doirachalarni toldirib, toliq reaksiya tenglamasini hosil qilishlari kerak. Bu metod o`quvchilarni mustaqil reaksiya tenglamalar

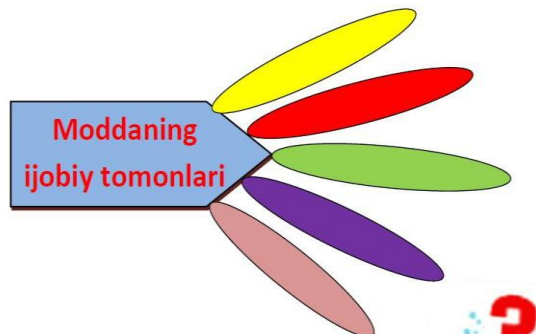

yozi shga undaydi.

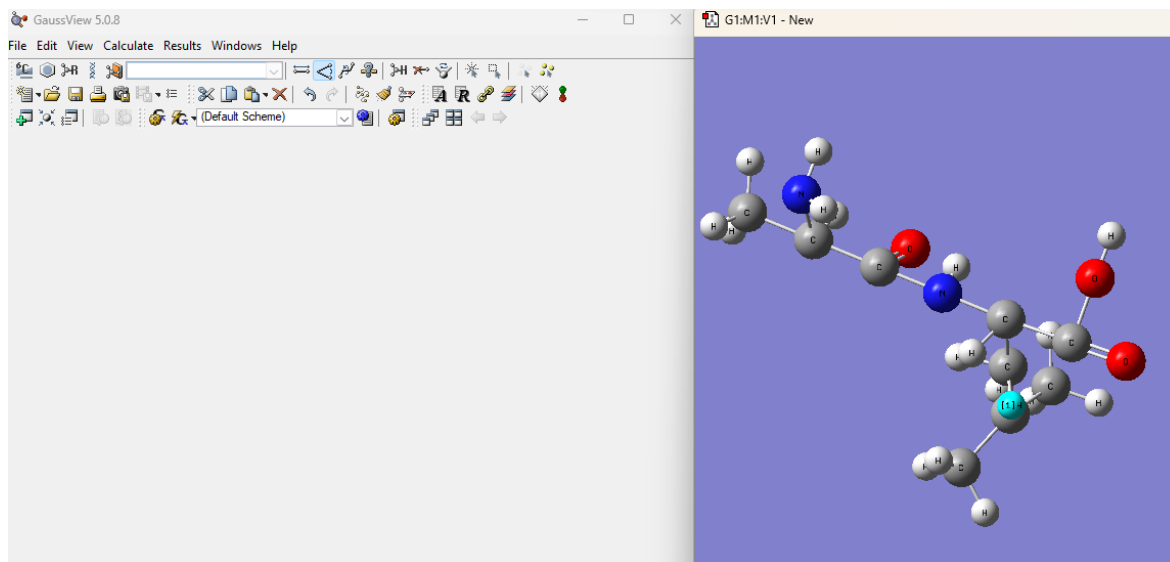
“Sirli quti” metodi: Ushbu metodni har bir otilgan va yangi mavzularni mustahkamlash jarayonida qollash mumkin. Masalan: “Kislotalarning olinishi va xossalari” mavzusi yuzasidan oqituvchi tomonidan bir nechta ketma-ket kislotalarning fizik va kimyoviy xossalari ni ifodalovchi savollar beriladi. Oquvchilar berilgan savollar va tariflardan kelib chiqib qutida yashiringan moddani topishlari kerak. Quti ichida qaysidir kislota yoki birorta tuz bolishi mumkin.

Kimning fikri muhim metodi: Bu metod kop tarmoqli bolib, muammoli mavzularni organishda qollaniladi.Yani, mavzuning turli tarmoqlari boyicha bir yola axborot beriladi va axborotlarning har biri alohida muhokama qilinadi.Masalan, korilayotgan moddaning ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlari korsatiladi.Bu interfaol metod oquvchilarni tanqidiy, tahliliy va mantiqiy fikrlashga orgatadi. Oquvchilar bu metod orqali ozinging fikr va mulohazalarini qogozga tushirib, himoya qilib berishlari kerak.

Bu metodlardan tashqari kimyo fanining bir bo‘limi bo‘lgan organik kimyo fanini o‘quvchilar yaxshi o‘zlashtirishi uchun hamda murakkab moddalarning peptid bog‘larini hamda genetik bog‘larini yaxshi o‘zlashtirishi uchun Chemoffice dasturlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. 10-sinflarga oqsillar, aminokislotalar yoki barcha organik sinflarni tushuntirish mobaynida Gauss view, Hyperchem, Chem 3D dasturlaridan foydalanamiz. Masalan: Gauss view dasturida ikkita aminokislotaning birikishidan hosil bo‘lgan dipeptid molekulasining fazodagi 3D ko‘rinishini hosil qilamiz. Bunda alanin va leytsin aminokislotalarning birikishidan dipeptit molekulasining hosil bo‘lishi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, umumta’lim maktablarda kimyo fanini interfaol metodlar va chemoffice dasturlari yordamida o‘qitishning samaralari ko‘pdir. O‘quvchilarga kimyo fanini o‘qitishda turli xil metodlar hamda qiziqarli o‘yinlar tashkil qilib dars jarayoni olib borilsa, darsning samaradorligi oshadi va o‘quvchilarning darsni o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Abdusamatov. Organik kimyo. Toshkent 2005. “Talqin” nashriyot.59-61- betlar.
2. N.G‘. Rahmatullaev, H.T.Omonov, SH.M.Mirkomilov. Kimyo o‘qitish metodikasi: darslik.– Toshkent: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, – 2013. -320 b.
3. Meliboyeva G.S. “Kimyoni o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar” o‘quv qo‘llanma .- Toshkent-2020
4. Raxmatullayev N.G. Kimyo o‘qitish metodikasi fanidan ma’ruzalar matni. T. TDPU 2007.
5. Nishonov M., Mamajonov Sh., Xo‘jayev V. Kimyo o‘qitish metodikasi. T., “O‘qituvchi”, 2002.
6. Muxtaxov A., Omonov X., Mirzayev R. Umumiy kimyo. 11-sinf uchun darslik T., “O‘qituvchi”, 2002.
7. Omonov H., Mirvoxidova M. Kimyo metodologiyasi va metodikasining ayrim masalalari. O‘quv qo‘llanma. T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2003.

BO‘LAJAK TARBIYACHI-PEDAGOGLARNI KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA SIFATLI TA’LIM-TARBIYA BERISHGA O‘RGATISH

Otaqulova Gulgunoy Abdunabi qizi

NavDPI magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245016>

Abstract. *In this article, the preschool education organization describes the methods of teaching pedagogues-educators to provide quality education based on new, innovative technologies, the professional competence required from educators in their implementation, and the Quest that is most convenient for children of preschool age. detailed information about educational technology, ways of its use and basic principles.*

Keywords: *preschool educational organization, pedagogue-educator, professional competence, Quest technology, Quest development principles*

Аннотация. *В данной статье Организация дошкольного образования описывает методы подготовки педагогов-воспитателей к обеспечению качественного образования на основе новых, инновационных технологий, профессиональную компетентность, требуемую от воспитателей при их реализации, и Квест, наиболее удобный для детей дошкольного возраста. подробная информация об образовательной технологии, способах ее использования и основных принципах.*

Ключевые слова: *организация дошкольного образования, педагог-воспитатель, профессиональная компетентность, квест-технология, принципы разработки квестов.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada, Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilarni yangi, innovatsion texnologiyalar asosida sifatli ta’lim-tarbiya berishga o’rgatish usullari, ularni amalga oshirishda tarbiyachilardan talab etiladigan kasbiy kompetensiya va maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun eng qulay bo’lgan Kvest ta’lim texnologiyasi, undan foydalanishda yo’llari va asosiy prinsiplari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so’zlar: *maktabgacha ta’lim tashkiloti, pedagog-tarbiyachi, kasbiy kompetensiya, Kvest texnologiyasi, Kvestni ishlab chiqish prinsiplari*

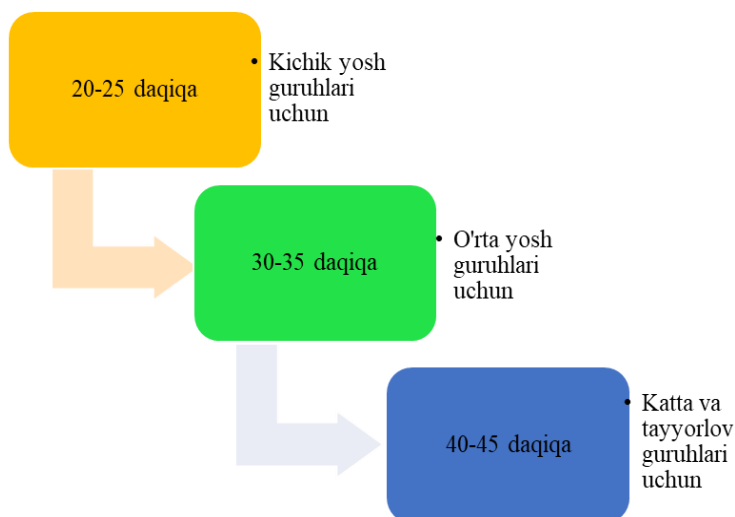
Hozirda dunyo miqyosida mavjud barcha sohalarning kasbiy malaka oshirish tizimini globallashtirish sharoitlarga moslashtirish hamda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi tarbiyachi-pedagoglarni kasbiy rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslarini tashkil etishda tizimli yondashuvga asoslangan metodlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Tadqiqot natijasida malaka oshirish tizimini modernizatsiyalash asosida pedagog kadrlarning mustaqil, o’zini o’zi shaxsiy va kasbiy rivojlantirishi hamda “Kvest” texnologiyasi asosida mashg’ulotlarni tashkil etishga oid kompetentligini rivojlantirishning optimal yondashuvlar bilan bog’liq ilmiy manbalar ko’lamini oshirish dolzarb hisoblanadi. Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, tarbiyachi-pedagoglarni malakasini yanada oshirish, ularning mashg’ulotlarni tashkil etish kompetentligini rivojlantirishni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish, bolani maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab to’g’ri ijtimoiylashuvini ta’minlash va ularda bu jarayon oson kechishi uchun ijtimoiy kompetensiya elementlari yaxshi o’zlashtirish kabi masalalar davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. O’z navbatida tarbiyachilarning zamonaviy “Kvest” texnologiyasi asosida mashg’ulotlarni tashkil etishga oid malakalarini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini tadqiq etish zarurati paydo bo’lmoqda.

Bugungi kunda Kvest texnologiyasi ta'lim jarayonlarini tashkil etishdagi innovatsiyalar orasida eng ilg'or va mashhurlik kasb etgan texnologiyalardan biri hisoblanadi. “Kvest” tushunchasiga maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun takomillashtirilgan ilk qadam davlat o'quv dasturida quyidagicha ta'rif berilgan: KVEST- (ingliz, “Quest”, “muammo”, “izlanish”, “sarguzasht” degan ma'noni anglatadi) hikoya mazmuniga ega sarguzashtli interfaol o'yin (ingliz “Adventure game”), uning ishtirokchilari belgilar orqali harakatlanib, topshiriqlarni topadi va bajaradi. Kvest o'yini – bu bolalarning kognitiv qiziqishini va muammolarni ishtiyok bilan hal qilish istagini faollashtirish uchun qulay shart- sharoitlarni yaratadigan eng samarali va o'ziga xos ta'lim texnologiyasi.[1] Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarni yangi innovatsion texnologiyalar asosida to'g'ri va sifatli tashkil etilishi uchun avvalo u yerda faoliyat yurituvchi tarbiyachi pedagoglar yetarlicha bilim va tajribaga ega bo'lishi lozim. Bu bilim va tajribalar fan tilida “kasbiy kompetensiya” deb yuritiladi. Tarbiyachi-pedagogning kasbiy kompetensiyasi - bu pedagogning o'z kasbiga oid kerakli bilim, ko'nikma, malaka va tajribaga ega bo'lishi asosida ta'lim va tarbiya jarayonida turli pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal etish imkoniyatini beradigan, faoliyat qobiliyati va tayyorligida namoyon bo'ladigan shaxsning sifatidir. Kasbiy kompetensiyasi mukammal tarbiyachi har qanday muammoga muqobil yechim topa oladi. Zeroki Kvest texnologiyasi ham muammolar zanjiridan iborat o'yin shaklidir. Kvest texnologiyasi ta'lim jarayonini tashkil etishda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- ❖ Ta'lim muammolari o'yin faoliyati orqali hal qilinadi
- ❖ Ta'lim faoliyatini bilim yoki ijodiy o'yin shaklida tashkil etish
- ❖ Individual va guruh (jamo) tarzida o'tkazilishi
- ❖ Faoliyat jarayonida bolalar erkin harakatlanishi

Kvest texnologiyasi o'ziga xos cheksiz imkoniyatlarga ega ekanligi bilan ham alohida ajralib turadi. Xususan kvest o'yinlarida nafaqat bolalar balki ota-onalar ham ishtirok etishi mumkin. Bu o'yinlar bir vaqtning o'zida ishtirokchilarning jismoniy qobiliyatini, ijodkorlikni, jamoaviylikni va shu kabi fazilatlarini rivojlantiradi. Natijada birgina bolalar jamoasi emas, balki ota-onalar hamjamiyati ham birlashadi shuningdek ota-ona, tarbiyachi va bola musosabatlaridagi uzviylik yaxshilanishiga zamin yaratiladi. O'yin bola hayotida yetakchi rol vazifasini bajaradi.

Bolalar bog'chasida kvest o'yinlarining davomiyligi yosh guruhlariga qarab turlicha bo'ladi:

Bolalar uchun kvestlarni ishlab chiqish va o'tkazishda quyidagi prinsiplardan foydalaniladi:

1. Vazifalarning qulayligi - bola uchun juda qiyin bo'lmasligi kerak.
2. Tizimlilik - vazifalar bir-biri bilan, shuningdek, ilgari bajarilgan kvestlar vazifalari bilan mantiqiy bog'liq bo'lishi kerak.
3. Vazifalarning hissiy mazmuni. Uslubiy vazifalar, o'yin shakllari va usullarining asl mazmuni yashirin bo'lishi kerak.
4. Vaqtni oqilona belgilash. Vazifalarni bajarish vaqtini shunday hisoblash kerakki, bola charchamasligi va eng asosiysi qiziqarli o'tkazilishi kerak.
5. Faoliyat xilma-xilligi. Kvest davomida bolalar faoliyatining har xil turlaridan foydalanish lozim.
6. Ko'zga ko'rinadigan yakuniy natija va fikr-mulohazalarning mavjudligi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi mashg'ulotlarni har tomonlama qiziqarli va sifatli tashkil etishi uchun ma'lum tayyorgarlikka va yetarlicha bilimga ega bo'lishi kerak. Sababi, dunyoning rivojlangan mamlakatlaridagi barcha ta'lim sohalarida yangi innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim beriladi. Bu ta'lim texnologiyalarini o'rganish va qo'llash esa anchagina mashaqqatlidir. Prezidentimiz aytganlaridek, biz yangi Ibn Sino, Beruniy, Xorazmiylarni tarbiyalashimiz uchun bu mashaqqatlarni albatta yengishimiz va o'z maqsadimiz sari olg'a intilishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun takomillashtirilgan Ilk qadam davlat o'quv dasturi- 2022
2. D.O'.Qarshiyeva darslarni "Kvest" texnologiyasi asosida loyihalashni takomillashtirish uslubiy qo'llanma "Qamar Media" nashriyoti Toshkent – 2022
3. B.R.Djurayeva, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari Toshkent - 2015 yi
4. Ta'lim sifat samaradorligini oshirishda xalqaro tajribalardan foydalanish (muhaz.org)<https://muhaz.org/reja-talimdagi-xorijiy-tajribalar.html?page=2>

ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК САЛОМАТЛИГИНИНГ ИНДИВИДУАЛ МОДЕЛИНИ ЎРГАНИЛИШИ

Рахимова Дилором Шухратовна

Профи университети “Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчиси
Тошкент, Ўзбекистон

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245029>

Аннотация. Мақолада шахс психологик саломатлиги мезон ва кўрсаткичларини аниқлаш масалаларига инновацион ёндашув ёритилган ҳамда психик ва психологик тушунчаларининг фарқлиниши ва таҳлили келтирилган.

Калим сўзлар: саломатлик, психик саломатли, психологик саломатлик, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини тартибга солиш.

Аннотация. В статье освещаются вопросы инновационного подхода к определению критериев и показателей психологического здоровья, а так же приводится различия и анализ между понятиями психическое и психологическое здоровье.

Ключевые слова: здоровье, психическое здоровье, психологическое здоровье, саморегуляция, самоуправление.

Abstract. The article highlights the issues of an innovative approach to the definition of criteria and indicators of psychological health, as well as the differences and analysis between the concepts of mental and psychological health.

Keywords: health, mental health, mental health, self-control, self-management.

Бугунги кунда мамлакатимиз таълим соҳасидаги психологик хизматнинг мазмун-моҳияти таълим жараёни иштирокчилари бўлган ўқувчи, ўқитувчи ва ота-оналар психологик саломатлигини сақлаш, психологик гигиена ва психологик профилактика борасидаги чора-тадбирларини оптимал, рационал ташкил этиш ва уларни мақсадга йўналтирган ҳолда боришдан иборат. Жаҳонда ёш авлодлар орасида психологик саломатликнинг шаклланишига таъсир этувчи, ёш авлод саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш асосида вояга етиб, келажакда комил шахс даражасига етиш муаммосига алоҳида эътибор қаратиш доимо долзарбдир. Узоқ вақт давомида умумий саломатлик ва айниқса, рухий саломатлик қарама-қарши томондан аниқланган – агар тананинг ишида объектив бузилишлар бўлмаса, шикоятлар ва оғриқлар, ғалати хатти-ҳаракатлар бўлмаса, касаллик қайд этилмаса, унда тана ва рухнинг саломатлиги ҳақида гапириш мумкин, деб ҳисобланган. Бундан ташқари, шифокорлар ва тадқиқотчиларнинг эътибори саломатлик кўринишларига қараганда кўпроқ касалликнинг турли хил кўринишларига қаратилган.

Мамлакатимизда психологик саломатликни сақлаш, соғлом турмуш тарзини аҳолида, хусусан, ёшлар шакллантириш ва тарғиб қилиш борасида бир қанча ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, мазкур соҳага оид Президент қарор ва фармонлари, ҳукумат қарорлари ҳамда давлат дастурлари мазкур муаммонинг қамровини ўзида акс эттиради. Сўзимизнинг исботи сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 июндаги 472-сонли “Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора-тадбирлари” тўғрисида Қарори ва ушбу қарор асосида ишлаб чиқилган

Ўзбекистон Республикасида психологик хизмат кўрсатишни янада такомиллаштириш бўйича ишлаб чиқилган чора-тадбирларни келтиришимиз мумкин.

Республикаимизнинг қонун ва қонуности ҳужжатларида ёшлар психологик саломатлиги ва улар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш масалалари психологик саломатлигини сақлаш ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар, соғлом турмуш тарзини шакллантириш ҳамда тарғиб қилишнинг муҳим йўналишлар ҳисобланиб, уларнинг илмий-назарий асослари педагог, психолог, социолог, файласуф, ҳуқуқшунос, биолог, физиолог, сиёсатшунос, тиббиётчи олимлар томонидан тадқиқ этилишни тақозо этади.

Шу нуқтаи назарда ўз тадқиқотимизда А.В.Козловнинг “Психологик саломатликни ташхис қилиш” (Психологик саломатликнинг индивидуал модели) методикасидан фойдаландик.

Психологик саломатликни ўрганишнинг долзарб вазифалари орасида психологик саломатлик категориясининг ноаниқлигини бартараф этиш ва психологик саломатлик феноменининг структурасини аниқлаш, шу билан бир қаторда амалий инструментариаларини яратиш, хусусан, психология саломатлик диагностикасини ишлаб чиқиш борасидаги вазифалари ҳам мавжуд.

Психологик саломатликни тадқиқ этиш методикасини ишлаб чиқиш психологик саломатлик структурасини репрезентациялаш имкон берувчи психологик саломатлик тадқиқотлари натижаларига асосланади.

Тадқиқотларни кўрсатишча, психологик саломатлик структураси уни амалга оширишнинг бир қатор йўналишлари билан ифодаланиб, хусусан: руҳий мувозанат, ижтимоий йўналганлик, жисмоний фаровонликлик, инсонпарварлик позицияси, ўзлиги билан бўлишга интилиш, ижодий ўзини ўзи намоён қилиш, оилавий фаровонлик, маънавият, мақсадга йўналганлик, интеллектуал такомиллашув кабилар шаклида тақдим этилади.

Методологияни ишлаб чиқишда сўровномалар яратишнинг индуктив стратегиясидан фойдаланилган бўлиб, бу “корреляцияга асосланган факторли таҳлил ёки бошқа статистик процедуралардан фойдаланишни назарда тутилади. Индуктив стратегиянинг асосий ўзига хослиги шундан иборатки, тадқиқотчи худди, маълумотларни ўзи учун ўзи гапиришига имкон беради”.

Тадқиқот методикасининг мақсади бўлиб — психологик саломатликнинг индивидуал моделини аниқлаш ҳисобланади. Танлаб олинган психодиагностик усуллар ёрдамида сифатий ва миқдорий ахборотни қайд қилишимиз ёки диагностик маълумотларни бошқа ахборотлар билан уйғун холда уларнинг психологик мазмуни ва моҳиятини тушунтириш мақсадида интерпретация қилишимиз зарур бўлади.

“Психологик саломатликнинг индивидуал модели” да акс этган 8 та шкала бўйича қуйидаги таълим муассасалари: умумтаълим мактаби, академик лицей ва хусусий мактабда таълим олаётган ўспирин ёшдаги ўқувчи қиз ва ўғил болалар мисолида кўриб чиқдик.

Биринчи келтириладиган жадвалда умумтаълим мактаб ўқувчиларининг натижалари келтирилган.

2.2.1-жадвал.

А.В.Козлов методикаси бўйича ўқувчиларнинг умумий натижалари

ШКАЛАЛАР	ЎРТАЧА РАНГ КЎРСАТКИЧИ						Н	р
	Умумтаълим мактаб ўқувчи кизлари, Н=50	Умумтаълим мактаби ўқувчи ўғил болалари, Н=51	Академик лицей ўқувчи кизлари, Н =57	Академик лицей ўқувчи ўғил болалари, Н=52	Хусусий мактаб ўқувчи кизлари, Н=45	Хусусий мактаб ўқувчи ўғил болалари, Н=52		
Стратегик вектор (СВ)	115.54	153.71	148.58	172.65	146.23	185.28	19.173	0.002**
Ижтимоий вектор (ИжтВ)	165.89	183.65	128.04	149.34	148.02	151.78	12.109	0.033*
Мен-вектор (МВ)	142.84	148.05	110.93	153.37	185.83	190.87	30.221	0.000**
Ижодий вектор (ИжовВ)	148.21	135.03	135.98	156.49	164.67	186.2	12.836	0.025*
Маънавий вектор (МаВ)	165.05	134.52	144.04	174.58	143	162.34	8.107	0.150
Интеллектуал вектор (ИнтВ)	154.85	154.09	129.85	177.3	160.49	150.65	8.378	0.137
Оилавий вектор (ОВ)	170.47	148.15	161.46	174.54	132.94	133.41	10.871	0.054
Инсонпарварлик вектор (ИВ)	161.21	140.73	144.54	164.2	144.18	168.76	5.048	0.410

Изоҳ: *- $p \leq 0,05$; **- $p \leq 0,001$.

Олиб борилган тадқиқотимизда иштирок этган умумтаълим мактаби, академик лицей ва хусусий мактаб ўқувчиларидаги психологик саломатлик шкалаларининг аҳамиятлик даражаси Стратегик вектор ($Y=19.173$; $p \leq 0,001$), Ижтимоий вектор ($Y=12.109$; $p \leq 0,05$), Мен-вектори ($Y=30.221$; $p \leq 0,001$), Ижодий вектор ($Y=12.836$; $p \leq 0,05$) шкалалари бўйича юқори эканлигини кузатишимиз мумкин.

Бунга кўра олинган маълумотлар психологик саломатлик категориясидаги ўзаро уйғун равишда алоқадорлигини текширишда Стратегик вектор шкаласи ва Ижтимоий вектор шкаласи ($0,237$; $p \leq 0,05$) билан ижобий, Стратегик вектор шкаласи ва Оилавий вектор шкаласи ($-0,271$; $p \leq 0,001$) билан салбий корреляцион муносабатлар аниқланади. Ижтимоий вектор шкаласи ва Интеллектуал вектор шкаласи ($0,326$; $p \leq 0,001$) ҳамда Маънавий вектор шкаласи билан Оилавий вектор шкаласи ($0,448$; $p \leq 0,001$) ижобий алоқадорликни вужудга келтирган.

Хулоса қилиб айтганда, психологик саломатлик - бу одамнинг кувноқ кайфияти, фаровонлиги ва унинг фаоллигида ифодаланган инсоннинг тўлақонли психологик фаолияти, руҳий фаровонлик ҳолатидир. Руҳий саломатликнинг асоси онтогенезнинг барча босқичларидаги тўлақонли психик ривожланиши, олий руҳий функцияларнинг юқори даражада ривожланишидан иборат бўлади. Инсоннинг психик қобилиятларини ривожлантиришдаги бузилишлар унинг билимга, фаолиятга, мулоқотга бўлган эҳтиёжларини қондиришга тўсқинлик қилади, чунки инсоннинг атрофдаги одамлар дунёси, маданият, табиат билан ўзаро муносабати, таъсирини тормозлайди ва бу билан депривацион (маҳрумлик) вазиятни келтириб чиқаради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ананьев В. А. Психология здоровья: синтез знаний о личностном росте // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. 2006. №3.
2. Братусь Б. С. Психология и этика: опыт построения дискуссии. Самара: БАХРАХ, 1999.
3. Еникеева М. И. Общая и социальная психология. Терминологический словарь. -М., 1999.
4. Кулешова Л. Н. Позитивное психическое здоровье. В кн. «Здоровый город – здоровые дети». Ставрополь, 2000.
5. Калитиевская Е. Р. Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию // Психология с человеческим лицом / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. М.: Смысл, 1997.
6. Оглоблин К. А. Теоретические основы курса «Применение здоровьесберегающих технологий в школе» / К. А. Оглоблин, С. М. Симоненко // Интеграция образования. 2005. № 3. Саранск: изд. Морд. гос. унив.
7. Шувалов А. В. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья // Вопросы психологии. 2004. № 6.

OLIIY TA'LIM KONTEKSTIDA TALABALARNING YOZISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT (SI) DASTURLARI (CHATGPT)NING ROLI VA AHAMIYATI

Nodira Raximova

Katta o'qituvchi, NavDU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245047>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'limda tahsil oluvchi talabalar yozish ko'nikmalarini shakllantirishda hamda rivojlantirishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari, xususan ChatGPT dasturining roli va ahamiyati ko'rib chiqiladi. ChatGPT orqali talabalarning grammatik xatolarini tuzatish, yozma matn mazmunini boyitish, matnni tahrirlash va ijodiy fikrlash singari ko'nikmalarini rivojlantirishdagi salmog'i va ahamiyati alohida tahlilga tortiladi. Ushbu dastur nafaqat yozish sifatini oshirish, balki talabalarning mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvlarini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Biroq ChatGPTdan foydalanishda ehtiyot bo'lish kerak bo'lgan ba'zi cheklovlar ham mavjudligi aytib o'tiladi. Maqolada ChatGPTning afzalliklari va kamchiliklari batafsil tahlil qilingan va uning talabalar yozuvini rivojlantirishdagi keng imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), ChatGPT, yozish ko'nikmasi, ta'lim texnologiyalari, oliy ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значимость технологий искусственного интеллекта (ИИ), в частности программы ChatGPT, в развитии и улучшении навыков письма у студентов высших учебных заведений. Анализируется влияние и важность ChatGPT в исправлении грамматических ошибок студентов, обогащении содержания письменных текстов, редактировании, а также в развитии таких навыков, как креативное мышление. Подчеркивается, что эта программа важна не только для улучшения качества письма, но и играет ключевую роль в формировании независимого мышления и аналитического подхода у студентов. Также отмечаются определенные ограничения, требующие осторожности при использовании ChatGPT. В статье представлен подробный анализ преимуществ и недостатков ChatGPT и освещен его значительный потенциал в улучшении навыков письма у студентов.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), ChatGPT, навыки письма, образовательные технологии, высшее образование.

Abstract. This article examines the role and significance of artificial intelligence (AI) technologies, specifically the ChatGPT program, in developing and enhancing writing skills among higher education students. It analyzes the impact and importance of ChatGPT in correcting students' grammatical errors, enriching the content of written texts, editing, and fostering skills such as creative thinking. It emphasizes that this program is not only significant for improving writing quality but also plays a crucial role in shaping students' independent thinking and analytical approaches. However, certain limitations that require caution when using ChatGPT are also noted. The article provides a detailed analysis of the advantages and disadvantages of ChatGPT and highlights its extensive potential in improving students' writing skills.

Keywords: artificial Intelligence (AI), ChatGPT, writing skills, educational technology, higher education

KIRISH

Hech kimga sir emaski, XXI arsdagi yashayotgan insoniyat o'z hayotini texnik qurilmalarsiz hamda dasturlarsiz tasavvur qila olmaydi. Texnikaning, ayniqsa sun'iy intellekt (SI)ning yuqori va salmoqli darajada taraqqiy etishi insoniyatning Z avlodi hayoti va turmushining ajralmas bir qismiga aylanishga ulgurdi. Sun'iy intellekt (SI) bazasidagi turli xizmatlar esa odamlar turmush tarzidagi muhim o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda.

SI va uning ta'siri ta'lim sohasini ham chetlab o'tmadi. Sun'iy intellektga asoslangan ChatGPT singari dasturlar yordamida B. Bozorovning (2024) talqini bilan aytganda, ta'lim jarayonlarini ham talabalar, ham o'qituvchilar uchun ancha optimallashtirish hamda soddalashtirish imkonini tug'ildi. Ta'limiy vositalarni individuallashtirish imkonini beruvchi SI bazasiga asoslangan dasturlar talaba-yoshlarning ta'lim olish jarayonini qo'llab-quvvatlash, ularni sun'iy intellekt ilmiy mulkidan ko'proq manfaatdor bo'lishini ta'minlash, shu bilan birga ularda ta'lim jarayoniga tez va oson moshlashish hissini uyg'otishda beminnat yordam bermoqda. Shu sababli ham ChatGPT singari matnli muloqot modellari oliy ta'limda tahsil olayotgan talabalarning eng yaqin yordamchisiga aylanib ulgurdi.

Sun'iy intellektning tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalariga asoslangan bu model talabalarning yozish ko'nikmasini shakllantirish hamda uni yuqori bosqichga olib chiqilishiga ham sabab bo'lmoqda. Barchamizga ma'lumki, yozish ko'nikmasi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oladigan talabalarning asosiy va zaruriy kompetensiyalaridan biridir. Yozuvchilik talabalarning nafaqat ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifoda etish, olingan bilimlarni qayta tahlil qilish hamda tadqiqotlar qilish imkoniyatini beradi. Biroq, ta'limning yuqori bosqichlaridan birida bo'lishiga qaramasdan, ko'plab talabalar o'z fikrlarini aniqlik bilan ifoda etishda va ilmiy matnlar yozishda hali-hamon ancha qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Shu sababli ham, so'nggi yillarda ChatGPT kabi til modellarining rivojlanishi ta'lim jarayoniga ulkan o'zgarishlar olib keldi desak mubolag'a bo'lmaydi. ChatGPT kabi sun'iy intellekt tizimlari turli janrdagi matnlarni yozish, grammatikani tekshirish, turli ijodiy tahlillar berish kabi qator imkoniyatlarni taqdim etib, talabalar uchun ajoyib yordamchi vositaga aylandi.

Ushbu maqolada ChatGPT dasturining oliy ta'lim kontekstida tahsil olayotgan talabalarning yozish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishdagi ahamiyati, uning talabalar yozuvining sifati hamda ilmiy qiymatidagi roli yoritilgan. Shuningdek, miqdoriy tadqiqot texnikalaridan biri (onlayn so'rovnoma) yordamida aniqlangan statistik ma'lumotlar hamda qo'lga kiritilgan natijalarning ilmiy tahlili va ularning o'ziga xosligi ushbu tadqiqot ishini boshqa ishlardan ajratib turadi. Navoiy davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabalarining yozish ko'nikmasini ChatGPTdan keng ko'lamda foydalanish orqali shakllantirish va rivojlantirish ushbu tadqiqot ishining bugungi kundagi aktualligini belgilab beradi va shu bilan birga ushbu ishda OTMlarda faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarga sun'iy intellekt dasturidan unumli va samarali foydalanish bo'yicha qimmatli va ahamiyatli tavsiyalar o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

P. Polakova hamda P. Ivenzlarning (2024) fikriga ko'ra, dunyo aholisining salkam 32 foizini Z avlodiga mansub talabalar tashkil etadi. Bir tomondan ushbu avlod tanqid qiluvchi, tushunmaydigan hamda stereotiplarga asoslangan avlod sifatida tasvirlansa, boshqa tomondan esa u teran fikrlaydigan, ma'suliyatli va ancha qat'iyatli avlod sifatida talqin qilinadi (C. Seemiller va M. Grace, 2016). Bu avlod talabalarining berilgan sifatlarga qanchalik mos

kelishini bilmadikku, ammo bu avlod vakillarini birlashtirib turadigan yagona narsa ularning raqamli avlodga tegishliligidir. Bu avlod yoshligidan turli texnologik vositalardan foydalanadigan, shu bilan birga o'z vaqtini internetsiz tasavvur qilolmaydigan avlod hisoblanadi (Pearson, 2018).

Ushbu avlodning yana bir ko'zga tashlangan tarafi, bu uning SIning ChatGPT deb ataluvchi vositasidan foydalanishidir. Atigi 2022 yilning oxirida butun ommaga taqdim qilingan ushbu dastur, bir necha oy ichida 100 milliondan ortiq foydalanuvchiga ega bo'ldi (Rahimi va Abadi, 2023). Ushbu SI dasturining mashhurlik shohsupasiga ko'tarilishining asosiy sababi, uning suhbat tarzida tashkil qilingan savollarga mukammal javoblar berishi, turli hajmdagi matnlarni yaratish, tayyor matnlardagi grammatik va orfografik xatolarni tekshirib to'g'rilab berish, matnlarga oid turli darajadagi topshiriq va vazifalarni bajarish, kiritilgan buyruqlarga takliflar kiritish hamda foydalanuvchilar bilan tabiiy muloqot qilish qobiliyatidir (Prananta va boshqalar, 2023).

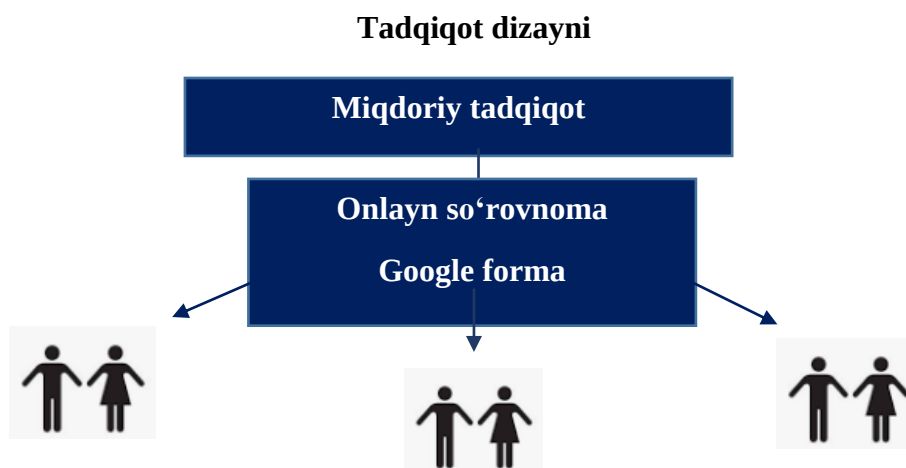
Bugungi kunda ta'lim sohasida ko'plab foydalanuvchilarga ega bo'lsa-da, ChatGPTning ingliz tilini chet tili sifatida o'rganish, ayniqsa uning talaba-yoshlarning yozish ko'nikmalarini oshirishdagi roli hali-hanuz yetarlicha tadqiq etilmagan. Yozma diskursni bilish talabalar uchun akademik va kasbiy muvaffaqiyat uchun muhim ko'nikma hisoblanadi (Polakova va Ivenz, 2024). Boshqa til ko'nikmalaridan farqli o'laroq, yozish keng fikrlash va qayta-qayta mashq qilishni talab etadi. Bu esa, ChatGPT kabi SI vositalari ta'sirini o'rganish uchun ideal yo'nalishdir, chunki u ma'lum bir mavzu doirasida yuqori tezlik bilan fikr-mulohazalarni berib, ularni yaxshilash takliflarini ham taqdim etadi. ChatGPTning individuallashtirilgan fikrlarni berish, grammatik va sintaktik xatolarni to'g'rilash hamda kontekstga mos kontent yaratish qobiliyati uni til o'rganuvchi talabalar uchun istiqbolli vositaga aylantiradi.

Ushbu maqoladagi tadqiqot ChatGPTdan foydalanish orqali Z avlodiga mansub talabalarining yozish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqot ishining asosiy maqsadi ChatGPT va undan foydalanish to'g'risidagi fikr-mulohazalaridan so'ng OTM talabalarining chet tilidagi yozish ko'nikmalarining bir necha kategoriyalarda yaxshilangani hamda takomillashganini aniqlash va shu bilan birga o'qituvchilarga bu borada kerakli tavsiya va takliflarni taqdim etishdan iborat.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot tajriba-sinov tarzida tashkil etildi. Tajriba-sinovning bosh maqsadi SIning mahsuli bo'lmish ChatGPTning OTM talabalarining chet tilidagi yozish ko'nikmasini shakllantirish hamda rivojlantirishdagi ahamiyatining qay darajada ekanligini aniqlashdan iborat. Ushbu yondashuv talabalarining chet tilidagi yozish malakasidagi miqdoriy o'zgarishlarni aniqlashga qaratilgan. Bundan tashqari, talabalarining ChatGPTdan foydalanish tajribasi bo'yicha sub'yektiv fikr-mulohazalarini to'plash, SI vositasining foydaliligi hamda uning afzalliklari yoki aksincha kamchiliklari haqidagi fikrlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot ishining asosiy e'tibori “ChatGPTdan foydalanish orqali talabalarining yozish ko'nikmalarida sezilarli darajada yaxshilanish mavjud” degan farazga qaratildi. Ilmiy ish doirasida tadqiqot natijalarini aniqlash hamda ma'lum bir ilmiy xulosalarga kelish muayyan tendensiyalarni belgilash hamda olingan natijalarni umumlashtirish maqsadida miqdoriy tadqiqot metodining so'rovnoma shakli tanlandi. Tadqiqot uchun tanlangan metod talabalarining asosan ob'yektiv hamda qisman sub'yektiv fikrlarini o'rganishga yaqindan yordam beradi degan xulosaga kelindi. Jami 10 ta savoldan tarkib topgan onlayn so'rovnoma Navoiy davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakultetida tahsil olayotgan talabalar e'tiboriga havola etildi (1-jadval).

1-jadval

So'rovnomada 18 yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan fakultetning 2 hamda 3-bosqich talabalari respondent sifatida ishtirok etishdi. Bir narsani ta'kidlab o'tish kerakki, so'rovnomada faol qatnashgan respondentlarning bilim darajasi hamda ta'limiy ehtiyojlari turlicha bo'lishiga qaramay, bu omil tadqiqot ishiga to'sqinlik qiluvchi omil sifatida ta'sir etmadi. So'rovnoma jami 10 ta asosan yopiq savol turidan tarkib topgan bo'lib, tadqiqotning asosiy instrumenti hisoblangan Google forma shaklida barcha talabalarga elektron tarzda jo'natildi. Ushbu onlayn so'rovnomada jami 79 ta respondent ishtirok etdi. So'rovnoma ChatGPTning OTM talabalarining yozish ko'nikmasini shakllantirishi hamda rivojlantirishi bilan bog'liq turli darajadagi savollardan tarkib topgan edi. Yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda talabalarining qanday qiyinchiliklarga duch kelishi, ChatGPT dasturidan ular qanday maqsadlarda foydalanishi, ushbu dasturning yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda qanday darajada foydali ekanligi, ChatGPT orqali talabalarining yozish ko'nikmasi qaysi jihatdan o'zgarganligi bilan bog'liq savollar shular jumlasidandir.

NATIJALAR

2.1. hamda 2.2.-jadvallarda ko'rsatilgan so'rovnoma natijalari talabalarining yozish ko'nikmalari haqidagi tasavvurlarini hamda sun'iy intellektning mahsuli hisoblangan ChatGPT ularning umumiy yozish mahoratini oshirishi va rivojlantirishidagi roli hamda ahamiyatini qanday baholaganligini ochib beradi.

2.1.-jadval

OTM talabalarining ChatGPTdan foydalanishdan oldingi o'z yozuv ko'nikmalari haqidagi tasavvurlari va dasturdan kutgan natijalari

Talabalarining kuchsiz tomoni	Talabalar	Kutilgan natijalar	Talabalar
Grammatik xatolar	24	Grammatik va uslubiy tahrirlar	13
Fikrni aniq ifodalash	26	Fikrlarni rivojlantirish va	17

		izchillikni ta'minlash	
Matnning izchil tuzilishi	8	Ijodiy yondashuv va yangi g'oyalar olish	27
Ijodiy g'oyalarni yaratish	20	Matnni tushunarli va jozibali qilish	15

2.2.-jadval

**OTM talabalarining yozish ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirishda
ChatGPT dasturining ahamiyati**

Aspektlar	Dasturning kuchli tomonlari	Dasturning kuchsiz tomonlari
Fikrlarni aniqlik bilan ifodalash	22	6
Matnni qayta ko'rib chiqish va yaxshilash uchun foydaliligi	38	2
Yozma vazifalar uchun yangi g'oyalar yoki ilhom olish imkoniyatining mavjudligi	41	5
Yozish ko'nikmasini rivojlantirish uchun muhim yordamchi vosita	29	2
Talabalarni yozish bilan bog'liq topshiriqlarda yanada mustaqil bo'lishiga yordami	21	8

33% dan ko'proq talabalarining fikriga ko'ra, ular ChatGPT dasturidan foydalanishdan oldin o'z shaxsiy fikrlarini ifodalashga qiynalishgan. Qariyb 31% talaba esa yozish jarayonida asosan grammatik xatolarga yo'l qo'yganligini qayd etadi. Respondentlarning deyarli 50% yozish jarayonida ChatGPTdan turli xildagi ijodiy fikrlarni olish maqsadida foydalanishini ta'kidlagan. Shu sababli ham ChatGPT orqali yozma vazifa va topshirilar uchun yangi g'oyalar yoki ilhom olish imkoniyatini talabalar yuqori baholashgan (51,9%). 7,6% talaba esa yozuv jarayonida bu dasturdan grammatik xatolarni tekshirishni maqsad qilganligi qayd etilgan. 53,2% talabalar ChatGPTning yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'rta darajada foydali deb topishsa, 30,4% talaba esa uning muhim ko'nikmani mukammallashtirishda juda foydali deb hisoblashadi.

Bundan tashqari ChatGPT dasturidan samarali foydalanish natijasida 26,6 % talabalar yozish jarayonida o'z fikrlarini aniqlik bilan ifodalashni, shu bilan birga yozuvlaridagi grammatik xatolar sonini kamaytirishga muvaffaq bo'lganliklarini ta'kidlashdi. Ammo shu narsani ta'kidlash lozimki, SIning ushbu dasturidan foydalangan talabalarining 7,6% o'z yozish ko'nikmalarida hech qanday o'zgarish sezishmagan. 46,8% talaba ChatGPT o'zlari yaratgan matnlarni qayta ko'rib chiqishi hamda yaxshilashi uchun foydali ekanligini alohida ta'kidlashgan, ammo 2 nafar (2,5%) talaba bu borada uning mutlaqo foydasiz ekanligini ko'rsatgan. 36,7% talaba ChatGPT kabi sun'iy intellekt dasturlari ta'limda yozish ko'nikmasini

rivojlantirish uchun muhim yordamchi vosita ekanligini tan olgan, biroq 19% talaba bu fikrga betaraf ekanligini ta’kidlagan. Yozish ko’nikmasi bilan bog’liq topshiriqlarda ChatGPTdan foydalanishning kamchiliklarini ko’rsatganda, 38,5% talaba uning ba’zan noto’g’ri yoki noaniq javob berishini, salkam 30% talaba esa uning bir xil fikrlarni ifodalashi hamda ularni juda ham umumlashtirish xususiyatini qayd etishgan. 25,6% talaba esa ChatGPTning shaxsiy ijodiy fikrlash qobiliyatini cheklashini ham ta’kidlab o’tgan. ChatGPT talabalarini yozish bilan bog’liq topshiriqlarda yanada mustaqil bo’lishiga yordam berishi bilan bog’liq savolga 45,6% talaba qisman yordam beradi deb javob bergan bo’lsa, 10% talaba esa mustaqillikka to’sqinlik qiladi degan fikrni ilgari surgan. Kelajakda yozish ko’nikmasini yanada rivojlantirish uchun talabalarining ko’pchiligi (34,2%) ChatGPTdan yozayotgan matnlariga ijodiy yondashish hamda yangi g’oyalarni olish, 21,5% talaba esa o’z fikrlarini rivojlantirish hamda matnda izchillikni ta’minlash maqsadida foydalanish niyatida ekanligini ta’kidlashgan.

MUHOKAMA

Olingan tadqiqot natijalari Z avlodiga mansub talabalarining chet tilini o’rganish jarayonida ularning yozish ko’nikmalarini shakllantirish yoki rivojlantirishda ChatGPTdan yordamchi sifatida foydalanishning bir qator muhim afzalliklari borligini isbotladi. Miqdoriy tahlillar talabalarining ChatGPTdan foydalanish jarayonida o’zlarining yozish ko’nikmalarida fikrlarni aniqlik bilan ifodalash, mavjud grammatik xatolarni to’g’rilash, matnni tahrirdan o’tkazish va uning sifatini yaxshilash, turli yozma topshiriq va vazifalar uchun yangi g’oya va fikrlarni taqdim qilish singari sezilarli darajada yaxshilanishlar kuzatilganini ko’rsatadi. Ushbu natijalar esa talabalarining yozish ko’nikmasidagi ijobiy o’zgarishlarning oshganligini ko’rsatadigan oldin amalga oshirilgan tadqiqot ishlari bilan mos keladi (Barrot, 2023; Jeon, 2024; Shaikh va boshqalar, 2023).

So’rovnoma natijalari shuni ko’rsatadiki, talabalar ChatGPTni o’zlarining akadem faoliyatlarida qo’llashdan oldin grammatik xatolarni kamaytirish, o’z shaxsiy fikrlarini aniq ifodalash, matnni izchil tuzilishini ta’minlash hamda ijodiy g’oyalarni yaratish kabi muammolarga duch kelishgan. Ular ChatGPTdan grammatik va uslubiy tahrirlar, ijodiy fikrlarni rivojlantirish va yaratayotgan matnlarida izchillik va uzviylikni ta’minlash, ijodiy yondashuv va yangi g’oyalar olish hamda matnni tushunarli va jozibali qilish maqsadida foydalanishgan.

Talabalarining fikriga ko’ra, ChatGPT dasturi ularning yozish ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. Talabalar yozish ko’nikmalarini yaxshilash maqsadida dasturdan o’quv jarayonlarida foydalanishgan va bu ularning umumiy yozish mahoratini oshirishga hamda yozuvlarining sifatini ko’tarishga yaqindan yordam bergan. Bu, asosan, SI orqali matnlarni qayta ko’rib chiqish va ularning sifatini yaxshilash, yangi g’oyalar va ilhom olish imkoniyatlarini ta’minlash orqali amalga oshirilgan. ChatGPTning yana bir muhim afzalligi shundaki, u talabalarga ijodiy fikrlashni rag’batlantiradi. Talabalar ChatGPT orqali yangi g’oyalar olish, muhokamalar uchun turli yondashuvlarni o’rganish va o’z yozuvlarini boyitish uchun turli tavsiyalar olishlari mumkin.

So’rovnoma natijalari shuni ko’rsatadiki, talabalar ChatGPT orqali grammatik xatolar sonini ham kamaytirishga muvaffaq bo’lishgan. Umuman olganda, talabalar uchun grammatik xatolar va uslubiy kamchiliklarni tuzatish, shuningdek, mantiqiy nuqsonlarni aniqlash qiyin jarayon hisoblanadi. ChatGPT esa grammatik xatolarni aniqlash, ularni to’g’rilash va talabaga to’g’ri uslubiy shaklni taklif etish orqali matn sifatini oshirishga yordam beradi. Talabalar ChatGPT orqali o’z matnlarini tuzatish, xatolarni bartaraf etish va uni yanada mazmunli va jozibador qilish imkoniyatiga ega bo’lishadi.

Bundan tashqari, bizning fikrimizcha, talabalar ChatGPT orqali o'z yozgan ma'lumotlarini qayta o'qish, ularni tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyatlarini ham shakllantiradilar. ChatGPT talabani matnini baholashda va uni yaxshilash uchun ko'rsatmalar berishda ham yordam beruvchi dastur hisoblanadi. Bu esa talabalarning tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Shunga qaramay, ba'zi talabalar so'rovnoma jarayonida ChatGPTning o'ziga xos kamchiliklarini ham qayd etishgan. Ular tomonidan dastur ba'zida mavzuga mos kelmaydigan javoblar berishi yoki noaniq ma'lumotlar kiritishi mumkin degan xulosaga kelingan. Bu esa ilmiy ishlar va aniq ma'lumot talab qilinadigan vaziyatlarda katta muammolarni tug'diradi. Shuningdek, talabalar ushbu dasturning ba'zan bir xil yoki umumiy fikrlarni ifodalashi va shaxsiy ijodiy fikrlash qobiliyatini cheklashi mumkinligini ham ta'kidlashgan. Bu talabalarning ayrimlarida yozish ko'nikmalarida hech qanday o'zgarish kuzatilmaganligini tushuntiradi. Bundan tashqari, ChatGPTdan foydalangan talabalarning ba'zilar dasturdan foydalanishda mustaqil bo'lishlariga yordam berganini bildirishgan bo'lsa-da, ba'zilar esa bu fikrga qarshi chiqqan.

XULOSA

Umuman olganda, so'rovnoma natijalari ChatGPT dasturi talabalarning yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatadi. Talabalar ushbu dasturdan grammatik va uslubiy tahrirlar qilish, fikrlarni rivojlantirish va matn ichida izchillikni ta'minlash, ijodiy yondashuv hamda yangi g'oyalar olish kabi yo'nalishlarda foydalanadi. Bu esa ularning yozma mahoratini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, ChatGPTning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud. Dastur ba'zida noto'g'ri yoki noaniq javoblar berishi, fikrlarni umumlashtirishi va shaxsiy ijodiy fikrlash qobiliyatini cheklashi mumkin. Shuningdek, ba'zi talabalar ChatGPTdan foydalanish natijasida yozish ko'nikmalarida hech qanday o'zgarish sezmaganliklarini ta'kidlashgan.

Kelajakda, ChatGPT kabi sun'iy intellekt dasturlarining ta'limda kengroq qo'llanilishi natijasida, talabalar yozish ko'nikmalarini rivojlantirish va mukammallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Yozma vazifalar va topshiriqlarda yangi g'oyalar olish, grammatik xatolarni kamaytirish va matnlarni izchil va jozibador qilish maqsadida ChatGPTdan foydalanish talabalar uchun muhim yordamchi vosita bo'lib qoladi. Shu bilan birga, o'qituvchilar talabalarning mustaqil fikrlash hamda ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga e'tibor qaratishlari lozim. ChatGPTdan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun talabalar dasturdan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlarini muvozanatlashlari kerak bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ChatGPT talabalarning yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan samarali hamda zamonaviy vosita sifatida talqin qilinadi. Ushbu dastur yordamida talabalar yozma topshiriqlarni bajarayotganda yangi g'oyalar olish, grammatik xatolarni kamaytirish va matnni yaxshilash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa ularning umumiy yozish mahoratini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ChatGPTdan foydalanish talabalarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga ham hissa qo'shishi mumkin. Kelajakda talabalarning ChatGPT va boshqa sun'iy intellekt dasturlaridan foydalanishlariga ko'maklashish maqsadida, ta'lim tizimida ushbu dasturlarni kengroq qo'llash bo'yicha choralar ko'rilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barrot, J. S. (2023). Using ChatGPT for second language writing: Pitfall and potentials. *Assessing Writing*, <https://doi.org/10.1016/j.asw.2023.100745>
2. B. Bozorov. (2024). O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning o‘rni. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekiston-oliy-ta-lim-tizimini-rivojlantirishda-sun-iy-intellekt-texnologiyalardan-foydalanishning-o-rni/viewer>
3. Brown, J. D. (2022). The Impact of Artificial Intelligence on Writing Skills Development. *Journal of Educational Technology*.
4. Jeon, J. (2024). Exploring AI chatbot affordances in the EFL classroom: Young learners’ experiences and perspectives. *Computer Assisted Language Learning*, 1–26. <https://doi.org/10.1080/09588221.2021.2021241>
5. Shaikh, S., Yayilgan, S. Y., Klimova, B., & Pikhart, M. (2023). Assessing the usability of ChatGPT for formal English language learning. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 1937–1960. <https://doi.org/10.3390/ejihpe13090140>
6. Smith, R. L., & Johnson, P. (2021). Enhancing Student Learning through AI-Based Tools. *Educational Psychology Review*.
7. Kim, H. (2023). Artificial Intelligence and the Future of Education. *Technology in Education Journal*.
8. Lee, Y. & Park, S. (2023). AI-Powered Writing Assistants in Higher Education: Benefits and Limitations. *Journal of Learning Sciences*.
9. P. Polakova, P. Ivenz. (2024). The impact of ChatGPT feedback on the development of EFL students’ writing skills. Published online: 01 Oct 2024. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2410101>
10. Pearson. (2018, May 24). What do Generation Z and millennials expect from technology in education? Pearson. Retrieved from <https://www.pearson.com/ped-blogs/blogs/2018/05/generation-z-millennials-expect-technology-education.html>
11. Prananta, A. W., Megahati S, R. R. P., Susanto, N., & Raule, J. H. (2023). Transforming education and learning through Chat GPT: A systematic literature review. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 1031–1037. <https://doi.org/10.29303/jppipa.v9i11.5468>
12. Rahimi, F., & Abadi, T. B. A. (2023). ChatGPT and publication ethics. *Archives of Medical Research*, 272–274. <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2023.03.004>
13. Seemiller, C., & Grace, M. (2016). *Generation Z goes to college*. Wiley.
14. U.S. Department of Education, Office of Educational Technology, *Artificial Intelligence and Future of Teaching and Learning: Insights and Recommendations*, Washington, DC, 2023.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BIOLOGIYA FANINI O'QITISHNING HOZIRGI HOLATI

¹Raxmatullayeva Anor Qayrullayevna, ²Asrorova Maftuna Baxtiyor qizi

¹Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrası p.f.f.d (PhD), dotsent v.b, ²Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi 2 – kurs magistr talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245068>

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi farmonida xalq ta'limi tizimini isloh qilishning asosiy yunalishlari sifatida xalq ta'limi tizimiga ilg'or xorijiy tajribani, o'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, shu jumladan ta'lim berishning innovatsion usullarini joriy etish belgilangan edi. Bunda o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish, fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: ta'lim, moderntzatsiya, bilim, dastur, klaster, tahriba.

Аннотация. В постановлении Президента Республики Узбекистан от 5 сентября 2018 года «О дополнительных мерах по совершенствованию системы управления народным образованием» развитие системы народного образования как основное направление реформирования системы народного образования было отмечено. решил внедрить в учебный процесс зарубежный опыт, современные педагогические технологии, в том числе инновационные методы обучения. Подчеркивается важность создания нового поколения учебно-методической литературы, проведения фундаментальных и прикладных научных исследований.

Ключевые слова: образование, модернизация, знания, программа, кластер, опыт.

Abstract. In the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 5, 2018 "On additional measures to improve the management system of public education", progress to the public education system as the main directions of the reform of the public education system It was decided to introduce foreign experience, modern pedagogical technologies, including innovative teaching methods, into the educational process. It is emphasized the importance of creating a new generation of educational and methodological literature, conducting fundamental and applied scientific research.

Keywords: education, modernization, knowledge, program, cluster, experience.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi har tomonlama e'tiborni kuchaytiradi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" 2018-

yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi[1]

Tabiiy fanlarni o'qitishning umumiy tamoyillaridan biri modernizatsiya (qayta ishlash) va muammoli vaziyatlar bilan ishlashni o'rganishga qaratilgan. Nega hozirgi kunda tabiiy fanlarni o'qitishda o'ziga xos muammolar mavjud bo'lmoqda? Bunga ko'p hollarda sabab sifatida o'quv xonalarida laboratoriya jihozlarining etishmovchiligi, darslar qiziqarli o'tilmasligi, o'quvchilar faqatgina oliy o'quv yurti talabasi bo'lishi uchun ilmni yodlashga o'rganib qolgani va boshqa sabablar kimyo, biologiya, fizika, matematika kabi fanlarning o'quvchilar uchun qiyin bo'lib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni ta'lim taraqqiyotini yuqori bosqichga, eng ilg'or xorijiy mamlakatlar ta'limi darajasiga ko'tarish, jahon tajribasini o'rganib, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Sifatni oshirishga bo'lgan e'tibor yosh avlod ta'lim-tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilgari o'quvchilarga faqat nazariy bilim berilgan bo'lsa, bugungi kunda ham nazariy ham amaliy ham virtual usulda o'quv mashg'ulotlari tashkil etilmoqda[2].

Shu ma'noda bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun endilikda, uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida o'quvchilarni amaliy ishlarni bajarish usullariga jalb etishga e'tibor qaratilmoqda. Natijada ushbu faoliyat innovatsiyalarning turli sohalarida ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyatlarini yuritishga olib kelmoqda.

Hozirgi paytda o'quvchilarning bilim olish faoliyatini jadallashtirish va ularning atrof-olam va ekologik bilimlar bilan tanishtirish darslarida olgan bilimlarini tekshirish maqsadida har bir o'quvchining o'quv jarayonida mustaqilligini ta'minlovchi va o'quv materialini o'zlashtirishda yordam beruvchi amaliy ishlar tizimi qo'llanilmoqda.

Dasturlashtirilgan o'qitish bosqichma-bosqich bilim olishni kuzatishga imkon yaratadi, o'quv jarayoniga qanday o'zgartirishlar kiritish kerakligini ham ko'rsatadi. Dasturlashtirilgan o'qitish uchun quyidagilar kerak: o'quv materialining puxta tahlili, uning qat'iy tanlanishi va mantiqiy ketma-ketlik bo'yicha bo'linishi; o'quvchilarning bilim olish faoliyatini tekshirishdagi rahbarlikDasturlashtirilgan o'qitishda o'quvchilarning o'quv materialini qo'llashda faolligi va mustaqilligi ortadi, o'qitish jarayonini individuallashtirish imkoni paydo bo'ladi, texnik vositali o'qitish keng qo'llaniladi, o'qituvchi va o'quvchi mehnatini oqilona tashkil etishga erishiladi. Nazorat ishlarini dasturlashtirishning tamoyili o'quvchilarning og'zaki javoblarini shartli belgilar va chiziqlar bilan yozma ravishda almashishidir. Ularning ortiq jihati shundaki, ular qisqa vaqt ichida har bir o'quvchining o'tilgan mavzuni o'zlashtirish darajasini aniqlay oladi[3].

Tajriba atrof-olam va tabiat bilan tanishish biologiya darslarida bilim olish faoliyatini faollashtirish maqsadida dasturlashtirilgan o'qitish usullaridan foydalanishning afzalliklarini ko'rsatadi. Afzalligi shundaki, o'quv materialini o'zlashtirish darajasini o'quvchilarning o'zlari shu dars mobaynida tekshirishlari mumkin. Boshlang'ich sinflarda dasturlashtirilgan o'qitishda tezis turidagi tarqatma topshiriqlar, raqamlar, tarqatma testlar, grafik topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Grafik topshiriqlarni bajarayotganda o'quvchilarga «-» noto'g'ri javob, «^» - to'g'ri javob ekanligini tushuntirish lozim.

“So'z top” o'yini. Bu metoddan darsning hamma qismlarida foydalanish mumkin. O'qituvchi qushlar, hayvonlar, meva, sabzavotlar haqida bir so'z aytadi, o'quvchilar davom ettiradilar. O'qituvchi boshlagan so'z qaysi harf bilan tugasa, o'quvchi shu harfdan boshlangan

soʻzni aytishi kerak. Masalan: tulki — ilon — ninachi — it — tipratikan — nor tuya — yalqov; (panda) — ayiq — qargʻa — ari va hokazo. Bu usul oʻquvchilarni tezkorlik bilan fikr yuritib, javob berishga hamda xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

“Klaster” usuli. Bu usul oʻquvchiga berilgan mavzu boʻyicha erkin oʻylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratadi. Oʻquvchi nimani oʻylagan boʻlsa, shuni aytadi va yozadi. Yozilgan fikrlar toʻgʻri yoki notoʻgʻri boʻlishidan qatʻiy nazar, muhokama qilinmaydi va belgilangan vaqtgacha davom etadi. Bu esa sinfning har bir oʻquvchi tomonidan ilgari surilayotgan gʻoyalarni uygʻunlashtirish hamda ular oʻrtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. “Klaster” usuli yangi mavzuni boshlashdan avval oʻquvchini darsga qiziqitirib, shu mavzu boʻyicha avval egallagan bilimlarini aniqlash maqsadida hamda oʻtilgan mavzuni mustahkamlash uchun oʻtkaziladi.

“Mozaika” — yaʼni mayda boʻlaklardan yaxlit koʻrinishni hosil qilish. Bunda qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalar rasmlari boʻlaklarga boʻlinib, har bir guruhga alohida tarqatiladi. Guruh qatnashchilari boʻlakchalarni bir butun koʻrinishga keltiradilar. Guruh sardorlari chiqib, yaxlit holga kelgan hayvon, meva yoki daraxt haqida gapirib beradi[4].

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash kerakki. Umumtaʼlim maktablarida oʻquvchilarga tabiiy fanlar va biologiya fanlaridan bilim berishda, koʻnikma va malakalarni shakllantirishda ana shunday xilma-xil zamonaviy usullardan foydalanish yuqori natija beradi. Ayniqsa, darslarda pedagogik texnologiyalarni qoʻllab, interfaol usullarda tashkil etish oʻqituvchidan koʻp mehnat talab qilsada, oʻquvchilarni aniq, tez, loʻnda javob berish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirib, ijodiy faoliyatga yoʻnaltiradi. Bu dars samaradorligini taʼminlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. K.Kubakova Biologiya oʻqitish metodikasi fanidan amaliy mashgʻulotlar olib borish texnologiyasi Toshkent-2018
2. Анора Рахматулаева Кайрулаевна Сардор Абдужаборов. Электронные учебники и разработка их целей и задач в области образования
3. A.Q.Raxmatullayeva N. Urinboyeva Incereasing student natural literacy requirements for steam approach. California USA Conference 2022
4. Анора Рахматулаева Кайрулаевна Biologiya fanini oʻqitishda oʻquvchilar iqtidorini rivojlantirishda muammoli texnologiyalarning ahamiyati// Ilm fan va innovatsion yutuqlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari//2022

ZARAFSHON VOHASI HUDUDIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARINING SALOHIYATINI OSHIRISHGA QARATILGAN YANGI INNOVATSION ISLOHOTLAR

¹Ro'ziyeva Muxlisa Baxodir qizi, ²Mirzayeva Nargiza Berkinovna

¹assistant, ²assistant Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245087>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zarafshon vohasi hududida joylashgan maktabgacha ta'lim muassasalari va ushbu sohada olib borilayotgan islohatlar, yutuq va kamchiliklar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: zarafshon vohasi, MTT, islohat, president, farmon, savodxonlik, pedagog, kadr, dastur.

Аннотация. В этой статье рассказывается о дошкольных образовательных учреждениях, расположенных на территории оазиса Зарафшан, а также о проводимых реформах, достижениях и недостатках в этой области.

Ключевые слова: зарафшанский оазис, МТТ, реформа, президент, указ, грамотность, педагог, персонал, программа.

Abstract. This article describes preschool educational institutions located on the territory of the Zarafshan oasis, as well as ongoing reforms, achievements and shortcomings in this area.

Keywords: zarafshan oasis, MTT, reform, president, decree, literacy, teacher, staff, program.

Bugungi kunda mamlakatimiz bo'ylab barcha sohalarda jahon miqyosidagi yuqori darajada rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shilish uchun qator islohatlar olib borilmoqda. Anashunday chuqur tarzda tadqiq qilinishi ustuvor vazifalardan biri hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimidir va maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilari ya'ni ertangi kunimiz egalari bo'lmish farzandlarimizning nurli kelajagini ta'minlab beruvchi vosita- bu bilim hisoblanadi. Farzandlarimizning salohiyatini va zehnini oshirishga erta yoshlaridanoq e'tibor berish esa har bir jamiyatning rivojlantiruvchi omilidir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ushbu sohani tubdan isloh qilish uchun katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2022-yil 1-yanvarga qadar maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilshi, xalqaro standartlar va talablar asosida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanishini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqsh, bolalarning o'sishi hamda maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish jarayonlarini monitoring qilish bo'yicha "Bolalar bog'chasi" axborot boshqaruv tizimini ishga tushirish va unga kiritiladigan ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlari uchun elektron to'lov tizimlarini joriy qilsh, maktabgacha ta'lim sohasida axborot boshqaruv tizimini boshqa vazirlik va idoralarning axborot tizimlari bilan integratsiya qilish, bolalarni ijtimoiy-psixologik qo'llab-

quvvatlash markazlarining faoliyati Maktabgacha va maktab ta'limi vazirliklari tomonidan qo'llab quvvatlanishi kabi rejalar kiritildi.²⁵

Tarixga nazar tashlasak, ilk maktabgacha ta'lim muassalari yetim bolalalar uchun va o'tonasi kun davomida ishda bo'ladigan bolalarga ta'lim-tarbiya beradigan tashkilot sifatida vujudga keldi. 1779-yilda Iogann Fridrix Oberlin va Luiza Scheppeler Strassburgda o'tonalarini kun davomida bo'lmagan maktabgacha yoshdagi bolalarga g'amxo'rlik qilish va o'qitish uchun dastlabki muassasaga asos solishdi. Taxminan bir vaqtning o'zida, 1780-yilda, xuddi shunday chaqaloqlar muassasalari Bavariyada 1816-yilda faylasuf va pedagog Robert Ouen Shotlandiyaning Nyu-Lanark shahrida birinchi ingliz va ehtimol global miqyosda birinchi chaqaloqlar maktabini ochdi. Ouen tegirmon kooperativlari bilan birgalikda bolalarning har qanday mehnatga layoqatli bo'lishlari uchun bolalarga yaxshi axloqiy ta'lim berishni xohlaydi. Uning tizimi asosan savodxonlik va hisob-kitoblarga ega bo'lgan itoatkor bolalarni voyaga yetkazishda muvaffaqiyat qozondi.²⁶

Samuel Uilderspin 1819-yilda Londonda o'zining birinchi bolalar maktabini ochdi va yana yuzlab maktablarni tashkil etdi. U ushbu mavzu bo'yicha ko'plab asarlar nashr etdi va uning ishi butun Angliya va undan uzoqdagi bolalar maktablari uchun namuna bo'ldi. O'yin Vilderspin ta'lim tizimining muhim qismi edi. U o'yin maydonchasini ixtiro qilgan. 1823-yilda Uilderspin maktabga asoslanib, „On the Importance of Educating the Infant Poor“ („Kambag'al go'daklarni tarbiyalashning ahamiyati to'g'risida“) kitobini nashr etdi. U keyingi yili chaqaloqlar maktabi jamiyatida ishlay boshladi va boshqalarga o'z qarashlari haqida ma'lumot berdi. U shuningdek, „The Infant System, for developing the physical, intellectual, and moral powers off all children from one to seven years of age“ („Chaqaloq tizimi, bir yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan barcha bolalarning jismoniy, intellektual va axloqiy kuchlarini rivojlantirish uchun“) asarini yozadi. Ushbu olimlar tomonidan yaratilgan asarlar maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantiruvchi omil bo'lib xizmat qildi.

Bugungi kundagi hayotimizda ham maktabgacha ta'lim muassalarining Zarafshon vohasi hudida ham nihoyatda yuqori bo'lib ushbu sohada kun sayin yangiliklar va islohatlarni amalga oshirish bosh ustuvor vazifalarimizdan biri sanaladi.

Zarafshon vohasinining hududlaridan biri bu – Navoiy viloyati eng yosh viloyatlaridan biri bo'lib, ushbu viloyat bugungi kunda Respublikamizning barcha sohalarini bo'yicha ilg'or qadam bilan bormoqda. Navoiy viloyati tuman va shahar hududlarida mavjud maktabgacha ta'lim muassalarida ham qator jabhalarda islohotlar olib borilmoqda. 2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra tizimda amalga oshirilgan ishlar natijasida viloyatdagi 3-7 yoshgacha bo'lgan 84 ming 155 nafar bolalardan 71 ming 028 nafari, ya'ni 84,4 foizi maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishi ta'minlandi. Jami 1 ming 308 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat yuritayotgan bo'lib, shundan 219 tasi davlat, 1 ming 89 tasi nodavlat (shundan 79 ta davlat-xususiy sheriklik asosidagi, 1 ming 5 ta oilaviy, 5 ta xususiy) maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etadi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlariga 26 713 nafar tarbiyalanuvchi qamrab olingan. 6 568 nafar pedagog faoliyat yuritmoqda.²⁷

Navoiy viloyatining barcha tumanlarida ham maktabgacha ta'lim muassalari tashkil etilgan bo'lib, ularda ham kelajak avlod egalari bo'lmish farzandlarimiz ta'lim tarbiya olishmoqdalar. Ushbu ta'lim muassalarida farzandlarimiz deyarli kunni teng yarmidan ortiqroq

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-6476175>

²⁶ Maktabgacha ta'lim. https://uz.wikipedia.org/wiki/Maktabgacha_ta%CA%BClim

²⁷ Viloyatdagi Maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida ma'lumot <https://navoi.uz/uz/home/blog/maktab-va-maktabgacha-talim>

vaqtini o'tkazadilar va bu hisobga olingan holatda ularning gigiyena qoidalari, ovqatlanish ratsioni va uxlash, tengdoshlari bilan muomala madaniyatini shakllantirishga alohida urg'u berish bilan birgalikda ularni savodxonligini erta yoshlardanoq oshirish hamda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish ham ustuvor vazifalarimizdan biri hisoblanadi.

Prizidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ushbu sohada faoliyat olib borayotgan pedagog-kadrlar malakasi yanada oshirish uchun dunyoning qator mamlakatlari bilan hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yanlar. Navoiy viloyatining Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimidagi hududiy boshqarma boshliqlari o'rinbosarlari va vazirlik markaziy apparati xodimlaridan iborat delegatsiya Koreya Respublikasida mehmon bo'lib turibdilar.

Har bir MTM da yosh avlodning ma'naviy va marifiy savodxonligini oshirishdan tashqari sog'lom hayot va jismoniy faolligini oshirish uchun turli musobaqalar olib borilmoqda. “Gimnastikaga ilk qadam” Nurota tumani MMTB tasarrufidagi 6-sonli DMTTda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2022-yil 23-dekabrda PQ-449-son qarori ijrosini hamda tarbiyalanuvchilar o'rtasida gimnastika sport turi ommaviylikini oshirish maqsadida, Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari o'rtasida “Gimnastikaga ilk qadam” festivalining tuman bosqichi bo'lib o'tdi. Festivalning tuman bosqichida 2-, 3-, 4-, 6-, 7-, 8-sonli DMTTlar ishtirok etib, 6-sonli DMTTning "Paxtaoy" jamoasi eng yuqori ball to'plab, 1-o'rinni egalladi va viloyat bosqichida yo'llanma oldi. Festival ishtirokchilari maktabgacha va maktab ta'lim bo'limining diplom va esdalik sovg'alari bilan taqdirlandi.²⁸

Prezidentimizning 2021-yil 14-yanvardagi “Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligining tashabbusi asosida o'tkazilgan musobaqada tuman (shahar) bosqichida g'oliblikni qo'lga kiritgan 5-7 yoshli 21 nafar tarbiyalanuvchi bahs olib borishdi.

Besh turdan iborat bahslar natijasiga ko'ra o'g'il bolalar o'rtasida Navoiy shahridagi “Yangi avlod” oilaviy nodavlat MTT tarbiyalanuvchisi Muhsin Komilov, Navbahor tumanidagi “Aqlli bolalar” oilaviy nodavlat MTT tarbiyalanuvchisi Bahodir Erkinov, Qiziltepa tumanidagi “Tinchlik yoshlari” davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat MTT tarbiyalanuvchi Ibrohim Asadillayev g'oliblik shohsupasiga ko'tarilgan bo'lsa, qiz bolalar o'rtasidagi bahslarda Navoiy shahridagi 31-davlat MTT tarbiyalanuvchisi Xushnoza Murodillayeva, Xatirchi tumanidagi 7-davlat MTT tarbiyalanuvchisi Gulbahor Rahmatova, Karmana tumanidagi 15-davlat MTT tarbiyalanuvchisi Elnura Erkinova tengqurlari orasida tengsiz deb topildi.²⁹

Buxoro viloyatida 2024-yilgi ma'lumotlariga qaranganda, jami maktabgacha ta'lim tashkilotlarining soni 600 tadan oshgan bo'lib, ushbu ta'lim muassalarida Buxoro viloyatining 80 % dan ortiq maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar qamrab olingan va ularda faoliyat yurituvchi pedagoglar soni 800 nafardan oshgan.

Har bir MTT muassalarida tahsil oluvchi yosh avlod uchun ham ma'naviyati va kamolatini o'stirish uchun uchun tizimli rejalar ishlab chiqilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan maktabgacha ta'limning uslubiyatini takomillashtirish, malakali tarbiyachilar tayyorlash bo'yicha ham topshiriqlar berilgan bo'lib, maktabgacha ta'lim

²⁸ NAVOIY VILOYATI VA MAKTABGACHA TA'LIM BOSHQARMASI <https://navoi.uzedu.uz/ru I>

²⁹ Navoiy viloyatida bog'cha bolalari o'rtasida shaxmat musobaqasi o'tkazildi <https://xs.uz/uz/post/navoiy-viloyatida-bogcha-bolalari-ortasida-shaxmat-musobaqasi-otkazildi>

muassalarida faoliyat yurituvchi pedagog hodimlarning amaliy va nazariy bilimlarini ham yuqoriligini inobatga olgan holda ularni ushbu vazifalarga tayinlashini aytib o‘tilgan.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga samarali ta‘lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta‘limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Maktabgacha ta‘lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta‘lim muassasalari sonini yanada oshirish va ular ko‘rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish uchun mustahkam poydevor bo‘ldi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovini ta‘minlash, maktabgacha ta‘lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to‘ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta‘limdan teng foydalanishini ta‘minlash, maktabgacha ta‘lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–3955-son qaroriga muvofiq:

O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o‘rinlarda – Konsepsiya) 1-ilovaga muvofiq, quyidagilarni nazarda tutgan holda:

- maktabgacha ta‘lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- bolalarning sifatli maktabgacha ta‘lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta‘minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;
- maktabgacha ta‘lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- maktabgacha ta‘limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta‘lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta‘minlash;
- maktabgacha ta‘lim tizimiga maktabgacha ta‘lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
- maktabgacha ta‘lim muassasalarida bolalarning sog‘lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta‘minlash;

Yuqorida qayd etilgan rejalar asosida O‘zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta‘lim tizimini yanada isloh qilish hamda uzluksiz ta‘limning boshlang‘ich qismi ekanligini hisobga olgan holatda boshlang‘ich bilimlar to‘g‘risida ularda dastlabki ma‘lumotlarni shakllantirib borish zarur. Maktabgacha ta‘lim tizimi bolaning sog‘lom va rivojlangan shaxs bo‘lib shakllanishini ta‘minlab, o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini uyg‘otib, tizimli o‘qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo‘lgan maktabgacha ta‘lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta‘lim muassasalarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta‘limning maqsadi – bolalarni maktabdagi o‘qishga tayyorlash, bolani sog‘lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo‘lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o‘qishga, tizimli ta‘limga bo‘lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari har bir bolaning muvaffaqiyatli kelajagiga

salmoqli hissa qo‘shuvchi bosqich ekanligini ekanligini hisobga olgan holda har doim davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan uzluksiz ravishda diqqat e’tiborda qolmog‘i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maqomi
https://president.uz/oz/pages/view/status?menu_id=10
2. Vag, Otto (March 1975). „The Influence of the English Infant School in Hungary“. International Journal of Early Childhood. 7-jild, № 1. 132–136-bet. doi:10.1007/bf03175934.
3. „Education in Robert Owen's New Society: the New Lanark Institute and schools“. 23-yanvar 2013-yilda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 1-dekabr 2013-yil.
4. Katz, L. Curriculum Disputes in Early Childhood Education. ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education. EDO-PS-99-13.
5. Maktabgacha ta’lim tizimining rivojlanish tarixi . <https://azkurs.org/maktabgacha-talim-tizimining-rivojlanish-tarixi.html>
6. Maktabgacha ta’lim
https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Maktabgacha_ta%CA%BClim&action=history
7. https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Maktabgacha_ta%CA%BClim&action=history

СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЦВЕТОБОЗНАЧЕНИЯ «СИНИЙ» В ЭПОСЕ «КИТАБИ ДЕДЕ КОРКУТ»

Сахила Ибрагимова

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет кафедра современного
азербайджанского языка доктор философских наук, старший преподаватель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245101>

Аннотация. Эта статья дает представление в том, что здесь рассматривается основа имеющихся широких исследований о проблеме цветобозначений в эпосе «Китаби Деде Коркут», видных и известных ученых и исследователей таких как: Бяхлул Абдулла, Абдулла Кямал, Хюлья Тафлы и т.д. Научная новизна данной статьи состоит в том, что цветобозначение «синий» в зависимости от его различных оттенков, а также контекста в котором он употребляется может также иметь и различные значения.

Ключевые слова: значение, цвет, использование, символ, эпос.

Abstract. This article gives an idea that here is considered the basis of existing extensive studies on the problem of color designations in the epic "Kitabi Dede Korkut", prominent and famous scientists and researchers such as: Byakhlul Abdullah, Abdullah Kamal, Hulya Taflly, etc. The scientific novelty of this article is that the color designation "blue" depending on its various shades, as well as the context in which it is used can also have different meanings.

Keywords: meaning, color, use, symbol, epic.

Annotatsiya. Eta statya daet predstavlenie v tom, chto zdes rassmatrivaetsya osnova imeyushchixsya shirokix issledovaniy o probleme tsvetoboznacheniy v epos "Kitabi Dede Korkut", vidnyx i izvestnyx uchenyx i issledovateley K Abdullahulya, K. i.t.d. Nauchnaya novizna dannoy stati sostoit v tom, chto tsvetoboznachenie "tanqidchi" v zavisimosti ot ego razlichnye otenkov, bir takje kontekst v ktorom on upotreblyaetsya mojet takje imet i razlichnye znacheniya.

Kalit so'zlar: manning, rang, mo'ylov, ramz, epik.

Развитие когнитивной лингвистики позволило исследователям изучать факты языка в их связи с национальными ценностями народа, его культурой, религией и мировоззренческими особенностями. В последнее время актуализируются исследования цветобозначений в свете лингвокультурологической парадигмы. Перспективность когнитологической интерпретации в исследованиях по лингвистике неоспорима, ибо при помощи этого метода можно достаточно объективно восстановить те смысловые трансформации, которые отражали соответствующую той или иной эпохе картину мира. Цвет тесно связан с философским и эстетическим осмыслением мира. Особый интерес представляет собой использование цветобозначений в древнетюркских памятниках. Сравнительное изучение специальной литературы показало, что древние тюркские племена и народы имели сложную систему цветовых обозначений. В эпосе в ряде цветобозначений, со своим широким значением одним из наиболее употребительных цветов является «синий» цвет. Этот цвет во многих случаях в эпосе «Китаби Деде Коркут» выполняет идентичные функции такого цвета как «голубой», а иногда и «зеленый». Элементом различия между этими цветами является более темный оттенок «синего» и светлый оттенок «голубого».

Тем не менее нужно отметить, что «голубой» и «синий» (зеленый) цветане всегда в эпосе могут быть синонимичны друг другу. К примеру, говоря о сырых и неспелых

фруктах «синий» (зеленый) цвет употребляется в сочетании с некоторыми фруктами: **meyvə-göy alça, göy gavalı, göy ərik, göy alma, göy (yaşıl) meşə, göy (yaşıl) ot, göy (yaşıl) çəmən** [1]. Тем не менее сочетание этих же фруктов с «голубым» цветом не встречается и не употребляется у тюркских народов. Более того «синий» цвет не всегда может заменить «голубой». К примеру если слово «göy» употребляется в значении «небо», то в таком случае оно должно употребляться в сочетании со словом «mavi», и таким образом «mavi göy».

Однако употребление «синего» и «голубого» цветов может относиться к одному и тому же элементу природы. Например: **göy dəniz//mavi dəniz, göy sular//mavi sular** [1].

Далее говоря о «синем» цвете то в отличии от «голубого» «синий» цвет иногда может заменить «зеленый». И вновь возвращаясь к вышесказанному, такое сочетание «синего» цвета как: **“göy meşə”, “göy ot”, “göy çəmən”** на самом деле имеет означает **“yaşıl meşə”, “yaşıl ot”, “yaşıl çəmən”**. Точно такое же положение в эпосе «Китаби Деде Коркут» имеет «синий» цвет. Например: **“Yarağlı kökçə çəmən küzə qalmaz”**.

Важно отметить, что все функции и значения цветобозначений «синего» и «голубого» в эпосе «Китаби Деде Коркут» раскрыть невозможно. И потому главная наша цель и задача в данной статье изучить и исследовать символическое значение цветобозначения «синий».

У многих народов «синий» (голубой) цвет является символом бессмертия вечности и преданности. У тюркских народов, а также у азербайджанских тюрков «синий» (голубой) значение «неба». И таким образом в эпосе мы дважды сталкиваемся с таким примером во главе о «Кан Турали»: **“Göylərə pəhlü uran onun qalaları olur”, “Göylərə pəhlü uran qələlərin qadir qorsa, yakam, çıxam”** [1]. В данном случае выражение **“Göylərə pəhlü uran”** имеет следующее значение: **“göylərə baş çəkən//ucalan//göylərə yanaşı duran”**. Приведем еще один аналогичный пример: **“Qazlıq Qoca oğlu Yeynək boyu”ndakı göturdüyün göyə yetirən görklü tanrı** [1]. Здесь цвет **“göy”** употребляется в значении неба.

В эпосе «Китаби Деде Коркут» цветобозначение «синий» также употребляется и в переносных значениях. Это ярко выражено на примерах с Карагюне и его бедуинским конем «синего» цвета которого огузские тюрки называли **“bədəvi at”**. Важно упомянуть, что этот конь принадлежал только, брату Казанхана Карагюне, кроме которого во время походов никто верхом не садился. Например: **“Bədəvi atlar issini görüb oqradıqda”, “Hey Dirsə xan, oğlana...boynu uzun bədəvi at vergil”, “Boynu uzun bədəvi atlar gedərsəmənim gedər”, “Bədəvi atı saqlardım bu gün üçün”, “Bədəvi atın oynadıb gələn yigit, nə yigitsən?”** [1].

И так ранее говоря о бедуинском коне «голубого» цвета принадлежащем Карагюне, важно еще упомянуть, что по сказаниям древних тюрков, существовали «синие» лошади из рода «водных» лошадей так как, «синий» или «голубой» цвет связан с цветом неба и является его символом, поэтому «синие» лошади считались низшедшими с небес и имели отношение к бо- жеству. Приведем следующие примеры:

Göy atım göy üzündə,

Ceyran otlar düzündə,

Mən yarımı tanıram,

Qoşa xal var üzündə [1].

Göydən gələn göy atlı,

Qolları quş qanatlı,

Yarıma xəbər apar,

Mən piyada, o atlı [1].

В эпосе «Китаби Деде Коркут» цветобозначение «синий», помимо вышеуказанных значений, употребляется также в таких значениях как печаль, гибель, беду, траур и.т.д. В эпосе, персонажи во время траурной церемонии могли надеть, а также обличить свой дом наряду с черным и голубым цветом. Это можно наблюдать на примере персонажа эпоса Бамси Бейрека. Бейрек который 16 лет был в плену у гяуров, убежав из плена переоделся и замаскировался в чужака. Таким образом, он хочет узнать кто тот человек который женится на Банучичек. Проникнув в свой дом, он встречает сестру свою в печали и слезах. Бамси Бейрек хочет узнать почему проливает слезы его сестра и спрашивает ее:

Qaralı, göylü otağı

Sorar olsam, kölgə kimin? [1]

На что сестра ему с грустью отвечает:

Qaralı, göylü otağı

sorar olsan Ağlam Beyrayindir [1].

Бамси Бейрек придя и встретив своих других сестер видит и их в находящимися в состоянии печали. И в последней главе где смерть Бамси Бейрека подразумевается убийством со стороны Уруза, его оплакивают сорокили пятьдесят джигитов. И в последней главе эпоса, где Уруз попавший в сеть смерти, просит отца напоследок о своих последних желаниях:

Anam mənim üçün göy geyib qara sarınsın.

Qalın Oğuz elində yasım tutsun [1].

И так мы обсудили связность черного и белого цвета с церемонией траура, скорбью и печалью. Что касается отношения синего цвета к этой плеяде, то важно отметить, что в отличии от черного и белого цветов, синий цвет встречается как символ траура, скорби и печали только в определенных моментах церемонии, где близкие родственники усопшего, надевают одежду синего цвета, для того чтобы выделяться в обществе других посетителей. И таким образом, вспомним эпизод из эпоса, где во время свадебной церемонии Бамси Бейрек возвращается к себе домой и видит вместо себя самозванца, который занял его место в семье и обществе. Все в этот день праздновали свадебную церемонию, названного Бамси бейрека, однако только его сестры зная правду, надели синие платья, скорбили по нему. Далее, можно привести еще один пример, где Уруз предчувствуя приближения своей смерти, отдает распоряжение, сообщить его матери. Чтобы она надела синюю одежду.

Так в тюркском (азербайджанском) языке слова связанные с цветобозначением «синий» такие как: “göynəmək”, “göynətmək”, “göynərti” в тюркском языке имеют такие понятия как: «боль», «ноющая боль», «беспокойство», «обида», «душевная боль», «тревога». И таким образом в эпосе «Китаби Деде Коркут» слова обозначающие синий цвет: “göynədi”, “göynər”, “göynə” употребляются в значении беспокойства, тревоги и душевной боли. Так из эпизода эпоса, когда Бамси Бейрек узнает о смерти брата своего начинает горько плакать, и еще больше страдает, когда видит сильный и горький плач своей сестры. Приведем следующий пример:

Mənə qız, nə ağlarsan, nə bozlarsan ağa deyü,
Yandı bağrım, göynədi içim, - deyir.

Приведем еще один пример с эпизодом когда одна из персонажей эпоса Бурла хатун, собирается устроить пир в честь первой охоты своего сына Уруза. Однако вернувшись домой ее супруг Казан хан, извещает жену о том, что вернулся домой один без сына. Тут Бурла хатун узнав об этом, начинает лить горькие слезы. С глазами полными кровавыми слезами Бурла хатун, говорит мужу:

Yalnız oğul xəbərin, Qazan, degil mana,
Deməz olsan yana göynə qarğaram, Qazan sana.

Далее говоря о цветобозначении «синий» важно отметить, что в начале данной научной статьи мы говорили о том что в некоторых случаях цветобозначение «зеленый» заменяет синий цвет. Однако цветобозначение «зеленый» несмотря на то, что является довольно таки традиционным в тюркском и исламском мире, то в самом эпосе «Китаби Деде Коркут» его можно встретить очень редко.

Система цветообозначений в эпосе «Китаби Деде Коркут» представляет собой культурно маркированную ценность тюркских народов и частью культурного наследия. Механизм передачи этой ценности последующим поколениям формируется в недрах этнической общности и передается, распространяется в письменных памятниках.

На основе тщательного исследования эпоса «Китаби Деде Коркут» турецкий ученый Мухаррем Эргин делает однозначный вывод: «Эпос «Китаби Деде Коркут» — это всецело творение Азербайджана, поскольку каждая его строка сталкивает нас с азербайджанским тюркским языком. И не только языком — с жизнью, бытом, ритуалами и обычаями, наконец, с географией раннесредневекового Азербайджана». Так, живший в XIV веке Абу Бекр, перечислив страны, которые завоевал герой эпоса Баяндур-хан, добавляет: «...а сам он направился на зимовку в Карабаг и на летовку в Гекче-Дениз». Упоминаются в эпосе и Барда, и Гянджа, и находящаяся на территории Нахчивана крепость Алынжа, и другие места Азербайджана [7].

Огузско-тюркское начало можно смело считать доминантой этногенеза азербайджанцев (и соответственно его ментальности), но в седой пра-пра-истории его были и другие составляющие, прошедшие длительную эволюцию, как и сама письменность: от пиктограмм Гобустана, древней клинописи Манной, тюркских рун и арабского письма до современной латиницы (древнейших текстов до нас, увы, дошло крайне мало: борясь с язычеством, ислам уничтожил практически всю рунику!)[7].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Bəhlul Abdulla. «Kitabi-Dədə Qorqud»da rəng simvolikası (boz rəng)//Bakı,2004, s.74-82

2. Абдулла Кямал. Тайный «Деде Коркуд», Баку, 2006.
3. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве». М., 1985.
4. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Москва, 1989
5. Кононов А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках//Тюркологический сборник 1975, М., 1979, с. 159-179
6. В. В. Бартольд «Деде Коркут» перевод на русский язык. Баку, 1950.

TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI TA'MINLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Shamiyeva Manzura Fayzullaevna

Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245124>

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarni o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion ta'lim texnologiyalari, interfaol metod va pedagogik vaziyatlar asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, axloq, innovatsiya, texnologiya, metod, pedagogik vaziyat, anglash, interfaol, muammoli vaziyat, jadallashtirilgan ma'ruza.

Аннотация. Данная статья посвящена развитию самостоятельного мышления учащихся на основе инновационных образовательных технологий, интерактивных методов и педагогических ситуаций, используемых при обучении студентов.

Ключевые слова: образование, обучение, этика, инновация, технология, метод, педагогическая ситуация, понимание, интерактив, проблемная ситуация, ускоренная лекция.

Abstract. This article is devoted to the development of independent thinking of students based on innovative educational technologies, interactive methods and pedagogical situations used in teaching students.

Keywords: education, training, ethics, innovation, technology, method, pedagogical situation, understanding, interactive, problem situation, accelerated lecture.

Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur,
zamona ilmi va fanidan behbra millat boshqalarga poymol bo'lur.

Mahmudxo'ja Behbudiy

Kirish

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir insonga o'z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi.

Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot - ta'lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur. O'zbekiston respublikasi demokratik, huquqiy va fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidan borayotgan bir paytda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi va harakatga keltiruvchi kuchi har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalash va ta'lim jarayoniga innovatsion usullarni qo'llashdan iboratdir.

Innovatsiyalar muammolarini hal qilish va ularni zamonaviy ilmiy fikrning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ajratib ko'rsatish jamiyatdagi innovatsion jarayonlarning o'sib borayotgan dinamikasini anglash natijasidir. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qiziqishlarning

rivojlanishi shu hodisaning murakkabligi va ko‘p qirraliligini ochib beradi, bu esa uni tahlil qilishda turli xil yondashuvlarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

“Innovatsiya” tushunchasi birinchi marta 19-asrda madaniyatshunos olimlarning tadqiqotlarida paydo bo‘lgan va bir madaniyatning ayrim elementlarini boshqasiga kiritishni bildirgan. Innovatsiya (ingliz tilidan innovation-innovatsiya, yangi) tizim ichidagi o‘zgarish, “yangi” tushunchasi innovatsion pedagogikaning asosiy tushunchalaridan biridir.

Innovatsion ta’lim texnologiyalarining asosiy maqsadi insonni doimiy o‘zgaruvchan dunyoda hayotga tayyorlashdir. Kasbiy ta’limdagi innovatsion texnologiyalar universitetda ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi va kelajakda kadrlar tayyorlash sifati va samaradorligiga ta’sir qiladi. Innovatsion usullardan biri interaktiv ta’limdir. Interfaol ta’lim turli sohada ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlashning asosidir. O‘quv jarayonida interaktiv o‘zaro ta’sirga bo‘lgan ehtiyoj o‘qituvchi nafaqat asosiy manbalar, darslik materiallari mazmunini reproduktiv ravishda qaytarishni talab qilgandagina emas, balki tahlilga undaganga paydo bo‘ladi: xususiyatlarni, aloqalarni, qarama-qarshiliklarning mavjudligini aniqlash, baholash, aytilganlarni umumlashtirish, uni boshqa muammolar bilan bog‘lash, ya’ni psixologiyada muammolarni hal qilishda. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, mashqlar bilan ishlash o‘quvchilarning fikrlashini faollashtiradi, bilimlarni chuqurlashtiradi, mavzuga qiziqishni oshiradi [8].

29. Yangi ta’lim texnologiyalari zarur, chunki yangi ming yillik bitiruvchilar shaxsiyatini uyg‘unlashtirish, ularning ta’lim darajasini oshirish, ma’naviy-axloqiy salohiyatini va ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish nuqtai nazaridan turli xil talablarni taqdim etmoqda. Ta’lim texnologiyasini quyidagi o‘ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflash mumkin: jarayonlarning ancha keng doirasini qamrab olishga e’tibor; talaba shaxsini, uning kasbiy ahamiyatli fazilatlarini maqsadli takomillashtirish; ilmiy, ya’ni texnologiya bilan shug‘ullanadigan jarayonlarni uslubiy va nazariy asoslash; yangi jarayonlarni hayotga tatbiq etish qobiliyati (ijodkorlikka e’tibor qaratgan holda); ta’lim jarayonni boshqarishni yanada maqsadga yo‘naltirilgan, optimallashtirilgan, oqilona, mazmunli va samarali qilish mumkin [7].

30. Ta’lim tizimining barcha shakldagi muassasalarida ta’lim jarayonini ilg‘or, ilmiy - uslubiy jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy uslubiyot bilan amalda ta’minlash lozim. Yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko‘ra fan, texnika va ilg‘or texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish bugungi ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

31. Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy usullarini qo‘llash, o‘qitish jarayonida yuqori natajalarga olib keladi [1]. Ta’lim usullarini har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, uni turli - tuman zamonaviy usullar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik - kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda innovatsion usullarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni ommaviy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Bu usullar qo‘llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi [6].

Interfaol usullarni qo‘llash bo‘yicha umumiy metodik tavsiyalar:

Birinchi goida: ishlash uchun joyni tayyorlashga jiddiy qarash kerak. Auditoriyani shunday tayyorlash kerakki, bunda ishtirokchilar kichik yoki katta guruhlarda ishlash uchun o‘tirishlariga oson bo‘lishi kerak.

Ikkinchi qoida: jarayon va reglamentga jiddiy munosabatda bo‘lish lozim. Bu haqida boshidan kelishib olish kerak va uni buzmaslik lozim.

Uchinchi qoida: tinglovchilarning guruhlariga bo‘linishiga jiddiy e’tibor bering. Avvaliga, uni o‘zi xohishiga ko‘ra qurish kerak. Keyin tasodifan tanlash tamoyilidan foydalanish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi qoida: tinglovchilarning hammasi u yoki bu darajada ishga jalb qilingan bo‘lishi kerak.

Beshinchi qoida: tinglovchilarning ruhan tayyorgarligiga ko‘maklashish lozim. Gap shundaki, mashg‘ulotga kelganlarning hammasi ham u yoki bu ish shakliga bevosita kirishishga ruhan tayyor emaslar. Bunga ma’lum darajada xulqining an’anaviyligi ta’sir ko‘rsatadi. Bu borada mashq qilishlar, ta’lim oluvchilarning ishda faol ishtiroklari uchun doimiy rag‘batlantirishlar, ta’lim oluvchining o‘zini namoyon etish uchun imkoniyat yaratish foydali bo‘ladi.

Oltinchi qoida: interfaol usullar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilganda guruhda ta’lim oluvchilar soni ko‘p bo‘lmasligi kerak. Ishtirokchilar soni va o‘qitish sifati bir-biriga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘ladi. Odatda agarda ishda ishtirokchilar soni 30 kishidan oshmasagina, ish samarali bo‘ladi [2].

Endi ta’lim amaliyotida foydalanilayotgan o‘quvchilarning mustakil fikrlashlarini rivojlantiruvchi interfaol usullardan ayrimlarining mohiyati va ulardan foydalanishni ko‘rib chiqaylik:

Muammoli vaziyat. Bu ta’lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan usuldir. Bunda ular mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o‘rganadilar. Muammoli vaziyat usulining bosqichlari quyidagilar:

- ta’lim beruvchi mavzu bo‘yicha muammoli vaziyat tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi, muammoni bayon qiladi;

- topshiriqning maqsad, vazifa va shartlari bilan tanishtiradi;

- kichik guruhlariga ajratadi;

- guruhlar muammoli vaziyatni o‘rganadilar, muammoning kelib chiqish sababini aniqlaydilar;

- har bir guruh taqdimot qiladi, keyin bir xil fikrlar jamlanadi;

- muammoni yechishning turli imkoniyatlarini muhokama va tahlil qiladilar, yechish yo‘llarini ishlab chiqadilar;

- kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi bo‘yicha taqdimot qiladilar va o‘z variantlarini taklif etadilar;

- takdimotdan keyin bir xil yechimlar jamlanadi, yechim yo‘llarining eng maqbul vaziyatlari tanlab olinadi.

Jadlashtirilgan ma’ruza - bu an’anaviy ma’ruzaning modifikatsiyalangan shakli. U faoliyatning shakl va turlarining turli o‘zgarishlarini nazarda tutib, inson miyasining ruhiy xususiyatlarini hisobga olib qurilgan (axborotni samarali o‘zlashtirish qobiliyati 15-20 daqiqadan oshmaydi).

O‘tkazish bosqichlari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Ma’ruza material 2-3 qismga bo‘linadi.

2. Ma’ruza boshlanishidan avval, mavzuga diqqatni qarata oladigan vazifa beriladi. Bu aqliy hujum, esse yoki chaqiruv bosqichiga taklif etiladigan har qanday boshqa faoliyat turi bo‘lishi mumkin.

3. Ma’ruza material bayon etiladi (10-15 daqiqa).

4. Birinchi qism bo'yicha yakun yasaladi. Ma'ruza materiali bilan o'z fikrlari taqqoslanadi.

5. Ma'ruza materialining ikkinchi qismi bo'yicha vazifa beriladi.

6. Ma'ruzaning davomi tinglanadi (10-15 daqiqa)

7. Ikkinchi qism bo'yicha yakunlar yasaladi.

8. Butun leksiya bo'yicha yakuniy vazifa beriladi, masalan, esse.

Savol-javob yoki o'zaro so'rovnom. Turli xil darajadagi savollar bera olish malakasini shakllantiruvchi usuldir. O'tkazish bosqichlari:

Matn abzatslar yoki mantiqiy tugallangan qismlarga bo'linadi.

1. Ta'lim oluvchilar juftlarga bo'linadilar va matnni o'qiydilar.

2. Birinchi ishtirokchi birinchi qism bo'yicha ekspert bo'ladi, ikkinchisi mana shu qism asosida savollar beradi, ekspert savolarga javob topa olishi kerak.

3. Birinchi qism bo'yicha ishlar tugaganidan so'ng, ular o'rinlari bilan almashadilar.

4. Ish jarayoni butun matnni tahlil qilib bo'linganidan keyin yakunlanadi.

Natijalar tahlil qilinadi. Berilgan savollar va javoblarning sifat darajasini baholash ishlari olib boriladi. O'rgatilgan mavzu bo'yicha ishlar yoziladi.

Ta'lim beruvchining murakkabligi turlicha bo'lgan savollar. Ta'lim beruvchining savoli ta'lim oluvchilar bilish qobiliyatlarini boshqarish vositasidir. Qaysi ma'noda yoki vaziyatda qo'llanilishiga qarab ular mustakil fikrlashni rivojlantirishi yoki bukib qo'yishi mumkin. O'qish jarayonini savollar yordamida boshqarish ko'nikmasi - ta'lim beruvchining metodik mahoratini muhim tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi.

Tajribali ta'lim beruvchi o'zining faollashtiruvchi savollari bilan ijodiy, mustaqil fikrlashni rivojlantirish, ta'lim oluvchilarni mulohaza qilishga undovchi umumlashtirish, taqqoslash, o'xshashlik va farqlarni anglash, g'oya, xulosa va takliflarni mukammal shakllantirish uchun muayyan sharoit yaratadi. Bunday hollarda ta'lim oluvchilarning fikrlash darajasi ko'tariladi. Fikrlar qadr - qimmatga ega ekanligini, ular umumiy tushunish va tasavvurni rivojlanishiga o'z hissasini qo'sha olishini his etadilar.

Ushbu savollarni keltiramiz:

Da'vat fazasi: "O'tilgan mavzuga oid qanday ma'lumotlarni bilasiz?" "Bu to'g'risida siz oldindan nimalarni bilasiz?" "Buni sizga nima ahamiyati bor?" "Nimani tushunmadingiz, lekin uni bilishni xohlaysizmi?"

Berilgan matnni o'qib bo'lgandan so'ng: "Siz nimani angladingiz?" "Bu sizda qanday sezgilarni paydo qildi?" "Bu materialda qaysi savollar javobsiz qolgan?" "Sizni biror taklifingiz bormi?"

Anglash fazasida: "Bu materialdan siz qanday yangi ma'lumot oldingiz?", "Bu to'g'rida sizning fikringiz qanday?", "Buning ahamiyati nimada?" "Sizda nima chuqurroq taassurot qoldirdi?", "Buni sizning tajribangizga aloqasi bormi?", "Bu yaxshimi yoki yomonmi?".

Mulohaza qilish fazasida: "Meni bu haqidagi fikrim qanday?", "Bundan biz qanday xulosalarga kelishimiz mumkin?", "Bu axborot mening bilganlarim bilan qanday bog'lanishga ega?", "Bu g'oyalar ta'sirida mening qarashlarim qanday o'zgaradi?".

O'z taassurotlarini qayta qurish: "Biz bundan qanday xulosaga kelishimiz mumkin?", "Biz bu bilimlarni qaerda qo'llashimiz mumkin?", "Nimani qo'shish yoki chiqarib tashlash mumkin?" "Yutuq va kamchiliklar nimada deb bilasiz?" "O'xshash fikrlarni ham ko'rib chikdingizmi?" "qanday takliflaringiz bor?".

Bilish faoliyatini faollashtirishda ta'lim beruvchining savollari bilan birgalikda ta'lim oluvchilarning savollari ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi, shuning uchun ham ularni qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa

Barcha fikr, mulohaza, tahlil va natijalarni e'tiborga olib, aytish mumkinki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ular asosida yaratilgan interfaol usullar kun sayin takomillashib boradigan, ilm - fan, ta'lim - tarbiya va kasbning xususiyatlariga mos holda qo'llanadigan bo'lmog'i lozim. Bunday texnologik yondashuvlar ta'lim - tarbiya jarayonini oqilona va sifatli olib borilishiga, yangi fikrlar bilan boyishiga hamda natijalarni xolisona baholashga yordam beradi, shu bilan birga "kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib, ta'lim oluvchilarni o'qitishni jadallashtirish, mustaqil, ijodiy fikrlashlarni rivojlantirish talabiga munosib javob bo'ladi, deb hioblash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Golish. S.V. Ta'limning faol usullari: mazmuni, tanlash va amalga oshirish. Ekspress-qo'llanma. - T.: 2001.
2. Ishmatov Q.R. Umumkasbiy fanlarda o'qitish metodi va pedagogik texnologiyalarni shakllantirishning ilmiy-amaliy asoslari. O'quv qo'llanma. Namangan, 2006.
3. Кларин М.В. Инновации в обучении: анализ зарубежного опыта. М., Наука, 1997, 223 с.
5. Haydarov B. va b.q. Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. /Trenerlar uchun qo'llanma. - T., 2002. 126-150 betlar.
6. Farberman L.B, Musina R. Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. T. 2002.
7. Xodiev B.Y, Golish L.V. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari (birinchi bosqich talabalariga yordam tariqasida): O'quv-uslubiy qo'llanma –T.: TDPU, 2010. – 97 b.
8. Шамиева О.Р., Ахмедова Н.М.. Новые технологии обучения гуманитарных предметов в системе высшего образования. Научный журнал Universum: психология и образование Выпуск:12(102)Декабрь,2022.Стр.4-7.
[https://7universum.com/pdf/psy/12\(102\)/12\(102\).pdf](https://7universum.com/pdf/psy/12(102)/12(102).pdf).
9. Шамиева О.Р. Роль науки и высоких технологий в обеспечении социально-экономического развития государства: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 13 сентября 2021 г. Под общ. ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2021. – 100 с.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE EDUCATION

¹Sharipova Bahora Odiljonovna, ²Taner Hosseini

¹Navoi State University, Faculty Member of English language and literature, ²Faculty Member of Istanbul Kultur University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245135>

Annotatsiya. Ushbu maqolada suniy intellektning ingliz tilini o'rganishdagi o'rni, uning afzallik tomonlari til o'rganish jarayonidagi ahamiyati, uning imkoniyatlari va haqiqiy hayotdagi ishlatilishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: interaktiv o'rganish, Personalizatsiya, Tilni va madaniyatni o'rganish, sun'iy intellekt asosidagi til o'rganish dasturlari

Аннотация. В данной статье рассматривается роль ИИ в изучении английского языка, его преимущества и значение в процессе изучения языка, его возможности и применение в реальной жизни.

Ключевые слова: интерактивное обучение, персонификация, изучение языка и культуры, языковые программы на основе искусственного интеллекта.

Abstract. This article examines the role of artificial intelligence in learning English, the importance of its advantages in the process of language learning, its capabilities, and its use in real life.

Keywords: interactive learning, personalization, language and culture learning, artificial intelligence-based language learning programs.

In recent years, significant attention has been paid to education in our country, especially in teaching foreign languages and creating broad opportunities for young people to learn foreign languages. In this context, numerous decisions by the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Miromonovich Mirziyoyev, regarding education and the study of foreign languages can be cited as examples. One of these is the "Decision on Measures for the Development of Education in the Republic of Uzbekistan" (2017): This decision emphasizes the need to enhance the quality of English language teaching and to provide the younger generation with modern knowledge by increasing the role of the English language in educational institutions.

Additionally, a state program adopted in 2018 aims to develop Uzbekistan as a competitive state in the global education arena by 2030. It focuses on promoting English language teaching and the assimilation of educational programs in English. The overall goal of these decisions and initiatives is to equip Uzbekistan with specialists who possess the necessary knowledge to participate in global development processes. Furthermore, proficiency in English creates expanded opportunities and fosters international cooperation.

The significance of artificial intelligence (AI) in accelerating these processes is substantial. Currently, the development of AI technologies has fundamentally transformed the language learning process. This transformation is particularly important for millions of people who use global languages, such as English. With the help of artificial intelligence, language learning can not only be fast and efficient but also tailored to meet individual needs (Goh, 2021). This article will explore the importance of artificial intelligence in the language learning process, its capabilities, and its real-world application.

The Impact of Artificial Intelligence on Language Learning.

The influence of artificial intelligence (AI) on language learning manifests in several aspects. These include:

Personalization: AI allows for tailored learning experiences that meet the specific needs of learners. While traditional classes often aim to deliver the same content to many students, AI-based programs can analyze each user's unique strengths and weaknesses, offering personalized learning plans (Dziubich, 2020). This customization increases student engagement and makes learning more effective.

Interactive Learning: Artificial intelligence can provide students with an interactive environment for language learning. For instance, through various applications, learners engage in dialogues and simulations to practice the language. This interactivity plays a crucial role in developing students' speaking skills (Goh, 2021). Additionally, interactive learning enhances the quality of lessons and contributes to better outcomes.

Learning Language and Culture: AI also assists in learning not just the language, but the associated culture as well. For example, programs offer students opportunities to explore English-language customs, proverbs, and idioms. This process aids in understanding the cultural context of the English language (Dziubich, 2020). The speed and convenience of AI, which can simultaneously address multiple tasks, play a significant role in helping students achieve proficiency in the language.

Extensive Resources and Materials: The abundance of resources and materials available through artificial intelligence greatly aids students in learning English. Programs provide a variety of video, audio, and interactive materials designed for language acquisition (Goh, 2021). These resources expand students' opportunities for independent learning beyond the classroom. It can be confidently stated that AI serves to make students' independent explorations much more effective and beneficial.

Some notable AI-based language learning programs include:

1. Duolingo: Duolingo makes the language learning process engaging and interactive through the use of artificial intelligence. The program assesses users' proficiency levels and offers personalized learning paths (Duolingo, n.d.).

2. Babbel: Babbel also employs AI to provide tailored lessons for learners. Additionally, the program features a variety of interactive exercises for studying grammar and vocabulary (Babbel, n.d.).

3 Rosetta Stone: This program enhances the language learning experience for students. With AI-powered speech recognition technology, learners reinforce their understanding of new words during the learning process (Rosetta Stone, n.d.). It also ensures that their leisure time is used effectively.

Like any technology, artificial intelligence (AI) has its limitations. For instance, AI-based programs often struggle in human-centric situations, such as emotional connections or physical interactions. Human teachers still play a crucial role in motivating students and providing support. Additionally, the ability of AI to offer users sufficient understanding may also be limited (Dziubich, 2020). While AI can provide students with vast amounts of information and knowledge, the human element remains paramount.

The importance of artificial intelligence in language learning, especially in English, is continually increasing. Personalized, interactive, and diverse resources provided to learners enhance the effectiveness of the educational process. However, the expertise of human teachers can never be fully replaced. Thus, the integration of AI with traditional teaching methods opens up new opportunities for language learning and offers the potential for more effective

educational processes in the future (Goh, 2021). Furthermore, the proper use of AI can be beneficial for many young people in their independent language studies.

However, artificial intelligence can never fully replace the experience of human teachers. Human teachers build personal connections with students, understand their emotions, offer encouragement, and provide support throughout the learning process. They also have the ability to integrate various teaching styles, ensuring that students are approached based on their individual needs.

Therefore, the integration of artificial intelligence and traditional teaching methods opens up new opportunities in language learning. Teachers can utilize artificial intelligence tools to enrich their lessons, personalize learning experiences, and deliver more effective instruction. In the future, this harmonious combination of approaches will contribute to making language learning more efficient and engaging. Furthermore, we are witnessing the significant impact of artificial intelligence on the independent language learning of many young people.

REFERENCES

1. Goh, N. (2021). "The Role of Artificial Intelligence in Language Learning". *International Journal of AI & Education*, 32(3), 321-335.
2. Dziubich, M. (2020). "AI in Language Learning: Personalization and Its Effects". *Language Learning Technology*, 24(1), 47-62.
3. Duolingo. (n.d.). Retrieved from Duolingo Official Website (<https://www.duolingo.com/>)
4. Babbel. (n.d.). Retrieved from Babbel Official Website (<https://www.babbel.com/>)
5. Rosetta Stone. (n.d.). Retrieved from Rosetta Stone Official Website (<https://www.rosettastone.com/>)

ПОНЯТИЕ КАЧЕСТВА ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТАХ

¹Сулюкова Лариса Фаритовна, ²Ёркулов Бехзод Абдугаббарович

¹д.т.н., профессор - Национальный исследовательский университет «Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства», г. Ташкент,

²преподаватель - Навоийский филиал ЧОУ «Profy university», г. Навои

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245153>

Аннотация. В статье дано определение информационной системе (ИС) и охарактеризованы ее виды. Показана специфика обработки данных с точки зрения управления безопасностью, на основании чего обозначена актуальность задачи определения качества для ИС. Важной задачей любой информационной системы является обеспечение организации данных – представление и управление данными (совокупность функций обеспечения необходимого представления информации, ее накопление и хранение, своевременное обновление, удаление, поиск по различным критериям). Процесс управления данными связан с выполнением хранения, обработки, представления, передачи информации по различным каналам связи. При этом в зависимости от поставленных задач указанные функции имеют специфические особенности для различных информационных систем. При этом организации различных сфер деятельности предпочитают использовать такие информационные системы, которые способны обеспечивать разнообразие способов ввода информации, возможность ведения учета нескольких юридических лиц в целях налоговой оптимизации, несколько видов учета, а также адаптивность и возможность использования готовых конфигураций. Анализ международных нормативно-правовых актов показал, что нет единого термина или набора критериев, которые могли бы лечь в основу методики оценки качества ИС. Используя данные из разнообразных источников, была предпринята попытка самостоятельно сформулировать понятие «Качество ИС» и определить его составные элементы.

Ключевые слова: информационная система, качество информационной системы, информационная безопасность, ISO 9000-2011, конфиденциальность, целостность, доступность.

Введение

Информационная система (ИС) - взаимосвязанная совокупность информационных, технических, программных, математических, организационных, правовых, эргономических, лингвистических, технологических и других средств, предназначенная для сбора, обработки, хранения и выдачи экономической информации и принятия управленческих решений [1].

В Государственном стандарте Узбекистана от 2012 года ИС определяется как организационно упорядоченная совокупность информационных ресурсов, информационных технологий и средств связи, позволяющая осуществлять сбор, хранение, поиск, обработку и пользование информацией [2].

Ряд зарубежных авторов ИС рассматривают как систему пользовательских машин для поддержки процесса управления, операций и принятия решений в организации,

определяемой информационной системой как набор взаимосвязанных элементов или частей, которые хранят, обрабатывают, извлекают и распространяют информацию для поддержки контроля и управления [3].

Актуальность оценки качества ИС с точки зрения безопасности

В нормативно-правовых документах также сделан упор на то, что одним из видов управления информацией является обеспечение ее безопасности.

Целью обеспечения безопасности ИС выступает поддержание ее необходимого уровня. В соответствии с международным законодательством и законодательством Республики Узбекистан, защита ИС осуществляется в целях:

- обеспечения информационной безопасности личности, общества и государства;
- предотвращения утечки, хищения, утраты, искажения, блокировки, подделки информационных ресурсов и иного несанкционированного доступа к ним;
- предотвращения несанкционированных действий по уничтожению, блокированию, копированию, искажению информации и других форм вмешательства в информационные ресурсы и информационные системы;
- сохранения государственных секретов и конфиденциальной информации, содержащейся в информационных ресурсах [4].

Здесь и далее под термином «информационная безопасность» будет пониматься состояние защищенности информации, при котором в должной степени обеспечивается ее конфиденциальность, целостность, доступность, достоверность. Под уровнем информационной безопасности будет пониматься уровень обеспеченности вышеперечисленных свойств.

Целостность, доступность и достоверность первоначально присущи информации, т.е. являются ее внутренними характеристиками. При этом конфиденциальность является следствием применения защитных средств, поэтому с данной точки зрения является внешним (трансцендентным) свойством.

Свойства конфиденциальности, целостности, доступности и достоверности поддерживаются соответствующими сервисами безопасности, т.е. совокупностью методов, процедур, механизмов и других видов защиты информации, которые обеспечивают заданный уровень безопасности информации, либо определяет факт осуществление атаки.

Обеспечение защищенности информации в любой организации предполагает идентификацию вероятных источников угроз и уязвимостей, на которых может воздействовать соответствующая угроза. Если для угрозы находится соответствующая уязвимость, то возникает риск воздействия на информационную безопасность.

В соответствии с международными стандартами [5] под риском информационной безопасности подразумевается возможная угроза использования уязвимости информационной системы, вызывая повреждение сервисов безопасности. Количественно оценить величину риска (R) можно путем произведения вероятности реализации угрозы (V_r) и размера предполагаемого ущерба (S).

$$R = V_r * S$$

Противодействовать угрозам информационной безопасности следует на основе использования эффективных защитных средств [6-9].

Средство защиты информации (СЗИ) - техническое, программное средство, вещество и/или материал, предназначенные или используемые для защиты информации.

Выделяются следующие меры защиты информации, реализуемые СЗИ: правовые (действующие в стране законы, указы и другие нормативные акты, регламентирующие правила обращения с информацией и ответственность за их нарушения), организационные (регламентирующие процессы функционирования системы обработки данных, использование ее ресурсов, деятельность персонала, а также порядок взаимодействия пользователей с системой), программно-аппаратные (электронные устройства и специальные программы) и физические (механические, электро- или электронно-механические устройства и сооружения). Иногда в отдельную категорию мер выделяют криптографию.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что на современные ИС возлагаются различные задачи, успешное выполнение которых оказывает существенное влияние на деятельность эксплуатирующей ее организации. При этом результативность работы информационной системы снижается при низком уровне информационной безопасности ИС. Эксплуатация слабозащищенных систем может привести к утере, несанкционированным изменениям, утечке информации, что сводит к минимуму результат автоматизации всех процессов внутри организации.

В связи с этим задача оценки качества ИС является актуальной на каждом из этапов проектирования, как при выборе составных элементов и средств защиты, так и во время эксплуатации, когда необходимо поддерживать работоспособность и защищенность системы.

Определение понятия «Качество информационной системы»

Единого определения термина «Качество ИС» в настоящее время нет в государственных стандартах республики Узбекистан и стран СНГ, в результате чего каждый ученый в своих научных трудах работах, посвященных управлению качеством ИС, интерпретирует его по-своему. Однако по результатам анализа работ по данной тематике было выявлено, что качество является интегральным совокупным показателем.

Ряд авторов обозначают термин «качество ИС» [11-12] как «комплексное свойство качества функционирования системы», выделяя требования внешней среды и факторы, влияющие на результат использования информационной системы. К факторам, которые характеризуют требования внешней среды, относят надежность, целостность и др. Ко второму типу - эффективность, функциональность, удобство использования, сопровождаемость техпроцессов в системе и т.д.

Наиболее популярным мнением касательно изучаемого вопроса является определение качества ИС через качество информации, которая в ней обрабатывается. К примеру, в работах [13-17] рассматривается подход оценки качества ИС с позиций семиотики. Так были выделены следующие группы свойств ИС, характеризующие ее качество: прагматические, семантические, синтаксические. Также ряд авторов обозначает, что качество ИС зависит в первую очередь от технического состояния информационного потока; уровня оптимизации процессов в ИС; степени дублирования информации и эффективности процесса корректировки ошибок в информационном потоке.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что единый взгляд на набор показателей для оценки качества ИС, отсутствует, а имеющиеся подходы недостаточно полно учитывают специфические особенности задачи оценки качества ИС, прежде всего наличие субъективной неопределенности, связанной с необходимостью широкого использования экспертной информации. Кроме того, к существенным недостаткам можно отнести несоответствие методик, предложенных авторами, мировым стандартам

управления качеством, описанными в серии стандартов ISO 9000, которые не только содержат в себе определение понятия «качество», но и включают в себя исчерпывающее описание показателей, которые влияют на него. Рассматриваемые ранее элементы оценки качества ИС либо не коррелируются с терминами стандарта, либо не учитывают существенно значимые из них (к примеру, оценка безопасности системы).

Международные стандарты серии ISO 9000 описывают основные принципы и этапы разработки и реализации системы менеджмента качества (СМК), что в свою очередь дало возможность на международном уровне организовать сертификационную деятельность. При этом допускается, что в отдельных сферах деятельности или регионах стали появляться свои нормативно-правовые акты, разработанные на базе ISO 9000 и связанные с управлением качеством. Например, в Российской Федерации существуют государственные стандарты ИСО/МЭК 27000, на основе которых предприятия могут внедрять систему менеджмента информационной безопасности для эффективного управления уровнем ИБ.

Единый взгляд на определение термина «Качество ИС» на основе международных стандартов ISO 9000 будет способствовать формированию целостного информационного поля по вопросам качества и созданию в дальнейшем системы по сертификации информационных систем с точки зрения качества. Наличие такого сертификата, выдаваемого на государственном или международном уровне, будет подтверждать, что сертифицированная ИС позволяет на должном уровне организовывать процессы хранения, обработки, передачи информации, и ее защиты. Это в конечном итоге повысит статус организации-собственника ИС в глазах их партнеров и клиентов.

Согласно ISO 9000-2011 «качество – это степень соответствия совокупности присущих характеристик требованиям», например требованиям, установленным лицом или группой лиц, принимающих решения (ЛПР). Таким образом, качество ИС — это субъективный показатель, напрямую зависящий от требований, которые предъявляются организацией к системе [18].

В предыдущей версии стандарта ISO 9000, датированной 1994 годом, указывается, что одними из элементов качества являются надежность и безопасность. В случае с ИС можно говорить о том, что два этих параметра относятся к пользователям и обслуживаемому персоналу.

В российском государственном стандарте от 1989 года термин [19] «надежность» характеризует свойство того или иного объекта сохранять значения всех параметров, характеризующих способность выполнять заданные функции при любых условиях использования. При этом в документе отмечено, что надежность — это комплексное свойство, которое в зависимости от назначения и условий применения объекта может включать в себя безотказность в течение срока эксплуатации, долговечность до наступления предельного срока эксплуатации, ремонтпригодность или различные комбинации этих свойств.

Для ИС нет стандартов, которые регламентируют показатели надежности. Анализ надежности ИС проводят в отдельности по каждой ее подсистеме. При этом учитывается уровень надежности всех входящих в нее программных и технических элементов. В качестве показателей надежности ИС можно выделить следующие показатели:

- надежность реализации функций системы.

Этот параметр может характеризоваться единичными показателями (например,

количество отказов при выполнении i -й функции) или интегральным показателем (например, коэффициент готовности системы к выполнению i -й функции).

- опасность возникновения в системе аварийных ситуаций.

Для описания надежности ИС при аварийных ситуациях используют с комплексные показатели надежности:

- опасность возникновения аварийной ситуации в течение временного интервала времени (например, вероятность возникновения в системе i -й аварийной ситуации в единицу времени).
- опасность возникновения аварийной ситуации при внешнем воздействии (например, вероятность возникновения в системе аварийной ситуации в результате внешнего воздействия).

Для описания долговечности ИС можно использовать показатель среднего ресурса использования и среднего срока службы подсистемы или системы в целом.

На этом этапе следует отметить, что для оценки вышеперечисленных показателей можно использовать статистические методы или показатели в определенный заданный момент времени.

При этом необходимо учесть параметр, характеризующий безопасность ИС для пользователей (состояние защищенности пользователя при эксплуатации системы от угроз, связанных с нанесением ущерба психическому и/или физическому здоровью).

Чтобы определить список второстепенных показателей оценки качества ИС, был проведен анализ иностранных нормативно-правовых актов предметной области и научной литературы, в результате чего были выделены целостность и структурированность. При этом важно понимать, что ИС может обладать свойствами, которые не присущи ее подсистемам, что позволяет назвать ИС эмерджентной системой, поэтому количественные показатели свойств ИС могут не являться суммой аналогичных свойств ее компонентов и подсистем. Кроме того, компоненты могут влиять друг на друга как с положительной точки зрения, так и с отрицательной, усиливая или ослабляя показатели друг друга. Ярким примером данной ситуации является использование несовместимого ПО, что парализует работу всей ИС. Поэтому рассматривать ИС как совокупность отдельных ее компонентов некорректно.

Также авторы отмечают функциональные свойства информационной системы, среди которых выделяют пригодность к выполнению поставленных задач. Отдельно среди свойств ИС также можно выделить интегрируемость, делимость и безопасность.

Совокупный критерий качества информационной системы

При всем многообразии разрозненных свойств и определений, в научной литературе и нормативно-правовых актов нет конкретного перечня критериев для оценки качества ИС. В связи с этим была предпринята попытка самостоятельно, опираясь на полученные из различных источников данные сформулировать понятие «качество ИС» и его составные элементы (Рис.1)

Рисунок 1 – Составные элементы совокупного критерия «Качество ИС»

Таким образом, в результате анализа научной литературы и нормативно-правовых актов, был сформулирован критерий «качество ИС», который характеризуется следующими параметрами: эргономичность, экономичность, системность, надежность, безопасность, функциональность. В свою очередь, каждый из них может характеризоваться дополнительными параметрами. Это дает возможность определять термин «качество ИС» как совокупный критерий.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. ГОСТ 15971-90. Системы обработки информации. Термины и определения [Электронный ресурс] // Электронный фонд нормативной и правовой документации. Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/gost-15971-90>
2. O`zDSt 2590:2012 Государственный стандарт Узбекистана. Информационная технология. Требования к интеграции и взаимодействию информационных систем государственных органов, используемых в рамках формирования Национальной информационной системы. [Электронный ресурс]. Электронный фонд нормативной и правовой документации - Режим доступа http://new.standart.uz/upload/file/stand-text/OzDSt/ozdst_2590_2012.pdf
3. Kamal Mohammed Alhendawi, Ahmad Suhaimi Baharudin. The assessment of information system effectiveness in e-learning, e-commerce and e-government contexts: a critical review of the literature. Journal of Theoretical and Applied Information Technology - 30th September 2017. Vol.95. No.18 4897-4912
4. Закон Республики Узбекистан «Об информатизации» от 11.12.2003 г. № 560-II.

5. ГОСТ Р ИСО/МЭК 27005-2010 Информационная технология. Методы и средства обеспечения безопасности. Менеджмент риска информационной безопасности. [Электронный ресурс] // Электронный фонд нормативной и правовой документации. Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1200084141>
6. Элькин, В.Д., Кудинов А.Т. К вопросу об оценке уровня информационной безопасности / В.Д. Элькин, А.Т. Кудинов // Российское право в интернете. – 2006. - №3. – С. 1-10.
7. Евсеев, С.П. Информационные угрозы и безопасность в банковских платежных системах Украины / С.П. Евсеев, А.В. Дорохов // Всероссийский криминологический журнал. 2011 .- № 2 .- С. 68-75.
8. Круглов, А.А Информационная безопасность: от угроз к рискам / А.А. Круглов, Б.И. , Скородумов // Информационное противодействие угрозам терроризма. 2006 .-№6 .-С. 99-108.
9. Yang WANG, Xianggen YIN, Zhe ZHANG. Monitor System for Protection Device Based on Embedded RTOS. Journal of Electromagnetic Analysis and Applications. Vol.1 No.4, December 2009. PP. 245-248.
10. Волков, И. Архитектура современной информационно-аналитической системы / И.Волков, Галахов И. // Директор информационной службы. Электронный журнал <http://www.osp.ru/cio/2002/03/172079/>(дата обращения 28.12.2016г.).
11. Глухова, Л.В. Методология оценки и управления качеством функционирования информационных систем / Л.В. Глухова // Вестник Казанского технологического университета. - 2008 .-№ 4 .- С. 174-181.
12. Сигов, А.С. Системные принципы управления качеством проектирования адаптивных информационно-распознающих систем / А.С. Сигов, Е.С. Анцыферов, С.С. Голубь, С.С. Анцыферов // Известия ЮФУ. Технические науки .- 2005 .- №10 .- С.167-174.
13. Исаев, Г.Н. Совершенствование качества функционирования информационных систем организационной сферы.: Автореф... дис.д-ра. техн. наук. -Москва: СГЭУ, 2009. – 45с.
14. Исаев, Г.Н. Управление качеством информационных систем. М.: МИРЭА, 2003.- 200с.
15. Исаев Г.Н. О синтезе систем управления качеством информационных систем / Г.Н. Исаев // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса .- 2009 .- №4 .- С.89-94.
16. Исаев, Г.Н. Управление качеством информационных систем: Теоретико-методологические основания: монография. -М.: Наука, 2011.-279 с.
17. Исаев, Г.Н. Моделирование определения техникоэкономических показателей качества информационного обеспечения в сфере туризма / Г.Н. Исаев // Открытое образование .- 2012 -№3.- С. 49-61.
18. ГОСТ ISO 9000-2011 Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь. [Электронный ресурс]. Электронный фонд нормативной и правовой документации - Режим доступа - <http://docs.cntd.ru/document/1200093424>
19. ГОСТ 27.002-89. Надежность в технике. Основные понятия. Термины и определения. [Электронный ресурс]. Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/gost-27-002-89>

PEDAGOGIK HAMJAMIYATDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH UCHUN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Tashpulatova Nodira Olimjon qizi

Profi University “Pedagogika va chet tillar” kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245169>

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik hamjamiyatning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni va zamonaviy yondashuvlar tadqiq etiladi. Professional o'quv jamoalari, ilmiy tadqiqotlar, mentorlik tizimi, ilmiy konferensiyalar va raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagoglarning kasbiy o'sishiga, ta'lim jarayoniga innovatsion usullarni joriy qilishiga yordam beradi. Maqolada pedagogik hamjamiyat orqali o'zaro tajriba almashish va uning ta'lim sifatiga ta'siri hamda samaradorligini oshirish uchun foydalaniladigan usullar tahlil qilinadi. Bu zamonaviy yondashuvlar pedagoglarning motivatsiyasini oshirish va o'zaro hamkorlikni mustahkamlashga imkon yaratadi.

Kalit so'zlar: pedagogik hamjamiyat, ta'lim sifati, professional o'quv jamoalari, tajriba almashish, zamonaviy yondashuvlar, mentorlik tizimi, ilmiy tadqiqot, raqamli texnologiyalar

Аннотация. В данной статье рассматривается роль педагогического сообщества в повышении качества образования и современные подходы. Профессиональные педагогические коллективы, научные исследования, система наставничества, научные конференции и использование цифровых технологий помогают педагогам расти профессионально и внедрять инновационные методы в образовательный процесс. В статье анализируются методы обмена опытом через педагогическое сообщество и его влияние на качество образования и повышение его эффективности. Эти современные подходы позволяют повысить мотивацию педагогов и укрепить взаимное сотрудничество.

Ключевые слова: педагогическое сообщество, качество образования, профессиональные учебные коллективы, обмен опытом, современные подходы, система наставничества, научные исследования, цифровые технологии.

Abstract. This article examines the role of the pedagogical community in improving the quality of education and modern approaches. Professional educational teams, scientific research, mentoring system, scientific conferences and the use of digital technologies help pedagogues to grow professionally and introduce innovative methods into the educational process. The article analyzes the methods used to exchange experience through the pedagogical community and its impact on the quality of education and increase its effectiveness. These modern approaches make it possible to increase the motivation of pedagogues and strengthen mutual cooperation.

Keywords: pedagogical community, quality of education, professional learning teams, exchange of experience, modern approaches, mentoring system, scientific research, digital technologies.

Bugungi kun ta'lim tizimi yuksak sifatli, keng qamrovli va moslashuvchan bo'lishi lozim. Ta'lim sifatini oshirishda pedagogik hamjamiyat, ya'ni o'qituvchilar, tarbiyachilar, metodistlar va ilmiy maslahatchilar o'rtasida o'zaro hamkorlik aloqalari muhim o'rin tutadi. Zamonaviy texnologiyalar, innovatsion usullar va ilmiy yondashuvlardan foydalangan holda o'zaro tajriba almashish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada

pedagogik hamjamiyatning o'zni, tajriba almashish jarayonining ta'lim sifatiga ta'siri va zamonaviy yondashuvlar haqida fikr yuritamiz.

Pedagogik hamjamiyatning ta'limdagi roli: Pedagogik hamjamiyat – bu pedagoglar o'rtasidagi o'zaro yordam, hamkorlik va tajriba almashishni rag'batlantiruvchi platforma. Hamjamiyatda o'zaro muloqot, fikr almashish, qo'llab-quvvatlash va yangiliklarni o'rganish pedagoglarning o'z kasbiy faoliyatiga yangicha nazar bilan qarashga yordam beradi. Pedagoglarning birgalikda ishlashi ularning kasbiy o'sishiga xizmat qilishi bilan birga, ta'lim sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik hamjamiyat ta'lim tizimining muhim qismlaridan biri bo'lib, pedagoglarning o'zaro hamkorligi va tajriba almashish jarayonida o'sishiga imkon beradi. Ushbu hamjamiyat orqali pedagoglar bir-biridan o'rganib, yangi pedagogik metodlar va yondashuvlarni kashf qilishadi, bu esa ta'lim jarayonining yanada samarali va sifatli bo'lishiga olib keladi.

Pedagogik hamjamiyatning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Tajriba almashish: Pedagoglar o'z bilim va ko'nikmalarini bir-birlari bilan o'rtoqlashishadi, bu esa ularning kasbiy tajribasini boyitadi.

2. Innovatsion yondashuvlar: Hamjamiyat ichidagi muloqot orqali yangi g'oyalar va metodlar paydo bo'ladi, pedagoglar turli yondashuvlarni sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

3. O'zaro qo'llab-quvvatlash: Pedagoglar bir-biriga yordam berib, muammoli vaziyatlarni birgalikda hal qilishadi, bu esa ularga o'z ishlarini yanada ishonch bilan olib borishga yordam beradi.

4. Kasbiy rivojlanish: Hamjamiyatda faol ishtirok etish pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi, ularga yangi bilim va malakalarni egallash imkoniyatini beradi.

5. Ta'lim sifatini oshirish: Pedagogik hamjamiyat ta'lim sifatini oshirishda katta rol o'ynaydi, chunki bu orqali o'qituvchilar innovatsion va samarali o'qitish usullarini o'zlashtiradilar va amaliyotda qo'llaydilar.

Pedagogik hamjamiyatning samaradorligi pedagoglar orasidagi ishonch va muloqotning ochiqligiga bog'liq. O'qituvchilarning birgalikda ishlashi, ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatib, o'qituvchilarning bilim olish darajasini oshiradi. Shu bois, ta'lim tizimida pedagogik hamjamiyatlarni shakllantirish va rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim, bu esa nafaqat pedagoglarning, balki butun ta'lim tizimining muvaffaqiyatiga xizmat qiladi.

Zamonaviy yondashuvlar: Pedagogik hamjamiyatda ta'lim sifatini oshirish uchun quyidagi zamonaviy yondashuvlar keng qo'llanmoqda:

1. Professional o'quv jamoalari: Professional o'quv jamoalari, ya'ni "Professional Learning Communities" (PLC) modeli bo'yicha tashkil etilgan guruhlar, pedagoglarning doimiy hamkorlikda ishlashi uchun imkoniyat yaratadi. PLC doirasida o'qituvchilar dars rejalarini muhokama qilishadi, dars tahlilini o'tkazishadi va o'zaro maslahatlar berishadi. Bu model orqali pedagoglar bir-birlaridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'lib, ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

2. Tadqiqotga asoslangan yondashuv: Zamonaviy ta'limda ilmiy tadqiqotlar o'qituvchilarga o'z pedagogik metodlarini sinovdan o'tkazish va ularni yanada takomillashtirishga yordam beradi. "Action Research" (harakatli tadqiqot) usuli orqali pedagoglar o'z dars jarayonida yangi metodlarni joriy qilib, natijalarni tahlil qilish va moslashuvchan yechimlarni topish imkoniga ega bo'lishadi.

3. Mentorlik va mentorlik platformalari: Yosh o‘qituvchilar uchun tajribali mentorlarning bo‘lishi o‘z kasbiy rivojlanishlarida muhim omil hisoblanadi. Mentorlar yangi o‘qituvchilarga tajriba va maslahatlar orqali yordam beradi, bu esa ta’lim sifatini oshirishga katta hissa qo‘shadi. Shuningdek, onlayn mentorlik platformalari ham keng tarqalgan bo‘lib, ularda pedagoglar virtual tarzda mentorlik yordamidan foydalanishlari mumkin.

4. Ilmiy konferensiyalar va vebinarlar: Bugungi kunda onlayn va oflayn ilmiy konferensiyalar, seminarlarga qatnashish, vebinarlar tashkil etish pedagoglarning zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirishida va yangi metodlarni joriy etishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu tadbirlar orqali pedagoglar bir-birlari bilan o‘zaro tajriba almashadilar va o‘z kasbiy ko‘nikmalarini oshiradilar.

5. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash: Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim sifatini oshirish mumkin. Masalan, masofaviy ta’lim platformalari, virtual o‘quv muhitlari, onlayn o‘quv dasturlar pedagoglarning bilim olish doirasini kengaytiradi. Bu orqali ular yangi metodlarni sinovdan o‘tkazish va joriy qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Pedagogik hamjamiyatning ta’lim sifatiga ta’siri: Pedagogik hamjamiyatning rivojlanishi ta’lim sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar bir-birlarining tajribalaridan foydalangan holda o‘z malakalarini oshiradilar. Tajriba almashish orqali zamonaviy va samarali yondashuvlarni tatbiq qilish o‘quvchilarning ham bilim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, pedagogik hamjamiyatdagi ko‘mak va qo‘llab-quvvatlash natijasida o‘qituvchilar motivatsiyasi oshadi va o‘z faoliyatlariga yangicha yondashuv bilan qarashadi. Pedagogik hamjamiyatning ta’lim sifatiga ta’siri ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega, chunki o‘qituvchilar orasidagi yaqin hamkorlik va doimiy tajriba almashish ta’lim jarayonini boyitadi va sifatliroq qiladi. Bu jarayonda pedagoglar yangi o‘qitish metodlari va innovatsion texnologiyalar bilan tanishib, ulardan samarali foydalanishni o‘rganadilar. Shuningdek, hamjamiyat o‘qituvchilar uchun o‘z bilim va malakalarini muntazam ravishda oshirish imkoniyatini beradi, bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning bilim olish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik hamjamiyatning ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi asosiy jihatlari quyidagilardir:

1. Tajribani boyitish va zamonaviy yondashuvlar: Hamjamiyat ichida pedagoglar o‘zaro tajriba almashish orqali yangi yondashuvlar va zamonaviy usullarni kashf qiladilar. Bu o‘qituvchilarga o‘z pedagogik metodlarini boyitishga yordam beradi va ta’lim jarayonini qiziqarli va samaraliroq qiladi. Masalan, STEAM yoki interaktiv texnologiyalardan foydalanishni o‘z ichiga olgan yondashuvlar shu orqali keng qo‘llaniladi.

2. Kasbiy rivojlanish va malaka oshirish: Pedagoglar hamjamiyatda birgalikda ishlash orqali o‘z kasbiy malakalarini oshiradilar. Doimiy ravishda o‘tkaziladigan seminarlar, treninglar va tajriba almashish sessiyalari orqali o‘qituvchilar yangi bilimlarga ega bo‘ladilar, bu esa ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

3. Motivatsiya va ishonch: O‘zaro qo‘llab-quvvatlash va muloqot pedagoglarning ish motivatsiyasini oshiradi. Hamjamiyatda birgalikda ishlash orqali o‘qituvchilar o‘zlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydilar, bu esa ularning faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar motivatsiyasining yuqori darajasi o‘quvchilarga ham ijobiy ta’sir qiladi, chunki bunday muhitda ta’lim jarayoni jonli va qiziqarli kechadi.

4. Ta’lim sifati va o‘quvchilarning rivojlanishi: Pedagogik hamjamiyat orqali o‘qituvchilar tomonidan joriy etilgan innovatsiyalar va yangi usullar ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligi va bilim olishga qiziqishi ortadi.

Shuningdek, hamjamiyat ichida o'qituvchilar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunish va ularga mos yondashuvlarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'lalilar.

5. O'quv dasturlarini boyitish: Hamjamiyatdagi hamkorlik va fikr almashish natijasida pedagoglar o'quv dasturlarini yangilash va boyitishda birgalikda ishlaydilar. Ular tajribalaridan kelib chiqib, o'quvchilarning rivojlanishiga moslashtirilgan o'quv reja va dasturlarni ishlab chiqadilar, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi.

Pedagogik hamjamiyatning ta'lim sifatiga bo'lgan ta'siri ko'p jihatdan undagi pedagoglarning faol ishtirokiga, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlashga bog'liq. Hamjamiyatda faollik, ochiqlik va doimiy o'rganish jarayonlari ta'lim sifatini doimiy ravishda yaxshilashga yordam beradi va ta'lim tizimining umumiy muvaffaqiyatiga xizmat qiladi. Bu ta'limda yangilik va uzluksiz rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratadi, natijada o'quvchilarga taqdim etilayotgan ta'lim sifati ham yuksaladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogik hamjamiyatning o'рни beqiyosdir. Pedagoglar birgalikda ish olib borib, yangi bilim va ko'nikmalarni o'rganib borishi ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Professional o'quv jamoalari, ilmiy tadqiqotlar, mentorlik, ilmiy konferensiyalar va raqamli texnologiyalar kabi yondashuvlar orqali pedagoglar o'z tajribalarini kengaytirib boradilar. Shu tariqa, pedagogik hamjamiyat orqali o'zaro tajriba almashish ta'lim sifatini oshirishda muhim vositaga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change*. New York: Teachers College Press.
2. Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.
3. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School*. Teachers College Press.
4. Senge, P. (2000). *Schools That Learn: A Fifth Discipline Fieldbook for Educators, Parents, and Everyone Who Cares About Education*. Doubleday.
5. Darling-Hammond, L., & Richardson, N. (2009). Teacher Learning: What Matters? *Educational Leadership*, 66(5), 46–53.
6. Stoll, L., Bolam, R., McMahon, A., Wallace, M., & Thomas, S. (2006). Professional Learning Communities: A Review of the Literature. *Journal of Educational Change*, 7(4), 221–258.
7. OECD. (2016). *Supporting Teacher Professionalism: Insights from TALIS 2013*. OECD Publishing.
8. Little, J. W. (2002). Locating Learning in Teachers' Communities of Practice: Opening Up Problems of Analysis in Records of Everyday Work. *Teaching and Teacher Education*, 18(8), 917–946.
9. Vescio, V., Ross, D., & Adams, A. (2008). A Review of Research on the Impact of Professional Learning Communities on Teaching Practice and Student Learning. *Teaching and Teacher Education*, 24(1), 80–91.
10. DuFour, R., & DuFour, R. (2013). *Learning by Doing: A Handbook for Professional Learning Communities at Work*. Solution Tree Press.

KICHIK YOSHLI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA STEAM TA'LIMIDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Xasanova Xurshida Naimovna

Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi, “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası
dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245189>

Annotatsiya. Asosiy faoliyat turi o'yin sanalgan kichik yoshli bolalarning o'qitish samaradorligini oshirishda nazariya va amaliyot uyg'unligiga asoslangan STEAM ta'limi elementlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Aynan STEAM ta'limiga asoslangan qiziqarli didaktik o'yinli topshiriqlar, bolalarda diqqatni to'plash, fikrlash jarayonini yaxshilash, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ahamiyatli sanaladi. Ushbu maqolada kichik yoshli bolalarda savodxonlikni oshirishda STEAM ta'limidan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit s'ozlar: tabiiy fan, STEAM ta'limi, metod, bilim, kreativlik, matematika, yondashuv, samaradorlik, integratsiya, amaliyot.

Аннотация. Элементы STEAM образования, основанные на гармонии теории и практики, целесообразно использовать для повышения эффективности обучения детей раннего возраста, основной деятельностью которых является игра. Интересные дидактические игровые задания на основе STEAM образования важны для концентрации внимания детей, улучшения мыслительного процесса, формирования научного мировоззрения. В данной статье обоснована теоретическая и практическая значимость использования STEAM-образования в повышении грамотности детей раннего возраста.

Ключевые слова: естественные науки, образование в STEAM, метод, знания, креативность, математика, подход, эффективность, интеграция, практика.

Abstract. Elements of STEAM education, based on the harmony of theory and practice, are appropriate to use to improve the effectiveness of teaching young children, whose main activity is play. Interesting didactic game tasks based on STEAM education are important for concentrating children's attention, improving the thinking process, and forming a scientific worldview. This article substantiates the theoretical and practical significance of using STEAM education in improving the literacy of young children.

Keywords: natural sciences, STEAM education, method, knowledge, creativity, mathematics, approach, efficiency, integration, practice.

Umumta'lim maktablarida kichik yoshli o'quvchilarga bilim berishdan asosiy maqsad davlat ta'lim standartlarida belgilangan ilmiy bilimlarni bilish, tushunish va amalda qo'llashni o'rgatishdan iboratdir. Ilmiy bilimlarning darslarda o'qituvchi tomonidan qiziqarli va lo'nda, hayotiy misollarga tayangan holda berilishi o'quvchi tomonidan darsga bo'lgan diqqatning ortishiga, o'quvchilarda olingan bilimlar asosida amaliy kompetensiyalarning rivojlanishi uchun mo'ljallangan topshiriqlarni o'z vaqtida va mustaqil holda bajarishlariga imkon beradi. O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida olib borilgan ushbu jarayon darsning muvaffaqiyatli kechishiga imkon yaratadi.

Ta'lim jarayoni – bu murakkab, ham ma'naviy, aqliy, tarbiyaviy qobiliyatlarning o'quvchilarning har biriga individual tarzda yondashish natijasida tizimli ravishda rivojlantirib borishga imkon beruvchi, o'zlashtirilgan bilimlarning turli vaziyatlarda yuzaga keluvchi

muammoli jarayonlarni ijobiy bartaraf etishda foydalana olishga imkon beruvchi jarayondir. Zamonaviy ta'lim jarayonida kichik yoshli maktab o'quvchilarida darslarni o'zlashtirishda o'qituvchi o'quvchilarning mustaqil faoliyat yuritishlariga imkoniyat yaratib bera oladigan metodlarni to'g'ri tanlash asnosida darsning natijasini belgilab beruvchi shaxs sanaladi.

Kichik yoshli maktab o'quvchilarida turli fanlarning mazmunini o'quvchilarga yetkazishda inson va tabiat aloqadorligi, tabiiy fanlar va matematik hisob-kitob amallari, tabiiy fanlar va o'qish savodxonligi kabilarning integratsiyasini inobatga olgan holda o'qitishning ahamiyati kattadir. Maktab ta'limida fanlararo bog'lanishning qo'llanishi borasida G.I.Baturina, R.A.Bloxina, N.I.Gorbachyova, I.D.Zverev, P.G.Kulagin, D.P.Yerigin, L.V.Zagrekova, D.M.Kiryushin, Ye.Ye. Minchenkovning ilmiy ishlari, kichik yoshli maktab o'quvchilarida o'qitishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishda M.K.Akimova, V.T.Kozlova, V.I.Andreyev, G.A.TSukerman, A.L.venger, N.B.Shumakova, N.I. Avdeyeva, S.I.Ayubasheva olib borgan tadqiqotlari ahamiyatga molikdir.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni inobatga olgan holda kichik yoshli maktab o'quvchilarini o'qitish jarayonida ijobiy natijalar olishda ko'pgina xorijiy mamlakatlar va respublikamizda so'nggi yillarda keng targ'ib etilayotgan zamonaviy STEAM ta'limining ahamiyati kattadir. Bugungi kungi statistik tahlillarga qaraganda 30 % boshlang'ich sinf o'quvchilarida turli omillar ta'sirida yillar kesimida ularda ijodkorlikning pasayishi kuzatilgan.

STEAM ta'limi tabiiy va iqtisodiy fanlar yo'nalishida o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Aynan STEAM ta'limi kichik yoshli o'quvchilarni o'qitish jarayonida quyidagilarga imkon yaratadi:

1. O'quvchilarda ijodkorlik va ijodiy fikrlashni o'stirishga yordam beradi.
2. Tabiat hodisalari va tabiiy jarayonlarning mohiyatini tushunishgayordam beradi.
3. Jamoa orasida ijobiy munosabatni shakllantirishga imkon beradi.
4. Sinfda ijobiy ijtimoi-psixologik muhitni shakllantirishga sharoit yaratadi.
5. Turli interaktiv didaktik topshiriqlar miya va qo'lning birgalikda harakatlanishiga imkon beradi.

O'quvchilar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan STEAM loyihalari va topshiriqlarini muntazam ravishda darslarda qo'llash natijasida xalqaro baholash dasturi talablariga muvofiq avlodni tarbiyalashga erishish mumkin. Tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ilm-fan, matematika, texnologiya, muhandislik, san'at elementlariga tayangan STEAM ijodiy topshiriqlari amaliy mashg'ulotlarni mustaqil bajarishni yosh avlod ongiga singdirishga imkon beradi.

STEAM komponentlariga kiruvchi fanlararo integratsiya o'quvchilarda tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini anglashlariga yo'naltiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar inson faoliyatining tabiatga salbiy va ijobiy ta'siri, turli global ekologik muammolarni va tabiat oldida javobgarlik hissini tushunishi, shuningdek, sog'lom turmush tarziga amal qilishlari hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini biladigan shaxsni tarbiyalashni nazarda tutadi.

Kichik yoshli o'quvchilarda darslarda ularning har biri uchun xos bo'lgan iste'dodi va qobiliyatlarini aniqlash, rivojlantirish usullarini topish, ularning ilm-fanni egallashga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash hamda ularni barkamol, jismonan va ruhan sog'lom shaxs

sifatida tarbiyalash maqsadida fanlarni STEAM ta'limi metodlari asosida o'qitish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzreport.news
2. Galiev T.T. System approach to intensification of the teaching process: diss.doc. ped. nauk. - Karaganda, 2002. -150 p.
3. Jeongho Cha, Su Yin Kan, Poh Wai Chia. Spot the differences Game: An Interactive method that engage students in organic chemistry learning.//Journal of Korean chemical society 2018. 159-162.
4. Djalalova D.X. Основные тенденции развития современной японской школы: дис.канд. ped. nauk.avtoreferat. 2004.-7 p.
5. Xasanova X.N. Kimyo darslarida o'qitish jarayonini takomillashtirishda zamonaviy metodlardan foydalanishning ahamiyati. “Ta’limda innovatsiyalar, investitsiyalar va intellektual salohiyat; muammolar, tahlillar va istiqbollar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Navoiy. 2021. – B. 6-

БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖИДА ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Ҳайитов У.Я.

Profi University доценти, Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245204>

Abstract. This article describes the activities of state and public figure Fayzulla Khojaev in the Bukhara People's Soviet Republic in the field of training of highly educated personnel, organization of higher education centers and education of young people to foreign countries.

Keywords: education, "Kamyovini" printing house, People's Commissar of Education, "Bukhara House of Education", Communist University of Central Asia, Chorjoi Teachers' Institute

Ёш бухороликлардан иборат Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати илм-фан ва таълим соҳасини ривожлантирмасдан туриб, уни мустақил ва ривожланган давлатга айлантириб бўлмаслигини яхши тушуниб етган эдилар. Файзулла Хўжаев ҳам мазкур ғояга таяниб, 1920 йил Бухорода Халқ Совет Республикаси ташкил топган дастлабки кунларданоқ илм-фан, маданият, халқ маорифи ҳаётига, адабиёт ва илм-фан тараққиётига алоҳида эътибор билан қаради. Ф.Хўжаев бошлиқ Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати дастлабки кунлардан бошлаб мамлакат ички маданий-маърифий ҳаёти учун ҳам каттагина маблағ сарфлайди. Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати энг аввало таълим соҳасини ислоҳ қилишга киришди.

Файзулла Хўжаев жади́дчилик ҳаракатининг намоёнَدаси сифатида умидли ёшларни чет-элларда ўқитиш тарафдори эди. Бухоро Халқ Совет Республикаси раҳбарларининг моддий ва маънавий кўмаги асосида бир қанча ёшлар Германия ва Россиянинг нуфузли билимгоҳларида ўқиш имкониятига эга бўлдилар. Файзулла Хўжаев билимли ва малакали мутахассислар ёш республикани ривожлантиришда муҳим эканлигини тушуниб етган эди. Ф.Хўжаев Бухоро Халқ Совет Республикаси ни иқтисодий-ижтимоий ва маданий ривожлантириш мақсадида биринчи навбатда Германия эришган ютуқлар ва тажрибаларни ўрганишга киришди.

Файзулла Хўжаев тавсияси билан Бухоро Халқ Совет Республикасининг хорижий мамлакатлар билан маданий алоқа қилиш бўлимининг бошлиғи Абдулвоҳид Бурҳонов Германияда таҳсил олаётган ёшларга раҳбарлик қилади. Файзулла Хўжаевнинг ўзи уларнинг яшаш ва ўқиш шароитларидан доимо хабардор бўлиб турди ва улар учун керакли шароитларни яратиб берди. Масалан, 1922 йил оғир шароитларда фаолият олиб борган Ф.Хўжаевнинг соғлиғи ёмонлашди. Шу сабабли Бухоро Халқ Совет Республикаси МИКнинг 1922 йил 22 августдаги йиғилиши қарорига мувофиқ 3 ой муддатга таътил ва 3000 олтин миқдорида маблағ ажратилди³⁰. 1922 йил охирида Ф.Хўжаев Берлинга даволанишга бориш учун Бухородан Москва шахрига келди. Ахволи оғирлигига қарамай, Бухоро Халқ Совет Республикасининг маданий тараққиёти учун жон куйдирганлигини унинг қуйидаги фикрларидан ҳам билиш мумкин: “Москвага етиб келишим билан соғлиғим анча

³⁰ Ўзбекистон миллий архиви, Р-47-фонд, 1- Рўйхат, 198- иш, 3-варак.

ёмонлашди, даволана бошладим. Кеча Ташқи ишлар халқ комиссарининг муовини Карахан билан учрашдим ва гаплашдим. Бухоролик болаларнинг Германияга боришига розилик олдим, Германияда ўқиши керак бўлган болаларни, шунингдек, Москвага ўқишга келувчиларининг ҳам етиб келишини кутмоқдамиз”³¹.

1922 йил 25 сентябрдан 25 октябрга қадар Германияга даволанишга борган Файзулла Хўжаев Германиянинг турли шаҳарларида илм-хунар олаётган юздан ортиқ туркистонлик йигит-қизлар билан мулоқотда бўлади. Уларнинг яшаш шароити, ўқишлари билан қизиқади³².

Ф.Хўжаев 1922 йил кузида Берлиндан туриб Бухоро Халқ Совет Республикаси МИҚга “Берлин мактублари” номи билан йўллаган хатлари “Бухоро ахбори” газетасининг 1922 йил 19 ноябрда чоп этилган 111-сониди тўлиқ келтирилган. “Берлин мактублари” 4 қисмдан иборат бўлиб, улар “Умумий аҳвол”, “Байналмилал аҳвол”, “Уч масала”, “Ижтимоий инқилоб” деб номланган³³. Германияда таълим олаётган бухороликларнинг ўқиш ва яшаш учун керак бўлган харажатлари Ф.Хўжаев бошлиқ Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати томонидан қопланган. Бухоро ҳукумати талабалар учун Германия банкига 125 минг доллар миқдорида пул ўтказди. Вали Қаюмхоннинг гувоҳлик беришича, талабалар учун 9-10 йилга етадиган доллар банкка ўтказилган. Талабалар Германияда ойига 45 дан 55 долларгача стипендиялар олгани ҳам маълум³⁴.

1924 йил 9 январда Файзулла Хўжаев раҳбарлигида Бухоро Халқ Совет Республикаси Халқ Нозирлар Шўросининг йиғилиши бўлиб ўтди. Ушбу йиғилиш баённомасида Германияда ўқиётган бухоролик талабаларга қўшимча 15 сўм олтин миқдорида ва 13 та олий таълим муассасасида таълим олаётган талабаларнинг ҳар бирига 75 сўм олтин миқдорида стипендия тўлаш тўғрисида қарор қабул қилинди³⁵.

Германияда таҳсил кўрувчи талабалар учун Берлинда ўзбек тилида босмахона ташкил этилиб, бир қанча ўзбек адибларининг асарлари ва шеърӣ тўпламлари араб алифбосида ўзбек тилида чоп этилган. Масалан, Германияда таҳсил кўрувчи йигит ва қизлар учун Берлинда ўзбек тилида “Камёвиний” босмахонаси ташкил этилиб, 1924 йил бу ерда ёзувчи Садриддин Айнийнинг “Қиз бола ёки Холида”³⁶, Фитратнинг “Ҳинд сайёҳи” номли асари ва Абулвоҳид Бурҳоновнинг шеърӣ тўпламлари араб алифбосида ўзбек тилида чоп этилган.

РСФСР ҳукумати 1922 йилдаёқ Германияга ўқиш учун юборилган бухоролик ёшларни Москвага қайтармоққа уринган. Муинжон Аминов 1938 йил 28 январдаги тергов кўрсатмасида: “1922 йилда Куйбишев менинг олдимга Германияга юборилган ёшларни қайтариш масаласини қўйди. Унинг фикрича, бу ёшлар ўқишни Москвада давом эттирмоғи керак. Мен буни Файзулла Хўжаевга айтдим. У киши норозилик билдирди”, – деган. 1922 йил В.Куйбишев мен ва Файзулла Хўжаевдан уларни қайтарилишини, Москвада ўқитишни талаб қилди. Хўжаев қатъий рад жавобини берди. Сўнг Умар

³¹ Эшонов О. Файзулла Хўжаев (Ҳаёти ва фаолияти ҳақида очерк). – Тошкент: Ўзбекистон, 1973. – Б. 54-55.

³² Каримов Р. Файзулла Хўжаев атоқли давлат ва жамоат арбоби // Файзулла Хўжаев ҳаёти ва фаолияти ҳақида янги мулоҳазалар. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 12.

³³ Ражабов Қ. Файзулла Хўжаев. – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2011. – Б. 18.

³⁴ Холбоев С. Бухоро амирлигининг олтин хазинаси (тарихи, тақдири, таҳлили). Масъул муҳаррир Р.Муртазаева. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 81.

³⁵ Ўзбекистон миллий архиви, Р-48-фонд, 1- Рўйхат, 260- иш, 36- варак.

³⁶ Темиров Ф. Садриддин Айнийнинг Бухородаги жадиличлик ҳаракатида тутган ўрни ва ижтимоий фаолияти. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2020. – Б. 18.

Фахриев деган кишини хат билан Германияга жўнатди. Ва у ерда таълим олаётган бухоролик талабаларга: “Совет ерига қайтмай турунлар”, – деб топшириқ берди³⁷. Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-худудий чегараланиш сиёсати натижасида Бухоро Халқ Совет Республикаси тугатилгач, Германияда ўқиётган талабаларнинг аҳволи оғирлашди. Улар ҳукумат ажратадиган таъминотдан тўлиқ маҳрум бўлдилар. Ватанга қайтган кўпгина талаблар кейинчалик совет режими томонидан қатағон қилинди.

Файзулла Хўжаев Германия билан бир қаторда Россияда ҳам Бухоро ёшларини илм-фан ютуқларини эгаллашларига имконият яратиш мақсадида 1920 йил 29 январда РСФСР Маориф Халқ Комиссари А.В.Луначарскийга хат йўллаб, бухоролик 11 нафар ёшларнинг Москвада ўқишларига шароит яратиб беришини сўрайди³⁸. Хатда Москвага юборилиши керак бўлган ёшларнинг исм фамилиялари ва ёшлари илова қилиб кўрсатилган бўлиб, улар ичида энг ёши каттаси Салим Ҳакимов 20 ёшда бўлса, энг кичиги Раҳмонкул Пўлатов 12 ёшда эди³⁹. 1922 йил 14 август кунини Бухоро Халқ Совет Республикаси Халқ Нозирлар Шўроси раиси номига Москвадаги Шарқ халқлари Коммунистик университетида бухоролик ёшлар учун 20 та ўрин ажратилгани тўғрисида телеграмма келди⁴⁰. Кейинчалик уларнинг сони 30 кишига етказилди.

1922 йил ноябрда Ф.Хўжаев Москвада 100 нафар ўқувчига мўлжаллаб “Бухоро Маориф уйи”ни очиш тўғрисида музокаралар олиб борди. 1923 йил 27 мартда у Москвада Бухоро Халқ Совет Республикаси болалари учун билим юрти очилиши тўғрисидаги қарор қабул қилиниши муносабати билан СССР Халқ Комиссарлар Советининг мажлисида қатнашди. 1923 йил 28 мартда эса Файзулла Хўжаев раҳбарлигида Москвада бухоролик ёшлар учун “Бухоро Маориф уйи” ташкил этиш, унинг раҳбариятини тасдиқлаш тўғрисида қарор қабул қилинди. Йиғилишда “Бухоро Маориф уйи” фаолияти ва ўқувчиларнинг харажатлари учун Бухоро Халқ Совет Республикаси бюджетидан 5000 сўм олтин миқдорида маблағ ажратилди⁴¹. Шу тариқа 1923 йил 27 мартда Москвада бухоролик ёшлар учун “Бухоро Маориф уйи” очилди⁴². Бу илм муассасида 200 дан ортиқ ёшлар турли мутахассислик бўйича билим ва малакаларни қўлга киритдилар.

1924 йил бошига келиб “Бухоро Маориф уйи”нинг қисқа муддатли тайёргарлик курсларини тамомлаган 25 нафар бухоролик Москва, Ленинград ва Қозон шаҳарларидаги олий ўқув юртларига ўқишни давом эттирдилар⁴³. Ф.Хўжаев Москвадаги “Бухоро Маориф уйи”ни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб келди. Масалан, 1924 йил 25 мартда Ф.Хўжаев раислигида Бухоро Халқ Совет Республикаси Халқ Нозирлар Шўросининг йиғилишида Москвадаги “Бухоро Маориф уйи” учун 60000 рубль миқдорида қўшимча маблағ ажратиш тўғрисида қарор қабул қилди⁴⁴. Хуллас, “Бухоро Маориф уйи” Бухоро Халқ Совет Республикасидаги халқ маорифини ривожлантиришда муҳим роль ўйнаган⁴⁵.

³⁷ Ҳайитов Ш., Раҳмонов К. Бухоро Халқ республикаси ва Германия: ҳамкорликнинг тарихий лавҳалари. (1920-1924 йиллар). – Тошкент: Фан, 2004. – Б. 40-41.

³⁸ Ўзбекистон миллий архиви, Р-48-фонд, 1-Рўйхат, 79- иш, 51-варақ.

³⁹ Ўзбекистон миллий архиви, Р-48-фонд, 1-Рўйхат, 79- иш, 52-варақ.

⁴⁰ Туркестанская правда. № 26 (182). 22 августа 1922 г.

⁴¹ Ўзбекистон миллий архиви, Р-56-фонд, 1-Рўйхат, 52- иш, 28- варақ.

⁴² Ходжаев Ф. Избранные труды. Том 1. – Ташкент: Фан, 1970. – С. 433-485.

⁴³ Иноятов С., Алауов А. Бухарский дом просвещения в Москве. – Навои, 1996. – С.36.

⁴⁴ Ўзбекистон миллий архиви, Р-48-фонд, 1-Рўйхат, 261- иш, 18-варақ.

⁴⁵ Қаранг: Таджиев А., Бурнашев Х. Народное просвещение в БНСР и “Бухарский Дом Просвещения” в Москве // “Бухарская жизнь” (Москва). 1924. № 1-2. – С. 68-70.

Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати таълим соҳасида РСФСР билан бир қаторда қўшни Туркистон АССР билан ҳамкорликни йўлга қўйди. Масалан, Тошкентдаги Ўрта Осиё Коммунистик университетида ва Ўрта Осиё Давлат университетининг ишчи факультетида Бухоро ёшларидан 110 киши ўқиди⁴⁶. Ёш бухороликлардан иборат Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати Германия ва Россия билан бир қаторда Бухоро ёшларининг Туркияда ўқишлари учун ҳам шароит яратиб берди. Туркияда таълим олаётган ёшлар Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати томонидан таъминлаб турилди. Масалан, Бутун Бухоро Марказий Ижроия Қўмитасининг 1921 йил 23 октябрдаги йиғилиши баённомасида Туркиядан ўқишни якунлаган Бухоро ёшларини Бухоро Халқ Совет Республикасига қайтишлари учун уч минг сўм олтин миқдорида маблағ ажратилди⁴⁷.

Ф.Хўжаевнинг 1922 йил 15 августда Бутунбухоро халқ вакилларининг III курултойида сўзлаган нутқида инженерлар, техниклар, врач ва ҳуқуқшунослар етишмаслиги сабабли Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати катта қийинчиликларни бошидан кечираётганини афсус билан таъкидлайди⁴⁸. Шунингдек, у ўз нутқида Бухоро Халқ Совет Республикаси ўзи мустақил равишда ўз мутахассислари, олимлари ва ўқитувчиларни тайёрлаши лозимлигини алоҳида уқтириб ўтади. Дастлабки даврда малакали мутахассисларга бўлган талабни хорижий давлатлар билан таълим соҳасида ўзаро ҳамкорлик доирасида ҳал этишга қарор қилинди. Шу мақсадда Ф.Хўжаев бошчилигидаги ҳукумат 1922 йилда РСФСРнинг Оренбург Шарқ институтига 10, Озарбайжонга 4, Германияга 50, Туркияга 25 ва Россияга 60 нафар ўқувчиларни ўқишга юборди⁴⁹.

Бухоро Халқ Совет Республикасида олий таълимга асос солиниши бевосита Файзулла Хўжаев номи билан боғлиқ. 1922 йил Бухоро Халқ Совет Республикаси Халқ Нозирлар Шўроси Раиси Ф.Хўжаев Бухорода биринчи олий ўқув юрти куриш ташаббуси билан чиқди ҳамда мазкур курилиш харажатлари учун ўзининг бриллиантлар ва бошқа қимматбаҳо тошлар билан безатилган олтин дастали қиличини ҳадя этди⁵⁰. Бухоро шаҳрида муаллимлар тайёрлаш институти (ҳозирги Бухоро давлат университетининг ўтмишдоши) илк марта очилди. 1922 йил иккинчи олий таълим муассаси – Чоржўй ўқитувчилар институти ташкил этилиб унга Ф.Хўжаев номи берилди⁵¹. Ф.Хўжаев сайъ-ҳаракати билан 1923 йилнинг декабрида Бухоро шаҳрида юқумли касалликларга қарши курашиш мақсадида Тропик институт ташкил этилди. Унга Л.М.Исаев раҳбар этиб тайинланди⁵². Институт 1924 йил 1 январдан ўз фаолиятини бошлади. Тропик институтнинг таркибида илмий тадқиқот, диагностика, эпидемиология

⁴⁶ Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томлик. 3-том. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалабаси ва Ўзбекистонда социализм куриш (1917-1937 йиллар). Бош муҳаррир И. Мўминов. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 329.

⁴⁷ Ўзбекистон миллий архиви, Р-47-фонд, 1-Рўйхат, 57- иш, 14- варақ орқаси.

⁴⁸ Ўзбекистон миллий архиви, Р-47-фонд, 1-Рўйхат, 343 а- иш, 28- варақ орқаси.

⁴⁹ Ўзбекистон миллий архиви, Р-47-фонд, 1-Рўйхат, 343 а- иш, 28- варақ орқаси, 29 варақ.

⁵⁰ Известия Всебux ЦИКа и Центрального Комитета Бухарской Коммунистической Партии. №106 (217). 28 сентября 1922 г.

⁵¹ Известия Всебux ЦИКа и Центрального Комитета Бухарской Коммунистической Партии. №82 (193). 22 июля 1922 г.

⁵² Джалалова К. История борьбы с паразитарными болезнями в Узбекистане и роль Узбекского научно-исследовательского института медицинской паразитологии им.Л.М.Исаева (1923-1977). Автореферат дисс... на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. – Москва, 1978. – С. 8.

ва хўжалик бўлимлари ҳамда безгак ва ришта амбулаторияси мавжуд эди⁵³. Институтнинг лаборатория жиҳозлари Германиядан олиб келинган эди. Мазкур институтнинг ташкил этилишида Ф.Хўжаевнинг хизматлари катта эди. Шу сабабли унга Ф.Хўжаев номи берилди.

Ф.Хўжаев бошчилигидаги Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати таълим соҳасида ўзининг инсонпарварлик ёрдамини ҳам аямади. Татаристонда бошланган очлик туфайли Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати 600 нафар татар болаларини ўқитишни ўз зиммасига олди. Бу ўқувчилар Бухоро Халқ Совет Республикаси махсус интернатларига жойлаштирилди ва ўқишларини шу ерда давом эттирдилар⁵⁴.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро Халқ Совет Республикасида қисқа муддат мобайнида маданий ҳаётда ҳам катта ўзгаришлар амалга оширилди. Анъанавий таълим тизими ва вақф соҳасида ислохотлар ўтказилди. Вақфлардан келадиган барча даромадлар маориф ва маданиятни ривожлантиришга сарфланди. Эски мактаблар ва жаид мактаблари билан бир қаторда замонавий мактаблар ҳам ташкил қилинди. Бухоро ва бошқа йирик шаҳарларда муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллимлар ва турли курслар очилди. Аёллар таълимига ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Пойтахт Бухорода дорилфунун (университет) ташкил қилиш учун ҳаракат бошланди.

⁵³ Ўзбекистон миллий архиви, Р-61-фонд, 1- Рўйхат, 64- иш, 146-варақ.

⁵⁴ Ўзбекистон миллий архиви, Р-56-фонд, 1- Рўйхат, 28- иш, 8-варақ.

III SHO‘BA

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA OLIY TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA UNING ELEKTRON TA’LIMDAGI ROLI

*** * ***

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND THEIR ROLE IN E-EDUCATION

O‘QUVCHILARNING MOBIL ILOVALARNI ISHLAB CHIQUISHGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdinazarova Maftuna Asadullo qizi

Navoiy davlat universiteti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249336>

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining mobil ilovalarni ishlab chiqish kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘rni tahlil qilingan. Mobil texnologiyalar va dasturlash bo‘yicha bilimlarni egallash o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishga, texnologik savodxonligini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularni texnologiyalarni yaratish jarayoniga jalb etishning samarali usullari va psixologik motivatsiya omillari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning individual rivojlanishi va ularning texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim metodikasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: mobil ilovalar, kompetensiya, dasturlash, ijodiy fikrlash, pedagogik yondashuv, psixologik motivatsiya, texnologik savodxonlik.

Абстрактный. В данной статье анализируется роль педагогического и психологического подходов в развитии компетенций разработки мобильных приложений у учащихся общеобразовательных школ. Приобретение знаний о мобильных технологиях и программировании способствует повышению способностей творческого мышления учащихся и формированию их технологической грамотности. В статье рассматриваются эффективные методы повышения интереса студентов, вовлечения их в процесс создания технологий, а также факторы психологической мотивации. Также предлагается образовательная методика, направленная на индивидуальное развитие студентов и развитие их технологических компетенций.

Ключевые слова: мобильные приложения, компетентность, программирование, творческое мышление, педагогический подход, психологическая мотивация, технологическая грамотность.

Abstract. This article analyzes the role of pedagogical and psychological approaches in the development of mobile application development competencies of secondary school students. Mastering knowledge of mobile technologies and programming serves to increase students' creative thinking skills and form technological literacy. The article considers effective methods for increasing students' interest, involving them in the process of creating technologies, and psychological motivation factors. It also proposes educational methodologies aimed at the individual development of students and the development of their technological competencies.

Keywords: mobile application, competence, programming, creative thinking, pedagogical approach, psychological motivation, technological literacy.

Bugungi kunda har xil turdagi dasturiy ta’minot va dasturlash tillarining paydo bo‘lishi tufayli axborot texnologiyalari sohasi mutaxassislarini tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati paydo bo‘lmoqda. Bu esa o‘z navbatida, informatika turkumiga kiruvchi fanlarni xususan, mobil ilovalarni ishlab chiqishni o‘qitishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirishni taqozo etadi [1].

Zamonaviy dunyo raqamli texnologiyalarga asoslangan bo‘lib, bugungi kun o‘quvchilari nafaqat texnologiyalardan foydalanuvchi, balki ularni yaratishda ham faol ishtirok etishlari talab etilmoqda. O‘quvchilarni mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid bilim va ko‘nikmalarga o‘rgatish jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘rni katta ahamiyat kasb etadi [2-3].

Ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik va psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogik va psixologik yondashuvlar o‘quv materiallari, o‘qitish strategiyalari, baholash usullari, o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro munosabatlarini belgilab beradigan qoidalar tizimi hisoblanadi.

Bu borada, ya‘ni ta‘lim jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarning ahamiyatiga oid ilmiy izlanishlar Djerom Bruner, Paulo Freyre, L.S.Vigotskiy, A.V.Zaporojets, A.N.Leontyev, I.N.Mesheryakova kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Mazkur olimlarning fikriga ko‘ra, o‘quvchilarning axborot-texnologiyalariga, xususan, mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlar muhim masalalardan biri sanaladi.

Jumladan, L.S.Vigotskiyning fikriga ko‘ra, “pedagogik va psixologik yondashuvlar – bu bilim va ko‘nikmalarni egallashni qo‘llab-quvvatlaydigan va soddalashtiradigan o‘ziga xos ta‘lim muhiti yoki kontekstni bildiradi. U tegishli o‘quv materiallari va talabalar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro ta‘sir kabi omillarni o‘z ichiga oladi” [4].

A.V.Zaporojetsning fikriga ko‘ra, “pedagogik va psixologik yondashuvlar – bu o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarni faol o‘rganish va rivojlantirishga yordam beradigan vositalar va usullardir” [5].

A.N.Leontyevning ta‘kidlashicha, “pedagogik va psixologik yondashuvlar – bu o‘qituvchi tomonidan yaratilgan, o‘qitish va tarbiya jarayoniga ta‘sir etuvchi, muayyan pedagogik natijalarni beruvchi omildir” [6].

I.N.Mesheryakovaning fikricha, “pedagogik va psixologik yondashuvlar – bu o‘qituvchi tomonidan yaratilgan, o‘quvchilarning o‘qishi va rivojlanishining muvaffaqiyatini ta‘minlaydigan tashqi hamda ichki omillar majmuidir” [7].

Djerom Brunerning fikriga ko‘ra, “pedagogik va psixologik yondashuvlar deganda o‘qituvchilar tomonidan samarali o‘rganishni targ‘ib qilish uchun qo‘llaniladigan o‘qitish usullari tushuniladi. Unda axborotni tizimlashtirish, o‘quv maqsadlarini shakllantirish va o‘quvchilarning ta‘lim jarayonida faol ishtirokini ta‘minlash muhimligi ta‘kidlanadi” [8].

Paulo Freyrening fikriga ko‘ra, “pedagogik sharoitlar tanqidiy va o‘zgaruvchan ta‘lim muhitini yaratishni nazarda tutadi. Bu o‘quvchilarga mavjud ijtimoiy tuzilmalarni tanqidiy tahlil qilish va e‘tiroz bildirish imkoniyatini beruvchi dialog, mulohaza va o‘rganishga hamkorlikda yondashuvni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi” [9].

Keltirilgan nazariy tahlillar asosida pedagogik va psixologik yondashuvlarni quyidagicha talqin etish mumkin:

1. Pedagogik xususiyatlar:

1.1. O‘qitish metodikasi: mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid ta‘lim texnologiyalarini joriy etishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinishi kerak. O‘quvchilarni dasturlash asoslariga qiziqtirish uchun loyiha asosida o‘qitish (project-based learning) usuli samarali hisoblanadi. Bu usul orqali o‘quvchilar amaliy vazifalarni bajarish orqali dasturlashda dastlabki qadamlarni o‘zlashtiradilar;

1.2. O‘quv jarayonini individuallashtirish: o‘quvchilarning har biri turli tezlikda o‘rganishi va qobiliyatlari farqli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ularning individual qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashtirilgan o‘qitish metodlari qo‘llanishi lozim;

1.3. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalari: mobil ilovalarni ishlab chiqish jarayonida o‘quvchilarni murakkab muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga o‘rgatish muhimdir. Muammolarni hal qilish, kreativ fikrlash va texnologik yechimlar topish orqali o‘quvchilar o‘zlarining texnologik savodxonligini oshiradilar.

2. Psixologik xususiyatlar:

2.1. Motivatsiya: o‘quvchilarning mobil ilovalar yaratishga oid qiziqishlarini oshirish uchun ularga mazmunli, qiziqarli va real hayotda qo‘llaniladigan loyihalar berilishi kerak. Psixologik nuqtai nazardan, o‘quvchilar o‘z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak, bu esa ularning ichki motivatsiyasini oshiradi;

2.2. Ijodiy fikrlash va o‘zini ifoda qilish: mobil ilovalarni ishlab chiqishda o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Shuningdek, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish uchun ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash zarur.

2.3. Psixologik qo‘llab-quvvatlash: ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik holatlari ham hisobga olinishi lozim. Ular texnologiyalarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, shuning uchun o‘qituvchi tomonidan doimiy rag‘bat va yordam ko‘rsatish muhimdir.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy-metodik manbalari tahliliga hamda ilmiy izlanishlarimiz natijasiga ko‘ra, pedagogik va psixologik yondashuvlarga oid quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Pedagogik va psixologik yondashuvlar o‘quv va moddiy-makoniy muhit imkoniyatlari yig‘indisi sifatida qaraladi, ulardan foydalanish yaxlit pedagogik jarayon samaradorligini oshirishga yordam beradi;

2. Pedagogik va psixologik yondashuvlar sifatida tavsiflangan ta‘sir choralari yig‘indisi, birinchi navbatda, pedagogik tizim subyektlari (o‘qituvchi, o‘quvchi va boshqa ishtirokchilar) shaxsini rivojlantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon muammolarini muvaffaqiyatli hal etish;

3. Pedagogik va psixologik yondashuvlarning asosiy vazifasi – shaxsning rivojlanishi, ta‘limi va tarbiyasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zgartirishni ta‘minlaydigan, ya‘ni pedagogik tizimning shaxsiy tomoniga ta‘sir qiluvchi pedagogik o‘zaro ta‘sir choralari tashkil etishdir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki o‘quvchilarning mobil ilovalar yaratish bo‘yicha kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik-psixologik yondashuvlarning o‘rni katta. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, texnologik savodxonligini oshirish va ularning texnologiyaga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu kompetensiyalar o‘quvchilarga mehnat bozorida talabgir bo‘lishlariga va texnologiyalarga faol moslashishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamoliddinovich T. F. PROBLEMS OF TEACHING SCHOOL CHILDREN AND STUDENTS THE DEVELOPMENT OF MOBILE APPLICATIONS //INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 38-40.
2. Tokhirov F. J., qizi O‘ktamova R. K. Methodology of developing algorithmic thinking of students on programming in higher educational institutions //Modern Scientific Research International Scientific Journal. – 2023. – T. 1. – №. 4. – C. 103-111.
3. Jamoliddinovich T. F. METHODS OF USING PROBLEM EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'PROGRAMMING

ALGORITHMIC THINKING //" ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM. – 2022. – С. 243-244.

4. Выготский Л.С. и др. Психолого-педагогические условия подготовки детей со значительным снижением интеллекта к поступлению в школу //XIX Всероссийская научно-практическая конференция молодых исследователей образования. – Томский государственный университет, 2020. – С. 851.
5. Запорожец А.В. Педагогическая профилактика аддиктивного поведения школьников в сфере информационно-коммуникационных технологий // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Челябинск, 2010. – 25 с.
6. Леонтьев А.В. О политическом сознании военнослужащих: педагогические условия формирования и развития // Мир образования –образование в мире. – 2018. – С. 193.
7. Мещерякова И.Н. Развитие эмоционального интеллекта студентов-психологов в процессе обучения в вузе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – Курск, 2011. – 26 с.
8. Джером Брунер. Культура образования / пер. с англ. Л.В.Трубицыной, А.В.Соловьева. М. : Просвещение, 2006. – С. 13-62.
9. Freire P. Pedagogia da esperança: um reencontro com a pedagogia do oprimido. – Editora Paz e Terra, 2014.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA TA'LIMY FAOLIYATLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TA'LIMY FAOLIYATLARNI TASHKIL ETISH

¹Amonov Aziz G'aybulla o'g'li, ²M.F.Shamiyeva

¹Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 3-kurs sirtqi talabasi, ²Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249344>

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun innovatsion axborot texnologiyalaridan ta'limiy faoliyatlarda foydalanish tarbiyachining bir qancha imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berishi to'g'risida bayon qilingan. Maktabgacha yoshdagi bolalar maktabga bormasdan avval axborot kommunikatsiya vositalaridan to'g'ri foydalanish kerakligini va ular orqali bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish kerakligini bilib olishlari mumkin.

Kalit so'zlar: innovatsion axborot texnologiyalari, integratsiya, ta'limiy faoliyatlar, kompyuterlar, modellashtirilgan o'yinlar.

Abstract. This article describes how the use of innovative information technologies in educational activities for the formation of children's knowledge, skills and abilities in preschool educational organizations helps to expand a number of opportunities of the educator. Before going to school, children of pre-school age can learn how to use information and communication tools correctly and how to build their knowledge, skills and abilities through them.

Keywords: innovative information technologies, integration, educational activities, computers, modeled games.

Аннотация. В данной статье описано, как использование инновационных информационных технологий в образовательной деятельности по формированию знаний, умений и навыков детей в дошкольных образовательных организациях помогает расширить ряд возможностей воспитателя. Прежде чем пойти в школу, дети дошкольного возраста могут научиться правильно использовать средства информации и коммуникации и формировать с их помощью свои знания, навыки и умения.

Ключевые слова: инновационные информационные технологии, интеграция, образовательная деятельность, компьютеры, моделируемые игры.

Ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion texnologiyalarning roli kun sayin ortib bormoqda. Axborot texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta'limning imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Bugungi kunda Yer sharining istalgan joyidan turib, zamonaviy axborot texnologiyalarining imkoniyatidan foydalangan holda ta'lim olish mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizda bo'lajak kadrlar uchun yangi jahon axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim muhitining integrallashishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi barpo etilmoqda. Bu ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnik imkoniyatlarga javob beradigan sezilarli o'zgarishlar bilan amalga oshmoqda. Innovatsiyaning axborot ta'lim sohasiga kirib kelishi ta'lim usullari va o'qitish jarayonini yangicha yondashuv asosida tashkil etish shakllarini sifatli ravishda qulaylashtirib, o'zgartirish imkonini bermoqda. Innovatsion axborot texnologiyalari ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonining eng muhim qismidir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) — bu turli texnik va dasturiy qurilmalar bilan

axborotga ishlov berish usullaridir. U birinchi navbatda, zarur dasturiy ta'minotga ega bo'lgan kompyuterlar va ma'lumotlar joylashtirilgan telekommunikatsiya vositalaridir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llash orqali mashg'ulotlarni sifatini oshirish bilan birgalikda ularni bolalarga tushunarli tarzda yetkazib berish muhim. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarga noan'anaviy tarzda mashg'ulotlarni tashkil etishda bolalarga ham raqamli texnologiyalar bilan yangi-yangi bilimlarni puxta berishimiz mumkin. Pedagog-tarbiyachilar raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni mashg'ulotlar jarayonida ulardan foydalanishi mashg'ulotlar sifatiga keskin ta'sir ko'rsatadi va mashg'ulotlarning samaradorligini yanada oshiradi.

Bugungi zamonda raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalari taraqqiyotga erishishning muhim shartlaridan biri bo'lib kelmoqda. Raqamli texnologiyalar nafaqat davlat va jamiyat boshqaruvini takomillashtiradi balki ijtimoiy sohada ham odamlarga katta qulayliklar yaratib kelmoqda. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar ijobiy iqtisodiy o'sishga zamin yaratadi ya'ni mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishga va ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga va yana bir muhim afzalligi shundan iboratdirki, korrupsiyaga chek qo'yadi. Maktabgacha ta'lim tizimiga ilg'or xorijiy tajriba joriy etishni ta'minlash, maktabgacha ta'lim sohasida eng yangi zamonaviy innovatsion metodikalarni olib kirish va ulardan samarali foydalanish, sog'lom barkamol va har tomonlama kamol topgan bolani voyaga yetkazish mamlakatimizning oliy maqsadlaridan biridir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Pedagog-tarbiyachilarning kreativ g'oyalari orqali mashg'ulotlarni qiziqarli ma'lumotlar bilan boyitishi va yangi bilimlarni bolalarga qiziqarli tarzda o'tishlari mumkin. Bunda tarbiyachilardan ijodkorlik va izlanuvchanlik talab qilinadi.

Kompyuter o'yinlaridan foydalanish (multimediya vositasida) bolalarga ta'lim berish samaradorligini oshirish bilan birga bolaning aqliy va ijodiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda ijobiy natija beradi. Paint dasturida bola rasm chizish jarayonida tasvirlagan predmet yoki hayvon, tabiat manzarasi yoki odam rasmiga rang tanlashi, mavjud ranglarni farqlashi, ularni joy-joyida ishlatishi, natijada o'z ishini baholashi davomida uning individual shaxs xususiyatlari, qiziqishlari oddiy qog'ozga rasm chizgandan ko'ra yaqqolroq ifodalanadi. Shu bilan birga AKT bolaga interfaol ta'lim berish vositasi sifatida bolaning yangi bilimlarni tez o'zlashtirishiga va dunyoqarashini kengayishiga imkon beradi. Bu interfaol kompyuter o'yinlari tarbiyachi tomonidan davlat talablariga mos ravishda Power Point dasturida va mashg'ulotda bolalar bilan birga o'ynash uchun yaratilgan bo'lishi zarur. Masalan, o'yin faoliyat markazida "Bino kim chiroyli quradi?", "Rasmlarning farqini top", "Nima kam, nima ko'p", "Xatolarni top", "Qo'g'irchoqni kiyintiramiz", "Shaklni o'rniga joylashtir", "Rasmni chiroyli bo'ya" ta'limiy o'yinlarni animatsion tasvirlar yordamida o'ynasa mavzuga oid berilgan bilimlarni bola zo'r qiziqish bilan o'zlashtiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasida an'anaviy ta'lim shakllari bilan kompyuterlashtirilgan pedagogik texnologiyalarni taqqoslaydigan bo'lsak, kompyuterlashtirilgan texnologiyalarda samarali natijalar namoyon bo'ladi. Kompyuter ekranida axborotning o'yin shaklida aks etishi bolalarda shu faoliyat turiga nisbatan diqqat va qiziqishini uyg'otadi; harakat, tovush, multiplikatsiya tasvirlari bola xotirasida uzoq vaqt taassurot qoldiradi. Muammoli masalalarning qo'yilishi va ularning to'g'ri yechimini kompyuter orqali topilishi bolalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim konsepsiyasida ko'rsatilganidek, kompyuter bolaga alohida yondashuv imkonini yaratadi, bu jarayonda har bir bolada o'z intellektual darajasida va shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib topshiriqni bajarishiga imkon bo'ladi. O'z navbatida, bolalarda kompyuter va smartfonlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini

shakllantirish, mazkur texnika vositalarining ijobiy imkoniyatlari bilan birga salbiy tomonlari ham mavjudligini nazarda tutish zarur. U faqat ta'limning samaradorligini va zamonaviyligini ta'minlash uchun xizmat qilishi lozim. AKTning maktabgacha ta'limga kiritishidagi dolzarb muammolardan yana biri zamonaviy axborot texnologiyalari sohasida pedagog xodimlar kompetentligining yetarli emasligidir. Bugungi kun pedagoglari zamon bilan hamnafas ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil oshirib borishlari zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun innovatsiya sifatida har bir rivojlantiruvchi markaz uchun modellashtirilgan o'yinlarni qo'llash orqali yaxlit bir mavzularni tez o'zlashtirishi mumkin bo'ladi. Hozirda bolalar uchun belgilangan vazifalarni qiziqish bilan bajarishi aynan axborot texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Shu asosida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'limiy faoliyatlarda o'tilgan mavzularni yana telefon yoki kompyuter orqali o'yin tarzida o'ynab, o'zi bilmagan holda yana bir marta mavzuni o'rganadi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, axborot kommunikatsiya texnologiyalari maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik jarayonni tashkil etishda, uzluksiz metodik xizmat ko'rsatishda, metodik faoliyatni rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ta'lim to'g'risida" 637-sonli 23.09.2020
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi qonuni" O'RQ 16.12.2019.
3. Vazirlar Mahkamasi Qarori "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 22.12.2020
4. Vazirlar Mahkamasining Qarori "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 14.05.2019
5. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo'latova, N.M.Kayumova va M.N.A'zamova "Maktabgacha pedagogika". Toshkent-2019
6. Artikova M.B. Umumta'lim maktabi va oila hamkorligi asosida o'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish: ped. fanl. dok. diss. –Namangan, 2021.
7. <https://fayllar.org/mundarija-kirish-v5.html?page=2>
8. <https://goaravetisyan.ru/uz/netradicionnye-formy-provedeniya-zanyatii-v-detskom-sadu-netradicionnye>
9. <https://lex.uz/docs/-4646908>
10. <https://uza.uz/uz/posts/shavkat-mirziyev-yagona-y-limuz-tadbirkorlar-sonini-k-payti-08-01-2020>.

ONA TILI DARSLARIDA AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIY INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

¹Dusbayeva Gulnoza Toshtemirovna, ²Yo'ldoshova D.

¹Navoiy Innovatsiyalar Universiteti talabasi,

²Ilmiy rahbar: Navoiy Innovatsiyalar, Universiteti O'zbek tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249350>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchining o'quvchilarni faolligini, zukkoligini oshirishga xizmat qiluvchi turli xil metodlar, didaktik materiallardan ona tili darslarida foydalanish, hamda yoshlarni interfaol usullar yordamida darsga qiziqitira olish usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar: metod, interfaol, fe'l, zamonaviy, maqsad.

O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2018-yil 22 yanvardagi 2017-2021 yillardagi O'zbekiston Respublikasi rivojlantirishning bashta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasining “Faol tadbirkorlik, innavatsion g'oyalar va texnologiyalarni qullqab quvvatlash yili” da amalga oshirishga oid davlat dastur to'g'risidagi P.F-5308-son farmoni, Davlat dasturining chora-tadbirlar rejasining 177-bandidagi “Xalq savodxonligini ko'tarish, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning barcha sohalarida milliy boylik hisoblangan tilning rolini oshirish” bo'yicha vazifa belgilan qo'yilgan. Shuning uchun ham o'qituvchi barcha o'quvchilar bilan shug'ullanish kerak. Ona tili fanidan diktantlar olish, ochiq darslar tashkil etish orqali esa o'quvchilarga darsga bo'lgan qiziqishini oshirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Hozirgi kunda ta'lim muassasalarida dars o'tishning yangi loyihalari orqali sinov-tajriba metodlari orqali turli nazariy va amaliy darslar tashkil qilinmoqda va o'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash natijasida o'qitish jarayonida ijobiy samaradorlikka erishilmoqda. Ushbu metodlarni har bir ona tili darsligining an'anaviy vazifasidan kelib chiqib tanlash kerak. Zamonaviy texnologiyalarning mohiyatini tashkil etuvchi metodlarda o'quvchilar mustaqil bilimlarni o'zlashtirib, individual yondashishga harakat qilishadi, egallagan bilimlari natijasida xulosalar chiqara olishadi. Pedagog shu jarayonda o'quvchilarni erkin fikrlash jarayonida, ularning bilimlarini yana-da mustahkamlab, dunyoqarish va fikrlash qobiliyatini yana-da kengaytirishga erishadi.

Interfaol metodlarining afzalligi shundaki, o'qituvchi va o'quvchi hamkorlikda darsning sifatli o'tilishini ta'minlashadi, bu, albatta darsda foydalaniladigan turli xil usul va metodlarga bog'liq. Metodlar o'qituvchilarning bilim berishi uchun zarur hisoblanadi. Har bir o'qituvchi metodlar orqali ma'lumotlarni o'quvchilarga oson yetkazib bera oladi. O'quvchilar esa shu metodlar orqali o'qituvchi tomonidan berilgan bilimlarni yaxshiroq tushunib oladilar. “**Metod** so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib tadqiqot yo'li nazariyasi, usul degan ma'nolarni bildiradi. Bu “**Meni tozala**” yangi interfaol metod shundan iboratki, ona tili fani o'tiladigan bo'lsa fanga oid atamalarni fe'l mavzusida bo'lsa, o'timli va o'timsiz, fe'l nisbatlari, fe'lning vazifa shakllari, fe'llarning munosabat shakllari, fe'llarning zamon shakllari, fe'lning bo'lishsizlik shakli, fe'l yasovchi qo'shimchalar, fe'llarning tuzulishiga ko'ra turlari, fe'lning lug'aviy shakl yasovchilari deb tayanch so'zlarni o'qituvchi doskaga yozadi. Sinfdagi o'quvchilarni teng ikki guruhga bo'lib, o'yin o'tkazish mumkin. Bu metodda o'quvchilar topgan ma'lumotlarni doskadan uchirib ketaveradi. G'olib guruh oxirida aniqlanadi.

Xullas tushunish darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa o'quvchi faktlar qoidalar sxema jadvallarni tushunadi. Mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy

tafsiflay oladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari asoslash, almashtirish, yoqqollashtirish, belgilash, tushuntirish, tarjima qilish, qayta tuzish, yoritib borish, sharhlash oydinlashtirish, qo'llash darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy foydalana oladi va to'g'ri qo'llaydi. Interfaol usullar ko'p, turli bo'lib, ularning hammasi har qanday progressive usullar kabi eng avvalo, o'qituvchidan mashg'ulot oldidan katta tayyorgarlik ko'rishni talab qiladi. Bilim borliqdan ko'chirilgan nusxa emas, uni odam shakllantiradi.

Fikrlarni tarmoqlashtirish pedagogik strategiya bo'lib, u o'quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o'rganishga yordam beradi va aniq fikrni ochiq ravishda ketma-ketlik bilan bog'langan holda tarmoqlashtirish degani. Bu metod biron mavzuni chuqur o'rganishdan avval o'quvchilarni fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. O'tilgan mavzuni o'quvchilar mustahkamlash yaxshi o'zlashtirishi uchun undaydi. O'quvchilar shu metodlar orqali berilgan bilimni yaxshiroq tushunib oladi. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qullash mumkin. Ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muommosini keltirib chiqaradi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilar qiziqishini orttirib ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, mazmuni ochishda aqliy hujum, guruh-guruh bo'lib ishlash bahslashish, muommoli vaziyatlar o'yinlar kabi metodlarni qo'llash ta'lim oluvchilarning amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab qilinadi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muommoni o'zaro muloqotda o'zaro bahs-munozarada fikrlash kerak bo'ladi va mustaqil hayotga tayyorlaydi. O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari soni va o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar etiborga olinadi.

Ko'rinib turibdiki, darslarda foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchilarning fikrlashini kengaytiradi. O'quvchilarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Bu orqali o'quvchilarni savodini yanada yuksaltiradi.

Yuqori simflarda loyihalash metodlarini keng qo'llash mumkin. Bunda ona tili fanining milliy va zamonaviy an'anaviylikning uyg'unlashuvi asosida yangi jihozlar (binolar, avtomobillar, sport jihozlari) loyihalashtirish bolalardagi milliy qadriyatlarimizga nisbatan faxr va mehr tuyg'usini uyg'otadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.Mavlonova, O.To'rayeva
1. K.Xo'liqberdiyev
2. "Pedagogika" Toshkent 2013
3. 2.O.U.Avlayev, S.N.Jo'rayeva, S.P.Mirza "Ta'lim metodlari" o'quv uslubiy qo'llanma Toshkent 2010
4. 3.Teshaboyeva Gulnoza Alimovna
5. Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent 2024
6. 4.Sh.Sh.Yo'ldasheva
7. "O'zbek tili ta'limida innovatsion texnologiyalar" Toshkent 2021

FIZIKANI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA UNING ELEKTRON TA’LIMDAGI ROLI

Farmonov O‘tkir Mirzaqobilovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Sharof Rashidov, 4, Jizzax 130100, O‘zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249359>

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika fanini o‘qitishda axborot texnologiyalarining ahamiyati va zamonaviy elektron ta’lim tizimlarining qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. Fizika darslarida interaktiv metodlar, virtual laboratoriyalar, va o‘quv platformalari kabi axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Shuningdek, elektron ta’limning o‘quvchilar bilim darajasiga ijobiy ta’siri va bu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklar ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: fizikani o‘qitish, axborot texnologiyalari, elektron ta’lim, virtual laboratoriyalar, interaktiv metodlar.

Kirish

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalari barcha sohalarda, jumladan, ta’lim tizimida ham keng qo‘llanilmoqda. Fizika kabi murakkab va texnik fanlarni o‘rgatishda axborot texnologiyalari innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi. Ushbu maqolada fizikani o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish tajribalari va ularning elektron ta’limdagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi.

1. Axborot texnologiyalarining fizika ta’limidagi roli

Axborot texnologiyalari (AT) bugungi kunda ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, fizika kabi murakkab va abstrakt fanlarni o‘rgatishda AT katta yordam beradi. U o‘quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilish bilan birga, murakkab hodisalarni o‘quvchilar uchun tushunarli ko‘rinishga keltirishga imkon beradi. Quyida axborot texnologiyalarining fizika ta’limidagi asosiy rollarini kengroq yoritib o‘tamiz.

Vizualizatsiya va tushuntirishni soddalashtirish

Fizika o‘z ichiga ko‘plab abstrakt tushunchalar, murakkab tenglamalar va ko‘rinmas jarayonlarni oladi. Axborot texnologiyalari yordamida bu jarayonlarni animatsiyalar, simulyatsiyalar va grafik tasvirlar orqali vizual tarzda tushuntirish mumkin. Misollar:

- ✓ **Simulyatsiyalar:** Tabiatda sodir bo‘layotgan jarayonlarni (masalan, elektromagnit to‘lqinlar, issiqlik tarqalishi) kompyuter dasturlari orqali modellashtirish.
- ✓ **Interaktiv grafikalar:** Kuchlar, tezlik, vaqt va masofa o‘rtasidagi bog‘lanishni grafik vositalar yordamida ko‘rsatish.
- ✓ **3D animatsiyalar:** Atom va molekulalar harakatini, elektromagnit maydonlarning hosil bo‘lishini tushuntirishda foydalanish.

Masalan, PhET dasturi orqali talabalarga mexanika, elektr toki va boshqa mavzularni animatsion usulda tushuntirish juda samarali bo‘lmoqda.

Virtual laboratoriyalar va tajribalar

An’anaviy laboratoriyalarni tashkil qilishda vaqt va mablag‘ talab qilinadi. Virtual laboratoriyalar bu muammolarni bartaraf etishga yordam beradi:

- ✓ **Harakat erkinligi:** Talabalar tajribalarni o‘zlari xohlagan vaqtda, masofaviy ravishda amalga oshirishi mumkin.

- ✓ **Resurslarni tejash:** Fizik tajribalarda ishlatiladigan qurilmalarning virtual versiyalari bilan ishlash. Masalan, virtual generatorlar, voltmترلar va ampermetrlar.
- ✓ **Xavfsizlik:** Xavfli yoki qiyin tajribalarni (masalan, radioaktiv moddalar bilan ishlash) virtual muhitda xavfsiz o'rganish imkoniyati.

Misol: Labster platformasi orqali o'quvchilar mexanika va elektromagnit hodisalar bo'yicha tajribalarni amalga oshirishadi. Bu jarayon talabalar uchun qiziqarli va interaktiv bo'lib, ular o'z bilimlarini sinovdan o'tkazishadi.

Interaktiv darsliklar va platformalar

Zamonaviy AT fizika fanini o'qitish jarayonida onlayn platformalar va interaktiv darsliklardan foydalanish imkonini beradi:

- ✓ **Onlayn darsliklar:** Fizik qonunlar, formulalar va tajribalar bo'yicha video ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Masalan, YouTube'dagi Khan Academy va Coursera kabi resurslar.
- ✓ **Interaktiv platformalar:** Moodle va Google Classroom kabi platformalarda talabalarga topshiriqlar berish, ularning faoliyatini kuzatish va natijalarni tahlil qilish imkoniyati mavjud.
- ✓ **O'yin uslublari:** Gamifikatsiya usuli orqali fizik mavzularni o'rganishni o'yinga aylantirish. Bu o'quvchilarning fan bilan qiziqishini oshiradi.

Test sinovlari va bilim darajasini baholash

Axborot texnologiyalari orqali o'quvchilarning bilimini tez va samarali baholash imkonini beradi:

- ✓ **Onlayn testlar:** Savollarning avtomatik ravishda tekshirilishi va natijalarning real vaqt rejimida e'lon qilinishi.
- ✓ **Interaktiv topshiriqlar:** Masalalarni yechish jarayonida AT vositalari yordamida o'quvchilar xatolarini ko'rib chiqishi va tuzatishi mumkin.
- ✓ **Tahlil qilish vositalari:** Talabaning qaysi mavzularda kuchsiz ekanligini aniqlash uchun o'z-o'zini baholash dasturlaridan foydalanish.

Masofaviy o'qitish imkoniyatlari

Axborot texnologiyalari fizikani masofaviy o'qitishni amalga oshirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Internet orqali o'qituvchi va talabalar real vaqt rejimida bog'lanib, virtual auditoriyalarni tashkil etishlari mumkin. Bu quyidagilarga olib keladi:

- ✓ O'qituvchilarning joylashuvidan qat'i nazar ta'lim olish imkoniyati.
- ✓ Fanni yanada kengroq auditoriyaga yetkazish.
- ✓ Global resurslardan foydalanish, masalan, xalqaro konferensiyalarda qatnashish va fizik sohasidagi zamonaviy yutuqlarni o'rganish.

Innovatsion vositalarni joriy qilish

Fizika darslarida quyidagi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish jarayonni samaraliroq qiladi:

- ✓ **Interaktiv taxtalar:** Formulalarni tushuntirish va diagrammalarni chizishda yordam beradi.
- ✓ **VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality):** O'quvchilarga fizik jarayonlarni go'yo haqiqiy dunyoda kuzatish imkonini beradi.
- ✓ **AI (Sun'iy intellekt):** Talabalar ehtiyojiga moslashtirilgan individual o'quv dasturlarini taklif qilish.

Elektron ta'limda fizika darslarining tashkil etilishi

Zamonaviy ta'lim tizimida elektron ta'lim muhim o'rin tutadi. Bu ta'lim turi ayniqsa fizika kabi murakkab fanlarni o'qitishda innovatsion yondashuvlarni joriy qilish imkonini beradi. Elektron ta'lim orqali o'qituvchilar dars jarayonini interaktiv, qiziqarli va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan tarzda tashkil etishi mumkin. Quyida elektron ta'limda fizika darslarini tashkil etishning asosiy jihatlari kengroq yoritiladi.

➤ Elektron ta'lim tizimining umumiy ko'rinishi

Elektron ta'lim — bu darslarni onlayn yoki oflayn rejimda interaktiv texnologiyalar yordamida tashkil etishdir. Fizika darslarida bu tizim o'ziga xos afzalliklarga ega:

- ✓ Masofaviy o'qitish imkoniyati.
- ✓ Turli xil elektron resurslardan foydalanish (video darsliklar, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar).
- ✓ Talabalar o'z tezligida o'rganishi uchun sharoit yaratish.
- ✓ Darslar **sinxron (real vaqt rejimida)** va **asinxron (o'z vaqtida)** shakllarda tashkil etilishi mumkin.

➤ Elektron platformalar va ularning roli

Elektron ta'limda fizika darslarini tashkil qilishda turli platformalar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Quyida eng ko'p qo'llaniladigan platformalar va ularning xususiyatlari:

✓ Moodle:

O'quv materiallarini yuklash, testlar va masalalar berish, o'quvchilar faoliyatini kuzatish uchun ideal platforma. Fizika darslari uchun quyidagilarni taklif qiladi:

Laboratoriya ishlarini topshiriq sifatida yuklash.

Audio va video darslarni yuklash.

✓ Google Classroom:

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi tezkor aloqa uchun samarali. Darsliklar, grafikalar va boshqa resurslarni baham ko'rish imkonini beradi.

✓ Zoom va Microsoft Teams:

Sinxron rejimda fizik hodisalar, masalalar yechimi va nazariyani tushuntirishda foydalaniladi. Masalan, o'quvchilar bilan birgalikda masalalar yechimini ko'rsatish uchun ekran almashish funksiyasi qo'llaniladi.

✓ Edmodo:

Gamifikatsiya va interaktiv topshiriqlar uchun qulay platforma. O'quvchilar orasida musobaqalar tashkil etish va ijodiy topshiriqlarni baholash uchun ishlatiladi.

➤ Virtual laboratoriyalarni tashkil qilish

Elektron ta'limning eng muhim afzalliklaridan biri — virtual laboratoriyalardan foydalanishdir. Ushbu laboratoriyalar yordamida talabalar fizik tajribalarni masofadan turib bajarishlari mumkin:

- ✓ **Labster:** Molekulyar harakatlar, issiqlik va boshqa murakkab tajribalarni simulyatsiya qilish uchun.
- ✓ **PhET Interactive Simulations:** To'liqlar, elektr zanjirlar va boshqa mavzular bo'yicha tajribalarni virtual tarzda bajarish imkonini beradi.
- ✓ **Algodoo:** Fizik hodisalarni ikki o'lchamli ko'rinishda tushuntirish uchun ishlatiladi.

Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga quyidagilarni beradi:

Har bir bosqichni takrorlash va o'z xatolarini to'g'rilash imkoniyati.

Resurslardan tejimli foydalanish.

Xavfli tajribalarni xavfsiz o'rganish.

➤ Dars jarayonini interaktiv qilish

Elektron ta'lim fizika darslarini qiziqarli va faol o'rganish jarayoniga aylantiradi:

✓ Onlayn testlar va topshiriqlar:

Elektron testlar orqali o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt rejimida baholash mumkin. Masalan, Quizizz yoki Kahoot platformalari orqali testlarni o'tkazish.

✓ **Gamifikatsiya:** Fizika darslarida o'yin elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning ishtirokini oshirish. Masalan, fizik qonunlarni o'rgatish uchun mini-o'yinlar yaratish.

✓ **Interaktiv grafikalar:** Fizik hodisalarni grafik ko'rinishda tasvirlash orqali mavzuni yanada tushunarli qilish.

Misol: Newtonning uchinchi qonunini tushuntirishda kuchlarning o'zaro ta'sirini interaktiv dasturlar orqali ko'rsatish.

➤ Resurslar va multimedia materiallari

Elektron ta'limda dars jarayonini tashkil qilish uchun quyidagi resurslardan foydalaniladi:

✓ **Video darslar:** Fizik mavzularni tushuntiruvchi video darslarni tayyorlash yoki mavjud darslardan foydalanish.

✓ **Audio materiallar:** Nazariy bilimlarni audio shaklida yetkazish.

✓ **Elektron kitoblar va taqdimotlar:** Talabalar uchun asosiy manbalarni taqdim qilish.

✓ **Infografika va diagrammalar:** Murakkab formulalarni sodda va tushunarli shaklda ko'rsatish.

3. Axborot texnologiyalarini qo'llashning afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari

- ✓ O'quvchilarning qiziqishini oshiradi.
- ✓ O'quv jarayonini interaktiv qiladi.
- ✓ Resurslardan masofaviy foydalanish imkonini beradi.
- ✓ Murakkab fizik jarayonlarni tushunishni osonlashtiradi.

Kamchiliklari

- ✓ Elektron vositalarning yetishmasligi.
- ✓ O'qituvchilarning texnologiyani to'liq o'zlashtirmaganligi.
- ✓ Internet tarmog'idagi uzilishlar yoki resurslarning qimmatligi.

4. Rivojlantirish istiqbollari

Axborot texnologiyalarini yanada samarali joriy etish uchun quyidagilar amalga oshirilishi lozim:

- ✓ O'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish.
- ✓ Virtual laboratoriyalarni barcha maktab va universitetlarga tatbiq etish.
- ✓ Axborot texnologiyalari bo'yicha maxsus seminar va treninglar tashkil qilish.

Xulosa

Axborot texnologiyalari va elektron ta'lim fizika fanining o'qitish jarayonini samarali va qiziqarli qilishda muhim vositadir. U nafaqat murakkab tushunchalarni soddalashtiradi, balki o'quvchilarni darsga faol jalb qiladi. Rivojlanish uchun mavjud qiyinchiliklarni bartaraf etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. PhET Interactive Simulations. *University of Colorado Boulder*.

2. Molnar, G. (2018). *“Interactive Learning Environments in Physics Education”*. Education and Information Technologies Journal.
3. Khan Academy Physics Courses. www.khanacademy.org.
4. Турсунов, Ж. (2020). *“Физика дарсларида ахборот технологияларидан фойдаланиши”*. Тошкент, Ўзбекистон.
5. Labster Virtual Labs. www.labster.com.
6. О‘. Farmonov, J. Ergashev. Fizikadan laboratoriya ishlari (elektromagnitizm) uslubiy qo‘llanma. 2022 yil.
7. Farmonov U.M. Metodika prepodavaniya predmeta fiziki studentam napravleniya estestvovedeniya//Obrazovanie i nauka v Rossii i za rubejom,S-314-317. 2019,№16 (Vol.64)
8. Фармонов Уткир Мирзакобилович .Преподавание физики для нефизиков на основе модульной технологии. Образование и наука в России и за рубежом, 2021, №10 (Vol.86. -6, 2021-yil. УДК 53
9. Фармонов Уткир Мирзакобилович. Методика преподавания предмета физики студентам направления естествознания. Образование и наука в России и за рубежом, 2019, №16 (Vol.64). -8, 2019-yil. УДК 372.853

THE ROLE OF DIGITAL LITERACY IN REINFORCING VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

Haydarova Nargiza G‘ulomjonovna
Profi University “Pedagogika va chet tillar”
kafedra o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249363>

Abstract. This article provides information about the effective use of modern technologies in increasing the vocabulary of students of English as a foreign language. In the article, the effectiveness of using various digital technologies and the effectiveness of traditional methods and non-traditional methods in increasing vocabulary was studied and analyzed. The main goal of the research is to improve the skills of using innovative methods and techniques to increase the vocabulary of English language learners with examples of the use of various electronic platforms and their effective results and some modern tools are given. The information of using most effective electronic tools for increasing vocabulary is given in a clear and complete way. Several useful aspects of the use of digital tools have been listed not only for those who are learning English as a foreign language and as a second language, but also for pedagogues who have been teaching English.

Keywords: tech tools, digital, vocabulary builder, vocabulary enhancement, traditional methods, non-traditional methods.

Annotatsiya. Ushbu maqola chet tili sifatida ingliz tilini o‘rganuvchilarning lug‘at boyligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish haqida ma‘lumot beradi. Maqolada turli raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi, an‘anaviy va noan‘anaviy usullarning lug‘at boyligini oshirishdagi samarasi o‘rganilib, tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – turli elektron platformalar misolida innovatsion metodlar va usullardan foydalanish ko‘nikmalarini yaxshilash, lug‘at boyligini oshirishning samarali natijalari bilan tanishtirishdan iborat. Maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganayotganlar uchun eng samarali elektron vositalardan foydalanish bo‘yicha to‘liq va aniq ma‘lumotlar berilgan. Raqamli vositalardan foydalanishning bir nechta foydali jihatlari nafaqat ingliz tilini chet tili yoki ikkinchi til sifatida o‘rganayotganlar, balki ingliz tilini o‘qitib kelayotgan pedagoglar uchun ham sanab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: texnologik vositalar, raqamli, lug‘at boyligini oshirish, lug‘atni kengaytirish, an‘anaviy usullar, noan‘anaviy usullar.

Аннотация. Это статья предоставляет информацию об эффективном использовании современных технологий для увеличения словарного запаса у студентов, изучающих английский язык как иностранный. В статье исследуется и анализируется эффективность использования различных цифровых технологий, а также традиционных и нетрадиционных методов в увеличении словарного запаса. Основная цель исследования — улучшить навыки применения инновационных методов и техник для расширения словарного запаса учащихся английского языка, приводя примеры использования различных электронных платформ и их эффективных результатов. В статье предоставлена четкая и полная информация о наиболее эффективных электронных инструментах для увеличения словарного запаса. Указаны несколько полезных аспектов использования цифровых инструментов не только для тех, кто изучает английский язык как иностранный или второй язык, но и для преподавателей, обучающих английскому языку.

Ключевые слова: технические инструменты, цифровые, расширение словарного запаса, улучшение словарного запаса, традиционные методы, нетрадиционные методы.

INTRODUCTION

In an era where digital literacy shapes every facet of learning and communication, its impact on vocabulary development represents a pivotal shift in English language education. As educators endeavor to navigate the intersection of technology and pedagogy, the potential for digital tools to enrich vocabulary learning has never been more significant. The essence of acquiring a robust vocabulary lies not just in traditional reading and rote memorization but in engaging, interactive, and personalized experiences that digital platforms afford. Thus, the role of digital literacy in advancing vocabulary development is crucial, paving the way for innovative teaching and learning practices that resonate with the digital natives of today.

This study will explore the fundamental concepts of digital literacy, emphasizing its importance and applicability in enhancing vocabulary development through various digital tools, such as word walls and other interactive means. It will further delve into practical strategies for integrating digital literacy into English language classes, highlighting the transformative potential of technology in vocabulary acquisition. By examining the impact of digital literacy on vocabulary growth, the discussion aims to provide educators with insights and methodologies to foster a more dynamic and effective learning environment. Through this comprehensive analysis, the article offers a roadmap for implementing digital literacy practices that elevate vocabulary learning to new heights, ensuring students not only understand the power of words but are also equipped to use them effectively in an increasingly digital world.

The number of publications on digital literacy has increased nearly tenfold during the past twenty years. Naturally, the wealth of scientific output is advantageous since it expands our understanding of the subject, but it also poses a serious challenge to academics: with so many studies conducted on the topic, it can be very challenging to fully comprehend the specifics and areas of interest within the field of study. Researchers gain by applying digital and quantitative research techniques to make sense of their field. To comprehend how research is arranged, Stopar & Bartol (2019), for instance, examine clusters of co-citations and co-citing sources. The goal of this research is to provide context for the wide range of writing on the subject of digital literacy in relation to education and learning.

The examination of Key Components of Digital Literacy in EFL classroom

Digital literacy in an English as a Foreign Language (EFL) classroom refers to the ability of students to effectively use digital tools and technologies to communicate, collaborate, create, and critically evaluate information in English. It encompasses a range of skills. Integrating digital literacy into the EFL classroom can enhance language learning by providing authentic contexts for communication, engaging students with multimedia resources, and fostering collaboration and creativity. Teachers can incorporate digital literacy activities into their lesson plans through project-based learning, online discussions, multimedia presentations, and virtual simulations, among other approaches. Exploring the key components of digital literacy within the EFL (English as a Foreign Language) classroom is crucial in today's technologically advanced world. This involves understanding how to effectively communicate using digital platforms such as email, messaging apps, and video conferencing tools. It also includes knowing the appropriate etiquette for online communication. Media literacy empowers individuals to engage actively in media-rich environments, participate in public discourse, and advocate for media reform and social change (Kellner & Share, 2007). Digital communication skills

encompass various abilities necessary for effective interaction in online environments. In the EFL classroom, fostering these skills can enhance students' proficiency in using English for digital communication purposes.

This might include creating multimedia presentations, digital artworks, or interactive projects. Understanding the ethical implications of using digital technology, including issues such as copyright infringement, digital rights, and online safety, is essential for responsible digital citizenship. Digital literacy also involves understanding how digital technologies shape and are shaped by different cultures and societies around the world.

Digital Literacy vs. Traditional Literacy in teaching vocabulary and comparing effectiveness of using both traditional and non-traditional methods

Digital literacy refers to the ability to access, understand, evaluate, and create information using digital technologies (Hague & Payton, 2010). Traditional literacy, on the other hand, typically refers to the ability to read, write, and comprehend written text in print form while **Traditional literacy** primarily involves print-based materials such as books, newspapers, and magazines. Digital literacy, however, encompasses a broader range of media, including websites, social media platforms, multimedia content, and online databases. Traditional literacy emphasizes reading and writing skills, while digital literacy includes skills such as navigating digital interfaces, conducting online research, critically evaluating online information for accuracy and credibility, and communicating effectively through digital mediums. Traditional literacy often requires physical access to printed materials, which may be limited by factors such as availability, cost, and geographical location. Digital literacy, on the other hand, can potentially overcome these barriers, as digital information is accessible online from virtually anywhere with an internet connection (Hargittai, 2010). Traditional literacy is often taught in formal educational settings such as schools and libraries, using textbooks and other printed materials. Digital literacy education, however, may occur both inside and outside the classroom, with online resources, interactive tutorials, and educational apps playing significant roles in instruction (Livingstone & Helsper, 2007). While traditional literacy remains fundamental, digital literacy has become increasingly important in today's technologically-driven society. The rapid proliferation of digital technologies has created new opportunities for accessing and sharing information but has also introduced challenges such as information overload, digital misinformation, and privacy concerns (Warschauer, 2016). Both traditional literacy and digital literacy are essential skills in the modern world. While traditional literacy lays the foundation for understanding written text, digital literacy enables individuals to navigate and critically engage with the vast array of information available in digital formats, thus empowering them to thrive in the digital age. Non-traditional methods tend to be more engaging for students due to their interactive and multimedia nature (Prensky, 2001). Technology-assisted learning, in particular, appeals to digital-native students who are accustomed to using digital devices in their daily lives. Research suggests that non-traditional methods can be as effective as, or even more effective than, traditional methods in promoting vocabulary retention (Hulstijn, 2001). The interactive and multisensory nature of non-traditional approaches may enhance encoding and retrieval processes, leading to better long-term retention of vocabulary. Both traditional and non-traditional methods have their merits in teaching vocabulary. Traditional methods provide a solid foundation in vocabulary basics and are often effective for initial exposure to new words. However, non-traditional methods offer innovative approaches that can enhance engagement, retention, and application of vocabulary in real-world contexts.

CONCLUSION

Digital literacy has a profound effect on vocabulary development, which is a significant change in English language education in a time when it influences all aspects of learning and communication. Never before has there been a greater opportunity to enhance vocabulary acquisition using digital tools as educators work to bridge the gap between pedagogy and technology. Building a strong vocabulary requires more than simply rote learning and reading aloud; it also requires the kind of individualized, dynamic, and engaging experiences that digital platforms provide. As a result, digital literacy plays a critical part in vocabulary development and opens the door to creative teaching and learning strategies that appeal to today's digital natives.

The essential ideas of digital literacy will be examined in this research, with a focus on how valuable and useful it is for improving vocabulary. This study report offers details on how students studying English as a second language can effectively expand their vocabulary through the use of contemporary technologies. The study examined and analyzed how well different digital technologies work as well as how well traditional and non-traditional techniques work for expanding vocabulary. Examples of how different electronic platforms are used, their successful outcomes, and some contemporary technologies are included in the study. There are comprehensive guidelines and recommendations for the application of contemporary techniques in teaching. Clear and comprehensive information about the best electronic tools for expanding vocabulary is provided in the second section of the study. There are a number of beneficial features of using digital tools that are highlighted for both teachers of English and students learning the language as a second or foreign language. The topic's literature was extensively consulted during the research process, and naturally, enough data was gathered from online sources.

REFERENCES

1. Hague, C., & Payton, S. (2010). Digital literacy across the curriculum. Futurelab.
2. Hulstijn, J. H. (2001). Intentional and incidental second language vocabulary learning: A reappraisal of elaboration, rehearsal, and automaticity. In P. Robinson (Ed.), *Cognition and second language instruction* (pp. 258–286). Cambridge University Press.
3. Hargittai, E. (2010). Digital na(t)ives? Variation in Internet skills and uses among members of the “Net Generation”. *Sociological Inquiry*, 80(1), 92-113.
4. Livingstone, S., & Bulger, M. E. (2014). *A Global Agenda for Children's Rights in the Digital Age: Recommendations for Developing UNICEF's Research Strategy*. London School of Economics and Political Science. Retrieved from <https://eprints.lse.ac.uk/60639/>
5. Kellner, D., & Share, J. (2007). Critical Media Literacy is Not an Option. *Learning Inquiry*, 1(1), 59–69. <https://doi.org/10.1007/s11519-007-0004-8>
6. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
7. Reinking, D., McKenna, M. C., Labbo, L. D., & Kieffer, R. D. (1998). Handbooks of literacy media and technology: A summary and an introduction. In D. Reinking, M. C. McKenna, L. D. Labbo, & R. D. Kieffer (Eds.), *Handbook of literacy and technology*:
8. Stopar, K., & Bartol, T. (2019). Digital competences, computer skills and information literacy in secondary education: Mapping and visualization of trends and concepts. *Scientometrics*, 118(2), 479–498 <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2990-5>
9. Warschauer, M. (2016). *Learning in the cloud: How (and why) to transform schools with digital media*. Teachers College Press.

MOTIVATION BENEFITS STUDENTS IN THE PROCESS AND RESULTS OF MATHEMATICAL ACTIVITIES

¹Isanov R.Sh., ²Khikmatova R.A., ³Safarbayeva N.M.

¹Candidate of Physics and Mathematics, Docent, ²Docent - Tashkent State Transport University,

³Senior teacher, National Research University TIIAME

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249386>

Abstract. In this article, we present episodes from two qualitative research studies. The studies focus on students of different ages and populations and their work on different mathematical tasks. We examine the commonalities in environment, tools, and teacher-student interactions that are key influences on the positive dispositions engendered in the students and their interest and engagement in mathematics.

Keywords: formulate strategies, information competence, dispositions, technologies of training, active methods.

Аннотация. В данной статье мы представляем фрагменты двух качественных научных исследований. В центре внимания исследований были учащиеся разных возрастов и групп населения, а также их работа над различными математическими задачами. Мы исследуем общие черты в окружающей среде, инструментах и взаимодействии учителя и ученика, которые оказывают ключевое влияние на формирование позитивного настроения у учащихся, а также на их интерес и вовлеченность в математику.

Ключевые слова: формулировать стратегии, информационная компетентность, расположение, технологии обучения, активные методы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz ikkita sifatli tadqiqot ishlarining epizodlarini taqdim etamiz. Tadqiqotlar turli yoshdagi va populyatsiyadagi talabalarga va ularning turli matematik vazifalar ustida ishlashiga qaratilgan. Biz atrof-muhit, asboblari va o'qituvchi-talaba o'zaro ta'sirlaridagi umumiyliklarni ko'rib chiqamiz, bu talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan va ularning matematikaga qiziqishi va jalb qilinishiga ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: strategiyalarni shakllantirish, axborot kompetentsiyasi, joylashuv, o'qitish texnologiyalari, faol usullar.

Introduction

Emphasizing that no country can develop without scientific achievements and innovations in this area, the President said: “Strategies and mechanisms of innovative development of the country are closely linked, first of all, with the effective use of intellectual and scientific-technical potential created in this country. Deepening the integration of science and industry, including science and education, will play an important role in fulfilling this task” [1].

We have developed a framework for mathematics teaching and learning that provides this missing link. It provides teachers and researchers with a conceptual tool that explains how students build the positive attitudes towards mathematics that are necessary to engage in mathematical reasoning. We believe that this approach that can be implemented across the spectrum of mathematics classrooms.

Our research focuses on students who are working collaboratively as they engage in mathematical problem solving. We videotaped students as they engaged in mathematical tasks and then analyzed the reasoning that occurred as they worked to formulate strategies and defend

their solutions. We have found that, although the demographics of the groups of students and the tasks may be different, the reasoning and subsequent understanding that occurs is quite similar.

In this article, we present two episodes from our research, focusing on students of different ages and populations as they work on different mathematical tasks. We then examine the commonalities in environment, tools, and teacher-student interactions that are key influences both on the positive attitudes towards mathematics engendered in the students and on their engagement in mathematics. We hypothesize that these positive attitudes towards mathematics lead to student reasoning and, thus, mathematical understanding [2, 3].

The resulting framework suggests ways that the standards can be implemented in diverse classrooms in order to achieve optimal student engagement and learning. Although the development of our framework began with our data and then was supported by the literature, we begin by presenting the supporting literature in order to give the readers a background for the framework.

In our framework, there are four factors that mediate between elements in the classroom environment, such as tasks, and the development of conceptual understanding through mathematical reasoning. These four factors are autonomy, intrinsic motivation and self-efficacy and positive dispositions towards mathematics. Because the literature concerning all four of these factors is interrelated, we have picked one factor, intrinsic motivation, to organize our discussion around.

All students must be motivated in some way to engage in mathematical activity, however, the nature of that motivation largely determines the success of their endeavor. In particular, students' motivations can be divided into two distinct types: extrinsic motivation and intrinsic motivation. Extrinsically motivated students engage in learning for external rewards, such as teacher and peer approval and good grades. These students do not necessarily acquire a sense of ownership of the mathematics that they study; instead they focus on praise from teachers, parents and peers and avoiding punishment or negative feedback. In contrast, students who are intrinsically motivated to learn mathematics are driven by their own pursuit of knowledge and understanding. They engage in tasks due to a sense of accomplishment and enjoyment and view learning as impacting their self-images. Intrinsically motivated students, therefore, focus on understanding concepts. Thus, intrinsic, rather than extrinsic, motivation benefits students in the process and results of mathematical activities.

Autonomous students, in attending to problem situations mathematically, rely on their own mathematical facilities and use their own resources to make decisions and make sense of their strategies. Furthermore, through participation in classroom activities, mathematically autonomous students begin to rely on their own reasoning rather than on that of the teacher and thus become arbitrators of what makes sense.

Studies show that teacher support and classroom environments play a crucial role in the development of another source of intrinsic motivation, namely, positive (or negative) dispositions toward mathematics.

Unlike sources of extrinsic motivation, which need to be constantly reinforced, research shows that the common sources of intrinsic motivation are reinforced when students are encouraged to develop their self efficacy. For example, intrinsic motivation helps students succeed at a given learning objective, thereby further developing students' self-efficacy. In general, students are more likely to engage and persist in tasks when they believe they have the ability to succeed. Therefore, intrinsic motivation can lead to an increased willingness to engage in reasoning activities [3].

In summary, research shows that when students are intrinsically motivated to learn mathematics, they spend more time on-task, tend to be more persistent, and are confident in using different, or more challenging, strategies to solve mathematical problems. These qualities of mathematical learners better enable them to actualize the recommendations put forth and to master key mathematical processes in their pursuit of understanding mathematics. Intrinsic motivation, then, is correlated with self-efficacy and positive dispositions towards a conceptual understanding of mathematics, whereas extrinsic motivation results in merely a superficial grasp of the information presented.

In this paper we present results from two research studies investigating students' mathematics learning. The students were engaged, motivated, and, importantly, confident in their ability to offer and defend mathematical solutions; they demonstrated positive dispositions towards mathematics. We identified student behaviors that indicated confidence in mathematics and a high level of engagement. These behaviors include perseverance; the ability to consider more challenging, alternative solutions; and the length of time spent of the task. In the discussion that follows, we analyze the commonalities in the two teaching experiments, and consider how these commonalities may have positively influenced the level of motivation and confidence that students exhibited as they worked on mathematical tasks. In the discussion, we use our findings to define a framework that can be used to inform a teaching practice that will motivate students and encourage student engagement and mathematical understanding [3,4].

Conclusion

In summary, in such a learning environment, students are encouraged to communicate their understandings of the task, and their ideas are valued and respected. This respect engenders students' positive self-concepts in mathematics. At the same time, students become intrinsically motivated to succeed at mathematics. Intrinsic motivation fosters positive dispositions toward mathematics, which, in turn, encourage students to develop self-efficacy and mathematical autonomy as they discuss and share their understandings with their classmates. At the same time, students enjoy doing mathematics and develop ownership of their ideas. In such an environment and with such dispositions, students are more likely to engage in mathematical reasoning and, thus, acquire conceptual understanding.

Our framework and research suggest that with careful attention to developing appropriate and engaging tasks, a supportive mathematical environment, and timely teacher questioning, students can be encouraged to build positive dispositions towards mathematics in all mathematics classrooms. These positive dispositions towards mathematics, in turn, form the ideal conditions for achieving conceptual understandings of mathematics.

REFERENCES

1. Shavkat Mirziyoev. We will resolutely continue our path of national development and take it to a new level. Volume 1, T., “Uzbekistan”, 2017.
2. Pintrich, P.R. A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of Educational Psychology*, 4. 2003.
3. Francisco, J. M. & Maher, C. A. Conditions for promoting reasoning in problem solving: Insights from a longitudinal study. *Journal of Mathematical Behavior*. 2005.
4. Urdan, T., & Turner, J.C. *Competence motivation in the classroom*. New York, NY: Guilford. 2005

“FLIPPED CLASSROOM” MODELIDA TALABALARNING GAPIRISH KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA “REFLEKSIV” KOMPONENTNING AHAMIYATI

Jalilova Guzal G‘ulomovna

o‘qituvchi, Profi Universiteti (Navoiy Filiali)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249393>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim bosqichi boshlang‘ich kurs talabalarining ingliz tilida gapirish kompetentsiyasini takomillashtirishda “Flipped classroom” modelining hamda baholashning “refleksiv” shaklining ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar. “Flipped classroom”, refleksiv komponent, gapirish kompetentsiyasi, selfreflection (o‘z-o‘zini baholash), mustaqil ta’lim.

Аннотация. В данной статье говорится о значении «Перевернутого класса», моделирующей и «рефлексивной» формы оценивания в совершенствовании англоязычной компетенции студентов начальных курсов высшего образования.

Ключевые слова. «Перевернутый класс», рефлексивный компонент, речевая компетентность, саморефлексия, самостоятельное обучение.

Abstract. This article discusses the importance of the "Flipped classroom" model and the "reflexive" form of assessment in improving HE students' English speaking competence.

Keywords. "Flipped classroom", reflexive component, speaking competence, self-reflection (self-evaluation), independent learning.

“Flipped classroom” interfaol ta’lim modeli hisoblanib, ko‘pgina olimlar mazkur modelga o‘tadigan fani maqsadidan kelib chiqqan holda ta’rif berishgan. Amaliy fanlar mutaxasislari (S. Breyrn, A.Sams, J.Bergman) fikriga ko‘ra, “Flipped classroom” modeli darsgacha yangi mavzu bo‘yicha audio-vizual o‘quv materiallarini mustaqil o‘rganishi orqali dars jarayonida amaliy topshiriqlarni bajarishda talabalarning yanada faolroq bo‘lishiga yordam beradi. Nazariy fanlar mutaxasislari esa, mazkur model talabalar individual tarzda o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan bilimlarni birgalikda o‘rganishda hamda jamoaviy munozaralar asosida yanada chuqurroq tahlil qilishda samarali ekanligini ta’kidlashgan. Ushbu izohlarga tayangan holda, o‘z ta’rifimizni quyidagicha ifodaladik: “Flipped classroom” modeli- talabalarning mavjud potensialidan foydalangan holda, ularni fundamental bilimlarni (lug‘at, talaffuz, mavzuda oid nazariy bilim) darsgacha o‘rganishga undash orqali dars jarayonida bu bilimlarni amaliy qo‘llashda (gapirish, yozish) faol bo‘lishini maqsad qiluvchi dars modelidir. Yanada batafsil aytganda, “Flipped classroom” modelida birinchi kurs filolog talabalarning gapirish kompetentsiyasini takomillashtirish quyidagi maqsadlarni o‘z ichiga olgan:

- mavzu yuzasidan lug‘at boyligini oshiri, undan faol foydalanish hamda so‘zlarni gapirish jarayonida mazmunan to‘g‘ri tanlay bilish (word choice);
- guruhli topshiriqlarni bajarishda so‘zlashuvning grammatik (accuracy) va pragmatik qoidalariga rioya qilishni o‘rgatish hamda amalda nazorat qilish;
- ingliz tilida gapirish jarayonida talabalarni yuqori darajali mantiqiy fikrlashga va ularni mantiqiy uzviy bog‘lashga (coherence) undash;
- tayyorgarliksiz (spontan) gapirish kompetentsiyasini, minipolilogik nutqini rivojlantirish hamda monologik (tayyorlangan) nutqini yanada takomillashtirish;
- ingliz tilida gapirishdagi mavjud xato-kamchiliklar ustida darsning o‘zidayoq hamkorlikda ishlash;

- munozara va muhokamalarda “o‘qituvchi-talaba” shaklidan “o‘quvchi-o‘quvchi” shakliga o‘tish.

“Gapirish kompetentsiyasi” terminining ustuvorligini hisobga olgan holda, tadqiqotda ushbu tushunchaning bir qator ta’riflari tahlil qilingan (A.S. Xornbi, C.Q. Brumfit, R. Nolasko, L.S. Richman, H.D. Braun, J.S. Richards, V.A. Renandya). Deyarli barcha ta’riflarda, gapirish kompetentsiyasini maqsadlilik, tushunarlilik, sotsiologik, interaktivlik xususiyatlarini namoyon qilishi lozimligi ta’kidlangan.

Yuqoridagi xususiyatlarni inobatga olgan holda, o‘z ta’rifimizni quyidagicha ifodaladik: filolog talabalarning gapirish kompetentsiyasi- talabalarning ijtimoiy hayotda hamda kasbiy sohalarda maqsadli og‘zaki ma’lumot almashish, o‘rganilayotgan til me’yorlariga mos turli nutq shakllarida (monolog, dialog, polilog) ravon gapira olish, lisoniy va nolisoniy til xususiyatlaridan to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmasidir.

Ma’lumki, gapirish mahorati bu kompetentsiyaning qay darajada rivojlanganligiga bo‘g‘liq. K. Maykl va M. Sveyn tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetentsiya komponentlarini aks etgan model asosida, J.S. Richards va V.A. Renandya gapirish mahoratining (speaking proficiency) asosiy komponentlarini o‘z ichiga olgan quyidagi modelni taklif etishadi:

- grammatik kompetentsiya (morfologik, sintaksis, lug‘at boyligi, tovush tizimi);
- diskursiv kompetentsiya (turli nutq uslublariga mos gapira olish);
- sosiologik (ijtimoiy normalarga mos gapira olish, verbal va noverbal til birliklaridan to‘g‘ri foydalana olish)
- strategik kompetentsiyalar (suhbat jarayonidagi tushunmovchiliklarni hal qilish, fikrlarni oydinlashtirish va b.)

Yuqorida keltirilgan chizma umumiy xususiyatgaga ega, ya’ni barcha soha vakillari uchun umumiydir. Bizningcha, gapirish kompetentsiyasi komponentlarini xususiy yo‘nalishlar bo‘yicha ham ishlab chiqish lozim. Bunda tanlangan sohaning o‘ziga xosliklarini inobatga olish kerak. Xususan, aynan filologik yo‘nalish talabalarning gapirish kompetentsiyasini takomillashtirishda kognitiv komponentni va reflektiv komponentni ham inobatga olish lozimdir.

Kognitiv komponent deyilganda, yangi so‘zlarni yodlash, grammatik qoidalarni tushuna olish va ularni turli vaziyatlarda qo‘llash bilan birgalikda, o‘rganilayotgan tildan uning milliy va ijtimoiy o‘ziga xosliklarini inobatga olgan holda yuqori onglilik darajasida ma’lumotlarni qayta ishlash, mantiqiy fikrlash orqali gapira olishlik nazarda tutiladi.

Kognitiv komponent o‘rganilgan ma’lumotlar yuzasidan mantiqiy fikrlash, ularni qayta tahlil qilish va saralash qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Kognitsiya-loticha “cognitio” so‘zidan olingan bo‘lib, “bilim, bilib olish” degan ma’nolarini anglatadi⁵⁵. Ma’lum bo‘lganidek, kognitiv qobiliyat bevosita aqliy faoliyat turlarini (xotira, diqqat, onglilik) va ularning faollik holatini ifodalaydi. Til o‘rganishda, kognitiv aspekt til o‘rganuvchilarning o‘rgangan bilimi haqidagi shaxsiy fikrlari hamda o‘rganish jarayondagi anglashlarini bildiradi. Shuningdek, kognitiv aspekt talabalarning aql-idrok (intelligence) va tug‘ma til o‘rganish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. O‘z navbatida aql-idrok (intelligence) intellekt (intellect) va bilimning yig‘indisidan iboratdir. Bunda faqatgina, yangi so‘zlarni yodlash, grammatik qoidalarni tushuna olish va ularni sodda vaziyatlarda qo‘llash emas, balki o‘rganilayotgan tildan uning milliy va ijtimoiy o‘ziga

xosliklarini inobatga olgan holda yuqori onglilik darajasida, ma'lumotlarni qayta ishlash, mantiqiy fikrlash orqali gapira olishlik nazarda tutiladi.

Ba'zi olimlar kognitiv kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanishiga nafaqat aqliy, balki emosional omillar ham ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashadi.

Xususan, R.N. Rajabovaga ko'ra, kognitiv kompetensiyani shakllantirish talablarda a) chet tilini o'rganish uchun ijobiy emosiyaning, b) kognitiv emosiyaning, v) aniq yo'naltirilgan motivning rivojlantirish bilan bog'liqdir. Bu jarayonda emosional omillar intellektual faollikni oshirishga xizmat qiladi. Jumladan, talabaning ingliz tilini o'ranishga bo'lgan qiziqishi o'rganish jarayonida diqqatining ortishiga, ma'lumotlarning xotirada yaxshi saqlanishiga, mustaqil o'rganuvchi sifatida faol bo'lishiga yordam beradi.

Talabalarda gapirish kompetensiyasini takomillashtirishda ta'lim jarayonida refleksiv komponentning ham ahamiyati kattadir. O'zbek tilining izohli lug'atidagi ta'rifga ko'ra, refleksiya- lotincha, “reflexio” so'zidan olingan bo'lib, “ortga qaytish, aks etish” degan ma'noni anglatib, u kishining o'z hatti-harakatlari va ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyat; bilishning alohida bir shakli. Lingvistikada til refleksiyasi deganda, shaxsning o'z nutqiy faoliyatini tafakkur qilishi tushuniladi. E.M. Boyd ta'rifiga ko'ra, refleksiya mental jarayon bo'lib, u o'rganuvchining bajargan tajribasini uning shaxsiy bilimiga aylantirishga ko'maklashadi; o'rganuvchining u hissiy va kognitiv holatini o'zaro aloqasini yaxshilaydi.

E.A. Sviridovanning ta'kidlashicha, ta'limda refleksiyaning quyidagi ko'rinishlari mavjud: jismoniy refleksiya (ulgurish- ulgurmaslik), sensor refleksiya (o'zini qulay yoki noqulay his qilish), aqliy refleksiya (nimani angladi, nimani tushunmadi, qanday qiyinchiliklarga duch keldi)

Biz filolog talabalarning gapirish kompetensiyasini yaxshilashda mazkur refleksiya turlarini takomillashtirilgan holatda tadbqiq qilishni lozim topdik.

1-jadval

Filolog talabalarning gapirish kompetensiyasini baholashdagi refleksiya turlari

Jismoniy refleksiya	gapirish tezligi, ovoz balandligi, tana harakatlari, mimikalar qay darajada qoniqarli amalga oshirilganligi
Sensor (Hissiy) refleksiya	gapirish jarayonida o'ziga bo'lgan ishonch, hotirjamlik yoki qo'rquv, ikkilanish, holsizlik, uyalish kabilar qay darajada bo'lganligi.
Aqliy (bilim) refleksiya	leksik, grammatik va talaffuzga oid bilimlarni qo'llashdagi yutuq va kamchiliklar.

“Self-reflection“ (o'z-o'zini baholash) jarayonini har bir gapirishga oid topshiriqdan so'ng o'tkazish bu jarayonga yanada adekvat yondashishga yordam beradi. Bu jarayonni tashkil etishda quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin:

2-jadval

“Self-reflection” baholash shaklining tarkibiy elementlari

Jismoniy	baho	Hissiy	baho	Aqliy (Bilim)	baho
Gapirish tezligi		Hotirjamlik		Leksik	
Ovoz balandligi		Ishonch		Grammatik	
Tana harakatlari		Qoʻrquv yoʻqligi		Talaffuz	
Mimikalar		Ikkilanish yoʻqligi			
		Tortinchiqlik yoʻqligi			
Qoʻshimcha izohlar:		Qoʻshimcha izohlar:		Qoʻshimcha izohlar:	

Mazkur jadvaldan ingliz tili darslarida filolog talabalarning gapirish kompetentsiyasini oʻz-oʻzini baholash maqsadida foydalanish mumkin. Bunda talabalar maʼlum bajarilgan gapirishga oid mashq yoki topshiriqdan soʻng, avvalo, jadvaldagi gapirish elementlarini qay darajada namoyon qilganliklarini baholashadi. Keyin esa, qoʻygan baholarining sabablarini kengroq yozishadi. Aksariyat oʻqituvchilar refleksiv topshiriqlarni darsning oxirgi qismida yoki darsdan tashqari uyga vazifa shaklida berishadi. Bu talabalarning refleksiv topshiriq turiga qarab, dars, biror topshiriq, oʻqituvchining pedagogik mahorati, sherigi haqida umumiy xulosalar berish uchun samaralidir. Biroq shuni ham eʼtiborga olish muhimki, talaba gapirishga oid topshiriq davomida oʻzi qilgan xato va kamchiliklarini yoki yutuqlarini dars oxirida eslay olmasligi yoki diqqati chalgʻishi natijasida ularga eʼtiborsizlik qilishi mumkin. Shuni inobatga olgan holda, biz “self-reflection” jarayonini aynan har bir gapirishga oid topshiriqdan soʻng bajarilishi maʼqul deb hisoblaymiz. Buning uchun

har bir mashq va topshiriqdan soʻng talabaga biroz vaqt beriladi (masalan, 5 min). Natijada, talaba oʻziga adekvat baho berishni boshlaydi. Bundan tashqari, bu usul orqali kelajakda ham ingliz tilidagi gapirish kompetentsiyasining qay darajada yaxshilanayotganini shaxsan oʻzi nazorat qilishni davom ettirishi mumkin. N. Falchikov refleksiyaning 3 turini ajratadi – “self-reflection” (oʻz-oʻzini baholash), “peer-reflection” (sherigini baholash) va “teacher-reflection” oʻqituvchi

tomonidan berilgan refleksiya Flipped classroom— modelida darslarda asosan guruhli topshiriqlar bajarilishini inobatga olib, mazkur turlardan “peer-reflection” hamda “self-reflection”ni qoʻllash samaraliroqdir. Guruhli topshiriqlarda yakuniy natijadadan tashqari, talabalarning jarayondagi ishtirokini baholash ham muhimdir.

H.Somervell taʼkidlashicha, oʻqituvchi guruhli topshiriqlarda yakuniy natijaning baholay oladi, jarayonni emas. Talabalarning jarayondagi ishtirokiga ularning taqsimlangan vazifalarini qay darajada yaxshi bajarganligi, oʻz vaqtida bajarganligi, ijodkorligi kabi omillar

kiradi. “Self-reflection”da talabalar o‘zlarining ishini berilgan mezonga, sheriklarining ishiga solishtirgan holda baholaydi. Bundan tashqari, ular o‘zlarining topshiriq jarayonida qanday qobiliyatlarini rivojlantirganligini ham baholashadi. “Peer-reflection” “self-reflection” ga qaraganda ko‘proq mas’uliyatni talab qiladi. Sababi, boshqaning ishini yoki ishtirokini baholashda talabadan ko‘proq sinchkovlik va bilim talab qiladi. Bu esa ularning kognitiv qobiliyatining (tushunish, eslab qolish, analiz va sintez qilish) sezilarli darajada o‘sishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bizningcha, filolog talabalarning gapirish kompetentsiyasini takomillashtirishda Jon Dyui va Ye.A. Sviridova taklif etgan refleksiya turlarining takomillashtirilgan shakllarini “self-reflection” sifatida qo‘llash samarali natija beradi. Bundan tashqari “peer-reflection”ni talabalardagi ichki motivatsiyani oshirish maqsadida qo‘llash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brame, C., (2013). Flipping the classroom. Vanderbilt University Center for Teaching. Retrieved from <http://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/flipping-the-classroom/>.
2. Жукова И.Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации. 2013.
3. Ражабова Наргиза Рузибоевна. 2019. «Формирование когнитивной компетенции учащихся старших классов общеобразовательных учреждений по английскому языку с использованием инновационной технологии». Душанбе. Диссертация (кандидата педагогических наук)
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashtiyoti. 380-b.
5. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Издание 5-е, испр. и доп.- Назрань: ООО “Пилигрим”, -2010. -С. 306.
6. Boyd E.M. refection learning: key to learning from experience/ E.M. Boyd, A.W. Fales//Journal of Humanistic Psychology.- 1983.- № 23.- -P. 99-117.

ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ПРОГРАММЫ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ ПУНКТУАЦИОННЫХ ОШИБОК

Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi katta o'qituvchisi f.f.f.d(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249399>

***Аннотация.** В данной статье приводятся общие сведения о технологии создания компьютерной программы, обнаруживающей пунктуационные ошибки, и подчеркивается, что обнаружение и исправление пунктуационных ошибок важно не только для грамматической правильности языка, но и для разборчивости и коммуникативная эффективность текста. Также поясняется, что программное обеспечение для обнаружения пунктуационных ошибок может служить важным дополнительным инструментом в различных платформах и приложениях для анализа текста.*

***Ключевые слова:** лингвистика, информационные технологии, морфологические, синтаксические и семантические аспекты, пунктуация, пунктуационные ошибки, морфологический и синтаксический анализ, языковые модели и алгоритмы.*

Сегодня вопросы обработки естественного языка (НЛП) бурно развиваются в области лингвистики и информационных технологий. Технологии автоматического анализа морфологической, синтаксической и семантической аспектов текста имеют большое значение в повышении качества общения человека и компьютера. Среди подобных технологий своей актуальностью выделяются программы, выявляющие пунктуационные ошибки.

Выявление и исправление пунктуационных ошибок важно не только для грамматической правильности языка, но и для понятности и коммуникативной эффективности текста. Хотя соблюдение правил пунктуации при написании литературы, публицистики, научных статей и работе с повседневными деловыми документами важно, несоблюдение этих правил может привести к неправильным толкованиям в процессе общения. Специально для изучающих язык и специалистов, создающих тексты в различных областях, возможность автоматического анализа и исправления ошибок с помощью таких программ существенно повышает производительность труда.

Кроме того, программное обеспечение для распознавания пунктуации может служить важным дополнением к различным платформам и приложениям для анализа текста. В условиях современных информационно-коммуникационных технологий подобные программные алгоритмы являются одним из наиболее необходимых инструментов языковой обработки в связи с необходимостью крупномасштабной обработки текстов.

Развитие этой технологии позволяет, во-первых, глубже изучить синтаксические и семантические правила языка с помощью компьютера; во-вторых, служит повышению культуры письменного общения путем применения ее в исследовательской деятельности и в учебном процессе. Поэтому развитие технологий автоматического обнаружения пунктуационных ошибок сегодня рассматривается как актуальное направление не только в лингвистике, но и в области программного обеспечения.

Программное обеспечение включает в себя различные алгоритмы, базы данных, методы моделирования и программные инструменты. Этот процесс переводит естественный язык из неструктурированного состояния в структурированное и позволяет преобразовать текст в информацию. В результате могут выполняться такие задачи, как выявление смысловых связей между текстами, соблюдение правил пунктуации в предложениях или поиск грамматических ошибок.

Языковая обработка (НЛП) в основном состоит из следующих этапов:

Предварительная обработка текста: на этом этапе выполняются такие процессы, как получение текстов в цифровом виде, токенизация (разбиение текста на слова или предложения), удаление стоп-слов, лемматизация или стемминг (возвращение слов в исходную форму).

Морфо-синтаксический анализ: Определение роли каждого слова в тексте и понимание их взаимосвязи. Здесь анализируются категории слов и грамматическая структура. Этот процесс необходим для выявления пунктуационных и грамматических ошибок.

В заключение можно сказать, что алгоритмы автоматического анализа правил пунктуации включают в себя разные подходы. Хотя системы, основанные на правилах, обладают высокой точностью, они страдают от проблем с гибкостью и обработкой исключений. А машинное обучение эффективно при анализе сложных текстов с учетом разных контекстов. Технологии анализа пунктуационных ошибок играют важную роль в повышении качества текста и создании инструментов автоматического редактирования.

Семантический анализ. На этом этапе основное внимание уделяется определению значения предложения или текста. Семантический анализ используется для понимания связей между словами и фразами, что играет ключевую роль в определении правильных правил пунктуации.

Языковые модели и алгоритмы: При выявлении пунктуационных ошибок с помощью языковых моделей контролируются грамматическая структура и правила слов и предложений. В этом процессе используются различные модели программного обеспечения, такие как технологии машинного обучения, алгоритмы на основе правил и статистические методы.

В целом технологии обработки языка широко используются не только для пунктуации, но и для обнаружения других грамматических ошибок, понимания значения слов и автоматического перевода. Таким образом, сочетание программного обеспечения и языковой обработки значительно облегчает общение между людьми и компьютерами, позволяя более эффективно и точно анализировать тексты.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2019). Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition. Nashriyot: Pearson. ISBN: 978-0131873216
2. Manning, C. D., & Schütze, H. (1999). Foundations of Statistical Natural Language Processing. Nashriyot: MIT Press. ISBN: 978-0262133609
3. Goldberg, Y. (2017). Neural Network Methods for Natural Language Processing. Nashriyot: Morgan & Claypool Publishers. ISBN: 978-1627052986
4. Charniak, E. (1993). Statistical Language Learning. Nashriyot: MIT Press. ISBN: 978-0262033039

5. Briscoe, T. (1996). Automatic Extraction of Grammar from Corpora. Nashriyot: MIT Press. ISBN: 978-0262527330
6. Lison, P., & Tiedemann, J. (2016). OpenSubtitles2016: Extracting Large Parallel Corpora from Movie and TV Subtitles. Nashriyot: LREC Proceedings.
7. Andrej Karpathy (2015). The Unreasonable Effectiveness of Recurrent Neural Networks. Onlayn manba: <http://karpathy.github.io/2015/05/21/rnn-effectiveness/>
8. Genzel, D., & Charniak, E. (2002). Entropy Rate Constancy in Text. Nashriyot: Association for Computational Linguistics (ACL)
9. Bird, S., Klein, E., & Loper, E. (2009). Natural Language Processing with Python. Nashriyot: O'Reilly Media. ISBN: 978-0596516499

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI BO'LAJAK PEDAGOGLARIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Otamurodova Sitorabonu Sultonmurot qizi

NavDU Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249403>

Annotatsiya. Ushbu maqola mediakompetensiya va uning pedagoglar faoliyatidagi o'rni, ta'lim va tarbiya jarayoni samaradorligidagi ahamiyati; Axborotlarning xususiyatlari, axborotni tanqidiy baholash, sun'iy intellekt va uning hozirgi globallashuv zamonidagi roli haqida.

Kalit so'zlar: axborot, media vositalari, mediasavodxonlik, sun'iy intellekt, ishonchlilik, axborot xavfsizligi, mediakompetentlik, ta'lim jarayoni, raqamli kompetensiya.

Аннотация. Данная статья о медиакomпетенции и ее роли в деятельности педагогов, ее значении в эффективности образовательно-воспитательного процесса; об особенностях информации, критической оценке информации, искусственном интеллекте и его роли в современную эпоху глобализации.

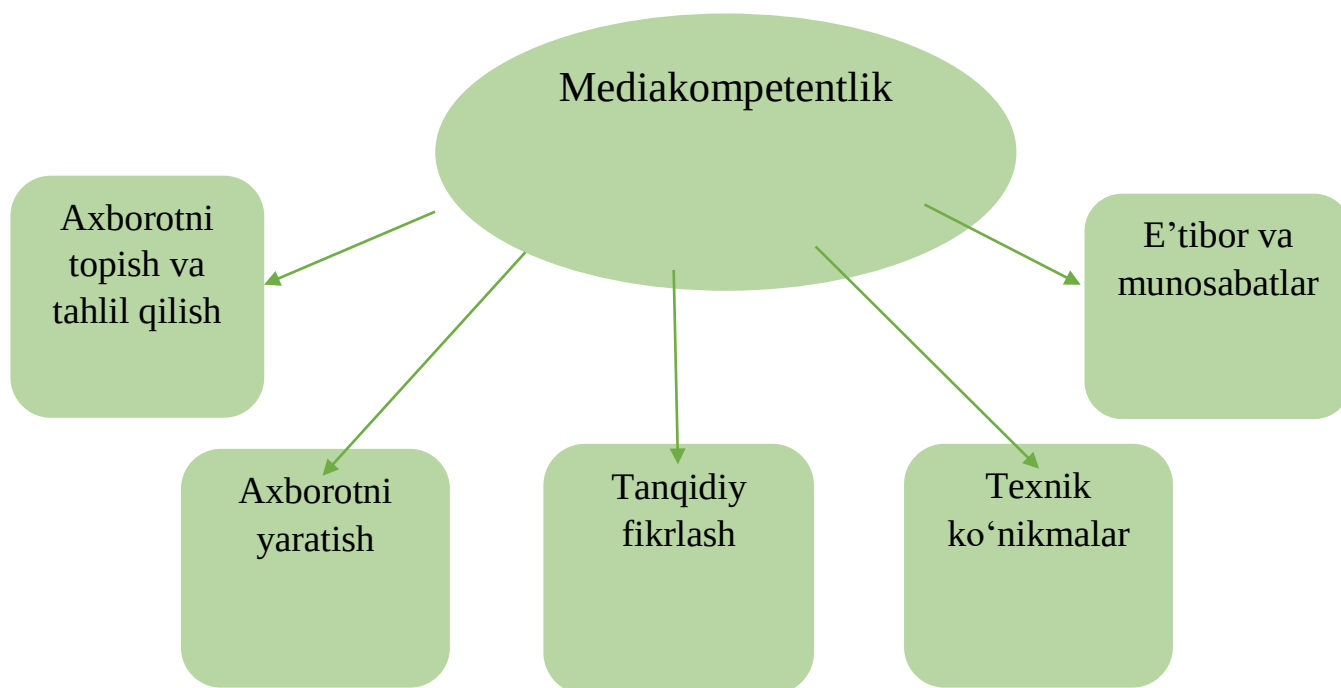
Ключевые слова: информация, медиа, медиаграмотность, искусственный интеллект, надежность, информационная безопасность, медиакomпетентность, образовательный процесс, цифровая компетенция.

Abstract. This article is about mediacompetence and its role in the activities of educators, its importance in the effectiveness of the educational and educational process; features of information, critical assessment of information, artificial intelligence and its role in the current age of globalization.

Keywords: information, media, media literacy, artificial intelligence, reliability, information security, mediacompetence, educational process, digital competence.

Bugungi raqamli texnologiyalar asrida ommaviy axborot vositalari keng tarqalib, hayotning barcha jabhalariga, jumladan, ta'limga ham ta'sir ko'rsatmoqda. O'quvchi-talabalar ma'lumot olish uchun raqamli manbalarga tobora ko'proq tayanar ekan, o'qituvchilarning bu sohadagi o'rni va roli an'anaviy o'qitish usullaridan ko'ra tobora kengaymoqda. Endi o'qituvchilardan nafaqat akademik bilim berish, balki talabalarga har kuni duch keladigan ommaviy axborot vositalarining keng doirasi bo'ylab harakat qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatish talab etiladi. Mediakompetensiya [3] deganda, ommaviy axborot vositalarini tanqidiy tahlil qilish, yaratish va ulashish tarzida o'zaro aloqada bo'lish qobiliyati tushuniladi. Shu bilan birga mediasavodxonlik ko'nikmalari, odamlarni hozirgi kunda ommaviy axborot vositalari va internetda ko'p tarqatiladigan noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi kurashishga yordam beradi. Mediakompetentlik [4] bu shaxsning media muhitida faol ishtirok etish, axborotni muhokama qilish, ishlab chiqish va tarqatish qobiliyatini ifodalaydi.

Mediakompetentlik bugungi kunda juda muhim kompetentlik [2] turlaridan biri hisoblanadi, chunki axborotning ko'pligi va turli manbalar orasida noaniqliklar mavjud. Bu ko'nikmalar shaxslarni zamonaviy jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashda yordam beradi. Mediakompetentlik quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

✚ Axborotni topish va tahlil qilish: Odamlar turli media manbalaridan (internet, gazetalalar, televideniye va boshqalar) axborotni topish, baholash va tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lishlarini;

✚ Axborotni yaratish: O'z fikrlarini, g'oyalarini va bilimlarini turli formatlarda (matn, video, audio) ifoda eta olishni;

✚ Tanqidiy fikrlash: Mediadagi axborotni tanqidiy yondashuv bilan baholash, noto'g'ri ma'lumotlardan himoyalash va ishonchli manbalarni tanlashni;

✚ Texnik ko'nikmalar: Media muhitida foydalaniladigan texnologiyalar va platformalarni bilish va ulardan samarali foydalanishni;

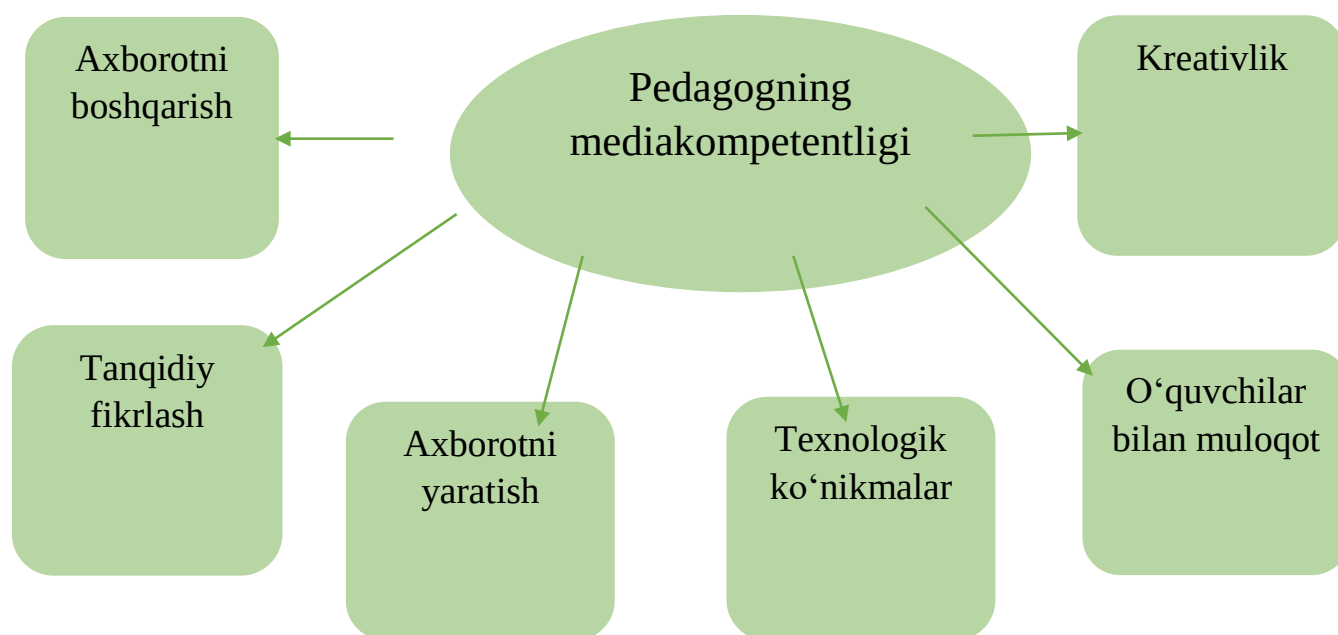
✚ E'tibor va munosabatlar: O'zgalalar bilan muomala qilish, fikr almashish va jamoatchilik fikrini anglash qobiliyatlarini ifodalaydi.

Pedagogning mediakompetentligi [5] bu o'qituvchining media muhitida samarali faoliyat yuritishi, axborotni tanqidiy tahlil qilishi, yaratishi va tarqatishi qobiliyatidir. U quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Axborotni boshqarish: O'qituvchilar o'quvchilarga kerakli axborot manbalarini topishda va baholashda yordam berishlari muhimdir. Ular o'zlari ham axborotlarni izlash va tanlashda mukammal ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak.

Tanqidiy fikrlash: Pedagoglar media axborotini tanqidiy [6] ravishda baholay olishlari, fakt va xabarlarini ajratishlari, shuningdek, ommaviy axborot vositalaridagi noto'g'ri ma'lumotlardan himoyalashlari zarur.

Axborotni yaratish: O'qituvchilar o'z fanlari va mavzulari bo'yicha materiallarni tayyorlashda, shuningdek, o'quvchilarga o'z fikrlarini va g'oyalarini taqdim etishda yordam berishlari kerak.

Texnologik ko'nikmalar: Pedagoglar zamonaviy texnologiyalar va platformalardan (masalan, onlayn ta'lim tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia vositalari) samarali foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim.

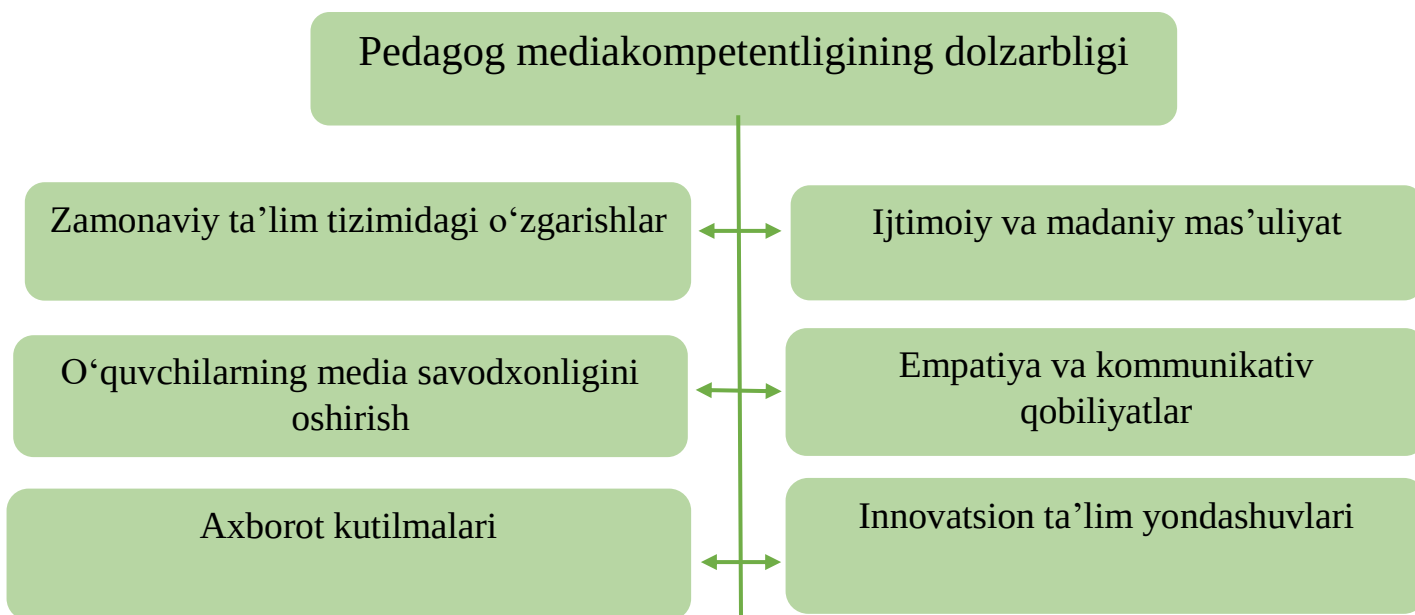
O'quvchilar bilan muloqot: O'qituvchilar o'quvchilarga media axborotini tanlashda va uning ustida ishlashda iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak.

Kreativlik: O'qituvchilar o'quv materiallarini yangi va innovatsion usullar bilan taqdim eta olishlari, shuningdek, o'quvchilarning ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishlari kerak.

Umuman olganda, pedagogning mediakompetentligi o'quv jarayonida sifatli ta'lim berish, o'quvchilarni media savodxonligini oshirish [1] va ularni zamonaviy kommunikatsion muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Pedagogning mediakompetentlik darajasi [7,8] yuqoriligining dolzarbligi quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

❖ Zamonaviy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar: Bugungi kunda axborot texnologiyalari va media muhitning tez rivojlanishi ta'lim jarayonini qayta ko'rib chiqishga olib keldi. O'qituvchilar mediakompetent tajribalarni o'zlashtirib, yangi pedagogik yondashuvlari va metodologiyalarini taqdim etishlari kerak.

❖ O'quvchilarning media savodxonligini oshirish: Pedagoglar mediakompetentlik darajasi yuqori bo'lganda, ular o'quvchilarni media axborotini tanqidiy baholash, ajratish va foydalanishga o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa o'quvchilarning zamonaviy axborot muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zarur.

❖ Axborot kutilmalari: Hozirgi kunda o'quvchilarning axborotga bo'lgan talab va kutilmalari o'zgargan. Ular media muhitida faol ishtirok etishi, axborotni yaratishi va tarqatishi kerak. O'qituvchi ushbu jarayonlarda yetakchi bo'lishi muhimdir.

❖ Ijtimoiy va madaniy mas'uliyat: O'qituvchilar axborot va media vositalaridan foydalanishda ijtimoiy va madaniy mas'uliyatni his qilishlari zarur. Ularning mediakompetentligining yuqoriligi mediakontentlardan foydalanishda bu mas'uliyatni bajara olishlariga yordam beradi.

❖ Empatiya va kommunikativ qobiliyatlar: O'qituvchilarning mediakompetentligi, shuningdek, o'quvchilarga muammolarni hal qilishda, muloqotda va hamkorlikda yordam berish imkoniyatini oshiradi. Bu esa ta'lim muhitida ijobiy o'zgarishni ta'minlaydi.

❖ Innovatsion ta'lim yondashuvlari: Mediakompetentli pedagoglar innovatsion va ijodiy yondashuvlarni o'z ichiga olgan darslardan foydalanib, o'quvchilarni qiziqтира olishadi [9]. Bu ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkillashtirishga yordam beradi.

Axborot-kommunikatsiya vositalari va texnologiyalarining inson va jamiyatga ta'sirini tahlil qilish, kiberxavflar, raqamli texnologiyalar davrida pedagogning turli ta'lim shakllari va ta'lim dasturlarida media vositalardan foydalanish; shu bilan birga o'qituvchilar kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, buning natijasi o'laroq ta'lim sifatini oshirish qayd etildi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu tadqiqot o'qituvchi-pedagoglarlar ta'lim berish jarayonlarini rivojlantirish, talabalarni ommaviy axborot vositalarining malakali foydalanuvchilari bo'lishga yo'naltirish uchun ishlar olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Demidov A., Lomteva E. Behavior of Young People in the Media Environment Media Education, (2022)//DOI: 10.13187/me.2022.4.552.
2. Fedorov A.V. Mediaobrazovaniye i mediagramotnost Moskva – Berlin, (2021)
3. Ferrari Digital Competence in practice: An analysis of frameworks Publications Office of the European Union, (2012), Luxembourg //doi.org/[10.2791/82116](https://doi.org/10.2791/82116)
4. Ferrari DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe Publications Office of the European Union, Luxembourg (2013) <https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/lb-na-26035-enn.pdf> //doi.org/[10.2788/52966](https://doi.org/10.2788/52966)

5. Grigorieva I.V. Information-educational space of higher education as a factor in the formation of media competence of a future teacher. Crede Experto: Transport, society, education, language, (2014) <http://ce.if-mstuca.ru>
6. Hao Yu. Heliyon. The application and challenges of ChatGPT in educational transformation: New demands for teachers' roles. Volume 10, Issue 2, 30 January 2024, e24289 /doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24289
7. Shamigulova O. A., Vasilina D. S. Formirovaniye mediakompetentnosti v usloviyax vuza: analiz mneniy studentov – budushix pedagogov. Perspektivi Nauki i Obrazovaniya (2023) Vol. 63, No. 3 // <https://pnojurnal.wordpress.com/2023-2/23-03/>
8. Shamigulova O.A. Informatsionno-prosvetitelskaya deyatelnost kak usloviye formirovaniya mediagramotnosti u obuchayushixsya // Sovremenniye problemi nauki i obrazovaniya (2022) № 6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=32259>.
9. Tran Dong Dang, Thanh Tú Phan, Thi Nhu Quynh Vu, Tien Dung La, Van KiemPham Digital competence of lecturers and its impact on student learning value in higher education Volume 10, Issue 17, 15 September 2024, e37318 <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37318>

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ ИНЖЕНЕРНЫХ КАДРОВ

¹Шамиева Ойбахор Равшановна, ²Бердиев Нор Орзиевич

¹доцент, НДКТУ, ²старший преподаватель, НДКТУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249409>

Аннотация. В статье рассматривается необходимость инновационного подхода в процессе подготовки будущих инженеров. Применение интерактивных методов предполагают внедрение в систему обучения, наряду с традиционными, таких новых методов и технологий, которые бы отвечали новым целям и задачам образовательного процесса. В ходе которого у студенты формируется аналитическое мышление, умение ориентироваться в сложных социальных процессах, активно участвовать в гражданской жизни страны.

Ключевые слова: образование, интерактивные методы, инновация, инновационные технологии.

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak muhandislarning tayyorlash jarayonida innovatsion yondashuv zaruriyati ko'rib chiqiladi. An'anaviy metodlar bilan birga ta'lim tizimiga yangi metodlar va texnologiyalar bo'lgan interfaol metodlarni joriy etish ta'lim jarayonining yangi maqsadlari va vazifalariga javob beradi. Yangi interfaol usullarni qo'llash natijasida talabalarda tahliliy tafakkur, murakkab ijtimoiy jarayonlarda o'z yo'lini belgilash, mamlakat fuqarolik hayotida faol qatnashish ko'nikmasi shakllanadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, interfaol metodlar, innovatsiya, innovatsion texnologiyalar.

Abstract. The article discusses the need for an innovative approach in the process of training future engineers. The use of interactive methods involves the introduction into the training system, along with traditional ones, of such new methods and technologies that would meet the new goals and objectives of the educational process. During which students develop analytical thinking, the ability to navigate complex social processes, and actively participate in the civil life of the country.

Keywords: education, interactive methods, innovation, innovative technologies.

Стратегической целью общественного развития Узбекистана является построение демократического общества в рамках полноценного правового государства. Требуется определенные знания и практические навыки для эффективного и ответственного участия граждан во всех сферах жизни общества. Такие задачи определяют новые требования к организации образовательного процесса. Главная задача образования - это воспитание молодежи как интеллектуальной, творческой силы общества с заложенными в ней общечеловеческими ценностями и убеждениями. Образование является одной из важнейших сфер деятельности человека и определяющим фактором развития человечества. Это обуславливает необходимость внедрения в образовательную практику новейших технологий, которые обеспечивают обучение, воспитание, формирование навыков научной работы и управления на основе модернизации дидактической системы [7].

Для ускоренного развития экономики нам как воздух нужны высококвалифицированные кадры. Если каждый министр, руководитель отрасли, ректор, профессор и преподаватель будет глубоко чувствовать ответственность и упорно трудиться, мы обязательно этого достигнем», — сказал Шавкат Мирзиёев на встрече с ректорами технических вузов Узбекистана 20 июня 2024 года [1]. Настоящее время государство уделяет большое внимание науке, образованию и инновациям. К примеру, за

последние четыре года на 1727 практических, инновационных, фундаментальных и стартап - проектов выделено 2,2 трлн сумов. Преподаватель XXI века должен иметь новые взгляды и ориентиры для осуществления преподавательской деятельности.

В настоящее время высшим учебным заведениям требуется новый тип преподавателя – мобильного, дальновидного, способного осуществлять профессиональную деятельность на основе постоянного прогнозирования. Процесс формирования у преподавателей прогностических способностей характеризуется рядом особенностей: направленностью на достижение качественно определённой цели; наличием этапов формирования умения (информационного, процессуально - обучающего, деятельностного), последовательная реализация которых способствует достижению поставленной цели; осознанным характером зарождения процесса, что обуславливает его организационное единство [2].

Развитие критического мышления и творческих способностей у студентов является доминирующей темой в инновационной педагогической литературе [3].

Ценностные аспекты образования раскрываются в той мере, в какой личность включена в процесс обучения и в какой мере задачи, возникающие в процессе этой деятельности, представляются ей значимыми. Влияние образования на самосознание и саморегуляцию деятельности опосредовано субъектной позицией личности, ее ориентацией на образование как духовную и жизненную ценность и личностным смыслом, который личность придаёт объективной значимости образования [4]. Специфика преподавания технических и гуманитарных дисциплин в современных условиях определяется, прежде всего, высокими требованиями к уровню знаний преподавателей, как фундаменту профессиональной и идеологической подготовки. Остаётся один вопрос, профессиональная компетентность педагога, в частности компетентность, которая зависит от педагога, чем больше он работает над собой, тем лучше качество проводимых им занятий [5]. В современном процессе обучения используются как традиционные, так и инновационные методы обучения. Необходимо не только продвигать инновационные методы, но и не забывать о традиционных методах, которые не менее эффективны, а в некоторых случаях без них просто не обойтись. А.И. Адамский утверждал, что «только наивный или заблуждающийся человек может полагать, что инновационная педагогика является универсальной заменой традиционных методов обучения» [6]. Таким образом, традиционные и инновационные методы обучения должны находиться в постоянном взаимодействии и дополнять друг друга.

Новое тысячелетие предъявляет иные требования к выпускникам в плане гармонизации их личности, повышения уровня образованности, духовно - нравственного потенциала, расширения творческих возможностей для этого необходимы новые технологии обучения. Технология обучения характеризуется следующими специфическими признаками: направленность на охват более широкого круга процессов; целенаправленное совершенствование личности студента и его профессионально значимых качеств; научность; возможность воплощения в жизнь новых процессов в результате (с акцентом на креативность); управление процессом обучения можно сделать более целенаправленным, оптимизированным, рациональным, содержательным и эффективным.

Технология обучения прошлого века, основанная на логике науки, на принципе «от знаний к умениям», должна трансформироваться в технологию, основанную на закономерностях познавательной деятельности студентов, вершине направленности в

обучении, т. е. на достижении выпускниками вершин профессиональной, творческой и духовно - нравственной деятельности. При создании технологий нового поколения ставится задача переориентации системы образования с преимущественно информационных технологий обучения на технологии, основанные на развивающих моделях профессиональной деятельности, а именно: формирование целостного профессионального опыта уже в рамках вуза, целенаправленное обучение поисковым процедурам, формирование культуры рефлексивного мышления, специальное обучение креативности мышления и деятельности, формирование дискуссионной культуры студентов, включение имитационного и ролевого моделирования в образовательный процесс, специальное развитие эмоционально - личностной стороны учебной деятельности [8].

Главная цель инновационных образовательных технологий - подготовить человека к жизни в постоянно меняющемся мире. Инновационные технологии в профессиональном образовании способствуют повышению качества образования в вузе, а, следовательно, в будущем повлияют на качество и эффективность подготовки кадров. Одним из инновационных методов должно стать интерактивное обучение. Интерактивное обучение является основой подготовки профессионала, работающего в социальной сфере. В учебном процессе потребность в интерактивном взаимодействии возникает тогда, когда преподаватель не просто требует репродуктивного воспроизведения содержания первоисточников, материалов учебника, а побуждает к анализу: выявлению свойств, связей, наличию противоречий, даче оценки, обобщению сказанного, соотнесению его с другими проблемами, то есть к тому, что в психологии называется решением проблем. Опыт показывает, что работа с упражнениями активизирует мышление учащихся, углубляет знания, повышает интерес к предмету [9].

В образовании не должна доминировать парадигма рационализма, которая сводится к тому, чтобы дать студентам знания по различным дисциплинам, которые позволят им соответствовать определённому уровню квалифицированного специалиста. Образование должно быть нацелено на подготовку человека не только как востребованного на рынке труда специалиста, но и как носителя культурных ценностей общества. Гуманитарный подход, напротив, способствует сохранению уникальности, неповторимости и неповторимости во всем, включая, прежде всего, образовательную и воспитательную деятельность. Поэтому мы согласны с мнением тех учёных, педагогов и организаторов образования, которые считают, что гуманитарное, духовно - нравственное и ценностно -ориентированное формирование личности должно носить опережающий базовый характер. Только такой подход может спасти нас от цивилизованного варварства, где бы оно ни проявлялось: в политике, экономике, международных отношениях, экологии или засилье массовой культуры [10]

Развитие инновационного инженерного образования с точки зрения обеспечения качества подготовки специалистов, их востребованности национальной экономикой напрямую связано с обновлением не только содержания образования, но и технологий и моделей реализации образовательных программ в Республике Узбекистан. Поэтому инновационный характер инженерного образования должен способствовать формированию у выпускников не только конкретных знаний, но и компетенций, ориентируясь на готовность применять их на практике в реальном бизнесе, обеспечивая конкурентоспособность личности. При этом инновационное обучение должно быть ориентировано на создание условий для готовности личности к быстро происходящим

изменениям в обществе, к неопределённому будущему за счёт развития творческих способностей, к различным формам мышления, к сотрудничеству с другими людьми.

Значительную роль в гуманитарном образовании студентов играют и успешно действующие в университете инновационные образовательные клубы «Социальные исследования», «История Отечества», «Юный психолог», а также спортивные клубы и кружки, рассчитанные на массовую аудиторию. Мы видим реальную отдачу от преподавания гуманитарных дисциплин и кружков, их огромную преобразующую роль. На основе многолетнего опыта мы убеждаемся, что большинству студентов технических вузов интересно изучать социально - гуманитарные науки. Мы считаем, что организация вышеперечисленных кружков, клубов в технических вузах, с одной стороны, приводит к содержательному досугу студентов, а с другой стороны, позволяет им расширить свои знания в этой области, соединить с практикой. Всё эти факторы развивают у студентов таких качеств, как гражданственность, патриотизм, трудовая дисциплина, толерантность.

Нами исследованы пути совершенствования навыков формирования мировоззрения студентов второго курса горного факультета. Опыт показывает, что - на этом этапе у студентов уже есть опыт построения своей жизни в идеалах добра, красоты и нравственности. Во-первых, студенты технического профиля, не подкреплённые гуманитарными знаниями, приводят к тому, что результаты инженерной деятельности противоречат интересам общества. Во-вторых, несмотря на активное наступление информационного общества, мы все острее осознаем, что без знания языков, литературы, истории, философии невозможно поддерживать необходимый уровень цивилизованности страны.

Гуманитарное образование должно воспитывать у молодёжи чувство социальной ответственности, поощряя плюрализм мировоззрений, аналитическое мышление, умение ориентироваться в сложных общественных процессах и активно участвовать в гражданской жизни страны. Дисциплины гуманитарного и социального циклов в учебных заведениях должны способствовать воспитанию нравственности и основ гуманности. Развитие инновационного инженерного образования с точки зрения обеспечения качества подготовки специалистов, их востребованности национальной экономикой напрямую связано с обновлением не только содержания образования, но и технологий и моделей реализации образовательных программ в Республике Узбекистан. Поэтому инновационный характер инженерного образования должен способствовать формированию у выпускников не только конкретных знаний, но и компетенций, ориентируясь на готовность применять их на практике в реальном бизнесе, обеспечивая конкурентоспособность личности. При этом инновационное обучение должно быть ориентировано на создание условий для готовности личности к быстро происходящим изменениям в обществе, к неопределённому будущему за счёт развития творческих способностей, к различным формам мышления, к сотрудничеству с другими людьми.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

32. <https://aktualno.uz/ru/a/13312-v-uzbekistane-rukovoditeli-regionov-i-otraslei-smogut-napryamuyu-predostavlyat-vuzam-zakazy-na-proekty-do-10-mlrd-sumov>.
33. М.Т. Громова Педагогическая деятельность в профессиональном образовании: Учебное пособие для преподавателей средн., высшего и дополн. Профессионального образования. Теория. Модели. Технология. – М.: НПУ «Профессионал - Ф», 2002. - 115 с.

34. Т.А.Султанова Модельное представление процесса развития прогностических умений учителя//Дискуссия. 2015. №7(59). С.138 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelnoe-predstavlenie-protsessa-razvitiya-prognosticheskikh-umeniy-uchitelya>.
35. И.Н.Пашковская Профессиональное самоопределение педагога в гуманистической перспективе. Монография. - СПб.: Изд-во: СПбГИСЭ, 2000.
36. М.И. Хамдамова "Методологические особенности преподавания «Анатомии и физиологии человека» студентам педагогических высших учебных заведений" // журнал Педагогика -2020- №1 - С-58.
37. А.И. Адамский. Эпоха новых результатов. Журнал «Директор школы», 2015, №7, 87-90 с.
38. Ш.Д Абдуллаева. Инновационные технологии обучения гуманитарных и социальных дисциплин в Ургенческом филиале ТУИТ / Ш.Д. Абдуллаева. // Образование и воспитание. - 2018. - № 3.1(18.1). – С.1.
39. О.Р.Шамиева, Н.М.Ахмедова, Новые технологии обучения гуманитарных предметов в системе высшего образования. Научный журнал Universum: психология и образование Выпуск:12(102) Декабрь, Стр.4-7 2022. [https://7universum.com/pdf/psy/12\(102\)/12\(102\).pdf](https://7universum.com/pdf/psy/12(102)/12(102).pdf).
40. О.Р.Шамиева, Роль науки и высоких технологий в обеспечении социально-экономического развития государства: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 13 сентября 2021 г. Под общ. ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2021. – 100 с.
41. Д.А.Исмоилова, Н.О.Бердиев, Гуманитарные дисциплины и будущие инженеры // Инновационные подходы в современной науке. Сборник статей по материалам SYIII международной научно-практической конференции №24. (108) Декабрь. 2021г. 174-175 с.

6-7 YOSH BOLALARNING KOMPYUTER SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA MULDIMEDIALI TEKNOLOGIYALARNING O‘RNI

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrası o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249545>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompyuter texnologiyalardan foydalanishning faoliyatlardagi ahamiyati, axborotlarning o’rni hamda ta’lim jarayonida kompyuterdan unumli foydalana olish madaniyatini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida kompyuter texnologiyalarning ta’siri, yangi metodlar samaradorligi, 6-7 yosh bolalarda kompyuterning ahamiyati va pedagoglarning axborotlashtirish ko’nikmalarini faoliyatlardagi amaliy jarayonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, metod, axborot, ta’lim-tarbiya jarayoni, pedagogika, psixologiya, bola, kompyuter, texnologiya, usul, uslub, metod, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, shaxs, individ, faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение использования компьютерных технологий в дошкольных образовательных организациях, роль информации и формирование культуры эффективного использования компьютеров в образовательном процессе, влияние компьютерных технологий на развитие детей дошкольного возраста, эффективность новых методов, у детей 6-7 лет значение компьютера и практические ситуации информационных навыков педагогов в деятельности.

Ключевые слова: дошкольное образование, метод, информация, учебно-воспитательный процесс, педагогика, психология, ребенок, компьютер, технология, метод, метод, метод, воспитатель, воспитанник, личность, индивид, деятельность.

Abstract. In this article, the importance of using computer technologies in activities in preschool educational organizations, the role of information and the formation of a culture of effective use of computers in the educational process, the impact of computer technologies on the development of preschool children, the effectiveness of new methods, in 6-7-year-old children the importance of the computer and the practical situations of pedagogues' information skills in activities.

Keywords: pre-school education, method, information, educational process, pedagogy, psychology, child, computer, technology, method, style, method, teacher, pupil, person, individual, activity.

Hozirgi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot kommunikatsion texnologiyalarni, multimedia texnologiyalarini joriy etish, ta’limni axborotlashtirishning muhim tomonlaridan biridir. Multimedia texnologiyalar, axborot texnologiyalarining eng jadal rivojlanayotgan turi hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim sohasida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish har tomonlama sog’lom va barkamol shaxsini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalariga bo’lgan talab davlatimizda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bir qator islohotlar olib borilmoqda. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim tog’risiga”gi Qonunining 36-moddasida ham “Ta’lim tashkilotlari eksperimental va innovatsion faoliyatda

masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish⁵⁶ to'g'risida “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi Qonunning 5-moddasida esa: maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish maqsadida zamonaviy innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish⁵⁷ qonun bilan belgilanganligini ko'rishimiz mumkin.

Barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish tarbiyachilar oldiga quygan maqsadlardan biri hisoblanadi. Asosan maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning yuksak bilim egallashida kompyuter savodxonlik faoliyatlari orqali biz bolalarda milliy qadriyatlarni videorolik shaklida jonlantirishimiz ham mumkin. Ta'lim sohasida ham yangi axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan samarali va yuqori natijalarga olib kelmoqda. Hozirda ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari ta'lim jarayonining muhim negizi bo'lib, yoshlarning yangi axborotlarga bo'lgan talablarini qondirishga xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda ta'lim-tarbiya olayotgan tayyorlov guruhlarida aynan 6–7 yoshli bolalar tarbiyalanadi. Ularning kompyuter savodxonligini oshirish shakllantirishning boshlang'ich davri ham xuddi shu yoshdan boshlanadi va rivojlanadi. Bu jarayon bolalar ongini rivojlantirishda, kompyuter texnologiyalarning muhimligini va bir mudom bolalarda katta qiziqish va talabning ortishiga sababchi bo'layotganini ko'rishimiz mumkindir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan texnologiyalar an'anaviy texnologiyalarga nisbatan quyidagilar bilan farqlanadi:

- bolalarning psixologik jihatlari;
- bolalarning yoshi (6-7 yosh);
- kompyuter faoliyatlar davomiyligi (15 daqiqaga);
- materialning bolalarga mosligi (multimedia shaklida);
- materialning hajmi (30 daqiqaga mo'ljallangan);
- materialning murakkablik darajasi (bolalar uchun sodda materiallar tanlanadi).

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yaratilgan multimediali kompyuter texnologiyasi variantida texnologik yondashuv quyidagicha kechadi:

Birinchidan, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchisining o'rganiladigan materialni o'zlashtirishini qulay qilish va osonlashtirish maqsadida material bir-biri bilan bog'liq qismlarga, bo'laklarga ajratiladi;

Ikkinchidan, ta'limdan mo'ljallangan natija olish uchun amallar ketma-ket bajarilishi va loyihalashtirilgan ishlar oxiriga yetkazilishi ko'zda tutiladi. Eng muhimi, ushbu texnologiyada o'rganiladigan material multimedia asosida taqdim etiladi. Bola miyasiga bunday multimediyaviy ta'sir natijasida uning o'zlashtirishi yaxshilanib, mashg'ulot samaradorligi oshadi. Maktabgacha yosh davrida bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondirish va har tomonlama rivojlantirishda multimedialardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. STEAM texnologiyasida animatsiya studiyasini yaratish uchun bugungi kunda odatiy bo'lgan texnik vositalar kerak bo'ladi: raqamli kamera, ovoz yozish va animatsiya dasturlari bilan ta'minlangan kompyuter yoki noutbuk. Shu bilan birga bolalar bilan multfilmlar yaratishda ma'lum shart-sharoitlarni hisobga olish, alohida vaqt ajratish, to'garak faoliyatlarini yo'lga qo'yish, ota-onalar bilan ham reja asosida ishlarni tashkil etish va tarbiyachilarning media savodxonligi talab etiladi.

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunii 2020-yil 23-sentabr O'RQ 637-son

⁵⁷ O'zbekiston Respublikasining , “Maktabgacha ta'lim to'g'risida”gi Qonuni 2019-yil 16-dekabrda O'RQ-595-son

Kompyuter bilan tanishish va kompyuter texnologiyalarini o‘zlashtirish uchun vazifalar:

- Bolalarni axborot madaniyati dunyosi bilan tanishtirish, informatika g‘oyalarini o‘zlashtirishga tayyorlash.
- Shaxsiy kompyuter bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish (Paint, Microsoft Word, PowerPoint).
- Media pleer interfeysi, kompyuter animatsiyasining asosiy tamoyillari bilan tanishish).

Tadqiqotchilar va amaliyotchilar o‘yinda va faoliyatda kompyuterdan muntazam foydalanadigan bolalarda so‘nggi paytlarda bir qator ijodiy salohiyatini oshirishga e‘tibor berishdi. Kompyuter, shuningdek, hamkorlikdagi faoliyat uchun zarur bo‘lgan muloqotning muhim jihatlarini o‘rgatish vositasidir. Ma‘lumki, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalar motivatsiyalarining asosiy guruhlaridan biri kattalar va tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlashdir. 6-7 yoshli bolalarda tengdoshlar bilan muloqotning situatsion-ishbilarmonlik shakli mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolalar muloqot qiladilar, maslahatlashadilar, bir-birlariga yordam berishadi, ishbiarmon hamkorlikni yo‘lga qo‘yishga harakat qilishadi, muloqotga bo‘lgan ehtiyojning asosiy mazmuni bo‘lgan maqsadga erishish uchun o‘z harakatlarini muvofiqlashtiradilar. Bolalarning birgalikdagi harakatlari ular o‘rtasidagi muloqotning rivojlanishi kompyuter savodxonlik faoliyatidagi mavzular bilan bir muncha bog‘liqdir. Ta‘limda kompyuter savodxonlik bola shaxsining:

- fikrlashini;
- estetik tarbiyasini;
- kommunikativ qobiliyatini;
- optimal qaror qabul qilish malakasini;
- kompyuter savodxonlik faoliyatini oshiradi, rivojlanishini ta‘minlaydi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida kompyuter savodxonlik, o‘quv-tarbiya jarayonlarining barcha bosqichlarini jadallashtiradi.

Maktabgacha yoshda yuqorida aytilganlardan xulosa qilishimiz mumkinki, kompyuterdan foydalanish mumkin va zarur, u o‘rganishga qiziqishni, uning samaradorligini oshirishga yordam beradi va bolalarni har tomonlama rivojlantiradi. Kompyuter o‘yinlari bolalarni rivojlanish faoliyatiga jalb qiladi, madaniy jihatdan tasdiqlangan bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ta‘lim ta‘siri o‘yinning dizayniga, uning bola uchun ochiqligiga, uning rivojlanish darajasiga va qiziqishiga bog‘liq. O‘yinda u qiyinchilik darajasini, qoidalarni, muammolarni hal qilish usullarini nazorat qila oladi, bu unga oldingi avlod uchun mavjud bo‘lmagan kognitiv tuzilmalarni yaratishga imkon beradi.

Demak oldimizdagi eng maqul yechim, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida kompyuter savodxonlik faoliyatini tashkil etishdir. Har bir zamonaviy tarbiyachi faoliyat davomida axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalana olish, hamkorlik qilish, vujudga kelgan muammolarni hal etish, bilimlarni izlash, turli manbalardan olingan ma‘lumotlarni tanqidiy nuqtaiy nazardan tahlil qila olish va umumlashtirish kabi ko‘nikmalarni hosil qilishga qodir bo‘lishi kerak. Tarbiyachilar kompyuter savodxonligini egallabgina qolmay undan unumli samarali foydalanib, bilimlarini doimo mustahkamlab, izlanishda davom etmog‘lari darkordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi 595-sonli Qonuni, 2019-yil 16-dekabr.1-3betlar.
2. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. T.Fan, 2009. - 145 b.
3. Azizxodjayeva N.N. Peagogik taqiqotlarda axborot tizimlari va axborotlari –T: Fan-2018.
4. Abdullayeva S. 6-7 yoshli bolalarning maktab ta’limiga tayyorgarlik darajasini aniqlashda test usulidan foydalanish // Maktabgacha ta’lim. - 2002. №1.B.10-12.
5. Begmatova N.X. Multimedaviy kompyuterli ta’lim jarayonini tashkil etish algoritmi // Informatika va energetika muammolari. –Toshkent, 2011. - №1. 85-89-b.
6. Xalikova U.M.(2020). Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi. Интернаука,13-2.
7. S Nodirabegim Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tatta va tayyorlov guruhlarida savodxonlik faoliyatini tashkil etish. Journal Of Innovations In Scientific And Educational Research 6 (4), 18-21.
8. E.G. Pirimovna Bolalarda xalq o ‘yinlari orqali sotsial intellektni shakllantirishning ijtimoiy omillari. Pedagog’s jurnali 1 (1), 285-287
9. Г.П. Эрматова Роль народного фольклора в формировании социального интеллекта у детей. Актуальные исследования Учредители: ООО Агентство перспективных научных
10. E.G. Pirimovna The problem of social intelligence and its Interpretation in cientific Sources BioGecko 12 (4), 631-636
11. E.G. Pirimovna Psychological factors for the formation of social intelligence in teachers of preschool educational organization International Scientific and Current Research Conferences, 16-19.
12. G.P. Ermatova Mutafakkirlarimiz asarlarida xalq ogzaki ijodiyoti asosida bola sotsial intellektini shakllantirish masalalarining yoritilishi Psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет, 103-108
13. E.G.Pirimovna Yosh avlod huquqlari-qomusimiz himoyasida <https://sciencepedagogy.uz/wp-content/uploads/2023/12/Zamonaviy-pedagogika-2-son.pdf#page=72>

Elektron resurslari

14. <https://conference.org>
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki>
16. <https://artyar.ru>

INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Suyunov Furqat Boyxurozovich

Profi University “Gumanitar va Aniq fanlar” kafedrası o'qituvchisi, TDPU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249547>

Annotatsiya. *Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentliligini rivojlantirish uchun o'qituvchi texnologiya vositalari, o'qitish usullari va yondashuvlari o'rtasida to'g'ri muvozanatni bilish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar. *innovatsion, tarix, axborot-kommunikatsiya, raqobatbardosh mutaxassis, atributatsiya, ijtimoiy buyurtma, hisoblash dasturlari, individual, ijodiy fikrlash, kognitiv*

Аннотация. *Для развития компетентности будущих преподавателей истории в работе с информацией в условиях инновационного образования педагогу необходимо знать правильный баланс между технологическими средствами, методами и подходами к обучению.*

Ключевые слова. *инновации, история, информационные коммуникации, конкурентоспособный профессионал, атрибуция, социальный порядок, вычислительные программы, индивидуальное, творческое мышление, когнитивное*

Abstract. *To develop the competency of future history teachers to work with information in the context of innovative education, the teacher makes it possible to know the correct balance between technology tools, teaching methods and approaches.*

Keywords. *innovation, history, information and communication, competitive professional, attribution, social order, computational applications, individual, creative thinking, cognitive.*

KIRISH

Mustaqillik sharoitida, masalan, har bir yoshlar ma'naviyat va uning mohiyatidan boxabar bo'lishi, axborotlarni bilim manbai sifatida tushunishi, kompyuter va internet savodxonligiga erishishi juda muhimdir. Ayniqsa, globalashuv jarayoni yuz berayotgan sharoitda nafaqat uning ijobiy ta'siri, shu bilan birga, san'at asarlari orqali ilgari surilayotgan axloqsizlik g'oyalari, ommaviy axborot vositalari orqali qilinayotgan ma'naviy tahdidlarning mazmun-mohiyatini tushunish talab qilinadi. Bugungi ta'lim tizimining yangilanishi, axborot texnologiyalarining taraqqiyoti va globalizatsiya kabi omillar, tarix fani o'qituvchilariga yangi kompetensiyalarni o'zlashtirishni zaruriyatga aylantirgan. So'nggi yillar ichida ta'lim tizimidagi islohotlar keng amalga oshirilayotgan rivojlangan mamlakatlar qatori O'zbekistonda ham shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqolada, innovatsion ta'lim sharoitida bo'layotgan tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishning ahamiyati, dolzarbligi va pedagogik muammolarini tahlil qilishga harakat qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda axborot oqimining shiddatli o'sishi (jamiyatda axborot turlarining keskin o'sishi) sababli har bir yangi avlod asosiy bilimlarni talab etuvchi butunlay yangi vaziyatga duch kelmoqda. Ko'plab yetakchi olimlar (E.V.Bondarevskaya, V.V.Serikov, I.S.Yakimanskaya,

U.Sh.Begimkulov, N.A.Muslimov, I.A.Eshmamatov, N.Sh.Ro'ziqulova, Ibragimov X.I. va boshqalar) bilim-ma'rifatli ta'lim paradigmasiga asoslangan mavjud an'anaviy maktab modeli bugungi zamon talabiga javob bermasligini ta'kidlamodalar.⁵⁸ Zamonaviy ta'lim muassasalari ijtimoiy faol, ijodiy tafakkurga ega shaxsni, bitiruvchilarda axborot oqimiga yo'naltirilgan malakalarni shakllantirishga, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, mustaqil ta'lim, mavjud bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirishni o'z oldiga qo'ygan.

O'qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirish to'g'risidagi muammolar Yevropa olimlari Ya.A.Komenskiy, Djon Lokk, G.Pestalossi, A.Disterveg, K.D.Ushinskiy kabilarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, chex olimi, mashhur pedagog Ya.A.Komenskiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolalarni sevisi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, qobiliyati kabilarni kiritadi va ularning mohiyatini mukammal tavsiflab beradi.⁵⁹

Adabiyotlar tahlili ko'rsatishicha, «kompetentlilik» atamasi umumiy o'rta ta'lim standarti loyihasiga kiritilgan bo'lsa-da, ilmiy-ta'limiy hamjamiyat uning ta'rifi bo'yicha yagona fikr ishlab chiqilmagan. Barcha ta'riflar uchun umumiy tushuncha shaxsning turli vazifalarni bajarishga qodirligini anglatadi.

Pedagogik doiralarda kompetentli yondashuv muammosining muhokamasi davrida ko'pincha pozitsiya so'zi tilga olinadi, an'anaviy ta'limda «kompetentlilik tushunchasi hech qanday yangicha tamoyilli yondashuvni qo'shmaydi», kompetentlilik – oliy talim muassasalarda allaqachon ishlatiladigan tushunchaning yangi talqinidir.

Kompetentli yondashuv masalalarining tarixiy ildizlari Sharq mutafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Abdulla Avloniy asarlarida aks etgan. Tarixiy meroslarimizda kompetentsiyaviy bilim olishga yo'naltirilganlik g'oyalarining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati va muhimligi masalalari haqida ko'plab fikr-mulohazalar bayon etilgan.

O.A.Abdullina, Ye.M.Borisova, L.S.Vygotskiy, E.F.Zeer, A.N.Leont'ev, M.I.Lukyanova, A.K.Markova, S.L.Rubinshteyn va boshqalar o'z ilmiy ishlarida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida axborot kompetentligini shakllantirish, ularni axborot bilan ishlash ko'nikmalarini o'zlashtirish faoliyatiga tayyorlashning psixologik-pedagogik asoslari haqida e'tiborga molik fikrlarni ilgari surishgan bo'lishsa, O.Abduquddusov, R.X.Djuraev, U.I.Inoyatov, Z.K.Ismoilova, N.A.Muslimov, N.Nishonaliev, Q.T.Olimov, X.F.Rashidov, O'.Tolipov, A.R.Xodjaboev, D.O.Ximmataliev, Sh.C.Sharipov va boshqalar ilmiy-tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarda axborot olish haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, malakali kadrlar tayyorlash masalasini ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil etishgan.⁶⁰

Oliy ta'lim muassasasida o'qish davrida talaba asosiy kasbiy bilim va ko'nikmalarni, dastlabki pedagogik tajribani egallaydi. Shu sababli, “talaba-o'qituvchi” tizimida faol fan-sub'ektlararo munosabat jarayonida psixologik, pedagogik, fanga oid va metodik bilim, ko'nikmalarni birlashtirishga yordam beradigan “Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish tizimi” dan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi.

⁵⁸ Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. – T.: —Fan va texnologiyalarl nashriyoti, 2008.

⁵⁹ Marg'uba Mirqosimova Zebo Kasimova Feruza Rasulova. Umumiy pedagogika va psixologiya. Toshkent-2022. 46-bet

⁶⁰ Xodjaboyev A. R., Anorkulova G. M., Parpiyev O. T. Kasbiy ta'limda ukitish vositalaridan foydalanish metodikasi //Uslubiy qo'llanma.–2011. 34b

Q.T.Olimovning fundamental tadqiqotida o'quv adabiyotlarini yaratishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan, o'quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish kontsepsiyasi ilmiy asoslanib, o'quv jarayoni sifatini oshirish bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar berilgan.

Pedagog olim N.A.Muslimov bo'lajak o'qituvchida kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini tadqiq etib, mutaxassislarning yangi avlodini shakllantirish, ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, mustaqil dunyoqarashga ega, ijodiy fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqatli barkamol shaxsni tarbiyalab, voyaga yetkazish masalalariga alohida e'tibor qaratgan⁶¹

Aynan mana shunday yuksak sifatlarga ega bo'lish raqamli talim sharoitida bolajak tarix fani oqituvchilarining kelgusidagi axborot kompetentligi faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydi deb ayta olamiz.

MUHOKAMA

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish sohasidagi asosiy bazaviy ko'nikmalar yotadi: kompyuterlardan axborotni izlash, baholash, saqlash, ishlab chiqarish, va uni taqdim etish, hamda Internet orqali tarmoqlarda birgalikdagi muloqot qilish va ishtirok etish uchun (European Parliament and the Council, 2006, 1 6.)⁶².

Yuqorida ko'rsatilgan hujjatda innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish bilan birga keladigan zarur bilimlar, malakalar va munosabatlar keltirilgan va ular 2-jadvalda ko'rsatilgan.

2-jadval

Axborotlar bilan ishlash kompetentligini

Bilimlar	Ko'nikmalar	Munosabatlar
- talab etiladigan malaka-kvalifikatsiyalar va kompetentsiyalar - o'qitish jarayonida o'z zaif va kuchli tomonlari; - o'qitishda o'zi uchun eng yaxshi strategiyalar	- Axborotlar sohasida savodlilik - o'quv jarayonini mahorat bilan tashkil etish; - avtonom ish va o'zini mustaqil intizomlilik; - manbalarga murojaat qilish malakasi	-yutuqqa erishiga ishonch; -qiyinchiliklar -o'quv jarayonining ajralmas qismi; -tajriba va yangi bilimlarni birga qo'llash

Axborot- kompetentsiyani uning komponent tarkibi nuqtai nazaridan tahlil qilish mumkin. Tarix fanini o'qitish sohasida ko'pchilik olimlar axborot-kompetentsiyani komponentlarga bo'lishning o'z variantlarini taklif etishgan (masalan, Markova Yu.Yu., 2011; Solomatina A.G., 2011; Chernyakova T.A., 2012; Godwin-Jones B., 2003; Syomich Yu.I, 2019).

⁶¹ Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. [N.A Muslimov](#) - Monografiya. –T.: Fan, 2004. 78b

⁶² European Parliament and the Council, 2006, 1 6

Olimlarning tadqiqotchilik tajribasini umumlashtirib, axborot-kompetentsiyaning komponent tarkibining quyidagi modelini qurish mumkin.⁶³ Ushbu model 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval

Innovatsion ta’lim sharoitida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish

Axborot- kompetentsiya komponentining nomi	Tushuntirishlar
Xavfsiz faoliyat kompetentsiyasi	Axborot- texnologiyalardan foydalanish uchun xavfsiz qoidalarga rioya qilishdan; axborot xavfsizlikning saqlab turishdan iborat
Izlash faoliyati kompetentsiyasi	O‘quv maqsadlarida axborotda kerakli axborot izlashning samarali metodlarini tanlash malakasidan iborat
Axborotni tahlil qilish va qayta ishlash kompetentsiyasi	O‘quv maqsadlari uchun axborotni to‘g‘ri saralab olish malakasidan; keraksiz axborotga sabrli munosabatdan iborat
Chiqarilgan axborotni qo‘llash kompetentsiyasi	Axborot- manbalaridan o‘quv maqsadlari uchun olingan axborotni qo‘llashdan iborat
Axborot vositasida kommunikatsiya kompetentsiyasi	Axborot- texnologiyalari orqali o‘rganilayotgan tilda kommunikativ amallarni amalga oshirishdan iborat
Axborotdan ma’lumot olish kompetentsiyasi	Axborotning axborot-ma’lumotnoma resurslaridan (masalan, elektron lug‘atlardan) foydalanish malakasidan iborat
Birga keladigan materialni tayyorlash kompetentsiyasi	Birga qo‘llaniladigan multimediya va monomediya materiallarni yaratish malakasidan iborat
Axborotning reflektiv ko‘nikmalari kompetentsiyasi	Axborot- muhitida o‘z va boshqaning faoliyatini tanqidiy baholash malakasidan iborat.

Innovatsion ta’lim sharoitida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish - kompetensiyasidan tashqari, innovatsion ta’lim sharoitida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish tushunchasi ham mavjud. Uning mohiyati kompyuter texnologiyalaridan foydalanish malakasidan iborat. Bunday ko‘nikmalar axborot-kompetentsiyaning qurishda asosiy-

⁶³ Markova Yu.Yu., 2011; Solomatina A.G., 2011; Chernyakova T.A., 2012; Godwin-Jones B., 2003; Syomich Yu.I., 2019. 1-22 b

bazaviy hisoblanadi. Ular kompyuter va boshqa elektron vositalar va gajetlar (qurilmalar) bilan asosiy ishlash amallarini egallaganlikni, elektron pochtdan, ijtimoiy tarmoqlardan va hok. foydalanish malakasini egallaganlikni o'z ichiga oladi. Demak, talabalarda axborot-savodlilikning yo'qligi, va buning oqibatida, axborot-kompetentsiyaning yo'qligi pragmatik kompetentsiyani korpusli texnologiyalar asosida shakllantirishga yo'naltirilgan tahsil olishning imkonsizligiga olib keladi

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish korpusli texnologiyalar asosida shakllantirishning navbatdagi psixologik-pedagogik sharti hisoblanadi.

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishda ham ilg'or pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tadbiiq etish va qo'llash orqali biz ko'zlangan natijaga erisha olamiz.

XULOSA

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish sifatini ko'rsatadi, o'qituvchi ixtisosligini olish bu ta'lim natijalari bilan belgilanadigan aniq kasbiy ko'nikma va malakalaga ega bo'lishni ko'zda tutadi.

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish jarayonining maqsadlarini aniqlashda biz quyidagi qoidalarga amal qildik. Birinchidan, jarayonning maqsadlari shaxsiy ta'limning individual tarkibiy qismlarini shakllantirishni o'z ichiga olishi kerak (masalan, kasbiy kompetensiya bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish motivatsiyasi, baholash chuqurligi va o'zini o'zi anglash darajasi va boshqalar) va ularning shaxsiyatni rivojlantirish maqsadlari bilan o'zaro munosabatini aks ettirishi kerak. Ikkinchidan, maqsadlar to'plami bu sharoitlar uchun eng maqbul bo'lgan tizimli shakllanishdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz maqsadlarni belgilashning asosiy talablarini ishlab chiqdik. Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishda maqsadlar tizimi:

birinchidan, maqsadlar tizimi innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishning o'sishi va mustahkamlanishiga hissa qo'shishi kerak;

ikkinchidan, maqsadlar ketma-ketligi innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishning o'zgarishini aks ettirishi kerak.

Innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish asosida bo'lajak tarix mutaxassisining kasbiy faoliyatga tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. – T.: —Fan va texnologiyalarl nashriyoti, 2008.
2. Marg'uba Mirqosimova Zebo Kasimova Feruza Rasulova. Umumiy pedagogika va psixologiya. Toshkent-2022. 46-bet
3. Xodjaboyev A. R., Anorkulova G. M., Parpiyev O. T. Kasbiy ta'limda ukitish vositalaridan foydalanish metodikasi //Uslubiy qo'llanma.—2011. 34b
4. Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish.[N.A Muslimov](#) - Monografiya.— T.: Fan, 2004. 78b

5. European Parliament and the Council, 2006, 1 6
6. Markova Yu.Yu., 2011; Solomatina A.G., 2011; Chernyakova T.A., 2012; Godwin-Jones B., 2003; Syomich Yu.I, 2019. 1-22 b
7. Addison, S. (2011). “Personal Competence for Teachers: The New “Mileu”. In “Teaching in a Diverse Context” (pp. 50-66). Nova Science Publishers.

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARINI 5-SINF INGLIZ TILI DARSLARIGA INTEGRATSIYA QILISHNING INNOVATSION USULLARI

Madina Tashpulatova

Navoiy davlat pedagogika institute doktoranti e-mail: tashpulatovamadina35@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249573>

Kirish

Ingliz tilini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarni til o‘rganishga qiziqtirish va ularning motivatsiyasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek xalq ertaklari, ularning boy madaniy mazmuni va axloqiy qadriyatlari orqali o‘quvchilarga ingliz tilini o‘rgatishning samarali usuli sifatida qo‘llanishi mumkin. Ertaklar nafaqat o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning ijodiy fikrlash va madaniy ongini ham mustahkamlaydi. Ushbu maqolada o‘zbek xalq ertaklarini ingliz tili darslariga innovatsion usullarda kiritish va bu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklarni tahlil qilish maqsad qilingan.

Mazkur tadqiqotning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O‘zbek xalq ertaklarini ingliz tili o‘quv dasturlariga yangicha usulda integratsiya qilish yo‘llarini tahlil qilish.

- O‘quvchilarning til o‘rganish motivatsiyasini oshirish va madaniy o‘zligini mustahkamlash bo‘yicha tavsiyalar berish.

- Innovatsion metodlarni qo‘llash orqali darslarni boyitish.

Til o‘rganishda ertaklarning ta’siri

O‘zbek xalq ertaklari til o‘rgatishda o‘quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ularning ko‘p qismi axloqiy mavzular va odob-axloq me’yorlari bilan bog‘liq bo‘lgani uchun, ertaklar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Xususan, o‘quvchilar o‘zlarining madaniy merosini ingliz tilida qayta ochib berish orqali, o‘z ona tillaridagi bilimlarini ham chuqurlashtirishadi. Bu jarayon Krashenning Input nazariyasi bilan hamohang bo‘lib, o‘quvchilar biroz qiyinroq, ammo tushunarli bo‘lgan material orqali yangi til shakllarini osonroq o‘zlashtiradi.

Bundan tashqari, ertaklar tilning turli darajalarida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Masalan, voqealar tahlili va xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarni mustahkamlash uchun murakkab syujetlar va turli xil vaziyatlar ishlatilishi mumkin.

Innovatsion metodlar va yondashuvlar

1. Vizual va multimodal yondashuvlar

O‘zbek xalq ertaklarini o‘rgatishda vizual vositalar va multimodal usullardan foydalanish o‘quvchilarning tilni yaxshiroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Masalan, ertakni jonlantirish uchun video, animatsiya yoki rasmlar yordamida hikoyani namoyish qilish, o‘quvchilarni vizual va eshitish orqali o‘rganishga turtki bo‘ladi. Bu usul nafaqat tilni eslab qolishni osonlashtiradi, balki qiziqarli tarzda yangi so‘zlarni o‘zlashtirish imkonini yaratadi.

2. Interaktiv o‘yinlar va rolli o‘yinlar

Ertaklarni o‘rgatishda interaktiv o‘yinlar va rolli o‘yinlar katta rol o‘ynaydi. O‘quvchilarga ertak qahramonlarini rolli o‘yinlarda ijro etish yoki hikoyani sahnalashtirish vazifasini berish orqali ularning ijodiy fikrlash va muloqot qilish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Bu jarayon o‘quvchilarning ingliz tilida so‘zlashish qobiliyatini oshiradi va ularni faol ravishda darsga jalb qiladi.

3. Kross-madaniy taqqoslashlar

O'zbek xalq ertaklari va boshqa madaniy ertaklar o'rtasidagi taqqoslashlar o'quvchilarning madaniy tafakkurini rivojlantiradi. Masalan, O'zbekistonda mashhur bo'lgan “Yigit va ajdarho” ertagini inglizcha ertaklar bilan solishtirish orqali o'quvchilar universal mavzularni ingliz tilida o'rganadilar. Bu usul madaniy tushunchalarni kengaytirish bilan birga, yangi so'zlar va iboralarni tushunishni ham osonlashtiradi.

4. Hikoya va yozma ijodkorlik mashqlari

Ertaklarni o'quvchilarga o'z so'zlari bilan qayta hikoya qildirish yoki ertakning o'z davomini yozish kabi ijodiy vazifalarni berish orqali til o'rganish jarayoni yanada faol va samarali bo'ladi. O'quvchilar ertakning o'zlarini qiziqtirgan qismi ustida ishlash orqali grammatik tuzilmalar va so'z boyligini o'zlashtiradilar. Shuningdek, bu usul ularning yozma ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Amaliyotdagi qiyinchiliklar va tavsiyalar

O'zbek xalq ertaklarini ingliz tili darslariga integratsiya qilishda bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Asosiy qiyinchiliklardan biri – ertaklarning ingliz tiliga mos variantlarini topish va o'quvchilarning til darajasiga moslashtirishdir. Shuningdek, o'quvchilarning madaniy mazmunga haddan tashqari bog'lanib qolishi va til o'rganishdan chalg'ishi ham mumkin. Buni oldini olish uchun darslar aniq rejalashtirilib, har bir darsning asosiy maqsadi – til o'rganishga qaratilishi lozim.

Yana bir tavsiya – darslarda madaniy mazmun va til o'rganishni muvozanatda ushlab turishdir. Bu jarayonda o'qituvchilar madaniy materiallar bilan bir qatorda, til o'rganishga alohida e'tibor berishlari kerak.

Xulosa

O'zbek xalq ertaklarini ingliz tili darslariga yangicha va innovatsion usullarda integratsiya qilish o'quvchilarning til o'rganish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Interaktiv va vizual yondashuvlar, ijodiy vazifalar hamda madaniy taqqoslashlar orqali o'quvchilar nafaqat tilni yaxshiroq o'zlashtiradilar, balki madaniy ongilarini ham rivojlantiradilar. Bu yondashuv o'quvchilarga til o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, to'g'ri moslashtirilgan materiallar va dars rejalari o'quvchilarning o'qish natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bruner, J. (1990). Acts of Meaning. Harvard University Press.
2. Krashen, S. D. (1985). The Input Hypothesis: Issues and Implications. Longman.
3. Propp, V. (1968). Morphology of the Folktale. University of Texas Press.
4. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press.
5. Ellis, R. (2005). Instructed Second Language Acquisition: A Literature Review. New Zealand Ministry of Education.
6. Zipes, J. (2006). Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre. Routledge.
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

THE SOFTWARE FOR INVESTIGATING COMPLETE NORMAL FORMS

¹Turgunov Abrorjon, ²Rakhmatullaev Jasurbek, ³Sayfullaev Samandar, ⁴Mardayev Sayfiddin

¹PhD, associate professor, TUIT, ²student, TUIT, ³Bukhara Technical School of Information Technology at TUIT, ⁴Vocational school No. 1 of Chilanzor district

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249621>

Abstract. This article discusses the study of Complete Normal Forms (PDNF) and Complex Normal Forms (PCNF) and the software developed for their investigation. The main objective of the research is to propose theoretical and practical solutions to simplify the data normalization processes in information databases and optimize data structure. The properties of PDNF and PCNF are expressed in detail through tables and formulas. A sample software implementation written in Python is provided, along with results and the corresponding code. Through this software, users can automatically identify normal forms and make the process of working with them more efficient. This work demonstrates opportunities for organizing data structures, eliminating redundant data, and improving data consistency in database design.

Keywords: the truth table, PDNF, MCNF, Python programming language.

Mathematical logic is a fundamental branch of discrete mathematics, beginning with propositional algebra. Together, mathematical logic and set theory form the foundation of modern mathematics. **From a practical perspective**, mathematical logic serves as the foundation for programming languages used in building databases, electronics, computer science, computational technology, and virtually all digital devices. Therefore, anyone interested in analytical reasoning should study mathematical logic. To simplify the study of all propositions, they can be converted into a standard form using logical laws—namely, the Perfect Disjunctive Normal Form (PDNF) and the Perfect Conjunctive Normal Form (PCNF).

Given a formula $\alpha = \alpha(A, B, C)$ that depends on the propositional variables A, B, and C, there are infinitely many logically equivalent formulas with the same truth table. We will examine two of these: the logical function reconstructed based on the rows with ones in the truth table and the one based on the rows with zeros in the truth table (Table 1) [1].

Table 1.

The truth table

#	A	B	C	$\alpha=\alpha(A,B,C)$
1	0	0	0	0
2	0	0	1	1
3	0	1	0	1
4	0	1	1	0
5	1	0	0	0
6	1	0	1	1
7	1	1	0	0

8	1	1	1	1

In the truth table, for the formula $\alpha = \alpha(A, B, C)$ that is equal to 1, the formulas obtained based on the row numbers are as follows:

- For row 2: $\neg A \& \neg B \& C$;
- For row 3: $\neg A \& B \& \neg C$;
- For row 6: $A \& \neg B \& C$;
- For row 8: $A \& B \& C$.

Taking the disjunction of these formulas results in the desired formula.

For $\alpha = \alpha(A, B, C)$, we have:

$$\alpha = \alpha(A, B, C) = \neg A \& \neg B \& C \vee \neg A \& B \& \neg C \vee A \& \neg B \& C \vee A \& B \& C \quad (1)$$

Based on the rows in the truth table where $\alpha = \alpha(A, B, C)$ is equal to 0, the formulas obtained are as follows:

- For row 1: $A \vee B \vee C$;
- For row 4: $A \vee \neg B \vee \neg C$;
- For row 5: $\neg A \vee B \vee C$;
- For row 7: $\neg A \vee \neg B \vee C$.

Taking the conjunction of these formulas results in the desired formula.

$$\alpha = \alpha(A, B, C) = (A \vee B \vee C) \& (A \vee \neg B \vee \neg C) \& (\neg A \vee B \vee C) \& (\neg A \vee \neg B \vee C) \quad (2)$$

(1) - PDNF and (2) - PCNF are logically equivalent because they have the same truth table. Any given formula's truth table can be constructed using the method outlined above. Additionally, it is effective to use programming tools when constructing these formulas [2]. To obtain PDNF and PCNF, we will use the Python programming language environment. Based on this truth table (Table 2), the PDNF and PCNF will be obtained.

Table 2.

The truth table: the PDNF and PCNF

#	A	B	C	$\alpha=\alpha(A,B,C)$
1	0	0	0	1
2	0	0	1	0
3	0	1	0	1
4	0	1	1	1
5	1	0	0	0
6	1	0	1	0
7	1	1	0	1
8	1	1	1	0

The program code is as follows:

```
a=[]    b=[]
A = [False,False,False,False,True,True,True,True]
B = [False,False,True,True,False,False,True,True]
C = [False,True,False,True,False,True,False,True]
print('F funksiyai kiriting')
```



```
x = list(map(int,input().split()))
def func(i):
    a1 = A[i]    b1 = B[i]    c1 = C[i]
    s = ""
    if a1:      s += '(A & '
    else:      s += '(!A & '
    if b1:      s += 'B & '
    else:      s += '!B & '
    if c1:      s += 'C)'
    else:      s += '!C)'
    a.append(s)
def funk(i):
    #global b
    a1 = A[i]    b1 = B[i]    c1 = C[i]
    s = ""
    if a1:      s += '(!A v '
    else:      s += '(A v '
    if b1:      s += '!B v '
    else:      s += 'B v '
    if c1:      s += '!C)'
    else:      s += 'C)'
    b.append(s)
for i in range(8):
    if x[i] == 0:    funk(i)
    else:          func(i)
print("MKNSH")    print(*b,sep = ' & ')
print("MDNSH")    print(*a,sep = ' v ')
```

Result:

Enter the function F
 1 0 1 1 0 0 1 0
Perfect Conjunctive Normal Form (PCNF)
 (A v B v !C) & (!A v B v C) & (!A v B v !C) & (!A v !B v !C)
Perfect Disjunctive Normal Form (PDNF)
 (!A & !B & !C) v (!A & B & !C) v (!A & B & C) v (A & B & !C)

To make the investigation of propositions easier, the software developed using the Python programming language environment for obtaining PDNF and PCNF provides the ability to obtain these forms quickly and accurately, as well as the opportunity for extensive research [3]. This software can be used by all students and researchers interested in studying mathematical logic.

Conclusion

This article discusses the analysis of Complete Normal Forms (PDNF) and Complex Normal Forms (PCNF), as well as their practical applications. The main objective of the research is to fully study the properties of these forms and develop software to present them effectively. The article provides an extensive explanation of the mathematical expressions of normal forms using tables and formulas, based on which software models were created in Python. The results, presented alongside the code, confirm that the structural characteristics of PDNF and PCNF can be used to optimize data flow in information databases. At the end of the article, the possibility

of automatically verifying and analyzing normal forms with high accuracy using the provided program code is emphasized.

REFERENCES

1. Haggarty, R. Discrete Mathematics for Computing. Lincolnshire, United Kingdom, 2002. 320 p.
2. Vladlen Koltun. Discrete Structures // Stanford, CA. 94305, USA 2008, 89 p.
3. Adam Drozdek. Data structure and algorithms in C++ // Fourth edition. 2013. Chapter 8. pp. 391-490.

AN IMPROVEMENT IN THE SELF-EVALUATION OF THE DIDACTIC ACTIONS DEVELOPED

¹Tuychieva S.T., ²Turdiev S.S.

¹Doctor of philosophy (PhD) in physical-mathematical sciences ²Assistant of the Department of
Higher Mathematics Tashkent State Transport University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249662>

Abstract. In this article is considered methodical questions and major factors of development of formation of information competence of the teachers increasing of qualification with application of modern technology of training.

Keywords: information competence, major factors of information competence, technologies of training, active methods.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методические вопросы и основные факторы развития формирования информационной компетентности преподавателей повышения квалификации с применением современных технологий обучения.

Ключевые слова: Информационная компетентность, основные факторы информационной компетентности, технологии обучения, активные методы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qitishning zamonaviy texnologiyalarini qo'llash orqali o'qituvchilarning malakasini oshirishning axborot kompetentsiyasini shakllantirishning uslubiy masalalari va asosiy omillari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: axborot kompetentsiyasi, axborot kompetentsiyasining asosiy omillari, o'qitish texnologiyalari, faol usullar.

Introduction

“He who possesses knowledge possesses the world”

Nathan Rothschild.

The requirements of the law, the National Program for Personnel Training and the requirements of the teacher are being expanded. In the 21st century, pedagogue required extensive knowledge, thorough practical training, high pedagogical skills, competence and creativity. In preschool, personal qualities of a leader are important. The personality traits of a leader providing a humane factor in early childhood education: rigor, honesty, honesty, kindness and courtesy. These qualities should determine the importance of the educator to the learners. The personal qualities influence the skills of teaching and training. In the book “Critical analysis, strict discipline and personal responsibility must be the daily routine of every leader's work” by President Sh. Mirziyoev cited that “Independent thinking, dedicating modern science and professions, dedication to country, his people, continuing what we started The most mature and capable leader is the one whose mission is to bring the next generation to perfection”. Indeed, in the development of socio-economic relations in the 21st century, it is becoming increasingly clear that human intelligence and spirituality are the main coordinating, developing factors and tools. That is why humanism has emerged as the basic principle of building a legal, democratic state and a free civil society based on a market economy [1].

Education in any developed society is a leading social institution that solves a whole range of important tasks related to the effective transfer of values and experience accumulated by previous generations to new generations of citizens as a basis for further development.

In conditions of transition to an information society the requirements to professional training of the teacher, in particular to a level his professional competence raise. One of major competence of the modern teacher is the information competence.

Last years the prompt penetration of mathematics and computer technologies in different spheres became the come to pass fact. In this connection there are completely new tasks and before education. It is necessary so to organize process of training, that teachers were able to apply modern technologies of training. For this purpose they should receive of knowledge from integration of employment of mathematics and computer science.

Now tasks about integration of mathematics and computer science becomes extremely urgent for maximum education - in connection with urgent activity of aspect of perfection of the contents of education, and also in view of the tendencies determined by transition to an information society. For this reason the special urgency is got with questions, in various subject domains appreciably depend on the answer on which directions of perfection of the contents of education, and first of all - mathematics and computer science.

Between subjects communication is a modern principle of training, which influences selection and structure of an educational material of a lot of subjects, strengthening system of knowledge of the teachers, makes active methods of training, focus on application of the complex forms of organization of training, providing unity of educational process and formations of information competence of the teachers.

The information competence of the teacher at the present stage, is understood, how his readiness and ability independently to use modern telecommunication technologies in pedagogical activity for the decision of a wide circle of educational tasks and to project ways of improvement of professional skill in this sphere.

Information competence of the teachers we shall understand an obligatory component of professional competence of the teacher, which defines readiness and ability it effectively to decide professional tasks, according to stages of pedagogical activity, means of modern computer technologies, in view of means and forms of information job [2].

Means of modern computer technologies we shall understand program, hardware software both means and devices functioning on the basis of computer engineering, and also modern means and systems of processing of the information, information exchange ensuring operations under the tax, accumulation, storage, processing, transfer of the information and opportunity of access to information resources of computer networks.

With the help of multilateral intersubject communications not only at a qualitatively new level the tasks of training, development and education of the students are decided, but also the base to complex vision, approach and decision of complex problems of reality is pawned. For this reason the intersubject communications are the important condition and result of the complex approach in educational process.

The purpose application intersubject communications of computer science and the mathematics in a rate improvement of professional skill are to generate at the teachers information competence, skill to transform in practice information objects with the help of means of information technologies. These as allow to show communication of subjects, learn (teach) to apply in practice theoretical knowledge, fulfill skills of job on the computer, make active pedagogical activity of the teachers, stimulate to their independent purchase of practical knowledge. In a rate improvement of professional skill each teacher works actively and keen, at the teachers the inquisitiveness and activity develops.

For formation of information competence of the teachers with application of intersubject communication of computer science and mathematics is carried out:

- integrated employment;
- decision of mathematical tasks on employment of computer science;
- study adjacent with mathematics by that;
- registration of the abstracts, performances(statements) on subjects, materials to employment.

By one of the factors promoting development of information competence of the teachers in process improvement of professional skill, the integration of disciplines "mathematics" and "computer science" acts on the basis of computer technology.

Integration as means of training should give students that knowledge, which reflects connection of separate parts of the world as systems to learn to perceive the world as a single unit, in which all elements are interconnected [3].

The mathematical methods are used in the decision of tasks for processing results of measurements, in management for a quantitative substantiation of the accepted decisions, development and automation of labour-consuming jobs. Thus from the teacher it is required to know not only mathematical methods of account used for the decision of tasks of professional activity, but also ways of their realization by means of tool computer technologies.

Conclusion

Having information competence, the teacher not only aspires to use of information technologies in the job, but also simulates and designs pedagogical technologies.

Besides the intersubject communications of computer science and mathematics are carried out at registration of the abstracts, performances on subjects. Creation of electronic presentations to employment, performances at scientifically practical conferences.

Use of applied tasks at realization of employment allows to raise not only level of mathematical preparation, but also renders influence on development of information competence of the teacher, that is a necessary condition of preparation of the competent experts for introduction of means of tool computer technologies in educational process.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Critical analysis, strict discipline and personal responsibility should be the daily rule of every leader's activity. –T .: Uzbekistan, 2017.
2. Lahdenpera, J.; Postare, L.; Ramo, J. Supporting quality of learning in university mathematics: A comparison of two instructional designs. 2019.
3. Lassani, A.; Yunus, A.S.M.; Abu Bakar, K.B.T. Comparison of New Mathematics Teaching Methods with Traditional Method. People Int. J. Soc. Sci. 2017.

ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЕ: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Хикматов Нодир Назимджанович

ТГУВ, старший преподаватель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249670>

Аннотация. Статья посвящена анализу современных технологий, применяемых в сфере онлайн-обучения. Автор исследует инновационные подходы, инструменты и платформы, которые преобразуют традиционные методы преподавания и делают процесс обучения более эффективным и доступным. В статье рассматриваются такие аспекты, как виртуальная реальность, искусственный интеллект, адаптивное обучение и геймификация.

Ключевые слова: онлайн, образование, искусственный интеллект, виртуальная реальность, геймификация.

Annotatsiya. Maqola onlayn ta'lim sohasida qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Muallif an'anaviy o'qitish usullarini o'zgartiruvchi va o'quv jarayonini yanada samarali va qulayroq qiladigan innovatsion yondashuvlar, vositalar va platformalarni o'rganadi. Maqolada virtual haqiqat, sun'iy intellekt, adaptiv o'rganish va o'yinlashtirish kabi jihatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: onlayn, ta'lim, sun'iy intellekt, virtual haqiqat, o'yinlashtirish.

Abstract. The article is devoted to the analysis of modern technologies used in the field of online education. The author explores innovative approaches, tools and platforms that transform traditional teaching methods and make the learning process more effective and accessible. The article considers such aspects as virtual reality, artificial intelligence, adaptive learning and gamification.

Keywords: online, education, artificial intelligence, virtual reality, gamification.

Желание учиться — это естественная потребность человека. Однако не всегда есть возможность посещать традиционные учебные заведения. Онлайн-обучение решает эту проблему, предоставляя доступ к качественным образовательным ресурсам в любое время и в любом месте. Благодаря современным технологиям, процесс обучения становится более интересным и эффективным.

Возможности онлайн обучения помогают тем обучающимся, у которых есть желания получить образования, но есть факторы, которые не позволяют сделать это. Мы хотели выделить некоторые из них:

1. Физическое состояние. Ограничения, которое может возникнуть при различных травмах или они могут быть врождёнными. Для этой категории онлайн обучения может стать одним из ключевых факторов для получения образования.

2. Расстояние. Многие хотят получить образования в престижных учебных заведениях. Но не могут позволить для себя поездку в далёкие страны для обучения. Онлайн обучения может помочь в решении этого вопроса.

3. Работа. Многие работающие люди хотят получить новые знания или усовершенствовать свои навыки. Для них тоже онлайн образования может стать одним из решений для обучения.

Следующие свойства онлайн обучения делают его более привлекательным в плане выбора вида обучения.

1. Доступность. Многие выбирают онлайн обучения и за этого качества. Онлайн обучения доступно для всех. Все имеют возможность обучаться онлайн. Появления интернет-технологий сделала онлайн обучения более привлекательным.

2. Экономичность. Онлайн обучения не требует больших затрат. Не нужно аудитории, можно сэкономить на транспортных расходах, все нужные ресурсы можно найти в Интернете.

3. Понятность. В онлайн обучении все курсы состоят из модулей. Это позволяет учащимся быстрее освоить курс, а также задания в конце каждого модуля позволяют получить объективное понятие о том, как, идет процесс обучения.

4. Время. Самое ценное качество онлайн обучения. Человек может обучаться непрерывно, онлайн курсы работают 7/24, то есть можно курс подстроить под себя и учиться в удобное себе время.

5. Психологические факторы. Мы можем учиться без психологических нагрузок, оценивание происходит автоматически, это подходит для тех обучающихся которые боятся допустить какие-либо ошибки при ответах.

Мы рассмотрели несколько из ключевых факторов онлайн обучения, но можно сказать, что есть и другие качества онлайн обучения.

. Современные цифровые технологии меняют онлайн обучения. С помощью этих технологий мы можем по-новому взглянуть на концепцию онлайн обучения.

Использование современных технологий начиная с создания курса до его логического завершения, позволяют нам создать универсальный курс, который подходит, всем желающим обучиться.

В нашей статье мы хотели рассмотреть и привести примеры использования современных цифровых технологий в онлайн обучении.

1. Искусственный интеллект – с его помощью мы можем решать различные вопросы, связанные с обучением. Он может помочь решить такие вопросы как создания индивидуального плана для обучения, создавать задания для контроля, анализировать степен обучения.

В процессы обучения мы можем внедрить в свой курс чат – боты и виртуальных помощников, которые в реальном времени могут отвечать обучающимся. Это поможет сэкономить время для учителя.

2. Виртуальная реальность (VR) открывает перед образованием совершенно новые возможности. Погружаясь в виртуальные миры, студенты могут получить более глубокое и запоминающееся обучение. Как виртуальные технологии могут менять онлайн обучения.

- Иммерсивный опыт: VR позволяет студентам полностью погрузиться в учебный материал, взаимодействуя с ним на интуитивном уровне. Это особенно эффективно при изучении сложных концепций или исторических событий.

- Практическое обучение: VR-симуляторы позволяют студентам отработать практические навыки в безопасной и контролируемой среде. Например, хирурги могут тренироваться на виртуальных пациентах, а инженеры могут проектировать и тестировать свои разработки.

- Интерактивное обучение: VR-технологии делают обучение более интересным и увлекательным. Студенты могут взаимодействовать с виртуальными объектами, решать задачи и проводить эксперименты.

- Персонализация обучения: VR позволяет создавать индивидуальные учебные среды, адаптированные к потребностям каждого студента.

- Сотрудничество: VR-платформы позволяют студентам из разных уголков мира работать вместе над проектами, создавая ощущение совместного присутствия.

3. Геймификация делает обучение более живым и интерактивным, внедряя в образовательный процесс игровые элементы, в том числе из компьютерных и видеоигр.

Это помогает изменить отношение к ошибкам — дети перестают бояться плохих оценок. В играх важен принцип возможности повторного прохождения миссий, где можно пробовать разные подходы и находить новые решения.

Из технологий можно выделить ещё следующие технологии:

Видеоконференция, проводимая с обучающим, является одной из основных технологий дистанционного образования как в инклюзивном образовании, так и в дистанционном образовании, применяемом для взрослых людей.

Следующей технологией дистанционного обучения, на которой основано дистанционное обучение в большинстве высших учебных заведений и курсах переподготовки, является технология MOODLE, позволяющая учебным заведениям создавать интернет-ресурсы для обучения, тестирования и сдачи экзаменов [1, 21].

Можно сказать, что использования современных инновационных технологий позволить преподавателю создать привлекательный онлайн курс которые может подойти любому который хочет получить образование.

Онлайн обучения привлекает всё больше обучающихся по всему миру, каждый год многие обучающийся выбирают онлайн обучения. Используя новые технологии, мы можем внедрять онлайн обучения в процесс образования. Онлайн обучения можно использовать в школах, в университетах, а также с системы повышения квалификации. Оно подходит для тех, кто хочет получить дополнительное образование или научиться новым навыкам.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: Учеб. пособие. М.: Изд-во МГОУ, 2003. 216 с
2. Крук, Б. И. Избранные главы теории и практики дистанционного обучения / Б. И. Крук, Е. Г. Струкова, О. Б. Журавлева. — Ridero, 2017. — 200 стр. — ISBN 978-5-4485-1217-9.
3. И. М. Бапиев, А. О. Гимеден. — Текст: непосредственный // Исследования молодых ученых: материалы XXI Междунар. науч. конф. (г. Казань, июнь 2021 г.). — Казань: Молодой ученый, 2021. — С. 56-62. — URL: <https://moluch.ru/conf/stud/archive/396/16561/> (дата обращения: 13.11.2024).

O‘Z SAYOHATINGIZNI SUN‘IY INTELEKT ORQALI YARATISH: SHAXSIY RAQAMLI YO‘LBOSHCHI

¹Yusupov Dilmurod Tasbaltayevich, ²Kayumova Kamola Abdukadirovna

¹TATU Nurafshon filiali o‘qituvchisi, ²Nurafshon filiali, o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14249996>

Annotatsiya. Ushbu tezisda sun‘iy intellektning turizm sohasidagi imkoniyatlari va hissiy sun‘iy intellekt (Emotion AI) yordamidagi sayohat tajribalarini shaxsiylashtirish yondashuvlari haqida ko‘rsatib o‘tiladi. AI texnologiyalari sayohatchilarning kayfiyatiga mos tavsiyalar berish, marshrutlarni optimallashtirish va individual ehtiyojlarga moslashgan xizmatlar yaratishda qanday foyda keltirishi yoritiladi. Bugungi kundagi yetakchi turistik kompaniyalar misolida sun‘iy intellektning xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishdagi muvaffaqiyatlari va uning insoniy tajriba bilan uyg‘unlikda ishlashi zaruriyati o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt(AI), turizm, sayohatchi, texnologiyalar.

Аннотация. В данной диссертации представлены возможности искусственного интеллекта в сфере туризма и подходы к персонализации путешествий с помощью эмоционального искусственного интеллекта (Emotion AI). Он покажет, как технологии искусственного интеллекта могут принести пользу путешественникам, давая рекомендации в зависимости от их настроения, оптимизируя маршруты и создавая услуги, адаптированные к индивидуальным потребностям. Успех искусственного интеллекта в повышении качества обслуживания и необходимость его работы в гармонии с человеческим опытом будут изучены на примере современных ведущих туристических компаний.

Ключевые слова: искусственный интеллект(AI), туризм, путешественник, технологии.

Zamonaviy texnologiyalar dunyosida sun‘iy intellekt (AI) o‘zining ko‘plab sohalardagi ta‘siri bilan bizni hayratda qoldirmoqda. Ayniqsa, turizm sohasida bu texnologiyalar sayohat jarayonini yanada qiziqarli va shaxsiylashtirilgan qilishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda sayohatchilar o‘z safarlarini rejalashtirishda sun‘iy intellektning yordami bilan yanada mukammal tajribalarga ega bo‘lishmoqda. Ularning ehtiyojlari va his-tuyg‘ulari AI orqali tahlil qilinib, sayohatchilarga individual tavsiyalar berilin kelinmoqda. Emotion AI, ya‘ni hissiy sun‘iy intellekt, sayohatning har bir daqiqasini unutilmas qiluvchi yangi yondashuv sifatida paydo bo‘lmoqda. Ushbu texnologiya orqali AI sayohatchilarning hissiy holatini o‘rganadi: kayfiyat, mimika, ovoz va hatto tanadagi harakatlar yordamida insonning ichki dunyosini tushunishga harakat qiladi. Ushbu jarayon sayohatchilar uchun o‘z hissiyotlarini ifodalash va ularning ehtiyojlariga muvofiq tavsiyalar olish imkonini beradi.

Masalan, sayohatchining qanchalik xursand yoki charchaganini aniqlagan holda, Emotion AI unga dam olish yoki qulay, tinch joylarni tavsiya qiladi. Shu bilan birga, qiziqarli sarguzashtlarga taklif etib, sayohatchining o‘zi haqida bilmaydigan yangi tajribalarni kashf etish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayonlar sayohatni nafaqat ko‘rish, balki his qilish va o‘rganish jarayoni sifatida taklif etadi. Natijada, Emotion AI sayohatchilarga haqiqiy vaqt rejimida moslashtirilgan va shaxsiylashtirilgan tajribalar yaratadi. Ushbu tajribalar esa, o‘z navbatida, xizmatlarning foydalanuvchi ehtiyojlariga ko‘proq mos va unutilmas bo‘lishini ta‘minlaydi. Sayohatni shunchaki joylarni ko‘rishdan iborat bo‘lishdan chiqarib, uni yanada insoniy, xususiy

va hayajonli qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu tariqa, Emotion AI orqali sayohatning yangi kelajagini shakllantirayotganimizni anglaymiz.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt sayohatchilarga o'zlarining afzalliklari, byudjeti va o'tmishdagi sayohat xatti-harakatlari asosida moslashtirilgan tavsiyalar va marshrutlarni taqdim etish orqali sayohat tajribasini shaxsiylashtirishga yordam beradi. AI algoritmlari parvozlar jadvali, mehmonxona narxlari va mashhur sayyohlik joylari kabi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, sizga moslashtirilgan tavsiyalarni taqdim etishi mumkin[1,2].

Bugungi kunda turizmدا sun'iy intellektdan foydalanish allaqachon ancha keng tarqalgan va ko'plab kompaniyalar ushbu texnologiyadan o'z xizmatlari sifati va raqobatbardoshligini oshirish uchun foydalanadilar. Quyida shunday kompaniyalarga misollar:

Airbnb sun'iy intellektdan mijozning xohishi va sayohat tarixiga asoslangan joylashtirish vositalari uchun moslashtirilgan tavsiyalarni taqdim etish uchun foydalanadi[4].

Expedia - Katta ma'lumotlarni tahlil qilish va sayohat xizmatlariga bo'lgan talabni bashorat qilish uchun sun'iy intellektdan foydalanadi, shuningdek, mehmonxona va aviachiptalar uchun shaxsiy tavsiyalarni taqdim etadi[5].

Hilton - mehmonlar tajribasini yaxshilash va operatsion jarayonlarni soddalashtirish uchun sun'iy intellektdan keng foydalanadi[6].

Booking.com ma'lumotlarni tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan mehmonxona tavsiyalarini taqdim etish uchun sun'iy intellektdan maqsadli foydalanadi[7].

Hopper - aviachiptalardagi o'zgarishlarni bashorat qilish va chiptalarni tanlash bo'yicha shaxsiy tavsiyalar berish uchun sun'iy intellektdan foydalanadi[8].

Skyscanner kompaniyasi esa katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan aviachiptalar tavsiyalarini taqdim etish uchun sun'iy intellektdan foydalanadi[9].

Royal Caribbean kompaniyasi o'zining kruiz kemalarida yo'lovchilar tajribasini yaxshilash uchun sun'iy intellektdan samarali foydalanmoqda[10].

Bular bugungi kunda turizmدا sun'iy intellektdan faol foydalanayotgan kompaniyalarning bir nechta misollaridir. Har bir kompaniya o'z ehtiyojlari va maqsadlariga qarab, undan turli yo'llar bilan foydalanishi mumkin.

Sun'iy intellekt sayohat qilishni rejalashtirish va tajribamizni yaxshilaydi. Shaxsiylashtirilgan marshrutni yaratishdan tortib, yo'lda til tarjimasigacha, sun'iy intellektga asoslangan vositalar sayohatni rejalashtirishni yanada samarali va individual imtiyozlarga moslashtirmoqda[3].

AskLAYLA - bu AI-ga asoslangan sayohatni rejalashtirishning innovatsion vositasi bo'lib, u yangi yo'nalishlarni kashf qilish va shaxsiy marshrutlarni yaratish usulini o'zgartiradi. Tabiiy suhbat orqali askLAYLA mukammal sayohatingiz uchun moslashtirilgan takliflarni ishlab chiqish uchun sayohat afzalliklaringiz, byudjetingiz va xohlagan tajribangiz haqida bilib oladi. Sayohat mazmunini yaratuvchilarning keng tarmog'iga tayangan holda askLAYLA o'ziga xos tushunchalar va ilhomlantiruvchi maqsadli videolarni taqdim etadi va har bir joy nimani taklif qilishini aniq ko'rishni taklif qiladi[11].

Wonderplan - bu sizning shaxsiy xohishingiz va byudjetingizga moslashtirilgan shaxsiy marshrutlarni yaratish jarayonini soddalashtiradigan AI sayohatni rejalashtiruvchi. Murakkab algoritmlardan foydalangan holda, Wonderplan sayohatingizning har bir jihati kutganingizga mos kelishini va undan yuqori bo'lishini ta'minlab, juda moslashtirilgan sayohat rejalarini ishlab chiqadi. Foydalanuvchilarga qulay platforma sizning qiziqishlaringizni, kerakli tajribalaringizni

va moliyaviy cheklovlarni kiritish imkonini beradi, bu ma'lumotni diqqat bilan tuzilgan sayohat rejasiga aylantiradi[12].

Mindtrip - bu AI-ga asoslangan innovatsion sayohat platformasi bo'lib, u odamlarning sayohatlarini rejalashtirish va tajribalarini yaxshilashga qaratilgan. Katta til modellari, tabiiy tilni qayta ishlash va keng bilimlar bazasi kabi ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda, Mindtrip sayohatni rejalashtirishda juda intuitiv va shaxsiylashtirilgan yondashuvni taklif qiladi. Platforma foydalanuvchilarga AI bilan interaktiv suhbatlarda qatnashish imkonini beradi, bu ularga ilhom izlash, moslashtirilgan tavsiyalar olish va keng qamrovli marshrutlarni yaratish imkonini beradi – barchasi bitta, qulay interfeysda[13].

Sayohatni rejalashtirishda sun'iy intellektning eng muhim afzalliklaridan biri bu foydalanuvchilarning o'zaro munosabatlariga moslashish va o'rganish qobiliyatidir. Sayohatchilar o'z xohish-istaklarini kiritib, fikr-mulohazalarini bildirar ekan, ushbu aqlli sayohatni rejalashtiruvchi AI tizimlari o'z tavsiyalarini doimiy ravishda takomillashtirib boradi, natijada har bir foydalanuvchining keyingi safari uchun tobora aniq va moslashtirilgan takliflar paydo bo'ladi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi yo'nalishni optimallashtirish sayohatchilarning vaqt va resurslaridan unumli foydalanishini, ish vaqti, sayohat vaqti va olomon darajasi kabi omillarni hisobga olgan holda yo'nalishlar va tadbirlar o'rtasida samarali navigatsiya qilishlarini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalarining sayohat va turizm sohasidagi rivojlanishi sayohatni rejalashtirish va tajribalarni shaxsiylashtirishda katta imkoniyatlarni ochib bermoqda. AI yordamida sayohatni oldindan prognoz qilish, real vaqt tarjimalarini amalga oshirish, hamda kengaytirilgan reallik orqali yo'riqnomalar taqdim etish orqali sayohatchilar o'z sayohatlaridan maksimal foyda oladi. Ushbu texnologiyalar xizmat ko'rsatish sifatini oshirib, jarayonlarni avtomatlashtirish va individual ehtiyojlarga mos tavsiyalar berishda yuqori natijalarga erishadi.

Shu bilan birga, AI insoniy xizmat ko'rsatish omilini to'liq almashtira olmaydi; sifatli xizmat va unutilmas tajribalar yaratishda inson o'z o'rniga ega. Shunday ekan, turizm sohasida texnologiyalar va insoniy xizmat o'rtasidagi muvozanatni saqlash juda muhim. Kelajak tadqiqotlari AI ni turizmning turli yo'nalishlarida qo'llash usullarini va undan foydalanishning ijtimoiy, axloqiy jihatlarini o'rganishga yo'naltirilishi lozim. Bu yondashuv, sun'iy intellekt va inson tajribasini uyg'unlashtirgan holda, turistik xizmatlarning haqiqiy ma'noda yangi darajaga ko'tarilishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://mpost.io/uz/the-impact-of-artificial-intelligence-on-the-travel-industry>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/suniy-intellektning-turizm-sohasida-xizmat-korsatish-sifatini-oshirishdagi-orni>
3. <https://www.unite.ai/uz/sayohatni-rejalashtirish-uchun-eng-yaxshi-AI-vositalari/>
4. Airbnb - <https://www.airbnb.com/>
5. Expedia - <https://www.expedia.com/>
6. Hilton - <https://www.hilton.com/>
7. Booking.com - <https://www.booking.com/>
8. Hopper - <https://www.hopper.com/>
9. Skyscanner – <https://www.skyscanner.net/>
10. Royal Caribbean - <https://www.royalcaribbean.com/>
11. AskLAYLA - <https://layla.ai/ru>

IV SHO‘BA

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

*** * ***

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND MODERN APPROACHES IN PRE-SCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

TALABALARDA O‘QUV VAZIFALARINI BAJARISH JARAYONIDA O‘Z FIKRINI IZCHIL BAYON ETISH KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Aminova Feruza Hayitovna

“Profi University” Navoiy filiali Pedagogika va chet tillar kafedrası mudiri p.f.n., dots.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250014>

Annotatsiya. Maqolada talabalar fikrlarining ta'lim tizimidagi kompetentsiyalarni rivojlantirishdagi o'rnini o'rganish, ayniqsa kompetentsiyaga asoslangan ta'limga e'tibor qaratiladi. Ta'lim paradigmaları shaxsiylashtirilgan o'qish tomon o'zgarar ekan, talaba fikrlarini integratsiya qilish faol ishtirok va ko'nikma olishni rivojlantirish uchun zarur bo'lib qolmoqda Talabalarining dars jarayonidagi kognitiv rivojlanishiga va akademik muvaffaqiyatlariga qanday ta'sir qilishini, hamda o'qituvchilar talaba fikrlarini qanday qilib o'qitish strategiyalari va dasturlarini takomillashtirishda ishlatishlari mumkinligini o'rganishi, ahamiyatini ta'kidlab, har bir talaba mehnatini tashkil etishning asosiy bosqichlarini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: integratsiya, kompetensiya, zamonaviy, bilim, ko'nikma, malaka, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В статье изучается роль мнений студентов в развитии компетенций в системе образования, с особым акцентом на обучение, основанное на компетенциях. По мере перехода образовательных парадигм к персонализированному обучению интеграция мнений студентов становится необходимой для активного участия и развития навыков. Рассматривается, как это влияет на когнитивное развитие студентов и их академические успехи, а также подчеркивается важность изучения того, как преподаватели могут использовать мнение студентов для совершенствования стратегий обучения и учебных программ. Статья акцентирует внимание на анализе основных этапов организации труда каждого студента.

Ключевые слова: интеграция, компетентность, современность, знания, навыки, компетентность, критическое мышление.

Abstract. The article examines the role of students' opinions in developing competencies within the education system, with a particular focus on competency-based education. As educational paradigms shift toward personalized learning, integrating students' opinions has become essential for fostering active participation and skill development. The study explores how this impacts students' cognitive development and academic achievements, emphasizing the importance of understanding how teachers can utilize student feedback to improve teaching strategies and educational programs. The article highlights the analysis of the main stages of organizing each student's efforts.

Keywords: integration, competence, modernity, knowledge, skills, competence, critical thinking.

Ta'lim tizimlari zamonaviy ishchi kuchining talablariga moslashishga harakat qilayotgan bir paytda, talabalarining o'quv muhitlariga nisbatan fikrlari ta'lim islohoti uchun muhim omil sifatida ko'rilmogda. Talaba markazli ta'limning ahamiyatini tan olish, bunda o'quvchilar ta'lim jarayonlarida faol ishtirok etadilar, o'qituvchilarga nafaqat akademik muvaffaqiyatni, balki doimiy o'rganish ko'nikmalari va shaxsiy o'sishni ham rivojlantirishni rag'batlantirish imkonini beradi. Talaba markazli o'qish modellari bu ko'rinishning markazida turadi, chunki ular

o'quvchilarga o'z o'qishlari uchun mas'uliyatni olishga imkon beradi, bu esa mustaqillik va egallash hissini rivojlantiradi (Stoika, 2023; Atkinson va boshq., 2016). Tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va moslashuvchanlikni rivojlantirish orqali bu modellar turli professional sohalarida muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarning o'quv tajribalariga oid fikrlari ta'lim metodologiyalari va o'quv dasturlarini takomillashtirish uchun o'qituvchilarga yo'naltirilgan fikrlar beradi (Bramley va boshq., 2020). Talabalar ovozi fikr almashish jarayonida qadrlaydigan o'qituvchilar, o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashish uchun o'qitish strategiyalarini yaxshiroq moslashtiradilar, bu esa yanada interaktiv va javobgarlikni kuchaytiradigan ta'lim muhitlarini yaratadi. Shu sababli, talaba fikrlarining rolini yaxshiroq tushunish, ta'lim tizimlarini yanada samarali va javobgar qilishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Ushbu yo'nalishda yo'naltirgan asosiy vazifali savollar quyidagilardan iborat:

- ✓ Talabalarning fikri ularning kompetensiya rivojlanishiga qanday ta'sir qiladi?
- ✓ Talabalarning qabul qilish va aks ettirish jarayonlari ta'lim jarayonida qanday rol o'ynaydi?
- ✓ O'qituvchilar talaba fikrlarini ta'lim topshiriqlariga qanday muntazam ravishda qo'shishlari mumkin?

Bu savollarga javob berish orqali biz talaba fikrlarini ta'lim amaliyotlariga integratsiya qilish jarayonlarini o'rganamiz, ularning fikrlari o'qitish va o'rganish jarayonlarini yaxshilashga qanday yordam berishini tahlil qilamiz.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim — bu bilim, ko'nikmalar va munosabatlarni birlashtirgan va talabalarni zamonaviy dunyoning murakkabliklariga tayyorlaydigan butunlay yondashuvdir.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada talaba fikr-mulohazalarining kompetensiya rivojlanish jarayonidagi muhim rolini ta'kidlaydi. Talabalar nuqtai nazarlarini ta'lim vazifalariga doimiy ravishda kiritish orqali o'qituvchilar ko'nikmalarni egallash va shaxsiy o'sishni rag'batlantiradigan samarali o'rganish muhitlarini yaratishlari mumkin. Talaba fikr-mulohazalarini integratsiya qilish nafaqat ta'lim sifatini yaxshilash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, balki talabalarning murakkab dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim, doimiy baholash va talabalarning ishtirokiga asoslanib, o'quv natijalarini o'quvchilar va kengroq ish kuchi ehtiyojlariga moslashtirishda umidli bir yo'lni taqdim etadi.

Kompetensiya rivojlanish tizimlaridagi fikr-mulohaza aylanishlarini optimallashtirishni tushunish ta'lim amaliyotlarini rivojlantirishda va talabalarni kelajakdagi muammolarga yaxshiroq tayyorlashda kalit bo'ladi. Shuningdek, tadqiqotlar peer feedback (hamkasb fikri) ning kompetensiya rivojlanishidagi rolini o'rganishi va kollaborativ fikr-mulohaza mexanizmlari talabalarga guruh muhitida o'z o'qishini baholash va takomillashtirish imkonini beradimi, degan savollarni o'rganishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. D.A.Axatova, F.O.Xodjiyeva, F.H.Aminova. Pedagogika nazariyasi va tarixi (Darslik). T.: BOOKMANY PRINT, 2023 yil.
2. B.X.Xodjayev “Umumiy pedagogika nazariyasi va tarixi” . Darslik – T.: Ssano-standart, 2017 yil.

3. Mørcke, A., Dornan, T., & Eika, B. (2012). Outcome (competency)-based education: An exploration of its origins, theoretical basis, and empirical evidence. *Advances in Health Sciences Education*, 18(4), 851-863. <https://doi.org/10.1007/s10459-012-9405-9>
4. Stoika, O. (2023). Teacher's digital competence in the European educational discourse. *The Modern Higher Education Review*, (8). <https://doi.org/10.28925/2617-5266.2023.813>
5. Tiwari, R., Sharma, A., & Zodpey, S. (2016). Occupational health training in India: Need for a competency-driven approach. *Indian Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 20(1), 39. <https://doi.org/10.4103/0019-5278.183843>

MAKTABGACHA TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Asqarova Dilafruz Ibroximovna

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi, Solijonova

Mohinur Asrorjon qizi Farg'ona davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250159>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mamlakatimizdagi ta'lim tizimlarining yangi bosqichlari, amalga oshirilayotgan islohotlar yuzasidan fikr bildirilgan. Maktabgacha ta'lim tizimida tajriba tariqasida amalga oshirilayotga Finlandiya ta'lim tajribasi haqida fikr boradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy o'yin enerjayzerlarni faoliyatga tadbqiq etishning samarali usullari keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, zamonaviy yondashuv, enerjayzer, ta'lim-tarbiya, horijiy tajriba.

Аннотация. *В данной статье выражено мнение о новых этапах развития системы образования в нашей стране, о проводимых реформах. Существует мнение об опыте финского образования, который реализован в качестве эксперимента в системе дошкольного образования. Представлены эффективные методы применения современных игровых стимуляторов в деятельности в образовательном процессе в дошкольной образовательной организации.*

Ключевые слова: дошкольное образование, современный подход, энерджайзер, образование, зарубежный опыт.

Abstract. *This article expresses an opinion about new stages in the development of the education system in our country, about the ongoing reforms. There is an opinion about the experience of Finnish education, which was implemented as an experiment in the preschool education system. Effective methods of using modern game stimulants in activities in the educational process in a preschool educational organization are presented.*

Keywords: preschool education, modern approach, energizer, education, foreign experience.

Bugungi kunda yurtimizda barcha sohada olib borilayotgan samarali islohotlar qatori ta'lim tizimining barcha bosqichlarida keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlarning amaliy isboti sifatida mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or horijiy usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimining eng quyi bo'g'ini maktabgacha ta'lim tizimida ham qator o'zgarishlar yuz berdi. Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom va komil shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, borliq haqidagi dastlabki tasavvurini shakllantiradi. Mamlakatimizda hozirda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama, to'laqonli tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirishni ta'minlaydigan o'ziga xos maktabgacha ta'lim tizimi shakllandi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son , O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 08-maydagi "O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312-son Qarori bunga yaqqol dalildir. Mazkur konsepsiya maktabgacha ta'lim tizimini yana-da takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini

ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, bir so'z bilan aytganda, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadli vazifalarini qamrab olgan bo'lib, jarayonning ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab beradi.

Bugungi kunda xorij tajribalaridan andoza olish, ijodiy yondashgan holda amaliyotda joriy etish, zamon talabiga mos ravishda me'yoriy hujjatlar, o'quv-metodik adabiyotlar, ilg'or xorijiy tajriba asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarida zamonaviy bilimlar va ko'nikmalarni shakllantirish vazifalari dolzarb masalalar sirasiga kiritilmoqda.

Finlandiyada maktabgacha ta'lim muassasalari 9 oylikdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni qabul qiladi. Finlandiya ta'lim tizimi o'zining yuqori sifatli ta'limi bilan dunyoda tanilgan, lekin maktabgacha ta'lim uchun yagona standartlar mavjud emas. Har bir muassasa o'zining o'quv dasturini mustaqil ravishda tuzadi. Finlandiyadagi maktabgacha ta'lim muassasalarining ish vaqti odatda 06:30 dan 17:00 gacha davom etadi. Biroq, ota-onalar bolalarini 4-5 soatga qoldirish huquqiga ega. Bundan tashqari, ba'zi bolalar bog'chalari tunda ham ishlaydi. Bu muassasalar, ayniqsa, ota-onalar ish safari yoki tunda ishlashga majbur bo'lgan holatlar uchun mo'ljallangan. Finlyandiya ta'lim tizimi dunyo miqyosida eng sifatli va samarali deya e'tirof etilgan ta'lim tizimlaridan biri hisoblanadi. Bu tizim dunyoning aksariyat davlatlarida amal qiluvchi ta'limning an'anaviy shakllari va usullaridan keskin farq qiladigan bir qator xususiyatlarga ega.

Finlyandiya ta'lim tizimining o'ziga xosligi ta'lim jarayonida asosiy ustuvorlik o'qituvchi va o'quvchi uchun imkon qadar erkin, qulay, jismoniy zo'riqish va ruhiy bosimlardan holi muhit yaratishga qaratilganligida namoyon bo'ladi.

Finlyandiya ta'limining asosiy maqsadi — ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar barcha bolalar uchun sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash, ularni jamiyatning faol fuqarolari sifatida voyaga yetkazish va mustaqil hayotga tayyorlashdan iborat. Mamlakatda maktabgacha ta'lim va bepul umumiy o'rta ta'lim barcha uchun kafolatlangan.

Demokratiya va insonparvarlik prinsiplariga tayangan holda tashkil etiladigan maktabgacha ta'lim jarayoni nafaqat bolaning tashqi holati, balki uning ichki dunyosi, mayllari, intilishlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi bilan ham alohida ahamiyatga ega. Bu jarayonda tashkilot rahbarlari va tarbiyachi-pedagoglarning asosiy vazifasi tarbiyalanuvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, intellektual taraqqiyotlarini ta'minlash vositalari, usullari, metodlari va yo'llarini izlab topishdan iboratdir.

Ma'lumki, maktabgacha ta'limda faoliyatning asosiy qismi o'yin tarzida tashkil etiladi. Inson o'z hayotida o'yin, o'qish, mehnat, dam olish kabi mashg'ulotlar bilan band bo'ladi. Inson hayotining dastlabki davrlarida o'yin asosiy faoliyat hisoblanadi, keyin esa u o'qish bilan baravar davom etadi, undan so'ng esa o'yin kamayib, uning o'rnini o'qish va mehnat egallaydi.. O'yinlar yordamida bolalar ijtimoiylashadi, o'sadin, ulg'ayadi, chiniqadi, jismonan baquvvat bo'ladi, aqlan, ruhan rivojlanadi, ma'naviy kamol topadi va kelajakda duch kelishi mumkin bo'lgan muammolardan chiqib ketish malakasi shakllanadi. Maktabgacha ta'limda zamonaviy yondashuv sifatida tavsiya etadigan metodikalarimiz ham aynan enerjayzrlar hisoblanadi. Chunki enerjayzerlar bolalarning hatti-harakatlarini muvofiqlashtiradi va motivatsiya beradi, kayfiyatini ko'taradi.

ALFAVIT (enerjayzer)

Maqsad: ilk uchrashuvdagi ichki noqulaylikni yo'qotishga qaratilgan.

Guruh soni: cheklanmagan

Resurs: kerak emas.

Vaqt: 10 minut

Guruh doira shaklida o'tirib olishadi. Trening ishtirokchilari soni qancha bo'lsa shuncha stul qo'yiladi. Shudan so'ng trener: “Hamma ismlari bosh harflari alifbo tartibi bo'yicha joylashsin”. Shunda trener ishtirokchilardan birini tanlagan holda shu ishtirokchidan ismlar alifbo tartibida ketishini aytadi va ishtirokchilarni joylashishini boshlashini aytadi. Bir-birlaringiz bilan suhbatlashishdan qo'rqmang. Tortinmang, bir-biringiz bilan suhbatlashing.

NATIJA TAHLILI

Trener ilk ishtirokchidan boshlab ismini baland ovozda aytishini so'raydi. Guruh alfavrit tartibida o'tirganlarni tekshiradi.

Maktabgacha ta'limning sifati ta'limning keyingi bosqichlarida bolalarning bilimlarni sifatli o'zlashtirishlarini kafolatlaydi. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarini modernizatsiyalashga oid yagona talablarni ishlab chiqish, ushbu talablar sifatli ta'lim va tayanch ko'nikmalarni hosil qilishni nazarda tutadi. Bu talablar asosida bolalarga ta'lim berish erta bolalik davridan boshlanadi va uzluksiz davom etadi. Maktabgacha ta'limni individuallashtirish tamoyili o'zida bir qator talablarni mujassamlashtiradi. Bu esa o'ziga xos tabiiy jarayon hisoblanadi. Jamiyatning rivojlanishi barobarida shaxs faoliyati xam ko'proq darajada individuallashtiriladi va uning mavqei o'zgaradi. Agar mamlakat va jamiyat qanchalik rivojlangan bo'lsa, unda har bir inson alohida qadrlanadi va o'z o'rniga ega buladi. Modernizatsiyalash doirasida maktabgacha ta'limning sifati uzluksizlik nuqtayi nazaridan yondashgan holda tahlil qilinadi. Bu jarayonda barcha bolalar uchun teng imkoniyatga ega bo'lgan dastlabki bilim va tushunchalar shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” PQ-4312-son Qarori 2019-yil 8-may
2. “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son 2022-yil 28-yanvar
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga qo'ramiz.T.: “O'zbekiston”, 2017. 488 bet.
4. Treninglar qiziqarli treninglar, enerjayzerlar <https://azkurs.org/treninglar-qiziqarli-treninglar-enerjayzerlar.html>
5. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta'lim sifatini boshqarish. –T.: Turon-Iqbol, 2006. – 592 b.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARNI HUQUQIY IJTIMOIYLASHUVIDA MULTIMEDIA VOSITALARINING AHAMIYATI

Atamirzaev Ibroxim Xakimovich

Namangan davlat universiteti Davlat huquqi va boshqaruvi kafedrası katta o‘qituvchisi, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250189>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini huquqiy ijtimoiylashuvida multimediali vositalar ahamiyati, afzalliklari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda multimedia vositalaridan foydalanishga doir fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: multimedia, multimediali ta‘lim, multimediali ta‘lim dasturlari, kompyuterli muhit, virtual stend, huquqiy ijtimoiylashuv, matn, grafik va rasmlar.

Yangi O‘zbekiston ta‘lim tizimida yosh avlodni tarbiyalashda yangi innovatsion yo‘nalishlarni joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev ta‘kidlab o‘tganlaridek, «Biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan masala, bu – farzanlarmizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir»[1].

Hozirgi kunda ta‘lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundankunga ortib bormoqda. Bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularning egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga, o‘z o‘rnida huquqiy ijtimoiylashuviga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik, tartibga solish va tarbiyalash funksiyasini bajaradi.

Bugun globallashtgan davrda yoshlarni AKT soxasi bo‘yicha qiziqishlari nixoyatda ortib bormoqda. Ayniqsa yoshlarni axborot olish imkoniyati juda kengaygan.

Yoshlar AKT soxasi qiziqishlari amaliy jixatdan kompyuter ekranida sodir bo‘layotgan hodisalarni ko‘rib, eshitib, fikrlash orqali bilishga intiladi. O‘quvchi sezgi organlari yordamida ekranda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarni idrok eta boshlaydi. Chunki ekranda ularning xossa va xususiyatlari aks ettiriladi. Ushbu xususiyatlar yoshlarni yanada teran fikrlashga undaydi.

Multimediali texnologiya – bir vaqtning o‘zida ma‘lumot taqdim etishning bir necha usullaridan foydalanishga imkon beradi: matn, grafika, animatsiya, videotasvir va ovoz. Multimediali texnologiyaning eng muhim xususiyati bu axborot muhiti ishlashida foydalanuvchiga ta‘sir o‘tkaza olishga qodirligi hisoblanadi. Oxirgi yillar davomida ko‘plab multimediali dasturiy mahsulotlar yaratildi va yaratilmoqda: ensiklopediyalar, o‘rgatuvchi dasturlar, kompyuter taqdimotlari va boshqalar.[2]

Dars jarayonlarida ma‘ruza yoki boshqa chiqishlarda odatda ko‘rgazmali namoyish etish vositasi sifatida plakatlari, qo‘llanma, laboratoriya tajribalaridan foydalaniladi. Bu maqsadda diaproyektorlar, kodoskoplar, grafik tasvirlarni ekrandanamoyish etuvchi slaydlardan foydalaniladi.

Kompyuter va multimediali proyektorning paydo bo'lishi ma'ruzachi nutqini ovoz, video va animatsiya jo'rligida sifatli tashkil etishning barcha zaruriy jihatlarini o'zida mujassam qilgan ko'rgazmali materiallarni taqdimot sifatida tayyorlash va namoyish etishga imkon berdi.

Ma'lumki, inson ma'lumotning ko'p qismini ko'rish (80%) va eshitish (15%) organlari orqali qabul qiladi (bu avvaldan aniqlangan va kino hamda televideniya undan samaralifoydalaniladi).

Multimediali texnologiyalar ushbu muhim sezgi organlarining bir vaqtda ishlashiga yordam beradi. Dinamik vizual ketma-ketlik (slayd-shou, animatsiya, video)ni ovozli tarzda namoyish etish orqali insonlarning e'tiborini ko'proq jalb qilamiz.

Shundan kelib chiqib, multimediali texnologiyalar axborotni maksimal samarali tarzda taqdim etishga imkon beradi. Videodan farqli ravishda multimediali texnologiyalar axborotlarni boshqarishga imkon beradi, ya'ni interfaol bo'lishi mumkin. Multimediali taqdimot ma'lumotni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilishni ta'minlaydi.

Foydalanuvchi taqdim etilayotgan barcha ma'lumotlarni ko'radi va o'zini qiziqtirgan qismlaridan foydalana oladi. Ma'lumotni qabul qilish katta mehnat va vaqt talab qilmaydi. Multimedia vositalari bilan ishlovchi dasturlar ko'pmoddalidir, ya'ni ular bir necha sezgi organlariga bir vaqtda ta'sir qilgani uchun auditoriyaning qiziqishi va e'tiborini tortadi.

Multimedia ilova mazmuni muallif tomonidan ssenariy tayyorlash paytida atroflicha o'ylanadi va texnologik ssenariyni ishlab chiqishda aniqlashtiriladi.

Multimedia vositalari yordamida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish jarayoni zamonaviy, ko'ptarmoqli, predmetga yo'naltirilgan multimediali o'quv vositalarini ishlab chiqishni va foydalanishni talab etadi.

Hozirgi davrda har bir sohada, shu jumladan, ta'lim tizimida ham bilim berish jarayoni, tadbirlarni o'tkazish uchun turli kompyuter texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Ma'lumot mazmunga boy, esda qoladigan va ko'rgazmali bo'lishi uchun ko'proq multimedia texnologiyalari ishlatiladi. Bular matn, grafika va ovoz kabi ma'lumotning turli shakllarini qayta ishlashga imkon beruvchi multimedia apparat vositalari bo'lish bilan birga amaliy dasturlar paketlari hamdir. Multimedia vositalarini yaratish jarayonida zamonaviy, amaliy va texnik vositalarini to'g'ri qo'llay bilish va shu asosida o'quvchilarga ta'lim berishni yo'lga qo'yish hozirgi kunning dolzarb masalasidir.

Keyingi yillarda oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni joriy etish, xususan, multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'lim tizimi mazmunini boyitish, tashkil etish shakllari hamda sifatini oshirish borasida katta ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Ma'lumki, multimedia texnologiyalari ta'lim jarayonini boyitadi, o'quv materialini ta'limiy axborotlarni idrok etishni yanada samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ehtimol, kelajakda multimedia vositalari ma'lumotning boshqa turlari, masalan, virtual voqelik bilan ishlash imkonini berishi ham mumkin. Shu sababli o'qituvchi bergan nazariy axborotlariga qo'shimcha sifatida ta'lim jarayonida amaliy, laboratoriya, loyihali faoliyat talab etiladi. Bu mustaqil tadqiqot ishlariga malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beruvchi omil bo'lib, butun ta'lim faoliyati davomida foydalanilishi zarur.

O'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish, qiziqtirish juda muhim. O'qitishni qiziqarlilashishi hamda unda barcha o'quvchilarning to'liq fikru-zikri bilan faollashishi asosida ta'lim jarayoni juda samarali o'tadi. Bunda ko'rgazmali vositalar ham muhim o'rin tutadi, ular axborotning turli manbalari bilan ishlash va olingan natijalarni solishtirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi natijasida avvalo, ta'limning universal ta'siri, uning asosida esa – foydali malaka va ko'nikmalar, nihoyat keng doiradagi salohiyatlari shakllanadi. Aynan shu nuqtai nazardan, zamonaviy multimediali texnologiyalarning tatbiq etilishi yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni hal qilishda va an'anaviy o'qitish usulining bir qator kamchiliklarini bartaraf etishga ko'mak beradi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy multimedia texnologiyalarining joriy etilishi an'anaviy ta'limga nisbatan samaralarga erishish imkonini beradi.[3]

Bu bora o'quvchilarni huquqiy bilim darajasini oshirishda ham zamonaviy multimedia texnologiyalarining joriy qilish katta samara beradi.

O'quvchilarni huquq haqidagi boshlang'ich bilimlarini oshirishda, Konstitutsiya va qonunlarning multimedia shaklda tushuntirish bir muncha oson va afzalliklarga ega. Qonuni nazariy jihatdan o'rganish bilan uni hayotga bog'lab, amaliy jihatdan tushuntirish foydalidir.

Misol tariqasida o'quvchi sanksiya tushunchasini kitobdan o'qisa, nazariy bilimga ega bo'ladi. Biroq sanksiya so'zini lug'aviy ma'nosi bilan uni jazo chorasini ekanligini rasmlar yoki video rolik orqali tushuntirilsa, o'quvchi yanada mukammal bo'ladi. Bu esa o'quvchining huquqiy ijtimoiylashuvini yanada faollashtiradi.

Bundan tashqari yangi taxrirdagi Konstitutsiyamiz bugungi kunda 60 foizga o'zgartirildi. Bunda avvalgi Konstitutsiyadagi normalar yangi normalarga o'zgartirildi. O'quvchilar yangi kiritilgan normalarni slayd va rasmlar hamda turli stikerlar orqali o'rgansa huquqiy bilim saviyasi yanada oshadi.

Mazkur jarayonlarni ta'lim tizimi bilan xamoxang tarzda olib borish maqsadga muvofiq.

Ta'lim jarayoniga multimedia texnologiyalarini joriy etish o'quvchilarni intellektual rivojlantirish hamda jamiyatimizni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirishning muhim shartidir. Shu sababli ham bugungi kun o'qituvchisi tinimsiz o'z ustida ishlashi, keng ijodiy tafakkurga ega, ilg'or pedagogik va multimedia texnologiyalarini samarali qo'llay oladigan shaxs sifatida o'z kasbiy-mutaxassisligi uchun zarur fazilatlar egasi bo'lishi davr talabidir. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi dasturiy va metodik ta'minotni takomillashtirish, moddiy baza, shuningdek, o'qituvchi mutaxassislar malakasini oshirishni talab etadi.

Multimedia vositalari pedagog-kadrlarining malakasini va mahoratini yanada oshirishlarida ham muhim ahamiyatga molikdir. Axborot atrof-muhit obyektlari va hodisalari, ularning o'lchamlari, xosiyatlari va holatlari to'g'risidagi ma'lumotlardir. Keng ma'noda axborot insonlar o'rtasida ma'lumotlar ayirboshlash, odamlar va qurilmalar o'rtasida signallar ayirboshlashni ifoda etadigan tushunchadir.

Axborotlarni avlodlar – avlodga uzatishning ahamiyati ta'lim-tarbiya ishining ahamiyati bilan hamohangdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'quv jarayonida multimediali texnologiyalardan foydalanish o'qish motivatsiyasini rivojlantiradi va ta'lim olishning intensivligini oshiradi, zaruriy o'quv materiallari hajmini ko'paytirish imkonini paydo bo'ladi, o'quvchilarda diqqat jamlanadi.

Bu jarayonlar huquqiy soxadagi huquqiy bilimlar jarayonida amalga oshirilsa, o'quvchilarning huquqiy ijtimoiylashuvi yanada ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O‘zbekiston, 2017. – 103 b.
2. Abdullaev S. Socio-political factors of development of social relationships in students in the process of pedagogical education. In Euro-Asia Conferences (S. (2021, July). pp. 168 – 170).
3. Hasanboev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: Fan va texnologiyalar, 2008. – B. 38 – 41.

BO‘LG‘USI TARBIYACHILARDA PEDAGOGIK-AKSIOLOGIK YONDOSHUV ASOSIDA IJTIMOYIY INTELLEKTNI SHAKLLANTISH

Ermatova Gulnoz Pirimovna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250215>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lg‘usi maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarda pedagogik-aksiologik yondoshuv asosida pedagogik qadriyatlar uning shaxslararo muloqotda, ijodiy faoliyatda, kasbiy hamkorlikda qaror toptirish masalasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik aksiologiya, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar, intellektual qadriyatlar, axloqiy qadriyatlar, kasbiy-pedagogik qadriyatlar, maqsadli qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье освещается вопрос определения педагогических ценностей будущей дошкольной образовательной организации у воспитателей на основе педагогико-аксиологического подхода в ее межличностном общении, творческой деятельности, профессиональном сотрудничестве. Ключевые слова: педагогическая аксиология, социально-политические ценности, интеллектуальные ценности, моральные ценности, профессионально-педагогические ценности, целевые ценности.

Abstract. This article highlights the issue of determining the pedagogical values of a future preschool educational organization among educators based on a pedagogical and axiological approach in its interpersonal communication, creative activity, and professional cooperation.

Keywords: pedagogical axiology, socio-political values, intellectual values, moral values, professional and pedagogical values, target values.

Hozirgi kunda ta’lim tizimlarida har tomonlama shakllangan intellektual jihatdan yuqori ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lgan pedagoglarni tayyorlash har doimgidan ham dolzarb sanalmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida barkamol shaxsni tarbiyalash uchun bo‘lg‘usi tarbiyachilar avvalo o‘zlari tarbiyalangan va shu bilan birga kasbiy kompetensiyaga va kreativ qobiliyatlarga ega bo‘lishlari zamon talablaridan biri hisoblanadi. Ana shu vazifalarni ado etish maqsadida bugungi kunda pedagogika oliygohlarida talabalarni pedagogik aksiologiya bilan qurollantirish zaruriy komponent hisoblanadi.

Bizga ma’lumki, pedagogik aksiologiya ta’limiy qadriyatlarni muhokama etuvchi hamda ta’limga qadriyatli yondashuvni amalga oshiruvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Olimlarimiz pedagogik qadriyatlarni pedagogik faoliyatning o‘ziga xosligi, u pedagogik ehtiyojlarni qondirishga imkon berishi, ijtimoiy va kasbiy faolligini mo‘ljalga olishga xizmat qilishi bilan birga pedagogik qadriyatlar hayotda o‘z-o‘zidan tasdig‘ini topmasligi, ular jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy aloqalarga bog‘liq holda namoyon bo‘lishi mumkinligini qayd etganlar.

Yana bir olimimiz pedagogik faoliyatga doir qadriyatlarning interiorizatsiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatiga tamal toshini qo‘yishini ta’kidlaydi⁶⁴.

⁶⁴ Слостенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию – М.: Академия, 2003

Bo'lg'usi tarbiyachilarning ongida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar ularning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, bola shaxsining rivojlanishida, kasbiy hamkorlikda, ma'naviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo'nalishlarida qaror topadi.

Pedagogik aksiologiyaga oid adabiyotlarda pedagogik qadriyatlarning xilma-xil tasniflari mavjud bo'lib, ulardan biri Z.I.Ravkin pedagogik qadriyatlarni quyidagicha tasnif etadi:

➤ **ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar:** ta'limning hamma uchun ochiqligi va bepulligi, millatidan qat'i nazar, barcha fuqarolarning bilim olishdagi teng huquqliligi, o'quvchilarni va ota-onalarning ta'lim muassasasini tanlash erkinligi;

➤ **intellektual qadriyatlar:** bilishga ehtiyoj, bilishga qiziqish va faollik, o'quvchilarning ijodiy faoliyati, fikrning go'zalligi va so'z bilish faoliyati vositasi sifatida;

➤ **axloqiy qadriyatlar:** o'quvchining burch va shaxsiy majburiyatlari, uning pedagogik jarayonning subyekti bo'lish huquqi, bilimlarni egallashdagi axloqiy rag'batlar va motivlar, vatanparvarlik va fuqarolik, mehnat va boshqa kishilarning mehnatini hurmat qilish;

➤ **kasbiy-pedagogik faoliyatga doir qadriyatlar:** o'qituvchi-tarbiyachini mehnat qilishga chorlash, tanlagan kasbiga mas'uliyat bilan yondashuv, pedagogning mahorati, uning izlanishli-tadqiqotchilik, innovatsion faoliyati, kommunikativ qobiliyati, o'quvchilar bilan muloqotdagi ijobiylik, pedagogik mahorat⁶⁵.

Yana bir guruh olimlarimiz pedagogik qadriyatlarni ikki jihatini ko'rsatib o'tishgan:

Birinchidan, o'qituvchiga uning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishiga imkon beruvchi va ijtimoiy ahamiyatli insonparvar maqsadlarga erishishga qaratilgan uning ijtimoiy va kasbiy faolligida yo'l ko'rsatuvchi belgi bo'lib xizmat qiladigan o'ziga xos jihatlar.

Ikkinchidan, pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi meyorlar va ta'lim hamda pedagogik faoliyat sohasidagi vujudga keladigan ijtimoiy dunyoqarash orasida vosita va bog'lovchi bo'g'in bo'lib keluvchi bilish-faoliyat tizimi.

V.A.Slastenin esa, kasbiy yo'nalganlik tizimiga asoslangan holda, pedagogik qadriyatlarni quyidagicha tasnif etadi:

➤ **maqsadli qadriyatlar:** “shaxsiy men” va “kasbiy men” yig'indisidagi bo'lg'usi o'qituvchining shaxsiy konsepsiyasi. Pedagog pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini qidirar ekan, o'zini va o'zgalarni rivojlantirish yo'lidagi o'z kasbiy strategiyasini tanlab oladi. Binobarin, maqsadli qadriyatlar davlatning ta'lim siyosatini va pedagogika ilmining rivojlanish darajasini aks ettiradi. Bu qadriyatlar subyektlashgan holda pedagogik faoliyatning ahamiyatli omillariga aylanadi va vositali qadriyatlarga ta'sir ko'rsatadi. Ular nazariya, metodologiya, pedagogik texnologiyalarni egallash natijasida shakllanib, pedagogning kasbiy ta'limi asosini tashkil etadi. Shaxs uchun zaruriy qadriyatlar quyidagi maqsadli qadriyatlarni o'zida aks ettiradi: o'qituvchi mehnatining ijodiy va serqirralilik tavsifi, uning nufuzi va ahamiyatliligi, jamiyat olidagi yuksak ma'suliyat, o'zini namoyon qilish, bolalarga mehr va boshqalar. Bunday qadriyatlar ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi shaxsining, talabalar jamoasi va pedagogik jamoaning rivojlanishi bilan bog'liq pedagogik faoliyatda o'z ifodasini topadi;

➤ **vositali qadriyatlar:** pedagogik muloqot, texnika va texnologiya, monitoring, innovatika, intuitsiya tizimi. Vositali qadriyatlar maqsadli qadriyatlarga erishishda vosita bo'lib

⁶⁵ Калдыбекова А., Ходжаев Б. Педагогик аксиология. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б.49-50.

xizmat qiladi (mehnat natijalarining jamiyatda tan olinishi, shaxsning qiziqishlari va qobiliyatlarini pedagogik faoliyat tavsifiga muvofiqligi, kasbiy o'sish va b.);

➤ **munosabatli qadriyatlar:** pedagogik jarayon ishtirokchilarining munosabati, kasbiy-pedagogik faoliyatga munosabat;

➤ **sifat qadriyatlari:** shaxsning xulq-atvor, faoliyatga doir xilma-xil sifatlari.

➤ **bilishga oid qadriyatlar.** O'qituvchilik kasbining bilishga doir qadriyatlari nazariy darajada o'quvchilarning o'qituvchilik kasbiga doir qadriyatlarni e'tirof etishi va qabul qilishi bilan bog'liq.

N.M.Egamberdiyeva esa, talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nuqtai nazaridan pedagogik qadriyatlarni ikkita katta guruhga tasnif etishni taklif etadi: ijtimoiy-pedagogik va shaxsiy-pedagogik qadriyatlar.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar turli ijtimoiy tizimlarda ish olib boruvchi va ijtimoiy ongda namoyon bo'luvchi qadriyatlarning tavsifi va mazmunini aks ettiradi. Bu ta'lim sohasidagi jamiyat faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, tushunchalar, meyorlar, qoidalar, an'analar majmuidir.

Shaxsiy-pedagogik qadriyatlar ijtimoiy-psixologik ta'lim sifatida yuzaga chiqib, ularda o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari va boshqa dunyoqarashga oid xususiyatlari aks etadi. Bu xususiyatlar majmui uning qadriyatlar yo'nalishi tizimini tashkil etadi. Qadriyatlar yo'nalishi sifatidagi aksiologik “Men” nafaqat kognitiv(bilishga doir) tarkibiy qismlarni, balki insonning ichki yo'nalganligida muhim o'rin tutuvchi hissiy-irodaviy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. Unda ham ijtimoiy-pedagogik, ham pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimiga asos bo'lib xizmat qiluvchi kasbiy-jamoaviy qadriyatlar o'rin olgan⁶⁶.

Shuningdek, o'z navbatida pedagogik qadriyatlarni bunday xilma-xilligi ularni umumiy tarzda ta'limiy va tarbiyaviy qadriyatlarga ajratishga imkon beradi.

Ta'limiy qadriyatlar shaxsga ilmiy-nazariy bilimlarni berish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, uning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan, shuningdek, o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi obyektiv va subyektiv omillar majmuasidir.

Ta'limiy qadriyat – ta'limning milliy yo'nalganligi, uning milliy tarix bilan uyg'unligi, O'zbekiston xalqlari madaniyatini asrash va boyitish, ta'limning milliy rivojlanishning muhim vositasi ekani, boshqa xalqlar tarixi va madaniyatini hurmat qilishdan iboratdir⁶⁷.

O'zbekistonda ta'limiy qadriyatlar sohasida tadqiqot olib borgan olim Sh.Mardonov ta'limiy qadriyatlarning o'ziga xosligiga ko'ra, bir necha guruhga tasnif etadi:

- global konseptual-ta'lim qadriyatlari;
- aniq ta'limiy qadriyatlar;
- ta'limning individual-shaxsiy xarakterdagi qadriyatlari;
- innovatsion pedagogik texnologiyalar – umumbashariy (global)-konseptual ta'limiy qadriyatlar;
- shaxsni shakllantirish;
- ta'limning demokratik va gumanitar yo'nalganligi;

⁶⁶ Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2010. – Б.131-132.

⁶⁷ Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006. – Б.34.

➤ insonparvarlik, shaxs dunyoqarashini shakllantirish.

Ta'limiy qadriyatlar o'z mohiyatiga ko'ra ma'naviy-axloqiy, kasbiy hamda ijtimoiy qadriyatlar sifatida guruhlanadi xamda umummadaniy, ma'naviy-axloqiy, estetik, intellektual va ijodiy yo'nalishga ega bo'ladi.

Ta'limiy qadriyatlar ahamiyatlilik xususiyatiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- konseptual-yo'naltirilgan;
- bazali (manbali), o'quv-rejali;
- shaxsiy qadriyatli va kasbiy-shaxsiy;
- nazariy-pedagogik;
- nazariy-amaliy va protsessual-pedagogik, innovatsion-pedagogik texnologiyalar;
- ilg'or axborot texnologiyalari;
- ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarning tarbiyalanishiga alohida e'tibor berish;

➤ o'z-o'zini takomillashtirish.

Ta'limniig shaxsiy-ahamiyatli qadriyatlari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi:

- ijtimoiy-g'oyaviy, insonparvar, estetik dunyoqarashning shakllanishi;
- yuksak ma'naviyatga ega bo'lish;
- ijtimoiy-kommunikativ faollik, har tomonlama rivojlanish, umummadaniy, kasbiy, intellektual, ijodiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, ekologik va boshqalar;
- o'z-o'zini tarbiyalash, rivojlantirish, shaxsiy, kasb-hunar yo'nalishini takomillashtirish, «Men» konsepsiyasining shakllanishi.

Ta'limning konseptual-yo'naltirilgan qadriyatlari:

shaxs, uning shakllanishi va har tomonlama, to'laqonli rivojlanishi;
boy dunyoqarashga ega bo'lish;

ta'limni insonparvarlashtirish, demokratlashtirish, uning milliy yo'nalganligi (o'ziga xos madaniy-tarixiy va ma'naviy-axloqiy an'analar, milliy va umuminsoniy g'oyalar; fan, texnika, texnologiya va madaniyat, shuningdek, milliy va jahon pedagogikasining ilg'or yutuqlari).

Ta'limning bazali (manbali) qadriyatlari:

- ta'limning hozirgi zamon metodologiyasi;
- milliy va umuminsoniy madaniyat;
- Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari;
- xalq pedagogikasi g'oyalari;
- milliy va jahon pedagogikasi;
- shaxsga yo'naltirilgan pedagogika fani, pedagogik jarayon psixologiyasi.

Ta'limning kasbiy-shaxsiy qadriyatlari:

- ijtimoiy-shaxsiy daraja – sababli-qadriyatli omil;
- pedagogik faoliyatga nisbatan emotsional munosabat (bo'lajak, hozirgi);
- kasb-hunar ta'limining shaxsiy mazmuni va ijtimoiy ahamiyatga ega ko'rsatmalar: unga qiziqish, talabgorlik;
- pedagogik tashabbus, qat'iylik, javobgarlik, intizom;
- pedagog shaxsining o'z-o'zini qadrlashi, uning tan olinishi (o'quv va ijtimoiy faoliyatga individual yoidasha olish» sharti bilan);
- individuallik, ijodkorlik layoqatiga egalik, shaxsiy qiziqishlari, qobiliyati xamda hayotiy ehtiyojlari;
- biror bir faoliyatda o'zini namoyon qilish, anglash, kasbiy va shaxsiy faoliyatni faollashtirish, erkin fikrlash imkoniyatiga egalik;

- o‘ziga baho berishda «Men» konsepsiyasidan foydalanish.

Nazariy-pedagogik qadriyatlar:

- pedagogik ta’limning yangi yo‘nalishlari;
- ta’limning modifikatsiyalashtirilgan, yangilangan maqsad va vazifalari;
- zamonaviy pedagogik kadrlarga qo‘yiladigan talablar;
- pedagogik kadrlarni tayyorlash mazmunining yanada takomillashtirilishi;
- kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiluvchi yangi talablar;
- zamonaviy ta’limning nazariy-pedagogik qonuniyatlari;
- nazariy ta’limning amaliy yo‘nalganligi;
- idrok etish, mustaqil ta’lim olish faoliyati, uni faollashtirish;
- intellektual-ijodiy va ilmiy tadqiqotchilik ishlari, o‘qitish va rivojlanishdagi nisbatlar, zamonaviy o‘quvchi shaxsini shakllantirish va tarbiyalash;
- innovatsion ta’lim masalalari, ijodiy analitik va muqobil fikrlash, taxmin qilish, kutish (ijtimoiy-kasbiy), shaxsiy fikrlarni himoya qilish, muhim qarorlarga kelish.

Shunday qilib, bo‘lg‘usi pedagoglar pedagogik-aksiologik qadriyatlarni o‘zlarida mujassam qilgan holda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritishlari ta’lim-tarbiya jarayonlarini sifatli va samarali tashkil etishlari uchun mustahkam zamin bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Общая педагогика / Под. ред. В.А.Сластенина. В. 2ч. – М.: Владос, 2003 – ч.1.
2. Сластенин В.А., Чижаква Г.И. Введение в педагогическую аксиологию – М.: Академия, 2003.
1. Ходжаев Б., Бекмуродова М. Педагогик ходисаларни ўрганишда аксиологик ёндашув: мазмун ва моҳияти. – «Личностно-ориентированное обучение и воспитание на современном этапе (содержание, формы, методы)». Сб.науч-метод. статей, ч.5. – Т.: 2007.
2. Мардонов Ш. Педагогик таълим тизимида таълимий қадриятлардан фойдаланиш. / «Халқ таълими» журнали, 2005, №6.
3. E.G. Pirimovna Bolalarda xalq o‘yinlari orqali sotsial intellektni shakllantirishning ijtimoiy omillari. Pedagog’surnali 1 (1), 285-287.
4. Г.П. Эрматова Роль народного фольклора в формировании социального интеллекта у детей. Актуальные исследования Учредители: ООО Агентство перспективных научных
5. E.G. Pirimovna The problem of social intelligence and its Interpretation in cientific Sources BioGecko 12 (4), 631-636.
6. E.G. Pirimovna Psychological factors for the formation of social intelligence in teachers of preschool educational organization International Scientific and Current Research Conferences, 16-19.
7. G.P. Ermatova Mutafakkirlarimiz asarlarida xalq ogzaki ijodiyoti asosida bola sotsial intellektini shakllantirish masalalarining yoritilishi Psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет, 103-108.
8. E.G.Pirimovna Yosh avlod huquqlari-qomusimiz himoyasida <https://sciencepedagogy.uz/wp-content/uploads/2023/12/Zamonaviy-pedagogika-2-son.page=72>.
9. Abdumannopovich U. A. (2021, April). METHODS OF FORMING CRITICAL THINKING AT STUDENT AGE. In E-Conference Globe (pp. 105-106).

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QUVCHILARINING FUNKTSIONAL SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH (XALQARO BAHOLASH DASTURI PIRLS MISOLIDA)

G. A. G‘aniyeva

244 – maktab boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi, Toshkent, O‘zbekiston.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250225>

Annotatsiya. Maqolada PIRLS topshiriqlari- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning funktsional savodxonligini rivojlantirish vositasi ekanligi va Xalqaro baholash dasturida aqliy salohiyati yuqori bo‘lgan o‘quvchilarning ishtiroki, uning ahamiyati, afzalliklari, imkoniyatlari, yurtimiz rivojiga ham muhim bir jarayon ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro baholash dasturi, tadqiqot, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, intellektual, funktsional savodxonlik, boshlang‘ich ta‘lim, pedagog.

Аннотация. Тесты PIRLS являются средство развития функциональной грамотности учащихся начальных классов и участие учащихся с высоким интеллектуальным потенциалом в Международной программе оценивания, ее значение, преимущества, возможности, является важным процессом для развития нашей страны.

Ключевые слова: международная программа оценивания, исследование, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, интеллектуал, функциональная грамотность, начальное образование, педагог.

Abstract. PIRLS tests are the key for developing the functional literacy of primary school students and the participation of students with high intellectual potential in the International Assessment Program are playing significant and beneficial role and becoming very important for the development of our country.

Keywords: international Assessment Program, research, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, intellectual, functional literacy, primary education, pedagogy.

Ta‘lim tizimini rivojlantirish har bir davlatning muhim maqsadlaridan bo‘lganidek, O‘zbekiston Respublikasining ham eng oliy maqsadlaridan biridir. Chunki yurt ravnaqi, kelajagi o‘zib kelayotgan bilimga chanqoq yosh avlod qo‘lidadir. Hozirgi kunga kelib, ta‘lim sifatini oshirish bilan birga malakali, mahoratli pedagog kadrlarni tayyorlashga ham katta e‘tibor qaratilmoqda. Yurtimizda ta‘lim tizimini rivojlantirish maqsadida yangi milliy dastur yaratildi va shu asosida o‘quv darsliklarning yangi avlodi bosqichma – bosqich chop etilmoqda. O‘quvchilarning egallagan bilim va ko‘nikmalarining sifat darajasi nafaqat milliy dastur talablari asosida, balki Xalqaro baholash dasturi tadqiqotlari

asosida ham baholash yo‘lga qo‘yilmoqda. Xalqaro baholash dasturi PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS tadqiqotlari ta‘lim tizimiga astalik bilan kirib kelmoqda. Boshlang‘ich sinfda PIRLS (4-sinf o‘quvchilarining o‘qish va matnni tushunish savodxonligini baholash), TIMSS (4-va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonliklarini baholash) dasturlariga tayyorgarlik jarayonlari olib borilmoqda.

PIRLS tadqiqotining yana bir eng afzal va muhim tomonlaridan biri – o‘quvchilarning funktsional savodxonligini shakllantiradi.

Funktsional savodxonlik – olingan bilim, ko‘nikma va malakalarni turli sohalarida hayotiy muammolarni hal qilish uchun qo‘llash qobiliyatidir. Funktsional savodxonlik, sodda qilib aytganda, maktabda olgan bilim va malakalarini hayotga tadbiq eta olishdir. Bu maktabda o‘qish jarayonida erishish mumkin bo‘lgan ta‘lim darajasi bo‘lib, uning turli sohalarida hayotiy

muammolarni hal qilish qobiliyatini nazarda tutadi. “Funksional savodxonlik” tushunchasining boshqa, ko‘proq ilmiy ta‘riflari ham mavjud – masalan, insonning tashqi muhit bilan munosabatlarga kirishish, unga moslashish va unga imkon qadar tezroq ishlash qobiliyati.

Funksional savodxonlikning mohiyati insonning o‘quv faoliyatini mustaqil ravishda amalga oshirish, hayoti davomida olingan barcha bilim, ko‘nikma va malakalarni turli vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni hal qilish kompetensiyalarini, shuningdek, kommunikativ va axborot kompetensiyalarini tashkil etuvchi faoliyat usullarini shakllantirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni yaratishdir, muammolar yechimini topish qobiliyatidir. PIRLS tadqiqotidagi topshiriqlarga e‘tibor bersak, aynan funksional savodxonlikni shakllantiruvchi test topshiriqlarini ko‘rishimiz mumkin.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta‘rifiga ko‘ra, o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma‘no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

PIRLS xalqaro dasturi o‘quvchilarning matnni o‘qib tushinishlari, yangidan-yangi g‘oyalar, boshqa madaniyatlar va turli mamlakatlar haqida tasavvurga ega bo‘lishlariga imkon beradigan qobiliyat haqida kengroq tushunchaga ega bo‘lishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

PIRLS boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o‘qishini baholash ikkita keng qamrovli maqsadga- badiiy tajriba orttirish va axborotni olish va undan foydalanishga qaratilgan.

O‘qishdan ko‘zlangan har ikkala maqsad ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun birdek muhim bo‘lgani bois, PIRLS dasturi har bir maqsadni baholovchi, bir xil miqdordagi materiallardan tashkil topadi. O‘z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to‘rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi:

1. Diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma‘lumotlarni topish.
2. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish:
3. Kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash:
4. G‘oyalar va ma‘lumotni talqin qilish va umumlashtirish:

Ma‘lumotlardan kelib chiqib, PIRLS Xalqaro baholash dasturi quyidagi vazifalarni qamrab oladi:

- O‘quvchilarni matn tahlili bo‘yicha qiziqishni uyg‘otish;
- O‘quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirish;
- 5-sinf o‘quvchilarining muvaffaqiyatli moslashuviga ko‘maklashish;
- Sinf o‘quvchilarinini o‘quv jamoasi sifatida shakllantirish;
- Ta‘lim va kognitiv motivatsiyani rivojlantirish.

Yuqorida keltirilgan faoliyat turlarini o‘quvchi egallashi uchun ularni boshlang‘ich ta‘limdan boshlab o‘qish savodxonligiga e‘tibor qaratishimiz kerak. Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchilarining matnni tushunish, mantiqiy fikrlash, muammolarga kognitiv va kreativ yondoshish ko‘nikmasini aynan o‘qish savodxonligi darsliklarida berilgan matnlar yuzasidan topshiriqlar bilan ham shakllantirib borish lozim.

3-sinf darsligida Nasiba Erxonovaning “Chin do‘st” hikoyasi ustida ishlashda quyidagi topshiriqlarni berib, matnni tahlil qilinishini tashkil qilish mumkin:

1. Uch ulov qayerda uchrashib qoldilar?
- A. Yo‘lda ketayotganlarida

- B. Yoqilg‘i shahobchasida
D. Zavodda
C. Daraxt yonida
2. Nima uchun mashinalar daraxt tagida to‘xtashdi?
1. Bahslashish uchun
A. Dam olish uchun
B. Oynalarini artish uchun
D. Do‘stlashish uchun
3. Katta ulov o‘zining kuchli deb bilishini qanday ifoda etadi?
J. _____
4. Nima uchun uzungina ulov so‘zlarini hech kim eshitgisi kelmadi?
J. _____
5. Uchinchi ulov nima uchun jimgina yo‘lga tushib ketadi?
J. _____
6. Katta ulov pushaymon bo‘lishining sababi nimada edi?
J. _____
7. Uzungina ulov suvi tugab qolganda qanday holatga tushadi? Ikkita dalil keltiring:
1) _____
2) _____
8. Ulovlarning “Do‘stim bizni kechir, aslida ichimizda eng kuchli, kamtar va mehriboni sensan:
- deyishlari sabablarini keltiring;
J. _____
9. Uchinchi mashina atrofdagilarga yordam qilish sabablari nimada deb o‘ylaysiz?
J. _____
10. Hikoya so‘ngida uchinchi ulov eng yaxshi ulov ekani do‘stlari tomonidan aytiladi. Uchinchi ulov yaxshi ekanligini ko‘rsatadigan ikkita narsa yozing:
J: 1) _____
2) _____

Yuqorida berilgan topshiriqlar orqali sinfdagi har bir o‘quvchining o‘rganilgan matnni qay darajada tushunganligini aniqlash va mustaqil fikr bildira olish ko‘nikmasini shakllantirib borishda samarali vosita hisoblanib, xalqaro baholash dasturi PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlik jarayonini ham amalga oshirib borilishi mumkinligini ta’kidlashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. YUNESKO xalqaro me'yoriy hujjatlar // O'zbekcha nashrining mas'ul muharriri L.Saidova. – T.: Adolat, 2004, 19-62-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda 997-son Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/997/2289-son.
4. “Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo'limi”, O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo'ljallangan Axborotnoma, 2021, № 3, 9-16-b.
5. Aydarova U. B. va boshqalar, “Novda edutainment” nashriyoti. “O'qish savodxonligi” 3-sinf, 2-qism, 2023. 11-17- b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

U. H. G‘ulomov

”Profi University” Gumanitar va aniq fanlar kafedrası mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250245>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limning boshlang‘ich sinflarida o‘qitiladigan matematika elementlari, o‘quvchilar bilimlari bo‘lishlarini tashkil etishda o‘qituvchilar tomonidan yondashuv yo‘llari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, matematika, sinf, mantiqiy masalalar, arifmetik usul, algebraik usul, jadval.

Аннотация. В данной статье даются размышления о способах подхода учителей к производству преподаваемой математики в учебном процессе образования, к организации знаний учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, математика, класс, логические задачи, арифметический метод, алгебраический метод, таблица.

Abstract. This article discusses reflections on the teachers’ approach fostering pupil’s knowledge and the mathematical elements taught in elementary schools.

Keywords: primary education, mathematics, class, logical problems, arithmetic method, algebraic method, table.

Matematika so‘zi grekcha “Mathema” so‘zidan olingan bo‘lib, uning ma’nosi “fanlarni bilish” demakdir. Maktab matematika kursining maqsadi o‘quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematik bilimlar tizimini berishdan iboratdir. Bu matematik bilimlar tizimi ma’lum usullari (metodika) orqali o‘quvchilarga yetkaziladi. Metodika grekcha so‘z bo‘lib, “metod” degani “yo‘l” ma’nosini anglatadi. Matematika o‘qitish metodikasi pedagogika fanlari tizimiga kiruvchi pedagogika fanining tarmog‘i bo‘lib, jamiyat tomonidan qo‘yilgan o‘qitish qonuniyatlarini matematika rivojining ma’lum bosqichida tatbiq qiladi. O‘qitishda yangi maqsadlarning qo‘yilishi matematika o‘qitish mazmunining tubdan o‘zgarishiga olib keladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matematikadan samarali ta’lim berilishi uchun o‘qituvchi boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasini puxta egallab, chuqur o‘zlashtirmog‘i zarur. Mamlakatimizda umumiy o‘rta ta’limning boshlang‘ich sinflarida o‘qitiladigan fanlarni xususan matematika fanini o‘qitishning o‘ziga xos uslublari ishlab chiqilib, amalda qo‘llanilmoqda. Jumladan, matematika fanini o‘rganishda, bir qancha rivojlangan mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, O‘zbekiston sharoitiga moslagan holda yangi darsliklarni chiqarish ishlari boshlandi.

Ma’lumki 2022 yilda o‘tkazilgan PISA xalqaro tadqiqotida O‘zbekiston ham ilk bora ishtirok etib, umumiy fanlar hisobida 80 -chi o‘rinni egalladi. Yurtboshimizning topshiriqlari bilan 2030 yilga qadar tizimli ishlar tashlik etilishi va PISA xalqaro tadqiqotida birinchi 30 talikka kirgan davlatlar qatoriga bo‘lish masalalari Xalq talimi tizimi oldida qo‘yildi. 2023-2024 o‘quv yilida chop etilayotgan boshlang‘ich sinflarning yangi darsliklari yuqoridagi masalalarni hal etishda qo‘yilayotgan qadamlardir. Bu darsliklardagi mavzularni ochib berish usullari va mantiqiy mulohazali masalalar rivojlangan mamlakatlar andozasiga yaqinlashtirilib, milliylik ham singdirilib borilgan.

Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini to‘plam va uning elementlari asosida o‘rgatiladi. Mantiqan to‘plam elementlarida o‘zaro qandaydir qoida asosida bog‘langanlarini, kombinatsiyalarni sanash ikkinchi sinfda berilgan. Quyidagi masala shu jumaladandir.

1-masala. Katakka solish uchun to‘rt turdagi to‘tidan ikkita to‘tini tanlab oling. Buni necha usulda amalga oshira olasiz?

Yechish: bu masalani yechishda o‘quvchilar to‘tilarni ikkitalab olishni tanlashlar sonini sanashadi. Birinchi to‘ti bilan ikkinchisini olish, birinchi to‘ti bilan uchinchisini olish, birinchi to‘ti bilan to‘rtinchisini olish. Bunda 3 ta tanlash bo‘ladi. Ikkinchi to‘ti bilan uchinchisini olish, ikkinchi to‘ti bilan to‘rtinchisini olish. Bunda ikkita tanlash bo‘ladi. Endi uchinchi to‘ti bilan to‘rtinchisi bitta tanlash bo‘ladi. Bularni jamlab $3+2+1=6$ ta usul bilan to‘tilarni ikkitalab tanlashni amalga oshirish mumkinligi haqida ilk kombinatorika elementlari tushunchalari shakllanadi.

Endi quyidagi masalaga diqqatni qaratamiz.

2-masala. Qafasda tovuqlar va quyonlar mavjud. Azizjon quyonlar va tovuqlarning boshlarini sanasa 30 ta, oyoqlarini sanasa 74 ta chiqdi. Qafasda nechta quyon va nechta tovuq bor?

Yechish: (Arifmetik usul) o‘ttizta boshda ikkitadan oyoq bor deb hisoblasak, $30 \cdot 2 = 60$ oyoq. Ortiqcha oyoqlarni topish uchun $74 - 60 = 14$. Bu 14 ta oyoq albatta quyonlarniki. Demak $14 : 2 = 7$ quyon, tovuqlar $30 - 7 = 23$ ta.

Tekshirish: $7 \cdot 4 + 23 \cdot 2 = 74$

Yechish: (Jadval usuli)

Jadval usulida ushbu masalalani yechish, ko‘pincha xotirada o‘quvchilar tomonidan tavakkaliga o‘rniga qo‘yib topiladi. Aslida masalani quyidagi tarzda ham yechsa bo‘ladi. Oyoqlar 74 ta, boshlar 30 ta ekanligiga va tovuqlarda 2 ta quyonlarda 4 ta oyoq borligiga e‘tibor qaratib quyidagi jadvalni tuzamiz:

Boshlar soni	Quyonlar soni	Tovuqlar soni	Oyoqlar soni
30	0	30	$0 \cdot 4 + 30 \cdot 2 = 60$
30	1	29	$1 \cdot 4 + 29 \cdot 2 = 62$
30	2	28	$2 \cdot 4 + 28 \cdot 2 = 64$
30	3	27	$3 \cdot 4 + 27 \cdot 2 = 66$
30	4	26	$4 \cdot 4 + 26 \cdot 2 = 68$
30	5	25	$5 \cdot 4 + 25 \cdot 2 = 70$
30	6	24	$6 \cdot 4 + 24 \cdot 2 = 72$
30	7	23	$7 \cdot 4 + 23 \cdot 2 = 74$

Javob: Tovular 23 ta, quyonlar 7 ta.

(Algebraik usul) Tovular x ta bo‘lsin, masala shartiga ko‘ra quyonlar soni $(30 - x)$ ta bo‘ladi. Tovularning oyoqlari $2x$ ta bo‘lsa, quyonlarniki $4 \cdot (30 - x)$ ga teng. Jami oyoqlari soni esa 74 ta. Mulohazalardan quyidagi tenglamani tuzamiz:

$$2x + 4 \cdot (30 - x) = 74$$

$$2x + 120 - 4x = 74$$

$$2x = 46$$

$$x = 23$$

Javob: Tovular 23 ta, quyonlar 7 ta.

Ushbu masala uch usulda hal qilindi lekin boshlang'ich sinflarga tushuntirishda yuqoridagi arifmetik va jadval usuldan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat boshlang'ich sinflarda balki maktabgacha ta'limda, boshlang'ich ta'limda, umumiy o'rta ta'limda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi kerak bo'lgan matematik bilimlarni egallashda izchillik asosida yondashuv, mavzularni sodda tilda tushuntirish, misol va masalalarni yechishda o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini kengaytiradi. Shu o'rinda ilg'or tajribalardan, interfaol metodlardan, turli ko'rgazmali qurollardan, didaktik materiallardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumayev Mamanazar Ergashevich, Tadjiyeva Zumrad G'iyosovna. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent-“Fan va texnologiya”-2005.
2. Ahmedov M., Ibragimov P., Abdurahmonova N., Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligida metodik qo'llanma. T.: “Uzinkomsentr” , 2003.
3. Bikboyeva N.U va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi (Pedagogika bilim yurti talabalari uchun o'quv qo'llanma). T.: “O'qituvchi” , 1996.
4. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasidan praktikum. T.: “O'qituvchi, 2004. 5. Jumayev E.E . Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish nazariyasi. T.: “Ilm-Ziyo” , 2005.
5. Zulfiya, S. (2024). Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish - dolzarb pedagogik muammo sifatida. yosh tadqiqotchi jurnali, 3.1, 188-193.

MAKTABGACHA YOSHDA GI BOLALAR QOBILIYATINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

G‘aybullayeva Dilnoza Akmalovna

“PROFI UNIVERSITY” Nodavlat oliy ta’lim muassasasi Navoiy filiali Maktabgacha ta’lim
yo‘nalishi 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250261>

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEM va STEAMni kelib chiqish tarixi bayon qilingan hamda maktabgacha yoshdagi bolalarga STEAMni qanday o‘yinlar orqali va tajribalar orqali o‘tish bayon etilgan STEAMning har bitta harfi qanday ma’noga ega ekanligi tajribalar orqali yoritilgan.

Kalit so‘zlar: STEM, STEAM, noodatiy tarzda sharshara chizish, sim va qog‘ozdan raqqosa yasash, tabiatda xazina qidirish, quyosh tutilishi hodisasi.

Аннотация. В данной статье описывается история возникновения STEM и STEAM и объясняется, как обучать STEAM детей дошкольного возраста посредством игр и экспериментов, объясняя значение каждой буквы STEAM посредством экспериментов.

Ключевые слова: STEM, STEAM, необычный рисунок водопада, танцор из проволоки и бумаги, охота за природными сокровищами, солнечное затмение.

Abstract. This article describes the history of the origin of STEM and STEAM and explains how to teach preschool children STEAM through games and experiments, explaining the meaning of each letter of STEAM through experiments.

Keywords: STEM, STEAM, unusual waterfall drawing, wire and paper dancer, nature treasure hunt, solar eclipse.

STEM iborasi ilk bor Amerikalik bakterolog Rita Kolvell tomonidan 1990-yilda fanga kiritishni tashkil qilgan STEM so‘zi 2000-yildan faol ishlatila bohlagan STEM qisqartmasiga san‘at sohasini qo‘shish taklifini Jorjette Yakman 2006-yilda bergan edi. SHu yildan boshlab STEM STEAM deb ishlatila boshladi. Bundan tashqari, ba’zi odamlar STEMga san‘at qo‘shish unchalik foydali emas deb o‘ylashadi, chunki STEMning asosiy maqsadi talabalarni fan, matematika, texnologiya va muhandislik sohalarida oliy ma’lumot va kasb egallashga undashdir. Biroq, san‘at nafaqat rasm chizish yoki studiyada ishlash, balki muammolarni hal qilishning yangi usullarini kashf etish va yaratishdir. Bundan tashqari, STEAM tashabbusining asoschisi Jorjette Yakman STEAMni "Matematika elementlariga asoslangan muhandislik va san‘at orqali izohlanadigan fan va texnologiya" deb ta’riflaydi.

STEM va STEAM o‘rtasidagi farq nima?

STEM va STEAM o‘rtasidagi asosiy farq shundaki, STEM - bu fan, texnologiya, muhandislik va matematikani birlashtirgan ta’limiy yondashuv, STEAM - bu fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematikani birlashtirgan ta’limiy yondashuv. STEM san‘at, musiqa va yozuv kabi boshqa sohalariga e’tibor qaratmaydi. Biroq, STEAM san’atni STEM bilan birlashtiradi. Shunday qilib, biz buni STEM va STEAM o‘rtasidagi yana bir farq deb hisoblashimiz mumkin. STEM fan, texnologiya, muhandislik va matematikani, STEAM esa fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematikani anglatadi. STEM va STEAM o‘rtasidagi asosiy farq shundaki, STEAM san’atga e’tibor qaratadi, STEM esa yo‘q.

STEAM ta’limi bolalarni real hayotda duch keladigan murakkab muammolarni tushunishga va yechim topishga o‘rgatadi. Bu yondashuv quyidagilarni nazarda tutadi:

1. Science (Fan) – Tabiat qonuniyatlarini tushunish va ilmiy usullar orqali tadqiq qilish.
2. Technology (Texnologiya) – Dasturiy va apparat vositalaridan foydalanishni o'rganish.
3. Engineering (Muhandislik) – Qurilish va modellar yasash orqali muammolarni hal qilish.
4. Arts (San'at) – Ijodkorlik va san'at orqali tasavvur doirasini kengaytirish.
5. Mathematics (Matematika) – Hisob-kitob va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish.

STEAM dasturlari o'quvchilarga o'z qo'llari bilan tajriba o'tkazish, sinab ko'rish va ijodiy ishlash imkonini beradi. Bu yondashuv bilan bolalar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadi, bu esa ularning fikrlash va yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

STEAM ta'limi nima uchun maktabgacha yosh bolalarga kerak deb o'ylaymiz. STEM yoki STEAM bo'ladimi eng muhimi bolalar o'quv dasturining ushbu muhim elementlaridan foydalanishadilar. Biz ustozlar o'zimizga shunday savol beramiz. Kichkina bolalarga STEAMni o'rgata olamizmi? Albatta qila olamiz chunki bolalarga, Fan desangiz qiyinroq tuyilishi mumkin lekin siz bolalarga fanga oid o'quv faoliyati suv va qumni o'rganish, tosh va tuproq kabi tabiiy materiallarni taqqoslash va xona bo'ylab to'plarni aylantirish oynaga qarash kabi qiziqarli bo'lishi mumkin.

Texnologiya- bilan bog'liq o'quv faoliyatini tishli g'ildirak va g'ildiraklar kabi oddiy mashinalarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning oldiga turli kichik idishlarga masalan banka yoki qutilar bering va uning ichiga guruch, suv yoki don solishsin bu tajribada bolalar idishlardan qanday tovush kelib chiqishini bilishadi, bu tajriba bolalarda ovozlarni taqqoslashda yordam beradi.

Muhandislik - faoliyati qurish buloklari o'yin maydonchasida sodir bo'ladi, bu yerda bolalar o'qituvchining kichik ko'rsatmasi bilan tuzilmalarni rejalashtiradilar. Bu tashqi qum tepalarida ham sodir bo'ladi, chunki ular qum va qo'llarini qo'yishi mumkin bo'lgan boshqa materiallar bilan ajoyib inshootlar va binolarni qurishadilar.

San'at- bolalarning ijodkorligi va estetik hissiyotlarni rivojlantirishga yordam beradi. Texnologiya bilan san'at bolalarning ko'z bilan idrok etish qobiliyatini oshiradi va ularning o'z ifodalarini yangi usullar bilan namoyon qilishlariga sharoit yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sharsharani noodatiy usulda chizish bolaning qo'liga muz bo'laklari hamda rang va tuz bering bolalar shundan rasim chizishga harakat qilishsin va siz ularga yordam bering muz bo'lagining ustiga ozgina oziq ovqat rangidan tomizing misol uchun oq va ko'k bu ranglar uyg'unlashib muz asta- sekin eriib, ranglarni pastga tushurishni boshlaydi, bu sharsharaning tabiiy oqimiga o'xshash efekt beradi. Muz erib tushayotgan joylariga ozgina tuz seping tuz muzni tezroq eritadi va suv ranglarni o'ziga tortadi. Bu esa sharsharaning mayda to'lqinli tekisturasini hosil qiladi qog'ozda esa noodatiy kirestallar hosil bo'ladi. Bu bolalarda noodatiy tarzda rasim chizish bo'ladi.

Matematika - matematikaga asoslangan o'quv faoliyatiga sanash shakllarni moslashtirish va naqish yasash kiradi. O'lchash ham oson ayniqsa birlik buloklari bilan bu erda bolalar bir xil o'lchamdagi ikkita blok kiyingi o'lchamlardan biriga teng ekanligini aniqlaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolaning oldiga batareya, rangli qog'oz xamda sim olib keling. Sim va rangli qog'ozdan raqqosa yasang va batariyaga (+;-) qilib ulang shunda raqqosa harakatga keladi bu tajriba bolaning matematik rivojlanishiga yordam beradi.

STEAM ta'limi bolalarga asosiy bilimlarni beradi va kelajakdagi ta'limda yanada murakkab tushunchalar uchun mustahkam poydevor yaratadi. STEAM dasturini erta boshlash

juda foydali, chunki bolalarda qiziqish va ijodkorlik hissi juda ham yuqori bo'ladi. Ular STEAM konsepsiyalari bilan qanchalik tez tanishishda, ular o'sib borish bilan osonroq bo'ladi. Bundan tashqari, amaliy yondashuv uni qiziqarli va hayajonli qiladi. Misol uchun shisha idishdagi turli xil jismlarning cho'kayotganini yoki suzayotganini kuzatish ular haqida kitobda o'qishdan ko'ra ko'proq tajribada qo'llash qiziqroqdir.

STEAMni qanday o'rganish kerak maktabgacha yoshdagi bolalarga STEAM tushunchalarini o'rgatishda e'tiborga olish kerak bo'lgan ba'zi narsalar.

Yordam bering va yo'naltiring.

STEAM ta'limiga o'qituvchining o'zni fikirlashning yordamchisi, yo'riqchisi yoki tarbiyachisi dur. Bolalarni qiziqtirishga, savol berishga va kashfiyotlar qilishga undang.

Darslarni haqiqiy hayot tajribasi bilan bog'lang.

STEAM darslarini real tajribalari bilan bog'lash orqali bu tushunchalar yosh bolalar uchun nafaqat ochiq balkim juda ham qiziq bo'ladi. Masalan Quyosh tutilish hodisasini olaylik, ushbu tabiiy mo'jiza STEAM amaliyoti uchun ajoyib fanni taqdim etadi. O'qituvchilar Quyosh, yer va oyning fazodagi joylashuvi asoslari oddiy hikoyaga o'xshash formatda tushuntirishdan boshlashlari mumkin. Keyin samoviy jismlarni tasvirlash uchun to'plar va quyosh, chiroq kabi kundalik materiallardan foydalanib bolalar quyosh tutilishini qayta tiklashda faol ishtirok etishlari mumkin.

Bolalarga savol berish texnikasini o'zlashtiring.

Bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va faolligini oshirish uchun biz to'g'ri savollar berishimiz kerak masalan muhokamaga turtki beradigan savollarga " nima bo'ladi?", yoki " nima uchun bu sodir bo'ladi deb o'ylaymiz?" Kuzatish savollariga " nima ko'ryabsiz?", yoki " qanday qilib ular bir xil?" Bu savollarni doimo so'rasangiz, bolalar ular bilan tanishadilar va ularga muvofiqiyatli javob berishlari mumkin.

O'yin orqali maktabgacha yoshdagi bolalarga STEAMni qanday o'rgatish mumkin?

Albatta, noodatiy usullarda STEAM mashg'ulotlarini o'tkazish bolalarga juda qiziqarli bo'lishi mumkin! Masalan mana shunday tajribalar qilishingiz mumkin.

1. Interaktiv hikoya yaratish:

Bolalarga STEAM elementlarini o'z ichiga olgan hikoya qiling. Masalan, bir kuni o'rmonda o'z yo'lini topishga yordam kerak bo'lgan kichik bir hayvon haqida hikoya yarating. Bolalar har safar yangi topshiriqlarni bajarish orqali hikoyaning davom etishiga hissa qo'shadilar. Bu yerda ular o'rmon yo'llarida matematikani yoki muhandislikni qo'llab, texnologiya orqali hayvonlarni qutqarishadi.

2. Tabiatda "Xazina qidirish":

Bolalar bilan tabiatda sayrga chiqib, ular uchun "xazina qidirish" o'yinini uyushtiring. Masalan, turli rangdagi toshlarni yig'ish, daraxtning o'sish jarayonini ko'rish yoki tabiatdagi geometrik shakllarni topish. Bu orqali ular o'yin davomida fan va san'atni o'rganishadi.

3. Shishirilgan sharlar bilan matematika:

Har bir shar ustiga sonlar yozib, ularga turli vazifalar qo'yish mumkin. Masalan, ma'lum bir rangli sharni o'rta olib kelib, bu raqam nechiga teng ekanligini aytish. Sharlar bilan o'ynash orqali ular sonlarni o'rganib, qiziqarli tarzda matematikani tushunishadi.

4. "Mushaklarda ilm-fan" mashg'uloti:

Bolalarni harakatga jalb qilgan holda tananing turli qismlaridan foydalanib ilmiy tushunchalarni o'rgatish. Masalan, "Quyosh tizimi" mashg'ulotida har bir bola sayyora bo'ladi va har bir kishi o'z o'rnini topadi.

5. Ijodiy kulcha pishirish:

Matematika va texnologiyani o‘z ichiga olgan kulcha pishirish faoliyatini tashkil qiling. Masalan, ular ingredientlarni o‘lchash orqali matematik tushunchalarni o‘rganadilar va pishirish jarayonida kimyoviy o‘zgarishlar qanday sodir bo‘lishini kuzatishadi. Mana shu usullar STEAMni bolalarga qiziqarli, noodatiy tarzda o‘rgatish imkonini beradi.

STEAM ta'limi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv orqali bolalar ilmiy bilimlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganib, ijodkorlik va mantiqiy fikirlash kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi raqamli texnologiyalar yordamida bu jarayon yanada samarali bo‘ladi. SHu sababli, tarbiyachilar va ota-onalar STEAM ta'limining imkoniyatlaridan keng foydalanishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ilk qadam Maktabgacha ta'lim muassasining Davlat o‘quv dasturi.
2. Namangan davlat unversiteti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedirasi Maktabgacha ta'lim STEAM texnologiyalari ma'ruza matni. Namangan 2022.
3. Conducting experiments based on STEAM educational technology for preschool children.
4. Carrying out experiments based on STEAM educational technology in preschool children.

TAYYORLOV GURUH BOLALARING KREATIVLIK ORQALI FIKRLASH QOBILYATINI SHAKLANTIRISH

Hajiyeva S.S.

2- kurs magistratura talabasi Toshkent shahridagi Puchon universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250350>

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim-tarbiyaga berilayotgan e'tibor, barcha sohalarda yaratilayotgan ulkan shart-sharoitlar, o'z ilmiy salohiyatini, iqtidorini, kreativ qobiliyatlarini namoyon etishga ulkan zamin yaratib berilmoqda. Ushbu maqolada kreativlik tushunchasining mohiyati va uning olimlar tomonidan talqin etilgan turlicha yondashuvlari, nazariy asoslangan fikrlari, shuningdek, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini tarkib toptirish usul va metodlari bayon etilgan. Kreativlik asosida ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi samaradorlik, har qanday vaziyatdan chiqish usuli, kreativlikning namoyon bo'lishi, kreativ insonga xos xususiyatlari bu maqolada bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kreativ, bola, fikr, nutq maktabgacha ta'lim tashkiloti, mashg'ulot, qobiliyat.

Abstract. Today, the attention paid to education, the great conditions created in all fields, create a great ground for the manifestation of one's scientific potential, talent, and creative abilities. This article describes the essence of the concept of creativity and its various approaches interpreted by scientists, theoretically based opinions, as well as methods and methods of developing children's creative abilities. Effectiveness in organizing creative activity based on creativity, the way out of any situation, the manifestation of creativity, and the characteristics of a creative person are described in this article.

Keywords: creative, child, thought, speech preschool educational organization, activity, ability.

Аннотация. Сегодня внимание, уделяемое образованию, прекрасные условия, созданные во всех областях, создают прекрасную почву для проявления научного потенциала, таланта и креативических способностей. В данной статье описаны сущность понятия креативности и различные его подходы в интерпретации ученых, теоретически обоснованные мнения, а также методы и методы развития креативических способностей детей. В данной статье описаны эффективность организации креативической деятельности, основанной на креативности, выход из любой ситуации, проявление креативических способностей, а также характеристики креативической личности.

Ключевые слова: творчество, ребенок, мысль, речь дошкольной образовательной организации, активность, способности.

Kirish

Kreativlik (lot ing. “sreate”—yaratish, “sreative” yaratuvchi ijodkor)—individdning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi[1].

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-

qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi. Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Adabiyotlar tahlili: Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, , pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda. “Kreativlik” tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; SHternberg, 1985 y.). SHarqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.). Ko'pgina pedagog-tarbiyachilarning o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjud emas, deb hisoblayman. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida “kreativlik” tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar; ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar yani o'zining avteratar usulini avzal bilishidir.

Pedagog-tarbiyachilarining kreativlik qobiliyatiga ega bo'lish zarur hisoblanadi. Chunki, ular kreativlik haqida tushunchaga ega bo'lmisalar bolalarga o'rgata olmaydilar. Shu o'rinda mavzuyimdan kelib chiqan holatda. Tayyorlov guruhida kreativ fikrlash qobiliyatini shakllantirish eng muhim o'rinlarda deb bilaman. Bilamizki tayyorlov guruhida nutq rivojlanib bo'lgan bo'ladi. Lekin, biz buni kreativlik orqali fikrlashini o'stirishimiz lozim. Hozirda bilamizki ko'p yaxshi joylarda ishlash uchun kreativ fikrlashga ko'p e'tibor qaratilmoqda. Shu o'rinda men buni maktabgacha yoshda kreativlik xususiyatlarini shakllantirish lozim deb bilaman. Kreativlik qobiliyatini tayyorlov guruhida rivojlantirish uchun P.Torrens aytgani dek muomoli vaziyat aytishimiz va ulalarning fikrini to'laqonlik eshita olishimiz lozim. Yoki biron bir ertakni olib uni muhokama qish kerak. Misol uchun, bizning milliy ertagimiz “Zumrat va Qimmat” olsak ulardagi bosh roldagi insonlarning sifatleri va ish harakatlarini bolalarning o'zida so'rab bilib olamiz. Ular aytib bo'lgandan keyin, muomom nimada ekanligini taxlil qilamiz nima qilisak shu muomoga yechim bera olamiz. Ular har hil javob beradilar Ogay ona ikkala qiziga bir hil mehri berishi va bir hil uy ish buyirishini yoki ota qizlarini adashtirib kelmasligi kerakligini aytadilar. Shu qatorda har hil ertaklardagi muammolarga yechim beradilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi davrda kreativlik fikrlash juda muhim o'ringa chiqib bormoqda. Shu o'rinda pedagog-tarbiyachilarga kreativlik o'zi nima ekanligini tushintirishimiz kerak. Nima sababdan maktabgacha yoshdagi bolalarga kreativ fikrlashni shakllantirish katta ahamiyatga ega ekanligini hozirgi pedagog-tarbiyachilarga tushuntira olishimiz muhim hisoblanadi. Pedagog-tarbiyachining kreativ fikrlash ko'nikmalari ulardagi kreativlik qobiliyatini oshirishda harakatga keltiruvchi kuch sanaladi. Shuni tavsiya etamanki, har bir tarbiyachi o'zini-o'zi rivojlantirishi, o'z ustida ko'proq ishlashi, o'zini- o'zi namoyish etishi, atrof-muhitda bo'layotgan o'zgarishlardan va yangiliklardan xabardor bo'lishi, bundan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda, avvalo rejalashtirilgan bir qolipdagi mashg'ulot turlaridan vos kechib, yangilik yaratishga intiluvchanligi uning kreativ qobiliyatining yanada boyishiga zamin yaratadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda O‘RQ-595-son “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son qarori. T. 2020 y.

MAKTAB TA'LIM MUASSASALARI - TA'LIM TIZIMINING BIRINCHI BO'GINI

Zilola Homidova

“Profi university” decani

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250366>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim masalalari faoliyatining qisqacha tavsifi berilgan. Hozirgi bosqichdagi maktabgacha ta'lim darajasining maqsadlari, vazifalari, mazmuni va tabiati, maktabgacha ta'lim muassasalari bolalar bilan muloqotning shaxsga yo'naltirilgan modeli yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, bolalar, maktab, ta'lim, o'qituvchi, talab, inson, yosh, oila, muassasa, o'zaro.

Аннотация. В статье дается краткая характеристика деятельности дошкольного образования. Выделены цели, задачи, содержание и сущность современного уровня дошкольного образования, личностно-ориентированной модели общения с детьми в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: педагогика, дети, школа, образование, учитель, спрос, человек, возраст, семья, учреждение, взаимный.

Abstract. The article provides a brief description of the activities of preschool education. The goals, objectives, content and essence of the modern level of preschool education, the personality-oriented model of communication with children in preschool educational institutions are highlighted.

Keywords: pedagogy, children, school, education, teacher, demand, person, age, family, institution.

Maktabgacha pedagogika - maktabgacha yoshdagi bolalarni, shu jumladan, kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash qonuniyatlarini o'rganadigan bola haqidagi pedagogik fanlarga asoslan pedagogika sohasi. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi bolalarni tarbiyalashning umumiy nazariy va uslubiy muammolarini ishlab chiqadi, maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaning tarbiyaviy ta'sirining birligini, bolalarni maktabga tayyorlashni, bolalar bog'chasi va maktab ishida uzluksizlikni ta'minlaydi.

Maktabgacha pedagogikada bolalarni jismoniy va aqliy tarbiyalash masalalari bir nechta olimlarimiz tomonidan DTS talablariga mos ravishda muvaffaqiyatli ishlab chiqilgan. Bolalarning estetik tarbiyasini takomillashtirish, ularda axloqiy g'oya va tuyg'ularni rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishildi desak mubolag'a bo'lmaydi shu bilan birgalikda bolalar faoliyatini o'rganish davom etmoqda: harakatli o'yinlar, mehnat ko'nikmasi, bilish, o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirilmoqda. Shuningdek maktabgacha pedagogikaning yutuqlari maktabgacha ta'lim muassasalari ishini muntazam takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Ta'lim ijtimoiy hodisa sifatida uning insoniyat jamiyati paydo bo'lishidan boshlab paydo bo'lganligidir, u jamiyat mavjud ekan, rivojlanadi, o'sishda davom etadi. Ta'lim-bu abadiy va umumiy kategoriya bo'lib, u bolalarga zarur bilimlarni berib, ularning rivojlanishini ta'minlash va avlodlar o'rtasidagi davomiylikni o'rnatish zarurati bilan yuzaga keladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari o'z ishida quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ✓ bolaning aqliy rivoji va iqtidoriga e'tibor berish;
- ✓ shaxsni kundalik hayotda turli xil faoliyat turlariga o'rgatish;

- ✓ ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan bolaga qo'yiladigan talablarning umumiyliigi;
- ✓ boladagi ijobiy xislatlarga tayanish, unga berilgan, barcha xususiyatlari bilan qabul qilish;
- ✓ ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish ;
- ✓ umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi;
- ✓ inson hayoti va salomatligi, shaxsning erkin rivojlanishi.
- ✓ Fuqarolik, mehnatsevarlik, inson huquq va erkinliklarini hurmat qilish, tevarak-atrofdagi tabiatga, Vatanga, oilaga muhabbat tuyg'ularini tarbiyalash;
- ✓ pedagogik rahbarlikni bolaning mustaqilligi va ijodkorligini rivojlantirish bilan uyg'unlashtirish;
- ✓ ta'limning (maqsadlari, mazmuni, texnologiyalari) bolalarning yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlariga muvofiqligi;
- ✓ bolalar bilan o'zaro munosabatlarda dialogizm printsipli hamda davlat va xususiy ta'lim muassasalarida ta'limning dunyoviyliigi;

Har tomonlama ta'lim hayotning dastlabki yillaridan boshlanishi kerak va bunda etakchi rol ta'lim tizimining birinchi bo'g'ini - maktabgacha ta'lim muassasalaridir. Maktabgacha ta'lim muassasalariga oila bilan birgalikda mamlakatimizning kelajagi bo'lgan kichkintoylarga davlatimiz ham g'amxo'rlik qilib kelmoqda. Bola hayotining dastlabki etti yili juda muhim davr bo'lib, bu davrda bola aqliy, axloqiy, mehnat va estetik tomondan rivojlanadi. Maktabgacha yosh - bu atrofimizdagi dunyoni faol o'rganish davridir. Kichchik yoshdan boshlab, bolalar kashfiyotlar qilishni boshlaydilar: ular xonada, uyda, bolalar bog'chasida, ko'chada narsalar bilan tanishadilar. Atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish, ob'ektlar bilan harakat qilish, bu ob'ektlar tomonidan ishlab chiqarilgan tovushlarni tinglash orqali bola ushbu ob'ektning xususiyatlari va fazilatlarini o'rganadi, bu vizual jihatdan samarali bo'lib ularning tasavvurni rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning har bir davri psixofiziologik rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi va har bir bola individual xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Bolaning to'liq rivojlanishi uning hayotining ikkita tarkibiy qismi - to'laqonli oila va bolalar bog'chasi mavjudligida sodir bo'ladi. Oila bolaga kerak bo'lgan shaxsiy munosabatlarni, xavfsizlik, ishonch va dunyoga ochiqlik hissini shakllantirishni ta'minlaydi. Ammo, shu bilan birga, ular oila va bolalar bog'chasi tomonidan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Ota-onalar ishlashlari va o'qishlari, kasbiy mahoratini oshirishlari va bolasi bog'chaga tashlab ketilganligi uchun o'zlarini aybdor his qilmasliklari kerak. Ular bolaning qulay sharoitda ekanligiga, odatdagidek ovqatlanishiga va tarbiyachilar tomonidan g'amxo'rlik qilishiga ishonch hosil qilishlari lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bolaga nima beradi? Maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy afzalligi - bu bolalar jamoasining mavjudligi, buning natijasida bola uchun ijtimoiy tajriba maydoni yaratiladi. Faqat bolalar bir jamoa sharoitida o'ynab, o'zini boshqalar bilan solishtirib, muloqot va o'zaro ta'sir qilish usullarini o'rganadi, o'ziga xos qiyinchiliklarni engadi. Yosh va individual xususiyatlarni bilish, bolalar bilan ishlash usullarini egallash o'qituvchiga bolalarni guruhdan-guruhga muvaffaqiyatli o'tkazish, ularni rivojlanishiga va ta'limni bosqichma-bosqich oshirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim mamkakat ta'lim tizimining birinchi bo'g'inidir. Kichik yoshdan boshlab bolaga ta'lim olish huquqi kafolatlanadi, bu quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- ✓ ta'lim muassasasiga borish imkoniyati;

- ✓ ta'lim faoliyati uchun sharoit yaratish;
- ✓ ta'lim mazmuni, jamiyatda o'zaro tushunish, tinchlik, bag'rikenglik, gender tengligi;
- ✓ millatlar o'rtasidagi do'stlik ruhida ongli hayotga tayyorlashni ta'minlash;
- ✓ bolaning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilishga asoslangan ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlar.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini saqlash va rivojlantirish Maktabgacha ta'lim vazirligi, Maktabgacha ta'lim boshqarmasining strategik vazifasi etib belgilangan. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonunining 8-moddasida Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi konstitutsyaning 50-moddasida shuningdek “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan ham belgilangan.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'i bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish masalalarida oilalarga pedagogik yordam ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- ✓ bolalar hayotini muhofaza qilish, jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlash; o'quvchilarning kognitiv, nutqiy, ijtimoiy-shaxsiy, badiiy-estetik va jismoniy rivojlanishini ta'minlash;
- ✓ bolalarning yoshini hisobga olgan holda tarbiyalash, fuqarolik, inson huquq va erkinliklarini hurmat qilish, atrofdagi tabiatga, Vatanga, oilaga muhabbat;
- ✓ bolalarning jismoniy va aqliy rivojlanishidagi kamchiliklarni zaruriy tuzatishni amalga oshirish;
- ✓ maktabgacha ta'lim va kadrlar tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar;
- ✓ bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun o'quvchilarning oilalari bilan o'zaro hamkorlik;
- ✓ ota-onalarga (qonuniy vakillarga) bolalarni tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish masalalari bo'yicha maslahat va uslubiy yordam ko'rsatish;

Maktabgacha ta'lim darajasining mazmuni quyidagi xarakterga ega bo'lishi kerak: Rivojlantiruvchi, bolaning salohiyatini ochishga qaratilgan, tizimli, ya'ni bola o'rganadigan ob'ektlar va hodisalarning o'zaro bog'liqligini ta'minlash. O'quv jarayonida hissiy va ratsional bilishning integratsiyalashuvini ta'minlovchi milliy qadriyatlarni anglash, bolalarni o'z madaniyati va an'analari, shuningdek, boshqa xalqlar madaniyati bilan tanishtirish, bag'rikeng, oliyjanob tarbiyalashdan iboratdir. Turli xil faoliyat turlarini ta'minlash, bolalarning ijtimoiy-madaniy bilimlarni o'zlashtirish sub'ektivligi, sog'likni saqlash, sog'lom turmush tarzi, gigiena ko'nikmalarini shakllantirish, tizimli jismoniy tarbiya zarurati va sog'lom muhitni ta'minlashga qaratilgan. Maktabgacha ta'limning maqsadi bolalarga maktabda o'qish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni berishdan iboratdir. Muloqot usullari bolaning pozitsiyasini egallash, uning nuqtai nazarini hisobga olish, uning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini e'tiborsiz qoldirmaslik qobiliyatini talab qiladi. Aloqa taktikasi hamkorlikdir. Pedagogik jarayonda bolaning faol bo'lishiga va o'zini to'liqroq anglashiga imkon beradigan o'yinga alohida ahamiyat beriladi. O'yin kattalar va bolaning, shuningdek, bolalarning bir-biri bilan erkin hamkorligiga asoslanadi. O'yin maktabgacha ta'lim muassasasida bolalar hayotini tashkil etishning asosiy shakliga aylanadi. Muloqotning shaxsga yo'naltirilgan modeli bolalarni tizimli

o'qitish va tarbiyalashni bekor qilishni nazarda tutmaydi, shuningdek, bolalar bilan tizimli pedagogik ishlarni bekor qilmaydi. Davlat maktabgacha ta'lim xalq ta'limi umumiy tizimining birinchi bo'g'ini bo'lib qoladi va rivojlangan shaxsni shakllantirishning birinchi bosqichini ta'minlaydi. Insonparvarlashtirish⁶⁸ (lotincha - inson, shaxsga xos xususiyat) - insonga eng oliy qadriyat sifatida qarashga asoslangan tamoyil. Maktabgacha ta'limning insonparvarlik yo'nalishi bolaga hurmatni, uning shaxsiyatining o'ziga xosligini, ehtiyojlari va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda chuqur tushunishni nazarda tutadi. Bugungi kunda maktabgacha ta'limning maqsadi beshta asosiy shaxsiy salohiyatni rivojlantirishdir: kognitiv, kommunikativ, badiiy, estetik, axloqiy, jismoniy. Zamonaviy maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim jarayonida bolaning barcha asosiy fazilatlarini, qobiliyatlari va ko'nikmalarini aks ettiruvchi bitiruvchining "modelini" ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bitiruvchining "modeli" quyidagi parametrlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- ✓ jismoniy rivojlanish darajasi;
- ✓ maktabgacha ta'lim va tarbiyada zamonaviy yondashuvlar;
- ✓ asosiy gigiena ko'nikmalarini egallash; jismoniy faoliyatning asosiy turlarini o'zlashtirish; maktabni boshlash uchun intellektual shartlarni shakllantirish;
- ✓ dunyoga qiziqishni rivojlantirish, bilimga intilish; ijodiy faoliyatga qiziqish;
- ✓ tasavvurni rivojlantirish; mustaqillikka intilish; muloqot madaniyati asoslarini egallash; intizomning asosiy qoidalarini o'zlashtirish;
- ✓ o'z imkoniyatlaridan xabardorlik darajasi;
- ✓ jamoaviy maqsadlarda harakat qilish qobiliyati;

Bolalar bog'chasida maktabgacha ta'lim tizimiga muvofiq, bitiruvchining tavsiya etilgan tarkibiy qismlardan har qanday qismini chiqarib tashlashi yoki ularni maktabgacha ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan xususiyatlar bilan to'ldirishi mumkin. Hech kimga sir emaski, zamonaviy maktabgacha ta'lim bir qator jiddiy muammolarga ega: asosiy muammo - mavjud shahar bolalar bog'chalarida joylarning etishmasligi. Maktabgacha ta'lim markazlari, xususiyl bog'chalarning mavjudligi vaziyatni ma'lum darajada yaxshilaydi. Ammo ular bu muammoni global miqyosda hal qila olmaydilar. Maktabgacha ta'limning yana bir muammosi-malakali kadrlarning etishmasligi: yosh istiqbolli mutaxassislarining bolalar bog'chalarida ishlashni istamasligi. Shu munosabat bilan, ko'pincha asosiy bo'lmagan yoki etarli ma'lumotga ega bo'lmagan, past malakaga ega bo'lgan kadrlar ham ishga olinamoqda.

Maktabgacha ta'limda ish haqi darajasi etarli bo'lmasa, tarbiyachi o'z vazifalarini e'tiborsiz qoldirishi mumkin. Bugungi kunda bolalar bog'chasi tushunchasi "maktabgacha ta'lim" bilan almashtirildi. Bundan tashqari, katta maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan yana bir atama – "maktabgacha ta'lim" joriy etildi, bu atama ota-onalar va o'qituvchilarning asosiy e'tiborini, birinchi navbatda, o'qishga, maktabga tayyorlashga qaratilgandir. Jismoniy, kognitiv, badiiy, estetik va boshqa sohalarda ustuvorliklarga ega turli tipdagi maktabgacha ta'lim muassasalari tashkil etilmoqda. Bu maktabgacha ta'lim muassasasida avvallari bola tarbiyasida asosiy shaxs bo'lgan o'qituvchidan tashqari turli mutaxassislar – rassomlar, ekologlar, jismoniy tarbiyachilar, xoreograflar faoliyat yuritishmoqda. Ular o'z mavzularini yaxshi bilishadi, lekin bolaning rivojlanishi haqida umumiy nuqtai nazarga ega emaslar. Darhaqiqat, maktabgacha ta'lim muassasasiga ob'ektivlik kiritildi va maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini shakllantirishga qaratilgan ta'lim yo'nalishi yuritilmoqda. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

⁶⁸ lotincha - inson, shaxsga xos xususiyat

bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash;

bolaning intellektual va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash;

har bir bolaning hissiy tasovvurini shakllantirish;

bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun oila bilan o'zaro munosabat.

Maktabgacha yosh - bu bola rivojlanishining o'ziga xos davridir. Barcha keyingi yosh bosqichlaridan farqli o'laroq, aynan shu davrda intensiv jismoniy va aqliy rivojlanish kuchli sodir bo'ladi. Maktabgacha ta'lim va kadrlar tayyorlashga zamonaviy yondashuvlar bolaning atrofidagi dunyo haqidagi g'oyalarini shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga xos bo'lgan bunday shaxsiy xususiyatlarni qo'llab-quvvatlash va to'liq rivojlantirish juda muhim, chunki kelajagimizni shu bolalar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бордовская, Н. «Педагогика» Н. Бордовская. - СПб: Питер, 2003. - 450 с.
2. Карелина И.О. «Методика обучения и воспитания в сфере дошкольного образования: курс лекций»: Учебно-методическое пособие – Рыбинск: Филиал ЯДПУ, 2012. – 71 с.
3. Козлова С.А., Куликова Т.А. «Дошкольная педагогика» - учебник для студентов средних педагогических учреждений - 2-е редакционное и дополнительное издание - М. Издательский центр «Академия», 2000 г. - 416 с.
4. Лобанова Е.А. «Дошкольная педагогика» - учебно-методическое пособие / Е.А. Лобанова – Балашов: Николаев, 2005. – 76 с.
5. Л.А. Парамонова, Государственное дошкольное образование: современные тенденции развития и права детей [Текст] / Л.А. Парамонова // Дошкольное образование. - 1997. - №6. - Б. 76-82. – (вопросы по теории).
6. «Дошкольная педагогика». «Просвещение», под редакцией В. И. Ядешко и Ф. А. Сохина, Москва, 1978 г.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ДИДАКТИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Исманова Гульнора Гафуровна

степень магистра, преподаватель Profi University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250377>

Аннотация. В статье рассмотрены важные аспекты и новые взгляды к дидактическому сопровождению в подготовке будущих педагогов, представлены характеристики дидактического сопровождения в организационно-педагогических условиях и дан обзор существующих концепций.

Ключевые слова: дидактическое сопровождение, процесс, обучение, ресурс.

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda didaktik qo'llab-quvvatlashning muhim jihatlari va yangi qarashlari muhokama qilingan, tashkiliy-pedagogik sharoitlarda didaktik qo'llab-quvvatlashning tavsiflari ko'rsatilgan va mavjud konsepsiyalar haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: didaktik qo'llab-quvvatlash, jarayon, ta'lim, resurs.

Abstract. The article examines important aspects and new views on didactic support in the preparation of future teachers, presents the characteristics of didactic support in organizational and pedagogical conditions and provides an overview of existing concepts.

Key words: didactic support, process, education, resource.

В подготовке будущих педагогов в высшем образовании происходит реформирование и обновление системы, механизмов и содержания. Это обусловлено ускоренным развитием науки и техники, нарастающим вниманием на уровень подготовки и квалификации специалистов. В педагогическом процессе организационно-педагогические условия определяются зависимо от целей, задач, закономерностей, принципов, методов конструирования педагогического процесса, сущности используемых педагогических технологий, обучающих средств и педагогического мастерства. Для получения высококвалифицированного кадра соответствующего портрету и профиограмме современного педагога дошкольного образования необходимы организационно-педагогические условия. Дидактическое сопровождение является одним из трёх основных составляющих организационно-педагогических условий, рассматриваемый в рамках нашего педагогического исследования.

Дидактическое сопровождение в организационно-педагогических условиях обусловлено прежде всего дидактикой научных знаний, объектом которых является процесс обучения, а предмет базовое взаимодействие трех компонентов: учителя, ученика и содержания образования. Дидактические концепции проблемного (М. И. Махмутов, А. М. Матюшкин, И. Я. Лернер), личностно-ориентированного (В.В. Сериков, Е.В. Бондаревская, И. С. Якиманская), коллективного способа (В. К. Дьяченко), модульного (Ю. Б. Алиев), системы развивающего (Д. Б. Эльконина, Л. В. Занкова) обучений, бинарно-интегративной концепции содержания образования (Л. М. Перминова), концепции и концептуальные классификации методов обучения (Ю. К. Бабанский, И. Я. Лернер), концепции образовательной среды (В. А. Ясвин, Ю. С. Мануйлов) и средств обучения (С.Г. Шаповаленко, Н.М. Шахмаев, Ю.Е. Шабалин), а также категориально-понятийный аппарат, законы, закономерности, теоретические

классификации в становлении педагогической науки изучались начиная Я. А. Коменского [4. с.5,6,7].

Дидактическое сопровождение способствует эффективности и результативности процесса обучения. Педагогическое понятие «процесс» имея значение «последовательная смена явлений, состояний, изменений в развитии чего-либо» (Толковый словарь Ожегова) [4] в настоящее время находится на стадии стремительной трансформации под влиянием развития науки и технологий. Но также, в дидактике единой формулы эффективного процесса обучения нет, кроме этого, в современной педагогической науке «стоит вопрос о разработке «новой дидактики» [Ц: по Осмоловской. 4. С.29]. В связи с этим определение «процесс» имеет характеристику движения и развития, а «обучение» обретает новые закономерности в соответствии с новыми требованиями современного образования. Таким образом, на наш взгляд, процесс обучения приобретая свойства движущего, развивающего, нарабатывающего новые логические закономерности явления имеет интегративное качество. С учетом анализа научной литературы и результатами последних исследований мы полагаем, что в организационно-педагогических условиях дидактическое сопровождение согласует между собой: 1) цели, задачи, содержание с методикой обучения; 2) совокупность определенных компетенций с моделями обучения; 3) практика в новом контексте с видами деятельности; 4) педагогические подходы с личностно-индивидуальными способностями и психологическими качествами каждого из участников процесса обучения.

В нашей работе дидактическое сопровождения мы сгруппировали на:

- а) дидактические ресурсы широкого масштаба;
- б) дидактические ресурсы узкого масштаба;

Широкий масштаб обеспечение сопровождения дидактическими ресурсами аргументировано: 1) возможностями социальной сети Интернет, сокращающей расстояние, устанавливающий международные коммуникации не взирая на разность владения языками и системами обучения студентов с помощью программных обеспечений онлайн переводчиков и искусственного интеллекта; 2) наличием доступа в онлайн режима к материалам изучаемых предметов в дистанционном формате и обменом материалов в электронных носителях; 3) осуществлением непрерывной связи со всеми участниками процесса обучения обеспечивающий равноправные условия; 4) использованием новаторских инструментов создания и дизайна учебного материала, обучающих и информационных презентаций по предмету изучения, подачи результатов проектов и самостоятельных работ студентов; 5) внедрением программ для онлайн тестирования и оценивания студентов; 6) разработкой научного и учебно-методического ресурса нового поколения, по содержанию дополненных для получения учащимися дополнительной информации QR-кодом, ссылками на электронные ресурсы: платформы, сайты, мессенджер каналы, боты, и т.д.

Дидактические ресурсы узкого масштаба, по нашему мнению, имеют территориальную, персональную, материальную характеристику и обеспечивают: 1) аудиторные занятия (лекции, семинары, лабораторные работы, консультации, тренинги, мастер-классы, учебные мастерские, коучинги и т.д.); 2) практические и лабораторные работы (по соглашению с организациями принимающих будущих педагогов в педагогической практике или по трудоустройству); 3) проекты с коротким сроком реализации (научные конференции, фестивали, творческие конкурсы среди студентов, участие в разработках методического ресурса); 4) контроль за учебным процессом и

непосредственно организацию обучения в высшем учебном заведении; 5) свободный доступ к учебным и раздаточным материалам для учащихся, в том числе и в электронном формате (рабочие листы с упражнениями и заданиями, дневники прохождения педагогической практики, флэера с короткими методическими инструкциями разной направленности, учебники); 6) презентабельность продуктов деятельности студентов (стенгазеты, творческие работы, выставки, презентации в разной форме, авторские работы студентов)⁶⁹.

Территориальная характеристика обуславливается осуществлением дидактического сопровождения в соответствии с внутренними положениями, требованиями, концепциями, уставом педагогического вуза. Персональная характеристика дидактического сопровождения зависит от категории и профессионального мастерства преподавателей, возможно с индивидуальной методикой преподавания, умений организовать образовательную среду в рамках своего предмета, применять педагогические технологии для активизации студентов, методы воздействия и взаимодействия с учащимися в целях развития компетенций, проектировании всего предметного курса посредством интегративных технологий, форм и приёмов работы для поддержки интереса к будущей педагогической профессии. Литературный анализ даёт возможность изучить авторские разработки программ развития профессиональных компетенций у будущих педагогов, которые предлагают самые эффективные и результативные технологии, методики, инструменты развития профессиональных компетенций. По итогам изучения и анализа научной и учебно-методической литературы в Приложении нашей диссертационной работы представлена разработанная «Обзорная карта педагогических технологий». Данная обзорная карта включает общие характеристики и концепции технологий Н.В. Борисова, А.А. Соловьева, Д. А.А.Ухтомского, Г.К.Селевко, Л.М. Митина, Колба, У. Тимоти Голви, Роберта Мери, Дж. Дьюи, В.Х. Килпатрика, Эдвард де Боно, Карла Поппера, К. Мередит Ч.Темплон, Дж. Стилл, П. Ланжевена, А. Валлона, Ж. Пиаже, Милтона Рокича, Роберта Ганье, А.Ю. Уварова, R. Slavina, Тони Бьюзена [2] прошедшие экспериментальную апробацию в педагогических исследованиях. Отметим также модель развития креативной компетентности разработанный И. Н. Саъдуллаевой включающий в процесс обучения и подготовки будущих воспитателей интеграцию интерактивных методов, в частности творческих заданий, индивидуальных проектов, проблемных ситуаций, соревнований «Заковат», тестов Slossan, Veksler, Torrens на выявление уровня креативности, методов: исследовательских, моделирования, «SCAMPER», Mind map, технологий критического мышления, диаграмм Венна, информационно-коммуникационные технологии и др. [6].

Материальная характеристика дидактического сопровождения подразумевает материально-техническую базу высшего учебного заведения, возможностями предоставления технических средств, базы научных, учебно-методических материалов в виде бумажного носителя или электронных библиотек вуза, наличием доступа к дидактическим ресурсам широкого масштаба.

Таким образом, основной акцент в создании организационно-педагогических условий необходимо сделать на включение учащегося в процесс взаимодействия с целью создания условий для его саморазвития, самодвижения в деятельности и взаимодействии [5.С.70]. И в свою очередь дидактическому сопровождению необходимо иметь

⁶⁹ Закон Республики Узбекистан «О статусе педагога», от 01.02.2024 г. № ЗРУ-901

содержательные, качественные, количественные и технологические характеристики, быть сменяемым и обогащенным с учетом всех концепций обновляющейся действительности и реальности в образовании.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «О статусе педагога», от 01.02.2024 г. № ЗРУ-901.
2. Золотаревой А. В. Формирование метапредметных компетенций педагога средствами дополнительного профессионального образования: учебное пособие / под науч. ред.— Ярославль: Изд-во ГАУ ДПО ЯО ИРО, 2018. —180 с.
3. Ожегов С.И., Толковый словарь., URL: <https://gufo.me/dict/ozhegov>.
4. Осмоловская И. М. Дидактика: учебное пособие. М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования РАО», 2021.— 232 с.
5. Печеркина, А. А. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика / монография: Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург : 2011. — 233 с.
6. Saydullayeva N.I.. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. -T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2022. —132 bet.

MATEMATIKA TA'LIMIDA O'YIN ELEMENTLARI: BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Kalekeeva Sarbinaz Turkmenbaevna

Ajiniyoz nomidagi NDPI, tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250436>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsensariylarining qo'llanilishi tahlil qilinadi. Gamifikatsiya yordamida murakkab nazariy tushunchalar oddiy va qiziqarli topshiriqlarga aylantiriladi, bu esa o'quvchilarni dars jarayoniga yanada faol jalb qiladi.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, matematika ta'limi, o'yin elementlari.

Аннотация. В данной статье анализируется применение геймификации и сценариев решения проблем для развития логического и критического мышления учащихся начальных классов на уроках математики. С помощью геймификации сложные теоретические концепции превращаются в простые и увлекательные задания, что способствует более активному участию учащихся в учебном процессе.

Abstract. This article analyzes the application of gamification and problem-solving scenarios to develop logical and critical thinking skills in primary school students during mathematics lessons. Through gamification, complex theoretical concepts are transformed into simple and engaging tasks, thereby encouraging more active student participation in the learning process.

KIRISH

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishini oshirish va bilimlarni samarali o'zlashtirish uchun innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Shunday yondashuvlardan biri — gamifikatsiya, ya'ni o'quv jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'rganish jarayonini qiziqarli qilishdir. Gamifikatsiya yordamida murakkab nazariy tushunchalar oddiy va qiziqarli topshiriqlarga aylantiriladi, bu esa o'quvchilarni dars jarayoniga yanada faol jalb qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta'lim jarayonida gamifikatsiya va muammoli vaziyatlarni hal qilish usullarini qo'llash bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Gamifikatsiya ta'limda keng qo'llanilayotgan usullardan biri bo'lib, uning samaradorligi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan. Masalan, AhaSlides platformasi ta'limda o'yinlashtirishning turli usullarini taklif etadi, jumladan, matematik topshiriqlarni hikoya shaklida taqdim etish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi[1] [AhaSlides](#)

Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashlarini shakllantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, Ashurova Go'zalxon Komil qizining maqolasida matematik nutqning ahamiyati va mantiqiy masalalarning o'quvchilar uchun muhimligi haqida so'z yuritiladi[2].

Sirojiddinova Odina va Xakimova Mohira tomonidan yozilgan maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikr-mulohaza yuritish ko'nikmalarini shakllantirishda nostandart

matematik topshiriqlardan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan[3].

Saidova G. "Ta'lim resurslaridan foydalanish istiqbollari" nomli maqolasida gamifikatsiya tamoyillarini o'quv jarayoniga kiritish orqali talabalar uchun qulay muhit yaratish imkoniyatlarini tahlil qilgan[4].

Qosimova M.A. "Oliy ta'lim muassasalari o'quv faoliyatini raqamlashtirish" mavzusidagi maqolasida raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning afzalliklari va muammolarini o'rgangan[5].

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsenariylari ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishini oshirish va bilimlarni samarali o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Matematik topshiriqlarni hikoya shaklida taqdim etish, muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali o'quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu usullar o'quvchilarning dars jarayoniga faol ishtirokini ta'minlab, ularning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

1. Hikoya shaklidagi matematik masalalar

Dars jarayonida o'quvchilarga matematik masalalarni hikoya shaklida taqdim etish gamifikatsiyaning samarali usuli hisoblanadi. Hikoyaviy taqdimot o'quvchilarga mavzuni tasavvur qilishga yordam beradi, ularning qiziqishini oshiradi va masalalarni yechishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi. Quyida ushbu usulning amalda qanday qo'llanishini ko'rib chiqamiz:

Misol: Tasavvur qiling, o'quvchilarga ***"Sehrli shahar sarguzashtlari"*** deb nomlangan hikoya taqdim etiladi. Sinf o'quvchilari kichik guruhlariga bo'linadi. Bu hikoyada birinchi qahramon – kichkina guruhlardan bitta ishtirokchi ya'ni matematik bola yoki qiz – shahar ichidagi sirli darvoza orqali o'tish uchun turli matematik masalalarni yechishi kerak bo'ladi.

Masala: Sehrli ko'prikdan o'tish uchun qahramon bir raqamli ketma-ketlikni davom ettirishi kerak: 2, 4, 6, 8, ?. O'quvchi to'g'ri javobni topganda, ya'ni 10 deb javob berganda, ko'priki ochiladi va qahramon keyingi bosqichga o'tadi.

- Hikoya davom etadi: Har bir to'g'ri javob bilan guruhdagi keyingi qahramon sarguzashtda olg'a siljiydi va yangi bosqichlarga o'tadi. Qahramon oldiga qo'yiladigan masalalar ketma-ket qiyinlashib boradi, bu esa o'quvchilarning fikrlash ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Bu usul o'quvchilarni masalalarni to'g'ri yechishga undaydi, chunki ular hikoyani davom ettirish va qahramonga yordam berish uchun yangi javoblarni topishga intiladilar.

2. Muammo-hal qilish stsenariylari

Muammo-hal qilish stsenariylari – bu o'quvchilarga turli vaziyatlarni yechish orqali mavzuni tushunish imkoniyatini yaratadigan metod. Ushbu yondashuvda o'quvchilar o'yin davomida muayyan qiyinchiliklar bilan duch keladilar va ularni hal qilish yo'llarini topishga harakat qilishadi. Bu metod mantiqiy fikrlash va turli yo'llarni sinab ko'rish orqali yangi yechimlarni izlashga asoslangan.

Muammo-hal qilishni tashkil qilish usullari:

1. Matematik topshiriqlar orqali muammolar yaratish – Masalan, o'quvchilar "Matematik orol" deb nomlangan vaziyatga tushishadi. Bu orolda qimmatli xazina mavjud, lekin xazina yoniga faqat to'g'ri masalalarni yechib kirish mumkin.

- o O'quvchilar har bir bosqichda turli matematik masalalarni yechish orqali orol bo'ylab sayohat qilishadi. Masalan, ular xazinaga olib boruvchi yo'llarda arifmetik misollarni yechishadi yoki geometrik shakllarni tartibga solishadi.

2. Qiyinchiliklarni asta-sekin oshirish – Barcha topshiriqlar oddiydan murakkabga o'tishi kerak. Bu o'quvchilarga avval asosiy tushunchalarni mustahkamlash, so'ngra ularni yanada murakkab vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi. Masalan:

- Dastlab, oddiy ketma-ketlik masalalari beriladi, masalan, “5, 10, 15, 20, ?”.
- Keyin esa murakkabroq ketma-ketliklar, masalan, “1, 2, 4, 7, ?” kabi o'zgaruvchan ketma-ketliklar beriladi.

3. Mantiqiy fikrlash va yangi yechimlar kiritishga undash

Gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsenariylari orqali o'quvchilar muammolarni o'ziga xos tarzda yechishni o'rganadilar. Har bir to'g'ri javob ularni olg'a surib, hikoyaning keyingi bosqichiga o'tish imkonini beradi. Muammoli vaziyatlar esa o'quvchilarga o'rganilayotgan tushunchalarni bir nechta yo'l bilan hal qilish ko'nikmasini hosil qiladi. Masalan:

- “Nima bo'ladi agar...” savollari orqali o'quvchilar yangi strategiyalarni izlaydilar. Masalan, agar raqamlar ketma-ketligini to'g'ri davom ettirish kerak bo'lsa, o'quvchi bir necha usullarni sinab ko'rishi mumkin va ulardan samaralisini tanlaydi.

Bu turdagi faoliyatlar o'quvchilarga ijodiy va tanqidiy fikrlashni o'rgatadi, ya'ni ular faqat javobni topishdan ko'ra, qaysi yo'l samaraliroq ekanligini aniqlashga ham harakat qilishadi. Shu bilan birga, yangi strategiyalarni o'rganish, turli usullarda yechimlarni sinab ko'rish ularning kelajakdagi muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

4. Gamifikatsiya orqali o'quv jarayonining afzalliklari

Gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsenariylari yordamida tashkil etilgan darslar:

- Motivatsiyani oshiradi: O'quvchilar hikoyani davom ettirish, qahramonga yordam berish va muammolarni hal qilish jarayonida mavzuni yanada katta qiziqish bilan o'rganadilar.
- O'zlashtirishni chuqurlashtiradi: Gamifikatsiya o'quvchilarning mantiqiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirib, tushunchalarni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.
- Ijodiy fikrlashni kuchaytiradi: Har bir muammoni turli yo'llar bilan yechishga imkon yaratib, o'quvchilarni yangi yechimlar qidirishga va muammoga boshqacha yondashishga o'rgatadi.

Yuqorida tavsiya etilgan gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsenariylarini bir nechta o'quvchi faol ishtirok etadigan tarzda o'zgartirish mumkin, shunda hamma o'quvchi jarayonda ishtirok etadi va hech kim faqat tomoshabin bo'lib qolmaydi.

Buning uchun bir nechta yondashuvni qo'llash mumkin:

1. Jamoaviy Ishlash

O'quvchilar kichik guruhlariga ajratiladi, va har bir guruh o'z masalalarini yechishi kerak bo'ladi. Masalan:

- Hikoya davom ettirishda: Har bir guruhga hikoyaning bir bo'lagi va masala beriladi. Guruh masalani yechganda, ular hikoyaning o'zlariga tegishli qismini davom ettirishadi. Shunday qilib, barcha guruhlar birgalikda hikoyani tugatish uchun hissa qo'shadi.
- Muammoli vaziyatlar orqali: Guruhlar o'z yechimlarini muhokama qilib, qaysi usul eng samarali ekanligini tanlashlari va boshqa guruhlarining qarashlarini tinglashlari mumkin.

2. Navbatma-navbat javob topish

O'quvchilar navbatma-navbat hikoyani davom ettiradigan yechimlarni topishadi. Har bir o'quvchi yoki guruh hikoya davomida duch keladigan masalalarni ketma-ket hal qilib boradi. Bu usul o'quvchilarning faolligini oshirib, ularning barini jarayonga jalb qiladi.

3. Rollarni taqsimlash

Har bir o‘quvchiga muayyan rol berish orqali o‘yin yanada qiziqarli va hamkorlikka asoslangan bo‘ladi:

- Masalan, bir o‘quvchi “hikoya boshqaruvchisi” sifatida hikoyani davom ettiradi, boshqa o‘quvchilar esa muammoli masalalarni hal qiladi yoki qahramonlarning yo‘llarini tanlashga javob beradi.

- “Yordamchi qahramonlar” va “masala yechimchilari” kabi rollar orqali o‘quvchilar birgalikda ishlashga va bir-biriga yordam berishga o‘rganadilar.

4. Turnir shaklidagi yondashuv

Bu yondashuvda o‘quvchilar o‘zaro raqobat qiladi, ammo barcha ishtirok etadi:

- O‘quvchilar guruhlariga bo‘linadi va har bir guruh o‘zining kichik hikoya qismini davom ettiradi. Har bir to‘g‘ri yechim uchun guruhga ball beriladi, va kim eng ko‘p ball yig‘sa, o‘sha guruh g‘olib bo‘ladi.

- Bu yondashuvda hamma o‘quvchi ishtirok etishi kerak bo‘ladi, chunki har bir guruh o‘z ballini oshirishga intiladi va birgalikda masalalarni yechishga harakat qiladi.

5. “Kim tez topadi?” o‘yini

Har bir o‘quvchi yoki guruhga tezlik bilan yechish kerak bo‘lgan masalalar beriladi:

- Masalan, hikoya davomida duch keladigan masalalar taqdim etilganda, barcha guruhlar tezroq javob topishga harakat qiladi.

- Kim javobni birinchi topgan bo‘lsa, o‘sha guruh hikoyani davom ettiradi yoki keyingi vazifani tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bu usullar o‘quvchilarni birgalikda ishlashga undaydi va ularning barchasi ishtirok etadigan faol va qiziqarli muhit yaratishga yordam beradi.

XULOSA

Umuman olganda, gamifikatsiya va muammo-hal qilish stsenariylari boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun darslarni esda qolarli va samarali qiladi. O‘quvchilar bu usullarda nazariy bilimlarni qiziqarli va oson shaklda o‘zlashtiradilar, va o‘zlarini matematikaga yaqinroq his qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://ahaslides.com/uz/blog/gamification-learning-platforms/>
2. [Ashurova Go‘zalxon Komil qizi](#). “Boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashlarini shakllantirish” “Ma’naviy barkamol yoshlar yangi o‘zbekiston bunyodkori” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman 2024-yil 16-may <https://doi.org/10.5281/zenodo.1121346>
3. Sirojiddinova Odina Xakimova Mohira “Boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish” “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali №12 December 15, 2022. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7423808>
4. Saidova Zaxro Rahmatullayevna “Informatika va axborot texnologiyalarini o‘qitishda gamefikatsiyadan foydalanish afzalliklari” “Ta’lim tizimida axborot va raqamli resurslardan foydalanish istiqbollari” respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya 2023-yil 30-may, Toshkent, O‘zbekiston
5. Qosimova M.A. “ Oliy ta’lim muassalari o‘quv faoliyatini raqamlashtirish” “Экономика и социум” №4(107)-1 2023

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH FANINING RIVOJLANISH TARIXI

Madumarov Bekzod Yoqubjonovich

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250470>

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy sharoitda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat zaruriyatining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat elementlarini, ya'ni tabiatga, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga doir psixologik-pedagogik asoslar o'rganilgan. Muallif bolalarda shakllangan ko'nikmalarning umri davomida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: avesto, Atrof-muhit, idrok etish, mas'uliyat, ekologik bilimlar, ekologik ong, tabiat muhofazasi bo'yicha ko'nikmalar, ekologik mas'uliyat, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat.

Аннотация. В данной статье описаны теоретические основы необходимости ответственного отношения к окружающей среде в современных условиях. При этом у дошкольников изучаются психолого-педагогические основы формирования элементов экологической культуры, то есть ответственного отношения к природе и окружающей среде. Автор подчеркивает, что навыки, сформированные у детей, будут иметь решающее значение на протяжении всей их жизни.

Ключевые слова: окружающая среда, восприятие, ответственность, экологические знания, экологическое сознание, навыки охраны природы, экологическая ответственность, ответственное отношение к окружающей среде.

Abstract. This article describes the theoretical foundations of the need for a responsible attitude towards the environment in modern conditions. At the same time, preschoolers are taught the psychological and pedagogical foundations for the formation of elements of ecological culture, that is, a responsible attitude towards nature and the environment. The author emphasizes that the skills children develop will be critical throughout their lives.

Keywords: Environment, perception, responsibility, environmental knowledge, environmental consciousness, nature conservation skills, environmental responsibility, responsible attitude towards the environment.

O'rta Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek xalqi qadimdan ekologik madaniyat merosiga ega.

Qadimgi qo'lyozmamiz "Avesto" xalqimizning bebaho mulki sanaladi. Bu nodir kitob bundan o'ttiz asr muqaddam shu zaminda yashagan ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy tarixiy merosidir. "Avesto", ayni zamonda, bu qadim o'lkada buyuk davlat, yuksak ma'naviyat va madaniyat bo'lganligidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdir.

"Avesto" tabiat, jamiyat va inson o'rtasidagi munosabatlarini ma'naviy, ruhiy va axloqiy mezonlar orqali uyg'unlashtiruvchi, kishini qurshab olgan olamni o'rganishga chorlaguvchi falsafadir.

"Avesto"da noyob dorivor giyohlar haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bundan tashqari, uy-joy, atrof-muhit, tabiatni muhofaza qilish, uni asrash to'g'risida tavsiyalar berilgan.

"Avesto"da yer, suv, xona, inson tana a'zolari, kiyim-kechaklarni toza tutish haqida yozilgan. Atrof-muhit, ko'chalarni, butazorlar-u o'tloqlarni, yerni iflos qilgan kishilar

jazolanganlar. Shuningdek, muhit tozaligini saqlash va kasalliklarni oldini olish maqsadida axlatlarni, ifloslangan joylarni tosh, tuproq, qum bilan ko'mib tashlash buyurilgan.

Asarda kasallik tarqatuvchi hasharotlarni yo'qotish, shuningdek, uy hayvonlarini to'g'ri parvarish qilish yo'llari ham ko'rsatilgan.

O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Farg'oniiy va boshqalar tabiatshunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Buyuk alloma Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) risolalaridan birida bunday deb yozadi:

847-yilda Muhammad al-Xorazmiy “Kitob surat al-arz” nomli asarini yozdi. Unda dunyo okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar, ulardagi o'simlik, xayvonot dunyosi, shuningdek, yerning asosiy boyliklari hamda boshqa tabiiy resurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiy-huquqiy bilimlari umumlashtirilgan.

Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy o'zining tabiatshunoslikka oid “Odam a'zolarining tuzilishi”, “Hayvon a'zolari va ularning vazifalari haqida” kabi asarlarida odam va hayvonlardagi ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida ham to'xtab o'tilgan.

Forobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratiladigan sun'iy narsalarni ajratgan. Shuningdek, u tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilganligini va bunda inson omilining ta'siri katta ekaniigini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baholagan.

Abu Rayhon Beruniy esa koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari, narsa va hodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri orqali izohlaydi. Beruniyning fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonot olamining yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangan. Lekin o'simlik va xayvonlar doimo ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi.

Beruniy yer yuzining o'zgarishi o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishi bilan, tirik organizmlarning turli hayoti yer tarixi bilan bog'liq bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Qumni kavlab, uning orasidan chig'anoqni topish mumkin. Buning sababi, bu qumlar qachonlardir okean tubi bo'lgan, deb ta'kidlaydi alloma. Beruniy “Saydana” degan asarida 1116 hil dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi xayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Beruniyning “Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” asarlarida o'simlik va xayvonlarning tuzulishi hamda ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan.

Beruniy o'zining tabiiy-ilmiy kuzatishlari, tajribalari asosida tabiatdagi hodisalar ma'lum tabiiy qonuniyatlar asosida boshqariladi, ularni tashqaridan ta'sir etuvchi har qanday kuch o'zgartirish qobiliyatiga ega emas, degan xulosaga keladi.

Yirik qomusiy olim Abu Ali ibn Sino asarlari orasida “Tib qonunlari” shox asari tibbiyot ilmining qomusi bo'lib, o'rta asr tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho'qqisi bo'lib hisoblanadi.

Ibn Sinoning falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlari uning jahonga mashhur “Kitob ash-shifo”, ya'ni “Davolash kitobi” asarida bayon etilgan. Bu asarda materiya, fazo, vaqt, shakl, harakat, borliq kabi falsafiy tushunchalar, shuningdek, matematika, kimyo, botanika, ekologiya, geologiya, astronomiya, psixologiya kabi fanlar haqida fikrlar bayon etilgan.

Ibn Sinoning tog'larning vujudga kelishi, yer yuzining davrlar o'tishi bilan o'zgarib borishi, zilzilaning bo'lishi kabi turli tabiiy jarayonlar haqidagi fikrlari geologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat shoir balki podsho, ovchi, tarixchi, bog'bon va tabiatshunos bo'lgan. "Boburnoma" asarida joyning geografik o'rni, qaysi iqlimga mansubligi, o'simliklari, hayvonlari haqida bayon etgan va O'rta Osiyoda qadim vaqtlardan buyon qovun, bug'doy, o'rik, nok va mevalarning bir necha navlari borligi haqida ta'kidlagan.

Asarda Bobur borgan joylarning tabiati va o'ziga xos xususiyatlarini Andijon bilan taqqoslagan, hamda O'rta Osiyo, Afg'oniston, Xuroson va Hindistondagi xayvonot dunyosi haqida batafsil bayon etib bergan.

Ilm-fan, ma'rifat-madaniyat asrlar davomida insoniyat olamida so'nmas mash'al bo'lib, yoritib kelgan. Bizga ma'lum bo'lmagan tarix zarvaraqlarida pinhona yotgan qadriyatlarimiz, noyob qo'lyozma asarlarimiz, qadimiy yodgorliklarimiz istiqlool sharofati bilan tadqiqotchi olimlarimiz tomonidan teran o'rganilmoqda.

Ta'lim-tarbiyaning o'z oldiga qo'ygan maqsadi va vazifalarini yaxshi bilmasdan turib yosh avlodni tabiat bilan tanishtirishda ularni maqsadga muvofiq tarbiyalab bo'lmaydi. Buning uchun xalq manfaatlarini aks ettiruvchitarbiyaning maqsadlari to'g'risidagi tasavvur qanday vujudga kelgan va bu tasavvurlar keyinchalik qanday rivojlanganligi hamda peda-gogik tomondan qanday ta'rif va tavsif berilganini eslash maqsadga muvofiqdir.

Shuni aytish kerakki, hayotda har bir fanning yuzaga kelishi hayotiy zarurat natijasidir. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi ham ana shunday hayotiy zaruratning mahsulidir. Bu fan o'z oldiga ana shu tabiat elementlari vositasida yoshlarni tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi. Tarbiya esa pedagogikaning bosh vazifasidir.

Tarixda pedagogika nazariyasi asoslarini shakllantirishda qadimiy Yunonistonning atoqli faylasuflari Platon va Aristotel, italiyalikpedagog Mark Fabi Kvintilianlarning qarashlari alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

Lekin yoshlarni tabiat elementlari vositasida tarbiyalash eng avvalo g'arbdagi ilg'or pedagoglarning tarixidan boshlandi. Ilmiy pedagogikaning rivojlanishini boshlab bergan, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tarbiyasiga katta e'tibor bilan qaragan g'arb pedagoglaridan biri Yan Amos Komenskiy bo'ldi.

Mashhur chex pedagogi Ya.A.Komenskiy bashariyat tarixidan demokratik pedagogikaning asoschisi sifatida o'rin olgan. U o'zining ongli hayotini va amaliy pedagogik faoliyatini, yaratgan ilmiy asarlarini bolalarni o'qitish va tarbiyalashdek oliyjanob ishga bag'ishlagan.

Uning fikricha, inson tabiatning eng go'zal mavjudotidir. Inson tabiatga ergashib, hamma narsani bilib olishi mumkin. O'zining "Buyuk didaktika", "Tillar hamma fanlarning ochiq eshigi", "Fizika", "Falakiyot", "Onalar maktabi", "Tinchlik farishtasi" kabi asarlarida o'zining muhim pedagogik g'oyalarini ifodalagan.

Ya.A. Komenskiy "Onalar maktabi"da 18 ta fandan ma'lumot olishni tavsiya etgan. Uning fikricha olti yashar bola:

- suv, yer, havo, olov, yomg'ir, qor, muz, tosh, temir, daraxt, o't, qush, baliq kabilarni;
- yorug'lik va qorong'ulikning farqini, osmon, quyosh, oy, yulduzlar haqidagi bilimlarni, ularning har kuni chiqishi va botishi haqidagi tasavvurlarni;
- o'zi yashayotgan joyning xususiyatiga muvofiq tog', vodi, dala, daryo, qishloq, shahar nima ekanligini bilishi kerak.

Ya.A.Komenskiy hamma narsani tabiatga bog‘lab tushuntirgan. U o‘quvchilar diqqatini jalb etish uchun kitoblarning nomini qiziqarli nomlab, mazmunini to‘liq ifodalab bergan. Uning aytishicha, bu sohada mavjud narsalardan eng chiroylisi bog‘ning turli manzaralaridan namuna olishdir.

Komenskiy nazariy bilish masalalariga materialist sifatida yondoshdi, birinchi bo‘lib u tarbiyani tabiat bilan uyg‘unlashtirish g‘oyasini, ya’ni tarbiyani asoslashda tabiat hayotga, uning umumiyqonuniyatlariga tayanish g‘oyasini ilgari surdi.

Komenskiy tabiatga monandlik printsipini tabiat va inson rivojlanishidagi universallik, mushtaraklik borligini aniqlab, inson kamol topishining (bolalik, o‘smirlik, o‘spirinlik, yetuklik) davrlarini xarakterlab, ular orasida olti oy davom etadigan dastlabki davrga alohida e’tibor berdi. Uning qimmatli fikri shundaki, bola organizmida jadal jismoniy o‘sish va his-tuyg‘u organlarining rivojlanishi ro‘y beradigan mana shu davrda yosh bolalar onalar maktabida, ps-dagogik qobiliyati bo‘lgan va o‘z tarbiyalanuvchilarini sevadi-gan dono, onalar rahbarligidagi oilada tarbiyalanishlari kerak.

Komenskiyning pedagogika, ta’lim-tarbiya, falsafa, tabiat, ilohiyotga oid 250 dan ortiq asari bor. Bulardan yiriklari «Buyuk didaktika» (1632), «Pansofiya maktabi» (1651), «Onalar maktabi» (1632), «Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari» (1653), «Hislar vositasi bilan idroq qilinadigan narsalarning‘ aksi» (1658) kabilardir.

Ya.A.Komenskiyning bundan qariyb uch yarim asr muqaddam yaratgan nazariyasi yoshlarni tarbiyalash, tabiat bilan tanishtirishdagi dastlabki qadam bo‘ldi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda xulosa qiladigan bo‘lsak, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tabiat bilan tanishtirish fani tarixini bilmay turib bolalarga zamonaviy bilimlarni berib bo‘lmaydi. Modomiki shunday ekan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan har bir tarbiyachi o‘z ustida tinimsiz ishlashi hamda bilim va malakalarini tarbiyalanuvchilarga to‘liq yetkazishga harakat qilishi kerak !

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O.Hasanova. X.Jabborova.”Tabiat bilan tanishish metodikasi”. T.Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi,
2. SH.A.Sodiqova, M.A.Rasulxo‘jaeva Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi. –T. «Fan va texnologiya» 2013
3. Q.Haydarov, S.Nishonova Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T.O‘qituvchi. 1992.
4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.O‘qituvchi. 1995.
5. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. –T.«Ilm Ziyo», 2006 y.
6. M.Umarova. «Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga mas’uliyatli tarbiyalash» –T.2005 y.
7. O.Hasanboeva va boshqalar. «Pedagogika» –T.«Fan», 2006 y.
8. www.kutubxona.uz

MAKTABGACHA TA'LIMDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH MEXANIZMI

Mamadaliyeva Shoxsanam Olimjon qizi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250483>

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda va bir nechta xorijiy mamlakatlarda maktabgacha ta'lim tizimidagi qarashlar, strategiyalar, metod va metodologiyalarning amaliyotga qay tartibda tatbiq etilishini o'rganilgan. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llarini izlash maqsadida turli xorijiy mamlakatlar yutuq va kamchiliklarini o'rganib, mentalitetimizga uyg'un bo'lgan ayrim xorijiy davlatlar yutuqlarini qay tartibda amaliyotga qo'llash mumkinligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: xorijiy tajriba, metodologiya, strategiya, Amerika, Finlandiya, "Yochien" (Privat bog'chalar) "Hoikuen, qiyoslash, resurs.

Аннотация. В данной статье рассматривается, как взгляды, стратегии, методы и методологии системы дошкольного образования применяются на практике в Узбекистане и ряде зарубежных стран. В целях поиска путей совершенствования системы дошкольного образования Республики Узбекистан изучаются достижения и недостатки различных зарубежных стран и предоставляется информация о том, как применять достижения некоторых зарубежных стран, совместимые с нашим менталитетом.

Ключевые слова: зарубежный опыт, методология, стратегия, Америка, Финляндия, «Ёчиен» (Частные детские сады) «Хойкуэн», сравнение, ресурс.

Abstract. This article examines how the views, strategies, methods and methodologies of the preschool education system are applied in practice in Uzbekistan and several foreign countries. In order to find ways to improve the preschool education system of the Republic of Uzbekistan, it studies the achievements and shortcomings of various foreign countries and provides information on how to apply the achievements of some foreign countries that are compatible with our mentality

Keywords: foreign experience, methodology, strategy, America, Finland, "Yochien" (Private kindergartens) "Hoikuen, comparison, resource.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimi o'zining muhim ahamiyatga egaligi va kelajak poydevori bo'lgan bolalar uchun kerakli barcha shart-sharoitlarni yaratib berayotganligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi hukumati tegishli muassislari maktabgacha ta'lim tashkilotlari rivojlanishiga katta e'tibor bermogda. Bunga yaqqol misol qilib maktabgacha ta'lim haqida turli Qonun, Qarorlar tasdiqlanishi va ayniqsa "Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi" Qonunning qabul qilinishi va sifatli ta'lim olishni ta'minlash maqsadida turli yangi dasturlarning amaliyotga tatbiq etilishini olsak bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga har tomonlama jismoniy, ruhiy, aqliy, etik, estetik rivojlanishiga zamin yaratadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning ijtimoiy, ruhiy, jismoniy rivojlanishi, ijodkorlik, mantiqiy fikrlash, muammolarini hal qila olish qobiliyatlari rivojlanishi qo'llab quvvatlanadi, turli bilimlar egallashda bu maskan bola uchun muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlari 2 turda faoliyat olib boradi.

1. Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari

2. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va boshqariladigan hamda ilk va maktabgacha yoshdagi bo'lgab bolalar rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatadigan tashkilot.⁷⁰

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti qonunchilikda belgilangan tartibda berilgan litsenziya asosida, shuningdek, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'lim sohasida ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi yuridik shaxs.⁷¹

Davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bir maqsad yo'lida maktabgacha ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha bir qancha islohotlar olib borilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bola maktab ta'limiga tayyorlanish jarayonining samarali bo'lishi uchun turli qiziqarli didaktik o'yinlar tashkil etilishi, bular orqali bolaning fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlari rivojlantirilishi, turli rolli o'yinlar tashkil etilishi;

Bolalar bilan ishlay oladigan, har bir ehtiyojmand bolaning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turli kreativ yondashish qobiliyatini o'zida mujassamlashtirgan pedagog kadrlar yetkazilishi;

Ta'lim dasturlarining yanada boyitilishi, interaktiv (rangli kitoblar, konstruktorlardan) foydalanilishi;

Bolalarni jamoaviy va guruh bo'lib ishlashda bir biriga ko'maklashish hissini rivojlantirish, guruhli faoliyatlarda aktivlik, liderlik qobiliyatlarini yuzaga chiqara olishi, turli emotsional holatlarda hissiyotlarini tushunishi va ifodalay olishiga yordam berilishi;

Bolalarning sog'lom bo'lib yetishishi uchun jismoniy faoliyatning izchillikda olib borilishi kerak bo'ladi. Bir nechta davlatlar maktabgacha ta'limi haqida ma'lumotlar bilan tanishamiz.

Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimi

Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimiga to'xtaladigan bo'lsak bu tizim o'zining yuqori sifati va bir nechta davlatlarni ortda qoldirishi bilan ko'zga tashlanadi. Finlandiya ta'limining asosiy maqsadi bolaga erkin ta'lim berilishi hamda erta rivojlantirilishi hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bolalar asosan o'yin orqali bilimlarga ega bo'lishlari va o'zlarini erkin ifoda eta olishlari ta'minlanadi. Yana bir e'tiborni tortuvchi jarayon bu Finlandiya pedagoglariga qo'yiladigan talab hisoblanadi. Ular maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borishlari uchun ko'p hollarda magistratura bosqichini tamomlab kelishlari kerak bo'ladi. Bu degani yuqori malakaga va sohasi bo'yicha bilim, tajribaga ega bo'lishi talab etiladi. Ta'lim jarayonlari bolalar uchun har tomonlama qulay va xavfsiz muhitda tashkil etilib, bu yerda bola har tomonlama ijtimoiy, hissiy va jismoniy rivojlanishiga e'tibor qaratiladi. Faoliyatdagi ta'lim dasturlari esa bolalar qiziqishi va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqariladi.

Hozirgi kunda Finlandiya ko'p mamlakatlar uchun o'zining ta'lim tizimi bilan namuna bo'la olmoqda, chunki bu tizim bolaning erkin va sog'lom rivojlanishi uchun turli yondashuvlarni qamrab olgan.

Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimi. Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimi ham boshqa davlatlar singari rivojlanib bormoqda. Yaponiya ta'limi ham O'zbekiston kabi 3yoshdan 6yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim berishga qaratilgan tizimni joriy etadi. Maktabgacha ta'lim

⁷⁰ Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida 3955-sonli qaror

⁷¹ Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida 3955-sonli qaror

tashkilotlarining asosiy maqsadi bolalarni har tomonlama ijtimoiy, emotsional, jismoniy va intellektual rivojlanishini ta'minlash hisoblanadi.

Yaponiyada ta'lim tashkiloti ikki asosiy turni o'z ichiga oladi.

1. “Yochien” (Privat bog'chalar)
2. “Hoikuen” (Davlat bog'chalar)

“Yochien” da bolalar ko'proq akademik ta'limga yo'naltiriladi. Bu yo'nalishda ta'lim olgan bola asosan akademik bilimlarga ega bo'ladi. “Hoikuen” esa bolalarga ijtimoiy hayotdan dars beradi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Yaponiya ta'lim dasturlarida o'ziga xoslik mavjud. Bu dastur ta'limiy o'yinlarni qamrab olish bilan bir yo'sinda o'z ichiga san'at va musiqani ham qamrab oladi. Pedagoglarga qo'yilgan talab sal o'zgacharoq bo'lib, ular pedagogika bilan birgalikda psixologiya va bolaning rivojlanishi bo'yicha chuqur bilimlarga birdek ega bo'lishi nazarda tutiladi. Yaponiya bolaga erkinlik bilan birgalikda, ko'chada o'zini qanday tutishi, kattalar bilan munosabati, boshiga biror muammo kelganda hissiy emotsiyalarini bayon etishi kerakligini uqtiradi.

“Bolalarni nazorat qilmang, ularga haddan tashqari homiylik qilmang, ba'zan ular yiqilib, jarohat olishlari yaxshidir, bu ularga bu dunyoda qanday yashashni o'rgatadi.”⁷² Bu so'zlardan bolaga qay darajada erkinlik berilganini va ayrim jihatlarida e'tiborsiz qoldirilishi yaxshi samara bera olishini kuzatish mumkin.

Yaponiyada xususiy bolalar bog'chalari 80%ni tashkil etadi. Ota-ona ya'ni bolaning vasiylari qancha daromad topishiga qarab bolaning bog'cha uchun to'lovi belgilanadi. “Bo'ladigan bola boshidan ma'lum” degan so'zlar bejiz qolmagan ota-bobolarimizdan. Bolaning boshidan rivojlantirilishi beixtiyor maktabgacha ta'lim tashkilotlariga borib taqaladi. Hozirgi kunda shu darajada maktabgacha ta'limga e'tibor va sarmoya kiritilyaptiki, bu sarflangan investitsiya 10 barobar bo'lib qaytmaslikning iloji yo'qdek nazarimda. Chunki bolalarning ta'lim olishi sifatililigi, ta'lim dasturlarining bolaga munosib holda tashkillanishi, pedagoglarning o'z ustida tinmay ishlashi, ta'lim tashkilotlari multimedia vositalari bilan ta'minlangani buning yaqqol isboti bo'la oladi. Yutuq bo'lgan joyda albatta kamchilik ham bo'ladi. Kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida turli xorijiy mamlakatlar yutuqlarini va maktabgacha ta'lim tizimini o'rganib borishimiz kerak, hamda amaliyotimizga qulay tartibda joriy etib bu kabi kamchiliklarni bartaraf etishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida 3955-sonli qaror
2. Kiotodagi TEDx konferensiyasi; loyiha muallifi Takaxaru Tezuka nutqi
3. J.G' Yo'ldoshev “Xorijiy davlatlar ta'lim tizimi T: “O'qituvchi 1995

⁷² Kiotodagi TEDx konferensiyasi; loyiha muallifi Takaxaru Tezuka nutqi

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNI AMALGA OSHIRISH MASALALARI

Musaev Xamzaxon Zokirjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti 2-bosqich talabalari Xabibullayev Sayfiddin
Saydullo o‘g‘li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250493>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kundagi ta‘limda bo‘layotgan islohotlar va zamonaviy maktablarda rivojlanish jarayonlari, O‘zbekistonda maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limga zamonaviy yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyatlari, yutuq va kamchiliklari, afzalliklari, ta‘lim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali tashkil etishni muhim maqsad ekanligini haqidagi fikrlar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: mamlakat, ta‘lim, tajriba, xorijiy tajriba, ta‘lim inspeksiyasi, tuzilma, xalqaro baholash.

Аннотация. В данной статье выдвигаются идеи о современных образовательных реформах и процессах развития в современных школах, особенностях, достижениях и недостатках, преимуществах современных подходов к дошкольному и начальному образованию в Узбекистане, о том, что эффективная организация образовательного процесса с использованием конкретных средств является важной целью.

Ключевые слова: страна, образование, опыт, зарубежный опыт, образовательная инспекция, структура, международная оценка.

Abstract. This article will put forward ideas about the reforms in education today and the development processes in modern schools, the peculiarities of modern approaches to preschool and primary education in Uzbekistan, achievements and disadvantages, advantages, an important goal in the effective organization of the educational process using specific tools.

Keywords: country, education, experience, foreign experience, educational inspection, structure, International Assessment.

Davlatimiz rahbari “O‘qituvchi va murabbiylar” kuni munosabati bilan soha vakillariga yo‘llagan tabrik nutqida ta‘kidlaganidek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta‘lim va tarbiyadir. Aynan, shuning uchun ham, Prezident: “Maktabda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, ta‘lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o‘zgarmaydi”[1],—deb ta‘kidlaganlarida “Uchinchi Renessans poydevori”ni ta‘lim islohotlarida ko‘rdi. Ta‘lim jarayoni uzluksiz bo‘lib, uning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan sifatli natijalarga olib keladigan islohotlarga bog‘liqdir.

Haqiqatan ham, ta‘limga zamonaviy yondashuvlar ta‘lim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali tashkil qilish va qo‘yilgan o‘quv dasturlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlaydi.

Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o‘quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko‘rib chiqish, o‘quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta‘kidladi. Bu borada Finlandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo‘yicha dunyoda eng ilg‘orlardan biri. Ta‘limni isloh qilish haqida fikr yuritir ekanmiz, ta‘lim olishning asosiy vositasi bo‘lgan darsliklarni yangilamay turib, o‘quvchi va o‘qituvchi mustaqilligiga erishmasdan natijaga erishib bo‘lmaydi.

Bu haqda Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning: “Darsliklar masalasida ham ancha muammo borligi uning ichiga kirgach bilindi. Ularning saviyasi haqida katta muhokamalar bo‘ldi. Finlandiya standarti bilan 1-4-sinflar uchun darsliklar qiladigan bo‘ldik. Finlandiya xalq ta’limi Yevropa miqyosida, umuman, dunyoda raqobatbardosh hisoblanadi[2]”, - degan fikrlari bu sohaga yuksak iqtidorga ega soha vakillarini jalb qilishni anglatadi. Barcha maktablarda “Milliy o‘quv dasturi”ni to‘laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish amalga oshirildi.

Vatanimiz ta’limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko‘zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o‘quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir.

Yangilangan ta’lim to‘la ma’noda yangicha tafakkur, sog‘lom fikr demakdir. Hozirgi davrda ta’limning qadr-qimmat, obro va nufuziga teng darajada uning ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo‘lmog‘i zarur. Ta’limdagi muvaffaqiyat, aksariyat dadil harakat qiluvchilar tarafida bo‘ladi. Dadil harakat, shijoat tufaylidir. Shijoatni esa insonga, o‘zbek milliy pedagogikasining mumtoz namoyondasi Abdulla Avloniy takidlaganlaridek maktab ilm ma’rifat baxsh eta oladi.

Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur’atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta’lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda. Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta’lim maskanlari tashkil etildi.

Ularda xalqaro tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, “Zamonaviy maktablarni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi.

Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarning kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi 2030- yilga qadar esa 50 foizini, zamonaviy maktab” larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi.

Prezidentimiz shu yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomada maktab o‘quv dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o‘quv yuklamalari va fanlarni qayta ko‘rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini takidladi. Maktablarda moddiy-texnik ta’minotini yaxshilash, o‘quv tarbiya jarayonida xalqaro zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha vazifalarini belgilab berdi.

Jahon ta’lim tizimini kuzatar ekanmiz, har bir rivojlangan davlatning boshlang‘ich ta’limida alohida ustivorlikka ega jihatlar mavjud. Jumladan, Xitoyda 6 yoshga to‘lgan bolalar boshlang‘ich maktab yoki o‘rta maktabga kiradilar va u yerda 6 yil o‘qiydilar. Boshlang‘ich maktabda bolaning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga katta e’tibor beriladi. Bolalar jismoniy tarbiya darslariga ko‘p vaqt ajratadilar, cholg‘u asboblarni chalishni o‘rganadilar, ingliz va rus tillaridagi bilimlarini oshiradilar. Darslar 7:00 da boshlanadi. Har kuni ertalab barcha o‘quvchilar o‘qituvchilar bilan birgalikda jismoniy mashqlar qiladilar. Keyin soat 8.00 dan 12.00 gacha tabiiy va matematika fanlari o‘rganiladi.

Soat 12.00 dan 13.00 gacha tushlik tanaffusi mavjud bo'lib, unda bolalar maktabda uxlashlari mumkin, tushdan keyin esa gumanitar fanlar bo'yicha yana uchta dars o'tkaziladi. Keyin bolalar uy vazifalarini bajaradilar va faqat soat 16.00 da uyga qaytishlari mumkin.

Turkiya boshlang'ich ta'lim tizimida ekologiyaga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, 2005-yilda joriy qilina boshlagan boshlang'ich maktab o'quv dasturida u yoki bu tarzda ekologik muammolarga ta'sir etuvchi mavzular “Hayot xavfsizligi (atrof-muhit)”, “Tabiiy fanlar va texnologiya” fanlari materiallariga kiritilgan. Ta'lim muassasasi qoidalariga ko'ra, ushbu fanlar quyidagi funksiyalarni bajaradi: o'z-o'zini bilish, tabiat va unda sodir bo'layotgan jarayonlarni tushunish qobiliyati, hayot sifatini yaxshilash yo'llarini topish, tabiiy resurslardan to'g'ri foydalanishni o'rganish.

Finlandiya 2014-yilda asosiy ta'lim bo'yicha yangi milliy tayanch o'quv dasturini ishlab chiqdi va u 2016-yil avgust oyidan boshlab Finlandiya maktablarida amaliyotga joriy qilina boshlandi. O'quv dasturini isloh qilishdan maqsad o'qituvchilar va pedagoglarga bolalar va yoshlarning hayotida zarur bo'lgan narsalarni o'rgatishda yordam berishdir. (Sahlberg 2015.)

Finlandiya ta'limining oliy maqsadi farzandlarimizni hayotga tayyorlashdir. Biz farzandlarimiz kelajakda ularning hayotida yordam beradigan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarni o'rganishlarini xohlaymiz. Shuning uchun biz bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda ularga qanday muhim kompetensiyalar kerak bo'lishi haqida o'ylashimiz kerak.

Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalambor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e'tibori bu yo'ldagi say harakatlari bilan o'lchanadi. Bugungi kunda ta'lim mazmuniga bo'lgan e'tibor rivojlangan mamlakatlardagi shart-sharoitlarga yetib bormoqda...Buning isboti sifatida xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimini tahlil qilib o'tamiz.

Yaponiya ta'lim tizimi

Yaponiya ta'limida iqtidorli o'quvchi tushunchasi yo'q. chunki har bir o'quvchi alohida iqtidor sohibidir. Ilg'or mamlakatlar ichida Yaponiya ta'limi o'ziga xos yo'nalishi yetakchi o'rinni egallaydi. Jumladan, Yaponiya ta'lim tizimining tarkibi quyidagicha: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, kichik o'rta maktab, yuqori o'rta maktab, oiliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari. Boshlang'ich maktabda o'qituvchilar bolalarni tanqidga, ya'ni o'z xulqining yomon jihatlarini, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o'rgatishadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga tasir etadi[2].

Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari orasida ham yuqori bo'lgan yagona davlat. Majburiy ta'lim muhiti. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. Muhtoj oilalarning bolalariga moddiy yordam ko'rsatiladi. Yuqori o'rta maktab 10-11-12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari mavjud.

Yuqori bosqich o'rta maktablarda butun o'quv jarayonida o'quvchilar 80 ta sinov topshirishadi. O'quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o'z xohishlariga ko'ra ingliz tili, texnik ta'lim va maxsus sinovlarga jalb etiladi. Universitetlariga yuqori va o'rta maktabning yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilari qabul qilinadi. Universitetlarga qabul qilinish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqich turar joyda o'tkaziladi, buning uchun yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tkaziladi. Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir. Yaponiyada bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas'uliyati ayniqsa kattadir. Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo'lib o'sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o'zlarini ma'sul deb

hisoblaydi. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko‘plab metodik qo‘llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televideniya orqali ko‘plab pedagogik maslahatlar berib boriladi.

Amerika Qo‘shma Shtatlari ta‘lim tizimi:

Amerikada o‘rta ta‘lim 12 yil bo‘lib boshlang‘ich o‘rta va quyi maktablarga bo‘linadi. Aksariyat qismi davlat maktablaridan iborat va ularda o‘quvchilarning 88 foizi o‘qiydi. Ta‘lim muassasalarini davlat va shahar buyudjetlari moliyalashtiradi, Qo‘shma shtatlarda yalpi ichki mahsulotning 7.5 foizi har yili ta‘limga sarflanadi. 12foiz o‘quvchilar xususiy maktablarga boradi, ularning moddiy resurslari ota-onalar, turli mablag‘lar va xayriya mablag‘lari hisobidan shakllantiriladi. Mamalakatlarida ta‘lim maskanlari raqamlarga ega emas, ammo ular hududlar bo‘yicha yoki mashhur kishilar nomi bilan ataladi. Odatda har bir sinf xonasi televizor va kompyuterga ega. Kompyuter sinflari yuqori tezlikdagi internetga ulangan. Amerikada nusxa ko‘chirish uskunalari juda ko‘p joylashtirilgan. Chunki o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga deyarli barcha vazifalar bosma shaklda beriladi. Boshlang‘ich maktabda har yil sinf o‘qituvchisi o‘zgaradi. Boshlang‘ich sinflarda matematik bilimlarning hajmi Rossiya va Angliya maktablari darajasiga nisbatan biroz yengilroq. Ko‘paytirish jadvali 3-sinfdan boshlanadi.

Amerika maktablaridagi o‘ziga xos usullaridan biri har bir o‘quvchining, „Hisobot kartasi“ yuritilishidir. Unda o‘quvchi 10 xil xatti -harakati bo‘yicha baholanadi. Ota-onalar ushbu karta bilan tanishib borar ekan, farzandlariga oqsayotgan tomonlarini aniqlab, uni tuzatishga harakat qilishadi. Amerika pedagoglari haftasiga bir marta 1-3-sinf o‘quvchilari uchun “Sevimli o‘yinchoq” metodini qo‘llashadi. Bu metodda bolalar o‘yinchoq‘ini tariflaydi. Mazkur metodni qo‘llashdan maqsad bolani uyatchanlikdan xalos bo‘lishga, sinfdoshlari orasida erkin gapirishga o‘rgatishdir. Amerikada ta‘limni haddan ziyod demokratlashuvi talabalar bilimining puxtaligini tekshirish va nazorat qilishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu sababli boy moddiy baza va tajribaga ega bo‘lgan davlatda butunlay savodsiz bo‘lgan bolalar ham topiladi.

Germaniya jahon ma‘rifat va madaniyat o‘choqlaridan biri. Ushbu davlatda har bir fuqaro o‘z shaxsini erkin rivojlantirish, o‘z iqtidori moyilligi va qobiliyatiga qarab maktab, o‘qish joyi va kasb tanlash huquqiga ega. Maktab ta‘lim tizimi boshlang‘ich va o‘rta ta‘lim muassalaridan iborat. Barcha davlat maktablarida o‘qish bepul. Germaniyada maktab ta‘limi quyidagi maktab tiplariga bo‘linadi: boshlang‘ich maktab; yo‘nalish maktablari; asosiy maktab; real maktab; gimnaziya; umumiy maktab; maxsus maktab. Boshlang‘ich maktab ta‘lim tizimining poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich maktabdan so‘ng o‘quvchilar yo‘nalish maktabga o‘tishadi. Asosiy yoki to‘liq xalq maktabi boshlang‘ich maktabni bitirib, real maktab yoki gimnaziya bormagan barcha o‘quvchilar uchun majburiydir. Asosiy maktab o‘qituvchilari o‘zlarini o‘qituvchi emas, ijtimoiy pedagog, deb his qiladi. Lekin asosiy maktabdagi o‘quvchilar yomon o‘zlashtirishiga qaramasdan kasbiy ta‘lim olishiga majbur bo‘lishadi. Real maktablar ikkinchi bosqichga qarashli bo‘lib, odatda 5-10-sinflarni o‘z ichiga oladi. Real maktab yuqori darajali kengaytirilgan umumiy ta‘lim beradi va o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, mas‘uliyat hissi, insonlarga rahbarlik qilish ko‘nikmalariga yuqori talab qo‘yadigan kasb egalari bo‘lishi uchun kasbiy ta‘lim kurslariga tayyorlaydi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Prezident Sh.Mirziyoyevning “O‘qituvchi va murabbiylar kuni”ga bag‘ishlangan tabrik nutqi. Toshkent, 2020
2. Ikromov A.B., Maxmudov S.Y., Anorqulova G.M. Germaniya: Ta‘lim, ilmfan (metodik qo‘llanma. Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIYA FANINING TUTGAN O‘RNI

¹N.B.Muxiddinova, ²Abdujabborova E'zoza Botirovna

¹Navoiy davlat universiteti, pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi, ²Pedagogika
ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250501>

Annotatsiya. Mazkur maqola Tarbiya fani maqsadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun Tarbiya fanining tutgan o‘rni va uni belgilab beruvchi me‘yori -huquqiy hujjatlar, o‘quvchilarga fanning ta’siri jihatlarini aks etgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya fani, Tarbiya fanini o‘qitishning dolzarbligi, fan maqsadi, mohiyati, maktab davri, bola idroki, odob, allomalarning fikri.

Abstract. This article is the purpose of education science. The role of the science of education for primary school students and the regulatory and legal documents defining it aspects of the science's impact on students are reflected.

Keywords: Science of education, relevance of teaching science of education, purpose, essence of science, school period, child's perception, manners, opinion of scholars.

Аннотация. Данная статья является целью педагогической науки. Отражены роль науки об образовании младших школьников и определяющих ее нормативно-правовых документов, аспекты воздействия науки на учащихся.

Ключевые слова: педагогика, актуальность преподавания педагогики, цель, сущность науки, школьный период, детское восприятие, манеры, мнение ученых.

Tarbiya muayyan aniq, maqsad hamda ijtimoiy -tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatdan turlicha ifodalanib kelingan bo‘lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlari kelib chiqib asoslangan. Tarbiya maqsadi ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Eng oddiy harakatdan tortib to keng ko‘lamli davlat dasturi asosida tashkil etiluvchi tarbiya doimo muayyan maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Tarbiya maqsadi umumiy va individuallik xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Ilg‘or pedagogika umumiy va maqsadlar birligi va uyg‘unligi namoyon etiladi. Maqsad tarbiyani umumiy ijtimoiy maqsadi ijobiy hal etishga yo‘naltiradi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etish asosida hal etiladigan vazifalar tizimidir. Tarbiya maqsadlari mohiyati va ko‘lamiga ko‘ra umumiy va aniq vazifalar sifatida guruhlanadi. Tarbiya jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Uning muhim xususiyati aniq maqsadga yo‘naltirilganligidir. Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiya va tarbiyalanuvchi) lar o‘rtasida tashkil etuvchi hamda aniq maqsadga, samarali hamkorlik jarayoni demakdir. Zero tarbiya jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchilarning faolligi tashkil etadi, boshqariladi va nazorat qilinadi.

Odob- tarbiya tushunchalari avvalgi zamon allomalari uchun ham muhim dolzarb masala hisoblangan. Jumladan Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori singari jadidchilar ham milliy maorif va madaniyat, ijtimoiy -siyosiy sohada tub burilish yasagan. Behbudiy Turkistonda jadid asoschilaridan biri hisoblanadi. Jahonga mashhur bo‘lgan o‘zbekning yagona jugrofiyashunosi, atoqli jamoat arbobi, buyuk islomshunos, ulug‘ pedagog va axloqshunos Mahmudxo‘ja bolalar uchun "usuli jadid" maktabining zarurligi, uning qonun-qoidalari singari, darsliklarni o‘rgandi. Bolalar yoshlar o‘qishi uchun jadid maktabini ochdi. "Usuli jadid"

maktablarida hamma o‘qish huquqiga ega bo‘lgan. Behbudiyning fikricha axloq va tarbiyaning asosi- maktab , barcha ilmning boshi va ibtidosi maktab. Saodatning fozil insonning ma’naviy chashmasi -maktab degan aqidaga amal qiladi. Shu o‘rinda aytish joizki, Saodatga erishish uchun tarbiya, odob bo‘lishi kerak. Maktab va tarbiya bir-biriga o‘zaro chambarchas bog‘liqdir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” [], degan ulug‘ g‘oya asosida mamlakatimizda maktab ta’limini umummilliy harakatga aylantirish borasida, yoshlarni Vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 23-avgust kuni xalq ta’limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma’naviyatini yuksaltirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida berilgan topshiriqlar ijrosini ta’minlash yuzasidan Vazirlar Mahkamasining " Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida "Tarbiya fanini bosqichma -bosqich amaliyotga joriy qilish choralari to‘g‘risida qaror qaror qabul qilindi. Mazkur qaror asosida 2020-2021 o‘quv yilidan boshlab, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fani o‘qitilishi joriy qilindi. “Tarbiya” fani o‘quvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning ongiga umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma’naviyatni yanada chuqur singdirish, ularni Vatanparvarlik, inson ruhida tarbiyalash umumiy o‘rta ta’lim muassasalaridagi ma’naviy -tarbiyaviy ishlarni yangicha asosda tashkil etishni nazarda tutadi.

"Tarbiya" darsligi "Odobnoma", " Vatan tuyg‘usi" , " Milliy istiqloq g‘oyasi va ma’naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlar tarixi" fanlarini birlashtirgan holda, darslikni tayyorlashda Yaponiyaning "Axloq ta’limi", Singapurning "Fe‘l- atvor va fuqarolik ta’limi", Buyuk Britaniyaning " Tafakkur", Xulq ta’limi" fanlari va darsliklari yaqindan o‘rganildi. “Tarbiya” fanini amaliyotga joriy qilinishi, mashg‘ulotlar va mavzularning amaliy yo‘naltirilganligi o‘quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg‘otish maqsadini ko‘zlaydi. Bundan tashqari, fuqarolik pozitsiyasi shakllantirib kelajakda jamiyatga munosib shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘quv fani mohiyatini 50% nazariy 50% amaliy asosga qurilgan. Tarbiya darsliklarida “role -model" ya’ni "namuna keltirish" zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi. 1-sinflarda o‘quvchi dastlab orzularini aniqlay olishni o‘rgatilsa , 2-sinfda o‘z oldiga maqsad qo‘ya olish ko‘nikmasini shakllantiradi. 3-sinfda o‘quvchida dasturni o‘zlashtirish natijasida maqsad va orzu-umidlarni amalga oshirishga harakat qilish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi. 4-sinfda atrofda bo‘layotgan voqea hodisalarga sog‘lom munosabat bildiradi oladi, shaxs sifatida o‘zini anglaydi va o‘z xatti harakatlarini tahlil qiladi.[1]

Maktablarda bolaga, albatta ta’lim bilan birgalikda tarbiya ham beriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun nashr etilgan tarbiya fani darsligi rasmi mavzu alohida ahamiyat kasb etadi. Bolaga ko‘rish orqali eslab qolish kuchliroq bo‘lganligi sababli, Tarbiya darsi boshlang‘ich sinflarda alohida ajralib turadi.

Boshlang‘ich sinflarda Tarbiya fani o‘qitilishi o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni talab etiladi. Boshlang‘ich sinflarda dars davomida interfaol metodlardan foydalanish, o‘quvchilarni munozaraga kira olishga, erkin fikrlashga, o‘z -o‘zini baholash va rag‘batlantirish singari bolani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Munozara bolalarga hissiy -og‘zaki ta’sir ko‘rsatish asosida ularda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Baxs- munozara usuli bo‘lib mavzu yuzasidan o‘tkaziladi, bu esa o‘quvchilarning ma’naviy dunyo qarashini keng miqyosda yuksaltiradi va o‘z -o‘zi anglashni va dunyo qarashi va xulq-atvori ijobiy tomonga o‘stiradi. Darslikda berilgan

mashqlar o‘quvchini qiziqtriadigan idrokini baland qiladigan o‘rganish metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq meyorlarini va xulq -atvor qoidalarini bajarishga odatlanishdir.

Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs bo‘lib rivojlanishning keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi. O‘qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganliklari ko‘zatib borishliklari mumkindir. Kichik yoshdagi bolalar odatlarni o‘z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo‘lga qo‘yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat harakatga aylanadi. Mashq miyani xatti - harakatlarni ko‘p marotaba takrorlashni o‘z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun ongli ijobiy jarayondir. Mashq natijasini ko‘nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o‘quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma’naviy-axloqiy sifatleri boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

O‘rganish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq -atvor ko‘nikmalari, odatlarini shakillantirishga maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar , amaliy ishlardir. O‘rgatish bir necha izchil harakatlar yig‘indisidir. O‘qituvchi bu harakatlarni ko‘rsatib berishi, tushuntirishi , kuzatishi lozim. Mana shu metodlarni Tarbiya fanida foydalaniladi. Bu esa bolalarning tarbiyasi uchun juda muhimdir. Tarbiya fanida qo‘llangan eng muhim asosiy metod bolalar uchun rasmlari o‘rganish metodi. Rasmlar bolani o‘rganishda muhim differensiyal-diagnostik vosita hisoblanishi orqali bolalarda o‘zgacha obraz uyg‘otadi. Bolalarni qiziqishi ortadi. Bolalarning odobi Tarbiya fanida yaqqol tarzda yaxshi xislatlar sohibi bo‘lishga undaydi. Demak bundan ko‘rinib turibdiki, hozirgi kunga kelib kichik yoshdan tarbiya qilish. Bu odobning poydevori sanalmoqda. Xulosa qilib aytganda Boshlang‘ich sinflar uchun berilgan tarbiya fani unda qo‘llangan uslubiy metodlar. Bolalarning ma’naviy qarashini va dunyoqarashini kengayishiga, erkin fikrlovchi va zukko o‘quvchilardan biri bo‘lishiga yordam beryapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Комилов Н. Комил инсон - миллат келажаги. - Т.: «Ўзбекистан», 2001. - 47 б.
2. Каримова В.М., Суннатова Р.И., Тожибоева Р.Н. Мустакил фикр-лаш. Т., 2010.
3. Гозиев Э.Г. Психология. Т., "Укитувчи", 1994.
4. Богоявленская Д.Б. Психологические основы интеллектуальной активности: Автореф. дис...д-ра психол. наук. М.,1988.
5. Махмудов Х. А. Формирование культуры свободного мышления у учащихся профессиональных колледжей как педагогическая проблема [Текст] / Х. А. Махмудов // Молодой ученый. — 2012. — №9. — С. 289-292.
6. Нишоновна З.Т. Мустакил ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг психологик асослари. Психология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Низомий номидаги ТДПУ, - Т.: 2005. -391 б.
7. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. СПб, 2003.
8. Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Развитие критического мышления на уроке. М. Просвещение, 2004.
9. Ноэль-Цигульская Т.Ф. О критическом мышлении. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: http://kuchaknig.ru/show_book.php?book=26693&page=1/

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BAHO MUNOSABATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

N.D.Nabiyeva

Navoiy davlat pedagogika instituti, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250514>

Annatsiya. Har bir inson, shu jumladan bola ham doimiy ravishda tashqi dunyoni baholashni, o'zini o'zi qadrlashni shakllantiradi va doimiy ravishda boshqa odamlarning baholariga ta'sir qiladi. Baholash insonning dunyo bilan, boshqa odamlar bilan, jamiyat bilan o'zaro munosabatini tashkil qilish uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: baho, taqqoslash, qiyoslash, kompetensiya, nutq, muloqot, qobiliyat

Аннотация. У каждого человека, в том числе и ребенка, постоянно формируется оценка внешнего мира, самооценка, постоянно находится под влиянием оценок других людей. Оценка необходима для организации взаимодействия человека с миром, с другими людьми, с обществом.

Ключевые слова: оценка, сравнение, сравнение, компетентность, речь, общение, способность.

Baholash nafaqat o'quv faoliyatining tarkibiy qismi, balki atrofimizdagi dunyoni, o'zimizni va boshqalarni baholash qobiliyatidir. Har bir inson, shu jumladan bola ham doimiy ravishda tashqi dunyoni baholashni, o'z-o'zini baholashni, aks ettiruvchi baholashni, nazorat baholashni shakllantiradi va doimiy ravishda boshqa odamlarning baholariga ta'sir qiladi. Baholash insonning ob'ektiv dunyo bilan, boshqa odamlar bilan, jamiyat bilan o'zaro munosabatini tashkil qilish uchun zarurdir. Baholar "to'liq aks ettiradi va ular bilan birgalikda ko'plab muhim shaxsiy fazilatlarni rivojlantiradi: axloqiy, intellektual, hissiy, axloqiy-irodaviy, estetik" (Mnatsakyan). Baholash jarayonida tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy operatsiyalar shakllanadi, bolalar izchil nutq malakalarini egallaydi. Bu baholovchi bayonotni yaratish qobiliyatining muhimligini belgilaydi.

Maktabgacha yoshda bolaning fikrlashi rivojlanishning yangi bosqichiga kiradi. Faqat g'oyalar doirasining ko'payishi, nafaqat aqliy ufqlarning kengayishi, balki aqliy faoliyatning o'zini qayta qurish ham mavjud.

Tarbiyaviy ish to'g'ri tashkil etilganda, bola qarama-qarshiliklarga tushib qolmasdan, kuzatilgan hodisalar va ular haqida fikr yuritish o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tushuna boshlaydi.

Bu yoshdagi bola birinchi marta mantiqiy fikrlashning eng oddiy shakllarini rivojlantira boshlaydi.

Fikrlashning rivojlanishi yakka holda sodir bo'lmaydi, bu bolaning hayotidagi umumiy o'zgarishlar, uning atrofdagi voqelikka munosabati o'zgarishi bilan bog'liq. Rivojlanishning har bir bosqichida bolaning ruhiy xususiyatlarini shakllantirishda faoliyatning ma'lum bir turi ustun ahamiyatga ega. Atrofdagi voqelik hodisalariga amalda duch kelish, o'ynash, kattalar va kattalar bilan muloqot qilish, bola nafaqat individual bilimlarni egallaydi, balki uni ma'lum bir tarzda umumlashtirish va baholashni ham o'rganadi.

Olti-yetti yoshli bolalarni baholash va baholash bayonotini yaratishga o'rgatishning ahamiyati shundaki, baholash insonning ob'ektiv dunyo bilan, boshqa odamlar bilan, jamiyat bilan deyarli har qanday o'zaro ta'sir harakatini tashkil etishi uchun zarurdir. .

Ta'lim va nutq sharoitida baholash ayniqsa muhimdir: u murojaat qilingan shaxsni bilim va ko'nikmalarini oshirishga, mustaqillik va tanqidiylikni rivojlantirishga, o'z ishini o'z-o'zini baholashga undaydi, ya'ni. o'quvchini rag'batlantirish va yo'naltirish vositasidir. Bolaning hayotida baholashning ahamiyati uning baholash bayonotlarini yaratish qobiliyatini o'zlashtirish zarurligini belgilaydi.

Baholash bayonotini yaratishni o'rganish bosqichlarda sodir bo'ladi:

- baholash bayonotini yaratish uchun motivatsiya yaratish;
- bolalar nutqini baholashni ifodalashning lingvistik vositalari bilan boyitish va baholash va baholash bayonotlarining tuzilishi haqida tasavvurni shakllantirish;
- biror narsa yoki kimnidir baholash jarayonida baholash bayonini yaratish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish va takomillashtirish.

6-7 yoshli bolaning lug'atida baholovchi ma'noga ega bo'lgan lug'at kam miqdorda bo'lib, bolalar sabab-natija munosabatlariga ega bo'lgan murakkab jumladan foydalanadilar, matn haqida asosiy tushunchaga ega. Shu bilan birga, o'qituvchi ushbu turdagi matnlarni o'rgatish bo'yicha ishlarni tashkil etishda baho gapning mazmuniy qismlarini bog'lovchi rasmiy vositalar: qo'shma qo'shma gaplarga, kirish so'zlariga alohida e'tibor qaratishi zarur. Bolalarning baholash bayonotlarini tahlil qilish qo'shma gapning stereotipik ishlatilishini ko'rsatadi, chunki u ma'lum darajada muloqot jarayonida xuddi shu "Nima uchun?" Degan savolni qo'zg'atadi. Bayonotlar hajmi aloqa holatiga, mavzu va vazifalarning tabiatiga bog'liq. Argument qismlarini bog'lash uchun bolalar bog'lovchilardan foydalanadilar, chunki; nima uchun; Shuning uchun. Hatto maxsus tayyorgarliksiz ham, bolalar, agar kerak bo'lsa, fikrlash va baholash kabi bayonotlardan foydalanadilar. Bunday bayonotlarni yaratishdagi qiyinchiliklar ularning tarkibiy murakkabligi va bolalarning semantik qismlarni bog'lashning maxsus lingvistik vositalarini bilmasligi bilan bog'liq.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolaning baholash bayonotlari bevosita bolaning fikrlash rivojlanish darajasiga, xususan, og'zaki-mantiqiy fikrlashning boshlanishiga bog'liq; Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyati bu monolog turidan foydalana olmaslikdir, garchi uni o'zlashtirish uchun zarur shartlar mavjud bo'lsa ham.

Olti yoshdan etti yoshgacha bo'lgan bolalarni baholash bayonotini yaratishga o'rgatishda ikkita yo'nalish belgilanadi:

- ✓ bolalar nutqini baholashni ifodalash uchun ishlatiladigan til vositalari bilan boyitish;
- ✓ baholash bayonini tuzishni o'rganish.

Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarni baholash bayonnomasini yaratishga o'rgatish bo'yicha ish mazmuni. Ushbu ish jarayonida bolalar quyidagilar haqida g'oyalarga ega bo'ladilar:

- ✓ baholashning og'zaki bo'lmagan va og'zaki (leksik) vositalari haqida;
- ✓ so'zlar yordamida baholovchi bayonotning asosiy g'oyasini ifodalash usullari haqida;
- ✓ fikrlash nutqning alohida turi sifatida va uning xilma-xilligi haqida - baholovchi bayon (uning nutqdagi vazifalari, tuzilishi, lingvistik xususiyatlari);
- ✓ baholash bayonotining tarkibiy qismlarini bog'lash vositalari haqida;
- ✓ baholash bayonotlarining turlari haqida (izoh, tanbeh, tasdiqlash);
- ✓ har xil turdagi baholash bayonotlarida qo'llaniladigan odob-axloq formulalari haqida;

✓ kommunikativ vaziyatga (so‘zlashuv va ish nutqida) qarab baholovchi bayonotlarning stilistik farqlanishi haqida.

Baholash bayonotlarini yaratishga o‘rgatish texnikasi bolalar nutqini rivojlantirish usullari bilan belgilanadi:

➤ Nutqni rivojlantirish darslarida kimnidir (biror narsani) baholashni talab qiladigan ta’lim va nutq vaziyatlarni yaratish.

➤ Ekskursiyalar va sayrlarda maxsus tashkil etilgan kuzatishlar, baholash bayonotini yaratishga undaydi.

➤ Baholovchi ma’noga ega bo‘lgan so‘zlardan sinonimik qator va antonimik juftlarni tuzish, ularni o‘z baholash gaplaringizga kiritish.

➤ Berilgan turiga qarab gaplar, matnning tarkibiy qismlari, gaplar tuzish.

➤ Berilgan mavzu yoki ma’lum turdagi baholovchi ma’noga ega bo‘lgan iboralar va jumalarni tuzish, ularni baholash bayonotlariga kiritish.

➤ Rasmlar, san’at asarlari uchun illyustratsiyalar, shu jumladan qiymat mulohazalari yoki baholash elementlari asosida hikoyalar tuzish.

➤ Fikrlash matnlari va baholash bayonotlarining namunalarini modellashtirish, natijada olingan modelga muvofiq o‘z matnlaringizni yaratish.

Baholash jarayonida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy operatsiyalar shakllanadi; bolalar izchil nutq ko‘nikmalarini egallaydi. Bu baholovchi bayonotni yaratish qobiliyatining muhimligini belgilaydi.

Hozirgi bosqichda bolalarni baholash va baholash bayonini yaratishga o‘rgatish jarayoni faollik va amaliy o‘rganish uslubiga ustunlik berilganligi sababli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Har qanday faoliyatni, shu jumladan o‘quv va kognitiv faoliyatni baholashsiz tashkil etish mumkin emas, chunki baholash faoliyatning tarkibiy qismlaridan biri, samaradorlik ko‘rsatkichidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alekseeva, M.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish, 1999 yil.
2. Shuritenkova V. A., Bolalar baholovchi lug‘atdan qanday foydalanishni bilishadimi?
3. Zaporozhets A.V., Maktabgacha yoshdagi fikrlashni rivojlantirish.

MAKTAB VA OILA HAMKORLIGIDA PEDAGOG VA OTA- ONA O‘ZARO MULOQOTINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nasimdjanova Maxsuma Majidovna

dotsent v.b. O‘zXIA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250527>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab va oila hamkorligida pedagog va ota-onalar muloqotining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari yoritilgan. Ota-onalarning maktab hayotidagi ishtirokining ijobiy hamda salbiy jihatlari, ota-onalar bilan muloqotda pedagoglar e’tibor berishi zarur bo‘lgan holatlar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot, pedagog, xulq-atvor, hamkorlik.

Аннотация. В данной статье описаны социально-психологические особенности общения педагога и родителей во взаимодействии школы и семьи. Рассмотрены положительные и отрицательные стороны участия родителей в школьной жизни, ситуации, на которые педагогам необходимо обращать внимание в общении с родителями.

Ключевые слова: общение, педагог, поведение, сотрудничество.

Abstract. This article describes the socio-psychological features of communication between a teacher and parents in the interaction of school and family. The positive and negative aspects of parental participation in school life, situations that teachers need to pay attention to when communicating with parents are considered.

Keywords: communication, teacher, behavior, cooperation.

Ota-onalarning muloqoti va ishtiroki sifatli maktab ta’limini barpo etishda muhim masala va boy manba hisoblanadi. Oila va ota-onalar bilan ishlash mashaqqatli ish. Har bir o‘qituvchi muqarrar ravishda o‘quvchilarining ota-onalari bilan turli vaziyatlarda muloqot qilishlari kerak. Pedagog ota-onalar oldida bolalarning ta’lim va tarbiyasi uchun mas’uliyat tuyg‘usi yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi, har bir oilaning maslahatchisi, do‘sti bo‘lishi, ta’lim va xulq-atvorni o‘rganishi, ularning faoliyati haqida ota-onalarning fikrini hisobga olishi, ota-ona tuyg‘ularining zaifligini doimo yodda tutishi va o‘quvchi tarbiyasidagi kamchiliklarga beozor baho berib, ularni xafa qilmasligi kerak.

Keng jamoatchilik va professional hamjamiyatning ota-onalarning bolaning ta’lim hayotidagi ishtirokiga munosabati noaniq va vaqt o‘tishi bilan bir xil emas. Bugungi kunda ota-onalarning ta’lim tashkiloti hayotidagi ishtirokining bolaning farovonligiga ijobiy ta’siri haqida bir qator ishonchli ma’lumotlar mavjud. Bunday ota-onalar o‘z harakatlari va g‘oyalarini o‘qituvchilar bilan muvofiqlashtirish, bolaning xatti-harakatlariga ta’sir qilish va nazorat qilish uchun ko‘proq resurslarga ega bo‘lishlari va bolaning dasturni qanday o‘zlashtirgani haqida obyektiv tasavvurga ega bo‘lishlari mumkin.

Ota-onalarning faol ishtiroki xulq-atvor muammolarini kamaytirishga, o‘quvchilarning yutuqlarini yaxshilashga, bolalarning ta’lim natijalari va umuman ta’lim tashkiloti samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ota-onalarning ta’lim jarayoniga e’tibori o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatidan qoniqishlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Ota-onalarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki ko‘plab mamlakatlarda qonunchilik darajasida qo‘llab-quvvatlanadi: masalan, AQShda maktablar ota-onalarni maktab hayotida ishtirok etish zarurligi to‘g‘risida o‘rgatishlari, qo‘shma ish samaradorligini muhokama qilishlari

shuningdek ular bilan muntazam uchrashuvlar tashkil etishlari shart. Estoniyada har bir oila bilan individual konsultatsiyalar tavsiya etiladi.

Ota-onalarning o'zlari ko'pincha o'zlarining javobgarliklari haqida tashvishlanadilar. Ular nafaqat ishtirok etishga tayyor, balki o'qituvchining faoliyatini to'liq nazorat qilishga intiladi. Biroq, haddan tashqari intensiv aralashuv muloqotda bir qator qarama-qarshiliklar va keskinliklarni keltirib chiqarishi va ishonchsizlik, bolada mustaqillikning yetishmasligi hamda ta'lim jarayoniga bosim bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ota-onalar jamoasi juda xilma-xildir va ba'zi ota-onalar bolaning ta'lim hayotida ishtirok etishga tayyorligini bildirmaydilar. Bunday ishtirok etishga taklif qilish mas'uliyatning o'zgarishi sifatida qabul qilinishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-iqtisodiy yashash sharoitlari eng qulay bo'lmagan oilalar uchun maktab hayotida ishtirok etish masalasi ayniqsa qiyin, bu psixologik to'siqlar (tashvish, noaniqlik) va obyektiv to'siqlar (bandlik, yordamchilarning yetishmasligi, transport muammolari) bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bunday ota-onalar odatda maktab ta'limining hissasini past baholashlari kuzatiladi.

Maktab va ota-ona xamkorligida pedagogning muloqot madaniyati muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. O'qituvchining umumiy madaniyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri xam bu muloqot madaniyatidir. Muloqot madaniyatining ajralmas atributi bu xushmuomalalik, atrofingizdagi odamlarning his-tuyg'ulari va kayfiyatlarini tushunish, o'zingizni ularning o'rniga qo'yish va harakatlaringizning ular uchun mumkin bo'lgan oqibatlarini tasavvur qilish qobiliyatidir. Muloqot madaniyati o'qituvchi qobiliyatining ijtimoiy ahamiyatga ega ko'rsatkichi bo'lib, boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish, qo'yilgan vazifalarni hal qilish jarayonida fikr va his-tuyg'ularning mazmunini idrok etish, tushunish, o'zlashtirish va yetkazish qobiliyatini ifodalaydi.

Pedagogik faoliyat doimiy va uzoq muddatli muloqotni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, muloqot qobiliyatlari rivojlanmagan o'qituvchilar tezda charchashadi, asabiylashadi va umuman o'z faoliyatidan qoniqish his qilmaydi.

Muloqotga ijobiy munosabat - bu pedagoglarning ota-onalar bilan hamkorlikdagi faoliyatining mustahkam poydevori. O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi muloqotda qat'iylik va talabchanlik o'rinli emas. Axir, agar o'qituvchi o'zi uchun ota-onalarga to'g'ri munosabatda bo'lishning o'ziga xos shakllarini ishlab chiqmasa, maktab ma'muriyati tomonidan mukammal qurilgan oilalar bilan o'zaro munosabatlarning har qanday modeli "qog'ozdagi namuna" bo'lib qoladi. Zamonaviy onalar va otalar, ko'pincha, savodli, bilimli odamlardir va, albatta, o'z farzandlarini qanday tarbiyalash kerakligini yaxshi bilishadi. Shuning uchun bugungi kunda pedagogik bilimlarni o'qitish va oddiy targ'ib qilish pozitsiyasi ijobiy natija berishi dargumon. Og'ir pedagogik vaziyatlarda oilaga o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish, bolalar bog'chasi xodimlarining oila muammolarini tushunishga qiziqishini va yordam berishning samimiy istagini namoyish etish yanada samaraliroq bo'ladi.

Bundan tashqari, o'qituvchining kommunikativ madaniyati uning axloqiy tarbiyasi darajasini ochib beradi. O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi muloqotning asosiy funktsiyalari:

1. Axborot funktsiyasi. Ushbu funktsiyani amalga oshirish insoniyat tomonidan to'plangan bilim va ko'nikmalarni, kelajak avlodni ta'lim va tarbiyalash masalalarida hayotiy tajribani ota-onalarga yetkazishga yordam beradi.

2. Muloqotning tarbiyaviy vazifasi o'qituvchining ota-onalar bilan o'zaro munosabatida amalga oshiriladi, bunda o'qituvchi nafaqat bilim tashuvchisi, balki yuksak axloqiy fazilatlar namunasi hamdir.

3. Muloqotning ijtimoiy funksiyasi. Uning amalga oshirilishi ota-onalarning shaxslararo aloqalarni o'rnatish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi muloqotda ikki turdagi muloqotni ajratish mumkin:
-guruhiy (frontal) muloqot - bir qator ma'lumotlarni hal qilishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan

tadbirlarni nazarda tutadi;

-kognitiv va kommunikativ vazifalar;

-tabaqalashtirilgan pedagogik muloqot – o'qituvchi va bir yoki o'rtasida ham maxsus tashkil etilgan, ham stixiyali muloqotni nazarda tutadi

-ota-onalarning kichik guruhi: Bunday muloqot, asosan, individual maslahat berish yoki biron bir sababga ko'ra kichik guruhga ajratilgan ota-onalar bilan ishlash muammolarini hal qiladi (to'liq bo'lmagan oilalar, 2 yoki undan ortiq bolali oilalar, bo'lajak birinchi sinf o'quvchilarining oilalari va boshqalar).

Muloqot mazmunining asosiy jihatlari uchta ko'rinishda namoyon bo'ladi:

1) o'qituvchilar va ota-onalar oldida paydo bo'ladigan muammolarni hal qilish vositasi sifatida;

2) pedagogik muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik ta'minlash tizimi sifatida;

3) o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish usuli sifatida.

Shunday qilib xulosa qilish mumkinki, maktab oila hamkorligida pedagog va ota-onalar o'rtasidagi ijobiy muloqot muhitining yaratilishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, muloqotning to'g'ri tashkil etilishi o'qitish samaradorligining ortishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Henderson A.T. and Berla N. (1994). A new generation of evidence: The family is critical to student achievement. Washington, DC: National Committee for Citizens in Education.
2. Hill N., and Taylor L. (2004). Parental school involvement and children's academic achievement: Pragmatics and issues. Current Directions in Psychological Science, 13(4) 161-164.
3. Mortimore P. (1998) The Road to Improvement. Reflections on School Effectiveness. Swets & Zeitliner Publishers

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

O‘rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi

Toshkent shahar “Profi University” o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250531>

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta‘limda xalqaro tajribalar va zamonaviy yondashuvlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, tajriba, ta‘lim, bilim, sintaksis, rivojlangan davlat, natijaga erishish

Аннотация. В статье обсуждаются международный опыт и современные подходы в начальном образовании.

Ключевые слова: воспитание, опыт, образование, знания, синтаксис, развитое государство, достижение результата.

Abstract. The article reflects on international experiences and modern approaches in primary education.

Keywords: education, experience, education, knowledge, syntax, developed state, achievement of the result.

Ta‘lim - o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, bu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma‘lumoti, tarbiyasi va bilim darajasi ham oshib boradi. Darslarda o‘qituvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarga yetkazadi, o‘quvchilar esa uni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi. O‘rganish jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirishning turli ko‘rinishlaridan foydalanishadi, ya‘ni o‘zlashtirilayotgan ma‘lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o‘ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta‘lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o‘quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta‘lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta‘limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta‘lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo‘lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta‘limning maqsadi imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq, o‘rinli foydalanish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g‘oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma‘naviy boyitishdan iboratligi ta‘kidlangan. Ta‘limiy maqsad asosida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, og‘zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Bularning asosida boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchilarida sintaksis bo‘limiga tegishli bo‘lgan mavzularning ahamiyati juda katta. Chunki o‘quvchilar ona tili darslaridagi mashg‘ulotlar orqali gap tuzish, vaziyatga qarab o‘rinli gapirish malakalariga ega bo‘ladi. Bunga erishish uchun esa o‘qituvchidan katta mahorat talab etiladi. So‘z birikmasi, Gap, Matn mavzulari tushuntirilganda qiziqarli va samarali topshiriqlardan foydalanishi, o‘quvchilarni ko‘proq mustaqil muloqotga o‘rgatishi, fikrini erkin gapira olishga o‘rgatishi lozim. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma‘naviy, g‘oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o‘rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo‘ladi. Albatta har bir sohada xalqaro tajribalarni o‘rganib, natijasi yaxshiligiga amin bo‘lib, shu asosida ish yuritish yaxshi samara beradi.

RIVOJLANGAN XORIJIY DAVLATLARDA TA'LIM TARBIYA VA MAKTAB

Amerika Qo'shma Shtatlarida ta'lim tizimining tuzilishi quyidagicha: - maktabgacha tarbiya muassasalari (3-5 yoshgacha) – boshlang'ich maktablar 1-8 sinflar (6-13 yoshgacha) – o'rta maktab, bu ikkiga: quyi va yuqori bosqich (14-17 yoshgacha). - oliy ta'lim 2-4 yil, kollejlilar va dorilfununlar. - oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim (aspirantura, doktorantura). AQShda majburiy ta'lim 16 yoshgacha amalga oshiriladi. O'quv yurtlari davlat, xususiy, diniy muassasalar ixtiyorida bo'lishi mumkin. Amerikada bolalar 3 yoshga to'lganda onalarga moddiy imtiyozlar berish ko'zda tutilmagan. Bog'chalarda bolalar yoshlariga qarab guruhlarda tarbiyalanadi. 5 yoshga to'lganda haqiqiy ta'lim tarbiya jarayonida qatnashadi, ular «Kinder gander» deb ataluvchi muassasada ta'lim oladi. Bu muassasa bog'cha yoki maktab tarkibida tashkil etiladi. 5 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash ota-onalar, bog'chalar, maktablar va ommaviy axborot vositalarining vazifasi hisoblanadi. AQSh ko'p millatli mamlakat. Shunga ko'ra har bir millat bolalari o'z ona tilini, milliy urf odatlarini, dinini bog'chalarda o'rganadilar. Amerika maktablarida o'quv tarbiya ishlari bilan bog'liq masalalarni har bir shtat o'ziga mustaqil belgilab olish huquqiga ega. Amerika maktablarida o'qish har bir o'quvchi uchun faxr-iftixor bo'lishiga, o'z bilimi imkoniyatiga ishonch hissini tarbiyalashga katta e'tibor beradi. O'quvchilarni maktabdan bezdirish, ularni darslarga ishtiyoqsiz va loqayd bo'lib qolishlari favqulotda salbiy holat bo'lib hisoblanadi. O'quvchilar boshlang'ich maktabni bitirganidan so'ng quyi (7-8-9 sinflar) o'rta maktabda o'qishni davom ettirishadi. Bu maktabni muvafaqiyatli o'tganlar yuqori, o'rta (10-11-12 sinflar) maktabga qabul qilinadi. O'quvchilar ma'lum bir sinfni, kursni yoki maktabni bitirishda test sinovlari topshiradilar. O'rta maktablarda o'quvchilar o'zlari yoki ota-onalari tanlagan yo'nalishlarga mos holda predmetlar tanlashda erkinliklar berilgan. O'rta maktab o'quvchilari kundalik faoliyatlarida yarim vaqtini o'quv sinflarida qolgan vaqtini kutubxonada, laboratoriya, tajriba uchastkalari, amaliyot uchun

Mo'ljallangan joylarda o'tkazadilar. Ayni paytda o'quvchilarga 4 yo'nalishda kasbkor bilimlar beradi. 1. Qishloq xo'jaligi 2. Biznes ta'limi. 3. Savdo va sanoat. 4. Qurilish bo'yicha kasbkor asoslari o'rgatiladi. Amerikada yaqinda qabul qilingan «2000 yilda Amerikada ta'lim strategiyasi» dasturi e'lon qilindi. Bunda quyidagi asosiy vazifalar belgilandi: - 2000 yilda barcha Amerikalik kichikintoylarning maktabda tayyor holda qilishlari; - aholining 90% oliy ma'lumotli bo'lishi, o'quvchilarning ingliz tili, matematika, tabiiy fanlar, tarix, geografiya fanlari bo'yicha jahonga o'z iqtidorlarini namoyish eta olishlari; - talabalarning tabiiy va matematika fani yutuqlarini o'zlashtirishda jahonda eng oldinda turishlari; - har bir voyaga yetmagan Amerikalikning iqtisodiyot sohasida jahonning barcha yoshlari bilan bellasha oladigan bo'lishlari; - maktablarda giyohvandlik va zo'ravonlikka barham berish, o'qish uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berish ko'zda tutilgan va h.k.. Amerikada bir o'quv yili 180 kun, 1 soatlik dars 40-45 minut. 7-sentyabr o'quv kunining boshlanishi, 12-oktyabr «Koluob» kuni munosabati bilan bayram, 21-oktyabr o'quvchilarning aqliy qobiliyatini aniqlash kuni, 10-noyabr insho sinovi, 30-may xotira kuni, 12-iyun bitirish kechasi, 20-iyun yozgi ta'tilning boshlanishi.

Yaponiyada xalq ta'limi tizimi Yaponiyada hozirgi zamon ta'lim tizimlarining tarkibi quyidagicha: 1. Bolalar bog'chalari (3-5 yosh). 2. Boshlang'ich maktab (6 yil). 3. Kichik o'rta maktab (3 yil majburiy). 4. Yuqori o'rta maktab – (ixtiyoriy). 5. Oliy ta'lim tizimiga kiruvchi o'quv yurtlari (kollej, universitet).

6. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim. 1. Maktabgacha tarbiya (3-5 yosh) muassasalariga bolalar loyohatiga qarab 3-2-1 yillik o'quv turlariga jalb qilinadi. Yaponiyada bu muassasalarning 59,9% xususiydir, 39,8% tuman kengashlariga qarashli, 0,3% davlatga qarashlidir. 2. Majburiy ta'lim (6-15 yosh) 6 yil boshlang'ich maktabda, 3 yil kichik o'rta

maktab kursini o‘taydi. Bu 9 yillik ta’lim majburiy bo‘lib barcha bolalar bepul o‘qitiladi va tekin darsliklardan foydalanadi, ota-onalar o‘z bolalarini xususiy maktabga berish huquqiga ham egalardir. Xususiy maktablarning o‘ziga xos shart sharoitlari va talablari mavjud. Yuqori, o‘rta maktab sirtqi, kechki, kunduzgi bo‘limlari mavjud. O‘qish muddati 3 yil, 95% o‘quvchilar kunduzgi maktabda o‘qishadi. Unda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha bilimlar beriladi. 1. Umumiy ta’lim fanlari; 2. Qishloq xo‘jaligi; 3. Texnik bilimlar; 4. Chorvachilik; 5. Tijorat; 6. Baliqchilik; 7. Mahalliy sanoat; 8. Kemasozlik va h.k. Yaponiyada kollejlarda va universitetlarda oliy ta’lim tizimini tashkil etadilar. Bundan tashqari Yaponiyada «Ixtisos maktablari» ham mavjud. Yaponiyada maktablarda o‘qish 1-apreldan boshlanib, kelasi yilning 31-martida nihoyasiga yetadi. Maktablar 3 s i mestrga bo‘linadi: 1. Aprel-iyun; 2. Sentyabr- dekabr; 3. Yanvar-mart. Yapon maktablari asosiy e’tiborni o‘quvchi faoliyatiga va darslikka qaratilgan. Ularning fikricha o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida jonli muloqot) muhim ahamiyatga ega. Turli ta’limiy ko‘nikmalarni bolalar ongiga singdirish Yapon maktablariga xos fazilatdir. Masalan, 2-sinf o‘quvchisi ko‘pchilik oldida nutq so‘zlash qobiliyatiga ega bo‘lishi, 6- sinf o‘quvchisi kamida 2 ta milliy cholg‘u asbobida kuy chala bilishi, boshlangich sinf o‘quvchisi suvda bemalol suza olishi kerak.

Bizning ta’lim tizimimizda ham bir qancha rivojlangan davlatlarning tajribasidan foydalanilmoqda. Ayni damda

AQSH pedagogikasidagi:

1. Bolani o‘z kuchi, imkoniyatiga ishonch ruhiyatida tarbiyalash.
2. O‘quvchining eng kichik shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun kurash
3. Bolani kamsitmaslik, insoniylik qadriyatlarini va g‘ururini yerga urmaslik
4. O‘quvchini ilk davridanoq kasbga yo‘naltirish
5. Vataniga faxr va iftixor ruhi bilan tarbiyalash.

Yaponiya ta’limidagi :

1. Bolani maktabga puxta tayyorlash
2. Kichiktoylar ta’lim va tarbiyasiga ota-onalar mas’uliyatini kuchaytirish;
3. O‘quvchilarning nafosat jismoniy kamolotiga berilayotgan e’tibor;
4. O‘qituvchi kadrlariga yuksak talabchanlik;
5. Yosh talantlar bilan olib borilayotgan izchil ishlar.

Germaniya ta’limidagi :

1. Tabaqalashtirib o‘qitishga kuchli e’tibor;
2. O‘quvchilarni mehnat ta’limini mustahkamlash
3. Kasbga yo‘naltirish.

Fransiya ta’limidagi:

1. Maktabgacha tarbiyadanoq o‘quv jarayonini predmetlashtirib tashkil etish;
2. Boshlang‘ich ta’limni 3 bosqichda puxta amalga oshirish
3. O‘quvni didaktik vositalar bilan ta’minlashga berilayotgan katta e’tibor.
4. O‘quv muassasalarining turli firmalar, korxonalar, mustahkam aloqalari va boshqa ibratli jihatlari bizning ta’limga ham ko‘chib bormoqda. Albatta ta’limga har qanday yangilik, o‘zgarish, jiddiy tahlillar, tajribalar asosida kirib keladi. Bu tajribalarni amaliyotda qo‘llash albatta, o‘rinli va samarali bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jurayev A.R., Teshayeva I.M. Методические основания оптимизации содержания предмета «Технология». “Проблемы науки” научно–методический журнал No 6(30) / 2018 г. Россия, Москва с 88 –89.
2. Sharopova Mahliyo Fozilovna “IMPROVING THE TEACHING PROCESS OF MATERIALS SCIENCE ON THE BASIS OF FOREIGN EXPERIENCE.
<http://www.ijeais.org/ijamsr/index.php/ijamsr-5-2-2021/>
3. Sharopova M.F., Hazratova Sh. «СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ И ПРОЦЕССА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ» В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ»
<http://problemspedagogy.ru/images/PDF/2021/54/Problemy-pedagogiki-3-54-.pdf>
4. Sharopova Mahliyo Fozilovna ilmiy maqola

ENCOURAGING STUDENTS TO DO HOMEWORK: CREATIVE APPROACHES FOR EFFECTIVE ENGAGEMENT

Zilola Ochilova

Assistant teacher, Profi University Navoi branch, Navoi, Uzbekistan

Profi universiteti Navoiy filiali o'qituvchisi, Navoiy, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14250544>

Abstract. This article explores creative approaches to encourage students to complete their homework. It addresses the issue of low motivation among students in Uzbekistan regarding homework and the resulting challenges in fully realizing their academic potential. It discusses how homework can be effectively utilized to reinforce learning and develop students' independent study skills. The author proposes innovative strategies, including personalized assignments, gamification, project-based learning, and technology integration.

The article serves as a valuable resource for teachers, educational institutions, and parents, providing strategies to enhance student engagement with homework and improve the overall educational experience.

Keywords: homework, motivation, creative approaches, teaching, student.

Аннотация. Эта статья посвящена изучению креативных подходов для мотивации студентов к выполнению домашнего задания. Рассматривается проблема низкой мотивации среди студентов в Узбекистане в отношении домашних заданий и возникающие в результате этого трудности в полном раскрытии их академического потенциала. Обсуждается, как домашние задания могут быть эффективно использованы для укрепления знаний и развития самостоятельных учебных навыков у студентов. Автор предлагает инновационные стратегии, включая персонализированные задания, геймификацию, проектное обучение и интеграцию технологий.

Статья является ценным ресурсом для учителей, образовательных учреждений и родителей, предлагая стратегии для повышения вовлеченности студентов в выполнение домашних заданий и улучшения общего образовательного опыта.

Ключевые слова: домашнее задание, мотивация, креативные подходы, обучение, студент.

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarga uy vazifalarini bajarishga rag'batlantirish uchun ijodiy yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. O'zbekiston maktablarida uy vazifalarini bajarishga bo'lgan motivatsiyaning pastligi va natijada o'quvchilarning o'qish jarayonidagi salohiyatini to'liq ochib berishdagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi.

Maqolada, uy vazifalari o'qish jarayonini mustahkamlash, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday qilib samarali ishlatilishi mumkinligi haqida fikrlar bildiriladi. Shuningdek, muallif innovatsion yondashuvlar, jumladan, shaxsiylashtirilgan vazifalar, gamifikatsiya, loyiha asosidagi o'qitish va texnologiyalarni integratsiya qilish kabi usullar taklif etiladi.

Maqola o'qituvchilar, ta'lim muassasalari va ota-onalar uchun foydali bo'lib, ular o'quvchilarning uy vazifalariga bo'lgan qiziqishini oshirish va o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish bo'yicha strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: uy vazifasi, motivatsiya, ijodiy yondashuv, o'qitish, o'quvchi.

“Homework” when this word sounds most people remember their school days usually associated with unpleasant feelings or something difficult to avoid. In fact, homework plays a

crucial role in school education by reinforcing classroom learning and fostering independent study skills. However, motivating school students to consistently complete homework assignments can be a challenge. I have been working as an English teacher for several years and I can say that assigning homework for different grade students has to vary. Since students' ages and abilities are different year by year. In my essay, I am going to explore creative approaches to encourage college, academic lyceum, and high school students to do homework, addressing the problem of low motivation and compliance in terms of Uzbekistan students. Moreover, I would like to find out what types of homework would be more effective for those students.

First of all, let's define homework. What is it and why do we need it?

If we look at the Oxford dictionary homework is “schoolwork that a pupil is required to do at home”. In other words, homework usually refers to academic tasks assigned to students by their teachers that are meant to be completed outside of regular class time. These assignments typically reinforce and extend the learning that has been acquired in the classroom. Homework can include a variety of activities such as reading, writing, problem-solving, research, and project work. Homework serves to reinforce learning, foster independent study skills, prepare for future lessons, extend knowledge, and promote communication and collaboration but its effectiveness depends on various factors and should be balanced to avoid overwhelming students.

Now let's look through some benefits and drawbacks of homework

1. Reinforce Learning: Homework provides an opportunity for students to practice and reinforce what they have learned in class. Homework serves as a practice to reinforce classroom learning and helps students understand their strengths and weaknesses (Reese Everett, 2016, p. 12-13). By doing homework students revise what they have learned and develop much more understanding that helps solidify concepts and develop skills through repetition and application.

2. Independent Learning: Homework allows students to extend their learning beyond the classroom and practice learning independently (Reese Everett, 2016, p. 6-7). In other words, it encourages students to take responsibility for their own learning. Furthermore, it fosters self-discipline, time management, and the development of independent study skills and also teaches students how to study effectively and develop good study habits (Reese Everett, 2016, p. 8-9).

3. Extended Learning: Homework provides an opportunity for students to explore topics not covered in class and utilize resources like the library and the internet (Reese Everett, 2016, p. 7). So, it allows students to delve deeper into a topic, explore additional resources, and engage in critical thinking and creative problem-solving beyond the constraints of classroom time.

4. Preparation for Assessments: With homework, students can study and practice the content given in class, helping them to be ready for exams, quizzes, and tests. Teachers can use it as a formative assessment tool to determine what their students have understood.

5. Parental Involvement: According to Reese Everett, homework assignments involving student-parent interactions are more likely to be completed. In other words, parents may be able to participate in their child's education through homework. By helping their children with their schoolwork, parents may promote a cooperative learning atmosphere.

Homework can broaden learning, develop autonomous study techniques, encourage critical thinking, and teach students responsibility.

What are the drawbacks of homework?

1. **Time Management Challenges:** When students have many homework assignments from various disciplines, it can increase their workload and perhaps cause time management problems as well as higher levels of stress.

Lack of sleep due to excessive homework can also negatively impact students' focus and overall health (Reese Everett, 2016, p. 22).

2. **Lack of Engagement:** Certain homework assignments may become monotonous or boring for some students, which can sap their enthusiasm and reduce their interest in the material being studied. Reese Everett argues for the effectiveness of homework in improving academic performance, stating that it should only be assigned if it benefits all students equally and helps them succeed.

3. **Inequality and Equity:** Homework can inadvertently contribute to educational inequalities if students do not have equal access to resources, such as a quiet workspace, necessary materials, or parental assistance.

4. **Potential for Burnout:** Excessive homework load or unrealistic expectations can lead to student burnout, affecting their overall well-being and mental health. Additionally, Reese Everett claims that there are various reasons why teachers should not assign homework. He argues that students need free time to relax and engage in activities they enjoy. He suggests that excessive homework prevents students from exploring their interests and pursuing their ideas.

Looking through the above-mentioned advantages and disadvantages of homework it can be concluded that the choice to give homework should be well thought out, taking into account the specific needs and circumstances of each student. Achieving a balance between the advantages of homework and its possible drawbacks is crucial. Assignments should be purposeful, doable, and in line with learning objectives. In my opinion, in our digital age, students need to be assigned homework according to their needs.

Another important issue related to the topic of homework is finding the right type of assignment for students according to their age and needs.

As an English teacher who works in an academic lyceum, I am also concerned about choosing the most effective methods of teaching and learning and assigning proper homework which would be most fruitful. College, lyceum, or high school students often lack motivation to complete homework assignments, leading to incomplete work and missed learning opportunities. In his article titled "Why Do Students Have Difficulties Completing Homework? The Need for Homework Management" by Jianzhong Xu, published in the Journal of Education and Training Studies in April 2013, the author explores the challenges students face in completing homework and the importance of homework management. He discusses five major homework challenges, including creating a conducive homework environment, budgeting time, handling distractions, maintaining motivation, and coping with negative emotions. Moreover, the problem stems from various factors such as competing priorities, lack of interest, perceived irrelevance, or overwhelming workloads. This lack of engagement hinders academic progress and inhibits the development of essential skills like responsibility and time management.

To address this problem, several innovative strategies can be implemented:

1. **Relevance and Personalization:** We should design homework assignments that connect with students' interests, goals, and real-world applications. For instance, assigning projects that allow students to explore topics they are passionate about or linking homework to current events can foster intrinsic motivation. As we know students' lives nowadays are closely knit with social media or in other words social networking sites, so we could try giving them homework which can be done by taking short videos or media presentations on these platforms.

2. Gamification: To make our homework assignments more enjoyable and engaging we can integrate game elements into homework. For example, creating a point system, leaderboards, or challenges can encourage friendly competition and provide incentives for completing tasks.

3. Project-Based Learning: One of the most effective homework types is project-based homework assignments that require students to apply their knowledge and skills to real-world problems. It is suggested to assign this type of homework twice or once a month since it requires time to research a topic. This approach promotes critical thinking, collaboration, and creativity, making homework more meaningful and engaging. When applying project-based homework we can assign students to make a presentation, videos, posters, or even take interviews.

4. Technology Integration: To enhance homework engagement we can leverage educational technology tools. Online platforms, interactive websites, or educational apps can provide interactive and personalized learning experiences, making homework tasks more enjoyable and effective. I would like to suggest using educational tools while assigning homework since nearly every student has their own mobile phone and these kinds of apps may be used for free. I have found some of them which are popularly being utilized such as Kahoot, Duolingo, Seesaw, Khan academy and others.

These apps are free to use and have proven their effectiveness showing progress in learners. However, there are some pros and cons of using these kinds of educational apps.

It is worth noting that the pros and cons of homework apps can vary depending on the specific app and individual preferences. Students, parents, and educators need to evaluate the features, usability, and appropriateness of a homework app before incorporating it into their educational routine. To effectively use homework apps for high school students, it's important to choose the right app, set it up properly, utilize reminders and notifications, break tasks into manageable chunks, use available resources, engage in collaboration, avoid distractions, plan, regularly review and update, and protect your privacy and personal information. By following these tips, students can enhance their organization, productivity, and engagement with their homework assignments.

5. Collaborative Homework Tasks: One of the types of homework I would like to implement in Uzbekistan is assigning group projects or collaborative assignments among groups of students not only inside their organization but also to make projects collaborating with other schools and college students. As for now access to the internet and connection is available to everybody. Teachers of the same subjects can create channels in the telegram app that can connect them at once and in those channels, they will decide on projects and create groups of students who will work together on the assigned topic. This fosters peer support, allows for knowledge-sharing, and enhances engagement through social interaction. This kind of activity can be done once a month. Its outcomes will be impressive, I hope.

The target audience for these creative solutions includes high school teachers, administrators, and parents. Teachers can implement these strategies in their classrooms, while administrators can provide professional development opportunities and support the adoption of innovative practices. Parents can play a crucial role by creating a conducive environment and offering support at home.

To implement these creative approaches, collaboration among teachers, administrators, and parents is essential. Professional development workshops can be organized to train teachers on effective implementation strategies. Additionally, ongoing evaluation and feedback should be collected to refine and improve the creative solutions based on students' experiences and outcomes.

The strengths of these creative approaches lie in their potential to enhance student engagement, promote deeper learning, and develop essential skills and these ideas can be implemented in our high schools, colleges, and lyceums. They may make homework more enjoyable and relevant. However, challenges such as resource constraints, resistance to change, and varying levels of technological access among students may limit the widespread implementation of these approaches.

What was Learned about Creativity and Innovation:

Through this project, I have learned that creativity and innovation are vital in addressing educational challenges and our teaching program needs transformations and changes that suit modern standards and development levels. By thinking outside the box and incorporating innovative strategies, we can transform traditional homework practices and create more engaging and effective learning experiences for high school students. This project also highlighted the importance of considering students' needs, interests, and preferences when designing homework assignments.

In conclusion, encouraging high school students to do homework requires creative approaches that foster motivation and engagement. Homework is commonly assigned as a one-size-fits-all task, disregarding students' readiness and learning styles (Dueck, 2014; Eisner, 2003-2004). So, we need some make some changes to improve the quality of homework. By making homework relevant, integrating gamification and technology, promoting project-based learning, and encouraging collaboration, we can overcome the problem of low motivation and compliance. These innovative strategies empower students to take ownership of their learning, deepen their understanding of the subject matter, and develop essential skills for success in high school and beyond. Although there is little consensus on the effects of homework on student learning after a century of research, completion of homework is generally believed to deepen conceptual understanding and lead to greater student achievement (Maltese & Tai, 2012) By embracing creativity and innovation, we can transform homework into a meaningful and enjoyable learning experience.

REFERENCES

1. Ahn, Luis von. “Luis von Ahn: How to Make Learning as Addictive as Social Media.” Wwww.ted.com, 25 Oct. 2023, www.ted.com/talks/luis_von_ahn_how_to_make_learning_as_addictive_as_social_media.
2. Darling-Hammond, L., & Ifill-Lynch, O. (2006). "How can I get them to do their homework?" In C. Vatterott, Rethinking Homework: Best Practices That Support Diverse Needs.
3. Dueck, M. (2014). *Grading Smarter, Not Harder: Assessment Strategies That Motivate Kids and Help Them Learn*. ASCD.
4. Eisner, E. W. (2003-2004). "What Can Education Learn from the Arts about the Practice of Education?" *Journal of Curriculum and Supervision*, 19(1), 4-16.
5. Everett, Reese. *Homework, Yes or No*. Vero Beach, Fl, Rourke Educational Media, 2016.
6. Maltese, A. V., & Tai, R. H. (2012). *When is Homework Worth the Time?: Evaluating the Association Between Homework and Achievement in High School Science and Math*. The High School Journal, 96(1), 52-72. DOI: 10.1353/hsj.2012.0015
7. Xu, J. (2013). *Why Do Students Have Difficulties Completing Homework? The Need for Homework Management*. *Journal of Education and Training Studies*, 1(1), 98-107.)

MAKTABGACHA TA'LIMDA ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR

Qodirova Ulfatxon Mamataliyevna

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257570>

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashti-rish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yosh avlodning aqliy, intellektual, estetik, jismoniy, ma'naviy salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni takomillashtirish masalalari xususida fikr bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, tashkilot, yosh avlod, aqliy intellektual, estetik, jismoniy, ma'naviy salohiyat, maktabga tayyorlash, zamonaviy yondashuvlar.

Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishiga erishish, ularning o'z qobiliyatini va iste'dodini ro'yobga chiqarishi uchun barcha zarur sharoitlar yaratib berishdan iborat.

SH.M.Mirziyoyev

KIRISH

Davlatimiz rahbari aytganlaridek, biz asosiy maqsadimizni yoshlarning ta'lim-tarbiya olishlari uchun barcha zarur bo'lgan sharoitlarni yaratishga qaratmog'imiz darkor. Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, har tomonlama yetuk va barkamol avlod tarbiyasini to'g'ri tashkil etish va zamonaviy, huquqiy hamda ijtimoiy bilimlarni egallashlariga pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan muhitni yaratib bera olish masalalari haqida bo'lajak tarbiyachilarga har tomonlama bilimlar berish bugungi kunda eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yurtboshimizning 2019 yil 8-maydagi PQ-4312-SON Qarorida “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish” kontseptsiyasini ishlab chiqildi. Kontsepsiya O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yosh avlodning aqliy-intellektual, estetik, jismoniy, ma'naviy salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni takomillashtirish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu borada pedagog rahbar-jamiyatning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ijrochisiga aylanishi muqarrar. Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida maktabgacha ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy ta'lim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammo hisoblanadi. Aynan, maktabgacha ta'limni isloh qilishda bolaning maktabga tayyorgarligi bilan belgilanuvchi ta'lim sifatini oshirish muhim va zaruriy bo'lib hisoblanadi.

Shu jihatdan olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar, boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishda rahbarlik layoqatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur vazifani amalga oshirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbar xodimlarining har biridan yuksak kasbiy salohiyat va insoniy sifatlarga ega bo'lish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oldiga -yangi demokratik davlatning fuqarolarini shakllantirishdek muhim vazifani qo'ydi. Bu esa hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tizimida davr talabiga javob beradigan mutaxassislarni nazariy bilimlar bilan bir qatorda jahon andozalariga mos holatda

tayyorlash, ularning malakasini oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu bilan birga maktabgacha ta'limni isloh qilishning asosiy shartlaridan biri -buyuk ma'naviy fazilatlarga ega, insoniy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan, yetuk kadr sifatida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar avlodini yetishtirishni talab etadi. Hozirgi davrning bu talabi –maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini axloqan va ma'nan yetuk, komil insonlar qilib tarbiyalash vazifalarini bajarishni talab etadi. MTT rahbarlari va pedagog kadrlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri –erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasidir. Boshqacha aytganda, o'z xaq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlarini anglagan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashgan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un xolda quradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash lozim. Shuning uchun ham barkamol insonni tarbiyalash avvalo, pedagoglardan ulkan mahorat va ma'suliyatni talab qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha keng miqyosdagi ishlarning amalga oshirilishi natijasida bugungi kunda mamlakatimiz maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ilmiy va pedagogik tarkib tubdan o'zgardi, zamonaviy o'quv-dasturiy asosga, moddiy-texnik bazaga ega bo'lgan ta'lim maskanlari sifatida samarali faoliyat ko'rsatmoqda.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki insonning ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi. Bola tug'ilgan kundan boshlab, uni maktabga borgunigacha bo'lgan davrda har tomonlama yetuk barkamol qilib tarbiyalash qonuniyatlarini o'rganish maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etishning mavzuyidir. U maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilaning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi birligini, maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab ishidagi aloqadorlikni, bolalami maktabda o'qishga tayyorlashni ta'minlab, maktabgacha tarbiya sharoitida tarbiya va ta'lim berish ishlarining vazifalarini, tamoyillarini, mazmunini, metodlarini, shakllarini va uni tashkil etishni ishlab chiqdi. Maktabgacha ta'lim bola sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'lim bola 6-7 yoshga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamda oilalarda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim maqsadi va vazifalarini ro'yobga chiqarishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi.

Insonning hayoti turli bosqichlardan o'tadi. Bular orasida eng ahamiyatlisi yoshlik bosqichidir. Bu davr o'ta nozik davr bo'lib, insonning quvvatga to'layotgan, hayotning turli so'qmoqlaridan o'tib borayotgan davr hamdir. Mana shu davrda unga oilada juda katta e'tibor ko'rsatish, ota-ona, ustozlar, ta'lim muassasalarining hayot chorrahalarida o'zining munosib o'rnini bilib olishi, ma'naviy komil bo'lib yetishishi, atrofda insonlarga munosabatini belgilab olishida ko'makchi bo'lishlari lozim. Zero, kelajakda odob-axloq, ilm-ma'rifat, halollik, rostgo'ylik kabi fazilatlarning egasi bo'lish mana shu kichik jamiyat bo'lgan – oila va bilim dargohlaridan boshlanadi.

Farzandlar millatning kelajagi bo'lgani uchun ham, ularning tarbiyasiga jiddiy ahamiyat berilishi lozim. Insonning kelajakda qanday shaxs bo'lib yetishishi yoshlik davridan bilina boshlaydi. Yoshligida undagi shakllangan sifatlar butun umri davomida hamroh bo'ladi. Mana shu sababdan ham jamiyatda yoshlarning odobli, aqlli, halol, tarbiyali inson bo'lishlari uchun harakat qilinadi.

Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, Ta’lim O‘zbekiston xalqi uchun yaratuvchanlik faoliyatini baxsh etadi. O‘zib kelayotgan yosh avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo‘ladi, uning qobiliyati uzluksiz rivojlanadi, kattalar tajribasidan oziqlanib voyaga yetadi. Pedagogning bilimi, mahorati qizg‘in mehnati barkamol avlodni tarbiyalashga, ularda faollik, tashabbuskorlik, ijodkorlik kabi hislatlarini va ma’naviy ongini shakllantirishga qaratilgan. Aynan bugun tarbiyachi-pedagoglarning mustaqil izlanishi va o‘z ustida tinimsiz ishlashi kechiktirib bo‘lmaydigan talablardan biri ekanligi biz uchun a‘yon.

Respublikamizda barkamol avlod kamoloti, yoshlarning huquq va erkinliklarini ta’minlash, orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarish masalasiga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda. Yoshlarga oid masalalarda, zamon talablari asosida yangicha mexanizmlarni tadqiq etish, xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalarini muntazam o‘rganib borish va O‘zbekiston sharoitiga mos, milliy xususiyatlarimizga javob beradigan metodlarni tadbiq etish dolzarb vazifalar qatoriga kiradi.

Aynan shu maqsadda Andijon davlat pedagogika institutida ham guda katta samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan “Rektor va yoshlar uchrashuvi”, “Ilmli, ma’rifatli yoshlar-mamlakat tayanchi” kabi tadbirlar, davra suhbatlari hamda uchrashuvlarda institut rektori Baxtiyor Rasulov prezidentimizning yoshlar haqida bildirgan fikrlari, bu borada kun sayin rivojlanib borayotgan imkoniyatlar, oliy ta’lim muassasalaridagi ta’lim va tarbiyaga oid o‘zgarishlar haqida batafsil ma’lumotlar berish bilan birga ularning taklif va muloxazalarini eshitib munosib yechimlar qabul qilib boradi.

Andijon davlat pedagogika institutida talaba yoshlarga o‘z ona tillarida ilm olishlari uchun ham barcha imkoniyatlar mavjud bo‘lib, respublikamizning qirg‘iz sinflarida ta’lim olgan talabalar filologiya, boshlang‘ich hamda maktabgacha ta’lim metodikasi maxsus kurslarda o‘z ona tili bo‘lgan qirg‘iz tilida ta’lim olishmoqda. Qirg‘iziston Respublikasi Oliy o‘quv yurtlari bilan o‘zaro zamonaviy yondoshuvlar, yangi pedagogik texnologiyalar, ilmiy izlanishlar borasida xalqaro hamkorlik yo‘lga qo‘tilgan. Osh, Jalolobod Oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchi professorlari bilan hamkorlikda faoliyat olib borilmoqda. Institut rektori B. Rasulov rahbarligida ikki davlat oliygohlarining ustoz va talabalar o‘zaro do‘stona aloqalar tashkillanib, metod almashtirish borasida ham turli uchrashuv va tadbirlar yo‘lga qo‘yilgan. Uchrashuvlar jarayonida har ikki oliygoh tomonidan o‘zlarining ta’lim muassasalari, hamkorlik qilish mumkin bo‘lgan yo‘nalishlari va o‘quv jarayonlari haqida ma’lumotlar beriladi. Talabalar almashinuvi, turli ta’lim va madaniy dasturlar, yozgi va qishki maktablarni hamkorlikda tashkil etish kabi masalalar ko‘rib chiqiladi. Asosiy maqsad Oliy ta’lim muassasalari bilan yaqin aloqalarni o‘rnatish, ikki tomonlama manfaatli aloqalarni yo‘lga qo‘yishdan iborat. Respublikamizning turli hududlarida o‘z ona tilida ilm olgan iqtidorli yoshlar endilikda ona tilida o‘qishlari uchun qo‘shni davlatlarga chiqib ilm olishlari shart emas, balki vatanida barcha qulayliklar yaratilgan oliygohda ta’lim-tarbiya olmoqdalar.

Demak, mehnat inson faoliyatining asosiy shakli, kishi hayotining mazmuni, har bir jamiyat a’zosining vazifasi, shaxs taraqqiyotining asosi hisoblanganidek, mehnat qilishdan ya’ni yoshlar ilm olishdan, pedagog-tarbiyachilar esa yoshlarga ta’lim-tarbiya berishdan charchamaylik. Mustaqil O‘zbekistonimizning yanada ravnaq topishi uchun ijtimoiy taraqqiyotning negizi bo‘lgan ish faoliyatimiz faqat shaxsiy moddiy farovonlik manbaigina bo‘lib qolmay, balki xalqqa xizmat qilish, vatan uchun qayg‘urish, shaxsiy manfaatdan xalq manfaatini ustun qo‘yishning asosi hamdir.

XULOSA

Yosh avlodga bilim berish jarayonida yangi mazmun va mohiyatga ega bo'lgan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan, yaratuvchanlik, ijodkorlikka intilish hissi bilan yo'g'rilgan ta'lim-tarbiya berish, komil inson shaxsini yetuklikka yo'naltirish oliy maqsadimiz ekanligini bilishimiz lozim. Binobarin, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib borilayotgan islohotlar ta'lim-tarbiyaning maqsadini yangi yo'nalishga burdi. Demak, ta'lim-tarbiyaning maqsadi butunlay yangilandi, unga mos holda mazmunning ham, pedagogik jarayonning ham yangilanishi tabiiydir. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli shaxs manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi
2. maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori, 2019., 13 may, PQ 4312 son.
3. Mirziyoev SH.M. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga
4. quramiz.” –Toshkent:O'zbekiston, 2017.-488 bet.
5. Esonova M.A “Maktabgacha pedagogika”- Toshkent:”ILM VA FAN” nashriyoti, 2023.276 bet.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI ERTAKLAR BILAN TANISHTIRISHDA XORIY TAJRIBASI

Qurbonova Shalola Ilhomiddinovna

Navoiy davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi maktabgacha
ta'lim) 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257574>

Annotatsiya. Xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bolalarga ta'lim tarbiya berish jarayonida sinovdan o'tgan xorijiy tajribalarga asoslanish ularni ertaklar bilan tanishtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Garchi bolalarni ertaklar bilan tanishtirishda ko'pgina rivojlangan davlatlarda e'tibor qaratilayotgan asosiy masalalardan biri hisoblansada, qanday qilib bolalarni ertaklarga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ertaklar bilan tasavvurlarini boyitish bilan bog'liq muammolarni mavjud ekanligi sohada tadqiqotlar olib borish zaruriyatini ko'rsatadi. Ushbu maqolada biz ertaklarni bolalar ongiga singdirish mumkin bo'lgan usullarni xorij tajribasida ko'rib o'tamiz. Biz rivojlangan davlatlar tadqiqotlarida, maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari haqida ma'lumotlar to'pladek va xorijiy tajribalar ilmiy tadqiqot jarayonida bolalarni ertaklar bilan tanishtirishning samarali usullari haqida yetarlicha bilimga ega bo'ldik. Shuningdek bunda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirishda turli usullardan foydalanish ijobiy samara berishiga amin bo'ldik. Ushbu tadqiqotda xorij tajribasi asosida bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari haqida nazariy ma'lumotlar ifodalangan shuningdek ushbu usuldan foydalanish natijasidagi masalalar yoritilgan. ertaklar tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan bir qatorda fantaziya va tasavvurni rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish va nutqni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ertak, xotira, diqqat, tasavvur, qobiliyat, nutq.

Аннотация. Зарубежные исследования показывают, что приобщение дошкольников к сказкам является одним из наиболее актуальных вопросов. Опираение на апробированный зарубежный опыт в процессе обучения детей служит эффективным средством приобщения их к сказкам. Хотя приобщение детей к сказкам считается одним из основных вопросов, которым уделяется внимание во многих развитых странах, показывает тот факт, что существуют проблемы, связанные с тем, как повысить интерес детей к сказкам и обогатить их воображение сказками. необходимость исследований в этой области. В этой статье мы рассмотрим способы, с помощью которых сказки можно внедрить в сознание детей в условиях зарубежного опыта. Достаточно знаний об эффективных методах приобщения детей к сказкам мы получили в исследованиях развитых стран, а также в процессе научного исследования зарубежного опыта. Также я уверен, что использование различных методов приобщения дошкольников к сказкам даст положительный эффект. В данном исследовании на основе зарубежного опыта изложены теоретические сведения о методах знакомства детей со сказками, а также освещены проблемы, возникающие в результате использования этого метода. Помимо воспитательного значения, сказки имеют большое значение для развития фантазии и воображения, расширения словарного запаса и развития речи.

Ключевые слова: дошкольники, сказка, память, внимание, воображение, способности, речь.

Abstract. Foreign studies show that introducing preschool children to fairy tales is one of the most urgent issues. Relying on tested foreign experiences in the process of educating children serves as an effective tool for introducing them to fairy tales. Although introducing children to fairy tales is considered to be one of the main issues that are being paid attention to in many developed countries, the fact that there are problems related to how to increase children's interest in fairy tales and enrich their imagination with fairy tales shows the need for research in the field. In this article, we will look at the ways in which fairy tales can be instilled in the minds of children in an overseas experience. We have gained enough knowledge about effective methods of introducing children to fairy tales in the research of developed countries, as well as in the process of scientific research of foreign experiences. Also, I am sure that the use of different methods in introducing preschool children to fairy tales will have a positive effect. In this study, based on foreign experience, theoretical information about the methods of introducing children to fairy tales is expressed, and the issues resulting from the use of this method are highlighted. In addition to educational value, fairy tales are of great importance in developing fantasy and imagination, expanding vocabulary and developing speech.

Keywords: preschool children, fairy tale, memory, attention, imagination, ability, speech.

Kirish

Bolalar uchun ertaklar har qanday mamlakatlarda, hayotning birinchi maktabi hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lo'zimki, bolalar bog'chasidagi barcha ta'lim va tarbiya dasturlari xorijiy adabiyotlar bo'limini o'z ichiga oladi. Nafaqat xalqimiz ijodi, balki dunyoning boshqa burchaklaridan kelgan folklor namunalari bilan ham tanishish biz uchun juda mu'him, chunki har qanday ertak katta tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, ertaklar orqali bolalar nafaqat tasavvur va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishadi, balki madaniy qadriyatlar va axloqiy tushunchalarni ham o'zlashtiradi.

Rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'limda ertaklardan foydalanish bolalarga turli ko'nikmalarni o'rgatish va ularni hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, AQSHda kutubxona va bolalar bog'chalarida muntazam o'tkaziladigan "Story time" (hikoya vaqti) mashg'ulotlari orqali bolalar qiziqarli va rang-barang hikoyalar bilan tanishtiriladi. Skandinaviya mamlakatlarida esa ertaklar ochiq havoda o'qitilishi va tabiat bilan bog'liq hikoyalarga e'tibor qaratishi orqali bolalarda tabiatga mehr-muhabbat uyg'otiladi. Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda esa raqamli ilovalar va animatsiya orqali hikoyalar bolalarga taqdim etilib, ularning zamonaviy texnologiyalar yordamida qiziqishini oshirishga harakat qilinadi.

Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda bolalarni ertaklar bilan tanishtirishda milliy madaniyat, zamonaviy usullar va raqamli vositalardan foydalanish orqali ularning axloqiy, ijtimoiy va til ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o'ziga xos yondashuvlarni rivojlantirish va bolalarning har tomonlama shakllanishiga katta hissa qo'shadi. Quyida bir nechta rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullarini ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism. Rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, bu bolalarda ijodiy fikrlash, tasavvur va til qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Har bir mamlakatning madaniyati va ta'lim tizimiga xos o'ziga xos usullari mavjud. Quyida ayrim rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari keltirilgan.

AQSHda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Kutubxonalarda “Story Time” tadbirlari: Kutubxonalarda bolalarga o‘ziga xos hikoya o‘qish seanslari (Story Time) o‘tkaziladi, bunda kutubxonachilar bolalarga ertak o‘qib beradi va qahramonlar haqida suhbatlashadi.

✓ Bolalar bog‘chalarida ertaklarni o‘qish va sahnalashtirish: AQSHda bolalar bog‘chalarida har kuni yoki haftasiga bir necha marotaba ertak o‘qish mashg‘ulotlari o‘tkaziladi. Pedagoglar bolalar bilan birga kitoblar tanlab, ularni o‘qib berishadi, oxirida hikoyadan olingan xulosalar o‘rganiladi. Bundan tashqari, ko‘p MTTda bolalarga ertaklarni sahnalashtirish imkoniyati beriladi. Bolalar qahramonlar sifatida ishtirok etib, ular qiyofasida harakat qilishadi, bu esa ularning tasavvurlarini rivojlantirib, ijtimoiy va hissiy qobiliyatlarini oshiradi.

✓ Illyustratsiyalardan foydalanish: AQSHda bolarni ertaklar bilan tanishtirish illyustratsiyalar muhim ahamiyatga ega. Rang-barang rasmlar va qahramonlar orqali bolalar o‘ziga xos vizual tasvirlarni eslab qolishadi, bu esa ularning kitobga qiziqishini oshiradi. Ba’zi bog‘chalarda pedagoglar bolalarga o‘qilayotgan ertakni o‘zlari chizish yoki rasm orqali ifodalashga imkon beradi, bu bollarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

✓ Qo‘g‘irchoq teatrlari: AQSHda qo‘g‘irchoq teatrlari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mashhur usul bo‘lib, ular uchun ertaklar sahnalashtiriladi. Pedagoglar qo‘g‘irchoqlarni qo‘llab, qahramonlarni ovozini chiqarib, bolalarni qiziqarli va jonli tarzda ertak voqealariga olib kiradi. Bolalar voqealarni tomosha qilish bilan birga, sahnada turli qahramonlarning his-tuyg‘ularini anglay boshlashadi, bu esa ularning hissiy tushunchalarini rivojlantirishga yordam beradi.

✓ Interaktiv ilovalar va audio ertaklar: Raqamli texnologiyalar AQSHda keng qo‘llanilib, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashtirilgan ertak ilovalari va audiokitoblar orqali o‘qitiladi. Raqamli ilovalar yordamida bolalar ertakni o‘zlari tanlaydi va ularni interaktiv tarzda eshitadi yoki tomosha qiladi. Audiokitoblar bolalarning tinglash qobiliyatini rivojlantirib, ularni ertak qahramonlari bilan yaqinlashtiradi. Bu usul orqali bolalar hikoya tinglaydi va har bir qahramonning xarakteri bilan tanishadi.

✓ Oilaviy dasturlar va ota-onalar bilan birga ertak o‘qish: AQSHda ota-onalar ham bolalarga kitob o‘qish an‘anasiga katta e‘tibor beradi. Kechqurun yoki uyqudan oldin bolalar uchun kitob o‘qish ota-onalar orasida keng tarqalgan bo‘lib, bu ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantiradi. Ko‘pgina ota-onalar bolalar bilan birga kitob do‘konlariga yoki kutubxonalarga borib, yangi ertaklar tanlaydi. Ular uyda bolalari bilan birga ertaklarni muhokama qilishadi, hikoya qahramonlarining fazilatlarini haqida gaplashadi va bu orqali bolalarga axloqiy qadriyatlarini o‘rgatishadi.[1]

AQSHda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirishning turli xil usullari bolalarning tasavvurlarini rivojlantiradi, ularni o‘qish va nutq madaniyatiga jalb qiladi hamda axloqiy tushunchalarni o‘rgatishga yordam beradi. Bu bolalar uchun hayotning ilk bosqichlarida ajoyib xotiralar va bilimlar manbai hisoblanadi.

Buyuk Britaniyada maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Sahnalashtirish va bolalar teatrlari: Buyuk Britaniyada bolalar bog‘chalari sahnalashtirish usulini keng qo‘llaydi. Bolalar o‘zlari qahramonlarni ijro etib, ularning xarakterini o‘rganadi, bu esa hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

✓ Illyustratsiyali kitoblar: Bolalar uchun mo‘ljallangan illyustratsiyali kitoblar, masalan, taniqli xalq ertaklari va yangi hikoyalar orqali bolalar jonli tasvirlar yordamida hikoyalarni yaxshi tushunishadi va ular haqida o‘zlarining fikrlarini aytishadi.[2]

Kanadada maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Tabiat va axloqiy mavzuli ertaklar: Kanadada bolalar bog‘chalarida ertaklar orqali tabiat va ekologiya mavzulariga e‘tibor qaratiladi, hayvonlar va tabiat bilan bog‘liq hikoyalar orqali bolalarga tabiatni sevish va unga g‘amxo‘rlik qilish fazilatlarini o‘rgatiladi.

✓ Interaktiv o‘yin va ilovalar: Maktabgacha ta’limda raqamli vositalar, ilovalar orqali bolalarga ertaklar interaktiv tarzda taqdim etiladi. Bu bolalarni ertaklarga jalb etishda muhim rol o‘ynaydi.[3]

Germaniyada maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Xalq ertaklari va an’anaviy hikoyalar: Germaniyada an’anaviy xalq ertaklari, ayniqsa Grimmlar ertaklari, bolalarga yoshlikdan tanishtiriladi. Bu ertaklar axloqiy va madaniy qadriyatlarni singdirishda qo‘llaniladi.

✓ Audiokitob va qo‘g‘irchoq teatrlari: Qo‘g‘irchoqlar yordamida turli sahnalar o‘tkazilib, bolalar an’anaviy qahramonlar bilan tanishtiriladi. Bu usul orqali bolalar ertaklar haqida ko‘proq bilim olishadi va xulosalar chiqarishga o‘rganishadi.[4]

Yaponiyada maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Animatsiya va vizual hikoyalar: Yaponiyada bolalarni ertaklar bilan tanishtirishda animatsiya va vizual hikoyalarni keng qo‘llaydi. Mashhur animatsion filmlar bolalarga ko‘rsatiladi, bu esa ularning tasavvurini rivojlantiradi.

✓ Oila bilan birgalikda hikoya o‘qish: Yaponiyada oilaviy hikoya o‘qish odati keng tarqalgan bo‘lib, ota-onalar bolalariga uyqudan oldin ertaklar o‘qib berishadi, bu ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.[5]

Skandinaviya mamlakatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya)da maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Tabiat ertaklari va ochiq havoda o‘qish: Skandinaviya davlatlarida bolalarga tabiatni sevish va himoya qilish g‘oyalarini singdirish uchun ertaklardan foydalaniladi. Ko‘pincha pedagoglar bolalarga ochiq havoda ertak o‘qib beradi.

✓ O‘ziga xos madaniy va axloqiy ertaklar: Skandinaviya davlatlarida axloqiy ertaklar orqali mehr-muruvvat, jamoaviylik va tabiatga g‘amxo‘rlik qilish kabi qadriyatlarni singdirishga katta ahamiyat qaratiladi.[6]

Janubiy Koreyada maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari:

✓ Raqamli vositalar va ilovalar: Janubiy Koreyada raqamli vositalar orqali bolalarga interaktiv va qiziqarli ertaklar taqdim etiladi. Mobil ilovalar orqali bolalar ertaklarni mustaqil tinglab, ular bilan o‘zaro muloqot qilishi mumkin.

✓ Maktabgacha ta’limda axloqiy ertaklar: Bolalar bog‘chalarida axloqiy ertaklar qo‘llanilib, ular orqali bolalarga to‘g‘ri va noto‘g‘ri tushunchalar o‘rgatiladi, bu esa ularni jamiyatda axloqli va ma’suliyatli bo‘lishga o‘rgatadi.[7]

Bu mamlakatlarda bolalarni ertaklar bilan tanishtirish usullari ularning ma’daniyati, qadriyatlari va ta’lim tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Shu orqali bolalarda ijodiy fikrlash, o‘qishga qiziqish va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beriladi.

Xulosa. Xorijiy mamlakatlarda maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar bilan tanishtirish, ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida, bolalarning ijodiy fikrlash, axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. AQSH, Yevropa, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda ertaklarni o‘qib berish va sahnalashtirish orqali bolalarga nafaqat madaniy va axloqiy qadriyatlar o‘rgatiladi, balki ularning tasavvurini boyituvchi maxsus dasturlar ham joriy etiladi.

Turli mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, har bir millat o'z madaniyatini hisobga olgan holda ertaklarni ta'lim jarayoniga tatbiq etib, bolalarni har tomonlama rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Bu borada raqamli texnologiyalardan foydalanish ham katta ahamiyatga ega bo'lib, u bolalarning zamonaviy dunyo bilan uyg'unlashgan holda o'sishiga ko'mak beradi. Shu sababli, maktabgacha ta'limda ertaklardan foydalanishning xorijiy tajribasi ta'lim tizimini boyitishga xizmat qiladi va bolalarning ilk ta'limi samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mol, Suzanne. (2009). "Reading picture books with young children: A study of parents book-reading and library usage behavior". New York: Palgrave Macmillan.
2. Gopnik, Alison. (2016). "The gardener and carpenter: What the new science of child development tells us about the relationship between parents and children". New York: Farrar, Straus and Giroux.
3. Rose, Margaret. (2005). "Puppetry in early childhood education and child development". Routledge.
4. O'Neill, Sylvaine, and Francoise Blain. (2014). "Preschool education in Canada". Toronto: Canadian scholars press.
5. Poulain, Suzanne. (2013). "Scandinavian approaches to children's literature and early childhood education". Scandinavian journal of education.
6. Nakata, Yoshifumi. (2010). "Picture books in Japan: A cultural perspective" in journal of Japanese studies.
7. Kim, Sunyoung. (2019). "Digital storytelling in south Korean early childhood education" in asian journal of education.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI BOSHQARUV TIZIMINI ZAMONAVIY BOSQICHGA KO'TARISHNING MUHUM MEHANIZMLARI

¹Raxmatova Gulobod Tuyboy qizi, ²Sidiqova Marhabo Ergashevna

¹Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qiytuvchisi, ²Maktabgacha ta'lim 3-kurs sirtqi ta'lim talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257586>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari boshqaruv tizimini zamonaviy bosqichga ko'tarishning muhim mehanizmlari haqida bayon qilingan. Boshqaruv tizimida rahbarning o'rni, uning rahbarlik qobiliyati, mas'uliyati muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: boshqaruv, rahbar, tizim, ta'lim, maktabgacha ta'lim tashkiloti.

Abstract. This article describes the important mechanisms of raising the management system of preschool educational organizations to a modern level. The role of the leader, his leadership ability and responsibility are important in the management system.

Keywords: management, leader, system, education, preschool educational organization.

Аннотация. В данной статье описаны важные механизмы поднятия системы управления дошкольной образовательной организацией на современный уровень. В системе управления важна роль лидера, его лидерские способности и ответственность.

Ключевые слова: менеджмент, лидер, система, образование, дошкольная образовательная организация.

Mamlakatimizda har bir sohaga qaratilayotgan e'tibor, o'zgarishlar ertangi kelajak uchun poydevor bulib xizmat qilishi maqsad qilib belgilanadi. Mamlakatning har qanday sohasining ravnaq topishi uchun birinchi navbatda ta'lim tizimiga etibor qaratish, boshqaruv tizimini to'g'ri isloh qilish lozim. Boshqaruv - ko'p ma'noli tushuncha. U obyektga mustahkamligini saqlash yoki tizimning bir holatdan ikkinchi holatga o'tkazishda ta'sir etish uchun kerak bo'lgan joyda qo'llaniladi. Shuning uchun boshqaruv tushunchasi boshqaruvchi ta'siriga ta'rif berish uchun qo'llaniladi. Tashkilot ravnaqi boshqaruv tizimi hamda "boshqaruvchi"ga bog'liq desak mubolag'a bulmaydi. Boshqaruvda rahbarning o'rin muhim ahamiyatli bo'lib, qonun, buyruq va ko'rsatmalarga asoslanib, o'z faoliyatini olib boradi.

MTTi yildan yilga rivoj topib borayotgan soha sifatida qaralmoqda. Zero bu borada yurtimizda salmoqli ishlar olib borilayotganligini takidlab o'tish lozim. 2016 yil 29 dekabrda "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari tugrisida"gi PQ-2707-sonli, 09.09.2017 y. PQ-3261-son "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 30.09.2017 y. PQ-3305-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarorlari hamda 30.09.2017 y. PF-5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bunga yaqqol dalil bo'la oladi. Birgina 2019 yil 16-dekabrda qabul qilingan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi" 595-sonli qonunning qabul qilishi sohadagi eng quvonarli yangilik bo'lgan deya olamiz.

2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qarorining tasdiqlanishi sohaning boshqaruv tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida ravnaq topishi uchun asos bo'la oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv harakatlari, pedagogik jamoa bilan munosabati, ota-onalar bilan hamkorligi shu kabi boshqa jarayonlar ham bola tarbiyasi uchun juda muhim omillardan hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik jarayonni boshqarish modeli quyidagi xususiyatlarga ega:

- Ta'lim va tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari;
- Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi o'zaro muvofiqlikni ta'minlash va uyg'unlashtirish;
- • Maktabgacha ta'lim tashkilotining ijtimoiy- psixologik mas'uliyati;
- • Maktabgacha ta'lim tashkilotining jamiyat, oila, maktab, mahalla, oliy o'quv yurtlari bilan aloqasi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining doirasini kengaytirish;
- • Insonparvarlik tamoyiliga asoslangan kattalar va bolalar o'rtasidagi hamkorlik.

Bundan tashqari, boshqaruv modeliga qo'yiladigan talablar: Uning tez o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik sharoitlarga moslashishi, boshqaruv sub'ektlariga yangi tuzilmalar va mazmunni tizimga o'z vaqtida kiritish imkonini beruvchi ochiqligi; Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning taqlidchanlik xarakteriga barham berish, ijodkorlik muhitini yaratish, qat'iy tartib-qoidalariga barham berish. Ta'lim tashkiloti xodimlari doimiy yangilanishga, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rivojlanishini ta'minlashga qaratilishi kerak. Xodimlar malakasini oshirish va qabul qilish jarayonining shaffofligi⁷³

Boshqarishda huquqiy funktsiya tushunchasi mavjud bo'lib, bu – qo'l ostidagi shaxslarni, jamoani to'g'ri boshqarishda asosiy huquqiy usul hisoblanadi. Rahbar har bir faoliyatida jamoadoshlari uchun birdek munosabatda bo'lishi, ishiga vijdonan yondashishi, tashkilot ravnaqi uchun vazifa talablarini mas'uliyat bilan ado etishi lozim. MTTi derektori nafaqat tashkilot ishchi-hodimlari balki tarbiyalanuvchilar uchun ham birdek mas'ul hisoblanadi. Tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi, bog'cha muhitidagi umumiy havfsizli hamma narsadan ustun hisoblanadi. Shunday ekan rahbar har jabhada ustun, tashabbuskor, mas'uliyatli, intizomli bo'lishi talab etiladi. Masalaning yana bir muhim tomoni borki axborot rivojlanish davrida zamonaviy qarashlar, elektron axborot resurslar, ta'limda yangicha metodlar kirib kelmoqda. Bu jarayon boshqaruv tizimida ham yangicha boshqaruv mexanizmlarini ham ishlab chiqishni talab qiladi. Ta'limda yangicha islohotlarning joriy etilishi rahbar tomonidan ham boshqaruvga zamonaviy qarashlar bilan yondashish kerakligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maktabgacha talim va tarbiya to'g'risidagi Qonun T.:2019- yil, 16-dekabr.
2. Novikova G.P. Zamonaviy maktabgacha ta'limni boshqarish shartlar: Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari uchun qo'llanma.
3. Troyan A.N. Maktabgacha ta'limni boshqarish: darslik
4. Djuraev R.X., Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarini boshqarishda menejmentning asosiy tushunchalari. –T.: Fan, 2006.

⁷³ file:///C:/Users/canon/Downloads/Haqqiyeva+Fotima+Olimjonovna+%20(1).pdf

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

¹Sayidov Nozimjon Abdulnosirovich, ²Burhanova Zulhumor Odiljon qizi

¹katta o‘qituvchi, NamMTI, ²2-bosqich talabasi, NamMTI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257598>

Abstract. In the primary education system, modern medicine helps to improve the educational process of students more effectively. Modern pedagogical methods and technology used in design education are comprehensively analyzed in three articles. Including personalized learning, integrated curriculum, project-based learning (PBL), computer technology and artificial intelligence in education. Software plays an important role in the development of the software, software deepening and independent thinking of students. The article presents the influence of modern colors on the quality of education and recommendations for their use.

Keywords: primary education, modern approaches, personalized education, project-based education, digital technologies, artificial intelligence, improving the quality of education, integrated education.

Anotatsiya. Boshlang‘ich ta‘lim tizimida zamonaviy yondashuvlar o‘quvchilarning ta‘lim olish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik usullar va texnologiyalar keng tahlil qilinadi. Jumladan, shaxsiylashtirilgan ta‘lim, integratsiyalashgan o‘quv dasturlari, loyiha asosidagi ta‘lim (Project-Based Learning, PBL), raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning ta‘limdagi o‘rni muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning bilim darajasini chuqurlashtirish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada zamonaviy yondashuvlarning ta‘lim sifatiga ta‘siri va ularni muvaffaqiyatli qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, zamonaviy yondashuvlar, shaxsiylashtirilgan ta‘lim, loyiha asosidagi ta‘lim, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, ta‘lim sifatini oshirish, integratsiyalashgan ta‘lim.

Аннотация. В системе начального образования современная медицина способствует более эффективному совершенствованию образовательного процесса учащихся. В трех статьях всесторонне анализируются современные педагогические методы и технологии, используемые в дизайнерском образовании. Включая персонализированное обучение, интегрированную учебную программу, проектное обучение (PBL), компьютерные технологии и искусственный интеллект в образовании. Программное обеспечение играет важную роль в разработке программного обеспечения, углублении программного обеспечения и самостоятельном мышлении студентов. В статье представлено влияние современных цветов на качество образования и даны рекомендации по их использованию.

Ключевые слова: начальное образование, современные подходы, персонализированное образование, проектное образование, цифровые технологии, искусственный интеллект, повышение качества образования, интегрированное образование.

Boshlang‘ich ta‘lim insonlarning keyingi ta‘lim bosqichlariga asos bo‘lib, o‘quvchilarning fundamental bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois, zamonaviy dunyoda boshlang‘ich ta‘limga yangicha yondashuvlarni joriy etish ehtiyoji ortib bormoqda. An‘anaviy ta‘lim uslublari o‘rniga interaktiv va innovatsion metodlar ta‘lim

jarayonini yanada samarali qilishga imkon beradi. Zamonaviy ta'lim tizimidagi asosiy o'zgarishlardan biri shaxsiylashtirilgan va moslashtirilgan ta'limning kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, bu yondashuv o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga oladi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarning keng ko'lamda qo'llanilishi, loyiha asosidagi ta'lim (PBL) va integratsiyalashgan o'quv dasturlari kabi yondashuvlar ham tobora ommalashmoqda. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar keng tahlil qilinib, ularning ta'lim sifatiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy yondashuvlar quyidagicha:

1. *Shaxsiylashtirilgan ta'lim;*
2. *Loyiha asosidagi ta'lim (PBL);*
3. *Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt;*
4. *Integratsiyalashgan o'quv dasturlari.*

1. Shaxsiylashtirilgan ta'lim;

Shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvi har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil qilishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar o'zlarining qiziqishlari, qobiliyatlari va bilim darajasiga mos ravishda ta'lim oladilar.

Shaxsiylashtirilgan ta'limning afzalliklari:

- O'quvchilarning ta'lim olish jarayonidagi faolligini oshiradi.
- O'qituvchilarga har bir o'quvchi bilan individual ishlash imkoniyatini beradi.
- O'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi.

Bunday yondashuvda o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlari doimiy tahlil qilinib, ularga mos o'quv materiallari va topshiriqlar taqdim etiladi. Masalan, raqamli platformalar yordamida o'quvchilarning natijalari kuzatilib, ularga moslashtirilgan ta'lim yo'nalishlari taklif qilinishi mumkin.

2. Loyiha asosidagi ta'lim (PBL)

Loyiha asosidagi ta'lim (Project-Based Learning) o'quvchilarning muammolarni hal qilish va amaliy topshiriqlar orqali o'rganish jarayoniga asoslanadi. Ushbu yondashuv bolalarga nafaqat nazariy bilimlar berish, balki ularning real hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishini ta'minlashni maqsad qiladi.

Loyiha asosidagi ta'limning asosiy jihatlari:

- O'quvchilarni mustaqil fikrlash va ijodiy yondashishga o'rgatadi.
- Haqiqiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.
- O'quvchilarning muloqot va jamoa bo'lib ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Masalan, biologiya fanida o'quvchilar o'simliklar hayotiy tsiklini o'rganish uchun kichik tadqiqot loyihasi ustida ishlashlari mumkin. Bu usul o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

3. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning boshlang'ich ta'limda qo'llanilishi ta'lim jarayonini sezilarli darajada o'zgartirdi. Bugungi kunda raqamli platformalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv o'quv vositalari o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilar interaktiv o'quv dasturlaridan foydalangan holda vaqt va makondan qat'i nazar ta'lim olishlari mumkin. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari yordamida o'quvchilar individual tarzda mashqlarni bajarib, natijalarini real vaqtda kuzatishlari va baholashlari mumkin. Bu o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va ularning qiziqishini oshiradi.

4. Integratsiyalashgan o'quv dasturlari

Integratsiyalashgan o'quv dasturlari bir nechta fanlarni bir-biri bilan bog'lab o'qitishni nazarda tutadi. Masalan, matematika va tabiatshunoslik fanlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish orqali o'quvchilar o'quv mavzularini kengroq tushunish imkoniga ega bo'ladilar. Bunday yondashuvlar o'quvchilarga turli fanlar o'rtasidagi aloqa va bog'liqlikni tushunishga yordam beradi, bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Boshlang'ich ta'limda zamonaviy yondashuvlarning qo'llanilishi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning bilim olish jarayonini samarali qiladi. Maqolada tahlil qilingan barcha zamonaviy yondashuvlarning umumiy xususiyati shundaki, ular o'quvchilarning mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

- **Shaxsiylashtirilgan ta'lim** yondashuvi o'quvchilarning bilim olish darajasiga moslashish orqali ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi.

- **Loyiha asosidagi ta'lim** esa o'quvchilarga nazariy bilimlarni hayotiy muammolarni hal qilishda qo'llash imkoniyatini beradi.

- **Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt** yordamida o'quvchilarning o'quv jarayoniga jalb qilinishi ortib, ularga ta'lim jarayonini aniqroq va qiziqarliroq qilish imkoniyati yaratiladi.

• **Integratsiyalashgan o‘quv dasturlari** orqali fanlararo bog‘liqlikni tushunish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Boshlang‘ich ta‘limda ushbu yondashuvlarni joriy etish ta‘lim sifatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi va o‘quvchilarni keyingi ta‘lim bosqichlariga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta‘lim tizimida zamonaviy yondashuvlarning joriy qilinishi ta‘lim jarayonini sezilarli darajada boyitib, o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda an‘anaviy ta‘lim uslublaridan voz kechish o‘rniga ularni zamonaviy pedagogik va texnologik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish boshlang‘ich ta‘limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu maqolada tahlil qilingan shaxsiylashtirilgan ta‘lim, loyiha asosida o‘qitish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash va integratsiyalashgan o‘quv dasturlari kabi yondashuvlar o‘quvchilar uchun qulay va samarali o‘quv muhitini yaratishga xizmat qiladi. Bir tomondan, shaxsiylashtirilgan ta‘lim yondashuvi har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olib, ta‘lim jarayonini individuallashtiradi. Bu uslub o‘quvchilarning qiziqishlarini oshirish va ularning bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishlariga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarni kuzatib, ularning bilim darajasiga mos topshiriqlar beradi, bu esa har bir o‘quvchining o‘z sur‘atida o‘qishini ta‘minlaydi.

Loyiha asosidagi ta‘lim esa o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda tatbiq etishga imkon beradi. Loyiha asosidagi usul orqali o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilib, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu yondashuv bolalar ijodiy fikrlash va mustaqil ishlash qobiliyatlarini oshiradi, shuningdek, jamoa bo‘lib ishlashni o‘rgatadi.

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning keng joriy qilinishi esa ta‘lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. Interaktiv vositalar, virtual sinflar va sun‘iy intellekt asosidagi o‘quv dasturlari ta‘lim olishni osonlashtiradi, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning bilim darajasini kuzatib borishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaxshilash va ularga real vaqtda samarali qayta aloqani ta‘minlash imkonini beradi.

Shuningdek, **integratsiyalashgan o‘quv dasturlari** orqali turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgatish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. O‘quvchilar bu yondashuv orqali fanlararo bilimlarni birlashtirib, kengroq kontekstda tushunchalarini oshiradilar, bu esa ularning umumiy bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Zamonaviy yondashuvlar o‘quvchilarni mustaqil va faol o‘quvchilar sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta‘limda an‘anaviy va zamonaviy uslublarni birgalikda qo‘llash ta‘lim sifatini oshirishning samarali yo‘li hisoblanadi. Buning natijasida o‘quvchilar nafaqat bilim olish jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishadi, balki kelajakda murakkab vaziyatlarni hal qilishda ham o‘zlarini tayyor his qilishadi.

Maqolada tahlil qilingan yondashuvlar boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish yo‘lidagi muhim qadamlar hisoblanadi. Kelajakda ushbu zamonaviy yondashuvlarning kengroq qo‘llanilishi ta’lim jarayonini yanada innovatsion va samarali qilishga xizmat qiladi. Shu bois, bu yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etishni davom ettirish orqali ta’lim tizimining sifatini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Darling-Hammond, L., & Oakes, J. (2019). *Preparing Teachers for Deeper Learning*. Harvard Education Press.
2. Fullan, M. (2020). *Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy, and Change Knowledge*. Pearson.
3. Hattie, J. (2012). *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. Routledge.
4. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge*. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
5. Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*. Autodesk Foundation.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUN- MOHIYATI VA VAZIFALARI

Shodiyeva Barchinoy

Navoiy davlat universiteti, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) 2-
bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257600>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nuqtii kompetensiyani rivojlantirishning mazmun-mohiyati hamda maqsad, vazifalar haqida so'z yuritilgan. Shuningdek maqolada bolalar nutqii malakalarini rivojlantirishning usullari haqida fikrlar bayon etilgan. Maktabgacha yoshdagi bolada to'g'ri va toza nutqni tarbiyalash borasida bir nechta tadqiqotlar olib borilgan. Fikr ifodalash, til ko'nikmalarini to'g'ri rivojlantirish borasida bir qancha fikrlar berilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari borasida fikrlar bayon etilgan va bir nechta tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, bola, nutq, kompetensiya, muloqot, emotsiya, fikr ifodalash, mazmun-mohiyat, rivojlantirish usullari, vazifalari.

Abstract. This article talks about the content, purpose, and tasks of developing the verbal competence of preschool children. The article also presents ideas about ways to develop children's speech skills. Several studies have been conducted on the education of correct and clean speech in preschool children. Several opinions have been given on the proper development of language skills and expression of opinion. Opinions on the developmental stages of preschool children's speech are expressed and several recommendations are given.

Keywords: preschool age, child, speech, competence, communication, emotion, expression of opinion, essence, methods of development, tasks.

Аннотация. В данной статье говорится о содержании, цели и задачах развития речевой компетентности детей дошкольного возраста. Также в статье представлены идеи о способах развития речевых навыков детей. Проведено несколько исследований по вопросам воспитания правильной и чистой речи у детей дошкольного возраста. Высказано несколько мнений о правильном развитии речевых навыков и выражения мнения. Высказаны мнения об этапах развития речи детей дошкольного возраста и дан ряд рекомендаций.

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, речь, компетентность, общение, эмоция, выражение мнения, сущность, способы развития, задачи.

Kirish

Bola gapira olmay tug'iladi, rivojlanish jarayonida u atrofidagi kattalar gapiradigan tilni o'zlashtirishi, og'zaki va keyin yozma nutqdan oldin foydalanishni o'rganishi kerak. Uning rivojlanishida bolalar nutqi bir-biridan sifat jihatidan farq qiladigan bir qator bosqichlardan o'tadi. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki ontogenez jarayonida (organizm paydo bo'lgan paytdan boshlab hayotning oxirigacha individual rivojlanishi) bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda rivojlanadi va uning umumiy rivojlanishining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Bolaning ona tilini o'zlashtirishi qat'iy naqsh bilan sodir bo'ladi va barcha bolalar uchun umumiy bo'lgan bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada oshdi. Ular nutq faoliyati, lug'at, nutqning grammatik tuzilishi

rivojlanishining ma'lum darajasiga erishishlari, dialogik nutqdan izchil bayonotga o'tishlari kerak. Nafaqat to'g'ri nutq ko'nikmalarini, [balki ifodali](#), majoziy nutqni rivojlantirish kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ahamiyati.

Nutqni o'z vaqtida va to'liq o'zlashtirish bolada to'liq psixikaning shakllanishi (paydo bo'lishi) va uning keyingi to'g'ri rivojlanishi uchun birinchi muhim shartdir. O'z vaqtida – bu bola tug'ilgandan keyingi birinchi kunlardan boshlangan narsani anglatadi; to'liq – bu til materialining etarli hajmini anglatadi va bolani har bir yosh darajasida nutqni to'liq o'z qobiliyatiga ega bo'lishga undaydi. Birinchi yosh bosqichlarida bolaning nutqini rivojlantirishga e'tibor ayniqsa muhimdir, chunki

bu [vaqtda miya jadal rivojlanadi](#), uning funksiyalari shakllanadi.

Fiziologlarning tadqiqotlariga ko'ra, Markaziy asab tizimining funksiyalari tabiiy shakllanish davrida osonlikcha o'qitiladi. Treningsiz ushbu funksiyalarning rivojlanishi kechiktiriladi va hatto abadiy to'xtashi mumkin. Koltsova M. M. ga ko'ra, nutq funksiyasi uchun bola hayotining dastlabki uch yili rivojlanishning bunday "tanqidiy" davri hisoblanadi: bu vaqtga kelib, miyaning nutq mintaqalarining anatomik kamoloti asosan tugaydi, bola ona tilining asosiy grammatik [shakllarini egallaydi](#), katta miqdordagi so'zlarni to'playdi. Agar chaqaloqning nutqining dastlabki uch yilida etarlicha e'tibor berilmagan bo'lsa, unda kelajakda yo'qolgan vaqtni qoplash uchun ko'p harakat talab etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolada to'g'ri va toza nutqni tarbiyalash bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirish bo'yicha umumiy ish tizimidagi muhim vazifalardan biridir. Yaxshi rivojlangan nutqqa ega bo'lgan bola boshqalar bilan osonlikcha muloqot qiladi: u o'z fikrlari va [istaklarini aniq ifoda etishi](#), savollar berishi, tengdoshlari bilan qo'shma o'yin to'g'risida kelishib olishi mumkin. Aksincha, bolaning noaniq nutqi uning odamlar bilan munosabatlarini juda qiyinlashtiradi va ko'pincha uning fe'l-atvorida og'ir iz qoldiradi.⁷⁴

Nutqni shakllantirishning maqsad va vazifalari

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish uchun maqsad va vazifalarni to'g'ri belgilab qo'yish tarbiyachilarga ushbu muammoni imkon qadar samarali ishlashga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha ishning asosiy maqsadi bolaning og'zaki nutqini va uning ko'nikmalarini shakllantirishdir. o'z xalqining adabiy tilini bilish asosida boshqalar bilan muloqot qilish.

Maqsadga erishishga yordam beradigan vazifalar quyidagilar:

- bolaning nutqining tovush madaniyatini tarbiyalash;
- bolaning so'z boyligini boyitish, mustahkamlash va faollashtirish;
- bolaning grammatik to'g'ri nutqini yaxshilash;
- bolaning izchil nutqini rivojlantirish;
- bolada badiiy so'zga qiziqishni oshirish;
- bolaga ona tilini o'rgatish.⁷⁵

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari

⁷⁴ <https://muhaz.org/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish.html?page=4>

⁷⁵ <https://uz.vogueindustry.com/17174836-theory-and-methods-of-speech-development-of-preschool-children>

Hayotning birinchi yilida chaqaloqlarning vokal apparatining asosiy yutuqlari ma'lum ma'noli so'zlarni chalg'itish va talaffuz qilishning ko'rinishi hisoblanadi. Ularning kattaligi kichikroqdir, ularda buzilib qolgan odamlarning soni tushuniladi. 1-3 yoshda maktabgacha yoshdagi bolalar ehtiyojlari kengayishi tufayli faol rivojlanmoqda. Ushbu bosqichda chaqaloqlar kattalar bilan muloqotga muhtoj. Asosan, bu so'zlashuvni oshirishga yordam beradi, chaqaloqni ko'plik va intonatsiya kabi tushunchalar bilan tanishtiradi. Uch yildan so'ng, ko'plab bolalar tovushlarni talaffuz qilishda muayyan qiyinchiliklarni boshdan kechirishadi. Ayniqsa, parchalar qattiq ovozlarni yumshatadi, "p" harfini yo'qotadi, sibilantni boshqa tovushlar bilan almashtiradi.

Odatda, pastki jag, til, lablar yoki yumshoq tomoqning nomutanosibligi bilan bog'liq talaffuzning bunday kamchiliklari maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning uchinchi bosqichiga xosdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning izchil nutqini rivojlantirish vositalari

Sog'lom bolaning barcha fiziologik sharoitlari bor, shuning uchun kelajakda uning nutqi aniq va tushunarli bo'lib, tushuntirish - aniq va izchil bo'ladi. Shunga qaramay, nutq tug'ma qobiliyat emas, balki boshqa mahorat va qobiliyatlarga parallel ravishda shakllanadi, kichkina odam sevgi va g'amxo'rlikda o'sishi kerak va uning ijtimoiy muhiti munosib bo'lishi kerak. Asosan, bolalar o'z ota-onalarini o'rganadilar va unga taqlid qilishadi, ular tezda yangi so'zlarni yodlashadi, so'zlarini sinonimlar, sifatlar va navbatlar bilan boyitadilar. Shu sababli, ota-onalarga:

- og'zaki so'zlar va jumalarni diqqat bilan kuzatib boring;
- bolangiz bilan doimo bog'laning;
- nutq paytida suhbatdoshga qarash odatini rivojlantirish, bolaning til va lablar harakatlarini kuzatib boring ;
- chaqaloqning gorizontini kengaytiradigan, noma'lum faktlarga va hodisalarga tanish bo'lgan hikoyalarni o'qing. xayollarga ham hissa qo'shadi. Vaqt o'tishi bilan asosiy belgilar bolaning hayoliy do'stlari bo'ladi va eshitadigan hikoyalar o'yinning belgisidir.⁷⁶

Bolalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish — bu ularning til, fikr, va muloqot qobiliyatlarini oshirish jarayoni. Bu jarayonning mazmuni va mohiyati bir qancha asosiy jihatlardan iborat:

Til qobiliyatlari: Bolalar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish orqali o'z til bilish darajasini oshirishadi. Bu ularning so'z boyligini, grammatika va sintaksis qoidalarini tushunishini yaxshilaydi. Til qobiliyatlari bolalarning tilni o'zlashtirish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini anglatadi. Bu qobiliyatga so'z boyligi, grammatik qoidalar, talaffuz va nutqning tuzilishi kiradi.

Rivojlantirish usullari:

Kitob o'qish: Bolalarga kitob o'qish, yangi so'zlar va iboralar o'rgatadi.

O'yinlar: Til o'yinlari, jumladan, so'z topish va so'z krossvordlari, bolalarning so'z boyligini kengaytiradi.

Suhbatlar: Ota-onalar va o'qituvchilar bolalar bilan til o'rganish jarayonida faol muloqot qilishlari kerak.

Muloqot qobiliyatlari: Nutqiy kompetensiya bolalarga muloqotda o'z fikrlarini ifodalash, boshqa odamlarni tushunish va ular bilan samarali aloqa o'rnatishga yordam beradi. Muloqot qobiliyatlari bolalarga fikr va his-tuyg'ularini ifodalash, boshqalar bilan samarali aloqa o'rnatish va turli muloqot shakllarini (eshitish, yozish, nutq) tushunish imkonini beradi.

⁷⁶ https://uz.tierient.com/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish/#goog_rewarded

Rivojlantirish usullari:

Interaktiv o‘yinlar: O‘zaro munosabatlarni kuchaytiruvchi o‘yinlar bolalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Gruppali muhokamalar: Bolalarni guruhlarda fikrlarini erkin ifodalashga va boshqalar bilan fikr almashishga rag‘batlantirish.

Raqobatli vazifalar: Masalan, bahs-munozara o‘yinlari, bolalarning fikrlarini muloqotda ifodalashlariga yordam beradi.

Fikrni ifodalash: Bolalar o‘z fikrlarini aniq va ravon ifodalash qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu, o‘z navbatida, ularning o‘z-o‘zini anglashiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Fikrni ifodalash bolalarning o‘z fikrlarini aniq va ravon ifodalash qobiliyatidir. Bu, ularga o‘z fikrlarini yozma va og‘zaki ravishda samarali ifodalash imkonini beradi.

Rivojlantirish usullari:

Ijodiy yozuv: Bolalar uchun ijodiy yozish vazifalari berish, ularning fikrlarini tushunish va ifodalash qobiliyatlarini oshiradi.

Nutq tayyorgarligi: Bolalarga nutq tayyorlash va uni jamoat oldida ifodalashni o‘rgatish, ularning o‘z-o‘zini ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Suhbat qilish: Bolalarning fikrlarini tushunish va ularni kengaytirishga yordam beradigan muloqotlar.

Emotsional rivojlanish: Nutqiy kompetensiya bolalarning emotsional intellektini oshirishga yordam beradi, chunki ular his-tuyg‘ularini ifodalash va boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarda aniqroq bo‘lishni o‘rganadilar. Emotsional rivojlanish bolalarning his-tuyg‘ularini anglash, ifodalash va boshqalar bilan munosabatlarda to‘g‘ri muvozanatni saqlash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Rivojlantirish usullari:

Emotsiyalarni muhokama qilish: Bolalar bilan his-tuyg‘ular haqida ochiq muloqot qilish, ularning o‘z his-tuyg‘ularini anglashlariga yordam beradi.

Ijodiy san‘at: Rasm chizish yoki musiqiy faoliyatlar bolalar uchun his-tuyg‘ularini ifodalashda yordam beradi.

Rol o‘yinlari: Bolalar uchun rollar o‘ynash orqali turli vaziyatlarda emotsional qobiliyatlarini rivojlantirish.

Bolalarning til, muloqot, fikrni ifodalash va emotsional rivojlanishi bir-biriga bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ularning umuman rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bu qobiliyatlarni rivojlantirish orqali bolalar nafaqat o‘z nutqiy kompetensiyalarini, balki ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarini ham oshiradilar. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Bolalarning nutqiy komoetensiyasini rivojlantirishning vazifalar

Ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlash: Bolalarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun o‘qituvchilar va ota-onalar ta’lim jarayonida samarali usullarni qo‘llashlari kerak. Ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlash, bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ta’lim muassasalaridagi barcha ishtirokchilar (o‘qituvchilar, ota-onalar, jamiyat) o‘rtasidagi hamkorlikni anglatadi.

Usullar

- **O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasida aloqa:** Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar va aloqa, bolalarning ta’limdagi muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.
- **Keng qamrovli dasturlar:** Maktabda, bog‘chada yoki o‘quv markazlarida til va nutq rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarni tashkil etish.

- **Resurslar va materiallar:** Nutqni rivojlantiruvchi kitoblar, o‘yinlar va boshqa materiallar bilan ta‘minlash.

Interaktiv faoliyatlar: Muloqotli o‘yinlar, muhokamalar va ijodiy faoliyatlar orqali bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishlari mumkin. Interaktiv faoliyatlar bolalarni faol ishtirok etishga, o‘z fikrlarini erkin ifodalashga va muloqot qilishga undaydi.

Usullar

- ❖ **Muloqotli o‘yinlar:** Masalan, rol o‘ynash o‘yinlari va sahna ko‘rsatmalari, bolalarning o‘zaro muloqotini rag‘batlantiradi.
- ❖ **Guruhlarda ishlash:** Bolalar kichik guruhlarda ishlash orqali o‘zaro fikr almashadilar va o‘z nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.
- ❖ **Qiziqarli mashg‘ulotlar:** Tashqi muhitda, masalan, sayohatlar yoki tabiatda o‘yinlar o‘tkazish, bolalarning muloqot qobiliyatlarini kuchaytiradi.

O‘z-o‘zini baholash: Bolalarga o‘z nutqlarini va muloqotlarini baholash imkoniyatini berish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. O‘z-o‘zini baholash bolalarga o‘z faoliyatlarini va natijalarini tahlil qilish, kamchiliklarini aniqlash va o‘zlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Usullar:

- ✚ **Shaxsiy kundaliklar:** Bolalarga o‘z fikrlarini yozib borish, nutqlari va muloqotlari haqida fikr yuritish.
- ✚ **Baholash me‘yorlari:** Bolalarga o‘z faoliyatini baholash uchun aniq me‘yorlar berish, ularning o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini rivojlantiradi.
- ✚ **Muloqotli sessiyalar:** O‘qituvchi yoki ota-onalar bilan bolalarning o‘z fikrlarini va his-tuyg‘ularini muhokama qilish.

Muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish: Bolalarga turli xil vaziyatlarda fikr yuritish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish, ularning analitik fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Muammolarni hal qilish qobiliyati bolalarning kritik fikrlash, analitik fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Usullar:

- **Muloqotli muammolar:** Bolalarga hayotiy vaziyatlardan olingan muammolarni hal qilish vazifalari berish.
- **Ijodiy loyihalar:** Guruhlar bilan ijodiy loyihalar ustida ishlash, muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi.
- **Fikr yuritish mashg‘ulotlari:** Bolalarga muammolarni tahlil qilish va turli echimlarni ishlab chiqishni o‘rgatish.

Tashqi muhit bilan bog‘lanish: Bolalarga turli madaniyatlar va til tizimlari bilan tanishtirish, ularning nutqiy kompetensiyasini yanada kengaytiradi. Tashqi muhit bilan bog‘lanish bolalarga o‘z fikrlarini va his-tuyg‘ularini boshqa madaniyatlar va muhitlarga moslashtirishga yordam beradi.

Usullar:

- ✚ **Sayohatlar:** Bolalar uchun turli joylarga sayohatlar, ularning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi va yangi madaniyatlar bilan tanishtiradi.
- ✚ **Mahalliy hamjamiyat faoliyati:** Bolalarni mahalliy tadbirlarda ishtirok etishga undash, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini kengaytiradi.
- ✚ **Qiziquvchanlik:** Bolalarni turli madaniyatlar, tillar va urf-odatlar bilan tanishtirish, ularning til qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Bu jihatlar bolalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash, interaktiv faoliyatlar, o'z-o'zini baholash, muammolarni hal qilish va tashqi muhit bilan bog'lanish orqali bolalar nafaqat o'z nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar, balki ijtimoiy va emotsional jihatdan ham o'sadilar. Bu ularga hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur ko'nikmalarni beradi.⁷⁷

Natijalar: Fikrni ifodalash bolalarning o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalash qobiliyatidir. Bu, ularga o'z fikrlarini yozma va og'zaki ravishda samarali ifodalash imkonini beradi. Nutqiy kompetensiya bolalarga muloqotda o'z fikrlarini ifodalash, boshqa odamlarni tushunish va ular bilan samarali aloqa o'rnatishga yordam beradi. Natijada esa bolalar bir birlari bilan o'zaro muloqot qila oladi, jamiyatga qo'shiladi, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila oladi.

Xulosa. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bolalar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki bu ularga nafaqat o'z fikrlarini ifodalash, balki hayotda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham berish imkonini yaratadi. Bu jarayonni amalga oshirishda tarbiyachilar, ota-onalar va jamiyat birgalikda faol ishtirok etishlari zarur. Bolalar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish orqali o'z til bilish darajasini oshirishadi. Bu ularning so'z boyligini, grammatika va sintaksis qoidalarini tushunishini yaxshilaydi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyasini qanday qilib rojlantirish kerakligi haqida xulosa a tavsiyalar berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://muhez.org/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish.html?page=4>
1. <https://uz.vogueindustry.com/17174836-theory-and-methods-of-speech-development-of-preschool-children>
2. https://uz.tierient.com/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish/#goog_rewarded
3. V. M. Mukhina, "Nutqiy rivojlanish va uning psixologik asoslari", L. I. Belyaeva, "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish"

⁷⁷ V. M. Mukhina, "Nutqiy rivojlanish va uning psixologik asoslari", L. I. Belyaeva, "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish"

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA O‘YINLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Ziyodullayeva Mohirabonu Ikromjon qizi

NavDU, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-
bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257608>

Annotatsiya. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo‘l ochadi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to‘g‘ri keladi. Maktabgacha ta’lim bola sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanishni ta’minlaydi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. Ushbu maqolada bolalar nutqini rivojlantirish o‘ziga xos psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalar orqali bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, bola nutqi, muloqot, o‘yin, innovatsion texnologiya.

Аннотация. Речь открывает ребенку путь ко всем достижениям человеческой культуры. Важнейшие этапы овладения речью соответствуют дошкольному возрасту. Дошкольное образование обеспечивает здоровое, всестороннее развитие ребенка, прививает ему желание учиться, готовит его к регулярному обучению. В данной статье рассматриваются специфические психологические особенности речевого развития детей. Также в статье даются рекомендации по развитию речи детей посредством инновационных технологий в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: дошкольное образование, речь детей, общение, игра, инновационные технологии.

Abstract. Speech opens the way for a child to all the achievements of human culture. The most important stages of acquiring speech correspond to preschool age. Pre-school education ensures a healthy, all-round development of a child, instills in him a desire to study, prepares him for regular education. This article discusses the specific psychological features of children's speech development. The article also gives recommendations on the development of children's speech through innovative technologies in preschool educational organizations.

Keywords: preschool education, children's speech, communication, game, innovative technology.

Bola ulg‘ayay ekan, unda so‘zlashishga ehtiyoj paydo bo‘la boshlaydi. Dastlab atrofda gilarini taniydi, eshitgan so‘z va jumllalarini asta-sekinlik bilan o‘zlashtiradi. Tilga kirgach esa uning so‘z boyligi jadal o‘sadi. Oddiy so‘zlar, keyinchalik sodda gaplardan va to‘liq foydalana boshlaydi. O‘ziga kerakli narsani so‘rash uchun harakat qiladi, muloqotga kirishadi. Ta’kidlash joizki, bola uchun katta yoshli odam savollarga javob topishning yagona vositasi, qiziqarli taassurotlar manbai hisoblanadi. Bola kattalar bilan dialogga kirishishga, narsalar va o‘yinchoqlarga egalik qilishga intilarkan, u ushbu maqsadlarga erishish uchun so‘zdan foydalanishga ehtiyoj sezadi, ba’zida o‘zi tashabbus ko‘rsatib fikr bildiradi. Bola o‘rganganlarini faol o‘zlashtiradi va o‘z nutqida foydalanadi. Shuning maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda uning oila a’zolari va tarbiyachisining hissasi kattadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Inson o‘z fikrlarini ifodalash va boshqalarning fikrlarini tushunish uchun ona tilidan foydalanadi.

Nutqni egallash bolaga bevosita va bilvosita (hikoya, badiiy asar, tarbiyachining tushuntirish va boshqalar) yo‘l bilan borliq haqida bilimlar hosil qilishga imkon beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida belgilangan bolalarga ta‘lim berishda kompetentsiyaviy yondashuvning muhim qismi sanaladi. 6-7 yoshli bolaning umumiy muhim kompetentsiyalari sifatida birinchi navbatda, kommunikativ kompetentsiya, ya‘ni muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasini shakllantirish belgilangan. Demak tarbiyalanuvchilarning o‘yin, bilish va ijtimoiy kompetentsiyasi qatorida muloqot kompetentsiyasi asosiy o‘rinni egallaydi. Shunday ekan, maktabgacha ta‘lim tashkilotida har bir ta‘limiy faoliyat mazmunida bolaning nutqini o‘stirish va muloqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bola yangi bilimlarni o‘yinlar va didaktik vositalar asosida o‘zlashtirganida samaradorlik yuqori bo‘ladi. Ya‘ni badiiy adabiyotni oddiy o‘qib berishdan ko‘ra innovatsion ta‘lim texnologiyalarini qo‘llagan holda faoliyatga tatbiq etish har bir bolaning nutqini rivojlantirish jarayonini ta‘minlaydi, tezlashtiradi va shu bilan ta‘lim sifatini oshirishga yordam beradi. buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va jarayonda faol qo‘llash talab etiladi.

Rus va sovet pedagogi hisoblangan, Ye.I.Tixeyeva nutqni rivojlantirish mashg‘ulotlariga nisbatan qo‘yadigan asosiy talablari qatorida bolalarning qiziqishlari va tajribalari, ularni jonli o‘tkazish, harakatlanish va sinab ko‘rish imkoniyatlari bilan aloqasini olg‘a suradi. O‘z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye.I.Tixeyeva quyidagilarni ishlab chiqqan:

- bolalarni maktabda ta‘lim olishga tayyorlovchi uyushtirilgan dasturiy mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasi;
- maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini, fikrlashini rivojlantirish;
- original didaktik material tizimi va undan maktabgacha ta‘lim muassasasida foydalanish metodikasi.

Sinchiklab ishlab chiqilgan nutqni rivojlantirish metodikasi maktabgacha tarbiya nazariyasi va amaliyotiga qo‘shilgan ulkan hissasi bo‘lib, u bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.⁷⁸

20-asrning boshlarida olimlar Klara va Vilgelm Shtern bolalar nutqining rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdilar, ularning uchta farzandi Xilda, Gunter va Eva ustida tajribalar o‘tkazdilar va ko‘p yillar davomida kundaliklarga ma‘lumotlarni yozib olishdi, chaqaloqning gapidan tortib, barcha gaplarini yozib olishgan. Ular nutqni o‘zlashtirish bosqichlarini aniqladilar, oddiy bir so‘zli jumladan murakkab ko‘p komponentli jumlagacha lug‘atdan foydalanishda murakkablik momentini aniqlay oldilar va “Bolalar nutqining maxsus lingvistikasi” ni ishlab chiqdilar.⁷⁹

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev maktabgacha ta‘lim tizimi haqida quyidagi fikrlarni bejizga bildirmaganlar: “Aslida, farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo‘g‘in hisoblangan maktabgacha ta‘lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi o‘rni va ahamiyatini hech narsa bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Aynan maktabgacha ta‘lim sohasiga bo‘lgan e‘tibor mamlakatning ertangi taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratadi”. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta‘lim-tarbiya berishning asosini o‘yinli texnologiyalar tashkil qiladi. Bu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o‘yin bo‘lganligi bois – u ta‘lim texnologiyasi sifatida tatbiq etilgan. O‘yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini bolalarning faolligi va tasavvuri tashkil etadi. O‘yin ijtimoiy tajribalarni

^{78 78} Babayeva.D.R. “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” (Darslik)-T.:”Barkamol fayz media” 2018

⁷⁹ <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-vzglyady-na-izuchenie-detskoy-rechi>

o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o‘z xulqini boshqarishi, fikrlash jarayoni shakllanadi va takomillashadi.

Maktabgacha ta‘lim mutaxassislari ta‘lim tizimida innovatsion g‘oyalarni yaratish va joriy etish zamonaviy bolalar bog‘chasini rivojlantirish uchun zaruriy shartdir degan fikrga kelishib olishadi. O‘quv jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, maktabgacha tarbiyachilar tomonidan har doim ijobiy seziladi, ular faoliyatni osongina o‘zgartiradilar. Shuning uchun maktabgacha ta‘limdagi innovatsion texnologiyalar o‘yinli texnologiyalar bilan bog‘lanib ketgan. Bundan tashqari, maktabgacha ta‘lim tashkilotida nutq o‘stirish jarayonida badiiy adabiyotning o‘rni beqiyosligini e‘tirof etgan holda, badiiy asarlarni yangi texnologiyalar vositasida bolalarga o‘rgatishning samaradorligi yuqori ekanligi aniqlangan. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko‘p jihatdan quyidagilarning to‘g‘ri hal etish bilan bog‘liq:

- nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar tarkibiga ota-onalar, tarbiyachining ma‘lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o‘qib yoki aytib beriladigan ertak, she‘r, qo‘shiqlar, hikoyalar muntazam kiritilishi;

- ta‘limning didaktik materiallarni foydalanadigan tarzda zamonaviy tashkil etilishi;

- ta‘limiy o‘yinlarda bolalarning faol nutqiy muloqotda bo‘lishini ta‘minlash.⁸⁰

Shu bilan birgalikda, innovatsion texnologiyalar bolalarning nutqini ravon bo‘lishida, o‘z fikrini erkin bayon eta olish ko‘nikmasini shakllantirish imkonini yaratadi. Birgalikdagi faoliyatdan zavq oluvchi bolalar uchun bunday usullar yangi bilimlarni egallashda qiziqarli va tassurotga boy bo‘lishini ta‘milaydi. Faqatgina tarbiyachi ushbu usullarni bolalarning o‘ziga xos xususiyatlari va yosh jihatlariga moslashtirgan holda foydalanishi lozim. Masalan, an‘anaviy ravishda badiiy asarlarni o‘qib berishdan ko‘ra innovatsion shaklda badiiy asar bilan tanishtirishning amaliy afzalliklarini tasniflaymiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun an‘anaviy ta‘limiy faoliyat tarbiyachining hikoya qilib berishi, o‘qib berishi va takrorlatgan holda yod oldirishini tan oladi. Ammo tajriba shuni ko‘rsatadiki, bolalar tarbiyachining hikoyasini kichik o‘zgarishlar bilan takrorlaydilar, hikoyalar kambag‘al so‘zlar vositasida talqin qilinadi xolos. Shuning uchun, hikoyani o‘qib berish jarayoni nihoyasiga yetgach, bolalardan qayta hikoya qilib berish emas, shu hikoya asosidagi aralash kartinkalarni magnitli doskaga o‘z o‘rniga ko‘ra terib chiqishini talab etadigan "Rasmlarning o‘rnini top" o‘yini bolalarni faol nutqiy vaziyatga undaydi. Ular voqealar ketma -ketligiga ko‘ra rasmlarni izlab topish jarayonida nafaqat nutqi balki, diqqati, kuzatuvchanligi, mantiqiy fikrlashi rivojlanadi. O‘zlari hosil qilayotgan hikoya kompozitsiyasini kuzatish tarbiyalanuvchilarni faollashtiradi va yangi so‘zlar bilan tasvirlashga urinadi. Ushbu faoliyat bolalarni zerikishdan himoya qiladi, butun guruhni qayta hikoya qildirishga imkon bo‘lmagan taqdirda, bu usul vositasida barcha bolalar ish jarayoniga jalb etiladi. Ayniqsa tarbiyachi asosiy ijrochi roldan kuzatuvchi darajasiga statusini o‘zgartirishi bolalarga erkinlik beradi. Pedagogning ijrochi-bolalar xatti-harakatlarini rag‘batlantirishi esa nutqiy faollikka yo‘l ochadi.

Xulosa qilishimiz mumkinki, bola nutqini rivojlantirish bizning pedagogik faoliyatimizning ajralmas qismidir. Shuning uchun bola nutqining rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratishimiz lozim. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bola nutqini yanada rivojlantirish maqsadida turli xil innovatsion texnologiyalardan foydalanishimiz kerak.

^{80 80} file:///C:/Users/TEXNO/Downloads/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish.pdf

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ro‘yxati:

1. Babayeva D.R. “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” (Darslik)-T.:”Barkamol fayz media” 2018
2. Nizomova Sh.Sh. “Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” (O‘quv qo‘llanma)Buxoro – 2022
3. Санаева С.Б. “Мақтабгача таълим муассасаси тарбиячиларида касбий компетентлик сифатларини ривожлантиришнинг психологик жиҳатлари”. 2014. Psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет. 4. 188-192
4. <file:///C:/Users/TEXNO/Downloads/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-nutqini-rivojlantirish.pdf>
5. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/12947_1_30A64C600456FBDA0B126CA88BC78A5C63B6988D.pdf
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-vzglyady-na-izuchenie-detskoy-rechi>

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARAQQIYOTIDA TURIZMNING TUTGAN O‘RNI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna

Navoiy davlat uiversiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257614>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar turizmini tashkil etish jarayonida ularni bilim va amaliy malakalarini oshirish yo’li bilan ta’lim-tarbiya sifatini yaxshilash hamda sog’lom turmush tarzini shakllantirishga oid ma’lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: turizm, turizm madaniyati, sayr-sayohat, ekskursiya, xaj va umra ziyorati, tarixiy-madaniy obidalar, tayanch kompetensiyalar, chidamlilik, kuchlilik, jismoniy sifatlar, muzey, tarixiy obidalar, ziyoratgoh joylar.

Аннотация. В данной статье представлена информация по повышению качества образования и формированию здорового образа жизни путем совершенствования знаний и практических навыков детей в процессе организации дошкольного туризма.

Ключевые слова: туризм, туристическая культура, экскурсия, паломничество и умра, памятники истории и культуры, основные компетенции, выносливость, сила, физические качества, музей, исторические памятники, места паломничества.

Abstract. This article provides information on improving the quality of education and forming a healthy lifestyle by improving the knowledge and practical skills of children in the process of organizing preschool tourism.

Keywords: tourism, tourism culture, excursion, excursion, pilgrimage and Umrah, historical and cultural monuments, basic competencies, endurance, strength, physical qualities, museum, historical monuments, places of pilgrimage.

Kirish

Ma’lumki, turizm oʻzining rivojlanishida uzoq yoʻlni bosib oʻtdi va bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng muvaffaqiyatli rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy faoliyatining boshqa sohalari singari, turizm sohasi ham juda murakkab tizim boʻlib, uning rivojlanish darajasi umuman mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga bogʻliq. Hozirgi kunda dunyoga qilingan sayohatlarning 60% dan ortigʻi va dunyo boʻylab qilingan sayohatlarning 70-75% dan koʻprogʻi sanoatlashgan mamlakatlarga toʻgʻri keladi. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari turistlarning kelishi va valyuta tushumlarining qariyb 40 foizini tashkil qiladi.

Turizm (fransuzcha soʻzdan olingan boʻlib, *tour*— sayr, sayohat), sayyohlik — sayohat (safar) qilish; faol dam olish turlaridan biri. Turizm deganda jismoniy shaxsning doimiy istiqomat joyidan sogʻlomlashtirish, maʼrifiy, kasbiy-amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda (mamlakatda) haq toʻlanadigan faoliyat bilan shugʻullanmagan holda uzogʻi bilan 1 yil muddatga joʻnab ketishi (sayohat qilishi) tushuniladi.⁸¹

Adabiyotlar tahlili. Xoʻsh, turizm qadimda ham mavjud boʻlganmi? - degan haqli savol tugʻilishi, tabiiy. Bu savolga javob juda oddiy: maqsadi va amalga oshirishning tashkiliy shakliga koʻra turizm sifatida koʻrib chiqilishi mumkin boʻlgan sayohatlarni qadimdan bilish mumkin. Oʻrta asrlarda esa diniy - ziyoratchilar guruhlarini kuzatib borish boʻyicha tashkillashtirilgan faoliyatning boshlanishi koʻzga tashalanadi. Bu jarayonlarni detalli ravishda

⁸¹ <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Turizm>

ko‘rib chiqqanda ularni turizmga, yanayam to‘g‘rirog‘i, turizm ibtidosiga borib taqash mumkin. Hozirgacha Tomas Kuk turizmni tashkillashtirganligi uchungina bu faoliyatning asoschisi sifatida tan olinadi. Nima, xaj va umra ziyoratini tashkillashtirgan tashabbuskorlar o‘sha vaqtlarda bo‘lgan emasmi? Albatta bo‘lgan. Bunday ziyoratlarga ham odamlar guruh - guruh bo‘lib borishgan. Ota - bobolarimiz ularni uyushtirishgan. Kimlardir shunday ishlarga bosh bo‘lgan. Yoki, savdogarlikni olaylik, ayniqsa, “Buyuk ipak yo‘li” tarixida bunday ishlarni tashkil etgan, savdogarlarning omon - eson manzillariga yetib borishlarini tashkillashtirib bergan kishilar bo‘lmaganmi? Bo‘lgan, albatta. Balki, ularni mingboshi, yuzboshi, ellikboshi tarzida atalgandir. Mana shular tufayli ushbu sayohatlar, ta‘bir joiz bo‘lsa, turizm faoliyati amalga oshirilgan. Bizning galdagi vazifamiz shunday zahmatkash kishilarni, sayohat (turizm) ishi tashkilotchilarini eski manbaalardan izlab topish va uni xalqimizga yetkazishdir.⁸²

So‘nggi yillarda respublikamiz miqiyosida turizm sohasi keng rivojlanmoqda. Jumladan, muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-sonli “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni, 2019 yil 5 yanvardagi PQ-4095-son “Turizm tarmog‘ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror, 2020 yil 13-avgustdagi PF-5781-son “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni imzolandi. Ushbu qaror va farmon ijrosini ta‘minlash maqsadida maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan yosh avlodni milliy qadriyatlarimiz sanalgan qadimiy obida, tarixiy qadamjolarini o‘rgatish dolzarblik kasb etadi.

Natijalar. E‘tirof etish lozimki, sayr-sayohatlar (ekskursiya) xalqaro miqyosdagi eng ommaviy-madaniy tadbirlardan biridir. Tarixiy-madaniy obidalarni tomosha qilish, ularning tarixi bilan tanishish, zamonaviy qurilishlar, hashamatli uylar, chiroyli bog‘-rog‘lar, millatlarning urf-odatlarini o‘rganish kabi sohalar sayohatchilarning diqqat-e‘tiboridan keng joy oladi. Bunda ulovlardan (transport) foydalanish, moliyaviy xarajatlar, yashash joylari hamda oziq-ovqatlar bilan ta‘minlash, madaniy xizmatlar ancha ustuvor tashkiliy faoliyat hisoblanadi.

Yurtimizning geografik tuzilishi juda xilma-xildir. Ya‘ni sharqda Tyan-Shan tog‘larining shahobchalari (davomi), janubda Turkiston, Hisor tog‘lari o‘rtada esa Zarafshon, Nurota tizma tog‘larining suvli hamda ko‘kalamzor maydonlarida aholi ko‘proq yashaydi. Shu sabab u yerlarda dam olish, hordiq chiqarish, sog‘lomlashtirish maskanlari ko‘plab qurilgan. Respublikaning g‘arb va shimol tomonlari cho‘l-sahrolar bilan tutashgan bo‘lsada past, yassi tog‘lar bilan o‘ralib, Chimqo‘rg‘on, Arnasoy, Kattaqo‘rg‘on kabi suv omborlari, katta-kichik sun‘iy ko‘llarning nam havosi ekologik jihatdan tabiiy muvozanatni saqlab turadi.

Turizmning turlari juda xilma-xil bo‘lib u amalda tobora ortib bormoqda. Jismoniy tarbiya nuqtai nazaridan olib qaralganda, ularni tayyorgarlik, haqiqiy turistik va ommaviy targ‘ibot poxodlariga ajratish mumkin. Tayyorgarlik poxodlari poxod harakatlari va organizmni katta va uzoq muddatli poxodlarga tayyorlash, ularda ishtirok etishga hozirlashda asosiy vazifalarini o‘taydi. Tayyorgarlik poxodlari jarayoniga sayr qilish, ekskursiya elementlarini kiritish zarur. Bu bosqichning asosiy mazmunida turistik qoidalar, poxod turmush sharoiti, yurish texnikasi, maxsus turistik faoliyatlar, yo‘lni avvaldan o‘rganish, razvedka qilish, dam olish joylarini tanlash va uni tayyorlash, kechki dam olish va tunashni uyushtirish, gulxan

⁸² Buxoro davlat universiteti Axborot texnologiyalar markazi © 2019 (<http://elib.buxdu.uz/>)

yoqish va shu kabi sohalarni o'rganish yotadi. Chidamlilik, kuchlilik, tezlik va boshqa jismoniy sifatlarni ham oshirish murakkab poxodlarda ishtirok etishni ta'minlaydi.

Muhokama. Dunyoda maktabgacha ta'lim tizimida bolalar turizmini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirish metodikalarini loyihalashtirishga doir qator izlanishlar olib borilmoqda. Bunda bolalarning sayohatga chiqish faolligini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga alohida e'tibor berilib, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo'naltirilgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Bugungi kunda yaratilgan shart-sharoitlar hamda imtiyozlar doirasida, muhtaram Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan turizmga oid qaror va farmonlardan maqsadli foydalanish lozim. Maktabgacha ta'lim yoshidagi tarbiyalanuvchilarga turizmning ta'lim-tarbiya va sog'lomlashtiruvchi xususiyatlari shaklan va mazmunan bolalar taraqqiyotida muhim o'ringa ega ekanligini ular ongiga singdiriladi. Turizm burchaklarini tashkil etilib, kunning asosiy qismida turizm haqida tushunchalar beriladi. Ularda dastlabki turizm madaniyati shakllantirilib, so'ng katta va tayyorlov guruhidagi bolalar bilan hududiy diqqatga sazovor joylar: muzey, tarixiy obidalar, ziyoratgoh joylar, zamonaviy ishlab chiqarish korxonalari, zamonaviy ta'limiy, iqtisodiy tashkilotlarga sayohatlar uyushtiriladi va bolalar ongida sayohatning dastlabki tushunchalari shakllantiriladi. Sayohatlar jarayonida bilim va amaliy malakalarni oshirish yo'li bilan ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga bevosita xizmat qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev. “Turizm tarmog'ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-4095-sonli Qaror. 05.01.2019
2. Sh.M.Mirziyoyev. “O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-5611-sonli farmoni. 05.01.2019
3. Sh.M.Mirziyoyev. “O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5781-son farmoni. 13.08.2020
4. 2020-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida yoshlar turizmini rivojlantirish Konsepsiyasi.
5. Nazarova G.G. va boshqalar. Turizm huquqi-Toshkent. Talqin-2003
6. Sharipova D., Toirova M., Muxamedova S. “Agar bolam sog'lom bo'lsin desangiz”. Toshkent “Ilm Ziya” -2006 yil
7. Usmonxo'jaev T.S., Toirova M.T. “Bolalar bog'chasida sayrlarni o'tkazish”. T.: Cho'lpon. 2008 yil
8. Bolalikning quvnoq yozi. Turistik sanoat 2009. - № 65-67.
9. Xaydarova Shaxlo Narzullaevna, (2021). Pedagogical Approach To The Preparation The Children Of The Orphanage For Family Life. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(02), 23-27.
10. Хайдарова Ш.Н. Педагогический подход к подготовке воспитанников детского дома к семейной жизни. Colloquium-journal №8 (95), 2021. Czesc 2. (Warszawa, Polska)
11. Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Khaydarova Shakhlo Narzullaevna, Organizational pedagogical principles of education of pre-school children in the inclusive education system. Science and innovation international scientific journal volume 2 ISSUE 11 November 2023

UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10143278>

12. Khaydarova Shakhlo Narzullaevna. Tourism Activities in Preschool Educational Organizations and Their Impact on Children's Development. The Second Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies- 2023 | PAMIR 2023.November 16&17,2023. <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>
13. Elektron adabiyotlar:
 1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Turizm>
 2. Buxoro davlat universiteti Axborot texnologiyalar markazi © 2019 (<http://elib.buxdu.uz/>)
 3. www.ziyonet.uz
 4. <http://diss.natlib.uz>

V SHO‘BA

**IQTISODIYOT VA ANIQ FANLARNING RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI**

*** * ***

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMICS
AND EXACT SCIENCES**

THEORETICAL STUDY OF BIOLOGICAL ACTIVITY OF 1-(4-BROMOPHENOXY) PROPYNE-2

¹Abatov Medeu Azamatovich, ²Abdugafurov Ibragimdjani Azizovich, ³Mamajonov Jasurbek Shuxratbekovich, ⁴Toshov Hamza Sayidmurodovich

¹Master of the NUUZ, ²associate professor, NUUZ, ^{3,4}PhD, NUUZ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257620>

Abstract. In the current developing period, in conjunction with the study of the chemical composition of each compound, it is also required to study its pharmacological activities. Because so far, many exchanged arylpropargyl ethers have been synthesized that manifest different biological activity in themselves, and their biological activity has not been fully studied. Naturally, in the current period, research on the pharmacological activity of a particular substance requires a huge amount of funds. Therefore, it is advisable to first determine the activity of substances using computer programs in the “structure-biological activity” method, and then study it “in vitro” or “in vivo” depending on the results. Therefore, in this study, the results of studying the biological activities of 1-(4-bromophenoxy)propyne-2 through the PASS (online) program are presented.

Keywords: pharmacological activity, pharmacological inactivity, Pass (Prediction of activity spectra for substances), biological activity, inhibitor, arylpropargyl esters.

Annotatsiya. Hozirgi rivojlanayotgan davrda har bir birikmaning kimyoviy tarkibini o‘rganish bilan birgalikda uning farmakologik faolliklarini ham o‘rganish talab qilinadi. Chunki hozirgi paytgacha har xil biologik faollikni o‘zida namoyon etadigan ko‘plab almashingan arilpropargil efirlari sintez qilingan va ularning biologik faolliklari esa to‘liq o‘rganilmagan. Tabiiyki hozirgi davrda ma‘lum bir moddaning farmakologik faolligini tadqiq qilish juda katta mablag‘ talab qiladi. Shuning uchun dastlab moddalarning “struktura-biologik faollik” usulida kompyuter dasturlari yordamida faolliklarini aniqlash, keyin esa natijalarga qarab “in vitro” yoki “in vivo” usulida o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shu sababli ushbu tadqiqotimizda PASS (onlayn) dasturi orqali 1-(4-bromfenoksi)propin-2 ning biologik faolliklarini o‘rganish natijalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: farmakologik aktivlik, farmakologik inaktivlik, Pass (Prediction of activity spectra for substances), biologik faollik, ingibitor, arilpropargil efiri.

Аннотация. В настоящее время разработка требует изучения химического состава каждого соединения, а также его фармакологической активности. Потому что до сих пор было синтезировано много замещенных арилпропаргильных эфиров, которые проявляют различную биологическую активность, а их биологическая активность до конца не изучена. Естественно, что в нынешний период исследования фармакологической активности того или иного вещества требуют немалых средств. Поэтому целесообразно сначала определить активность веществ методом “структурно-биологической активности” с помощью компьютерных программ, а затем, в зависимости от результатов, изучить их методом “in vitro” или “in vivo”. Вот почему в этом исследовании представлены результаты изучения биологической активности 1-(4-бромфенокси)пропина-2 с помощью программы PASS (онлайн).

Ключевые слова: фармакологическая активность, фармакологическая неактивность, Pass (Прогнозирование спектров активности веществ), биологическая активность, ингибитор, арилпропаргильные эфиры.

INTRODUCTION

Predicting the biological activity of chemical compounds plays an important role in finding drugs and developing new bioactive molecules. For example, one such computational tool, the PASS (online) program, works on the principle of predicting their biological activity based on the structure of substances. These tools allow researchers to predict the biological activity of the compound with a high degree of reliability, reducing the need for a comprehensive range in the early stages of drug production, from laboratory research to tests performed in a living organism.

In this study, a theoretical analysis of the biological activity of 1-(4-bromophenoxy)propyne-2 is conducted using the PASS online program. This compound, an aryl propargyl ether, has a bromophenyl group attached to a propargyl unit through an oxygen atom. The presence of both the bromine atom and the propargyl unit suggests that this molecule may exhibit a range of biological activities, such as antimicrobial, anti-inflammatory, or anticancer properties, due to its potential for interaction with biological targets through both electronic and structural features.

The PASS online program predicts the biological activity of a compound based on its structural formula, providing insight into possible pharmacological effects, mechanisms of action, and toxicological properties. Using this computational tool, this study aims to theoretically assess the biological activity of 1-(4-bromophenoxy)propyne-2, defining its potential as a bioactive molecule. This theoretical prediction serves as the basis for further experimental research and directs future research towards the practical application of the compound in the development of medicinal chemistry and medicines.

Through this theoretical study, a detailed understanding of the possible biological effects of 1-(4-bromophenoxy)propyne-2 can be obtained, which means that it can open up new pathways for its use in therapeutic fields.

ANALYSIS OF THE RESULTS OBTAINED

The principle of operation of the PASS online program is based on structure-biological activity. In cases where the pharmacological activity is higher than the value $Pa > 0.7$, the substance's activity is more likely to be higher compared to the given diseases [1].

Scientific studies of the biological activity of halogen-exchanged arylpropargyl ethers and their effects on inhibitory and human health in chemical reactions have found that 1-(4-bromophenoxy)propyne-2 has several beneficial properties, but their mechanism of action has not yet been fully studied. In this work, the results of the study of some biological activity of 1-(4-bromophenoxy) propyne-2 using the PASS(online)program are presented. In these obtained results, it was mainly found that the substance has inhibitory property in various processes [2].

Table 1

Table of activity obtained in the Pass (online) program of 1-(4-bromophenoxy)propyne-2

№	Pa	Pi	Activity
1	0,913	0,006	Aspulvinone dimethylallyltransferase inhibitor
2	0,893	0,001	Stimulant of parathyroid hormone secretion
3	0,870	0,005	Feruloyl esterase inhibitor
4	0,836	0,006	Prolyl aminopeptidase inhibitor
5	0,753	0,005	Centromere-associated protein inhibitor
6	0,716	0,004	Skeletal muscle relaxant

7	0,711	0,041	Chymosin inhibitor
8	0,711	0,041	Acrocyllindropepsin inhibitor
9	0,711	0,041	Saccharopepsin inhibitor
10	0,705	0,039	Chlordecone reductase inhibitor

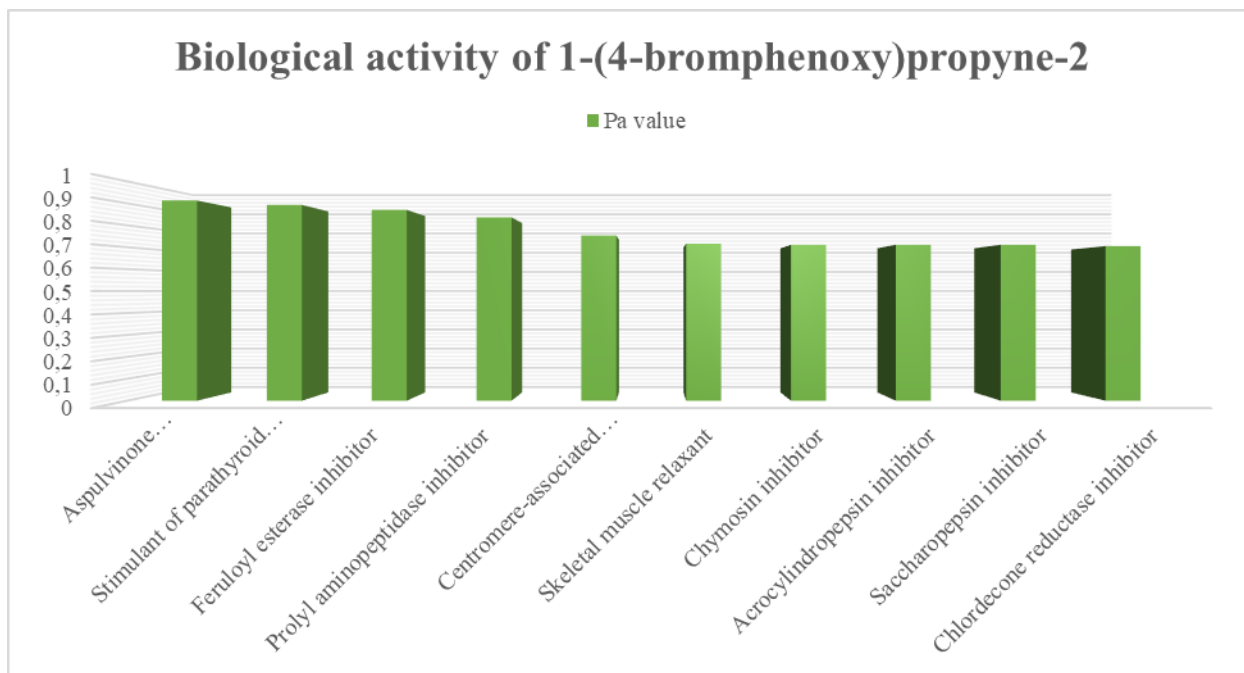

Diagram 1. Biological activity of 1-(4-bromphenoxy)propyne-2 as calculated in the PASS (online) program

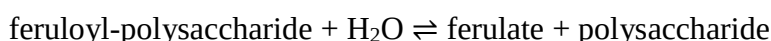
Aspulvinone dimethylallyltransferase inhibitor. Aspulvinone is a dimethylallyltransferase inhibitor. In enzymology, aspulvinone dimethylallyltransferase (EC 2.5.1.35) is an enzyme that catalyzes a chemical reaction.

Thus, the two substrates of this enzyme are dimethylallyl diphosphate and aspulvinone E, and its two products are diphosphate and aspulvinone H [3].

Parathyroid hormone. Parathyroid hormone (PTH), also called parathormone or parathyrin, is a peptide hormone secreted by the parathyroid glands that regulates serum calcium concentration through its effects on bones, kidneys, and intestines [4].

Feruloyl esterase inhibitor. The enzyme feruloyl esterase (EC 3.1.1.73) catalyzes the reaction.

This enzyme belongs to the family of hydrolases, specifically enzymes that act on carboxylic ester bonds [5].

Prolyl aminopeptidase inhibitor. Prolyl aminopeptidase (EC 3.4.11.5, Proline aminopeptidase, Pro-X aminopeptidase, cytosol aminopeptidase V, Proline iminopeptidase) is an enzyme. This enzyme catalyzes the reaction of the release of N-terminal Proline from the peptide. This enzyme requires a Mn^{2+} ion to function [6].

According to this program, the activity of aspulvinone dimethylallyltransferase inhibitors within the studied activities of 1-(4-bromphenoxy)propyne-2 has higher activities compared to those where the Pa value remains above 0.9, as well as in the substrates of the remaining

inhibitors, as well as feruloyl esterase inhibitors and prolyl aminopeptidase inhibitors, Pa values above 0.8.

Table 2

Table of toxicity obtained in the Pass (online) program of 1-(4-bromphenoxy)propyne-2

Nº	Pa	Pi	Activity
1	0,828	0,012	Psychomotor disorder
2	0,683	0,018	Hypomagnesemia
3	0,657	0,025	Muscle weakness
4	0,636	0,051	Reproductive dysfunction
5	0,612	0,047	Weakness
6	0,587	0,025	Non-mutagenic, salmonella
7	0,583	0,047	Cyanosis
8	0,555	0,021	Spermicide
9	0,527	0,050	Hypothermic
10	0,512	0,060	Cataract

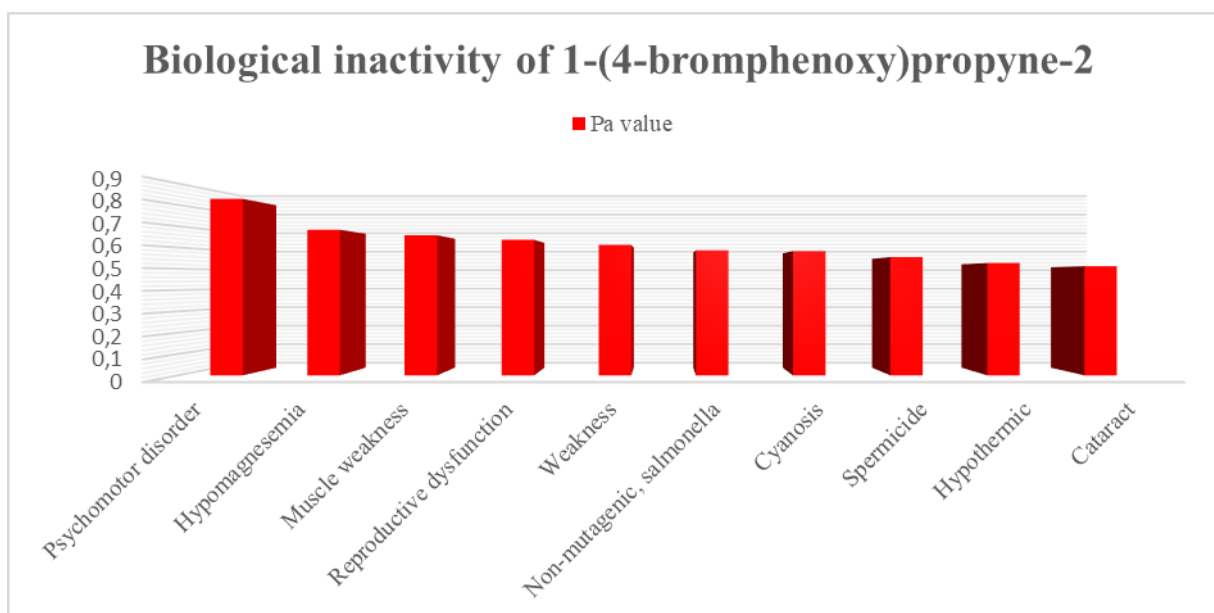

Diagram 1. Biological inactivity of 1-(4-bromphenoxy)propyne-2 as calculated in the PASS (online) program

According to the results obtained, this substance recorded the values of biological inactivation in relation to medical diseases such as psychomotor disorder, hypomagnesemia, muscle weakness, reproductive dysfunction and spermicide.

Psychomotor disorder. Psychomotor disorder is characterized by a slowdown in thinking in an individual and a decrease in physical activity. This can cause significant slowing of physical and emotional reactions, including speech and affect. Psychomotor retardation is often seen in people with severe depression and in the depressive phase of bipolar disorder. It is also associated with adverse effects of certain drugs such as benzodiazepines [7].

Hypomagnesemia. Hypomagnesemia is a medical condition characterized by abnormally low levels of magnesium in the blood. Magnesium is an important mineral that plays a crucial role in various functions in the body, including muscle and nerve function, energy production and bone normal development. Hypomagnesemia can be caused by factors such as an improper

diet, gastrointestinal disorders that affect magnesium absorption, or certain medications that reduce magnesium levels [8].

Muscle weakness. Muscle weakness is a lack of muscle strength. Its causes are many and can be divided into conditions that have either true or perceived muscle weakness. True muscle weakness is a primary symptom of a variety of skeletal muscle diseases, including muscular dystrophy and inflammatory myopathy. It occurs in neuromuscular junction disorders, such as myasthenia gravis. Muscle weakness can also be caused by low levels of potassium and other electrolytes within muscle cells. It can be temporary or long-lasting (from seconds or minutes to months or years). The term myasthenia is from my- from Greek μυο meaning "muscle" + -asthenia ἀσθένεια meaning "weakness" [9].

Spermicide. A spermicide is a contraceptive substance that destroys sperm that is inserted vaginally before intercourse to prevent pregnancy. A spermicide can be used alone as a contraceptive. However, couples who used only spermicide experienced a higher pregnancy rate than couples who used other methods. Usually, spermicides are combined with barrier methods of contraception such as diaphragms, condoms, cervical caps, and sponges. Combined methods have a lower pregnancy rate than either method alone. Spermicides are usually odorless, transparent, tasteless, non-staining and lubricating [10].

EXPERIENCE SECTION

To study the biological activity of halogen-exchanged arylpropargyl ethers, including 1-(4-bromophenoxy)propin-2, using the PASS (online) program, the following sequences are carried out to study the pharmacological activity against certain diseases: when working with the PASS (online) program, initially, this online platform undergoes registration. Then we enter the account that we have registered by pressing the” GO for prediction “Button and, by pressing the” Predict new compound “button, we draw our substance in” Marvin JS " and when we Press The predict button, we extract a table on the biological activity of our substance, after which a table of toxicity of the substance is also obtained.

CONCLUSION

When the biological activities of 1-(4-bromophenoxy) propin-2 were studied in the Pass(online)program compared to other inhibitors, the aspulvinone dimethylalyltransferase inhibitor was found to be significantly biologically active, exhibiting biological inactivations for psychomotor disorder, hypomagnesemia, muscle weakness, and reproductive dysfunction, i.e., similar medical diseases. It has been theoretically studied that the inclusion of different functional groups in the molecule of exchanged arylpropargyl ethers can cause an increase in its pharmacological activity, as well as a decrease in its inactivation [11].

REFERENCES

1. Abatov M.A. Theoretical study of the biological activity of 1,6-bis(4-bromophenoxy)hexa-2,4-diine . // European Journal of Interdisciplinary Research and Development. –2024. –V. 31. –P.34-38.
2. Abatov M.A., Abdugafurov I.A., Mamajonov J.SH. Pass online dasturi yordamida 1,6-bis(4-bromofenoksi)geksa-2,4-diin ning biologik faolligini nazariy o‘rganish. // O‘zbekiston Milliy universitetining kimyo fakulteti “Barqaror rivojlanishda kimyo faning roli” mavzusidagi professor-o‘qituvchilar, yosh olimlar, magistrantlar va iqtidorli talabalar ishtirokidagi ilmiy-amaliy anjumani to‘plami. –2024. –P.115-116.

3. Takahashi I., Ojima N., Ogura K., Seto S. “Purification characterization of dimethylallyl pyrophosphate: aspulvinone dimethylallyltransferase from *Aspergillus terreus*”. // Biochemistry. –1978. V. 17. № 13. –P.2696–2702.
4. Coetzee M., Kruger M.C. (May 2004). Osteoprotegerin-receptor activator of nuclear factor-kappaB ligand ratio: a new approach to osteoporosis treatment?. // Southern Medical Journal. –2004. V. 97. №5. –P.506–11.
5. Catherine Tomaro-Duchesneau, Shyamali S., Meenakshi M., Coussa-Charley M., Imen K., Mitchell L.J., Alain L., Satya P. “Probiotic Ferulic Acid Esterase Active *Lactobacillus fermentum* NCIMB 5221 APA Microcapsules for Oral Delivery: Preparation and in Vitro Characterization”. // Pharmaceuticals. –2012. V. 5. № 2. –P.236–248.
6. Sarid S., Berger A., Katchalski E. (July 1962). [Proline iminopeptidase. II. Purification and comparison with iminodipeptidase \(prolinase\)](#). // The Journal of Biological Chemistry. –1962. V. 237. №7. –P.2207–2212.
7. Tryon W.W. Activity Measurement in Psychology and Medicine. // Springer Publishing / Plenum Press. –1991. –P.260.
8. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK500003>.
9. Boyas S., Guével A. Neuromuscular fatigue in healthy muscle: Underlying factors and adaptation mechanisms. // Annals of Physical and Rehabilitation Medicine. –2011. V. 54. №2. –P.88–108.
10. Grimes D.A., Lopez L.M., Raymond E.G., Halpern V., Nanda K., Schulz K.F., Halpern V. (ed.). Spermicide used alone for contraception. // Cochrane Database of Systematic Reviews. –2013. V. 12.
11. <https://www.way2drug.com/PassOnline>.

RAQOBOTBARDOSH KADRLARNI TAYYOLASHDA STEM TA'LIMINING ROLI

Xamza Artikov

“Profi university” ilmiy ishlar bo‘limi mutaxasisi

“Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘iladi”.

Sh.M.Mirziyoyev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257630>

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim shakllari va ularning dunyo ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida fikr yuritilib zamonaviy ta'lim shakllaridan hisoblangan STEAM ta'limning rivojlanishi, imkoniyatlari, yutuqlari haqida keng molohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, STEAM texnologiya, muhandislik, malakali, bilmli, kadr.

Аннотация. В данной статье размышляют современные формы образования и их значение в мировой системе образования, широко рассматривается развитие, возможности и достижения образования STEAM, которое является одной из современных форм образования.

Ключевые слова: интеграция, технология STEAM, инжиниринг, квалифицированный, знающий, персонал.

Abstract. This article reflects on modern forms of education and their importance in the global education system, and broadly examines the development, opportunities and achievements of STEAM education, which is one of the modern forms of education.

Keywords: integration, STEAM technology, engineering, qualified, knowledgeable personnel.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlashni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan **O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi** sohadagi yangi islohotlar uchun asos vazifasini bajarib kelmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida nafaqat muhandislar, balki yuqori malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislarni ham ko'plab talab qilmoqda.

Shiddat bilan o'tayotgan bugungi davr davlatimiz hamda dunyo ta'limi oldiga ham katta vazifalarni qo'yimoqda. Bunda qo'yilgan asosiy talab yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, globallashuv jarayonlarida tez o'zgarayotgan dunyoga moslashuvchan kadrlarni yetkazishdan iboratdir. Shu bilan birga o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga katta e'tibor qaratishdir.

STEAM inglizcha so'zlarning birinchi harflaridan tuzilgan qisqartma harflar bo'lib: fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini integratsiyasidir. “STEAM ta'limi” atamasi 2000-yillarning boshlarida Qo'shma Shtatlarda paydo bo'lgan. Bu muhandislik va tabiiy fanlarni yagona tizimda birlashtirgan modeldir. Bunday ta'limda ma'lumotga ega bo'lgan

mutaxassislar muammoni biron bir texnologiya yoki fan sohasi kontekstida emas, balki bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqishga qodir bo‘ladilar.

Integrallashgan⁸³ ta‘lim zamonaviy texnologiya kompaniyalarida samarali ishlay oladigan qimmatli kadrlarni tayyorlash imkonini beradi. O‘zbekistonda STEAM ta‘limiga bo‘lgan ehtiyoj ham ortib bormoqda. Albatta kelajakda O‘zbekiston iqtisodiyotiga raqamli texnologiyalar, ma‘lumotlarni tahlil qilish va muhandislik sohasida ko‘plab mutaxassislar kerak bo‘ladi. Ayniqsa bugungi kunda har tomonlama o‘qigan, malakali, bilimli kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Ishlab chiqarishga nanotexnologiya, biotexnologiya, raqamlashtirish va robototexnikaning kirib kelishi zamonaviy bilimlar ayniqsa STEAM⁸⁴ ta‘limini o‘qitishni naqadar zarurligini ko‘rsatmoqda. Ma‘lumotlarni tahlil qilish va raqamli texnologiyalardan foydalanish har qanday biznesga foyda keltiradi, shuning uchun hozirgi vaqtda STEAM ta‘limini olayotgan mutaxassislar dunyoning turli mamlakatlarida eng ko‘p ishga joylashayotgan kadrlar bo‘lib qolmoqda.

Misol tariqasida: AQSh Mehnat statistikasi byurosi tahlilchilarining prognozlariga ko‘ra, yaqin 10 yil ichida STEAM kadrlariga bo‘lgan ehtiyoj 76 foizga oshadi. Hozirgi kunda AQSh davlati mazkur ta‘limni tugatgan 10 millionga yaqin kadrga ehtiyoj sezmoqda.

Nazarimda mamlakatimizda ta‘limga STEAM yondashuvi mafkuraviy jihatdan mutaxassislarni tayyorlashning birinchi renesans davriga juda yaqindekdir. Vaholanki Ibn Sino, Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Farg‘oniy va ko‘plab shu kabi allomalarimiz falsafa, mantiq, ruhxunoslik, adabiyotshunoslik, she‘riyat, musiqa, geologiya, minerologiya, fizika, matematika, tibbiyot, astronomiya, geodeziya, gidrologiya, geometriya fanlarining bilimdoni bo‘lishgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Demak fanlar integratsiyasi IX-X-asrlarda vujudga kelgan ekan.

Har bir ilmi tolib bir nechta fanlarni shuningdek 3-4 tilni ham bilishgan, ilm o‘rganganlar, o‘z ustida ishlaganlar. Undan tashqari ular ustoz-shogird an‘analariga sodiq qolib dunyo tan olgan ko‘plab shogirdarni etishtirib chiqarganlar. Nems faylasufi G.Gerder⁸⁵

Aniq fanlar va ularni o‘rganish usullarini, dehqonchilik va chorvachilik ilmlarini, dengizda suzish, harbiy texnikani Yevropa sharqdan olib rivojlantirdi. „Matematika, kimyo, tibbiyot sohasida sharqning xizmati buyuk... bu fanlarda ular Yevropaning muallimlari bo‘lib qoladilar“ deb aytgandi.

Uzoqqa bormaylik IXX-asrning oxiri XX-asrning boshlarida, talaba Buxoro madarasini 2 yil davomida o‘qib, mudarris unvonini olishi uchun 100 dan oshiq kitoblarni o‘qigan va yoddan bilgan. Biz bilamiz Buxoro madrasalari ta‘lim tizimining eng yuqori bosqichi bo‘lib, ilm maskani sifatida nafaqat [Turonda](#), balki barcha musulmon mamlakatlarida madaniyat o‘choqlari vazifasini o‘tab, ma‘rifat markazi bo‘lgan. Buxoro madrasalari islom olamidagi eng mashhur va nufuzli oliy o‘quv yurti bo‘lib, ularda ta‘lim olgan ulamolarning diniy masalalardagi fikrlari [Misr](#) va [Hijozda](#) o‘qiganlarning fikrlaridan ko‘ra mo‘tabarroq hisoblangan.

Xuddi shundayin STEAM ta‘limi ham fanlar integratsiyasini o‘z ichiga olib, ko‘p tarmoqli bo‘lib, ilg‘or raqamli texnologiyalar va ularning avlodlarini o‘rgatish uchun katta segmentga ega bo‘lgan ta‘limdir.

STEAM bo‘yicha treningdan o‘tgan mutaxassislar ichki mehnat bozorida katta talabga ega va yuqori daromad olish imkoniyati mavjud bo‘lgan mutaxassislar bo‘lib etishadilar. Bu esa

⁸³ Integratsiya -lotincha integratio — tiklash, to‘ldirish, integer — butun so‘zidan olingan

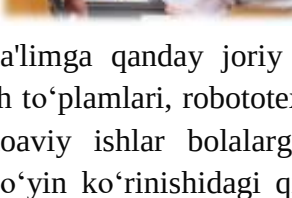
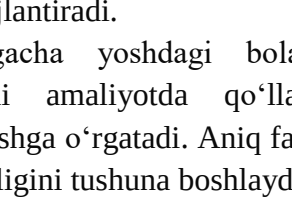
⁸⁴ STEAM bu ingliz tilidagi so‘zlarni bosh harflaridan olingan bo‘lib: S-tabiiy fanlar, T-texnologiya, E-uhandislik, A-san‘at va M- matematika.

⁸⁵ Yoxann Gotfrid Gerder (1744-1803) - nemis faylasufi, tanqidchisi.

davlatimiz rahbari aholini bandligini oshirish yo‘lidagi islohatlariga labbay deb javob berib, O‘zbekistonda ishsizlikni kamaytirib hamda raqobotbardosh kadrlarni etishtirib chiqaradi.

STEAM pedagogik falsafaga asoslanganligi sababli, bu model har qanday yosh uchun chegaralanib qolmaydi, balki ta‘limning barcha darajalarini - maktabgacha ta‘limdan tortib to o‘rta maktabgacha qamrab oladi. Yosh va psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda, bolalar va kattalar uchun STEAM ta‘lim dasturlari ishlab chiqilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Ushbu ta‘lim modeli haqidagi asosiy faktlar quyidagilardan iborat:

STEAM ta'lim modeli haqidagi asosiy faktlar		
1. Mashg'ulotning maqsadi.		1. STEMning maqsadi an'anaviy ta'limga xos bo'lgan amaliy muammolarni hal qilishdan izolyatsiyani bartaraf etish va talabalar tushunadigan bir nechta fanlar o'rtasida aloqalarni o'rnatishdir.
2. Ijodkorlik va innovatsiya		2. Faqat nazariyani o'rganishning o'zi etarli emas. Doimiy ravishda yangi usullar, g'oyalar va ularni amalda amalga oshirish yo'llarini izlash muhimdir.
3. O'quv jarayonining loyiha shakli		3. Ta'lim muammolarini birgalikda hal qilish uchun talabalar guruhlariga birlashadilar. Loyihada jamoa bo'lib ishlash orqali ular kelajakdagi kasbiga inkon qadar yaqin bo'lgan tajribaga ega bo'ladilar.
4. Amaliy yo'nalish		4. Trening texnologik kompaniyalarda amaliyot o'tashni o'z ichiga oladi. Olingan bilim va ko'nikmalar oila, ta'lim muassasasi, korxona yoki shahar ehtiyojlari uchun ishlatilishi mumkin.
5. Fanlarni tanlash imkoniyati		5. Amaliy ilmiy tadqiqotlar bo'yicha mutaxassis tayyorlash uchun asosiy o'quv fanlari tanlanadi. Bular zamonaviy texnologiyalar, muhandislik fanlari va tabiiy fanlar - kimyo, fizika va biologiya.
6. Tanqidiy fikrlash		6. O'rganilgan narsa tushunish va tajriba orqali tasdiqlashni talab qiladi. Bu o'rganish mantiqidir.

STEAM ni maktabgacha ta'limga qanday joriy qilish kerak? Bolalar bog'chasidagi STEAM elementlari, LEGO qurilish to'plamlari, robototexnika, atrof-muhit bo'yicha sayohatlar va muloqot qobiliyatlari va jamoaviy ishlar bolalarga oyin tadbirlari orqali o'rgatiladi. Integratsiyalashgan yondashuv va o'yin ko'rinishidagi qiziqarli mashg'ulotlar qiziquvchanlik, kognitiv faollik va ijodkorlikni rivojlantiradi.

STEAM ta'limi maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'lumotlar oqimini tezda boshqarishga, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga, tashabbus ko'rsatishga va texnologiyadan mohirona foydalanishga o'rgatadi. Aniq fanlar asoslarini o'rganish orqali bolalar hozirgi voqealarning o'zaro bog'liqligini tushuna boshlaydilar va ko'plab yangi g'oyalarni, yangi narsalarni kashf etadilar.

Boshlang'ich maktabda bunday ta'lim atrofimizdagi dunyoni, STEMning asosiy yo'nalishlari va kasblarini o'rganish va tushunishga qaratilgan. Uning maqsadi bolalarda bilimga, fanga qiziqish uyg'otishdir.

O'rta maktab o'quvchilari turli sohalarida qanday ko'nikmalar va malakalar talab qilinishini o'rganadilar. O'smirlik davrida ular o'zlarining xohish-istaklari va kelajakdagi martabalarini uchun ustuvorliklarini aniqlay boshlaydilar.

Bolalar yanada murakkab tajribalar va loyihalarda ishtirok etib, dolzarb muammolarni hal qilishga harakat qiladilar masalan: muqobil energiya manbalarini izlash, sayyoramizning ifloslanish masalalarini, resurslardan oqilona foydalanishni va boshqalarni.

Zamonaviy maktablar STEM laboratoriyalari uchun maxsus sinf xonalari bilan jihozlangandir. Bu o'quvchilar ish joyalari o'rtasida keng o'tish yo'llari mavjud bo'lgan xonalardir. Loyiha ishi uchun modullarga osongina guruhlanishi mumkin bo'lgan yagona stollardan foydalanishni tavsiya etamiz. O'quv xonalari zamonaviy vizualizatsiya vositalari, o'quv robotlari, mexatronik tizimlar, 3D texnologiyalari va dasturlash imkoniyatlariga ega bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ayni kunlarda STEAM ta'limini AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Koreya, Xitoy, Germaniya, Yaponiya, Shveytsariya, Singapur va boshqa mamlakatlarning yetakchi universitetlarida olish imkoniyati mavjud. Albatta O'zbekiston ham bu yondashuvdan chetda qolmaydi.

Shu o'rinda mamlakatimiz ta'lim muassasalaridagi STEAM xonalariga zamonaviy jihozlar, adabiyotlar yetkazib berilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Shuningdek har bir viloyat oliygohida “STEAM ta'limi nazariyasi va texnologiyasi”ni o'rganuvchi STEAM ta'lim yo'nalishi bo'yicha magistraturalar ochilsa, magistratura dasturida esa “Ta'limda STEAM amaliyoti”ni o'rganilsa yanada yaxshi bo'lardi.

Hozirdanoq jahonning yetakchi universitetlari ta'lim dasturlarini faol ravishda o'zgartirmoqda. Majburiy mashg'ulotlar uchun faqat bir nechta fanlar qolgan. O'quv reja har bir talabaga potentsialni ochish va kelajakdagi ish beruvchilarning ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim olish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda kelajakda STEM nafaqat universitet ta'limining bir qismiga aylanishi mumkin, balki maktablarda va maktabgacha ta'limda o'z o'rnini topadi. Buning yordamida mahalliy ta'lim tizimining samaradorligini va O'zbekiston fan va sanoatining raqobatbardoshligini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30.09.2020
2. Z.B.Sangirova, J.A.Raxmatov, S.G'.Xasanova, M.T.Hojiyeva. “ Umumta'lim maktablari uchun steam ta'limini joriy etish (metodik qo'llanma)”: T-2022
3. Y.R.Maxmutazimova. “Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyasi” o'quv qo'llanma: T-2022

TEACHING PHYSICS FOR STUDENTS OF TECHNOLOGICAL FACULTIES

Hamdamov Begali Isroilovich

Jizzax State Pedagogical University 4 Sharof Rashidov, Jizzax 130100, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257634>

Abstract. *The article considers issues related to the specifics of professional education in technological faculties. Particular attention is paid to teaching physics using modern computer technologies to students of engineering specialties. The article proposes an approach and system for using ready-made high-quality electronic educational resources in physics, mathematics, and computer science lessons in order to develop research skills. The paper highlights the advantages of various types of electronic educational resources and provides specific recommendations for supporting this teaching practice. The authors put forward assertions that electronic educational resources can be effectively used at any stage of the learning process: when explaining new material; primary consolidation of acquired knowledge; repetition and control of knowledge, skills, and abilities.*

Keywords: *informatization of education; computer technology; fundamental nature of training; professional focus of training.*

Introduction

Today it is generally recognized that the traditional understanding of professional engineering education as the acquisition of a certain amount of knowledge based on the teaching of fundamental, general technical and specialized subjects for the training of specialists is clearly insufficient [1]. In order to achieve a new quality of professional technical education in accordance with the Educational Standards, "informatization of education and optimization of teaching methods, deepening of integration and interdisciplinary programs in higher education, their combination with breakthrough computer technologies" will be implemented. Therefore, mastery of modern computer methods of information processing and the ability to apply them in professional activities is one of the mandatory requirements for graduates of technical universities, enshrined in the Educational Standards[1]. Thus, the specificity of the educational process in a technical university consists in the practical focus of the disciplines studied and the active use of computer technologies, while physics is the foundation for disciplines in the technical direction. However, the analysis of curricula and programs in physics for various engineering and technical specialties of higher education institutions and the ascertaining experiment we conducted allowed us to identify contradictions:

- between the need to train highly professional specialists in technical universities who have fundamental knowledge of physics and are able to apply modern computer technologies in solving applied problems, and the practical absence of appropriate scientific and methodological support for the educational process;
- between the constantly increasing volume of educational material on physics in technical universities and the educational time provided for its study;

Therefore, the goal of our study was to identify the theoretical foundations, construction and practical implementation of a methodological system for teaching physics to students of a technological faculties using modern computer technologies. A hypothesis was put forward: the development and implementation in the educational process of a technical university of a methodological system reflecting the engineering and applied focus of teaching physics using a

set of modern computer technologies in all forms of classes (including classroom time, independent work of students, including when completing coursework in physics) can increase the level of fundamental training of students and form certain types of professional activity adequate to modern conditions of computerization of production.

We propose to teach physics to students of technological faculties at three levels. Since one of the goals of the physics course at a technical university is to create a fundamental theoretical base for a university graduate in the field of technical sciences, the first level, invariant (basic), assumes solving standard problems and includes traditional laboratory work in physics. Specific requirements for the physics course at a technological university should not be implemented to the detriment of the main objectives of this subject as a fundamental one. Despite the importance of interdisciplinary connections, science cannot be turned into a preparatory subject for studying special disciplines. It is unacceptable for those fundamental classical experiments that radically changed the established concepts in physics to disappear. Thus, training at the first level is carried out in accordance with the principle of fundamentality.

Teaching physics to students of a technological faculties also has specific goals: creating a scientific base for studying general technical and special disciplines; forming types of activity adequate to the professional activity of an engineer. Therefore, training at the second level is focused on the application of physical laws and phenomena in professional activity. Throughout the entire period of study at a technical university, students encounter interdisciplinary connections, connections between fundamental, general educational and specialized disciplines. Thus, the construction of the didactic process at the second level should be carried out on the basis of an interdisciplinary approach and the principle of professional orientation of training. For this purpose, all possible methods, forms and means of training should be used. As practice has shown, the use of an interdisciplinary approach and the principle of professional orientation helps students to reveal the relationship between disciplines, their mutual influence. However, the most important direction in the development of engineering education and its transformation into innovative education "is the organic inclusion of students in active creative work, ensuring their mass participation in research work" [3,4]. Therefore, the third level is of a research nature. The tasks and laboratory work of this level should become the basis for projects in which the student does not so much follow standard methods and known methods of solution, as searches for the limits of applicability of certain methods, checking their reliability, validity, and effectiveness. The process of teaching students at this level combines two important principles: the fundamental nature of general scientific training and the direct connection of the educational process with scientific research. At different levels of the educational process, computer technologies occupy different places. They play a key role at the professionally oriented and scientific research levels. The question is how to most effectively apply computer technologies, what software products to use in the educational process. The computer technology market offers a large number of different programs.

Depending on the specialties (technical and technological, economic, information and pedagogical), priority areas in the study of computer technologies are identified. If the content of the computer science course at the humanities faculties is focused mainly on obtaining "computer literacy", i.e. basic knowledge and skills in the field of the most widespread computer technologies, then technical universities provide more in-depth knowledge in the field of hardware and software, computer and telecommunication systems. For engineering specialties, the priority is information activities associated with relatively complex analysis and transformation of numerical and other information with a high level of abstraction. A specific

applied aspect lies in the focus on modeling methods, automation tools for production and design, the use of table and graphic editors and 3D software. General applied training for engineering specialties is based on uniform tasks of fundamental content and professionally oriented tasks relevant to specific specialties. Based on the analysis of the physics course content and the emerging global trends in the software market, we have compiled a table of professional fundamental knowledge and formed thematic groups where the use of computer technology is preferable [3]. Moreover, when teaching physics, it is necessary to move from programming languages to universal mathematical packages (MathCAD, MatLab, Maple, etc.), which automate dimensional calculations and fully embody the principle of the trinity of numerical, analytical and graphical methods for solving problems. The use of programming languages (Pascal, Delphi, C++, etc.) excludes the physical basis of the problem: program variables store only numerical values, and the student must "keep in mind" the corresponding units of measurement. The most complete study of physical phenomena and processes, as well as the solution of problems of the third, scientific research level, is possible as a result of using the so-called visual modeling packages [2]. In visual modeling packages, the student is given the opportunity to describe the modeled system mainly in visual form, for example, graphically representing both the structure of the system and its behavior. This approach allows the student not to worry about the software implementation of the model, which significantly simplifies the modeling process. Thus, graduates of a technical university, when studying a number of disciplines, including physics, should gain diverse experience in using computer technologies, be psychologically prepared to use them in their professional activities.

In order to assess the effectiveness of the methodological system of three-level teaching of physics (using modern computer technologies) to students of technical universities, we organized an experimental work to test the research hypothesis. The pedagogical experiment was conducted at the technological faculties of the University. 5 teachers (3 in physics, 2 in special disciplines of the engineering profile, 3 in computer science) and 600 students took part in the experiment. During the testing of the research hypothesis, a comparison of knowledge and skills in completing the final diagnostic test in physics of second-year students of the experimental and control groups was carried out (Table 1),

Table 1

Completion of tasks in experimental and control groups (average percentage)

Completion of tasks in experimental and control groups (average percentage)										
Groups	Task number									
	1	2	3	4	5	6	7.	8	9	10
Experimental	99	89	87	77	76	91	85	82	99	89
Control	87	86	84	62	59	80	71	67	87	86

As a hypothesis, we put forward the assumption that when implementing a methodological system reflecting the engineering and applied focus of teaching physics using a combination of various modern computer technologies in all forms of classes (including classroom time,

independent work of students, coursework on physics), the level of fundamental training of students did not increase, and the formation of types of professional activity adequate to modern conditions of computerization of production did not occur; with an alternative hypothesis, the proposed methodological system of teaching physics to students of technological faculties using modern computer technologies contributes to an increase in the level of fundamental training of students and the formation of types of professional activity adequate to modern conditions of computerization of production.

Conclusion

At different levels of the educational process, computer technologies occupy different places. They play a key role at the professionally oriented and research levels. The question is how to most effectively apply computer technologies, what software products to use in the educational process. The computer technology market offers a large number of different programs. Depending on the specialties (humanities, technical and technological, economic, information and pedagogical), priority areas in the study of computer technologies are identified,

REFERENCES

1. 1.Gorokhova R.I. Possibilities of modern information technologies in conducting psychological and pedagogical research / R.I. Gorokhova, P.V. Nikitin .Educational technologies and Society. 2012. Vol. 15, No. 2. Pp. 390-411.
2. 2.Ershov M.G. Possibilities of using educational robotics in teaching physics. Problems and prospects for the development of education: materials of the IV International scientific conference. Moscow, 2013. Pp. 81-87.
3. 3.Antonova N.A. Practical work on physics in the context of digitalization. Digital education in Russia and abroad. [Electronic resource]. 2022.№ 1.
4. 4.Bush A.V. Digitalization in Teaching Physics . A.V. Bush // Pedagogical Education and Science. 2021. No. 5. P. 95-97.

STRATEGIES OF IMPROVING RECEPTIVE SKILLS

¹Hamidova Z.A., ²Nurullayev M.Q.

¹Student of Navoi state university, ²Scientific advisor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257653>

Abstract. *Learning structures and methods vary, but they typically lead to positive outcomes when they enhance listening skills. Similar to language and cognitive components, second language acquisition involves various factors that affect language learning and development. This study highlights key factors identified through scientific research. Stimulating activities captivate learners and increase the efficiency of their efforts. Activities that engage interest are more likely to generate positive emotions, making tasks feel easier, less demanding, and requiring higher concentration.*

Keywords: *receptive skills, reading skills, listening skills, activities.*

Introduction

In a 2020 speech, President Shavkat Mirziyoyev of Uzbekistan emphasized that "Each graduate must be fluent in at least two foreign languages" and announced the creation of the Agency for the Promotion of the Study of Foreign Languages. This move comes in response to the growing demand for foreign language education, particularly English, amidst globalization. In his speech, Mirziyoyev also highlighted the vital role of education in addressing the world's challenges, fostering stability, and promoting tolerance. Language is not only essential for communication but also for learning, as without effective language skills, one cannot fully understand subjects or communicate ideas clearly. English, being the primary foreign language taught in Uzbekistan, plays a central role in the educational process. To enhance learners' language proficiency, EFL (English as a Foreign Language) teachers must implement effective strategies.

Listening is essential for effective communication, and without strong listening skills, messages are easily misinterpreted. Most children naturally develop good listening skills, and it is important to create purposeful and engaging activities to help students further refine these skills. Surprising students can ignite curiosity and stimulate conversation, prompting them to explore ideas and actively participate in discussions.

Receptive skills, which include listening and reading, do not require learners to produce language but focus on understanding and interpreting it. These skills are considered "passive" compared to productive skills like speaking and writing. In language learning, receptive skills often come first, followed by the development of productive skills. The relationship between these two sets of skills is complex but complementary, as the development of one typically supports the growth of the other. For example, improving reading skills can positively influence writing abilities.

Receptive skills help learners process and extract meaning from spoken or written discourse. While there are similarities in how we process both reading and listening, there are also notable differences, which must be addressed when teaching these skills. Both reading and listening rely on prior knowledge, which is referred to as schema. This prior knowledge helps learners anticipate and make sense of the information they encounter. Whether reading a book, listening to a news broadcast, or participating in a conversation, schema allows learners to quickly recognize patterns and understand content more effectively. For instance, when reading a

letter, the reader's schema helps them identify whether the text is an invitation, a rejection letter, or a job offer.

Understanding how we read and listen is crucial for developing these skills. When we read or listen, we employ both "top-down" and "bottom-up" processes. Top-down processing involves making general predictions about a text based on prior knowledge, while bottom-up processing focuses on decoding individual words and phrases to build meaning. Both processes interact and complement each other during reading and listening, as effective comprehension often requires balancing both approaches.

Conclusion

The advancement of new technologies has opened up new opportunities for teaching listening skills, especially for younger learners. Research into cognitive processes related to listening has deepened our understanding of the challenges involved, particularly in a second language (L2). Listening in L2 is often perceived as more difficult, leading to anxiety that can hinder learners' performance. However, this challenge can be overcome by focusing on the different stages of comprehension (perception, parsing, and utilization). Teachers can help by promoting the use of both bottom-up and top-down cognitive strategies to overcome these difficulties. Additionally, incorporating metacognitive strategies into language courses can help learners become more aware of listening strategies, fostering autonomy and improving their listening skills.

REFERENCES

1. PQ 1875-On measures to further improve the system of learning foreign languages Decision of the President of the Republic of Uzbekistan.
2. Allen C. V. A handbook of Educational Technology, London, Kogan page Ltd. 2011, - p. 364.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston, -T.: 2016. – 376 b.
4. Bedenlier S., Bond M., Buntins K., Zawacki-Richter O., & Kerres M. Facilitating student engagement through educational technology in higher education: A systematic review in the field of arts and humanities. Australasian Journal of Educational Technology, 36(4), 2020, - p. 590.
5. Brill J. M., & Galloway C. Perils and promises: University instructors' integration of technology in classroom-based practices. British Journal of Educational Technology. 38(1), 2006, - pp. 566.
6. www.lex.uz
7. www.britishcouncil.com
8. www.wikipedia.com
9. <http://library.ziyonet.uz>
10. <https://pedagogika.snauka.ru>
11. <https://www.dynamicenglish.cl>
12. <https://www.justlearn.com>
13. <https://www.oxfordinternationalenglish.com>

PYTHON DASTURLASH TILINI SEMANTIK YONDASHUV USULIDA O‘RGATISH

A.I.Hamroyev

“Profi University” Iqtisodiyot va Pedagogika fakulteti dekani:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257665>

Annotatsiya. Masolada pythonni o‘rgatishda semantik yondashuv talabalarga ushbu tilni tez o‘zlashtirish va uni haqiqiy muammolarni hal qilish uchun qo‘llash imkonini beradigan samarali usul hisoblanadi. Ushbu yondashuv o‘rganish jarayonini yanada intuitiv va qiziqarli qilib, talabalarining dasturlash tiliga yanada qiziqishini oshiradi.

Kalit so‘zlar: python, dasturlash, o‘qitish, semantik yondashuv, metodika, algoritmlar, vizualizatsiya, loyihalar.

Аннотация. Фактически семантический подход к обучению Python — это эффективный метод, позволяющий студентам быстро выучить язык и применять его для решения реальных задач. Такой подход делает процесс обучения более интуитивным и интересным, повышает интерес учащихся к языку программирования.

Ключевые слова: python, программирование, обучение, семантический подход, методология, алгоритмы, визуализация, проекты.

Abstract. In fact, the semantic approach to teaching Python is an effective method for allowing students to quickly learn the language and apply it to real-world problems. This approach makes the learning process more intuitive and interesting, and increases students' interest in the programming language.

Keywords: python, programming, training, semantic approach, methodology, algorithms, visualization, projects.

Python tili, o‘zining soddaligi, o‘zlashtirishga qulayligi va ko‘p qirrali ekanligi bilan eng mashhur dasturlash tillaridan biridir. Ammo, ayniqsa boshlang‘ich bosqichda dasturlashni o‘rganish talabalar uchun qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Pythonni o‘rgatishda semantik yondashuv ushbu jarayonni yanada intuitiv va tushunarli qilib, yangicha qarashni taklif etadi.

Semantik yondashuv nima? Dasturlashni o‘rgatishda semantik yondashuv sintaksis qoidalarini yodlash o‘rniga, kodning ma‘nosini tushunishga e‘tibor qaratadi. Talabalar tilning qoidalarini yodlash o‘rniga, o‘z fikrlarini dasturlash tilida ifoda etishni o‘rganadilar. Ushbu yondashuv mantiqiy fikrlash, algoritmizatsiya va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Pythonni o‘rgatishda semantik yondashuvning printsiplari

✚ Abstraktdan konkretga: Oddiy tushunchalardan boshlash va asta-sekin murakkabroq tushunchalarga o‘tish.

✚ Vizualizatsiya: Abstrakt tushunchalarni tushuntirish uchun vizual vositalar va diagrammalardan foydalanish.

✚ Amaliyot: Talabalarga olingan bilimlarni mustahkamlash uchun ko‘plab amaliy mashqlar berish.

✚ Loyiha asosidagi o‘qitish: Talabalar olingan bilimlarini amalda qo‘llash uchun kichik loyihalar yaratishga undash.

✚ Haqiqiy dunyo bilan bog‘liqlik: Pythonning haqiqiy muammolarni hal qilishda qanday qo‘llanilishini ko‘rsatish.

✚ Semantik yondashuv asosida Pythonni o‘rgatish metodikasi

✚ Kodsiz dasturlashga kirish: Talabalarga dasturlash haqida umumiy tushuncha berish uchun Scratch kabi vizual blokli dasturlash tillaridan boshlash.

✚ Python sintaksisining asta-sekin kiritilishi: Dasturlash asoslarini o‘zlashtirgandan so‘ng, har bir elementning ma‘nosini tushuntirib, Python sintaksisini o‘rganishga o‘tish.

✚ O‘xshashliklardan foydalanish: Python elementlarini kundalik hayotdagi tushunchalar bilan solishtirish orqali ularni yanada tushunarli qilish.

✚ Algoritmnlarni tushunishga urg‘u berish: Talabalarga kod yozishdan oldin muammolarni hal qilish algoritmilarini ishlab chiqishni o‘rgatish.

✚ Loyihalarni ishlab chiqish: Talabalarga oddiy kalkulyatorlardan tortib o‘yinlarga qadar turli murakkablikdagi loyihalar taklif qilish.

✚ Interaktiv muhitlardan foydalanish: Natijalarni vizualizatsiya qilish va kodni tuzatish uchun Jupyter Notebook kabi interaktiv dasturlash muhitlaridan foydalanish.

✚ Semantik yondashuvning afzalliklari

✚ Chuqurroq tushunish: Talabalar nafaqat sintaksisni yodlashadi, balki kodning nima uchun shunday ishlashini ham tushunadilar.

✚ Motivatsiyaning oshishi: Amaliy mashqlar va loyihalar o‘rganishni yanada qiziqarli qiladi.

✚ Yaxshi natijalar: Semantik yondashuv bilan o‘qiyotgan talabalar dasturlash vazifalarini hal qilishda yuqori natijalarga erishadilar.

Python’ni o‘rganish uchun bepul saytlar

Ingliz tilidan birmuncha xabardor bo‘lganlar uchun Python’ni o‘rganishda quyidagi saytlar juda ham foydali hisoblanadi.

1. learnpython.org - bu sayt boshlovchilar uchun juda mos keladi. Bosqichma-bosqich kod yozishni amaliy o‘rganish imkonini beradi.

2. fullstackpython.com - bu saytda Python’ni o‘rganish bo‘yicha asosan nazariy ma‘lumotlar va qo‘shimcha tarzda ularning PDF formatdagi ko‘rinishi ham mavjud.

3. python.swaroopch.com - "A Byte of Python" deb nomlangan Python dasturlash tili bo‘yicha bepul kitob joylangan sayt. U yangi boshlovchilar uchun Python tili bo‘yicha juda kerakli qo‘llanma sifatida xizmat qiladi.

4. datacamp.com - Python’dagi asosiy bajariladigan amallar va kod yozishlarni o‘rganish uchun juda ajoyib sayt. Har bir darsdan so‘ng amaliy topshiriqlar ham bajarib borishingiz mumkin.

5. realpython.com - Python dasturlash tilini o‘rganishda turli darajadagi o‘quvchilar uchun mos bo‘lgan o‘quv platformasi hisoblanadi. Bu yerda Python bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatadigan ko‘plab materiallar jamlangan.

Python’ni o‘rganish uchun foydali YouTube videolar

- [Pythonga kirish](#) - Bunda Python dasturlash tilini o‘rganish uchun o‘zbek tilidagi videolar to‘plamini ko‘rib ma‘lumot olishingiz mumkin.

- [Python Full Course for Beginners](#) - Ushbu keng qamrovli video qo‘llanma sizga Python dasturlash tili haqida boshlang‘ich darajadan kerakli bilimlarni o‘rganishda yordam beradi.

- [Learn Python With This ONE Project!](#) Bu videoda Python dasturlash tilini real loyiha orqali tushuntirib berilgan.

Python o‘rganish haqida onlayn bepul kurslar

Udemy, Coursera, Codacademy kabi turli xil onlayn platformalar rus va ingliz tillaridagi bepul kurslar mavjud, bo‘lib, Python dasturlash tilini o‘rganishingizda katta yordam beradi.

Ushbu kurslarda dunyoning nufuzli universitetlari professor va ustozlari tomonidan yozib olingan. Quyida esa, Udemy platformasidagi bir nechta bepul kurslar ro'yxatini taqdim etamiz: [Learn Python for Total Beginners](#) - ushbu kursda endi boshlovchilar uchun Python bo'yicha bir kunda 5 ta turli aqliy mashqlar va to'liq yechimlar taqdim etiladi.

[Learn the Building Blocks of Python for Absolute Beginners](#) - Python dasturlash tilining fundamental asoslarini o'rganish uchun foydali kurs hisoblanadi.

[Learn Python: Python in 80 Minutes for Beginners](#) - veb-ishlab chiqish, Django va shu kabi Python dasturlash tili bilan bog'liq kerakli bilimlarni o'rganish mumkin bo'lgan kurs.

Xulosa qilib aytganda Pythonni o'rgatishda semantik yondashuv talabalarga ushbu tilni tez o'zlashtirish va uni haqiqiy muammolarni hal qilish uchun qo'llash imkonini beradigan samarali usul hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'rganish jarayonini yanada intuitiv va qiziqarli qilib, talabalarning dasturlash tiliga yanada qiziqishini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Васильев “Python на примерах. Практический курс по программированию”, Наука и техника, Санкт-Петербург, 2016, 235- 243стр.
2. Gabor Szabo, “1000 Python Examples”, 2020, 140-165 pages
3. Sh.A. Mengliyev, O.A. Abdug'aniev, S.Q. Shonazarov, D. Sh. To'rayev “Python dasturlash tili”, Termiz-2021
4. <https://metanit.com/python>
5. <https://pythonworld.ru/tipy-dannyx-v-python/slovari-dict-funkcii-imetody-slovarej.html>
6. <https://ai.mohirdev.uz/> 8. <https://www.w3resource.com/>

ВНЕШНЯЯ КРИВИЗНА ПОВЕРХНОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ МИНКОВСКОГО

Ибодуллаева Нафиса Мухитдиновна

Навоийский Государственный Университет

Узбекистан, г. Навои, улица Ибн Сина, дом-45, индекс почты 210100

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257683>

Аннотация. Одной из важнейших геометрических характеристик поверхности является ее внешняя кривизна. Задача восстановления поверхности по ее внешней кривизне приводится к исследованию уравнения Монжа-Ампера. Задача Дирихле для уравнения Монжа-Ампера решена только для выпуклых областей на плоскости. В данной статье рассматривается аналог задачи о восстановлении поверхности по площади сферического отображения в пространстве Минковского.

Ключевые слова: сферическое отображение, внешняя кривизна, пространство Минковского.

Аннотация. Сиртнинг энг муҳим геометрик характеристикаларидан бири унинг ташқи эгрилигидир. Ташқи эгрилик орқали сиртни тиклаш масаласи Монж-Ампер тенгламасини ўрганишга олиб келади. Монж-Ампер тенгламаси учун Дирихле масаласи фақат текисликдаги қавариқ соҳалар учун ечилган. Ушбу мақолада Минковский фазосида сиртни сферик аклантиришининг юзаси орқали тиклашга доир масаланинг аналоглари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: сферик аклантириш, ташқи эгрилик, Минковский фазоси.

Abstract. One of the most important geometric characteristics of a surface is its extrinsic curvature. The problem of reconstructing a surface from its extrinsic curvature leads to the study of the Monge-Ampère equation. The Dirichlet problem for the Monge-Ampère equation has been solved only for convex domains on the plane. This article considers an analog of the problem of reconstructing a surface from the area of a spherical mapping in Minkowski space.

Key words: spherical mapping, extrinsic curvature, Minkowski space.

1. Об одной геометрической задаче связанной с уравнением Монжа-Ампера.

Если $z = f(x, y)$ и $z \in C^2(D)$, то внешняя кривизна множества $M \subset D$ вычисляется по формуле

$$\omega(M) = \iint_M \frac{z_{xx}z_{yy} - z_{xy}^2}{(1 + z_x^2 + z_y^2)^{\frac{3}{2}}} dx dy.$$

Рассмотрим дифференциальное уравнение 2-го порядка с частными производными, то есть уравнение Монжа-Ампера

$$z_{xx}z_{yy} - z_{xy}^2 = \varphi(x, y, z, z_x, z_y). \quad (1)$$

Интегрирование уравнения (1) сводится к решению геометрической задачи о восстановлении выпуклой поверхности по внешней кривизне, заданной на борелевских множествах в области D . Этот метод решения уравнения (1) применен А.Д. Александровым именно для решения задачи восстановления поверхности с заданной внешней кривизной. Это теория изложена в работах И.Я. Бакельмана [1].

Поясним, каким образом аналитическая задача (1) сводится к решению геометрической задачи в евклидовом пространстве. Для удобства рассмотрим тот случай, когда функция φ имеет следующий вид:

$$\varphi(x, y, z, z_x, z_y) = \psi(x, y) (1 + z_x^2 + z_y^2)^{\frac{3}{2}}. \quad (2)$$

Пусть функция $\psi(x, y) > 0$ определена для всех (x, y) из ограниченной открытой области D , что обеспечивает эллиптичность уравнения (1). Будем предполагать, что функция $z(x, y) \in C^2(D)$ является решением уравнения (1), тогда $z(x, y)$ – выпуклая функция. Рассмотрим поверхность Φ , заданную уравнением $z = z(x, y)$, и её сферическое отображение ω в области D .

Обозначим через M произвольное борелевское множество, содержащееся в D вместе с замыканием $\bar{M}$. Тогда площадь сферического отображения $\omega(M)$ вычисляется по формуле

$$\omega(M) = \iint_M \psi(x, y) dx dy = \iint_M \frac{z_{xx}z_{yy} - z_{xy}^2}{(1 + z_x^2 + z_y^2)^{\frac{3}{2}}} dx dy.$$

Таким образом, интегрирование уравнения (1) в этом случае сводится к решению геометрической задачи о восстановлении выпуклой поверхности по площади сферического отображения, заданной на борелевских множествах области D .

А. Артикбаев обобщил понятия сферического отображения выпуклых поверхностей для всех пространств с проективной метрикой. Одним из частных случаев этого обобщения является галилеево пространство [2].

В известных работах А. Д. Александрова [3], А. В. Погорелова [4], И.Я.Бакельмана [1] и А.Л.Вернера [5] задача Дирихле для уравнения Монжа-Ампера решена только для выпуклых областей на плоскости. А. Артикбаев исследовал задачу Дирихле для случаев невыпуклых и неодносвязных областей [2].

2. Аналог задачи в ${}^1R_3$. Пространство Минковского ${}^1R_3$ – трехмерное пространство, линейный элемент которого в декартовых координатах имеет вид

$$ds^2 = dx^2 + dy^2 - dz^2.$$

Векторная алгебра в ${}^1R_3$ во многом похожа на векторную алгебру евклидова пространства. Понятия векторного и смешанного произведений как в евклидовом пространстве, но отличаются геометрическими свойствами.

Пространство ${}^1R_3$ содержит плоскости трех видов: евклидова, Минковского и галилеево. Эти плоскости отличаются тем, что каким образом расположены относительно изотропного конуса

$$x^2 + y^2 - z^2 = 0.$$

Если плоскость пересекает одну компоненту изотропного конуса – евклидова, если обе компоненты конуса – Минковского, когда является касательной – галилеево.

Пусть поверхность $F \subset {}^1R_3$ имеет только евклидовы касательные плоскости с параметрическим уравнением $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$ (3). Тогда его единичный нормаль $\vec{n}$ определяется по формуле

$$\vec{n} = - \frac{[\vec{r}_u, \vec{r}_v]}{||[\vec{r}_u, \vec{r}_v]||}.$$

Причем $\vec{n}^2 = -1$.

Для определение сферического отображения в ${}^1R_3$ воспользуемся методом наложенного пространства введенной в работе [6].

Так как сфера мнимого единичного радиуса аффинно является двуполостным гиперboloидом, сферическое отображение в [6] назван *гиперболическим отображением*.

Пусть $Ax + By - Cz = D$ (4) – касательная плоскость поверхности (3), тогда его единичный нормаль имеет координаты

$$\vec{n} \left\{ \frac{A}{\sqrt{1-A^2-B^2}}, \frac{B}{\sqrt{1-A^2-B^2}}, \frac{C}{\sqrt{1-A^2-B^2}} \right\}.$$

Точку на сфере мнимого радиуса, которая является концом нормали назовем *сферическим отображением плоскости* (4).

Доказывается, что сферическое отображение поверхности обладает следующими свойствами:

- 1⁰. Сферическое отображение регулярной точки поверхности есть точка;
- 2⁰. Сферическое отображение ребра с исключенными концами есть дуга большого круга;
- 3⁰. Сферическое отображение вершины на поверхности есть область;
- 4⁰. Сферическое отображение выпуклой области на поверхности есть выпуклая область.

Вычислим формулу определяющую площадь сферического отображения поверхности заданной уравнением $z = f(x, y)$, $(x, y) \in D$, для множество $M \subset D$. Оно имеет следующий вид:

$$S(M) = \iint_M \frac{z_{xx}z_{yy} - z_{xy}^2}{(1 - z_x^2 - z_y^2)^{\frac{3}{2}}} dx dy.$$

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Илья J. Bakelman, Convex Analysis and Nonlinear Geometric Elliptic Equations. Springer-Verlag Berlin Heidelberg 1994.
2. A. Artykbaev, “*Recovering convex surfaces from the extrinsic curvature in Galilean space*”, Mat. Sb. (N.S.), Volume 119 (161), Number 2 (10) (1982), 204-224.
3. A.D. Alexandrov, Existence and uniqueness of a convex surface with a given integral curvature, Dokl. AN AN USSR. – 1942 – V. 35, №5. – p. 143-147.
4. А. В. Погорелов, Внешняя геометрия выпуклых поверхностей. – М.: Наука, 1969. – 760 с.
5. И. Я. Бакельман, А. Л. Вернер, Б. Е. Кантор, Введение в дифференциальную геометрию «в целом». – Москва: Наука, 1973.
6. А. Артыкбаев, Д. Д. Соколов. Геометрия в целом в плоском пространстве – времени, Т.: Фан, 1991.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA XALQARO BAHOLASH DASTURI

Kasimova Iroda Unvanovna

O‘qituvchi Zoologiya va biokimyo kafedrası Andijon davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257797>

Annotatsiya. Ushbu maqolada, aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda, pedagoglarga qo‘yilgan vazifalari, oqilona qaror chiqarish, mustaqil fikrlash, xalqaro baholash dasturi, AKT va ta’lim texnologiyasi fanlar orasidagi integratsiyani ta’minlovchi asosiy vosita yondashuvning afzalliklari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: baholash xalqaro tadqiqoti, PIRLS, TIMS, PISA, TALIS, STEAM, AKT, ta’lim, ijodkorlik, kreativlik, fikrlash, tafakkur, ko‘nikma, robototexnika.

Аннотация. В данной статье выделены преимущества основного инструментального подхода, обеспечивающего интеграцию между предметами, задачами, поставленными перед педагогами, рациональное принятие решений, креативное мышление, программу международной оценки, ИКТ и образовательные технологии в преподавании естественных наук.

Ключевые слова: оценка международных исследования, PIRLS, TIMS, PISA, TALIS, STEAM, ИКТ, образование, творчество, креативность, мышление, мышление, навыки, робото- техника.

Abstract. This article highlights the advantages of the basic instrumental approach, providing integration between subjects, tasks assigned to teachers, rational decision making, creative thinking, international assessment program, ICT and educational technologies in science teaching.

Keywords: assessment international research, PIRLS, TIMS, PISA, TALIS, STEAM, ICT, education, creativity, thinking, skills, robotics.

Kirish

Jahon talablari darajasida ta’lim olishi va kasb egallashi, pedagoglarimizning ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Mamlakatimizda mustaqillik-yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar ta’lim tizimini mustahkamlash uchun muhim poydevor asos soldi.

Respublikamizda so‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmonida, yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora- tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etildi.

Mavzuning dolzarbligi. Integratsiyalashgan ta’lim o‘z samarasini ko‘rsata olishi, mamlakatlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni qo‘llash va amaliyotga tatbiq etish usullari STEAM-ta’lim texnologiyalari bilan boq‘liq ustuvor ahamiyatga ega:

- yaqin kelajakda dunyoda va shuning uchun O‘zbekistonda muhandislar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislariga talab juda yuqori bo‘ladi;
- uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan birgalikda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblarga ega bo‘lamiz, ayniqsa bio va nanotexnologiya mutaxassislariga katta talab bo‘ladi;
- mutaxassislar texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalaridan

keng qamrovli ta'lim va tajribaga muhtoj bo'ladi;

- robototexnika faniga katta qiziqish bilan o'quvchilar qatnashadilar va hozirgi davr talab-iga binoan bir qancha loyihalar ishlab chiqib va kelgusi loyihalar ustida izlanishlar olib boriladi.

Tadqiqotning vazifalari esa quyidagilar bilan belgilangan:

- aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda AKT va STEAM texnologiyalarini qo'llash jarayonida ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ yondashuv, nazariy bilimlarini amliyotga tatbiq etish qobiliyatlarini aniqlashtirish;

- ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etishda pedagogik-psixologik imkoniyatlarini ochib berish;

- professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, maktabgacha va maktab ta'limi sohasiga zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari, STEAM texnologiyalari, ta'limda raqamli texnologiyalar va innovatsion loyihalarni joriy etishni takomillashtirish;

- ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me'yoriy asoslarini yaratilishini takomillashtirish.

Maqsad. Ta'lim mazmunini takomillashtirishga qaratilgan maqsad va vazifalar, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini joriy etish o'quvchilarda, o'z faniga qiziqishini o'yg'otish, qobiliyatlarini aniqlashtirish, fan o'qiyuvchilari shakllantirib borish talab etiladi. Zamonaviy va modernizatsiyalangan bugungi kun talablariga tayanish jarayoni, innovatsion yondashuv asosida barkamol avlodni tarbiyalashga garatilgan bo'lib, maktab o'qituvchilariga voyaga yetkazishdek ma'suliyatli vazifa yuklangan. Jahon standartlariga muvofiq javob berishlari aniqdir.

Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati, elektron-ta'lim muhitini rivojlantirish, imlo savodxonligi, AKT, umumiy o'rta ta'limda STEAM yondashuvi elementlaridan foydalanish, dasturlash asoslari, vizualizatsiya va dasturlash tillarini o'rganish usullari, bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar va virtual reallik tizimlaridan foydalanish, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullarini o'z ichiga oladi va ular bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirish lozimdir. Shuningdek, aniq va tabiiy fan va shu jumladan informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish uchun zarur bo'ladigan fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarni yangilash hamda ularni mustaqil amaliy faoliyatga yo'naltirish **maqsadlidir**.

Davlat ta'lim standartining **maqsadi** - umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining **vazifalari** quyidagilardan iborat:

- umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning

sama- rali integratsiyasini ta'minlash;

- ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini
- egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifa- tini nazorat qilishning huquqiy asoslarini tako- millashtirish;
- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va uzluksiz kasbiy rivojlanishga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Umumiy o'rta ta'limda STEAM yondashuvi pedagogik texnologiyalaridan qo'llashda ta'lim oluvchilarning bilish faolligini oshirish va mustaqil ta'limini tashkil etish asosidagi innovatsion ta'lim texnologiyalari: amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, blended learning (aralash o'qitish), case study (keys stady), masofadan o'qitish, mahorat darslari, vebinar texnologiyalari, assesment metodlaridan o'quv jarayonida pedagoglar foydalanishi.

STEAM – ta'lim (Science – aniq fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – ijodiy san'at, Mathematics – matematika) va **STREAM**-ta'lim (fan, texnologiyalar, robototexnika, injeneriya, san'at va matematika) xususiyatlari.

Maqolaning asosiy mazmuni. Bugungi kunda dunyoda to'rtinchi texnologik inqilob mavjud: tezkor axborot oqimlari, yuqori texnologiyali innovatsiyalar va rivojlanishlar hayotimizning barcha sohalarini o'zgartirib bormoqda. Shu bilan birgalikda jamiyatning talablari, shaxsning manfaatlari ham shunga ko'ra o'zgarib bormoqda. “Milliy o'quv dasturi bo'yicha yangi metodikalarga o'qituvchilarni o'qitish maqsadida elektron malaka oshirish platformasi uchun 2026-yilga qadar jami 769 ta videodars yaratish” muhim ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Bu ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarliklarini yangi pedagogik texnologiyalar va xalqaro baholash dasturlari asosida takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli, 2020-yil 7-maydagi “Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirishvi ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-4708-sonli Farmonlari, 2018-yil 5-iyundagi “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ- 3775-sonli, 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2909-sonli Qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 997-sonli qarorlari asosida amaliy ishlarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalari deb hisoblanadi.

STEAM va AKT ta'limini joriy etishning me'yoriy-huquqiy asoslari O'zbekiston Respub- likasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son Farmoniga ko'ra, innovatsion ta'lim jarayoniga o'tish, zamonaviy kadrlarga bo'lgan ehtiyojni inobatga olish, AKT va ta'lim berishning yangi metodlarini joriy etish, dars jarayonini STEAM ta'lim texnologiyasi talablari asosida tashkil etish, STEAM (tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, dizayn va matematika) fanlarini o'qitish bo'yicha o'quv kurslaridan o'tgan pedagoglar 2023-yilda 10%, 2030-yilga kelib 50%ga yetishi, yangi kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish uchun zarur bilimlar bazasini shak- llantirish kabi vazifalar belgilangan. Ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha

qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni qabul qilindi. Asosiy urg‘u xalq ta‘limi tizimini isloh qilishning asosiy yo‘nalishlari sifatida: Xalq ta‘limi tizimiga ilg‘or xorijiy tajribani, o‘quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, shu jumladan ta‘lim berishning innovatsion usullarini joriy etish, o‘quv va o‘quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish, fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda qabul qilingan “Xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997-sonli qarorida keltirilgan bo‘lib, qarorda xalqaro baholash dasturlari (PIRLS) - boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun, (TIMSS) – 4- va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun, (PISA) -15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun hamda (TALIS) – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida o‘qitish va ta‘lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish bo‘yicha aniq va zarur bo‘lgan yo‘nalishlar ko‘rsatib berilgan. Yurtboshimiz ta‘kidlaganidek, “yoshlarni erkin fikrlash va mustaqil hayotga yo‘naltirishimiz asosiy vazifalardan biri”, ushbu fikrlari, pedagoglarga qo‘yilgan vazifa: maqsad sari intilish, intellektual fikrlarini tatbiq etish, innovatsion yondashuv usullarni qo‘llash, yangi bilim, ko‘nikma va malakalar, nazariy bilimlarini amaliyot va hayotga tatbiq etish, xalqaro olimpiada sinovlarida natijalarga erishish, bazaviy ilm- bilim qatlamini mustahkamlash, yani fundamental bilimni takomillashtirish bu ta‘lim-tarbiya berishdir.

STEM integratsiyalashgan ta‘lim yondashuvi jahon ta‘limidagi asosiy tendensiyalardan biridir. U o‘z ichiga matematika, texnologiya, ijodkorlik, muhandislik san‘ati va tabiiy fanlarni o‘rganishni qamrab oladi. Integratsiyalashgan ta‘lim jarayoni muhandislik, dizayn va modellashtirish sohasida talab qilinadigan mutaxassislarini tayyorlash imkonini beradi. STEM – real hayot talablaridan kelib chiqqan holda ilmiy-texnikaviy konsepsiya doirasida integratsiyalashgan holda o‘qitishdir. Integratsiyalashgan ta‘limni joriy etishdan ko‘zlangan maqsad - bu ta‘lim, jamiyat, ish va dunyoni bir butun holda tasavvur etish va ular o‘rtasida barqaror aloqa o‘rnatishdir. Bugungi kunda STEAM jahon ta‘limidagi asosiy tendensiyalardan biridir. Texnologiyaning jadal rivojlanishi tufayli yangi kasblar paydo bo‘ladi. STEM mutaxassislariga bo‘lgan talab hamma joyda o‘shib bormoqda. Turli hisob- kitoblarga ko‘ra, yuqori o‘shish darajasiga ega bo‘lgan har 10 ta mutaxassisliklardan 9 tasida STEAM bilimlari talab etiladi. Xususan, 2018 yilgacha kimyo muhandislari, dasturiy ta‘minot ishlab chiquvchilar, neft muhandislari, kompyuter tizimlari tahlilchilari, mexanik muhandislar, qurilish muhandislari, robototexnika, yadroviy tibbiyot muhandislari, suv osti inshooti me‘morlari, aerokosmik muhandislar kabi mutaxassisliklarga bo‘lgan ehtiyojning oshishi kutilmoqda. STEAM ta‘limi esa o‘quvchilarni texnologik jihatdan rivojlangan dunyoga tayyorlaydi. O‘tgan 60 yil mobaynida texnologiya jadal sur‘atlar bilan o‘sdik. Jumladan: Internet (1960 yil) va GPS texnologiyalardan (1978 yil) to‘ DNKni skanerlash (1984 yil) hamda albatta iPod (2001 yil) hamda boshqalarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Bugungi kunda deyarli har bir kishi smartfonlardan foydalanmoqda. Bizning dunyomizni texnologiyasiz tasavvur etishning iloji yo‘q. Bundan keyin ham texnologik rivojlanish davom etadi va STEAM ko‘nikmalari bu rivojlanishning asosi bo‘lib hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda STEM hozirgi kunda jahon ta‘limidagi asosiy tendensiyalardan biridir. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari sohasi dunyo bo‘ylab jadal sur‘atlarda o‘shib bormoqda. Shu bois, ilm-fan, texnologiya, injiniring va matematika fizika– sohalaridagi malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj, aksariyat hollarda, taklifga nisbatan ancha oshayapti. Bu

texnologiyaning jadal rivojlanishi tufayli yangi kasblar paydo bo'layotganligidan dalolat beradi. STEM mutaxassislariga bo'lgan talab hamma joyda o'sib bormoqda. Shuning uchun Avstraliya, Xitoy, Buyuk Britaniya, isroil, Koreya, Singapur, AQSh kabi ko'plab mamlakatlar STEM ta'limida davlat dasturlarini amalga oshiradilar. O'zbekistonda ham 2019-2020 o'quv yilidan boshlab “Prezident maktablari”ning ochilishi bunga yaqqol misoldir. STEM ta'limining konsepsiyasi bolalarni, o'quvchilarni texnologik jihatdan rivojlangan dunyoga tayyorlaydi. Bundan tashqari o'quvchilarning kompyuter savodxonligini rivojlantirishi, darsda bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishi, axborot madaniyatini shakllanishi, ularning bilim saviyasini oshirishi, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni darsga qiziqishi ortishi, o'zini-o'zi baholashi hamda bularning natijasida kelgusi kasbiy faoliyatiga yetuk mutaxassis bo'lib yetishishlariga olib keladi.

Tavsiyalar. Aniq va Tabiiy fanlarning rivojlanishida STEAM va AKT ta'lim texnologiyasini qo'llashda quyidagilarni tavsiya qilaman:

1. Darslarda integratsiyalashtirib o'tgan holda o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish hamda yangilik yaratish, izlanish va loyihalashtirish ishlarini amalga oshirish;
2. Darsdan tashqari STEAM to'garaklarni tashkil qilish;
3. Multimedia ilovalardan foydalanish: Elektron darslik va qo'llanmalar hamda robototexnika, maxsus dasturlardan foydalanish;
4. Axborot madaniyatini shakllantirish, internetdan to'g'ri va samarali foydalanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 997-sonli qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-fevraldagi “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4199-sonli qarori.
3. Utanbayeva D.A. Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. // 20-to'plam iyul 2023. <https://www.pedagoglar.uz/>
5. STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Copyright 2014 by the National Academy of Sciences. All rights reserved. <http://nap.edu/18612>
6. English Learners in STEM Subjects: Transforming Classrooms, Schools, and Lives Suggested citation: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2018. English Learners in STEM Subjects: Transforming Classrooms, Schools, and Lives. Washington, DC: The National Academies Press. doi: <https://doi.org/10.17226/25182>. <http://nap.edu/25182>
7. Pitt J. Blurring the boundaries – STEM education and education for sustainable development. //Design and Technology Education: An International Journal. 2009. № 14 (1). S. 37–48. URL: <http://ojs.lboro.ac.uk/ojs/index.php/DATE/article/view/201/176>
8. Zuga K. National Science Foundation. STEM and Technology Education. 2007. [http://www.iteyea.org/mbrsonly/Library/WhitePapers/STEM\(Zuga\).pdf](http://www.iteyea.org/mbrsonly/Library/WhitePapers/STEM(Zuga).pdf)
9. Sorokina T.Ye. GBOU shkola s uglublennim izucheniym angliyskogo yazika №1319, g.Moskva, uchitel informatiki, “OT STEM K STEAM-OBRAZOVANIYu ChYeRYeZ PROGRAMMNUYu SRYeDU SCRATCH”.

ALGORITHMS AND SOFTWARE FOR EARLY DIAGNOSIS OF VIRAL HEPATITIS BASED ON BLOOD IMAGING

¹Temur N. Narzullaev, ²Abrorjon M. Turgunov

¹TUIT, master's, ²PhD, docent, TUIT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257809>

Abstract. *Hepatic fibrosis is a common middle stage of the pathological processes of chronic liver diseases. Clinical intervention during the early stages of hepatic fibrosis can slow the development of liver cirrhosis and reduce the risk of developing liver cancer. Performing a liver biopsy, the gold standard for viral liver disease management, has drawbacks such as invasiveness and a relatively high sampling error rate. Real-time tissue elastography (RTE), one of the most recently developed technologies, might be promising imaging technology because it is both noninvasive and provides accurate assessments of hepatic fibrosis. However, determining the stage of liver fibrosis from RTE images in a clinic is a challenging task. In this study, in contrast to the previous liver fibrosis index (LFI) method, which predicts the stage of diagnosis using RTE images and multiple regression analysis, we employed four classical classifiers to build a decision-support system to improve the hepatitis B stage diagnosis performance. The reliable diagnosis rate of diagnostic tests is provided by their intervals with acceptable accuracy (e.g. $\geq 90\%$) where a liver biopsy can be avoided. Aims: To evaluate the overall accuracy and improve the reliable diagnosis rates of blood tests for significant liver fibrosis. Thus, the main aim of this study was to describe comprehensively the performance of original blood tests in identifying intervals of reliable diagnosis, and to examine whether it was possible to improve reliable diagnosis rates for significant fibrosis. The secondary aims were to compare the overall accuracy and reliable diagnosis rates between several blood tests and evaluate other diagnostic targets.*

Keywords: *chronic liver diseases, artificial intelligence, fibrometer, microscopic blood image.*

Introduction

Hepatic fibrosis is a frequent intermediate phase in the pathological progression of chronic liver conditions. Clinical intervention in the early phases of hepatic fibrosis can decelerate the progression to liver cirrhosis and lower the risk of liver cancer development [1]. Performing a liver biopsy, the current gold standard for managing viral liver diseases, has limitations such as being invasive and having a relatively high rate of sampling errors. Real-time tissue elastography (RTE), one of the latest advancements in technology, presents a promising imaging technique as it is noninvasive and provides precise evaluations of hepatic fibrosis. However, determining the stage of liver fibrosis from RTE images in a clinical setting is a difficult task. In this study, as opposed to the previous liver fibrosis index (LFI) approach, which uses RTE images and multiple regression analysis to predict diagnostic stages, we applied four classical classifiers to develop a decision-support system aimed at enhancing the performance of hepatitis B stage diagnosis [2]. The dependable diagnosis rate of diagnostic tests is represented by their intervals with acceptable precision (e.g., $\geq 90\%$), where a liver biopsy can be avoided. Objectives: To assess the overall accuracy and enhance the reliable diagnosis rates of blood tests for significant liver fibrosis. Therefore, the primary objective of this study was to thoroughly describe the performance of original blood tests in identifying intervals of reliable diagnosis and to explore the possibility of improving reliable diagnosis rates for significant fibrosis. The

secondary objectives were to compare the overall accuracy and reliable diagnosis rates among various blood tests and evaluate other diagnostic outcomes.

METHODS

Data Source

Using the Medline database and a manual search, we systematically reviewed the literature from 2000 to 2017 for studies comparing FibroMeter and Fibrotest in patients with chronic viral hepatitis C for whom liver biopsy data were available. Information provided by the tests enabled Hepascore, APRI and Fib-4 to be calculated. Three independent publications were retrieved. The first study, involving one centre, Angers, was the original publication that described the FibroMeter test. The second study included two independent centres, Provence/Côte d'Azur (PACA) and Tours, and the third was from Grenoble. The PACA centre incorporated three secondary and two tertiary care settings. Angers and Bordeaux provided two additional, currently unpublished populations. Thus, individual patient data were available from five centres, independent for study design, patient recruitment, blood marker determination and interpretation of liver histology.

Patients

The inclusion and exclusion criteria were largely consistent across all five centers. Patients with chronic hepatitis C virus (HCV) infection were prospectively enrolled between 2000 and 2017 if they tested positive for anti-HCV antibodies, had detectable HCV RNA in the bloodstream, and had available liver biopsy results and blood markers. Fasting blood samples were obtained either immediately before or no later than 3 months after the liver biopsy. In the Tours and PACA centers, patients were excluded if their liver samples were smaller than 15 mm. Other exclusion criteria included additional causes of liver disease, especially co-infection with HIV or hepatitis B virus, complicated cirrhosis, anti-fibrotic treatment within the last 6 months, and alcohol consumption exceeding 30 g/day in the 5 years prior to inclusion. In total, the five centers contributed 1,535 patients; 479 were excluded due to missing criteria or data, resulting in a core group of 1,056 patients. The study protocol adhered to the ethical standards of the current Declaration and received approval from local ethics committees.

Blood Measurements

Blood samples were processed independently at each center. The variables assessed included platelet count, urea, bilirubin, γ -glutamyl transferase, aspartate aminotransferase (AST), alanine aminotransferase, prothrombin index, apolipoprotein A1, haptoglobin, hyaluronic acid (Corgenix), and α -2-macroglobulin (Dade Behring). Direct markers were measured either in fresh blood or in frozen serum samples stored at $\leq -20^{\circ}\text{C}$. Indirect markers were generally analyzed in fresh blood. Automated systems and assay techniques varied between centers (details not provided), except for apolipoprotein, α -2- macroglobulin, and hyaluronic acid. Blood test scores were calculated based on established formulas. The FibroMeter score was slightly enhanced by considering the patient's sex, as outlined in a previous study. AST used in the APRI was normalized by dividing by a common upper limit of normal, as several studies conducted in multiple laboratories demonstrated excellent reproducibility across labs.

Liver Biopsy

Liver biopsies were conducted using Menghini's technique with a needle diameter of 1.4–1.6 mm. The biopsy samples were preserved in a formalin–alcohol–acetic acid solution and embedded in paraffin; 5- μm -thick sections were then prepared and stained with haematoxylin–eosin–safran. Liver fibrosis was classified from F0 to F4 based on the Metavir scoring system.

Three diagnostic categories were defined as follows: significant fibrosis (primary target), F2+F3+F4; advanced fibrosis, F3+F4; and cirrhosis, F4. The readings were carried out by independent, blinded senior pathologists specializing in hepatology [2]. Histological evaluations were conducted twice by the same pathologist in Grenoble, once in Bordeaux, and once by each of two pathologists in Angers and Tours, with a joint final review in cases of disagreement. The biopsy samples were not centrally re-examined, as we demonstrated in a previous study (involving most of the same pathologists) that inter-observer agreement on the Metavir staging system is excellent among senior hepato-pathologists.

METHODOLOGY

End Points

The primary goal of this study was to assess the overall accuracy and reliable diagnosis rates of blood tests for significant fibrosis, as well as explore methods to improve the rate of reliable diagnoses [3]. The secondary goals were to assess the overall accuracy for other diagnostic targets, compare the effectiveness of different blood tests, and examine the consistency of predictive values.

Classification/Misclassification Rate

This approach was referred to as the ‘performance profile’ in a recent study. In summary, the misclassification rate of a blood test for significant fibrosis was calculated using the Metavir staging system as the benchmark. A patient with Metavir F0 or F1 who was categorized into the significant fibrosis group by the blood test was deemed misclassified, and the same applied in reverse. The misclassification rate was determined for each Metavir fibrosis (F) stage or for combinations of stages as established by histological staging. Finally, misclassification rates between pairs of blood tests were compared using the McNemar test. For simplicity, the results are primarily presented as the inverse of the proportion of correctly classified patients [5,6].

Statistical Analysis

The diagnostic accuracy of each test was expressed as the area under the receiver operating characteristic (AUROC), the overall accuracy and detailed indices such as likelihood ratio and diagnostic odds ratio. AUROCs were compared using the non-parametric DeLong test. Data were reported according to STARD statements and thus analysed on an intention-to-diagnose basis. Importantly, there was no exclusion owing to false blood test results [4]. The size of the population was that necessary to detect a significant difference between the two most accurate tests according to a preliminary study in the diagnosis of cirrhosis, which was the diagnostic target with the least difference between blood tests. With an α - risk of 0.05, a β - risk of 0.2, cirrhosis prevalence of 0.11, AUROC correlation of 0.75 and bilateral testing, the required sample size was 910 patients for the following AUROC values: FibroMeter: 0.93, Fibrotest: 0.89, as provided by the previous study.

According to weight sharing of CNN, the weight of feature images in pooling layer was often assigned with constant value α . The error signal σ_g^i of each feature image g in convolution layer could be generated by repeating the previous process.

$$\sigma_g^i = \sigma_g^{i+1} (f'(\sigma_g^i)) = up(\sigma_g^{i+1}) (1)$$

In equation (1), upsampling operation was illustrated. Based on the above analysis, the error signals through layer i could probably obtain the basic gradient of deviation, which was demonstrated in equation (2) as follows.

$$\frac{\partial F}{\partial d_g} = \sum_{n,r} (\sigma_g^i)_{nr} (2)$$

In equation (3), p_l^{i-1} represented the patch generated by the multiplication of the convolution and the successive element R'_{ij} in Y_l^{i-1} .

$$\frac{\partial F}{\partial K_{lg}^g} = \sum_{n,r} (\sigma_g^i)_{nr} (p_l^{i-1})_{nr} \quad (3)$$

The multiplication results of each element at (n,r) in the previous layer and corresponding convolution kernel determined the value of the position (n,r) in output convolution feature images [1].

Evaluation of Segmentation Effects of AI Segmentation Algorithm-Based CT Images

Liver segmentation plays a crucial role in digital simulation systems for liver and liver cancer surgery planning, as well as in supporting liver disease treatment. New technologies provide a visualized platform for liver cancer embolization, surgical incision planning, and interventional radiotherapy. Physicians can develop surgical strategies and design appropriate surgical plans based on the simulation system. Moreover, the number of surgeries can be minimized by selecting optimal surgical approaches, thus reducing injury. Improving the accuracy of tumor localization, surgical complexity, and the success rate of surgeries is essential. The key technical metrics are as follows: The first metric is autonomous segmentation accuracy, which should exceed 80%. In multiple dimensions, the liver's reconstruction accuracy can be observed from various angles, and the reconstruction precision should not be lower than the resolution of the original CT scan. The second metric is calculation error, which should be less than 8%. The volumes of the entire liver, liver segments, incised frontal liver, and remaining liver should all have an error margin below 8%. The simulation accuracy of virtual liver surgeries should match or exceed the resolution of the original CT input. Figure 2 displays a CT scan of the liver alongside segmentation results of target areas in the CT images produced by the algorithm used.

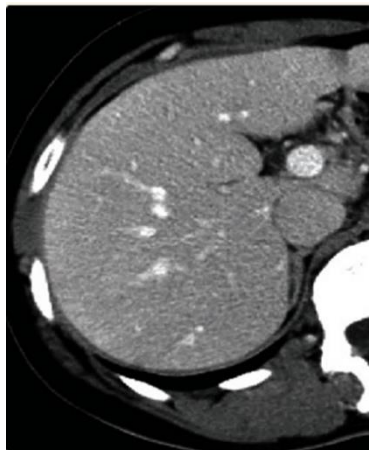

Fig. 1. Image of the liver.

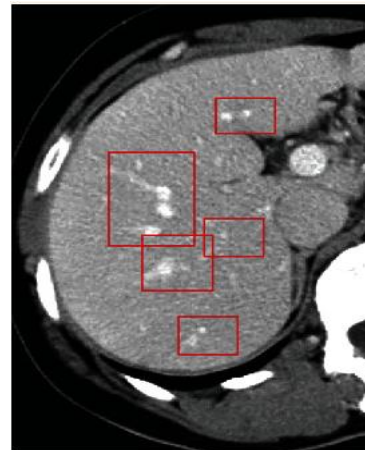

Fig. 2. Diagnosing the disease in the image of the liver.

RESULTS

Patient Characteristics

The principal characteristics of the 1056 patients were as follows: sex: 59.5% male; mean age: 45.6 ± 12.5 years; Metavir F stage: F0: 4.4%, F1: 43.5%, F2: 27.0%, F3: 14.0%, F4: 11.2%; and mean liver specimen length: 21 ± 8 mm. Thus, the prevalence of the main diagnostic target, significant fibrosis, was 52%. There was no correlation between Metavir F stage and liver

specimen length (rs: 0.00, $P=0.872$), thus reflecting the pathologist expertise ; 90.0% of liver specimens were ≥ 15 mm and 58.2% were ≥ 20 mm.

REFERENCES

1. L. Wu, B. Ning, J. Yang, Y. Chen, C. Zhang., “Diagnosis of liver cirrhosis and liver fibrosis by artificial intelligence algorithm-based multislice spiral computed tomography,” *Meth. in Med.*, 2022.
2. F. Oberti, E. Valsesia, C. Pilette, et al., “Noninvasive diagnosis of hepatic fibrosis or cirrhosis,” *Gastro.*, vol. 113, pp. 1609–1616, 1997.
3. G. Sebastiani, A. Alberti, “Non invasive fibrosis biomarkers reduce but not substitute the need for liver biopsy,” *World J. Gastro. Vol. 12*, pp. 3682–3694, 2006.
4. F. Imbert-Bismut, V. Ratziu, L. Pieroni, F. Charlotte, Y. Benhamou, T. Poynard, “Biochemical markers of liver fibrosis in patients with hepatitis C virus infection: a prospective study,” *Lancet*, vol. 357, 1069–1075, 2001.
5. V. Leroy, M.N. Hilleret, N. Sturm, et al., “Prospective comparison of six non-invasive scores for the diagnosis of liver fibrosis in chronic hepatitis C,” *J. Hepat. vol. 46*, pp. 775–782, 2007.
6. Turgunov, “Application of mathematical modeling methods and use of information technologies for research of viral hepatitis B” *Inter.Conf. on Infor. Sci. and Comm. Tech.: App., Tren. and Oppor., ICISCT 2022*, vol. 9(7), pp. 1–4. 2020.
7. M. Hidirova, A. Turgunov, “A Method for Modeling the Regulation of the Introduction of Genetic Information of the Hepatitis B Virus into the Hepatocyte Genome” *Inter. Conf. of Youn. Special. on Mic./Nanotech. and Elec. Dev., EDM - 2024*, pp. 2480–2484, 2024.

OLIV TA'LIM TIZIMINI MUKAMMALLASHTIRISHDA INNOVATION YONDOSHISH

¹R.N. Tolibov, ³O.Maxmaniyozov

¹NDPI “Tarix” kafedrasida dotsenti, ²NDPI «Tarix» mutaxassisligi II-bosqich magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257817>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida Oliy ta'lim tizimining rivojlanishi, innovatsion yangiliklarning tadbiriq etilishi, ijobiy o'zgarishlar, samarali yutuqlari va muammolari masalalari yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, hamkorlik aloqlari, modernizatsiya, kredit - modul, renessans, bakalavriat, magistratura, nodavlat ta'lim muassasasi, xorijiy ta'lim muassasalari filiallari.

Аннотация. В статье освещены развитие системы высшего образования в Республики Узбекистан, внедрение инновационных инноваций, положительные изменения, достижения и проблемы.

Ключевые слова: семейное образование, кооперационные отношения, модернизация, ренессанс, кредитный модуль, бакалавриат, магистратура, негосударственное образова-тельное учреждение, филиалы зарубежных образовательных учреждений

Abstract. In the article, the development of the higher education system in the Republik of Uzbekistan, the implementation of innovative innovations, positive changes, effective achievements and problems are discussed.

Keywords: family education, cooperation relations, modernization, credit module, renaissance, bachelor's degree, master's degree, non - state educational institution, branches of foreign educational institutions.

Global dunyoda inson ongi va qalbi uchun kurash ketayotgan bir sharoitda kadrlarni tarbiyalash borasida milliy istiqloq g'oyasining bosh maqsadlarini ro'yobga chiqarish ehtiyoji ortib borayotgani sir emas. Shu sababli mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda ta'limda amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlarga yaratilib berilayotgan imkoniyatlar ta'limda, oliy ta'lim tizimida tub burilish yasadi deyish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son Farmonini e'lon qilinishi sohani rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda asosiy e'tibor oliy ta'limda ilg'or davlatlar kredit-modul tizimini keng joriy qilish va yanada takomillashtirish, ta'lim sifatini baholashni xalqaro standartlarga moslashtirish, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishga qaratildi. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida mehnat bozori kon'yunkturasi talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, innovatsion ilm-fan yutuqlarini oliy ta'lim va amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, ularni yuqori malakaga ega bo'lgan professor-o'qituvchilar bilan ta'minlash, hamda xorijdan malakali mutaxassislarni jalb qilish, ta'lim muassasalarini xalqaro indeks va reytinglarga kiritish bilan bog'liq bo'lgan ishlar ustivor yo'nalish qilib belgilandi.[1]

Islohatlar uzluksiz ta'lim tizimidan boshlandi. Maktablarda 2017 yildan boshlab 11 yillik

ta'lim tizimiga o'tish boshlanib, 2019 yilda 11 yillik ta'lim tizimiga to'liq o'tildi. 2017 yilda oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirishga qaratilgan 5 yillik Dastur qabul qilinib, ta'lim tizimining eng quyi bosqichi hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ham qabul qilindi.

Shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda yurtimizda ta'lim jarayonini isloh etish va mehnat bozorida talab qilinadigan yuqori malakali kadrlar tayyorlashda oliy o'quv yurtlari muhim o'rin egallamoqda. Mazkur bosqichda qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun sohadagi yutuqlar va muammolarni o'rganib chiqish zarur edi. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 8 oktyabrda F-4724-son Farmoyishi bilan Ishchi guruh tashkil qilindi. Ushbu ishchi guruh tomonidan oliy ta'lim tizimidagi holatni o'rganish natijalariga ko'ra, bir qator oliy ta'lim muassasalarida hali ham ilmiy-pedagogik salohiyatning pastligi, ta'lim jarayonlarini axborot-uslubiy va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash zamonaviy talablarga javob bermasligi, ularning moddiy-texnik bazasi tizimli yangilashga muhtojligi aniqlandi. Mana shunday holatlarni inobatga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasining, **“Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi** O'RQ-630-sonli qonuni [2]. 2017 yil 20 aprelda esa “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2909-sonli Qarori qabul qilindi. Mazkur huquqiy hujjatlarda bir qator vazifalar ustuvor qilib belgilandi. Oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlandi.

Oliy ta'lim tizimini 2017–2021 yillarga mo'ljallangan kompleks rivojlantirish dasturini amalga oshirish uchun 1,7 trillion so'mdan ziyod mablag' yo'naltirildi. Bundan 1,2 trillion so'm mablag' o'quv - laboratoriya binolari, sport zallari va talabalar turar joylarini rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlashga, 500 milliard so'mdan ortiq mablag' esa o'quv-laboratoriya uskunolari, mebel va inventar bilan ta'minlash, umumiy tartibda foydalanishga mo'ljallangan, barcha ta'lim muassasalariga xizmat ko'rsatadigan laboratoriya komplekslarini tashkil etish hamda axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirishga sarflanadi.[3]. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatining oshishiga, ta'lim ob'yektlarining moddiy- texnik bazasi mustahkamlanishiga, yangi o'quv yurtlari, maktablar, kollejlar, oliy o'quv yurtlari binolarini qaytadan rekonstruksiya qilish, yangidan qurish imkonini beradi. Shuningdek, Dasturga muvofiq, 2017 - 2021 yillarda 48 ta OTMda jami 180 ta o'quv, ilmiy-laboratoriya binosi, sport inshootlari va ijtimoiy-muhandislik infratuzilmalari ob'yektlarida qurilish, rekonstruksiya va kapital ta'mirlash ishlari olib borildi. Shuningdek, 53 ta OTMda 400 ta o'quv laboratoriyasi bosqichma - bosqich eng zamonaviy o'quv - laboratoriya uskunolari bilan jihozlanadi, 7 ta oliy ta'lim muassasasida barcha oliy ta'lim muassasalari o'zaro hamkorlikda foydalanadigan ilmiy laboratoriyalar tashkil etildi.

Ayni paytda sohada ko'proq muloqot va islohotlar olib borish, o'quv faoliyat ishlari sifatini yanada oshirish bo'yicha konsepsiyalar ishlab chiqish zaruriyati tug'ildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyunida PQ-3775-son “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qaroriga muvofiq:- Oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilarini ularning vazifalari va faoliyat yo'nalishlari bilan bog'liq bo'lmagan yig'ilishlarga va boshqa tadbirlarga jalb etishni taqiqlash; Oliy ta'lim muassasalariga professor - o'qituvchilar tarkibiga ishga qabul qilish jarayonlari ochiq majlisda pedagog kadrlar va jamoat a'zolari oldida sinov tarzida o'tkazilish va majlis tavsiyasiga ko'ra o'tkazish; -Yosh olim va talabalarga hamda tashabbuskor fuqarolarga innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni rivojlantirishga munosib hissa qo'shganlarni **“Innovatsion g'oyalar yetakchisi”** ko'krak nishonini ta'sis etish va Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish

va mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha **“Yo'l xaritasi”**ni ishlab chiqish masalalari amaliyotga kiritildi.

Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil 3-iyuldagi “Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida”[4] gi qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi ochildi.

Markazning qator vazifalarini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bularga oliy ta'limning davlat ta'lim standarti asosida me'yoriy - uslubiy hujjatlar, malaka talablari va ta'lim dasturlarini tahlil qilish; oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini uzluksizligini taminlash; ta'lim dasturlariga kiradigan barcha fanlar bo'yicha yangi avlod o'quv adabiyotlarini tahlil qilish, davlat namunasidagi qat'iy nazoratdagi hujjatlar hisobini yuritish, elektron bazani shakllantirish va ular bilan oliy ta'lim muassasalarini ta'minlash; oliy ta'lim muassasalarining axborot-resurs markazlari faoliyatini muvofiqlashtirish; oliy ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribani tadqiq qilish va ularning natijalarini ommalashtirish kabilar kiradi.[5] Tashkil etilgan yildan buyon markaz xorijiy oliy ta'lim tizimida yangi tadqiqot yo'nalishi sifatida qator ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Shuningdek markaz, “Oliy ta'lim tizimida sifatni ta'minlash bo'yicha Buyuk Britaniya tajribasi: Umummilliy talabalar so'rovnomasi, uning mazmun - mohiyati va tashkiliy jihatlari, zamonaviy o'quv adabiyotlar yaratish, nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari va xorijiy filiallarning milliy reytingini yaratish bo'yicha xorijiy tajribalar va oliy ta'lim muassasalari faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish, uning ijobiy va salbiy jihatlari kabi sohalar va jabhalarda ishlar olib borilmoqda. Natijada, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi dunyoda eng ommalashgan chatbot (ChatGPT AI) xizmatlaridan ham unumli va o'rinli foydalanib kelinmoqda.[6]

O'zbekistonda oliy ta'limni rivojlantirishni 2030 yilgacha ishlab chiqilgan konsepsiyasi asosida mamlakat oliy o'quv yurtlarini dunyoda nufuzini ko'tarishga va tayyorlanayotgan mutaxassislarni sifatini yaxshilashga qaratilgan ishlar o'z samarasini bera boshladi. 2030 yilga qadar respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Akademik Ranking of World Universities reytingining birinchi 1000 tao'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga, shu jumladan, O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini birinchi 500 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritildi. [7] Bugunda esa “TOP-100” taligiga TIQXMMI (Toshkent irrigatsiya), Toshkent axborot texnologiyalri universiteti talabgor bo'lib turibti. Mazkur oliy ta'lim muassasalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etilmoqda.

Yuqorida aytib o'tilgan sabablar tufayli ta'lim sohasida so'nggi yillarda oliy ma'lumotli pedagog - tarbiyachilarga ham ehtiyoj ortib bordi. Hozirgi kunda o'quvchi yoshlarimiz respublikamizda faoliyat olib borayotgan 15359 ta ta'lim muassasasi, jumladan, 4893 ta maktabgacha ta'lim muassasasi, 9680 ta umumiy o'rta ta'lim maktabi, 23 ta Mehribonlik uyi, 304 ta bolalar musiqa va san'at maktabi, 211 ta «Barkamol avlod» markazi, 227 ta bolalar va o'smirlar sport maktabida ta'lim - tarbiya olmoqda.

Ma'lumki, rivojlanish doimo yangilik yaratilgan joyda bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, sohalar bo'yicha oliy ma'lumotli kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish maqsadida ko'p yillar shu sohalarda mehnat qilgan, oliy ma'lumotga ega bo'lmagan kadrlar uchun ish joyidan ajralmagan holda ta'lim olish imkoniyati yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 avgust PQ-3138-sonli “Oliy ta'lim muassasalarida pedagogika yo'nalishida maxsus sirtqi bo'limlarni tashkil etish to'g'risida”gi Qarori [8] qabul qilindi. Qarorda respublika

ehtiyojidan kelib chiqqan holda 15 ta Oliy o'quv yurtlarida 2017-2018 o'quv yilidan boshlab pedagogika yo'nalishlari bo'yicha maxsus sirtqi bo'limlar tashkil etildi. 51 ta oliy ta'lim muassasasida sirtqi ta'lim, 22 ta oliy ta'lim muassasasida muxsus sirtqi ta'lim va 9 ta oliy ta'lim muassasasida kechki ta'lim shakllari bo'yicha oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Sirtqi ta'lim shakli bo'yicha kadrlar tayyorlash, shuningdek, Samarqand, Buxoro va Navoiy viloyatlarida joylashgan Oliy ta'lim muassasalarida ham amalga oshirilmoqda.

Qarorni hayotga tatbiq qilish bo'yicha ishlarga ham vodiy viloyatlari OTMlarida alohida ahamiyat qaratilmoqda. Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona politexnika instituti, Qo'qon davlat pedagogika instituti va Toshkent axborot texnologiyalari universitetida sirtqi ta'lim shakli bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Birgina Farg'ona vodiysida jami 4 ta Oliy o'quv yurtlarida, ya'ni Andijon davlat universiteti, Namangan davlat universiteti, Farg'ona davlat universiteti, Qo'qon davlat pedagogika institutlarida maxsus sirtqi bo'limlar ochildi. Istisno tariqasida o'qish jarayonlari 2017/2018 o'quv yilining 1 oktyabridan boshlandi.

O'zbekistondagi demografik ahvolni inobatga olib va iqtisodiyotdagi malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish maqsadida yoshlarni o'quv yurtlariga qabul qilish qamrovini oshirish, nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yo'lga qo'yish borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirildi. O'tgan yillar mobaynida O'zbekistonda ilg'or xorijiy tajribani joriy qilish va ta'limda integratsiya jarayonlarini yanada kengaytirishga katta e'tibor berildi. O'zbekistonda 2021-2022 o'quv yilida 30 ta nufuzli xorijiy oliy ta'lim muassasalarining filiallari faoliyat ko'rsatdi. Oxirgi besh yilda O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik tizimi asosida nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyati yildanyilga kengayib 20 sentyabr 2022 yil holatiga ko'ra ularni soni 53 taga yetdi.[9]

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga izchil ravishda bosqichma bosqich kredit-modul tizimini joriy etish boshlandi. Mamlakatni innovatsion rivojlanishi uchun muhim bo'lgan kadrlarni tayyorlashni yo'lga qo'yish maqsadida oliy ta'lim yo'nalishlariga va mutaxassisliklari klassifikatoriga 329 ta ta'lim yo'nalishlari va 582 ta magistratura mutaxassisliklari kiritildi [10]. 2022-2023 o'quv yiliga kelib, Respublika bo'yicha oliy ta'lim muassasalari jami 199 tani, ulardan Universitetlar 36 ta, Institutlar 47 ta, Akademiyalar 3 ta, Filiallar 27 ta, Konservatoriya 1 ta, Xorijiy OTM filiallari 30 ta, Nodavlat oliy ta'lim muassasalari 67 tani tashkil qildi.[11]

Oliy ta'lim to'g'risidagi yana bir muhim hujjat bu - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 noyabrdagi PQ-3389-sonli «Respublika oliy ta'lim muassasalari bakalavriatiga kirish test sinovlarini o'tkazish tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori bo'ldi. [12] Qarorda 2018/2019 o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalariga qabul qilish bo'yicha kirish test sinovlari 1 avgustdan 15 avgustgacha bo'lgan davrda o'tkazilishi, kirish test sinovlari natijalari test o'tkazilgan kunning ertasiga Davlat test markazining rasmiy veb-saytida e'lon qilinishi va kirish test sinovlarisiz, ijodiy imtihonlar orqali amalga oshirilishi belgilandi. Bu esa 2000 yillarda shakllangan oliy ta'lim muassasalariga test sinovlari orqali o'qishga kirish jarayonidagi ba'zi bir salbiy holatlarga chek qo'ydi. Abituriyentdan alohida iqtidor talab etiladigan madaniyat, san'at, dizayn, tasviriy va amaliy san'at, san'atshunoslik, musiqiy ta'lim, sport va jismoniy tarbiya sohasidagi ta'lim yo'nalishlariga qabul qilishni kirish test sinovlarisiz, ijodiy imtihonlar orqali amalga oshirilishi belgilandi.

Respublika bo'yicha Oliy ta'lim muassasalariga yoshlarni qabul qilish kvotalariga e'tibor qaratsak, 2018 o'quv yilida talabalarni qabul qilish 2017 yilga nisbatan 30%ga, 2016 yilga nisbatan esa 62,4 % ga oshirildi. Shunga muvofiq ravishda respublika Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar soni ham ortdi. Masalan, ular 2016/2017 o'quv yilida 264095 tani,

2017/2018 o‘quv yilida 279674 tani, 2018/2019 o‘quv yilida esa 344790 tani tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 15 iyundagi F-60-son farmoyishiga muvofiq 2022/2023 o‘quv yili uchun davlat OTMga o‘qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari umumiy kvotasi 121 395 ta etib belgilandi. Jumladan, bakalavriatga 110707 (shundan kunduzgi ta’lim shakliga – 77 477, sirtqi ta’lim shakliga – 26 095, kechki ta’lim shakliga – 3 725, masofaviy ta’lim shakliga – 3 410 nafar) va magistraga 10 688 nafar o‘rin ajratildi. Shu bilan birga, moliyaviy mustaqillik berilgan 36 ta davlat OTMning to‘lov-kontrakt bo‘yicha 50 mingdan ortiq abituriyent olish bo‘yicha qabul parametri kuzatuv kengashlari qarori bilan tasdiqlandi. Natijada joriy o‘quv yilida qabul parametri o‘tgan yilga nisbatan keskin oshdi. Moliyaviy mustaqillik berilgan oliygohlarga magistraturaga 2 904 nafar talaba qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan oliy ta’lim tashkilotlari uchun akademik va tashkiliy, shuningdek, moliyaviy mustaqillikning berilishi hamda Kengashlar vakolatlarining kengayayotgani ta’lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish, sifatli ta’lim xizmatlarini ta’minlash va bu borada Prezident hamda hukumatimiz belgilab bergan vazifalarni to‘la-to‘kis ado etish orqali mamlakatimiz taraqqiyotini belgilab beruvchi salohiyatli kadrlar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ayni paytda tizimda muammolar mavjud. Jumladan, o‘quv reja va dasturlari rejalarida nomutaxassislik fanlari ulushi yuqoriligicha qolmoqda; xorijiy adabiyotlardan qo‘shimcha yoki muqobil o‘quv adabiyotlari sifatida foydalanish ishlari yetarli darajada tashkil etilmagan; xorijda stajirovka va malaka oshirish ko‘p oily ta’lim muassasalarida sekinlik bilan ijro etilmoqda.

Yuqoridagi mavjud muammolarga qaramasdanishonch bilan ta’kidlash mumkinki, *O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi qiyofasi amalga oshirilgan islohotlar natijasida kun sayin o‘zgarib bormoqda. Nodavlat ta’lim muassasalari va yetakchi xorijiy oliy o‘quv yurtlarini filiallarini ko‘payib borishi, O‘zbekiston ta’lim makonida raqobatni yuzzaga keltirdi. Hozirgi kunda ilg‘or davlatlar universitetlari bilan birgalikda mahalliy oliy o‘quv yurtlarida qo‘shma dasturlar joriy qilindi va “doubl-degree” ya’ni bitiruvchilarga qo‘shma diplomlar olish imkoniyati yaratildi. Amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligi va natijadorligini yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarish, ertangi kun talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog‘liqligini nazarda tutuvchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etishni yanada jadallashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/docs/5013007>.
2. <https://lex.uz/>
3. Xalq so‘zi. 2017 yil, 21 aprel.
1. 4.“Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini
2. samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-200. <https://lex.uz/docs/-6518515>
3. (03.07.2023)
4. O‘zRes Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta’limni rivojlantirish
5. tadqiqotlari markazi [https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/02/Markaznizomi](https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/02/Markaznizomi.pdf).pdf.
6. 6.O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta’limni
7. rivojlantirish tadqiqotlari markazi 2023-yilda amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risida ma’lumot.

8. <https://online.pubhtml5.com/mrrfq/jkwy/>
9. 7. <https://edu.uz/uz/otm/index>. *ilim fanni 2030-ygacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash*
10. to`g`risida PF-6097-son [https //lex.uz/ru`docs/-507344](https://lex.uz/ru/docs/-507344) (29.10.2020)
11. http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3299721 (25.10.2017)
12. <https://yuz.uz/uz/news/ozbekistonda-litsenziyaga-ega-nodavlat-oliy-talim-tashkilotlari-royxati-e`lon qilindi-?view=prezident-granti--yoshlar-uchu..>,
<https://www.gazeta.uz/uz>
14. [/2022/10/13/](#) demography/
15. 10.<https://stat.edu.uz/>
16. 11.<https://lex.uz/docs/5701176>
17. 12. http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3413551 (10.01.2018)

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA ODDIV DIFFERENSIAL TENGLAMALAR FANINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

S.X. Xolikov

Profi University “Gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257827>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oddiy differensial tenglamalar fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan bo'lgan Case-Study texnologiyasidan foydalanishga oid taklif va tavsiyalar keltirigan.

Kalit so'zlar: Case-Study, differensial tenglama, muammoli ta'lim texnologiya.

Аннотация. В данной статье представлены предложения и рекомендации по использованию технологии Case-Study, которая представляет собой проблемную образовательную технологию, при обучении науке об обыкновенных дифференциальных уравнениях.

Ключевые слова: Case-Study, дифференциальное уравнение, технология проблемного обучения.

Abstract. This article presents suggestions and recommendations regarding the use of Case-Study technology, which is a problem-based educational technology, in teaching the science of ordinary differential equations.

Keywords: Case-Study, differential equation, problem-based learning technology.

Kirish

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan aniq fanlar jumladan matematika fanlarini o'qitishni zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish va o'qitish samaradorligini oshirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1-6].

Oliy ta'lim muassasalarida fundamental fanlar sirasiga kiruvchi fanlarini xususan differensial tenglamalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishga oid yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish bugungi kunning talabiga aylanmoqda [7]. Oliy ta'lim muassasalarida differensial tenglamalar fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llanilgan holatda ko'pgina metodikalar ishlab chiqilgan bo'lib ular ham bugungi kunda ahamiyatini yo'qotmaydi. Biroq differensial tenglamalar fanini o'qitish jarayonida hosil bo'ladigan ba'zi metodik muammolarni bartaraf etishga ham ehtiyoj mavjud. Shu jumladan mashg'ulotlar vaqtida paydo bo'ladigan metodik muammolarga muammoli ta'lim texnologiyalari asosida yondashish ushbu fandagi metodik muammolarni bartaraf qilibgina qolmasdan, talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini hamda iqtidorini namoyish qilish imkonini yaratadi.

Differensial tenglamalar fanini o'qitish metodikasi hamda talabalarning differensial tenglamalarga oid kompetentligini shakllantirish yuzasidan yurtimiz va xorijiy davlat olimlari D.Maxmudova, E.O.Sharipov, P.M.Aslanov, Y.N.Bibikov, I.S.Novikova, N.V.Sicheva, L.P.Kuzmina va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsada, ammo ularning tadqiqotlarida oliy ta'lim muassasalarida oddiy differensial tenglamalar fanini o'qitish jarayonida mashg'ulotlarda yuzaga keladigan metodik muammolarni bartaraf qilishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida differensial tenglamalar fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqishga ehtiyoj borligini anglatadi [2-4].

Differensial tenglamalar o‘ziga xos terminologiyasiga ega. Ushbu fan fanlararo aloqalari kengligi bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Differensial tenglamalarga oid masalalarning fizik, biologik va iqtisodiy jarayonlarga tatbiqiga e’tibor qaratish o‘quvchilarni fikrlashga undaydi [5]. Shu jumladan differensial tenglamalar fanini o‘qitishda yuzaga keladigan bir qancha metodik muammolarga to‘xtalamiz: jarayonlarga mos differensial tenglama tuzish, integral tenglamalar nazariyasi hamda funksional qatorlarning tekis yaqinlashishi haqidagi teoremlarni mustaqil isbotlay olmaganligi tufayli Koshi masalasining yechimining mavjudlik va yagonalik teoremasini isbotlashdagi qiyinchiliklar. Integrallovchi ko‘paytuvchini topish, tenglama tipini aniqlash, almashtirishlarni qo‘llash, tartibni pasaytirish, kechikuvchi argumentli differensial tenglamalarni integrallash, bo‘lakli uzluksiz argumentli chiziqli differensial tenglamalarni yechish kabilarda uchraydigan metodik muammolarga yechim topish maqsadida ushbu tadqiqot ishida muammoli ta’lim texnologiyalaridan bo‘lgan Case-Study texnologiyasidan foydalanildi.

Quyida oddiy differensial tenglamalar fanini o‘qitishda yuzaga keladigan tipni aniqlash hamda almashtirishlarni qo‘llash kabi metodik muammo bo‘yicha tuzilgan Case (1-jadvalda) keltirilgan.

Case

1-jadval.

Case-study texnologiyasi yordamida masalani qo‘yilishi:	
Mashg‘ulotda professor-o‘qituvchi talabalardan ushbu differensial tenglamalarning tartibi pasaytirilganda qanday turdagi differensial tenglama hosil bo‘lishi mumkinligini so‘raydi.	1. $yy'' = f(x)(y')^2$ 2. $yy''' - y'y'' = f(x)[y'y'' - (y')^2] + g(x)$ 3. $x^2y'' + xy' = f(x^n e^{ay})$ 4. $y'' + f(y)(y')^4 + g(y)(y')^2 + h(y) = 0$

Case yechimi quyidagi (2-jadval) da keltrilgan [3].

2-jadval.

	Tartibi pasaytiriladigan differensial tenglamalar	Almashtirishlar	Tartibi pasaytirilganda	Turi
Case 1	$yy'' = f(x)(y')^2$	$\omega = \frac{xy'}{y}$	$x\omega' = \omega + [f(x) - 1]\omega^2$	Bernulli
Case 2	$yy''' - y'y'' = f(x)[y'y'' - (y')^2] + g(x)$	$\omega = y'y'' - (y')^2$	$\omega' = f(x)\omega + g(x)$	Chiziqli
Case 3	$x^2y'' + xy' = f(x^n e^{ay})$	$z = x^n e^{ay}, \omega = xy'$	$z(a\omega + n)\omega'_z = f(z)\omega^2$	o‘zgaruvchilari ajraladigan
Case 4	$y'' + f(y)(y')^4 + g(y)(y')^2 + h(y) = 0$	$\omega = (y')^2$	$\frac{d\omega}{dy} + 2f(y)\omega^2 + 2g(y)\omega + h(y) = 0$	Rikkati

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сычева Н.В. Методика изучения дифференциальных уравнений средствами поисковой деятельности студентами технических направлений подготовки // АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Орел-2013. – 23 с.
2. Безручко А.С. Методика обучения решению дифференциальных уравнений будущих учителей математики, основанная на использовании информационных технологий // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2014. – 231 с.
3. Polyanin Valentin F. Zaitsev. Handbook of Ordinary Differential Equations Exact Solutions, Methods, and Problems
4. Махмудова Д.М. Талабаларда мустақил ижодий фаолиятни ривожлантириш жараёnlарида муаммоли масалалардан фойдаланиш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) автореферати. – Тошкент, 2018. – 48 б.
5. С.Х. Холиков .Дифференциал тенгламалардан маъруза машғулотларини ташкил этишни такомиллаштириш // ЎзМУ хабарлари, 2021, № 5, б. 197–200
6. S.X. Holikov. Birinchi tartibli oddiy differensial tenglamalarni innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitish (“Case-Study” misolida) // Pedagogik mahorat, 2020, № .4 , – b. 171-176.
7. С.Х. Холиков “Дифференциал тенгламалар” бўлимидан амалий машғулотларни ташкил этишда Case-Study технологиясидан фойдаланиш //ЎзМУ хабарлари, 2021, № 4, Б. 171–174.

ФИЗИКА ДАРСЛАРИДА НАВОИЙ АСАРЛАРИДАН Фойдаланиш

Йўлдошев Камол Мирзаевич
профессор, Турон ФА академиги

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257838>

Аннотация. Мақолада физика дарсларида буюк бобомиз Алишер Навоийнинг бизга қолдириб кетган илмий меросидан фойдаланиш орқали ўқувчиларни фанга қизиқишларини орттириш билан бирга, Навоий асарларини ўқиб ўрганишига, уни ижоди билан яқиндан танишишига ўқувчиларда эҳтиёжни шакиллантириган ҳолда ўқувчиларни буюк бобокалонларимизга содиқ ўғил-қиз, ватанни севувчи комил инсон қилиб тарбиялаш ёритилган.

Калит сўзлар: физика, кашфиёт, фан, шеър, достон, мазмун, ижод.

Маълумки, физика фани инсониятга табиатнинг энг ноёб, энг нозик хилқатларини очиб беришда бекиёс хизмат қилиб келмоқда. Физика фанининг ривожланишида Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Улуғбек, Али Қушчи, Қозизода Румий, Фаробий ва бошқа кўплаб буюк бобокалонларимиз бекиёс ҳисса қўшиб келганларини уларнинг бизга қолдириб кетган илмий меросларидан яхши биламиз. 10-15 асрларда яшаб ижод этган буюк бобокалонларимизнинг бизга қолдирган беъназир илмий меросини ўрганар эканмиз уларга ҳар гал мурожаат қилганимизда янги-янги кашфиётлар, янги маълумотларга қайта – қайта дуч келаверамиз. Ўрта асрларда яшаб, ижод қилган олиму-уламоларни бекорга “Файласуф” деб номламаганликларига қайта-қайта иқрор бўласан киши.

Буюк бобокалонимиз, шеърият ва адабиёт мулкининг султони Алишер Навоий ҳазратлари ҳам нафақат шеърият ва адабиёт билан, балки барча фанлар -илми-нужум, мусиқа, табобат, ўқ отиш санъати, қушлар ҳаёти - зоология билан шуғулланган. Хусусан унинг тасвирий санъатдаги машқлари, ўз қўли билан дўсти -Хусайн Бойқаронинг, занжирбанд шернинг миннатюра суратларини чизгани ҳақида манбалар гувоҳлик беради. Бу буюк зот мусиқа илмида ҳам ноёб истеъдод соҳиби бўлиб, бир қанча куйлар ижод қилган. Бош меъмор сифатида ўз маблағи ҳисобидан кўприк, тегирмон, ҳаммом, боғ, масжид, шифохоналар барпо этган, каналлар қаздириб, сув чиқарган. Бунёд этган иншоотларининг чизмаларини ўзи чизган.

Алишер Навоийнинг ёзганлари шунчаки шеърий ҳавас ёки биргина маъно англатувчи сўзлар кетма-кетлигидан иборат эмас, рамзий-мажозий мазмуни кўп қатламлидир. Унинг асарларида ўз даври учун бутунлай бегона бўлган турли образлар учрайди.

Алишер Навоий “Фарҳод ва Ширин” достонида шундай ёзган:

Ғаройиб кўп хувайдо бўлғусидир,
Бас, анда шакл пайдо бўлғусидир...

Кўриниб ҳар замоне-кўзга бир шакл
Кўз олғоч-бўлғусидир ўзга бир шакл!..

Чу бўлди жилвагар ошкор юз нав,
Анга ҳам бўлғуси-тимсол юз нав!..

Маъноси: Ажойиб-ғаройиб бир қурилма пайдо бўлиб, унда ҳар хил шаклу шамойил кўринади. Бу шакллар кўз олдинда ўзгариб, турли кўринишлар, сир- синоатлар тўғрисида маълумотлар беради. Дунёнинг барча тилсимотлари очилади(К.Й.).

Физикадан маълумки, экранда кадрлар бир секундда 24 марта алмашади ва жонли тасвир кўринади. Шакл бу кадрлар десак, уларнинг алмашунивидан турли-туман ғаройиботлар, жонли суратлар, ранг-баранг қиёфалар намоён бўлади. Бундай қурилмани Навоий “Ойнаи жаҳон” деб номлаган. Фарҳод узоқ Арман ўлкасининг маликаси Шириннинг хусну жамолини айнан шу восита орқали кўриб, унга махлиё бўлиб қолади.

“Фарҳод ва Ширин” достонини мутоласида давом этсак, ҳозирги вақтда кенг тараккий этиб бораётган роботлар ҳақидаги сатрларга ҳам дуч келамиз:

Бўлур дарвоза ичра ошкоро,
Темур жисмики қилмиш пайкар оро.

Эрур одамга монанду мушобих,
Илгида темурдан ёй қилиб зих.

Ва лекин ушбу пайкар рой то фарқ,
Бўлиб ўтдек темур ўрчин аро ғарқ.

Маъноси шундай: “У одамга жуда ҳам ўхшайди, қўлида ўткир ўқ тортилган темир ёйни ушлаб туради. Бошидан оёқ совутга ўралган бу темир одам ич-ичидан ёниб туради”.

“Хамса”нинг тўртинчи достони “Сабаи сайёра”да эскалатор ва лифт ҳақидаги фаразларни учратиш мумкин:

Поялар мақтатида бўлғай паст,
Айлағай бир-бири юзига нашаст.

Чун секиз воя қатъ бўлди тамом,
Айлагач шоҳ ўз ерида мақом.

Яна ул поялар баланд ўлғай,
Тахмидин шоҳ баҳраманд ўлғай.

Ким, қаён шах бўлур нишотангез,
Оз ишорат била югургай тез.

Маъноси шундай: “Шоҳ тахтга чиқадиган бўлса, пиллапоялар унинг қадам кўйиши учун пасайиб, бир-бирининг устига ётади. Шоҳ шу 8 пиллапоянинг ҳаммасини босиб ўтиб, ўз тахтига ўтиргач, у зиналар тахтни яна баланд кўтаради. Шоҳ қай тарафга қараб ўтиришни ихтиёр этса, тахт ўша тарафга қараб айланади”.

Бу ерда 19 – асрларнинг охири, аниқроғи-1892 йили америкалик кашфиётчи Жесси Рено томонидан ясалган эскалатор ҳақида 15-асрдаёқ буюк бобомиз томонидан маълумотлар ёзиб қолдирилганлигига гувоҳ бўламиз.

“Хамса”нинг бешинчи достони “Садди Искандарий”да Искандарнинг сув тубига тушиш учун шишадан махсус ноёб аппарат ясатгани ҳикоя қилинади:

Қилиб сув тубин кўрмак андешае,
Ҳамул ҳикмат аҳли ясаб шишае.

Кириб шишага ранжу ташвир ила,
Анинг оғзин беркитиб қийр ила,

Бир учин қилиб шиша даврига руст,
Яна бир учин туттириб элга чуст.

Бу янглиғ қилиб чўкти дарё қўйи,
Ани қарига чекти дарё суйи

Ғаройибки, дарёда бўлғай ниҳон,
Анга зоҳир ўлди жаҳон дар жаҳон.

Маъноси қуйидагича:” Шоҳ Искандарда сув тубини кўриш орзуси туғилди. Олимлар тез орада шишадан бир қурилма ясадилар. Искандар ҳавф-хатар билан шиша ичига кирди. Унинг оғзини мум ва пўкак билан мустаҳкамладилар. Қурилмага арқоннинг бир учини боғлаб, иккинчи учини қирғоққа, одамларга қолдирдилар. Денгиз суви уни ўз қарига тортиб кетди. Шундай қилиб, сув тубида номаълум бўлмиш бутун ғаройиботлар, сув ости дунёси Искандарга бошдан оёқ намоён бўлди”.

Навоийнинг буюк тафаккур эгасилигини қарангки, батискафни 1948 йилда ихтиро қилган швейцарялик олим Опост Пикардан роппа-роса 463 йил олдин сув тубига тушувчи қурилма, унинг шакли, қисмлари ҳақида ёзиб қолдирган.

Алишер Навоий асарларида бугунги замонавий автомобилларнинг двигателига ўхшаш нарсалар ҳақида ҳам сўз боради:

Ичинда намудор андох тилсим,
Ки ул ҳуффа кунжида бир рўй жисм.

Киши ҳайъати бирла жунбушнамоӣ,
Ул оташғоҳ ичра ҳароратфизой.

Ясаб олида дам била кўрае,
Ҳамул кўрае жисмида мошурае.

Чу ул кўрау дамга айлаб ситез,
Бу мошура нафхи қилиб шула тез.

Баёни шундай: ”...қурилманинг ичида одам танаси ва аъзоларига ўхшаш номаълум бир тилсим жойлашган. Одамнинг ҳайбатига ўхшаган тилсимнинг қайнашидан ўтхонада ҳарорат ҳосил бўлади. Унинг ёнида бир дам (ҳаво пуфлагич) билан кўра бор, шу кўрага ҳаво берадиган бир най ўрнатилган”. Шу дам билан кўранинг найи орқали ҳаво

пуфланиб, унинг ичидаги олов билан туташтирилади ва қурилмани ҳаракатга келтиради”(К.Й.)

Кейинги саҳифаларда уйларимизга ҳам иссиқлик, ҳам муздай ҳарорат бахш этиб турувчи кондиционер ҳақида гап кетади (1915 йили француз олими Жанн Шабаннес ихтиро қилган):

Ки ҳар сори лавҳе эрур таъбия,
Бирида елу бирида ўт таъмия.

Маъноси шундай: “Хонанинг икки ёнига яхшилаб қараса, биридан ўт, иккинчисидан ҳаво келувчи қурилма бор дейилади.”

“Фарҳод ва Ширин”дан олинган куйидаги байтда ҳам унга ишора қилинади:

Кетурдилар ҳакими нуқтадони,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне!...

Қилиб тунни-ёруғ, кунни қоронғу,
Сувдин-ўт ёндуриб, ўтдин-сепиб сув.

Физика дарсларида буюк бобомиз Алишер Навоийнинг бизга қолдириб кетган илмий меросидан фойдаланиш ороқали ўқувчиларни фанга қизиқишларини орттириш билан бирга, Навоий асарларини ўқиб ўрганишга, уни ижоди билан яқиндан танишишга ўқувчиларда эҳтиёжни шакиллантириган ҳолда ўқувчиларни буюк бобокалонларимизга содиқ ўғил-қиз, ватанни севувчи комил инсон қилиб тарбиялашда ҳам бир қадар ижобий натижаларга эришамиз деб ҳисоблайман.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Алишер Навоий. Ҳамса. Янги аср авлоди. 2015 й. 496
2. Аҳмад Қуронбеков. Ҳамса уммонидан қатралар. 2017 й. 300 б.
3. Алишер Навоий Фарҳод ва Ширин. Ғафур Ғулом, 2020 й. 528 б.
4. Алишер Навоий Ҳайрат ул аброр. Ғафур Ғулом, 2020 й. 384 б.
5. Алишер Навоий Лайли ва Мажнун Ғафур Ғулом, 2020 й. 344 б.
6. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Ғафур Ғулом, 2021 й. 312 б.
7. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т.: Ўқитувчи, 1995.
8. Ўрта Осиёда педагогик фикр тараққиётдан лавҳалар. Т., Фан, 1996.

VI SHO‘BA:

**TIL, ADABIYOT, TARJIMA, TURIZM SOHASI TADQIQIDA
INNOVATION YONDASHUVLAR**

*** * ***

**INNOVATIVE APPROACHES IN THE STUDY OF LANGUAGE,
LITERATURE, TRANSLATION, TOURISM SPHERES**

JADID NAMOYONDALARI ILMIY-MA'NAVIY MEROSIDA “USTOZ-SHOGIRD” AN'ANALARINING YORITILISHI

Abdullayeva Sabohat G'ayratullayevna

Profi University “Gumanitar va Aniq fanlar” kafedrası o'qituvchisi, NavDPI “Pedagogika tarixi.
Pedagogika ta'limotlar tarixi” ixtisosligi doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257886>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid namoyondalarining ustoz shogird munosabatlari, ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari bu borada olib borgan izlanishlari haqida nazariy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jadid, ustoz, shogird, ta'lim, tarbiya.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические сведения об исследованиях, проводимых джадидами по вопросам отношений учитель-ученик, их взгляды на образование и обучение.

Ключевые слова: джадид, учитель, ученик, образование, воспитание.

Abstract. In this article, the theoretical information about the research conducted by the Djadids on teacher-student relations, their thoughts on education and training is presented.

Keywords: jadid, teacher, student, education, upbringing.

Mamlakatimizda ilm-fan yutuqlarini yanada rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash mazmuniga milliy qadriyat va an'analarni singdirish, ularni ilg'or g'oyalar bilan boyitishga yo'naltirilgan keng ko'lamdagi islohotlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillik sharofati bilan ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida yaratib kelingan bebaho ma'naviy meros, unutilgan qadriyatlarni qayta tiklash, milliy o'zlikni anglash masalasi davlat dasturi darajasiga ko'tarilgan. Madaniy merosimizni jadid ma'rifatparvarlarining ilm-fan, ta'lim-tarbiyaga oid bilimlari va olib borgan islohotlarisiz tasavvur etolmaymiz.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 1-oktabr — O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali nutqida: - “Ko'pchilik ziyolilar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o'ylayman: mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Ular “Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas” degan hadisi sharifni hayotiy e'tiqod deb bildilar. Milliy istiqlool, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarni chuqur egallash orqali erishish mumkinligini” aytib o'tgan. Ma'rifatparvarlarimiz millatni turmush tarzini o'zgartirib nochor ahvoldan faqat, xalqni ilmi qilish yo'li bilan olib chiqish mumkin deb hisobladilar. Ular tashkil qilgan maktablar o'z davri uchun haqiqatdan ham yangi usuldagi maktablar edi. Tez fursatda xat savodli bo'layotgan xalq farzandlari Turkistonning kelajagi, millatning ertasi edi, ular kelgusida yerli xalq manfaatlarini himoya qila oladigan avlod tarzida maydonga chiqmoqda edi.

Darhaqiqat, xalqimiz nafaqat jadidlarni buyuk ma'rifatparvarlar balki buyuk ustozlar sifatida ham tan olishgan. Ularning ta'lim-tarbiya, iqtisodiyot, huquq, siyosiy-ijtimoiy sohalarida olib borgan ishlari ayniqsa jadid ma'rifatparvarlarining “Ustoz-shogird” an'anasining inson kamolotidagi o'rni haqidagi fikrlari hozirgi vaqtgacha o'z qiymatini yo'qotmagan.

Jadidlardan Fayzulla Xo'jayev va Abdurauf Fitrat yoshlari jihatdan o'n yil farq bilan dunyoga kelishgan. Fayzulla Xo'jayev boy qorako'lchi savdogar Ubaydullaxo'ja Qosimxo'jayev xonadonida, Abdurauf Fitrat esa kichik baqqol (savdogar) oilasida dunyoga kelgan. Biroq taqdir chorrahalari bu ikki buyuk siymoni milliy ozodlik uchun kurash yo'lida sobitqadam kurash olib borish uchun yagona maqsad sari yetakladi. Fayzulla Xo'jayevning Abdurauf Fitrat bilan mushtarak fikrda ekanligi, ular haqiqiy ustoz va shogirdligi o'z davrining barcha kishilariga, hatto yoshlarga ham ayon edi.

Ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniy ustoz haqida: “Eng yomon kishilar ilmga amal qilmaydigan kishilardir. Agar tarbiya qiluvchi muallim olim bo'lib amalsiz bo'lsa, bu shogirdlar axloqiga yomon ta'sir ko'rsatadi” deya takidlagan. U “Har bir millatning saodati, davlatning tinchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liq” deganda ustozlar zimmasida buyuk mas'uliyat turganini nazarda tutgan. Abdulla Avloniy o'zining Turkiy guliston yohud axloq asarida “Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdur” deydi. Tarbiya bu bolaning salomi va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmoq, tanini pok tutmoq, yaxshi xulqlarni o'rgatmoq yomon xulqlardan saqlab o'stirmoqdir. Tarbiya qilguvchilar tabib kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl dardiga “Yaxshi xulq degan davoni ichidan, “poklik” degan davoni ustidan berub, katta qilmak lozimdur deydi.

Buxoro jadidchilik harakatining asoschilaridan bo'lgan Abdurauf Fitrat esa farzandlarini yaxshi xulq egalari, yani, iymonli, fidokor, g'ayratli bo'lib ulg'ayishlari, islom taraqqiyotiga muvofiq bo'lishlari, din va dindoshlarini halokat va xarobalikdan qutqarishlari uchun xotin-qizlar – millat onalari tarbiya va ilm olishlari, axloq va bilimlarini kamolga yetkazishlari lozim, deb hisoblagan.

Behbudiy barchani, kelajak avlodni, sog'lom o'stirishga chorlaydi va bu borada ustozlarning o'rnini alohida takidlab o'tadi. Sog'lom aqli, bilimli farzandlarimiz o'sib ulg'ayib, o'qib, ilm egallab, Turkistonga xizmat qiluvchi shifokor, huquqshunos, iqtisodchi va boshqa zamonaviy mutaxassislar yetishib chiqishini orzu qilgan. Sog'lom farzandlarni tarbiyalash uchun o'qib-o'rganib ilmi, ma'rifatli, eng asosiysi, esa ota-onalar o'z vaqtida farzandlarini zamonaviy fanlarni egallashga yordam berishlarini ta'kidlaganlar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishda va ravnaqida asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatganlar. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy, ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar va bu borada shogirdlariga, xalq farzandlariga chinakam ustozlik qilganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 1-oktabr — O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimda nutq. Shavkat Mirziyoyev, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 30.09.2020
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. (1999) Tanlangan asarlar.(2-tom). T:”Mana'viyat”
3. A. Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”.T.: O'qituvchi 1992.

АНГЛИЙСКИЕ ОДНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ГЛАВНЫЙ ЧЛЕН КОТОРЫХ ВЫРАЖЕН ЛИЧНОЙ ФОРМОЙ ГЛАГОЛА

Барноев Орифжон Дилшодович

базовый докторант, Навоийский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257905>

Аннотация. В статье рассматриваются односоставные предложения английского языка, главный член которых выражен личной формой глагола, их структура и модально-семантические подтипы.

Ключевые слова: синтаксис, односоставное предложение, главный член, побудительные, повествовательные, вопросительные предложения.

Abstract. The article examines one-member sentences of the English language, the main member of which is expressed by the personal form of the verb, their structure and modal-semantic subtypes.

Keywords: syntax, one-member sentence, main member, imperative, declarative, interrogative sentences.

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilining bosh bo'laki fe'lining shaxsiy shakli bilan ifodalangan bir bosh bo'lakli gaplari, ularning tuzilishi va modal-semantik turlari ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: sintaksis, bir bosh bo'lakli gap, bosh bo'lak, buyruq, darak, so'roq gaplar.

Классификация односоставных предложений, осуществляемая по морфологической природе главного члена, представляется наиболее правильной и целесообразной, так как в этой классификации отчетливее отражается специфика структуры односоставного предложения, отличающая его от двусоставного, глубже вскрывается грамматико-морфологическая оформленность главного члена односоставного предложения.

Внутри каждого из морфологических типов все односоставные предложения целесообразно разделить по модально-семантическому признаку, т.е. по содержанию и цели высказыванию, по характеру выражаемого в предложении отношения к действительности. В связи с этим в каждом морфологическом типе можно выделить четыре подтипа: повествовательные, побудительные, вопросительные и восклицательные предложения.

Такое деление основных морфологических типов английских односоставных предложений на модально-семантические подтипы вызвано не только и не столько стремлением достижения стройности и четкой систематизации классифицируемого материала, но прежде всего основным назначением односоставных предложений.

Анализ односоставных предложений в настоящей работе основывается преимущественно на примеры из разговорной речи и художественных произведений английской и американской литературы.

В английском языке простые односоставные предложения известны как «one-member sentences». Они делятся на именные (nominal) и глагольные (verbal) в зависимости от наличия главных членов.

Как мы знаем, главный член глагольных односоставных предложений может быть выражен как личными, так и неличными формами глагола. Однако глагольные односоставные предложения с главным членом в личной форме глагола не представлены в

английском языке тем многообразием структурных разновидностей, которые характерны для русского языка. Эта объясняется, по-видимому, тем, что односоставность вообще не характерна для глагольных сочетаний английского языка, так как глагольная форма, выражающая какой-то признак лица или предмета, выступает в роли сказуемого, требующего обязательного наличия подлежащего, как выразителя того лица или предмета, признак которого утверждается сказуемым. Иными словами, глагол является одним из главных компонентов для образования структурного центра двусоставного предложения.

Односоставные предложения, главный член которых выражен личной формой глагола. Особенностью глагольных односоставных предложений, главный член которых выражен личной формой глагола, является наличие лишь одного модально-семантического подтипа – **побудительных (императивных)** предложений.

Побудительные (императивные) глагольные предложения, как и другие типы односоставных предложений, являются принадлежностью эмоционально-волевого языка.

Побудительные глагольные односоставные предложения выражают обычно волю говорящего, побуждение собеседника стать производителем какого-то действия. Главный член побудительных односоставных предложений представлен формами повелительного наклонения (императива), которые «характеризуются в речи особой типичной для них повелительной интонацией, с оттенками приказания, увещания, просьбы, мольбы, в зависимости от направленности речи.»⁸⁶ Примеры: *Look at me, Olive (Посмотри на меня, Оливия.) Come on, Jake (Давай, Джейк.). Please, get up! Let me go! (Пожалуйста, вставай! Отпусти меня!). Be careful! (Будь осторожен!) Don't wait for me! (Не жди меня!).*

Главный член побудительных односоставных предложений выражен формой глагола, совпадающей с инфинитивом без частицы *to* или сочетанием глагола *let* с глаголом, непосредственно обозначающим содержание побуждения. Это сочетание выражает обычно побуждение, относящееся к первому или третьему лицу единственного и множественного числа. Отрицательная форма глагола побудительных глагольных односоставных предложений образуется не только при помощи отрицания *not*, но и при наличии вспомогательного глагола *do*, необходимого для выражения отрицания в настоящем времени: *Don't disturb* (Не беспокоить). В этом отношении глагол, употребленный в функции главного члена односоставного предложения, сохраняет свои грамматические свойства.

Главный член побудительных глагольных предложений может быть распространен второстепенными членами – дополнениями и обстоятельствами и в этом отношении не отличается от других морфологических типов односоставных предложений.

Односоставное побудительное предложение может входить в сложноподчиненное предложение в качестве главного предложения: *Make it cheaper if you can* (Сделайте подешевле, если сможете). *Take advantage of the moment when you get a chance* (Воспользуйтесь моментом, когда у вас появится шанс).

Некоторые побудительные предложения, главный член которых выражен формой повелительного наклонения, по своему значению приближаются к значению, создаваемому сослагательным наклонением: *Step into my path, and I will crush you* (Встань на моем пути, и я тебя раздавлю). Также есть такие примеры, которые стоят на грани между побудительными предложениями и междометиями. Так, видимо, следует

⁸⁶ Грамматика русского языка, I, изд. АН СССР, М., 1953. С. 492

истолковывать пример *Confound it! (Черт возьми!)*, где в самом глаголе *confound* заложено междометное значение, что сближает его с междометием.

Известно, что в побудительном глагольном предложении, кроме глагола, может наличествовать местоимение, выражающее лицо, которому обращена речь. Отношения между таким местоимением и глаголом, входящими в структуру побудительного предложения, подводятся иногда под синтаксические отношения, существующие между подлежащим и сказуемым, т.е. соотносятся с этими синтаксическими категориями двусоставного предложения: *You should eat now (Тебе следует поесть сейчас)*.

Вопрос, по-видимому, заключается в признании или непризнании за местоимением функции подлежащего, так как от этого зависит вопрос об отнесении таких предложений к двусоставным или односоставным.

А.А. Шахматов считал, что «в повелительном наклонении в русском языке, как и в западноевропейских, расчленение вообще не встречается.»⁸⁷ Однако эта мысль проводится не вполне последовательно в концепции А.А. Шахматова, так как глагольные побудительные предложения, содержащие местоимение, рассматриваются им среди двусоставных предложений.

Относительно местоимений, стоящих перед глаголом в побудительных предложениях, А.А. Шахматов утверждает, что в большинстве своем они «имеют характер обращения и, быть может, должны быть признаны таковым, а не подлежащим...», между тем как «значение подлежащего в некоторых случаях несомненно».⁸⁸

Нельзя согласиться с тем, что местоимению в побудительном предложении свойственна функция подлежащего, так как это местоимение не выражает то лицо, о котором говорится в предложении и которое соотносится с действием глагола как его субъект.

Скорее всего это, действительно, обращение, но не обычное обращение, как его принято понимать, стоящее вне структуры предложения, но обращение особого типа, характерное именно для односоставных побудительных предложений и отличающееся от обычного обращения тем, что, входя в структуру предложения и придавая ему стилистический оттенок либо фамильярного, либо грубого иронического обращения к собеседнику, оно лишено той самостоятельности, которая присуща обычному обращению.

В целом вопрос этот представляется спорным и ставится нами в дискуссионном плане.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. А.А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Учпедгиз, 1941. С.65
2. А.А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Учпедгиз, 1941. С.166-167
3. Грамматика русского языка, I, изд. АН СССР, М., 1953. С. 492

⁸⁷ А.А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Учпедгиз, 1941. С.65

⁸⁸ А.А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Учпедгиз, 1941. С.166-167

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ В ПОВЕСТИ СЕРГЕЯ ДОВЛАТОВА «ЗАПОВЕДНИК»

Бекмурзаева Сайёра Бахтияровна

преподаватель литературы в PROFI UNIVERSITY

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257926>

Аннотация. В статье рассматривается художественная деталь как ключевой элемент литературного текста, играющий важную роль в создании его смысловой и эстетической целостности. Анализируются функции художественной детали в контексте раскрытия характера главного героя, формирования атмосферы, акцентирования идейного содержания и передачи эмоционального настроения.

Ключевые слова: довлатов, автобиографизм, художественная деталь, Борис Алиханов, экзистенциальный кризис, писатель.

Annotatsiya. Maqolada badiiy detal, semantik va estetik yaxlitligini yaratishda muhim rol o'ynaydigan bo'lib, badiiy matnning asosiy elementi sifatida ko'rib chiqiladi. Badiiy detalning vazifalari bosh qahramon xarakterini ochish, muhitni shakllantirish, g'oyaviy mazmunni ta'kidlash va hissiy kayfiyatni etkazish kontekstida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: dovlatov, avtobiografiya, badiiy detal, Boris Alixonov, ekzistensial inqiroz, yozuvchi.

Abstract. The article examines the artistic detail as a key element of a literary text, playing an important role in creating its semantic and aesthetic integrity. The functions of the artistic detail are analyzed in the context of revealing the character of the protagonist, creating an atmosphere, emphasizing the ideological content and conveying the emotional mood.

Keywords: Dovlatov, autobiographism, artistic detail, Boris Alikhanov, existential crisis, writer.

Большинство произведений Сергея Довлатова, как известно, характеризуются ярко выраженной автобиографической основой. Повесть «Заповедник», безусловно, не является исключением. В 1976–1977 годах, то есть за год до вынужденной эмиграции, Довлатов работал экскурсоводом в музее-заповеднике Пушкинские Горы и проживал в деревне Берёзино, которая, как следует из текста повести, упоминается под названием Сосново. Личный опыт автора, связанный с работой и жизнью в Пушкинских Горах, в значительной степени послужил основой для создания художественного пространства произведения.

Следует отметить, что центральный персонаж повести, Борис Алиханов, представляет собой образ писателя из Ленинграда, находящегося в состоянии творческой и жизненной неудачи. Он отправляется в Пушкинские Горы на летний период с целью временного трудоустройства в качестве экскурсовода. Несмотря на внешнюю анекдотичность отдельных эпизодов, структура текста, в конечном итоге, сосредоточена на изображении глубокого экзистенциального кризиса героя, который сталкивается с проблемами в личной жизни, злоупотреблением алкоголем и низкой самооценкой.

Стиль повести, как принято считать, характеризуется внешней непритязательностью и определённой приближённостью к разговорной речи. Однако, как известно, ощущение «языкового комфорта» является результатом тщательно продуманной авторской работы. Следует отметить, что для достижения стилистической

изящности Сергей Довлатов, по мнению исследователей, прибегал к осозанным ограничениям в процессе написания текста. В частности, он избегал использования в одном предложении слов, начинающихся на одну и ту же букву. Таким образом, его произведения, как полагают литературоведы, нередко сравниваются с поэтическими текстами. Это обусловлено тем, что в них преобладают ритмическая структура и мелодичность что, в свою очередь, напоминает «скорее пение, чем повествование» [1].

Персонаж Довлатова, Борис Алиханов, прибывает в музей-заповедник с ожиданием встретить подлинный мир русской классической культуры, однако вместо этого сталкивается с атмосферой, напоминающей театральные декорации. Символом подобной условности становится официант с искусственными бакенбардами, который, как отмечено в тексте, воплощает «дух пушкинских мест». На вопрос Алиханова о том, что именно в заповеднике можно считать подлинным, хранительница музея даёт уклончивый ответ: «Здесь всё подлинное. Река, холмы, деревья — сверстники Пушкина. Его собеседники и друзья. Вся удивительная природа здешних мест...» [3, 369].

Важно подчеркнуть, что музей-заповедник «Михайловское» действительно не обладал подлинными музейными экспонатами. Так, портрет, приписываемый Абраму Петровичу Ганнибалу, прадеду А.С. Пушкина, на самом деле изображал загорелого русского генерала. Кроме того, разговоры о Пушкине в заповеднике сводятся к повторению заученных цитат и шаблонных высказываний о «великом поэте» и «великом гражданине», что нивелирует живую речь. Оказавшись в атмосфере фальши и неестественного восторга великим поэтом Алиханов и сам утрачивает интеллектуальный энтузиазм, что проявляется в его словах: «Я механически исполнял свою роль, получая за это неплохое вознаграждение» [3, 384].

Образ Бориса Алиханова частично основывается на биографических фактах из жизни Сергея Довлатова. В частности, известен факт того, что писатель три года служил охранником в исправительной колонии в Республике Коми, что, скорее всего, повлияло на образ главного героя повести. Более того, внешность Алиханова также близка к внешнему облику автора. Литературовед и друг Довлатова Александр Генис отмечал, что все центральные персонажи произведений писателя напоминают его самого: «Мы всегда помним, что рассказчик боится задеть головой люстру» [2, 157].

Тем не менее, между опытом автора и его персонажа существуют значительные различия. Например, Алиханов проводит в Пушкинских Горах только несколько летних месяцев, тогда как Довлатов работал там два года подряд. Возраст героев также отличается: Алиханову в повести 31 год, что, как считают исследователи, намеренно сделано автором для того, чтобы приблизить героя к возрасту Пушкина в период Болдинской осени. Довлатов же в своё первое лето в Михайловском был старше — ему было 34 года. Таким образом, в повести «Заповедник» Довлатов, строго говоря, не пишет о себе, а скорее передаёт собственный жизненный опыт персонажу, сходному с ним по ряду характеристик.

Бориса Алиханова, центрального персонажа повести «Заповедник», занимают не творческие муки, а переживания иного порядка: его произведения, как и тексты самого Довлатова, не публикуются на родине. Алиханов стремится зарабатывать литературным трудом, однако вынужден ограничиваться работой экскурсовода, пересказывая туристам стереотипные факты о Пушкине. Вхождение в круг официально признанных писателей для него, как и для Довлатова, представляется практически недостижимым.

Повесть включает сатирическое изображение состояния советской литературы, где успеха добиваются либо посредственные авторы, чьи тексты защищены «бронёй литературной вторичности», либо представители так называемой «деревенской прозы» с патетичными, но однообразными произведениями. В качестве примера приводится писатель Волин, в тексте которого встречаются выражения, повторяющие друг друга («...Мне стало предельно ясно...» и «...С беспредельной ясностью Ким ощутил...»). Также упоминается Лихонос, чьи произведения, по мнению Алиханова, отличаются унылым мотивом и назойливым рефреном «Где ты, Русь?!». Попытки Алиханова адаптироваться к этим направлениям оказываются неудачными, поскольку его педантичность и склонность к цинизму вступают в конфликт с требованиями подобной стилистики.

Отсутствие официального признания мучительно для героя. Оно порождает в нём сомнения в собственных способностях. В то же время это обстоятельство воспринимается как своеобразное свидетельство его таланта. Как отмечал Анатолий Найман, литературное подполье в прошлом существовало в условиях, где отсутствовала объективная оценка творчества, что порождало полярные суждения: либо признание гениальности, либо опасения собственной бездарности. Такая ситуация была вызвана закрытостью литературного процесса, где публикация зависела от политических и идеологических факторов, а не от художественных достоинств произведений.

Собственный опыт Довлатова иллюстрирует эту проблему. Его сборник рассказов *Пять углов*, подготовленный к изданию в Таллине в 1974 году, был рассыпан цензурой, что практически лишило писателя шансов на публикацию. Для Довлатова печатные книги имели принципиальное значение как вещественное доказательство статуса писателя, в отличие от многочисленных, постоянно перерабатываемых рукописей. Александр Генис отмечал, что длительное пребывание писателя в работе над одной рукописью воспринималось им как «негигиенично» и «духовно неопрятно», сравнивая её с «интимной частью автора, которая со временем начинает его тяготить» [2, 78].

Это стремление к публикации проявляется и в образе Алиханова. Даже в кульминационной сцене расставания с женой он не забывает попросить её разыскать знакомого издателя и ускорить процесс публикации его книги. По воспоминаниям друзей, в молодости Довлатов придавал литературе исключительное значение, рассматривая её как единственную сферу, в которой он способен реализовать себя: «Кроме литературы, я больше ни на что не годен — ни на политические выступления, ни на любовь, ни на дружбу» [7]. Однако в эмиграции, добившись литературного признания, он осознал, что значение литературы в его жизни было переоценено. В поздних интервью он признавался, что на первый план в его жизни вышли иные ценности, такие как семья. Александр Генис предполагал, что, если бы Довлатов прожил дольше, тема разочарования в литературе могла бы стать столь же важной для него, как и прежнее очарование ею [2, 80].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Бродский И. А. О Сереже Довлатове// Звезда. 1992, N 2.
2. Генис А. А. Довлатов и окрестности. М.: Corpus, 2011.
3. Довлатов С.Д. Собрание прозы в 4-х томах. Том 2. — СПб.: Азбука, Азбука- Аттикус,.
4. Елисеев Н. Л. Человеческий голос // Новый мир. 1994. № 11.
5. Ефимов И. М. Эпистолярный роман с Сергеем Довлатовым. М.: Захаров, 2001.
6. Сухих И. Н. Сергей Довлатов: время, место, судьба. СПб.: Азбука, 2010.
7. Штерн Л. Довлатов — добрый мой приятель. СПб.: Азбука, 2005.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Egamova Gulira’no Baxromovna

Andijon Davlat Pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257916>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bola tarbiyasida muhim ahamiyatga bo‘lgan estetik tarbiya va estetik idrokni shakllantirish, tabiatda bo‘ladigan har bir voqea-hodisalardan go‘zallik izlay ola bilish, o‘ziga nisbatan talabchanlik va ishonch hissini uyg‘otadi.

Nafosat tarbiyasi orqali erkin fikrlay olish, xulq-atvori, xatti-harakatiga baho bera bilish ko‘nikmalarini egallash o‘rgatadi.

Kalit so‘zlar: estetika, talabchanlik, tarbiya, go‘zallik, estetik idrok.

Аннотация. В данной статье будет пробуждаться формирование эстетического воспитания и эстетического восприятия, что важно в воспитании детей, умения искать красоту в каждом событии в природе, чувства уверенности в своих силах и своих силах. Способность свободно мыслить, способность оценивать поведение и поведение повышается посредством воспитания утонченности.

Ключевые слова: эстетика, требовательность, образование, красота, эстетическое восприятие.

Abstract. This article will awaken the formation of aesthetic education and aesthetic perception, which is important in raising children, the ability to look for beauty in every event in nature, a sense of self-confidence and self-confidence. The ability to think freely, the ability to evaluate behavior and behavior is enhanced through the cultivation of refinement.

Keywords: Aesthetics, exactingness, education, beauty, aesthetic perception.

Estetika keng ma’noga ega bo‘lib, shaxsni tabiat va jamiyatdagi go‘zalliklarni ideal nuqtai nazardan idrok etishga o‘rgatadi. Shuningdek estetik faoliyatiga, voqelikni, go‘zallik qonun-qoidalari asosida o‘zgartirishga qobiliyatli shaxsni tarbiyalaydi.

Estetik rivojlantirish-bu shaxsning estetik ongi, munosabatlari va estetik faoliyatining vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat uzoq davom etadigan jarayondir. Bu jarayon yosh va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi turli bosqich xamda darajaga ega.

Estetik tarbiya shaxsning jamiyat estetik madaniyatini egallab olishiga bog‘liq bo‘lib, turli yo‘llar va shakllar yordamida amalga oshiriladi. Jamiyat va ayrim shaxsning estetik madaniyati tushunchalari mavjud. Jamiyatning estetik madaniyati deganda insoniyat butun rivojlanishi tarixi jarayonida to‘plagan moddiy va ma’naviy qadriyatlari majmui tushuniladi.

Bolalikda aql-farosat, axloqiy ko‘nikmalarni tarbiyalash bilan bir qatorda, ularda chiroyli, nafis, go‘zal narsalardan zavq ola bilishni, go‘zallikni dag‘allikdan, qo‘pollikdan tez ajrata olish qobiliyatini tarbiyalashimiz kerak.

Maktab yoshidagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim bilan birgalikda tarbiya ham teng berib boriladi. Boshlang‘ich sinf dasturiga ko‘ra o‘quvchilarga dastlab turmushdagi go‘zallik, ya’ni buyumlar, kiyimlar, o‘quv qurollarini toza ozoda, chiroyli asrash, ularni saranjom-sarishta saqlay bilish, ulardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish o‘rgatiladi.

O‘quvchilarni estetik ruhda tarbiyalashda ota-ona, mahalla va ta’lim muassasasining o‘rni va hamkorligi katta rol o‘ynaydi. Oila inson bolasi uchun hayotga tayyor bo‘lib chiqadigan qutlug‘ va mo‘tabar dargoh hisoblanadi. Ota-onalarning biri-biriga samimiy munosabatida,

go‘zal muomalasida, uy tutishlarida, yurish-turishlarida bo‘lsa, mahalla tarbiya beruvchi kichik bir ta‘lim muassasasi hisoblanadi.

O‘zidan kattalarni ko‘rganda salom berish, kichiklarga izzatda bo‘lish, kattalar gapirganda ko‘ziga tik qarab turmaslik, minnatdorchilik bildirga olish va kattalar ruxsatisiz biror nojo‘ya ish qilmaslik o‘rgatiladi.

Bu esa bola odobining go‘zalligi va estetik tarbiyaning boshlanishi hisoblanadi.

Taniqli mutafakkir Abu Nasr Farobiyning “Inson o‘z baxtiga erishishda go‘zallikni ko‘rish his qilishining o‘zi yetarli emas, buning uchun go‘zallikni yarata olishi muhimdir” degan fikrni ilgari surganlar.

Maktab yoshidagi boshlang‘ich sinf o‘quvchisi maktab ostonasiga ilk qadam qo‘ygan paytda tabiatdan bahra ola bilish, uning go‘zalligini sevishga o‘rgatish lozim. O‘quvchi shaxsning estetik madaniyati uning jamiyat madaniy merosini faol, ijodiy o‘zlashtirishi natijasida xosil bo‘ladi. Shaxsning go‘zallik bilan o‘zaro munosabati, shuningdek shaxsning ayrim sifatlarini o‘zaro ta’siri natijasida estetik madaniyati doimo o‘zgarib turadi. Shaxs estetik madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari bu estetik ong extiyojlar, munosabatlar va estetik faoliyatlardir.

Estetik madaniyatining bu tarkibiy qismlari o‘ziga xos murakkab tuzilishiga egadir. Estetik ong, estetik idrok, bilim, muloxaza, baxs, estetik idealni qamrab oladi. Estetik extiyojlar va munosabatlar esa, eng avvalo shaxsning estetik qiziqishlari, didi, Estetik xissiyotlarida ifodalanadi. Estetik ong ijtimoiy voqelik tabiat, san‘at bilan bevosita muloqot jarayonida nazariyalar qarashlar, badiiy ta‘lim va tarbiya natijasida shakllanadi.

O‘quvchilarga o‘tiladigan fanlarni tabiat bilan uyg‘unlashgan holda olib borish, ya’ni tabiat qo‘yniga sayohatlarga olib chiqish, tabiatda bo‘ladigan voqea hodisalarni kuzata bilish, tabiatda uchraydigan oddiy kichik narsalardan ham faqatgina tashqi ko‘rinishiga qarab emas, uning tuzilishi, rangi, shakli bolada estetik didni va idrokni shakllantiradi.

Estetik idrok-bu atrof voqelikdagi buyumlar, xodisalarning estetik mohiyatini butun tarkibiy qismlari bilan birgalikda aks ettirishdir, ya’ni idrok etilgan narsalarni shaxsda mavjud bulgan xissiy va aqliy narsalarga qiyoslash jarayonidir. Estetik idrok go‘zallik bilan uchrashganda yuzaga keladi va aniq maqsadga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

Musiqqa yoki tasviriy san‘at fanini tabiat bilan birga bog‘laydigan bo‘lsak, raqs yoki qo‘shiq kuylash, tabiat manzaralari aks etgan rasmlar chizish, shular bilan birgalikda qushlar, hayvonlar va tabiat hodisalarini kuzata bilish-nafosat tarbiyasining asoslaridan biri hisoblanadi. Nafosat tarbiyasi orqali o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmasi shakllanadi.

Estetik qiziqishning asosiy belgisi o‘quvchida estetik faoliyatga intilishi, o‘zi yoqtirgan san‘at asarlarini yig‘ib to‘plab borishi, takror o‘qib idrok etishi, o‘sha asarlar haqida fikr bildirishga intilishi, boshqalarning shu masalaga doir fikrini bilishga qiziqishi, muayyan san‘atlar, janr, yo‘nalish kabilarni afzal ko‘rishida namoyon bo‘luvchi tanlash xususiyatining mavjudligi bilan ifodalanadi. Masalan, o‘quvchini qiziqitirgan san‘at ustasining rasmlarini, asarlarini to‘playdilar, qayta-qayta o‘qib chiqadilar.

Bu esa asta-sekin o‘ziga nisbatan talabchanlikni, o‘zini mustaqil, ongli, oqilona boshqarish va xulq-atvori, xatti-harakatiga baho bera bilish ko‘nikmalarini egallash demakdir.

Hamma vaqt nafosat tarbiyasining asosida erkin va mustaqil fikrlay olish, eshitish, ko‘rish, harakat qilish qobiliyatini tarbiyalash masalasi turadi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilarni bilim olish bilan birgalikda go‘zallik va xunuklikka bo‘lgan fikrini erkin ifodalay olish, o‘z fikrini aniq so‘zlay olsa demak, estetik idrok kamol topgan bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R. Mavlonova, O. To‘rayeva, K. Xoliqberdiyev. Pedagogika.
2. E. Umarov. Estetika.
3. Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” T.: 2013 y
4. Tojiev M. Yangi kasb egalarini tayyorlash. Maktabgacha ta’lim j., 2008. 3-son. 2-3 b.
5. Bolalar ensiklopediyasi. 2-nashr.–T. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. Davlat ilmiy nashriyoti. 2002. -664 b.

В РОМАНЕ «ИДЕАЛ» РЕЧЬ ИДЕТ О СОЙКПКУ ТУРЕЦКОГО НАРОДА

¹Гюнель Гумматова (Паниева) Салех

¹Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Старший преподаватель кафедры технологии преподавания литературы, к.ф.н.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257947>

Аннотация. Эта статья дает представление о критике «идеала», «гуруна» и «ада» Иисуса Мугана. Он также отражает дискуссии об общих аспектах этих работ. Он указал, что предметы, отраженные в его художественных работах, связаны с социально-политическим процессом. В течение этого периода он отметил, что основная тема пролога - это основной принцип сосреализма. В этот период проза была истолкована как общественный враг произведений, отражающих принцип сосреализма.

Ключевые слова: роман, автор, критика.

Abstract. This article gives an introduction to the criticism of the "ideal", "guru" and "god" of Jesus Mugan. It also reflects discussions about general aspects of these works. He pointed out that the subjects reflected in his artistic works are connected with the social and political process. In this period, prose was interpreted as a public enemy of works that reflect the principle of realism.

Keywords: novel, author, criticism.

Annotatsiya. Bu maqolada Iso Mug'inning "ideal", "guru" va "xudo"si tanqidiga kirishiladi. Shuningdek, u ushbu asarlarning umumiy jihatlari haqidagi munozaralarni aks ettiradi. Uning badiiy asarlarida aks etgan mavzular ijtimoiy-siyosiy jarayon bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Bu davrda nasr realizm tamoyilini aks ettiruvchi asarlarning xalq dushmani sifatida talqin qilindi.

Kalit so'zlar: roman, muallif, tanqid.

Подход литературной критики к творчеству Исы Муганны проявился на всех этапах с парадоксальным характером, четкой позицией и отношениями. Близкие здесь моменты проявились в анализе стиля, творческого таланта писателя, его анализ событий жизни с дуализмом, критикой и высокими художественными критериями в отношении жизненных событий. Именно соображения связанные с формированием новой прозаической мысли, функциональной позиции И. Гусейнова, об идее « жесткого писателя » и др. примером этого является отношение к таким вопросам. Кроме того, литературная критика не полностью поняла, что Иса Гусейнов в 50-60-х, 70-х и 80-х годах оказался на литературной арене в поисках нового и немного другого предмета. Отметим также, что литературная критика не совсем поняла всего анализа и подходов творчества И. Гусейнова. Помимо всех анализов и подходов, высказываний литературной критики, был сам факт показателем серьезной позиции творчества И. Гусейнова. Это видно по отказу от некоторых своих произведений и их повторной работе. В своих интервью писатель неоднократно возвращался к этому вопросу. Он особо подчеркивает необходимость для его снова работать над «Идеалом». Эта работа родилась из-за того, что я сменил перо, насколько сильно я заразил общество, историю, мир, вселенную. «Идеал» не первая работа, которую я сделал в новой версии. Впервые я начал писать новую версию своей работы из «Саз»ского повествования. Хотя эта история была хорошо принята читателями, критики и писатели очень критиковали ее. Анар приводит примеры из финала

истории, говоря, что она даже выше, чем уровень Мирзы Джалиля. Несмотря на эти отзывы, я работаю над новой версией «Саз».

Отказ автора от этих работ, представленных как прекрасный пример искусства для литературной и культурной среды, и его отношение к образцам второй эры творчества не были не был однозначно воспринят литературной критикой. "Идеал", "Кладбище", "Высокий Звук", "Ад", "Исахаг, Мусахаг" - произведения второго этапа его творчества. Подход литературной критики к этим работам, восприятию и представлению, также подчеркивается в разнообразии. Однако следует добавить, что мышление писателя всегда было системой, характеризующейся особенностями. "Мать Земля", "Яд", "Скала Каим", "Письмо с фронта", "Башня Кероглу", "Наши девочки", "Саз", "Звуки дудука", "Коллу Коха" и так далее причислен к одной системе и определяет величие писателя И. Гусейнова. Вторая стадия связана с личностью Исы Муганны, точнее, определяются образцами «Идеал»а, «Кладбищ»а, «Гурун»а, «Ада», «Исаака, Мусахака», «Змеиное ущелье или Судьбы Пророка», «Сорок мешка золота». А их точка соприкосновения заключается в том, что «Машхар», как мы уже упоминали, стал переломным моментом в творчестве И. Гусейнова. Средневековая сектантская мысль, суфийская символика, самораскрытие и самопожертвование в сущности духовного мира в определенной степени повлияли на творческую судьбу писателя. Наконец, он сказал слово в писательской среде, которая привлек внимание литературной критики к имени Иса Муганне, и он будет стараться сделать это для себя.

Наблюдения за развитием идей, содержания, анализа структурных связей и других работ «Идеал»а, «Кладбищ»а, «Гурун»а, «Ад»а, «Исаака, Мусахака» определяют внутреннюю симметрию и гармонию на верхних и нижних этажах. Для наглядности горизонтальных и вертикальных связей необходимо проанализировать творчество И. Гусейнова по нескольким направлениям.

а) уточнение общей системы мировоззрения и писательского стиля на первом этапе творчества («Мать Земля», «Письмо с фронта», «Башня Кероглу», «Саз», «Голос», «Колла Коха») и так далее;

б) выяснение второй мировой стадии творчества, сущности обновления и стиля писателя («Идеал», «Кладбище», «Гурун», «Ад», «Исаак, Мусахаг»);

в) Определение линий партнерства между Исой Гусейновым и Исой Муганом и т. д.

Допустим также, что то, что происходит в «Идеал»е, «Кладбищ»е, «Гурун»е, «Ад»е, «Исаак»е и «Мусахаг»е, не совсем понятно и неприемлемо для литературно-философской среды или литературной критики. Для этого нужно подумать о прочтении и осмыслении этих работ не один раз. «В мире очень мало писателей, которым не нравится то, что они пишут на определенном этапе своего творчества. Он даже достигает уровня отрицания и категорически отрицает их существование. Однако есть такие работы, которые определяют поток литературы» (4). **ОСОБЕННОСТЬ ПУТИ ОТ И. ГУСЕЙНОВА ДО И. МУГАННЫ ПОВТОРЯЕТСЯ С НЕКОТОРОЙ УВЕРЕННОСТЬЮ В СЕБЕ И САМОУТВЕРЖДЕНИЕМ. ПО СУТИ, СУТЬ ЭТИХ ОТКАЗОВ ЗАКЛЮЧАЕТСЯ В ТОМ, ЧТО ССЫЛКИ, КОТОРЫЕ СОХРАНЯЮТСЯ В НИЖНЕЙ СТРОКЕ, ЯВЛЯЮТСЯ ДИНАМИЧЕСКИМИ И НЕПРЕРЫВНЫМИ. «ИДЕАЛ», «АД» И «ГУРУН» РЕГУЛИРУЮТСЯ СИСТЕМОЙ МЕЖДУ ОТРИЦАНИЕМ, ПОДТВЕРЖДЕНИЕМ, СВЕТОМ // ТЬМОЙ, НАЦИОНАЛЬНЫМ // ЧЕЛОВЕЧЕСТВОМ, КАК ОНИ ЕСТЬ. ОБРАТИТЕ ВНИМАНИЕ НА ПЕРВЫЙ ЭПИЗОД «ГУРУН»: «ОСЕНЬЮ ТЫСЯЧИ ПЯТЬДЕСЯТ ПЯТЬ БРАТЬЕВ СООБЩИЛИ НИЗАМИ, ЧТО АТАБЕЙ**

ДЖАХАН ПАХЛАВАН И АТАБЕЙ СУЛТАН ШАМСАДДИН ИМЕЛИ ЗАГОВОР С ХИЛАФАТОМ, ХАЛИФОЙ». ОН ПРИШЕЛ И РАЗБИЛ ЛАГЕРЬ ВОЗЛЕ ХАМДУНИИ, ЧТОБЫ АТАКОВАТЬ ОБЩИНЫ И, ВОЗМОЖНО, ДАЖЕ ТАКЫИ НИЗАМИ РАНО УТРОМ.

ЧТО ЗНАЧИТ БЫТЬ ОДИН?

ВЫ НЕ ЗНАЕТЕ.

Напиши обзор, Муганна: При необходимости напиши комментарий в скобках, чтобы вернуть мертвые слова на свет и мои темные мысли. (Комментарий: оригинал слова « ТАКЫИ - одиночество» звучит так: ЦЕЛЬ: Одиночество означает великое одиночество» (3.480). Как видите, здесь приведены коды, речевые жанры и информативные уровни системы работы Исы Муганны от «Махшар» до «Идеал»а. Чем более критичны и научно-теоретичны суждения, идеи и суждения литературной критики об Идеале, тем меньше молчание о произведениях «Ад»а, «Кладбище», «Исаака, Мусахак»а и «Гурун». Суть этого заключается в нарушении границ традиционализма (и, возможно, сложности) в произведениях писателя и проявлении новой модели мышления. Стилль здесь, система имен, содержание, которое он содержит, и содержание, которое автор демонстрирует на протяжении всей своей работы, привели к некоторому молчанию и сдержанности в литературной критике. Стили, которые не привыкли к литературной критике, не раскрывают систематического анализа и наблюдения эзотерических и экзотерических линий, полифонического мышления и слоев содержания, выраженных в именах и произведениях. Как мы уже говорили, причиной этого является новый и оригинальный подход Муганны к миру творчества, жизни, этнокультурных систем, архетипов, мифов и воспоминаний. Ссылаясь на структуру романов романиста в статье «Иса Муганна: имя и свет», Р. Камаль отметил, что «структура этих романов всегда ставится под сомнение» (2,18).

Ближе к концу работы «Гурун» есть эпизод, который гласит: «Не навязывайте свои воспоминания, которые утратили ваши привычки жить, как мы помним из произношения слов Одар; Не пытайтесь запомнить слова, которые я давал своему саду на протяжении веков; Судья нашей искажающей среды искажает языки. Одар - свет истины отрицает свет тьмы. Отец Сад, мои братья и я, после второго рождения, живем на Вечных Планетах - Хотя они живут в чудесах вечной жизни, «Земля» - «Сафаг, жаждущий земли, отвергает наших дорогих. У меня есть просьба. У меня нет требований, у меня есть просьба. У меня нет просьбы, у меня есть мольба; будь верен слову Божьему, Творцу слова» (3, 233-234). По-видимому, содержание, помеченное этим текстом, охватывает его собственные воспоминания и коды воображения, прошлое и будущее современной литературной критики, которые недоступны настоящему. Этакый И. Муганна становится священником без писателя, святым, который полностью связан с другим миром и может слышать, что там происходит. Вдохновленные воображением и добровольностью божества, священства, можно разобраться, что И. Муганна исполняет их в «Идеале», «Вечном», «Гурнуне», «Аде», «Кладбище». Р. Камаль, в частности, утверждает, что «эти произведения подобны текстам священников: формулы в сочетании с волшебными голосами - для общения с царством духов. Подобно средневековому гностицизму, И. Муганна повторяет таинственные слова и значения чистой науки, и ему нравится произносить и петь их» (2,18) и основан на идее И. Муганны. Следовательно, «Иса Муганна должен отойти от статуса художника-писателя, чтобы начать эзотерический дискурс. Он должен отказаться от предыдущих работ, которые прославили его, чтобы увидеть космо-сюрреалистическую реальность» (1). Литературная критика - это

парадигматический, синтаксический, жанровый анализ отношения произведений «Идеал»а, «Вечности», «Гурун»а, «Ад»а и «Кладбища», что является фактом нового этапа творчества И. Муганны. Исторические и культурные аспекты также выходят на первый план. Сам автор отмечает в томе I своих избранных произведений, что «большинство этих рассказов, написанных полностью как новые произведения, считаются продуктом второй жизни автора в возрасте шестидесяти лет» (2,18).

Современная литературная критика превратила творчество И. Гусейнова в факт анализа в различных контекстах и по сей день. Типологические подходы, интертекстуальность в отношении открытия контента, включающего произведения «Идеал», «Вечность», «Ад», «Гурун», «Ад», «Змеиная долина», функциональные системы, жанры и речевая этика, память соединений и т. д. Несмотря на то, что анализ стал фактом, все же необходимо определить подходы и общие и индивидуальные схемы этих слоев.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. КАМАЛЬ, Р. ИСА МУГАН: ПОЛЕТ НА СВЕТ [ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС] / АВАНГАРД, -8 АПРЕЛЯ 2014 Г. [HTTP://WWW.AVANGARD.NET/INDEX ..](http://www.avangard.net/index..)
2. КАМАЛЬ Р. «Исф Муганна: ЛИЦО СВЕТА И СВЕТА» // // 525-TH GAZETTE. - 12 ОКТЯБРЯ 2013 Г. - с.18.
3. МУГАННА, я .. ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ. В 6 ТОМАХ V в. / И. МУГАННА. - БАКУ: ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРЕССА, - 2009. - с. 233-234 (480).
4. ЮСИФЛИ, В. ИСА ГУСЕЙНОВ, МУГАННА // ПАНОРАМА. - 1998 Г., 23 ИЮНЯ

TARJIMA SOHASIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: SUN'IY INTELLEKT, MASHINA TARJIMASI VA KELAJAKDAGI IMKONIYATLAR

Jumayeva Dilbar Kuvondikovna

Navoi State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257953>

Annotatsiya. Mazkur maqola sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar asosida ishlab chiqilgan texnologiyalarni tarjima sohasida tadbiq qilish orqali yaratilgan innovatsion yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. Bunday yondashuvlar tarjima jarayonining samaradorligi va sifatini oshirishga xizmat qilib, xalqaro muloqotni rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Adabiyotlar tahlili mashina tarjimasi, tarjima xotirasi va avtomatik tahrir texnologiyalari kabi yo'nalishlarda erishilgan natijalarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: tarjima texnologiyalari, mashina tarjimasi, tarjima xotirasi, korpus lingvistikasi, sun'iy intellekt, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются последние инновационные подходы в области перевода, акцентируя внимание на роли технологий, основанных на искусственном интеллекте (ИИ) и нейронных сетях, в повышении качества и эффективности перевода. Основные направления исследований включают машинный перевод (МП), память переводов (ПП), компьютерные средства помощи переводу, корпусную лингвистику и автоматические технологии редактирования. В статье также подчеркивается важность эффективного сотрудничества между людьми и ИИ в процессе перевода, что способствует улучшению качества и ускорению результатов.

Ключевые слова: технологии перевода, машинный перевод, память переводов, корпусная лингвистика, искусственный интеллект, инновация.

Abstract. This article explores the latest innovative approaches in the field of translation, focusing on the role of artificial intelligence (AI) and neural network-based technologies in enhancing translation quality and efficiency. Key areas of research include machine translation (MT), translation memory (TM), computer-assisted translation (CAT) tools, corpus linguistics, and automated editing technologies. The article also highlights the importance of effective collaboration between humans and AI in translation processes, contributing to better quality and faster results.

Keywords: translation technology, machine translation, translation memory, corpus linguistics, artificial intelligence, innovation.

Kirish

Tarjima sohasidagi texnologik yutuqlar so'nggi yillarda jadal rivojlanib, tarjimonlarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Globalizatsiya sharoitida xalqaro kommunikatsiya va biznes aloqalari o'sib borar ekan, tarjima xizmatlariga bo'lgan talab kuchaymoqda. Bu esa, tarjima jarayonini avtomatlashtirish va optimallashtirish uchun sun'iy intellekt (SI), neyron tarmoqlar va mashina o'qitish (MO) texnologiyalarining keng qo'llanilishini talab qilmoqda (Koehn, 2009). Ushbu maqola tarjima sohasidagi asosiy texnologik yondashuvlarni o'rganadi, ularning afzalliklarini tahlil qiladi va kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini taklif qiladi.

Adabiyotlar Tahlili

Tarjima sohasida, ayniqsa sun'iy intellekt va mashina tarjimasi (MT) texnologiyalari bo'yicha xalqaro miqyosda ko'plab tadqiqotlar amalga oshirildi. Bularning asosiy maqsadi

avtomatik tarjima jarayonlarini samarador va sifatli qilishdir. Xalqaro darajadagi tadqiqotlarda sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar asosida ishlab chiqilgan mashina o'qitish texnologiyalari katta rol o'ynaydi. Masalan, Piter Koehn 2009-yilda nashr etgan Statistical Machine Translation kitobida tarjimani statistik modellarga asoslangan holda amalga oshirish yo'llarini o'rgangan va zamonaviy mashina tarjimasi uchun asos yaratgan. Keyinchalik, Braun va Mark tomonidan 2018-yilda chop etilgan Machine Translation and Post-Editing kitobida esa NMT (neyron mashina tarjimasi) yordamida yuqori sifatli tarjimalar yaratish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ushbu kitoblar va tadqiqotlar tarjima texnologiyalarining xalqaro miqyosda rivojlanishiga turtki bo'lib, yangi usullar va dasturlar yaratishga yo'l ochdi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham tarjima sohasidagi yangi texnologiyalarni rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Ular o'zbek tilining o'ziga xos grammatik va lingvistik xususiyatlarini sun'iy intellekt asosidagi tarjima tizimlariga tatbiq etish yo'nalishida tadqiqotlar olib bormoqda. Masalan, Azizov M. texnik tarjimalar uchun SDL Trados va MemoQ kabi kompyuterlashtirilgan tarjima vositalarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlar olib borib, ushbu vositalarning o'zbek tilidagi terminologik izchillikni ta'minlashdagi imkoniyatlarini o'rgangan. Qayumov B. esa mashina tarjimasi uchun o'zbek tilida parallel korpuslar yaratish, ya'ni bir necha tillarda bir xil mazmunli matnlarni jamlash ustida ishlamoqda. Bu o'zbek tilining o'ziga xos murakkabliklarini hisobga olgan holda yanada aniq tarjimalar qilishga yordam beradi.

Shuningdek, Qurbonov O. o'zbek tilining agglutinativ (qo'shimchalar qo'shib so'z yasash) tuzilmasini sun'iy intellekt algoritmlariga moslashtirishga e'tibor qaratmoqda. Uning tadqiqotlari o'zbek tilining o'ziga xos grammatik xususiyatlarini NMT tizimlariga integratsiya qilish orqali tarjima sifatini yaxshilashga qaratilgan. Usmonova H. va Boboxonova D. esa o'zbek tilidagi madaniy va milliy qadriyatlarni boshqa tillarga tarjima qilishda yuqori sifatni saqlash bo'yicha izlanishlar olib bormoqda. Ularning tadqiqotlari texnik, ilmiy va yuridik tarjimalarda aniq va izchil tarjimalarni ta'minlash uchun maxsus korpuslar va terminologik bazalar yaratishga qaratilgan.

Xalqaro va o'zbek olimlari tomonidan olib borilayotgan ushbu tadqiqotlar tarjima texnologiyalarining samaradorligini oshirishda va o'zbek tilini xalqaro darajada tanitishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Shu orqali o'zbek tarjimonlari yuqori sifatli va samarali tarjima xizmatlarini taqdim eta oladilar. Bu kelajakda xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan yaqin hamkorlik qilish va o'zbek tilida sifatli tarjimalarni keng miqyosda taqdim etishga zamin yaratadi.

Metodologiya

Mazkur maqolada tarjima texnologiyalarining samaradorligi va amaliyotdagi texnologik innovatsiyalarni baholash uchun adabiyot tahlil usuli qo'llanilgan. Manbalar sifatida so'nggi yillarda chop etilgan mashina tarjimasi, sun'iy intellekt va CAT vositalari bo'yicha ilmiy maqolalar, kitoblar va ilmiy hisobotlardan foydalanildi. Ushbu adabiyotlar tahlilida mashina tarjimasi va NMT texnologiyalari samaradorligi, CAT vositalarining afzalliklari va tarjima sifatini nazorat qilish imkoniyatlari kabi muhim jihatlar o'rganildi.

Tahlil va Natijalar

Tarjima sohasida sun'iy intellekt (SI) va mashina o'qitish texnologiyalari tarjima jarayonlarini sifatli va samarali qilishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, neyron mashina tarjimasi (NMT) tizimlari statistik mashina tarjimasi (SMT) modellari bilan taqqoslaganda yuqori darajada tabiiylik va aniqlikni ta'minlaydi. Ushbu farqlar madaniy nuanslar va murakkab til tuzilmalariga ega tillarda, jumladan o'zbek tilida yaqqol seziladi.

Qurbonovning tadqiqotlari (2020) NMT tizimlarining o'zbek tilidagi murakkab morfologik tuzilmalarni tarjima qilish imkoniyatlarini o'rgangan. Qurbonovning ta'kidlashicha,

o‘zbek tilining agglutinatív xususiyatlari tufayli, har xil qo‘shimchalarning turli ma‘nolarni ifodalashi NMT tizimlari uchun muammo tug‘dirishi mumkin. Shu bois, Qurbonov maxsus algoritmlar ishlab chiqishni taklif qiladi, bu esa mashina tarjimasida o‘zbek tilidagi aniq va izchil natijalarga erishishga yordam beradi. Masalan, "kitobxonlarimizdan" so‘zi bir necha ma‘no qatlamlarini o‘z ichiga oladi va bu so‘zni NMT orqali tarjima qilish uchun mashina o‘qitish texnologiyalari yordamida qo‘shimchalarni kontekstual ravishda to‘g‘ri tanlash talab etiladi.

Azizov (2022) esa texnik matnlarni tarjima qilishda SDL Trados va MemoQ kabi kompyuterlashtirilgan tarjima vositalarining imkoniyatlarini o‘rgangan. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, tarjima xotirasi (TM) texnologiyalari o‘zbek tilidagi texnik terminologiyani izchil ishlatish imkonini beradi va tarjimonlarning ishini yengillashtiradi. Masalan, "engine power" kabi texnik terminlarni TM orqali bir xil shaklda tarjima qilish bilan texnik hujjatlarda izchillik saqlanadi. Azizovning ta‘kidlashicha, SDL Tradosda ishlab chiqilgan TM dasturlari texnik tarjimalarda terminologik aniqlikni oshirishda sezilarli yordam beradi, bu esa katta hajmdagi va takroriy so‘zlarni o‘z ichiga olgan matnlar uchun juda qulaydir.

Mashina o‘qitish texnologiyalari yordamida korpus lingvistikasi va parallel korpuslar yaratilishi o‘zbek tilidagi tarjima sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Qayumov (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘zbek tilida sifatli parallel korpuslar yaratish uchun aniq metodologiyalar taklif etiladi. Qayumovga ko‘ra, parallel korpuslardan foydalanish tarjima jarayonining aniqligini oshiradi va tarjimonlar uchun turli kontekstlarda so‘zlarning qanday ishlatilishini ta‘minlaydi. Masalan, "market economy" iborasi iqtisodiy matnlarda "bozor iqtisodiyoti" sifatida ishlatiladi, bu esa o‘zbek tiliga iqtisodiy kontekstda kiritilgan maxsus terminologik korpuslardan foydalanishni talab qiladi. Qayumovning ishlari shuni ko‘rsatadiki, maxsus sohalarga mo‘ljallangan korpuslardan foydalanish terminologik izchillikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarjima sifatini avtomatik baholash vositalari, masalan, BLEU va METEOR o‘lchovlari ham tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega. Usmonova va Boboxonova (2021) madaniy jihatlarni hisobga olish orqali tarjima sifatini nazorat qilishning afzalliklarini o‘rganishgan. Ularning tadqiqotlarida o‘zbek adabiy asarlarini tarjima qilishda BLEU o‘lchovidan foydalanishning cheklovlari ham o‘rganilgan, chunki adabiy tarjimalarda madaniy nuanslarni saqlab qolish o‘ta muhim. Usmonova va Boboxonova misol keltirganidek, "oq yo‘l" kabi madaniy ifodalar BLEU orqali o‘lchanganida oddiygina "goodbye" deb tarjima qilinishi mumkin, lekin aslida bu o‘zbek madaniyatidagi xayrlashish uslubi va ezgu niyatni ifodalaydi. Shunday qilib, avtomatik baholash vositalariga insoniy tahrir jarayonini qo‘shish orqali tarjima sifati va madaniy izchillikni oshirishga imkon yaratish zarurligi ta‘kidlangan.

Yuqorida keltirilgan misollar shuni ko‘rsatadiki, mashina o‘qitish texnologiyalari va sun‘iy intellekt asosidagi tarjima vositalari o‘zbek tilida murakkab grammatik va leksik tuzilmalarni to‘g‘ri ifodalash, terminologik izchillikni saqlash va madaniy ma‘nolarni ta‘minlashda yangi yondashuvlarni taqdim etmoqda. Kelajakda ushbu texnologiyalarni takomillashtirish va o‘zbek tiliga xos xususiyatlarni hisobga olish orqali tarjima jarayonini yanada yuqori sifat va aniqlik bilan amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Xulosa

Tarjima sohasidagi innovatsion texnologiyalar samaradorlik va sifatni oshirishga xizmat qilib, jarayonni avtomatlashtirish va optimallashtirishga imkon yaratmoqda. Neyron tarmoqlar va mashina o‘qitish asosidagi yondashuvlar jarayonning tezligini va sifatini oshirish bilan birga CAT vositalari yordamida izchillikni ta‘minlaydi. Bu yondashuvlar kelgusida sun‘iy intellekt va inson hamkorligidagi tahrir usullari orqali yuqori sifat va tezlikni ta‘minlash imkonini berishi

kutilmoqda. O‘zbekistonda ham tarjima texnologiyalarini rivojlantirish uchun yana bir qancha imkoniyatlar mavjud. Masalan, yuqori sifatli parallel korpuslar yaratish o‘zbek tilining boshqa tillarga to‘g‘ri tarjima qilinishi uchun zarur. Shuningdek, o‘zbek tilidagi murakkab grammatik tuzilmalarga mos algoritmlar yaratish orqali NMT tizimlarini yanada samarali qilish mumkin. Xususan, texnik va huquqiy hujjatlar uchun maxsus korpus va terminologik bazalar yaratish bu yo‘nalishda katta yutuqlar keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizov, M. (2022). *Terminology management and translation memory for consistency in Uzbek translations: A case study with SDL Trados and MemoQ*. Uzbek Journal of Translation and Interpretation Studies, 10(3), 56-73.
2. Bowker, L. (2002). *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. University of Ottawa Press.
3. Brown, A., & Mark, D. (2018). *Machine Translation and Post-Editing: A Guide to the Latest Technologies*. Routledge.
4. Doddington, G. (2002). Automatic evaluation of machine translation quality using n-gram co-occurrence statistics. *Proceedings of the 2nd Conference on Human Language Technology Research*.
5. Koehn, P. (2009). *Statistical Machine Translation*. Cambridge University Press.
6. Qayumov, B. (2018). *Creating parallel corpora for Uzbek machine translation: Challenges and solutions*. Journal of Uzbek Linguistics, 5(2), 45-67.
7. Qurbonov, O. (2020). *Optimizing neural machine translation algorithms for the agglutinative structure of Uzbek*. Journal of Artificial Intelligence in Linguistics, 6(4), 150-165.
8. Vashee, K. (2019). The role of human-in-the-loop in machine translation and artificial intelligence. *Translation Technology Journal*.
9. Usmonova, H., & Boboxonova, D. (2021). *Maintaining cultural and linguistic integrity in translating Uzbek literary texts*. Central Asian Journal of Cultural Studies, 3(1), 98-113.

O‘TMISH TARIXIMIZDA ETNOGRAFIYA FANINING ILMIY AHAMIYATI VA QARASHLARI

¹Jurayeva H.Q., ²Bobonazarova N.T.

^{1,2}NDKTU litseyi o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257957>

Annotatsiya. Mazkur maqolada etnografiya fanining mazmun va mohiyati. O‘tmish xalqlarning etnik jarayonlari, Etnik xalqlarning o‘ziga xos xususiyatlari tarixiy asarlarda. Etnografiyaning boshqa fanlar bilan uyg‘unligi. Etnografiya faniga hozirgi kundagi e‘tibor. Etnik jarayonlarning jadallashuvi kabi ma‘lumotlar keng hajmda yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Etnografiya Etnik Jarayonlar, Antropologiya, Etnogez, Toponimika, Numuzmatika.

Abstract. In this article, the content and essence of the science of ethnography. Ethnic processes of past peoples. Unique features of ethnic peoples in historical works. Harmony of ethnography with other sciences. Current focus on the science of ethnography. Information such as the intensification of ethnic processes is widely covered.

Keywords: Ethnographic. Ethnic Processes. Anthropology, Ethnography, Toponymy, Numismatics.

Tarixdan ma‘lumki, odamning vujudga kelishi va uning aqliy salohiyatining o‘shishi va takomillashuvi uning xalq sifatida vujudga kelishi va uning qadimgi urf- odatlarini, hayotiy udumlarini o‘rganishda bizga etnografiya fanining alohida o‘rni kata ahamiyatga ega. Etnografiya so‘zga to‘xtaladigan bo‘lsak, Etnografiya (grekcha: etno- xalq va grafiya - yozaaman), etnologiya, xalqshunoslik - jahondagi barcha xalqlarning, etnik birlikning turli tiplari, ularning kelib chiqishi (etnogenezi), turmush tarzi, urf-odatlar, moddiy va ma‘naviy taraqqiyot darajasidan qat‘i nazar, teng holda o‘zaro tafovuti yoki umumiyligi va o‘xshashligini, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganuvchi maxsus fan sohasi. Etnografiya hozirgi etyaoslarning kelib chiqishi va shakllanishi, joylashishi va etnik tuzilishi, urf-odatlar, ma‘naviy madaniyati va milliy xususiyatlarini tarixiy jarayon bilan bogliq holda o‘rganadi. Tarixiy etnografiya yo‘qolib ketgan xalq va elatlar, o‘tmishdagi etnik jarayon, maishiy turmush va ma‘naviy madaniyat xususiyatlarini tadqiq qiladi.

Etnografik bilimlar qadim zamonlardan paydo bo‘lgan bo‘lsada, lekin mustaqil fan sifatida XIX asrning o‘rtalarida shakllanib bo‘ldi. Dastlab, bu atamani XVI asrning oxirida nemis yozuvchisi I. Zummer ishlatgan, keyin esa XVIII asrning oxirlarida va 1808-yilda maxsus jurnallar shu nom bilan chiqa boshlagan. Etnopografiya so‘zi mashhur fransuz tabiatshunosi va fizigi Jan Jak Amper taklifi bilan 1839-yilda Parij antropologlari kongressida alohida fan sifatida qabul qilingan.

Etnografiya dastlab faktik bilimlarni to‘playdi, keyin ularni tahlil etish orqali mohiyatini tushunib olib, nazariy xulosalar chiqaradi. Etnografiya fani, boshqa fanlar singari o‘ziga xos maxsus tadqiqot usullari va maxsus atamalarga ega. Uning uslubi muayyan dunyoqarash va nazariyalar (metodologiya) bilan bog‘liq bo‘lib, o‘z tadqiqotlarini ayrim fan sohalari antropologiya, arxeologiya, lingvistika, sotsiologiya, san‘atshunoslik bilan aloqador holda amalga oshiradi.

Mazkur fanlarning o‘zaro bog‘liqligi tufayli keyingi yillarda qo‘shaloq ilmiy sohalar ham yuzaga keldi, etnik antropologiya, paleoetnografiya, etnolingvistika va boshqalar. Hozirgi davrdagi etnik jarayonlarni teran va keng miqyosda tadqiq qilishda keyingi yillarda

o'tkazilayotgan sotsiologik tadqiqotlar yaxshi samara bermoqda. Natijada — etnosotsiologiya, etnopsixologiya kabi yangi ilmiy sohalar yuzaga kelishi muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, tabiiygeografik sharoitga qarab yovvoyi o'simliklarni ekib o'stirish yoki yovvoyi hayvonlarni xonakilashtirish, urchitish kabi o'ziga xos turmush xususiyatlariga ega elatlarning xo'jalik xususiyatlarini anikdashda Etnografiya bilan hamkorlikda etnobotanika va etnozoologiya kabi yangi sohalar faoliyat ko'rsatmoqda.

Xalqlarni o'rganishda Etnografiya fani nihoyatda keng va xilmaxil manbalardan va usullardan foydalanadi. Bir joyda uzoq yashab, kuzatish yo'li bilan o'tkazilgan tadqiqotlar eng samarali ekanligini mashhur etnograflar (L.Morgan, N.N.Mikluxo Maklay, V.G. Bogoraz) alohida qayd qilganlar. Qisqa muddatda, ayrim mavsumlarda o'tkaziladigan tadqiqot ishlari ekspeditsiya usuli bo'lib, hozir keng tarqalgan va u mavsumiy usul deyiladi.

Dala ishlarida, asosan, axborotchidan suhbat yo'li bilan yozma yoki magnitofon orqali ma'lumotlar to'plash, muayyan maishiy-madaniy turmush hodisalari, oilanikoh munosabatlari va marosimlari, xalq sayillari va o'yinlarini kuzatish, ularda bevosita ishtirok qilish va ularni jiddiy o'rganish (yozish, chizish, rasmga olish) kabi usullar qo'llaniladi. Ma'naviy madaniyatni tadqiq qilishda (ayniqsa, ayrim urf-odat va marosimlar, xalq o'yinlari, ibodat, milliy raqslar) zamonaviy texnika (foto, video va kinoapparaturalar) vositalaridan keng foydalaniladi.

O'zbekistonda Etnografiya fani O'zbekiston hududida istiqomat qilgan qabila va elatlar to'g'risidagi eng qadimiy etnik ma'lumotlar ilk yozma manbalarda, yunon va rim mualliflari Gekatey, Strabon, Gerodot, Arrian, Ptolemey va Ktesiy, sitsiliyalik Diodor, Pompey Trog, Tatsit asarlarida uchraydi. O'rta Osiyo xalqlarining qadimiy ajdodlari va ularning turmush tarzi, urf-odat va marosimlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham ko'rish mumkin. Miloddan avvalgi VI- I asrlardan arab istilosigacha O'rta Osiyo xalqlariga tegishli ma'lumotlarni qadimiy ahamaniylar davriga oid qoya tosh bitiklarida, parfiyoniy, sug'diy, xorazmiy, baxtariy yozma yodgorliklarida, xitoy sayohatnomalarida, sasoniylar Eronining o'rta forsiypahlaviy tildagi yodgorliklarida, arman tilidagi manbalarda, qadimiy turkiy yozma yodgorliklarda uchratamiz.

Ilk o'rta asr (IX-XII asrlar) mualliflari geograf va sayyohlar Ibn Xurdodbeh, al-Balxiy, Istaxriy, Ibn Havqal, Mas'udiy, Yoqut Hamaviylar o'z sayohatnomalarida Sharq xalqlari etnografiyasi bo'yicha qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirganlar.

Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan "DadaQo'rqut", "Alpomish", "Manas", "Go'ro'g'li" dostonlari tarixiy va etn. jihatdan nihoyatda muhim manbalardir. Muhammad Xorazmiyning "Surat al arz", Abu Rayhon Beruniyning "Qonuni Mas'udiy", "Amudaryo tarixi"; Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarlari O'rta Osiyo, shu jumladan, O'zbekiston shaharlari, ularning tarixi, tabiiy geografik sharoiti, etnotoponimiyasi, ayrim shahar va qishloqlar aholisining lingvistik va etnik tarkibi, ijtimoiy-siyosiy hayoti, maishiy turmushi va madaniyatining ba'zi jihatlari, diniy e'tiqodlariga oid noyob ma'lumotlar mujassamlashganligi bilan muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Amir Temur va uning vorislari hukmronlik qilgan davrda yashagan saroy tarixchilari va solnomachilari, jumladan, Hofizi Abruning "Zubdat ut tavorix" ("Tarixlar qaymog'i"), Nizomiddin Shomiy, Abdurazzoq Samarqandiy, Husayn Kubraviy, Ali Qushchi va boshqalarning asarlarida shu davrga oid etnografik ma'lumotlarni uchratish mumkin. Shuningdek, ispan elchisi Ryui Gonzales de Klavixoning asarida, rus solnomalarida, mashhur sayyoh Marko Poloning sayohatnomasida ham muhim ma'lumotlar jamlangan.

Z.M. Boburning "Boburnoma" asarida Movarounnahr va qo'shni mamlakatlarda yashagan elatlarning etnik tarkibi va tarixi, urf-odati va marosimlari madaniyati va maishiy

turmushi haqida, Gulbadanbegimning "Humoyunnoma" nomli tarixiy biografik asarida Toshkent va Andijondan to Qashqar va Hind okeani bo'ylarigacha qanday shaharlar, viloyatlar borligi, ularning aholisi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

O'rta asrlar ilmiy merosi bo'lgan Hofiz Tanish al-Buxoriyning "Abdullanoma" ("Sharafnomai shohiy"), Ma'sud ibn Ko'hisoniyning "Tarixi Abulxayrxoniy", Kamoliddin Binoiyning "[Shayboniynoma](#)", Fazlulloh Ro'zbehonning "Mehmonnomai Buxoro", Abulg'ozii Bahodirxonning "Shajarayi turk" kabi asarlarida qimmatli tarixiy etnografik ma'lumotlar bor.

XVI-XVII-asrlarda Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarining vujudga kelishi va Rossiya davlati bilan muntazam savdo va diplomatik munosabatlar o'rnatilishi natijasida rus elchilarining o'zbek xonliklariga qilgan safarlari jarayonida to'plagan materiallarida ham etnik ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular ma'lum ilmiy qimmatga egadir. Turkiston o'lkasini jadal etn. o'rganish o'lkani mustamlaka qilish maqsadi bilan bog'liq bo'lib, o'zbek xalqi Etnografitasiga oid ilmiy ahamiyatga ega materiallar to'plash davri XIX asrdan boshlandi. Markaziy Osiyo xalqlari, shu jumladan, o'zbeklarni etn. jihatdan o'rganish yo'lida 1872-yil Moskvada ochilgan politexnika ko'rgazmasi munosabati bilan tayyorlangan "Turkiston albomi", shuningdek, Rus geografiya jamiyatining Turkiston bo'limi, Tibbiyot, antropologiya va etnografiya havaskorlari jamiyatining Turkiston bo'limi, Turkiston arxeologiya havaskorlari to'garagi, Turkiston qishloq xo'jalik jamiyati, Xomutov to'garagi, O'rta Osiyo olimlari jamiyati, Rus texnika jamiyatining Turkiston bo'limi, Sharqshunoslik jamiyatining Toshkent bo'limining roli katta bo'ldi.

XIX asr oxiri XIX-asr boshlarida etnik bilimlarning rivoji o'lkada faoliyat ko'rsatgan rus sharqshunos, tarixchi, etnograf olimlari, sayyohlari va davlat arboblari V.V.Radlov, V.V.Bartold, M.S.Andreyev, A.A.Divayev, L.Vyatkin, N.P.Ostroumov, N.S.Likoshin, N.G.Mallitskiy, er-xotin Nalivkinlar, I.I.Umnyakov, A.A.Semyonov, Ye.Polivanovlar nomi bilan bog'liqdir. Ular amalga oshirgan ishlar mustamlakachilikka xizmat qilgan bo'lsada, to'plagan katta etn. materiallar XIXasr oxiri XXasr boshlaridagi Turkiston hayot tarzini tavsiflashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

1918-yilda Turkiston xalq universitetida o'zbeklar etnografiyasi bo'yicha maxsus kurs kiritilib, bu mavzu bo'yicha ma'ruzalar o'qitila boshlandi. 1920-30-yillar O'zbekistonda Etnografiya ilmining vujudga kelish, tashkiliy va tarkibiy shakllanish davri bo'ldi. 1930-yillar oxirida mahalliy aholi orasidan yetishib chiqqan mutaxassislar G.Alimov, M.Bikjanova, A.Boltayev, Ya.G'ulomov, Sh.Inog'omov, T.Mirtyosov, M.Saidjonov, X.Husanboyev, K.Yusupov va boshqalar O'zbekistonda muzey ishini yo'lga qo'yish va rivojlantirishga, muzeylarda etn. kolleksiyalarni ko'rgazmaga qo'yishga tayyorlash bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirishdi.

1943-yil 4-noyabrda O'zFA Til, adabiyot va tarix instituti asosida Tarix va arxeologiya instituti tashkil etilib, uning tarkibida 6 bo'lim, shu jumladan, akademik M.Andreyev rahbarligidagi Etnografiya. bo'limi ham bor edi. Bo'lim respublikada etn. tadqiqotlarning yetakchi markazi bo'lib qoldi.

Xorazm arxeologiyaetnografiya ekspeditsiyasining tashkil etilishi va faoliyat olib borishi (rahbarlari S. Tolstov, T.Jdanko) O'zbekistonda Etnografiya fanining rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Xorazm ekspeditsiyasi mobaynida qoraqalpoqlar Etnografiyasining maxsus o'rganilganligi, Qoraqalpog'istonda etnik fikrlarning shakllanishi uchun asos bo'ldi. 1960—80 yillarda o'zbek hamda qoraqalpoq xalqlarining etnogenezi va etnik tarixi bo'yicha faol tadqiqotlar olib borildi (V.P.Alekseyev, A.A.Asqarov, O.Suxareva, T.K.Xojayov va boshqalar). O'zbeklar etnik tarixini o'rganish bevosita akademik K.Shoniyozev nomi bilan bog'liq.

O‘zbekiston xalqlari folklori, O‘zbekiston dekorativ va amaliy san’atining turli sohalari, xalq musiqasi, teatri, raqs san’ati, kiyimlari, an’anaviy xalq taomlari, kishilarning ma’naviy va moddiy hayotini o‘rganish etn. manbalardan biri sifatida etnograflarning diqqat markazida bo‘ddi. 1960, ayniqsa, 1980-yillar O‘zbekiston etnografiya fani uchun avvalgi tarixshunoslik davriga nisbatan g‘oyat sermahsul, ayni vaqtda, ziddiyatli kechdi. Bu ziddiyatlarning dolzarb masalalarini belgilash va ishlab chiqishda, siyosiy sharoitga og‘ishmay va so‘zsiz amal qilishda; monografik va umumlashtiruvchi tadqiqotlarda ularning tahliliytanqidiy nuqtai nazardan o‘rganib chiqilmaganligida; katta ko‘lamdagi ilmiy tekshirish ishlarining etnos xo‘jalik amaliyoti va madaniy hayoti vazifalariga mos kelmaganida namoyon bo‘ldi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishishi bilan Respublikamizda etnografiya fani yangi sifat bosqichiga o‘tdi. O‘zbekiston etnografiya fanining ilmiy tekshirish uslublari, nazariy asoslari, rivojlanish ustuvorliklari va istiqbollarini aniqlovchi tadqiqotlar vujudga keldi. Mustaqillik yillarida o‘zbek xalqi an’anaviy madaniyatini o‘rganishda "evropatsentrizm" nuqtai nazaridan yondoshishga, qator ijtimoiy institut va hodisalarga "o‘tmish sarqiti" deb qarashga chek qo‘yildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish" haqidagi qarori (1998-yil 27-iyul) tarix fani va uning qismi etnografiyaning vazifalarini mazmun mohiyat jihatdan tubdan o‘zgartirdi. O‘zbek xalqining etnogenezi, etnik tarix muammolarini, o‘zbek etnomadaniy jarayonlarini yangicha mushohada qilish, xolisona yoritish imkoni paydo bo‘lib, ushbu mavzu etn. tadqiqotlarning yetakchi yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu yo‘nalishni tadqiq etishda akademik K.Shoniyozovning asarlari ("Qarluq davlati va qarluqlar", 1999; "O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni", 2001) muhim hissa bo‘lib qo‘shiladi. 1990-yillarda K. Shoniyozovning ilmiy rahbarligi ostida tarixiy E. muammolarini (A.Ashirov, U.Abdullayev), O‘zbekiston aholisining maishiy turmo‘sh an‘analarini (S. Soatova, M.O‘roqov, V.Haqliyev, S.Sharipov) tadqiq qiluvchi olimlar guruhi shakllandi. E.Farg‘ona (Sh.Abdullayev, S.Gubayeva), Buxoro (A.Jumayev, M.Qurbonova), Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlari (S.Tursunov, A.Qayumov, O.Bo‘riyev, Q.Nasriddinov) hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasining (T.Yesbergenova, R.Kamolov, N.Tleubergenov) mintaqaviy o‘ziga xosliklarining turli jihatlarini yorituvchi tarixiy etn. va etn.sotsiologik maxsus tadqiqotlari vujudga keldi.

Z.Orifxonova, G.Zunnunova, M.Qamaritdinova kabi olimlarning mahallaning o‘tmishi va bugunini, hozirda o‘z-o‘zini boshqarish organi sifatida amaliyotdagi ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan etn. ekspeditsiyalari, etnosotsiologik tadqiqotlari natijalari asosida maxsus asarlar nashr etildi. Oliy o‘quv yurtlari uchun etnografiy fanidan maxsus darslik (I.Jabborov "O‘zbek xalqi etnografiyasi", T., 1994), o‘qitish uslubi qo‘llanmalari (O.Bo‘riyev, B.Ishoqov), etnologiya atamaları lug‘ati (O.Bo‘riyev) chop etildi.

O‘zbekistonda Etnografiya fanining shakllanishi, rivoji dinamikasi, tarixshunosligi muammolari maxsus tadqiqot mavzusi bo‘ldi (A.Doniyorov va D.Hoshimova). Bugungi kunda mamlakatimiz ilmiy muassasalarida etnografiy fanining dolzarb muammolari tadqiq qilinmoqda. 2000-2001-yillarda Termiz va Qarshida etnik tadqiqotlar markazi tashkil etildi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti etnologiya bo‘limi bu tadqiqotlar yo‘nalishini belgilash va muvofiqlashtirish vazifasini bajarib kelmoqda. Etnografiya bu xalq, davlat va shahrlar bor ekan bu fan asrlar davomida o‘zini o‘zi to‘ldirib boraveradi.

KASUO ISHIGURO'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF WORLD LITERATURE

Kodirov Alijon Abdumannonovich

Teacher of Foreign languages of faculty of University of Business and Sciences

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257963>

Abstract. *In the dissertation, the problem of generations and the description of universal principles in the works of Kazuo Ishiguro, who is considered one of the most influential writers of the 21st century, and the example of the writer's famous works were scientifically approached. Kazuo Ishiguro, winner of the 2017 Nobel Prize in Literature, has been described as "a writer who, in his novels of great emotional power, exposes the void beneath our false attachment to the world." This dissertation contains quotations from the writer's works.*

Keywords: *songwriter, collaborative work, professional, success, spotted, publish, collection, writing fiction, consider, development, opportunities, to grow, develop in ways, influence, particularly, nominated, multiple times.*

Specific aspects of the development of British literature of the 20th-21st centuries. Christopher Banks, a well-known adventurer, has been tormented by the dream of knowing the reasons for the death of his parents since childhood, and finally, it will work. But this journey of Christopher, who set off from London to Shanghai at a very dangerous time, will be a journey from today's reality to history, to the cruel realities of life.

Kazuo Ishiguro had not initially wanted to write fiction, wanting instead to become a songwriter. From the age of fifteen he would sit in his bedroom and write songs on his guitar. When he was thirteen he bought would-be 2016 Nobel Prize for Literature winner Bob Dylan's album 'John Wesley Harding' and has said the record was a huge inspiration for him as it gave him the notion that words could be used in mysterious ways and that you could use them to create whole worlds. He was also inspired by the literature found in work from artists such as Leonard Cohen and Joni Mitchell. He considers his time writing songs as a teenager as his apprenticeship for becoming a fiction writer, and his songwriting soon turned into writing short stories.

Aged twenty-four, while having little professional success as a songwriter, he had a number of short stories published and was spotted by Faber & Faber in London, who remain his publisher today. He published his first novel 'A Pale View of Hills' in 1982 and has since published a short story collection and seven other novels, including *Remains of the Day* and *Never Let Me Go* which have both been adapted into award-winning films. Although writing fiction has become more of a priority for him, he still considers himself a songwriter and has written lyrics for a number of albums by singer Stacey Kent. He considers collaborative work to be an important part of his writing life. For him, working in another outlet with other artists stops his development from becoming static as it gives him opportunities to grow and develop in ways that he might not if he were to work alone, as writers may be prone to. He also cites films as a major influence on his work, particularly those from Japanese directors Yasujiro Ozu and Mikio Naruse.

Kazuo Ishiguro is a Japanese-born British novelist who won the Nobel Prize in Literature in 2017. He has been nominated for the "Booker Prize" multiple times, winning it for "The Remains of the Day" in 1989. He was only five when his parents moved to England, but had vivid images of an imaginary Japan around which he often builds his stories. His parents also

took the responsibility of making young Kazuo aware of his Japanese roots. While he has little familiarity with Japanese fiction, he was slightly influenced by the writings of Jun'ichiro Tanizaki, and to a greater extent by films by Yasujiro Ozu and Mikio Naruse. Most of his novels are set in the backdrop of World War II, and are marked by his almost lyrical description of regret fused with optimism. All his novels, except 'The Buried Giant', are narrated in the first-person style, and his protagonists often exhibit human failings. He has been very vocal about the political turmoil in the recent times, expressing his fears for Britain after Brexit, and in his Noble acceptance speech, he said that he hopes to create a “positive atmosphere at a very uncertain time” through his works.

Kazuo Ishiguro was born on November 8, 1954, in Nagasaki, Japan, to Shizuo Ishiguro and his wife Shizuko. He has an older sister, Fumiko, and a younger sister, Yoko.

He lived in a traditional Japanese house complete with sliding screens and tatami mats and decorated with heirlooms, samurai swords and banners. Three generations lived in Kazuo Ishiguro's home with his grandfather being the head of the family.

Kazuo Ishiguro's grandfather had spent time in Shanghai during the development of the textile machinery company 'Toyota'. Kazuo Ishiguro's father was born in Shanghai in 1920. His mother was living in Nagasaki during the time the US government dropped the atomic bomb in August 1945.

His father, who was a physical oceanographer, moved to Guildford, Surrey, in order to begin a two-year research project at the National Institute of Oceanography. When Kazuo Ishiguro was 15, his father turned down a post at a Tokyo university to stay in England, following which Kazuo Ishiguro formally became a British citizen in 1983.

He initially attended Stoughton Primary School and then got into Woking County Grammar School in Surrey. After finishing his school education in 1973, he travelled through the United States and Canada, and acted as a grouse beater for the Queen Mother in Balmoral.

In 1978, he completed his graduation from Kent University with a bachelor's degree in English and Philosophy. Two years later, he got his master's degree in Creative Writing from the University of East Anglia, where Malcolm Bradbury and Angela Carter were his classmates.

Three of Kazuo Ishiguro's short stories, “A Strange and Sometimes Sadness”, ‘Waiting for J’ and “Getting Poisoned”, were included in “Introduction 7: Stories by New Writers” in 1981.

In 1982, he published his first novel, “A Pale View of Hills”. The story of Etsuko, a Japanese widow in England, who is trying to cope with her daughter's suicide, earned him the “Winifred Holtby Memorial Prize” in 1982.

In 1983, he published two short stories, “A Family Supper” in 'Firebird 2: Writing Today' and 'The Summer After the War' in “Granta 7”. Another of his short stories, “October 1948” was published in “Granta 17” in 1985.

His second novel, “An Artist of the Floating World”, is set in post-World War II Japan and focuses on Masuji Ono who reflects on his past career as a political artist of imperialist propaganda. The book, released in 1986, was shortlisted for the “Booker Prize” and won the “Whitbread Book of the Year Award” that year.

In 1989, he bagged the “Man Booker Prize for Fiction” for “The Remains of the Day”, in which Butler Stevens narrates in first person his professional and personal relationship with former colleague, housekeeper Miss Kenton. The novel was adapted into an eponymous film in 1993, starring Anthony Hopkins and Emma Thompson, which went on to win eight 'Academy Award' nominations.

His next novel, 'The Unconsoled' (1995), which describes the frustration of a famous pianist with his inability to take control of his commitments before a performance, marked a radical stylistic departure from his previous works. The book initially received overwhelmingly negative reviews for being “indecipherable”, but won the “Cheltenham Prize” that year and in 2006 was voted the third “best British, Irish, or Commonwealth novel from 1980 to 2005”.

He ventured into the detective novel genre with his fifth novel, “When We Were Orphans”, which was released in 2000. Despite the fact that it is considered one of his weakest works, a view he himself supports, the novel went on to win a nomination for “Man Booker Prize” that year. The next year, he published the short story “A Village After Dark” in “The New Yorker”.

In 2005, he released his sixth novel, “Never Let Me Go”, a dystopian science fiction novel which was adapted into a film in 2010 and a Japanese television drama in 2016. 'Time' magazine named it the best novel of the year and included it in “TIME 100 Best English-language Novels from 1923 to 2005”. The book was also shortlisted for the 2005 “Booker Prize”, the 2006 “Arthur C. Clarke Award” and the 2005 'National Book Critics Circle Award’.

In the following years, he wrote short stories like “Crooner”, “Come Rain or Come Shine”, “Malvern Hills”, “Nocturne” and “Cellists”, which were published in “Nocturnes: Five Stories of Music and Nightfall” in 2009.

His latest novel, 'The Buried Giant', released in 2015, is an existential fantasy tale set immediately after Arthurian Britain. The novel earned mixed reviews from critics.

Kazuo Ishiguro is also a screenplay writer who worked on two television films for Channel 4, “A Profile of Arthur J. Mason” and “The Gourmet” in 1984 and 1987 respectively. He was the original screenplay writer of the 2003 Canadian film “The Saddest Music in the World” and also wrote the 2005 drama film “The White Countess”.

In 2002, after he chose Stacey Kent’s “They Can’t Take That Away from Me’ for his “Desert Island Discs”, the jazz singer asked him to contribute lyrics to her album “Breakfast on the Morning Tram”. The album received Grammy nomination in 2009, following which he continued to write songs for her 2011 album, 'Dreamer in Concert', her 2013 album, 'The Changing Lights', and her 2017 album, “I Know I Dream”.

Kazuo Ishiguro’s most celebrated work so far is his third novel, 'The Remains of the Day’, which has been adapted into a film, a BBC radio program and a musical.

His 2005 novel, “Never Let Me Go”, has also earned him many awards and accolades, and was adapted into a film, a stage play and a TV show.

Kazuo Ishiguro received the Nobel Prize in Literature in 2017 for his illustrious literary career.

In 1989, he won the Man Booker Prize for his novel “The Remains of the Day”.

In 1982, he won the Winifred Holtby Memorial Prize for his novel “A Pale View of Hills”.

Kazuo Ishiguro met social worker Lorna MacDougall at the West London Cyrenians homelessness charity in Notting Hill while working as a residential resettlement worker there. They got married in 1986 and have a daughter named Naomi.

According to Kazuo Ishiguro, he is often surprised to think how generous his neighbors have been in a new country after the war. However, the only times he felt uncomfortable were while playing war games with friends, and often campaigned for fighting the Germans and not the Japanese.

In the life of Kazuo Ishiguro, who is considered one of the most influential writers of the world literature of the 21st century, the description of universal principles and the example of the writer's famous works are scientifically approached.

It led to the emergence of unique writers who presented their immortal and rare works to the literature of Britain and the world.

The Japanese writer tried to draw the attention of others to his tragic history and to create works of art describing the Second World War.

Kazuo Ishiguro's works of art are reflected in his themes, but show the tragedy of society, when society thinks about the future, remembers its past, cannot live with the past, otherwise a healthy society showed that it cannot be built.

Kazuo Ishiguro is one of the first echelons of the fast-moving literary train, and he has already proved that the Japanese can write better in English than the British.

Kazuo is one of the first echelons of the fast-moving literary train, and he has already proved that the Japanese can write better in English than the British. In fact, his language did not come out in English, he set foot on British soil at the age of five. At the same time, the author emphasizes that his works have a "universal" character that can be understood by any person. Indeed, the theme of Kazuo Ishiguro's works is mainly human. Adib describes universal problems and relationships in his works.

Undoubtedly, at the same time in the works of Kazuo Ishiguro

In the image of the heroes and the example of the time and space that surrounds them, it is possible to realize universal principles.

It is no exaggeration to say that Kazuo Ishiguro's works and his characters are still with us.

All of us are familiar with the universal feelings and worldview embodied in them. Kazuo Ishiguro's greatest achievement is that he understood these principles, penned them and continues to convey them to the reader.

REFERENCES

1. Ishiguro K. *A Pale View of Hills*/ K. Ishiguro. Vintage, 1990. 80 p.
2. Ishiguro K. *Never let me go*/ K. Ishiguro. Vintage, 1990. 208 p.
3. Ishiguro K. *The Remains of the Day*/ K. Ishiguro. Vintage, 1990. 256 p.
4. Scherzinger K. The butler in passage: the liminal narrative of Kazuo Ishiguro's *The Remains of the Day* // *Literator: Journal of Literary Criticism, comparative linguistics and literary studies*. FindArticles.com. 21 Nov, 2009. 113-132 betlar.
5. Любеева С.В. Проблема отцов и детей в рассказе К. Исигуро «A Strange And Sometimes Sadness» // *#ScienceJuice2020/ Сборник статей и тезисов*. Московский городской педагогический университет. Москва. 2021. 37–45 b.
6. Merkulova M.G., Kirdyaeva O.I., Lyubeeva S. Englishness of K. Ishiguro's novel "The Remains of the Day" // *Время и культура в лингвистике и литературоведении = Time and Culture in linguistic and literary discourse*. материалы I Международного colloquiuma. Москва, 2021. 97–102 betlar.
7. Любеева С.В. Внутренний слой макроконцепта "английскость" в романе К. Исигуро "Остаток дня" // *Язык и литература в проблематике современных гуманитарных наук*. сборник научных трудов по лингвистике и литературоведению. Московский городской педагогический университет. Москва, 2021. 103–108 betlar.

8. Bigsby Ch. and Ishiguro, K. An interview with Kazuo Ishiguro. European English Messenger, Autumn, 1990. 2-29 betlar.
9. Amandjanovna, I. D. (2022). Modern Mechanisms of Student Knowledge Development and Control in English Language Teaching. Online Journal of Innovation in the Social Sciences, 2(6), 19-23p.
10. Amandjanovna, I. D. (2022). Methodology of using modern methods and tools in teaching English. Online Journal of Innovation in the Social Sciences, 2(6), 11-15p.
11. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.

THE LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE

Mo‘minova Shaxnozaxon Uchqun qizi

Profi University Navoiy filiali Ingliz tili o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257971>

Abstract. *This study explores the linguistic features of modern English slang and its cultural implications. It examines how slang reflects social identity, generational differences, and cultural trends, influenced by factors like youth subcultures, pop culture, and technology. The research highlights slang’s role in language evolution and its impact on mainstream communication.*

Keywords: *slang, modern English, linguistic features, social identity, cultural trends, language evolution, youth subcultures, pop culture, technology, communication.*

The English language is a prism combining multitudes of cultures, history, and daily life and has grown more vibrant as centuries pass. All languages have their colorful and dynamic features, and two of the important ones found in English are idioms and phrasal verbs, which provided meaning larger than the words in their gracious forms and impressive meanings etched inside a particular culture. Such colorful phrases may be out of just linguistic contexts but have deep connection to the psyche, laughter, and ethics of the people who speak English in particular and English language in general. Idioms and phrasal verbs are used in constitutive context from the streets of London to offices of New York in a way makes the speech interesting, pinpoints and interactive.

For second language learners, these expressions may be problematic but let’s say on the other side, they can be understood as one of the most interesting parts of the process of achieving fluency. But unlike formal vocabulary, phrasal verbs bear resistance to translation and specific cultural knowledge context adds a synonym chip to their worth. But this limitation also provides an insight, where language of English culture can be penguin, where words of ‘break the ice’ puts forward the basic interaction elements to be used and ‘pick up the pieces’ is the optimism, possibility is all what stands after defeat. For language learners, understanding and mastering these expressions can be one of the most challenging yet rewarding aspects of acquiring fluency. Unlike formal vocabulary, idioms and phrasal verbs often resist direct translation and require an understanding of cultural context to fully grasp their meaning. But this challenge also presents an opportunity to dive deeper into the culture of English itself—where a phrase like “break the ice” reveals the social dynamics of interaction, or “pick up the pieces” speaks to the human tendency to rebuild after failure. This article explores the role of idioms and phrasal verbs in the culture of English, examining how these expressions reflect and shape the way people think, relate, and interact. By understanding their origins, meanings, and usage, we can gain a richer appreciation of both the language and the cultural narratives that inform it. Idioms are fascinating linguistic features that are an integral part of the English language. They are expressions whose meanings are not deducible from the individual words within them. Instead, idioms take on a figurative or symbolic meaning, often rooted in historical events, cultural practices, or social norms. Understanding idioms is crucial for mastering English and, more importantly, for gaining insight into the culture and history of English-speaking communities. An idiom is a phrase or expression that has a meaning different from the literal interpretation of its individual words. For example, the phrase "kick the bucket" does not refer to the literal act of kicking a bucket, but instead

means "to die." Similarly, "break the ice" does not mean to physically break ice, but refers to the act of starting a conversation or easing tension in a social situation.

Idioms are often fixed expressions, meaning their form and structure do not change. For instance, you cannot say "kick the buckets" or "breaking the ice" and expect to maintain the idiomatic meaning. This characteristic of idioms presents a challenge for non-native speakers, who may struggle to understand or use them correctly. One of the most fascinating aspects of idioms is their cultural significance. Because idioms are not based on literal meanings, they often reflect the history, customs, and values of the people who use them. In many cases, idioms originate from historical events or traditional practices. For example, the idiom "spill the beans" comes from an ancient Greek method of voting, where beans were used as ballots. If someone accidentally spilled the beans, the vote would be revealed prematurely. Over time, this evolved into an idiom meaning to accidentally reveal a secret. Similarly, the phrase "under the weather" is believed to have originated from sailors, who, when feeling ill, would go below deck to avoid the rough weather on the ship. The expression has since been adopted more broadly to describe anyone feeling unwell, even if not on a boat. Through idioms like these, language becomes a mirror reflecting the daily life, environment, and values of the culture from which they originate. Idioms add color and vibrancy to the English language, making it more engaging and expressive. They are used extensively in everyday conversations, literature, film, and even advertising. For example, when someone says they are "feeling on top of the world," they are expressing a state of extreme happiness or success, a sentiment far more vivid than simply saying "I feel happy."

In casual conversation, idioms also serve a social function by signaling group membership or cultural fluency. When native speakers use idioms, they often rely on shared knowledge and experiences that make the conversation more natural and intimate. For non-native speakers, understanding these idioms helps them feel more integrated into the culture, while also making their speech sound more authentic and fluid. In literature and media, idioms provide a way for writers and filmmakers to communicate complex emotions, concepts, or moods without having to resort to lengthy explanations. Phrases like "a rolling stone gathers no moss" convey a philosophical idea about the nature of life and personal growth in a simple and memorable way. Idioms are also a key feature of humor and satire in English, adding depth and wit to dialogue. Think of how often characters in sitcoms or movies use idioms for comedic effect—"that's a piece of cake" or "it's not my cup of tea" both inject a playful tone into ordinary conversations.

Idioms are also a reflection of national identity and local culture. For example, British English, American English, and Australian English all have their own distinct sets of idioms, many of which reflect specific cultural references, social mores, or historical events. A phrase like "a penny for your thoughts" is well-known in the UK and US, but it may not be understood or widely used in other English-speaking countries. Similarly, Australian English has idioms such as "fair dinkum" (meaning genuine or true), which may be puzzling to those unfamiliar with the Australian dialect.

Through idioms, speakers convey more than just meaning—they communicate a sense of belonging and shared understanding. Knowing and using idioms appropriately is often seen as a marker of language fluency and cultural integration, signaling that the speaker is not just linguistically competent but also culturally attuned to the nuances of the language. In professional settings, idioms have both a functional and a cultural role. They are often used to add emphasis, express urgency, or simplify complex ideas. For example, in a business meeting, someone might

say, "Let's not reinvent the wheel," meaning that they prefer to avoid unnecessary work and build upon existing ideas or solutions. Similarly, "get the ball rolling" is a common idiom used to indicate the start of a project or initiative.

For non-native speakers, idioms in business English can be particularly challenging, as they are not always intuitive or easy to translate. A phrase like "think outside the box" may not make sense when translated directly into another language, which is why understanding idioms is essential for effective communication in international business. Moreover, idioms can help businesses create more compelling advertising and branding campaigns. Phrases like "the real deal" or "think big" can inspire confidence and motivate consumers, conveying a sense of trust and authenticity. Phrasal verbs are an essential component of everyday English, particularly in informal speech and writing. They consist of a verb combined with one or two particles—either prepositions or adverbs—that together create a meaning distinct from the original verb. While phrasal verbs may appear simple on the surface, their meanings are often figurative and can vary depending on context, making them both challenging and fascinating to learn. A phrasal verb is a verb + particle combination that results in a new meaning. The particle can be a preposition (such as in, on, at, off) or an adverb (such as up, down, out, away), and together they change the original meaning of the verb. For example, the verb "pick" on its own means to choose, but when paired with "up," it becomes "pick up," meaning to gather something, lift it, or even learn something (e.g., "pick up a language"). Similarly, "turn" means to rotate, but "turn off" means to deactivate or stop something (like a light or a machine).

Some of the most commonly used phrasal verbs include:

"Give up" (to stop doing something, e.g., "I gave up smoking.")

"Look after" (to take care of something or someone, e.g., "Can you look after my dog while I'm away?")

"Run into" (to meet someone unexpectedly, e.g., "I ran into an old friend at the store.")

"Take off" (to leave the ground or become successful, e.g., "The plane will take off in ten minutes." or "Her career really took off last year.")

Phrasal verbs are abundant in English, especially in spoken and informal contexts. They're used by native speakers on a daily basis and form a major part of conversational English. However, they can be confusing to non-native speakers, particularly because the meaning of the verb can change dramatically depending on the particle it's combined with. Phrasal verbs are often favored in informal English because they offer a more conversational, direct, and flexible way of expressing ideas. They make speech sound natural and fluid, and they help English speakers convey complex ideas or emotions succinctly. Informal Communication: In casual speech, phrasal verbs are commonly used to make sentences sound less formal and more approachable. For instance, instead of saying, "Please be quiet," a speaker might say, "Can you keep it down?"—the latter being a phrasal verb that softens the request while still getting the message across.

Efficiency and Clarity: Phrasal verbs are often more concise than their one-word synonyms. For example, the phrase "take over" is a quicker way of saying "assume control of," and "bring up" (to mention or introduce) is simpler than saying "raise the topic."

Creating Familiarity and Connection: Using phrasal verbs allows speakers to connect with their audience on a more personal level. Phrasal verbs are often linked to idiomatic expressions and everyday activities, which helps to create a sense of familiarity. For example, saying "He's really going places" implies that someone is successful or is on a positive trajectory—an idea that is easily understood through this concise, idiomatic

expression. Expressing Emotional Tone: Many phrasal verbs have a layer of emotional or social tone, which can be used to convey subtleties in speech. For example, "break down" can refer to a literal mechanical failure, but it can also be used metaphorically to describe a person's emotional breakdown, thus adding depth to the conversation. Similarly, "cheer up" can imply emotional support or encouragement, especially in casual settings.

Phrasal verbs cover a wide range of situations and emotions. Here are a few examples with explanations of their meanings:

"Come up with": To think of an idea, solution, or plan.

"She came up with a great idea for the party."

"Set up": To arrange or organize something.

"We need to set up a meeting for next week."

"Take after": To resemble or be similar to someone, especially a family member.

"He really takes after his father in terms of personality."

"Run out of": To use up all of something.

"We've run out of milk, so I need to go to the store."

"Hang out": To spend time relaxing or socializing with others.

"Do you want to hang out at the mall later?"

"Pick up": To gather or collect something, or to learn something.

"I'll pick up the kids from school." / "He picked up French in just a few months."

"Call off": To cancel something.

"They called off the meeting because of the weather."

"Give in": To surrender or yield to something.

"He didn't want to go to the party, but he eventually gave in."

While phrasal verbs are mostly used in informal communication, they can also play important roles in more formal settings, including business and professional English. However, in formal speech or writing, it is often preferable to use their more standard or "pure" verb forms. For instance, instead of saying "wrap up" a meeting, a business professional might say "conclude" or "finish" the meeting. But in everyday workplace communication or less formal settings, phrasal verbs like "bring up" (introduce a topic), "look into" (investigate), or "carry out" (perform) are common and perfectly acceptable. In more casual contexts, like conversations with friends, family, or in media like films and television, phrasal verbs help to create a relaxed, natural tone. They also allow speakers to express themselves creatively. For instance, someone might say, "I'm really looking forward to the weekend," which is a simpler, more natural way of saying "I am eagerly anticipating the weekend." For non-native speakers, phrasal verbs present several challenges. The most obvious is the fact that their meanings cannot be easily guessed from the individual words. "Break up" means to end a relationship, but "break" and "up" individually don't convey this meaning. This non-literal quality can make it difficult for learners to understand and use phrasal verbs correctly. Additionally, many phrasal verbs are separable (the object can be placed between the verb and the particle) or inseparable (the object must follow the particle). For example, "pick up the phone" (separable) vs. "run into someone" (inseparable). Mastering these rules can be tricky for learners, especially when considering the large number of phrasal verbs with multiple meanings.

Idioms and phrasal verbs are not only integral parts of the English language but also rich reflections of the culture, history, and social values of English-speaking communities. They serve as windows into how people think, interact, and perceive the world around them. By

analyzing these expressions, we can uncover deeper cultural insights and better understand how language evolves alongside societal changes. Both idioms and phrasal verbs carry with them a cultural imprint, often linking the language to specific historical events, social practices, and values. In many cases, these expressions originate from real-life situations, and understanding their roots can help learners gain insight into the culture that birthed them. For example, the idiom *"kick the bucket"* (meaning "to die") has been traced back to a historical practice in which animals were hung by the legs and kicked as a means of slaughter. Over time, this seemingly macabre phrase evolved into an expression used to refer to human death. Similarly, *"spilling the beans"* comes from ancient Greece, where beans were used as ballots for voting. If someone accidentally spilled the beans, the vote was prematurely revealed—hence the idiom's figurative meaning of *"revealing a secret."*

Phrasal verbs, too, often reflect aspects of cultural life. Take *"take off"*—in aviation, it literally refers to the moment a plane leaves the ground, but in common parlance, it also means to become successful or to leave unexpectedly. This dual meaning highlights both the significance of travel (particularly air travel) in modern life and how something can "take off" or "soar" in a figurative sense, drawing on the same imagery of ascent. The figurative meanings of idioms and phrasal verbs often embody values, habits, or phenomena in the society where they originated. This is particularly evident in phrases that involve metaphors of nature or the physical world, such as *"under the weather"* (meaning feeling ill), which may reflect the challenging conditions that sailors or farmers historically faced. Such expressions connect language to the lived experiences of the people, making idioms and phrasal verbs invaluable cultural artifacts. As English has become a global language, its idioms and phrasal verbs have spread across borders and undergone modifications in different regions and contexts. This widespread usage has led to the adaptation of idiomatic expressions by non-native speakers, as well as the creation of new ones that reflect global influences.

For example, an idiom like *"break the ice"* (to initiate a conversation and ease tension) is universally understood in English-speaking cultures, but its equivalent may differ in other languages. In French, *"briser la glace"* (literally "break the ice") also conveys a similar meaning, but in other cultures, the phrase might be represented differently, showing how the metaphor of "ice-breaking" is part of the universal human experience of overcoming social barriers.

At the same time, non-native speakers might adapt idioms or invent new ones based on their own cultural experiences. For instance, in global business English, phrases like *"think outside the box"* or *"touch base"* have been borrowed from American English and become part of the global business lexicon, often with localized meanings depending on the cultural context. In turn, non-native English speakers may create their own phrasal verb equivalents or idiomatic phrases in English that carry a more specific or localized meaning, blending their native languages with English. This ongoing cultural exchange and adaptation contribute to the evolution of both idioms and phrasal verbs in the globalized world, highlighting how language both shapes and is shaped by culture. One of the most compelling aspects of idioms and phrasal verbs is their role in humor and creativity. Both types of expressions allow speakers to express abstract concepts, emotions, or complex ideas in colorful, often playful ways. This capacity for creativity is particularly evident in informal communication, where speakers use idiomatic language to connect with others on a deeper, more personal level.

For example, in the phrase *"raining cats and dogs"* (meaning it's raining very heavily), the absurd imagery of animals falling from the sky creates a humorous mental picture, making the expression memorable and vivid. Such expressions bring a level of inventiveness to language

that is not easily conveyed by literal language alone. Humor in idioms and phrasal verbs also often reflects cultural attitudes, from British wit and irony to the directness of American English, or the laid-back humor found in Australian slang.

Moreover, idioms and phrasal verbs are a means by which speakers identify with particular social groups, regions, or generations. Many idiomatic expressions are geographically specific, tied to the history or humor of a particular culture. For instance, *"chew the fat"* (meaning to have a long, relaxed conversation) has roots in the British and American cultures, where people would chew on preserved fat as a simple, casual activity. Similarly, in American English, phrases like *"hit the road"* (meaning to leave or start a journey) tap into the cultural significance of road trips and the freedom of the open road—a value that has been celebrated in American literature, music, and film. In this way, idioms and phrasal verbs help forge a cultural identity, signaling to others where you come from and what you value. They create a sense of belonging and solidarity among speakers, as they are understood primarily within specific linguistic communities. For example, a British person might refer to someone as *"barking up the wrong tree"* (meaning making a wrong assumption), which carries particular connotations within British culture, but could be puzzling to someone from a non-English-speaking background. Phrasal verbs, in particular, are an essential feature of informal English and serve to create a conversational tone that is more relaxed and approachable. Their flexibility and wide usage make them a crucial part of spoken language, particularly in everyday situations, and are an important aspect of understanding the cultural dynamics of informal communication. For example, phrasal verbs like *"hang out"* (to spend time with friends) or *"blow up"* (to lose one's temper) reflect how native speakers tend to use simple, direct expressions to convey emotions or actions in a way that feels more natural and relatable than using formal vocabulary. In social contexts, such as among friends or peers, these expressions help build rapport and ease communication, often making the speaker sound more genuine and authentic.

In the workplace or business settings, while more formal language might be used in written communication or presentations, phrasal verbs are still prevalent in meetings, brainstorming sessions, or casual interactions among colleagues. For instance, *"get ahead"* (to advance in one's career) or *"take over"* (to assume control of a task) help create an informal, efficient means of communication in environments that might otherwise rely on more complex or technical language.

As language continues to evolve, idioms and phrasal verbs have adapted to reflect technological advances and new societal norms. The rise of social media, digital technology, and global interconnectedness has introduced new phrases and redefined old ones. Terms like *"log in"* and *"log out"* (relating to accessing online accounts) are now part of everyday conversation, and idiomatic expressions like *"surf the web"* or *"scroll through"* have emerged to describe digital behaviors. These new idioms and phrasal verbs, in turn, reflect how technology influences culture and the way people interact with the world. The rapid evolution of language in the digital age further highlights the adaptability of idioms and phrasal verbs as they reflect shifting cultural trends and technological realities.

Idioms and phrasal verbs are not just linguistic expressions—they are living pieces of culture that breathe life into the English language. Through their vivid metaphors and figurative meanings, these expressions offer us a glimpse into the history, values, and social dynamics of English-speaking communities. From reflecting historical events to capturing the humor and creativity of everyday speech, idioms and phrasal verbs are deeply intertwined with the way people think, communicate, and connect. For learners of English, mastering idioms and phrasal

verbs is a gateway to understanding not just the language, but the culture that shapes it. These expressions enrich communication, making it more expressive, relatable, and authentic. They also foster a sense of belonging, as speakers share in the cultural references and social nuances that these phrases carry.

Ultimately, idioms and phrasal verbs highlight the fluid, evolving nature of language, showcasing how it adapts to the needs and experiences of its speakers. By embracing these expressions, we not only enhance our linguistic proficiency but also gain a deeper understanding of the cultural fabric of the English-speaking world. Whether in everyday conversations or in the creative arts, idioms and phrasal verbs will continue to be integral to the way we communicate, express emotions, and tell stories.

NAVOIY VILOYATIDA TURIZM: SALOHİYAT VA IMKONIYATLAR

Narzullaev Umidjon Ortiqovich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent Navoiy davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257975>

Respublikada turizm haqida gap ketganda, eng avvalo butun jahonni hayratga soluvchi asoriatlilar jamlangan Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabiz singari tarixiy va me'moriy yodgorliklarga boy qadimiy shaharlari ko'z o'ngimizga keladi. Biroq Respublikamizning Navoiy viloyati turizm industriyasini rivojlantirishda imkoniyatlari ham tarixiy shaharlarimizdan qolishmasligini quyidagilardan ko'rishimiz mumkin;

Birinchidan, Navoiy viloyatining yaqin-uzoq joylarida tarixiy va madaniy yodgorliklari, diqqatga sazavor joylari ko'p. Navoiy viloyatida 339 arxeologiya, arxitektura va san'at yodgorliklari ro'yxatga olingan. Shulardan 38 tasi Respublika yodgorliklari ro'yxatiga kiritilgan, 30 tasi mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan yodgorliklardir.⁸⁹

Navoiy viloyati hududidagi madaniy ob'ektlar soni va toifasi

№	Madaniy meros ob'ektlari	Respublika ahamiyatidagi	Mahalliy ahamiyatga ega	Jami
1	Arxeologiya	-	100	100
2	Me'morchilik	15	51	66
3	Mahobatli san'at ob'ektlari	-	60	60
4	Muqaddas ziyoratgoh joylar	3	10	13
	Jami	18	221	239

Navoiy viloyatining mamlakatimiz xaritasida joylashuvi ham o'ziga xosdir. U O'zbekistonning hududining qoq o'rtasida, markaziy qismida joylashgan. Viloyatning katta qismini Qizilqum egallagan. Qadimdan bu voha jonsiz va jazrama cho'llar o'rtasida Olloh yaratagan yo'lak bo'lib, Sharq va G'arbning madaniy muloqoti, xalqlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ularning ma'naviy - g'oyaviy uzviyligini bog'lash uchun xizmat qilgan, o'tmishda bu vohada Buyuk ipak yo'li o'tgan. Bu yo'lida SHarqning eng go'zal shaharlari Buxoro va Samarqand joylashgan. Karmana bu ikki maftunkor shaharlarni bog'lovchi vazifani bajargan. Buyuk Ipak yo'li shaharning janubiy-sharq tomonidan boshlanib, uning janubiy - g'arb tomonidan o'tib ketgan. SHuning uchun ham Karmana o'sha davr yirik savdo markazlaridan biri bo'lgan. YUNESKOning qarori bilan yuzdan ortiq mamlakatlar vakillari ishtirokida 1990 yil sentabr oyida qadimgi Ipak yo'li bo'yicha o'tkazilgan turistik mashrutga Karmana shahri ham kiritilib, tadbir qatnashchilari Karmanada bo'lib, uning tarixi bilan tanishishgan.⁹⁰ Karmanada MirSaid Bahrom maqbarasi (XI asr), Raboti Malik karvonsaroyi va sardobasi (XI asr), Qosim SHayx majmuasi (XVI asr), kabi me'moriy yodgorliklar mavjud.

Raboti Malik Markaziy Osiyodagi eng qadimgi monumental arxetektura yodgorligi hisoblanib, Qoraxoniylar davri me'morchiligining mumtoz namunasidir. Raboti Malik

⁸⁹ Иноятлов С. Амир Темур Работи Маликда.-Т.: Шарқ, 1998. Б-47.

⁹⁰ <http://uz.Navoi.ru>.

karvonsaroyi Karmanadan 18 km g'arbda joylashgan bo'lib, karvonsaroydan tashqari, atrof va chegarani qo'riqlash istehkomi vazifalarini ham bajargan. Karmana va Tavois o'rtasida Buyuk Ipak yo'lidan o'tuvchi yo'lovchilar uchun muhim va zaruriy qo'nalga xizmatini ado yetgan. U 1069-1079 yillar orasida Buxoroda hukmronlik qilgan sultonlardan bo'lgan Tamg'achxon Ibrohim (1046-1068)ning o'g'li Shamsulmulk Nosir ibn Ibrohim (1068-1080) qurdirgan⁹¹. Rabot Malik qadigi me'morlar tafakkuri mahsuli, naqqoshlik imte'dodining yorqin namunasi sifatida asrlar davomida kishilarni o'ziga jalb etib kelmoqda.

Mir Said Baxrom maqbarasi Karmananing markaziga yaqin joyda joylashgan. Maqbara X-XI asrga xos bo'lib, bu yodgorlik qurilishi jihatdan Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasini yeslatadi.

O'zbekistondagi eng nodir qurilish inshootlaridan biri bu Qosim Shayx me'morchilik majmuasidir. Uning tarkibiga Qosim Shayx xonoqosi, daxma, ziyoratxona va Buxoro amiri Abdulahadxon qabri kiradi.

Ikkinchidan, O'z bag'rida minglab qoya tosh suratlarini jamlagan Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorligi Navoiy viloyatida Qoratog'ning janubiy yon bag'rida joylashgan.

Sarmishsoy darasi qoyatoshlariga o'yib ishlangan rasmlar galeriyasi qadimgi ajdodlarimiz qoldirgan ajoyib, betakror san'at, ma'naviy madaniy yodgorligi bo'lib, rasmlar jez, temir, tosh asboblari bilan urib-o'yib, cho'kichlab sxematik, kontur, soya va naqshdor uslublarda did bilan ishlangan.

Sarmishsoy qoya tosh tasvirlari X.I.Muhammedov tomonidan 1958 yil aniqlangan.⁹² Bu petrogliflarni birinchi bo'lib N. Toshkentboyev ilmiy tadqiq yetdi.⁹³ Sarmishsoy petrogliflarini o'rganish XX asr 60 yillarida arxeolog olim A.Kabirovning, keyinchalik O'zR.F.Aning Samarqand Arxeologiya instituti katta ilmiy xodimi M.Xo'janazarovning ilmiy izlanishlari tufayli eng qadimgi odamlar, ularning mashg'ulotlari, boy hayvonot dunyosi, bir qator diniy, afsonaviy va turli xil rasmlardan iborat 4000 mingdan ortiq 40 turdagi suratlar o'rganildi.

Sarmishsoy darasi qoya toshlarida alohida turgan, raqsga tushayotgan odamlaning, kamondan o'q otayotgan merganlarning, otida chopib ketayotgan chavandozning, uzun shoxli ibtidoiy buqa va bug'ularning, sher va boshqa yirtqich hayvonlarning, shuningdek, tog' takalari, oxu, to'ng'iz, it, bo'ri, ot, tuya kabi boshqa hayvonlarning tasvirlari mohirona aks yetgan. Shu bilan birga hayvonlarning yakka tartibda yoki ko'plashib ov qilish manzaralari uchraydi. Qoyalarda quyosh belgisi, ilonlar, qush va har xil geometrik shakillar ham uchraydi.

Hozirgi kunda Sarmishsoyni merosini avlodlarga qoldirish, uni asrab avaylash borasida, YUNESKO ning madaniy merosi ro'yxatiga kiritish masalalarida ko'plab ishlar olib borilmoqda. Jumladan 2004 yil oktabr, 2008 yil noyabr oylari bo'lib o'tgan Navoiy shahri va Sarmishsoyda o'tkazilgan xalqaro konferensiyalarni misol qilishimiz mumkin. Sarmishsoy rasmlar galeriyasi, ayni paytda davlatimiz tomonidan muhofaza qilinib, bu yodgorlik davriga xos san'atning ochiq osmon ostidagi muzey sifatida o'tmish madaniyat tariximiz bilan qiziquvchilarning qadamjoyiga aylangan.

Sarmishsoy 2008 yilda YUNESKO tashkilotining dunyo madaniy merosi dastlabki ro'yxatiga kiritilgan⁹⁴.

⁹¹ Немцева Н.Б. Работы-и-Малик. В.Кн. Художественная культура Средней Азии IX-XIII века (Сборник статей). – Т., 1995, с-24.

⁹² Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 32 нашри. Т. «Фан». 2001 йил, 24 бет.

⁹³ Знамя дружбы. Сармишсай музей под открытым небом. 2004 г 8 октябрь.

⁹⁴ Хўжаназароя М. Қояга муҳирланган тарих. 2008 йил 2-3-4 сон, 83-бет.

Darhaqiqat dunyo olimlari nigohiga tushgan, “Zangori osmon ostidagi muzey”⁹⁵ deb ta’rif etilayotgan Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorligi turistlarning sevimli maskanga aylangan.

Uchinchidan, Mamlakatimizda dunyoga mashhur va xorijiy sayohatchilarni jalb qiluvchi qadimiy shaharlar, tarixiy yodgorliklari bilan bir qatorda ekoturizm bilan bog‘liq bo‘lgan betakror go‘zal tabiat, landshaft (sahro, cho‘l-adrlar, tog‘lar, past tekisliklar)lar mavjud.

Yurtimizning go‘zal tabiati, xilma-xil noyob o‘simlik va hayvonot dunyosi, nodir xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan arxeologik topilmalar, paleontologik qoldiqlar, dunyoda kam uchraydigan geologik kesimlar, 38 mln.gektardan ortiq bo‘lgan ovchilik – baliqchilik yer maydonlariga ega, ulardan 1,0 mln. gektari ko‘llar, daryolar, suv omborlari, 800 dan ortiq tabiiy yodgorliklar mavjud⁹⁶. Ekologik turizmni rivojlantirish uchun Navoiy viloyatida juda katta imkoniyatlar mavjud.

Navoiy viloyatidagi eng katta suv havzasi - Aydarko‘ldir. 1969 yilning qishi o‘lkada uzoq va juda qorli bo‘ldi. Bahorda bu suv ko‘tarilishiga va Sirdaryoning toshib ketishiga olib keldi. Suvning halokatli darajasi Charvoq suv ombori va ko‘pgina aholi zich yashaydigan tumanlarni yuvib ketish xavfini tug‘dirdi. Shunda ortiqcha suv avariya shlyuzi orqali sho‘rxok Arnasoy chuqurligiga oqizib yuborildi. Shu tariqa Qizilqum sahrosida suv havzasi Aydarko‘l paydo bo‘ldi.

O‘zining betakror tabiati, jozibali suv dunyosi, o‘simlik, hayvonot va ortafaunasi Aydarko‘lni Qizilqumning go‘zal “javohiri” nomini olishiga to‘la asos bo‘la oladi. Aydarko‘l sharoitlari egzoturizmni va ekoturizm rivojlantirish uchun juda qulaydir. Bu yerga Birlashgan Arab Amirliklaridan ushbu moviy suvlarda dam olish va ov qilish maqsadida tez tez kelishlari fikrimiz isbotidir.

To‘rtinchidan, viloyatdagi yana bir ekoturistik mashrutlardan biri Qizilqumdir. Qizilqum – Yevroosiyoning eng yirik sahrolaridan biri hisoblanib, shimolda Orol dengizi sohilidan, janubda Zarafshon daryosi yonidagi nisbatan tor farovon oazisgacha cho‘zilgan. Qizilqum bitmas tuganmas yer osti va yer usti boyliklariga ega. “Navoiy viloyatida Olooh o‘zi xalqimizga in‘om yetgan, yurtimizni baquvvat, qadr - qimmatimizni baland, qo‘limizni uzun qiladigan, odamlarning farovon turmushiga asos bo‘ladigan ko‘pdan-ko‘p tabiiy boyliklarning ulkan zahiralari mavjud. Bularning eng asosiysi-o‘zining yuksak sifati bilan butun dunyoda mashhur bo‘lgan Qizilqum oltinidir”.⁹⁷ Mutaxassislarning ta’kidlashicha, Mendeleyevning davriy sistemasiga kiruvchi barcha elementlar bu yerda mavjud.

Beshinchidan, tabiatning takrorlanmas mo‘‘jizasi, tariximizning yodgorligi - Chashma suvi, uning baliqlari, Chashma atrofidagi me‘moriy obidalar bu yerga kelgan kishilarni qiziqtirib kelmoqda. Nurotaga kelayotgan ziyoratchilarning eng ko‘p tashrif buyuradigan joyi “Chashma” me‘moriy majmuasi bo‘lib, ko‘p asrlik tarixga ega ulug‘vor maskan. Akademiklar Yahyo G‘ulomov va Ahmadali Asqarovlarning yozishlaricha “Chashma” sohilidagi madaniy qatlam yoshi 40 ming yilga teng.⁹⁸ Nurota “Chashma” suvining shifobaxshligini birinchi marta 1912 yilda Petrogradlik mashhur rus olimi N.A.Dimo kimyoviy analiz qilib, rad qilib bo‘lmaydigan darajada asoslab bergan. Olimning ilmiy izlanishlarilariga ko‘ra “Chashma” suvining tarkibida xlor, sulfat, kaliy, kalsiy, magniy, kremniy, karbonat, antriy kabi shifobaxsh mineral tuzlari

⁹⁵ Кабиров А. Сармишсой қоя тош тасвирлари. – Т.: Шарқ, 1976. –Б-7.

⁹⁶ Экология хабарномаси // Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш концепцияси №6 2007 10 бет

⁹⁷ Қаранг: Каримов И.А Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-провард мақсадимиз. 8-жилд, Т.: Ўзбекистон, 2000. Б-155; Ўзбекистонда кон металлургия тарихи: ўтмиш ва бугуни. Навоий шахри.,2007; Кучерский Н.И., Аставцатурян.Г.Г, Бердникова Е.А, Навоийский горно металлургической комбинат. Т.: Шарқ, 2002; Кучерский Н.И. Флагман индустрии независимого Узбекистана. Т.: Шарқ, 1997. ва. б.

⁹⁸ <http://uz. Navoi.ru>. 2009 йил 17 август.

borligi hamda qator mikroyelementlar mavjudligi aniqlangan. Moskva gidrogeologiya institutining geofizik olimi A.I.Ivanchenko Chashma suvidan olingan analizlarga ko'ra, suvda kaliy va radon gazlari mavjudligi xususida ilmiy tajribalar olib borgan. Nurota "Chashma" bulog'idan sekundiga 360-400litr sig'mda suv chiqadi.⁹⁹ "Chashma" suvi tiniq, tozaligi, shifobag'sh mikroyelementlarga boyligi, haroratning qishin-yozin Q19 gradusda bo'lishi va suvning juda yumshoqligi, uning nafaqat O'rta Osiyo yoki sobiq Ittifoq hududida, balki jahonda yagona ekanligidan dalolat beradi. Chashma suvida asosan shirmohi baliq, ilmiy tilda marinka balig'ining yashashi ham suvning o'ta tozaligidan dalolatdir.

Oltinchidan, o'zbek, qozoq, qoraqalpoq xalqi udumlari, urf-odatları, folklor qo'shiqlari, ko'pkari o'yinlar kabi madaniy merosning boyligi turizmni rivojlantirishga omil bo'la oladi.

Ettinchidan, Respublikamizning bu yosh shaharlari orasida ulug' o'zbek shoiri, buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy hazratlari nomi bilan ataluvchi shahar o'ziga xos jozibaga ega. U Sirdaryo va Amudaryo o'rtalig'idagi joyda, Zarafshon daryosining qirg'og'ida qad rostlagan, mustaqillik farzandi bo'lgan Navoiy viloyatining markazidir. Shahar hududiga yondosh Karmana maskanida yuzlab Karminagiylar, Deggaroniylar, Qosim SHayx Azizonlar singari ulug' shayx, avliyo va ulamolar, adib va shoirlar yashab ijod qilganlar. Ularning avlodlarga boy madaniy-ma'naviy meros qoldirib, Turonzaminda ma'lum va mashhur bo'lganligi tarixiy manbalarda qayd etilgan.

Navoiy shahri XX asrning eng ulkan kashfiyotlaridan biridir. U mukammal rejalashtirilgan, Markaziy Osiyodagi zamonaviy sanoat shahri sifatida muhim ahamiyat kasb etishi ko'zda tutilgan edi. 1950 yillarda barpo etilajak shaharning hududini tanlashda bu yer ahlining boy ma'naviy poydevorga egaligi, hududning boy tabiiy zahiralari, joylashish o'rni, sanoat va industriya, qazilma boyliklarni qazib olish hamda uni qayta ishlab chiqarish uchun qulay imkoniyatga egaligiga alohida e'tibor berildi. Zamonaviy shaharsozlik namunasi bo'lgan Navoiy shahri ko'hna Buxoro va Samarqand shaharlari oralig'ida joylashganligi va bular kabi boshqa (Sintop, Sangijuman, Langar tog'i, va h) ajoyib, diqqatga sazavor joylari borligi Navoiy viloyatida turizmni rivojlantirish imkoniyatlari yuqori ekanligidan dalolatdir.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy viloyatidagi Nurota chashma majmui, Karmanadagi tarixiy yodgorliklari, Sarmishsoy tabiiy tarixiy yodgorliklarning mavjudligi, tarixiy me'moriy yodgorliklardan tashqari, viloyatning o'ziga xos va betakror tabiati, Qizilqumning tabiiy go'zalligi, alohida ajralib turuvchi o'simlik va hayvonot dunyosi, Haydarko'ldek noyob suv havzasi alohida va o'zgacha ahamiyat kasb etmoqda. SHahar shovqinidan charchagan, tabiat qo'ynida dam olish ishtiyoqida bo'lgan turistlar uchun bu joylar vaqtlarini o'zlari istagandan ham a'lo darajada o'tkazishlarining kafalotidir.

Biroq bu salohiyat va imkoniyatlardan to'la-to'kis foydalanish omillari mukammal ishlab chiqilmaganligi natijasida viloyatimizda turistlar qabul qilish imkoniyatiga nisbatan amaldagi ularning kelib-ketishi uch baravar kamdir. Keyingi yillarda turizm, ayniqsa yekoturizmni taraqqiy ettirish uchun dastlabki qadamlar tashlandi va uni asta-sekin rivojlantirish tendensiyalari kuzatilmoqda.

⁹⁹ <http://uz.Navoi.ru>.

CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE WORD "FACE" IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN

Niyozova Shoirra Toirovna

teacher of the department Practical English course, Navoi State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257988>

Abstract. This article conducts a contrastive analysis of the word "face" in English, Uzbek, and Russian, examining its meanings, uses, and cultural implications. The word "face" serves as a rich linguistic element, encompassing a variety of semantic fields, including physical appearance, emotional expression, and social interactions. Through comparative analysis, we aim to highlight both the similarities and differences across these three languages, offering insights into how language shapes perception and communication. This article serves as a foundation for understanding the complexities of the word "face" across different languages and cultures, opening avenues for further research in contrastive linguistics.

Keywords: physical Appearance, Expression, Social Identity, Physical Aspect, "saving face" or "face value", human anatomy, emotions, attitudes, emphasize respect, national identity, contrastive analysis, phraseological semantics, semantic (component) analysis of phraseological units, national specific patterns of semantics.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ingliz, o'zbek va rus tillaridagi "Yuz" so'zining ma'nosi, qo'llanilishi va madaniy ta'sirini o'rganib, qarqma qarshi tahlil qilinadi. "Yuz" so'zi boy lingvistik element bo'lib xizmat qiladi, u utrli semantic sohalarni jumladan tashqi ko'rinish, hissiy ifoda va ijtimoiy o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi. Qiyosiy tahlil orqali biz ushbu uch tilning o'xshashliklari va farqlarini ajratib ko'satishni maqsad qilamiz va tilning idrok va muloqotini qanday shakllantirish haqida tushuncha berishni maqsad qilamiz. Ushbu maqola turli tillar va madaniyatlarda "Yuz" so'zining murakkabligini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, qarama-qarshi tilshunoslikda keying tadqiqotlar uchun yo'l ochadi.

Kalit so'zlar: jismoniy ko'rinish, ifoda, ijtimoiy o'ziga xoslik, jismoniy jihat,

Inson anatomiyasi, his tuyg'lari, munosabati, hurmatni ta'kidlash, milliy o'ziga xoslik, kontrastive tahlil, fraseologik semantika, fraseologik birliklarning semantik (tarkibiy) tahlili milliy semantikaning o'ziga xos naqshlari.

Контрастивный анализ слова «лицо» в английском, узбекском и русском языках

Ниёзова Шоира Тоировна

Преподаватель кафедры "Практического курса английского языка", Навоийский государственный Университет.

Аннотация. В данной статье проводится контрастивный анализ слова «лицо» в английском, узбекском и русском языках, рассматриваются его значения, употребления и культурные аспекты. Слово «лицо» является богатым лингвистическим элементом, охватывающим разнообразные семантические поля, включая физический облик, эмоциональное выражение и социальные взаимодействия. Посредством сравнительного анализа мы стремимся подчеркнуть как сходства, так и различия между этими тремя языками, предлагая понимание того, как язык формирует восприятие и общение. Эта статья служит основой для понимания сложностей слова «лицо» в различных языках и культурах, открывая перспективы для дальнейших исследований в области контрастивной лингвистики.

Ключевые слова: *физический облик, выражение, социальная идентичность, физический аспект, «сохранение лица» или «лицевая ценность», анатомия человека, эмоции, отношения, акцент на уважение, национальная идентичность, контрастивный анализ, фразеологическая семантика, семантический (компонентный) анализ фразеологических единиц, национальные особенности семантических моделей.*

Introduction

The study of contrastive linguistics provides valuable insights into the differences and similarities among languages. One interesting case is the word "face," which varies significantly across languages in terms of meaning and usage. This analysis explores "face" in English, Uzbek, and Russian, focusing on its semantic fields and cultural significance. Understanding these variations enhances our appreciation of language as a reflection of culture. The word "face" serves as a significant cultural and linguistic symbol in many languages, including Russian and Uzbek. Understanding its meanings and uses in these languages reveals not only the semantic richness of the term but also the cultural values associated with it. This analysis examines the different aspects of "face" in both languages, emphasizing their phonetic, semantic, and idiomatic dimensions.

Contrastive linguistics examines the differences and similarities between languages. This approach is instrumental in language teaching, translation studies, and linguistic research. By comparing specific words, researchers can uncover underlying cultural values and thought processes inherent in each language.

The concept of semantic fields refers to groups of words that share related meanings. Analyzing the semantic fields associated with "face" in different languages allows us to understand the broader contexts in which this term operates.

The Word "Face" in English In English, "face" has multiple meanings:

1. Physical Appearance: Refers to the front part of a person's head.
2. Expression: Indicates emotions or attitudes (e.g., "to face someone").
3. Social Context: Used in phrases like "saving face" or "face value."

Examples

- Physical: "She has a beautiful face."
- Emotional: "He faced the crowd with confidence."
- Social: "He was embarrassed but managed to save face."

The Word "Face" in Uzbek

In Uzbek, the word for "face" is "yuz." Its meanings include:

1. Physical Appearance: Refers to the surface of the head.
2. Cultural Expressions: Emphasizes respect and honor (e.g., "yuzni yo'qotmoq" meaning "to lose face").

Examples

- Physical: "Uning yuzida tabassum bor." (She has a smile on her face.)
- Cultural: "Yuzni yo'qotmaslik uchun." (To avoid losing face.)

The Word "Face" in Russian Definitions and Meanings

In Russian, "face" translates to "лицо" (litso). Its meanings encompass:

1. Physical Appearance: Refers to the human face.
2. Social Identity: Can imply reputation or persona (e.g., "сохранить лицо" meaning "to save face").

Examples

- Physical: "У нее красивое лицо." (She has a beautiful face.)
- Social: "Он пытался сохранить лицо." (He was trying to save face.)

Comparative Analysis

The word "face" in all three languages refers primarily to the physical aspect of human anatomy. However, the nuances in usage reveal differing cultural attitudes toward beauty and expression.

- English: More descriptive, often linked to emotional expressions.
- Uzbek: Emphasizes societal respect linked to appearance.
- Russian: Balances between physical appearance and social implications.

Emotional and Social Contexts

The concept of "face" transcends physical appearance, delving into emotional and social realms.

- English Expressions: Phrases like "to face the music" indicate a confrontation with reality.
- Uzbek Expressions: Cultural emphasis on honor and respect shapes expressions involving "face."
- Russian Expressions: The notion of "face" as a social identity reflects the importance of reputation in Russian culture.

In English-speaking cultures, the expression of emotions through facial expressions is widely acknowledged. The phrase "saving face" indicates a cultural understanding of the importance of reputation.

In Uzbekistan, maintaining one's "yuz" (face) is tied to societal honor. Cultural practices emphasize respect, where losing face can have significant social consequences.

Russian culture similarly values reputation, with the term "лицо" encompassing both physical and social identity. The pressure to "save face" reflects a deep-rooted societal concern for one's standing within the community. The concept of "face" in both Russian and Uzbek cultures extends beyond physical appearance to encompass social identity and interpersonal relationships. In both contexts, maintaining face is vital for social harmony and respect. The nuances in how "face" is expressed in each language illustrate varying cultural priorities, such as individualism in Russian culture compared to the collectivist tendencies often observed in Uzbek culture.

Conclusion

This contrastive analysis of the word "face" in English, Uzbek, and Russian highlights the multifaceted nature of language and its connection to culture. While the physical aspect of "face" is universally acknowledged, the emotional and social implications vary significantly. Understanding these differences enhances our appreciation of linguistic diversity and the cultural contexts that shape language use. The contrastive analysis of the word "face" in Russian and Uzbek reveals both commonalities and distinct differences in meaning and usage. Understanding these variations enhances our appreciation of the linguistic and cultural richness of both languages. Future research could further investigate how these concepts evolve in contemporary contexts, particularly in light of globalization and cultural exchange.

REFERENCES

1. Baker, M. (1992). **In Other Words: A Coursebook on Translation**. Routledge.
2. Crystal, D. (2008). **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**. Blackwell Publishing.
3. Halliday, M. A. K. (1994). **An Introduction to Functional Grammar**. Edward Arnold.
4. Lyons, J. (1981). **Language, Meaning and Context**. Fontana Press.
5. Yuldasheva, L. (2019). **Cultural Dimensions of the Uzbek Language**. Tas # Contrastive Analysis of the Word "Face" in Russian and Uzbek Languages

6. Vinogradov, V. (1970). *Russian Lexicology and Semantics*. Moscow: Nauka.
7. Rahmonov, A. (2013). *The Role of Language in Cultural Identity: The Uzbek Perspective*. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
8. Aitmatov, C. (2005). *Cultural Concepts in Language: A Comparative Study*. Bishkek: Kyrgyz Academy of Sciences.

LIRIK MATN VA LIRIK DISKURSNING PRAGMATIK VA KOGNITIV ASPEKTLARI

Diyora Nurimova

Profi university Navoiy filiali O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258016>

Annotatsiya. Ushbu maqolada lirik matn tushunchasiga oid nazariy qarashlar beriladi. Lirik diskursning pragmatik va kognitiv aspektlari xususida so‘z boradi. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs va uning mohiyatiga oid tahlillar keltiriladi. Lirik diskursning fundamental xususiyatlari bayon etiladi.

Kirish so‘zlar: matn, lirika, diskurs, pragmatika, kognitiv, badiiyat, aspekt.

Abstract. This article presents theoretical views on the concept of lyrical text. Pragmatic and cognitive aspects of lyrical discourse are discussed. Analyzes of discourse and its essence are presented in modern linguistics. The fundamental features of lyrical discourse are described.

Keywords: text, lyrics, discourse, pragmatics, cognitive, artistic, aspect.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические взгляды на понятие лирического текста. Обсуждаются прагматический и когнитивный аспекты лирического дискурса. Анализ дискурса и его сущности представлен в современной лингвистике. Описаны основные черты лирического дискурса.

Ключевые слова: текст, лирика, дискурс, прагматика, когнитивный, художественный, аспект.

Zamonaviy tilshunoslikda diskurs lingvistik aspektga qaratilgan pragmatik matn deb baholaydilar. E. Benvenistin g‘oyalari bunga asos bo‘lib xizmat qiladi. Lirik diskursdagi noodatiylik doimo tadqiqotchilarni qiziqtiradi va uning ko‘p qirrali mexanizmini izohlash orzusini paydo qiladi. Ko‘pqirralilik asosan bilvosita tasvirning sinonimi sifatida qaraladi va lirik diskursni o‘qish jarayoni tuzilishini taqdim etadi. Bu qarash ilk marta lirik diskursning fundamental xususiyatlari nimadan iboratligini tahlil etishni talab qiladi.

Diskurs tushunchasini tahlil etuvchilar tomonidan nutqiy muloqot vaziyatga qaratilgan matn yoki matn vositasi bilan yuzaga chiqqan nutqiy muloqot, ya‘ni o‘z kognitiv hamda kommunikativ vazifalarini ifodalashni maqsad qilgan matn yaratuvchisi va o‘quvchisi bilan uzviy aloqada bo‘lgan matn tushuniladi. Diskurs hamisha o‘zining bosh mavzusi bilan butun matnlar ichki tuzilishi bilan aloqada bo‘ladi. Diskurs haqidagi deyarli barcha tahlillarda bevosita matn sharhi, idrokimizda joylashgan matn qayd etiladi. Umumiy ta‘rif beradigan bo‘lsak, diskurs jumladagi matnning og‘zaki muloqotda ayni reallashuvidir. Boshqacha qilib aytganda, diskurs abstraksiya, xususiy matnlarda reallashgan struktur va semantik xususiyatlarning invariant tasviri sifatida tushuniladi. Diskursga berilgan bu sharh matnlarning muayyan xususiyatlari xarakteristikasi hisobga olingan.

Badiiy matn muallifi illokutiv akt vositasida o‘quvchiga hodisani yetkazadi. Shu o‘rinda nutqiy akt tushunchasiga biroz to‘xtalamiz. S.X.Azimovanning fikrlariga ko‘ra, nutqiy akt tushunchasi mohiyatiga ko‘ra so‘zlovchi nutqida kommunikativ niyat aks etadi.[1]

Tilshunoslikda nutqiy aktlar Ostin tomonidan lokutiv, illokutiv hamda perlokutiv aktlarga ajratilganligini Arso Setyaji qayd etgan.[2]

“Illokutiv akt” tushunchasini pragmalingsvistikada inson tomonidan nutqiy jarayonda va nutqiy faoliyat vositasida bajariladigan harakat sifatida Sh. Safarov ta‘riflab, O.G.Pochebsovning quyidagi fikrlarini qayd etadi: 1) illokutiv harakatning ijrochisi (agenti)

so‘zlovchi yoki insondir; 2) illokutiv akt nutq yaratilish faoliyatidan farq qiladi; 3) illokutiv akt nutq yaratilish faoliyati jarayonida yuzaga keladi; 4) illokutiv akt nutqiy faoliyat vositasida bajariladi.[3]

Illokutiv akt xususida shuni xulosa qilib aytish mumkinki, u nutqiy harakat mazmunini ifodalashda ahamiyatli sanalib, so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi muloqotni yoritib berish imkonini yaratadi. Lirik matn muallifi o‘zining maqsadini illokutiv akt vositasida ko‘rsatadi (illokutiv akt savol, baho hamda buyruq kabi til funksiyalarida uchraydigan aktdir); bizga ma’lim bir yo‘nalishdagi hodisalar haqida ma’lumot berish singari niyatlarda nutq aktlaridan foydalanadi. Lirik matn o‘quvchiga oddiy perlokutiv akt bilan (hislari va tushunchalari bilan aks etishi) yetkaziladi, bunda perlokutiv aktga qo‘shimcha muayyan fikrning idrok etilishi uchun kontekst yaratiladi hamda o‘quvchi ongida assotsiatsiya paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan “badiiy haqiqat” modeliga qiyoslanadigan nutq aktlarining bir turi sifatida namoyon bo‘ladi. Lirik asarda muallifning maqsadi lirik matnda ochiq ko‘rinishda namoyon bo‘ladi, ma’lum bir reprezentativlar vositasida o‘quvchiga o‘tkaziladi. Bu reprezentativlarga ritorik vositalar, nutq figuralarini kiritish mumkin.

Lirik diskursning estetik kayfiyati uning faoliyat xarakterini ham izohlaydi. V.V. Vinogradovning qayd etishicha, “badiiy asar o‘quvchi uchun musbat mazmunli sistema deya ataladi, ko‘proq o‘quvchi uchun konkret semantik planda yanada ayonlashadi hamda ilovalar bilan ma’lum bir sxema va jumboq vositasida beriladi”. [4]

Matnning asosiy badiiy mazmuni ko‘rilgan, jamlangan hamda qayta uyg‘unlashtirilgan komponentlar vositasida o‘quvchiga turli usullar bilan yetkaziladi.

Shuni ham qayd etish lozimki, matn diskursining asosiy komponenti sifatida qabul qilingan jami izlanishlar bilimlari (hodisalar, harakat va jarayonlar haqidagi bilimlar, kommunikatsiya ishtirokchilarining bu haqidagi umumiy bilimlari va bu hodisalarning xulosalanishi) so‘zni keng ma’noda kontekstda yoritishni nazarda tutadi.

Estetik funksiya ifodalaydigan lirik diskursning boshqa nutq turlaridan birmuncha farqli jihatlari mavjud. Bir tomondan, lirik matnda so‘zlovchi nomidan ko‘ra uning hissiyotlari, hayotiy kechinmalari, ijtimoiy, psixologik hamda falsafiy muammolari muhim turadi. Bevosita diskursning “estetik ahamiyati” uning “mavjudlik” konseptini ham aks ettiradi. V.I. Karasikinning fikriga ko‘ra, “Mavjud bo‘lgan diskurs muhim bo‘lgan ma’nolarning topilishi hamda tajribadan o‘tkazilishi demakdir; bunda ochiq oydin so‘zlar bilan emas, balki badiiy, falsafiy anglam dunyosi bilan tanishamiz”. [5]

Boshqa tomondan esa anglashning xususiy usullarini tatbiq etgan badiiy diskursning mukammal formasini chuqurroq bilishni ta’minlaydi.

Sintagmatik, paradigmatic diskurslarning xususiyatlarini hamda vazifalarini muayyanlashtirish lirik diskurs uchun ahamiyatli. Agar biz matnni diskursiv fragment sifatida nazarda tutsak, paradigmatic diskurs, uning g‘oyalari, badiiy janr tuzilishi hamda ifodalanishi, ya’ni muallifning badiiy formasi muallif ongida planlashtiriladi. Masalan, agar asar muallifi badiiy g‘oyalarini lirik janrlar vositasida materiallashtirsa ham ifodalasa, lirik janrlar formasini oladi. Bunga ko‘ra, avvalo turli nazm formalari, o‘lchov hamda ritm sistemasini mushohada qiladi, keying bosqichda esa lirik matnni ifodalash usullari, jarayon ketma-ketligi hamda xronotopik davrlarni inobatga oladi. Butun bir paradigmatic diskurslarning jamlanishi asarning pragmatik, g‘oyaviy mazmuni yaratilishini keltirib chiqaradi. Butun paradigmatic diskurslar jamlanmasi asarning pragmatik, g‘oyaviy mazmuni yaratilishini yuzaga keltiradi. Agar lirik diskursning tarkibi nutq akti va uning natijasi sifatida baholansa, sintagmatik diskurs so‘z vositasida “kod tashuvchi”, pragmatik diskurs obyektiv hamda subyektiv faktorlarning bosh

meyorlariga asoslangan qoidalar va chegaralar tizimi sifatida tushuniladi. Bu aloqa vositasida sintagmatik va pragmatik diskurslar orasiagi aloqadan lirik diskursda “interdiskurs” konsepti yuzaga keladi.

Diskurs badiiy asarning badiiy mohiyatini, g‘oyaning boshlanishini, uning sotsial funksiyalaridan boshlanib, tahlil ostiga olingan turli materiallar va retsipientlar inkishofining butun bosqichlariga ta’sir etadigan dialektik sistemaning markazidir. Agar biz matnni, xususan lirik matnni badiiy material sifatida nazarda tutsak, unda bu materialning matnda muayyanlashuvi, uning tuzilishini hosil qilishi va metodlari, kayfiyati, mohiyati, maqsadi, mazmuni va materialning tahlili, qiymatlanishi, anglami, interpretatsiyasi badiiy diskursning mohiyatida reallashtiriladi. Ayrim hollardagina badiiy matnning an’anaviy tahlil jarayonlari hamda metodlarini oladi. Ular retsipeintlarning kognitiv, g‘oyaviy planda boyitiladigan badiiy matn tahlili va interpretatsiyasida yuksak natijalar beradi. Lirik diskursda an’anaviy tahlil metodlarini birlashtirish hamda aloqaga kirgizish badiiy yaratuvchilik sohalarida intetgratsiyaga olingan tahlil bilan boyitilgan dunyoning cheksiz bo‘lgan asarlar badiiy olamining muhtasham sirini va sarhadi yo‘q kuchini tanimoqqa yordam beradi, ya’ni prespektivlarni ta’minlash uchun badiiy matnning nazariy tahlilida yaratuvchi urinishlari tartibga olinadi.

M.Dimarskiyning fikriga qaraganda, “diskurs ayni zamonda yuz beradigan ham madaniy hamda tarixiy hodisaning, ham nutqiy faoliyat va uning natijasining, ya’ni matn semiotiklashuvidir, bunga ko‘ra u matndan kengroq va chuqurroqdir”. [6]

Ayni damda diskursning ko‘p tarmoqli konsepti uni bir ma’noli shaklda aniqlashni qiyinlashtiradi. Bu konseptning muayyan emasligi diskursiv jarayonlarni hamda strukturalarni, til va tushunchani, sotsial aspektlarni va ma’no bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni ham diskursiv tahlil sohasida ifoda etadi.

Yuqorida qayd etilganlarning barchasi lirik matnlar uchun ham daxldordir. Bunga qaramasdan, lirik matnda boshqa barcha matnlar uchun umumiy xarakterlar bilan bir qatorda xususiy belgilar ham mavjud. Zero, “lirik matn”da boshqa matnlardan farqli o‘laroq matn ichidagi haqiqat muallif tabiatiga muvofiqdir, ya’ni muallif taxayyuli va yaratuvchi energiyasi bilan yaratilgan badiiy xarakter qayd etiladi. Yozuvchi tomonidan yaratilgan dunyo reallashadi, ammo aslida u xayoliydir. Badiiy asar badiiy-sotsial fenomen sifatida haqiqat va xayol chekkasida mavjud bo‘ladi. U obyektiv dunyo va uydurmaning in’ikosini birlashtiradi.

Matn pragmatikasi masalalari bilan shug‘ullangan bir qator tadqiqotchilar bu masalada kelishadilar: badiiy asarda biz ikki o‘ziga xos so‘zlashuv harakati bilan band bo‘lamiz. Birinchisi, diskursni bir butun sifatida muayyanlashtirish akti, ikkinchisi, diskursning turli-turli jumllarini xarakterlash.

Har qanday lirik asarning asosida konsept – muallif niyati sifatida psixologik kategoriya timsoli bo‘lgan matnning semantik strukturasiga tayanadi. Konsept fundamental bo‘lish bilan birga intuitiv va g‘ayrishiuriy bo‘ladi, muallif tomonidan yaratilish jarayonida reallashadi.

Lirik matn shoir tomonidan yaratilgan, uning dunyoqarashi, dunyoga bo‘lgan munosabatini, tajribalarini, ensklopedik bilimlarini ifoda etadigan haqiqatning to‘qilgan manzarasini tushunishga yordam beradi. Shuni ham qayd etmoq joizki, muallif to‘qimasi ijodiy xayol haqiqatiga qarshi bo‘lmaydi, u oddiy hayotni yagona bir asarda kogniziyalash va umumlashtirishning xususiy yo‘lidir.

Tilshunos T. van Deykning fikriga ko‘ra, badiiy asarning mukammalligi va originalligi oddiy lingvistik xususiyatlar bilan asoslangan ma’lum bir diskurslarning umumlashmasi, to‘plami sifatida baholanadi. [7]

Ayni damda badiiy asrning ko‘rinishlaridan biri sanalgan lirik matnlar lingvistik, semantik va grammatik xususiyatlariga ko‘ra bir-biridan farlanishi va ba‘zan umumlashishi singari ham diskurs tiplari bir-biridan farq qiladi. Lirik diskurs tushunchasini muayyanlashtirishda lingvistik, semantik, grammatik ishoralarga qaraganda matnning pragmatik funksiyalari bosh rol ni bajaradi.

Lirik matn hamda lirik diskurs uning muallifining idroki bilan nashr etiladigan, muallif niyatiga mos keladigan, ya’ni konseptuallashtirilgan tasvirga olingan dunyoning haqiqiy aksi xayol bilan uyg‘unlashuvi shaklida muayyanlashadi. Bunga ko‘ra, matn vositasida ko‘rsatilgan dunyo manzari faqat uning muallifi tomonidan tasvirlanadi, ayni damda o‘quvchi tomonidan ham xuddi shunday idrok qilinadi, muallif hamda o‘quvchi intellekti, madaniyati, bilimi, empatiyasi, dunyoqarashi umumlashadi. Adresatning dunyo manzarasi va adresantning dunyo manzarasi orasidagi o‘zaro aloqa jarayonida diskurs paydo bo‘ladi.

Umumiylikda matn strukturasi til sistemasi elementlarining birlashishi va tashkil etilishi imkonini beradi, bu elementlar bir-biriga o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi, matn maqsadiga mos funktsiya bajaradi. Lirik matn har jihatdan muallif tili vositasida matn dunyoning muayyan modelini qurishga asoslangan estetik funksiyalarni ifodalash uchun tashkil etiladi. Matnda ma’lum bo‘lgan ifoda o‘quvchining ko‘rib anglashi lingvistik ifodaning unikalligiga hamda semantik qarashlarga bog‘liq.

Estetik joziba obyekti yaratilarkan muhim rol ni matnning mazmuni hamda ifodalanishini kuchaytirishga imkon beradigan til xususiyatlari o‘ynaydi. Ayni zamonda lirik matn strukturasi badiiylik me’yorlariga mos bo‘lgan lingvistik forma hamda mazmun darajasidagi aniq strukturada aks etadi. Saviya sathida matn mazmunidan uzoqlashmasdan propozitsiyani ifodalash uchun yoki aksincha matn hajmini orttirish uchun ba‘zan lingvistik ishora kuchi hisobiga intensivlik va ifodalilikdan foydalaniladi.

Lirik matnning boshqa matn turlaridan asosiy farqi shuki, matn deganda refleksiyaning obyekti matnda ko‘rinib turadi hamda til vositalari bilan ochiq taqdim qilinadi, lirik matn angamlarida esa funksional nuqtayi nazardan muayyan madaniyat chegaralarida bo‘lgan estetik funktsiya haqiqatlashtiriladi konstruksiyalashgan va semantik jihatdan tashkil etilgan matn diqqatni tortadi.

Xulosa o‘rnida shuni qayd etish mumkinki, lirik matn tamomila taqqoslana bilmaydigan olam sifatida mavjud. U lirik matn sifatida baholanadi, chunki uning aksar xususiyatlari takrorlanmasdir. Bu xarakteristikalar struktura, estetik xususiyatlar, lingvistik asoslarning muayyan formasida birlashadi. Tilshunoslikda “matnlarning xayoliy korpusi” konsepti tematik jihatdan birlashtirilgan matnlararo aloqalarda o‘zaro munosabatga kirishilgan turli matn obyektlari sifatida izohlanadi. Diskurs muayyan sotsial sferada hayotga kechgan insonlararo kommunikatsiya vositasida va sotsial faoliyatning muayyan turlari bilan hosil qilingan nutqiy faoliyatning xususiy kommunikativ formasi sifatida e’tinorga olinadi. Shuningdek, diskurs ayni real zamonda ro‘y berayotgan va shu formada tahlilga olingan og‘zaki kommunikatsiya sifatida tushuniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimova S.X. Pragmatika va nutqning lingvopragmatik xususiyatlari. 2th International Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts.- Germany, 2021.- B.182.
2. Arso Setyaji. How speech acts work in translation; an analysis on speech act in translating a script of Titanic film// UNS Journal of language studies. – 2014. Vol.03- №.01.-P.18.

3. Safarov. Sh. Pragmalingvistika: monografiya. – Toshkent, 2008. – B.83-91.
4. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.: Высшая школа, 1971. 239. 9-с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002, 390 с. 273-с.
6. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв. 2-е изд., испр. и доп. М.: Эдиториал УРСС, 2002, 390 с. 28-с.
7. Dijk. T.A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague/ Berlin: Mouton de Gruyter, 1981, 331 p. 101-p.

THE INTERTEXTUALITY OF SYMBOLS IN LITERATURE

Sadikova Dildora Nizomovna

assistant teacher of NavSU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258020>

Abstract. *Transtextuality and intertextuality are two critical concepts in literary theory that deal with the complex relationships between texts. While they share common ground, each focuses on distinct aspects of these connections. The analysis of intertextuality underscores the idea that texts are not isolated entities but exist in a web of connections, where meaning is generated through these relationships. Symbolic elements are often key to exploring intertextuality, as they act as bridges between texts. Through the recognition of these symbols—whether they are motifs, archetypes, or recurring themes—readers can trace the connections that form a network of meaning across different works.*

Keys: *transtextuality, intertextuality, symbols.*

Annatatsiya. *Intertekstuallik (Matnlararo bog'liqlik) va transtekstuallik adabiyot nazariyasidagi ikkita muhim tushuncha bo'lib, ular matnlar orasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Ular umumiy jihatlarni bo'lishsa-da, har biri bu aloqalarning turli jihatlari e'tibor qaratadi. Matnlararo tahlil matnlar yakkalanmagan ob'ektlar emas, balki ular o'rtasida bog'lanishlar mavjud bo'lgan tarmoqda mavjud ekanligi g'oyasini ta'kidlaydi. Bu bog'lanishlar ma'no yaratadi. Ramziy elementlar matnlararo aloqalarni o'rganishda asosiy ahamiyatga ega bo'lib, ular matnlar orasidagi ko'priklar sifatida xizmat qiladi. Ushbu ramzlarni—ular motivlar, arxetiplar yoki takrorlanuvchi mavzular bo'lishidan qat'i nazar—tan olish orqali o'quvchilar turli asarlar o'rtasida ma'no tarmog'ini kuzatishlari mumkin. Shu tarzda, ham transtekstuallik, ham intertekstuallik orasidagi o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi. Bu hodisa bizning adabiyotga dinamik, bir-biriga bog'langan hikoyalar, g'oyalar va ramzlar tizimi sifatida tushunishimizni oshiradi.*

Kalit so'zlar: *transtekstuallik, intertekstuallik, ramziy belgilar.*

Аннотация. *Транстекстуальность и интертекстуальность — два важнейших понятия в теории литературы, которые касаются сложных отношений между текстами. Хотя они имеют общие точки зрения, каждый из них фокусируется на различных аспектах этих связей. Анализ интертекстуальности подчеркивает идею о том, что тексты не являются изолированными сущностями, а существуют в сети связей, где смысл генерируется посредством этих отношений. Символические элементы часто являются ключом к исследованию интертекстуальности, поскольку они служат мостами между текстами. Благодаря распознаванию этих символов — будь то мотивы, архетипы или повторяющиеся темы — читатели могут проследить связи, которые образуют сеть значений в различных произведениях.*

Ключевые слова: *транстекстуальность, интертекстуальность, символические знаки.*

Introduction

For many decades, literature has been recognized as a domain of types and, more importantly, of symbols, which are the basic thoughts and ideas of specific themes and serve a purpose as a tool for conveying complex moods and relationships. It is through intertextuality, then, these symbols in various literary works begin to be the center of study. Although the term may not be well-established, intertextuality suggests the idea that all texts are language and that none lives in isolation of the other, in fact every text gets nourished as well as nourishes itself out

of a broader matrix of texts. Textual intertextuality of symbols in literature, for instance, helps to understand how these authors use the symbols that had been created previously to construct new meanings in their own writings. This pursuit leads to the expansion of the translation range and therefore the enriching of the author's style allows one to better understand the text structures and the intricacies of woven meaning in the literary world.

Definitions of Transtextuality and Intertextuality in Literature

Gérard Genette's wide concept of transtextuality includes many other inter-textual dimensions including: paratextuality, metatextuality, hypertextuality, and archi-textuality, beyond the intertextuality that he has discussed. Understanding more clearly the network of relations in which texts are implicated and to which they are related is made possible by this extreme concept of the textual discourse. For instance, hypertextuality deals with the transformation of older texts through pastiche and adaptation while newly created ones remain dominant, while paratextuality comes to deal with the relations between the body of a text and its texts in the form of key headings, forewords, poscripts, and engravings. It underlines that every books come from some body of literature or some culture and culture and none comes from nowhere. This connection deepens the significance of certain authorship by other works to the same making their conversation possible. It can take many forms including direct quotes, references, evocative parallels, or mere stylistic resemblance. Julia Kristeva was the first to use the term intertextuality, which plays emphasis on the aspect of texts informing and using each other.[5]

Understanding the more encompassing notion of transtextuality makes it possible to conduct a more complex inquiry into the relations that exist among texts in their multiple aspects – intertextual relations. This is important to literature and its interpretations because it makes visible the ways in which writers quote, respond to or challenge previous texts.

Intertextuality is the literary relationship two or more texts share in that the response of a text produces another text or a web of texts. So that it also uses other writings allusions references borrowings for giving the reading a better experience and for making the original work more profound. Inter:text can range from quotations to self-reflexive references to cultural texts or tropes, or a recalled, weak signaled writing earlier. Other books can be opened in order to make the readers discuss different works of literature as the author can combine the components of the literature works into a single work to make people notice the idea behind it. This intertextual den brings more fascination for the readers to relate with other texts and traditions and in the end will produce the best understanding of the literary work being focused on. [2]

Intertextuality emphasizes how texts can affect and shape one another and emphasizes how interrelated literature is. However, while transtextuality is essential for identifying textual connections, the term "intertextuality" does not encompass a broad variety of concepts. The French structuralist Gérard Genette (1930–2018) came up with the more general word "transtextuality," which refers to all types of textual transcendence or connections between texts. It is a more comprehensive paradigm for literary study since it encompasses not only intertextuality but also other kinds of text interactions. Five categories of transtextuality are distinguished by Gerald Genette:

1. **Intertextuality:** The first category ,as described above, direct or indirect textual references.

2. **Paratextuality:** The relationship between the main text and its paratexts (titles, prefaces, epilogues, footnotes, etc.) that help frame or interpret the main text.
3. **Metatextuality:** A critical commentary of one text on another, often without directly quoting the other text (e.g., a critical review or literary critique).
4. **Architextuality:** The generic or thematic relationship that places a text within a specific genre or category (e.g., "romance," "tragedy," "epic").
5. **Hypertextuality:** The relationship between a "hypertext" (new text) and a "hypotext" (an earlier text) that it derives from, transforms, or adapts. Examples include parodies, sequels, and adaptations.

From the above discussion intertextuality can be identified as one of the attributes of transtextuality and intertextuality tends to restrict the kinds of textual relation. Defining the term of transtextuality, it is possible to provide an example of *Wide Sargasso Sea* by Jean Rhys as hypertext linked to *Jane Eyre* by Charlotte Brontë because re-creates the story of Bertha Mason, the secondary character in the precedent novel. *Wide Sargasso Sea* as a hypertext of Charlotte Brontë's *Jane Eyre*, as it reimagines the story of Bertha Mason, a minor character in the original novel.

Intertextuality is the relation between two or more texts whether the texts is literary or non-literary. It was first used in the 1960s by Julia Kristeva who based the term on concepts first developed by Mikhail Bakhtin. Intertextuality means that any text – whether knowingly or not – is a collage of other texts.[2]

Intertextuality refers to the way texts (literary or otherwise) reference, influence, or are interconnected with other texts. The term was popularized by Julia Kristeva in the 1960s, drawing from ideas of Mikhail Bakhtin. Intertextuality suggests that any text is a mosaic of references to or quotations from other texts, whether consciously or unconsciously.

There are several forms of intertextuality in literature:

1. **Direct Quotation:** When a text explicitly quotes another text.
2. **Allusion:** An indirect reference to another text, usually without explicit acknowledgment.
3. **Parody:** A text that humorously imitates another text.
4. **Pastiche:** A text that imitates the style of another text or multiple texts, usually as a celebration rather than for humor or critique.
5. **Adaptation:** A text that reinterprets or reimagines another text in a different form or context.

In *James Joyce's Ulysses*, there is a complex network of intertextual references to *Homer's Odyssey*, among other works. Another, Dan Brown's "*Da Vinci Code*" the Holy Grail can be connected to best-selling author Sylvia Browne, *The Two Marys: The Hidden History of the Mother and Wife of Jesus*.[4]

Intertextuality of Symbols in Literature

Inter textual reference in literature deals with intertextual relation where there exist concept of two or more work so that reference has been made to other works within literature. In this context, symbols help to build these connections and enhance the story within this framework. In the way, the use of the symbols from various texts, the authors can expand the meaning and the impact of the work. For instance, while one text, the symbol for a rose entails the feeling of love and beauty, the other, it is a symbol for secrecy or death. Thus, intertext as writers can put into their works a system of signs that are appealing to readers at various levels of signification. According to As, intertextuality creates the possibility of the texts dialogue:

intensifies the reading; expands the spectrum of interpretations. Thus there is a purpose of the reciprocally related symbols and meaning within the context of literature: to enrich a work and to help the reader better understand and appreciate a text.

Symbols participate one of the most important roles for the representation of various significant conceptions and feelings in the literature. While these display the linguistic aspects of reading, the symbols figured into these tend to be universal sometimes encouraging the reader to relate personally with what is being read. For instance, the use of the color white in Herman Melville's "Moby Dick" is used in double sense as purity and death or even in Steinbeck's, "Sweet Thursday" the author uses the character of Mary's as a symbol of appearance as being innocent but deep down a harlot. The authors subjugate symbols that serve as the guidelines that can be used to read the intended text from by the reader into the realm of their imagination. Besides, symbolism is semiotic so readers can interpret signs in various ways which expands overall grasp of the text at hand. As it has been postulated, symbols extend from the measured rationale of the conscious world and include the preconsciousness by referring to archetypal concepts which may be laid down in readers' subconsciousness. Thus, the value of symbols cannot be overestimated, as they help to add the layer of meaning and improve literature.[1]

Implications of Intertextuality in Symbolism

Symbolic intertextuality calls forth a wealth of potentialities which enhance the value and semantic potential of the text. Thus, referring to texts and cultural signs, authors saturate their symbols with meanings that can be revealed at one or another level to readers. This interconnection between texts enabled a richer analytical commentary of themes and ideas within and across separate texts and the creation of self-referential structures that enrich the interpretation of symbols. In addition, intertextuality poses a critique over the authorial originality since the texts are written in sequence and not within the framework of an archaic creation. By these entwining symbols, writers are able to talk to the tradition of literature, reimposing the classic themes and motifs in another way. This semantic implication of intertextuality witnesses to the unity of the literary context and does not hide recalling people to its eternal actuality. In conclusion, intertextual aspects of symbolization reveal the context-dependent and indeed contextual nature of much literary analysis.

There are common symbols in literature that over ages passes through generation they are:

...*red rose* – a symbol of love and loyalty, *green leaf* – growth, life
pentacle – a five point star, the equality of gender, feminism,
a white dove - can represent peace, *ravens* – may symbolize death or bad omens,
four aspects of life – *water, fire, ground, air*, *the moon* -can symbolize femininity, mystery and etc.[3]

Conclusion

Therefore, the use of intertextual signs in literature is a useful technique of adding great value to a text. In other words, in order to construct multiple layers of meaning, authors are able to refer to shared cultural memories. This paper explores how, by attaining the control of symbols writers are employed to portray such a vast of feelings and aspects; enhancing the reading interests. Secondly, intertextual symbols promote the possibility of integrating various literary works and establish numerous channels of semiosis as a single piece of intertextual sign. This paper has therefore shown that symbols like the garden, the serpent and the journey in different texts are universal due to the following reasons. At last, intertextuality of symbols

contributes to multiple benefits and values which represent literariness of the work, multiple meanings, and interpretation of the text for a reader. (Maurice Beebe, 1960)

REFERENCES

1. Maurice Beebe. (1960). Literary Symbolism. *Literary Licensing, LLC*.
2. F.M. Khajiyeva “Theoretical aspects of the language learned (Interpretation of the literary text) 2023, p.105.
3. D.N. Sadikova “ The intertextual study of symbols from Da Vince Code by Dan Brawn”
<https://www.wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR> , p.187.
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Intertextuality>
5. Zsuzsa TAPODI “Translation and Transtextuality”
[file:///C:/Users/ASUSVIVOBOK/Downloads/Translation and Transtextuality](file:///C:/Users/ASUSVIVOBOK/Downloads/Translation_and_Transtextuality)

CHARACTERISTICS OF THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF THE TERM "LIFE" IN L.N. ANDREEV'S PLAY "HUMAN LIFE"

Safarova Mashhura Dilmurodovna

The teacher of Navoi State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258022>

Abstract. This study explores the linguistic representation of the concept of "life" in L.N. Andreev's play *Human Life*, examining how language reflects the philosophical and cultural dimensions of existence. By analyzing the play through a conceptual framework, the research investigates how Andreev employs linguistic tools such as metaphors, epithets, and associations to construct a rich, multidimensional portrayal of life. Drawing on the theory of conceptual semantics, the study reveals that the concept of "life" is not only a central theme in the play but also serves as a vehicle for exploring broader existential questions about fate, value, and transience. The analysis highlights the role of the associative-semantic field in the play, where core and peripheral zones of meaning reflect both objective and subjective interpretations of life. Furthermore, the study emphasizes the significance of linguistic and cultural symbols in conveying Andreev's artistic worldview, where life is depicted as a fragile and transient phenomenon, shaped by fate yet deeply valued. This work contributes to the understanding of how linguistic representations in literature can reveal deeper cultural and philosophical insights, offering a comprehensive view of the human experience as reflected in language.

Keywords: linguistic representation, concept of life, conceptual semantics, metaphors, associative-semantic field, linguistic picture of the world, cultural symbols, existential themes, fate, transience, artistic worldview.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается языковая репрезентация концепта «жизнь» в пьесе Л.Н. Андреева «Жизнь человека», изучается, как язык отражает философские и культурные измерения бытия. Анализируя пьесу с помощью концептуальных рамок, авторы исследуют, как Андреев использует такие языковые средства, как метафоры, эпитеты и ассоциации, чтобы создать богатое, многомерное изображение жизни. Опираясь на теорию концептуальной семантики, исследование показывает, что понятие «жизнь» не только является центральной темой пьесы, но и служит средством для исследования более широких экзистенциальных вопросов о судьбе, ценности и преходящести. Анализ подчеркивает роль ассоциативно-семантического поля в пьесе, где ядро и периферийные смысловые зоны отражают как объективные, так и субъективные интерпретации жизни. Кроме того, в исследовании подчеркивается значение языковых и культурных символов в передаче художественного мироощущения Андреева, где жизнь изображается как хрупкое и преходящее явление, формируемое судьбой и в то же время глубоко ценимое. Данная работа вносит вклад в понимание того, как языковые репрезентации в литературе могут раскрывать более глубокие культурные и философские идеи, предлагая всесторонний взгляд на человеческий опыт, отраженный в языке.

Ключевые слова: языковая репрезентация, концепт жизнь, концептуальная семантика, метафоры, ассоциативно-семантическое поле, языковая картина мира, культурные символы, экзистенциальные темы, судьба, быстротечность, художественное мировосприятие

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot L.N. pyesasidagi "hayot" tushunchasining lingvistik tasvirini o'rganadi. Andreevning "Inson hayoti" asari til borliqning falsafiy va madaniy o'lchovlarini qanday aks ettirishini o'rganadi. Asarni kontseptual asos orqali tahlil qilgan mualliflar, Andreevning hayotning boy, ko'p qirrali tasvirini yaratish uchun metafora, epithet va assotsiatsiya kabi lingvistik vositalardan qanday foydalanishini tekshiradi. Kontseptual semantika nazariyasiga asoslanib, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, "hayot" tushunchasi nafaqat asarning markaziy mavzusi, balki taqdir, qadriyat va o'tkinchilik haqidagi kengroq ekzistensial savollarni o'rganish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Tahlil assotsiativ-semantik maydonning assotsiativ-semantik sohaning rolini ta'kidlaydi, bu erda asosiy va periferik semantik zonalar hayotning ob'ektiv va sub'ektiv talqinlarini aks ettiradi. Bundan tashqari, tadqiqotda Andreevning badiiy dunyoqarashini etkazishda lisoniy va madaniy timsollarning ahamiyati ta'kidlangan, bunda hayot mo'rt va o'tkinchi hodisa sifatida tasvirlangan, taqdir taqozosi bilan shakllangan va ayni paytda chuqur qadrlanadi. Ushbu ish adabiyotdagi lingvistik tasvirlar inson tajribasining tilda aks ettirilgan har tomonlama ko'rinishini taklif qilish orqali chuqur madaniy va falsafiy g'oyalarni qanday ochib berishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: til tasviri, hayot tushunchasi, kontseptual semantika, metafora, assotsiativ-semantik maydon, dunyoning lingvistik tasviri, madaniy timsollar, ekzistensial mavzular, taqdir, o'tkinchilik, badiiy dunyoqarash.

The integration of various private areas of scientific knowledge, associated with the popularisation of the opinion that it is effective and productive to study any phenomenon, as well as more complex, voluminous phenomena (e.g., human life, the process of social development, philosophical categories), only by relying on the achievements of various sciences (exact, natural, humanities), which together allow us to form the most complete ideas about them, brings to the forefront the relevant objects that have opportunities for a comprehensive understanding of them. Among them it is necessary to point out the 'concept', the content of which is identical to the word 'concept' (as pointed out, for example, by V.N. Surina [1]). The meaning of each concept is extremely generalised and is revealed in a whole bundle of smaller meanings denoted by words, series of words and expressions united by various semantic links (this is noted in their works by V.A. Pishchalnikova [2], E.I. Sheigal [3] and others).

Concepts are usually referred to, first of all, those concepts that are of primary importance for the linguistic picture of the world of native speakers, often similar in different languages, but in a new, special way in them are revealed due to their mental and ethno-cultural conditionality (which has been repeatedly emphasised by such scientists as L. O. Cherneiko [4], N. R. Surodina [5], G. V. Prikhodko [6], O. G. Pocheptsov [7], V. I. Karaptsov [7], V. I. Karaptsov [7]). O. Cherneiko [4], N.R. Surodina [5], G.V. Prikhodko [6], O.G. Pocheptsov [7], V.I. Karasik [8], S.G. Vorkachev [9], etc.). The spheres of functioning and fixation of concepts are: 1) language reflected in the dictionary; 2) oral/written speech; 3) language consciousness, etc., which explains the impressive potential of their multidimensional study. As E.I. Kuznetsova notes, 'the latest studies of the relationship between language and thinking allow us to consider concepts not only in philosophical, but also in linguistic, cultural and other aspects, a large number of their interpretations, classifications and research methods are proposed' E.V. Obraz-Tsova also points to the need for multidimensional scientific understanding of concepts and the application of an integrative approach to their study. 'The reason for such a versatile view of this phenomenon is the fact that the information contained in the concept is extremely multifaceted:

it provides information about the designated object from all sides, in all the variety of its manifestations and connections with other objects’, - explains E.I. Kuznetsova further

Conceptual studies in Russian linguistics have been very popular in recent decades because they allow us to study the semantic basis of language as a cognitive system, to identify the specificity of its reflection of the peculiarities of world perception and worldview of its speakers, which at the thinking level determine the national constants of thinking, and at the linguistic level form the linguistic picture of the world. According to A.R. Gabbasova's definition, the linguistic picture of the world is ‘reality reflected in the language, the linguistic membership of the world, information about the world transmitted by means of language units of different levels’ However, language units themselves are not fragments, materially expressed particles of the linguistic picture of the world: this status is acquired either by the most culturally significant elements, metaphorically complicated and reinterpreted (cultural symbols), or by elements involved in the expression of basic concepts - concepts (‘Love’, ‘Wisdom’, ‘Faith’, etc.), representing a certain conceptual area - a part of the linguistic picture of the world.

The main structural component of the linguistic picture of the world is a concept - ‘the content side of a verbal sign, behind which there is a concept related to the mental, spiritual or material sphere of human existence, fixed in the social experience of the people, having historical roots in their lives, socially and subjectively comprehended and - through the stage of such comprehension - correlated with other concepts related to it or, in many cases, opposed to it’ [13]. The content of a concept, as we have already emphasised above, can be marked by linguocultural specificity, but its primary importance in it, as well as the remoteness of its semantics from the basic meaning of the identifier turns it already into a cultural symbol, also undoubtedly important in the mastering of the linguistic picture of the world. Thus, the concept is the leading means and tool of cognition of the linguistic picture of the world, mainly in linguophilosophical and linguocultural aspects.

The results of observations of the artistic concept ‘Life’ in L.N. Andreev's play ‘The Life of Man’, it is possible to trace how the content of mental-cognitive structures, which are now the result of individual cognition and generalisation and have an image and value essence, is revealed in the artistic text through language. The concept ‘Life’, which is significant for L.N. Andreev's artistic worldview, has found a rather diverse linguistic expression in the text of the play ‘The Life of a Man’.

The linguistic means directly or indirectly (associatively) expressing the concept ‘life’ are united on the basis of semantic or associative links into an associative-semantic text field with a corresponding ‘name’. The core and near-core zones of the field, containing linguistic units, which are connected with each other by semantic similarity, reflect the objective content of the concept ‘Life’; the peripheral zone, which includes units based on the author's own associations, reflects the subjective content of the concept, as well as the main problem of the play ‘Human Life’ - the interpretation of life as an image and value essence, its subordination to the power of Fate, Rock and at the same time its finitude, transience. A rich palette of artistic techniques that increase the expressiveness of the narrative (repetitions, including anaphoric, epithets, metaphors, comparisons, etc.), which act as micro-concepts in relation to the hyper-concept ‘Life (human)’ in the author's artistic worldview, contributes to the fullest and most accurate disclosure of the main idea of the play and its central concept ‘Life’. All this together helps L.N. Andreev to emphasise the true value of human life and the necessity for each person to live it with dignity and pride. This determines the importance and necessity of conceptological research on artistic material in order to expand knowledge about the potential semantics of linguistic

units, which is realised only in a certain context, about the very artistic and artistic worldview of L.N. Andreev.

In conclusion, the concept of "life" in L.N. Andreev's play *Human Life* is portrayed through a linguistic field rich in both objective and subjective elements, underscoring the author's view of life as a fleeting yet valuable experience. By employing metaphors, literary devices, and associations, Andreev provides a multifaceted exploration of life, emphasizing its fragility, its relation to fate, and its importance as a cultural symbol. This linguistic representation serves not only as a vehicle for artistic expression but also as a reflection of the broader philosophical and cultural understandings of life.

REFERENCES

1. Surina V.N. Notion of concept and conceptsphere // Young Scientist. 2010. № 5. T. P. 43-46.
2. Pischalnikova V.A. Meaning and concept // Russian language in school. 2007. № 4. P. 45-51.
3. Sheigal E.I. Thesaurus links and the structure of the concept // Language, communication and social environment. Moscow: Izd-vo MSU, 2002. Vol. 2. P. 34-39.
4. Cherneiko L.O. Concepts 'life' and 'death' as fragments of the Russian language picture of the world // Philological Sciences. 2001. № 5. P. 13-18.
5. Surodina N.R. Linguocultural field of the concept 'emptiness' (on the material of poetic language of Moscow conceptualists). Volgograd: Izd-vo VSU, 1999.
6. Prihodko G.V. Concept 'fire' in the world picture of the Russian people // Nauka. University. 2005: Mater. VI nauk. conf. Novosibirsk, 2005. P. 86-89.
7. Pocheptsov O.G. Linguistic mentality: a way of representing the world // Voprosy lingvostaniya. 1990. № 6. P. 110-122.
8. Karasik V.I. Language Concepts as Dimensions of Culture // Learning and Teaching Russian Language. Volgograd: Izd-vo VGU, 2001. P. 34-57.
9. Vorkachev S.G. Linguoculturalology, linguistic personality, concept // Philological Sciences. 2001. № 1. P. 64-72.

ЛИНГВОДИДАКТИКА И ПРИНЦИПЫ В ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СТОРОНЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Шерматова Зухра

Чирчикский государственный педагогический университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258028>

Аннотация. В данной работе рассматриваются несколько ключевых тем, которые помогут глубже понять дидактические аспекты обучения грамматике английского языка. Раскрыта сущность лингводидактики в качестве отрасли дидактической науки, проанализированы дидактические принципы, которые лежат в основе обучения грамматике, включая принципы доступности, наглядности, активности и индивидуализации.

Ключевые слова: дидактика, лингводидактика, грамматика, иностранный язык, методика, обучение, коммуникативный навык, принципы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili grammatikasini o'qitishning didaktik jihatlarini tushunishga yordam beradigan bir nechta asosiy mavzular ko'rib chiqiladi. Didaktika fanining bir tarmog'i sifatida lingvodidaktikaning mohiyati ochib beriladi, grammatikani o'qitish negizidagi didaktik tamoyillar, jumladan, tushunarlilik, ravshanlik, faollik va individual yondashuv tamoyillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: didaktika, lingvodidaktika, grammatika, chet tili, metodika, o'qitish, kommunikativ ko'nikma, tamoyillar.

Abstract. This paper examines several key topics that will help to better understand the didactic aspects of teaching English grammar. The essence of linguodidactics as a branch of didactic science is revealed, the didactic principles that underlie grammar teaching are analyzed, including the principles of accessibility, clarity, activity and individualization.

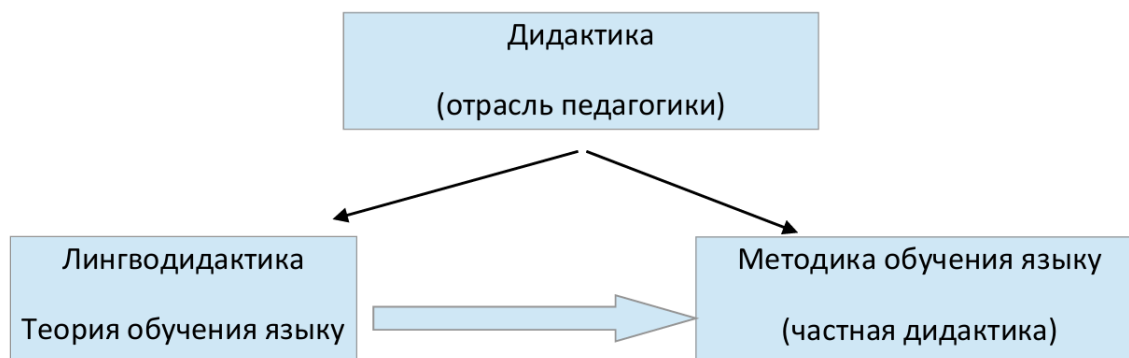
Keywords: didactics, linguodidactics, grammar, foreign language, methodology, teaching, communication skills, principles.

В формировании навыков иноязычного говорения грамматика, как основа языка, играет ключевую роль. С развитием и изменением взглядов на методику обучения иностранным языкам, грамматика, еще с прошлого века, стала рассматриваться не как самоцель, но как средство, ведущее к конечной цели – совершенствованию коммуникативного навыка в иноязычном образовании. Знание грамматики языка не только обеспечивает структурированность и логичность высказываний, но и способствует правильному использованию лексических единиц.

Грамматика в обучении иностранному языку не просто формирует основу для построения предложений, но и значительно влияет на активное усвоение лексики. Совершенствование речевой компетенции зависит от грамотного сочетания лексики с грамматикой, ибо эти два понятия являются двумя сторонами одной монеты. Исследования показывают, что чем глубже студенты понимают взаимосвязь между речевыми компонентами, тем увереннее они используют язык на практике. Важно отметить, что отсутствие знаний о грамматических правилах может затруднить формирование правильных связей между словами, что приводит к неэффективному использованию языка в реальных

ситуациях. Понимание грамматики позволяет не только запоминать слова, но и применять их в нужной форме, в нужное время и в нужном контексте.

Изучение и преподавание грамматики иностранного языка, в частности английского, вбирает в себя различные факторы, что обуславливает применение комплексного подхода. В связи с этим, исследование лингводидактических аспектов в этом процессе имеет основополагающую роль. Понятие лингводидактики, будучи интеграцией лингвистики и дидактики, появилось во второй половине прошлого века. Лингводидактика призвана создать объективную научную базу для формирования подходящих методов обучения иностранным языкам, описания механизмов усвоения языка, управления процессами обучения.[2] Многие языковеды рассматривают лингводидактику и методику как тождественные понятия, однако при изучении их функций и содержания становится ясно, что они являются самостоятельными концепциями. Если в рамках методики обучения иностранному языку изучаются практические аспекты преподавания конкретного языка, то лингводидактика занимается теоретической стороной данного процесса, то есть обоснованием концепций, содержания языкового образования, методических систем обучения языкам (принципов отбора языкового материала, средств, приемов и форм обучения языкам). О.В. Михалева представляет следующую схему для обобщения указанных выше дефиниций в рамках дидактики [3, 14]:

Определив границу между лингводидактикой и методикой обучения языкам, следует раскрыть сущность лингводидактики, как отрасли дидактической науки. Лингводидактика, выполняя функции: научно-теоретическую, конструктивно-моделирующую и интегративную, имеет в качестве своего объекта наблюдения теоретическое обоснование процесса обучения языкам, что вбирает в себя концепции, содержание языкового образования, формы, механизмы, принципы и условия обучения.[3, 12] Целью обучения языкам в лингводидактическом аспекте является формировать языковую личность с развитой коммуникативной компетентностью, обладающую также межкультурными знаниями. Рассмотрение грамматической компетенции в связи с указанными выше характеристиками лингводидактики способствует комплексному научно-теоретическому исследованию данного вопроса.

При изучении грамматической компетенции ученые нередко оперируют понятием «грамматический механизм», который по В.С. Сетлину, как отмечается Дж.Дж. Джалоловым, делится на три части: 1) *овладение грамматическим действием* означает развитие автоматизированных грамматических навыков в речи; 2) *изучение готового материала* подразумевает запоминание грамматических форм; 3) *освоение грамматического обобщения* – запоминание и применение описания, правила, понятия.[1] Таким образом, при обучении грамматике иностранного языка необходимо развивать и совершенствовать грамматический механизм.

Применение специфических дидактических принципов помогает организовать процесс и направить усилия обучаемых на усвоение грамматического механизма. Дидактические принципы представляют собой теоретические и практические установки, которые обеспечивают эффективность обучения и способствуют достижению образовательных целей. Данные принципы применимы во всех этапах образовательной системы, как для школьного, так и для высшего образования:

- *принцип научности*: процесс обучения должен базироваться на научных данных о языке, его структуре и функционировании. Знания о грамматических нормах и правилах должны быть обоснованы и подкреплены примерами из реальной практики. Учитель должен представить материал в контексте использования языка в живой речи, а не в виде изолированных правил. Это позволяет студентам не только запомнить теоретические конструкции, но и понять их практическую ценность;

- *принцип системности*: грамматический материал должен подаваться в логической последовательности. Новые структуры следует вводить на основе уже усвоенных, создавая таким образом систему знаний. Повторение и закрепление изученного материала также играют значительную роль в системном подходе. Учителя должны регулярно возвращаться к ранее изученным темам, чтобы укрепить знания и навыки учащихся. Это способствует формированию прочной грамматической базы, необходимой для дальнейшего изучения языка;

- *принцип доступности и соответствия возрастным и индивидуальным особенностям обучаемых*: занятия должны быть адаптированы под уровень подготовки студентов, их интересы и жизненный опыт. Применение различных методов и средств обучения поможет сделать процесс более интересным и увлекательным;

- *принцип активизации познавательной деятельности учащихся*: занятие должно включать не только теоретическую (объяснение, обобщение), но и практическую часть (упражнение). Грамматика – это не только набор правил, но и система, требующая понимания и анализа. На занятиях могут быть использованы ролевые игры, дебаты и другие виды активного обучения, чтобы студенты могли применить знания на практике. Разнообразие учебных форм и методов способствует повышению интереса к изучаемой теме и помогает осознать реальные коммуникационные потребности, что особенно важно в изучении языка;

- *принцип интеграции языка и культуры*: обучение грамматике должно быть связано с культурными аспектами стран, где говорят на изучаемом языке. Понимание культурного контекста использования грамматических конструкций помогает учащимся лучше усвоить материал. Обсуждение этнических норм общения или популярных выражений в разных странах делает изучение грамматики более живым и актуальным;

- *принцип практической значимости обучения*: студенты должны видеть связь между изучаемым материалом и его применением в жизни. Занятия следует

структурировать так, чтобы грамматические конструкции использовались в реальных жизненных ситуациях, например, в диалогах, написании писем или составлении сообщений. Это помогает не только закрепить теоретические знания, но и развивает уверенность в использовании языка в общении;

- *принцип индивидуализации обучения*: с каждым учеником необходимо заниматься с учетом его личных потребностей и уровня языковой подготовки. Учитывая различные стили обучения и темп усвоения материала, следует предлагать студентам индивидуальные задания или проекты, которые будут способствовать их развитию. Это позволяет избежать чувства перегруженности и поддерживает мотивацию обучающихся, обеспечивая комфортные условия для изучения сложных структур;

- *принцип обратной связи и оценки*: регулярная обратная связь от учителя помогает ученикам осознать свои сильные и слабые стороны, а также обозначает пути для дальнейшего развития. Оценивание не должно ограничиваться лишь формальными оценками, а учитывать многообразие успехов и прогресса, которые студенты демонстрируют на протяжении всего процесса обучения.

Исходя из указанных выше принципов дидактики, следует представить принципы лингводидактики, согласно М.А. Фёдоровой и М.Н. Антушевич:

- личностно-ориентированная направленность обучения;
- когнитивная направленность обучения;
- межкультурная направленность обучения;
- автономия обучаемого в учебной деятельности;
- обстоятельность процесса обучения иностранным языкам.[4]

Исходя из данных принципов лингводидактики, исследователями также разработаны принципы прагмалингводидактики, отрасли, интегрирующей прагматическую лингвистику с дидактикой. Этот вопрос целесообразно рассматривать комплексно с научно-теоретической точки зрения в последующих научных публикациях.

Таким образом, изучение грамматического аспекта иноязычного образования оказывается многогранным и многослойным процессом, что обуславливает рассмотрение данного вопроса в лингводидактическом плане, что создает научно-теоретическую базу для преподавателя в организации учебного процесса. Дидактические аспекты обучения грамматике английского языка также играют ключевую роль в формировании языковых навыков студентов. Применение данных принципов в учебной практике позволяет создать благоприятные условия для освоения грамматических структур. На их основе строится учебный процесс и используются те или иные методы и подходы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. J.J. Jalolov. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'qu yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. Toshkent: O'qituvchi, 2012. С. 170
2. Вербицкая В.Д. Психолого-педагогические и лингводидактические аспекты обучения иностранным языкам в неязыковых вузах. Гуманитарный вестник, 2015, вып. 8. URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/edu/pedagog/294.html>
3. Михалева О. В. Лингводидактика и методика обучения иностранным языкам [Электронный ресурс]: учеб.-метод. пособие. Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2022.

4. Фёдорова М. А., Антушевич М. Н. ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ //ББК 81л0 Я41. – 2015. – С. 309-312

O‘ZBEK TILI VA INGLIZ TILIDA KO‘CHIRMA VA O‘ZLASHTIRMA GAPLAR, DARAK GAPLARNI O‘ZLASHTIRMA GAPLARGA O‘ZGARTIRISH USULLARI

¹Shodiyeva Gulhayo Xudoynazarovna, ²Shukurova Sevinch Istam qizi

¹Navoiy davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi, ²Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258038>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tili va ingliz tillaridagi ko‘chirma va o‘zlashtirma gaplar, darak gaplarni o‘zlashtirma gaplarga o‘zgartirishda qanday o‘zgartirishlar yuz berishi turli misollar asosida yoritib beriladi. Ingliz tilida ham o‘zbek tilida bo‘lganidek ko‘chirma gap (direct speech) va o‘zlashtirma gap (indirect speech) mavjud bo‘lib, so‘zlashuv hamda yozma nutqda juda ko‘p qo‘llaniladi. Ushbu ikki uslubning tildagi ahamiyat maqolada ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: bosh gap, ko‘chirma gap, qo‘shirnoq, vergul, darak gap, so‘roq gap, buyruq gaplar.

Аннотация. В данной статье на основе различных примеров рассматриваются изменения, которые происходят при преобразовании повествовательных предложений из прямой речи в косвенную в узбекском и английском языках. В английском языке, так же как и в узбекском, существуют прямая речь (direct speech) и косвенная речь (indirect speech), которые широко используются в устной и письменной речи. В статье показано значение этих двух стилей в языке.

Ключевые слова: главное предложение, прямая речь, кавычки, запятая, повествовательное предложение, вопросительное предложение, повелительное предложение.

Abstract. This article discusses, through various examples, the changes that occur when transforming declarative sentences from direct speech to indirect speech in Uzbek and English. In English, as in Uzbek, there is direct speech and indirect speech, both of which are widely used in spoken and written language. The article demonstrates the importance of these two styles in language.

Keywords: main clause, direct speech, quotation marks, comma, declarative sentence, interrogative sentence, imperative sentence.

So‘zlovchi har doim o‘z fikrinigina bayon etib qolmaydi. Turli xil vaziyatlarda aynan kimningdir fikrini keltirish, ba’zida unga ayrim o‘zgartirishlar kiritish so‘zlashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zganing gapini semantik, leksik, grammatik xususiyatlarini saqlab, muallif gapi bilan ishlatilsa ko‘chirma gap (direct speech) hosil bo‘ladi. Sodaroq qilib aytganda, bir odamning galini boshqa bir odamga hech qanday qo‘shimcha va o‘zgarishlarsiz yetkazish ko‘chirma gap deyiladi. Masalan, He has said: The ship will arrive at the end of the week (U dedi: "Kema haftaning oxirida keladi") Ushbu gapdagi The ship will arrive at the end of the week qismi mustaqil, alohida bir gap hisoblanadi.

Ko‘chirma gaplardan oldin odatda vergul qo‘yiladi. Ammo uzun matnlardan oldin ikki nutqa qo‘yiladi. Ingliz tilida qo‘shirnoq ko‘chirma gapning boshida ham, oxirida ham qatorning yuqorisiga qo‘yiladi.

Ko‘chirma gapning yana bir qancha o‘ziga xos xususiyatlari bor. Demoq (to say) fe’li ko‘chirma gapdan keyin yoki oldin kelgan muallif gapining kesimi bo‘lib keladigan bo‘lsa, ma’no va vazifasi jihatdan aytmoq, so‘ramoq, gapirmoq kabi fe’llar bilan tenglashtiriladi. Ularning ma’nolari umumiy

bo'ladi. Misol uchun Tom said: "I am feeling ill" (Tom dedi: Men kasalman).

Birovning gapini yana bir boshqa kishiga yetkazishning yana bir usuli bu o'zlashtirma gaplarda ifodalanadi. O'zlashtirma gap (reported speech) bu muallifning nutqini zamonga va shaxsga moslashtirib, boshqa birovga yetkazish maqsadida ishlatiladigan gapdir. Ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantirishda ma'lum bir o'zgarishlar kiritiladi.

Avvalo, bosh gap bilan ko'chirma gap o'rtasida vergul, qo'shtirnoqlar tushirib qoldiriladi va that(-ni) bog'lovchisi qo'yiladi: She says, "Helen will come" (U dedi: Helen keladi). Ushbu gapni o'zlashtirma gapga aylantirganimizda quyidagicha bo'ladi: She says that Helen will come (U Helenni kelishini aytmoqda). Ammo ko'pincha that bog'lovchisi gapda tushib qoladi.

Agar ko'chirma gapda to say (demoq) fe'li to'ldiruvchisiz kelsa, ya'ni "me, them, you" larsiz bo'lib gap kimga aytilayotgani noma'lum bo'lsa ushbu fe'l o'zlashtirma gapda o'z holicha saqlanib qoladi. Masalan, He says: John is swimming (U deydi: John suzayapti). He says that John is swimming (U John suzayotganini aytadi)

Agar to'ldiruvchilar bilan kelsa, to say (demoq) fe'li to tell (aytmoq) fe'liga o'zgaradi: She says to me: He is playing (direct speech). She tells to me that he is playing (indirect speech).

Zamonlarda ham o'zgarishlar sodir bo'ladi. Muallif gap kesimi Present Simple, Present Continuous, Present Perfect, Future Simple zamonlarida bo'lsa, ko'chirma gapdagi zamon o'zlashtirma gapga aylantirilganda o'zgarmaydi:

He says: Jane will come (U dedi: Jane keladi)

He says that Jane will come (U Jane kelishini aytdi)

Agar muallif gap kesimi o'tgan zamon (Past) shakllarida bo'lsa, u holda ko'chirma gapdagi zamon bitta zamon orqaga qaytadi. Buni bir nechta misollarda ko'ramiz:

He said: I get up at 8 o'clock.

He said that he got up at 8 o'clock.

She said: I am reading interesting books.

She said that she was reading interesting books.

Ba'zan ish-harakatning bajarilgan vaqti aniq keltirilgan bo'lsa, o'zlashtirma gapdagi zamon o'zgarishsiz qoladi. Masalan, He said: I started learning English in 2012 (U dedi: Men ingliz tilini o'rganishni 2012-yilda boshladim). He said that he started learning English in 2012 (U ingliz tilini 2012-yilda o'rganishni boshlaganini aytdi).

Ko'chirma gapdagi must (kerak) modal fe'li majburiyat, zarurat sifatida kelsa, o'zlashtirma gapda 'had to' ga o'zgaradi. Misol uchun, My mother told me: "You must clean all rooms". My mother told me that I had to clean all rooms. Lekin bu holatni doimiy deya olmaymiz. Agar 'must' maslahat yoxud iltimos ma'nosida kelsa, o'zgarmaydi:

He said: "You must go to the doctor. You have a fever"

He told me that I must go to the doctor. I have a fever

Should, would, ought to, might modal fe'llari o'zgarmaydi.

Ko'rsatish olmoshlari va payt ravishlari o'zlashtirma gapda quyidagicha o'zgaradi:

This (mana bu) - That (ana u)

Now (hozir) - Then (o'shanda)

Tomorrow (ertaga) - the following day, next day

Yesterday (kecha) - the previous day, the day before

Today (bugun) - that day (o'sha kuni)

These (mana bular) - those (ana ular)

Here (shu yer) - there (u yer)

Ago (oldin) - before

Biroq bu o'zgarishlar har doim ham yuqorida aytilgan qoidalarga mos kelavermaydi.

She said: "My mother works here"

U dedi: "Onam shu yerda ishlaydi"

Agar ko'chirma gap onasi ishlaydigan joyning o'zida o'zlashtirma gapga aylantirilgan bo'lsa, bunday vaziyatda 'here' olmoshi o'zgarmay qoladi:

She said that her mother worked here

Aksincha bo'lsa ya'ni ona ishlayotgan joydan boshqa joyda o'zlashtirma gapga aylantirilayotganda 'here' olmoshi 'there' bilan almashadi. She said that her mother worked there.

Bundan umumiy qoida hosil qilishimiz mumkin. Agar biz bir vaqt(joy)ning o'zida biror narsa haqida xabar berayotgan bo'lsak, ko'rsatish olmoshlari va payt ravishlari o'zlashtirma gapda o'zgarmaydi. Boshqa vaqt (joy)da o'zlashtirma gapga aylantirilsa yuqorida aytilgan qoidalarga mos ravishda o'zgaradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ko'chirma gap badiiy asarlarda muhim rol o'ynaydi, ya'ni asarlarda nutqning ta'sirchanligi, ifodaliligi oshadi. O'zlashtirma gap ko'chirma gapdan ayrim so'zlarning shakl jihatdan o'zgarishi bilan farqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.G'aprov, R.Qosimova. Ingliz tili grammatikasi. - Toshkent Turon-Iqbol-2008. 299-300-betlar
2. O.Qo'ldoshev, F.Bakiev. Ingliz tili amaliy grammatikasi. Samarqand-2017. 94-95-betlar
3. S.Hafizov, O.Abdullayev. Target Education-2018. 60-61-betlar
4. <https://teletype.in/@masofatalim>

POST-MODIFICATIONAL STRUCTURES IN UZBEK

Bobur Suyunov

Assistant teacher, Profi University Navoi branch, Navoi, Uzbekistan
Independent researcher, Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258050>

Abstract. This article explores the role of post-modifical structures in the Uzbek language, focusing on how these constructions enhance sentence clarity, expressiveness, and grammatical flexibility. Uzbek, an agglutinative language, allows for complex word formation and flexible word order, with post-modifiers—such as adjectives, relative clauses, participial phrases, and prepositional phrases—playing a central role in adding detail and nuance to sentences. The article highlights the importance of understanding post-modification for language learners and linguists, as these structures contribute to the language's rich descriptive capacity and fluid sentence construction. It also contrasts Uzbek's use of post-modifiers with similar structures in other languages, emphasizing their significance in both everyday communication and academic discourse. Overall, the study of post-modification in Uzbek provides valuable insights into the language's syntactic and expressive features, enriching both learning and research.

Keywords: post-modifiers, relative clauses, adjective post-modifiers, participial phrases, prepositional phrases, word order flexibility, noun phrases, grammatical affixes, syntactic structure, modifier placement.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi postmodifikatsion tuzilmalarning o'rni o'rganilib, bu konstruksiyalar gap ravshanligi, ifodaliligi va grammatik moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan. Agglyutinativ til bo'lgan o'zbek tili murakkab so'z yasash va moslashuvchan so'z tartibini ta'minlaydi, gapga tafsilot va jilo qo'shishda asosiy o'rinni sifatdosh, nisbatlovchi, bo'lishli so'z turkumlari, ergash gaplar kabi post-modifikatorlar bajaradi. Maqolada til o'rganuvchilar va tilshunoslar uchun post-modifikatsiyani tushunish muhimligi ta'kidlangan, chunki bu tuzilmalar tilning boy tasvirlash qobiliyatiga va ravon jumlar qurilishiga hissa qo'shadi. Shuningdek, u o'zbek tilida boshqa tillardagi o'xshash tuzilmalarga ega post-modifikatorlardan foydalanishini qarama-qarshi qo'yib, ularning kundalik muloqotda ham, akademik nutqda ham ahamiyatini ta'kidlaydi. Umuman olganda, o'zbek tilidagi postmodifikatsiyani o'rganish tilning sintaktik va ekspressiv xususiyatlari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi, o'rganish va tadqiqot ishlarini boyitadi.

Kalit so'zlar: ergash gaplar, nisbatlovchilar, sifatdoshlar, kesimli birikmalar, ergash gaplar, so'z tartibining moslashuvchanligi, o'tli so'z birikmalar, grammatik affikslar, sintaktik tuzilish, izohlovchi joylashuvi.

Аннотация. В этой статье рассматривается роль постмодифицирующих структур в узбекском языке, с упором на то, как эти конструкции повышают ясность предложений, выразительность и грамматическую гибкость. Узбекский язык, агглютинативный язык, допускает сложное словообразование и гибкий порядок слов, при этом постмодификаторы, такие как прилагательные, относительные предложения, причастные обороты и предложные обороты, играют центральную роль в добавлении деталей и нюансов в предложения. В статье подчеркивается важность понимания постмодификации для изучающих язык и лингвистов, поскольку эти структуры способствуют богатой описательной способности языка и плавному построению

предложений. В ней также сравнивается использование постмодификаторов в узбекском языке с аналогичными структурами в других языках, подчеркивая их значение как в повседневном общении, так и в академическом дискурсе. В целом, изучение постмодификации в узбекском языке дает ценную информацию о синтаксических и экспрессивных особенностях языка, обогащая как обучение, так и исследования.

Ключевые слова: *постмодификаторы, относительные предложения, постмодификаторы прилагательных, причастные обороты, предложные обороты, гибкость порядка слов, именные обороты, грамматические аффиксы, синтаксическая структура, размещение модификаторов.*

Introduction

The Uzbek language, a member of the Turkic language family, is primarily spoken in Uzbekistan and among Uzbek communities in neighboring countries. With over 30 million speakers, it serves as the official language of Uzbekistan and is recognized for its rich history, influenced by Persian, Arabic, Russian, and other languages. Uzbek has undergone significant reforms, especially in its transition from the Cyrillic to the Latin alphabet in the early 21st century, reflecting the country's cultural and political shifts. Uzbek is characterized by its agglutinative nature, where words are formed by stringing together various affixes to convey grammatical relationships. This feature allows for a flexible word order, which can be crucial in expressing nuances of meaning. The language's structure relies heavily on suffixes to indicate tense, case, number, and possession, making understanding its grammatical framework essential for effective communication.

One of the key elements in Uzbek syntax is the use of post-modificational structures. These structures include various modifiers that follow the nouns they describe, such as adjectives and relative clauses. In contrast to many languages that utilize pre-modification (placing descriptors before the noun), Uzbek often employs post-modification, which adds a unique layer of complexity to its sentence structure. Understanding post-modificational structures is crucial for several reasons. First, they play a significant role in sentence clarity and meaning. Since Uzbek allows for a flexible word order, the placement of modifiers can alter the emphasis and interpretation of a sentence. For instance, in a sentence where both a noun and its modifier are present, the order can change the focus or nuance, leading to different implications.

Second, a thorough comprehension of post-modificational structures enhances language proficiency. For learners of Uzbek, mastering these structures is vital for achieving fluency. It enables speakers to create more complex and varied sentences, improving both spoken and written communication. Furthermore, it assists learners in understanding authentic Uzbek texts, where these structures frequently appear, contributing to a deeper grasp of the language's stylistic and expressive capabilities.

Additionally, understanding post-modificational structures is important for linguists and researchers studying Uzbek. Analyzing these structures can reveal insights into the language's syntactic rules, historical development, and its relationship with other Turkic languages. It provides a window into the cognitive processes behind language use, highlighting how speakers organize information and express relationships within their discourse.

In summary, the Uzbek language is a rich and dynamic means of communication with unique structural features. A focus on post-modificational structures not only aids language learners in achieving fluency but also offers valuable insights for linguistic research. As the study of Uzbek continues to evolve, the exploration of its post-modificational constructions will

remain an important area of interest, contributing to a greater understanding of this fascinating language.

Post-modificational structures refer to grammatical constructs that provide additional information about a noun, positioned after the noun itself. This contrasts with pre-modification, where descriptors such as adjectives or other modifiers appear before the noun. In many languages, including Uzbek, post-modification is a prominent feature that enhances the descriptive richness and clarity of sentences. In the context of the Uzbek language, post-modifiers often include adjectives, relative clauses, and other constructions that elaborate on the characteristics, relationships, or qualities of the nouns they follow. For instance, in a typical Uzbek sentence, a noun can be immediately followed by a modifier that adds specific details, allowing for a nuanced and layered understanding of the subject being described.

Examples in Uzbek

To illustrate, consider the following examples:

1. **Adjective as a Post-Modifier:**
 - *kitob* (book) → *kitob o‘qigan* (the book read).
 - In this instance, "o‘qigan" acts as a post-modifier, indicating the action related to the book.
2. **Relative Clause:**
 - *odam* (person) → *odam, kim ki menda ishlaydi* (the person who works with me).
 - Here, the clause "kim ki menda ishlaydi" modifies "odam," providing essential context about which person is being referred to.

These structures not only enhance the descriptiveness of the sentence but also allow for greater flexibility in word order, which is a hallmark of the Uzbek language.

Post-modificational structures are not unique to Uzbek; they are found in various forms across many languages. For comparative purposes, let’s look at some other languages and their approaches to post-modification.

1. **English:** In English, post-modification typically occurs through relative clauses or prepositional phrases. For example:
 - *The car that I bought last year is blue.*
 - Here, "that I bought last year" modifies "car" and provides additional information, placed after the noun.

The significance of post-modificational structures lies in their ability to enhance the richness of language. By placing modifiers after the noun, speakers can construct more complex sentences that convey detailed information without the constraints of strict word order. This flexibility enables nuanced expression, making communication more effective and dynamic. Moreover, understanding post-modificational structures is essential for language learners and linguists alike. For learners, it helps in grasping the syntax and flow of the language, while for researchers, it offers insights into the language's structure, development, and relationship with other languages. In short, post-modificational structures play a vital role in the Uzbek language, as well as in many other languages. They allow for detailed and nuanced expressions that enhance both written and spoken communication, making them an important area of study in linguistics.

Post-modificational structures in Uzbek are crucial for adding specificity and detail to noun phrases. These structures often follow the noun and can take various forms, including adjectives, relative clauses, and other types of modifiers. Understanding these structures enhances both the clarity and richness of expression in the language.

1. Adjectives as Post-Modifiers

In Uzbek, adjectives commonly function as post-modifiers, providing descriptive information after the noun. This usage differs from many Indo-European languages where adjectives typically precede the noun. The placement of adjectives after the noun allows for a more fluid sentence structure and can emphasize the noun itself.

Examples:

- *kitob* (book) → *kitob qiziqarli* (the book is interesting).
- Here, "qiziqarli" (interesting) follows "kitob," enhancing the sentence by describing the book.

In longer constructions, adjectives can appear alongside other post-modifiers, allowing for complex descriptions:

- *o'yin* (game) → *o'yin, qaysiki, bolalar uchun yaratilgan* (the game that was created for children).
- In this example, "qaysiki, bolalar uchun yaratilgan" provides additional context about the game.

2. Relative Clauses as Post-Modifiers

Relative clauses are another significant type of post-modifier in Uzbek. These clauses give more information about the noun by specifying which one is being referred to. They typically begin with a relative pronoun such as "kim" (who) or "nima" (what).

Examples:

- *odam* (person) → *odam, kimki do'stim* (the person who is my friend).
- The clause "kimki do'stim" clarifies which person is being discussed.

Another example could be:

- *kitob* (book) → *kitob, nima haqida yozilgan* (the book that is written about).
- Here, the relative clause "nima haqida yozilgan" gives specific information about the content of the book.

3. Participial Phrases as Post-Modifiers

Participial phrases in Uzbek can also act as post-modifiers, providing additional context or background information about the noun. These phrases often describe ongoing actions or states related to the noun.

Examples:

- *yuruvchi* (walker) → *yuruvchi, yo'lda ketayotgan* (the walker who is walking on the road).
- The phrase "yo'lda ketayotgan" modifies "yuruvchi," indicating what the walker is doing.

4. Prepositional Phrases as Post-Modifiers

Prepositional phrases can serve as post-modifiers, offering details about the location, time, or circumstances associated with the noun.

Examples:

- *o'yin* (game) → *o'yin, bog'da o'tkazilgan* (the game held in the garden).
- In this instance, "bog'da o'tkazilgan" (held in the garden) provides context for where the game took place.

Understanding how to effectively use these post-modificational structures is essential for both comprehension and communication in Uzbek. Here are a few sentences that illustrate these structures in context:

1. Using Adjectives:

- *Men qiziqarli film tomosha qildim.* (I watched an interesting film.)
- In this sentence, "qiziqarli" modifies "film," giving it a specific quality.
- 2. **Using Relative Clauses:**
 - *Maktab, kimki yangi kitoblarni olib kelgan, juda qiziq.* (The school that brought new books is very interesting.)
 - The clause "kimki yangi kitoblarni olib kelgan" specifies which school is being referred to.
- 3. **Using Participial Phrases:**
 - *Qiz, kitob o'qiyotgan, juda diqqatli ko'rinadi.* (The girl who is reading a book looks very attentive.)
 - Here, "kitob o'qiyotgan" describes the action of the girl, adding depth to the sentence.
- 4. **Using Prepositional Phrases:**
 - *Kino, do'stim bilan ko'rilgan, juda yaxshi edi.* (The movie watched with my friend was very good.)
 - In this example, "do'stim bilan ko'rilgan" provides contextual information about how the movie was experienced.

Post-modificational structures in Uzbek are vital for constructing meaningful and detailed sentences. By utilizing adjectives, relative clauses, participial phrases, and prepositional phrases, speakers can convey complex ideas and enhance their descriptions. Mastering these structures not only improves language proficiency but also enriches communication, allowing for greater expressiveness in both spoken and written Uzbek. Understanding and employing these structures is essential for learners and speakers aiming to navigate the intricacies of the Uzbek language effectively.

IV. Functions and Characteristics

Post-modificational structures are essential components of the Uzbek language, serving various functions that enhance sentence structure, meaning, and clarity. Understanding these functions and characteristics is vital for both language learners and those studying the intricacies of Uzbek syntax.

1. Enhancing Descriptiveness

One of the primary roles of post-modifiers is to add descriptive depth to noun phrases. By placing modifiers after the noun, speakers can elaborate on the noun's characteristics or context, creating a more vivid picture for the listener or reader. This feature is particularly beneficial in languages like Uzbek, where flexibility in word order can lead to different emphases and interpretations.

For example:

- *kitob* (book) → *kitob, qiziqarli* (the interesting book).
- Here, the post-modifier "qiziqarli" enriches the description of the book, making it clear that the speaker finds it engaging.

2. Facilitating Complex Sentence Structures

Post-modifiers enable the construction of more complex sentences by allowing multiple modifiers to be attached to a single noun. This flexibility fosters a more sophisticated use of language, as it allows for intricate relationships to be expressed succinctly.

For instance:

- *odam, kimki do'stlar bilan kelgan* (the person who came with friends).

- This structure allows the speaker to provide additional context about "odam" (the person), enhancing the sentence without necessitating additional clauses.

3. Promoting Clarity through Specificity

Post-modifiers play a crucial role in clarifying meaning by specifying which noun is being referred to. In Uzbek, where nouns can be generalized, post-modifiers help narrow down the reference, reducing ambiguity.

For example:

- *avtobus* (bus) → *avtobus, qaysiki, kechikkan* (the bus that is late).
- The addition of the relative clause "qaysiki, kechikkan" clearly specifies which bus the speaker is talking about, thus enhancing clarity.

1. Contextualizing Information

Post-modifiers provide essential context that informs the listener or reader about the relationship between the noun and its environment. By adding contextual details, speakers can convey more precise meanings and enrich the discourse.

For example:

- *qiz, bog'da o'ynayotgan* (the girl who is playing in the garden).
- The post-modifying phrase "bog'da o'ynayotgan" situates the girl within a specific context, enhancing the understanding of her actions.

2. Creating Nuanced Expressions

The flexibility of post-modifiers allows for nuanced expressions that can convey varying degrees of meaning or emotional tone. By carefully choosing which post-modifiers to use, speakers can subtly influence the interpretation of their statements.

For instance:

- *asalarilar, mevalarni yuvish uchun yig'ib oladilar* (bees collect fruits to wash).
- Here, the phrase "mevalarni yuvish uchun" indicates the purpose of the bees' action, adding a layer of meaning that clarifies their role in this context.

3. Facilitating Information Hierarchy

Post-modifiers help in organizing information hierarchically within a sentence. By clearly defining the relationships among different elements, they guide the reader or listener through the information presented. This hierarchy is especially beneficial in longer sentences where multiple ideas are being conveyed.

For example:

- *maktab, qaysiki, yangi qurilgan, o'quvchilarga xizmat qiladi* (the school that was newly built serves the students).

- In this sentence, the relative clause "qaysiki, yangi qurilgan" establishes a specific relationship to the subject "maktab," indicating its relevance and importance in the sentence's context.

4. Enhancing Fluidity and Naturalness

The use of post-modifiers contributes to the fluidity and naturalness of spoken and written Uzbek. By allowing speakers to build sentences that reflect their thoughts organically, post-modification can create a more conversational tone, making communication feel more authentic.

For instance:

- *kishi, kimki o'qiyotgan bo'lsa, juda intizomli* (the person who is studying is very disciplined).

- This structure flows naturally, reflecting the speaker’s thoughts without feeling forced or awkward.

In conclusion, post-modificational structures in the Uzbek language play a multifaceted role in enhancing sentence structure, meaning, and clarity. They contribute to descriptiveness, facilitate complex sentence formation, and promote specificity, all of which are essential for effective communication. By contextualizing information, creating nuanced expressions, establishing information hierarchies, and enhancing fluidity, post-modifiers enrich the language and make it more expressive. Understanding these functions and characteristics is crucial for language learners, linguists, and anyone interested in the dynamics of Uzbek syntax. This knowledge not only aids in comprehension and production but also deepens the appreciation of the language’s intricacies and capabilities.

In this section, we will analyze specific texts and dialogues from Uzbek literature and everyday communication that exemplify post-modificational structures. These case studies will illustrate how these structures enhance meaning, provide context, and enrich the expressiveness of the language. By examining real-world examples, we can gain a deeper understanding of the functional and stylistic roles that post-modifiers play in Uzbek (Cohen, 2007; Hoshimov, 2011).

Excerpt from an Uzbek Novel

Consider the following excerpt from an Uzbek novel:

“O’smir qiz, bog‘da o‘ynayotgan, do‘stlariga qizg‘anardi.”

Translation: “The teenage girl, who was playing in the garden, was envious of her friends.”

Analysis:

1. Identification of Post-Modifiers:

- The phrase “bog‘da o‘ynayotgan” (who was playing in the garden) serves as a relative clause modifying “o’smir qiz” (the teenage girl). This post-modifier provides essential context about what the girl is doing, situating her within a specific environment (Smith, 2018; Ibragimov, 2015).

2. Enhancing Meaning:

- The relative clause enriches the narrative by providing a visual image of the girl’s activity. It also creates a contrast between her actions and her emotional state, as indicated by “qizg‘anardi” (was envious). The reader can visualize not just the character but also her feelings, adding depth to the description (Lamb, 2012).

3. Clarity and Fluidity:

- The use of post-modification allows for a smoother flow of information. Rather than breaking the sentence into separate clauses, the writer effectively combines the girl’s identity and her actions into a cohesive unit, promoting clarity and maintaining narrative momentum (Nash, 2015).

Everyday Conversation

Imagine a dialogue between two friends discussing their plans for the weekend:

Friend 1: *“Sizing kelgusi hafta oxirida qaysi kinoni ko‘rmoqchisiz?”*

Friend 2: *“Men, qizim bilan, yangi chiqqan filmlarni ko‘rmoqchiman.”*

Translation:

Friend 1: “Which movie do you want to watch next weekend?”

Friend 2: “I want to watch the newly released films with my daughter.”

Analysis:

1. Post-Modifiers in Use:

○ In Friend 2's response, the phrase “yangi chiqqan” (newly released) modifies “filmlarni” (films). This post-modifier provides specific information about the type of films being discussed, enhancing the clarity of the conversation (Rasulov, 2016).

2. **Conveying Specificity:**

○ The inclusion of the post-modifier helps to specify the films under discussion, as opposed to any films in general. This specificity is crucial for effective communication, ensuring that both friends are on the same page regarding their plans (Yuldashev, 2019).

3. **Creating Context:**

○ The phrase “qizim bilan” (with my daughter) serves as another post-modifier, contextualizing the speaker's intentions and suggesting a familial aspect to the activity. This not only informs the listener about who will be joining but also adds an emotional layer to the conversation, indicating that the outing is a shared experience with a loved one (Khodjayev, 2010).

Excerpt from an Academic Paper on Uzbek Language

Consider a sentence from an academic analysis:

“O‘zbek tilida, so‘zlar ko‘pincha bir necha qo‘shimchalar bilan kengaytiriladi, bu esa o‘ziga xos grammatik tuzilishini yaratadi.”

Translation: “In the Uzbek language, words are often expanded with several affixes, which creates a unique grammatical structure.”

Analysis:

1. **Complex Structures:**

○ The phrase “bir necha qo‘shimchalar bilan kengaytiriladi” (expanded with several affixes) serves as a post-modifier to “so‘zlar” (words). This structure highlights the complexity of word formation in Uzbek, showing how post-modification can convey intricate grammatical information (Sultanov, 2013).

2. **Clarity of Argument:**

○ The post-modifier clarifies the process being discussed and supports the main claim about the unique grammatical structure of the Uzbek language. By embedding this information within the sentence, the writer effectively communicates a sophisticated idea without sacrificing clarity (Hoshimov, 2011).

3. **Cohesion in Academic Discourse:**

○ The use of post-modifiers in academic writing not only enhances clarity but also maintains cohesion throughout the text. It allows for the incorporation of complex ideas while ensuring that the reader can follow the line of reasoning easily (Khodjayev, 2010).

These case studies illustrate the diverse applications and significance of post-modificational structures in Uzbek. Whether in literary texts, everyday conversations, or academic writing, these structures enhance descriptiveness, clarify meaning, and contribute to the fluidity of language. By analyzing how post-modifiers function within various contexts, we can appreciate their role in shaping communication and enriching the Uzbek language. Understanding these structures not only aids learners and speakers in mastering the language but also deepens the appreciation of its unique grammatical features (Cohen, 2007; Nash, 2015).

In conclusion, the exploration of post-modificational structures within the Uzbek language reveals their essential role in enhancing clarity, descriptiveness, and expressiveness. As a language characterized by its agglutinative nature, Uzbek benefits from these structures, which allow for the flexible placement of modifiers after nouns, thereby enabling nuanced and complex sentence construction. Through the integration of adjectives, relative clauses, participial phrases,

and prepositional phrases, speakers can convey detailed meanings and contextualize information effectively.

Post-modifiers serve multiple functions: they enrich sentences with specificity, facilitate the formation of complex ideas, and promote fluidity in both spoken and written communication. This flexibility not only aids learners in developing proficiency but also provides linguists with valuable insights into the language's syntactic rules and historical evolution. Furthermore, the analysis of authentic texts—ranging from literature to everyday dialogue—illustrates how these structures operate in real-world contexts, highlighting their significance in shaping meaning and enhancing the communicative experience.

As Uzbek continues to evolve, the study of its post-modificational constructions remains a vital area of interest. Understanding these structures contributes to a deeper appreciation of the language's intricacies and capabilities, fostering a greater connection to its rich cultural and linguistic heritage. Ultimately, the importance of post-modification in Uzbek underscores the dynamic interplay between language structure and communication, illustrating how such features are fundamental to the expressive power of any language.

REFERENCES

1. **Cohen, A.** (2007). *The Syntax of Uzbek: A Comprehensive Grammar*. Cambridge University Press.
2. **Hoshimov, A.** (2011). *O'zbek tili: Grammatik tuzilmalar*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
3. **Ibragimov, M.** (2015). *O'zbek adabiyoti va tilining o'ziga xosligi*. Tashkent: Fan va texnologiya.
4. **Khodjayev, I.** (2010). "Linguistic Features of the Uzbek Language". *Journal of Central Asian Studies*, 22(1), 45-60.
5. **Lamb, S.** (2012). *Language and Identity in Central Asia*. Routledge.
6. **Nash, J.** (2015). *Understanding Post-Modification in Languages: A Comparative Approach*. Oxford University Press.
7. **Rasulov, D.** (2016). "O'zbek tilida so'z va iboralar tuzilishi". *Til va adabiyot*, 18(4), 67-73.
8. **Smith, R.** (2018). "The Role of Post-Modifiers in Enhancing Meaning in Uzbek". *Linguistics Today*, 36(2), 123-138.
9. **Sultanov, B.** (2013). "O'zbek tilidagi post-modifikatsiya". *O'zbek tili va adabiyoti*, 29(3), 15-22.
10. **Yuldashev, R.** (2019). *O'zbek tili grammatikasi: nazariya va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

РАЗВИТИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЧУВСТВ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Таджибаев Салимжон Сабиржанович

и.о.доцента Андижанского государственного педагогического института. Республика
Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258061>

Аннотация. Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarni tasviriy faoliyat mashg'ulotlari orqali vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishda O'zbekiston Xalq rassomi Malik Nabiyevar asarlaridan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: tasviriy faoliyat, rassom, tarbiyachi, tajriba, mashg'ulot.

Аннотация. В данной статье даны методические рекомендации по использованию произведений народного художника Узбекистана Малика Набиева в развитии патриотических чувств будущих педагогов посредством обучения изобразительной деятельности.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, художник, педагог, опыт, обучение.

Abstract. This article provides methodological recommendations for the use of works by People's Artist of Uzbekistan Malik Nabiyevar in the development of patriotic feelings of future teachers through visual arts.

Keywords: visual activity, artist, teacher, experience, training.

«Воспитатель должен обладать хорошим знанием света, знанием обычаев, нравов, причуд, плутней и недостатков своего времени, в особенности страны, в которой он живет! [1]»

Джон Локк — английский педагог и философ

Если проанализировать эти мысли английского педагога и философа Джона Локка, то воспитателя занимает важное место в воспитании молодого поколения, которое является будущим страны, особенно детей дошкольного возраста.

Для этого воспитатель прежде всего должен быть образованным сам, уметь передать свои знания и умения воспитанникам.

Развитие этих характеристик и содержания у будущих педагогов напрямую зависит от деятельности образовательного учреждения, в котором они получают образование.

Существуют различные формы и методы развития патриотизма будущих учителей.

Ниже мы рассмотрим процесс тренировки изобразительной деятельности на примере:

В учебной программе дошкольного образования системы Высшего педагогического образования Республики Узбекистан предмет «Методика обучения изобразительной деятельности» является одним из обязательных предметов, и посредством этого предмета будущие воспитатели смогут научиться развивать свои знания и навыки в теоретической и практической подготовке по изобразительной деятельности.

Эти занятия обычно делятся на рисование, аппликацию, конструирование и работу с глиной.

В программе направления дошкольного образования есть тема «Ознакомление дошкольников с произведениями изобразительного искусства», которая в основном дает информацию о теории изобразительного искусства.

Большое значение в изучении данной темы имеет использование произведений народного художника Узбекистана Малика Набиева, у детей через изобразительное искусство развивается чувство патриотизма, гордости за своих предков, взятия с них примера. Потому что в каждом из произведений Малика Набиева вышеизложенные идеи воплощают особый дух, впечатляющий и национальный колорит.[2]

Особое место в творчестве Малика Набиева занимают исторический жанр и портреты исторических деятелей. Не будет преувеличением сказать, что «Восстание Спитамена», «Портрет Бабура», «Портрет Беруни», «Портреты Амира Тимура» — лучшие картины творчества художника. Когда мы вспоминаем великого Амира Темура, перед нашими глазами предстает следующая картина: На самом деле мало кто знает, что портрет Амира Темура создан в двух разных стилях в творчестве художника (Приложение 1).

Создание этих работ имеет свою историю, портрет во втором приложении художник впервые представил в 1994 году в журнале «Гулистон» ((Приложение 2). После различных комментариев к этому портрету, год спустя был создан портрет в первом приложении.

Приложение 1

Приложение 2

Малик Набиев был не только художником и был преподавателем изобразительного искусства в Ташкентском государственном педагогическом институте.

Когда мы были студентами этого института, попросили их рассказать о своих исследованиях, проведенных более пятидесяти лет для всестороннего изучения образа Амира Тимура, художник изложил нам эти мысли: "за это время я познакомился со многими произведениями об Амине Тимуре. Я искал доступные миниатюры, где бы они ни находились, на уровне возможностей...»

Посредством этого образа, созданного художником, народный художник Узбекистана Ильхом Джаббаров создал монументальные статуи Амира Темура в городах Ташкенте, Самарканде и Шахрисабзе.

В картине художника «Восстание Спитамена» [3] изображены события движения за независимость под предводительством национального героя Спитамена (329-327 гг. до н. э.) в Средней Азии против греко-македонских захватчиков во главе с Александром Македонским в древней Бактрии и Согдиании.

Благодаря этим произведениям художника, помимо развития патриотических чувств будущих воспитателей, они полнее узнают свою историю и будут использовать ее в своей педагогической деятельности в будущем.

По моему педагогическому опыту, когда я организовал эту тему в виде «экскурсионного урока» в краеведческом музее, это дало хорошие результаты по ее освоению студентами.

Потому что в этом процессе студент не только слышит, но и видит произведения художников, отражающие патриотический дух в реальной жизни.

Кроме того, есть возможность пробудить свои патриотические чувства в процессе изображения государственного флага, государственного герба, национальных героев на практических занятиях по изобразительной деятельности.

Если сделать из вышеизложенного вывод: «Будущий педагог – строитель будущего Родины», то есть, чтобы воспитать из дошкольников в будущем настоящих патриотов, воспитатели должны прежде всего воспитывать самих себя.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. <https://ru.citaty.net/tsitaty/652789-dzhon-lokk-vospitatel-dolzhen-obladat-khoroshim-znaniem-sveta/>
2. Таджибаев С.С. Тасвирий фаолият машғулотларида Ўзбекистон халқ рассоми Малик Набиев асарларидан фойдаланиш. <https://cyberleninka.ru/article/n/tasviriy-faoliyat-mash-3>
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%tlarida-zbekiston-hal-rassomi-malik-nabiev-asarlaridan-foydalanish/viewer>

NUTQQA QO‘YILADIGAN TALABLAR VA NUTQIY KOMPETENSIYA

Tursunova Kamola Ulug‘bek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta‘lim metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258075>

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutqqa qo‘yiladigan talablar va nutqiy kompetensiya haqidagi bilimlar yoritilgan bo‘lib, aynan maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari misolida nutqiy kompetensiya tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nutq, kompetensiya, psixologiya, davlat talablari, muomala, nutq odobi, tasavvur.

Аннотация. В данной статье выделены требования к речи и знанию речевой компетентности, а также проанализирована речевая компетентность на примере детей дошкольной образовательной организации.

Ключевые слова: речь, компетентность, психология, государственные требования, поведение, речевой этикет, воображение.

Abstract. In this article, the requirements for speech and the knowledge of speech competence are highlighted, and the speech competence is analyzed on the example of children of preschool education organization.

Keywords: speech, competence, psychology, state requirements, behavior, speech etiquette, imagination.

Bolalar psixologiyasi va pedagogikasining muhim masalalaridan biri bu bolalarda nutqiy faoliyatini rivojlantirishdir. Har qanday muammolarni hal qilishda nutqiy faoliyat harakati yuzaga keladi, yangi yo‘l topiladi yoki yangi narsa yaratiladi. Aynan shu yerda ongning o‘ziga xos xususiyatlarini rivojlantirish kerak, masalan kuzatish, taqqoslash va tahlil qilish, o‘zaro bog‘liqlikni topish va birgalikda nutqiy qobiliyatni tashkil etuvchi barcha narsalarni tasavvur qilish. Bolalarning nutqi bu ajoyib va sirli mamlakat bo‘lib, u bolaga unga kirishga va o‘zlarini uyda his qilishni o‘rganishga yordam beradi, kichkina odamning hayotini yanada qiziqarli va voqealarga boy qiladi. Taqqoslash, tahlil qilish, birlashtirish, qaramlikni topish qobiliyati - bularning barchasi yig‘indisida va nutqiy faoliyatlarni tashkil qiladi. Bolalar turli xil qobiliyatlarga ega. Tabiat ularga yorqin va hissiy fikrlash, yangilarga xayrixohlik va dunyoni yaxlit idrok etish qobiliyatini ato etdi. Tarbiyachining vazifasi bolalar uchun ochiq va qiziqarli tadbirlarda nutqiy potentsialni aniqlash va rivojlantirishdir.

Nutqiy faoliyatni rivojlantirish, demak, bolani faoliyat vositalari bilan jihozlash, unga kalit, ish qilish printsiplini berish, uning iqtidorini aniqlash va gullash uchun sharoit yaratishdir. Qobiliyatlar nafaqat ishda namoyon bo‘ladi, balki shakllanadi, rivojlanadi, ishda gullab-yashnaydi va harakatsiz o‘ladi. Shuning uchun nutqiy faoliyatni rivojlantirish muayyan sharoitlarni yaratishni talab qiladi.

Psixolog olim N.D.Levitov nutqiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi¹⁰⁰:

- tafakkurning mustaqilligi;
- o‘quv materialining o‘zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;

¹⁰⁰Левитов Н.Д. Субъект. Объект. Познание.- М. : Знание, 1999.- 23 с

- standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;

- o'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo'lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.

Bolalar nutqiy faoliyatini shakllantirish shart-sharoitlari deganda, avvalo ana shu shart-sharoitlarning paydo bo'lishi, amalga oshishi hamda rivojlanishi jarayoni tushiniladi.

Ma'lumki, til inson tafakkuri vaaqliy faoliyatining mahsuli hisoblanadi. So'zlash qobiliyatiga ega ekanligi tufayli insoniyat koinot gultojiga aylandi. Qadimiy islomiy manbalarga ko'ra Parvardigorning bir og'iz “bo'l” degan so'zi bilan dunyo yaralgan ekan. Tangrining inoyati va so'zning qudrati ila paydo bo'lgan bu olamda shuning uchun ham so'zning qadr-qimmatiga balanddir. Ammo so'z qanchalik qadr-qimmatga ega bo'lmasin yakka holatda amaliy ahamiyat kasb eta olmaydi. So'zning qudrati nutq jarayonida namoyon bo'ladi. Til va nutq ajralmas hodisalar bo'lib, ularni o'zaro uyg'unlikdagina tasavvur etish mumkin. Mana shu uyg'unlikdan hosil bo'luvchi madaniy nutqni yuzaga chiqaruvchi kuch-shak-shubhasiz insondir. Avvalo har bir inson kim bo'lishi va qaysi sohaning egasi ekanligidan qat'iy nazar chiroyli va ma'noli so'zlash qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Chunki insonlar nutq orqali munosabatga kirishar ekan, bir-birlarini tushunmog'i, o'zaro kelishib olmog'i uchun nutqi ravon bo'lmog'i maqsadga muvofiq. Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur etadi-degan edi mashhur g'arb donishmandi B.Emirson. Demak nutq kishilarni ishontirish san'atidir. Mashaqqatli kasb egalari bo'lgan o'qituvchilar ham o'quvchilar bilan munosabatga kirishar ekan, avvalo bolalarni bilim olishga ishontirishi undashi lozim. O'quvchini ishontirish uchun avvalo o'qituvchi ishonarli gapirishi, nutqi ravon, tushunarli, chiroyli dalillangan, puxta asoslangan bo'lishi lozim. Shuningdek bu so'zlarga avvalo o'zi rioya qilmog'i shart. Taniqli notiqlar ham o'z nutqlarini namunali bo'lishi uchun quyidagi asosiy holatlarga e'tibor berganlar:

1. O'zi to'xtalmoqchi bo'lgan masala yoki mavzuni chuqur o'rganish, o'zlashtirib olish, undagi masalalarga o'z munosabatini aniq belgilab olish.

2. O'z dunyoqarashiga ega bo'lish, so'z bilan ish birligi nazariya bilan tajribaning dialektik birligiga erishish, fikrlarni ilmiy asoslash.

3. Mavzuga mas'uliyat bilan yondashish, uni tinglovchi oldida to'liq ochib berishga, yoritishga diqqat qilish.

4. Har bir nutqqajiddiy tayyorgarlik ko'rish, ma'ruzani nimadan boshlashdan tortib, nima bilan tugatishgacha jiddiy o'ylab olish, masalalarni o'rta tashlash ketma-ketligini yaxshi belgilab olish, ularning o'zaro bog'lanishini ta'minlashi, ma'lum rejalar yoki reja-konspektlar tuzib olish, o'zi uchun alohida va keng to'xtalishi zarur bo'lgan o'rnlarni belgilab olish. Bu saxovatli yurak egalari o'zining keng fe'li, o'tkir zehni, tiyron nigohi bilan ham o'quvchi qalbiga yo'l topadi. Shuningdek, madaniyatli o'qituvchi o'quvchi shaxsini hurmat qila oladi, unga shunday muomalada bo'ladiki, bola bu muloqotdan o'zining ahamiyatli, kerakli ekanligi his etadi. O'quvchini hurmat qila olgan o'qituvchigina chinakam ustozga ay lanadi. Bo'lajak o'qituvchilar ham o'z ustida tinimsiz ishlar ekan, u avvalo nutqining ta'sirchanligiga e'tibor qaratmog'i lozim. Yuqorida tarixda o'tgan buyuk notiqlarning o'z so'zlarini ta'sirchan chiqishlari uchun qanday qoidalarga rioya qilmoqlari haqida gapirib o'tgan edik. Nutqni ta'sirchan etishning yo'llaridan biri vaziyatga mos, mavzuga xos bo'lgan xalq maqollari, ayniqsa ta'sir kuchi yuqori bo'lgan rivoyatlardan, she'rlardan, badiiy asarlardan foydalanishdir. Badiiy asarlarda epigraf qanday vazifani bajarsa, nutqda maqollar, aforizmlar, rivoyatlardan foydalanish ham shunchalik muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston istiqloлга erishgach, ma'naviy – ma'rifiy va ta'lim sohasida ham jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Bugungi kun bo'lajak o'qituvchisi

har tomonlama yetuk, kamolga yetgan bo'lmog'i lozim. U tushunarli va chiroyli nutq sohibi bo'lish bilan birga zamonaviy fan yutuqlarini, kompyuter texnikasini mukammal o'rganishga harakat qilishi lozim. Istiqloq davrining zamonaviy o'qituvchisi zimmasiga mas'uliyatli vazifalar yuklangan. U yangi pedagogik texnologiya bilan tanish bo'lmog'i, darsni turli usullar asosida tashkil etmog'i, bugungi kunning va zamonaviy o'quvchining barcha talablariga javob topmog'i zarur. Shundagina bu bilimli, serg'ayrat, zamonaviy fan yutuqlari bilan qurollangan o'qituvchi jamiyatda hurmat topishi mumkin. Bularni yuzaga chiqarishda ham talabalar ya'ni bo'lajak o'qituvchi nutqi asosiy vazifani bajaradi, va quyidagi talablarni qo'yishimiz mumkin:

1. Imkoni boricha o'rtacha, muloyim ovozda so'zlamog'i.
2. O'zini qo'pol, nojo'ya so'zlardan tiymog'i.
3. Bir maromda, ohangda gapirmasligi.
4. So'zlaganda keraksiz harakatlar qilmasligi.
5. Gapirganda qomatini to'g'ri tutishi.
6. Har qanday og'ir vaziyatda ham jahlini sezdirmasligi.
7. O'z nutqi ustida tinimsiz ishlashi, mashq qilishi.
8. So'zlaganda inson shaxsini kamsituvchi so'zlardan foydalanmasligi.
9. O'quvchining fikrini sabr-toqat bilan tinglay bilishi.
10. O'z ona tilini, adabiy til me'yorlarini chuqur bilmog'i.
11. 10-12 ming so'z boyligiga ega bo'lmog'i.
12. Badiiy kitoblarni mutolaa qilishi.
13. Sinonim-ma'nodosh so'zlarni yaxshi o'rganmog'i.
14. O'z so'zlariga rioya qilgan holda o'qituvchiga xos kiyinishi.
15. Nutqida o'quvchilar ko'nglini ko'taradigan samimiy maqtovlardan foydalanishi.
16. Zamonaviy fan yutuqlarini o'rganmog'i.
17. O'z so'zini dalillar asosida isbotlab berishi.

18. Eng avvalo o'zi aytgan so'zlariga o'zi rioya qilmog'i va o'quvchiga ham nutqi, ham fe'l-atvori, ham kiyinishi, ham odobi bilan namuna bo'lmog'i shart. Bo'lajak o'qituvchi nutqiga qo'yilgan bu talablarni yana ham davom ettirish mumkin. Mavzuni xulosalar ekanmiz, fan-texnika va jamiyat rivojlangan sari bo'lajak o'qituvchi ya'ni talabalar zimmasiga yanada mas'uliyatli vazifalar yuklanadi. Chunki u jamiyatdan bir qadam oldinda yurmog'i shart. Shundagina u tarbiyalagan o'quvchi jadal sur'atlar bilan rivojlangan zamon talablariga javob bera oladi. Bu vazifalarni amalga oshirishdabo'lajak o'qituvchining nutqi asosiy vosita hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim dasturlari, ilk qadam o'quv dasturining tahliliy natijalari shuni ko'rsatadiki, Tayyorlov guruh bolalarida nutqiy faoliyatni shakllantirishni bir necha bosqichda amalga oshirish uchun imkoniyat yaratilgan, jumladan, mashg'ulotda bolalarning nutqiy faoliyatiga yo'naltirilgan o'quv materiallarini to'g'ridan -to'g'ri taqdim qilinishi belgilanmagan bo'lsa-da, mahoratli tarbiyachi o'z faoliyatini bolalarning nutqiy faoliyatini shakllantirishni turli metodlar asosida amalga oshirishi mumkin. Og'zaki so'rash; yozma ishlar o'tkazish; amaliy ishlarni bajarish; turli didaktik o'yinlar o'tkazish orqali bolalarning nutqiy faoliyatini shakllantirish mumkin. Masalan, tayyorlov guruhlarining «Nutq o'stirish» mashg'ulotlarida bolalarning nutqiy faoliyatini shakllantirish uchun o'quv materiallarida berilgan tushunchalar konkret – induktiv metod vositasida o'rganilishi va tarbiyachining mohirona mashg'ulotni tashkil qilishi natijasida ularda nutqiy faollikning oshishiga zamin yaratilishi mumkin. Bunda bolalar avval tarbiyachining topshiriqlarini bajargan holda o'rganilayotgan tushunchaning umumiy xossalarini aniqlaydilar, so'ngra tarbiyachi rahbarligida ta'rifni mustaqil holda

tuzishga harakat qiladilar. Yangi tushuncha kiritishning bu yo'li ayniqsa o'rta guruhda o'z samarasini beradi. Bundan tashqari konkret induktiv yo'l orqali tushunchalarni kiritish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil bo'ladi, buning natijasida bolalarda nutqiy fikrlash qobiliyatlari shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Babaeva D.R. Maktabgacha ta'lim fanlarining taraqqiyot tendensiyalari va innovatsiyalari. O'quv-uslubiy majmua. –t.: PKQTMOI, 2018. 4-bet.
2. Nurkeldieva M. Maktabgacha va korreksion pedagogika (ma'ruzatnlari). –T.: TDPU, 2013. 7-bet.
3. Xo'janazarova N. Tizimli yondashuv asosida muloqot ko'nikmalarining shakllantirilishi – maktabgacha yoshdagi bola ijtimoiylashuvining sharti sifatida. Maktabgacha ta'lim j., 2007. 6-son. 8-9 b.
4. Qodirova R. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialog nutqini rivojlantirish omillar. Qozog'iston. Saragach. 1998.
5. Qodirova F. Qodirova R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. –T. Istiqlol. 2006.

FORSIY VA TURKIY SHE'RIYATDA LAYLI OBRAZI

Ulug'murodova Kamola Murodullayevna

Profi University Navoiy filiali O'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258087>

Annotatsiya. Ushbu maqolada forsiy va turkiy she'riyat vakillari ijodida qo'llangan Layli obrazining badiiyati, mazmun-mohiyati va shakllariga e'tibor qaratilgan. Mazkur jarayonlar ham turkiy ham forsiy shoirlar ijodidan olingan misollar asosisida sharhlanib, izohlari qayd etilgan.

Kalit so'zlar: bayt, obraz, timsol, ishq, Layli, Majnun.

Abstract. This article focuses on the artistry, essence, and forms of the image of Layli used in the works of representatives of Persian and Turkish poetry. These processes are interpreted on the basis of examples taken from the work of both Turkish and Persian poets, and comments are noted.

Key words: verse, image, symbol, love, Layli, Majnun.

Аннотация. В данной статье рассматриваются художественность, сущность и формы образа Лейли, используемого в творчестве представителей персидской и турецкой поэзии. Эти процессы интерпретируются на основе примеров из творчества как турецких, так и персидских поэтов, отмечаются комментарии.

Ключевые слова: стих, образ, символ, любовь, Лейли, Меджнун.

Sharq mumtoz adabiyotida har bir lirik janrning o'ziga xos o'rni, qonun-qoidalari, mazmun-mohiyati va albatta ijtimoiy masalalarga nisbatan munosabati bir-biridan farqlanadi. Ular har bir xalqning madaniy, ma'naviy, ijtimoiy tarixiy taraqqiyotini o'zida aks ettiradi. Adabiyotshunos R.Orzibekov "She'riy janrlar u yoki bu xalq og'zaki va yozma adabiyotining shakllanishi, milliy va madaniy ildizlari, ta'sir manbalari, tarixiy takomili, g'oyaviy dunyosi, badiiy ko'lamini o'rganishning kaliti hisoblanadi" [Orzibekov, 2014: 48-51], - deya ta'kidlaydi. Badiiy adabiyotimizda mavjud har bir lirik janr borliqni, ijodkor his-tuyg'ularini ularning voqelikka munosabatini o'zining shakl va uslubiga xos ravishda namoyon etadi. Shu bois she'riy janrlar biri-biridan takrorlanmas alohida san'at asari ekanligi bilan ham farqlanadi. Bu borada g'azal, ruboiy, tuyuq, qit'a, fard, qasida kabi janrlar alohida ahamiyat kasb etadi.

G'azal janri asrlar davomida ham forsiy, ham turkiy she'riyatda shoirlarning ijodiy salohiyatini belgilashda yetakchilik qilgan. Bu holat ushbu janrning mavzu ko'lami va undagi obrazlarning ta'rif-tavsifi orqali yuzaga kelgan. G'azalda, asosan, yorga nisbatan ishq-muhabbat tuyg'ulari ifoda etilgan. Bunday g'azallarda ishtirok etgan obrazlar ham shu g'oyani targ'ib etish maqsadida qo'llangan. Xususan, haqiqiy ishq-muhabbat ruhida yozilgan forsiy va turkiy g'azallarning tarkibida an'anaviy obrazlardan Layli, Majnun, Farhod, Shirin, Vomiq, Uzro, Yusuf va Zulayho kabi timsollarning qo'llanganligini ko'ramiz. Bu kabi obrazlar ushbu janrning badiyatini oshirish bilan bir qatorda muayyan ma'noda o'zlarining hayotiylik davrini ham ta'minlaganlar. Mazkur faslda shunday obrazlardan biri sanalgan Layli timsolining g'oyaviy-badiiy talqinini ham forsiy, ham turkiy she'riyat misolida ko'rib o'tamiz.

Dastlab, forsiy she'riyat vakillari ijodini ko'zdan kechirsak. Abdulloh Jafar binni Muhammad Ro'dakiy, Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Sa'diy Sheroziy, Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy kabi shoirlar shular jumlasidandir.

Abdulloh Jafar binni Muhammad Ro'dakiy fors-tojik adabiyotining asoschilaridan biri. Uning boy adabiy merosidan bizgacha faqat ming baytga yaqini yetib kelganligi haqida

ma'lumotlar bor. Manbalarga asoslanib, shoir ijodini tahlil qilish jarayonida uning g'oyaviy-badiiy jihatdan mukammal g'azallar yozganligiga amin bo'lamiz. Quyidagi baytga diqqat qaratsak:

*Bixandad lola bar sahro ba soni chehrai Laylo,
Bigiryad abr bar gardun ba soni diydai Majnun.*

*(Kulibdir lola sahroda misoli chehrai Laylo,
Bulut ko'kda to'kibdur yosh misoli diydai Majnun)*

Samandar Vohidov tarjimasi sanalgan mazkur baytda shoir Laylinig go'zalligi va Majnunning xatti-harakatlarini tabiatning tabiiy jarayonlariga o'xshatish natijasida tashbeh san'atini qo'llagan. Agar baytning birinchi misrasida Laylining yuzi misolida keng sahroda kulib turgan lola guli tasvirlangan bo'lsa, ikkinchi misrada Majnunning Layli visoliga yetish ilinjida to'kkan ko'z yoshlarini yomg'ir yog'ish holati, ya'ni bulutning ko'z yoshlariga o'xshatma tarzda talqin etilgan. Bu holat E.Ochilovda quyidagicha sharhlangan: "Sahroda lola Layli ruxsoridek tabassum qiladi, ko'kda bulut Majnun ko'zidek yosh to'kadi" [Ochilov, 2022:4]. Bu o'rinda Layli timsoli Laylo tarzida Majnunning suyukli yori ma'nosida qo'llanilgan ekan, tabiatdagi ikki hodisa Layli va Majnun timsollari vositasida bir-biriga qarama-qarshi qo'yiladi.

Ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy ham sermahsul ijodi orqali O'rta va Yaqin Sharq xalqlarining ma'naviy merosiga munosib hissasini qo'shdi. Manbalarga asoslanadigan bo'lsak, shoir lirikasi bizgacha to'liq yetib kelmagan, ammo uning oz miqdordagi g'azal, qit'a va ruboiylari ham ijodkorning katta mahorat egasi ekanligidan dalolat beradi. "Uning she'rlari ham oddiy insonga, uning ruhiy kechinmalariga, inson dilining ishqiy sarguzashtlariga bag'ishlangan" [Shomuhamedov, 1983:6]. Nizomiy she'rlari faqat badiiy jihatdan mukammal bo'libgina qolmay, ularda hayotda katta tajribaga ega bo'lgan donishmand insonning teran va purhikmat so'zlari o'z aksini topganligini ko'rish mumkin. Mazkur holat shoirni nafaqat fors-tojik, balki jahon so'z san'atining ustozlari darajasiga ko'tardi. Quyida shoirning Shoislom Shomuhamedov tomonidan tarjima qilingan baytlarini tahlilga tortamiz.

*Yugurdim har taraf men misli Majnun,
Tilimda Layli nomi subhdin shom*

Shoirning mazkur bayti "Dilimda qolmadi tinchlik va orom" matla'asi bilan boshlanuvchi g'azali tarkibidan o'rin olgan. Unda shoir Layli va Majnun nomi bilan birga Bahrom, Dilorom kabi obrazlarni ham qo'llab, g'azal badiiyatini oshirgan. G'azalda shoirning lirik qahramoni subhdan to shomga qadar Majnun misoli tilidan Layli nomini tushirmay har tarafga tinimsiz yugurgani mahorat bilan tasvirlangan. She'rda ijodkor tazod, tashbeh, talmeh kabi she'riy san'atlarni ham o'rinli qo'llagan. Bu o'rinda Layli obrazi, bevosita, asar qahramoni ma'nosiga ishora qiladi.

Yana bir fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiy bo'lib, u naqshbandiylik tariqatining vakili sanaladi. Shoir Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Fazlulloh Abullays kabi ustozlardan tahsil olib, badiiy, ilmiy, qolaversa, diniy va dunyoviy sohalarida o'z ilmini oshirdi. Uning lirik merosi, asosan, g'azallardan iborat bo'lib, ularda qo'llangan an'anaviy obrazlar badiiy mukammallikni oshirishga xizmat qilgan. Shoirning 1889-yil Dushanbe nashriyotida "Osor" nomi ostida nashr etilgan devonida "Layli" timsoli 8 o'rinda qo'llangan hamda turlicha mazmun-mohiyat kasb etgan.

*Chu lola dog'i Layli dosht bar dil,
Gule, kaz turbati Machnun baromad.*

(Lolaning dog‘i Laylining dilidan. Aslida bu gul Majnunning turbatidan kelgan. Bu o‘rinda turbat tuproq, yer ma‘nolarini ham ifodalagan).

Mazkur baytda shoir lola guliga nisbatan tashbeh san‘atini qo‘llagan. Chunki lola gulining bag‘rini qora qilgan dog‘aslida Laylining dilidagi g‘am- anduhlardir. Bunday lolalar hamma joyda ham o‘savermaydi. Faqat Majnunning turbati-tuproq‘i ustida ochiladi. Shoir Layli timsolini bu o‘rinda badiiy asar qahramoni ma‘nosida qo‘llagan.

Shuningdek, Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkirasida nomlari qayd etilgan Mavlono Darvesh Dehakiy, Mavlono Zulolliy, Mavlono Malik kabi forsiygo‘y shoirlar ijodida ham Layli timsolini uchratamiz. Ilmiy tahlillar natijasida mazkur shoirlar she‘riyatida qo‘llangan Layli obrazining turli sifatleri namoyon bo‘ldi. Dastlab, Mavlono Zulolliy ijodini ko‘rib chiqsak:

*Layliuzore merasad doman kashon dar xuni man,
Digar nadonam chun shavad holi dili Majnuni man*

(Bir Layli yuzli qonim ustiga barini yildirib yetib keladi. Bu Majnun dilimning ahvoli qanday bo‘lishligini bila olmayman)

Mazkur bayt tahlilidan ma‘lum bo‘ladiki, shoir lirik qahramonining suyuqli yori Layli misoli go‘zallikda tengsiz bo‘lgani bois, unga Layli yuzli deb munosabat bildiradi. O‘zining qalbini esa Haq ishqini jismiga joylagan oshiq ya‘ni Majnun kabi his etib, bu holatni tasavvur qilishga o‘zligini ifoda etgan. Shoir ushbu bayt orqali Layli timsolini tengsiz go‘zallik sohibi hamda Majnun suyuqli yori sifatida talqin etadi.

Mavlono Malik ijodida esa bu timsol boshqa bir mazmun-mohiyat kasb etganki, uni quyidagi bayt misolida ko‘rib o‘tamiz.

*Sad qissa gar zi Layli-yu Majnun rivoyat ast,
Mavu hadisi ishq tu, inho hikoyat ast*

(Agar Layli va Majnun haqida yuzlab rivoyat bor bo‘lsa, bular bizning ishqimiz voqealarining hikoyasidir)

Ma‘lumki, "Layli va Majnun" dunyodagi eng mahzun va eng ta‘sirli ishq qissasi bo‘lib, ko‘plab ijodkorlar tomonidan Layli va Majnun hasso va qayg‘uli, beqiyos va armonli muhabbati mavzusida arab, fors-tojik, o‘zbek, ozarbayjon, turk, urdu, afg‘on, turkman, arman va boshqa ko‘plab xalqlarning og‘zaki va yozma adabiyotida turli janrlarda 120 dan ziyod asar yaratilganligi haqida ma‘lumot bor" [Afsaxzod, 1982:6]. Biz bu haqda ishimizning avvalgi faslida ham ma‘lumot berib o‘tdik. Shoir Mavlono Malik mazkur baytda shu dalilga ishora qilgan. Demak, shoirning lirik qahramoni haqiqiy ishq sohibi bo‘lib, uning o‘tli muhabbati "Layli va Majnun" haqidagi qissa va dostonlarda mujassamlashgan.

Mavlono Darvesh Dehakiy ijodida ham Layli obrazi o‘ziga xos uslubda tasvirlangan. Unda mazkur obraz dunyo tashvishlaridan ko‘z yumib faqat haqiqiy ishq yo‘lida barcha qiyinchiliklarni o‘z zimmasiga olgan Majnun holati tasviri bilan birga keltirilib, Laylining o‘zidan ko‘ra uning tuyasi bosh planda ko‘rsatilmoqda

*Ba g‘ayri noqai Layliki, mekanad xore,
Digar kiro g‘ame az rahguzori Majnun ast.*

(Tikan yulqilab yuruvchi Laylining tuyasidan boshqa, Majnun yo‘lovchiligidan kimning tashvishi bor‘)

Ma‘lumki, Majnun va Layli bir-birini uchratgach, ularning ruhiyatida haqiqiy ishq kurtaklari namoyon bo‘la boshlaydi. Ko‘p o‘tmay, bu timsollarning suvrati-yu siyrati pok ishq asiriga aylanadi. Ular uchun hayotning asl mazmuni ham shunda. Bu yo‘lda ular hech kimga og‘irini tashlamasdan, zarar yetkazmasdan hatto biror insonni tashvishga solmasdan harakat qilishni afzal biladi. Bu o‘rinda shoir Layli obrazini badiiy asar qahramoni o‘rnida qo‘llagan.

Layli timsolning turli mazmun-mohiyat kasb etishi turkiy tilda ijod qilgan shoirlar she'riyatida ham uchraydi. Buni, xususan, shoir Sayfi Saroyi ijodi misolida ko'rib o'tamiz. Aslida, Sayfi Saroyi fors-tojik tilida ham ijod qilgan zullisonayn shoir sanaladi. Ammo uning turkiy tildagi ijodiy merosi hajman ko'p bo'lgani bois, biz shoirni shu tilning serqirra ijodkori deya tan olganmiz.

Adabiyotshunos N.Mallayev Sayfi Saroyi ijodi xususida to'xtalib, "shoirning merosi she'rlari, ibratli fikr-mulohazalari, o'giti va falsafiy mushohadalari bilan qimmatli ekanligini alohida qayd etib o'tgan". Ma'lumki, shoirning "Guliston bit-turkiy" asari Sa'diy Sheroziyning "Guliston" nomli asarining erkin tarjimasi bo'lib, uning tarkibiga kiruvchi barcha janrlar mohiyatida

shu mazmun singdirilgan. Jumladan, Sayfi Saroyining "Guliston bit-turkiy" asaridan olingan quyidagi she'r mazmunini Sa'diy Sheroziyning hikmati tarkibida ham ko'rib o'tgan edik. Ya'ni hikoyat (mustamelar) tinglovchilarning agar so'zga mayli bor bo'lib, Majnunning yoniga o'tirsalar Majnun uchun Layli haqidagi so'zdan boshqa so'z kerak emasligini anglab yetadilar. Chunki Majnun fikr-u zikri, butun xayoloti Laylida. Shu bois boshqa so'zga hojat yo'q. Bu o'rinda shoir Layli obrazini badiiy asarning qahramoni o'rnida qo'llagan.

*Hikoyat mustamelarga ko'ra ayt,
Agar bo'lsa, alarning so'zga mayli.
O'tursa oqil er Majnun qotinda,
Kerakmas so'zi, illo zikri Layli.*

Sayfi Saroyining uslubi oddiy, sodda va xalqona bo'lib, hayotiy tashbehlariga boyligi bilan ajralib turadi. Shu bois ular ko'pchilikning diqqatini jalb etgan. Qolaversa, shoirning merosi o'sha davr ijodkorlarida ham katta qiziqish uyg'otgan. Xususan, Sayfi Saroyi Mavlo Qozi Muhsin, Mavlono Is'hoq, Mavlono Imod Mavlaviy, Ahmadxoja as-Saroyi kabi shoirlar bilan yaqin bo'lib, she'riy mushoiralar o'tkazganlar. Buni biz shoirning "Sayfi Saroyi" nomi ostida nashr etilgan kitobi orqali ko'rib o'tamiz. Unda Sayfi Saroyining zamondoshi Mavlo Qozi Muhsindan bir g'azal keltirilgan. G'azalning ikkinchi baytida shoir Layli timsolini asar qahramoni ma'nosida qo'llagan. Lirik qahramon oshiq bo'lgan ma'shuqa ham shu qadar go'zalki, bu xilqat oldida Layli va Shirin go'zalligidan kechgani, bu kun faqat shu yorning davr-u davroni kelgani haqida fikr yuritilgan.

*Kechti Layli, kechdi Shirin xublig'i,
Ushbu kun mening shahum davronidur.*

Xullas, forsiy va turkiy she'riyatda Layli timsoli shoirlarning ijodiy qobiliyatlariga mos ravishda turli mazmun-mohiyatda qo'llanganligining guvohi bo'ldik. Xususan, fors shoiri Rudakiy ijodida lola gulining kulib, yashnab, ochilib turishi Layli yuziga qiyoslangan bo'lsa, shoir Nizomiy ijodida mazkur timsol yorga bo'lgan muhabbatning oliy ko'rinishini ko'rsatib bergan. Chunki shoirning lirik qahramoni tongdan to shomga qadar Layli nomini tilga olib Yaratgandan qalbini faqat Layli ishq bilan to'ldirishini so'raydi. Shoir Xusrav Dehlaviyda Layli timsoli "tun" lug'aviy ma'nosi bilan birgalikda "Layli va Majnun" nomli qissa va dostonlarga ishora qilganligi kuzatiladi. Shoir Sa'diy Sheroziyda ham mazkur timsolning "tun" ma'nosida qo'llanganligi ko'zga tashlanadi. Bundan tashqari, shoir ijodida Layli timsoli Yaratganning yerdagi tajallisi ma'nosida qo'llanilib, hech bir mol-u dunyo unga tenglasha olmasligi hatto Layli timsoli oshiq uchun har qanday intizorlik dardining davosi bo'la olishi ijodkor tomonidan mahorat bilan ko'rsatib o'tilganligini ko'rib o'tdik. Layli timsoli shoir Hofiz Sheroziy ijodida ham Yaratganning yerdagi tajallisi ma'nosida qo'llanganligi, Mavlono Darvish Dehakiy ijodida nafaqat Laylining o'zi, balki uning tuyasi ham Majnun uchun qadri balandligi, Mavlono Zuloliy,

Mavlono Malik kabi ijodkorlar she'riyatida "Layli" timsoli, asosan, Majnunining suyakli yori ma'nosida qo'llanganligi, turkiy shoirlardan Sayfi Saroyi hamda uning zamondoshi Mavlo Qozi Muhsin ijodida esa mazkur timsol badiiy asar qahramoniga ishora qilganligining guvohi bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Navoiy. To'la asarlar to'plami. O'ninchi jild. Majolis un-nafois. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2013. – 558 b.
2. Alisher Navoiy: qomusiy lug'at. – Toshkent: Sharq, 2016. – 247 b.
3. Afsaxzod A. Dostoni ishq i umed // Nizomiy Ganjaviy. Kulliyot. Dar panj jild. Jildi duvvum – Dushanbe: Irfon, 1982. S. 6.
4. Абдурахмон Чоми. “Осор” Чилди ҳафтум. Душанбе. Адиб, 1989. – 122 b.
5. Очилов Э. Барҳаёт сиймолар. –Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2012. – 247 b.
6. Ochilov E. So'zboshi. Sa'diy Sheroziy. Ma'rifat yog'dusi. –Toshkent: HILOL-NASHR, 2015. – 8 b.
7. Orzibekov R. Adabiy tur va janrlar geneologiyasini o'rganishga doir muhim manba // O'zbek tili va adabiyoti. – 2014. № 5. – 48-51 b.
8. Саъдий. Гулистон -Бўстон. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2014. – 207 b.
9. Комилов Н. Тасаввуф. I китоб. –Тошкент: Ўзбекитон. – 128 b.
10. Haqqulov I. Taqdir va tafakkur. –Toshkent: Sharq, 2007. – 38 b.
11. <https://n.ziyouz.com>.
12. Шомухамедов Ш. Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм. – Б. 359.

INGLIZ TILIDAGI NISBAT MA’NOLARINING O‘ZBEK TILIGA TARJIMASI XUSUSIDA

Xasanova Saodat Qayimovna

katta o‘qituvchi, “PROFI UNIVERSITY” Navoiy filiali

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.14258096](https://doi.org/10.5281/zenodo.14258096)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi active (aniq) va passive (majhul) nisbatlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan grammatik tuzilma va semantik o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Ingliz tilida aniq nisbat subyektning bajaruvchi sifatidagi rolini ta’kidlaydi va o‘zbek tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aniq nisbatda tarjima qilinadi. Majhul nisbat esa "to be" yordamchi fe’li va fe’lning Past Participle shakli yordamida ifodalanib, o‘zbek tilida "-il" yoki "-in" majhul nisbat qo‘shimchalari orqali beriladi. Maqolada tarjima jarayonida har ikkala tilning grammatik shakllanishi va semantik xususiyatlaridagi o‘xshashlik va farqlar yoritiladi, bu esa grammatik aniqlikni saqlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: aniq va majhul nisbat, grammatik tuzilma va semantic o‘zgarish, tarjima

Аннотация. В данной статье анализируются грамматические структуры и семантические изменения при переводе активного и пассивного залогов английского языка на узбекский язык. В английском языке активный залог подчеркивает роль субъекта как исполнителя действия, и в узбекский язык он переводится напрямую в активном залоге. Пассивный залог выражается при помощи вспомогательного глагола "to be" и причастия прошедшего времени, что в узбекском языке отображается с помощью окончаний страдательного залога "-il," "-in". В статье раскрываются сходства и различия грамматического оформления и семантических особенностей залогов в обоих языках при переводе, что помогает сохранить точность грамматического значения.

Abstract. This article analyzes the grammatical structures and semantic changes involved in translating the active and passive voices from English into Uzbek. In English, the active voice emphasizes the subject's role as the action's performer, and it is directly translated into the active voice in Uzbek. The passive voice is expressed using the auxiliary verb "to be" and the past participle, which in Uzbek is conveyed through passive endings such as "-il" or "-in." The article explores the similarities and differences in the grammatical formation and semantic features of voice in both languages during translation, helping to preserve grammatical accuracy.

Leksik va grammatik qurilmalarni bir tildan boshqasiga tarjima qilishda ularning ma’nosini to‘laqonli saqlab qolish eng asosiy muammolardan biridir. Bunda bir tildagi ma’lumotni boshqa tilga bir nechta shaklda ifodalash mumkinligini ham hisobga olish kerak bo‘ladi. Yetuk tarjimon bir nechta o‘zga til matni uchun eng maqbul variantni tanlaydi va tarjima jarayonida qo‘llaydi. Lekin barcha leksik birliklarni, grammatik kategoriyalarni to‘liq ma’noni saqlagan holda tarjima qilishning har doim ham imkoni bo‘lavermaydi. “Tarjimada ma’noni funksional tashkil tashkil qilish uchun quyidagilarga amal qilish talab etiladi:

- a) tushunchani adekvat o‘zgartirish;
- b) tushunchani kompensatsiyalash, ya’ni uni almashtirish, mantiqiy jihatdan rivojlantirish”¹⁰¹.

¹⁰¹ Borisova I., Imyaminova Sh. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Universitet, 2005. – B.11. – 73 b.

Adekvat o'zgartirishda bir tushunchani ifodalovchi so'z, jumla, ibora, grammatik vosita o'ziga vazifa jihatdan mos vosita bilan almashtirilishidir. Kompensatsiyalashda alohida olingan so'zni bir gapdan boshqa bir gapga ko'chirish, gap sintaktik tarkibini o'zgartirish, so'z qo'shish yoki tushirib qoldirish, bir so'z turkumini boshqa bir turkum so'zlarini almashtirish kabilar nazarda tutiladi. Murakkab grammatik kategoriyalardan hisoblanadigan fe'l nisbatlari tarjimasida ham har ikki holat ham kuzatiladi. Ma'lumki, bir tildagi fikr va tushunchalarni boshqa tilda ifodalash jarayoni tarjima jarayoni hisoblanadi. Grammatik kategoriyalar tarjimalari ularning birikmalar va gaplardagi ishtirokini, ularga ta'sirini ham qamrab oladi. Grammatik vositalar tarjimasi leksik birliklar tarjimasidan shu kabi jihatlarga ko'ra farqlanadi. Leksik birlikning o'zini alohida tarjima qilish mumkin bo'ladi. Ammo, grammatik vositalar birikma yoki gaplar tarkibida qo'llangandagina ularning mohiyati yuzaga chiqadi. Shu tufayli muayyan morfologik yoki sintaktik vositani yakka holda tarjima qilib bo'lmaydi. Birikma va gaplarni tarjima qilishda tarjima bilan bog'liq bo'lgan bir nechta muammolar yuzaga keladi. Zero, har qanday gap va birikma nutqiy hosilalar sanaladi. Nutqiy hosilalarda esa lisoniy va nolisoniy vositalar qorishiq holda yuzaga chiqadi. Mohir tarjimon nutqiy parchani bir tildan boshqa tilga o'g'irishida undan nafaqat lingvistik ma'lumot, balki hayotiy tajriba, ikki xalq milliy - ma'naviy qadriyatlariga doir bilim ham talab etiladi.

Ingliz tilidagi matnlarning boshqa tillarga tarjimasi masalasi yuzasidan tadqiqot olib borgan olimlarning fikriga ko'ra, ot, sifat, son, ravish, olmosh kabi turkumlarga mansub so'zlar tarjimasida muammolar u qadar ko'p kuzatilmaydi¹⁰². Ammo, fe'l turkumi va undagi so'zlar, grammatik kategoriyalar tarjimasi haqida bunday deb bo'lmaydi. Fe'ldan boshqa turkum birliklari tarjimasida hech qanday o'zgarishlardan foydalanmasdan yoki kichik o'zgarishlar vositasida mukammal tarjimaga erishish mumkin bo'lsa, fe'l turkumiga oid birliklar va kategoriyalar tarjimasida o'rni bilan murakkab o'zgarishlar amalga oshirilishi talab etiladi. Bu ingliz tilidagi fe'llarning juda ko'p grammatik kategoriyalarga egaligi, o'zbek tilidagi fe'llar bilan nutqiy qo'llanish bo'yicha katta farqlar mavjudligi bilan bog'liq, deyishimiz mumkin. Ingliz tilidagi fe'llarning o'zbek tiliga tarjimasida nisbatlar ham birmuncha murakkabliklar tug'diradi. Jumladan, ingliz tilida aniq va majhul nisbatda deb hisoblanadigan fe'llar ishtirokidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qilishda bu tarjima muammolari yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu jarayonda ingliz tilidagi fe'lning shaxs ifodalamaydigan shakllari muammoni yanada murakkablashtiradi. Quyida har bir holatni alohida tahlil qilishga harakat qilamiz.

Ingliz tilida aniq nisbatdagi (active voice) fe'l ishtirok etgan gaplarda harakat bajaruvchisi ega vazifasini bajaradi. Masalan, aniq nisbatning hozirgi zamon fe'llarida namoyon bo'lishi quyidagicha bo'ladi:

The writer says here that old men have grey beards, small minds and weak legs (U.Shekspir)¹⁰³.

Mazkur gapda qo'llangan fe'l ingliz tilida hozirgi zamon shaklidagi aniq nisbatni ifodalaydi. Bu gapning o'zbek tiliga tarjimasida fe'l - zamoni uchun hozirgi - kelasi zamon tanlanadi. Fe'l o'zbek tilida ham aniq nisbat shaklida beriladi: *Yozuvchi chollarni oppoq soqolli, esi past va nimjon oyoqli qilib tasvirlaydi*. Matnning xususiyatidan kelib chiqqan holda “aytmoq,

¹⁰² Володько С.М. Подъязык государственного управления: перевод с английского языка на русский // Проблемы управления. 2009. №2(31). – С.224-229; Володько С.М. Неличные формы глагола и 2 Страдательный залог: особенности перевода с английского языка на русский // Вестник БГУ, №1, 2012. – С.58-61.

¹⁰³ W.Shakespeare Hamlet. 1861, Москва, Издание Одесского кинопродавца А.П.Великанова, Издание второе

demoq” fe’li o‘zbek tiliga “tasvirlamoq” fe’li yordamida o‘g‘irilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buni, albatta, fe’l birikayotgan til birliklari talabi bilan yuzaga kelgan holat sifatida baholash maqsadga muvofiq. Zero, gap ijodkorning obrazlarni tasvirlash mahorati haqida borar ekan, bu o‘rinda “demoq”, “aytmoq” kabi fe’llarni qo‘llash noo‘rin bo‘lar edi. Fe’l zamoni va nisbati o‘zbek tilidagi tarjima matnida ham saqlanadi. Bu ingliz tilidagi aniq nisbat fe’llari tarjimasi uchun me’yoriy holat sanaladi. Shunday bo‘lsa-da, tarjimon o‘zbek tilidagi fe’lni majhul nisbatda shakllantirishi ham mumkin:

Chollar (yozuvchi tomonidan) oppoq soqolli, esi past va nimjon oyoqli qilib tasvirlangan.

Bunda fe’l zamoni ham o‘zgarishini ko‘rishimiz mumkin (*tasvirlaydi - tasvirlangan*). Tarjimadagi bu o‘zgarishlar matnning asliyatdan uzoqlashishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli aniq nisbat shaklidagi fe’llar aksariyat hollarda o‘zbek tiliga o‘zgarishsiz tarjima qilinadi.

Ingliz tilida aniq nisbat shaklidagi o‘tgan zamon fe’llarining tarjimasi ham hozirgi zamon aniq nisbat shakli tarjimasiga o‘xshash:

Tom didn’t like going to school, and he didn’t like working (Mark Tven)¹⁰⁴.

Keltirilgan misollarda shaxsli fe’llarning ikkalasi ham aniq nisbatda va *Past simple* zamonida. Shaxsli fe’llarning *active voiced* ekanligidan harakat bajaruvchisining (Tom) ega vazifasida kelayotganligidan ham bilib olish mumkin bo‘ladi. Bu gapning o‘zbek tiliga tarjimasi quyidagicha bo‘ladi:

Tom maktabga borishni va ishlashni xohlamasdi.

O‘zbek tilidagi tarjimada ham fe’llarning zamonlari va nisbatlari o‘zgarmaydi. Shu bilan birga, o‘zbek tilidagi gap qurilishining o‘ziga xos xususiyatlari asosida ingliz tilidagi matnda takrorlangan fe’l yagona kesim sifatida shakllantiriladi (xohlamasdi). Chunki, o‘zbek tilida nutqiy qisqalikka e’tibor qaratiladi. Og‘zaki nutqda takrorlanadigan fe’llar bilan ifodalanadigan kesimlar bajaruvchi bitta bo‘lgan taqdirda umumlashtiriladi. Buni yuqoridagi gapning “Tom maktabga borishni xohlamasdi va ishlashni xohlamasdi” tarzida shakllantirilmaganligida ham ko‘rishimiz mumkin. Bunday gap o‘zbekcha matnlar uchun nome’yoriy hisoblanadi. Zero, o‘zbek tili jonli nutqida lakonizmga jiddiy e’tibor qaratiladi. “Lakonizm – fikrni bayon qilishdagi qisqalik va aniqlik. Lakonizm adabiy ifoda vositasi sifatida asarda ortiqcha tafsilotlarga berilmaslikni, mezonni bilish va vazminlikni anglatadi”¹⁰⁵. Boshqacha aytganda, lakonizm fikr ifodalash uchun iloji boricha kam so‘zdan foydalanish lozimligini anglatadi. Shu tufayli ingliz tilidagi ikki so‘zdan iborat kesim o‘zbek tilida bitta kesimga aylantirilgan. Asarning roman janriga mansubligi, ya’ni nasriy yo‘lda yaratilganligi takrorlarning ahamiyatini biroz pasaytirishi ham bunda muhim o‘rin tutadi. Umuman olganda, ingliz tilidagi o‘tgan zamon aniq nisbat fe’llari o‘zbek tiliga grammatik o‘zgarishsiz tarjima qilinadi. Bu holat aniq nisbatning barcha zamonlari uchun ham taalluqli ekanligini ta’kidlash lozim. Boshqacha aytganda, aniq nisbat (*active voice*) fe’llari tarjimasi aksariyat hollarda adekvat tarjima namunalari sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Borisova I., Imyaminova Sh., Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Universitet, 2005. – B.11. – 73 b.
2. Володько С.М. Подъязык государственного управления: перевод с английского языка на русский // Проблемы управления. 2009. №2(31). – С.224-229;

¹⁰⁴ Mark Twain The Adventures of Tom Sawyer

¹⁰⁵ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Lakonizm> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 22.07.2024.

3. Володько С.М. Неличные формы глагола и 2 Страдательный залог: особенности перевода с английского языка на русский // Вестник БГУ, №1, 2012. – С.58-61.
4. W.Shakespeare Hamlet. 1861, Москва, Издание Одесского кинопродавца А.П.Великанова, Издание второе
5. Mark Twain The Adventures of Tom Sawyer
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Lakonizm> [Elektron manba:]

"INTERACTIVE RESOURCES USED IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE"

Yerdosova Bagida Urazaliyevna

Profi University “Pedagogika va chet tillar” kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258108>

Abstract. *This article explores the significance of interactive resources in teaching the English language, highlighting their role in enhancing engagement, motivation, and collaboration among learners. With the rapid advancement of technology, educators are increasingly integrating digital tools, games, and apps into their lesson plans. This change not only promotes a more interactive learning environment but also accommodates different learning styles. By exploring different types of interactive resources and their implementation in the classroom, this article aims to provide valuable insights for educators looking to improve their teaching practice.*

Introduction

In today's rapidly evolving educational environment, it is becoming increasingly important to integrate interactive resources into language teaching. As traditional teaching methods are being replaced by innovative practices, the use of technology offers new opportunities to increase engagement and effectiveness in English language teaching. Interactive resources such as digital tools, educational games, and mobile applications not only capture learners' attention but also encourage active participation, critical thinking, and collaboration. The role of technology in modern education cannot be overemphasized. It provides opportunities for personalized learning experiences and allows educators to cater to the diverse needs and preferences of students. Using these interactive resources, teachers can create dynamic classrooms that promote the enjoyment of learning and improve language acquisition. In the field of English language teaching, the integration of interactive resources has become increasingly vital in fostering engaging and effective learning environments. The emergence of the internet has provided a dynamic platform for information sharing, multidirectional communication, and collaborative learning, transforming the traditional teacher-learner relationship (Xu & Tsai, 2021). The term 'interactive' appears in two distinct strands of educational research discourse: one concerning pedagogy and the other concerning new technologies in education (Beauchamp & Kennewell, 2009).

In this article, we take a closer look at the definition and types of interactive resources and discuss their profound impact on English language teaching and learning.

Benefits of Interactive Resources

The integration of interactive resources in English language teaching offers a multitude of benefits that significantly enhance the learning experience. By creating an engaging and stimulating environment, these resources address various aspects of language acquisition and development. Below, we explore some of the key benefits associated with the use of interactive tools in the classroom.

Enhanced Engagement and Motivation among Learners

One of the most significant advantages of interactive resources is their ability to boost student engagement. Traditional methods of instruction, often characterized by rote memorization and passive learning, can lead to boredom and disengagement. In contrast,

interactive resources—such as educational games, multimedia presentations, and interactive apps—capture students' attention and encourage active participation.

For instance, language learning apps and gamified platforms like Kahoot transform lessons into fun, competitive experiences. This gamification not only makes learning enjoyable but also motivates students to practice regularly, thus enhancing their language skills. When learners are actively involved in their education, they are more likely to retain information and develop a lasting interest in the subject.

Opportunities for Personalized Learning

Interactive resources also facilitate personalized learning experiences, allowing educators to cater to the diverse needs of their students. Digital tools often come with adaptive learning features that assess a learner's proficiency level and adjust the difficulty of tasks accordingly. Interactive technologies in electronic educational resources offer several advantages, such as flexibility, personalization, and adaptability for students with diverse abilities and needs (Anisimova & Krasnova, 2015). This means that students can progress at their own pace, receiving tailored feedback and support as they advance.

For example, platforms like Quizlet allow teachers to create customized flashcards and quizzes, enabling students to focus on specific vocabulary or grammar points that challenge them. This personalized approach not only helps students feel more in control of their learning journey but also addresses individual strengths and weaknesses, leading to improved outcomes.

Development of Collaborative Skills through Group Activities

Another critical benefit of interactive resources is their potential to foster collaboration among students. Group activities that utilize interactive tools encourage teamwork and communication, essential skills in both academic and real-world contexts. When students work together on language projects using platforms like Google Docs or participate in group discussions via Padlet, they engage in meaningful interactions that promote language use in authentic situations. Collaborative activities also create a supportive learning environment where students can learn from one another. Peer-to-peer feedback and discussion help reinforce language skills and build confidence. It is becoming increasingly clear that the use of new kinds of tools in an activity not only produces the intended effects of improving its efficiency, but can alter in unexpected and significant ways the activity itself as well as those involved in it (Borgmann, 1984 & Norman, 1993).

Types of Interactive Resources

Interactive resources encompass a wide range of tools that enhance the teaching and learning of the English language. From multimedia tools to gamified learning experiences and social media platforms, these resources provide dynamic ways to engage students and promote language acquisition. Multimedia tools are essential in creating a rich, engaging language learning environment. As Anisimova & Krasnova, 2015 mentioned, teacher's activity gives way to learners' activities and a teacher's task becomes creation of conditions for their initiatives. They combine various forms of content—such as text, audio, video, and images—to cater to different learning styles and enhance comprehension. Below, I explore some of the most effective types of interactive resources available to educators.

Videos and Podcasts for Listening Practice

Videos, such as educational clips from platforms like YouTube, provide visual context that can aid understanding. Incorporating authentic materials, such as movie clips, interviews, or TED Talks, expose students to real-world language use, helping them to develop listening skills and cultural awareness.

Podcasts are another valuable resource, offering diverse topics that allow learners to practice listening in a more informal setting. By selecting podcasts tailored to their interests and proficiency levels, students can improve their listening skills while engaging with content that resonates with them. These audio resources also enable learners to practice pronunciation and intonation through repetition and imitation.

Games and Gamification

Gamification has revolutionized language learning by making it enjoyable and interactive. By incorporating game-like elements into lessons, educators can motivate students and reinforce language skills in an engaging way. Educational games, such as word puzzles, crosswords, and interactive language challenges, provide an effective means of reinforcing vocabulary and grammar. And when these games are provided in digital way it encourages learners to think critically and apply their knowledge in a fun and competitive manner.

For instance, platforms like Word wall and Kahoot offer customizable game formats that allow teachers to create quizzes tailored to specific learning objectives. Students can compete individually or in teams, fostering a sense of camaraderie while enhancing their language skills. Moreover, Kahoot, turns assessments into exciting competitions. Teachers can use this platform to create quizzes that students answer in real time, providing immediate feedback and encouraging engagement. These quiz platforms not only reinforce learning but also make assessment enjoyable.

Social Media and Forums

The rise of social media has opened up new avenues for language practice and cultural exchange. These platforms provide opportunities for learners to connect with others globally, facilitating real-world language use. Language exchange apps like Instagram and Facebook allow students to practice English with native speakers around the world. These platforms enable learners to engage in conversations via text, voice, or video, helping them improve their speaking and listening skills in a practical context.

By connecting with language partners who are learning their native language, students can participate in mutual teaching and learning, enhancing their fluency while gaining insights into different cultures and perspectives. In addition to language exchange apps, online forums and communities offer platforms for practicing English in a supportive environment. Facebook groups and specialized language forums provide spaces where learners can ask questions, share resources, and engage in discussions with peers. Participating in these communities allows students to practice writing and comprehension skills while connecting with others who share their interests. These interactions can lead to lasting friendships and valuable cultural exchanges, enriching the overall language learning experience.

Implementing Interactive Resources in the Classroom

Integrating interactive resources into the classroom requires thoughtful strategies and a clear understanding of students' needs and levels. One effective approach is to begin by assessing learners' proficiency and interests. This allows educators to tailor resources that resonate with their students, ensuring higher engagement and relevance. For instance, when planning lesson objectives, teachers can select multimedia tools that align with specific learning goals—such as using videos for listening practice or interactive apps for vocabulary building.

Incorporating a variety of resources is also essential to address different learning styles. For example, while some students may thrive with visual content, others might prefer hands-on activities or collaborative projects. By integrating educational games and quiz platforms like

Kahoot or Quizlet, educators can create a dynamic environment that promotes active participation.

Additionally, it is crucial to provide clear instructions and support when introducing new technologies. Training sessions or guided practice can help students become comfortable with interactive tools, fostering a sense of confidence and independence. Teachers should also be mindful of balancing technology use with traditional methods, ensuring that interactive resources complement rather than replace essential foundational skills. By continually evaluating the effectiveness of the resources used and soliciting feedback from students, educators can refine their strategies and make informed decisions about future lesson plans, ultimately creating a more engaging and effective language learning experience.

Conclusion

In conclusion, the integration of interactive resources in English language teaching has become an indispensable component of effective pedagogy in the 21st century. These dynamic tools have transcended the realm of mere trends, becoming crucial instruments for enhancing student engagement, fostering personalized learning experiences, and promoting the development of vital collaborative skills.

The diverse landscape of interactive resources offers educators a wealth of options to cater to a wide spectrum of learning styles and needs. Multimedia tools, such as online dictionaries, interactive grammar exercises, and virtual reality simulations, provide immersive and engaging experiences that extend beyond traditional textbook learning. Gamified learning platforms, with their inherent rewards systems and engaging challenges, tap into students' natural motivation and foster a sense of accomplishment. Social media platforms, when utilized thoughtfully, can serve as valuable spaces for collaborative language practice, real-world communication, and cultural exchange.

The key to successful integration of interactive resources lies in careful planning and alignment with specific learning objectives. Educators must meticulously select resources that are relevant to the curriculum, age-appropriate, and accessible to all students. Furthermore, effective implementation involves providing clear instructions, scaffolding support, and opportunities for ongoing assessment and feedback.

By embracing the transformative potential of interactive resources, educators can create dynamic and engaging learning environments that stimulate curiosity, foster critical thinking, and enhance language proficiency. The ongoing evolution of technology will undoubtedly yield even more innovative and powerful tools for language learning in the years to come. As educators continue to adapt and embrace these advancements, English language instruction will remain at the forefront of educational innovation, equipping students with the skills and knowledge necessary to thrive in a globalized world.

REFERENCES

1. Xu, D., & Tsai, S.-B. (2021). A study on the application of Interactive english-teaching mode under complex data analysis. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2021(1).
2. Beauchamp, G., & Kennewell, S. (2010). Interactivity in the classroom and its impact on learning. *Computers & Education*, 54(3), 759–766.
3. Anisimova, T. I., & Krasnova, L. A. (2015). Interactive Technologies in Electronic Educational Resources. *International Education Studies*, 8(2).
4. Learning games: Make learning awesome!. Kahoot! (2024, October 31). <https://kahoot.com/>

ZAMONAVIY MEHMONXONALARDA XIZMAT KO‘RSATISH JARAYONIDA AVTOMATLASHTIRISH TIZIMIGA O‘TKAZISH

Usmanova Gulida Valiyevna

Namangan davlat universiteti Menejment kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258112>

Annotasiya. Ushbu maqolada biz zamonaviy mehmonxonalarni raqamli iqtisodiyot tizimiga ya’ni avtomatlashtirish tizimiga o‘tkazish va xizmat ko‘rsatishda yangicha innovatsion texnologiyalardan foydalanish tizimlarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zi: avtomatlashtirish, raqamli iqtisodiyot, innovatsion tizimlar, xizmat ko‘rsatish, elektron bron qilish, platformalr.

Аннотация. В данной статье рассматриваются системы использования новых инновационных технологий в обслуживании и перевода современных отелей на систему цифровой экономики, то есть на систему автоматизации

Ключевые слова: автоматизация, цифровая экономика, инновационные системы, сервис, электронное бронирование, платформы.

Abstract. In this article, we will consider the transition of modern hotels to a digital economy system, that is, to an automation system, and the use of new innovative technologies in service provision.

Keywords: automation, digital economy, innovative systems, service provision, electronic booking, platforms.

Zamonaviy mehmonxonada yuqori darajali xizmat ko‘rsatishni yangicha axborotlashtirilgan texnologiyalardan foydalanmasdan amalga oshirish mumkin emas. Yangicha avtomatlashtirilgan texnologiyalar ko‘pgina mehmonxona ish jarayonlarini, xususan, elektron bron qilish tizimini avtomatlashtirishni ta'minlaydi va xodimlarni qisqartirib xizmat ko‘rsatish sifatini tez va a’lo darajada yaxshilashga yordam beradi. Avtomatlashtirilgan tizimlar yuqori darajadagi boshqaruvni va xodimlarining mehnat unumdorligini va bilim darajasini yanada oshirishga qaratilgandir.

Ijtimoiy media - bu mijozlaringiz bilan muloqot qilishning ya’ni a’loqda bo‘lishning eng oson, qulay va to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘li bo‘lib va Facebook, Instagram va Twitter kabi ijtimoiy media platformalari brogan sari o‘sib bormoqda. Mijozlaringiz har qaysi onlayn platformalardan foydalanishini o‘rganib chiqib bo‘lgandan so‘ng, ijtimoiy tarmoqlarda va media platformalarda mijozlarga xizmat ko‘rsatish mijozlaringizga tez, qulay va samarali yordam ko‘rsatish va mehmonxona biznesi faolligini oshirishning eng yaxshi va samarali usullaridan biri bo‘lishini ta'minlaydi.

Hozirgi zamonaviy yuqori texnologiyali dunyoda Internet global kompyuter tarmog‘iga ulanmasdan turib biron bir zamonaviy mehmonxona mavjud bo‘lolmasligi hammaga ayon bo‘lsa kerak. Internet tarmog‘iga kirish biznes hamkorlarini topish, biznes aloqalarni o‘rnatish, biznes xizmatlarni reklama qilish va ilgari surishda cheksiz imkoniyatlarni taqdim etadi, shu bilan birga, ko‘plab vositachilarni chetlab o‘tib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri mijozlar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi, bu esa xizmatlar narxini pasaytiradi. Bundan tashqari, shuningdek, mehmonlarning ehtiyojlari va mehmonxonaning mavjud imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mehmonxona xonalarini bron qilish va bron qilish imkonini beruvchi kompyuter bron qilish tizimi (CRS) bo‘lishi kerak.

Internet tarmog'ida mehmonxonalar, aviachiptalar va boshqa tur komponentlarini bron qilish tizimlarining ochilishi mijozlarga agentlik xizmatlariga murojaat qilmasdan mustaqil ravishda dam olishni tashkil qilish imkonini beradi. Bugungi kunda Internet foydalanuvchilarining ko'p millionli armiyasi nafaqat uy kompyuterlari yordamida ko'rish va tanlash, balki turning barcha segmentlarini (mehmonxonalar, aviachiptalar, avtomobillar, ekskursiyalar) bron qilishlari mumkin.

Kerakli mehmonxonani qidirish bir nechta shakillarga ko'ra amalga oshirilishi mumkin: joylashuvi, nomi, mehmonxona (mehmonxona, motel, lager va boshqalar), mehmonxona tarmog'iga a'zolik, talab qilinadigan xizmatlar to'plami va narx. Keyin so'rov shakli keladi. Bir daqiqadan so'ng, ekranda mehmonxonalar ro'yxati paydo bo'ladi, ulardan keraklisi tanlanadi. Ekranda mehmonxonaning tashqi ko'rinishi fotosurati ko'rsatiladi va uning tavsifi beriladi (joylashuvi, restoranlar, barlar mavjudligi, xona jihozlari, to'lov tartiblari - jami 20 dan ortiq ma'lumot maydoni). Rezervasyon qilish uchun siz mijozning ma'lumotlarini, shu jumladan kredit karta raqamini ko'rsatadigan shaklni to'ldirishingiz kerak. Onlayn bron qilish kuniga 24 soat real vaqt rejimida amalga oshiriladi.

Barcha kompyuter tizimlarida siz: joylar va xonalarni bron qilish; raqamlarning yuklanishini kuzatish; mijozlarni ro'yxatdan o'tkazish; mehmonlarning karta indeksini saqlash; hisob-kitoblarni amalga oshirish; moliyaviy hisobotlarni tayyorlash imkoniyatiga ega bo'lasiz.

Ba'zi zamonaviy mehmonxonalarda to'g'ridan-to'g'ri mehmonlar xonasiga maxsus boshqaruv paneli o'rnatilgan. Uning yordamida siz restorandan taomga buyurtma berishingiz yoki stolni bron qilishingiz, xizmatkorga qo'ng'iroq qilishingiz, kir yuvish yoki uy-ro'zg'or xizmatiga buyurtma berishingiz, kerakli yorug'lik yoki haroratni sozlashingiz va boshqa ko'p narsalarni qilishingiz mumkin. Shu bilan birga, bunday mehmonxonani avtomatlashtirish tizimi barcha buyurtmalar va qo'shimcha xizmatlarning qat'iy hisobini yuritadi, natijada ular mehmon hisobiga o'tkaziladi.

Ushbu funktsiyalarning barchasini avtomatik ravishda bajarish mehmonlarga xizmat ko'rsatish sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kichik mehmonxonalarda asosan Front offise ni avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan soddalashtirilgan tizimlar qo'llaniladi. Quйда shunday tizimlarning ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

Mehmonxonalar va restoranlar uchun boshqaruv tizimlari yaratishga ixtisoslashgan dunyodagi eng yirik Micros-Fidelio korporasiyasining kompleksi eng ko'p tarqalgan universal mahsul hisoblanadi. Fidelio tizimi

100 dan ortiq yirik mehmonxona tarmoqlari (Sheraton, Hilton, Marriot, Kempinsky, Hyatt va h.k.)da o'rnatilgan. MDH va Boltiqbo'yi mamlakatlari hududidagi 90 dan ortiq mehmonxonalar ham o'z faoliyatida mana shu texnologiyalardan foydalanadi:

Fidelio tizimi

Fidelio tizimi mehmonxona ishining nomerlarni kompyuterda rezervlashtirish, mehmonlarni ro'yxatga olish, joylashtirish va ro'yxatdan chiqarishdan nomerlar fondini boshqarish, buxgalteriya va moliya ishlarini yuritishgacha bo'lgan barcha bosqichlarini qo'llab-quvvatlaydi. Tizim muomalada juda sodda bo'lib, biron-bir alohida shaxsiy kompyuterlarni taqozo etmaydi va har qanday kattalikdagi mehmonxonalarda foydalanish uchun mosdir.

Kompleks funksional jihatdan bir nechta modulga ajratilgan: bronlashtirish, nomerlar fondini boshqarish bloki, tariflarni boshqarish (ko'rib chiqish, o'zgartirish, oqilonashtirish), xizmatlarni paketlashtirish (konfigurasiya, realizasiya, kuzatish, xizmatlar ko'rsatish, hisob-kitob qilish va sh.k.), mehmonlarni ro'yxatga olish va ro'yxatdan chiqarish, hisobotlar tayyorlash va sh.k.

Bronlashtirish moduli 20 dan ortiq har xil vazifalarni bajarish, chunonchi: xonalarning mavjudligi haqidagi axborotni ko'zdan kechirish, mijozlarning ma'lumotlar bazasini yuritish, har qanday toifaga mansub mehmonlar uchun nomerlarni bronlashtirish, hisob va statistikani yuritish, avtomatik faks jo'natish imkonini beradi. Hisobotlar moduli mehmonxona ishida zarur bo'lgan ma'lumotnomalar, shakllar, statistik materiallarning qariyb 300 turini tayyorlashga yordam beradi. Nomerlar holati, mehmonxonaning to'lganlik darajasi, unda yashayotgan mehmonlar, joriy moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotlar shular jumlasidandir.

Fidelio tizimi to'la rusifikasiya qilingan va MDH bozori uchun moslashtirilgan. Qoida tariqasida, Fidelio tizimini mehmonxonalar restoranlar uchun mo'ljallangan Micros kassa-hisob-kitob majmui bilan birga o'rnatadilar. Qo'shimcha tarzda moliya-xo'jalik faoliyatini avtomatlashtirish dasturi, sotish va marketing bo'limi ishini tashkil etish dasturi, bosh muhandis dasturi va boshqa dasturlar etkazib berilishi mumkin.

Lodging Touch tizimi

Lodging Touch tizimi mehmondo'stlik sanoati uchun dasturlar ishlab chiqish sohasidagi etakchi tashkilotlardan biri – AQShning MAI Hospitality kompaniyasi tomonidan yaratilgan. Bugungi kunda Lodging Touch tizimi mehmonxona biznesini kompleks avtomatlashtirish dasturiy vositalarining eng zamonaviylaridan biri hisoblanadi. Dastur to'la rusifikasiya qilingan va MDH bozori uchun moslashtirilgan. Boshqa shunga o'xshash tizimlardan farqli o'laroq, Lodging Touch tizimi Windows NT operatsion muhitida faoliyat ko'rsatadiki, bu uning faoliyat doirasini ancha kengaytiradi, shuningdek, u bilan ishlash usulini oson o'zlashtirish imkonini beradi.

Tizim mehmonxonaning turli bo'limlari: porte, restoran xizmati, sotish, banketlar tashkil etish bo'limini avtomatlashtiruvchi dasturlarning birlashtirilgan paketidan tashkil topgan. Lodging Touch tizimi buxgalteriya dasturlari, mehmonxona daromadini oqilonalashtirish tizimlari, pullik televidenie, telefon, nomerga kirishni nazorat qilish va b. tizimlar bilan bog'lanishi mumkin.

Lodging Touch-Porte tizimi modul prinsipiga asosan tuzilgan. Operatsion blok tizimning bosh bo'g'inini tashkil etadi. U nomerlarni bronlashtirish (bronni rasmiylashtirish va bekor qilish, kutish varaqlarini yuritish, mehmonxona qavatlarini ko'zdan kechirish), mehmonlarni joylashtirish va ro'yxatdan chiqarish, to'lovlarni kiritish va tungi audit taomili funksiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. Shu erda mehmonxonadagi holat to'g'risidagi hisobotni (grafik yoki jadval variantlarida) ko'zdan kechirish, turli-tuman ma'lumotlar (mehmon kartochkalari, pasport ma'lumotlari va h.k.) olish mumkin.

Nimeta tizimi

Bu kichik va o'rta mehmonxonalar uchun mo'ljallangan yangi mahsulotdir. Nimeta tizimi Internet axborot-texnologiyalari vositasida mehmonxonani boshqarish tizimini ijaraga olish va undan foydalanish imkonini beradi. Bu texnologiyaning ish prinsipi shundan iboratki, mehmonxona haqidagi barcha ma'lumotlar va mehmonxonani boshqarish tizimining dasturi mehmonxonadan tashqarida, buning uchun maxsus ajratilgan serverda joylashgan bo'ladi. Mazkur server Internet- provayderning jihozlangan servis-markazida bo'ladi. Shunday qilib, Nimeta tizimini ulash va undan foydalanish uchun kompyuterga ega bo'lish va Internetga chiqish kifoyadir.

Mehmonxonalarni kompyuterlashtirishning boshqa tizimlari ham juda ko'p. Amalda barcha tizimlar taxminan bir xil funksiyalar va imkoniyatlar to'plamiga ega bo'lib, ular o'rtasidagi farq juda ahamiyatsizdir.

Masalan, «Edelveys» tizimida bronlash mehmonxona nomerlarining vizual rejasi yordamida amalga oshiriladiki, bu bronlash operatsiyasini ancha yengillashtiradi.

Mehmonxonalarda avtomatlashtirilgan axborot tizimlari mehmonxona nomerlarni rezervlash, doimiy mijozlar ro'yhati, mehmonlarning talab va istaklari va ular to'lashi kerak bo'lgan haq ma'lumotlarni kiritish, saqlash va zarur bo'lganda tez qidirib topishga yordam beradi.

Avtomatlashtirilgan axborot tizimi kompyuter tarmoqlari dasturlari to'plamidan iborat bo'lib, ular yordamida boshqarish ofislari va yordamchi bo'limlar ishi uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan axborotni yig'ish, to'plash va undan foydalanish mumkin.

Avtomatlashtirilgan axborot tizimining rezervlash (bron) xizmati faoliyatini ta'minlovchi asosiy qismi mazkur xizmat xodimlariga rezervlashga (bron qilishga) so'rovlarni tez olish, rasmiylashtirilgan bronlarga tasdiqlar olish va mehmonxona nomerlari mijozlar bilan qay darajada to'liqligi haqida doim aniq tasavvurga va ma'lumotga ega bo'lish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. А. Ю. Ляпина. Организация и технология гостиничного обслуживания: Учебник для начинающих профессиональную образования— М.Проф Обр Издат, 2001 — 208 с
2. Valiyevna U. G., Noila A. MEHMONXONALARDA MEHMONXONA RESTORANLARI VA BARLARINI YUKSALTIRISH VA RIVOLANTIRISH IMKONIYATLARI //Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 49. – С. 220-222.
3. М.Т. Алиева Гостиничный менеджмент. Учебник. – Т.: 2010. -335с.
4. Aminovich O. O. MEHMONXONA XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI //SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI. – 2024. – T. 1. – №. 6. – С. 658-662.
5. Valiyevna U. G. et al. TURIZMNING RIVOJLANISHIDA XUSUSIY SEKTOR FAOLIYATINING DOLZARBLIGI VA ISTIQBOLLARI //Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 49. – С. 670-672.

OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Qilichev Xudoynazar Aliboyevich

Navoiy O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14258122>

Annotatsiya. Maqolada ta'lim muassasalari faoliyatida axborotkommunikatsiya texnologiyalardan unumli va tizimli foydalanish, yangi texnologiyalarni samarali qo'llash zaruriyati, qo'llanma va vositalar imkoniyatlaridan foydalanishni muntazam joriy etish axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish jarayonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari audio va video darsliklar, elektron kutubxona, multimedia darsliklar.

Аннотация. В статье описано эффективное и систематическое использование информационных и коммуникационных технологий в деятельности образовательных учреждений, необходимость эффективного использования новых технологий, регулярное внедрение использования пособий и инструментов, процессы использования информационных и коммуникационных технологий.

Ключевые слова: аудио- и видеоучебники по информационным и коммуникационным технологиям, электронная библиотека, мультимедийные учебники.

Abstract. The article describes the effective and systematic use of information and communication technologies in the activities of educational institutions, the need for effective use of new technologies, regular implementation of the use of manuals and tools, the processes of using information and communication technologies.

Keywords: audio and video textbooks on information and communication technologies, electronic library, multimedia textbooks.

KIRISH

Fan va texnika taraqqiyoti jamiyatimizni axborot jamiyatiga aylantirdi. Bu jamiyatda faoliyat ko'rsatuvchilarning aksariyat qismi axborotlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va amalga oshirish bilan banddirlar. Bunday ishlarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalarsiz tasavvur etish qiyin. Ulardagi ma'lumotlarni qayta ishlashni mashina grafikasi yordamida amalga oshirish foydalanuvchiga katta qulayliklar tug'diradi. Ma'lumki, XXI asr – “Axborot – kommunikatsion texnologiyalari” asri. Bugungi kunda axborot texnologiyalaridan foydalanish, axborotlarni qabul qilish va uzatish, qayta ishlash, axborot manbaalar imkoniyatlarini chuqur o'rganib olish shart va muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish ta'lim tizimini takomillashtirishda yangi axborot-kommunikatsiya va Internet texnologiyalaridan unumli foydalanish – bugungi kunning asosiy talabiga aylandi. Hozirda biz yangi yaratilgan texnologiyalardan, ularning innovatsion salohiyatlaridan ta'limda keng foydalanishni joriy etishimiz zarur. Biz yangi texnologiyalardan tayyor echimlar kutib o'tirmasdan, balki o'qituvchi va o'quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda bu texnologiyalarning rivojlanishiga o'z ijobiy ta'sirimizni o'tkazishimiz kerak. Mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishning qonun-qoidalariga amal qilgan holda turli yo'nalishlar bo'yicha pedagoglar tayyorlashga kirishildi. Respublikamizning birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday degan edi: “Biz oldimizga qanday vazifa qo'ymaylik, qanday muammoni echish zaruriyati tug'ilmasin, gap oxir-oqibat baribir kadrlarga borib taqalaveradi. Mubolag'asiz

aytish mumkinki, bizning kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi oʻrnimizga kim kelishiga yoki boshqacharoq aytganda, qanday kadrlar tayyorlashga bogʻliq”.

NATIJALAR

Taʼlimda axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan unumli va tizimli foydalanilsa, yaratilayotgan yangi avlod oʻquv darsliklari, qoʻllanma va vositalar imkoniyatlaridan foydalanishni muntazam joriy etish amalga oshirilsa, tabiiyki taʼlim sifat va samaradorligi ortishiga erishiladi. Globallashuv jarayonini hisobga oladigan boʻlsak, bugungi kunda hech qaysi faoliyat sohasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz istiqbolga erisha olmaydi.

AKTning taʼlimga taʼsiri:

1. **Taʼlim sifatining oshishi:**
 - o Elektron darsliklar, interaktiv vositalar va multimedia resurslaridan foydalanish oʻquvchilar uchun mavzularni chuqurroq oʻzlashtirishga yordam beradi.
 - o Oʻqituvchi va oʻquvchilar oʻrtasida samarali muloqot uchun onlayn platformalar imkoniyat yaratadi.
2. **Individual taʼlim yondashuvi:**
 - o Har bir oʻquvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan oʻquv dasturlarini yaratish imkonini beradi.
 - o Interaktiv dasturlar va sunʼiy intellekt yordamida oʻquv jarayoni personalizatsiya qilinadi.
3. **Zamonaviy vositalarning joriy etilishi:**
 - o Onlayn test tizimlari, virtual laboratoriyalar va masofaviy taʼlim platformalari oʻquv jarayonini tezkor va samarali qiladi.
 - o Raqamli kutubxonalar oʻquvchilarni keng koʻlamli resurslar bilan taʼminlaydi.
4. **Globallashuv va raqobatbardoshlik:**
 - o AKT orqali xalqaro taʼlim standartlariga mos darsliklar va qoʻllanmalardan foydalanish osonlashadi.
 - o Masofaviy taʼlim imkoniyatlari yordamida chet eldagi bilim va tajribalarni oʻzlashtirish imkoni yaratiladi.
5. **Oʻquv jarayonini tahlil qilish va monitoring qilish:**
 - o AKT vositalari orqali oʻquvchilarning natijalarini kuzatish va tahlil qilish oʻqituvchilarga oʻquv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.
 - o Statistik va diagnostik maʼlumotlar asosida taʼlim sifatini yaxshilash choralari koʻriladi.
1. **Raqamli transformatsiya:**
 - o **"Raqamli Oʻzbekiston – 2030"** dasturi doirasida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida AKTni keng joriy etish ishlari olib borilmoqda.
 - o Ushbu transformatsiya yordamida iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xizmat koʻrsatish sifatini yaxshilash va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishga erishilmoqda.
2. **Taʼlim sohasida:**
 - o Elektron taʼlim platformalari, masofaviy oʻqitish tizimlari va interaktiv vositalar yordamida taʼlim sifatini oshirish maqsad qilingan.
 - o Oʻquvchilar va talabalarga elektron darsliklar va onlayn resurslardan foydalanish imkoniyatlari yaratilmoqda.
3. **Davlat boshqaruvida:**
 - o Elektron hukumat (E-Government) tizimining joriy etilishi orqali davlat xizmatlari avtomatlashtirilmoqda.

- Fuqarolarga onlayn xizmatlar taqdim etilib, hujjat aylanishi soddalashtirilmoqda.
- 4. **Sogʻliqni saqlash tizimida:**
 - Elektron sogʻliqni saqlash (E-Health) tizimlari orqali tibbiy xizmatlarni samarali tashkil qilish, bemorlarning maʼlumotlarini raqamlashtirish va telemeditsina xizmatlarini rivojlantirishga eʼtibor qaratilmoqda.
 - AKT yordamida kasalliklarni erta aniqlash va davolash imkoniyatlari kengaytirilmoqda.
- 5. **Iqtisodiyot va moliya tizimida:**
 - Bank-moliya tizimida zamonaviy toʻlov tizimlari, masofaviy xizmatlar va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish rivojlantirilmoqda.
 - Elektron tijorat platformalari orqali tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlash kuchaytirilmoqda.
- 6. **Qishloq xoʻjaligida:**
 - "Aqlli qishloq xoʻjaligi" tizimlari, masalan, IoT (Internet of Things) texnologiyalari, raqamli monitoring va dronlardan foydalanish qishloq xoʻjaligi samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.
- 7. **Ijtimoiy hayot va madaniyat sohasida:**
 - Axborot texnologiyalari madaniy merosni saqlash va targʻib qilish uchun qoʻllanmoqda.
 - Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali fuqarolar va davlat oʻrtasidagi muloqot yanada yaqinlashmoqda.

AKT rivojlanishiga oid davlat siyosati:

- **Prezident farmonlari va qarorlari** orqali axborot texnologiyalarini rivojlantirish va raqamli xizmatlar koʻrsatish boʻyicha aniq strategik maqsadlar belgilangan.
- AKT boʻyicha mutaxassislarni tayyorlashga alohida eʼtibor qaratilib, IT-parklar, inkubatsion markazlar va texnoparklar faoliyatini kengaytirish maqsadida sarmoya yoʻnaltirilmoqda.

Xulosa

AKTning barcha jabhalarga joriy etilishi zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanib, bu yoʻnalishda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar tezkor rivojlanishga xizmat qilmoqda. Axborot texnologiyalarining uzluksiz rivoji natijasida davlat xizmatlari shaffofligi ortib, iqtisodiyot va ijtimoiy hayot sifatida yangi bosqichga oʻtilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Raqamli Oʻzbekiston – 2030" strategiyasi (2020-yil, PQ-6079-sonli qaror).
2. "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarni rivojlantirish davlat dasturi".
3. **"Axborot texnologiyalari va tizimlari"** (N.N. Kadyrov, Oʻzbekiston Milliy universiteti, 2022).
4. **"Raqamli iqtisodiyot asoslari"** (X.A. Qayumov, T.D. Xoʻjayev, Toshkent, 2021).
5. **"Axborot texnologiyalari iqtisodiyotda"** (A.A. Axmedov, Toshkent moliya instituti, 2020).
6. **"Elektron tijorat asoslari"** (T. Sobirov, Toshkent, 2022).
7. **Oʻzbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi veb-sayti** www.mitc.uz – AKT boʻyicha rasmiy maʼlumotlar, davlat dasturlari va loyihalari.

8. **Raqamli O‘zbekiston – 2030 dasturi hujjatlari**
– O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan tasdiqlangan raqamli transformatsiya strategiyasi.
9. **UNESCO (Axborot va kommunikatsiya sohasida ta’lim) veb-sayti**
www.unesco.org – Ta’lim va AKT sohasida xalqaro tajriba va loyihalar.
10. **World Economic Forum: The Global Information Technology Report**
www.weforum.org – AKTning iqtisodiyotdagi o‘rni va xalqaro reytinglar.

LINGUISTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COMMON MEANING “HOSPITALITY”

¹Najmiddinova Mehriqul Najmiddin qizi, ²Furqatova Hokima Akobir qizi, ³Nabiyeva
Dilso‘z G‘iyosiddin qizi,

¹Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi, ^{2,3}Navoiy davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14259715>

Abstract. *The phraseological unit “hospitality” is one of the important cultural and linguistic aspects of the Uzbek language. This unity is associated not only linguistically, but also with cultural, ethnographic and sociological aspects. The word “hospitality” is an expression in Uzbek and English that expresses respect and reverence for visitors, has been studied, appreciated in culture, and is part of a way of life.*

Keywords: value, hospitality, culture, speech, pragmatics, linguoculturology, oral speech, neutral, politeness.

Аннотация. *Фразеологическая единица “гостеприимство” является одним из важных культурных и лингвистических аспектов узбекского языка. Это единство связано не только с лингвистическими, но и с культурными, этнографическими и социологическими аспектами. Слово “гостеприимство” - это выражение в узбекском и английском языках, которое выражает уважение и почтение к посетителям, изучается, ценится в культуре и является частью образа жизни.*

Ключевые слова: ценность, гостеприимство, культура, речь, прагматика, лингвокультурология, устная речь, нейтралитет, вежливость.

Annotatsiya. *“Mehmondo‘stlik” frazeologik birligi o‘zbek tilining muhim madaniy va lingvistik jihatlaridan biridir. Bu birlik nafaqat lingvistik, balki madaniy, etnografik va sotsiologik jihatlar bilan ham bog‘liq. “Mehmondo‘stlik” so‘zi o‘zbek va ingliz tillarida mehmonlarga bo‘lgan hurmat va ehtiromni ifoda etuvchi, madaniyatda o‘rganilgan, qadrlangan va hayot tarzining bir qismidir.*

Kalit so‘zlar: qadriyat, mehmondo‘stlik, madaniyat, nutq, pragmatika, lingvokulturologiya, og‘zaki nutq, neytral, xushmuomalalik.

The phraseological unity of “hospitality” is one of the linguistic features of the Uzbek language and is important in the social relations, culture and way of life of the Uzbek people. This phrase is used not only as a combination of words, but also as an element that expresses echoes in the interactions of language and culture. The linguistic features of “hospitality” can be covered through the following aspects:

Lexical-semantic features.

The phraseological unit “hospitality” concentrates two main components in itself in English:

- A guest is a stranger, usually someone who has been a guest. All ritual and traditional treats, associated with the guest's entry into the House, are associated with spiritual values.
- Friendship is a social bond based on sincere, open and respect, where the term friendship means living, supporting and respecting together.

Together, these two words reflect the politeness, sincerity and respect for the guests of the Uzbek people. This approach contributes to the development of a significant and friendly relationship in culture with respect to human interaction.

The word “hospitality” combines the concepts of “guest” and “friendship” in Uzbek. The compound has two main meanings:

Politeness and sincerity to guests: waiting for a guest, treating him with caution and ensuring his comfort is, of course, one of the main values of the Uzbek people.

Culture of treatment and etiquette in society: Hospitality also shows sincerity, respect and trust in interactions. It corresponds to the ancient traditions of the Uzbek people and is one of the main rules of the people in social communication.

Hospitality and Uzbek national culture: the politeness of the Uzbek people to guests and their appreciation have their historical and cultural roots. In many regions of Uzbekistan, hospitality values are extremely important to the people. For example, the old Uzbeks waited for the guest not only with food, but also with their best things.

Language and national spirit: the phraseological unity of “hospitality” demonstrates the sincerity and openness of the Uzbek language. In the language of the Uzbek people there are many proverbs, idioms and phrases that express a good attitude towards guests. For example: expressions such as “*The guest is expected to glorify myself*”, “*Head to the guest and wish to the king*”, “*If the guest comes, let me show your face*” mean a high appreciation of hospitality.

Etymology and historical context.

Historical views: hospitality stems from the centuries-old historical traditions and lifestyle of the people. Since the Uzbeks lived a nomadic lifestyle in many ancient times, the expectation of a visitor was of great importance in their culture. This, on the one hand, is more pronounced in the rural areas of the country, and on the other, it is associated with the development of hotel culture in the cities.

Cultural codes and hospitality.

Cultural codes: Hospitality is an integral part of social interaction in many peoples, including the Uzbek people, especially in rural and small communities. The codex contains teachings such as “*The Sultan in the guest house*”, “*Show the soup if the guest comes*”. There are also artistic and philosophical aspects of waiting for guests and treating them with caution.

Appreciation of hospitality: in the language of the Uzbek people, the term “hospitality” represents the nature and culture of many peoples. Waiting for a guest is seen as a symbol of interaction and people's hard work and kindness.

In general, the phraseological unity of “*hospitality*” is an important element in the language, social and cultural relations of the Uzbek people. This expression reflects the respect, values, traditional culture and social relations of the Uzbek people to visitors. Hospitality is also highly valued in other peoples, but in Uzbeks these traditions form deeper, more vital aspects.

REFERENCES

1. **Azimov I.** “Hospitality in Uzbek Linguistics and Culture”.2013.
2. **Yuldashev F.H.** “Эътиқод” лингвوماънавиятшунослик луғати.–Navoiy.2021.-70 б.
3. **Qayumova M.S.** Syntactic analysis of category of negation in Uzbek and English language. Candidate of philology of science.dissertation. – Tashkent.2010.
4. **Najmiddinova M.N. Najmiddinova S.N. Baxtiyorova G.R. Otanazarova M.M.** “Models of terminological sign” International multidisciplinary journal for research & development ISSN 2394-6334, <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd>, Volume 10, Issue 11. 2023.
5. **Holmes J.** “Women, Men and Politeness”. 1995.
6. **Khodjaev N.** “Hospitality in Uzbek Culture: Linguistic and Cultural Insights”. Tashkent State University Press. 2020.

7. **Najmiddinova M.N.** “Differences between L1 and L2 learning”, VITAL ANNEX: INTERNATIONAL JOURNAL OF NOVEL RESEARCH IN ADVANCED SCIENCES. Impact Factor: 9.5. Germany. 2022.
8. **Nazaryan R.** “The Uzbek Concept of Hospitality and Its Social Implications”. Tashkent University Press. 2015.
9. **АРНОЛЬД И. В.** “Лексикология современного английского языка “Москва “Высшая школа”. 1986.
10. **Kayumova M.S., F.A.Sobirova., M.N.Najmiddinova.** “Specific features of the category of negation in the english language ” EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Volume: 5| Issue:3 |, March 2020.
11. **Najmiddinova M.N.** “The similarities and differences between first language and second language acquisition”, AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. Impact Factor: 7.543, ISSN: 2690-9626(Online) America. 2022.
12. **Najmiddinova M.N., Hotamova I.I., Najmiddinova G. N.** “Comparative study of terms related to techniques representing negativity” International journal of scientific researchers, www.wordlyknowledge.uz, Volume:2, Issue:1. 2023.
13. **Shuhrat Yuldashev.** “Uzbek Traditions of Hospitality: A Linguistic Perspective”. 2017.
14. **Smith J.** “Hospitality in English and American Cultures”. Oxford University Press. 2013.
15. **Wierzbicka A.** “Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction”. Walter de Gruyter. 2003.
16. **Rahimov T.** “Proverbs and the Uzbek Identity”. 2015.

TALABALARDA TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Raxmatova Dilbar Anvar qizi

Profi University Navoiy filiali o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14259729>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nazariy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishning asosiy bosqichlari o'rganildi. Talabalarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirishning maqsad va vazifalari, talabalarning yoshi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanqidiy va ijodiy fikrlashni pedagogik-psixologik jihatlari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: fikrlash, ijtimoiy tartib, tanqidiy fikrlash, tafakkur turlari, ijodiy fikrlash, intellektual salohiyat

Аннотация. В данной статье были изучены основные этапы формирования теоретического и критического мышления. Рассмотрены цели и задачи формирования критического и творческого мышления у студентов, педагогические и психологические аспекты критического и творческого мышления с учетом возраста и возможностей студентов.

Ключевые слова: мышление, социальный заказ, критическое мышление, типы мышления, творческое мышление, интеллектуальный потенциал.

Abstract. In this article, the main stages of the formation of theoretical and critical thinking were studied. The goals and tasks of forming critical and creative thinking in students, pedagogical and psychological aspects of critical and creative thinking, taking into account the age and capabilities of students, were considered.

Key words: thinking, social order, critical thinking, types of thinking, creative thinking, intellectual potential.

Hayotning madaniy, moddiy va ishlab chiqarish sohalaridagi o'zgarishlar, jamiyat oldida turgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tafakkurning o'zgarishiga, dunyoqarashning o'zgarishiga, dunyo va ijtimoiy hayotni o'zgartirish bo'yicha faoliyatga munosabatning o'zgarishiga olib keldi. Ilgari hech qachon ta'lim tizimi o'quvchilarni bunday o'zgarish dinamikasiga, oldindan aytib bo'lmaydigan, murakkablikka va bitta aniq fikrlash chizig'ining yo'qligiga tayyorlamagan edi. Jamiyat tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega: o'rnatilgan fikr va mulohazalarni shubha ostiga olishni biladigan odamga talabga ega; dialogga qodir; muammoning mohiyatini va uni hal qilishning muqobil usullarini aniqlash; har doim tekshirilishi mumkin bo'lgan faktni taxmin va shaxsiy fikrdan qanday ajratishni biladigan odam. Shu munosabat bilan darslarni demokratik tamoyillar asosida, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'tkazish tobora an'anaga aylanib bormoqda. Noan'anaviy deb ataladigan faoliyat an'anaviy bo'lib qoldi. Insonning shaxsiyati zamon taraqqiyoti bilan hamohang rivojlandi. Shundan kelib chiqib, noan'anaviy darslarni ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirish natijasida innovatsion, yangicha yondashuvlar zamonaviy pedagogika uchun kun tartibiga aylandi. Umumta'lim fanlarini o'qitish jarayonida xalqimizning buyuk mutafakkirlarining ilmiy asarlaridan foydalangan holda dars mazmunini boyitish o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'tmish mutafakkirlarining g'oyalari zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayoni uchun muhim ahamiyatga ega. Sharq Uyg'onish davri asoschilari Ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Xorazmiylarning

ilmiy merosi, undagi ilg‘or va mustaqil fikrlar jahon fani, zamonaviy milliy pedagogika va uning aks etishi uchun o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Shuningdek talabalarni mustaqil fikrlashga qodir, barkamol shaxs bo‘lib, milliy o‘zlikni anglashida, o‘zbek ta‘lim va tarbiya tizimida bitmas-tuganmas ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

18-19-asrlar va o‘tgan asr boshlarida Sharq mutafakkirlari, ayniqsa shoir va ma‘rifatparvarlar, milliy ta‘lim va tarbiya tizimiga asos solgan jadid olimlarining faoliyati yoshlarimizga ibrat bo‘lmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarida yoshlarni irodasi mustahkam, mehnatsevar, yangilikka intiluvchan, har qanday qiyinchilik va to‘siqlarni yengib o‘tadigan, bir qancha kasb-hunarlarni puxta egallagan shaxs etib tarbiyalash vazifasi ilgari surilgan.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimiga kiradigan fanlarni o‘qitishda psixologiya har bir shaxsning mustaqil fikrlash jarayoni, uning shakllanishi, fikrlash jarayonida shaxs noma‘lumni, yangini o‘rganishi haqidagi farazni; pedagogika ijodiy faoliyatni shakllantirish va rivojlantirish, yoshlarni mustaqil fikrlashni rivojlantirish orqali faol mehnatga tayyorlash yo‘llarini o‘rganadi; Shu bilan birga, falsafa tafakkur shakli va mazmunining paydo bo‘lish sabablari va xususiyatlarini, tarixiy rivojlanish xususiyatlarini o‘rganadi.

Hozirgi vaqtda psixologiya va pedagogikada ta‘limning rolini oshirishga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Bu vazifalarni amalga oshirishda maktab, akademik litsey o‘quvchilarida erkin fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘rganilayotgan fan doirasida talabalarga bilim beradi, lekin mavzu bo‘yicha bilim olishning optimal usullari, o‘ziga xos usullari hali ham yetarli emas. Bu yo‘nalishda mashhur o‘zbek psixologlari, psixologiya fanlari doktori, professorlar M.Davletshin, E.G‘oziyev, V.M.Karimovanning ilmiy faoliyatini alohida ta‘kidlash lozim. Sh. Baratov, A. Jabborova, Z.T. Nishonova o‘zlarining ilmiy izlanishlari va tavsiyalari bilan umumta‘lim maktablari va kasb-hunar ta‘limi muassasalarida yoshlarda mustaqil fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishga katta hissa qo‘shganlar.

Oliy ta‘lim tizimi oldida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, talabalarga ilmiy va hayotiy muammolarni hal etishning ijodiy yo‘llarini o‘zlashtirishga ko‘maklashish, o‘z qadriyatlarini dunyosini barpo etish va o‘z-o‘zini tarbiyalash qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Hozirgi vaqtda olimlar talabalarining bilim olish jarayonini tashkil etish ko‘nikmalarining yetarli darajada yuqori emasligini ta’kidlamodalar; Ma’lumki, bizning davrimizda insonning intellektual rivojlanishi bilimlar, xotirada saqlanadigan ma’lumotlar yoki ilmiy ma’lumotlarning tobora ortib borayotgan hajmi bilan emas, balki insonning kerakli bilimlarni tanlashga tayyorligi bilan belgilanadi. tanqidiy tahlil qilish, axborotni tushunish va mustaqil ravishda qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish lozim.

O‘quv jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish nafaqat zamonaviy sharoitda maktab oldiga qo‘yilgan yangi vazifalar bilan bog‘liq holda alohida ahamiyatga ega. Shaxsga yo‘naltirilgan pedagogikada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari zamonaviy jamiyatning rivojlanishiga va shaxsning ichki dunyosiga e’tiborning ortishiga mos kelishi kerak.

Pedagogika va psixologiya fanida talabalarining nazariy va amaliy, mahsuldor va reproduktiv tafakkurini shakllantirish haqida yetarli tushuncha mavjud, bilimlarni egallash jarayonida ijodiy, muammoli fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida muammoli ta‘limning yaxlit tushunchasi mavjud; Biroq, psixologlar va o‘qituvchilar tomonidan yetarlicha o‘rganilgan fikrlashning barcha turlari orasida tanqidiy fikrlash kabi muhim tur eng kam tavsiflangan. Ko‘pgina o‘qituvchilar tanqidiy fikrlashni o‘rgatishning optimal shakllari va usullarini topishga intilishadi, ammo o‘qituvchilar tayyorlashda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga deyarli e’tibor berilmaydi. Ma’lumki, fikrlashning rivojlanishida turli fanlar muhim rol o‘ynaydi, ulardan eng

muhammi mantiqdir: insonning fikrlash izchilligi bilan uning aqliy operatsiyalarining jiddiyligi va rivojlanishini baholash mumkin. Agar talaba "to'g'ri fikrlash" qonunlarini o'zlashtirmasa, unga faktlarni baholash, asosli rad etish, voqealarga malakali baho berish, o'z-o'zini baholash va tanqid qilishni o'rgatish qiyin.

Tanqidiylik nafaqat insonning xatti-harakati va bilimiga, balki uni o'zlashtirish va o'zlashtirish usullariga nisbatan ham rivojlanadi. Odatiy stereotiplar va umumiy qabul qilingan qarashlarni buzadigan yangi g'oyalarni rivojlantirishni rag'batlantirish, talabalarga muammoni hal qilishning yagona usulini yuklamaslik, balki ularga muammoni hal qilish uchun usullar va usullarni faol, muqobil, oqilona tanlashni o'rgatish - bu tanqidiy fikrlashga o'rgatish maqsadidir.

O'rta maktab, kollej va akademik litseyda o'quv materialini taqdim etish, o'quv jarayonida izlanishlarni tashkil etishning muammoli texnologiyasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim usullari nafaqat ijodiy, balki boshqa fikrlash turlarini, jumladan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositasidir. Muammoni hal qilish tarkibida tanqidiy fikrlash ijodiy fikrlashning eng muhim elementi sifatida dalillar, rad etish va farazlar bosqichida "ishlaydi".

Rivojlangan fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar keng umumlashtirishga intilish bilan ajralib turadi, shu bilan birga ular o'rganishga yangi munosabatni rivojlantiradilar, ayniqsa maktabdan keyingi mashg'ulotlarda. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashning shakllanishiga ijtimoiy muhit va maktab ta'limi kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. Bolalikdan inson o'zining va boshqalarning xatti-harakatlari va mulohazalarini baholashni o'rganadi.

Tanqidiylik darajasi nafaqat insonning bilim va ko'nikmalari bilan, balki uning shaxsiy fazilatlari, aqliy munosabatlari va ko'p jihatdan e'tiqodlari, shu jumladan o'zining "men" ga nisbatan aks ettiruvchi munosabati bilan belgilanadi. , Axloqiy ijtimoiy mas'uliyat, har bir shaxsning individual xususiyatlarini hurmat qilish. Ro'yxatga olingan fazilatlar orasida asosiy o'rinlardan biri tegishli shaxsning haqiqatni izlashga tinimsiz intilishida, haqiqat uchun tanqid qilishda ifodalangan hukmning xolisligi yotadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish xorijiy pedagogika va psixologiyaning umume'tirof etilgan yo'nalishlaridan biridir. Jumladan, E. Bono, J. Gudled, I. Uollen Norman, F. Xobrix Vernoy, E. Rid Mon, V. Okon va boshqalar muammoning nazariy jihatinigina emas, balki umumiy ma'lumot va uslubiy tavsiyalarni bevosita o'qituvchiga berish orqali ishlab chiqishadi. Psixologlar fikrlash jarayonining tanqidiy tomonini rivojlantirishga katta e'tibor berishgan, Shunday qilib, faylasuflar, psixologlar va o'qituvchilar aniqlangan muammoning dolzarbligini, "tanqidiy fikrlash" psixologik-pedagogik kontseptsiasining o'ziga xosligini va unga mos keladigan pedagogik usullar va shakllanish shartlarini tan oladilar. Biroq ular tanqidiy fikrlashni shakllantirish usullari, yo'llari, darajalari, shartlarini deyarli hisobga olmaydilar.

Hatto ilmiy nashrlarni qisqacha ko'rib chiqish ham bizni ishontiradiki, tafakkurni rivojlantirishga ko'p qirrali yondashuvga qaramay, pedagogika fanida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi yaxshi rivojlanmagan, u hali kategoriyalar va tamoyillar darajasida qat'iy nazariy tushuntirishga ega emas. va amaliyotga kirishni ta'minlamadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni uzoq va oson emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Комилов Н. Комил инсон - миллат келажаги. - Т.: «Ўзбекистан», 2001. - 47 б.
2. Каримова В.М., Суннатова Р.И., Тожибоева Р.Н. Мустакил фикр-лаш. Т., 2010.
3. Гозиев Э.Г. Психология. Т., "Укитувчи", 1994.

4. Богоявленская Д.Б. Психологические основы интеллектуальной активности: Автореф. дис...д-ра психол. наук. М.,1988.
5. Махмудов Х. А. Формирование культуры свободного мышления у учащихся профессиональных колледжей как педагогическая проблема [Текст] / Х. А. Махмудов // Молодой ученый. — 2012. — №9. — С. 289-292.
6. Нишонова З.Т. Мустакил ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг психологик асослари. Психология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Низомий номидаги ТДПУ, - Т.: 2005. -391 б.
7. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. СПб, 2003.
8. Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Развитие критического мышления на уроке. М. Просвещение, 2004.
9. Ноэль-Цигульская Т.Ф. О критическом мышлении. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: http://kuchaknig.ru/show_book.php?book=26693&page=1/

ROLE OF TEXTILE INDUSTRY IN EMPLOYMENT GENERATION - AN ANALYTICAL REVIEW OF UZBEKISTAN

¹Dr. Samadhi Dilli, ²Dr. Nakka Venkatarathnam, ³Dr. Somarlaraju Kishore, ⁴Dr. Cudapha Dhanunjay Rao, ⁵Dr. K. Venkatalakshmi, ⁶Mrs. Hazratqulova Durdona Jabborovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14259752>

Abstract. *The present study focuses on analyzing the role of the textile industry in promoting employment opportunities in Uzbekistan. It does so by examining the increase in the number of textile production units over the study period, highlighting the industry's significant contribution to the nation's economy. A unique aspect of this study is the comparison of sector-wise employment generation, with a specific emphasis on the growth of textile manufacturing units. The study aims to identify the level of growth within the textile sector and its role in fostering productive employment in the Republic of Uzbekistan. Additionally, it attempts to analyze how the expansion of the textile industry has contributed to creating a substantial number of job opportunities over a defined period.*

Keywords: *textile Industry Growth, Employment Improvement.*

Ключевые слова: *рост текстильной промышленности, улучшение занятости.*

Kalit so‘zlar: *To‘qimachilik sanoatining o‘sishi, bandlikni yaxshilash.*

Introduction:

The textile and garment industry of Uzbekistan has undergone a significant transformation in recent years, emerging as a key player in the global textile market. Uzbekistan stands out in the global textile landscape, leveraging its distinctive strengths to become a key player in the industry. Their mission and goals revolve around elevating Uzbekistan’s textile sector by bridging governmental support with private enterprise, while advancing the industry’s presence on the international stage. With a history steeped in cotton cultivation dating back to the Silk Road era, Uzbekistan aims not just to be a cotton exporter but a prominent textile and resource hub in Central Asia.

The textile and clothing and knitwear industry of Uzbekistan is one of the dynamically developing sectors of the country's economy, which is largely facilitated by the presence of its own raw material base and the ever-growing demand for manufactured products. Due to its competitive potential, it occupies a leading position in attracting foreign investment when creating new enterprises, providing employment for the population, exporting products, and is also considered one of the strategically important areas in the global specialization of the country's national economy. Uzbekistan's commitment to labor reforms and international collaboration is evident in the launch of the Better Work Program by the International Labor Organization (ILO) and the International Finance Corporation (IFC). This program, initiated in June 2023, seeks to enhance working conditions and drive competitiveness in the country's key textile and garment industry.

RESEARCH DESIGN AND METHODOLOGY:

Research Gap:

There is no huge research in the analysis of Textile industry role in employment generation in Republic of Uzbekistan in the recent era of globalization compared to other nations. Hence, the present paper has a unique study in analysing the role textile industry in promoting the employment in Uzbekistan.

Need and scope of the study: The present study aims at identifying the level of employment growth through producing large number textile allied manufacturing companies and their products in Republic of Uzbekistan in general and Jizzax region in particular. An attempt is made to analyze the level of employment growth contribution in textile related products over the specified term period.

Objectives of the study:

The study has the following objectives to investigate is as follows:

- To study the growth of textile industry in Uzbekistan and Jizzax region;
- To examine the employment opportunity through production of textile products;

Data collection:

In view of the objectives of the study, secondary sources of data were used to gather the required information for in-depth investigation and analysis. The secondary data were obtained from the statistics of Uzbekistan, the statistical reports by the Department of Economics and Statistics of the Government of Uzbekistan, research studies and articles.

Period of the Study:

The study period has confined a decade from 2014 to 2024 to collect the data for detailed analysis on textile industry and its role in procuring employment development.

Tools for the study:

The collected data have been analyzed by using relevant statistical tools like Percentages, growth rates, graphs and statistical tools Standard Deviation (SD), Coefficient of Variance (CV), Anova and t-test were used for analyzing the data and drag meaningful inferences.

Limitations of the Study:

The study has its boundaries like as follows are the limitation of the study:

1. Due to time constraints, the study is limited during 2014 to 2024.
2. The data was gathered from the office of the statistics department.

Analysis on Textile Development in Uzbekistan:

A perusal of table 1 reveals textile industry growth towards registering number of textile manufacturing units in Republic of Uzbekistan during the study period.

Table 1
Development of Textile Industry in Uzbekistan
(Units in Number)

Year	Textile Manufacturing Units	Growth Rate
2015	NA	NA
2016	8,631	--
2017	10,349	0.20
2018	11,899	0.15
2019	13,540	0.14
2020	16,389	0.21
2021	18,001	0.10
2022	19,832	0.10
2023	13,040	-0.34

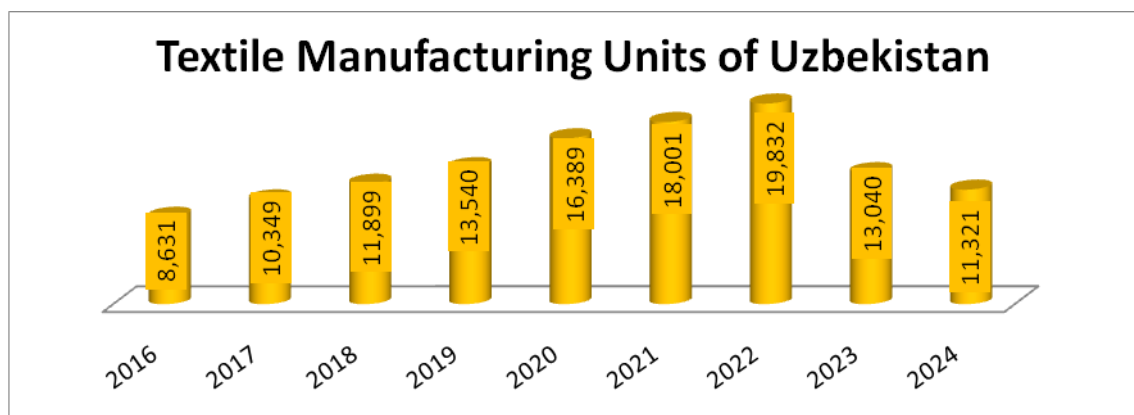
2024*	11,321	-0.13
Total	123002	
Average	13666.89	
SD	3701.51	

Source: Data of the Statistical Agency, Republic of Uzbekistan in 2014-2023

Note: 1. NA – Indicates Data Not Available; 2. *Indicates Data Up to July 2024

The number of Textile Manufacturing Units were registered in Republic of Uzbekistan during 2016 were 8, 631 units and it was increased year on year to 19,832 units in 2022 considerably. Hereafter, the number was declined to 11,321 units in 2024 respectively. It is observed that the number of textile manufacturing units was ranged from 8,631 units to 19,832 units over the study period.

Chart 1

It is further found that the growth rate were registered fluctuations and indexed 0.20 per cent in the base year 2017 followed by 0.15 per cent in 2018, 0.14 per cent in 2019, the highest growth 0.21 per cent during 2020. Then after it was record a decline curve 0.10 per cent in 2021 and 2022. -0.34 per cent of lowest growth was registered during the year 2023 respectively.

A glance of table 2 discloses the textile industry growth towards registering number of Textile Manufacturing Units in Jizzax Region, Republic of Uzbekistan over the study period.

Table 2

**Development of textile Industry in Jizzax Region of Uzbekistan
(Units in Number)**

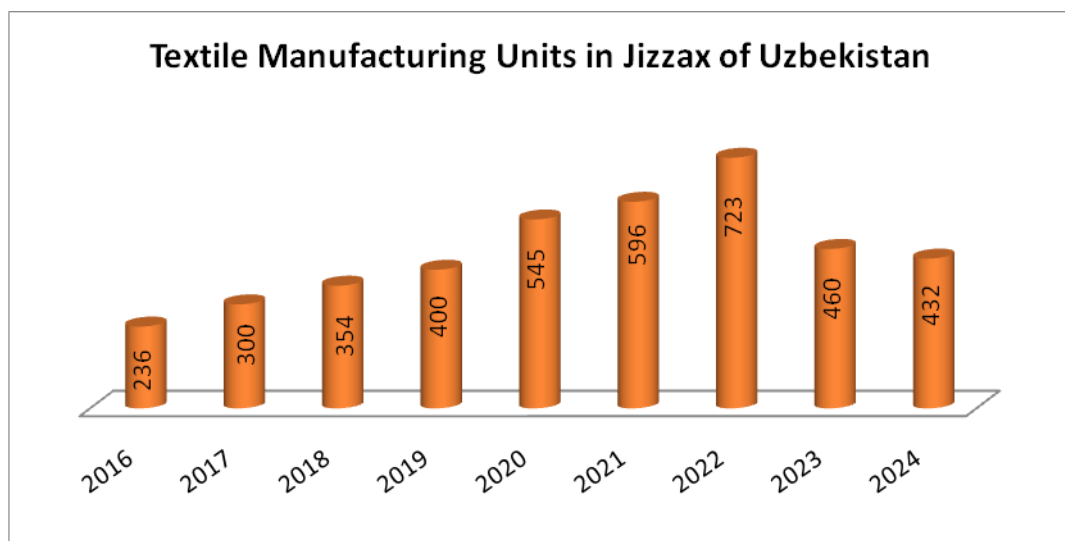
Year	Textile Manufacturing Units	Growth Rate
2015	NA	NA
2016	236	--
2017	300	0.27
2018	354	0.18
2019	400	0.13
2020	545	0.36
2021	596	0.09
2022	723	0.21
2023	460	-0.36
2024*	432	-0.06

Source: Data of the Statistical Agency, Republic of Uzbekistan in 2014-2023

Note: 1. NA – Indicates Data Not Available; 2. *Indicates Data Up to July 2024

The number of Textile Manufacturing Units were registered in Jizzax Region, Republic of Uzbekistan 236 units in the year 2016 and it was continuously increased year on year to 300 units during 2017 followed by 354 units in 2018, 400 units in 2019, 545 units in 2020, 596 units in 2021, 723 units and it was declined 460 units in 2023. It is observed that the number of textile manufacturing units was ranged from 236 units to 723 units over the study period.

Chart – 2

It is further originated that the growth rate were registered fluctuations and indexed 0.27 per cent in the base year 2017 followed by 0.18 per cent in 2018, 0.13 per cent in 2019, the highest growth 0.36 per cent during 2020. Then after it was record a decline curve of 0.09 per cent in 2021, 0.21 per cent in 2022, -0.36 per cent of lowest growth was registered during the year 2023 respectively.

Employment Promotion:

A fleeting look of table 3 furnishing gender-wise employment provided in Republic of Uzbekistan by textile industry over the study period 2014 – 2023. It is found that the employment generation throughout the Uzbekistan the textile industry was registered for men ranged from 45 percent to 53 per cent in declining manner. The women employment ranged from 47 per cent to 53 per cent in increasing way year on year during the study period.

It furnished that the procurement of employment has registered in the national textile industry to women more than the men during the recent past years of the study. It is evidence that the women employment has grown from 47 per cent to 53 per cent where as the men employment number increased but the percentage declined from 53 per cent to 47 per cent over the study period.

Table 3

Dynamics of Gender-wise Employment in textile industry of Uzbekistan

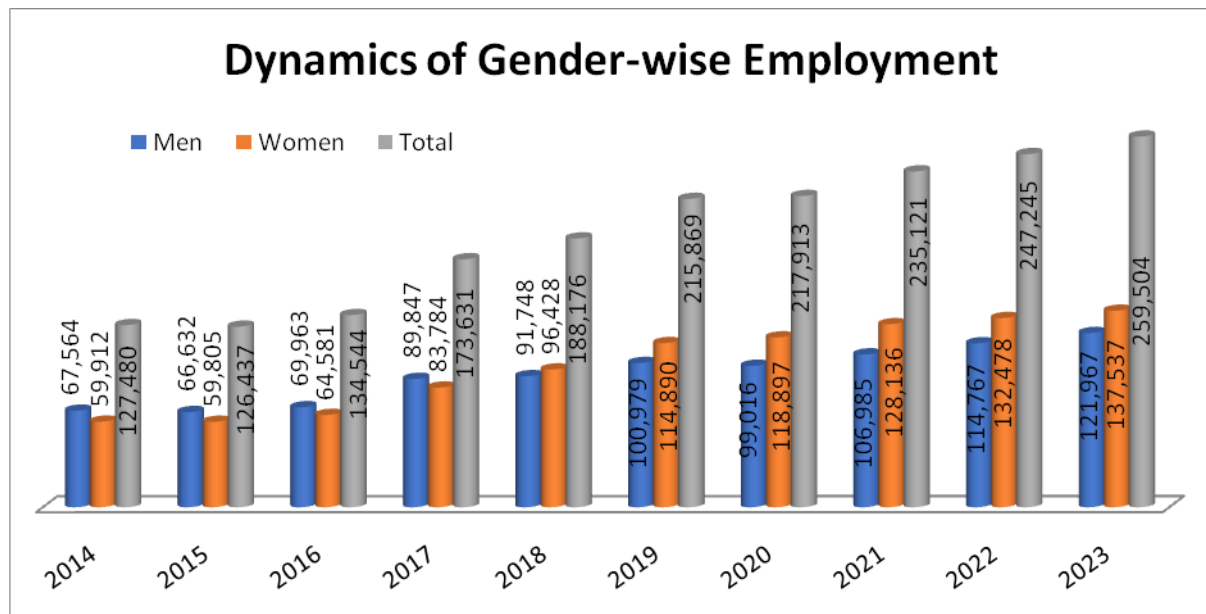
Year	Men	Women	Total
	Number (%)	Number (%)	Number (%)
2014	67,564 (53.00)	59,912 (47.00)	127,480 (100)
2015	66,632 (52.70)	59,805 (48.20)	126,437 (100)
2016	69,963 (52.00)	64,581 (48.00)	134,544 (100)
2017	89,847 (51.00)	83,784 (49.00)	173,631 (100)
2018	91,748 (48.00)	96,428 (52.00)	188,176 (100)
2019	100,979 (46.00)	114,890 (54.00)	215,869 (100)
2020	99,016 (45.00)	118,897 (55.00)	217,913 (100)
2021	106,985 (45.50)	128,136 (54.50)	235,121 (100)
2022	114,767 (46.42)	132,478 (53.58)	247,245 (100)
2023	121,967 (47.00)	137,537 (53.00)	259,504 (100)
Total	929468 (100)	996448 (100)	1925920 (100)
Average	92946.80	99644.80	192592.00
SD	19699.89	30886.78	50354.85
CV	0.21	0.31	0.26
T-test	0.29		

Source: Data of the Statistical Agency, Republic of Uzbekistan in 2014-2023

Note: 1. Figures in bracket are indicates in Percentages

It is further observed that the statistical results of standard deviation (SD) were recorded for men employment 19699.89, for women employment 30886.78 and overall employment 50354.85 respectively. Hence the co-efficient of Variance (CV) were registered 0.21 for men employment, 0.31 per cent for women employment generation and overall 0.26 per cent. The t-test value recorded 0.29 per cent two sample pairs.

Chart – 3

It is a good sign that the women empowerment growing higher than the male employment in textile industry of Uzbekistan over the study period.

A deep exploration of Table 4 discloses the employment procurement of textile industry in Uzbekistan towards production of Textile products, Clothing Production and production of Leather and related products during the study period of 2014 to 2023. It is found that the total employment procurement in Textile Industry of Uzbekistan has registered as 1,925,920 people out of which, the production of Textile products are recorded 1,219,599 people followed by Clothing production were 620,738 people and Leather and other related products are 89,830 people respectively over the study period.

It is further observed that the employment of textile product production were greatly increased in increasing way, the Clothing production also constantly increased and the Leather and related products were increased in fluctuated way over the study period.

It also reveals that the total employment of Textile industry in Uzbekistan recorded as 192,592 people were got employment, out of which textile products are highly procured employment 121,960 people followed by Clothing production 62,074 people and the least number of employment procured in Leather and related products respectively over the study period.

Table 4
Employment Opportunities in Textile Industry of Uzbekistan

Year	Production of Textile Products	Clothing Production	Production of Leather and Related Products	Total
2014	88,893 (69.73)	32,917 (25.82)	5,670 (4.45)	127,480 (100)
2015	87,607 (69.29)	32,489 (25.70)	6,341 (5.02)	126,437 (100)
2016	88,648 (65.89)	38,902 (28.91)	6,994 (5.20)	134,544 (100)
2017	107,530	54,835	9,335	173,631

	(61.93)	(31.58)	(5.38)	(100)
2018	115,884 (61.58)	61,833 (32.86)	10,444 (5.55)	188,176 (100)
2019	129,793 (60.13)	72,602 (33.63)	10,579 (4.90)	215,869 (100)
2020	131,290 (60.25)	74,992 (34.41)	10,198 (4.68)	217,913 (100)
2021	149,980 (63.79)	77,108 (32.80)	10,371 (4.41)	235,121 (100)
2022	161,564 (65.35)	83,892 (33.93)	9,972 (4.03)	247,245 (100)
2023	158,410 (61.04)	91,168 (35.13)	9,926 (3.82)	259,504 (100)
Total	1,219,599 (100)	620,738 (100)	89,830 (100)	1,925,920 (100)
Avg.	121,960	62,074	8,983	192,592
SD	28788.48	21450.27	1885.27	50354.85
CV	0.24	0.35	0.21	0.26
ANOVA	0.003987**			

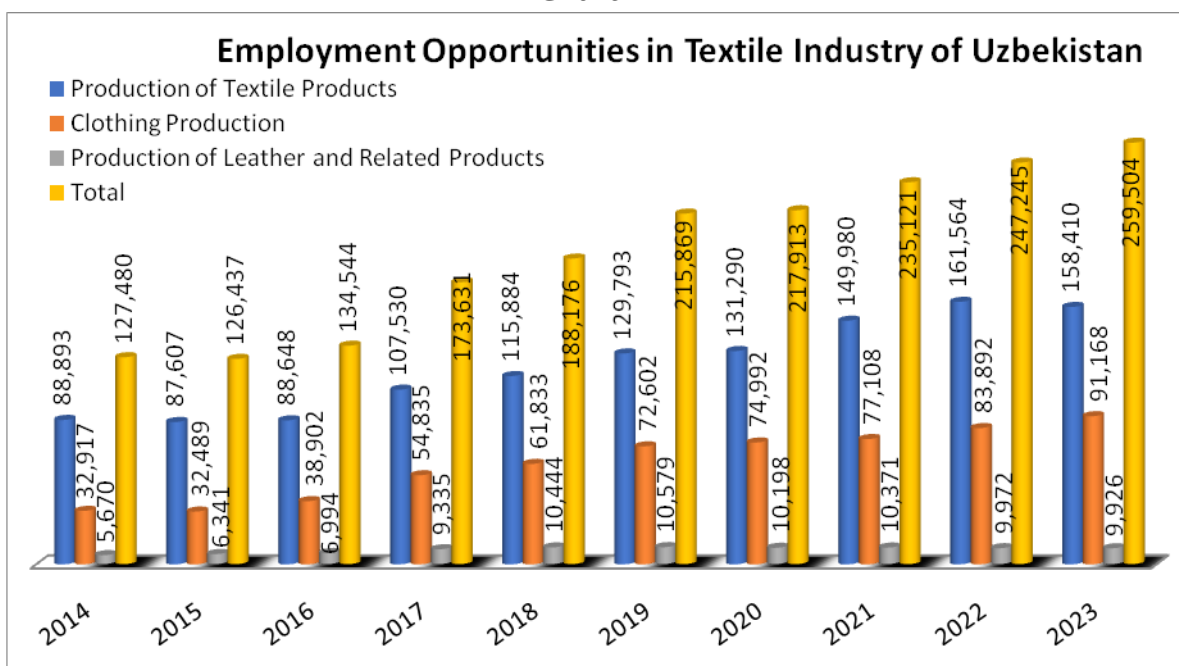
Source: Data of the Statistical Agency, Republic of Uzbekistan in 2014-2023

Note: 1. Figures in bracket are indicates in Percentages

3. ** significant at 1 % level

The table number 4 providing the statistical results of Standard Deviation (SD), Coefficient of Variance (CV) and Analysis of Variance (Anova). The SD of total employment procurement in Uzbekistan is 50354.85, out of which Textile Industry is 28788.48, Clothing 21450.27 and Leather and related products are 1885.27 respectively. The CV of total employment procurement in Uzbekistan is 0.26 per cent, the Textile Industry is registered 0.24 per cent, Clothing 0.35 per cent and Leather and related products are 0.21 per cent respectively.

Chart - 4

The Anova value 0.003987 among the variables is very significant at 1 per cent level toward increasing the employment procurement in Republic of Uzbekistan during the study period. It is a good sign for the development of Uzbekistan Economy through procuring large number employment in Textile Industry.

A deep exploration of Table 5 expose the employment procurement of textile industry in Jizzax region of Uzbekistan towards production of Textile products, Clothing Production and production of Leather and related products during the study period of 2014 to 2023.

It is found that the total employment procurement in Textile Industry of Jizzax region, Uzbekistan registered as 78,378 people out of which, the production of Textile products are recorded 52,415 (66.87 per cent) people followed by Clothing production were 25,519 (32.56 per cent) people and Leather and other related products are 444 (0.57 per cent) people respectively over the study period.

Table 5
Employment Opportunities in Textile Industry of Jizzax Region, Uzbekistan

Year	Production of Textile Products	Clothing Production	Production of Leather and Related Products	Total
2014	3,291 (85.30)	540 (14.00)	27 (0.70)	3,858 (100)
2015	3,449 (81.19)	768 (18.08)	31 (0.73)	4,248 (100)
2016	3,649 (63.36)	2,057 (35.72)	53 (0.92)	5,759 (100)
2017	4,819 (61.96)	2,879 (37.01)	80 (1.03)	7,778 (100)
2018	5,087 (66.78)	2,456 (32.24)	74 (0.97)	7,617 (100)
2019	5,745 (64.18)	3,184 (35.57)	22 (0.25)	8,951 (100)
2020	7,186 (74.07)	2,490 (25.67)	25 (0.26)	9,701 (100)
2021	6,781 (66.71)	3,338 (32.84)	46 (0.45)	10,165 (100)
2022	6,550 (60.82)	4,174 (38.76)	45 (0.42)	10,769 (100)
2023	5,858 (61.46)	3,633 (38.11)	41 (0.43)	9,532 (100)
Total	52,415 (66.87)	25,519 (32.56)	444 (0.57)	78,378 (100)
Avg.	5,242	2,552	44	7,838
SD	1424.11	1174.38	19.98	2465.05
CV	0.27	0.46	0.45	0.31
ANOVA	0.024937*			

Source: Data of the Statistical Agency, Republic of Uzbekistan in 2014-2023

Note: 1. Figures in bracket are indicates in Percentages 2. * significant at 5 % level

It is further revealed that the employment procurement of Textile Industry in Jizzax during the starting year of the study period 2014 were recorded 3,858 people out of which 85.30 per cent Textile Products, 14.00 per cent Clothing Products and rest of 0.70 per cent belongs to Leather and other related products. It was largely increased to 9,532 people in 2023. Out of which, 61.46 per cent Textile Products, 38.11 per cent Clothing Products and rest of 0.43 per cent belongs to Leather and other related products.

It is further observed that the employment of textile product production in Jizzax region were significantly increased in increasing way, the Clothing production also persistently improved and the Leather and related products were enhanced in fluctuated way over the study period.

Chart – 5

It is also reveals that the total employment of Textile industry in Jizzax region of Uzbekistan recorded as 78,378 people were got employment, out of which textile products are extremely procured employment 52,415 people followed by Clothing production 25,519 people and the least number of employment procured in Leather and related products 444 respectively over the study period.

The table number 5 providing the statistical results of Standard Deviation (SD), Coefficient of Variance (CV) and Analysis of Variance (Anova). The SD of total employment procurement in Jizzax of Uzbekistan is 2465.05, out of which Textile Industry is 1424.11, Clothing 1174.38 and Leather and related products are 19.98 respectively. The CV of total employment procurement in Jizzax of Uzbekistan is 0.31 per cent, the Textile Industry is registered 0.27 per cent, Clothing 0.46 per cent and Leather and related products are 0.45 per cent correspondingly.

The Anova value 0.024937 among the variables is significant at 5 per cent level toward increasing the employment procurement in Jizzax region, Republic of Uzbekistan during the study period. It is a good indication for the development of Uzbekistan Economy through procuring large number employment in Textile Industry.

Conclusion:

This paper was concluded that the growth of number of manufacturing units largely increased consistently during last decade in Uzbekistan and in Jizzax region as well. It is a good sign to grow Uzbekistan economy through increasing the large number of textile manufacturing units with integration of technology. The textile industry of Uzbekistan has been played a predominant role in procurement of women employment higher than the men population and it is a good indication for the development of Uzbekistan Economy through procuring large number employment in Textile Industry.

REFERENCE

1. Djurabaeyev Otabek Djurabayevich, Analysis of the export activity of the textile industry of the republic of Uzbekistan, Novateur Publications, Journalnx- a Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN no: 2581 – 4230, Volume 8, Issue 12, December -2022.
 2. Kadirkhodjaeva Nilufar Rakhmatullaevna, Features of developing a strategy for the textile industry in the Republic of Uzbekistan, International Journal of Research Culture Society, ISSN: 2456-6683 Volume - 5, Issue - 5, May – 2021.
 3. Charting the path: Uzbekistan’s textile industry evolution and global ascent December 25, 2023.
 4. Dr. Sana, Yasir Jamal, The mediating role of absorptive capacity in the relationship between the dimensions of human capital and organizational performance: a conceptual framework for the textile sector of Pakistan, published in reviews of management sciences, Vol. 2 No. 2, 2020.
 5. Mamajanov Azizbek Alisher, et.al., Reforms in the republic of Uzbekistan regarding the development of light industry and their results, United States Department of Agriculture (USDA) report 2023.
 6. USDA report, Cotton exports from Uzbekistan (code: 5201), 480lb. Bales and metric tons
 7. USDA report, Cotton fabric exports from Uzbekistan, (code: 5208, 5209), square meters
 8. Daryo report on president Shavkat Mirziyoyev’s discussions focused on improving Uzbekistan’s cotton production system on December 12, 2023.
 9. <https://www.itmf.org/conferences/annual-conference-2024>
 10. <https://kohantextilejournal.com/uzbekistans-textile-industry-conversation-uztextileprom>
<https://www.uzbekembassy.in/uzbekengilsanoat-jsc-is-liquidated-the-uzlegprom-association-is-created>
-
1. Associate Professor, Department of Management Studies, Sambhram University, Jizzax, Uzbekistan. E-mail ID: sdillisdilliphd@gmail.com, Ph. No. +91 99592 51724, +998 97 127 2070
 2. Associate Professor and Dean, Department of Management Studies, Sambhram University, Jizzax, Uzbekistan. E-mail ID: nvrathnamphd@gmail.com, Ph. No. +91 99892 58698, +998 97 127 3050
 3. Associate Professor, Annamacharya Institute of Technology and Sciences (AUTONOMOUS) (AITS), Tirupati, Andhra Pradesh, India. E-mail ID: kishore.somarlaraju@gmail.com, Ph. No. +91 99085 88567
 4. Professor, Department of Physical Science, Navoiy state University, Navoiy, Uzbekistan.
 5. Associate Professor, department of Commerce, Krishnateja Degree College, Tirupati, Andhra Pradesh, India. E-mail ID: lakshmikvphd@gmail.com, Ph. No. +91 94919 39255
 6. Student of MBA, Department of Management Studies, Sambhram University, Jizzax, Uzbekistan

БЎЛГУСИ БАКАЛАВР-МУХАНДИСЛАРДА ИННОВАЦИОН ХУЛҚ-АТВОРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИДЕАЛНИНГ РОЛИ

¹Юсупова Феруза Зойировна, ²Эшонкулова Нуржахон Абдужаббаровна

¹катта ўқитувчи, НавДКТУ, ²доцент, НавДКТУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14264177>

Аннотация. Мақолада бўлгуси бакалавр-муҳандисларда инновацион хулқ-атворни шакллантиришдаги роли асосланган бўлиб, ўзаро боғлиқ компонентлар (қадриятли-мотивацион, шахсий ва процессуал) тўплами даражалари тавсифланган.

Калим сўзлар: Янги Ўзбекистон, инновацион жараёнлар, мутахассис, касбий малака, компетентлик, идеал, инновацион хулқ-атвор.

Аннотация. В статье обоснована роль идеала в формировании инновационного поведения у будущих бакалавров-инженеров и охарактеризованы уровни сформированности в виде совокупности взаимосвязанных компонентов (ценностно-мотивационного, личностного, процессуального).

Ключевые слова: Новый Узбекистан, инновационные процессы, эксперт, профессиональная квалификация, компетентность, идеал, инновационное поведение.

Abstract. The article substantiates the role of the ideal in the formation of innovative behavior in future bachelors of engineering and characterizes the levels of formation as a set of interrelated components (value-motivational, personal, procedural).

Keywords: New Uzbekistan, innovative processes, expert, professional qualification, competence, ideal, innovative behavior.

Агар жамият мафкураси муайян ғоялар тизимидан ташкил топишини назарда тутсак, янги Ўзбекистоннинг ривожланиш стратегияси қандай жамият қурмоқчи эканлигимиз, янги маънавий маконни қандай тасаввур этишимиз билан боғлиқ ғояларга бориб тақалади. Янги маънавий макони “...Янги Ўзбекистоннинг маънавий қиёфаси яққол акс этадиган, халқимиз интилаётган ва эл-юртимиз яшайдиган маърифатли жамиятдир” [3;276-6].

Янги Ўзбекистон учун миллий ғоя кўп миллатли халқнинг маънавий эҳтиёжларини ўзгармас манбаи ҳисобланиб, янги маънавий маконни яратишга ҳиссасини қўшиши, ижтимоий-тарихий жиҳатдан шаклланиб келган миллий орзу-интилиш, мақсадларни яхлит ахлоқий идеалга жамлаши, Ўзбекистон жамиятидаги барча миллат, элатларга хос бўлган хусусиятлар, урф-одатлар, анъаналар қадриятлар ва идеалларни умумий маҳражга келтириши керак [2]. Ана шу шаклланиши керак бўлган янги маънавий маконни тадрижийлигини ҳисобга олсак, миллий ғоя халқимизнинг ўзлигини англашга, ўз миллий-маънавий қадриятларини, ахлоқий фазилатларини тиклаб, сақлаб, эъозлаб келажак авлодга трансформация қилувчидир.

Янги Ўзбекистон жамиятининг иқтисодий ҳаётида содир бўлаётган инновацион жараёнлар ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларидаги мутахассисларнинг касбий малакаси ва компетентлигига янги талабларни қуймоқда. Касбий фаолиятида янги усулларни кирита оладиган ва инновацион маҳсулотларни яратадиган кадрларга талаб тобора кўпайиб бормоқда. Бугунги кунда муҳандислик фаолияти тобора инновацион, ижодий хусусият касб этаётганлиги эса муҳандислик таълими ва муҳандислик-техник соҳаси битирувчиларини тайёрлаш сифатити оширишга алоҳида урғу беришни талаб этмоқда.

Бўлажак бакалавр-муҳандисларни тайёрлаш мазмунининг мажбурий таркибий қисми – бу уларнинг инновацион хулқ-атворини шакллантиришдир. Шу нуктаи назардан “бўлажак бакалавр-муҳандисларнинг инновацион хулқ-атвори” тушунчаси тадқиқотимизда асосий ўрин тутди. Илмий адабиётларда мавжуд бўлган инновацион хулқ-атвор таърифларини таҳлил қилиш ва умумлаштириш натижасида бизга контсепциянинг ишчи таърифини шакллантиришга имкон берди, биз уни янги усулларни киритиш орқали амалга оширадиган, фаолият ёки инновацион маҳсулотлар яратиш ва унинг ижодий салоҳиятининг акси ва намоёндаси сифатида инновацион онг томонидан бошқариладиган инсон фаолиятининг ўзгарувчан шакли сифатида тушунамиз.

Ушбу тушунчага асосланиб, биз тадқиқотимизнинг асосий контсепциясининг таърифини қуйидагича шакллантирдик: бўлажак бакалавр-муҳандисларнинг инновацион хулқ-атвори - бу инновацион кадриятлардан хабардорлик ва шахсий ўзлаштириш даражасини акс эттирувчи интеграл касбий ва шахсий ҳодисадир, воқеликни ўзгартиришга бўлган ижодий интилишлар, бу ҳам муҳандислик ёки технология соҳасида янги ғояларни яратиш ва амалга ошириш қобилияти ва тайёрлиги, шунингдек, уларнинг ижодий салоҳиятини очиб бериш ва амалга ошириш қобилиятига асосланади.

Биз келажақдаги бакалавр-муҳандисларнинг инновацион хулқ-атворининг мазмунини ўзаро боғлиқ компонентлар тўплами сифатида тақдим этдик, яъни бу бўлажак мутахассисларда инновацион хулқ-атворни ривожлантиришда идеалнинг ролини белгилайдиган мотивацион-мақсадли, кадрият, шахсий ва процессуал компонентлардир.

Мотивацион-мақсадли мезоннинг кўрсаткичлари сифатида тадқиқотчилар, биринчи навбатда, ахлоқий ва эстетик идеалнинг мавжудлигини, изланишни бошлаш ва тадқиқот қилиш қобилиятини, муаммоларни ҳал қилишнинг муқобил усулларига йўналтиришни ва ўз-ўзини англаш мотивларини ривожлантиришни номлашади [3]. Улар самарали мезон кўрсаткичларига прогностик, ташкилий, баҳолаш ва тузатувчи ҳаракатларни амалга ошириш, муқобил қарорлар қабул қилиш, индивидуал хатти-ҳаракатлар стратегиясини танлаш ва амалга ошириш қобилиятини англатади. Рефлексив-самарали мезон кўрсаткичларига фаолият жараёнида ўз-ўзини таҳлил қилиш, фаолият самарадорлигини ва унинг натижаларини баҳолаш, кейинги фаолиятни истикболи режалаштириш киради.

Юқоридагиларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда, биз бўлажак бакалавр-муҳандисларда инновацион хулқ-атворни шакллантиришнинг қуйидаги мезонлари ва кўрсаткичларини аниқладик:

- касбий муҳандислик-техник фаолият ва кундалик ҳаёт учун инновациялар қийматини англаш ва шахсий ўзлаштириш даражасини акс эттирувчи аксиологик мезон; идрок (интеллектуал ривожланиш), ривожланиш (доимий жисмоний ва маънавий ўз-ўзини такомиллаштириш), самарали ҳаёт (ўз имкониятларини максимал даражада очиш ва ундан фойдаланиш) ва ижодкорлик (илмий-техникавий ижод аспектида) кадриятларга йўналтирилганлик;

- янгилик яратишга мойиллик, ўзгаришларга тайёрлик, ташаббускорлик, ижодкорлик каби ушбу турдаги хатти-ҳаракатларни бошлаш (ҳосил қилиш, пайдо бўлиш) қобилиятини белгиловчи шахсий фазилатларнинг ривожланиш даражасини акс эттирувчи шахсий мезон;

- технологик инновацияларни амалга ошириш малакаларини ўзлаштириш даражасини акс эттирувчи процессуал ва динамик мезон: ахборот кўникмалари, мулоқот қилиш қобилиятлари, дизайн ва технологик кўникмалар.

Шундай қилиб, биз санаб ўтилган компетенцияларни эгаллашни бўлажак бакалавр-муҳандисларнинг инновацион хулқ-атвори идеалини шакллантириш кўрсаткичи деб ҳисоблаймиз. Бундан ташқари, компетенцияга асосланган ёндашувга мурожаат қилиш келажақда инновацион хулқ-атворнинг таркибий қисмларини шакллантириш стратегияларини аниқлаш учун фойдаланиш имкониятини белгилайди, бунда ҳодисанинг барча хилма-хиллиги ва шахс ўзини намоён қиладиган фаолиятнинг хилма-хиллиги мавжудлиги, инновацион хулқ-атвор предмети, малакалар деб аталадиган психологик ва дидактик конструкциялар ўзаро боғлиқлигини ангалатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон ривожланиш стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2021. – 464 б.
2. Юсупова Ф.З. Ахлоқий тафаккур ривожланишида қадрият ва идеал тушунчаларининг ўзаро нисбати // Фалсафа ва ҳаёт. – Тошкент, 2022. – №СИ-2. – Б.109-114.
3. Юсупова Ф.З. Ахлоқий идеал – ёшлар маънавий юксалишининг мезони // “Ссиенсепроблемс.уз”– Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали. – Тошкент, 2023. – №8 (3). ИСИН: 2181-1342 (Онлине). – Б.247-251.

MOBIL TARMOQLARIDA 4G SIFATINI OSHIRISHNI TAHLIL QILISH

Jumanova Zuxra Xolbayevna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot Texnologiyalari universiteti Nurafshon filiali - Axborot texnologiyalari kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14264891>

Annotatsiya. 4G mobil tarmoqlarining sifati ishonchli va yuqori tezlikdagi simsiz aloqaga ortib borayotgan talabni qondirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqola infratuzilmani yangilash, optimallashtirish texnikasi, ilg'or texnologiyalar, dasturiy ta'minot va tahlillar, xizmat ko'rsatish sifatini (QoS) boshqarish va hamkorlikdagi sa'y-harakatlarga e'tibor qaratgan holda 4G tarmog'i unumdorligini oshirish bo'yicha turli strategiyalarni o'rganadi. Tarmoqni kengaytirish, kichik hujayralarni joylashtirish va taqsimlangan antenna tizimlari (DAS) kabi infratuzilmani yaxshilash qamrovi va sig'imini yaxshilash uchun zarurdir. Optimallashtirish usullari, jumladan, tarmoq va trafikni boshqarish resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Multiple Input Multiple Output (MIMO) va beamforming kabi ilg'or texnologiyalar signal sifati va ma'lumotlar tezligini sezilarli darajada oshiradi. Tarmoq tahlili va sun'iy intellektdan (AI) foydalanish tarmoqni proaktiv boshqarish va muammolarni hal qilish imkonini beradi. QoS boshqaruvi muhim xizmatlarning ustuvorligini ta'minlaydi va foydalanuvchi qoniqishini oshiradi. Va nihoyat, operatorlararo hamkorlik va sanoat standartlariga rioya qilish mustahkam va mos keladigan tarmoq muhitini ta'minlaydi. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali uyali aloqa operatorlari 4G xizmatlarining sifati va ishonchliligini sezilarli darajada yaxshilaydi, ularni joriy etish kelajakda ulanish talablariga javob berishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: 4G mobil tarmoqlari, tarmoq sifatini yaxshilash, infratuzilmani yangilash, tarmoqni optimallashtirish, kichik hujayralar, taqsimlangan antenna tizimlari (DAS), tashuvchilarni birlashtirish, MIMO texnologiyasi, nurlanish, tarmoq tahlili, sun'iy intellekt (AI), mashinani o'rganish, xizmat ko'rsatish sifati (Traffic) QoS mijozlar tajribasini boshqarish (CEM), operatorlararo hamkorlik, sanoat standartlari.

Abstract. The demand for reliable and high-speed wireless communication of 4G mobile networks is rapidly increasing. The three articles examine various strategies for 4G performance, focusing on infrastructure upgrades, optimization techniques, advanced technologies, provisioning and analytics, quality of service (QoS) management, and organizational efforts. Infrastructure improvements such as network storage, small cells, and distributed antenna systems (DAS) are essential to improve coverage and capacity. Optimization techniques, network and traffic management ensure efficient resource utilization. Advanced technologies such as Multiple Input Multiple Output (MIMO) and beamforming improve signal quality and data throughput. Network and artificial intelligence (AI) analytics enable proactive management and resolution of network congestion. QoS management is essential to ensure the stability of the network and restore user satisfaction. Finally, and adherence to industry standards to ensure a robust and compliant operator environment. By implementing these strategies, mobile operators can improve the quality and reliability of 4G services, helping them meet the entry requirements of their deployment.

Keywords: 4G mobile networks, Network quality improvement, Infrastructure upgrades, Network optimization, Small cells, Distributed antenna systems (DAS) Carrier Aggregation, MIMO technology, Beamforming, Network analytics, Artificial intelligence

(AI), Machine learning, Traffic management Quality of Service (QoS) Customer Experience Management (CEM), Inter-operator operation Industry standards.

Аннотация. Качество мобильных сетей 4G — надежность и высокая скорость. имеет решающее значение для удовлетворения растущего спроса на беспроводную связь. Эта статья об обновлении инфраструктуры, методах оптимизации, передовых технологии, программное обеспечение и аналитика, качество обслуживания (QoS) Сеть 4G с упором на управление и совместную работу исследует различные стратегии повышения производительности. Для улучшения покрытия и пропускной способности необходимы улучшения инфраструктуры, такие как расширение сети, развертывание малых сот и системы распределенных антенн (DAS). Методы оптимизации, включая управление сетью и трафиком, обеспечивают эффективное использование ресурсов. Передовые технологии, такие как Multiple Input Multiple Output (MIMO) и формирование диаграммы направленности, значительно повышают качество сигнала и скорость передачи данных. Использование сетевой аналитики и искусственного интеллекта (ИИ) обеспечивает упреждающее управление сетью и решение проблем. Управление QoS обеспечивает приоритет критически важных услуг и повышает удовлетворенность пользователей. Наконец, межоператорское сотрудничество и соблюдение отраслевых стандартов обеспечивают надежную и соответствующую требованиям сетевую среду. Реализуя эти стратегии, операторы мобильной связи могут значительно улучшить качество и надежность услуг 4G, гарантируя, что их реализация будет соответствовать будущим требованиям к подключению.

Ключевые слова: мобильные сети 4G, улучшение качества сети, инфраструктура, модернизация, оптимизация сети, малые соты, распределенная антенна системы (DAS), агрегация несущих, технология MIMO, излучение, сетевой анализ, искусственный интеллект (ИИ), машинное обучение, качество обслуживания (QoS трафика), управление клиентским опытом (CEM), межоператорское сотрудничество, отраслевые стандарты.

KIRISH

Global miqyosda mobil ma'lumotlar trafigi har yili qariyb ikki baravar ko'payadi, smartfondan o'rtacha foydalanish 10 Gb dan oshadi, yuqori tezlikdagi internetga bo'lgan talab har soniyada oshib boradi va bu yerda 4G paydo bo'ladi. 4G texnologiyasi yuqori tezlikda ishlash imkoniyatini beradi. ulanishlar, ma'lumotlarning katta o'sishi, oqim, tez va uzluksiz almashish va hamma uchun ko'rish. Xozirda mavjud uyali telefonlarning ko'pini bog'laydigan 4G mobil tarmoqlarini almashtirish. 4G ilovalari korxonalar, uylar, iste'molchilar va jamoalar uchun asosiy funktsional drayverlarni, jumladan, o'ta ishonchli va past kechikishli aloqa (URLLC), kengaytirilgan mobil keng polosali (eMBB) va massiv mashina tipidagi aloqani (mMTC) taqdim etish orqali ajoyib imkoniyatlarni anglatadi 4G tarmoqlari sifatini yaxshilash juda muhim, chunki mobil ma'lumotlardan foydalanish ortib bormoqda va foydalanuvchilar yanada ishonchli va tezroq ulanishlarni talab qilmoqda. 4G tarmog'i sifatini oshirish texnik yangilanishlar, optimallashtirish strategiyalari va samarali boshqaruv amaliyotlarini o'z ichiga oladi. Bunga erishish uchun asosiy yondashuvlar

Infratuzilmani yangilash

- Tarmoqni kengaytirish va modernizatsiya qilish
Ko'proq uyali aloqa minoralarini qo'shish va mavjudlarini yangilash orqali

tarmoq infratuzilmasini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. O'tkazish qobiliyatini oshirish uchun bir nechta tashuvchi signallarini birlashtirgan Carrier Aggregation kabi texnologiyalarni joriy etish ishlashni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

- Kichik hujayralar va taqsimlangan antenna tizimlari (DAS) Kichik hujayralar va DAS-ni joylashtirish an'anaviy so'l hujayralar barqaror xizmat ko'rsatishda qiynalishi mumkin bo'lgan shahar markazlari va stadionlar kabi aholi zich joylashgan hududlarda qamrov va imkoniyatlarni yaxshilashi mumkin.

Tarmoq ish faoliyatini optimallashtirish:

- Tarmoqni optimallashtirish Quvvat sozlamalari, antenna egilishlari va chastotalarni sozlash orqali tarmoqni muntazam ravishda optimallashtirish qamrom olish, tuyniklar va shovqin muammolarini hal qilishi mumkin. O'z-o'zini tashkil qiluvchi tarmoqlardan (SON) foydalanish ushbu sozlashlarni real vaqt rejimida tarmoq sharoitlariga qarab avtomatlashtirishi mumkin.

- Trafikni boshqarish ma'lumotlar sig'imini muvozanatlash va trafikni shakllantirish kabi ilg'or trafikni boshqarish usullarini joriy etish tarmoq trafiginu yanada teng taqsimlashga yordam beradi, tiqilib qolishning oldini oladi va foydalanuvchilar uchun qulayroq tajribani ta'minlaydi.

- Tarmoq ishlashini baholash uchun bir qator ko'rsatkichlar ko'rib chiqildi, jumladan, ma'lumotlar tezligi, kechikish, marshrutlash, qamrov, xizmat ko'rsatish sifati, tajriba sifati, sig'im, ishonchlilik, xizmat muddati, resurslardan foydalanish, spektral samaradorlik, energiya iste'moli, murakkablik, xarajat, kechikish va xavfsizlik. Ushbu ishlash ko'rsatkichlari va boshqalar tarmoq ish faoliyatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Ular tarmoqni optimallashtirish va uning faoliyatini yaxshilash uchun asosiy parametrlardir. Shunday qilib, tarmoq xavfsizligini ta'minlashda ushbu parametrlar o'rtasidagi muvozanatni hisobga olgan holda qo'shma optimallashtirish algoritmlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Ilg'or texnologiyalar

- Bir nechta kirish bir nechta chiqish (MIMO) - MIMO texnologiyasi aloqa ish faoliyatini yaxshilash uchun uzatuvchi va qabul qiluvchi uchlarida bir nechta antennalardan foydalanadi. MIMO imkoniyatlarini oshirish yaxshi signal sifati va yuqori ma'lumotlar tezligiga olib kelishi mumkin.

- Beamforming - Beamforming texnologiyasi simsiz signalni barcha o'nalishlarda tarqatishdan ko'ra, muayyan qabul qiluvchi qurilmalarga aratadi. Ushbu maqsadli yondashuv signal kuchini oshiradi va shovqinni kamaytiradi, umumiy tarmoq sifatini yaxshilaydi.

Dasturiy ta'minot va tahlil

- Tarmoq tahlili - Tarmoq unumdorligi va foydalanuvchi xatti-harakatlarini kuzatish uchun katta ma'lumotlar va tahlillardan foydalanish yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi. Haqiqiy vaqtda ma'lumotlarni tahlil qilish tarmoqni proaktiv boshqarish imkonini beradi, muammolarni foydalanuvchilarga ta'sir qilishdan oldin hal qiladi.

- Mashinani o'rganish va AI Mashinani o'rganish va sun'iy intellektni amalga oshirish tarmoq muammolarini bashorat qilishi va yumshatishi mumkin. Sun'iy intellektga asoslangan echimlar resurslarni dinamik ravishda taqsimlashi, tarmoq sozlamalarini optimallashtirishi va trafikni an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq boshqarishi mumkin.

Xizmat sifatini (QoS) boshqarish

- Trafikning ustuvorligi - Ovozli qo'ng'iroqlar va favqulodda aloqalar kabi muhim xizmatlarni vaqtni talab qilmaydigan ma'lumotlardan ustun qo'yish tarmoq sifatini yaxshilashi mumkin. Har xil turdagi trafikni muvozanatlash uchun QoS siyosati ehtiyotkorlik bilan boshqarilishi kerak.

- Mijoz tajribasini boshqarish (CEM) - Foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari va ma'lumotlarini to'g'ridan-to'g'ri to'plash uchun CEM vositalaridan foydalanish muammoli joylar va foydalanuvchi tashvishlarini aniqlashga yordam beradi, maqsadli yaxshilanishlarni yo'naltiradi va foydalanuvchi qoniqishini ta'minlaydi.

Hamkorlik va standartlashtirish

- Operatorlararo hamkorlik - Rouming kelishuvlari va infratuzilmani almashish bo'yicha turli tarmoq operatorlari o'rtasidagi hamkorlik, ayniqsa, aholi zichroq bo'lmagan yoki borish qiyin bo'lgan hududlarda qamrov va ish faoliyatini yaxshilashi mumkin.

- Standartlarga muvofiqligi - Sanoat standartlariga rioya qilish va standartlashtirish organlarida ishtirok etish yuqori samaradorlik va muvofiqlikni saqlab, eng so'nggi ilg'or tajribalar va texnologik yutuqlar tarmoqqa kiritilishini ta'minlaydi.

Haqiqiy vaqtda xizmatlarga qo'yiladigan talablar:

- 4G tarmoqlari bilan bir qator real vaqtda xizmatlar joriy etildi, jumladan taktil internet, mening internetim, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, video konferentsiyalar va onlayn o'yinlar. Ushbu xizmatlar ushbu savdoni muvozanatlash uchun past kechikish bilan yuqori ishonchlilikni talab qiladi. Shu sababli, yuqori ma'lumotlar tezligini, tezkor uzatishni va tezkor ulanishni ta'minlaydigan samarali va arzon echimlarga katta ehtiyoj bor.

- Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish 4G tarmoqlarida va undan tashqarida ba'zi muammolarni hal qilishi kutilmoqda. Mashinani o'rganish algoritmlari bir nechta sohalarda va ko'plab muammolarni hal qilishda ajoyib natijalarni taqdim etgan holatlarda qo'llanilgan. Ushbu holatlarning aksariyati ma'lumotlarni yig'ish va tekshirish bilan kichik, yopiq va boshqariladigan muhitda muammolarni hal qilish edi. Biroq, mobil tarmoq juda ko'p sonli foydalanuvchilar va xizmatlarga ega bo'lgan giperdinamik muhit bo'lib, turli xil talab va xususiyatlarga ega bo'lgan ko'plab omillar va o'yinchilarni o'z ichiga oladi. Natijada, ular kuchli hujumchilar va aqlli xakerlar uchun tarmoqni ochadigan yangi va jiddiy xavfsizlik muammolarini keltirib chiqarishi kutilmoqda.

- Shunday qilib, bunday dinamik muhitda mashinani o'rganish echimlarini qo'llash ikki qirrali qilich bo'lib, tadqiqotchilardan uning yon ta'sirini qanday hal qilishni qayta o'ylab ko'rishni talab qiladi. Mashinani o'rganish natijasida yuzaga keladigan hujumlarga misol qilib, maxfiylikning sizib chiqishi, resurslarni adolatsiz boshqarish va aniqlashni rad etish (DoD) kiradi. Shu sababli, 4G tarmoqlarida va undan tashqarida mashinani o'rganishni qo'llashning salbiy oqibatlarini oldini olish uchun samarali echimlarga katta ehtiyoj bor.

Xulosa

Yuqoridagi tahlilardan kelib chiqqan holda, mobil tarmoqlarda 4G tarmog'i sifatini yaxshilash infratuzilmani yangilash, ilg'or texnologiyalar va aqlli boshqaruv amaliyotlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Ushbu sohalarga sarmoya kiritib, uyali aloqa operatorlari mobil ma'lumotlar va ishonchli ulanishga bo'lgan talabning ortib borayotganini inobatga olib mobil tarmoqlarda 4G sifatini oshirish talablarini qondiradigan yaxshi foydalanuvchi tajribasini taqdim etishlari mumkin. Doimiy innovatsiyalar va rivojlanayotgan texnologiyalarga moslashish 4G tarmoqlarining mustahkamligini va kelajakdagi ehtiyojlarni qo'llab-quvvatlashga qodirligini yanada ta'minlaydi. Tarmoq tahlili va sun'iy intellektidan foydalanish tarmoqni proaktiv

boshqarish va muammolarni hal qilish imkonini beradi. QoS boshqaruvini yo‘lga qo‘yish bilan tarmoq sifatini oshirishda muhim xizmatlarning ustuvorligini ta'minlaydi va foydalanuvchi ishonchini oqalaydi. Yuqoridagi xizmatlarni joriy etish orqali mobil tarmoqlarida 4G sifatini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boltayev B., Azamatov A., Asqarov A., Sodiqov M., Azamatova G. Informatika va hisoblash texnikasi asoslari. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9- sinfi uchun darslik. Toshkent: “Cho‘lpon” nomidagi NMIU, 2021. – 160 b.
2. Chris Roffey. Computer science. Programming book for Python. – USA: Cambridge university press. 2017, – p. 204 3. Chris Roffey. Python basics. Coding club. Level 1,2. – USA: Cambridge university press. 2012, – p. 85
3. Eric Matthes. Python crash course: a hands-on, project-based introduction to programming. – San-Francisco: No Starch Press, 2015. – p. 56
3. Chris Roffey. Python basics. Coding club. Level 1,2. – USA: Cambridge university press. 2012, – p. 85
4. Muthanna A., Masek P., Hosek J., Fujdiak R., Hussein O., Paramonov A., Koucheryavy A. Analytical Evaluation of D2D Connectivity Potential in 4G Wireless System // Lecture Notes in Computer Science. 2016. Vol. 9870. pp. 395–403.
5. Kurbanova F., Zalkeprieva A., Ramazanova P. et al. Network Functions Virtualization (NFV) // XLIII International Scientific and Practical Conference «Scientific community of students of the XXI century. Technical science». 2016. Iss. 6 (42). URL:

BOJXONA ORGANLARIDA UTILIZATSIYA YIG‘IMINI UNDIRISHDA MAVJUD MUAMMOLAR

Kaljanov Baxadir Dauletbayevich

Bojxona qo‘mitasining Toshkent shahar boshqarmasi Markazlashtirilgan “MED” bojxona posti
katta inspektori Toshkent shahar, O‘zbekiston.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14272445>

Annotatsiya. Maqolada mamlakat iqtisodiy va ekologik xavfsizligini ta‘minlashda utilizatsiya yig‘imi tulanadigan tovarlar va transport vositalari importini optimallashtirishni ahamiyati, mamlakatning tabiatni muhofaza qilishni ta‘minlashda iqtisodiy tartibotini mustahkamlashda imkoniyatlari, oxirgi yillarda import hajmi ortib borayotdan transport vositalari va ularning import geografiyasi tahlil qilinib, tashqi savdo statistik ma‘lumotlari, xalqaro tashkilotlar hamda tahlil markazlari hisobotlari asosida ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. utilizatsiya yig‘imi, transport vositalari, iqtisodiy va ekologik xavfsizlik, tashqi savdo, import, davlatlar.

Аннотация. В статье анализируется значение оптимизации импорта товаров и транспортных средств, подлежащих утилизационному сбору, в обеспечении экономической и экологической безопасности страны, возможности укрепления экономического порядка страны в обеспечении охраны природы, объёмы импорта транспортных средств и расширяющейся в последние годы географии их импорта, а также статистики внешней торговли, на основе данных, отчетов международных организаций и аналитических центров разработаны научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова. утилизационный сбор, транспортные средства, экономическая и экологическая безопасность, внешняя торговля, импорт, страны.

Abstract. The article analyzes the importance of optimizing the import of goods and vehicles subject to recycling fees in ensuring the economic and environmental security of the country, the possibility of strengthening the country's economic order in ensuring environmental protection, the volume of imports of vehicles and the expanding geography of their imports in recent years, as well as foreign trade statistics, based on data, reports of international organizations and analytical centers, scientific proposals and practical recommendations have been developed.

Keywords. recycling fee vehicles, economic and environmental security, foreign trade, import, countries.

Mamlakatimizda iqtisodiy va ekologik xavfsizligini ta‘minlash, importni optimallashtirish, tovarlar va transport vositalariga nisbatan utilizatsiya yig‘imi joriy qilish orqali davlat byudjetini tuldirishda tushumlar xilma-xilligiga erishish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” [1]da belgilangan vazifalardan kelib chiqib ushbu maqolada tovarlar va transport vositalariga nisbatan utilizatsiya yig‘imini undiraishdagi ustuvor yo‘nalishlari, mavjud muammolar, ularning yechimi va istiqboldagi vazifalarga to‘xtalib otiladi.

O‘zbekistonning doimiy aholisi har yili o‘rtacha 2 foizga oshib, bugungi kun holatiga 37 million kishidan ortishi, tovarlar va transport vositalariga nisbatan bo‘lgan talabning yildan yilga oshishiga sabab bo‘lmoqda.

Utilizatsiya yig‘imi — ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, fuqarolar sog‘lig‘ini va atrof-muhitni g‘ildirakli transport vositalari, o‘ziyurar mashinalar va ularning tirkamalari, pnevmatik rezinali shinalar va pokrishkalar o‘z iste‘mol xususiyatlarini yo‘qotganidan keyin hosil bo‘ladigan chiqindilarning zararli ta‘siridan himoya qilish maqsadida to‘lanadigan yig‘im.¹⁰⁶

Utilizatsiya yig‘imi O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilib, “erkin muomalaga chiqarish (import)” bojxona rejimiga joylashtirilganda - bojxona organlari tomonidan, O‘zbekiston Respublikasi hududida realizatsiya qilinadigan va ishlab chiqarilganda (yig‘ilganda, tayyorlanganda) – soliq organlari tomonidan undiriladi. (1-rasm)

1-rasm. Utilizatsiya yig‘imi undiruvchi davlat idoralari

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 02.06.2020 yildagi “Ayrim turdagi tovarlar uchun utilizatsiya yig‘imini joriy etish to‘g‘risida”gi 347-son qarori asosida utilizatsiya yig‘imi to‘lanadigan g‘ildirakli transport vositalari, o‘ziyurar mashinalar va ularning tirkamalarining turlari va toifalari ro‘yxati tasdiqlandi va 2020 yil 1 avgustdan boshlab, utilizatsiya yig‘imi undirish joriy qilindi.

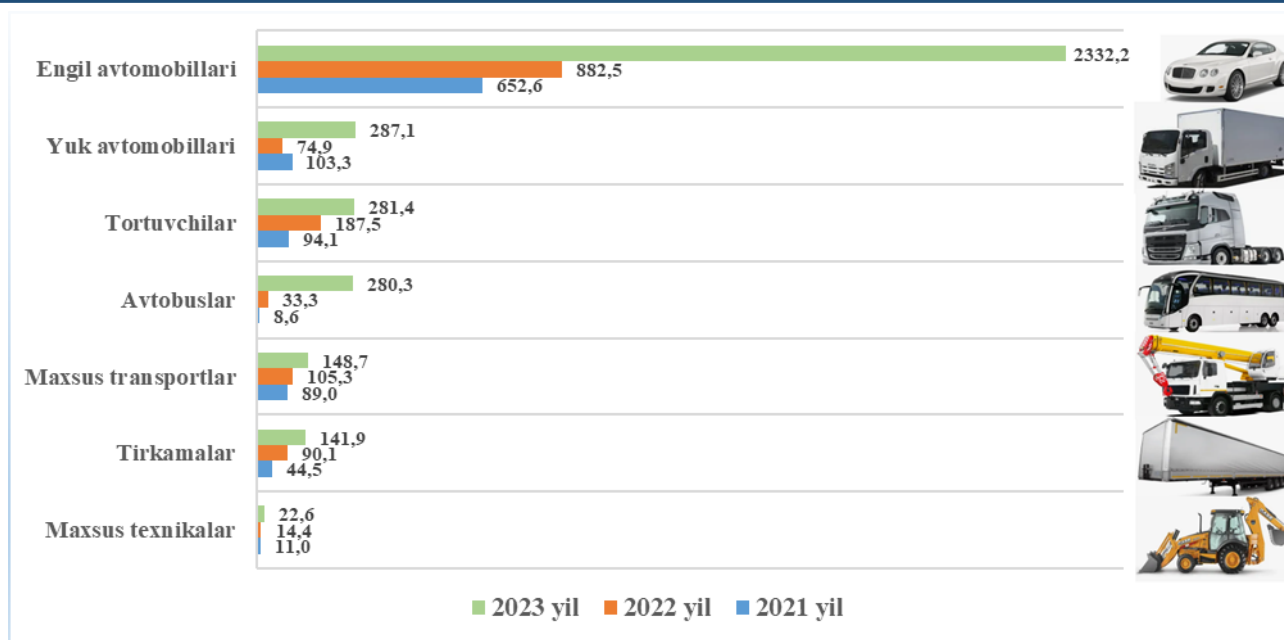
Mazkur qarorda texnika va transport vositalarining tashqi iqtisodiy faoliyat tovarlar nomenklaturasini (*keyingi o‘rinlarda TIF TN*) kodini, toifalari, dvigatel quvvati va uning hajmi, to‘la vaznini va ishlab chiqarilgan yilini

Utilizatsiya yig‘imi tulanadigan tovarlar importida ushbu yigimning bojxona to‘lovlariniga 2021-2023-yillarda nisbati jami bojxona to‘lovlarining 29,5% ni yoki 3541,45 mlrd so‘mni tashkil etgan.

Mazkur qarorda texnika va transport vositalarining tashqi iqtisodiy faoliyat tovarlar nomenklaturasini (*keyingi o‘rinlarda TIF TN*) kodini, toifalarini, dvigatel quvvati va uning hajmi, to‘la vaznini va ishlab chiqarilgan yilini inobatga olgan holda utilizatsiya yig‘imi stavkalari belgilangan. Utilizatsiya yig‘imi tulanadigan texnika va transport vositalarini avtobuslar, engil avtomobillar, maxsus texnika va transport vositalari, tortuvchi (tyagach) va tirkamalar hamda yuk avtomobillari sifatida sinflarga bo‘lishimiz mumkin.

Ushbu texnika va transport vositalari sinflarining 2021-2023-yillar oralig‘ida importini kuradigan bo‘lsak, engil avtomobillarning rasmiylashtirish hajmi deyarli 4 barobarga oshganligini ko‘rishimiz mumkin (2-rasm).

¹-O‘zbekiston Respublikasining “Chiqindilar to‘g‘risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-42423?ONDATE=01.01.2024>

2-rasm. Utilizatsiya yig‘imi tulanadigan texnika va transport vositalarining importdagi statistik qiymati (mlrn. \$da)

Utilizatsiya yig‘imi tulanadigan texnika va transport vositalari ularning ishlab chiqaruvchi va jo‘natuvchi davlatlar xar xil bo‘lganligi uchun, o‘rganish jarayonida texnik pasportlari va yuk kuzatuv hujjatlarida ularning texnik ko‘rsatkichlari, ishlab chiqarilgan yili va TIF TN kodini turli xilda bayon qilingan bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida bojxona organlarida rasmiylashtiruvdan o‘tkazishda bojxona xodimlariga xar bir tovarni o‘rganishda ularga individual yondashuvni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida 2021-2023 yilda utilizatsiya yig‘imi tulanadigan texnika va transport vositalari jo‘natuvchi davlatlar geografiyasi quyidagicha (1-jadval).

1-jadval

Texnika va transport vositalarini jo‘natuvchi davlatlar geografiyasi (mln.\$)

№	Davlatlar nomi	2021 yil	2022 yil	2023 yil
1	Xitoy	329 948,96	555 815,74	2 480 130,58
2	Janubiy Korea	182 503,42	255 706,13	422 134,74
3	Qozog‘iston	121 697,25	222 702,71	12 125,61
4	Germaniya	41 437,78	64 059,44	132 339,21
5	Rossiya	144 403,80	50 952,87	26 475,39
6	Polsha	51 670,40	63 639,62	86 335,40
7	Litva	46 102,09	70 027,35	84 877,47
8	AQSH	27 631,23	23 155,50	80 462,51
9	BAA	22 656,96	28 059,42	69 769,06
10	Boshqa davlatlar	34 904,31	53 886,28	99 407,52

Tahlillardan aytish mumkinki, bu turdagi mahsulotlarning umumiy importi 2021-2023 yillarda mos ravishda 32 foizga o‘sganligi bu mahsulotlar importida o‘shish tendensiyasi davom etayotganligidan dalolat beradi.

Utilizatsiya yig'imi tulanadigan texnika va transport vositalarini “erkin muomalaga chiqarish (import)” bojxona rejimiga joylashtirilganda utilizatsiya yig'imini undirishda ayrim muammolar mavjud. Tahlillarga asoslangan holda, bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha quyidagi muammolarni keltirishimiz mumkin:

-Transport vositalarining toifalarini aniqlash (*misol uchun: kvadrotsikl transport bositasi 3 ta toifada, ya'ni L, M va N-toifalarida bo'lishi mumkin*);

-Texnika va transport vositalarining tashqi iqtisodiy faoliyat tovarlar nomenklaturasini (*keyingi o'rinlarda TIF TN*) kodini aniqlash;

-Transport vositalarining qanday dvigatel turida harakatlanishini va uning hajmi aniqlash;

-Transport vositalarining to'la vaznini aniqlash;

-Texnika va transport vositalarining ishlab chiqarilgan yilini aniqlash.

Mavjud muammolarni yechimi yuzasidan quyidagilar taklif sifatida kiritiladi:

Tovar sifatida olib kirilayotgan avtotransport vositalarini bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazish bo'yicha uslubiy qo'llanma ishlab chiqish;

Bojxono organi xodimlariga mazkur uslubiy qo'llanma asosida o'qitish ishlarini tashkil etish;

Utilizatsiya yig'imi tulanadigan texnika va transport vositalari importini optimallashtirish;

Texnika va transport vositalariga nisbatan utilizatsiya yig'imidan berilayotgan imtiyozlarni va ularning stavkalarini qayta ko'rib chiqish;

Yuqoridagi takliflarning amalda joriy etilishi kelgusida iqtisodiy va ekologik xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, transport vositalarini mahalliyashtirish va ularning eksportini oshirishga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Европейская экономическая комиссия Комитет по внутреннему транспорту Всемирный форум для согласования правил в области транспортных средств. Сводная резолюция о конструкции транспортных средств (CP.3) <https://unece.org/DAM/trans/main/wp29/wp29resolutions/ECE-TRANS-WP.29-78r6r.pdf>
3. O'zbekiston Respublikasining “Chiqindilar to'g'risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-42423?ONDATE=01.01.2024>
4. O'zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-107115>
5. Uzbekistan: Vehicle disposal fee is introduced <https://www.pravsky.com/uzbekistan-vehicle-disposal-fee-introduced>

UTILIZATSIYA YIG‘IMINING IQTISODIYOTIMIZDA TUTGAN O‘RNI

Kaljanov Baxadir Dauletbayevich

Bojxona qo‘mitasining Toshkent shahar boshqarmasi Markazlashtirilgan “MED” bojxona posti
katta inspektori Toshkent shahar, O‘zbekiston.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14272468>

Annotatsiya. Maqolada utilizatsiya yig‘imi undirishning nazariy jihatlarini, uning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati, shu jumladan davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishga ta’siri, tulanadigan tovarlar va transport vositalari importini optimallashtirishning ahamiyati, mamlakatning tabiatni muhofaza qilishni ta’minlashda iqtisodiy tartibotini mustahkamlashda imkoniyatlari hamda tashqi savdo statistik ma’lumotlari asosida ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. utilizatsiya yig‘imi, transport vositalari, iqtisodiy va ekologik chora, tashqi savdo, import, davlat byudjeti.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты взимания утилизационного сбора, его значение в экономике страны, в том числе влияние на формирование доходов государственного бюджета, значение оптимизации импорта товаров и транспортных средств, возможности укрепления экономического порядка страны. в обеспечении охраны природы, а также статистики внешней торговли, в статье представлены научные предложения и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова. утилизационный сбор, транспортные средства, экономические и экологические меры, внешняя торговля, импорт, государственный бюджет.

Annotation. The article examines the theoretical aspects of collecting the recycling fee, its importance in the country's economy, including the impact on the formation of state budget revenues, the importance of optimizing the import of goods and vehicles, the possibility of strengthening the country's economic order in ensuring environmental protection, as well as foreign trade statistics, the article presents scientific proposals and develops practical recommendations.

Keywords. recycling fee, vehicles, economic and environmental measure, foreign trade, import, state budget.

Mamlakatimizda ekologik xavfsizligini ta’minlashda iqtisodiy chora sifatida 2020 yil 1 avgustdan boshlab amaliyotga joriy qilingan utilizatsiya yig‘imi, davlatimiz byudjetini tuldirishda yildan yilga o‘zinig salmoqli o‘rnini mustahkamlab bormoqda.

Utilizatsiya yig‘imi tulanadigan tovarlar turiga texnikalar va transport vositalariga nisbatan joriy qilingan bo‘lib, ushbu yig‘imning asosiy qismi transport vositalaridan undiriladi.

Yigirmanchi asrda jahon hamjamiyatida mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqarishni 100 baravarga, AQSHda 300 barobarga, Yaponiyada 500 baravarga oshgan bo‘lib, so‘nggi yillarda esa ishlab chiqarish hajmi tobora oshib bormoqda.¹⁰⁷

Xalqaro avtomobil ishlab chiqaruvchilar tashkiloti (*International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, OICA*) ma’lumotiga ko‘ra, 2022 yil O‘zbekiston 333 dan ziyod avtomobillar ishlab chiqarib, transport vositalarini ishlab chiqarish bo‘yicha

¹⁰⁷ - Методика определения величины утилизационного сбора для выведенной из эксплуатации самоходной техники. <http://vestnik.mrsu.ru>, <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-opredeleniya-velichiny-utilizatsionnogo-sbora-dlya-vyvedennoy-iz-ekspluatatsii-samohodnoy-tehniki/viewer>

shu yili jahon reytingida 28-o‘rinni, MDH davlatlari orasida Rossiyadan keyin 2-o‘rinni, Markaziy Osiyo davlatlari orasida 1-o‘rinni egalladi(1-rasm).

1-rasm. 2022 yilda transport vositalarini ishlab chiqarish bo'yicha Jahon reytingi¹⁰⁸

Jahonda utilizatsiya yig'imi nafaqat texnikalar va transport vositalariga, balki maishiy texnika, elektro-texnika, batareya va akkumulyatorlarga nisbatan ham qo'llanilmoqda. Masalan, batareya va akkumulyatorlarga 2012 yilda Shveytsariyada utilizatsiya yig'imi joriy qilingan.¹⁰⁹ Bu esa o'z navbatida mamlakatning iqtisodiy-ekologik xavfsizlikni ta'minlash, davlat byudjetini tuldishda uning tushumini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu yig'im to'lanadigan tovarlar ro'yxatini kengaytirish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.12.2023 yildagi “O'zbekiston Respublikasining “2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida”gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-422-son qarori asosida utilizatsiya yig'imi to'lanadigan pnevmatik rezina shinalar va pokrishkalarining ro'yxati va utilizatsiya yig'imi miqdorlari belgilandi.

Utilizatsiya yig'imi — ekologik xavfsizlikni ta'minlash, fuqarolar sog'lig'ini va atrof-muhitni g'ildirakli transport vositalari, o'ziyurar mashinalar va ularning tirkamalari, pnevmatik

¹⁰⁸ - Мировой автопром: цифры, история, рейтинги. <https://dknews.kz/ru/dk-avto/314126-mirovoy-avtoprom-cifry-istoriya-reytingi>

¹⁰⁹ - Schweiz: Ab 2012 wird die Entsorgungsgebühr für alle Batterien im Voraus erhoben. recyclingportal.eu (19 декабря 2011).

rezinali shinalar va pokrishkalar o'z iste'mol xususiyatlarini yo'qotganidan keyin hosil bo'ladigan chiqindilarning zararli ta'siridan himoya qilish maqsadida to'lanadigan yig'im.¹¹⁰

Utilizatsiya yig'imi tulanadigan tovarlar importida ushbu yigimning bojxona to'lovlariniga (*bojxona boji va qo'shilgan qiymat solig'i*) nisbati 2021 yilda 33,8 % ni yoki 717,99 mlrd. so'mni, 2022 yilda 23,7 % ni yoki 673,24 mlrd. so'mni va 2023 yilda 30,5 % ni yoki 2150,22 mlrd. so'mni tashkil etdi. (2-rasm).

2-rasm. Bojxona to'lovlari va utilizatsiya yig'imi undirilishi diagrammasi (mlrd. so'mda)

Utilizatsiya yig'imining iqtisodiy-ekologik xavfsizlikni ta'minlash, davlat byudjetini tuldirlashda uning tushumini oshirish yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlardan va tahlillardan quyidagicha xulosalar shakllantirildi.

-Utilizatsiya yig'imi tulanadigan tovarlar ro'yxatini kengaytirish va ularga nisbatan utilizatsiya yig'imi miqdorlari belgilash.

-Utilizatsiya yig'imi miqdorlarini(*stavkalarini*) optimallashtirish orqali milliy ishlab chiqaruvchilarni qullab-quvvatlash va importni nazorat qilish.

-Utilizatsiya yig'imini qonuniy asoslarini mustahkamlash orqali uni undirish, qaytarib berish, qayta rasmiylashtirish va bekor qilish tizimini takomillashtirish.

-Texnika va transport vositalariga nisbatan utilizatsiya yig'imidan berilayotgan imtiyozlarni va ularning miqdorlarini qayta ko'rib chiqish.

Yuqoridagi xulosa va takliflarning amalda joriy etilishi kelgusida iqtisodiy va ekologik xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, transport vositalarini mahalliyashtirish va ularning eksport hajmini oshirish, import qilinadigan ayrim turdagi tovarlarga utilizatsiya yig'imilarini joriy qilgan holda davlat byudjeti tushum oshishiga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

6. Методика определения величины утилизационного сбора для выведенной из эксплуатации самоходной техники. <http://vestnik.mrsu.ru, https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-opredeleniya-velichiny-utilizatsionnogo-sbora-dlya-vyvedennoy-iz-ekspluatatsii-samohodnoy-tehniki/viewer>
7. Европейская экономическая комиссия Комитет по внутреннему транспорту Всемирный форум для согласования правил в области транспортных средств. Сводная резолюция о конструкции транспортных средств (CP.3) <https://unece.org/DAM/trans/main/wp29/wp29resolutions/ECE-TRANS-WP.29-78r6r.pdf>
8. O'zbekiston Respublikasining "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-42423?ONDATE=01.01.2024>

⁴-O'zbekiston Respublikasining "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-42423?ONDATE=01.01.2024>

9. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.
<https://lex.uz/docs/-107115>
10. Uzbekistan: Vehicle disposal fee is introduced <https://www.pravsky.com/uzbekistan-vehicle-disposal-fee-introduced>
11. <https://dknews.kz/ru/dk-avto/314126-mirovoy-avtoprom-cifry-istoriya-reytingi>
12. [Schweiz: Ab 2012 wird die Entsorgungsgebühr für alle Batterien im Voraus erhoben.](#)
recyclingportal.eu (19 декабря 2011).

ZAMONAVIY SHAROITDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Elza Shamuratova

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14272478>

Annotatsiya. Bu maqolada zamonaviy sharoitda bo‘lajak o‘qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirish, o‘qituvchining o‘z kasbini egallashi, o‘qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirish kontseptsiyasi hamkorlik tamoyillari, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, o‘qituvchilarning deontologik tayyorgarligini tashkil etish bo‘yicha malumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, kasb, imkoniyat, deontologiya, madaniyat, shakllantirish, yondashuv.

Аннотация. В данной статье представлена информация о формировании деонтологической культуры будущих педагогов в современных условиях, освоении педагогом своей профессии, концепции формирования деонтологической культуры педагогов принципы сотрудничества, профессиональная подготовка педагога и организация их деонтологической подготовки.

Ключевые слова: учитель, профессия, возможность, деонтология, культура, формирование, подход.

Abstract. This article provides information on the formation of the deontological culture of future teachers in modern conditions, the development of their profession by a teacher, the concept of forming the deontological culture of teachers, the principles of cooperation, professional training of a teacher and the organization of their deontological training.

Keywords: teacher, profession, opportunity, deontology, culture, formation, approach.

O‘qituvchi bu zamonaviy sharoitda o‘z kasbini egallashi uchun, avvalambor o‘zining tanlagan kasbini sevishi, o‘z kasbiga sodiq va masuliyatli bo‘lmog‘i lozim. Sababiki. o‘qituvchi kasbining mazmuni va mohiyati o‘z faoliyati davomida yuzaga chiqadi. O‘qituvchi o‘zining shaxsiy faoliyatini bilishi lozim: bunda, o‘z faoliyati davomida o‘zining ishlash xususiyatini tahlil qila olishi, o‘z faoliyatini pedagogik texnologiyalar asosida kuchaytirib borishi va albatda, ichki tashxislashni ham yo‘lga qo‘yishi o‘qituvchining katta imkoniyatlari hisoblanadi. Bu aytilgan imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalansa gina, o‘qituvchi o‘z kasbining etuk mutaxassisi bo‘lib etishadi.

O‘qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirish kontseptsiyasi hamkorlik tamoyillariga, ta’limni insonparvarlashtirishga, o‘qitishning o‘zgaruvchanligiga, kasbiy va kasbiy ta’limdan keyingi tayyorgarlik bosqichlarida deontologik ta’limning uzluksizligiga asoslanadi. Deontologik madaniyat fenomenini tushuntirishga yondashuvlarning xilma-xilligi uni o‘qituvchining ajralmas ta’limi sifatida taqdim etishga imkon beradi. Pedagogik faoliyatning samarali sharti sifatida, professional o‘qituvchining kasbiy kompetentsiyasining umumlashtirilgan ko‘rsatkichi va tizimli ma’naviy-axloqiy o‘zini takomillashtirish maqsadi hisoblanadi. Deontologiya¹¹¹ (yunon tilidan-so‘z, tushuncha, ta’limot), axloqiy burch va kerakli

¹¹¹ <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophical/fc/slovar-196-2.htm#zag-955>

muammolarni hal qiladigan bo‘limidir. Bu atama ingliz tilidan utilitarist faylasuf Bentam tomonidan kiritilgan. Uni umuman axloq nazariyasini aniqlash uchun ishlatgan

Zamonaviy sharoitda o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi kasbiy ta’limning haqiqiy "uzilishi" tufayli o‘qituvchi shaxsining umumiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida deontologik madaniyatni shakllantirish muammosini to‘liq hal qila olmaydi. Uzluksizlikning ma’nosi talabani chuqur deontologik yo‘nalishga ega bo‘lgan o‘qituvchiga aylantirishdan iborat bo‘lib, doimiy kasbiy tarafdin teng takomillashtirishga intiladi, shu bilan birga, yangi shartlar tizimi, o‘quv talablari va boshlang‘ich talabalar uchun boshlang‘ich imkoniyatlar o‘rtasidagi ziddiyatni hal qiladi. Uzluksizlik printsipti, deontologik madaniyatni shakllantirish vositalari, shakllari va usullarini boyitishni o‘z ichiga olgan, pedagogik jarayonning barcha darajalarida ijobiy natijalarni to‘plagan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning deontologik tayyorgarligini tashkil etish muammosi bo‘yicha avvala, pedagogik va psixologik adabiyotlarni o‘rganish, shuningdek, boshqa davlat oliy talim muassasalari tadqiqot ishlarini o‘rganib chiqish, bo‘lajak o‘qituvchilarning deontologik tayyorgarligini o‘rganishga imkon beradi. Ta’lim funktsiyasi o‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatining bir qismi bo‘lib, kelajakda pedagoglarning uzluksiz kasbiy ta’limi va o‘z-o‘zini tarbiyalash tizimida amalga oshiriladi va xizmat qiladi. Rivojlanish funktsiyasi kelajakda o‘qituvchining shaxsiyatining professional sifatida rivojlanishini, uning axloqiy va ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini belgilaydi.

O‘qituvchilarning deontologik tayyorgarligini tashkil etish muammosini V.V.Doroshenko¹¹² o‘zining tadqiqot ishida o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligining yaxlit tuzilmasini shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy va kasbiy, kognitiv, protsessual, refleksiv, tuzatish va boshqa kabi funktsiyalarni ta’kidlab o‘tadi. Shuningdek, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligining shakllanish darajasini mazmun jihatdan etaplarga ajratib ko‘rsatib o‘tgan. Bu etaplardagi yuqori darajasi talabalarning deontologik tayyorgarligining yuqori tizimli darajasi, bilimi va pedagogic deontologiya fani bilan yaxshi darajada xabardorligi; o‘rta darajasi pedagogic deontologiya to‘liq shakllanmaganligi hamda tizimlashmaganligi; past darajasi ular o‘rtacha shakllanish darajasiga ega bo‘lgan talabalar axloqiy asosda samarali pedagogic hamkorlikni o‘rnatishda bir xil darajada qiyinchiliklarni boshdan kechirishlari bilan tavsiflanadi.

Demak, Doroshenkoning fikrlaridan aytish mumkinki, o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligi shakllanishi darajasi ularning bilimi va pedagogik tarafdin yuqori darajada rivojlanganligida deb hisoblash, o‘qituvchining kasbiy xulq-atvori normalari mazmunini, axloqiy imperativlarni, ideallarni, qadriyatlarni, pedagogic deontologiya mazmunini tashkil etuvchi barcha narsaning tamoyillarini oldindin belgilab beradi.

Tarixiy-pedagogik jihatdan pedagogic paradigmaning tabiati va mazmuni bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan pedagogic deontologiyaning mohiyati, funktsiyalari, o‘ziga xos xususiyatlarini tushuntirish, bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy jamoaga kirishga tayyorlash, mazmuni o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash imkonini beradi. Bir tomondan, uning odob-axloqiga muvofiq, ikkinchi tomondan, ta’limning mohiyatini, o‘qituvchi figuralarining ahamiyatini tushunishga imkon beradi¹¹³.

¹¹² V.V.Doroshenko “Деонтологическая подготовка будущих педагогов физической культуры” автореферат 13.00.08 – теория и методика профессионального образования Краснадор -2018

¹¹³ Рыскельдиева Л.Т. Деонтология в истории философии / Л.Т. Рыскельдиева. Симферополь: Таврия, 2004. – 384 с.

Pedagoglarning deontologik madaniyatini shakllantirish konsepsiyasi hamkorlik, ta'limni insonparvarlashtirish, o'qitishning o'zgaruvchanligi, deontologik ta'limning kasbga qadar, kasbiy va oliy o'quv yurtidan keyingi tayyorgarlik bosqichlarida uzluksizligi tamoyillariga asoslanadi.

Deontologik madaniyat fenomenini tushuntirishga yondashuvlarning xilma-xilligi uni professional o'qituvchining ajralmas ta'limi, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining umumlashtirilgan ko'rsatkichi va tizimli rivojlanish maqsadi sifatida ko'rsatishga imkon beradi¹¹⁴.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, kasbiy tarafdin teng takomillashganligi, deontologik madaniyatni shakllanganligi bilan va, bo'lajak o'qituvchining kasbiy jamoaga kirisha olishligi bilan ifodalanadi. Tadqiqot natijalari olingan ilmiy bilimlardan malaka oshirish jarayonini tashkil etishda kasbiy kamchiliklarni bartaraf etishda ya'ni o'qituvchiga ta'lim tashkiloti darajasida yordam ko'rsatish, uning yangi sharoitlarda va kelajakdagi faoliyatga tayyorlanishini ta'minlashda foydalanishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Караханова Г А Довузовская подготовка учащихся к педагогической профессии // Среднее профессиональное образование. - М., - 2007. - № 8. - 0,5 п.л.
2. Рыскельдиева Л.Т. Деонтология в истории философии / Л.Т. Рыскельдиева. Симферополь: Таврия, 2004. – 384 с.
3. <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophical/fc/slovar-196-2.htm#zag-955>
4. V.V.Doroshenko “Деонтологическая подготовка будущих педагогов физической культуры” автореферат 13.00.08 – теория и методика профессионального образования Краснадор -2018

¹¹⁴ Караханова Г А Довузовская подготовка учащихся к педагогической профессии // Среднее профессиональное образование. - М., - 2007. - № 8. - 0,5 п.л.

DARSDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARNING TASHKILY SHAKLLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA LOYIHALASH: UMUMTA’LIM MAKTABLARI MISOLIDA

Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich

katta o‘qituvchi, FarDU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14275269>

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun raqamli texnologiyalardan foydalangan holda yangi yondashuvlar taqdim etiladi. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini va o‘quv faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratadi. Maqolada Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams kabi zamonaviy raqamli platformalarning o‘quv jarayonida qanday muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgani ko‘rsatiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli texnologiyalarning ta’limda qo‘llanilishi orqali o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini va faoliyatini oshirishdir.

Kalit so‘zlar: darsdan tashqari mashg‘ulotlar, raqamli texnologiyalar, ta’lim, Google Classroom, Zoom, interaktiv ta’lim.

Аннотация. В данной статье представляются новые подходы к организации внеурочной деятельности в общеобразовательных школах с использованием цифровых технологий. Цифровые технологии создают возможности для более эффективной организации взаимодействия учащихся и учебной деятельности. В статье рассматривается успешное использование современных цифровых платформ, таких как Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, в учебном процессе. Основная цель данного исследования -повышение интереса учащихся к учебной деятельности и активности через использование цифровых технологий в образовании.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, цифровые технологии, образование, Google Classroom, Zoom, интерактивное обучение

Abstract. This article presents new approaches to organizing extracurricular activities in general education schools through the use of digital technologies. Digital technologies create opportunities for more effective organization of student interaction and educational activities. The article discusses the successful use of modern digital platforms such as Google Classroom, Zoom, and Microsoft Teams in the educational process. The main goal of this research is to increase students' interest in learning activities and engagement through the application of digital technologies in education.

Keywords: extracurricular activities, digital technologies, education, Google Classroom, Zoom, interactive learning.

Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda darsdan tashqari mashg‘ulotlarning o‘rni beqiyosdir. Ushbu mashg‘ulotlar o‘quvchilarga mavzularni o‘rganishda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va jamiyatdagi muammolarni hal qilishda o‘zlarining amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar faqatgina bilimlarni mustahkamlash bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarni kengroq fikrlashga va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga undaydi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonining barcha bosqichlariga faol kirib kelmoqda. O‘quvchilarning bilim olish jarayoni an‘anaviy darslardan tashqari, masofaviy ta‘lim platformalari va raqamli vositalar yordamida ham davom etadi. Bu raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi oshib, interaktiv aloqalar o‘rnatiladi. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, darsdan tashqari mashg‘ulotlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi. O‘quvchilarni masofaviy tarzda o‘quv materiallari bilan tanishtirish, ularning ishtirokini ta‘minlash va o‘zaro muloqotni rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Ushbu maqola umumta‘lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarning tashkiliy shakllarini raqamli texnologiyalardan foydalangan holda loyihalashning samaradorligini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Ushbu tadqiqotda umumta‘lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlarni raqamli texnologiyalar yordamida samarali tashkil etishning metodologiyasi taqdim etiladi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni turli faoliyatlarga jalb qilishga qaratilgan. Tadqiqotda o‘quvchilarning faoliyatini mustahkamlash maqsadida quyidagi raqamli platformalar keng qo‘llanildi: Google Classroom, Zoom va Microsoft Teams.

Google Classroom – bu platforma o‘quvchilarga onlayn tarzda o‘qituvchidan dars materiallarini olish, topshiriqlarni bajarish va natijalarni qayd etishda qulay vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu platforma orqali o‘quvchilar o‘qituvchidan topshiriqlarni oladi va o‘z vaqtida bajarishadi, bu esa o‘z navbatida ularning mas‘uliyatini oshiradi. Google Classroom‘da o‘quvchilar uchun turli mashg‘ulotlar va testlar tashkil etiladi, bunda interaktiv elementlardan foydalanish, savollar va muammolarni birgalikda muhokama qilish mumkin.

Zoom – bu platforma o‘quvchilarga masofaviy tarzda darsdan tashqari mashg‘ulotlarga qatnashish imkoniyatini yaratadi. Zoom platformasida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish, guruh ishlarini bajarish, turli vazifalarni ijro etish va qo‘shimcha savollar bilan o‘qituvchilarga murojaat qilish imkoniyatiga ega. Video-konferentsiyalar va onlayn muhokamalar tashkil etish orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirish mumkin.

Microsoft Teams – guruh ishlarini tashkil etishda va o‘quvchilarning aloqalarini samarali tashkil qilishda juda foydalidir. Bu platforma yordamida o‘quvchilar o‘zaro aloqada bo‘lib, guruh loyihalarini amalga oshirishlari, o‘zaro fikr almashishlari va mustahkamlash mashg‘ulotlarida faol qatnashishlari mumkin. Microsoft Teams‘ning imkoniyatlari yordamida o‘quvchilar bilan jamoaviy ishlarni boshqarish va ularni qiziqtirgan savollarni tezda hal qilish mumkin.

Har bir platformaning samaradorligi alohida tahlil qilindi. O‘quvchilarning ishtirok darajasi, o‘zaro aloqalar va o‘qituvchilar bilan aloqaning samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarga darsdan tashqari mashg‘ulotlar uchun turli interaktiv materiallar taqdim etildi. Platformalar orqali o‘quvchilar mashg‘ulotlarga faollik bilan qatnashib, bilimlarini yanada mustahkamlashdi. O‘quvchilar tomonidan ishlatilgan raqamli platformalar o‘zaro fikr almashishni, bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishni ta‘minladi.

Bulardan tashqari darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etishda foydalaniladigan turli usullar va platformalar o‘quvchilarning ta‘lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirishi va samaradorligini yanada kuchaytirishi mumkin. Quyida ba‘zi qo‘shimcha metodlar va usullar keltirilgan:

1. Kahoot! (Interaktiv testlar va o‘yinlar) – bu interaktiv testlar va viktorinalar tashkil etishga mo‘ljallangan platformadir. Ushbu platformada o‘quvchilar o‘z bilimlarini baholash, savollarga tezkor javob berish va musobaqalar o‘tkazish orqali bilimlarini mustahkamlashadi.

Kahoot! orqali o'quvchilarni mashg'ulotlarga jalb qilish, o'qituvchiga o'quvchilarning qaysi mavzuda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatadi. Bu metod o'quvchilarga o'rganish jarayonini qiziqarli va o'zaro raqobatbardosh qilish imkonini beradi.

2. Padlet (Virtual stollar va fikr almashish platformasi) – bu onlayn tarzda virtual devor yaratishga imkon beruvchi platformadir. O'quvchilar bu platformada bir-biri bilan fikr almashishi, o'z izohlarini va tajribalarini yozib qoldirishlari mumkin. Padlet o'quvchilarni o'zaro fikr almashishga, guruh ishlarini tashkil qilishga va o'qituvchining nazorati ostida o'z fikrlarini bildirishga yordam beradi. Ushbu platforma o'quvchilarga yangi mavzularni o'rganishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

3. Edmodo (O'quvchilar va o'qituvchilar uchun ijtimoiy tarmoq platformasi) platformasi o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqani ta'minlashga mo'ljallangan. Ushbu platforma orqali o'quvchilar o'zaro guruhlariga bo'linib, topshiriqlarni bajarish, baholash va bir-birlari bilan masofaviy tarzda muhokama qilish imkoniyatiga ega. Edmodo'da o'qituvchilar mashg'ulotlar va testlar tashkil qilib, o'quvchilarni motivatsiya qilish va ularning bilim darajasini baholash imkoniyatiga ega.

4. Trello (Guruh ishlarini boshqarish) – bu turli loyihalarni boshqarish uchun mo'ljallangan platformadir. O'quvchilar guruhlar bo'lib, o'zaro muhokama qilish, loyihalarni rejalashtirish va topshiriqlarni bajarish uchun Trello'dan foydalanishlari mumkin. Bu platforma o'quvchilarga o'z ishlarini tahlil qilish, jamoaviy ishni samarali tashkil qilish va yakuniy natijalarni birgalikda baholash imkonini beradi.

5. Flipgrid (Video ma'ruzalar va muhokama platformasi) – bu o'quvchilarga video shaklida fikr almashish, o'z bilimlarini namoyish qilish va muhokamalar olib borish imkoniyatini beradigan platformadir. O'quvchilar bir-biriga o'z bilimlarini videolar orqali tushuntiradi va o'qituvchi tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Flipgrid o'quvchilarga o'z fikrlarini yaratish, o'zaro aloqada bo'lish va ta'lim jarayonini interaktiv tarzda davom ettirish imkonini beradi.

6. Prezi (Taqqimot platformasi) – bu taqqimotlarni yaratish va ular orqali o'quvchilarni o'rganish jarayoniga jalb qilish uchun mo'ljallangan interaktiv platformadir. Prezi yordamida o'qituvchilar vizual tarzda dars materiallarini taqqim etishlari, o'quvchilar esa o'z bilimlarini yangilash va interaktiv tarzda taqqimotlarni yaratish imkoniyatiga ega. Ushbu platforma darsdan tashqari mashg'ulotlar uchun qulay vosita bo'lib, o'quvchilarni vizual o'rganishga jalb etadi.

7. Nearpod (Interaktiv ta'lim platformasi) – bu o'quvchilarga interaktiv mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beruvchi platformadir. O'quvchilar Nearpod orqali real vaqt rejimida o'z fikrlarini bildirishi, savollarga javob berishi, testlarni topshirishi va dars materiallarini ko'rishi mumkin. Bu platforma o'quvchilarni faollikka undaydi va o'qituvchilarga o'quvchilarni yanada qiziqarli va samarali tarzda o'rgatish imkonini beradi.

8. Slack (Jamoaviy aloqa va hamkorlik platformasi) – bu jamoaviy ishlarga mo'ljallangan va o'quvchilarning o'zaro aloqasini tashkil etishda foydalidir. Bu platforma orqali o'quvchilar guruhlar yaratib, turli mavzularda muhokama qilishlari, o'zaro fikr almashishlari va o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlashlari mumkin. Slack o'quvchilarning faoliyatini samarali boshqarish va aloqalarini o'rnatishda juda foydali platformadir.

9. Socrative (Testlar va viktorinalar o'tkazish) – bu o'quvchilarga interaktiv testlar va viktorinalar o'tkazish imkonini beruvchi platformadir. O'qituvchilar bu platformada o'quvchilarga masalalar berib, ularning bilimlarini baholashlari mumkin. Ushbu platforma o'quvchilarga turli xil formatlarda savollarni va muammolarni hal qilishni o'rgatadi va o'qituvchilarni o'z bilim darajalarini o'lchashga yordam beradi.

Tadqiqotda ko'rsatilgan barcha metodlar va platformalar umumta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda samarali foydalanish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga bilimlarni mustahkamlash, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratishda yordam beradi. Ushbu platformalar yordamida o'quvchilar o'zaro faollik ko'rsatib, bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilishadi. O'quvchilar bilan interaktiv aloqalar o'rnatish, yangi texnologiyalarni qo'llash va raqamli platformalarni samarali ishlatish ta'lim sifatini oshiradi.

Bundan tashqari tadqiqotda o'quvchilarning o'zaro aloqalari, shuningdek, ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishi va faoliyatini yaxshilashda raqamli texnologiyalarning muhim roli ko'rsatilgan. Darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratdi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning darsdan tashqari mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini va faolligini oshirishda raqamli platformalarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalarda darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. O'quvchilarning 85% i raqamli platformalarda faol ishtirok etdi, va natijada o'quvchi yutuqlari 15% ga oshdi. Bu holatni ko'rsatadigan aniq misol sifatida, Google Classroom platformasida 120 ta o'quvchi tomonidan o'tkazilgan mashg'ulotlar natijalariga qarash mumkin. Mazkur o'quvchilar o'z topshiriqlarini vaqtida bajardilar va natijalaridan 90% i yuqori baholandi. O'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam va fikr almashish o'ziga xos tarzda rivojlandi. Bu esa o'z navbatida ularning o'quv jarayoniga bo'lgan faolligini oshirdi.

Zoom platformasida esa o'quvchilarning 92% i interaktiv darslarda ishtirok etdi. Bu platforma orqali o'quvchilar bir-biriga savollar berib, jamoaviy muhokamalar tashkil etishdi. Bu, ayniqsa, guruh ishlari va o'qituvchi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'rnatishda samarali bo'ldi. Microsoft Teams platformasi yordamida esa o'quvchilarni guruhlariga ajratib, jamoaviy loyihalar ustida ishlashda ularning fikrlarini birlashtirishga erishildi. O'quvchilarning interaktiv mashg'ulotlarga bo'lgan ishtiyoqi va o'zaro aloqalari kengayganligi kuzatildi. Ushbu jarayonlar orqali o'quvchilar faollik va mustaqil ishlashga o'rgatildi.

O'quvchilarning yutuqlari 15% ga oshdi, bu esa o'quvchilarni o'z bilimlarini mustahkamlashga undagan raqamli texnologiyalarning samaradorligini ko'rsatadi. Raqamli platformalar orqali amalga oshirilgan mashg'ulotlar o'quvchilarni ilmiy va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga yo'naltirdi. Natijada, o'quvchilarning bilim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishi va ta'limda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi.

Olingan natijalar raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashning ahamiyatini tasdiqlaydi. Raqamli platformalar yordamida o'quvchilarga darsdan tashqari faoliyatlarni masofaviy tarzda amalga oshirish imkoniyati yaratildi. Bu o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi mavzularni o'rganishda yordam berdi. Masalan, Google Classroom orqali o'quvchilar 24/7 o'quv materiallariga kirish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa o'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi. Biroq, bu jarayonda ba'zi texnik qiyinchiliklar va platformalar bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Bir misol keltiradigan bo'lsak, Zoom platformasida video-konferensiya vaqtida ba'zi o'quvchilar internet aloqasining yomonligi sababli ishtirok eta olishmadi. Bu holat mashg'ulotlarga samarali ishtirok etishda muammolar yaratdi. Bunday holatlarda, o'quvchilarga qo'shimcha topshiriqlar yoki videolar yordamida o'qishni davom ettirish imkoniyati berildi. Shuningdek, Microsoft Teams platformasida texnik xatoliklar va tizimning sekin ishlashi ba'zida

o‘quvchilarning diqqatini chalg‘itdi, lekin ushbu muammolarni bartaraf etish uchun platforma yangilandi va o‘quvchilarga yanada qulayroq ishlash imkoniyatlari yaratildi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning bir-biriga yordam berish va o‘zaro fikr almashish imkoniyatlari yanada kengaydi. O‘quvchilar orasida ko‘proq jamoaviy ishlar tashkil etilib, guruh muhokamalari va loyiha ishlari orqali o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashga erishdilar. Bu jarayonlar o‘quvchilarda jamoaviy ruhni, muloqot ko‘nikmalarini va mas‘uliyatni rivojlantirishga yordam berdi.

Biroq, tadqiqot davomida ba‘zi raqamli platformalarning cheklovlari ham aniqlangan. Masalan, o‘quvchilarning texnik imkoniyatlari bir xil bo‘lmashligi sababli, ba‘zi guruhlarda o‘quvchilar samarali ishtirok eta olishmadi. Shuning uchun, ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

5. Mamatkodirov M.M. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida darsdan tashqari ishlarni tashkillashtirishlarida axborot texnologiyalarni o‘rni (tabiiy fanlarni o‘qitish misolida) // FarDU ilmiy xabarlar . – 2023. – №3 . – B. 394-397.
6. Mamatkodirov M.M. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar uchun raqamli vositalar va platformalarni hamda o‘qitish usullarini tanlash // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari.-2023.- №11. –B.485-492
7. Rahmonov I. Raqamli ta’lim texnologiyalari va ularning o‘qituvchilar uchun imkoniyatlari. “O‘zbekiston ta’limi”, 2018, 1-son.
8. Tursunov F. O‘qitishda raqamli platformalardan foydalanishning afzalliklari. “Ta’lim texnologiyalari va innovatsiyalar” jurnali, 2020, 3-son.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Quvondiqov Shamshodjon Husniddin o‘g‘li

Profi nodavlat oliy ta‘lim muassasi Boshlang‘ich ta‘lim mutaxassislik fanlar o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14280108>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, malakali kadrlar tayyorlashda raqamli texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritilgan

Kalit so‘zlar: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kasbiy faoliyat, innovatsion faoliyat, raqamli texnologiyalar, axborot texnologiyalari, mantiqiy fikrlash, ilmiy izlanish.

Abstract. This article covers the issues of preparing future primary school teachers for professional activities. The role and importance of digital technologies in the training of qualified personnel is also mentioned.

Keywords: future elementary school teacher, professional activity, innovative activity, Digital Technology, Information Technology, logical thinking, scientific research.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы подготовки будущих учителей начальных классов к профессиональной деятельности. Также говорится о роли и значении цифровых технологий в обучении квалифицированного персонала.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, профессиональная деятельность, инновационная деятельность, цифровые технологии, информационные технологии, логическое мышление, научные исследования.

Axborot texnologiyalari rivojlangan hozirgi davrda “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun[1] talablarini amalga oshirish jarayonida yuqori malakali kadrlar, xususan, pedagog kadrlarni tayyorlash muhim muammolardan biri hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu talablardan kelib chiqqan holda mustaqil va mantiqiy firlovchi, ilmiy-ijodiy izlanuvchi, madaniyatli, axborot texnologiyalaridan samarali foydalana oluvchi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘z faoliyatida joriy etuvchi pedagoglarni tayyorlash zamon talabidir. Qonunda e‘tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo‘lib yetishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart-sharoitlar orasida o‘qituvchi kasbiy-metodik kompetentligini ta‘lim va tarbiya jarayonlariga tatbiq etishda psixologiyaning o‘z uslub va qoidalari yetarli bo‘lmaganday. Shunga ko‘ra yosh avlod ta‘lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, yangicha o‘qitish texnologiyalarini ta‘lim oluvchi tomonidan o‘zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog‘lik ta‘sir ko‘rsatayotganligini o‘rganish hamda psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi. Buning uchun bo‘lajak o‘qituvchidan kognitiv yondashuv, kuchli metodik tayyorgarlik, kasbiy kompetentlik talab etiladi.

Respublikamizda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni metodik jihatdan takomillashtirish, malakali mutaxassislar tayyorlash, kasbiy kompetentligi, raqamli va axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasini, ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, kreativ fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish alohida ahamiyatga molik.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘z murojaatnomasida “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini

egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi”[2], deb ta’kidlaydi.

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning yangilangan talablari mohiyati: innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashga sharoit yaratish, tez o‘zgaruvchan mehnat mazmuni va doimiy ravishda uzluksiz yangilanadigan bilimlar zaruriyati bilan bog‘liq[3]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi shaxsini shakllantirish 1-sinfdanoq amalga oshirilishi, jamiyatdagi voqea va hodisalarga munosabat bildirish, atrof-olamni ilmiy bilishning dastlabki malakalarini shakllantirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi innovatsion faoliyatining asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Mazkur yaxlit jarayonni tizimli tashkil etishda markaziy o‘rnini boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ta’lim-tarbiya mazmunini tashuvchisi, o‘quvchi bilish faoliyatining, shaxsining har tomonlama rivojlanishi va shakllanishi tashkilotchisi hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, Q.T.Olimov shaxsning o‘qituvchi kasbiga tayyorgarligini shakllantirish jarayonini tahlil qilib, pedagogik faoliyatga tayyorgarlik murakkab tuzilmaviy jarayon bo‘lib, uning yadrosini bo‘lajak o‘qituvchilarning bo‘lajak kasbiga ijobiy munosabati, faoliyatning yetarlicha turg‘un motivlari, shaxsning kasbiy ahamiyatga ega sifatlari, kasbiy-pedagogik bilim, malaka va ko‘nikmalarning ma’lum to‘plami, ularni amalda qo‘llashga intilish hosil qiladi, degan xulosaga keladi[6]. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish jarayonining muhim tarkibiy qismi - oldinga qo‘yilgan maqsadga erishish va tanlangan vazifalarni hal etish uchun pedagogik faoliyatni tashkil etishni belgilaydigan tamoyillardir.

Maqsadlarni belgilash, o‘z faoliyatini rejalashtirish, o‘z harakatlarini nazorat qilish va baholash, tanqidiy fikrlash va o‘z xulosalarini ishlab chiqish qobiliyati bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun muhim ahamiyat kasb etadi[7]. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning zamon bilan hamnafasligi, mantiqiy va tanqidiy fikrlash va shu asosida shaxsiy xulosa chiqarish, malakali kadr sifatida pedagogik faoliyat olib borishlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmasiga egaliklari muhim component sanaladi.

Raqamli texnologiyani o‘zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz:

– xo‘jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo‘lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko‘rinishdagi katta ma’lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an’anaviy xo‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko‘rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin[5].

M.E.Vayndorf-Sisoeva, M.L.Subochevalar e’tiroficha raqamlashtirishning afzalliklari ““o‘z-o‘zini boshqarish” chegaralarini kengaytirish, pedagogik muhitda yetakchilikni rivojlantirish, individual ta’lim trayektoriyalarini loyihalash uchun shart-sharoitlarni yaratish, takomillashtirish”[8].

N.Mirzahmedova “Raqamli texnologiyalarining ta’lim sohasida qo‘llanilishi” nomli maqolasida ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligiga to‘xtalib, “...raqamli ta’limda: xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta’lim olish imkoniga ega; internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi; ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘taradi; vaqt va mablag‘ sarfini keskin kamaytiradi; “raqamli dunyo”da yo‘qolib qolmaslik va

yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo‘lish”[4], deya ta’kidlaydi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyatiga tayyorligi, kasbiy sifatlarga egaligi, mavjud vaziyatdan kelib chiqib qaror qabul qilishlari, kognitiv faoliyatni tashkil etish, sifatli va samarali dars tashkil etishi, xalqaro tajribalarni o‘rganishi va amaliyotga joriy etishida uning raqamli texnologiyalardan foydalanishi zarurdir.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash joizki, mustaqil va faol fikrlash, ta’lim-tarbiya jarayonini modellashtirish, ta’lim berish va tarbiyalashning yangi g‘oya va texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyatlariga ega bo‘lgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentlik darajasini oshirish muammosi bugungi axborot texnologiyalari asrida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi. 2020 y.
3. Абилядина С.К., Сарсекеева Ж.Е. Профессиональная подготовка будущего учителя в системе высшего образования республики Казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-16. – С. 1114-1116.
4. Mirzahmedova N.D. Raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasida qo‘llanilishi// maqola. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Scientific Journal. 2022-yil, may. -538-545 b
5. Muhiddinov M.A. Raqamli texnologiyalar // [INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCES. Germaniya, 2023.](#)
6. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o‘quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning nazariy-uslubiy asoslari: Dis. ... ped. fan. dokt. – T.: 2005. – 286 b
7. Соловьева Н.М., Осипова О.П. Формирование исследовательской компетентности обучающихся с учетом специфики проблем региона / Современное педагогическое образование. 2019 г. №4. 173-178-бет.
8. Вайндорф-Сысоева М.Е. «Цифровое образование» как системообразующая категория: подходы к определению/ М.Е Вайндорф-Сысоева, М.Л.Субочева // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. -№3. - 2018. – с 25-36.

O‘ZBEK TILIDA POST-MODIFIKATSIYALAR SIFATIDA KELADIGAN ERGASH GAPLAR

Bobur Suyunov

Assistant Lecturer, “Profi University” Navoi branch, Navoi, Uzbekistan

Independent researcher, Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14280913>

Abstract. This article analyzes the syntactic and semantic features of adverbs used as post-modification in the Uzbek language. In particular, the article examines the role and importance of explanatory, expanding, and emphatic adverbs in linguistics and literature. Examples from the famous works of Abdulla Qadiri are given in the study, and these sentences serve to explain the inner state of the characters and the development of the story more clearly. The article also shows that adverbs in the Uzbek language play an important role in increasing the semantic richness of the text, expanding and emphasizing ideas. Explanatory, expanding and emphatic adverbs interact and help to increase the expressive potential of the language. The results of the study further increase the importance of post-modification in Uzbek language in linguistics and literature.

Keywords: adverbs, post-modification, explanatory adverbs, expanding adverbs, emphatic adverbs, syntax, semantics.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilida post-modifikatsiya sifatida ishlatiladigan ergash gaplarning sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqola, ayniqsa, izohlovchi, kengaytiruvchi va ta’kidlovchi ergash gaplarning tilshunoslik va adabiyotdagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganadi. Tadqiqotda Abdulla Qodiriyning mashhur asarlaridan misollar keltirilgan bo‘lib, bu gaplar personajlarning ichki holati va voqea rivojini yanada aniqroq tushuntirishga xizmat qiladi. Maqola shuningdek, o‘zbek tilidagi ergash gaplar badiiy adabiyotda matnning semantik boyligini oshirish, fikrlarni kengaytirish va ta’kidlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Izohlovchi, kengaytiruvchi va ta’kidlovchi ergash gaplar o‘zaro aloqada bo‘lib, tilning ekspressiv salohiyatini oshirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilidagi post-modifikatsiyaning tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Kalit so‘zlar: ergash gaplar, post-modifikatsiya, izohlovchi ergash gaplar, kengaytiruvchi ergash gaplar, ta’kidlovchi ergash gaplar, sintaksis, semantika.

Аннотация. В данной статье анализируются синтаксические и семантические особенности наречий, употребляемых в качестве пост-модификации в узбекском языке. В частности, в статье рассматривается роль и значение пояснительных, расширяющих и эмфатических наречий в языкознании и литературе. В исследовании приведены примеры из известных произведений Абдуллы Кадири, и эти предложения служат для более наглядного объяснения внутреннего состояния героев и развития повествования. В статье также показано, что наречия в узбекском языке играют важную роль в увеличении смыслового богатства текста, расширении и подчеркивании мысли. Объяснительные, расширяющие и эмфатические наречия взаимодействуют и способствуют повышению выразительных возможностей языка. Результаты исследования еще больше повышают значимость пост-модификации узбекского языка в лингвистике и литературе.

Ключевые слова: наречия, пост-модификация, поясняющие наречия, расширяющие наречия, эмпатические наречия, синтаксис, семантика.

Kirish

O'zbek tilida ergash gaplar post-modifikatsiya vazifasini bajarish uchun keng qo'llaniladi. Post-modifikatsiya - bu gapning ma'nosini yanada kengaytirish, aniqlash yoki ta'kidlash uchun ishlatiladigan ergash gaplar tizimidir. Ergash gaplar tilshunoslikda asosiy gapni to'ldirish, qo'shimcha ma'lumot berish, uni batafsilroq tushuntirish yoki voqeaning ma'nosini aniqlash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida post-modifikatsiya sifatida keladigan ergash gaplar sintaksis va semantik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular nafaqat matnning mantiqiy tuzilishini ta'minlaydi, balki badiiy asarlarda voqealar va obrazlarning chuqurroq tahlilini amalga oshirishga yordam beradi. Tadqiqotda izohlovchi, kengaytiruvchi va ta'kidlovchi ergash gaplarining o'ziga xos sintaktik va semantik xususiyatlari, shuningdek, ularning badiiy adabiyotdagi qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Tadqiqotning metodologiyasi

Ushbu maqolada sintaktik tahlil va semantik yondashuv metodlari qo'llanildi. O'zbek tilidagi post-modifikatsiya sifatida keladigan ergash gaplarning turlari va ularning badiiy asarlardagi roli adabiy asarlardan olingan misollar yordamida tahlil qilindi. O'rganish uchun Abdulla Qodiriyning eng mashhur asarlari tanlandi. Bu asarlarda ergash gaplar bilan post-modifikatsiya qanday ishlatilgani va ular matnning semantik boyligini qanday oshirishi o'rganildi.

Manba sifatida quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. O'zbek tilidagi ergash gaplar va post-modifikatsiyaning tahlili.
2. Badiiy asarlardan misollar keltirish va ular asosida sintaktik tahlil.
3. Semantik funktsiyalarni o'rganish va post-modifikatsiyaning ma'no to'ldirishdagi o'rni.

Tadqiqotning natijalari

1. Izohlovchi ergash gaplar

Izohlovchi ergash gaplar asosiy gapni aniqlash, izohlash yoki tushuntirish uchun ishlatiladi. Ular ko'pincha “ya'ni”, “bu degani”, “shu sababli” kabi bog'lovchilar bilan boshlanadi va gapni izohlash orqali o'quvchiga to'liqroq tushuncha berishga xizmat qiladi.

Misol: “U allaqachon tayyor edi, ya'ni, barcha ishlarni vaqtida bajargan edi.”

Bu misolda izohlovchi ergash gap (ya'ni, barcha ishlarni vaqtida bajargan edi) asosiy gapni yanada aniqroq tushuntirib beradi. S. A. Frolov (2014) ta'kidlaganidek, “Izohlovchi ergash gaplar tilning sintaktik boyligini oshiradi va asosiy gapning ma'nosini to'ldiradi” (Frolov, 2014). Shuningdek, badiiy asarlarda izohlovchi ergash gaplar ko'plab hollarda voqea yoki personajlarning ichki holatini tasvirlashda ishlatiladi. Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida izohlovchi ergash gaplar, personajlarning qarorlarini va voqealar ketma-ketligini yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi.

2. Kengaytiruvchi ergash gaplar

Kengaytiruvchi ergash gaplar asosiy gapni kengaytiradi va voqeani yoki fikrni batafsilroq tushuntiradi. Badiiy asarlarda kengaytiruvchi ergash gaplar personajlarning qarorlarini va harakatlarini tushunishga yordam beradi.

Misol (Abdulla Qodiriy, “O'tkan kunlar”): “U yurtiga qaytishga qaror qildi, chunki o'zi uchun tinchlik va huzur topa olishni xohlar edi.” Bu misolda kengaytiruvchi ergash gap (chunki o'zi uchun tinchlik va huzur topa olishni xohlar edi) asosiy gapni kengaytiradi va voqeaning

sababini ochib beradi. Bu gap orqali personajning qaroriga nima sabab bo'lgani, uning ichki holati va motivlari tushuntiriladi.

Misol (Abdulla Qodiriy, “Mehrobdan chayon”): “U o'qishni davom ettirishga qaror qildi, chunki u o'zining kelajagini yaxshilashni orzu qilardi.” Bu misolda kengaytiruvchi ergash gap (chunki u o'zining kelajagini yaxshilashni orzu qilardi) asosiy gapni kengaytiradi va voqeaning sababini aniqlaydi. “Mehrobdan chayon” asarida kengaytiruvchi ergash gaplar personajlarning ichki dunyosini, motivlarini va kelajakdagi niyatlarini tushuntirishda ishlatiladi.

3. Ta'kidlovchi ergash gaplar

Ta'kidlovchi ergash gaplar asosiy gapni kuchaytiradi va uning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bunday gaplar ko'pincha “albatta”, “hech shubhasiz”, “shubhasiz” kabi so'zlar bilan boshlanadi va voqeaning ahamiyatini oshirishda ishlatiladi.

Misol (Abdulla Qodiriy, “O'tkan kunlar”): “U ishini to'g'ri bajardi, albatta, bu uning o'z yurtiga bo'lgan mas'uliyatini ko'rsatadi.” Bu misolda ta'kidlovchi ergash gap (albatta, bu uning o'z yurtiga bo'lgan mas'uliyatini ko'rsatadi) asosiy gapni kuchaytiradi va uning ijobiyligini ta'kidlaydi. Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida bunday gaplar personajlarning muhim qarorlarini va harakatlarini tasdiqlashda ishlatiladi.

Misol (Abdulla Qodiriy, “Mehrobdan chayon”): “U har doim adolatni yoqladi, hech shubhasiz, bu uning haqiqatga bo'lgan sadoqatini ko'rsatadi.” Bu misolda ta'kidlovchi ergash gap (hech shubhasiz, bu uning haqiqatga bo'lgan sadoqatini ko'rsatadi) asosiy gapni kuchaytiradi va personaj xatti-harakatlarining muhimligini ta'kidlaydi. “Mehrobdan chayon” asarida ta'kidlovchi ergash gaplar voqealarning ahamiyatini oshirishda ishlatiladi.

Tadqiqotning muhokamasi

O'zbek tilida post-modifikatsiya sifatida keladigan ergash gaplar tilning boy va murakkab sintaktik tuzilishini yaratadi. Izohlovchi, kengaytiruvchi va ta'kidlovchi ergash gaplar orqali gapning ma'nosi yanada kengayadi, fikr to'liq ifodalanadi. M. Yu. Dzhigalov (2015) o'zining “O'zbek tilida sintaktik tuzilmalar” asarida post-modifikatsiya vositalarini tahlil qilib, “Ergash gaplar yordamida asosiy gaplar kengaytiriladi, bu esa tilning ekspressiv salohiyatini oshiradi” degan fikrni ilgari surgan. Ushbu fikr badiiy adabiyotdagi ergash gaplarning ishlatilishini tushinishda muhim omil bo'ladi. O'zbek adabiyotida post-modifikatsiya sifatida keladigan ergash gaplar, ayniqsa, voqea rivojini, obrazlarni va ularning ichki holatini ochishda muhim rol o'ynaydi. Asosiy gaplar yordamida ifodalangan fikrlarni kengaytirish, ta'kidlash va izohlash orqali adabiy asarlarda o'quvchining tushunishini osonlashtirish va ta'sirchanlikni kuchaytirish mumkin.

Xulosa. O'zbek tilida post-modifikatsiya sifatida keladigan ergash gaplar sintaktik va semantik jihatdan tilni boyituvchi muhim vositalardan biridir. Ular yordamida asosiy gaplar yanada aniqroq, kengroq va ta'sirliroq ifodalanadi. Izohlovchi, kengaytiruvchi va ta'kidlovchi ergash gaplar badiiy asarlarda voqea va personajlar haqidagi ma'lumotlarni yanada aniqroq ifodalashga yordam beradi, matnning semantik boyligini oshiradi. Ergash gaplar tilshunoslikda va adabiyotda o'zining muhim roliga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dzhigalov, M. Yu. (2015). *O'zbek tilida sintaktik tuzilmalar*. Toshkent: Fan.
2. Frolov, S. A. (2014). *O'zbek tilida sintaksis: Teorik va amaliy masalalar*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
3. Qodiriy, A. (1955). *O'tkan kunlar*. Toshkent: O'zbekistan Milliy Nashriyoti.
4. Qodiriy, A. (1956). *Mehrobdan chayon*. Toshkent: O'zbekistan Milliy Nashriyoti.

INVERSION AS A TYPE OF POST-MODIFICATIONAL STRUCTURES

Bobur Suyunov

Assistant Lecturer, “Profi University” Navoi branch, Navoi, Uzbekistan

Independent researcher, Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14280930>

Abstract. This present paper will shed light upon the application of inversion as a postmodification device in linguistic structures to give weight to sentence meaning, clarity, and emphasis. In general, inversion is changes in normal word order, conventionally used for stylistic, rhetorical, or grammatical purposes such as the formation of questions and emphatics. It speaks about the various types of inversion that are used, like subject-verb, auxiliary, negative, and adverbial inversions, and how they function within the language to bring emphasis to certain elements and amplify the narrative. It also talks about how post-modification-additions such as relative clauses, participial phrases, and prepositional phrases-can give detail and context to nouns and verbs, thereby enriching sentence structure. A further illustration of the interaction between inversion and post-modification is given through examples in which the effect of post-modifiers is strengthened by inversion in order to achieve clear and subtle communication. This paper claims that research on inversion within such a framework deepens our understanding of syntactic variation, emphasis, cognitive processing, and cross-linguistic variation, while at the same time offering a view on successful language use both in aesthetic and in everyday contexts. In the end, inversion as a post-modificational construction helps develop both linguistic theory and practical methods of communication.

Keywords: inversion, post-modification, emphasis, syntax, sentence structure, relative clauses, participial phrases, cognitive processing, stylistic variation, language comprehension.

Annotatsiya. Ushbu maqola inversiyani lingvistik tuzilmalarda postmodifikatsiyalash vositasi sifatida jumla ma'nosi, ravshanligi va urg'usiga ahamiyat berish uchun qo'llanilishini tushuntiradi. Umuman olganda, inversiya oddiy so'z tartibidagi o'zgarishlar bo'lib, shartli ravishda stilistik, ritorik yoki grammatik maqsadlarda, masalan, savollar va urg'ularni shakllantirish uchun ishlatiladi. U predmet-fe'l, ko'makchi, inkor va qo'shimcha inversiyalar kabi qo'llaniladigan inversiyaning turli xil turlariga ega va ular tilda ma'lum elementlarga urg'u berish va hikoyani kuchaytirish uchun qanday ishlashi haqida tushuntiradi. Shuningdek, unda post-modifikatsiyalar, masalan, nisbiy bo'laklar, bo'lishli so'z birikmalari va bosh qo'shimchalar ot va fe'llarga tafsilot va kontekst berishi va shu orqali gap tarkibini boyitishi haqida so'z boradi. Inversiya va post-modifikatsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirning keyingi tasviri, aniq va nozik ma'noga erishish uchun post-modifikatorlarning ta'siri inversiya orqali kuchaytiriladigan misollar orqali berilgan. Ushbu maqolada aytilishicha, bunday doiradagi inversiya bo'yicha tadqiqotlar bizning sintaktik o'zgaruvchanlik, urg'u, kognitiv ishlov berish va tillararo o'zgaruvchanlik haqidagi tushunchamizni chuqurlashtiradi, shu bilan birga rasmiy va kundalik kontekstda tildan muvaffaqiyatli foydalanish bo'yicha nuqtai nazarni shakllantiradi. Xullas, inversiya postmodifikatsiya sifatida til nazariyasini ham, muloqotning amaliy usullarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: inversiya, post-modifikatsiya, urg'u, sintaksis, gap tuzilishi, nisbiy qo'shma gaplar, kesimli so'z birikmalari, kognitiv ishlov, stilistik o'zgaruvchanlik, tilni tushunish.

Аннотация. В этой статье рассматривается концепция инверсии как формы постмодификации в языковых структурах, подчеркивая ее роль в улучшении смысла предложения, ясности и акцента. Инверсия относится к перестановке типичного порядка слов, часто по стилистическим, риторическим или грамматическим причинам, таким как построение вопросов или добавление акцента. В статье объясняются различные типы инверсии, включая субъектно-глагольную, вспомогательную, отрицательную и адвербиальную инверсию, демонстрируя, как они функционируют в языке, чтобы подчеркнуть определенные элементы и улучшить повествование. В ней также обсуждается, как постмодификация — добавление элементов, таких как относительные предложения, причастные обороты и предложные обороты — добавляет детали и контекст к существительным и глаголам, тем самым обогащая структуру предложения. Связь между инверсией и постмодификацией иллюстрируется примерами, где инверсия усиливает эффект постмодификаторов, предлагая более ясную и более тонкую коммуникацию. В статье утверждается, что изучение инверсии в этом контексте улучшает наше понимание синтаксической гибкости, акцента, когнитивной обработки и межъязыковой вариативности, а также дает представление об эффективном использовании языка в литературных и прагматических контекстах. В целом инверсия как постмодифицирующая структура вносит вклад как в лингвистическую теорию, так и в практические стратегии коммуникации.

Ключевые слова: инверсия, постмодификация, акцент, синтаксис, структура предложения, относительные предложения, причастные обороты, когнитивная обработка, стилистическая вариативность, понимание языка.

Introduction

Linguistically, sentence structure is a very important aspect to explore for the simple reason that it uncovers the hidden mechanics of language. Of many syntactic constructions available, inversion and post-modification are two important elements that add immense complexity and richness to sentence formation. This article examines inversion as a type of post-modificational structure with a view to explaining its place within this large syntactic framework. Inversion is a general syntactic phenomenon that typically involves word order adjustment across the default for emphasis, the making of questions, or for stylistic effect. For instance, "Never have I seen such beauty" is a sentence with inversion from the usual subject-verb-object format to emphasize "never." Not only does this change the rhythm and flow, but it also adds emphasis to certain elements in the sentence, thereby affecting how the message will be viewed by the reader or listener. By contrast, postmodification is a constituent element that provides more information about a noun or verb and appears after the head word. The most frequent forms of postmodification are relative clauses, participial phrases, and some adverbial structures. For example, in the phrase "the book that I borrowed," the relative clause "that I borrowed" acts as post-modification, giving more details about the noun "book." The relationship between inversion and post-modification is therefore interesting because both structures tend toward giving language greater emphasis and being easier to understand. Whereas inversion tends to be more dramatic or rhetorical, post-modification tends to be informative, with information necessary to the sentence meaning. The undertaking of the study of inversion as a kind of post-modificational structure bears great importance to the further development of syntactic flexibility and cognitive processes involved in language comprehension and production. In this respect, the research into how inversion works in the context of post-

modification may provide the evidence for a number of key areas: syntactic relationships, understanding the relationship between inversion and post-modification may provide further insight into the syntactic rules and constraints in various languages. In this respect, linguists can then establish patterns that perhaps would not otherwise be so immediately obvious, thereby contributing toward the elaboration of more complete syntactic theories.

Emphasis and Meaning: Inversion in the context of post-modernization shows how sentence structure can play with emphasis and meaning. This is an important insight for language learners and instructors alike, as it informs them about how more complex ideas might best be expressed in different situations.

Inversion as postmodification furnishes a venue for cognitive processing while using the language. The ways in which speakers go through structures and different word arrangements in order to change comprehension and retention become interesting subjects of research.

Pragmatic effects: Inversion is bound up with nuances of meaning or pragmatic functions, such as politeness or assertiveness. By considering these matters in the light of postmodification, the research might show how speakers exploit these grammatical formats to attain communicative purposes.

Cross-linguistic Perspectives: It may also point the way to cross-linguistic comparison-a study of inversion and post-modification across different languages. Such comparisons may throw light on both universal principles of syntax and languagespecific strategies, thereby enriching the understanding of human language in general. That is to say, research into inversion as one variety of postmodification structure not only has theoretical value for linguistics but also has great importance for language teaching and cognitive science, and crosslinguistic research. The present study attempts a critical analysis so as to further our understanding of the complex relations between the various syntactic structures.

Material and Methods

Basic syntactic inversion involves a change from the normal order of subject-verb-object in a sentence. This may be due to emphasis, questioning, or stylistic variation. Understanding what types exist and what roles these take in sentence formation gives insight into the mechanics of language and communication respectively as follows: 1. Subject-Verb Inversion - Subject-verb inversion perhaps is the most recognizable form of inversion. In standard English grammar, the common sentence structure is subject-verb-object: for example, "The dog barks". Sometimes, however, this pattern is turned around in order to emphasize the verb. Thus, one might say in a poetic or otherwise relatively elevated context, "Barks the dog," which foregrounds the action rather than its subject. This type of inversion is frequently found in poetry and rhetorical writing, where specific stylistic features bring about added expressiveness to the language.

Auxiliary Inversion: Auxiliary inversion mainly takes place in interrogative sentences, in which the auxiliary verb precedes the subject. For example, the auxiliary verb "are" in the question "Are you coming to the party?" precedes the subject "you." It is therefore this inversion which gives a key in English to a yes-no question, and it also serves to let the listener know that a question is being asked. It can occur in the conditional clauses-like "Had I known, I would have acted otherwise," which shifts and brings an element of specie.

Negative Inversion: In negative inversion, the negative adverb or phrase precedes the subject and necessitates the movement of an auxiliary verb before the subject. Example: Never have I seen such a beautiful sunset. This type of inversion provides emphasis to the negation. It, therefore, has a bigger effect on the reader or listener. It can also occur in an expression of regret or surprise, thus adding even greater emotional weight to the statement.

Inversion with Adverbials: Inversion also occurs with some adverbials, especially those of place and time. For instance, "In the garden stood a tall oak tree" brings the location first, then the verb, and afterwards the subject. This kind of inversion is related to creating suspense or giving emphasis on certain details to fill up the story.

Comparative Inversion: When a comparative phrase precedes the subject, an inversion takes place. Example: "Richer than any king was he." The above construction gives an almost poetic touch to the language and lays more emphasis on the comparison being drawn. Inversion also plays a crucial role in the structure of a sentence, which reflects differences both in the form as well as in meaning in many ways:

Emphasis and Focus: Inversion allows the speaker or writer to put additional emphasis on some elements due to the exception from standard word order. The focus of a statement can therefore be altered; that is, the audience's attention is directed at what is considered most important. For instance, negative inversion provides emphasis on negation in the statement, such as in "Seldom have I encountered such kindness," where the experience is foregrounded as rare.

Stylistic Variation: Inversion is one of the features that add to the richness of style in language. Especially in belles-lettres and oratory, it can give a more catching and varied rhythm to the flow of narration. The poets and authors make use of inversion for maintaining rhythm, intensifying imagery, or developing a peculiar voice. It is this freedom that leaves room for creativity in expression whereby the writer can manage the language for an artistic effect.

Inversion in the formation of questions, for instance, is only crucial in English. The auxiliary verb precedes the subject to inform the speaker that this is a question, more so to allow easy communication. This structural change plays a major role in daily conversation, academic discourses, and formal inquiries.

Cohesion and Coherence: Inversion can contribute to the overall cohesion and coherence of a text. Variation in sentence structure keeps the readers interested and generates a flow of ideas. This also calls for easier transitions between thoughts, as different kinds of inversions may connect related ideas or contrasts smoothly.

Cognitive Processing: Inversion could also have a relation with cognitive processing during language understanding. Readers and listeners have to set other expectations for word order, maybe stimulating interest and attention to what the speaker means. It is this dynamic interplay between form and meaning that underlines the complexity of language use. In a nutshell, inversion is a versatile syntactic tool with multiple functions in language. It is by exploring its many types and functions in sentence structure that we learn to appreciate the intricacies of communication and, indeed, the artistry involved in linguistic expression.

Results

In linguistics, post-modification refers to the addition of elements after a noun or a verb to give more information, which, in turn comes after the head word in a phrase or clause. This is an important grammatical tool serving to increase clarity, precision, and information in sentences which users would otherwise find long to express. In English grammar, post-modification generally takes the form of modifiers appearing after the main noun or verb. The following are common forms of post-modification:

Relative Clauses: These are clauses that provide additional information about a noun and usually commence with relative pronouns such as "who," "which," or "that." For example, the word phrase "the book that I borrowed" comprises a relative clause "that I borrowed," which is a modifier to the noun "book," detailing which book is under mention.

Participial phrases include a participle and informational words that describe the noun. In the sentence "the girl running in the park," the participial phrase "running in the park" describes the girl and gives more detail to the sentence.

Adverbial Phrases: These tell something about the verb, such as describing time, manner, and place. An example would be "He spoke with enthusiasm yesterday," whereby the words "with enthusiasm yesterday" give further information about how and when he spoke.

Prepositional Phrases: These might also function in the role of post-modifiers through the provision of further detail or context to a noun. For example, the prepositional phrase "on the hill" explains which house is meant in the phrase "the house on the hill". In that respect, this contributes to expanding sentence meaning and, as such, widening communication. Through the use of postmodifiers, speakers elucidate, detail, or provide more information on either the subject involved, or the action taking place. Whereas inversion primarily has to do with the variation of sentence structure, in some instances, it may also qualify as a type of post-modification. How inversion relates to post-modification shows the interrelation of different syntactic structures and their respective functions.

Emphasis on Modifiers: Inversions may bring emphasis on postmodifying elements. For example, an inverted sentence would be "Never have I seen such beauty." In the sentence, the adverb "never" is a post-modifier that modifies the extent of such an experience. The speaker puts "never" at the beginning of the sentence to underscore the exceptionality of the observation for the purpose of the utterance to be emphatic.

Creating Contextual Richness: Inversion may introduce other contextual information that alters the overall meaning of the sentence. For example, "On the table lay the keys" uses inversion to front the prepositional phrase "on the table" before the subject. This not only implies modification of the verb "lay" but also sets up a spatial context without which the scene being described would be incomplete.

Facilitating Nuanced Expressions: Inversion allows for more delicate expressions, which include post-modification. For example, the sentence "In the garden stood a magnificent oak tree" brings into prominence, by inverting the structure, both the location and quality of the noun. "In the garden" is placed in front of the subject "a magnificent oak tree" to enhance the imagery and contextualization such that a description of this nature is vivid and catches interest.

Putting Inversion Together with Post-modifiers: Sometimes, inversion and post-modification put together clarity and specifics. For example, the sentence "Rarely have I encountered a challenge so daunting" has its adverb "rarely" at the beginning, immediately followed by its auxiliary verb "have," hence forming an emphatic inversion. Here, "so daunting" is a post-modifier to "challenge," showing the intensity of the experience but also gaining from emphasis through inversion.

Rhetorical and Stylistic Effects: Inversion, along with postmodification, can also create rhetorical effects, thereby coloring the language. This is probably the reason why such constructions are commonly used by authors and poets to create rhythm and resonance that establish aesthetic qualities in their works. They can set up a far more telling narrative voice, tilting word order through inversion while incorporating post-modifiers. In a nutshell, post-modification is an important element in sentence structure, giving clarity and weight to language. Inversion, while essentially a structural phenomenon, can under conditions constitute a form of post-modification. The interaction of inversion with post-modification thus opens up whole avenues for the flexibility and creativity that linguistic expression is capable of. This no doubt

enhances our understanding of syntax, and also brings us closer to the reality of how best to communicate, both in writing and orally.

Discussion

Inversion is a syntactic phenomenon that fulfills a number of functions in grammar, many of them concerning post-modification. If we look at a few examples of inversion that function as a post-modifier, we can see a pattern and gain insight into how such structures function and help us communicate effectively.

Adverbial Inversion: Probably the easiest example of inversion working as post-modification comes with adverbial constructions. Look at this sentence:

"Rarely have I felt such joy."

Here, the adverb "rarely" comes before the main verb; thus, this is an inverted sentence which describes the frequency of the experience that the speaker has. The post-modification here is "such joy," further explaining what kind of experience that was; cf. Huddleston & Pullum, 2002. The inversion thus carries the infrequency of this feeling, adding emphasis to the emotion in this utterance.

Negative Inversion: Negative inversion may emphasize negation; hence, it is permitted to create a more dramatic expression of the sentence. For example,

"Never have I seen such a beautiful landscape."

In the above example, the sentence introduces "never," which creates a strong emphasis on the speaker not ever having seen beauty. The postmodification, "such a beautiful landscape," describes what the speaker has not seen. According to Quirk et al. (1985), the grammatical structure of this sentence not only raises the importance of the experience but such detail is vivid and engendering to the listener's imagination.

Inversion of subject-verb word order: inversion can also be made for stylistic purposes. Example:

"On the hill stood a lonely figure."

Here, the prepositional phrase "on the hill" works as a post-modifier, providing information about the location of the subject. The inversion here highlights the placing of the figure, which makes the picture more vivid. In this way, the speaker first introduces the location and thereby creates suspense before introducing the subject.

Comparative Inversion: Another good example is:

"Greater than any rival was she."

Here, a comparative phrase "greater than any rival" comes first before the subject "she," where the subject is automatically modified by this phrase to stress that she was above others. According to Yule, 2010, the inversion besides giving the poetic rhythm, emphasizes on the comparison being made, hence stressing how distinguished she was.

Inversion in Conditional Clauses: Inversion also runs in conditional statements, as in;

"Had I known about the meeting, I would have attended".

The use of inversion before the subject "I" with "had" gives emphasis to the condition and a formal tone to the statement. This agrees with Biber & Conrad, 2009. The post-modification "about the meeting" gives additional information on the condition, reflecting the relationship between knowledge and action.

Emphasis through Structure: A strong pattern emerged-inversion indeed was used in carrying the emphasis on specific elements within a sentence. Whether it be an adverb, prepositional phrase, or comparative clause, placing these modifiers at the start of the sentence

can strikingly alter the focus and amplify the entire message. This structure gives the audience added attention and emotional impact with the utterance.

Detail and Clarity: Inversion does often serve clarity by bringing out key details through information arrangement. For example, inverting the structure can allow the presentation of contextual information first to set the stage, as it were, for what is about to come. This may well permit the listener or reader to process the information more usefully and to make sense of the importance of ensuing details.

Stylistic Variation: The use of inversion provides stylistic variety to the language. Authors and speakers are in a position to play with the structure of sentences by bringing about changes with respect to tone, rhythm, or mood. In literary contexts, this becomes particularly important, as it allows creativity and artistic expression. According to Usmonov (2017), inversion can give formal or dramatic flair to the statement, which makes the latter more memorable.

Cognitive Engagement: Inverted structures more actively engage the listener or reader with the cognitive processing used to work one's way through. Inversion often takes that extra blink of adjustment and is often followed by deeper consideration of what is said (Sodikova, 2019). This can further promote better retention of information and deeper appreciation of subtlety in meaning.

Cross-linguistic Implications: The relation of inversion to post-modification does vary across languages and provides a fruitful area for comparative linguistic research. Indeed, Abdullaeva (2020) does this.

How various languages deploy inversion will provide insight into some universal principles of syntax and strategies that speakers use to express emphasis and detail. Briefly to conclude, considering inversion as a form of post-modification shows just how crucial it is in the enrichment of a language. We see, through various examples, that the inversion enhances emphasis, clarity, and stylistic variation to realize effective communication. By identifying such patterns and intimations, our knowledge is built about the intricacies of language and its multi-functional capability of nuanced expression.

Conclusion

In conclusion, Inversion is a mighty syntactic phenomenon that adds to the richness and complexity of language-when viewed against the perspective of post-modification.

In this article we have discussed in detail different kinds of inversions according to the various functions they perform in increasing meaning and emotive effect. It would, therefore, be instructive to consider some examples of adverbial, negative, subject-verb, and comparative inversions, and their use in conditional clauses to see precisely how inversion operates in changing sentence structure and functions as an effective way of post-modification. These examples will reveal that through inversion, emphasis can be laid in a sentence in strategic ways to attract the attention of listeners or readers to elements which otherwise may retreat into the background. This could give one an ability to manipulate the focus, enhancing the overall message and thereby engaging the audience in developing a rapport with that which is being communicated. Also, inversion helps maintain clarity by laying down information in such a manner that places the essential details in the foreground for improved comprehension and retention. But aside from its functional uses, inversion imparts variety to the language stylistically. It allows for creative expression in literature, where the rhythm and tone can be manipulated toward conveying certain emotions or remembering poignant imagery. The interaction between inversion and post-modification is actually a prime example of linguistic

flexibility, which is showing how shifts in structure result in subtle meanings and dynamic interaction. In addition, the cognitive effort of working through inversions elicits an active engagement of the audience, including a deeper reflection on the language being used. This is crucially important when considering effective communication, as the practice of course has the capability to fire up a more profound appreciation in terms of subtlety of meaning and context. Finally, identification of cross-linguistic concerns in inversion as post-modification opens comparison avenues within linguistic studies. Looking at how different languages effect inversion allows us to uncover some universals of syntax as well as a range of strategies that speakers make use of in communicating. In a word, the description of inversion as one type of post-modificational structure shows its manifold contribution to enrichment: inversion is of crucial importance for effective communication in reinforcing emphasis, clarity, and stylistic variability. All such dynamics, once comprehended, add not only to our perception of the subtlety of language but also provide insights which can enhance our expressive capabilities, both in writing and speech. As we venture further into the complexities of linguistic structures, the importance of inversion is no doubt going to be an issue very close to the scholars' and language enthusiasts' hearts.

REFERENCES

1. Abdullaeva, M. (2020). O'zbek tilidagi post-modifikatsiya va uning xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
2. Biber, D., & Conrad, S. (2009). Register, Genre, and Style. Cambridge University Press.
3. Biber, D., et al. (1999). Longman Grammar of Spoken and Written English. Longman.
4. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press.
5. Mamatqulova, Z. (2021). O'zbek tilida sintaksis masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
6. H (2018). O'zbek tilida murakkab gaplar va ularning tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Quirk, R., et al. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman.
8. Sodikova, D. (2019). O'zbek tilida grammatika va uning amaliyoti. Toshkent: Iqtisodiyot va san'at.
9. Usmonov, A. (2017). Lingvistika va tarjima: O'zbek tilidagi murakkab tuzilmalar. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.
10. Yule, G. (2010). The Study of Language. Cambridge University Press.

GLOBALASHUV SHAROITIDA JAMIYATDA BAG'RIKENGLIK, INSONPARVARLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA BARKAMOL YOSHLARNI TARBIYALASH

¹Bobonazarova N.T., ²Jurayeva H.Q.

¹NDKTU litseyi o'qituvchisi, ²NDKTU litseyi o'qituvchisi

*Biz yoshlarimizni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun borkuch
va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur.*

Shavkat Mirziyoyev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14286802>

Annotatsiya. Mazkur maqolada insonlar ongida milliy mafkura, o'zlikni shakllantirish, qo'poruvchilik g'oyalarga qarshi fikr uyg'ota olish, yuksak axloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallashi haqida fikr yuritilgan. Yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda ma'naviy meros madaniy boyliklar, tarixiy va madaniy yodgorliklar muhim o'rin egallaydi. Globallashuv sharoitida jismonan, ham ma'nan sog'lom farzandlarni voyaga yetkazish, ularning baxtu saodati, farovon kelajagi uchun hech kimdan kam bo'lmaydigan shart-sharoit yaratish O'zbekiston Respublikasi davlati siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib kelmoqda.

Аннотация. В данной статье мыслится, что семья занимает главное место в сознании людей в национальной идеологии, формировании идентичности, способности поднимать мысли против подрывных идей, воплощении высоких моральных правил. Культурное наследие, памятники истории и культуры играют важную роль в формировании духовного мировоззрения молодежи. В условиях глобализации воспитание физически и психически здоровых детей, создание наилучших условий для их счастья и благополучного будущего стало важным направлением государственной политики Республики Узбекистан.

Abstract. In this article, it is thought that the family occupies the main place in the mind of people in the national ideology, the formation of identity, the ability to raise thoughts against subversive ideas and the embodiment of high moral rules. Cultural heritage, historical and cultural monuments play an important role in the formation of the spiritual outlook of young people. In the conditions of globalization, bringing up physically and mentally healthy children, creating the best conditions for their happiness and prosperous future has become an important direction of the state policy of the Republic of Uzbekistan.

Mustaqillik sharofati bilan xalqimiz ma'naviy zug'umlardan ozod bo'lib erkin fikrga, milliy tiklanishga yo'l ochildi. Jamiyat ma'naviyatini tiklash va yuksalishini ta'minlovchi ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning yo'nalishlari belgilab olindi.

O'zbekiston hayotidagi o'zgarishlar insonlar ongida ham katta o'zgarishlar qilishni talab etadi. O'tish davrini boshidan kechirayotgan har qanday davlat yangi zamon kishisi tarbiyalash haqida jiddiy qayg'urishi, tabiiy. Demak, O'zbekistonda ham «komil inson» g'oyasida e'tirof etilgan shaxs mos sifatlarini fuqarolarda qaror toptirish vazifasi ko'ndalang turibdi. «Fuqarolik ahloqi»ni bunday tarbiyalash mafkuraviy siyosatning negizini tashkil etadi.

Mustaqillikning dastlabki va eng oliy ne'mati o'zligimizni anglab yetish bo'ldi. O'zligini anglab yetgan tafakkurning birinchi belgisi milliy g'oya, milliy mafkuradan bahramand bo'lishdir. Mamlakatimizdagi tinchlik va barqarorlik milliy mafkura doirasida uchrashi mumkin bo'lgan ichki ixtiloflarning oldini oldi va uni keng miqyosda yoshlar qalbiga kirib borishiga imkon yaratdi. Yoshlar ongi va tafakkurida o'zgarish kuchaygan ekan, ular o'z hayoti va istiqbolini millat hamda mamlakat istiqboli bilan bog'liq ekanligini chuqur his qila boshlaganini anglatadi. Har bir sohada o'zgarishlar, yutuq va muvaffaqiyatlar kun sayin ko'payib, kengayib borayotgan ekan, mafkura sohasida endi ish qolmaydi, hamma narsa o'ylaganimizday davom etib boraveradi, deyish to'g'rimi? Albatta, yo'q. Negaki, dunyoda muallaq bir hududda yashamayotganimiz, atrofimizda turli tizim va tuzumdagi xalqlar va mamlakatlar mavjudligi, mafkuradek nozik ma'naviy jarayonning uzluksiz o'sish va o'zgarishda bo'lishini taqozo etadi. "Dunyoda yoshlar ongi va qalbini egallashga" urinishlar saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, yoshlarimiz tafakkuri, dunyoqarashini shakllantirish masalalariga befarq bo'lmaslik kerakligini nazarda tutmay iloj yo'q. Demak mafkuraviy tahdidning saqlanib qolishi yoshlarni ham o'ylashga undaydi.

“Ey bolam, sening Vataning bitta – barchamizga aziz, betakror mana shu O'zbekiston.

Ota – bobolaringning xoki shu yerda yotibdi. Shu muqaddas zamin seni dunyoga keltirgan, sen uni obod etishing, himoya qilishing shart. Nafaqat sening o'z hayoting, balki senga umid ko'zini tikib turgan ota-onang, opa-singillaring, yosh go'daklar, nuroniy qariyalarimizning hayoti ham ana shu burchingni nechog'liq ado etishingga bog'liq.”

Islom Karimov

Hozirgi davrda inson ongi va qalbini egallash uchun kurash borayotgani hech kimga sir emas. Shuning uchun yot g'oyaviy ta'sirlarga qarshi kurashda uzilishlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bunday sharoitda begona g'oyalarning qo'poruvchi ta'siriga qarshi doimiy va uzluksiz aksil targ'ibotni tashkil etish muhim sanaladi. Chunki bunday mafkuraviy kurashni nafaqat mamlakatimiz ichkarisida, balki xalqaro maydonda ham olib borish talab etiladi.

Har qanday millatning taraqqiyoti jamiyatdagi yoshlar qatlamining milliy g'oya va qadriyatlarga munosabati, uning yoshlar ongiga qanday ta'sir etayotganligiga hamda amaliy faoliyatlariga qanday tarzda tayanishlariga bog'liq. Yoshlar respublikamiz aholisining yarmidan ko'pini tashkil etadi. Shuningdek yoshlarning milliy g'oyani anglashi, ishonch va e'tiqodiga aylanishi, qanday yangi qadriyatlar shakllantirilganligi bilan ham bogliq bo'ladi. Chunki miliy yuya bir tomondan, yoshlarni o'zining obyekti sifatida qarasa, ikkinchi tomondan yoshlar milliy g'oyaning ilg'or rivojlantiruvchilari va kelajak avlodga yetkazuvchilari hisoblanadilar. Uchinchidan, yoshlar qanchalik milliy g'oya bilan qurollangan va uni anglab olgan bo'lsa, jamiyat shunchalik taraqqiyotga erishadi. Bu holat milliy g'oya va yoshlarning o'zaro bogliqligini belgilaydi.

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetishi uchun intilishi, g'ayrat ko'rsatishi, yaxshilik ko'rishi uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishida, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovar bo'lishida, yuksak axloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy-milliy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma'naviy hayot poydevori qo'yiladi va mustahkamlanadi. Oila ahil va totuv bo'lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Oilada tarbiyaning negizlariga asos

solinadi. U bolada shakllanishi lozim bo'lgan barcha insoniy munosabat va fazilatlarni tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi.

Oiladagi ma'naviy muhitni shakllantirishda, farzandlar tarbiyasida barkamolikka erishishda ajdodlardan qolgan buyuk merosni ya'ni, urf-odatlarini, an'ana va qadriyatlarimizni qanchalik oilada, farzandlar ongiga singdirsak yosh avlodni har tomonlama komil inson bo'lib yetishishiga zamin yaratgan bo'lamiz. Bugungi kunimizning, davlat siyosatidagi bu boradagi asosiy vazifalardan, deb tushunmoqlikni taqazo etadi. Zero, bugunning talabiga javob beradigan avlodni tarbiyalash barchamizning zimmamizga yuksak mas'uliyat yuklaydi.

Milliy mafkura - millatni birlashtiruvchi bayroqdir. Hozirgi vaqtda dunyoda ikki qarama-qarshi qutb barham topgan bo'lsada, turli xil maqsad-manfaatlar mavjud bo'lib, bu tortishuvlardan ko'zlangan maqsad - inson, yoshlar qalbini egallashga qaratilgan, ularning ongi, dunyoqarashiga, turli yo'llar bilan ta'sir qilib, o'z maqsadlari yo'lga burishdan iborat. Axborot asri, elektronika asrida mafkura poligonlari yadro poligonlariga nisbatan ko'proq kuchga ega. Bugungi kunda informatsion olamida globallashuv jarayoni kechmoqda. Mafkurasiz odam, jamiyat, davlat o'z yo'lini yo'qotadi. Informatsiya olami globallashuvida komp'yuter, faks, «uyali» telefon, parabolik antena, elektron pochta kabi mo'jizalardan o'z g'arazli maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalanishlari mumkin. Bugungi kunda g'oyani, fikrni taqiq bilan, ma'muriy choralar bilan yengib bo'lmaydi. G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishish mumkin.

Maqsad degani - xalqni, millatni birlashtiruvchi, yo'lga boshlovchi bamisoli bir bayroq. Bu bayroq butun O'zbekiston xalqining ruhini, g'urur-iftixorini, kerak bo'lsa, qudratini, orzu-intilishlarini mujassamlash-tiradigan ulug' kuchdir. Davlatimizning, xalqimizning, el-yurtimizning maqsadi o'zining ulug'vorligi, hayotiyliigi va haqqoniyliigi bilan hammamizni jalb etadigan bo'lmog'i lozim. Toki bu maqsad xalqni - xalq, millatni - millat qila bilsin, qo'limizda yengilmas bir kuchga aylansin. Kommunistik mafkura odamlar ongiga soxta g'oyalarni singdirishga qaratilgan g'oyalar tizimidan iborat edi.

Dunyo tobora globallashib bormoqda, “ommaviy madaniyat” deb nom olgan axloqiy buzuqlik yoshlar qalbini va ongini egallashga urinmoqda, qolaversa diniy aqidaparastlik, millatchilik, terrorizm, OITS, giyohvandlik singari illatlar yoshlarni bizdan tortib olishga ularni manqurt darajasiga yetkazishga harakat qilmoqda. Buning uchun, eng avvalo, yoshlarda o'z ma'naviy qiyofasini boyitishga imkon beradigan sog'lom ehtiyojni shakllantirish zarur. Chunki sog'lom ma'naviy ehtiyoj inson qalbini nurga, yaxshilikka, ezgulikka to'ldiruvchi, uning yomon illatlardan himoya qiluvchi vosita hisoblanadi.

Yoshlar ma'naviyati dabdurustdan shakllanadigan hodisa emas. Uning o'z evolyutsion yo'li mavjud. Yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda ma'naviy meros madaniy boyliklar, tarixiy va madaniy yodgorliklar muhim o'rin egallaydi. Qolaversa diniy va dunyoviy bilimlar, millatning xarakteri, uning salohiyati – bularning bari yoshlarning ma'naviy dunyoqarashida muhim, hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Farzandlarni ma'naviyatli qilib tarbiyalash ota – onaning birinchi navbatdagi vazifasidir. Yusuf Xos Xojib aytadiki, oilaviy tarbiya – bolalarning axloqiy qiyofasini shakllantirishda eng asosiy narsadir. “Mabodo bolalarning xulq – atvori yomon bo'lsa, bunda gap bolada emas, ota aybdor”. Shu bois ham oilalar bilan hamkorlikni yanada jonlantirish, birgalikda amaliy ishlar bilan ko'proq shug'ullanishimiz lozim. Chunki jamoat va nodavlat tashkilotlari, oila, mahalla, ta'lim – tarbiya maskanlari, diniy idoralar xodimlari hamkorligini yo'lga qo'yish yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda o'zining ijobiy samarasini berishi shubhasiz.

Tarbiya jarayonida yoshlarni kim edigu kim bo'ldik, degan savolga javob berishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki “inson o'zligini anglagani, nasl-nasabini chuqurroq bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg'usi ildiz otib, ulg'aya boradi”, deydi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov va inson qalbiga yo'l avvalo ta'lim – tarbiyadan boshlanadi, deb hisoblagan. Shuning uchun ham mamlakatimizda bu borada ulkan ishlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda yon-atrofda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi. Hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masala bo'lib qolmoqda. Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Buning uchun yoshlar bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak.

Tarbiya jarayonida nuqsonlarga yo'l qo'ymaslik uchun ota-onalar ko'proq vaqtlarini bolalarga bag'ishlashi, kundalik hayotda bo'lib turadigan kamchiliklarni to'g'ri oqilona tushuntirish, uning xatolarini kechirish va unga to'g'ri yo'lga solish ota-onaning asosiy vazifasidir. Ota-ona bolasini bo'sh vaqtini unumli foydalanishini va uning kelajagini ta'minlash uchun shart – sharoit yaratishi lozim. Ota-ona o'z tinchini o'ylab farzandiga pul berib, uni internet kafelarga borib yomon yo'lga kirib qolganlarini o'zlari bilmay qolmoqdalar.

Mamlakatda ham jismonan, ham ma'nan sog'lom farzandlarni voyaga yetkazish, ularning baxtu saodati, farovon kelajagi uchun hech kimdan kam bo'lmaydigan shart-sharoit yaratish O'zbekiston Respublikasi davlati siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib kelmoqda. Shu ma'noda, mobil aloqa vositalari, telekommunikatsiya imkoniyatlardan oqilona va to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyatga ega. Shu tariqa farzandlarimizning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, milliy o'zligimiz, azaliy qadriyatlarimizga yot va begona xurujlar, yoshlarimizning ongi va qalbini egallashga qaratilgan har qanday intilishlarga doimo hushyor va ogoh bo'lish vazifasi har bir insonning burchidir.

JAMIYAT VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING ROLI

Najmiddinova Gulnora Najmiddin qizi

Navoiy davlat universiteti doktranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14305115>

Annotatsiya. Ushbu maqola Sun'iy Intellectning ushbu sohalaridagi ko'p qirralik rolini, uning foydalari, muammolari va kelajakdagi imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Jamiyatda Sun'iy Intellect samaradorlikni oshiradi, tibbiy yordamni bashoratli tahlillar orqali optimallashtiradi va ekologik muammolarni hal qilish orqali barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, algoritmik tarafdashlik va ma'lumotlar maxfiyligi kabi axloqiy muammolar kuchli tartibga solish tizimlariga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim, ma'lumotlar maxfiyligi, monitoring, robototexnika, muloqot, ma'lumot xafsizligi.

Аннотация. В этой статье рассматривается многогранная роль искусственного интеллекта в этих областях, его преимущества, проблемы и будущие возможности. В обществе искусственный интеллект повышает эффективность, оптимизирует медицинское обслуживание с помощью прогнозного анализа и укрепляет устойчивость за счет решения экологических проблем. Однако этические проблемы, такие как предвзятость алгоритмов и конфиденциальность данных, подчеркивают необходимость более сильных систем регулирования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, конфиденциальность данных, мониторинг, робототехника, коммуникация, информационная безопасность.

Abstract. This article examines the role of Artificial Intelligence in these areas of versatility, its benefits, problems and future possibilities. In society, artificial intelligence increases efficiency, optimizes medical care through predictive analysis, and strengthens sustainability by addressing environmental issues. At the same time, ethical problems such as algorithmic bias and data privacy emphasize the need for strong regulatory systems.

Keywords: artificial intelligence, education, data privacy, monitoring, robotics, communication, information frustration.

Sun'iy Intellect zamonaviy texnologik taraqqiyotning asosiy ustuni sifatida maydonga chiqib, turli sohalarida an'anaviy yondashuvlarni tubdan o'zgartiruvchi qobiliyatlarini namoyon etmoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, murakkab naqshlarni aniqlash va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lgan Sun'iy Intellect global miqyosda iqtisodiyot, tibbiyot, qishloq xo'jaligi kabi ko'plab sohalarida yangi imkoniyatlar yaratmoqda.¹¹⁵ Mashinani o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va kompyuterli tasvir sohasidagi yutuqlar tufayli Sun'iy Intellect nazariy tushunchalardan amaliy echimlarga o'tib, dolzarb jamiyat muammolarini hal etishga xizmat qilmoqda.

Ushbu maqola Sun'iy Intellectning jamiyat rivoji va ta'limdagi ikki tomonlama rolini har tomonlama o'rganadi. Uning iqtisodiy rivojlanish, sog'liqni saqlashni optimallashtirish va barqarorlikka qo'shayotgan hissasini, shuningdek, ta'limdagi oqibatlarini ko'rib chiqish orqali

¹¹⁵ Aghaziarati, A. (2023). Artificial intelligence in education: investigating teacher attitudes. Aitechbesosci, 1(1), 35–42. <https://doi.org/10.61838/kman.aitech.1.1.6>

muhoqama Sun'iy Intellektning transformatsion salohiyatini ta'kidlaydi, shu bilan birga uning qabul qilinishida duch kelinadigan axloqiy va logistik qiyinchiliklarni yoritadi.¹¹⁶

Moslashuvchan o'quv tizimlari talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan mazmunni taqdim etsa, Sun'iy Intellekt quvvatlangan boshqaruv vositalari o'qituvchilarning ish yukini kamaytiradi. Nogiron talabalar va ijtimoiy jihatdan noqulay ahvoldagi guruhlar uchun yordamchi texnologiyalar teng imkoniyatlarni ta'minlaydi. Bundan tashqari, Sun'iy Intellekt o'qituvchilarni Sun'iy Intellekt boshqaruvchi ishchi kuchida zarur bo'lgan muhim ko'nikmalar bilan ta'minlaydi.

Ta'limda Sun'iy Intellektning an'anaviy pedagogik paradigmalariga ta'siri ayniqsa e'tiborga loyiq. Aqlli repetitorlik tizimlari, moslashuvchan o'quv platformalari va virtual hamda kengaytirilgan haqiqat kabi immersiv texnologiyalar integratsiyasi orqali Sun'iy Intellekt o'qituvchilar mazmunni qanday yetkazishini va o'qituvchilar material bilan qanday shug'ullanishini qayta belgiladi. Ushbu innovatsiyalar xilma-xil o'quv ehtiyojlarini qondiradi va geografik hamda ijtimoiy-iqtisodiy to'siqlarni yengib o'tadigan inklyuziv va qulay ta'lim muhitini shakllantiradi. Biroq, bu transformatsiya tenglikni ta'minlash uchun barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Biroq, Sun'iy Intellektni joriy etishda axloqiy muammolar, raqamli tafovut va an'anaviy tizimlar qarshiligi kabi qiyinchiliklar mavjud. Tibbiyot va ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatli misollar mas'uliyatli ravishda tatbiq qilinganda Sun'iy Intellekt ulkan o'zgarishlarni amalga oshirishga qodir ekanini ko'rsatadi. Kelajak yo'nalishlari global hamkorlikning ahamiyatini, axloqiy Sun'iy Intellekt boshqaruvini va tengsizlikni bartaraf etish uchun raqamli infratuzilma bo'yicha investitsiyalar zarurligini ta'kidlaydi.

Ushbu muammolarni hal qilish va siyosatchilar, o'qituvchilar hamda texnologlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish orqali Sun'iy Intellektni jamiyat innovatsiyalari va ta'lim adolatligini qo'llab-quvvatlovchi katalizator sifatida qo'llash mumkin. Sun'iy Intellekt texnologiyalari jamiyat va ta'limda inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, oldinga siljish va innovatsiyalar uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Jamiyatda Sun'iy Intellekt iqtisodiy ishlab chiqarish, sog'liqni saqlashni optimallashtirish va atrof-muhitni saqlashni ta'minlaydi. Ta'limda esa Sun'iy Intellekt shaxsiylashtirilgan o'qishni ta'minlaydi, ma'muriy vazifalarni yengillashtiradi va inklyuzivlikni rag'batlantiradi. Biroq, etik muammolar, raqamli bo'shliq va o'zgarishlarga qarshilik kabi muammolarni hal qilish Sun'iy Intellektning to'liq imkoniyatlariga erishish uchun zarur. Sog'liqni saqlash va ta'limdagi misollar Sun'iy Intellektni mas'uliyatli joriy etish orqali aniq foydalar keltirish mumkinligini ko'rsatadi. Sun'iy Intellektning kelajagi siyosatchilar, o'qituvchilar va texnologlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishda, etik tizimlar yaratishda va kirish imkoniyatlaridagi tafovutlarni bartaraf etishda yotadi. Inklyuzivlik va barqarorlikka e'tibor qaratish orqali Sun'iy Intellekt global rivojlanishga turtki bo'lib, barcha uchun teng imkoniyatlar taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aghaziarati, A. (2023). *Artificial intelligence in education: investigating teacher attitudes*. Aitechbesosci, 1(1), 35–42. <https://doi.org/10.61838/kman.aitech.1.1.6>
2. Najmiddinova M.N. Najmiddinova G. N. “PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR IMPROVING STUDENT KNOWLEDGE WITH THE HELP OF ARTIFICIAL

INTELLIGENCE ” INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
www.wordlyknowledge.uz, Volume: 2, Issue: 1, 2023

3. Yu, W., & Sup, P. (2021). *Artificial intelligence for the development of university education management*. *Frontiers in Educational Research*, 4(1). <https://doi.org/10.25236/fer.2021.040120>
4. Najmiddinova M.N, Najmiddinova S.N. “WAYS TO ORGANIZE THE ACTIVITIES OF TEACHERS IN THE PROCESS OF DISTANCE Education” Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 5, May 2022 SJIF 2022 = 8.179
5. Najmiddinova M.N. “PRACTICAL BASIS OF THE PROBLEM OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGH EDUCATION SYSTEM” International Conference on Sustainable Development and Economics June 24-25.
6. Yiğitcanlar, T., et al. (2020). *Contributions and risks of artificial intelligence (AI) in building smarter cities*. *Energies*, 13(6), 1473. <https://doi.org/10.3390/en13061473>
7. Najmiddinova Gulnora Najmiddin qizi, “OLIY TA’LIM TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MEKANIZMLARI”, 381-386 betlar. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. 4-jild, 7-son (<https://scienceproblems.uz>). TOHIKEHT-2024
8. Puspitaningsih, S., et al. (2022). *The role of artificial intelligence in children's education*. *Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/kss.v7i19.12483>

Ekologik ta'lim – maktab o'quvchilari ekologik madaniyatini shakllantirishning pirovard maqsadi

Azamova Sitora Ayonovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

+99897 240 96 98 azamovasitora04@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14330069>

Annotatsiya. Bugungi kunda ekologik inqirozning oldini olish va jamiyatda ekologik xavfsizlikni ta'minlash aholining ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning ekologik-huquqiy ta'lim-tarbiyasi, madaniyati va ma'naviyatini hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Maqolada ekologik ta'lim maktab o'quvchilari ekologik madaniyatini shakllantirishning birlamchi va asosiy maqsadi ekanligi haqida fikr bildirilgan. Globallashuv sharoitida ekologik madaniyatni rivojlantirish va shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ekologiya, ekologik ta'lim, ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik xavfsizlik, ekologik shaxs, taraqqiyot, konferensiya, globallashuv.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ-КОНЕЧНАЯ ЦЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Сегодня предупреждение экологического кризиса и обеспечение экологической безопасности в обществе является одним из определяющих факторов эколого-правового воспитания, культуры и духовности населения, особенно подрастающего поколения. В статье высказывается мнение, что экологическое воспитание является первоочередной и основной целью формирования экологической культуры школьников. В условиях глобализации актуальное значение приобретает развитие и формирование экологической культуры.

Ключевые слова: экология, экологическое образование, экологическое сознание, экологическая культура, экологическая безопасность, экологическая личность, прогресс, конференция, глобализация.

ENVIRONMENTAL EDUCATION IS THE ULTIMATE GOAL OF THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF SCHOOLCHILDREN

Annotation. Today, preventing the environmental crisis and ensuring environmental safety in society is one of the determining factors of environmental and legal education, culture and spirituality of the population, especially the younger generation. The article expresses the opinion that environmental education is the primary and main goal of the formation of ecological culture of schoolchildren. In the context of globalization, the development and formation of ecological culture is of urgent importance.

Keywords: ecology, environmental education, environmental awareness, environmental culture, environmental safety, environmental personality, progress, conference, globalization.

Tabiat murakkab tizimdan iborat bo‘lib, inson va jamiyat uning xosilasidir. Inson tabiatning havo, suv, oziq-ovqat, mineral, yoqilg‘i xom ashyolarini oladi va o‘z ehtiyojlarini qondiradi va unga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Natijada tabiat uchun yot bo‘lgan yangi obyekt vujudga keladi. Inson aql-idroki va mehnati tufayli yuzaga kelgan bunday antropogen landshaftlar atrof – muhitga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Yer yuzida aholi sonining keskin o‘sib borishi, fan-texnikaning shiddatli taraqqiyoti, tabiiy resurslardan imkon qadar ko‘proq foydalanish va shu bilan jamiyat taraqqiyotini tezlatishni taqozo qiladi. Natijada tabiat va inson o‘rtasidagi o‘zaro munosabat qonunlari buziladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev bu haqida “Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma‘muriy yo‘l bilan hal etib bo‘lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin.” degan edi. [1,392].

Globalashuv sharoitida ekologiya, atrof-muhitni muxofaza qilish, tabiiy resurslaridan tizimli va tartibli foydalanish, shuningdek yangi innovatsion loyihalarni yaratish va tadbiq etish bugungi kunning eng muhim va dolzarb muammolaridan biridir. Hozirgi kunda yer sharining turli mintaqalarida yuz berayotgan ekologik tangliklar tabiatga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish va unga ko‘proq e‘tibor qaratish lozimligini anglatadi. Yurtimizda yosh avlodni jismonan va sog‘lom o‘sishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ammo sog‘lom turmush tarzini shakllantirishni barqaror ekologik muhitsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Atrof-muhitning tozaligi bolalarning sog‘lom va yetuk voyaga yetishining asosiy omilidir. Hozirgi kundagi ekologik muammolar, ekologik muhitning ahvoli, bolalardagi kamqonlik, turli yuqumli kasalliklar, allergiya, nuqsonli tug‘ilishlar ekologiyaaning ta‘siri haqidagi adabiyotlarni o‘rganib chiqish, zamonaviy pedagogik izlanishlarni tahlil qilish va ular asosida yangi metodlarni ishlab chiqish bolalarda yoshlikdanoq ekologik tarbiyaga bo‘lgan ehtiyojni oshirib bormoqda .

Yosh avlodni atrof-muhitni oqilona boshqarishga, tabiiy resurslarga mas‘uliyatli munosabatda bo‘lishga tayyorlash tizimida maktab muhim o‘rin tutadi, bu esa insonni tabiiy va ijtimoiy muhit haqidagi bilimlar bilan boyitish, tanishtirishning boshlang‘ich bosqichi sifatida qaralishi mumkin. Uni dunyoning yaxlit tasviri bilan, dunyoga ilmiy asoslangan, axloqiy va estetik munosabatni shakllantiradi. Ekologik tarbiya axloqiy tarbiyaning ajralmas qismidir. Demak, ekologik tarbiya deganda ekologik ong va xulq-atvorning tabiat bilan uyg‘unligi birligi tushunilishi kerak. Ekologik ongni, madaniyatni shakllantirishda nazariy ekologik bilimlarni berish bilan bir qatorda, madaniy-ma‘rifiy ishlarning barcha samarali shakllari va uslublaridan, jumladan: ommaviy axborot vositalaridan, og‘zaki, ko‘rgazmali va texnika vositalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki, ekologik targ‘ibot aholining muayyan toifalari ongiga ta‘sir etib qolmay, balki bog‘cha yoshidagi boladan tortib, aholining barcha qatlamlarini qamrab olishi, hammaga tushunarli, ko‘rgazmali va oshkora bo‘lishi lozim. Tabiat, yer, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy resurslar haqida xabarlar berish bilan yosh avlod ongida tabiatga nisbatan mehr uyg‘otib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish borasida ekologik ta‘lim - tarbiya beshi muhimligini uqtirish lozim. «Ekologik tarbiya inson tarbiyasining boshqa turlari bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, aholi ayniqsa, yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi». [2, 7]

Ekologik muammo taraqqiyot, xavfsizlik, aholining turmushi va bevosita odamlar hayotining davomiyligiga ta‘sir ko‘rsatib, ayniqsa aholining eng yosh qismi bo‘lgan bolalar hayotiga katta xavf soladi. Ma‘lumki, ifloslangan, zaxarlangan atrof –muhit birinchi navbatda hali yosh, endi rivojlanib shakillanib borayotgan organizmga katta ta‘sir ko‘rsatadi, uning fiziologik va ruhiy rivojlanish holatiga ham ta‘sir etmay qolmaydi. Oxirgi yuz yillikda

respublikamiz ekologik tizimiga katta sa'lbiiy ta'sir yetkazildi, ajdodlarimizning tabiatdan foydalanish borasidagi xalq udumlari va an'anaviy odob-axloq qoidalari unitib yuborildi. Xalqimiz boy ekologik madaniyatga ega. Asrlar davomida shakllanib kelgan boy milliy ma'naviy qadriyatlarimiz va merosimiz shundan dalolat berdiki, ota –bobolarimiz, ajdodlarimiz ona zaminga o'zgacha munosabatda bo'lib suv, tuproq, havoni qadrlaganlar. Atrof-muhitni, uyni, mahallani, ko'cha-kuyni, shahar, qishloq, ovullarini, bozorlarni, ariqlarni, hovuzlarni, toza, saronjom-sarishta tutganlar. Boshqacha aytganda, ekologik ma'naviyatga, ekologik, qoida va mezonlarga to'la amal qilganlar. Oilada farzand tug'lsa, unga atab daraxt ekilgan. Tirik jonivorlarga ozor yetkazilmagan. Ma'lumki hozirgi zamon fan texnikasining jadal rivojlanishi tabiiy muhitga sal'biy ta'sir ko'rsatadi. Natijada murakkab ekologik muammolar kelib chiqdi. Ayniqsa hozirgi paytda oilada ekologik omil va talablarga asoslanib sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalalari muhim kasb etmoqda. Bizning nazarimizda, oila – oila a'zolari o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, unga rioya qilish va targ'ib qilish, zararli odatlarni oldini olish, toza musoffo tabiiy muhitni qaror toptirishning kichik yorqin modeli hisoblanadi. Oila a'zolarining munosabati, xo'jalik yuritish uslubi, tartib qoidalari va odat ko'nik-malari oilaning qadriyatlarini belgilaydi. Ko'p mingyillik jamiyatimiz tarixi shundan dalolat berdiki oilada ma'naviy–ekologik qadriyatlarga va uning qaror topishiga katta e'tibor berilgan. Bola, asosan, oilada o'sib-ulg'ayadi, rivojlanadi, o'z his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini nazorat qilishni o'rganadi. Ota-onalar bolaning kayfiyati, ahvoli va xulqi yashayotgan sharoitga bog'liq bo'lishini yaxshi bilishi kerak. Shu bilan birga, farzandlariga sog'lom bo'lish uchun gigiyena qoidalariga rioya qilish shartligini uqtirib borishlari lozim. Bu esa oilada sog'lom turmush tarzining shakllanishiga olib keladi. Bolalarni yoshligidan hayotga qiziqish va mehrni uyg'otishda ota-onaning tutgan o'rni beqiyos. Bola ko'p vaqtini uyda o'tkazadi. Shunday ekan, ota onaning farzandiga ozodalik, saranjom-sarishtalik, nima yaxshiyu, nima yomonligini, o'rgatib borishi, hovlini supurish, o'simliklar-u jonivorlarga o'z vaqtida qarab, ularni parvarishlab o'stirish va e'zozlash ruhida tarbiyalashi muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Ekologik madaniyat axloqiy burch va qonun ustuvorligiga muvofiq ma'suliyatli xatti harakatlar va faoliyatga tayyorgarlikda namoyon bo'ladi.

Ekologik ongning shakllanishiga ekologik bilim va e'tiqodlar ta'sir ko'rsatadi. Tabiat tarixi darslarida ekologik g'oyalar shakllanadi. Respublikamizda ham atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'lim-tarbiya berishning pedagogik tizimini takomillashtirish bo'yicha universal modellarni ishlab chiqish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2019 yil 27 mayda “O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 434-sonli Qarori tasdiqlangan bo'lib, ushbu qarorning 3-bobida ta'lim tizimida ekologik ta'limni takomillashtirish lozimligi bayon etiladi. [3, 17] Ekologik tarbiya, ekologik ta'lim, ekologik madaniyat tushunchalariga ko'plab qarashlar mavjud bo'lib, olim F.R.Qodirova tomonidan ekologik ta'lim va tarbiyaga shunday ta'rif beriladi: “Ekologik ta'lim va tarbiya – bu insonni tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq-odob yuzasidan xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko'paytirish, bog'u-rog'lar, gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir”. [4, 59]

Mavzuning turli jihatlarini jumladan, ekologik muammolarning umumsayyoraviy tus olishi B.Omonov, G.Ochilova, A.Qo'ldoshev, Z.Akromov,

Z.Kenjaye, A.Berdimuratova, globallashuv jarayonlarining ekologik sohaga ta'siri F.Qilichev, A.Aymatov, ekologik soha bilan bog'liq ilmiy-falsafiy muammolar U.Abilov, H.Ahmedov, M.Baxodirov, A.Zikirayev, M.Mamanazarov, O.Mannopova, S.Mamashokirov, A.Nig'matov, S.Sanginov, E.Usmonov, U.Xo'janazarov, J.T.Xolmo'minov, O.Qosimov, O'.Tilavov, M.Bahodirov, S.Davletov, S.Kamalov, R.I.Mamatqulov, E.S.Hoshimova va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ekologik ta'lim-tarbiya umumiy ta'lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo'lib, maktabda barcha fanlarni o'qitishda amalga oshirilishi ko'zda tutiladi. Ekologik ta'lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlarni yashab turgan tabiatimiz boyliklarini tejab-tergashga, uni muhofaza qilishga o'rgata boriladi. Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifa va maqsadlari insonni tabiat bilan va unda sodir bo'layotgan voqealar bilan qiziqitirish, inson, tabiat o'rtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, yechish yo'llari, chora-tadbirlarini topish yetarli ekologik bilimlarga ega bo'lgan holda atrof muhit muhofazasini amalga oshirishdir. «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasida «...barcha turdagi ta'lim muassasalarida ekologiya o'quvining majburiyigi» qayd etib o'tilgan. [6, 5]. Ekologik ta'lim tarbiyaning eng asosiy vazifalaridan biri- ekologiya fani sohasidagi bilimlarni yoshlarga tushuntirish va ma'rifat ishlarini rivojlantirishdir. Bu atrof muhitni asrab avaylash, tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabat, jonli va jonsiz tabiiy muhit o'rtasidagi bir butun yaxlitlikni tushunishni shakllantirishni taqozo etadi. Inson tabiat qo'ynida yashar ekan, uning beminnat saxovati, in'omi va marhamatidan bahramand bo'ladi. Shunday ekan, insonning eng yaqin — do'sti bo'lmish tabiatni ardoqlash va e'zozlash har bir kishining muqaddas va sharaflı burchi bo'lishi lozim. Tabiatni asrab-avaylash, va unga bo'lgan muhabbat inson qalbida yoshlikdan uyg'onadi va davrlar o'tishi bilan shakllanadi. Ekologik ta'limning bosh maqsadi aholining barcha qatlamlarida, jumladan, maktabgacha va maktab ta'limida, shuningdek kollej, texnikum va litsey o'quvchilari, oliy ta'lim muassasalari va oliy ta'limdan keyingi ta'lim jarayonlarida atrof-muhitni asrash muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik munosabatlar globallashgani tufayli tabiatni muhofaza qilish masalasi umumjahon ishiga aylandi. Masalan, 2021 yilning 22-23 aprel kunlari AQSH tashabbusi bilan jahon mamlakatlarining iqlim o'zgarishiga qarshi kurash borasidagi sa'y-harakatlarini birlashtirish maqsadida o'tkazilgan onlayn-sammitda ayniqsa yorqin namoyon bo'ldi. Tadbirda 40 dan ortiq mamlakatlarning rahbarlari ishtirok etdilar. Unda jahon iqtisodiyotining qariyb yarmini tashkil etuvchi yetakchi davlatlar iqlimdagi o'zgarishlarga qarshi hamkorlikda kurashishga kelishib oldilar. Bundan tashqari, AQSH iqlimdagi salbiy o'zgarishlarning oldini olish maqsadida 2030 yilgacha atmosferaga zararli chiqindilar chiqarishni 2 martaga qisqartirishini, 2050 yilgacha esa umuman to'xtatishini ma'lum qildi. Xitoy esa 2026 yildan boshlab ko'mir iste'molini qisqartirishni boshlashini ta'kidladi. [7,2].

Xulosa. qilib aytganda Ekologik madaniyatning shakllanishi-ekologik ong va tushunchasi shakllanishi bo'lib, atroh-muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lishdir. Ekologik madaniyatning asosiy g'oyasi-inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik moddiy tomondan emas, balki ma'naviy jihatdan bo'lishi kerak. Ekologik madaniyat tarixi yoshlarni ona Vatanga muhabbat, o'tmish ajdodlarning merosiga hurmat ruhida tarbiyalashning muhim vositasi hamda usuli hisoblanadi. Darhaqiqat, nemis olimi V.Derngols ta'kidlaganidek: «Ekologik madaniyatni tarbiyalash – inson

mavjudligining shartidir» [10, 213]. Tabiatga zarar bermaslik va global o'ylash har bir insonning burchi bo'lishi lozim. Yerdagi abadiy hayot borishi uchun insoniyat o'zi yashaydigan yerni doimo asrashi, qayta yashartirishi va ekologik madaniyatni rivojlantirishi zarur. Ekologik tarbiya bolaning yoshligida to'g'ri berib borilishi bugungi kunda asosiy vazifaga aylanib bormoqda. Ta'lim muassasalarida berilayotgan ta'lim-tarbiya bilan birgalikda ekologik ongni rivojlantirib borish juda to'g'ri va dolzarb bo'lgan muammoning yechimi deyishimiz mumkin. Ekologik ta'limning bosh maqsadi – “ekologik shaxsni” shakllantirishdan iborat. Faqatgina “ekologik shaxs” tabiatni bus-butun kelajak avlodlarga yetkazishni ta'minlay oladi. Ekologik shaxs sifatida takomillashmaslik tabiatga tinimsiz zarar berishda davom etishning amaliy natijasidir. Ularning tafakkurida barcha ne'matlar inson uchun degan tushuncha ustunlik qiladi. “Ekologik shaxs” esa, tabiatni asrash evaziga tabiat insonga o'z ne'matlarini in'om etishini tushunib yetadi. Ekologik madaniyat shakllanishida ta'lim-tarbiyaning funksiyasi nimaga yo'naltirilgani, maqsadlari nima ekanligini aniq aks ettirishi kerak. O'z mohiyatiga ko'ra bu funktsiya kompleks xarakterga ega bo'lib, ayni paytda, tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish yo'nalishlarini uygunlashtirgan holda qamrab olishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi – Toshkent: O'zbekiston,
2. 2021. – 392 b.
3. Mustafoyev S. Ekologik tarbiya – milliy va umuminsoniy qadriyatlar
4. ruhida tarbiyalashning ajralmas qismi. // Fuqarolik jamiyati. T.: - 2018. № 1. – 7 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi “O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 434-sonli Qarori.
6. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika.// 5111800 - Maktabgacha ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2019.
7. Марар.О.И.Экологическая культура в современном российском обществе. Автореферат дис.доктора социологических наук. – Москва, 2012. – 41 с.
8. . «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
9. <https://lex.uz/docs/-107115>.
10. Iqlim bo'yicha xalqaro sammit o'z ishini boshladi.// <https://ittiloot.com>, 2021, 23 aprel
11. Kamoliddin, A., & Iskandar, M. (2020). Geochemical barriers in irrigated soils and the impact of them on plants. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(3), 3082-3089
12. Karimov I.A. —O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent —O'zbekiston, 1997 yil, 315 bet.
13. Dernqolts V. Berlin. 1975. WWW. Neture. P. 213.
14. Ziyomuxamedov B. Ekologiya va ma'naviyat. – T., 1997. – B. 4
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi “O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 434-sonli Qarori.
16. Azamova.S.A. Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik tarbiyaning samarali yo'llari va bosqichlari // FarDu Ilmiy xabarlar.2023.- №6-B. 223-227.
17. Azamova.S.A. Ekologik globallashtirish sharoitida ekologik tarbiyaga bo'lgan ehtiyojning

- ustuvor vazifaga aylanishi. // NamDu Ilmiy axborotnomasi. 2023.- №5-B. 96-992.
18. Azamova.S.A. Ekologik tarbiya – maktab o‘quvchilari ekologik ongini yuksaltirishning muhim ko‘rsatkichi. // Ilm sarchashmalari. 2024.- №2.- B. 93-96.
19. Azamova.S.A. Ekologik globalashuv sharoitida o‘quvchilar ekologik madaniyatini shakllantirishning nazariy-metodologik masalalari. // ADPI Ilmiy xabarnomasi.2024.- №1.- B. 38-41.

HOW LEADERSHIP STYLES SHAPE ORGANIZATIONAL SUCCESS

Baburbek Reyimberdiyev

PhD student and assistant lecturer at TSUE

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14355543>

Abstract. *This study explores the connection between leadership styles and how organizations perform. Leadership greatly influences the direction, culture, and success of an organization. By reviewing research and evidence, the study looks at different leadership styles such as transformational, transactional, charismatic, democratic, autocratic, and laissez-faire. It examines their characteristics, strengths, weaknesses, and how they affect employee motivation, satisfaction, and productivity. The research also considers how the type of organization and its environment can make some leadership styles more effective than others. It highlights factors like organizational culture, industry trends, and the kind of work being done, which influence the impact of leadership on performance. The study offers practical advice on choosing the right leadership style to improve organizational success and gain a competitive edge. Additionally, the study discusses the role of leadership in addressing modern challenges like globalization, technology, and diverse workforces. It explains how flexible leadership styles can help organizations adapt to these changes and encourage innovation, resilience, and agility. Leadership's role in boosting employee engagement, creating a positive work culture, and shaping a shared vision is also emphasized. Finally, the study examines how leadership development programs can improve leadership skills and positively impact organizational performance. By providing a thorough analysis, it offers useful insights for both researchers and leaders in management to better understand how leadership styles influence organizational success.*

Introduction

Leadership is essential for the success of any organization, as it influences the culture, direction, and performance of a company. Different leadership styles affect how employees feel motivated, how productive they are, and how effective the organization is overall. Understanding these styles and their impact helps leaders guide their teams successfully.

This article explores various leadership styles, such as autocratic, democratic, transformational, transactional, and servant leadership. Each style has its own strengths and weaknesses, which influence employee involvement, decision-making, and workplace culture. By looking at how these styles affect employee satisfaction, retention, and financial performance, we can better understand how leadership shapes an organization's success. The goal is to offer useful ideas for leaders who want to improve their leadership skills and enhance their organization's performance.

Over time, leaders have used different styles, each with unique features. For instance, autocratic leadership focuses on one person making decisions, while democratic leadership encourages collaboration and teamwork.

Leadership styles can have a big impact on how well an organization performs. For example, transformational leaders who inspire and encourage their teams may see higher employee engagement and innovation. Meanwhile, laissez-faire leaders, who take a hands-off approach, may face challenges in providing direction, which can lower productivity and morale.

By understanding how leadership styles influence performance, leaders can adapt to their teams' specific needs and achieve lasting success. This article further examines these styles, their effects on organizational performance, and strategies to help leaders improve in today's fast-changing business world.

Leadership Styles and Their Impact on Organizational Performance

Leadership is a key factor in the success of any organization, influencing employee morale, productivity, and innovation. Different leaders use various styles to guide their teams and achieve goals. These leadership styles play a significant role in shaping workplace culture, efficiency, and overall performance. This thesis explores common leadership styles and their effects on organizational success.

Leadership styles can be grouped into several categories, each with unique traits and approaches. The most common styles include autocratic, democratic, laissez-faire, transformational, transactional, and servant leadership.

- **Autocratic leadership** involves a leader making all decisions, maintaining full control over the organization.
- **Democratic leadership** encourages teamwork and collective decision-making, giving everyone a voice.
- **Laissez-faire leadership** takes a hands-off approach, allowing employees freedom to make decisions and solve problems independently.
- **Transformational leadership** inspires employees through a clear vision and motivates them to exceed expectations.
- **Transactional leadership** focuses on rewards and penalties to manage performance and maintain order.
- **Servant leadership** prioritizes the needs of the team, with leaders supporting and empowering employees.

Each style impacts organizational performance in different ways. Autocratic leadership can be useful in situations requiring quick decisions but may limit creativity and employee input. Democratic leadership promotes teamwork and engagement, leading to higher job satisfaction and commitment.

Laissez-faire leadership provides autonomy but can cause confusion and lack of direction if not managed well. Transformational leadership boosts motivation, innovation, and loyalty by inspiring employees to perform at their best. Transactional leadership is effective for achieving short-term goals but may limit long-term growth and innovation.

Servant leadership, which emphasizes empathy, humility, and support, fosters trust and collaboration. This approach can increase employee satisfaction and create a positive work environment, ultimately improving overall organizational performance.

In conclusion, understanding and adapting leadership styles to the needs of a team and situation is essential for achieving organizational success. Each style has its strengths and weaknesses, and the right approach can create a productive, motivated, and innovative workforce.

The Role of Leadership Styles in Boosting Productivity and Performance

Leadership plays a key role in organizational success, shaping employee motivation, productivity, and overall performance. The way leaders guide and influence their teams—known as their leadership style—has a direct impact on employee engagement and morale, ultimately affecting organizational outcomes. This thesis examines how different leadership styles contribute to productivity and performance in organizations.

Leadership styles represent the approaches leaders use to inspire, motivate, and guide their teams. Common leadership styles include autocratic, democratic, laissez-faire, transformational, transactional, and servant leadership.

Autocratic leadership involves the leader making decisions independently, with limited input from employees. *Democratic leadership* emphasizes shared decision-making, encouraging team participation and creating a sense of ownership. *Laissez-faire leadership* gives employees freedom to make decisions and solve problems with minimal leader involvement. *Transformational leadership* inspires employees with a clear vision, motivating them to exceed expectations through the leader's charisma and encouragement. *Transactional leadership* focuses on rewards and penalties to drive compliance and maintain order. *Servant leadership* prioritizes the needs of employees, empowering them to grow and succeed within a supportive environment.

Each leadership style influences productivity and performance in unique ways. Autocratic leadership can be effective in situations requiring quick decisions or clear direction, but it may lower employee morale by limiting their involvement in decisions. Democratic leadership fosters collaboration, engagement, and innovation by involving employees in decision-making and valuing their contributions, often leading to higher productivity.

Laissez-faire leadership can empower skilled and motivated employees to take initiative and perform well. However, it may lead to confusion or inefficiency in teams that require more guidance and structure. Transformational leadership inspires employees to achieve their best by motivating them with a shared vision and personal encouragement, often resulting in higher productivity and creativity.

Transactional leadership is effective for achieving short-term goals by using rewards and penalties to maintain order and drive performance. However, its focus on rules and compliance may limit creativity and innovation. Servant leadership, with its focus on serving and supporting employees, fosters trust, collaboration, and accountability. This style creates a positive work environment that enhances productivity and supports long-term organizational success.

In conclusion, understanding the impact of different leadership styles is crucial for leaders aiming to drive productivity and performance. By choosing the right approach for their teams and situations, leaders can foster engagement, creativity, and success within their organizations.

Conclusion

Leadership styles, from autocratic to servant leadership, play a key role in shaping organizational culture, motivating employees, and influencing productivity and performance. Each style has its advantages and challenges, but the most successful leaders are those who adapt their style to meet the needs of their team and the situation.

Democratic leadership encourages teamwork and shared responsibility, leading to higher engagement and innovation. Transformational leadership motivates employees to go beyond expectations, driving strong improvements in productivity and achieving organizational goals. Servant leadership focuses on supporting employees, building trust, and fostering collaboration, which enhances productivity and supports long-term success.

On the other hand, styles like autocratic, transactional, and laissez-faire leadership may deliver short-term results but can harm morale, creativity, and long-term performance if not applied thoughtfully. Understanding how leadership styles impact performance is essential for organizations aiming to maximize productivity. By creating environments that support employee

engagement, collaboration, and innovation, organizations can unlock their team’s potential and achieve sustainable success in today’s competitive business world.

REFERENCES

1. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). Improving organizational effectiveness through transformational leadership. Sage Publications.
2. Goleman, D. (2000). Leadership that gets results. *Harvard Business Review*, 78(2), 78-90.
3. Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice*. Sage Publications.
4. Yukl, G. (2012). *Leadership in Organizations*. Pearson Education.
5. Greenleaf, R. K. (2002). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.

TA'LIM MUASSASSALARIDA TA'LIM SIFATI BOSHQARUVINING MAZMUN-MOHİYATI (KREDIT-MODUL TIZIMI MISOLIDA)

Nigora Kurbonova Ne'matovna

TDIU tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14377620>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish orqali ta'lim sifatini boshqarishning mazmun-mohiyati yoritilgan. Kredit-modul tizimi zamonaviy ta'lim jarayonining innovatsion modeli sifatida o'quv jarayonini boshqarish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali hamkorlikni tashkil qilish va ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim o'rin tutadi. Maqolada tizimning asosiy tamoyillari, afzalliklari va amaliy qo'llanilishi, jumladan, o'quv dasturlarini modullarga bo'lish, baholashning shaffofligi va talabalar motivatsiyasini oshirish usullari batafsil ko'rib chiqilgan. Shuningdek, pedagoglar malakasini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati tahlil qilingan. Ushbu maqola ta'lim sifatini oshirish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni o'rganayotgan mutaxassislar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: Kredit-modul tizimi, ta'lim sifati, ta'lim boshqaruvi, modul yondashuvi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, baholash tizimi, talabaga yo'naltirilgan ta'lim, shaffoflik va samaradorlik

KIRISH

Bugungi globallashtirish davrida ta'lim sifati jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimida nafaqat bilim va ko'nikmalarni yetkazish, balki talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, zamonaviy talab va ehtiyojlarga moslashish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish ustuvor vazifalardan sanaladi. Shu ma'noda, kredit-modul tizimi ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Kredit-modul tizimi xalqaro ta'lim standartlariga mos yondashuv bo'lib, o'quv jarayonini talabalarga moslashtirish, samaradorlikni oshirish va ta'lim sifatini shaffof boshqarish imkonini beradi. Ushbu tizim nafaqat ta'lim jarayonining individualizatsiya qilinishini, balki global talablarga javob beruvchi sifatli va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni ham ta'minlaydi. Kredit-modul tizimi mohiyatan o'quv dasturlarini alohida modullarga bo'lish, har bir modulni kredit birliklari asosida baholash va ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirishni ko'zda tutadi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini qat'iy rejalashtirish, nazorat qilish va talabalar uchun qulayliklar yaratishda sezilarli natijalar beradi. Ayniqsa, xalqaro miqyosda tan olingan kredit tizimidan foydalanish O'zbekistonning ta'lim tizimining global hamjamiyat bilan integratsiyasini kuchaytiradi. Modul tizimining joriy etilishi, shuningdek, ta'lim sifati boshqaruvini yangicha darajaga olib chiqib, pedagoglar va talabalarning o'zaro hamkorligini yangi sifat darajasida tashkil etishga imkon beradi. Ushbu maqolada kredit-modul tizimi misolida ta'lim sifati boshqaruvining mazmun-mohiyati, tizimning afzalliklari va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Maqsad - ushbu tizimning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini yoritish va uning rivojlanish istiqbollarini ko'rsatib berishdir.

Kredit-modul tizimining mohiyati va asosiy tamoyillari

Kredit-modul tizimi zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning bilim darajasini aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvdir. Bu tizim ta'lim jarayonini maksimal samaradorlik bilan tashkil etish uchun moslashuvchanlik va shaffoflik tamoyillariga asoslanadi.

Kredit-modul tizimi orqali o'quv jarayoni o'quvchilar ehtiyojlariga mos ravishda tuzatiladi va natijalarga yo'naltirilgan boshqaruv tizimi sifatida amalga oshiriladi.

Ushbu tizimning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. *Talabaga yo'naltirilgan yondashuv*

Kredit-modul tizimi talabalarining o'quv jarayoniga faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan. Tizim doirasida talabalar o'z ta'lim yo'nalishlarini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning mas'uliyatini oshiradi, mustaqil fikrlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabaga yo'naltirilgan yondashuv nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki talabalar motivatsiyasini kuchaytirishga ham xizmat qiladi.

2. *Kredit birliklari*

Kredit birliklari har bir modulning hajmi va murakkabligini baholash vositasi hisoblanadi. Bu birliklar talabalar bilimini xalqaro standartlar asosida baholashga imkon beradi. Kredit birliklari tizimi ta'lim jarayonida bosqichma-bosqich o'zlashtirishni ta'minlaydi va talabaning umumiy natijalariga hissasini aniq ko'rsatadi. Natijada, talabalar o'z yutuqlarini kuzatish va kelgusi o'quv rejalarini rejalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. *Moslashuvchanlik*

Kredit-modul tizimi talabalarga o'z ehtiyojlari, qiziqishlari va malaka darajalariga mos ravishda modullarni tanlash imkoniyatini beradi. Bu yondashuv o'quv jarayonini individuallashtiradi va har bir talabaga o'zining o'quv maqsadlariga erishish yo'nalishida ishlash imkoniyatini taqdim etadi. Moslashuvchanlik tizimi talabalarni ta'lim jarayoniga yanada jalb etishga yordam beradi.

4. *Shaffoflik*

Kredit-modul tizimi ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida oshkoralikni ta'minlaydi. Baholash va yutuqlarni aniqlash jarayoni aniq belgilangan mezonlarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu esa o'quv jarayonini samarali nazorat qilish va sifatni ta'minlash imkonini beradi. Shaffoflik talabalar va pedagoglar o'rtasida o'zaro ishonchni kuchaytiradi va ta'lim muassasalarining obro'sini oshiradi.

Kredit-modul tizimi yuqorida sanab o'tilgan tamoyillar orqali ta'lim jarayonini talabalarining ehtiyojlariga mos ravishda boshqarish va sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimni ta'lim muassasalariga joriy etish raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va xalqaro standartlarga moslashishda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Kredit-modul tizimi orqali ta'lim sifatini boshqarish

Kredit-modul tizimi ta'lim jarayonini zamonaviy talabalar asosida tashkil etish va boshqarishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu tizim ta'lim sifatini oshirish, talabalarining individual ehtiyojlarini qondirish va o'quv jarayonini optimal darajada boshqarishni ta'minlaydi. Kredit-modul tizimi asosida ta'lim sifati boshqaruvi quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

Yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish

Kredit-modul tizimi doirasida o'quv jarayoniga raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar joriy etiladi. Bunday yondashuv nafaqat ta'limning sifatini oshiradi, balki talabalarining bilim olish jarayonini samarali va interaktiv qiladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va talabalar uchun qulay shaklga keltirishga yordam beradi.

Nazorat va monitoring tizimi

Kredit-modul tizimi ta'lim jarayonida talabalar bilimini muntazam ravishda baholash va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Baholash tizimi nafaqat talabalarining natijalarini aniqlash, balki o'quv jarayonining samaradorligini tahlil qilish uchun ham xizmat qiladi. Doimiy monitoring

orqali tizimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularni takomillashtirish imkoniyati yaratiladi.

Individual yondashuv

Kredit-modul tizimi talabalarning qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni taklif qilish imkonini beradi. Har bir talabaga uning o'quv maqsadlariga muvofiq modullarni tanlash imkoniyati beriladi. Bu yondashuv o'quv jarayonini individuallashtirish orqali talabalarning o'zlashtirish darajasini oshiradi va ta'lim samaradorligini ta'minlaydi.

O'qituvchilar malakasini oshirish

Kredit-modul tizimi doirasida pedagoglarning malakasini oshirish alohida ahamiyatga ega. Tizimni muvaffaqiyatli joriy etish uchun o'qituvchilarni yangi metod va texnologiyalarga moslashtirish, ularga doimiy treninglar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Bu nafaqat o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ta'lim jarayonining umumiy sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yuqorida sanab o'tilgan jihatlar kredit-modul tizimining ta'lim sifatini boshqarishdagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu tizimni to'g'ri tashkil etish orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va zamonaviy talablarga javob beruvchi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Kredit-modul tizimining amaliy qo'llanilishi

Kredit-modul tizimi ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etishda muhim o'rin tutadi. Ushbu tizim talabalarning bilim olish jarayonini yaxshilash va natijadorligini oshirishga qaratilgan. Kredit-modul tizimining amaliy qo'llanilishi quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

O'quv dasturlari tuzilishi

Kredit-modul tizimi asosida o'quv dasturlari kichik modullarga bo'linadi. Har bir modul talabaning bilim va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv talabalarning bilim olish jarayonini tizimlashtiradi va o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Kichik modullar o'z ichiga aniq mavzularni oladi, bu esa o'quv jarayonini qulay va tushunarli qiladi.

Baholashning shaffofligi

Modullar bo'yicha talabalarning bilim darajasini aniqlash uchun yakuniy nazorat tizimi joriy etiladi. Ushbu tizim baholash jarayonini shaffof va adolatli qiladi. Har bir modulning natijalari aniq mezonlarga asoslanib baholanadi, bu esa talabaning bilim darajasini to'g'ri aniqlash imkonini beradi. Baholash jarayonidagi shaffoflik talabalarning ishonchini oshiradi va ularga o'z yutuqlarini real baholashga imkon yaratadi.

Talabalar motivatsiyasi

Kredit-modul tizimi talabalar motivatsiyasini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Modullar va kreditlar asosida talabalarning har bir bosqichdagi muvaffaqiyatlari rag'batlantiriladi. Talabalar har bir modulni muvaffaqiyatli yakunlab, o'z yutuqlarini kuzatish va keyingi bosqichlarga o'tish uchun zarur kreditlarni yig'ish imkoniga ega bo'ladi. Bu yondashuv ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Diplom olish jarayoni

Kredit-modul tizimi talabaning umumiy natijalarini baholash va diplom olish jarayonini soddalashtiradi. Talabalarning yig'gan kreditlarining umumiy miqdori ular ta'lim dasturini qanchalik muvaffaqiyatli tugatganini aniqlaydi. Bu esa diplom olish jarayonining shaffofligini ta'minlaydi va talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatiga tayyorlanishini kuchaytiradi. Kredit-modul tizimining ushbu jihatlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va talabalarning

bilim olish jarayonini optimallashtirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu tizimni to‘g‘ri qo‘llash orqali zamonaviy talab va ehtiyojlarga javob beruvchi malakali mutaxassislarni tayyorlashga erishish mumkin.

Xulosa

Kredit-modul tizimi zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu tizim o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida shaffoflikni ta'minlaydi, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida samarali aloqani rivojlantiradi va ta'lim sifatini xalqaro standartlarga mos darajaga olib chiqadi. Kredit-modul tizimi orqali ta'lim jarayonini boshqarish nafaqat talabalarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, balki ularni mustaqil fikrlash va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga o‘rgatish imkonini ham beradi. Tizimning moslashuvchanligi talabalarga o‘z ehtiyoj va qiziqishlariga mos keladigan ta'lim yo‘nalishlarini tanlashga imkon beradi, bu esa o‘zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Kredit-modul tizimi talabalarning muvaffaqiyatlarini bosqichma-bosqich kuzatish va rag‘batlantirish orqali ularning motivatsiyasini oshiradi, bu esa natijada ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Modul tizimining kichik bo‘limlarga bo‘lingan va bosqichma-bosqich o‘zlashtiriladigan tuzilishi ta'lim jarayonini tartibga soladi va uni qulaylashtiradi. Baholash tizimining shaffofligi esa talabalarning bilimlarini aniq va adolatli baholashga imkon beradi, bu esa o‘z navbatida o‘qituvchilar va talabalarning ta'lim jarayoniga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Bundan tashqari, kredit-modul tizimi o‘qituvchilarning malakasini oshirish va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishda ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilarni doimiy ravishda yangi metod va texnologiyalarga moslashtirish tizim samaradorligini oshirishning ajralmas qismidir. Kredit-modul tizimini muvaffaqiyatli joriy etish va samarali qo‘llash uchun infratuzilmani rivojlantirish, o‘qituvchilarni tayyorlash va qo‘shimcha resurslarni ta'minlash kabi omillarga alohida e’tibor qaratish zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonini optimallashtirishda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, kredit-modul tizimi ta'lim sifatini oshirish, talabalar va o‘qituvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish va zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu tizimning keng ko‘lamda joriy etilishi ta'lim muassasalarining global maydonda o‘z o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xalqaro ta'lim tizimidagi kredit-modul tizimining nazariy asoslari. // Pedagogika ilmiy-amaliy jurnali, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha qarori". // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2021.
3. Кларин, М.В. "Инновационные модели в образовании: мировое видение". – Москва: Просвещение, 2018.
4. Сейфуллаев, Б.К. "Кредит-модуль тизимининг педагогик асослари". – Тошкент: Таълим нашриёти, 2019.
5. Bologna Process Implementation Report 2020. European Higher Education Area. // <https://www.ehea.info>
6. UNESCO. "Global Education Monitoring Report". – Parij: UNESCO Publishing, 2021.
7. Anderson, L.W. & Krathwohl, D.R. "A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives". – New York: Longman, 2001.

8. Назаров, К. "Таълимда модул тизимини жорий этишнинг амалиётдаги хусусиятлари". – Ўзбекистон педагогика форуми материаллари, 2022.
9. OECD. "Education at a Glance: OECD Indicators". – Paris: OECD Publishing, 2020.
10. Joriy va yakuniy nazoratni tashkil etish bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish agentligi, 2022.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Rajabova Umidaxon Ulug'bekovna

Osiyo Xalqaro Universiteti magistri “PROFI UNIVERSITY” o'quv uslubiy bo'lim mutaxasssisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14379444>

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiyalar asrida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash yoritilgan. Shunigdek an'anaviy ta'limda o'quvchi-talabalarni zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlari, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlari, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlari asoslangan. Maqolada ta'lim tizimini sifat va samaradorligini oshirishda foydalaniladigan innovatsion texnologiyalardan dars davomida qanday foydalanish usullari haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiya, interaktiv metodlar, innovatsion ta'lim, pedagogik mahorat, an'anaviy ta'lim.

Аннотация. В статье описано использование интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в век цифровых технологий. В таком традиционном образовании оно основано на том, что знания, полученные с помощью современных технологий, учащиеся должны искать самостоятельно, изучать и анализировать их самостоятельно и даже делать собственные выводы. Также в статье представлена информация о том, как использовать инновационные технологии на уроке для повышения качества и эффективности образовательной системы.

Ключевые слова: цифровые технологии, интерактивные методы, инновационное образование, педагогическое мастерство, традиционное образование.

Abstract. The article describes the use of interactive methods, innovative technologies, pedagogical and information technologies in the digital age. In such traditional education, it is based on the fact that students must search for knowledge acquired through modern technology on their own, study and analyze it on their own, and even draw their own conclusions. The article also provides information on how to use innovative technologies in the classroom to improve the quality and efficiency of the educational system.

Keywords: digital technologies, interactive methods, innovative education, pedagogical skills, traditional education.

“...Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”.

Shavkat Mirziyoyev

Muhtaram Prezidentimizning 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risida”gi farmonida 2030-yilgacha erishiladigan maqsadlarning samaradorlik ko'rsatkichlari “Ta'lim tizimi islohotlari” bandi bilan boshlanadi. Ko'rinadiki, millatimizning dunyo tan olgan mamlakatlar qatoridan munosib o'rin egallashida ta'limning ahamiyati beqiyosdir. Bugun ta'lim tizimida milliy va umumbashariy manfaatlar uyg'unlashmoqda, gohida esa bu manfaatlar to'qnash kelmoqda. Boshqaruv kadrlari milliy

manfaatlarning ifodalovchi sifatida milliy manfaatlarimizning umuminsoniy manfaatlar bilan uyg'unligini ta'minlaydi.

Yurtboshimizning mamlakatimiz vorislari bo'lmish yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishishida oila, ota-ona mas'uliyatini oshirishga, umumiy ta'lim va uning uzviy davomi bo'lmish kasb-hunar ta'limi sifatini oshirishga o'g'il-qizlarimizning malakali kadrlar bo'lib yetishishiga jiddiy e'tibor berayotgani bejiz emas. Ta'lim sohasiga hech bir mamlakatda uchramaydigan darajada ko'p mablag'lar ajratilyapti. Maktablarda o'qish, hunar o'rganish uchun yaratilgan sharoitlar hatto rivojlangan davlatlarda ham uchramaydi.

Ilm-fanning oliy maqsadi uning inson farovonligiga, uning atroflicha rivojlanishiga xizmat qilishdir. Shuning uchun ham ilmiy-texnik progress zamonaviy iqtisodiyotning birinchi asosiy muammosidir. Ishlab chiqarish o'ziga ikki yuzdan ortiq sohani qamraydi va o'nlab million har xil tovar ishlab chiqaradi va xizmat ko'rsatadi. Ishlab chiqarishning shunday murakkabligi uning ilm-fan ishlab chiqarish bilan bog'liq holda rivojlanadi. Shuning uchun ham xalq xo'jaligida, jumladan sanoatda ularning jarayonlarini rejalashtirish va boshqarishda ilmiy asoslanganlikning roli tobora oshib boradi. Mamlakatimiz olimlari fundamental va amaliy tadqiqotlar yo'nalishlarida samarali mehnat qilib kelmoqdalar. Hozirgi davrda mamlakat istiqbolini belgilovchi ustuvor yo'nalishlarda davlat byudjetidan katta mablag'lar ajratib, kompleks ilmiy-tadqiqotlar olib berilmoqda. Fanning mamlakat istiqbolidagi roli beqiyos bo'lganligi sababli, uning moddiy-texnik bazasi mustahkamlashga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasida rivojlangan demokratik jamiyatni barpo etishda fan va ilmiy ijodiyotga ajratilgan o'rin kelgusida o'zining ijobiy natijalarini berishiga shak-shubha yo'q.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga juda katta e'tibor qaratilib, ularga har sohada katta imkoniyatlar ochib berilmoqda. Xalqimiz qadimdan ilmga intilgan, qadriyatlarimizni ulug'lagan yoshlar tarbiyasiga katta e'tibor qaratgan buyuk insonlar bo'lishgan. Xozirgi kunda ko'plab kasblar yo'qolib o'rniga yangi zamonaviy kasblar kirib kelmoqda. Bu o'rinda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining, shuningdek bioinjenering, nanotexnologiya, robototexnika, dasturlash sohalarining o'rni beqiyosdir.

Raqamli texnologiyalar asrida ta'lim sifatining oshishida o'qituvchining pedagogik kompetensiyasi rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy texnologiyalarning dars mazmuniga ko'ra tanlanilishi, o'qitilishi, o'rgatilishi, amaliyotga tadbqiq qilinishi innovatsiyalarga

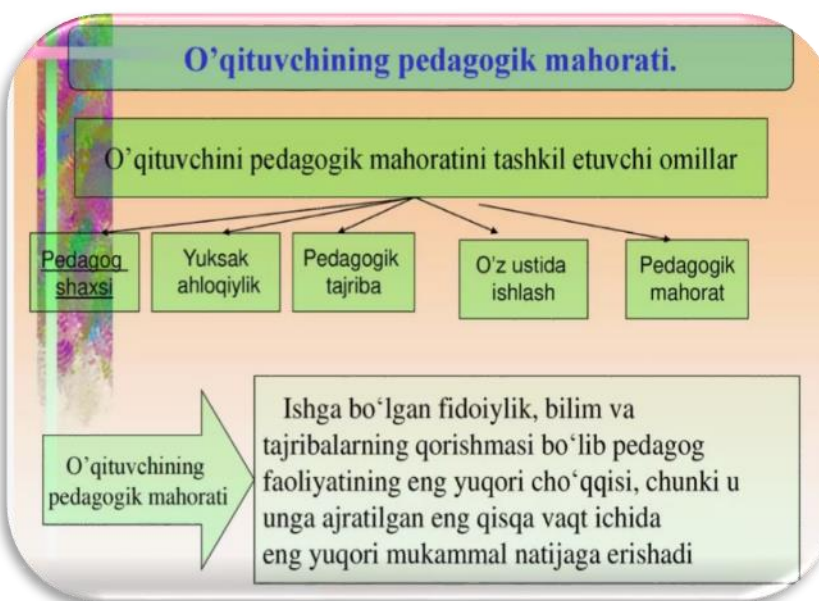
olib keladi bu esa ta'lim samaradorligi kafolati hisoblanadi.

Zamonaviy ta'limning talabi o'quvchilarga imkon qadar ko'proq bilim berish emas, balki ularni o'z-o'zidan o'rganishga, nafaqat bilishga, balki olingan ma'lumotlar bilan ishlay olishga o'rgatishdir. Pedagogik

innovatsiyalar ikkita asosiy yondashuvga asoslanadi: Talabaga yo'naltirilgan

yondashuv o'quv jarayonini har

bir talaba shaxsiga yo'naltirishni nazarda tutadi. Zamonaviy pedagogika har bir o'quvchining

o‘ziga xos tajribasi va xarakterini hisobga olishi, uning individualligi va iste’dodini rivojlantirishi kerak. Ushbu yondashuvni amalga oshirish tanlov tamoyillariga tayanishni o‘z ichiga oladi (talabalar o‘zlari xohlagan sohalarni tanlashlari mumkin), ishonch (o‘qituvchilar tomonidan avtoritar bosimning yo‘qligi), ijodkorlik va muvaffaqiyat, subyektivlik, individuallik va boshqalar.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim muasasalari hamda maktablar zamonaviy laboratoriyalari uchun maxsus sinf xonalari bilan jihozlangandir. Laboratoriya ishi uchun modullarga osongina guruhlanishi mumkin bo‘lgan yagona stollardan foydalanib kelinmoqda. O‘quv xonalari zamonaviy vizualizatsiya vositalari, o‘quv robotlari, mexatronik tizimlar, 3D texnologiyalari va dasturlash imkoniyatlariga ega bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, ushbu innovatsion texnologiyalardan foydalanish maktabgacha muasasasida ta’lim ham muhim o‘rin egallab kelib, tarbiyalanuvchilarning chuqur bilimga ega bo‘lish, yangi g‘oyalar yaratish, erkin fikrlash, so‘z boyligini oshirish bilan samarali natijalarga erishmoqda. Ularning fundamental bilimlar bazasi to‘lib, maktab yoshida yanada bilim olishga, oliy o‘quv yurtida esa ilmiy salohiyatlarini oshirishda zamin bo‘lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Prezident farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>
2. Oliy ta’limda faol va interaktiv ta’lim texnologiyalari (darslarni o‘tkazish shakllari): darslik / komp. T.G.Muxin.-Nijniy Novgorod: NNGASU, 2013.-97 p.
3. Gushchin Yu.V. Oliy ta’limda interfaol o‘qitish usullari // “Dubna” Xalqaro tabiat, jamiyat va inson universitetining psixologik jurnali, 2022. – No 2. – B. 1-18.
1. Imomnazarov M., Eshmuhammedova M. Milliy ma’naviyatimiz asoslari. T.: 2011. – B. 42.
2. Yo‘ldoshev. J.G‘. Usmonov.S. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar.- T.:O‘qituvchi, 2004. – B. 56

Contents / Mundarija

1	Филиппов Олег Александрович, ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВЫЗОВЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	8
2	Abdiraxmonova Guliston Muzaffar qizi, JAMIYAT TARAQQIYOTI BOSQICHLARIDA PEDAGOG-O'QITUVCHILARNING MAQOMI HAMDA SHAXSIY RIVOJLANISHNING TARIXIY VA ZAMONAVIY TAHLILI (O'RTA ASRLAR)	14
3	Maxammatova Marjona, F.X. Aminova, TALIM JARAYONIDA O'QUV TOPSHIRIQLARINI BAJARISHDA KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV	22
4	Abduraxmonov Mirsaid Muzaffarovich, YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY VA AXLOQIY QADRIYATLARI SHAKLLANISHIDA MA'RIFATPARVARLIK MILLIY HARAKATINING O'RNI	24
5	M. Asadov, R.N.Tolibov, OLIY TA'LIM TIZIMINIDA INKLYUZIV TA'LIM	28
6	Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi, KREDIT-MODUL TIZIMIDAN FOYDALANISHNING AFZAL JIHATLARI, QULAYLIK LARI	32
7	Азимова Мушарраф Уткировна, Сариева Балауса Мергенбаевна, ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СРЕДСТВАМИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	36
8	Begmatova Gulshoda, TA'LIMDA HAMKORLIK O'QITISH TEXNOLOGIYASINING DOLZARBLIGI	40
9	Ergashev T., Tillaxodjayeva X.D., "O'RTA OSIYO ULAMOLARINING ILMIY VA MA'RIFIY MEROSI: YOSHLAR TARBIYASIDAGI ROLI VA TA'SIRI"	44
10	U.H. G'ulomov, S.X. Xolikov, UNIVERSITETLARDA BIZNES MATEMATIKA FANINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH	49
11	D.M. Hakimboyeva, M.X. Abdullaeva, YANGI KONSTITUTSIYANING YOSHLAR TARBIYASIGA AHAMIYATI	52
12	Homiyatova Mavluda Amon qizi, OLIY TA'LIM MUASSASASIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARINING TINGLASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH	56
13	M.B. Islamova, ZAMONAVIY PEDAGOGIK TIZIMDA TANQIDIY TAFAKKURNING O'RNI VA AHAMIYATI	59
14	Kamoliddinova Maftuna Xusniddin qizi, MODULLI O'QITISH ORQALI TALABALARDA PEDAGOGIK KOMPITENSIYANI SHAKLLANTIRISH	66
15	Kamolova Aida Alisher qizi, DISKURSIV FAOLIYATDA TASVIRIY VOSITALARNING O'RNI	70
16	Khujaeva Umida Makhmudovna, OCCASIONAL SYNONYMS EXPRESSING HONESTY AND THEIR SEMANTIC STRUCTURE AND MEANINGS	74
17	Kurbanova Maftuna Lazizovna, TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY	77
18	Meyliyeva Nafosat Gulomovna, O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMINI JAHON BAHOLASH STANDARTLARIGA MOSLASHTIRISH (TALIS DASTURI ASOSIDA)	84
19	Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi, O'QUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKURNI NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	89
20	Назирова Л.В., Сулейманова М., РОЛЬ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В УЧЕТЕ СПЕЦИФИКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ВУЗА ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА	92
21	Норов Шухрат Сувонович, ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНЫХ И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ	95
22	Nurova Rohila Ismoil qizi, AUDITORIYADA VA AUDITORIYADAN TASHQARI VAQTDA TALABALAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA TEATR PEDEAGOGIKASINING O'RNI	100
23	Mirzabek Nurullayev, Adiba Rasulova, EQUIPPING STUDENTS FOR TOMORROW'S WORKFORCE	103
24	Qambarova Nasiba Qambarovna, O'SMIRLARDA TARBIYASI QIYINLIK TIPOLOGIYASI VA ULARDAGI MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK USULLARI	106
25	Qambarova Nasiba Qambarovna,, O'SMIR O'QUVCHILARDA O'Z-O'ZINI NAZORAT QILISH IJTIMOY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	109
26	Rahmatullayeva Shalola Mirzohidovna, PROFI UNIVERSITETI – MENING YUTUQLARIM ZAMIRI	114
27	Rashidova Nargiza Rashid qizi, KURSANTLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA TRANSFORMATSION LIDERLIK KOMPETENTLIGINING AHAMIYATI	117
28	Rasulova Maftuna Nasimboy qizi, O'QITUVCHILARNING KASBIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNI TASHKIL ETISHDA KO'P FUNKSIYALI YONDASHUVLAR	120
29	Sanayeva Surayyo Bobonazarovna, OLIY TA'LIM MUASSASASI TARBIYAVIY FAOLIYATI JARAYONIDA TALABALARDA UMUMKASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	123
30	Сайидова Мухаббат Гаффаровна, СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ФАКТОРА КИБЕРПРОСТРАНСТВА ВЛИЯЮЩЕГО НА СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ	129
31	Суннатов Нурали Бекмуродович, Бердиев Нор Орзиевич, ЕДИНСТВО ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ В ИННОВАЦИОННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА	132
32	Тиллаева Зебо Ёрбековна, Асадуллаев Нейматулла Равшан угли, ОПРЕДЕЛЕНИЕ IQ СТУДЕНТОВ	137
33	Turatosheva Sadoqat Raxmatullayevna, Islomov Ozodbek Ikrom o'g'li, OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA BAHOLASH (MUAMMOLAR VA YECHIMLAR)	141
34	Turg'unov Abdumannop Inomjonovich, O'SMIRLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	147
35	Usmonov Abdulla Abdumannopovich, OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINING ILMIY TADQIQOT ISHLARI VA ULARNI O'TKAZISH TARIBI	150
36	Xolmirzayev Nuriddin Abdullayevich, BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA IJTIMOY-MADANIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANISHI	156
37	A.A. Abdiraximov, ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA XODIMLARINI MALAKA OSHIRISH JARAYONLARIDA BOSHQARISHNING TA'LIM AXBOROTINI ALGORITMLASH ASOSLARI	163
38	Abduaxatova Madina Zokir qizi, AYOLLAR TADBIRKORLIGINI MOLİYALASHTIRISHDA KREDITLASH TIZIMINING ROLI VA AHAMIYATI	166
39	Axmedova Manzura Asatovna, MAKTABGACHA YOSH DAGI BOLALARDA AFFEKT XULQ-ATVOR, XATTI-HARAKAT VA EMOTSIONAL HOLATLARNI OLDINI OLISH MEKANIZMLARI	171

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“MODERN TRENDS OF TEACHING IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN
HIGHER EDUCATION: PROSPECTS, PROBLEMS AND SOLUTIONS”, NOVEMBER 29, 2024

40	Bobonazarova N.T., Jurayeva H.Q., GLOBALASHUV SHAROITIDA JAMIYATDA BAG'RIKENGLIK, INSONPARVARLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA BARKAMOL YOSHLARNI TARBIYALASH	174
41	Элмуродова П.Р., ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ	178
42	Ermatov Musojalil Komilovich, TA'LIM SIFATI: INNOVATION YONDASHUV VA MAHORAT KOMPETENSIYALARI	181
43	Guzal Eshchanova, Ulugbek Nulloev, INCREASING QUALITY ASSURANCE IN TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES	186
44	Guzal Eshchanova, Ulugbek Nulloev, Marjona Ulugbekova, DEVELOPING RECEPTIVE AND PRODUCTIVE SKILLS OF STUDENTS AT TECHNICAL UNIVERSITIES	190
45	Гизатулина Ольга Ивановна, МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ	194
46	Ismatillayeva Mahliyo Muzaffar qizi, TA'LIM TIZIMIDA BOOKTRAILER TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH VA UNING AHAMIYATI	200
47	Ismatillayeva Mahliyo Muzaffar qizi, PSIXOLOGIK TRENINGLAR AHAMIYATI VA TRENING O'TKAZISH TARTIBI	205
48	Jabborova Dilafruz Furqatovna, BO'LAJAK PEDAGOGIYALARDA RISKOLOGIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	212
49	Kobilova Makhfuza Sherali kizi, OVERVIEW OF JOURNALISTIC WRITING AND ITS STYLISTIC VARIATIONS	218
50	Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich, DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNING TASHKILY SHAKLLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA LOYIHALASH: UMUMTA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA	221
51	Maxamadjanov Islomjon, SUN'IY INTELEKT ASOSIDA MUSTAQIL ISH TASHKIL QILISH: PEDAGOGIK METODLAR VA YONDASHUVLAR	226
52	Muminov Komiljon Axmatdonovich, TALABALARNING KREATIV KOMPETENSIYALARINI FORSAIT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI	231
53	Narzulloyev Yashin Uchqun o'g'li, BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TYUTORLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA INNOVATION YONDASHUVLAR	235
54	Nurmurodova Munisa Azamat qizi, Sitorabonu, Murodova Bahodir qizi, Raxmatilloyeva Shahzoda Hikmat qizi, UMUMTA'LIM MAKTABLARDA KIMYO FANINI INTERFAOL METODLAR VA CHEMOFFICE DASTURLARI YORDAMIDA TASHKIL ETISH	240
55	Otaqulova Gulgunoy Abdunabi qizi, BO'LAJAK TARBIYACHI-PEDAGOGIYALARNI KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA SIFATLI TA'LIM-TARBIYA BERISHGA O'RGATISH	244
56	Рахимова Дилором Шухратовна, ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК САЛОМАТЛИГИНИНГ ИНДИВИДУАЛ МОДЕЛИНИ ЎРГАНИЛИШИ	247
57	Nodira Raximova, OLIY TA'LIM KONTEKSTIDA TALABALARNING YOZISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELEKT (SI) DASTURLARI (CHATGPT)NING ROLI VA AHAMIYATI	251
58	Raxmatullayeva Anor Qayrullayevna, Asrorova Maftuna Baxtiyor qizi, UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BIOLOGIYA FANINI O'QITISHNING HOZIRGI HOLATI	259
59	Ro'ziyeva Muxlisa Baxodir qizi, Mirzayeva Nargiza Berkinovna, ZARAFSHON VOHASI HUDUDIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARINING SALOHİYATINI OSHIRISHGA QARATILGAN YANGI INNOVATION ISLOHOTLAR	262
60	Сахила Ибрагимова, СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЦВЕТОВОЗНАЧЕНИЯ «СИНИЙ» В ЭПОСЕ «КИТАБИ ДЕДЕ КОРКУТ»	267
61	Shamiyeva Manzura Fayzullaevna, TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI TA'MINLASHDA INNOVATION YONDASHUVLAR	272
62	Sharipova Bahora Odiljonovna, Taner Hosseini, THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE EDUCATION	277
63	Сулюкова Лариса Фаритовна, Ёркулов Бехзод Абдугаббарович, ПОНЯТИЕ КАЧЕСТВА ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТАХ	280
64	Tashpulatova Nodira Olimjon qizi, PEDAGOGIK HAMJAMIYATDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH UCHUN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	287
65	Xasanova Xurshida Naimovna, KICHIK YOSHLI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA STEAM TA'LIMIDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	291
66	Хайитов У.Я., БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖИДА ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАБНИНГ ТУТГАН ЎРНИ	294
67	Abdinazarova Maftuna Asadullo qizi, O'QUVCHILARNING MOBIL ILOVALARNI ISHLAB CHIQUISHGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	300
68	Amonov Aziz G'aybulla o'g'li, M.F.Shamiyeva, MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATION AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA TA'LIMIY FAOLIYATLAR INTEGRATSIYASIYASI ASOSIDA TA'LIMIY FAOLIYATLARNI TASHKIL ETISH	304
69	Dusbayeva Gulnoza Toshtemirovna, Yo'ldoshova D., ONA TILI DARSLARIDA AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIY INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	307
70	Farmonov O'tkir Mirzaqobilovich , FIZIKANI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA UNING ELEKTRON TA'LIMDAGI ROLI	309
71	Haydarova Nargiza G'ulomjonovna, THE ROLE OF DIGITAL LITERACY IN REINFORCING VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES	314
72	Isanov R.Sh., Khikmatova R.A., Safarbayeva N.M., MOTIVATION BENEFITS STUDENTS IN THE PROCESS AND RESULTS OF MATHEMATICAL ACTIVITIES	318
73	Jalilova Guzal G'ulomovna, "FLIPPED CLASSROOM" MODELIDA TALABALARNING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA "REFLEKSIY" KOMPONENTNING AHAMIYATI	321
74	Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna, ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ПРОГРАММЫ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ ПУНКТУАЦИОННЫХ ОШИБОК	326
75	Otamurodova Sitorabonu Sultonmurot qizi, OLIY TA'LIM MUASSASALARI BO'LAJAK PEDAGOGIYALARIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	329
76	Шамиева Ойбахор Равшановна, Бердиев Нор Орзиев, ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ ИНЖЕНЕРНЫХ КАДРОВ	334
77	Suvanova Nodirabegim Sadir qizi, 6-7 YOSH BOLALARNING KOMPYUTER SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA MULDIMEDIALI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	339

78	Suyunov Furqat Boyxurozovich , INNOVATION TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	343
79	Madina Tashpulatova , O'ZBEK XALQ ERTAKLARINI 5-SINF INGLIZ TILI DARSLARIGA INTEGRATSIYA QILISHNING INNOVATION USULLARI	349
80	Turgunov Abrorjon, Rakhmatullaev Jasurbek, Sayfullaev Samandar, Mardayev Sayfiddin , THE SOFTWARE FOR INVESTIGATING COMPLETE NORMAL FORMS	351
81	Tuychieva S.T., Turdiev S.S. , AN IMPROVEMENT IN THE SELF-EVALUATION OF THE DIDACTIC ACTIONS DEVELOPED	355
82	Хикматов Нодир Назимджанович , ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЕ: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	358
83	Yusupov Dilmurod Tasbaltayevich, Kayumova Kamola Abdudakirovna , O'Z SAYOHATINGIZNI SUN'IY INTELLEKT ORQALI YARATISH: SHAXSIY RAQAMLI YO'LBOSHCHI	361
84	Aminova Feruza Hayitovna , TALABALARDA O'QUV VAZIFALARINI BAJARISH JARAYONIDA O'Z FIKRINI IZCHIL BAYON ETISH KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH	365
85	Asqarova Dilafuz Ibroximovna , MAKTABGACHA TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	368
86	Atamirzaev Ibroxim Xakimovich , BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNI HUQUQIY IJTIMOYILASHUVIDA MULTIMEDIA VOSITALARINING AHAMIYATI	371
87	Ermatova Gulnoz Pirimovna , BO'LG'USI TARBIYACHILARDA PEDAGOGIK-AKSIOLOGIK YONDOSHUV ASOSIDA IJTIMOYI INTELLEKTI SHAKLLANTIRISH	375
88	G. A. G'aniyeva , BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING FUNKTSIONAL SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH (XALQARO BAHOLASH DASTURI PIRLS MISOLIDA)	380
89	U. H. G'ulomov , BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH	384
90	G'aybullayeva Dilnoza Akmalovna , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR QOBILIYATINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH	387
91	Hajjiyeva S.S. , TAYYORLOV GURUH BOLALARINING KREATIVLIK ORQALI FIKRLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH	391
92	Zilola Homidova , MAKTAB TA'LIM MUASSASALARI - TA'LIM TIZIMINING BIRINCHI BO'GINI	394
93	Исманова Гульнора Гафуровна , СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ДИДАКТИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	399
94	Kalekeeva Sarbinaz Turkmenbaevna , MATEMATIKA TA'LIMIDA O'YIN ELEMENTLARI: BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH	403
95	Madumarov Bekzod Yoqubjonovich , MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH FANINING RIVOJLANISH TARIXI	407
96	Mamadaliyeva Shoxsanam Olimjon qizi , MAKTABGACHA TA'LIMDA XORIJY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH MEKANIZMI	411
97	Musaev Xamzaxon Zokirjon o'g'li, Xabibullayev Sayfiddin Saydullo o'g'li , MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNI AMALGA OSHIRISH MASALALARI	414
98	N.B.Muxiddinova, Abdurabborova E'zoza Botirovna , BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARBIYA FANINING TUTGAN O'RNI	418
99	N.D.Nabiyeva , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BAHO MUNOSABATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	421
100	Nasimdjanoval Maxsuma Majidovna , MAKTAB VA OLIA HAMKORLIGIDA PEDAGOG VA OTA-ONA O'ZARO MULOQOTINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	424
101	O'rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi , MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	427
102	Zilola Ochilova , ENCOURAGING STUDENTS TO DO HOMEWORK: CREATIVE APPROACHES FOR EFFECTIVE ENGAGEMENT	431
103	Qodirova Ulfatxon Mamataliyevna , MAKTABGACHA TA'LIMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	436
104	Qurbanova Shalola Ilhomiddinova , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI ERTAKLAR BILAN TANISHTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI	440
105	Raxmatova Gulobod Tuyboy qizi, Sidiqova Marhabo Ergashevna , MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI BOSHQARUV TIZIMINI ZAMONAVIY BOSQICHGA KO'TARISHNING MUHIM MEKANIZMLARI	445
106	Sayidov Nozimjon Abdulsirovich, Burhanova Zulhumor Odiljon qizi , BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	447
107	Shodiyeva Barchinoy , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQUIY KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUN-MOHİYATI VA VAZIFALARI	452
108	Ziyodullayeva Mohirabonov Ikromjon qizi , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA O'YINLI TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	458
109	Xaydarova Shaxlo Narzullayevna , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARAQQIYOTIDA TURIZMNING TUTGAN O'RNI	462
110	Abatov Medeu Azamatovich, Abdugafurov Ibragimjon Azizovich, Mamajonov Jasurbek Shuxratbekovich, Toshov Hamza Sayidmurodovich , THEORETICAL STUDY OF BIOLOGICAL ACTIVITY OF 1-(4-BROMOPHENOXY) PROPYNE-2	467
111	Xamza Artikov , RAQOBOTBARDOSH KADRLARNI TAYYOLASHDA STEM TA'LIMINING ROLI	473
112	Hamdamov Begali Isroilovich , TEACHING PHYSICS FOR STUDENTS OF TECHNOLOGICAL FACULTIES	477
113	Hamidova Z.A., Nurullayev M.Q. , STRATEGIES OF IMPROVING RECEPTIVE SKILLS	481
114	A.I.Hamroyev , PYTHON DASTURLASH TILINI SEMANTIK YONDASHUV USULIDA O'RGATISH	483
115	Ибодулласев Нафиса Мухитдиновна , ВНЕШНЯЯ КРИВИЗНА ПОВЕРХНОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ МИНКОВСКОГО	486
116	Kasimova Iroda Unvanovna , ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA XALQARO BAHOLASH DASTURI	489
117	Temur N. Narzullaev, Abrorjon M. Turgunov , ALGORITHMS AND SOFTWARE FOR EARLY DIAGNOSIS OF VIRAL HEPATITIS BASED ON BLOOD IMAGING	494
118	R.N. Tolibov, O.Maxmaniyozov , OLIIY TA'LIM TIZIMINI MUKAMMALLASHTIRISHDA INNOVATION YONDOSHISH	499
119	S.X. Xolikov , OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA ODDIY DIFFERENSIAL TENGLAMALAR FANINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH	505
120	Йўлдошев Камол Мирзаевич , ФИЗИКА ДАРСЛАРИДА НАВОИЙ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	508
121	Abdullayeva Sabohat G'ayratullayevna , JADID NAMOYONDALARI ILMIY-MA'NAVIY MEROSIDA "USTOZ-SHOGIRD" AN'ANALARINING YORITILISHI	513

122	Барноев Орифжон Дилшодович, АНГЛИЙСКИЕ ОДНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ГЛАВНЫЙ ЧЛЕН КОТОРЫХ ВЫРАЖЕН ЛИЧНОЙ ФОРМОЙ ГЛАГОЛА	515
123	Бекмурзаева Сайёра Бахтияровна, НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ В ПОВЕСТИ СЕРГЕЯ ДОВЛАТОВА «ЗАПОВЕДНИК»	518
124	Egamova Gulira'no Baxromovna, BOSHLANG'ICH SINFLARDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	521
125	Гюнель Гумматова (Паниева) Салех, В РОМАНЕ «ИДЕАЛ» РЕЧЬ ИДЕТ О СОЙКПИКУ ТУРЕЦКОГО НАРОДА	524
126	Jumayeva Dilbar Kuvondikovna, TARJIMA SOHASIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: SUN'IY INTELLEKT, MASHINA TARJIMASI VA KELAJAKDAGI IMKONIYATLAR	528
127	Jurayeva H.Q., Bobonazarova N.T., O'TMISH TARIXIMIZDA ETNOGRAFIYA FANINING ILMIY AHAMIYATI VA QARASHLARI	532
128	Kodirov Alijon Abdumannonovich, KASUO ISHIGURO'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF WORLD LITERATURE	536
129	Mo'minova Shaxnozaxon Uchqun qizi, THE LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE	541
130	Narzullaev Umidjon Ortiqovich, NAVOIY VILOYATIDA TURIZM: SALOHİYAT VA IMKONIYATLAR	548
131	Niyozova Shoir Toirovna, CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE WORD "FACE" IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN	552
132	Diyora Nurimova, LIRIK MATN VA LIRIK DISKURSNING PRAGMATIK VA KOGNITIV ASPEKTLARI	556
133	Sadikova Dildora Nizomovna, THE INTERTEXTUALITY OF SYMBOLS IN LITERATURE	561
134	Safarova Mashhura Dilmurodovna, CHARACTERISTICS OF THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF THE TERM "LIFE" IN L.N. ANDREEV'S PLAY "HUMAN LIFE"	566
135	Шерматова Зухра, ЛИНГВОДИДАКТИКА И ПРИНЦИПЫ В ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СТОРОНЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	570
136	Shodiyeva Gulhayo Xudonazarovna, Shukurova Sevinch Istam qizi, O'ZBEK TILI VA INGLIZ TILIDA KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR, DARAK GAPLARNI O'ZLASHTIRMA GAPLARGA O'ZGARTIRISH USULLARI	575
137	Bobur Suyunov, POST-MODIFICATIONAL STRUCTURES IN UZBEK	578
138	Таджибаев Салимжон Сабиржанович, РАЗВИТИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЧУВСТВ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	587
139	Tursunova Kamola Ulug'bek qizi, NUTQQA QO'YILADIGAN TALABLAR VA NUTQIY KOMPETENSIYA	590
140	Ulug'murodova Kamola Murodullayevna, FORSIY VA TURKIY SHE'RIYATDA LAYLI OBRAZI	594
141	Xasanova Saodat Qayimovna, INGLIZ TILIDAGI NISBAT MA'NOLARINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI XUSUSIDA	599
142	Yerdosova Bagida Urazaliyevna, "INTERACTIVE RESOURCES USED IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE"	603
143	Usmanova Gulida Valiyevna, ZAMONAVIY MEHMONXONALARDA XIZMAT KO'RSATISH JARAYONIDA AVTOMATLASHTIRISH TIZIMIGA O'TKAZISH	607
144	Qilichev Xudonazar Aliboyevich, OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	611
145	Najmiddinova Mehrgul Najmiddin qizi, Furqatova Hokima Akobir qizi, Nabiyeva Dilso'z G'iyosiddin qizi,, LINGUISTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COMMON MEANING "HOSPITALITY"	615
146	Raxmatova Dilbar Anvar qizi, TALABALARDA TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI	618
147	Dr. Samadhi Dilli, Dr. Nakka Venkatarathnam, Dr. Somarlaraju Kishore, Dr. Cudapha Dhanunjay Rao, Dr. K. Venkatalakshmi, Mrs. Hazratqulova Durdona Jabborovna, ROLE OF TEXTILE INDUSTRY IN EMPLOYMENT GENERATION - AN ANALYTICAL REVIEW OF UZBEKISTAN	622
148	Юсупова Феруза Зойировна, Эшонкулова Нуржахон Абдужаббаровна, БЎЎҒУСИ БАКАЛАВР-МУХАНДИСЛАРДА ИННОВАЦИОН ХУЎҚ-АТВОРИИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИДЕАЛНИНГ РОЛИ	632
149	Jumanova Zuxra Xolbayevna, MOBIL TARMOQLARIDA 4G SIFATINI OSHIRISHNI TAHLIL QILISH	635
150	Kaljanov Baxadir Dauletbayevich, BOIXONA ORGANLARIDA UTILIZATSIYA YIG'IMINI UNDIRISHDA MAVJUD MUAMMOLAR	640
151	Kaljanov Baxadir Dauletbayevich, UTILIZATSIYA YIG'IMINING IQTISODIYOTIMIZDA TUTGAN O'RNI	644
152	Elza Shamuratova, ZAMONAVIY SHAROITDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	648
153	Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich, DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNING TASHKILIY SHAKLLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA LOYIHALASH: UMUMTA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA	651
154	Quvondiqov Shamshodjon Husniddin o'g'li, BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI	656
155	Bobur Suyunov, O'ZBEK TILIDA POST-MODIFIKATSIYALAR SIFATIDA KELADIGAN ERGASH GAPLAR	659
156	Bobur Suyunov, INVERSION AS A TYPE OF POST-MODIFICATIONAL STRUCTURES	662
157	Bobonazarova N.T., Jurayeva H.Q., GLOBALASHUV SHAROITIDA JAMIYATDA BAG'RIKENGLIK, INSONPARVARLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA BARKAMOL YOSHLARNI TARBIYALASH	670
158	Najmiddinova Gulnora Najmiddin qizi, JAMIYAT VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING ROLI	674
159	Azamova Sitara Ayonovna, EKOLOGIK TA'LIM – MAKTAB O'QUVCHILARI EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PIROVARD MAQSADI	677
160	Baburbek Reyimberdiyev, HOW LEADERSHIP STYLES SHAPE ORGANIZATIONAL SUCCESS	683
161	Nigora Kurbonova Ne'matovna, TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATI BOSHQARUVINING MAZMUN-MOHIVATI (KREDIT-MODUL TIZIMI MISOLIDA)	688
162	Rajabova Umidaxon Ulug'bekovna, TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	692

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

“PROFI UNIVERSITY” NAVOIY FILIALI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

**“OLIIY TA’LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA
O‘QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: ISTIQBOLLAR, MUAMMOLAR
VA YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2024-YIL 29-NOYABR

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“MODERN TRENDS OF TEACHING IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND
DIGITAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION: PROSPECTS, PROBLEMS
AND SOLUTIONS”
NOVEMBER 29, 2024**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

“PROFI UNIVERSITY” NAVOIY FILIALI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

**“OLIIY TA’LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA
O‘QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: ISTIQBOLLAR, MUAMMOLAR
VA YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
MATERIALLAR TO‘PLAMI
2024-YIL 29-NOYABR**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“MODERN TRENDS OF TEACHING IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND
DIGITAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION: PROSPECTS, PROBLEMS
AND SOLUTIONS”
NOVEMBER 29, 2024**

Published: 29.11.2024. Font: «Times New Roman»

LLC «Science and innovation»
License Mass Media №:1597 27.04.2022
License Publisher №:038864 15.09.2022
Address: 100121, Tashkent, Yakkasaroy, st. Sh. Rustaveli 150,
Business center “Vega”, 6th floor, Office №:2
www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654